ROMANOVII

1613-1918

SIMON SEBAG MONTEFIORE

ISTORIE
TREI

Simon Sebag Montefiore

Romanovii
1613–1918

Traducere din engleză de
Irina Negrea

TREI
2017

COLECȚIE COORDONATĂ DE
Livia Szász

THE ROMANOVS 1613–1918
Simon Sebag Montefiore
Copyright © Simon Sebag Montefiore, 2016

© Editura Trei, 2017
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN ePUB:978-606-40-0381-2
ISBN PDF:978-606-40-0382-9
ISBN Print:978-606-40-0301-0

Editori: Silviu Dragomir, Vasile Dem. Zamfirescu
Director editorial: Magdalena Mărculescu
Redactor: Florin-Răzvan Mihai
Director producție: Cristian Claudiu Coban
Dtp: Florin Paraschiv
Corectură: Mădălina Geambașu, Rodica Petcu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Scumpei mele fiice
Lily Bathsheba

* * *

IN MEMORIAM
Stephen Sebag-Montefiore
1926–2014

*

Isabel de Madariaga
1919–2014

Lista ilustrațiilor

Fascicula 1

Mihail I, din manuscrisul *Great Monarch's Book, or Root of Russian Sovereigns*, 1672 (akg-images)

Aleksei, din manuscrisul *Great Monarch's Book, or Root of Russian Sovereigns*, 1672 (akg-images)

Sofia Alekseievna (akg-images)

Palatul Terem, 1813 (akg-images)

Palatul Poteșnîi (Alamy)

Petru cel Mare, de Sir Godfrey Kneller, 1698 (Bridgeman)

Petru cel Mare, de Ivan Nikitici Nikitin (Bridgeman)

Ecaterina I, de Jean-Marc Nattier, 1717 (Bridgeman)

Aleksei Petrovici, de Johann Gottfried Tannauer, 1710 (akg-images)

Aleksandr Danilovici Menșikov, cca 1725–1727 (akg-images)

Petru al II-lea, de Andrei Grigorievici Ovsov, cca 1727 (Bridgeman)

Anna Ivanovna, cca 1730 (akg-images)

Ernst Johann von Biron, cca 1730 (akg-images)

Anna Leopoldovna, de Louis Caravaque, cca 1733 (Bridgeman)

Ivan al VI-lea și Julie von Mengden (Fine Art Images)

Elisabeta, de Charles van Loo, 1760 (Alamy)

Petru al II-lea și Ecaterina cea Mare, de Georg Christoph Grooth, cca 1745 (Bridgeman)

Ecaterina cea Mare, după Alexander Roslin, cca 1780 (Muzeul de Stat Ermitaj, de aici înainte Ermitaj)

Grigori Orlov, cca 1770 (Alamy)

Grigori Potemkin, de Johann Baptist von Lampi (Muzeul Suvorov, Sankt-Petersburg)

Ecaterina cea Mare, de Mihail Șibanov (Alamy)

Platon Zubov, de Johann Baptist von Lampi (Galeria de Stat Tretiakov)

Fascicula 2

Pavel I, de Vladimir Lukici Borovikovsky, 1800 (Muzeul Rus de Stat)

Maria Fiodorovna, de Jean Louis Voilee, cca 1790 (Muzeul Rus de Stat)

Ivan Kutaisov, cca 1790 (Ermitaj)

Anna Lopuhina, de Jean Louis Voilee (Muzeul Ermitaj)

Aleksandru I, de George Dawe, 1825 (Bridgeman)

Aleksandru I întâlnindu-l pe Napoleon la Tilsit, 1807 (Getty)

Moscova în flăcări în 1812, de A. F. Smirnov, 1813 (akg-images)

Aleksei Arakceev, de George Dawe, cca 1825 (Ermitaj)

Mihail Kutuzov, cca 1813 (Alamy)

Elisabeta Alekseievna, de Elisabeth Louise Vigee-LeBrun, c. 1795 (Getty)

Maria Narîșkina, de Jozef Grassi, 1807 (Alamy)

Katia Bagration, de Jean-Baptiste Isabey, cca 1820 (RMN-Grand Palais, Muzeul Luvru)

Declarația victoriei Aliaților după Bătălia de la Leipzig, 19 octombrie 1813, de Johann Peter Krafft, 1839 (Bridgeman)

Nicolae I, de Franz Krüger, 1847 (Topfoto)

Alexandra Fiodorovna cu Aleksandru și Maria, de George Dawe, cca 1820–1822 (Bridgeman)

„Căsuța“ din Peterhof (Corbis)

Marele Palat din Kremlin (Alamy)

Varenka Nelidova, cca 1830 (Getty)

Aleksandr Pușkin, de Avdotia Petrovna Yelagina, cca 1827 (Getty)

Aleksandru al II-lea, cca 1888 (Ermitaj)

Capitularea lui Șamil, de Theodore Horschelt (Muzeul de Arte Frumoase din Daghestan)

Nikolai Aleksandrovici și Dagmar a Danemarcei, 1864 (Arhivele de Stat ale Federației Ruse, de aici înainte GARF)

Aleksandru Aleksandrovici și Dagmar a Danemarcei, 1871 (Royal Collection Trust/HM Queen Elizabeth II 2016, de aici înainte Royal Collection)

Aleksandru al II-lea cu Marie și copiii lor, cca 1868 (Bridgeman)

Aleksandru al II-lea cu Ekaterina Dolgorukaia și doi dintre copiii lor, cca 1875 (Marie Evans)

Belvedere, Dealul Babigon (colecția autorului)

Schiță cu Ekaterina Dolgorukaia, de Aleksandru al II-lea (colecție particulară)

Fanny Lear, cca 1875 (Dominic Winter Auctioneers)

Konstantin Nikolaievici și familia, cca 1860 (GARF)

Aleksei Aleksandrovici și generalul George Custer, cca 1872 (Getty)

Fascicula 3

Congresul de la Berlin, de Anton von Werner, 1878 (akg-images)

Încoronarea lui Aleksandru al III-lea, de Georges Becker, 1888 (Ermitaj)

Aleksandru al III-lea și familia la Palatul Gatcina, cca 1886 (Royal Collection)

Matilda Kșesinskaia, cca 1900 (Alamy)

Oaspeți la nunta lui Ernst de Hessen cu Melita de Edinburgh, 1894 (Topfoto)

Nicolae și Alexandra, 1903 (Topfoto)

Serghei Aleksandrovici și Ella, 1903 (Alamy)

Aleksei Aleksandrovici, 1903 (Topfoto)

Zina de Beauharnais, cca 1903 (GARF)

Palatul de Iarnă (Alexander Hafemann)

Galeria Cameron, Palatul Ecaterina, de Feodor Alekseiev, 1823 (akg-images)

Palatul Aleksandr (Walter Bibikow)

Micul Palat, Livadia, cca 1900 (Getty)

Palatul Alb, Livadia (Alamy)

Vila de Jos, Peterhof (GARF)

Autorii Tratatului de Pace de la Portsmouth, 1905 (Topfoto)

Duminica Sângeroasă, 9 ianuarie 1905 (Bridgeman)

Deschiderea Dumei, 27 aprilie 1906 (Getty)

Grigori Rasputin cu familia regală și Maria Vișniakova, 1908 (GARF)
Rasputin cu admiratoarele lui, 1914 (Getty)
Nicolae al II-lea, Alexandra și familia, cca 1908 (Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, de aici înainte Yale)
Alexandra și Aleksei în cărucioare cu rotile, cca 1908 (Yale)
Nicolae al II-lea la Palatul Aleksandr, cca 1908 (Yale)
Picnic, familia regală și Anna Vîrubova, cca 1908 (Yale)
Nicolae al II-lea, în excursie cu niște curteni, Crimeea, 1908 (Yale)
Nicolae al II-lea, în excursie cu fiicele lui, 1914 (Yale)

Fascicula 4
Alexandra și Aleksei, pe iahtul *Ștandart*, cca 1908 (Yale)
Alexandra cu una dintre fiicele ei și Anna Vîrubova, cca 1908 (Yale)
Familia regală în Crimeea, cca 1908 (Yale)
Mașinile lui Nicolae al II-lea, în Livadia, 1913 (Yale)
Familia regală cu kaizerul Wilhelm al II-lea, la bordul iahtului *Ștandart*, 1909 (GARF)
Olga și Tatiana cu ofițeri la bordul iahtului *Ștandart*, 1911 (GARF)
Marile ducese dansând pe iahtul *Ștandart* cu niște ofițeri, 1911 (Yale)
Nicolae al II-lea înotând în Golful Finic, 1912 (GARF)
Nicolae al II-lea, împărțind o țigară cu Anastasia, cca 1912 (GARF)
Anastasia la Țarskoe Selo, cca 1913–1914 (GARF)
Alexandra, cca 1913 (Yale)
Nicolae al II-lea și Piotr Stolîpin la Kiev, 1911 (GARF)
Picnic în familie, cca 1911 (Yale)
Aleksei și Nicolae al II-lea în uniformă, cca 1912 (Yale)
Nicolae al II-lea, la vânătoare în Spała, 1912 (Yale)
Nicolae al II-lea, Alexandra și Aleksei în Moscova, 1913 (Topfoto)
Aleksei și Alexandra, 1912 (Yale)
Nicolae al II-lea, Tatiana, Anastasia și Maria la Peterhof, 1914 (GARF)
Nicolae al II-lea și Aleksei la Moghilev, 1916 (Biblioteca prezidențială Boris Elțin)
Nicolae al II-lea, Vladimir Frederiks și Nikolai Nikolaievici, 1916 (GARF)
Soldați și marile ducese într-un salon de spital la Țarskoe Selo, cca 1914 (Yale)
Alexandra și Nicolae al II-lea la biroul lui, cca 1915 (Yale)
Felix Iusupov și Irina Aleksandrovna, 1915 (Mary Evans)
Cadavrul lui Rasputin, 1916 (Getty)
Alexandra și marele duce Dmitri, lângă Moghilev, cca 1915–1916 (GARF)
Familia regală pe acoperișul casei guvernatorului din Tobolsk, 1917 (Getty)
Nicolae al II-lea în pădure la Țarskoe Selo, 1917 (Library of Congress)
Nicolae al II-lea și Alexandra la Tobolsk, 1917 (Bridgeman)

Expansiunea Rusiei, 1613–1917
1613
1645
1676
1696
1725
1761
1796
1825
1855
1881
1917
OCEANUL ARCTIC
Marea Barents
Marea Siberiană Orientală
Marea Nordului
ALASKA (vândută Statelor Unite ale Americii în 1867)
Marea Bering
Marea Ohotsk
OCEANUL PACIFIC
Arhanghelsk
Sankt-Petersburg
Novgorod
Kostroma
Nijni Novgorod
Ekaterinburg
Tobolsk
Moscova
Smolensk
Borodino
Mitava
Berlin
Paris
Viena
Varșovia
Kiev
Astrahan
Orsk
Marea Aral
Kokand
Tașkent
Samarkand
MONGOLIA
MANCIURIA
Harbin
Vladivostok
Beijing
Port Arthur
COREEA
JAPONIA
IMPERIUL OTOMAN
Constantinopol
Erzerum
Beirut
Ierusalim
Marea Mediterană
PERSIA
Herat
Kabul
AFGANISTAN
TIBET
CHINA
INDIA
Marea Arabiei
Golful Bengal
0 500 1000 1500 miles
0 1000 2000 km

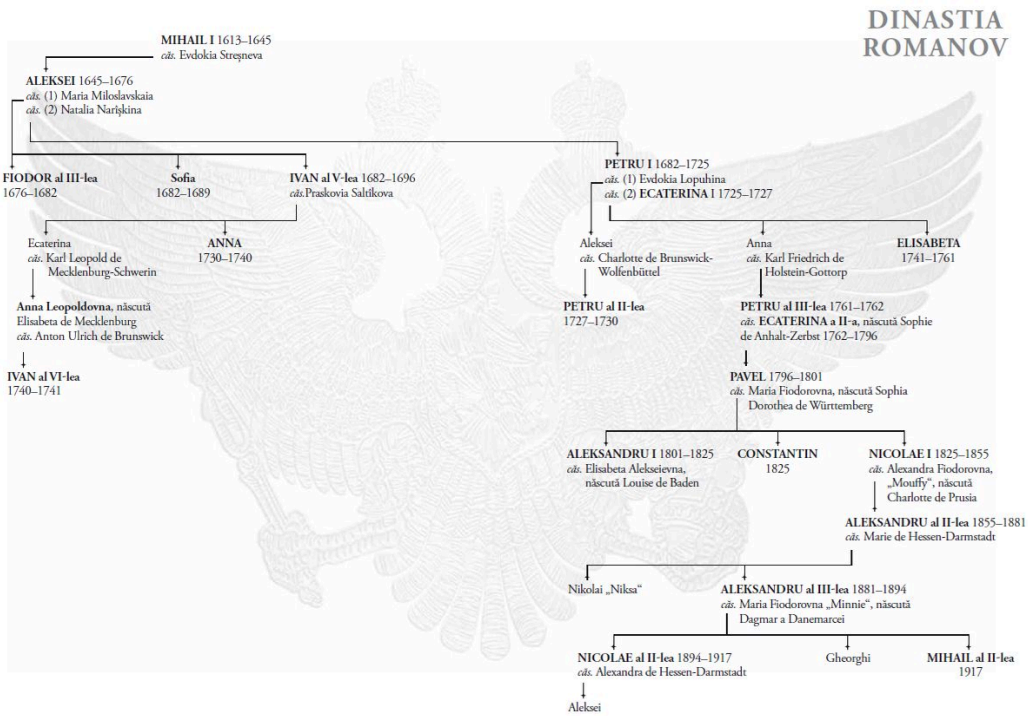
DINASTIA ROMANOV
MIHAIL I 1613–1645
căs. Evdokia Streşneva
ALEKSEI 1645–1676
căs. (1) Maria Miloslavskaia
căs. (2) Natalia Narişkina
FIODOR al III-lea 1676–1682
Sofia 1682–1689
IVAN al V-lea 1682–1696
căs. Praskovia Saltîkova
Ecaterina
căs. Karl Leopold de Mecklenburg-Schwerin
ANNA 1730–1740
Anna Leopoldovna, născută Elisabeta de Mecklenburg
căs. Anton Ulrich de Brunswick
IVAN al VI-lea 1740–1741
PETRU I 1682–1725
căs. (1) Evdokia Lopuhina
căs. (2) ECATERINA I 1725–1727
Aleksei
căs. Charlotte de Brunswick-Wolfenbüttel
PETRU al II-lea 1727–1730
Anna
căs. Karl Friedrich de Holstein-Gottorp
ELISABETA 1741–1761
PETRU al III-lea 1761–1762
căs. ECATERINA a II-a, născută Sophie de Anhalt-Zerbst 1762–1796
PAVEL 1796–1801
căs. Maria Fiodorovna, născută Sophia Dorothea de Württemberg
ALEKSANDRU I 1801–1825
căs. Elisabeta Alekseievna, născută Louise de Baden
CONSTANTIN 1825
NICOLAE I 1825–1855
căs. Alexandra Fiodorovna, „Mouffy", născută Charlotte de Prusia
ALEKSANDRU al II-lea 1855–1881
căs. Marie de Hessen-Darmstadt
Nikolai „Niksa"
ALEKSANDRU al III-lea 1881–1894
căs. Maria Fiodorovna „Minnie", născută Dagmar a Danemarcei
NICOLAE al II-lea 1894–1917
căs. Alexandra de Hessen-Darmstadt
Aleksei
Gheorghi
MIHAIL al II-lea 1917

Introducere

Ce greu pe frunte-apasă coroana Monomahului!
(Aleksandr Sergheevici Pușkin, *Boris Godunov*)

A fi stăpân pe sine se cheamă suprema stăpânire.[1]
(Seneca, *Epistola 113*)

Era anevoios să fii țar. Rusia nu era o țară lesne de cârmuit. Douăzeci de suverani din dinastia Romanov au domnit vreme de 304 ani, din 1613 până la distrugerea imperiului prin Revoluția din 1917. Ascensiunea lor a început în timpul domniei lui Ivan cel Groaznic și s-a încheiat pe vremea lui Rasputin. Cronicarii romantici ai tragediei ultimului țar preferă să sugereze că familia ar fi fost blestemată, însă Romanovii au fost, de fapt, cei mai prodigioși făuritori de imperii de la mongoli încoace. Se estimează că Imperiul Rus s-a mărit cu câte 55 de mile pătrate (142 km^2) pe zi, după ce Romanovii au urcat pe tron în 1613, adică peste 20 000 mile pătrate pe an. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, stăpâneau o șesime din suprafața globului pământesc, iar expansiunea lor teritorială continua încă. Făurirea unui mare imperiu a fost în sângele fiecărui Romanov.

Sub anumite aspecte, această carte constituie un studiu despre caracter, analizând totodată deformarea personalității sub efectul puterii absolute. Parțial este și povestea unei familii, cu iubirile, căsătoriile, adulterele și copiii ei, dar care nu seamănă cu nicio altă poveste de acest fel — familiile regale sunt întotdeauna extraordinare, deoarece puterea îndulcește și contaminează relațiile familiale tradiționale: ispitele și corupția puterii covârșesc prea adesea lealitatea și afecțiunea filiațiilor naturale. Cartea aceasta este o istorie a monarhilor, cu familiile și anturajul lor, însă este, de asemenea, un portret al absolutismului în Rusia. Or, indiferent de ceea ce se crede îndeobște despre Rusia, negreșit cultura, sufletul, esența ei au fost dintotdeauna excepționale, o natură singulară pe care această familie a născut să o întruchipeze. Romanovii au devenit înșiși definiția nu numai a dinastiei și a grandorii, ci și a despotismului, o parabolă a nesăbuinței și aroganței puterii absolute. Nicio altă dinastie, cu excepția Cezarilor, nu ocupă un asemenea loc în cultura și imaginația populară, iar ambele oferă învățături universale despre felul în care funcționează

puterea personală, atunci și acum. Nu este nicidecum o coincidență dacă titlul de țar derivă din Cezar, la fel cum în limba rusă cuvântul pentru împărat este, pur și simplu, latinescul *imperator*.

Romanovii trăiesc într-o lume plină de rivalități de familie, ambiții imperiale, fast șocant, excese sexuale și sadism depravat; aceasta este o lume în care brusc niște străini obscuri se dau drept monarhi morți reînviați, miresele sunt otrăvite, tații își schingiuiesc fiii până la moarte, fiii își ucid tații, soțiile își asasinează soții, un om evlavios, otrăvit și împușcat, se scoală pare-se din morți, bărbieri și țărani ajung la putere, uriașii și monștrii sunt obiecte de colecție, piticii sunt azvârliți în aer, capetele tăiate sunt sărutate, limbile sunt smulse din gâtlej, cnutul sfâșie carnea de pe trup, recturile sunt trase în țeapă, copiii sunt omorâți; întâlnim împărătese nimfomane ahtiate după mondenitate, *ménages à trois*[2], lesbiene și un împărat care scria cea mai senzuală corespondență compusă vreodată de un șef de stat. Totuși, făurit de aventurieri aprigi și demnitari strălucitori, acesta este imperiul care a cucerit Siberia și Ucraina, a capturat Berlinul și Parisul, a produs un Pușkin, Tolstoi, Ceaikovski și Dostoievski, înfăptuind o civilizație de o monumentală cultură și o neasemuită frumusețe.

Scoase din context, aceste excese par atât de exorbitante și excentrice, încât în austeritatea lor istoricii convenționali ajung, din pudoare, să atenueze adevărul. În fond, legendele despre dinastia Romanov — seva atâtor filme de la Hollywood și seriale de televiziune — sunt la fel de impresionante și populare ca însăși realitatea din care au izvorât. Din acest motiv, autorul acestei povestiri trebuie să se ferească de melodramă, mitologie și teleologie — pericolul de a scrie istoria în sens invers — și să trateze cu circumspecție metodologia. Scepticismul este esențial; spiritul academic impune verificări și analize permanente. Însă narațiunea istorică are avantajul de a încadra fiecare domnie în contextul epocii, oferind un tablou al evoluției Rusiei, cu autocrația și sufletul ei intrinsec. Iar în aceste personaje ieșite din comun, denaturate de autocrație, apare o oglindă deformată, care reflectă trăsăturile oricărei persoane, direct până în zilele noastre.

Dacă perspectiva de a guverna Rusia a părut întotdeauna terifiantă, rolul de autocrat nu putea fi exercitat cu adevărat decât de un geniu — or, în majoritatea familiilor există prea puține genii. Prețul eșecului era moartea. „În Rusia, ocârmuirea înseamnă autocrație temperată prin strangulare“,

remarca sarcastic scriitoarea de limbă franceză Madame de Staël. Era o misiune periculoasă. Șase dintre ultimii doisprezece țari au fost asasinați — doi prin sugrumare, unul cu pumnalul, altul cu o bombă, doi prin împușcare. În catastrofa finală din 1918, optsprezece membri ai familiei Romanov au fost uciși. Arareori a fost vreun potir atât de savuros și atât de otrăvit. Am ținut să examinez îndeosebi fiecare succesiune la tron, acesta fiind întotdeauna cel mai bun test al stabilității unui regim. În mod paradoxal, acum, după două secole de când monarhii din dinastia Romanov au acceptat până la urmă o lege a succesiunii la domnie, președinții ruși continuă încă să-și numească succesorii exact cum a făcut Petru cel Mare. Fie că este vorba de un transfer lin al puterii ori de o tranziție disperată, asemenea momente de o tensiune extremă, când imperativul existențial impune să fie valorificată orice resursă de ingeniozitate și să fie explorate orice uneltiri, dezvăluie fundamentele puterii.

Esența țaratului era întruparea maiestuozității și a forței. Totuși, acest deziderat trebuia să fie îmbinat cu ceea ce Otto von Bismarck, rival și aliat al dinastiei Romanov, numea „știința posibilului, a lucrului realizabil, știința celei mai bune alternative“. Pentru Romanovi, arta supraviețuirii se baza pe menținerea unei armonii între clanuri, interese și personalități atât în interiorul unei curți minuscule, cât și pe cuprinsul unui imperiu gigantic. Împărații aveau nevoie să păstreze sprijinul armatei, al nobilimii și al administrației lor. Dacă le pierdeau pe toate trei, era foarte posibil să fie detronați — iar într-o autocrație acest lucru însemna de obicei moartea. Pe lângă necesitatea de a juca partida mortală a politicii, suveranii trebuiau să emane o autoritate viscerală, aproape feroce. Un țar eficace putea să fie aspru, cu obligația să fie aspru în mod consecvent. Conducătorii sunt uciși adesea nu din cauza brutalității, ci din cauza inconsecvenței lor. Iar țarul trebuia să inspire încredere și respect în rândul curtenilor săi, dar o venerație sacră în rândul țărănimii, reprezentând 90 la sută din supușii lui, pentru care el întruchipa figura „Tătucului“. Se considera că țarul putea fi sever cu demnitarii lui, însă blajin cu țăranii — „copiii“ lui: „Țarul este bun“, spuneau țăranii, „nobilii sunt afurisiți“.

Puterea este întotdeauna personală: orice studiu de caz al unui lider democratic occidental din ziua de azi arată că până și într-un regim transparent cu perioade scurte de ocupare a funcției supreme personalitățile modelează administrațiile. Liderii democratici guvernează adesea prin intermediul unui anturaj de încredere, și nu prin intermediul miniștrilor oficiali. În orice curte monarhică, puterea este la fel de

fluctuantă ca personalitatea umană: curge după principiile hidraulicii spre și de la sursă, însă curenții ei se schimbă permanent; întregul ei curs poate să fie redirecționat, ba chiar și inversat. Într-o autocrație, puterea este întotdeauna ca fluxul mării, schimbătoare cum sunt stările sufletești, relațiile și împrejurările — personale și politice — ale *acelui* om și ale vastelor lui domenii fremătând de viață. Toate curțile puterii funcționează în moduri similare. În secolul al XXI-lea, noile autocrații din Rusia și China au multe lucruri în comun cu autocrația țarilor, fiind conduse de mici clici opace, acumulând avuții imense, dar legate laolaltă prin relații ierarhice patron–client, toate la cheremul capriciilor conducătorului. În această carte, scopul meu este să urmăresc invizibila și misterioasa alchimie a puterii, pentru a răspunde la întrebarea esențială a politicii, laconic exprimată de către acel magistru al loviturilor de forță care a fost Lenin: *kto kogo?* („cine domină pe cine?“).

Într-o autocrație, trăsăturile de caracter sunt amplificate, toate aspectele vieții personale sunt politice, iar orice proximitate față de suveran se transformă în putere, ca o împletitură din fire de aur care se extinde de la coroană până la toți cei pe care îi atinge. Existau metode sigure de a câștiga încrederea profundă a unui țar. Prima modalitate era aceea de a sluji la curte, în armată sau în guvern, dar mai ales de a repurta victorii militare; a doua era de a-i garanta siguranța — orice conducător, nu numai conducătorii Rusiei, are nevoie de un indispensabil ucigaș cu simbrie; a treia era de ordin mistic — a înlesni accesul divin pentru sufletul imperial; și cea de-a patra modalitate, care era și cea mai veche, era de ordin amoros sau sexual, îndeosebi în cazul împărăteselor. Drept recompensă, țarii puteau să le ofere acestor slujitori bani, șerbi și titluri nobiliare. Țarii care întorceau spatele diverselor aranjamente ticluite de curteni sau care efectuau răsturnări dramatice în politica externă împotriva dorințelor puternicilor zilei, în special generali, riscau să fie omorâți — asasinarea fiind una dintre puținele căi de protest ale elitei într-o autocrație fără o opoziție formală. (Calea de protest a poporului era răzvrătirea orășenilor și răscoala țăranilor, însă pentru un țar curtenii din apropiere erau cu mult mai primejdioși decât țăranii din depărtări — și doar un singur țar, Nicolae al II-lea, a fost răsturnat printr-o revoltă populară.)

Țarii inteligenți înțelegeau că nu exista nicio separare între viața lor privată și cea publică. Viața lor personală, desfășurată în văzul tuturor la curte, era în mod inevitabil o prelungire a politicii. „Destinul tău, scria istoricul roman Dio

Cassius despre Augustus, este să trăiești ca într-un teatru unde audiența ta este întreaga lume.“ Totuși, chiar și pe o asemenea scenă, adevăratul proces decizional era întotdeauna obscur, misterios și modelat după capriciile personale ale conducătorului (așa cum este astăzi la Kremlin). Este imposibil să-l înțelegem pe Petru cel Mare fără să nu analizăm în egală măsură atât șleahta lui de pitici în pielea goală și popi burlești fluturând falusuri false, cât și reformele lui de guvernământ și politica externă. Oricât de excentric ar fi putut părea, sistemul de stat funcționa și cei merituoși urcau la vârf. Poate fi surprinzător că doi dintre cei mai capabili miniștri, Șuvalov și Potemkin, au debutat ca amanți imperiali. Kutaisov, bărbierul turc al împăratului Pavel, a ajuns la fel de influent ca un prinț de sânge nobil. Prin urmare, un istoric al dinastiei Romanov trebuie să cerceteze nu doar decretele oficiale și statisticile despre producția de oțel, ci și combinațiile amoroase ale Ecaterinei cea Mare și lubricitatea mistică a lui Rasputin. Cu cât miniștrii oficiali deveneau mai puternici, cu atât și autocrații își afirmau puterea ocolindu-i, pentru a se folosi de camarila personală. În cazul împăraților înzestrați, această atitudine făcea ca faptele lor să pară misterioase, uluitoare și impresionante, însă în cazul celor incompetenți rezultatul era o stare de iremediabilă confuzie semănată în sânul guvernului.

Succesul autocrației depinde în principal de calitatea individului. „Secretul nobilimii, scria Karl Marx, este zoologia“ — împerecherea. În veacul al XVII-lea, Romanovii recurgeau la parade de mirese — concursuri de frumusețe — pentru a-și alege soțiile din rândul rusoaicelor, însă spre începutul secolului al XIX-lea, își selectau nevestele din „herghelia de elită a Europei“ — principatele germane, intrând astfel în familia mai largă a regalității europene. Dar procrearea de oameni politici nu este o știință. Câte familii zămislesc măcar un conducător excepțional, darămite douăzeci de generații de monarhi, majoritatea selecționați prin loteria biologiei și tertipurile intrigilor de palat, și care să aibă sagacitatea necesară de a fi un autocrat? Foarte puțini dintre politicienii care au ales o carieră politică pot să împlinească aspirațiile și să supraviețuiască presiunilor unei funcții înalte care, într-o monarhie, era preluată atât de aleatoriu. Cu toate astea, fiecare țar trebuia să fie în mod simultan dictator și mare conducător de oști, înalt ierarh și „Tătuc“, or, pentru a realiza acest lucru, aveau nevoie de toate calitățile enumerate de către sociologul Max Weber: „farmecul personal“, „prerogativa legalității“ și „autoritatea trecutului etern“, cu alte cuvinte charismă, legitimitate și

tradiție. Iar pe lângă toate astea trebuiau să fie eficienți și înțelepți deopotrivă. Respectul redutabil era esențial: în politică, ridicolul este aproape la fel de periculos ca înfrângerea.

Dinastia Romanov a produs într-adevăr două genii politice — „Marii“ Petru și Ecaterina —, precum și câțiva conducători înzestrați cu talent și grație personală. După asasinarea brutală a împăratului Pavel în 1801, toți monarhii au fost conștiincioși și sârguincioși, iar majoritatea erau charismatici, inteligenți și competenți, însă funcția în sine era atât de formidabilă pentru orice muritor normal, încât niciunul nu și-a mai dorit să ajungă la tron: era o povară care încetase să mai fie atrăgătoare. „Cum să izbutească un singur om să cârmuiască (Rusia) și să îi îndrepte abuzurile?“, se întreba cel care avea să devină Aleksandru I. „Acest lucru ar fi imposibil, nu numai pentru un om cu aptitudini obișnuite ca mine, ci chiar și pentru un geniu…“ Viitorul țar visa să fugă în lume și să trăiască într-o fermă pe malul Rinului. Succesorii lui au fost toți îngroziți de coroană și au evitat-o, dacă au putut; iar când au ajuns să urce pe tron a trebuit să se lupte ca să rămână în viață.

Petru cel Mare a înțeles că autocrația necesita neobosite verificări și amenințări. Într-atât de mari erau — și sunt — pericolele ocârmuirii acestui stat colosal, în paralel cu exercitarea unui despotism personal fără reguli sau limite clare, încât pare adesea zadarnic să-i mai acuzăm pe conducătorii ruși că ar suferi de paranoia: vigilența extremă, susținută prin acte de subită violență, a fost și este starea lor fundamentală și firească. Iar dacă nu, oricum înțeleg toți acea lamentație plină de duh a împăratului Domițian (cu puțin timp înainte să fie asasinat), care spunea că „prinții au o soartă nespus de nefericită, întrucât, atunci când dau în vileag o conspirație, nimeni nu-i crede decât abia după ce au fost asasinați“. Dar frica propriu-zisă nu era suficientă: chiar și după ce a ucis milioane de oameni, Stalin continua să bombăne că nimeni nu i se supune. Autocrația „nu este așa de simplă pe cât s-ar crede“, spunea geniala Ecaterina: „puterea nelimitată“ era o himeră.

Decizia anumitor oameni a redirecționat adesea Rusia, deși arareori pe calea dorită. Parafrazându-l pe feldmareșalul prusac Helmuth von Moltke, rar se întâmplă ca „planurile [politice] să rămână în vigoare după primul contact cu inamicul“. Hazarduri, divergențe, personalități și șanse, toate circumscrise de aspectele practice ale producției de arme și alimente, formează peisajul real al politicii. Potrivit lui Potemkin, considerat cel mai valoros ministru din timpul

dinastiei Romanov, în orice stat politicienii nu trebuie doar să reacționeze la situațiile neprevăzute, ci au și obligația „să amelioreze evenimentele“. Sau, cum spunea Bismarck, „sarcina demnitarului este să îl audă pe Dumnezeu pășind prin istorie și să încerce să se prindă de poalele veșmântului Lui, atunci când El va trece prin dreptul său“. De-atâtea ori ultimii Romanovi au încercat, cu deznădejde și obstinație, să sfideze mersul istoriei.

Adepții fideli ai autocrației rusești aveau credința că doar un om atotputernic, binecuvântat de Dumnezeu, putea întruchipa splendida maiestuozitate necesară pentru a dirigui și a subjuga acest imperiu multinațional și a coordona totodată interesele complicate ale unui stat atât de vast. În același timp, suveranul trebuia să personifice misiunea sacră a creștinătății ortodoxe și să consolideze locul special al poporului rus în istoria lumii. Întrucât niciun bărbat și nicio femeie nu ar fi putut să îndeplinească asemenea îndatoriri pe cont propriu, arta delegării responsabilităților era o iscusință esențială. Cel mai tiranic dintre Romanovi, Petru cel Mare, se pricepea de minune să găsească și să desemneze servitori talentați din întreaga Europă, indiferent de clasă sau rasă, și nu este nicidecum o întâmplare dacă Ecaterina cea Mare l-a promovat nu numai pe Potemkin, ci și pe Suvorov, remarcabilul comandant militar din epoca dinastiei Romanov. Stalin, foarte competent și el în alegerea subalternilor, considera că acesta era supremul talent al Ecaterinei. Țarii căutau miniștri capabili să guverneze, dar cu toate astea de la autocrat se aștepta întotdeauna să guverneze el însuși: un Romanov nu putea niciodată să confere autoritate unui personaj magistral de talia lui Richelieu sau Bismarck. Împărații trebuiau să fie mai presus de politică, dar totodată să fie și politicieni abili. Delegând cu înțelepciune puterea și folosind din plin poveștele sfetnicilor, chiar și un conducător cu aptitudini mediocre putea înfăptui multe, deși autocrația modernă necesita aceeași finețe în tratarea unor probleme complexe, ca și politica democratică din zilele noastre.

Contractul țarului cu poporul era specific unei Rusii primitive formate din țărani și nobili, însă regăsim aici unele similitudini cu starea de lucruri din Kremlinul secolului al XXI-lea — glorie în străinătate și securitate acasă, având în schimb guvernarea unui singur om împreună cu suita lui și îmbogățirea lor aproape nelimitată. Contractul avea patru componente, pe plan religios, imperial, național și militar. În secolul al XX-lea, ultimul țar se considera încă stăpânul strămoșesc al unei moșii personale — binecuvântat prin consfințirea divină. Lucrurile evoluaseră odată cu trecerea

timpului: în veacul al XVII-lea, patriarhii (înalții ierarhi din Biserica Ortodoxă) puteau contesta supremația țarilor. După ce Petru cel Mare dizolvase instituția patriarhatului ecleziastic, dinastia putea să se înfățișeze aproape ca o teocrație. Autocrația era sfințită în momentul miruirii în timpul încoronărilor, prin care țarii erau prezentați ca legături transcendente între Dumnezeu și om. Doar în Rusia s-a putut întâmpla ca statul, format din funcționari meschini și anoști, să devină aproape sacru. Dar și acest aspect s-a modificat de-a lungul timpului. Deși se face mult caz de moștenirea împăraților bizantini și a urmașilor lui Genghis-Han, în secolul al XVI-lea nu exista nimic special în statutul țarilor, a căror charismă, la fel ca a altor monarhi europeni, rămânea tributară cristologiei regale medievale. Dar, spre deosebire de restul Europei, în Rusia nu s-au dezvoltat adunări legislative independente și nici instituții publice, astfel încât statutul ei medieval a dăinuit mult mai îndelung, tocmai până la începutul secolului al XX-lea, când regimul părea nefiresc de anacronic, chiar și în comparație cu monarhia kaizerilor germani. Această misiune mistică, în care domnia dinastiei Romanov și-a găsit justificarea până la capăt, în 1917, explică în mare măsură și convingerile intransigente ale ultimului țar, Nicolae, și ale soției lui, Alexandra.

Autocrația își găsea legitimitatea în imperiul ei alcătuit din multiple etnii și confesiuni religioase, aflat într-o permanentă expansiune, deși împărații de mai târziu se considerau în primul rând conducători ai poporului rus, dar și ai slavilor de pretutindeni. Cu cât îmbrățișau mai strâns ideea naționalismului rus, cu atât excludeau mai drastic (și adesea persecutau) numeroasele lor populații ne-rusești, cum ar fi polonezii, georgienii, finlandezii și, în special, evreii. Așa cum glumea evreul Tevi lăptarul în *Scripcarul pe acoperiș*, „Dumnezeu să-l binecuvânteze pe țar și să-l țină… departe de noi“. Această contradicție dintre imperiu și națiune a fost sursa multor dificultăți. Curtea țarilor Romanov era un amestec de administrație a domeniilor familiei, ordin cruciat ortodox și comandament general al armatei — caracteristici care, în moduri foarte diferite, cumva explică zelul și agresivitatea regimurilor politice succesoare ale dinastiei Romanov, Uniunea Sovietică și Federația Rusă din zilele noastre.

Chiar și în era preindustrială, programul țarului era extrem de încărcat cu ceremonii religioase și solemnități de trecere în revistă a unităților militare, fără a mai pomeni de diferitele disensiuni interne și certuri în familie, lăsându-i prea puțin timp pentru a reflecta profund la modalitățile de rezolvare a

unor probleme complexe. Era o funcție epuizantă chiar și pentru un politician de profesie, cu un mandat de cinci ani, darămite când dura o viață întreagă — iar mulți țari au domnit peste douăzeci și cinci de ani. Dat fiind că majoritatea conducătorilor aleși din democrațiile noastre tind să ajungă aproape la nebunie înainte de încheierea celor zece ani în funcție, nu este nicidecum surprinzător dacă țarii care au domnit câteva decenii au ajuns să fie epuizați și desprinși de realitate. Capacitatea țarului de a lua decizii corecte era limitată, de asemenea, prin informațiile pe care le primea de la anturajul său: toți monarhii susțineau că erau învăluiți într-un păienjeniș de minciuni, dar cu toate astea, cu cât ajungeau să domnească mai mult, cu atât deveneau mai dispuși să creadă ceea ce ei își doreau să audă. „Ai grijă să nu te transformi într-un Cezar, sub ispitele purpurii imperiale“, avertiza Marc Aureliu, însă, conform zicalei, ușor de spus, dar mai greu de făcut. Cerințele au sporit odată cu trecerea veacurilor. Era mai dificil să conduci un imperiu cu trenuri, telefoane și cuirasate, decât să împărățești într-o lume unde căutare aveau caii, tunurile și trombloanele. Deși acesta este un studiu despre puterea personală, un accent prea mare asupra sferei individuale poate lăsa în umbră iureșul forțelor istorice, influența ideilor și impactul creat de oțel, dinamită și aburi. Progresul tehnicii a intensificat provocările pentru o autocrație medievală.

Citind despre pornirile haotice și decadența capricioasă specifice țarilor nevolnici de la sfârșitul veacului al XVII-lea și împărăteselor hedoniste din veacul al XVIII-lea, istoricul (și cititorul acestei cărți) trebuie să se întrebe: cum a fost cu putință ca Rusia să devină atât de prosperă, în ciuda ocârmuirii jalnice a unor asemenea figuri grotești? Totuși, chiar și atunci când pe tron s-a aflat un copil sau un idiot, autocrația a putut funcționa mai departe. „Dumnezeu este în cer și țarul este departe de tot“ spuneau țăranii, care în cătunele lor răzlețe se sinchiseau prea puțin și nu aveau habar mai deloc de ceea ce se întâmpla în Sankt-Petersburg — atâta vreme cât centrul dăinuia. Iar centrul a dăinuit, deoarece dinastia Romanov a fost întotdeauna vârful și fațada unui regim politic al interacțiunii dintre diverse rude și persoane, acționând uneori în rivalitate, adeseori în cooperare, pentru a conduce împărăția ca asociați subalterni la tron. Sistemul era flexibil. Ori de câte ori țarul se însura, familia miresei se alătura nucleului de putere, iar țarii promovau favoriți talentați, generali victorioși și străini competenți, îndeosebi principi tătari, germani baltici și scoțieni iacobiți[3], care

reîmprospătau acest sanctuar al legăturilor personale, formând baza socială care a permis ca Rusia să devină un imperiu premodern atât de înfloritor.

Esența acestui imperiu era alianța dintre dinastia Romanov și nobilimea care avea nevoie de sprijinul regalității pentru a-și păstra domeniile. Șerbia era temelia acestui parteneriat. Principiul autocrației era în practică o învoială, prin care dinastia Romanov se bucura de puterea absolută și emana gloria imperială, în timp ce nobilimea își stăpânea nestingherită domeniile. Capul încoronat era cel mai mare moșier, astfel încât monarhia nu a ajuns niciodată la cheremul nobilimii, cum s-a întâmplat în Anglia și în Franța. Totuși, rețeaua clanurilor nobiliare, strâns legate între ele, slujea în guvernământ, la curte și, mai presus de toate, în clasica armată organizată dinastic și aristocratic, care arareori se opunea țarilor și, în schimb, reprezenta o mașinărie eficientă pentru expansiunea imperiului și coeziunea statului, unind aristocrația și țărănimea sub ideologia atotputernică întruchipată de țar, Dumnezeu și națiune. Întrucât dinastia Romanov a venit la putere după un război civil, Vremurile Tulburi (1603–1613), regimul s-a plasat de la bun început pe un fundament militar. Războaiele permanente împotriva polonezilor, suedezilor, otomanilor, britanicilor, francezilor, germanilor au făcut ca autocrația să se dezvolte ca un centru de comandă, mobilizând nobilimea și recrutând constant tehnologie apuseană. Suveranul și nobilii trăgeau foloase de pe urma șerbilor, care plăteau impozite, furnizau grâne și serveau ca oșteni, implicând cheltuieli mult mai mici pe câmpurile de luptă decât în alte părți ale Europei. Reușita dinastiei Romanov de a unifica țara și teama profundă față de noi dezordini au făcut ca, și atunci când s-a întâmplat ca vreun țar să fie lichidat, monarhia să rămână în general stabilă, fiind întotdeauna susținută de nobilime — cu rare excepții în 1730, 1825 și 1916/1917. În cea mai mare parte a timpului, Romanovii și înalții lor slujbași au știut să coopereze în misiunea sacră, prestigioasă și profitabilă de respingere a agresiunii străine și de făurire a unui imperiu. De aceea, această carte este nu numai o istorie despre dinastia Romanov, ci și despre alte familii nobiliare ruse: Golițîn, Tolstoi și Orlov.

Nucleul pentru această alianță era curtea imperială, un depozit de privilegii, un club al splendorii și al maiestuozității, unde împărătese ce treceau drept neînsemnate, ca de pildă Anna și Elisabeta, s-au priceput să joace pe degete nobili trufași. Acest parteneriat a prosperat până la Războiul Crimeii în anii 1850, când vechiul regim a

trebuit cumva să fie transformat într-un stat modern viabil. În luptele angajate în străinătate, imperiul Romanovilor trebuia să facă figură bună într-un necruțător turnir geopolitic al puterilor statale, față în față cu Marea Britanie, Germania, Japonia și America, ale căror avuții și tehnologii întreceau cu mult înzestrarea Rusiei. Potențialul Rusiei nu putea să fie deblocat decât printr-o reformă a statutului țărănimii de pe marile latifundii, printr-o industrializare accelerată, bazată pe credite occidentale, printr-o mai largă participare politică la treburile statului și prin dezmembrarea autocrației represive și corupte, ceea ce ultimii doi Romanovi, Aleksandru al III-lea și Nicolae al II-lea, prin ideologia lor, nu erau apți să facă. Amândoi s-au confruntat cu o dilemă: cum să poată menține vastele lor hotare, continuând să personifice o putere proporțională cu pretențiile lor imperiale de la o societate înapoiată. Dacă dădeau greș în străinătate, își pierdeau legitimitatea acasă. Cu cât eșecurile lor erau mai mari pe plan intern, cu atât mai puțin își puteau permite să joace spectacolul imperiului în străinătate. Dacă induceau în eroare și erau dați în vileag, nu le rămânea decât ori să se retragă în mod umilitor, ori să lupte și să riște o catastrofă revoluționară.

Nu este greu de presupus că nici măcar un Petru cel Mare sau o Ecaterina cea Mare nu ar fi reușit să rezolve problemele complicate ale revoluției și războiului mondial, cu care s-a confruntat Nicolae al II-lea la începutul secolului al XX-lea, însă nesansa a fost ca tocmai țarul căruia i-a fost dat să înfrunte cele mai sumbre crize din istorie să fie cel mai puțin capabil și cel mai mărginit, dar totodată și cel mai ghinionist din dinastia Romanov. Nicolae nu avea fler la oameni, dar nici nu concepea să delege din prerogativele sale. Deși nu avea capacitatea de a juca el însuși rolul de autocrat, și-a folosit puterea pentru a se asigura că nimeni altcineva nu ar fi putut să-i ia locul.

Din cauza succesului pe care l-au avut metodele de cârmuire conservatoare până în anii 1850, schimbarea era cu atât mai greu de acceptat. La fel cum cultura criminală și radicală a Uniunii Sovietice nu poate fi înțeleasă decât prin ideologia marxist-leninist-stalinistă, la fel și traiectoria, adesea bizară, nesăbuită și perdantă a ultimilor Romanovi nu poate fi înțeleasă decât prin ideologia lor: autocrația sacrosanctă. Aceasta a pervertit într-un final însăși monarhia, devenind un scop în sine, un obstacol în conducerea unui stat modern. Imposibila dilemă era cum să atragi politicieni capabili și să lărgești participarea la treburile imperiului, fără a pierde pilonii perimați ai regimului, nobilimea și biserica

— ceea ce Troțki numea lumea „icoanelor și a gândacilor de bucătărie“.

De fapt, epoca marilor dictatori din anii 1920 și 1930, la fel ca noile autocrații de la începutul secolului al XXI-lea arată că nu există nicio incompatibilitate între modernitate și autoritarism — chiar și astăzi, în era internetului și a știrilor în flux continuu. Doar specificul monarhiei țariste și al societății rusești făcea nefuncțională această asociere. Soluțiile nu erau așa de simple cum par acum grație distanței pe care ne-o oferă privirea retrospectivă, amplificată de vanitoasa superioritate apuseană. Așa cum a aflat țarul reformator Aleksandru al II-lea, reluând cuvintele lui Marc Aureliu, „menirea unui rege“ era „să facă mult bine și să se ducă naibii“. Istoricii occidentali le reproșează ultimilor doi țari că nu au instaurat imediat democrația. Este o opinie înșelătoare: o asemenea operație radicală ar fi putut, pur și simplu, să ucidă pacientul cu mult mai devreme.

Soarta familiei Romanov a fost intolerabil de crudă și este prezentată adesea ca inevitabilă, însă se cuvine să reamintim că forța monarhiei era într-atât de mare, încât Nicolae al II-lea a domnit douăzeci și doi de ani — primii zece fiind relativ prosperi — și că a depășit cu bine înfrângeri, agitații revoluționare și trei ani de război mondial. Revoluția din februarie 1917 a distrus monarhia, dar soarta familiei Romanov nu a fost pecetluită fatal decât în octombrie, când a încăput pe mâinile bolșevicilor, la șapte luni după abdicarea țarului Nicolae al II-lea. Chiar și atunci, Lenin a avut în vedere diferite scenarii, înainte de a decide acea crimă atroce: uciderea părinților și a copiilor nevinovați. Nimic în istorie nu este inevitabil.

Masacrul marchează sfârșitul dinastiei și al narațiunii noastre, dar nu și sfârșitul poveștii. În Rusia de azi, pulsează reverberațiile istoriei ei. Până și osemintele Romanovilor sunt subiectul unor intense controverse religioase și politice, în timp ce interesele lor imperiale — de la Ucraina până la Țările Baltice, din Caucaz până în Crimeea, din Siria și Ierusalim până în Extremul Orient — continuă să definească Rusia și lumea așa cum ne este nouă cunoscută. Împroșcate de sânge, poleite cu aur, incrustate cu diamante, prin zăngănit de săbii, corsaje sfâșiate și ursite nefaste, ridicarea și prăbușirea dinastiei Romanov rămâne pe cât de fascinantă, pe atât de relevantă, umană și, totodată, strategică, un hronic în paginile căruia întâlnim tați și fii, megalomani, monștri și sfinți.[4]

[1] Seneca, *Epistole către Lucilius*, 2 vol., Editura Polirom, Iași, 2007–2008. (*N. red.*)

[2] „Menajuri în trei“ (în franceză, în text). (*N.t.*)

[3] Iacobiții erau adepții restaurării puterii regelui Iacob al II-lea al Angliei, Irlandei și Scoției (1685–1688), care a abdicat după Revoluția Glorioasă și a trăit în exil în Franța. În 1745, o parte a scoțienilor s-au revoltat, încercând fără succes aducerea la tron a Casei Stuart. (*N. red.*)

[4] Marx despre zoologie; Bismarck despre Coburg ca herghelie de elită a Europei, ambii citați în A. N. Wilson, *Victoria: A Life* (în continuare, Wilson), p. 19.

Cuvinte de mulțumire și izvoare folosite

Această carte nu se vrea a fi o istorie completă a Rusiei, dar nici un studiu economic, diplomatic sau militar al acestei țări; nici o biografie completă a lui Petru cel Mare sau a lui Nicolae al II-lea și nici o anatomie a Revoluției ori o lucrare de cercetare genealogică. Alți istorici au acoperit aceste subiecte cu mult mai bine decât mine. Doar doi mari istorici, unul american, iar celălalt britanic, au scris despre întreaga dinastie: ambii au făcut acest lucru în mod strălucit. Profesorul Bruce Lincoln, specialist în „marile reforme“ din Rusia și în multe alte domenii, a scris magistrala lucrare *The Romanovs: Autocrats of All the Russias* (*Dinastia Romanov. Autocrați ai tuturor Rusiilor*), în care narațiunea este compusă din capitole alternând între politica internă și politica externă. Regretatul profesor Lindsey Hughes a scris *The Romanovs: Ruling Russia 1613–1917* (*Rusia sub stăpânirea dinastiei Romanov, 1613–1917*), o analiză magistrală, de o mare erudiție. Recomand ambele cărți, însă aceasta constituie prima istorie a dinastiei Romanov în care aspectele politice și personale sunt contopite într-o singură narațiune, folosind arhive și opere publicate.

Câțiva dintre cei mai iluștri savanți ai lumii au citit și au făcut comentarii despre această carte, vizând textul în întregime sau secțiunea respectivă legată de specializarea lor: dr. Sergei Bogatirev, istoric al monarhiei din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, autor al studiului *The Sovereign and his Counsellers* (*Suveranul și sfetnicii săi*) despre Ivan cel Groaznic, având în lucru acum o istorie a dinastiei Rurik, a citit și a corectat secțiunea aferentă secolului al XVII-lea, de la Mihail la Petru cel Mare. Simon Dixon, profesor de istorie rusă la University College London, autor al volumului *Catherine the Great* (*Ecaterina cea Mare*), a verificat secțiunea aferentă secolului al XVIII-lea, de la Petru cel Mare la Pavel. Profesorul Dominic Lieven, autor al cărții *Russia against Napoleon* (*Rusia împotriva lui Napoleon*) și, mai recent, *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia* (*Fatalitate: imperiu, război și sfârșitul Rusiei țariste*), a făcut comentarii despre secțiunea aferentă secolului al XIX-lea și al XX-lea de la Aleksandru I la Nicolae al II-lea. Profesorul Geoffrey Hosking, autorul lucrărilor *Russia and the Russians* (*Rusia și rușii*) și *Russia:*

People and Empire (*Rusia: popor și imperiu*), a citit și a corectat întreaga carte, la fel cum a făcut și profesorul Robert Service, autorul volumului *History of Modern Russia* (*Istoria Rusiei moderne*).

Dr. John Casey de la vechiul meu colegiu Gonville & Caius din cadrul Universității Cambridge s-a aplecat asupra manuscrisului meu, cu meticulozitatea sa de editor și scriitor. Nădăjduiesc că sfaturile primite de la această pleiadă de învățați m-au ajutat să evit greșelile, însă cele care vor fi rămas îmi sunt doar mie imputabile.

Am recurs la materiale date uitării, despre domnia tuturor țarilor, majoritatea documente primare, unele nepublicate, altele publicate în jurnale de istorie din secolul al XIX-lea. Am utilizat, de asemenea, multe lucrări secundare pe tot parcursul textului, astfel încât cartea este pe ansamblu o lucrare de sinteză.

Documentele oficiale sunt vaste, ca să nu mai pomenim de cele personale. Fiecare țar le-a scris miniștrilor, iubitelor, rudelor, ocupându-se simultan de politica externă, internă și culturală. Acesta este un studiu despre dinastie, despre corelația dintre monarhie, familie, curtea imperială și stat — pe măsură ce s-a dezvoltat —, o examinare a puterii politice rusești din secolul al XVII-lea până în secolul al XX-lea. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, pe lângă colosala corespondență oficială a fiecărui țar, majoritatea Romanovilor și majoritatea miniștrilor țineau jurnale, compuneau memorii și, desigur, nenumărate scrisori, iar familia propriu-zisă era enormă.

Memoriile trebuie tratate cu scepticism, însă scrisorile și jurnalele sunt inestimabile. Cinci neprețuite corespondențe ies în evidență: schimbul de scrisori între Petru cel Mare și amanta-împărăteasa lui, Ecaterina I; între Ecaterina cea Mare și partenerul ei, Potemkin; între Aleksandru I și sora lui, Catiche; între Aleksandru al II-lea și amanta-soția lui, Katia Dolgorukaia; între Nicolae al II-lea și Alexandra. Unele dintre aceste scrisori sunt deja celebre, cum ar fi o parte din corespondența Ecaterinei cu Potemkin și a lui Nicolae cu Alexandra, deși ambele cupluri au scris câteva mii de scrisori, variind de la bilete de dragoste îmbibate de parfum până la lungi discuții politice. Firește, majoritatea acestor epistole sunt aproape necunoscute. Corespondența dintre Aleksandru al II-lea și Katia Dolgorukaia numără în jur de 3 000 de scrisori și, aproape în totalitate, a rămas nepublicată. Foarte puțini istorici au explorat această extraordinară comoară și niciunul nu a citit-o în întregime, parțial din cauză că scrisorile s-au aflat pentru multă vreme în posesia unor

persoane particulare și au fost returnate arhivelor rusești relativ de curând.

Urmăresc aici douăzeci de monarhi și câțiva regenți timp de trei veacuri. Din cei douăzeci de țari, trei — Petru I, Ecaterina a II-a și Nicolae al II-lea sunt bine cunoscuți publicului larg, în timp ce Rasputin a trecut de mult timp din istorie în mit. Dar și monarhii mai puțin celebri sunt la fel de fascinanți. Intenționez să îi tratez pe toți țarii în mod egal, deși volumul sporit de documente, precum și vastitatea familiei fac să existe mult mai multe aspecte de prezentat în ultimele decenii ale dinastiei.

Cea mai grea povară de prejudecăți și fabulații, martiriu și romantism apasă asupra lui Nicolae și Alexandrei. Mii de cărți s-au scris despre toate aspectele existenței ultimului cuplu imperial, care a devenit sursa unei adevărate industrii editoriale pe internet. Asasinarea atroce a familiei adumbrește și strălucește deopotrivă viața lor. De fapt, Nicolae și membrii familiei lui sunt acum sanctificați. Generații întregi de biografi și *blogger*-i îl descriu pe Nicolae drept un soț și tată iubitor, formând împreună cu soția lui prototipul unui cuplu romantic, însă în acest studiu atât ei, cât și Rasputin sunt prezentați în ipostaze deopotrivă politice și intime, într-o manieră inedită și neidealizată, fără balastul sentimentalismului tânguitor, al dezgustului sovieticilor sau al disprețului liberal.

În realizarea acestui proiect titanic, am beneficiat de ajutorul oferit cu generozitate de mulți savanți și specialiști, care prin vasta lor cultură și judecată depășesc semnificativ competențele mele în domeniu. Pe parcursul cercetărilor mele referitoare la Ecaterina cea Mare, Potemkin, iar acum întreaga dinastie Romanov, timp de cincisprezece ani, am vizitat marea majoritate a palatelor familiei Romanov, nenumărate locuri esențiale și arhive de stat, pornind din Moscova și Sankt-Petersburg până la Peterhof și Țarskoe Selo, continuând apoi cu Odessa, Tbilisi, Borjomi, Baku, Sevastopol, Bahcisarai, Ialta, Livadia, Dnepropetrovsk, Nikolaev și Herson; am avut acces, de asemenea, la diferite arhive din străinătate, în Londra, Varșovia și Paris — prea numeroase toate pentru a putea menționa aici pe fiecare curator, director și ghid cu care am colaborat. Însă mulțumirile mele se îndreaptă cu precădere spre directorul Muzeului de Artă Ermitaj, dr. Mihail Piotrovski, directorul muzeelor din Kremlin, dr. Elena Gagarina și directorul Arhivei de Stat a Federației Ruse (GARF), dr. Serghei Mironenko.

Țin să le mulțumesc, de asemenea, următoarelor personalități: ASR prințul de Wales, care cu entuziasm și mărinimie m-a ajutat și m-a încurajat în activitatea mea legată de Rusia și mi-a pus la dispoziție documente despre restaurarea palatelor dinastiei Romanov; ASR ducele de Edinburgh, care a avut amabilitatea să mă întâlnească pentru a discuta despre legăturile sale de familie; ASR prințul Michael de Kent, care mi-a povestit despre experiențele sale legate de înmormântarea lui Nicolae al II-lea și a familiei acestuia; prințesa Olga Romanoff, nepoata marelui duce Aleksandr Mihailovici (Sandro) și a Xeniei Aleksandrovna, care a acceptat cu bunăvoință întrebările mele despre familie; prințesa Elisabeta a Iugoslaviei și fiul său Nick Balfour, care mi-au pus la dispoziție fotografii de familie și scrisori; prințesa Katya Galitzine; contesa Stefania Calice, care a investigat colecția de scrisori a familiei și mi-a pus la dispoziție scrisori nepublicate ale membrilor familiei Romanov, inclusiv relatarea marii ducese Alexandra Iosifovna despre moartea lui Nicolae I; profesor Catherine Merridale, pentru sfaturi și încurajări; Lars Tharp, pentru castravetele de mare al lui Rasputin; Adam Zamoyski, care mi-a pus la dispoziție adevărate comori de documentare despre Nicolae I; dr. Mark Donen, care a investigat în arhivele de la Sorbona relatarea contelui de Langeron despre asasinarea lui Pavel I; Ben Judah, care mi-a pus la dispoziție documentarea sa referitoare la reflecțiile lui Vladimir Putin despre Nicolae al II-lea; Helen Rappaport, autoarea cărții *Four Sisters* (*Patru surori*), care m-a pus în gardă în privința capcanelor documentării despre dinastia Romanov; scumpa mea prietenă, Musa Klebnikov, care mi-a pus la dispoziție manuscrisul nepublicat al răposatului și regretatului ei soț, Paul, despre Stolîpin; Galina Oleksiuk care m-a învățat rusește când m-am apucat să lucrez la *Ecaterina cea Mare & Potemkin*, fiica sa Olesia Nova, care m-a ajutat la documentare, precum și tânăra Lucy Morgan, un strălucit istoric, care a făcut muncă de documentare pentru mine în Anglia. Mai presus de toate, îi sunt enorm de recunoscător doamnei dr. Galina Babkova, care m-a ajutat să mă documentez pentru toate cărțile mele anterioare și care mi-a făcut cunoștință cu Daulet Janaidarov, un tânăr istoric foarte talentat, care mi-a fost de un ajutor indispensabil în uriașa muncă de cercetare întreprinsă. Îi mulțumesc excelentului Peter James pentru impecabila sa muncă de redactare și corectură. Am norocul să mă pot bucura de sprijinul unui extraordinar agent literar, Georgina Capel, împreună cu remarcabilele sale colege Rachel Conway, Romily

Withington și Valeria Huerta, precum și de colaborarea cu asemenea editori minunați, cum sunt Bea Hemming și Holly Harley de la Weindenfeld și Sonny Mehta de la Knopf.

Îi mulțumesc extraordinarei Isabel de Madariaga, care, deși a murit înainte de a putea citi această carte, m-a învățat, cu acea rigoare fermecătoare, dar severă a Ecaterinei cea Mare, cu care se asemăna, cum să scriu istorie și cum să analizez Rusia.

Tatăl meu, dr. Stephen Sebag-Montefiore, a murit în timp ce scriam această carte. Îmi lipsesc profund înțelepciunea și afecțiunea sa în toate privințele, precum și iscusința sa ca editor. Îi mulțumesc mamei mele, April Sebag-Montefiore, pentru sfaturile ei de aur, talentul literar și minunata ei companie. Socrii mei, Charles și Patty Palmer Tomkinson, au fost ca întotdeauna susținători generoși. Îi sunt profund recunoscător, pentru calmul, bunătatea, frumusețea, dragostea și îngăduința sa, soției mele Santa care, trecând cu bine peste perioada Stalin și Ierusalim, a îndurat acum etapa Romanov. Ei îi datorez totul: ea este cu adevărat țarina mea. Scumpii mei copii îmi sunt, firește, marea inspirație. Vă mulțumesc, Lily și Sasha, pentru farmecul vostru încântător, pentru poznele, necuviințele și dragostea voastră care m-au făcut să merg mai departe. Cărțile mele sunt dedicate pe rând Santei și copiilor. Aceasta este pentru Lily.

Cartea aceasta s-a intersectat neașteptat cu istoria familiei mele: strămoșul meu, sir Moses Montefiore, i-a cunoscut pe împărații Nicolae I și Aleksandru al II-lea. Însăși existența mea se datorează, dacă acesta e cuvântul potrivit, unui număr de două tragedii din istoria evreimii ruse. Membrii familiei bunicii mele din partea mamei, Woolf, au luptat pentru Polonia împotriva dinastiei Romanov în 1863, iar apoi s-au refugiat în Anglia. Familia bunicului meu din partea mamei, Jaffe, a fugit din Rusia după pogromul de la Chișinău, din 1904. Au cumpărat bilete din Lituania, cu destinația New York, însă spre surprinderea lor au fost dați jos de pe vapor în Irlanda. Fuseseră trași pe sfoară! Când au protestat, traficanții de persoane le-au explicat că ei promiseseră să îi aducă în „New Cork“, nu în New York. S-au stabilit în Limerick, de unde ulterior au fost alungați din casele lor în timpul unui pogrom care a avut loc în Insulele Britanice în 1904. În timp ce scriam despre Gallipoli, nu puteam să nu mă gândesc cum străbunicul meu, maiorul Cecil Sebag-Montefiore, a fost abandonat acolo într-un morman de cadavre, crezându-se că era mort, iar apoi nu și-a mai revenit niciodată complet din cauza rănii suferite la cap; și, tot la fel, când scriam despre intervenția occidentalilor contra bolșevicilor în 1918, nu

puteam să nu mă gândesc cum fiul lui, bunicul meu, colonelul Eric Sebag-Montefiore, a fost un membru al expediției britanice care a ocupat Batumi. Asemenea conexiuni sunt, firește, banale, însă cumva au contribuit și ele la înălțarea edificiului.

Simon Sebag Montefiore

Notă

Pentru toate datele rusești, folosesc calendarul iulian pe stil vechi, care în veacul al XVII-lea era cu zece zile în urma calendarului gregorian pe stil nou, utilizat în Occident; în secolul al XVIII-lea, era în urmă cu unsprezece zile, în secolul al XIX-lea era în urmă cu douăsprezece zile, iar în secolul al XX-lea diferența crescuse la treisprezece zile. Pentru un mic număr de date bine cunoscute, le folosesc pe ambele.

În privința titulaturilor domnești, îl numesc variat pe conducător cu titlul de țar, autocrat, suveran și mare prinț, până la Petru cel Mare, care și-a asumat titlul de împărat. După aceea, folosesc în mod interschimbabil toți termenii, deși a existat o tendință slavofilă tot mai pronunțată de a folosi mai degrabă cuvântul rusesc „țar“ decât varianta romană/europeană „împărat“.

Fiul unui țar se numea țarevici („fiul țarului“); fiica era țarevna. Mai târziu, toți copiii (și nepoții) monarhilor erau mare prinț (*veliki kniaz*) și mare prințesă. Tradiția a făcut ca aceste titluri să fie traduse ca mare duce și mare ducesă.

Prințul moștenitor era cunoscut drept moștenitor (*naslednik*), dar și, mai simplu, ca mare duce și țarevici. În 1721, Petru cel Mare, adoptând titlul roman de „împărat“, a stilizat denumirile copiilor lui sub forma „caesarevici“ („fiul lui Caesar“) sau „țesarevici“. Eu folosesc grafia „caesarevici“, astfel încât cititorul să o poată diferenția ușor de „țarevici“. În 1762, Ecaterina cea Mare a stilizat titulatura fiului ei Pavel în „caesarevici“, acesta fiind titlul purtat de moștenitorul tronului, deși ultimul țar prefera termenul „țarevici“, cu o rezonanță mai rusească.

Pentru a evita lungi discuții despre schimbarea sensului termenilor slavofil și panslav, folosesc generic slavofil pentru a-i descrie pe toți cei care doreau să invoce identitatea slavă a Rusiei cu scopul de a da o anumită direcție politicii pe plan intern și extern.

Folosesc Constantinopol, și nu Istanbul, pentru capitala Imperiului Otoman, deoarece așa o numeau majoritatea contemporanilor, inclusiv unii diplomați otomani; folosesc, de asemenea, termenul rusesc Țarigrad.

În general, rușii primesc un prenume și numele tatălui lor ca patronim. Astfel, marele duce Konstantin Konstantinovici

este Konstantin, fiul lui Konstantin. Numele Romanovilor se repetau adeseori, așa că familia devine din ce în ce mai complicată — până și Nicolae al II-lea se plângea de acest lucru, spunând că „sunt prea mulți de Konstantin și Nicolae“, la fel cum existau numeroși Mihail și Aleksei. Am căutat să ușurez acest aspect pentru cititor, folosind porecle sau ortografieri diferite, dar și incluzând liste de personaje cu poreclele lor aferente.

Pentru ortografierea numele rusești, folosesc cea mai familiară variantă în limba engleză (țarul Michael, în loc de Mikhail, Peter în loc de Piotr, Paul în loc de Pavel).[5] Deciziile mele asupra tuturor acestor chestiuni au doar rostul de a face mai lesne de înțeles tot acest puzzle și de a da posibilitatea ca personajele să poată fi ușor recunoscute. Acest lucru conduce la tot felul de inconsecvențe lingvistice, pentru care mă declar vinovat.

Autorul

---

[5] Precizările autorului se referă la textul cărții în limba engleză. Pentru prezenta traducere, s-au folosit normele de translitерație a alfabetului rusesc în limba română stabilite de Academia Română. (*N.t.*)

PROLOG

Doi băieți în vremuri de restriște

Doi băieți la vârsta adolescenței, amândoi plăpânzi, nevinovați și suferinzi, inaugurează și încheie povestea dinastiei. Amândoi erau moștenitori ai unei familii politice, hărăziți să conducă Rusia ca autocrați, amândoi crescuți în răstimpuri de revoluție, războaie și omoruri. Amândoi au fost aleși de alții pentru un rol sacru, dar înfricoșător, pe care nu erau apți să-l îndeplinească. Despărțiți prin 305 ani de istorie, și-au împlinit destinul fiecare potrivit unor cumplite și formidabile scenarii, care s-au desfășurat departe de Moscova în niște edificii numite Ipatiev.

La ora 1:30, pe 17 iulie 1918, în Casa Ipatiev din Ekaterinburg, în munții Ural, la 1430 km la est de Moscova, Aleksei, în vârstă de treisprezece ani, bolnav de hemofilie, fiu al fostului țar Nicolae al II-lea, a fost trezit din somn împreună cu părinții săi, cele patru surori, trei servitori ai familiei și trei câini, spunându-li-se să se pregătească de urgență pentru a fi mutați într-un loc mai sigur.

În toiul nopții, pe 13 martie 1613, la Mânăstirea Ipatiev de lângă Kostroma, un orășel pe jumătate părăginit de pe malul fluviului Volga, situat la 340 km în nord-est de Moscova, Mihail Romanov, în vârstă de șaisprezece ani, cu picioare schilave și un tic la ochi, singurul dintre cei cinci fii ai părinților săi care mai era în viață, a fost trezit din somn împreună cu mama lui. Li s-a spus că sosise o delegație și că trebuia să se pregătească de urgență pentru a se întoarce în capitală împreună cu solii.

Amândoi băieții au fost luați prin surprindere de situația neobișnuită cu care aveau să se confrunte acum. Părinții lor ținuseră să păstreze privilegiul suprem al Coroanei pentru fiii lor, sperând totuși să îi poată proteja de primejdiile aferente. Însă băieții nu puteau fi protejați, deoarece familia lor se angajase, la bine și la rău, în necruțătorul joc al puterii ereditare în Rusia, iar umerii lor firavi au fost aleși să poarte teribila povară a ocârmuirii. Dar, în ciuda tuturor paralelismelor între aceste momente extraordinare din viața lui Aleksei și a lui Mihail, cei doi tineri, așa cum vom vedea, se îndreptau în direcții complet diferite. Unul era începutul și celălalt era sfârșitul.

*

Aleksei, prizonier al bolșevicilor într-o Rusie afectată de un sălbatic război civil și de cotropiri străine, s-a îmbrăcat, împreună cu părinții și surorile lui. În hainele lor, aveau cusute celebrele bijuterii ale dinastiei, ascunse bine pentru o viitoare evadare spre o nouă libertate. Băiatul și tatăl lui, fostul țar Nicolae al II-lea, și-au pus amândoi cămăși militare simple, pantaloni și chipiu pe cap. Fosta țarină, Alexandra, și tinerele ei fiice purtau toate bluze albe și fuste negre, fără jachete sau pălării. Li s-a spus să nu-și ia multe lucruri, firește însă că au încercat să adune la repezeală perne, poșete și suvenire. Nu știau dacă aveau să se mai întoarcă acolo sau urmau să plece în altă parte. Părinții își dădeau seama că era puțin probabil ca ei înșiși să scape cu viață din această încercare, însă, chiar și în acea cruntă epocă, era de neconceput, desigur, să le faci rău unor copii nevinovați. Pentru moment, buimaci de somn, epuizați de disperarea și nesiguranța în care trăiau de atâta vreme, nu bănuiau nimic.[6]

*

Mihail Romanov și mama sa, călugărița Marfa, fuseseră până de curând prizonieri, iar acum erau aproape fugari, ascunzându-se și găsindu-și adăpost într-o mânăstire în mijlocul unui ținut zdruncinat, de asemenea, de ravagiile războiului civil și ale cotropirilor străine, și care nu se deosebea prea mult de Rusia anului 1918. Și ei se obișnuiseră să trăiască sub amenințarea permanentă de a-și pierde viața. Aveau toate motivele să se teamă, căci băiatul era vânat de echipele morții.

Trecută de cincizeci de ani, călugărița Marfa, mama băiatului, pătimise mult în potrivniciile brutale ale acestor Vremuri Tulburi, care răsturnaseră destinul familiei lor, aruncându-i de pe culmile măreției și ale puterii în bezna închisorii și a morții, și înapoi: tatăl băiatului, Filaret, era și acum în captivitate la leși; câțiva unchi fuseseră uciși. Mihail era aproape analfabet, complet neautoritar și bolnav cronic. El și mama lui sperau, pesemne, să poată măcar supraviețui până la întoarcerea tatălui său. Dar cine știa dacă acesta avea să se mai întoarcă vreodată?!

Cu sufletul sfâșiat între spaimă și speranță, mama și fiul au spus delegației boierilor de la Moscova să îl aștepte pe băiat în fața Mânăstirii Ipatiev, dimineața, neștiind ce aveau să le aducă zorii unei noi zile.[7]

*

Gardienii de la Casa Ipatiev, în Ekaterinburg, au văzut cum Romanovii au coborât scările, închinându-se când treceau pe palier prin dreptul unei ursoaice împăiate cu doi pui. Nicolae îl purta în brațe pe fiul său, care era suferind.

Comandantul, un comisar bolșevic pe nume Iakov Iurovski, a condus familia afară, printr-o curte, și apoi jos într-o pivniță luminată cu un singur bec electric. Când Alexandra a cerut un scaun, Iurosvki a adus două scaune, pentru cei doi membri ai familiei care erau mai neputincioși: fosta țarină și Aleksei. Ea s-a așezat pe unul dintre scaune, iar Nicolae l-a instalat pe fiul său pe celălalt. Apoi, s-a postat în picioare în fața lui. Cele patru mari ducese, Olga, Tatiana, Maria și Anastasia — a căror poreclă colectivă era acronimul OTMA — stăteau în picioare în spatele Alexandrei. Iurosvki a ieșit grăbit din încăpere. Avea multe lucruri de pus la punct. Zile în șir, telegraful păcănise cu depeșe codate transmise între Ekaterinburg și Moscova, în legătură cu viitorul familiei imperiale, în timp ce forțele antibolșevice, cunoscute generic drept Albii, înaintau spre Ekaterinburg. Nu mai rămânea prea mult timp. O brigadă a morții aștepta în camera alăturată: unii dintre ei erau beți, iar toți erau bine înarmați. Membrii familiei, senini și tăcuți, erau încă ciufuliți și buimaci de somn; poate chiar sperau cumva că în timpul acestei strămutări pripite aveau să încapă pe mâinile Albilor salvatori, care erau atât de aproape. Stăteau cu fața spre ușă, calmi și atenți, ca și acum așteptau să li se facă o fotografie de grup.

*

În zorii zilei de 14 martie 1613, Mihail, purtând un veșmânt de ceremonie, lung și îmblănit, și o cușmă ornată cu blană de samur, însoțit de mama sa, a ieșit din mânăstire, asistând apoi la o procesiune condusă de nobili moscoviți, cunoscuți sub numele de boieri, și ierarhi ortodocși, cunoscuți sub numele de mitropoliți. Era un ger năprasnic. Solii s-au apropiat. Boierii erau îmbrăcați în caftane și blănuri; mitropolitul purta Icoana Făcătoare de Minuni de la Catedrala Adormirii Maicii Domnului, pe care Mihail a recunoscut-o probabil imediat de la Kremlin, unde recent fusese ținut prizonier. Încercând să fie și mai convingători, solii țineau ridicată icoana venerată a Romanovilor, Maica Domnului Fiodorovskaia, ocrotitoarea familiei.

Când au ajuns la Mihail și la mama sa, au făcut o plecăciune adâncă și, de la bun început, au rostit uimitoarea veste cu care veniseră. „Preamărite Stăpâne, Domn al Vladimirului și al Moscovei, și Țar și Mare Prinț al tuturor

Rusiilor“, i s-a adresat conducătorul solilor, mitropolitul Fiodorit al Riazanului. „Statul moscovit nu putea supraviețui fără un suveran…, iar statul moscovit era năruit“, așadar o Adunare a Țării[8] îl alesese pe el să le fie suveran și să „strălucească pentru Țaratul rus precum soarele“, și îl rugau „să le dea un semn de bunăvoință, și nu de dispreț, acceptând implorările lor“, și „să aibă bunătatea de a veni la Moscova cât mai iute cu putință.“ Mihail și mama sa nu au consimțit. „Ne-au spus“, relatau delegații, „cu mare furie și țipete că *EL* nu dorea să fie Suveran și nici *EA* nu îi dădea binecuvântarea să fie Suveran, după care au plecat în biserică.“ Nu e greu de imaginat teribila mânie a mamei sau plânsetele nedumerite ale băiatului. În 1613, coroana Rusiei nu era o propunere tentantă.

*

La ora 2:15 noaptea, Aleksei și restul familiei așteptau încă, tăcuți și somnoroși, când tovarășul Iurovski și zece părtași înarmați au pătruns în încăperea din ce în ce mai aglomerată. Unul dintre ei l-a remarcat pe Aleksei, „bolnăvicios și pământiu“, privind fix „cu ochi mari și curioși“. Iurovski a dat ordin ca Aleksei și familia să se ridice în picioare și, adresându-se lui Nicolae, a declarat: „Având în vedere că rudele dumitale continuă ofensiva împotriva Rusiei sovietice, Prezidiul Sovietului Regional din Ural a decis să te condamne la moarte“.

„Doamne! Oh, Dumnezeul meu!“ a spus fostul țar. „Oh, Doamne, ce e asta?“ Una dintre fete a strigat: „Oh, Dumnezeule, nu!“ Nicolae s-a întors spre Iurovski: „N-am înțeles ce-ai spus. Citește încă o dată, te rog“.

*

Mai-marii de la Moscova nu s-au lăsat descurajați de refuzul lui Mihail. Adunarea Țării indicase răspunsuri clare, pe care solii ar fi urmat să le dea la fiecare obiecție invocată de Mihail. După multe rugăminți, boierii „aproape s-au milogit“ de Mihail. „Au sărutat Crucea și l-au întrebat smeriți“ pe băiatul căruia ei îi spuneau „Suveranul nostru“ dacă nu voia să fie țarul lor. Romanovii erau ofensați după ani întregi de prigoană și umilințe. Aveau noroc că mai erau în viață. Mihail din nou „a refuzat cu un țipăt tânguitor și mare enervare“.

*

Iurovski a citit din nou sentința de condamnare la moarte, iar acum Aleksei și ceilalți și-au făcut semnul crucii, în timp ce Nicolae repeta mereu „Ce? Ce?“.

„ASTA!“ a răcnit Iurovski. Și l-a împușcat pe fostul țar. Plutonul de execuție a ridicat armele, le-a ațintit spre membrii familiei și a început să tragă sălbatic într-un haos asurzitor de împușcături, „gemete și țipete de femei“, ordine zbierate de Iurovski, panică și fum. „Nimeni nu mai auzea nimic“ își amintea Iurovski ulterior. Dar, când împușcăturile s-au mai rărit, și-au dat seama că țareviciul Aleksei și femeile nu pățiseră aproape nimic. Cu ochii larg deschiși, îngrozit, stupefiat, așezat încă pe scaun, Aleksei se holba la ei prin fumul prafului de pușcă și pulberea molozului spulberat, care aproape anihilau lumina în mijlocul unei scene infernale, cu scaune răsturnate, picioare zvârcolindu-se, sânge și „gemete, țipete, hohote de plâns înfundate…“.

*

În Kostroma, după șase ceasuri de argumentări, boierii au îngenuncheat, s-au tânguit și au insistat că, dacă Mihail nu accepta coroana, urgia lui Dumnezeu urma să se abată asupra Rusiei. În cele din urmă, Mihail a fost de acord, a sărutat Crucea și a primit toiagul cu vârf de oțel, simbolul puterii țaratului. Mai-marii moscoviți s-au închinat și s-au repezit să se prosterneze în fața noului lor țar, sărutându-i picioarele. O capitală năruită, o împărăție zdrobită, un popor disperat îl așteptau la capătul drumului primejdios spre Moscova.

---

[6] Această relatare se bazează pe Arhivele de Stat ale Federației Ruse (în continuare GARF), 601, 2, 27, însemnările lui Iakov Iurovski, din 1920 și 1 februarie 1934, plus note nepublicate (cinci în total); jurnalul împărătesei Alexandra, iunie-iulie 1918, păstrat la GARF, 640, 1 și publicat ca *Last Diary of Tsaritsa Alexandra*, V. Kozlov și V. Khrustalev (editori) (în continuare, jurnalul Alexandrei). Jurnalul lui Nicolae al II-lea, aprilie-iunie 1918, GARF, 601, 1, pp. 217–266 (în continuare, ND). Aceste surse sunt citate, de asemenea, în Mark D. Steinberg și Vladimir M. Khrustalev, *The Fall of the Romanovs* (în continuare, *Fall*), pp. 320–366. De asemenea, Greg King și Penny Wilson, *The Fate of the Romanovs* (în continuare, *Fate*), pp. 282–317, și Helen Rappaport, *Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs*, pp. 184–202.

[7] Oferirea tronului în favoarea lui Mihail Romanov se bazează pe: Arhivele de Stat cu Documente Vechi, din Federația Rusă (în continuare RGADA), 135, 111, 1.2, 1–5, „Gramota țariu Mikhailu Fedoroviciu, poslannaya v Kostromu s arkimandritom Feodoritom i boyarinym F.` I Șeremetevîm 2 Marta 1613“ („Hrisovul dat de Zemski Sobor Țarului Mihail Fiodorovici pentru alegerea sa la tron, 2 martie 1613“); RGADA, 135, 111, 1.2, pp. 28–44, martie 1613, „Gramota arkiepiskopa Feodorita i F. I. Șeremeteva k Zemskomu Soboru“ („Raportul oficial către Zemski Sobor, întocmit de solii trimiși la Kostroma, cu

privire la consimțământul țarului Mihail de a fi țar"); Sergei Soloviev, *History of Russia* (în continuare, Soloviev), vol. 16, pp. 1–15; George Vernadsky, *History of Russia* (în continuare, Vernadsky), vol. 5, nr. 1, pp. 278–283; Robert Crummey, *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite 1613–89* (în continuare, Crummey), pp. 1–28. Despre Mihail, vezi: Olearius, *Travels of Olearius* (în continuare, Olearius), pp. 62, 191, 262; G. E. Orchard (trad. și ed.), I. Massa, *A Short History of the Beginnings and Origins of These Present Wars in Moscow: Under the Reign of Various Sovereigns Down to the Year 1610* (în continuare, Orchard), pp. 30–34. Pentru prezența fraților Saltîkov ca sfetnici, vezi Russell E. Martin, *A Bride for the Tsar: Brideshows and Marriage Politics in Early Modern Russia* (în continuare, Martin), pp. 180–182.

[8] Adunarea Țării (*Zemski Sobor*, în rusă) a fost un parlament de tip feudal, care a ființat în Rusia în secolele XVI-XVII. Putea fi convocat de țar, patriarh sau de Duma boierilor. Era alcătuită din reprezentanți ai puterii ecleziastice, boieri și mari proprietari de pământ. Ivan cel Groaznic a fost primul țar care a convocat Adunarea Țării. De-a lungul Vremurilor Tulburi, acest for a jucat un rol foarte important în treburile țării. După alegerea lui Mihail Romanov ca țar, instituția a intrat într-un con de umbră, ultima adunare fiind convocată în anul 1653. (*N. red.*)

ACTUL I
Ascensiunea

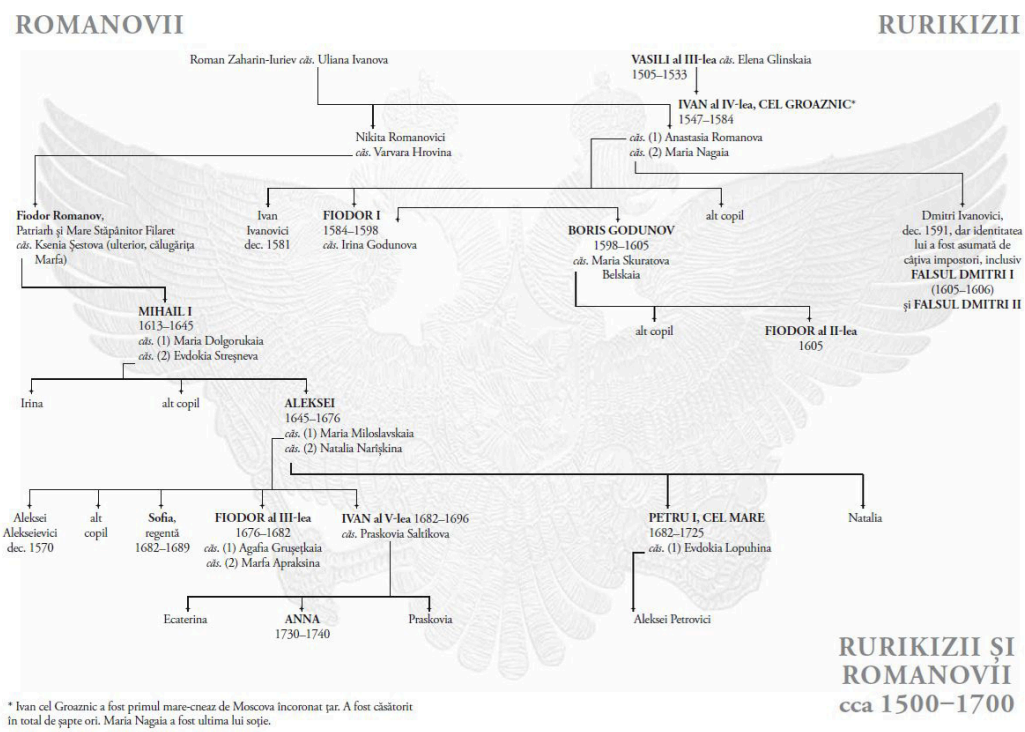

* Ivan cel Groaznic a fost primul mare-cneaz de Moscova încoronat țar. A fost căsătorit în total de șapte ori. Maria Nagaia a fost ultima lui soție.

SCENA 1

Parada mireselor

Lista personajelor

ULTIMUL ȚAR DIN DINASTIA RURIKIZILOR

IVAN CEL GROAZNIC (1547–1584)

Anastasia Romanova Zaharina-Iurieva, prima lui țarină

Ivan Ivanovici, fiul lor cel mare și moștenitor al tronului, ucis de tatăl său

FIODOR I, cel de-al doilea fiu al lor, țar (1584–1598)

Dmitri Ivanovici, ultimul fiu al lui Ivan cel Groaznic, ucis în condiții misterioase. Identitatea lui a fost asumată de trei impostori, Falșii Dmitri.

VREMURILE TULBURI — ȚARI ȘI PRETENDENȚI

BORIS GODUNOV, țar (1598–1605)

FALSUL DMITRI, țar (1605–1606)

VASILI ȘUISKI, țar (1606–1610)

Al doilea Fals Dmitri, cunoscut drept „Tâlharul din Tușino“

Ivan Dmitrievici, „Tâlharul-copil“

Marina Mniszech, fiica unui nobil polonez, soție a primului Fals Dmitri, a celui de-al doilea Fals Dmitri și a lui Ivan Zaruțki, mama Tâlharului-copil, poreclită „Marinka Vrăjitoarea“

Căpetenii militare

Prințul Dmitri Pojarski, erou al rezistenței împotriva polonezilor

Kuzma Minin, negustor din Nijni Novgorod, conducător al rezistenței împotriva polonezilor

Prințul Dmitri Trubețkoi, aristocrat și conducător al cazacilor

Cotropitori străini

Regele Sigismund al III-lea al Poloniei

Prințul Vladislav al Poloniei, ulterior rege

Gustav Adolf, rege al Suediei

PRIMII ROMANOVI

Nikita Romanovici Zaharin-Iuriev, frate al Anastasiei, prima soție a lui Ivan cel Groaznic

Fiul său Fiodor Nikitici Romanov, ulterior patriarhul Filaret

Ksenia Șestova, ulterior călugărița Marfa, soția lui Fiodor

Fiul lor, MIHAIL, primul țar Romanov (1613–1645)

Ivan Romanov, fratele lui Fiodor, unchiul lui Mihail, boier

Anna Hlopova, prima logodnică a lui Mihail

Maria Dolgorukaia, prima lui soție

Evdokia Streșneva, a doua lui soție

Irina, țarevnă, fiica lui Mihail și a Evdokiei

ALEKSEI, fiu și moștenitor al lui Mihail și al Evdokiei, țar (1645–1676)

CURTENI — miniștri etc.

Fiodor Șeremetev, văr cu Romanov, boier și mare dregător

Mihail Saltîkov, văr cu Romanov, paharnic și spătar domnesc

Prințul Ivan Cerkaski, văr cu Romanov, de origine cercheză, boier

Prințul Dmitri Cerkaski, văr cu Romanov, de origine cercheză, boier

Prințul Dmitri Pojarski, căpetenie militară, patriot, ulterior boier și comandant-șef

Prințul Dmitri Trubețkoi, aristocrat și conducător militar al cazacilor, pretendent la tron

Mihail nu se zorea să purceadă spre Moscova, însă Moscova tânjea cu disperare să-l vadă sosind. În războiul civil, pretendenții la puterea supremă — mari nobili, regi străini, căpetenii de cazaci, impostori și aventurieri — se luptaseră să ajungă în oraș, fiind cu toții avizi să pună mâna pe coroana țarului. Dar Mihail Romanov și călugărița Marfa nu se arătau entuziasmați. Nicicând nu s-a mai pomenit ca vreun alai spre tronul domnesc să fie atât de înnegurat, tânguitor și dezolant. Însă nenorocirea Rusiei la începutul anului 1613 era înspăimântătoare, iar pătimirile ei fuseseră infernale. Pe meleagurile dintre Kostroma și Moscova pândeau primejdii la tot pasul; Mihail urma să treacă prin cătune, unde ulițele erau pline de leșuri. Rusia era cu mult mai mică decât Federația Rusă de azi; hotarul ei cu Suedia, în nord, era aproape de Novgorod, cel cu Polonia — Lituania[9] aproape de Smolensk, o mare parte din Siberia, la est, nu fusese cucerită deocamdată, iar în sud majoritatea ținutului era stăpânit de Hanatul Crimeii. Dar, oricum, teritoriul era vast, cu aproximativ 14 milioane de locuitori, în comparație cu aproximativ 4 milioane, cât număra populația Angliei la acea vreme. Cu toate astea, Rusia ajunsese aproape să se dezintegreze; foametea și războaiele nimiciseră populația; polonezii continuau să îl vâneze pe țarul-băiat; armatele Suediei și ale Uniunii statale polono-lituaniene strângeau rândurile pentru a înainta în Rusia; căpeteniile militare cazace stăpâneau fâșii din ținuturile de la sud, adăpostind pretendenți la tron; bani nu mai erau, bijuteriile Coroanei fuseseră jefuite; palatele Kremlinului erau dărăpănate.

Viața lui Mihail a suferit, probabil, o transformare violentă: curtea unui țar trebuia să fie refăcută, curtean după curtean, lingură de argint după lingură de argint, diamant după diamant. Neîndoielnic, el și mama lui erau înspăimântați de ceea ce îi aștepta în capitală, mai ales că aveau toate motivele să fie îngrijorați. Și totuși, acum, acest adolescent dintr-o familie nobiliară fără titluri, al cărui tată era închis într-o temniță din străinătate, s-a trezit dintr-odată copleșit de grandoarea puterii absolute, pe care o datora, mai presus de toate, primului ctitor al familiei, Ivan cel Groaznic.[10]

*

La treizeci de ani de la moartea sa, Ivan continua să arunce o umbră funestă asupra Rusiei și băiatului Mihail. Ivan extinsese imperiul rus, dar aproape îl și distrusese din interior. Amplificase inițial splendoarea țării, iar apoi o înveninase — cincizeci de ani de domnie, cu triumfuri și acte de nebunie. Însă prima soție, care a fost și preferata lui, mama primilor lui fii, era o Romanov, devenind astfel întemeietoarea familiei.

Ivan, de asemenea, era moștenitorul unei familii domnești care se trăgea din Rurik, un prinț scandinav care, în 862, a fost chemat de către slavi și alte triburi locale să îi conducă, devenind fondatorul primei dinastii ruse. În 988, urmașul lui Rurik, Vladimir, mare cneaz al statului medieval rus, s-a convertit la ortodoxie în Crimeea, sub patronajul împăratului și al patriarhului bizantin. Confederația cnezatelor lui, cunoscută sub denumirea de „Rusia Kieveană“, o structură neînchegată, dar unită prin prezența dinastiei Rurik, într-un final avea să se extindă aproape de la Marea Baltică până la Marea Neagră. Dar, între 1238 și 1240, a fost zdrobită de oștile mongole ale lui Genghis-Han și ale familiei lui care, pe durata celor două veacuri de stăpânire a meleagurilor rusești, le-au îngăduit cnejilor Rurikizi să conducă mici principate, cu statutul de vasali. Viziunea mongolilor despre un unic împărat universal sub oblăduirea Divinității, precum și samavolnicia brutală a hotărârilor poruncite de ei au contribuit, probabil, la formarea conceptului rus de autocrație. Au existat de-a lungul timpului numeroase situații de conviețuire cu mongolii, la fel și multe căsătorii mixte; multe familii ruse celebre sunt descendente din asemenea uniuni. Treptat, cnejii ruși au început să conteste autoritatea mongolilor: Ivan al III-lea cel Mare, mare cneaz de Moscova, alipise multe cetăți rusești, îndeosebi republica Veliki Novgorod în nord și cnezatul Rostov în sud, sub coroana moscovită, iar în 1480 a luptat victorios contra hanilor mongoli. După căderea Imperiului Bizantin sub stăpânirea otomanilor islamici, Ivan al III-lea și-a arogat rolul de conducător al creștinătății ortodoxe. Ivan s-a însurat cu nepoata ultimului împărat bizantin, Sofia Palaiologhina, grație căreia a putut să se prezinte drept moștenitor al împăraților. Ivan cel Mare a început să-și ia numele de „Cezar“, care a fost rusificat în forma „Țar“, noul său statut imperial dându-le posibilitatea monahilor, propagandiștii săi, să afirme că el era cel care reunifica teritoriile statului medieval rus.[11] Fiul său, Vasili al III-lea, i-a continuat opera, însă a murit, așa că la tron a urmat, la vârsta de doar câțiva

ani, nepotul său, Ivan al IV-lea, cunoscut ulterior ca Ivan cel Groaznic. E posibil ca mama acestuia din urmă să fi fost otrăvită[12], iar copilul a fost traumatizat când rivalitățile dintre curteni s-au dezlănțuit în mod violent; crescând, a devenit un bărbat atrăgător, energic și plin de imaginație, dar totodată instabil și imprevizibil.

La încoronarea sa, în 1547, când avea șaisprezece ani, Ivan a fost primul mare cneaz care a primit titlul de țar. Tânărul autocrat lansase deja ritualul căutării unei soții. Conform unei tradiții preluate de la precursorii țaratului — hanii mongoli și împărații bizantini —, Ivan a anunțat o paradă a mireselor. Fiecare alegere a unei soții domnești ridica la putere noi clanuri și le distrugea pe altele. Parada mireselor avea menirea să diminueze asemenea tulburări, în virtutea faptului că țarul își alegea cu bună știință o fată provenind din nobilimea mijlocie. Cinci sute de fecioare au fost convocate de pe tot cuprinsul împărăției lui pentru acest concurs de frumusețe renascentist, care a fost câștigat de o tânără pe nume Anastasia Romanova Zaharina-Iurieva, strămătușa băiatului Mihail.

Fiică a unei ramuri minore a clanului care se afla deja la Curte, Anastasia era persoana ideală, grație calității de a îmbina distanța infailibilă față de marii nobili influenți și familiaritatea confortabilă. Ivan o cunoștea deja, având în vedere că unchiul ei fusese unul dintre tutorii lui. Tânăra era din seminția lui Andrei Kobîla, pe care marele cneaz îl ridicase la rangul de boier[13] în 1346–1347, însă ramura familiei ei descindea din al patrulea fiu al acestuia, boierul Fiodor, care era poreclit Koșka („Pisica“). Fiecare generație era cunoscută după numele persoanei de sex masculin din generația precedentă, astfel încât copiii lui Koșka erau porecliți „Koșkini“, o denumire adecvată ținând seama de talentul de a supraviețui, tipic felinelor, manifestat de familia Romanov. Străbunicul Anastasiei, Zahar, și bunicul ei, Iuri, erau boieri, însă tatăl ei, Roman, a murit de tânăr. Totuși, el a dat numele de Romanovici urmașilor lui, care aveau să devină cunoscuți drept Romanov.[14]

La scurt timp după încoronare, pe 2 februarie 1547, Ivan s-a însurat cu Anastasia. Căsătoria a fost o reușită. Anastasia i-a dăruit șase copii, dintre care doi moștenitori de sex masculin au rămas în viață, Ivan și Fiodor; în plus, avea harul de a ști să-i domolească pornirile năprasnice. Cu toate acestea, Ivan continua să o vlăguiască prin freneziile lui imprevizibile și veșnicele sale călătorii. La început, a avut o domnie prosperă: a pornit cu oastea spre sud-est, într-o

cruciadă creștin-ortodoxă, pentru a-i înfrânge pe tătarii islamici, urmașii lui Genghis-Han, care erau divizați atunci în hanate mai mici. Întâi, a cucerit hanatul Kazanului și hanatul Astrahanului, victorii pe care le-a sărbătorit construind Catedrala Sfântul Vasile din Piața Roșie; a trimis aventurieri cazaci și negustori pentru a începe cucerirea vastului și bogatului tărâm al Siberiei; a adus în țară specialiști și negustători europeni, pentru a moderniza statul moscovit, și a luptat împotriva Uniunii statale polono-lituaniene, pentru a obține controlul asupra orașelor înstărite de la Marea Baltică. Însă acest război de lungă durată avea să șubrezească sănătatea mintală a țarului și să diminueze loialitatea dregătorilor săi influenți, dintre care mulți întrețineau legături personale cu polonezii. În același timp, adesea purta războaie cu cealaltă putere a tătarilor din regiunea sudică[15], Hanatul Crimeii[16].

În 1553, Ivan s-a îmbolnăvit. Fratele soției lui, Nikita Romanovici, a încercat să-i convingă pe curteni să jure credință fiului țarului, pe atunci un copil, însă aceștia au refuzat, deoarece îl preferau pe vărul adult al lui Ivan, prințul Vladimir Strețki. Țarul s-a însănătoșit, dar a rămas obsedat de trădarea nobililor săi și de atitudinea independentă a prințului Vladimir și a altor dregători. În 1560, Anastasia a murit la vârsta de douăzeci și nouă de ani. Ivan era disperat, fiind convins că soția lui fusese otrăvită de către boierii ostili lui.[17] Este posibil ca Anastasia să fi fost într-adevăr otrăvită, însă este la fel de plauzibil să fi murit răpusă de vreo boală sau din cauza vreunei doctorii administrate cu bune intenții. Indiferent care este adevărul, cert este că înșelăciunile și uneltirile propriilor săi dregători l-au împins pe Ivan la fapte de o violență nemăsurată. Subit, s-a retras din Moscova la o fortăreață din provincie, de unde, aplicând principiul separării, a împărțit țara în fieful său personal, *Opricinina*, și restul teritoriului. Banda înfricoșătoare de zbiri aroganți îmbrăcați în negru, *opricinicii*, care călăreau pe cai negri și purtau cu ei mături și capete de câini, pentru a simboliza incoruptibilitatea și loialitatea lor deplină față de țar, a instituit o domnie a terorii. În timpul acceselor imprevizibile de omor, habotnicie și desfrâu ale lui Ivan, nimeni nu mai era în siguranță. Comportamentul lui instabil era exacerbat de fragilitatea dinastiei sale; doar fiul său Ivan părea să aibă sănătatea necesară pentru a ajunge la vârsta adultă, din moment ce Fiodor, fiul cel mic, era prea nevolnic. Așadar, era esențial să se însoare din nou, ideea aceasta devenind o obsesie, cum se întâmpla și în cazul contemporanului său

Henric al VIII-lea[18]. În timp ce căuta să-și găsească mirese străine — o prințesă din dinastia care cârmuia în Suedia și Polonia, nădăjduind astfel să obțină tronul polonez, și o englezoaică, posibil chiar Elisabeta I —, Ivan a schimbat nu mai puțin de opt neveste, dintre care trei au fost poate otrăvite, iar altele au fost probabil ucise din porunca lui. Când cea de-a doua soție, o prințesă tătară, a murit în 1569, o nouă victimă a unei bănuite otrăviri, Ivan și-a ieșit din minți. În nebunia lui, i-a atacat pe proprii săi miniștri, tăindu-le nasurile și organele genitale, apoi, împreună cu o hoardă de *opricinici*, a tăbărât asupra orașelor Tver și Novgorod, omorând practic întreaga populație, torturând victimele cu apă clocotită, apoi cu apă rece, spânzurând oamenii de cârlige înfipte printre coaste, legând fedeleș laolaltă femei și copii și împingându-i așa sub gheața de la suprafața apei. Profitând de îndeletnicirile smintite ale lui Ivan, hanul tătar a cucerit și a incendiat Moscova.

După ce *opricinicii* și-au făcut mendrele, Ivan a reunificat țaratul, însă pe urmă a abdicat și a numit pe fiul unui han tătar, care se creștinase, în funcția de mare cneaz al Rusiei, pentru ca apoi să-și ia tronul înapoi. Exista un fel de logică în toată această demență: cruzimile lui Ivan au distrus puterea nobililor locali, chiar dacă purtau amprenta sadismului personal tipic maniilor lui diabolice. Fratele Anastasiei, Nikita Romanovici, a rămas unchiul moștenitorilor la tron, însă familia Romanov, la fel ca toate celelalte, era la cheremul toanelor țarului. În 1575, cel puțin un Romanov a fost ucis, iar pământurile lui Nikita au fost pustiite.

La o paradă a mireselor în septembrie 1580, Ivan și-a ales o nouă soție, pe Maria Nagaia, care i l-a dăruit pe Dmitri, fiul pe care și-l dorea atât de mult. Totuși, în 1581, într-o criză de furie, l-a ucis pe Ivan, fiul său cel mare, născut de Anastasia, lovindu-l în cap cu toiagul său cu vârf de fier. A fost apogeul groazei în timpul domniei lui Ivan. Înjosise deja Rusia, însă acum o condamna la haos, căci moștenitorii tronului erau celălalt fiu al său născut de Anastasia, Fiodor, neputincios și debil mintal, și copilașul Dmitri.

La moartea lui Ivan cel Groaznic în 1584, Nikita Romanovici a asigurat succesiunea la tron a nepotului său, Fiodor I. Însă Nikita a murit la scurt timp după aceea, iar influența sa a fost moștenită de fiul lui, Fiodor Nikitici Romanov, cel care avea să fie tatăl lui Mihail.

Țarul Fiodor a lăsat treburile ocârmuirii în mâinile destoinicului său dregător Boris Godunov, care se făcuse remarcat ca opricinic al lui Ivan, iar acum își consolidase

puterea însurându-se cu sora țarului. Ultimul moștenitor al dinastiei Rurikizilor era fiul cel mic al lui Ivan, Dmitri, în vârstă de opt ani, care s-a evaporat de pe scena istoriei. Oficial, s-a spus că a murit din cauza unei răni la gât, pe care și-o pricinuise singur, cu un cuțit, într-o criză de epilepsie. Părea un accident atât de ciudat, încât nu era exclus să se fi întâmplat cu adevărat, însă, în mod inevitabil, mulți au crezut că ori fusese asasinat de către Godunov, ori fusese răpit și dus într-un loc sigur.

Când țarul Fiodor a murit, fără să fi avut copii, în 1598, linia moscovită a dinastiei Rurikizilor s-a stins.[19]

*

Existau doi candidați la tron — Boris Godunov, ministrul și cumnatul lui Fiodor, și Fiodor Romanov, nepotul cel mare al răposatei țarine Anastasia și fiul lui Nikita Romanovici, care era cunoscut drept boierul cel mai bine îmbrăcat de la curte. Fiodor Romanov s-a însurat cu Ksenia Șestova, dar dintre cei șase copii ai lor, inclusiv patru fii, doar o fată și un băiat au rămas în viață. Cel care avea să devină țarul Mihail s-a născut în 1596 și, probabil, a crescut într-o casă boierească din apropiere de Piața Roșie, pe strada Varvarka.[20] Băiatul a fost copleșit cu daruri, dar nu a avut parte multă vreme de o copilărie privilegiată.

Godunov a fost ales țar de către o Adunare a Țării, ceea ce îi conferea legitimitate ca ocârmuitor, după stingerea dinastiei de drept, iar inițial a fost susținut de către Fiodor Romanov. Godunov era un om destoinic, însă norocul este esențial în politică. Or, el era lipsit de noroc. Realizarea lui cea mai importantă s-a produs la hotarele răsăritene ale statului, unde cazacii săi aventurieri au izbutit să cucerească hanatul Sibirului, deschizând astfel calea spre imensitățile Siberiei. Însă Rusia suferea de foamete și molime, iar firava autoritate a lui Boris se vedea zădărnicită și de boala care îl măcina.

Fiodor Romanov, care prin uneltirile și vicleniile lui vădea toată agilitatea strămoșilor săi cu trăsături de feline, a contribuit la răspândirea zvonurilor fatale, potrivit cărora fiul răposat al lui Ivan cel Groaznic, Dmitri, fugise și era încă în viață. Se pregătea o înfruntare decisivă, pentru care Romanovii au adus la Moscova trupe care le erau fidele. Când Mihail Romanov avea doar cinci ani, lumea lui a fost distrusă.

În 1600, Godunov i-a atacat pe Fiodor și pe cei patru frați ai acestuia, care au fost acuzați de trădare și vrăjitorie; torturați, servitorii lor au recunoscut că au recurs la farmece

și „ierburi otrăvitoare“. Țarul Boris a ars până la temelii unul dintre palatele lor, le-a confiscat domeniile și i-a exilat în regiunea arctică. Pentru a fi sigur că Fiodor Romanov nu va mai putea niciodată să ajungă țar, l-a silit să se călugărească, sub numele monahal Filaret, în timp ce soția lui a devenit călugărița Marfa. Mihail a fost trimis să stea cu o mătușă, soția unchiului său Aleksandr Romanov, în îndepărtatul cătun Belozersk. Perioada de un an și trei luni, cât a rămas acolo, a fost înspăimântătoare, iar apoi el și mătușa lui au avut voie să se mute pe o moșie a familiei Romanov, la 80 de kilometri de Moscova. Trei dintre frații Romanov au fost lichidați sau au murit în condiții misterioase. „Țarul Boris s-a descotorosit de noi toți“ își amintea mai târziu Filaret. „Pe mine m-a obligat să intru în tagma călugărilor, pe trei dintre frații mei i-a ucis, poruncind să fie sugrumați. Acum nu mi-a mai rămas decât un frate, Ivan.“ Godunov nu-i putea omorî pe toți Romanovii, care aveau legături speciale cu țarii Rurikizi, mai ales după decesul dubios al țareviciului Dmitri. Dispariția coconilor domnești, din porunca unor rubedenii avide de putere, a ajuns să distrugă până la urmă exact puterea la care acestea jinduiau.

Zvonurile calomnioase s-au împrăștiat prin țară și au convins pe mulți că adevăratul moștenitor al Rurikizilor, țareviciul Dmitri, fusese crescut în Polonia, iar acum era pregătit să își revendice tronul; în felul acesta s-a dezlănțuit marea neorânduială, care a rămas cunoscută în istorie sub denumirea de „Vremurile Tulburi“.

Este aproape cert că acest prim pretendent la tron nu putea fi adevăratul Dmitri, însă, nici acum chiar, nimeni nu poate ști cu siguranță identitatea lui reală, ceea ce face să fie cunoscut îndeobște ca „Falsul Dmitri“. E posibil să fi fost vreun călugăr renegat, care trăise la Kremlin, unde deprinsese rosturile vieții la curtea domnească. Dmitri fusese crescut probabil în spiritul ideii că el era adevăratul prinț, iar acest lucru îi conferea o credință neclintită în destinul său. În octombrie 1604, când lui Godunov îi aluneca puterea printre degete, Falsul Dmitri, susținut de polonezi, cu o armată îngroșată de tâlhari cazaci[21] dornici de prăzi, a atacat Moscova. Ținând seama de venerația înfocată a poporului pentru monarhii sacri ai Rusiei, învierea sau supraviețuirea țarului îndrituit la tron părea un miracol vrednic de Unsul lui Dumnezeu. Godunov a murit din cauza unei hemoragii cerebrale, iar la tron i-a urmat fiul său, Fiodor al II-lea. Însă băiatului i-a fost tăiată beregata, înainte ca misteriosul pretendent să cucerească orașul.[22]

*

Pe 20 iunie 1605, Falsul Dmitri a intrat triumfător în Moscova. Ultima soție a lui Ivan cel Groaznic, mama adevăratului Dmitri, l-a recunoscut în el pe fiul ei demult dispărut. Acest histrion nerușinat a fost încoronat țar, dar încercând cu disperare să îi împace pe diferiții lui susținători, polonezi și ruși, ortodocși și catolici, boieri și cazaci, i-a chemat înapoi pe frații Romanov și l-a numit pe Filaret mitropolit al Rostovului, un rang ecleziastic care avea să-l țină departe de Moscova. Mihail, acum în vârstă de zece ani, și mama lui s-au mutat împreună cu Filaret la Rostov.

Țarul s-a îndrăgostit de fiica susținătorului său polonez, Marina Mniszech, pe care a luat-o de nevastă și a încoronat-o în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Faptul că era poloneză și catolică a destrămat nimbul mistic din jurul lui, iar în scurt timp soția țarului a ajuns să fie detestată și poreclită „Marinka Vrăjitoarea“. Peste nouă zile, la ora 4 dimineața, boierii au pus să se tragă clopotele și au împresurat palatul. Dmitri a sărit pe fereastră, dar și-a rupt piciorul, fiind apoi împușcat și înjunghiat de douăzeci și una de ori. Încercând să decidă cine să fie țar în continuare, boierii au cântărit revendicările familiei Romanov, ținând seama de legăturile lor cu dinastia legitimă. Un frate, Ivan, era nepopular, iar celălalt, Filaret, era călugăr, ceea ce însemna că rămânea doar fiul lui Filaret, Mihail. Însă acesta era prea tânăr. Până la urmă, conducătorul loviturii de palat, Vasili Șuiski, membru al unei alte ramuri a dinastiei Rurikizilor și un complotist incapabil, a fost ales țar, cu titlul de Vasili al IV-lea, iar Filaret a devenit patriarhul Bisericii Ortodoxe.

Trupul eviscerat al Falsului Dmitri a fost expus gol, în văzul lumii. „Avea țeasta complet turtită înăuntru și creierul aruncat lângă el“, în gură avea îndesat un cimpoi, ceea ce sugera cum îi cântase diavolului în strună, iar organele genitale zăceau lângă restul măruntaielor lui. Filaret Romanov a uneltit împotriva lui Vasili al IV-lea, până când a fost destituit din funcție și i s-a poruncit să se întoarcă la eparhia lui din Rostov.

Strigoiul țareviciului Dmitri bântuia prin țară. Credința poporului în dinastia stinsă a lui Ivan cel Groaznic era profundă: peste zece aventurieri au apărut, pe rând, în fruntea unor armate, susținând că erau fii sau nepoți de-ai lui Ivan cel Groaznic. Unul dintre acești pretendenți, un al doilea Fals Dmitri, și mai misterios chiar decât primul, a devenit o amenințare reală.

Fost dascăl, vorbitor fluent al limbilor poloneză și rusă, probabil evreu convertit, acesta a înaintat până la Tușino, la marginea Moscovei, unde s-a întâlnit cu Marinka Vrăjitoarea, văduva primului Fals Dmitri. Când l-a văzut pe cel de-al doilea Fals Dmitri, un individ grosolan poreclit „Tâlharul", femeia s-a înfiorat. Nu a mai avut încotro decât să-l recunoască drept soțul ei. Apoi, s-au căsătorit — pe ascuns, din moment ce, dacă Tâlharul era cu adevărat Falsul Dmitri, însemna că erau deja căsătoriți. Curând, a rămas gravidă.

Între timp, Filaret ajunsese împreună cu fosta lui soție Marfa și cu fiul său Mihail la Rostov, însă grelele lor încercări nu se isprăviseră încă. La Moscova, țarul Vasili Șuiski pierdea războiul contra Tâlharului, așa că l-a chemat în ajutor pe regele Suediei, care a intrat cu armata în Rusia și a ocupat Novgorod.

Cazacii Tâlharului au cucerit sudul țării și au înaintat spre Rostov, unde Filaret a organizat rezistența împotriva lor până în octombrie 1608, când a căzut prizonier. Tâlharul l-a numit patriarh. Dezmembrarea Rusiei era o perspectivă ispititoare pentru țările vecine, Polonia și Suedia, care urmăreau, fiecare, să obțină supremația în jurul Mării Baltice și aveau amândouă legături strânse cu boierii și negustorii ruși. Ivan cel Groaznic purtase războaie timp de douăzeci și patru de ani cu ambele regate, în scopul de a controla Polonia și zona Mării Baltice deopotrivă. Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei se uniseră recent, formând un nou stat uriaș, care includea cea mai mare parte din ceea ce constituie azi Polonia, Ucraina, Belarus și țările baltice. Dacă ne gândim la modul tiranic în care Ivan pustiise Novgorodul, era de așteptat ca acest oraș comercial să își dorească dominația suedeză. Așadar, aceste puteri statale în ascensiune nu puteau rezista tentației de a se înfrupta din cadavrul Rusiei.

În timp ce suedezii au ocupat Novgorod și ținuturile nordice, regele Poloniei, Sigismund al III-lea, s-a angajat fără tragere de inimă în război, constrâns de intrigile propriei nobilimi și de nevoia de a opri expansiunea Suediei. Tâlharul a fugit în sud, în timp ce Vasili al IV-lea a fost răsturnat de la putere, printr-o lovitură de stat organizată de un grup de șapte boieri influenți, printre care se număra și Ivan Romanov. Fostul țar a fost silit să îmbrace haina monahală și, ulterior, a murit într-o temniță din Polonia. Dregătorii s-au întrunit pentru a alege un nou țar. Filaret l-a propus pe Mihail. Dar, când s-a aflat că Tâlharul ridicase o nouă oaste de cazaci în sud, boierii au decis că aveau nevoie de un bărbat destoinic în fruntea armatei și l-au ales ca țar pe Vladislav, fiul regelui polonez.

Moscova a fost ocupată de mercenari polonezi, care au jefuit tezaurul regal de la Kremlin. Filaret a fost trimis să negocieze cu regele polonez, lăsându-l pe Mihail cu unchiul său Ivan la Kremlin, aflat sub ocupație poloneză.

Filaret, care se pare că dorea sincer un țar de origine poloneză, s-a întâlnit lângă Smolensk cu regele Sigismund și a pretins ca Vladislav să se convertească la ortodoxie, însă polonezii nu vedeau niciun motiv ca prințul lor să renunțe la catolicism. Filaret a fost arestat și întemnițat în Polonia, în timp ce boierii din Novgorod, pentru a contracara șansele pretendentului polonez la tron, au propus ca regele suedez Gustav Adolf să devină țarul Rusiei. Soarta Rusiei părea sumbră, până în decembrie 1610, când, în lipsa unui țar, capul Bisericii Ortodoxe, patriarhul Ermoghen, a fost cel care a îndrăznit să ridice glasul și să cheme la un război național și sfânt împotriva cotropitorilor străini. Ermoghen, capturat de polonezi, a plătit cu viața pentru curajul său, însă această mișcare de revoltă a condus la alegerea țarului Romanov.

*

La chemarea patriarhului a răspuns în Nijni Novgorod o coaliție formată din patrioți și aventurieri. Tâlharul fusese ucis de garda lui de corp, ca răzbunare pentru una dintre nenumăratele lui atrocități, însă mascarada nu a luat sfârșit odată cu moartea lui. Marinka Vrăjitoarea, țarina poloneză a celor doi Falși Dmitri, născuse un fiu. Sub stindardul acestui pretendent minor, cunoscut drept „Tâlharul-copil“, ea și cazacii ei s-au alăturat miliției din Nijni Novgorod. În martie 1611, această alianță neverosimilă a pornit la atac împotriva Moscovei. În timpul unor lupte crâncene, polonezii au dat foc Moscovei și s-au retras în Kremlin, unde îi țineau prizonieri pe Mihail și pe boieri. Dar miliția nu a reușit să obțină victoria și s-a destrămat.

În cele din urmă, în toamna anului 1611, din nou în Nijni Novgorod, prințul Dmitri Pojarski, un oștean destoinic, nobil de rang mijlociu, și Kuzma Minin, un negustor local, au strâns o armată de eliberare națională și au pornit spre Moscova, susținuți de prințul Dmitri Trubețkoi, un aristocrat, comandant militar și fost partizan al Tâlharului, în timp ce Marinka Vrăjitoarea și Tâlharul-copil au fugit în sud.

Patrioții i-au înfrânt pe polonezi, le-au tăiat liniile de aprovizionare și apoi au asediat Kremlinul, unde polonezii și boierii ruși care îi susțineau au început să sufere de inaniție. Cadavre zăceau prin toată fortăreața; un negustor a găsit lângă ziduri un sac plin de capete și mădulare omenești. Mihail Romanov a rămas în mijlocul acestui măcel, împreună

cu mama lui. Într-un final, pe 26 octombrie 1612, boierii, inclusiv tânărul Mihail Romanov, au ieșit din Kremlin, iar polonezii s-au predat, majoritatea fiind căsăpiți. Exceptând acțiunile Tâlharului-copil, aflat în părțile sudice, războiul civil se încheiase.

Patrioții au convocat imediat o Adunare a Țării pentru a alege un nou țar, care să salveze patria. Însă boierii, care scăpaseră ca prin urechile acului să nu fie măcelăriți de cazaci, au fost avertizați că, drept pedeapsă pentru trădarea lor, nu aveau voie să participe la adunare. Norocoși că scăpaseră cu viață, Mihail Romanov și mama lui au dispărut din oraș, găsindu-și adăpost la Mânăstirea Ipatiev. Nimeni nu avea habar unde plecaseră și, inițial, nimănui nu-i păsa. Negreșit, se isprăvise definitiv cu Romanovii, considerați drept colaboratori compromiși.[23]

*

Opt sute de delegați au sosit în Kremlinul devastat, în geroasa lună ianuarie a anului 1613: se adăposteau în săli fără acoperiș și se întâlneau uneori în palatul de pe malul râului, alteori în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Țineau post în speranța că vor primi călăuzirea divină, însă rămâneau divizați: dregătorii îl susțineau pe prințul suedez Karl Filip, fratele regelui, în timp ce aristocrația și cazacii insistau să fie ales un țar rus. Prințul Pojarski era eroul zilei, însă el nu era boier, iar familia lui nu era nici bogată, nici faimoasă. Cazacii l-au propus pe conducătorul lor, prințul Dmitri Trubețkoi, care descindea din familia regală lituaniană și era un aventurier din tagma lor, însă pentru toți ceilalți prințul purta stigmatul apropierii de Tâlhar.

Când toate aceste propuneri au fost respinse, atamanul cazacilor de pe Don l-a propus pe Mihail Romanov. Glasuri s-au ridicat, strigând că era prea tânăr. Nu a primit voturile adunării. Apoi, printr-o petiție a fost propus Mihail, care a câștigat adepți pentru calitățile lui de candidat pe gustul tuturor — le convenea boierilor conservatori, întrucât era văr al ultimilor țari legitimi; era pe placul cazacilor, deoarece tatăl lui fusese patriarhul numit de Tâlhar. Era suficient de tânăr încât să nu aibă dușmani personali și să nu poată fi blamat pentru colaborarea unchiului său cu polonezii. Faptul că nu avea tată sugera că nimeni nu îl putea manipula. Prin urmare, era pionul perfect.

Pe 7 februarie 1613, cazacii au câștigat votul pentru „îndrituitul nostru Țar Mihail Fiodorovici“, însă unii dintre boieri, care intraseră în adunare, îl preferau pe suedez. Cazacii le-au împresurat palatele, acuzându-i că erau vânduți

străinilor. Gloatele îl susțineau pe băiatul nevinovat. Boierii l-au propus atunci pe Ivan Romanov drept candidatul menit să blocheze alegerea lui Mihail, însă acela, la rândul lui, l-a propus pe cel mai cunoscut și mai bogat dintre boieri, care deținea 134 000 de acri, prințul Dmitri Mstislavski. Acesta a refuzat.[24] Verii lui Mihail, Fiodor Șeremetev și prințul Dmitri Cerkaski, încurajau alegerea sa, dar nici chiar ei nu păreau încântați de candidatul pe care îl sprijineau. Băiatul era aproape analfabet, bolnăvicios și nu prea inteligent, dar conta măcar că tatăl lui, autoritarul Filaret, era în captivitate, iar trufașul Trubețkoi a putut fi cumpărat, dăruindu-i-se vaste moșii și titluri semiregale. „Hai să-l punem pe Mișa Romanov“ scria Șeremetev, „fiindcă e încă tânăr și deocamdată naiv; va fi adecvat scopurilor noastre.“ Însă cazacii le-au luat-o înainte, așa cum i-a spus prizonierului Filaret unul dintre nobilii poloni: „Cazacii de pe Don l-au făcut țar pe fiul tău“.

Decizia trebuia să fie unanimă. După două săptămâni, adunarea a postit două zile și, apoi, pe 21 februarie 1613, a votat rang după rang pentru Mihail. În afara Kremlinului, în Piața Roșie, mulțimea aștepta rezultatul, când mitropolitul Riazanului, Fiodorit, a apărut pe terasă și a strigat „Mihail Fiodorovici Romanov!“ Astfel, prin ovațiile poporului și prin vot, așa cum se proceda la alegerea căpeteniilor de cazaci, Mihail a devenit suveran. Dar fiecare a înțeles că toate aceste sforării și tocmeli meschine trebuiau date uitării definitiv — doar binecuvântarea lui Dumnezeu putea ridica un țar adevărat. Și, de fapt, mai exista o problemă: unde era noul țar? Nimeni nu știa exact.

*

De îndată ce zvonurile despre Mihail au ajuns la poloni, aceștia au trimis după el cazaci care să-l omoare. Mihail se găsea undeva în apropiere de Kostroma. Solii au cutreierat toată regiunea și au aflat că un țăran pe nume Ivan Susanin știa unde era băiatul. „În timp ce noi, Marele Suveran, eram în Kostroma“ va scrie Mihail ulterior, „polonii și lituanienii au venit în împrejurimi, dar Susanin i-a păcălit; ei l-au schingiuit în cazne grozave și nemărginite, ca să-l facă să spună unde se afla Marele Suveran. Ivan, deși știa totul despre noi, a pătimit, însă nu le-a spus, așa că ei l-au schingiuit până la moarte.“[25]

Pe-atunci Mihail nu știa încă nimic. Pe 2 martie 1613, delegația a plecat din Moscova ca să îl găsească pe noul țar, dar, așa cum am văzut în Prolog, când au ajuns să-i ofere tronul, mama lui a strigat că „ei nu au vrut niciodată ca el să

fie țar. Mihail nu avea vârsta potrivită, iar toate rangurile de oameni păcătuiseră, trădându-i pe suveranii dinainte, și de aceea aceste păcate făcuseră ca statul moscovit să piardă binecuvântarea lui Dumnezeu! Și văzând toate aceste înșelăciuni, minciuni, nerușinări, omoruri și infamii săvârșite împotriva suveranilor dinainte, cum să se aștepte să fie tratat, chiar și un țar adevărat, după asemenea fățărnicii și mișelii?“.

Pe măsură ce tratativele au continuat, argumentele călugăriței Marfa au devenit un pic mai practice și la obiect: „tatăl băiatului, Filaret, era chinuit“ într-o temniță poloneză. Intenționa regele Poloniei să îl pedepsească pe tatăl băiatului? Și cum să poată accepta băiatul tronul fără permisiunea părintelui său?

Solii primiseră instrucțiuni ca, în eventualitatea în care Mihail refuza oferta adunării, „să se roage de el în toate chipurile ca să se milostivească de noi și să fie țarul nostru, fiindcă prin acest scrutin Dumnezeu îl alesese pe el“. Marfa s-a întrebat cum aveau să întrețină o armată într-o țară complet ruinată. Cum să poată fi el încoronat, când toate coroanele fuseseră furate? Cum vor putea ei să ajungă la Moscova străbătând asemenea pustietăți bântuite de bandiți? Boierii au răspuns că nimeni nu avea să-l trădeze pe Mihail Romanov, deoarece el era moștenitorul ultimului țar adevărat, Fiodor, a căruia mamă era o Romanov. În unanimitate, toate stările generale pe el îl aleseseră. Și ei vor aranja eliberarea tatălui său. Argumentul i-a convins pe Romanovi. Mihail a acceptat.

În îndepărtata Polonie, tatăl său, Filaret, a fost informat că fiul lui fusese ales țar. S-a înfuriat auzind că fiul lui acceptase alegerea, fără permisiunea lui. „Când m-am despărțit de el, era atât de tânăr și nu mai avea pe nimeni din familie.“ Apoi, ridicând din umeri, a adăugat: „Dar ce să fi făcut, în fond, și fiul meu?“[26]

*

Îndreptându-se astfel spre Moscova, Mihail se plângea pe drum la tot pasul. Pe 19 aprilie 1613, s-a oprit la Iaroslavl, unde din nou l-a cuprins panica: „Niciodată nu ne-a trecut nouă prin minte că am putea ocârmui peste atâtea măreațe tărâmuri — noi care nici măcar nu am ajuns la vârsta matură. Tărâmul moscovit este năruit, iar de atâtea păcate moscoviții s-au îndobitocit… Cum să se descurce acolo fie și un cârmuitor ereditar legitim, darămite unul ca mine?“.

„Îndură-te de noi orfanii, tu, Mare Stăpânitor“ au replicat boierii, implorându-l pe țar să se grăbească. Mihail a mai zăbovit la Iaroslavl, unde „cazacii ne sâcâie necontenit cu

stăruințele lor, dar noi nu avem de niciunele — cum să ne plătim noi oștenii? Foarte curând ne vom trezi aici cu lituanienii și suedezii!“ Și îi trebuiau însemnele regalității: fără acestea, ar fi fost ca un împărat fără haine.

Pe 17 aprilie 1613, a pornit în sfârșit la drum. „Venim încet, cu puține mijloace de transport, iar slujitorii noștri sunt într-o stare jalnică, mulți dintre muschetarii și cazacii noștri fiind nevoiți să meargă pe jos“ bombănea el, lamentându-se Adunării, „iar prea puțini dintre curtenii mei au sosit deja.“ Când a ajuns la Mânăstirea Sfânta Treime de lângă Moscova, a specificat care dintre încăperile Kremlinului dorea să fie renovate pentru el și mama lui. Pe 28 aprilie 1613, el și mama lui și-au ieșit din fire în văzul tuturor. Mitropolitul Fiodorit și boierul Fiodor Șeremetev au scris de urgență la Moscova, spunând că „Suveranul și mama lui se răsteau cu năduf și mustrare la toate categoriile sociale adunate la mânăstire“.

„V-ați ploconit în fața noastră și ați făgăduit că vă veți băga mințile în cap și veți renunța la tâlhărie, dar ați vorbit mincinos“ a strigat mama.

„Noi, robii tăi, au replicat căpeteniile militare Pojarski și Trubețkoi, am îndurat foamete, greutăți și asedii teribile. Dar acum sunt mulți de-ai noștri care așteaptă în fața Moscovei și se roagă de tine, Suveranul Nostru, să le faci hatârul de a te arăta și lor.“ Cu alte cuvinte, era timpul să înceteze cu văicărelile.

Pe 2 mai 1613, Mihail a pătruns în orașul sfânt, unde clopotele răsunau din toate bisericile. Moscova era pentru ruși capitala lor sacră, un nou Ierusalim. Chiar și în acest ev de evlavie religioasă, străinii erau uluiți de pioșenia ritualică a rușilor și de severul lor cod de conduită. Bărbații purtau bărbi lungi, ca un tribut sacru adus lui Dumnezeu, și veșminte lungi, caftane, cu mâneci în falduri bogate, care atârnau aproape până la pământ, iar pe cap aveau căciuli din blană de vulpe neagră sau samur. Instrumentele muzicale și fumatul erau interzise, iar rusoaicele nobile, fie ele fecioare sau neveste, respectau restricția de a rămâne ascunse în *terem*, încăperile din casă special rezervate femeilor moscovite, unde stăteau cu vălul pe față. Dar nimic din toate astea nu împiedica practicarea îndeletnicirii naționale, băutul în cantități mari. Până și femeile de rând puteau fi văzute zăcând bete pe străzi.

Alaiul domnesc al țarului Mihail înainta prin vastitatea celor șaizeci și patru de acri ai Kremlinului, unde fortăreața, palatul și sfânta esplanadă a acestui nou Ierusalim ofereau acum o priveliște vrednică de toată mila. Prin piețe, zăceau

mormane de moloz; diverse scaune și paturi fuseseră folosite ca lemne de foc; palatele serviseră drept osuare, fiind ticsite de cadavrele care fuseseră îngrămădite acolo în stive înalte, pe durata lungilor asedii. Ansamblul întortocheat al reședințelor regale — o construcție din lemn cu trei etaje, Palatul Terem, cu sala tronului decorată cu ornamente aurite și fresce, Sala de Aur și, imediat în continuare, Palatul Fațetelor — era restaurat în pripă, ca să fie pregătit pentru ceremonia încoronării. (Modificările cerute de noul țar, prin care se adăugau două etaje de piatră unde urma să locuiască familia domnească, aveau să fie gata abia peste trei ani.) În primele luni, Mihail a stat în palatele nobililor săi, care, potrivit tradiției, își aveau reședințele în interiorul Kremlinului.

Kremlinul a fost întemeiat pe dealul Borovițki între râurile Moscova și Neglinnaia, ca reședință a cneazului la mijlocul veacului al XII-lea, pe vremea când Moscova era un târg modest, în comparație cu marile cnezate rusești, Vladimir și Rostov, și cu republica feudală Veliki Novgorod. În 1326, Ivan I, poreclit Kalita („Pungă de bani“), a clădit Catedrala Adormirii Maicii Domnului, unde marii cneji erau încoronați, și Catedrala Sfântul Arhanghel Mihail, unde aveau să fie îngropați. Ivan I ridicase Moscova la rangul de centru al autorității domnești și religioase, însă Ivan cel Mare a fost adevăratul ctitor al Kremlinului, după cum Mihail știa, desigur, prea bine. Sfătuit de soția sa, prințesa bizantină care fusese școlită cu dascăli italieni, Ivan a angajat maeștri ai Renașterii italiene pentru a reclădi ambele catedrale, a înălțat clopotnița numită Turnul lui Ivan cel Mare, a făurit Palatul Fațetelor și a fortificat această acropolă cu ziduri roșii crenelate și metereze care acum par atât de rusești, dar care pentru cei de-atunci aveau o alură exotică italienească.

Mihail a trecut maiestuos prin Muntele Templului din această sfântă incintă ca să se reculeagă în rugăciuni sub cele cinci cupole ale Catedralei Adormirii Maicii Domnului, unde a primit jurămintele de credință. Băiatul trebuia să ia asupra sa sacra charismă a monarhiei, or, nu exista decât o singură modalitate de a realiza acest lucru — prin intermediul ritualurilor de încoronare. Monarhia încetase să mai existe: prin încoronare Mihail trebuia să întrupeze restaurarea acesteia. Dar momentul mistic a debutat printr-un mare scandal.[27]

*

Pe 11 iulie 1613, dimineața, cu o zi înainte de a împlini vârsta de șaptesprezece ani, tânărul țar s-a întâlnit cu boierii

în Sala de Aur, însă reuniunea a degenerat repede într-o dispută despre întâietate și despre combinația dintre genealogia familiei și durata serviciului în slujba țarului, care în această curte domnească restaurată dobândea o importanță colosală. Mihail a poruncit ca regulile protocolare ale întâietății să fie suspendate în timpul încoronării, însă când secretarul lui a anunțat că unchiul țarului, Ivan Romanov, urma să poarte pe brațe coroana, și nu prințul Trubețkoi, arogantul comandant militar care se dorise el însuși țar a refuzat să accepte această rânduială, invocând că familia lui era de viță mai veche. „Este adevărat că familia ta este de viță mai veche decât familia lui Ivan Romanov“ a replicat Mihail. „Însă lui trebuie să i se acorde acum rangul mai înalt, întrucât el este unchiul meu.“ Fără tragere de inimă, Trubețkoi a consimțit să poarte, în schimb, sceptrul domnesc.

La ora 2 în acea după-amiază, Mihail, îmbrăcat cu veșminte aurii în stil bizantin, care fuseseră binecuvântate în prealabil de către mitropolitul Efrem (ierarhul cu rangul cel mai mare — nu exista niciun patriarh, deoarece Filaret, tatăl băiatului, era încă în închisoare), a intrat în Palatul Fațetelor. Boierii s-au înclinat până la pământ în fața plăpândului băiat.

În dangătele solemne ale celor treizeci și trei de clopote din Kremlin, curtenii și boierii, purtând pe perne roșii coroana, globul imperial[28] (ținut de Pojarski), sceptrul și tipsia de aur ale însemnelor domnești proaspăt făurite, au ieșit în Foișorul Roșu, făcând trei mătănii, iar apoi au coborât pe Scara Roșie și au traversat Piața Catedralei, îndreptându-se spre Catedrala Adormirii Maicii Domnului. În urma lor venea arhiereul catedralei, stropind cu agheasmă, pentru ca Mihail să pășească doar pe pământ sfințit. Țarul a intrat în catedrală, unde corul bisericesc intona cântecul liturgic *Mulți ani trăiască!*, fără instrumente muzicale, acestea nefiind folosite în slujbele ortodocșilor. Când Mihail a ajuns în fața icoanelor catapetesmei poleite cu aur, Efrem a cerut binecuvântarea lui Dumnezeu. Apoi, a venit rândul lui Mihail, iar atunci tânărul suveran, care nu mai participase la o asemenea ceremonie și nici nu cuvântase vreodată oficial în public, a declarat că Rusia pătimise cumplite cazne în cei cincisprezece ani care trecuseră de la moartea ultimului țar legitim, vărul său Fiodor, fiul lui Ivan cel Groaznic. Acum, rușii aveau menirea să reinstaureze pacea și ordinea în țară.

Efrem a legat la gâtul lui Mihail un mic relicvariu cu o așchie din Crucea Mântuitorului, apoi a pus mâna dreaptă peste capul tânărului, blagoslovindu-l, și a rostit cuvintele de binecuvântare ca la hirotonirea unui preot, săvârșind astfel

înscăunarea suveranului. Apoi, i-a pus pe cap Coroana (sau Cușma) tivită cu blană a Monomahului, împodobită cu rubine și smaralde, și i-a înmânat globul și sceptrul. Mihail s-a așezat pe tronul Monomahului. Coroana nu aparținuse niciodată împăratului bizantin Constantin Monomahul, de la care și-a luat numele, ci era un coif regal mongol, adaptat în veacul al XIV-lea, în timp ce tronul din lemn, sculptat cu lei și scene bizantine, fusese confecționat, de fapt, pentru Ivan cel Groaznic. Efrem l-a învestit astfel pe Mihail ca mare cneaz, țar și stăpân autocrat al Rusiei. După aceea, Mihail și-a luat coroana de pe cap, a așezat-o pe tipsia de aur și i-a dat-o unchiului său Ivan Romanov, înmânând apoi lui Trubețkoi (care protestase împotriva acestei rânduieli) sceptrul, iar vărului său Șeremetev — globul împărătesc. Mihail a fost uns pe cap cu sfântul mir domnesc, care i-a conferit slava divină. Apoi, conform ritualului urmat de fiecare țar până în 1896, a ieșit din biserică, îndreptându-se pe jos spre Catedrala Sfântul Arhanghel Mihail, ca să se reculeagă la mormântul lui Ivan cel Groaznic și al lui Fiodor, în timp ce prințul Mstislavski a aruncat de trei ori cu monede peste țar, pentru a celebra prosperitatea mirelui Rusiei. În realitate, acesta era într-o situație cumplită.[29]

*

Mihail era înconjurat de boieri refractari, dintre care unii năzuiseră să ajungă ei înșiși pe tronul țarului. Regii Suediei și Poloniei adunau oștiri pentru a-l zdrobi; hanul tătar pustia meleagurile sudice, iar Tâlharul-copil, falsul nepot al lui Ivan cel Groaznic, domnea în Astrahan. Țara era în paragină. Șansele de reușită nu păreau, probabil, mai mari de cincizeci la sută.

Mihail nu avea experiență în politică, iar până și susținătorii lui îl considerau mărginit și indiferent. Străinii remarcau zâmbetul lui afabil, dar în cursul lungii lui domnii au existat doar vreo două ocazii când țarul s-a înfuriat suficient de mult, încât să impresioneze anturajul. Era bolnav aproape tot timpul. I se zbătea o pleoapă și abia se ținea pe picioare, însă este greu de spus dacă țarul, ca om, era efectiv o nulitate nevolnică sau dacă beteșugurile lui nu erau poate simptomele unor traume trăite în perioada tulbure a crizei dinastice din Rusia. Era de o pioșenie meticuloasă, așa cum se cuvine să fie un adevărat țar. Îi plăceau noile tehnologii, colecționa ceasuri și savura distracțiile apusene, având o trupă de acrobați, clovni și pitici în Palatul Potești (Palatul Amuzamentelor). Se credea că piticii și pocitaniile aduceau noroc, simbolizând totodată caracterul excepțional al

regalității: companionul preferat al lui Mihail era piticul Mosiaga. Aveau loc spectacole în care actorii dansau, băteau la tobe și mergeau pe sârmă. Țarul era un grădinar și un vânător pasionat. Toate informațiile păstrate despre el sugerează că era un tânăr vesel, bun la suflet și pasiv, care aprecia ordinea. Nu s-au păstrat portrete de-ale lui realizate veridic: imaginea sa ca țar cu o fire blajină era mai importantă decât capacitatea lui de a lua decizii.[30]

Inițial, tânărul țar a împărțit puterea cu boierii și Adunarea Țării. A acceptat să nu „execute pe nimeni fără o judecată corectă și în deplin acord cu boierii". Adunarea Țării lucra aproape permanent. La Kremlin aveau influență Pojarski și artizanii răzvrătirii împotriva polonezilor, care erau trimiși în toate direcțiile pentru a se lupta cu vrăjmașii țării. Alegerea lui Mihail reprezenta un act de sfidare patriotic, misiunea lui fiind de a coordona izgonirea cotropitorilor străini, iar din acest motiv de la bun început dinastia Romanov a trebuit să asigure conducerea militară a țării.

În primul rând, generalii lui Mihail au înfrânt oastea Tâlharului-copil și a Marinkăi Vrăjitoarea, care au fost amândoi capturați. Ultimul ei soț, atamanul cazac Zaruțki, a fost tras în țeapă în Piața Roșie; Marinka a fost lăsată să moară de foame; Tâlharul-copil, care avea patru ani, a fost spânzurat de zidurile Kremlinului. Nu mai trebuia riscat nimic. Tătarii, polonii și suedezii erau uciși cel puțin sângeros, dacă nu chiar în condiții mai crunte. Pe 15 octombrie 1615, suedezii au fost de acord cu Pacea de la Stolbovo. Novgorod a reintrat în stăpânirea țarului, însă Gustav Adolf a pus bazele unui imperiu suedez în Livonia, tăind accesul Rusiei la Marea Baltică.

Mihail putea să se concentreze acum asupra inamicului principal, polonezii, cu Pojarski în rolul comandantului suprem. Totuși, nimeni nu putea uita că tatăl lui Mihail, Filaret, era încă prizonier în Polonia. Din prima scrisoare pe care țarul i-a trimis-o lui Filaret, reieșea limpede că bătrânul era în mod clar adevărata forță a guvernării: „Celui mai venerabil și slăvit mitropolit, părintele între părinți, Marele Stăpânitor Filaret, vrednic în sacrul și dumnezeiescul rang înalt, păstor zelos al turmei rătăcite: fiul tău, vlăstar din ilustra și nobila ta semințe, Mihail, Țar și Mare Cneaz, Autocrat al întregii Rusii, se pleacă smerit cu fruntea în pământ…".

În temnița din Polonia, primindu-l pe solul fiului său sub ochii gardienilor care îl țineau prizonier, Filaret a trebuit să reconcilieze loialitatea arătată anterior polonezilor cu

alegerea ca țar a fiului său: „M-am purtat cu bună-credință până acum, însă acum fiul meu a fost ales suveran. În felul acesta, voi ați săvârșit o nedreptate față de mine. Puteați să fi ales pe altcineva, însă acum ați făcut acest lucru fără știrea mea…“. Și urma momentul crucial: „El a devenit suveran, nu prin dorința lui, ci prin Pronia lui Dumnezeu“. Întrucât polonezii țineau cu tot dinadinsul să îl nimicească pe Mihail, era puțin probabil să îl elibereze pe tatăl acestuia, or, la un moment dat țarul avea să trebuiască să anunțe o paradă a mireselor, pentru a-și alege o nevastă.[31]

*

Mihail și oamenii care îl aleseseră doreau cu înfocare să fie un țar adevărat și sfânt, în cuvenita splendoare a unei curți împărătești, fiindcă doar așa puteau avea iluzia că atrocitățile ultimilor zece ani nu existaseră niciodată aievea. Era necesar ca ritualurile să fie împlinite și tradițiile străvechi să fie reinstaurate, însă curtea trebuia reclădită de la început, iar tot ceea ce era nou trebuia să pară consacrat din bătrâni. Dezmembrarea teritorială care a urmat după moartea lui Ivan cel Groaznic arătase ce se putea întâmpla când autocratul distrugea orice formă de opoziție și lăsase autocrația fără niciun fundament. De la bun început, dinastia Romanov a cârmuit cu un nucleu de mari familii, pe care le răsplătea dăruindu-le *pomestia* („pământuri“), care rămâneau temporar în posesia lor, în schimbul serviciilor militare.

În primul rând, curtenii lui Mihail au reinstituit ceremonialul monarhiei de drept divin. În sala boltită, ilustrată cu scene biblice, rezervată audiențelor, tânărul țar, purtând veșminte cusute cu nestemate și, pe cap, un calpac tivit cu blană de samur și încrustat cu diamante, ținând sceptrul de aur în mână, ședea pe un tron înălțat, cu patru stâlpi poleiți, fiecare având în vârf câte un vultur auriu. Lângă tron, se vedea un măr imperial de aur, mare cât o bilă de popice, pe o piramidă de argint, alături de un lighean de aur, cu un urcior și un prosop. De o parte și de cealaltă, stăteau boieri și dregători în caftane din damasc alb, cu căciuli din blană de linx și cizme albe, purtând lanțuri de aur la gât și securi argintii sclipind pe umerii lor.

Existența lui Mihail era dominată de slujbele religioase, care țineau adesea din zori până la asfințit, și de respectarea cu strictețe a tuturor sărbătorilor — care acopereau aproape toate zilele din an. De Bobotează, la data de 6 ianuarie, țarul, curtenii și muschetarii săi, *streliții*, un regiment de elită creat de Ivan cel Groaznic, se adunau în jurul unei găuri sparte în stratul de gheață de pe râul Moscova, „pentru a binecuvânta

apele Iordanului“, un ritual ce făcea din orașul Moscova un Ierusalim și din Rusia o Țară Sfântă.

A fost reînființată ierarhia rangurilor de la curte. În toate autocrațiile, influența cuiva se măsoară prin proximitatea față de cârmuitor. La Moscova, acest lucru însemna să poți „contempla ochii strălucitori ai Suveranului“. Curtea reprezenta un rezervor de putere, unde nobilii ofereau recunoașterea și serviciile lor în beneficiul monarhului care, în compensație, împărțea slujbe, pământuri, putere, titluri și căsătorii și, în schimb, aștepta de la ei să îl ajute la conducerea oștilor și să organizeze mobilizarea resurselor sale. Curtea era o sursă de putere și influență politică, le permitea dregătorilor să acumuleze bogății, îi ținea uniți prin loialitatea lor față de monarhie, dar totodată le dădea posibilitatea să intre în competiție unii cu alții, fără să trebuiască să recurgă la război civil sau la revoluție. Aici era locul unde se desfășurau conflictele lor — rivalități politice, intrigi sexuale —, care erau rezolvate de către monarh și oamenii lui de încredere. Nimeni nu putea uita perioada Vremurilor Tulburi, iar autocrația era considerată drept esențială, nu numai pentru a uni țara și a recuceri teritoriile pierdute, ci și pentru a preveni orice alunecare înapoi în haos. Odată ajunși la tron, rar li s-a mai întâmplat ulterior Romanovilor să li se conteste statutul de dinastie legitimă.

În fiecare dimineață, boierii și curtenii[32] veneau la Scara Roșie, care ducea din Piața Catedralei până sus, în apartamentele private ale Palatului Terem. Slujbașii tineri, „oamenii din piață“, așteptau jos, însă puținii norocoși, „oamenii apartamentelor“, puteau urca până sus. Reședința domnească era formată dintr-un șir de încăperi din ce în ce mai sacre și de nepătruns. Doar marii dregători aveau acces în Sala de Aur, cea de-a treia încăpere de lângă dormitorul împărătesc. Persoana țarului era atât de sfântă, încât nimeni nu avea voie să îl privească în ochi, iar supușii îl salutau prosternându-se total în fața lui. Dacă doctorii îi făceau o sângerare, sângele țarului era binecuvântat și păstrat într-o groapă specială destinată sângelui împărătesc, pentru a zădărnici orice vrăjitorie.

Ca întotdeauna la Kremlin, siguranța și paza aveau o importanță capitală. Pentru eventualitatea în care sfințenia blajinei și slăvitei sale persoane nu era de ajuns, Mihail a poruncit ca oricine ar fi auzit formula „cuvântul sau fapta țarului“ — o expresie înfricoșătoare care însemna că exista o bănuială de trădare — trebuia să îl informeze pe dregătorul însărcinat cu aplicarea legii, prințul Iuri Sulețov, un principe

tătar din Hoarda de Aur convertit la creștinism, care conducea Biroul de Investigații. Și acum chiar, persista un puternic iz tătăresc la curte, cu nenumărați principi străini convertiți, dintre care cei mai puternici erau verii pe jumătate tătari ai lui Mihail, prinții Cerkaski.[33] Curtea țarului își reintrase în drepturi, însă Mihail nu-și mai putea permite să aștepte întoarcerea tatălui său. Trebuia neapărat să-și găsească o soție, un rol magnific, însă periculos într-o curte unde otrava nu era decât un alt instrument politic. La sfârșitul anului 1615, țarul Mihail a poruncit organizarea unei parade a mireselor.

*

Curtenii s-au răsfirat prin tot regatul, pentru a selecta tinere fecioare, majoritatea din familii nobiliare mijlocii, care erau trimise la Moscova, unde stăteau la rude sau într-o casă boierească special aleasă. Dintre aceste candidate, al căror număr ajungea eventual până la 500, rămâneau aproximativ șaizeci de adolescente, pregătite și dichisite de familiile lor.

Concurentele se prezentau întâi în fața unui juriu format din curteni și medici, care le elimina pe cele mai slabe. Descrierile erau trimise țarului și sfetnicilor săi, însă în afară de frumusețe și sănătate, detaliile esențiale erau orice fel de înrudiri cu familiile importante de la Kremlin. În timp ce candidatele așteptau nerăbdătoare, arborele lor genealogic era cercetat amănunțit.

Această străveche tradiție îi fascina pe călătorii străini, care vedeau în ea cea mai exotică dintre datinile moscovite. Obiceiul reflecta maiestuozitatea misterioasă, dar trainică a autocrației, însă în realitate reprezenta o reacție practică la dificultatea întâmpinată de țari în a atrage neveste din alte țări la îndepărtata și izolata lor curte. Concursurile erau menite să potolească apriga competiție dintre facțiunile de la curte, folosind fățiș un ritual special pentru a alege o fecioară respectabilă din aristocrația provincială. Țarii doreau să se însoare cu tinere de rang mai modest decât boierii de la curte, pentru a evita orice legături cu facțiunile acestora. Niciunul nu voia ca mireasa să fie rudă cu rivalul său. Oricum, cu toții nădăjduiau în taină să fie aleasă o fată înrudită (oricât de îndepărtat) cu familiile lor.

Cele mai bune fete erau selectate pentru etapa următoare, trecerea în revistă (*smotrini*), la care țarul însuși reducea numărul concurentelor, care erau acum examinate de către marele vornic al Curții domnești și de către doctorii țarului, pentru a evalua fecunditatea lor, ceea ce constituia rostul acestei complicate proceduri. Tinerele respinse primeau

daruri și erau trimise acasă, însă cele șase norocoase sau finaliste se mutau într-un palat special din Kremlin, apoi erau prezentate țarului, care își făcea cunoscută preferința dându-i fecioarei alese batista și inelul lui de aur.

Concursurile de mirese nu erau atât de corecte pe cât păreau: nu puteau fi falsificate, însă puteau fi manipulate. Ultimele fete prezentate țarului erau rezultatul unor intense manevre de influențare, pe care, de fapt, ritualul propriu-zis ar fi avut menirea să le evite. Arta de a câștiga un concurs de mirese era să vii la trecerea în revistă nu doar cu o singură candidată adecvată. Mai mult de atât, curierii nu aveau ce face. Țarul nu putea determina care aveau să fie finalistele, dar tot la fel nimeni nu putea determina pe care dintre ele țarul avea să o aleagă la inspecția finală.

Câștigătoarea și tatăl ei își schimbau numele, pentru a simboliza noul lor statut ca rude regale prin alianță; fata își lua titlul de țarevnă și, împreună cu mama ei, se muta în Palatul Terem, pentru a fi educată, dar totodată și păzită, deoarece, așa cum urma să descopere mireasa lui Mihail, câștigătoarea era în pericol.[34]

*

Exact înainte de Crăciunul anului 1615, fetele au sosit pentru a fi inspectate de către Mihail, care a ales-o pe Maria Hlopova, din rândurile nobilimii mijlocii, dându-i inelul și batista. Schimbându-și numele în Anastasia și primind înaltul titlu de „țarină“, ea, bunica ei și mătușa s-au instalat la etajul de sus în Palatul Terem, în timp ce unchiul ei, Gavril Hlopov, s-a alăturat escortei țarului. Acest lucru amenința poziția celui mai puternic dintre curtenii lui Mihail. Fiodor Șeremetev, vărul care venise la Kostroma ca să-i ofere tronul, conducea o mare parte din treburile statului, însă Mihail Saltîkov, nepot al mamei țarului, Marfa, care fusese cu ei la Kostroma, avea cel mai mult de pierdut. Saltîkov și Marfa s-au opus Hlopovei.

După aproximativ șase săptămâni de la logodnă, țarul, Saltîkov și Hlopov, unchiul logodnicei, inspectau niște săbii turcești în Armurărie. „Asemenea săbii pot fi fabricate în Moscova“ s-a lăudat Saltîkov, care, în calitate de scutier regal, conducea Armurăria. Țarul i-a înmânat o sabie celui care urma să-i devină unchi prin alianță, întrebându-l dacă socotea și el că Armurăria ar putea egala meșteșugul unei asemenea lucrări.

„Nu la același nivel“ a replicat Hlopov. Saltîkov a înșfăcat sabia din mâinile celuilalt, iar apoi cei doi bărbați au început să se certe în fața țarului.

La scurt timp după aceea, mireasa a vomitat și a leșinat în prezența întregii curți. Mâncase prea multe dulciuri, a declarat ulterior unchiul ei, însă acest caz de posibilă intoxicație alimentară a dat naștere unor întrebări fatale: era mireasa suficient de sănătoasă încât să zămislească odrasle și, nu cumva, familia ei tăinuise vreo boală ascunsă? Țarul sau mama lui i-a poruncit lui Saltîkov să supravegheze sănătatea fetei — cu o naivitate sau rea-voință uluitoare. Saltîkov s-a apucat să îi administreze poțiuni din Farmacie, după care fata a început să aibă convulsii și să vomite. Toți erau îngroziți — așa cum se și dorise. Susținut, probabil, de mama țarului, care era creierul din spatele acestei mașinații malefice, Saltîkov i-a mituit pe doctori să spună că fata disimula o boală incurabilă și nu putea să aibă copii. Biata fată, împreună cu familia ei, a fost surghiunită în Siberia, unde tatăl ei a fost numit guvernator al îndepărtatei oblastii Vologda. După șase săptămâni de ședere la curtea domnească, fata și familia sărăciseră de tot. Mihail o iubea pe fată, dar cu toate astea nu a continuat investigațiile: nu se simțea îndeajuns de puternic încât să treacă peste cuvântul mamei lui. Însă povestea nu avea să se termine așa.[35]

În luna octombrie a anului 1617, prințul Vladislav al Poloniei a înaintat cu armata sa până la Viazma, localitate situată la aproximativ 240 km spre est, și a ocupat-o. Pe 9 septembrie 1618, Mihail a convocat Adunarea Țării pentru a mobiliza națiunea, gest care trăda panica ce îl cuprinsese. Pe 1 octombrie, polonezii au atacat Moscova și au ajuns la Porțile Arbat, însă odată cu venirea iernii, din cauza revoltelor și a foametei, armata poloneză a cedat în această ultimă bătălie din Vremurile Tulburi. Pe 2 februarie 1619, Mihail a fost de acord cu Armistițiul de la Deulino, prin care Polonia primea pentru paisprezece ani și jumătate dreptul de a stăpâni orașul Smolensk. Era o umilință, însă Mihail reușea astfel să păstreze integritatea regatului, ceea ce nu era puțin lucru, și primea înapoi ceva aproape la fel de important.[36]

*

Pe 14 iunie 1619, Mihail, acum în vârstă de douăzeci și trei de ani, însoțit de mulțimi entuziaste, s-a deplasat 8 km în afara orașului, la râul Presna, unde s-a oprit, așteptând. De departe, venea o trăsură cu escortă proprie. Când vehiculul a ajuns aproape, tatăl țarului, Filaret, cu barbă căruntă și având aproape șaptezeci de ani, s-a dat jos. După nouă ani de separare, fiul și tatăl erau amândoi atât de emoționați, încât s-au îmbrățișat și s-au înclinat smeriți până la pământ multă vreme, plângând de bucurie. Când au pornit spre casă, Filaret

a călătorit într-o sanie, în timp ce Mihail a mers pe jos, alături de el, până la Moscova, unde au fost întâmpinați în sunetele clopotelor și ovațiile supușilor. Peste o săptămână, în Sala de Aur, Filaret a fost numit patriarh, de către Teofan, patriarhul Ierusalimului, aflat în vizită la Kremlin.

Filaret, autoritar și arțăgos din fire, un om care supraviețuise domniei lui Ivan cel Groaznic și lui Fiodor, surghiunului și călugăriei forțate, celor doi Falși Dmitri și captivității în Polonia, nu avea să se mulțumească niciodată să fie doar înalt ierarh. Mihail l-a numit mare suveran, de fapt co-țar, guvernând împreună într-o diarhie. Patriarhul, care avea doar „cuvenitele noțiuni despre Scripturi", așteptase prea mult să ajungă la putere. Era „irascibil, suspicios și atât de poruncitor, încât până și țarul se temea de el", iar prin abilitățile lui politice a fost asemuit cu Richelieu, contemporanul său.

Scrisorile țarului și ale patriarhului arată cât de protocolar se adresau fiul și tatăl unul celuilalt. „Ne rugăm Atotputernicului Dumnezeu să putem vedea îngerescul și sfințitul tău chip și să sărutăm creștetul Preasfinției tale și să ne plecăm cu smerenie în fața ta" scria Mihail. Filaret nu pregeta să adopte un ton povățuitor: „Și cum vrei tu, Mare Suveran, să rezolvi treburile din Crimeea?". Dar apoi își răspundea singur la întrebare: „Eu, Mare Suveran, consider că…". Îi primeau pe ambasadori așezați unul alături de celălalt, pe tronuri identice, uneori în mod diplomatic jucând roluri diferite. „Să nu declari că a fost scris de mine" îl instruia Filaret pe Mihail într-o împrejurare de acest fel.

Exista respect, dar nu și apropiere sufletească. După cum observa un trimis olandez, „Sentimentele naturale ale fiului" se îndreptau „mai degrabă înspre mama lui, decât înspre tată, ținând seama de lunga lor separare". Totuși, rezolvau treburile împreună. „Am primit veste, Mare Suveran" îi scria țarul tatălui său că „tu, Stăpâne, tată și pelerin, dorești să fii la Moscova pentru Sărbătoarea Sfintei Treimi, însă nu e potrivit pentru domnia ta, deoarece drumurile vor fi inaccesibile cu trăsura. Poate ar fi mai bine dacă ai veni luni… Dar lasă să fie așa cum dorește Marele Suveran al nostru."

Filaret era omul forte al Kremlinului, cel care a contribuit cel mai mult la consolidarea dinastiei Romanov. El era impresarul din spatele unui șir de ceremonii ostentative și al unor îmbunătățiri arhitecturale menite să reflecte prestigiul coroanei.[37] Conducea țara cu ajutorul unei coterii de încredere — fratele său mult mai tânăr, Ivan, și verii săi, Șeremetev și

Ivan Cerkaski, prințul jumătate-tătar. Dacă vreun boier ieșea din cuvântul lui, risca să fie aruncat în temniță. Nouă dintre ei au fost surghiuniți. Filaret pierdea mult timp rezolvând divergențele dintre boieri, care se certau mereu pentru întâietate și recurgeau frecvent la violențe fizice. Mulți boieri nu uitau că Filaret fusese cândva în tagma lor: prințul Lîkov-Obolenski, un om ursuz, dar leal, l-a înjurat odată pe Filaret în biserică. Acum, când ajunsese Mare Suveran, se trezise complet singur: Filaret se lamenta fiului său, bombănind că singurii lui prieteni erau Cerkaski, Lîkov și fratele său Ivan.

Totuși, țelul lui Filaret, misiunea Romanovilor, era să mobilizeze Rusia. „Ocârmuind tot ce se referea la țarat și armată", Filaret considera că sarcina lui urgentă era să se pregătească pentru revanșa contra Poloniei. A dispus reorganizarea sistemului de strângere a birurilor; a disciplinat Biserica și a luat pământurile ei în stăpânirea dinastiei, punând astfel bazele avuțiilor viitoare ale familiei țariste. Moșierii au căpătat putere mai mare asupra șerbilor lor, în schimbul obligației de a merge la război. Pe măsură ce înfruntările la granița cu Polonia se intensificau, Filaret știa că vrăjmașii săi polonezi și suedezi erau mult mai avansați din punct de vedere tehnic decât Rusia, dar, întrucât Europa era zdruncinată pe atunci de ravagiile Războiului de 30 de Ani, se găseau nenumărați mercenari experimentați; în plus, Filaret a angajat ofițeri scoțieni și englezi care să modernizeze armata rusă. Însă dinastia avea nevoie de un moștenitor: țarul trebuia să se însoare.[38]

*

Mihail a refuzat să ia în considerare alte candidate timp de patru ani, visând în continuare la Maria Hlopova, care fusese otrăvită. În 1621 Filaret a încercat de două ori să aranjeze căsătoria fiului său cu o prințesă străină, doar că monarhii apuseni i-au respins cu dispreț pe acești parveniți necioplți, negreșit spre marea ușurare a lui Mihail, care acum l-a convins pe tatăl său să revină la cazul Mariei. Filaret a poruncit medicilor săi, Bills și Bathser, să o examineze pe fata surghiunită, aflată în Nijni Novgorod, de unde au revenit cu vestea că era perfect sănătoasă. Filaret s-a întors atunci împotriva scutierului Saltîkov: de ce susținuse el că tânăra suferea de o boală incurabilă?

Filaret și Mihail, împreună cu Ivan Romanov, Ivan Cerkaski și Șeremetev, i-au chemat la judecată pe Saltîkov și pe fratele lui. Șeremetev a fost trimis la Nijni Novgorod ca să discute cu Maria, care i-a explicat că ea nu vomitase decât o

singură dată, până când Saltîkov nu îi dăduse o tinctură de la Farmacia Domnească.

Mihail era turbat de furie. Saltîkov a fost îndepărtat de la curte și izgonit, fiindcă „prin uneltiri și trădare zădărnicise voia și căsătoria Țarului. Favoarea Suveranului față de tine… a fost mai mare decât meritai, însă tu ai acționat doar spre propriu-ți profit, asigurându-te că nimeni în afară de tine nu se putea bucura de favoarea Suveranului“. Saltîkov a scăpat cu viață doar fiindcă era protejat de mama țarului, care a avut grijă ca Saltîkovii să nu fie nimiciți și să poată într-o bună zi să revină la Curte.

Acum, Mihail presupunea că putea să se însoare cu Maria Hlopova, însă călugărița Marfa a refuzat să binecuvânteze căsătoria: fata nu mai era fără de prihană. Mama țarului avea o candidată mai bună, pe ruda ei, prințesa Maria Dolgorukaia. Țarul a rămas apropiat de mama lui, care a privegheat asupra concursului de mirese, în care Mihail a optat pentru alegerea făcută de ea. Pe 19 septembrie 1624, s-a însurat cu Dolgorukaia, un triumf pentru sforăriile mamei lui. Dar peste patru luni mireasa a murit.[39]

Nu era vreme de jelanie: Mihail trebuia să se însoare din nou, și asta foarte repede. La parada mireselor, Mihail i-a oferit tinerei Evdokia Streșneva, fiică a unor nobili săraci, inelul și batista. Filaret a poruncit ca tânăra să fie păzită cu strășnicie în Palatul Terem pe timpul logodnei. Pe 5 februarie 1626, s-au căsătorit și, conform datinii, și-au petrecut prima noapte împreună având boabe de grâu între așternuturi, snopi de secară sub pat și icoane deasupra patului.

Evdokia trebuia să îndure permanenta ingerință a soacrei ei, călugărița Marfa, însă chiar și fără așa ceva, viața unei țarine era apăsător de austeră și îngrădită. Gospodăriile erau conduse potrivit dezolantului *Domostroi*, un cod de reguli domestice scris de un monah din veacul al XVI-lea, conform căruia „nevestele neascultătoare trebuie să fie aspru biciuite“, în timp ce nevestele cuminți trebuie să fie bătute „din când în când, dar frumos, pe ascuns, evitând loviturile cu pumnii care cauzează vânătăi“.

Femeile din familia domnească erau închise în *terem,* care nu diferea prea mult de haremul islamic. Purtând voaluri lungi, urmăreau slujbele la biserică printr-un grilaj; trăsurile lor erau drapate cu perdele de tafta, astfel încât femeile să nu poată vedea afară și nici să nu fie văzute de alții; și când mergeau pe jos în procesiuni religioase, rămâneau ascunse de ochii mulțimilor prin niște paravane purtate de servitori. În Palatul Terem, coseau toată ziua, iar când intrau sau ieșeau

dintr-o încăpere îngenuncheau în fața icoanelor din Colțul Roșu. Purtau sarafane — niște rochii lungi cu mâneci în falduri — și pe cap un acoperământ special numit cocoșnic; sulimenelile și oglinzile chiar erau interzise, fiind socotite unelte diavolești. Regulile de conduită se îmblânzeau pe măsură ce coborai pe scara socială. Nevestele negustorilor își înnegreau dinții, se boiau cu alb pe față și roșu pe pomeți, iar pe sprâncene și gene se dădeau cu negru, „astfel încât arătau de parcă le-ar fi aruncat cineva cu un pumn de făină în nas și le-ar fi colorat obrajii cu vopsea“. Femeile din clasele de jos se distrau și mai bine, scăldându-se în pielea goală în băi comunale mixte, chefuind pe străzi, or, tocmai pentru a evita aceste destrăbălări vulgare era necesar ca pioșenia din *terem* să fie impusă cu atâta rigiditate.

Totuși, țarina Evdokia prospera acolo. Primul dintre cei zece copii ai lor, Irina, s-a născut exact la nouă luni după nuntă: țarinele nășteau în sala de baie din Palatul Terem. Venirea pe lume a fiecărui copil era sărbătorită cu un banchet în Camera de Aur. După o altă fiică, s-a născut un moștenitor, Aleksei, în 1629, urmat de încă doi fii.[40]

*

Filaret, fostul prizonier al polonezilor, căuta cu tot dinadinsul să se lupte cu aceștia, chiar dacă prea puțini boieri considerau că Rusia ar fi fost pregătită de război. În aprilie 1632, a găsit prilejul dorit: regele Sigismund al III-lea a murit. Uniunea statală polono-lituaniană era o țară uriașă, întinzându-se de la Marea Baltică până aproape de Marea Neagră, însă era o asociere nepotrivită a două regate separate, o contradicție constituțională cu două guverne și un singur parlament, care era ales de întreaga nobilime și în care fiecare delegat avea drept de veto. Acest parlament, numit Seim, alegea regii, ceea ce lăsa cale liberă mașinațiilor străine în procesul electoral propriu-zis. Forma de guvernământ specifică Poloniei, cu nobili extraordinar de influenți și corupție pe scară largă, făcea adesea ca țara să stagneze în anarhie. După ocuparea Moscovei de către polonezi în perioada tulbure a crizei dinastice, Polonia avea să rămână dușmanul ancestral al Rusiei.

Războiul lui Filaret a început caraghios și s-a încheiat tragic. Tatăl țarului a adunat o oaste impresionantă de 60 000 de oameni, însă această armată moscovită, condusă de boieri gâlcevitori, era perimată. Doar cei 8 000 de mercenari ai săi, conduși de colonelul scoțian Leslie și de colonelul englez Sanderson, puteau să se compare cu armatele moderne din Războiul de 30 de Ani.[41] Când a trimis doi boieri să

cucerească Smolensk, aceștia s-au certat pentru întâietate și țarul a trebuit să-i destituie.

Noii comandanți, boierul Mihail Șein, care fusese întemnițat împreună cu Filaret în Polonia, și dregătorul Artemi Izmailov, au început asedierea Smolenskului în august 1633, însă cetatea a primit întăriri de la Vladislav al IV-lea, regele Poloniei recent ales, care continua să revendice tronul rusesc. În octombrie, rușii au pierdut 2 000 de oameni într-o singură ambuscadă și se confruntau cu o penurie de alimente. Șein era un fanfaron care, la plecare, se grozăvise în fața țarului, spunând că „în timp ce majoritatea boierilor ședeau la gura focului acasă“, el singur lupta — „nimeni nu se putea compara cu el“. Dar de-acum îl cuprinsese panica. Mihail a căutat să îl liniștească pe Șein, reflectând pios că „multe lucruri se întâmplă la război, dar mila lui Dumnezeu există“, însă situația din tabăra oștirii se înrăutățea.

Leslie și Sanderson se detestau atât de crâncen, încât scoțianul a ajuns să-l acuze de trădare pe englez. În timp ce se certau în fața armatei, Leslie l-a împușcat pe Sanderson, omorându-l. Șein a început să negocieze cu polonii și, la 19 februarie 1634, a capitulat, retrăgându-se prin fața regelui Vladislav, care avea în sfârșit ocazia să cucerească Moscova. În timp ce polonezii înaintau amenințător, Șein și Izmailov au fost arestați, iar apoi condamnați pentru trădare fiindcă sărutaseră crucea catolică, pentru ca în final să fie decapitați. Atacul polonezilor a fost curmat brusc, când s-a aflat că Murad al IV-lea, sultanul otoman[42] cotropea Polonia. Pe 17 mai, Polonia și Rusia au semnat „Pacea eternă“. Vladislav păstra Smolensk, însă, în sfârșit, îl recunoștea pe Mihail drept țar.[43]

În 1633, în perioada de vârf a crizei din țară, Filaret a murit la vârsta de optzeci de ani, urmat apoi de Marfa. Mihail, în vârstă de treizeci și cinci de ani, cârmuia prin rudele sale Cerkaski și Șeremetev, în timp ce moștenitorul său, Aleksei, o fire exuberantă, spre deosebire de temperamentul blajin al tatălui său, creștea în atmosfera tenebroasă, dar confortabilă din Palatul Terem.

Când Aleksei avea cinci ani, Mihail i-a găsit un preceptor în persoana lui Boris Morozov, un boier scăpătat, dintr-o familie de viță veche. Conform tradiției, prinții primeau doar o educație elementară, însă Morozov l-a școlit temeinic pe Aleksei, învățându-l despre tehnologia apuseană, predându-i noțiuni de latină, greacă și polonă și ajutându-l să-și alcătuiască o bibliotecă. Tatăl băiatului, care era pasionat de grădini și mecanisme diverse, i-a dăruit o grădină de legume

și i-a arătat cea mai nouă jucărie a lui, o orgă aurită, cu privighetori și cuci mecanici. Tatăl și fiul împărtășeau, de asemenea, aceeași atracție pentru distracții, având la Curte șaisprezece pitici îmbrăcați în costume roșu cu alb.

Morozov a fost o alegere excelentă, iar Aleksei, spre deosebire de prinții care creșteau în prolificul Kremlin, a avut o copilărie fericită. Morozov a aranjat ca Aleksei să fie instruit împreună cu alți douăzeci de băieți; când Aleksei avea nouă ani, a început să învețe împreună cu un băiat, cu patru ani mai mare decât el, pe nume Artamon Matveev. Așa cum reflecta mai târziu Mihail, Morozov, care timp de treisprezece ani „a trăit în permanență alături de noi", devenise aproape un membru al familiei.[44]

*

Apoi, în 1639, doi dintre fiii lui Mihail au murit aproape simultan, unul la vârsta de cinci ani, celălalt imediat după ce a venit pe lume. Tragediile din familie l-au marcat profund pe țar. În aprilie 1645, Mihail s-a îmbolnăvit de scorbut, hidropizie și, probabil, depresie. Trei doctori au analizat urina țarului. Acesta plângea atât de mult, încât doctorii au diagnosticat un potop de lacrimi în stomacul, ficatul și splina țarului, ceea ce avea efectul de a priva aceste organe vitale de căldura lor naturală, răcindu-i sângele. I-au prescris vin de Renania, îndoit cu plante de leac, și un purgativ, dar fără nimic de mâncare. La 14 mai, i-au mai dat un purgativ. La 26 mai, au constatat că urina țarului era incoloră, deoarece stomacul și ficatul lui nu funcționau, motivul fiind „prea mult sedentarism, băuturile reci și melancolia cauzată de tristețe", adică diagnosticul depresiei conform veacului al XVII-lea. Dar starea lui Mihail nu se ameliora. Șeremetev, care îi oferise tronul în urmă cu treizeci de ani, îl îngrijea personal pe Mihail, dar în zadar.

La 12 iulie, țarul a leșinat în biserică. „Simt că mi se sfâșie măruntaiele" a gemut el. L-au masat cu balsam pe burtă, în timp ce curtenii vedeau cum țarul lor, în vârstă de patruzeci și nouă pe ani, era pe moarte. În duhoare de sudoare și urină, cu lumânări aprinse și preoți intonând cânturi religioase și cădelnițând cu tămâie, camera în care un suveran trăgea să moară devenea un tablou de demnitate și sanctitate — cel care trăise ca un rege trebuia să știe să moară tot ca un rege. Monarhii nu mor ca restul oamenilor: țarul se petrecea din lumea noastră, însă puterea lui trecea vie în mâinile urmașului. În odaia cu patul pe care țarul zăcea muribund, veneau supușii și aveau loc tranzacții practice. Curtenii jeleau dispariția unui stăpân preaiubit, dar participau totodată la

sfârșitul unei domnii și la începutul alteia. Transferul de putere este întotdeauna testul suprem al stabilității unui regim politic, însă până în 1796 în Rusia nu a existat o lege a succesiunii la tron, așa că moartea suveranului declanșa îndeobște o criză politică periculoasă, care adesea degenera în ciocniri letale. Cuvintele murmurate cu ultima suflare erau considerate sfinte, însă imediat după ce suveranul își dădea duhul doar capriciile noului țar contau cu adevărat. Asemenea scene de amărăciune erau simultan treburi de familie și ceremonii de stat. Intrigile din ultima clipă, la căpătâiul defunctului, puteau să schimbe totul.

Țarina și moștenitorul au fost chemați, împreună cu Morozov și patriarhul. Mihail și-a luat rămas-bun de la soție, l-a binecuvântat pe moștenitor transmițându-i regatul și i-a spus lui Morozov: „Boierului meu i-l încredințez pe fiul meu și îl implor ca, așa cum binevoitor ne-ai slujit în viață, trăind alături de noi treisprezece ani, la fel să continui să-l slujești pe el acum!“

La ora 2 a.m., a primit împărtășania. Aleksei a remarcat că tatălui său „îi forfotea și îi chiorăia“ burta ca horcăitul morții. Când Mihail a murit, Nikita Romanov, fiul lui Ivan și, prin urmare, văr de-al doilea cu Aleksei, a ieșit în anticameră, pentru a fi el primul care să depună jurământul de credință noului țar, repetând că niciun străin de țară nu trebuia să fie recunoscut drept țar și că fiecare supus era obligat să raporteze orice „rele intenții“. În acest timp un singur clopot bătea a jale, iar văduva și fiicele boceau și gemeau de durere. Adunarea Țării nu avea de ce să se întrunească pentru a confirma succesiunea la tron. Dinastia Romanov nu mai avea nevoie de acest lucru: Aleksei era țar prin însăși voința lui Dumnezeu.[45]

---

[9] Uniunea statală polono-lituaniană a luat ființă în anul 1569. Era o federație care reunea Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei. S-a înființat în urma Tratatului de la Lublin. Între 1610 și 1612, sub conducerea lui Sigismund al III-lea, a ocupat Moscova. (*N. red.*)

[10] RGADA, 135, 111, 1.2, pp. 28–44, martie 1613, „Gramota arhiepiskopa Feodorita i F. I. Șeremeteva k Zemskomu Soboru“ („Raportul oficial către Zemski Sobor, întocmit de solii trimiși la Kostroma, cu privire la consimțământul țarului Mihail de a fi țar“); Soloviev nr. 16, pp. 1–12; Vernadsky, vol. 5, nr. 1, pp. 278–283.

[11] Vulturul bicefal a fost adoptat, probabil, deoarece marii cneji aspirau la statutul dinastiei Habsburgilor. Abia mai târziu călugării au ajuns să susțină că vulturul

bicefal simboliza Roma și Constantinopol, capitala Imperiului Roman de Răsărit (Imperiul Bizantin), cu Moscova în postura de cea de-a Treia Romă. (*N.a.*)

[12] Ivan al IV-lea a devenit mare duce de Moscova la vârsta de trei ani, în 1533. Mama sa, Elena Glinskaia, a doua soție a lui Vasili al III-lea, a fost regentă până în 1538. Se pare că a fost otrăvită de membrii familiei Șuiski. (*N. red.*)

[13] Boierii formau eșalonul superior al nobilimii și erau numiți de către țar. Lucrul acesta nu avea nimic de-a face cu titlul ereditar de prinț, pe care țarul, prin tradiție, nu putea să-l acorde. Prinții erau urmași ai cnejilor cetăților cucerite de Moscova, adesea fiind moștenitori obscuri din numeroasa semințe a lui Rurik, marele cneaz de Kiev, sau ai lui Gediminas, mare duce întemeietor al Lituaniei, sau ai hanilor tătari. Unii prinți erau extrem de bogați, deținând moșii de peste 100 000 de acri; însă mulți prinți nu erau nici bogați, nici boieri. Titlurile nobiliare nu primau întotdeauna: Romanovii fuseseră boieri, dar nu și prinți. (*N.a.*)

[14] Vezi Isabel de Madariaga, *Ivan the Terrible* (în continuare, Madariaga), despre mongoli la pp. 5–6, despre titlul de țar la p. 17, respectiv despre Ivan cel Groaznic, Anastasia, concursuri de mirese la pp. 50–59; Sergei Bogatyrev, „Ivan IV 1533–84“, în Maureen Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. I: *From Early Rus to 1689.* Despre tulburări: Chester Dunning, *Russia's First Civil War* (în continuare, Dunning), pp. 33–72. Despre Falșii Dmitri, vezi Maurreen Perrie, *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia*; Catherine Merridale, *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History* (în continuare, Merridale), pp. 75–102; Martin, pp. 112–121. Despre descendența Romanovilor, vezi Martin, pp. 114–115.

[15] P. Grebelsky și A. Mirvis, *Dom Romanovih*, pp. 1–12; G. K. Șciuțkaia, *Palatî boiar Romanovih*; W. Bruce Lincoln, *The Romanovs* (în continuare, Lincoln), p. 26; Lindsey Hughes, *The Romanovs* (în continuare, Hughes), pp. 1–10. Despre Mihail: Orchard, pp. 30–34.

[16] Hanatul Crimeii, condus de dinastia Ghirailor, urmași ai lui Genghis-Han, a fost timp de trei veacuri un stat important, care se întindea din sudul Ucrainei până în Caucazul de Nord. Își avea capitala la Bahcisarai, în Crimeea. Armata hanatului, formată din 50 000 de arcași călări, era atât de cruntă, încât multă vreme țarii le-au plătit tribut hanilor tătari. Aceștia erau aliați apropiați ai sultanilor otomani, pe care îi ajutau să controleze Marea Neagră. (*N.a.*)

[17] Când rămășițele ei pământești au fost analizate în secolul al XX-lea, s-a constatat că aveau o cantitate periculoasă de mercur, însă același lucru a fost descoperit și în cazul altor cadavre din veacul al XVI-lea, care au fost investigate în același timp. Mercurul era folosit adesea ca leac în medicină. (*N.a.*)

[18] Regele Henric al VIII-lea al Angliei (1491–1547) a avut șase soții, dintre care două au fost executate. (*N. red.*)

[19] Madariaga, pp. 140–145, 295–342, 357; despre efectul lui Ivan, la p. 371. Despre prinții cerchezi/Cerkaski: Paul Bushkovitch, „Princes Cherkasskii or Circassian Murzas: The Kabardians in the Russian Boyar Elite, 1560–1700“,

Cahiers du Monde Russe, 2004, vol. 45, nr. 1–2, pp. 9–30. Despre Filaret: J. L. H. Keep, „The Regime of Filaret, 1619–1633“, *SEER*, 1959–1969, nr. 38, pp. 334–343 (în continuare, Keep). Despre Mihail: Orchard, pp. 30–34. Firea lui Mihail: Vernadski, vol. 5, nr. 1, pp. 308–311; RGADA, 135, 111, 1, 2, pp. 28–44, martie 1813, „Gramota arhiepiskopa Feodorita i F. I. Șeremeteva k Zemskomu Soboru“ („Raportul oficial către Zemski Sobor, întocmit de solii trimiși la Kostroma, cu privire la consimțământul țarului Mihail de a fi țar“).

[20] În 1856, descendentul lor, împăratul Aleksandru al II-lea, a cumpărat clădirea situată acolo, de la mânăstirea învecinată, pentru a-și celebra încoronarea. Cea mai mare parte a construcției este relativ recentă, însă temeliile datează din veacul al XV-lea. Este posibil ca Mihail Romanov să fi crescut acolo. (*N.a.*)

[21] Cazacii, al căror nume derivă din cuvântul „kazak“, care în turcă și arabă înseamnă aventurier sau bandit, au fost la origine războinici tătari, însă prin veacul al XVI-lea formau în general comunități slavice, stabilite la granițele ținuturilor moscovite, tătare și poloneze, unde trăiau vânând, pescuind și tâlhărind. Războaiele dintre tătari, ruși și polonezi le-au oferit nenumărate ocazii de a lupta ca mercenari și bandiți independenți (inițial, au fost pedestrași, apoi au luptat în flote de ambarcațiuni de tip *ceaika* — „pescăruș“, pentru ca ulterior să formeze o cavalerie). În Vremurile Tulburi, cazacii, unii luptând pentru polonezi, alții pentru diverse tabere în războiul civil, au devenit arbitri ai puterii. De fapt, au jucat un rol esențial în alegerea lui Mihail Romanov. Din cauza asupririi tot mai severe, țăranii, siliți de țari și de moșieri să devină șerbi, fugeau cu miile în comunitățile de cazaci, frății de oameni liberi și dârji, „oștiri“ care își alegeau conducători, numiți hatmani (la ucraineni) sau atamani (la ruși). (*N.a.*)

[22] Keep, pp. 334–343; Vernadsky, pp. 205–220; Dunning, pp. 50–59. Despre șerbie: Dunning, la pp. 60–73, 94–100; Ian Grey, *Boris Godunov*, pp. 13–14, 134–139, 159–162; Soloviev, vol. 16, p. 44.

[23] Soloviev, pp. 15–27; Vernadsky, pp. 225–251. Despre răscoală, vezi Dunning, pp. 415–439. Despre Mihail la Kremlin, vezi Soloviev, vol. 15, p. 283. Despre Filaret: Soloviev, vol. 15, pp. 160–231; Pojarski și Minin, *ibidem*, pp. 275–296. Kremlinul ca un osuar: Merridale, pp. 130–133; Hughes, pp. 8–12; Keep, pp. 334–343.

[24] Lipseau de la discuții doi potențiali candidați — tatăl lui Mihail, Filaret Romanov, și prințul Vasili Golițîn —, ambii prizonieri în Polonia. Fiind ierarh, Filaret era eliminat din start, însă atuurile lui Golițîn — descendent al lui Gediminas, marele duce întemeietor al Lituaniei, boier de viță veche, uluitor de bogat, care se bucura de un mare prestigiu — erau impecabile. Dacă ar fi fost prezent la dezbateri, aș fi scris poate o istorie a dinastiei Golițîn, deși un personaj de un asemenea rafinament aristocratic putea să nu fie pe placul cazacilor, care au influențat alegerea noului țar. (*N.a.*)

[25] Adevărul despre povestea lui Ivan Susanin este atestat printr-un zapis al țarului Mihail, întocmit exact peste șase ani de atunci. Acesta a fost începutul unui mit oficial al Romanovilor. Nicolae I a avut un rol special în înfrumusețarea legendei. Când compozitorul Glinka a creat opera *Ivan Susanin*, Nicolae I i-a

schimbat titlul în *O viață pentru țar*, clarificând semnificația libretului și transformând aria în imnul semioficial al dinastiei Romanov. (Opera a fost una dintre piesele muzicale preferate ale lui Stalin.) Urmașii țăranului care dăduse dovadă de o loialitate plină de eroism au fost invitați la toate încoronărilor țarilor dinastiei Romanov, inclusiv la cea a lui Nicolae al II-lea în 1896, și au primit onoruri deosebite la tricentenarul dinastiei în 1913. (*N.a.*)

[26] Soloviev, vol. 15, pp. 240–289, vol. 16, pp. 1–15; reacția lui Filaret, vezi Soloviev, vol. 16, pp. 44–45; Vernadsky, pp. 275–283; Dunning, pp. 415–448; Hughes, pp. 12–14, 31; Richard Wortman, *Scenarios of Power* (în continuare, Wortman), pp. 9–13. Despre Susanin, vezi Soloviev, vol. 16, pp. 243–250; Hughes, pp. 12–13.

[27] Madariaga, pp. 1–22; Dunning, pp. 28–44; Merridale, pp. 13–100.

[28] Împreună cu sceptrul, globul cu cruce (*Globus cruciger*, în lat.) a fost un simbol al autorității încă din Evul Mediu. (*N. red.*)

[29] Despre încoronare: L. E. Morozova, T. B. Kniazevskaia (ed.), *Kultura slavian i Rus*, în L. E. Morozova, *Dve redakții China venceaniia na țarstvo Alekseia Mihailovicea*, pp. 457–472; Madariaga, pp. 49–52; Wortman, pp. 10–16; Lincoln, pp. 30–33; Hughes, pp. 12–13.

[30] Olearius, pp. 62, 191, 262; Orchard, pp. 30–34; Soloviev, vol. 17, p. 92. Despre ceasuri, vezi Merridale, pp. 140, 146. Despre distracții, vezi: J. T. Fuhrman, *Alexis: His Reign and his Russia* (în continuare, Fuhrman), pp. 4–6; Paul Bushkovitch, *Peter the Great* (în continuare, Bushkovitch), pp. 14–16 și 28–29.

[31] Soloviev, vol. 16, pp. 16–44, 96–114; Dunning, pp. 448–459; Vernadsky, pp. 283–293. Despre familia Saltîkov: Martin, p. 180.

[32] Aproximativ zece boieri erau desemnați de către țar pentru a face parte din Sfatul său. Pe câțiva îi ridica la rangul de mare boier. Indiferent cât de bogați sau cât de mari ajungeau, boierii, când îi scriau țarului, se semnau cu diminutive copilărești, cum ar fi „Supușii tăi robi, Mitka și Saşka“. Sub ei erau nobilii din jurul țarului, *okolnicii*, apoi nobilii din Sfatul domnesc, *dumnîi dvorianie*. Funcționarii proveniți din familii modeste, *diakii*, conduceau efectiv departamentele statului, iar cei mai importanți dintre aceștia deveneau *dumnîi diaki*, secretari ai Sfatului. Aceste patru categorii de vârf făceau parte din Sfatul domnesc, iar din rândurile lor erau aleși dregătorii și curtenii. Președinții celor aproximativ cincizeci de birouri, *prikazi*, departamentele guvernamentale, se ocupau de treburile curții și ale țării, unele la nivel politic, cum erau Biroul de Externe sau Marea Vistierie, altele la nivel regional, cum era Biroul Kazan, altele la nivel personal, cum era Biroul Curții domnești. La curtea țarului, unde cazurile de otrăvire erau deosebit de frecvente, Farmacia Domnească, răspunzătoare de doctoriile țarului, era atât de însemnată, încât era condusă întotdeauna, de fapt, de către marele dregător al curții. De existența cotidiană a țarului se ocupau diverșii curteni, cum ar fi logofătul care punea sigiliul domnesc pe acte, comisul care se îngrijea de grajdurile și caii domnești, precum și dregătorii cei mai apropiați de persoana suveranului, *postelnicii*, care puteau intra oricând în iatacul domnesc. Pojarski, căpetenia militară care

instaurase efectiv domnia Romanovilor, a fost ridicat la rangul de boier și a primit în dar nenumărate pământuri, însă din cauza acestei întâietății absurde era permanent ținta unor plângeri violente din partea boierilor aparținând unor familii de viță veche. (*N.a.*)

[33] Crummey, pp. 1–28, 56, 70–82, 143, 141–142; liste cu averile boierilor, *ibidem*, p. 108. A se vedea de asemenea: Sergei Bogatyrev, *The Sovereign and his Counsellers: Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture, 1350s to 1570s*; Soloviev, vol. 17, pp. 85–92; Bushkovitch, pp. 14–16, 28–29; Hughes, pp. 38–39; Lincoln, pp. 82–85. Despre procesiuni: Wortman, pp. 15–18. Despre cuvânt și ucaz: C. A. Ruud și S. A. Stepanov, *Fontanka 16* (în continuare, Ruud), pp. 5–7. Despre cultura Terem: Fuhrman, pp. 39, 75–76. Despre farmacie: Soloviev, vol. 25, p. 11.

[34] Martin, pp. 9–11, 20–21, 57–94, 170–171, 174, 180.

[35] Martin, pp. 169–185; Madariaga, pp. 50–59; Soloviev, vol. 16, pp. 165–166, 313; Lincoln, p. 34.

[36] Soloviev, vol. 16, pp. 129–150, 174–200; vol. 17, p. 105.

[37] Filaret a angajat un arhitect scoțian, Christopher Galloway, pentru a înfrumuseța Turnul Mântuitorului, din Kremlin, adăugând un orologiu care îi încânta pe tată și fiu. Savura teatralitatea acestui excepțional statut de patriarh: în fiecare an, de Florii, Mihail relua fastuos intrarea lui Iisus în Ierusalim, însă patriarhul, nu el, era cel care mergea călare pe asin. Purtând pe cap Coroana Monohamului și îmbrăcat cu scumpe veșminte împărătești, țarul se ruga cu boierii în Kremlin, iar apoi ieșea afară împreună cu patriarhul, urmați de întreaga curte. La platforma din Piața Roșie, care servea drept Golgota, țarul ținea calul (deghizat sugestiv în catâr, cu urechi false), iar patriarhul încăleca pe el și apoi pornea înapoi spre Catedrala Adormirii Maicii Domnului din Kremlin. După aceea, patriarhul îi mulțumea țarului pentru acest serviciu, plătindu-i suma de 200 de ruble. (*N.a.*)

[38] Despre Filaret: *Pisma russkikh gosudarei* (în continuare, *PRG*), nr. 1, pp. 10–14; Soloviev, vol. 16, pp. 156–165, vol. 17, pp. 90–93. Vanitatea lui Filaret: Vernadsky, pp. 306–311. Despre Lîkov și Filaret: Soloviev, vol. 16, pp. 222–223; Dunning, pp. 459–480. Filaret surghiunește boieri: Bushkovitch, pp. 49–51; Paul Bushkovitch, „Șvedskie istociniki o Rossii, 1624–26“, *Arhiv russkoi istorii*, 2007, nr. 8, pp. 359–381. Întâietate: Soloviev, vol. 17, pp. 93–102; Crummey, pp. 136–140.

[39] Familia Dolgoruki pretindea că se trăgea din semințiа lui Iuri Brațe-Lungi (*Dolgo-ruki*), mare cneaz al Kievului, care a întemeiat Moscova în 1156. Dar asta era o legendă. În realitate, originea lor data doar din secolul al XV-lea, fiind urmașii cneazului din Obolensk, Ivan Obolenski Brațe-Lungi. Acesta nu a fost ultimul mariaj al unui Romanov cu o Dolgorukaia, deși se spunea că orice mariaj dintre un Romanov și o Dolgorukaia era blestemat. Dolgorukii au fost una dintre familiile nobiliare care, alături de Șeremetevi, Saltîkovi și Golițîni, au participat la guvernare până în 1917. Ultimul prim-ministru al lui Nicolae al II-lea a fost un Golițîn, care a fost surghiunit în Siberia împreună cu un Dolgoruki. (*N.a.*)

[40] Despre Streșneva: Soloviev, vol. 16, p. 166; Fuhrman, pp. 1–10; Martin, pp. 186–189. Despre familia Dolgoruki: Bushkovitch, p. 32; Bushkovitch, *Șvedskie istociniki o Rossii*, nr. 8, pp. 359–381.

[41] Prin tradiție, armatele moscovite erau recrutate de către *pomeșciki* (moșieri), care în schimbul unor *pomestia*, domenii dăruite de țar, furnizau oșteni. În acest fel, Filaret a strâns 26 000 de oameni, însă mulți dintre ei erau înarmați cu arcuri și săgeți. A adunat o oaste călare formată din 11 000 de cazaci nedisciplinați, precum și 18 000 de tătari și călărești ciuvași înarmați cu arbalete. Doar cei 20 000 de muschetari impresionau însă. (*N.a.*)

[42] Murad al IV-lea îmbina talentul militar al lui Cezar cu sadismul dement al lui Caligula, însă el este considerat ultimul mare sultan otoman, fiind urmat la tron de fratele său Ibrahim Nebunul, care era un individ obsedat sexual, ahtiat după blănuri, parfumuri și femei foarte grase. Cârmuind din Constantinopol, sultanii-califi otomani cuceriseră un imperiu colosal, care se întindea de la granițele Irakului până la Marea Egee, incluzând Balcanii (în ziua de azi, Grecia, Bulgaria, România și fosta Iugoslavie), nordul Africii, Turcia actuală și întreg Orientul Mijlociu, inclusiv Ierusalim și Mecca. Supușii lor europeni erau în principal slavi creștin-ortodocși care, cumpărați ca robi și convertiți din copilărie la Islam, deveneau generali otomani destoinici, înalți funcționari și concubine. Otomanii atinseseră apogeul puterii în urmă cu un secol, în timpul lui Soliman Magnificul, însă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea au rămas un imperiu puternic, cu mari resurse militare. În 1637, cazacii independenți au cucerit fortăreața otomană Azov și i-au oferit-o lui Mihail, dar, după ce s-a consultat cu Adunarea Țării, țarul a admis că, deocamdată, nu era suficient de puternic pentru a se lupta cu turcii. (*N.a.*)

[43] Soloviev vol. 16, pp. 211–225, respectiv vol. 17, pp. 92–95; Vernadsky, pp. 345–361; Fuhrman, pp. 106–107; Bushkevich, pp. 50–51. Despre comandanți boieri: Crummey, pp. 46–49; Fuhrman, pp. 106–107; Hughes, pp. 38–40; Philip Longworth, *Alexis, Tsar of All the Russias* (în continuare, Longworth), p. 21.

[44] Soloviev, vol. 17, pp. 83–84; Longworth, pp. 5–23. *Domostroi/Terem*: Furhman, p. 83; Bushkovitch, p. 33. Nașterea unui copil: Lindsey Hughes, *Sophia* (în continuare, *Sophia*), p. 25.

[45] Vernadsky, pp. 383–385; Fuhrman, pp. 7–11; Longworth, pp. 17–26. Despre Waldemar/impostori, vezi: Soloviev, vol. 17, pp. 55–75. Despre moartea lui Mihail, vezi: Soloviev, vol. 17, pp. 83–84; Fuhrman, pp. 1–4; Longworth, pp. 17–21.

SCENA 2

Tânărul Monah

Lista personajelor

ALEKSEI Mihailovici, țar (1645–1676), „Tânărul Monah“
Maria Miloslavskaia, țarină, prima lui soție
Sofia, fiica lor, ulterior regentă
Aleksei Alekseievici, fiul lor cel mare rămas în viață și moștenitor
FIODOR al III-lea, al treilea fiu al lor, țar (1676–1682)
IVAN al V-lea, al cincilea fiu al lor, țar (1682–1696)
Natalia Narîșkina, țarină, a doua soție a lui Aleksei
PETRU I (CEL MARE), fiul lor, țar (1682–1725)
Irina Mihailovna, țarevnă, sora țarului Aleksei
Nikita Ivanovici Romanov, vărul țarului, fiul lui Ivan Romanov

CURTENI — miniștri etc.

Boris Morozov, preceptorul lui Aleksei și mare dregător
Ilia Miloslavski, socrul său și dregător
Nikon, patriarh
Bogdan Hitrovo, curtean, „Favoritul Șoptitor“
Afanasi Ordîn-Nașciokin, dregător
Artamon Matveev, prieten din copilărie cu Aleksei și mare dregător
Prințul Ivan Hovanski, general, poreclit „Tararui“ („Flecarul“)

Țarii erau înmormântați simplu și rapid. A doua zi, pe 14 iulie 1645, Aleksei, îmbrăcat în negru, a primit condoleanțe lângă coșciugul deschis, iar apoi a condus modesta procesiune funerară de la Palatul Terem până la Catedrala Sfântul Arhanghel Mihail, unde țarii erau așezați spre odihnă veșnică, după care a mâncat colivă la masa de pomenire a defunctului. Atmosfera în Moscova era încordată: de șaizeci de ani nu mai existase un transfer de putere făcut în pace și liniște. Încoronarea trebuia aranjată urgent. Hanul tătar ataca în sud, iar regele polonez îl adăpostea pe unul dintre cei trei noi pretendenți la tron, aflați în libertate. Chiar și după treizeci de ani de la Vremurile Tulburi, nimeni nu putea nesocoti așa-numitele „trei plăgi ale Rusiei — tifosul, tătarii și polonii".

Pe 18 august 1645, a murit și Evdokia, mama țarului — adolescentul își pierduse ambii părinți în decurs de cinci săptămâni. Aleksei a plecat în pelerinaj la Mânăstirea Zagorsk, apoi a ținut post și s-a rugat, ca să se lepede de păcate. Pe 28 septembrie, purtând binecuvântatele veșminte țesute cu roșu, auriu și alb, țarul a trecut cu alai printre șirurile de muschetari, pentru a fi încoronat în Catedrala Adormirii Maicii Domnului, iar după aceea vărul său Nikita Romanov a aruncat monedele, conform datinii.

Noul țar era potrivit pentru rolul lui și îl juca bine: înalt de un metru optzeci, voinic, energic și sănătos, cu o barbă roșcată superbă, lui Aleksei îi plăceau șoimăritul și vânătoarea. La început, se spunea că stătea prea mult timp cu femeile în *terem*, unde își petrecuse copilăria, dar cu toate astea foarte rapid a ajuns să se impună la Curte, așa cum tatăl său nu izbutise niciodată.[46]

Aleksei era unul dintre cei mai bine pregătiți moștenitori la tron. Din documentele sale personale, reiese că era un reformator inteligent, impetuos și rău de gură, care nu-i suporta pe oamenii proști. Scria poeme, făcea crochiuri și își nota mereu idei despre tot felul de lucruri; întotdeauna, a dorit să obțină tehnologii apusene pentru a-și îmbunătăți armata și palatele — prefigurând viziunea fiului său, Petru cel Mare.[47] Devenea periculos când se înfuria și, la o adică, nici nu se sfia să bată vreun dregător în plină ședință a Sfatului domnesc. Când economul mânăstirilor lui s-a îmbătat odată, Aleksei i-a trimis o scrisoare în care îl făcea: „Hulitor de Dumnezeu, vânzător al lui Hristos, diavol

obsedat, blestemăție de vrăjmaș neobrăzat, răufăcător viclean și afurisit“; dar, tipic pentru țarul Aleksei, pedeapsa vinovatului a fost doar să i se citească această epistolă în public și să se căiască sincer.

Putea să fie pe cât de duios, pe atât de necruțător. După ce boierului său de rang mare, prințul Nikita Odoevski, i-a murit fiul, Aleksei l-a consolat, scriindu-i „Să nu suferi prea mult. Este firesc să suferi și să verși lacrimi, dar nu prea mult…“. Se comporta mereu ca un autocrat binecuvântat de Dumnezeu, amuzându-se să-și tachineze curtenii. Când se simțea mai bine după ce i se lua sânge, îi forța pe toți curtenii să lase și ei să li se ia sânge, inclusiv pe bătrânul său unchi, care a protestat că era prea slăbit. „Te gândești poate că sângele tău e mai prețios decât al meu?“ a spus Aleksei, care apoi l-a lovit și a stat să vadă cum i se lua sânge.

Aleksei se trezea din somn la 4 a.m. în fiecare zi, se ruga în paraclisul său privat timp de douăzeci de minute, înainte de a-i primi pe slujbașii care aveau privilegiul de a vedea „ochii strălucitori“, până la 9 a.m., când asista la o slujbă de două ore. De Paști, se ruga stând în picioare șase ceasuri, timp în care făcea peste o mie de mătănii.

La prânz, mânca singur, în timp ce boierii mâncau la mese din preajma lui — uneori, pentru a răsplăti vreo victorie, poftea pe unul dintre ei să vină la masa lui sau le trimitea din bucatele lui. Ospețele oficiale erau adevărate maratoane gastronomice — cu câte șaptezeci de feluri de mâncare din carne de urs, vită, porumbei, sturion, totul însoțit de vodcă, bere sau cvas, o băutură slavă tradițională cu un conținut scăzut de alcool.

După siestă, Aleksei se întorcea în biserică pentru vecernie, înainte de noi întâlniri, partide de șah și de table, precum și alte rugăciuni. Era cunoscut drept „Tânărul Monah“, iar cucernicia lui era atât de mistuitoare, încât chiar și clericii aflați în vizită erau epuizați fizic după câteva zile la Kremlin. Un grup de „zeloți evlavioși“, protejați ai duhovnicului țarului, l-a încurajat să lanseze o campanie de regenerare morală izbăvitoare, pentru a-i dezbăra de vicii pe moscoviți. Adam Olearius, un călător german, povestea despre dansuri voluptuoase, șezuturi dezgolite în văzul lumii, femei bete tăvălite fără haine în fața tavernelor și, bineînțeles, „desfrâuri trupești“ și adăuga că moscoviții erau „dedați la sodomie, nu numai cu băieți, ci și cu cai“. Este puțin probabil ca aceasta să fi fost într-adevăr practicată pe ulițele dosnice din Moscova, însă orgiile cu femei turmentate erau pe-atunci, ca și acum, un indiciu al unei societăți depravate. Aleksei a interzis prin lege instrumentele muzicale, fumatul,

înjurăturile și băuturile, înfierând imoralitatea sexuală și pensionându-și piticii, pe care i-a înlocuit cu un alai ireproșabil de infirmi și călugări respectabili. Mandolinele diabolice au fost arse pe un rug al instrumentelor muzicale în Piața Roșie. „Băgați de seamă ca nicăieri să nu mai fie spectacole și jocuri nerușinate, a poruncit el, și nici menestreli ambulanți cu tamburine și flaute“. Și nota propriul său gest de caritate: „Am dat de pomană câte șase ruble și zece copeici pentru șaizeci de oameni“.[48]

Imediat după încoronare, l-a scos la pensie pe Șeremetev, ministrul din vremea tatălui său, care acum avea șaizeci și nouă de ani, și l-a promovat pe fostul lui preceptor, Boris Morozov, pe care îl numea „înlocuitorul de tată“, făcându-l mare dregător cu nenumărate dregătorii în subordine — Vistierie, Muschetari și Farmacie — și dăruindu-i un palat luxos în Kremlin. Una dintre primele decizii ale lui Morozov a vizat organizarea unei parade de mirese.[49]

*

Șase fecioare au ajuns în finală pentru a fi prezentate țarului. Pe 4 februarie 1647, Aleksei a ales-o pe Efemia Vsevolojskaia. Cununia a fost programată rapid pentru data de 14 februarie, în scopul de a evita orice otrăvire sau nelegiuire la adresa miresei, dar la o ceremonie publică fata a leșinat când i se punea coroana pe cap, ceea ce a iscat temeri că ar fi vorba de vrăjitorie sau epilepsie. Indiferent dacă fusese într-adevăr otrăvită sau era doar ghinionistă, cert este că Morozov, care preferase o altă candidată, a profitat de nenorocirea ei. Primind în dar la despărțire rufăria fină pregătită pentru nunta ei, tânăra a fost expulzată din *terem* și surghiunită împreună cu familia ei. Aleksei s-a consolat plecând la o vânătoare de urși.

Când s-a reluat acțiunea de căutare a unei mirese, Morozov le-a favorizat pe cele două fiice ale unui protejat de-al său. Fetele ar fi fost alegerea ideală, fiindcă, dacă țarul se însura cu una dintre surori, Morozov putea să se însoare cu cealaltă. Morozov plasase, probabil, pe una dintre fete printre cele șase finaliste, însă la inspecție țarul îi stricase planul, selectând-o pe Vsevolojskaia, care pe urmă, în mod oportun, leșinase. Acum, Morozov a aranjat ca țarul să o întâlnească pe fata preferată de el, în locuința surorii lui.

Aceasta era Maria, fiica lui Ilia Miloslavski, nepot al celui care se ocupase multă vreme de Afacerile Externe. Om umblat prin lume, judecând după criteriile moscoviților, Miloslavski lucrase inițial ca paharnic al unui negustor

englez și călătorise în Olanda, pentru a angaja specialiști apuseni.

Pe 16 ianuarie 1648, pe un ger grozav, Aleksei a străbătut călare Moscova, alături de sania în care se afla logodnica lui, Maria. Prințul Iakov Cerkaski, al treilea ca avere dintre boieri, era cavalerul lui de onoare. După aceea, mirii au primit omagiile curtenilor, împărțind același tron în Sala Fețetelor. Aleksei s-a ospătat cu lebădă umplută cu șofran, iar soția lui a mâncat gâscă, purcel de lapte și pui. Zeloții țarului l-au convins pe mire să interzică dansul și chefuitul. Au băut doar cvas, fără vodcă deloc, și nu au respectat niciunul dintre tradiționalele ritualuri de fertilitate păgâne. Cu toate acestea, Maria a rămas repede gravidă, iar căsnicia lor a durat douăzeci și unu de ani, perioadă în care s-au născut cinci fii și opt fiice. Maria avea să fie prototipul desăvârșit al soției moscovite, un model de cumințenie și evlavie în universul izolat din *terem.*

Peste zece zile, Morozov, în vârstă de cincizeci și șapte de ani, s-a însurat cu adolescenta Anna Miloslavskaia, devenind astfel cumnatul țarului. În comparație cu sora ei Maria, care se măritase cu un monarh tânăr și robust, pentru Anna căsătoria a fost probabil o dezamăgire. Potrivit doctorului englez al țarului, Anna era „o fetișcană brunetă și apetisantă“ care prefera să cocheteze cu tineri, evitând să stea cu soțul ei vârstnic, astfel încât „în loc de copii, s-au născut gelozii“. Căsătoria s-a dovedit curând valoroasă pentru Morozov, salvându-i viața.

Morozov, care deja crescuse impozitul pe sare de patru ori și promova o politică de austeritate, nu pregetase totuși să tragă spuza pe turta lui. În decurs de doi ani, deși moștenise doar 100 de gospodării de șerbi, a ajuns al doilea boier in țară, pe scara averii, în timp ce vărul său, marele ispravnic Ivan Morozov, era al cincilea boier din țară, ca bogăție personală. În scurt timp, Morozov a devenit cel mai detestat om din Moscova, unde nemulțumirile reflectau efectul simultan al războiului, revoluției și foametei din întreaga Europă.[50]

*

Pe 1 iunie 1648, când Aleksei se întorcea după unul dintre numeroasele lui pelerinaje, s-a trezit subit înconjurat de o mulțime furioasă. Oprit în drum de oamenii care i-au prins calul de căpăstru, dar l-au întâmpinat pe țar, cum se cuvenea, cu tradiționala pâine cu sare, Aleksei a auzit cum răzvrătiții înfierau lipitorile din guvern care îi împilau, în special pe acolitul lui Morozov, Leonid Pleșceev, care administra

Moscova. Aleksei le-a promis că va investiga plângerile și a pornit mai departe. Protestatarii s-au apropiat și mai amenințător de slujbașii lui Pleșceev, care au intrat în mulțime galopând pe cai, lovind cu biciul unde vedeau cu ochii și arestându-i pe instigatori. Când Aleksei a coborât pe Scara Roșie în dimineața următoare, îndreptându-se spre biserică, mulțimea a cerut eliberarea prizonierilor. Văzându-l pe Morozov, oamenii au scandat „Da, vine și rândul tău!“. Răsculații i-au bătut pe boierii din preajmă și au cerut capul lui Pleșceev.

Gloata de răzvrătiți a pornit dezlănțuită spre palatul lui Morozov, l-au omorât în bătaie pe intendentul lui, l-au azvârlit pe fereastră pe unul dintre servitori, au jefuit obiectele de preț și au golit pivnițele cu vinuri, bând cu atâta nesaț, încât efectiv s-au scăldat în alcool. Au prins-o pe tânăra lui soție, Anna, care era îngrozită, însă i-au dat drumul, consolând-o: „Dacă n-ai fi soră cu Marea Prințesă, te-am fi hăcuit de vie!“. Au pustiit, de asemenea, și palatele dregătorilor odioși. Perceptorul Cisîi era bolnav în pat, însă a izbutit să se pitească sub o mătură de nuiele, până când l-a dat de gol o slugă, arătându-le unde era. L-au bătut, l-au târât afară „ca pe un câine“ și, despuindu-l complet, i-au făcut de petrecanie pe un morman de băligar: „Asta-i pentru birul pe sare, trădătorule!“. Apoi, gloata a înconjurat Palatul Terem.

Morozov și acolitul lui, Piotr Trahaniotov, au fugit pe furiș din Kremlin. Vărul țarului, Nikita Romanov, care era iubit în popor, a făgăduit mulțimii că samavolniciile vor fi pedepsite; ca reacție, oamenii l-au binecuvântat pe țar, dar au cerut să le fie predați imediat Morozov și părtașii lui. Nikita s-a jurat că Morozov fugise; doar Pleșceev mai era acolo. Răsculații au cerut să se facă vărsare de sânge. Cu părere de rău, Aleksei l-a dat pe mâna gloatei. Când l-au văzut pe Pleșceev, s-au apucat să-l ciomăgească, „zdrobindu-l în bătaie atât de crunt, încât i s-au împrăștiat creierii peste față și i-au smuls hainele de pe el, iar apoi a fost târât despuiat prin colbul din piață. În cele din urmă, a venit un călugăr și i-a retezat de pe trunchi rămășițele din țeasta strivită“. În haosul creat, Morozov, nereușind să iasă din oraș, s-a furișat înapoi în Kremlin. Aleksei a anunțat destituirea lui Morozov, numindu-i în locul lui pe Nikita Romanov și prințul Iakov Cerkaski.

Bandele de răsculați s-au îmbătat cu băutura din butoaiele furate, turnându-și pe gât din pantofi, căciuli și ghete, și au aprins focuri, până când, subit, tot orașul de lemn era în flăcări. Gloata a găsit țeasta lui Pleșceev, a călcat-o în picioare, a îmbibat-o cu vodcă și i-a dat foc, azvârlind apoi în flăcări trunchiul lui mutilat, împreună cu leșurile dezgropate

ale apropiaților lui. Trahaniotov, care se adăpostise în Mânăstirea Sfânta Treime, a fost adus înapoi și decapitat în Piața Roșie.

Când un calm mocnit s-a așternut într-un final asupra Moscovei, Aleksei, însoțit de Nikita Romanov, s-a adresat mulțimii din Piața Roșie, a cerut iertare pentru nelegiuirile miniștrilor săi și a promis prețuri mai mici, dar apoi, vorbind cu demnitate, a adăugat „Am jurat să vi-l dau pe Morozov, dar, deși nu pot să îl dezvinovățesc în fața voastră, nu pot nici să vi-l predau vouă. Această persoană mi-este dragă, fiind soțul surorii țarinei. Mi-ar fi greu să-l lepăd în ghearele morții“. Lacrimile îi șiroiau pe față. „Trăiască Țarul“ scanda gloata. Pe 12 iunie 1648, păzit de muschetari, Morozov a plecat spre o mânăstire de la Marea Albă, în nordul arctic, unde urma să fie întemnițat, deși Aleksei i-a scris personal starețului „Să dai crezare acestei misive. Ai grijă și păzește-l să nu pățească nimic rău… și eu te voi răsplăti“.

Pe 12 iulie 1648, Aleksei a mai făcut o concesie, convocând Adunarea Țării, pentru a întocmi un nou cod de legi, care avea menirea să ocrotească poporul și să liniștească nobilimea. „Starea de haos se îndreaptă“ scria Aleksei gardienilor lui Morozov de la Marea Albă, poruncindu-le să i-l trimită pe „înlocuitorul de tată“ înspre sud, în etape, pentru a-l primi înapoi cu discreție la Moscova. Pe 1 septembrie 1648, când Adunarea Țării s-a întrunit la Kremlin, prințul Nikita Odoevski a prezentat noul Codice, care promitea „dreptate egală pentru toți de la cel mai mare la cel mai de rând“, însă, în aceste momente când Parlamentul englez se pregătea să îl condamne la moarte pe un rege de drept divin[51], legile lui Aleksei nu erau nicidecum populiste. În timpul unei perioade de instabilitate și teamă, țarul își consolida legitimitatea, încheind o alianță cu nobilii, care avea să devină fundamentul cârmuirii dinastiei Romanov până în 1861. A întărit acordarea de pământuri nobilimii, care treptat au fost transformate în proprietăți permanente. Moșierii erau cei care deveneau judecătorii faptelor săvârșite de țăranii lor, care erau acum șerbi, aflați complet în proprietatea stăpânilor lor și neavând dreptul de a pleca de pe domeniile acestora. Dacă fugeau, puteau fi vânați ca niște animale.[52]

Pedeapsa cu moartea, incluzând noi metode cum ar fi îngroparea de viu și arderea pe rug, se aplica pentru șaizeci și trei de infracțiuni. Pedepsele erau sălbatice, însă nu cu mult mai feroce, probabil, decât cele din Anglia. Instrumentul de tortură principal era cnutul, menționat de 141 de ori în

Codicele lui Aleksei: un bici din piele netăbăcită, adesea cu inele de metal sau sârme prinse ca la un gârbaci cu nouă șfichiuri, care sfâșiau carnea de pe om și tăiau până la os. Chiar și zece lovituri cu cnutul puteau ucide, dar peste patruzeci de lovituri echivalau cu o condamnare la moarte. Ca să-i răsplătească pe nobili, care acceptaseră autocrația dinastiei Romanov și mobilizarea militară la vârf, Aleksei le-a acordat prerogative despotice asupra țărănimii, constituind 90 la sută din populație. Nobilimea avea să se definească prin privilegiul de a deține în proprietate alte ființe umane, statornicind astfel un tipar de comportament în Rusia: slugărnicie față de cei de deasupra, tiranie față de cei de dedesubt.

Aleksei căpătase suficientă încredere, încât să-i alunge pe noii miniștri și să-l ridice pe socrul lui, Miloslavski, un grosolan nemernic cu „mădulare și mușchi ca un Hercule“, „hrăpăreț, nedrept și imoral“, un desfrânat și un spoliator, care în scurt timp și-a construit un palat la Kremlin din ceea ce furase ca dregător. Aleksei era atât de iritat de persoana lui, încât a ajuns chiar să-l pălmuiască într-o ședință a Sfatului domnesc. Când bombănea nemulțumit de vreun ministru „nărăvit în toate relele și vicleșugurile moscoviților“, cu siguranță se gândea la socrul lui. Însă Aleksei a acordat putere reală unui personaj cu mult mai impresionant.[53]

*

Nikon, care semăna cu un profet biblic, era fiul unui țăran. După ce i-au murit toți cei trei copii, a convins-o pe soția lui să intre la mânăstire, astfel încât el să se poată duce pustnic în ghețurile nordului îndepărtat. Înalt de un metru nouăzeci și opt, vânjos, cu o privire cruntă, semeț, cu un fel de a fi dogmatic și agresiv, Nikon făcea o mie de mătănii pe zi și ținea post negru, până ajungea să aibă vedenii. Ca membru al grupării zeloților, încuraja comportamentul sobru al lui Aleksei, care l-a numit mitropolit al Novgorodului, unde și-a dovedit valoarea înăbușind răscoalele din 1648.

Aleksei îl numea pe Nikon „prietenul meu special“ și „Marele Fiu Sclipitor“, amândoi împărtășind aceeași viziune asupra lumii ca monarhie sacră. Când regele Carol I al Angliei a fost decapitat, Aleksei, scârbit, i-a expulzat pe englezii din Rusia. Între timp, ciocnirile de la frontiera Ucrainei cu Polonia degenerau într-un feroce război civil, ortodocșii răzvrătindu-se împotriva nobilimii poloneze catolice. În condițiile în care lumea aluneca pe o pantă periculoasă, Nikon propovăduia că țarul rus avea misiunea

ortodoxă purificatoare de a fi gata pentru o cruciadă împotriva polonezilor catolici și a tătarilor musulmani.

Patriarhul Paisie al Ierusalimului, în vizită la Moscova, a încurajat această sacră misiune imperială, salutând în Aleksei un nou „Rege David și Constantin cel Mare, asemenea unui alt Moise". Nikon a preluat misiunea, în timp ce Aleksei își pregătea armata pentru cruciadă. Pe 25 iulie 1652, Nikon era înscăunat patriarh, pornind în procesiunea din jurul zidurilor Kremlinului, cu Aleksei ținând personal căpăstrul calului, deși acest gest făcea parte din ritualurile înscăunării sale ca țar. „În tine, scria Aleksei, am găsit un om care să conducă Biserica și să mă sfătuiască pe mine în ocârmuirea țării." Nikon a început să semneze majoritatea ucazurilor țarului.

Obsedat de ideea că Moscovei îi revenea rolul de a fi Noul Ierusalim[54], Nikon avea convingerea că toată corupția din țară nu-și găsea echivalentul decât în abaterile din Biserică: el s-a întors primul împotriva străinilor, interzicându-le să poarte veșminte rusești și obligându-i să nu iasă din așa-numitul Cartier german sau al străinilor, unde nu aveau decât să se roage în bisericile lor protestante eretice, să-și fumeze tutunul și să benchetuiască cu târfele lor. În ciuda acestor măsuri, Rusia a continuat să angajeze și mai mulți experți militari străini. Cât despre biserică, puritatea serviciului religios bizantin fusese întinată prin inovații aprobate sub Ivan cel Groaznic, or aceste nelegiuiri trebuiau epurate: de atunci înainte, semnul crucii trebuia să fie făcut doar cu trei degete, în loc de două. Nikon susținea că aceasta însemna o revenire la ritul bizantin corect, însă credincioșii de rit vechi, păstrători ai tradiției, erau pregătiți să moară în chinuri înfiorătoare, decât să își facă semnul crucii cu trei degete. Când Nikon a trecut la represiuni contra acestor schismatici[55], un iad înfricoșător s-a abătut asupra Ucrainei, iar rebelii ortodocși au apelat la țar, oferindu-i un prilej irezistibil de a-și extinde imperiul și de a recupera ținuturile pierdute ale Rusiei Kievene.[56]

*

Conducătorul ortodocșilor din Ucraina era ofițerul cazac Bogdan Hmelnițki, care luptase în serviciul sultanilor otomani și al regilor polonezi, învățând turca și franceza, înainte de a se retrage pentru a cultiva pământul, până când fiul său, în vârstă de zece ani, a fost aproape omorât în bătaie de un nobil catolic. Hmelnițki a declanșat Marea Răscoală, însuflețită de ura cazacilor împotriva nobililor catolici polonezi. El și rebelii lui îi detestau, de asemenea, și pe evreii care serveau adesea drept arendași pentru latifundiarii leși.

Și-au îndreptat ura asupra vastelor comunități de evrei, care își găsiseră refugiu în societatea tolerantă a Poloniei, după prigoanele care îi izgoniseră din Spania și o mare parte din Europa Occidentală. Ales hatman al cazacilor zaporojeni, Hmelnițki și oștenii lui au pornit într-o cavalcadă apocaliptică de epurare sălbatică a catolicilor și a evreilor. Un număr cuprins între 20 000 și 100 000 de evrei au fost masacrați în timpul unor atrocități de o asemenea sadică ingeniozitate — fiind eviscerați, sfârtecați, decapitați; copiii au fost ciopârțiți, puși la frigare și mâncați în fața mamelor siluite —, încât nicio grozăvie de această anvergură nu avea să mai fie văzută pe meleagurile însângerate din Europa Răsăriteană până la Holocaustul din secolul al XX-lea.

Hmelnițki a obținut sprijinul hanului Crimeii, ai cărui strașnici călăreți tătari l-au ajutat să înfrângă o serie de oștiri polone. În decembrie 1648, a intrat pe un cal alb în Kiev și s-a proclamat nu numai hatman al unui stat cazac, ci și mare cneaz al vechiului stat rus. Aceste uimitoare prerogative nu au fost de lungă durată: când aliații lui din Crimeea l-au părăsit și polonii l-au învins, s-a întors disperat spre un nou protector. În ianuarie 1654, a jurat fidelitate țarului Aleksei, care drept răsplată a recunoscut hătmănia lui Hmelnițki. Pentru ruși, acesta a fost momentul când Ucraina a devenit a lor; pentru ucraineni, atunci a fost ocazia când Rusia le-a recunoscut independența.[57] În realitate, era doar o alianță militară de conjunctură într-un război susținut de Aleksei pentru a ataca Polonia și a cuceri Ucraina.[58]

*

De îndată ce Hmelnițki a acceptat să participe cu 20 000 de cazaci în lupta contra Poloniei, Aleksei a declarat război. Pe 23 aprilie 1654, într-o stare de exaltare religioasă mii de oșteni s-au adunat în Kremlin pentru a fi binecuvântați de Nikon. „Când va începe bătălia, voi și oamenii voștri să mergeți înainte preaslăvind voia lui Dumnezeu. Sus să aveți inimile!“ îi scria Aleksei generalului său, prințul Nikita Trubețkoi, folosind tonul contemporanului său Oliver Cromwell. Aleksei pleca și el la război; de aceea, i-a conferit lui Nikon titlul de „mare suveran“, pe care îl purtase bunicul său. Relația lor semăna cumva cu aceea dintre Mihail Romanov și Filaret.

Pe 18 mai 1654, însoțit de Morozov și Miloslavski, țarul, care pe-atunci nu avea totuși decât douăzeci și cinci de ani, a ieșit din Moscova, în fruntea Marelui Regiment domnesc, îndreptându-se spre Smolensk. Îmbrăcat cu veșminte bogate cusute cu perle și purtând globul și sceptrul, țarul călătorea

într-o caleașcă suflată cu aur, tapițată cu satin purpuriu și trasă de cai cu copitele incrustate cu perle, fiind escortat de douăzeci și cinci de husari și douăzeci de stegari călări, stindardul său personal cu vulturul auriu fluturând deasupra. La Smolensk, Aleksei a lansat asediul și a început să bombardeze fortificațiile, coordonând loviturile tunurilor, cu un talent balistic pe care avea să-l moștenească fiul său, Petru cel Mare. Pe 16 august 1654, a încercat să ia cu asalt zidurile cetății, însă polonezii au detonat o mină sub un turn plin cu soldați ruși — „Nu vă necăjiți pentru asediu, le-am tras o bătaie zdravănă“, le liniștea Aleksei pe surorile lui aflate la Moscova. Pe 23 septembrie, Smolensk a depus armele, fiind urmat de alte treizeci de orașe, iar din experiența căpătată în lupte țarul a putut să-și evalueze anturajul cu mai multă rigurozitate: îl îndrăgea încă pe Morozov, însă îl disprețuia pe Miloslavski. „Două caractere ne însoțesc“ se plângea el. „Unul emană veselie, încredere și speranță, celălalt este posac, agresiv și josnic: cum să te poți bizui pe niște oameni cu două fețe?“

În februarie 1657, moscoviții, care tocmai își reveniseră după o epidemie de ciumă, l-au întâmpinat glorios pe Aleksei, care se fălea cu șaizeci de stindarde poloneze — fiind primul țar, după Ivan cel Groaznic, care sărbătorea o asemenea victorie. L-a găsit pe Nikon mai autoritar decât oricând, însă patriarhul și-a păstrat prerogativele de mare suveran, când Aleksei a plecat înapoi la război, capturând Minsk și fâșii de teritorii din ceea ce azi formează statele Ucraina, Belarus și Lituania. Cu mândrie, a adăugat Rusia Albă pe lista domeniilor țariste. Dar, alarmată de victoriile lui, Suedia a invadat țara, stricându-i toată plăcerea cuceririlor de până atunci.

Logic ar fi fost să negocieze cu Polonia și să-și întoarcă armele contra Suediei, însă, la insistențele lui Nikon, Aleksei a pornit la război împotriva Suediei, înainte de a fi avut garanția unei păci cu Polonia. Suedia era o putere europeană importantă, călită în Războiul de 30 de Ani, așa că Aleksei s-a trezit într-o situație dificilă. Apoi, mai era problema cu Nikon, care acum ținea să afirme superioritatea patriarhului asupra țarului.

Ierarhul fioros și tânărul autocrat s-au înfruntat fățiș în timpul unei liturghii. „Ești un țărănoi arțăgos“ i-a spus țarul.

„De ce mă ponegrești?“ a întrebat patriarhul.

Aleksei a trebuit să susțină măsurile de reprimare a oricăror împotriviri față de reformele lui religioase, însă probabil că anturajul său, manifestându-și nemulțumirea, i s-a plâns de intolerabila trufie a patriarhului. Aleksei a încetat

să se mai consulte cu el, pe jumătate venerându-l și pe jumătate detestându-l pe acest „nemernic“. Situația pe plan militar se înrăutățea. La moartea lui Hmelnițki, polonii le-au oferit cazacilor condiții mai avantajoase decât rușii, așa că au trecut în tabăra lor, cu consecințe dezastruoase pentru oastea țarului. Totuși, Nikon, care propovăduise războiul, se bucura acum de toate prerogativele de mare suveran, dăscălindu-l pe țar de parcă acesta ar fi fost un neofit. Trăia pe picior mare în mijlocul propriei sale curți regale și purta veșminte de 30 000 de ruble, care erau atât de incrustate cu nestemate, încât abia mai reușea să se țină pe picioare sub greutatea lor. Se zvonea că prin alcovurile sfintelor lui lăcașuri se zbenguiau măicuțe sprintene.[59]

*

Datoria unui curtean este nu numai să se supună poruncilor monarhului, ci și să anticipeze dorințele lui nerostite, pe care nici monarhul însuși poate nu le sesizează. Intuind aversiunea lui Aleksei, boierii s-au unit spontan în atitudinea lor ostilă față de Nikon. Familia mamei lui Aleksei, Ștrești, îl ura — Simon Streșnev a luat un dulău urâcios pe care l-a numit „Nikon“ și l-a învățat să imite cu laba binecuvântarea patriarhului —, ceea ce constituia un indiciu al felului în care patriarhul era privit în cercul intim al țarului.

Pe 4 iulie 1658, Aleksei nu l-a invitat pe Nikon la un banchet în onoarea regelui georgian Teimuraz[60]. Nikon l-a trimis pe unul dintre curtenii săi, prințul Dmitri Meșcerski, să afle ce se întâmplase — negreșit, socotea el, fusese o omisiune involuntară. Meșcerski l-a găsit pe scutierul domnesc Bogdan Hitrovo, poreclit „Favoritul Șoptitor“, păzind Scara Roșie, unde mișca amenințător din toiagul său incrustat cu nestemate, simbolul funcției pe care o deținea, pentru a împinge la o parte gloatele nedorite. Nu a pregetat să-i tragă un pumn și lui Meșcerski.

— De ce mă lovești, am venit aici în misiune oficială.

— Și cine ești tu? a întrebat Hitrovo, care îl cunoștea perfect.

— Slujitorul patriarhului.

— Nu te mai crede așa de grozav. De ce să-l respectăm noi pe patriarh?

Și, acestea fiind zise, l-a trosnit în cap cu bastonul, încât omul a plecat plin de sânge, înapoi, la Nikon. Patriarhul a avut de-a face, apoi, cu boierul Iuri Romodanovski, care i-a spus „L-ai insultat pe Maiestatea Sa Țarul. Te-ai autointitulat Mare Suveran“.

— Țarul mi-a dat acel titlu…

— Da, a ripostat Romodanovski, iar acum Maiestatea sa Țarul îți interzice să-l mai porți.

Bătrânul histrion a încercat o cacealma în public, o mutare care ar fi putut să-l coste viața. În plină slujbă religioasă la Catedrala Adormirii Maicii Domnului, a declarat „Eu nu mai pot să fiu păstorul turmei tale… Marele Suveran și-a încălcat jurământul… Eu trebuie să părăsesc acest templu și acest oraș“. În fața enoriașilor scandalizați, și-a schimbat odăjdiile, îmbrăcând o rasă de simplu călugăr și a așteptat ca țarul să se răzgândească. Dar Aleksei nu s-a răzgândit. Nikon a plecat la Noul Ierusalim. Însă nu-și jucase încă ultima carte.[61]

*

Aleksei era complet schimbat față de cum fusese când lansase cruciada în 1654. Revenind din război, devenise un conducător de oști sigur pe sine, care văzuse cum trăiau panii poloni. A însărcinat pe un misit englez să cumpere tapiserii, arbori, dantele, papagali cântători și calești regale pentru a-și înfrumusețea noile palate somptuoase și a angajat mineralogi, alchimiști, sticlari și un doctor englez, Samuel Collins, care în scurt timp a observat că „țarul începe să dea un aspect mai grandios curții și edificiilor sale, să-și decoreze încăperile cu tapiserii și să-și făurească o viață plină de desfătări“. Angajând 2 000 de noi ofițeri străini, Aleksei a restructurat armata și a studiat tehnologia balisticii.

Odată ce s-a descotorosit de Nikon, țarul și-a dat seama că orice ocârmuitor are nevoie de o cancelarie care să impună respectarea poruncilor sale, înființând astfel un nou Birou al Afacerilor Secrete. Când boierii lipseau de la slujba lui religioasă în zorii zilei, Aleksei le nota numele și poruncea să fie aduși cu mâinile legate la spate, îmbrăcați în caftane, și să fie aruncați în râu, unde puteau foarte ușor să se înece sau să piară de frig. „Asta să vă fie răsplata“ râdea el, „fiindcă preferați să dormiți cu nevestele voastre, în loc să veniți să celebrați splendoarea acestei binecuvântate zile.“ Îi plăceau enorm abuzurile acestea despotice, așa cum scria prietenilor săi:

> Mi-am luat obiceiul să scufund curteni într-un iaz, în fiecare dimineață. Botezul în Iordan se face cum trebuie. Scufund patru sau cinci, uneori și zece inși, în fine pe oricine nu e în stare să se prezinte la timp în fața mea.

Însă aceste jocuri erau periculos de grave. Îi punea la punct pe boierii bătrâni. Când a venit momentul să promoveze un militar incompetent cum era prințul Ivan Hovanski, poreclit „Tararui“ sau „Flecarul“, țarul a făcut asta, „chiar dacă toată lumea zice despre tine că ești un prost“. L-a mustrat cu indulgență pe „Favoritul Șoptitor“ Hitrovo, care ținea un

harem de ibovnice poloneze, și se înfuria când auzea de preacurvia propriului său socru Miloslavski, căruia Aleksei i-a spus că trebuia ori să renunțe la desfrâuri, ori să se însoare imediat.

Acum, războiul căpătase o turnură dezastruoasă. Polonezii și suedezii au făcut pace între ei, astfel încât Polonia, cazacii și aliații ei tătari au putut să se îndrepte contra Rusiei. În iunie 1659, armata lui Aleksei a fost zdrobită de o coaliție formată din poloni, cazaci și tătari, pierzând în luptă 40 000 de oameni, precum și teritoriile cucerite anterior în Ucraina și Livonia. Dar țarul găsise un strălucit nou ministru, care să-l îndrume cum să iasă din criză: Afanasi Ordîn-Nașciokin, fiu al unui nobil sărac din Pskov, a încheiat pacea cu suedezii la Kardis. Aleksei s-a consultat cu Sfatul domnesc, unde Miloslavski, obtuz și grosolan din fire, a sugerat că, dacă el ar fi numit comandant suprem, i l-ar aduce în lanțuri pe regele Poloniei.

— Ce-ai zis!? a zbierat Aleksei. Tu, bădăranule, ai nerușinarea să te lauzi cu iscusințele tale? Tu, care în viața ta n-ai purtat vreo armă? Ia să te-auzim noi, în ce lupte te-ai remarcat tu, mă rog! Bătrân tâmpit ce ești tu… Sau ai tupeul cumva să-ți bați joc de mine cu neobrăzare?

Și, înșfăcându-l de barbă, l-a plesnit peste față, l-a târât afară din Sala de Aur și a trântit ușile în urma lui.

Nașciokin[62] a recomandat nu doar pacea cu Polonia, ci și o alianță reală, dacă nu chiar o uniune sub cârmuirea lui Aleksei ca rege al Poloniei. Între timp însă generalul său, prințul Grigori Romodanovski, se lupta să păstreze partea de est a Ucrainei. Când acțiunile lui erau reușite, Aleksei îl lăuda, dar când a dat greș, a primit de la țar o epistolă furioasă, de-a simțit probabil cum i se făcea părul măciucă: „Să-ți dea Domnul Dumnezeu tot ce meriți pentru serviciul tău satanic… ție, de trei ori blestemat și nerușinat hulitor de creștini ce ești tu, fiu de Satana și prieten al diavolilor, fie să cazi în groapa fără-de-fund a Iadului, fiindcă n-ai fost capabil să trimiți oștenii aceia. Ține minte, trădătorule, cine te-a promovat în rang și cine te-a răsplătit și de cine depinzi! Unde crezi că te poți ascunde? Unde crezi că poți fugi?“.

Poporul simțea, de asemenea, toate aceste tensiuni.[63]

*

Pe 25 iulie 1662, Aleksei și familia lui participau la slujba din biserică la Palatul Kolomenskoe, reședința lui preferată, în afara Moscovei, când o mulțime foarte numeroasă a început să vocifereze, cerând capul socrului său, Miloslavski, care, în calitate de ministru al Vistieriei statului, era detestat

de popor, fiindcă devalorizase moneda folosind aliaje de cupru. Trimițându-și familia să se ascundă în camerele țarinei, Aleksei a ieșit afară ca să parlamenteze cu gloata, cerând în același timp să fie trimise întăriri de la Moscova, fără să știe că și capitala era deja în mâinile răzvrătiților și că noi valuri de protestatari continuau să vină.

Aleksei era călare pe cal, pregătindu-se să plece înapoi la Moscova, când această mare de oameni furioși l-a împresurat, copleșindu-l. Țarul a fost brutalizat, țarina a fost insultată, iar slujitorii din escortă se pregăteau să scoată săbiile, când trupele lui Aleksei au atacat mulțimea venind din spate. „Scăpați-mă de javrele astea!“ a strigat Aleksei, dând pinteni calului. Gloata a fost împinsă în râu și mulți răsculați au fost arestați. Aleksei s-a ocupat personal de camerele de tortură și a specificat tipurile de pedepse: „zece sau douăzeci de tâlhari“ să fie spânzurați imediat, optsprezece să fie lăsați să putrezească în streanguri pe drumurile care duceau în Moscova și o sută la Kolomenskoe; a poruncit să li se smulgă limbile și mădularele.

În timp ce trecea călare prin Moscova, mânuia amenințător tradiționalul toiag cu vârf de oțel al țarilor ruși, exact același toiag cu care Ivan cel Groaznic își omorâse fiul. Când un om s-a năpustit prin escortă până la țar, Aleksei l-a ucis cu toiagul. S-a aflat ulterior că omul nu-și primise solda. „Am ucis un om nevinovat“, însă comandantul care nu i-a plătit solda „poartă vina pentru sângele lui vărsat“, și pentru asta a fost destituit.

Răscoala Cuprului l-a șocat pe țar, care avea acum palpitații, sângerări din nas și indigestie, pentru care medicii lui, Collins și Engelhardt, l-au tratat cu laxative, opiu și spânz, ca să-i încetinească bătăile inimii. Oricum, viața activă și impetuoasă pe care o ducea demonstrează o constituție fizică uimitor de rezistentă, la fel cum dovedea și suita vlăstarelor pe care le procrea. Băiatul cel mare se numea, de asemenea, Aleksei, iar acum Maria a dat naștere unui alt fiu, Fiodor. Când fiul cel mare, care primise o educație aleasă, a împlinit treisprezece ani, a fost prezentat curții drept moștenitor al tronului.[64]

*

În seara de 18 decembrie 1664, un convoi de zece sănii a intrat în Kremlinul acoperit de zăpadă, oprindu-se în fața Catedralei Adormirii Maicii Domnului. Dintr-o sanie s-a dat jos Nikon. Aleksei i-a poruncit să plece imediat, însă această vizită misterioasă scotea în evidență conflictele care mocneau în jurul țarului.[65]

Din porunca lui Aleksei, întregul popor trebuia să respecte noile legiferări ale ritualului ortodox, altminteri cei care se împotriveau aveau să fie pedepsiți cu moartea. A căutat să-l împace pe conducătorul vechilor credincioși, Avacum[66], însă acesta a rămas inflexibil. Două doamne de la Curte, aparținând unor familii importante, Feodosia Morozova, cumnata răposatului lui ministru, și prințesa Evdokia Urusova, refuzau să se supună. Au fost izgonite de la Curte, iar apoi au fost arestate, oferindu-li-se însă libertatea, dacă acceptau să se închine conform noului ritual. Când Aleksei a venit să le viziteze în temniță, Morozova i-a arătat sfidătoare două degete. Aleksei era hotărât să nu creeze martiri, așa că a poruncit să fie torturate și apoi lăsate să piară de foame. Avacum a trebuit să vadă cum soția și copiii lui au fost îngropați de vii; însă el a fost doar surghiunit. Totuși, pe tot cuprinsul Rusiei, rascolnicii erau arși de vii. Mulți au fugit în Siberia și în stepele cazacilor; alții au fortificat mânăstirea Solovețki, situată pe o insulă arctică din Marea Albă.

În decembrie 1666, Nikon a fost judecat și, fiind găsit vinovat, a fost destituit și surghiunit. Odată cu îndepărtarea lui Nikon, a dispărut și orice rival al țarului, care a devenit astfel viceregele sacru al lui Dumnezeu pe pământ, în timp ce Biserica devenea, pur și simplu, brațul ecleziastic al monarhiei. Odată rezolvată această chestiune, în ianuarie 1667, Nașciokin a negociat pacea cu Polonia, obținând localitățile Smolensk (inițial, pentru o perioadă de doi ani) și Kiev. Hătmănia căzăcească se împărțea între Polonia și Rusia, făcând astfel ca, după șase veacuri de la prăbușirea Rusiei Kievene, să înceapă recucerirea Ucrainei. Nașciokin a fost ridicat la rangul de mare dregător. Dar, exact când Aleksei adăuga astfel Rusia Mică la posesiunile pe care le deținea, tragedia s-a abătut nemilos asupra nou-intitulatului „țar al tuturor Rusiilor“[67].[68]

*

Pe 3 martie 1669, țarina Maria, în vârstă de patruzeci și trei de ani, după douăzeci și unu de ani de căsnicie, a dat naștere celui de-al treisprezecelea copil al lor, însă pruncul și mama au murit la scurt timp după aceea. Fiii cei mari ai țarului, Aleksei Alekseievici, în vârstă de treisprezece ani, și plăpândul Fiodor, au participat la funeralii. Mai erau și doi băieței bolnăvicioși, Simon și Ivan. În iunie, Simon a murit. Aleksei își luase anterior o amantă, Ariana, care i-a născut un fiu, Ivan Musin-Pușkin. Însă țarul avea nevoie de mai mulți moștenitori legitimi.

În noiembrie 1669, Hitrovo, marele vornic al Curții, a organizat un concurs de mirese. Aleksei a inspectat treisprezece fecioare, în grupuri mici de două până la opt fete. Pe urmă, pe 17 ianuarie 1670, țareviciul Aleksei a murit răpus de o boală, moștenitor rămânând astfel Fiodor (urmat de copilașul handicapat Ivan). Se impunea de urgență o nouă căsătorie. O atmosferă de panică învăluia paradele mireselor. În aprilie, țarul și-a restrâns opțiunile la Avdotia Beliaeva și Natalia Narîșkina. Beliaeva era susținută de sora cea mare a țarului, Irina, care avea patruzeci și doi de ani și era fată bătrână, în timp ce Narîșkina era pupila și nepoata prin căsătorie a lui Artamon Matveev, curtean și prieten din copilărie cu Aleksei.

Beliaeva era încă pe primul loc, deși Hitrovo se întreba dacă brațele ei „uscătive“ nu indicau cumva o lipsă de fecunditate. Unchiul ei a încercat să-l convingă pe doctorul oficial să ateste faptul că fata era perfect sănătoasă, acuzându-l totodată pe Hitrovo de vrăjitorie. Exact când țarul părea pe punctul de a o alege pe Beliaeva, două scrisori anonime au fost găsite în Sala Fațetelor și în Sala Turnului Kremlinului, acuzând-o pe Narîșkina de mașinații diabolice, însă neprecizate, care implicau probabil farmece făcute țarului și insinuau că tânăra ar fi cochetat cu un pan polon, înainte de a veni la Moscova.

Țarul a poruncit să fie arestați unchiul lui Beliaeva, împreună cu servitoarele și rudele ei, iar apoi să fie torturați, fără însă să scoată ceva de la ei. Autorul scrisorilor nu a fost niciodată descoperit, dar cu siguranță intriga pornise de la sora țarului și de la cele două verișoare Miloslavski ale ei. În loc să o distrugă pe Narîșkina, au distrus șansele propriei lor candidate. Aleksei s-a văzut din nou cu Narîșkina, posibil acasă la Matveev, unde se presupune că ar mai fi avut loc și alte întâlniri de acest fel.

Matveev, care fusese educat împreună cu Aleksei, iar apoi fusese comandantul gărzii personale a acestuia și condusese serviciul său de informații, ducea o viață complet diferită de a celorlalți moscoviți, iar protejata lui părea și ea o persoană deosebită. Matveev era însurat cu Mary Hamilton, fiica unui scoțian catolic, refugiat în Rusia pentru a scăpa de rigorile puritanismului anglican. Soția lui Matveev, care nu stătea ascunsă într-un *terem* ca alte neveste, era o femeie educată și îmbrăcată elegant, exprimându-se liber într-o casă care reprezenta o adevărată comoară de rafinamente occidentale, frecventată de actori și muzicieni, decorată cu tablouri, ba chiar și oglinzi, îndeobște interzise în *terem.*

În vârstă de optsprezece ani, Natalia Narîșkina, care avea „ochi mari și negri, fața rotundă și drăgălașă, fruntea înaltă, un corp frumos și membre bine proporționate“, era fiica unui colonel din Smolensk, înrudit cu soția lui Matveev. „Am găsit în tine o soțioară pe gustul meu, porumbițo,“ i-a spus țarul. Încurajate de țarevna Irina și de clanul Miloslavski, familiile celorlalte fete i-au acuzat acum pe Matveev și pe Hitrovo că i-ar fi făcut farmece țarului și ar fi umblat cu vrăji pe la doctori, ca să le respingă pe fiicele lor. Adesea, vrăjitoria era un simptom de conspirație politică. Aleksei a condus personal o anchetă, scriind într-una dintre acuzații „Ferește-mă, Doamne, de cei vicleni și ticăloși!“ O referire la sora lui? Dacă da, aceasta a dat greș din nou. În primăvara anului 1670, când Aleksei se pregătea să se însoare cu Natalia, un pirat cazac pe nume Stenka Razin a pornit pe Volga în sus, spre Moscova, în fruntea unei armate formate din rascolnici și șerbi fugari.[69]

*

La nunta țarului, pe 22 ianuarie 1671, Natalia Narîșkina, tânără și frumoasă, era „înfloritoare“, însă fiica mai mare a lui Aleksei era mai în vârstă decât mireasa. Cele șase fiice ale țarului, rămase în viață, erau ținute în splendoarea monastică și atmosfera de cumplită plictiseală din Palatul Terem, însă Aleksei avusese grijă să fie școlite. Cea mai inteligentă dintre ele, Sofia, de treisprezece ani, o ura în mod special pe mireasă cu tot clanul ei Narîșkin, fiindcă amenințau să ia locul clanului Miloslavki, ca familie dominantă la Curte.

Pe 16 iunie 1671, Aleksei a sărbătorit înfrângerea răscoalei cazacilor lui Stenka Razin printr-o ceremonie foarte diferită. Razin a fost schingiuit pe platforma din Piața Roșie, conform indicațiilor sinistre ale lui Aleksei: a fost bătut cu cnutul, mădularele i-au fost dislocate și apoi vârâte cu forța înapoi în articulații, a fost ars cu un fier înroșit în foc, i s-a picurat apă rece pe țeastă, strop cu strop, înainte de a fi dezmembrat, sfârtecat de viu, decapitat, în timp ce măruntaiele i-au fost aruncate la câini. Însă legenda lui Razin avea să-i obsedeze multă vreme pe Romanovi.

Căsătoria a schimbat totul. Noul protector al țarinei, Matveev, a preluat conducerea guvernului[70], în timp ce cei doi Miloslasvki au fost expediați să administreze niște provincii îndepărtate. Pe 30 mai 1672, Natalia a adus pe lume un fiu voinic, Petru. Aleksei a sărbătorit evenimentul, promovându-i pe tatăl ei și pe Matveev în funcția de consilieri nobiliari personali ai țarului. Otomanii, revenindu-și subit după decenii întregi de intrigi de harem, au cotropit Polonia, unde

cazacii au aclamat un nou impostor, care se dădea drept Simon, fiul mort al țarului, ca un ecou înfricoșător al Vremurilor Tulburi de odinioară. Aleksei, visându-se în postura unui „împărat atotputernic hărăzit să-i alunge pe turci de pe meleagurile creștine“, a trimis trupe în Ucraina. Cazacii l-au predat rușilor pe Falsul Simon, care în septembrie 1674 a fost torturat de dregătorii lui Aleksei, pentru a mărturisi cine erau susținătorii lui. În Piața Roșie, i-au fost retezate mădularele și trupul i-a fost tras în țeapă — un avertisment pentru toți Falșii Simoni.[71]

*

În timp ce purta tratative cu Apusul pentru a face față noii amenințări a Imperiului Otoman, Aleksei a început să-și înfrumusețeze palatele, inspirându-se probabil din grandoarea curții lui Ludovic al XIV-lea, Regele Soare. A comandant prima piesă de teatru care s-a jucat vreodată pentru un țar, iar la Preobrajenskoe, unde se afla unul dintre palatele sale dispuse ca o constelație în jurul Moscovei, a pus să se construiască primul teatru țarist și a urmărit pe scenă o piesă inspirată artistic din povestea lui de dragoste cu Natalia, *Comedia lui Artaxerxes* (un spectacol pe care țarina și copiii l-au savurat privind prin grilajul unui perete despărțitor). Reprezentația s-a bucurat de un imens succes, determinându-l pe țar să construiască un teatru la Kremlin și un nou Palat al Distracțiilor[72], pe locul vechiului conac al familiei Miloslavski; în plus, i-a mai dăruit Nataliei încă douăzeci și doi de pitici.

Țarina a început să deschidă perdeluța de la trăsura în care călătorea și să-și arate chipul în public, apoi și-a luat obiceiul de a se deplasa într-o trăsură descoperită, fără să poarte voal pe față, sau de a ieși din spatele paravanului la biserică, în timp ce Aleksei dădea petreceri la care „bea până îi băga pe toți sub masă“. În toiul acestor distracții, apărea subit o strălucire a gloriei viitoare: în timpul unei recepții oferite corpului diplomatic, s-au auzit tropăituri pe hol, ușa s-a deschis larg și înăuntru a dat buzna micuțul Petru, urmărit de mama lui.

Când țarul și tânăra lui soție plecau la castelele lor de la țară, Petru venea în urma lor într-o „trăsurică incrustată toată cu aur“, în timp ce „patru pitici călăreau alături de el și un altul în spate, toți pe niște căluți în miniatură“. Dar Petru avea patru ani, iar moștenitor era acum adolescentul bolnăvicios Fiodor. Deși clanul Miloslavski uneltea împotriva familiei Narîșkin, părea puțin probabil ca Fiodor să

trăiască mai mult decât tatăl său țarul, care era un om atât de viguros.

În timp ce se distra împreună cu noua sa familie, țarul a pornit un mic război contra celor 500 de rascolnici înarmați, care fortificaseră mânăstirea Soloveţki, situată pe o insulă din nordul arctic. Pe 22 ianuarie 1676, a primit vestea că trupele lui luaseră cu asalt și cuceriseră cetatea mânăstirii. În timpul unui spectacol de comedie care se juca în acea seară în noul său teatru, Aleksei, în vârstă de doar patruzeci și șapte de ani, s-a îmbolnăvit subit, iar tot trupul i s-a umflat alarmant de mult. Matveev, șeful Farmaciei, superviza medicamentele. Leacurile erau preparate de doctori, apoi în fața tuturor fiecare poțiune era gustată întâi de doctori, apoi de Matveev, apoi de postelnicii din dormitorul țarului, iar dacă niciunul dintre ei nu vădea semne de otrăvire, Aleksei primea și el doctoria — iar Matveev bea ce mai rămânea pe fundul paharului. Dar nimic nu-l mai putea salva pe țar, care era pe moarte, suferind de insuficiență cardiacă și renală.

„Când ocârmuiam imperiul“, reflecta el, „milioane de suflete mă slujeau ca niște robi și mă credeau nemuritor“, dar acum „nu simt nicio dulce mireasmă și sunt copleșit de amărăciune, fiindcă sunt țintuit la pat de o crudă maladie… Vai mie, ce contează că sunt un măreț împărat, dacă acum mi-e groază de viermii mărunți.“ Fiodor era atât de bolnav, încât a fost adus pe o targă în camera tatălui său muribund, unde acesta i-a pus sceptrul în mână și l-a povățuit să urmeze sfaturile „Favoritului Șoptitor“ Hitrovo.

„Nu m-aș mai fi însurat“, i-a spus Aleksei Nataliei, care plângea în hohote, „dacă aș fi știut că anii noștri împreună aveau să fie atât de puțini“, fiindcă acum nu mai putea să o ocrotească. Noul țar Fiodor avea să fie un Miloslavski.

Seara, pe 29 ianuarie 1676, Aleksei a murit. Duhovnicul său, Savinov, tocmai pregătea carta de rămas-bun, când patriarhul i-a luat-o înainte și a pus propria sa versiune în mâinile țarului, care nu se răcise încă. În timp ce văduva și copiii jeleau moartea lui Aleksei, lupta pentru putere a început peste cadavrul lui. Savinov a strigat „O să-l omor pe patriarh, am strâns deja 500 de oameni!“ Rivalii scoseseră pumnalele.[73]

---

[46] Despre suirea pe tron/zeloți: Vernadsky, pp. 382–391; Fuhrman, 9–15, 46–47. Despre tânărul Aleksei: Hughes, *Sophia*, pp. 5, 25; Longworth, pp. 5–11, 19–28; despre fanatici, *ibidem*, pp. 55–67; despre negrul Saveli, *ibidem*, p. 186.

Înmormântări: Wortman, p. 38. Religie și ceremonii: Crummey, p. 141. Matveev: Fuhrman, p. 193. Încoronare: *Cin postavleniia na ţarstvo ţaria i velikogo kniazia Alekseia Mihailovicea*, p. 38. Tot în *Cin postavleniia...* despre șoimărit la p. 119, respectiv despre preocupări tehnologice la p. 120.

[47] Adevăratul Aleksei seamănă, așadar, prea puțin cu imaginea „blajinului", acel ins modest, milostiv și pravoslavnic, care a devenit prototipul agreat de slavofili în secolul al XIX-lea, prin antiteză cu împărății militari occidentalizați, întruchipați de Petru cel Mare. Aleksei a devenit eroul ultimului țar Nicolae al II-lea, care părea să se identifice cu smerenia slavă pioasă a înaintașului său și alesese să își numească fiul în amintirea lui. (*N.a.*)

[48] Despre bunătate și tact, vezi: Longworth, pp. 69, 72, 88, 135–139; despre Ivan, *ibidem*, pp. 69 și 259; despre furie, *ibidem*, pp. 69–72; despre plecăciuni, *ibidem*, pp. 113–114; Hughes, *Sophia*, p. 28. Despre religie, vezi: Fuhrman, pp. 32–33; Crummey, p. 141. Despre farmacie: Soloviev, vol. 25, p. 11. Despre porunca lui Aleksei pentru cumpărări din străinătate: RGADA, 27, 118, pp. 119–120. Despre scrisoarea duioasă către Odoievski: V. Lamanski, *Zapiski otdeleniia Russkoi i Slavianskoi Arheologhii*, 1861, nr. 2, pp. 702–706. Despre scrisori către econom: *ZORI*, nr. 2, pp. 786–788.

[49] Despre organizarea concursului de mirese, vezi: Martin, pp. 190–192; Samuel Collins, *Present State of Russia*, pp. 10–12, 111–113.

[50] Despre căsătorie, vezi: Fuhrman, pp. 13–15, 208–210; Martin, pp. 192–196; Hughes, pp. 30–32; *Sophia*, p. 20. Despre boieri bogați: Crummey, pp. 113–114. Despre potasa lui Morozov: Crummey, pp. 130–133; Fuhrman, pp. 116–134; Longworth, pp. 22–38; înlocuitor de tată: Longworth, p. 45. Despre Morozov: Fuhrman, pp. 16–18; Collins, pp. 10–12, 111–113.

[51] În decembrie 1648, Carol I (1600–1649), regele Angliei, Scoției și Irlandei, care refuzase adoptarea monarhiei constituționale, a fost condamnat la moarte și executat la începutul anului următor. S-a proclamat republica, până în 1660 când Carol al II-lea, fiul lui Carol I, a restaurat monarhia. (*N. red.*)

[52] Șerbia, care era întâlnită într-o mare parte din Europa Răsăriteană și Centrală, se înăsprise în Rusia odată cu domnia lui Ivan cel Groaznic. Țarul Boris Godunov, dornic să-i câștige de partea sa pe slujitorii săi militari și pe aristocrații din provincie, consolidase dreptul de proprietate asupra țăranilor. Legile lui Aleksei au completat aceste măsuri. Termenul poate crea confuzii, uneori, pentru occidentali: șerbii erau legați de pământ și, inițial, pământul, nu șerbii, a intrat în stăpânirea moșierilor. Mulți dintre ei erau șerbii Coroanei, aflați în proprietatea țarului, care putea să-i ofere în dar favoriților săi. Însă statutul lor era diferit de cel al sclavilor negri, care aveau să trudească mai târziu pe plantațiile din regiunea Mării Caraibilor și America; șerbii ruși plăteau biruri, dețineau mici loturi de pământ și puteau servi în armată. Ei furnizau țarului atât un venit, prin taxele pe care le achitau, cât și efectivele oștirii prin serviciul militar prestat. Averea se măsura nu în pogoane, ci în „suflete", iar acest lucru se referea doar la sufletele de sex bărbătesc sau la gospodăriile deținute, știut fiind că șerbii de sex femeiesc erau mult mai puțin valoroși. În această perioadă, țarul avea cei mai mulți șerbi, cu 27 000 de

gospodării, fiind urmat de Nikita Romanov cu 7 000 și Cerkaski cu 5 000, în timp ce verii Morozov dețineau împreună 10 000 de gospodării. Odată cu trecerea veacurilor, în schimbul sprijinului primit, Romanovii le-au îngăduit nobililor să își extindă drepturile asupra șerbilor. În secolul al XVIII-lea, șerbii erau proprietatea efectivă a stăpânilor, care puteau să-i vândă și să-i cumpere, să-i pedepsească după bunul lor plac și să decidă cu cine se căsătoreau. În 1861, Aleksandru al II-lea se referea la Aleksei și la Codicele lui, când spunea „Autocrația a instituit șerbia și de Autocrație depinde să o abolească". (*N.a.*)

[53] Răscoalele din 1648 și Codice: Olearius, pp. 203–217; Crummey, pp. 83–87; Fuhrman, pp. 16–29; Hughes, *Sophia*, p. 34; Longworth, pp. 39–46. Codicele de legi, John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class* (în continuare, LeDonne), pp. 4, 16, 212–215.

[54] Nikon era al șaptelea patriarh (Biserica Ortodoxă Rusă consideră că a fost, de fapt, al șaselea, deoarece nu îl ia în considerare și pe Ignatie, 1605–1606 — *n. red.*), o funcție instituită abia în 1589, dar, așa cum demonstrase Filaret, un patriarh putea pretinde să preia prerogativele țarului în materie de putere laică. Nikon și-a celebrat influența tot mai mare de care se bucura, construind un nou palat la Kremlin și promovând această viziune despre Moscova ca Nou Ierusalim, prin construirea Mânăstirii Noul Ierusalim, în care catedrala reproducea întocmai Sfântul Mormânt din Orașul Sfânt. (*N.a.*)

[55] „Rascolnici" sau „staroveri". (*N.t.*)

[56] Fuhrman, vol. 46, nr. 7, pp. 131–145, 155–176; Crummey, pp. 97–100; *Sophia*, pp. 35–37; Merridale, pp. 156–158.

[57] Pentru a aniversa trei sute de ani de la jurământul de credință al lui Hmelnițki față de Aleksei, Stalin, exact înaintea morții, a decis să dea Crimeea — pe atunci cartierul general al flotei rusești din Marea Neagră și zona balneară favorită a elitei ruse — Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene, o decizie întărită de succesorul său Nikita Hrușciov în 1954. Niciunul dintre ei nu a prevăzut că URSS avea să se destrame și că Ucraina avea să devină o țară independentă, înstrăinând Crimeea de Rusia. (*N.a.*)

[58] Sergii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine* (în continuare, Plokhy), pp. 97–118; Vernadsky, pp. 463–479; Longworth, p. 65.

[59] Despre războiul polonez: RGADA, 27, 85; despre însemnări, vezi RGADA, 27, 82; 27, 86; *PRG*, nr. 5, pp. 10–12; Longworth, pp. 68–91, 161; Fuhrman, pp. 57–74, 105–116. Despre Biroul Secret, vezi Fuhrman, pp. 104–105. Despre generali, vezi: Crummey, pp. 46–49.

[60] Teimuraz, războinic și poet, era regele surghiunit al celor două principate, Kakhetia și Khartlia, care formau Georgia, cândva un regat puternic sub dinastia Bagratizilor, care au cârmuit în întregul Caucaz, în veacul al XII-lea. Georgienii erau unul dintre cele mai vechi popoare creștine, cu o cultură puternică, în care predominau operele poetice și valorile onoarei, având un alfabet propriu întru totul distinct, însă atât teritoriile, cât și dinastia se fărâmițaseră acum în fiefuri, sfâșiate între imperiile islamice vorace, persanii șiiți și otomanii sunniți, care ulterior au intrat în conflict cu rușii pentru supremație regională. Când a fost surghiunit de către șahul Abbas cel Mare,

Teimuraz a venit să cerșească ajutorul lui Aleksei, însă în zadar. Statul moscovit nu era încă suficient de puternic ca să intervină, dar atunci a început, pentru Georgia, o lungă, amară și necesară relație cu Rusia, care continuă și astăzi. (*N.a.*)

[61] Fuhrman, pp. 155–179; Crummey, p. 102; Longworth, pp. 164–173; *Sophia*, pp. 35–37.

[62] Când, în acest moment vital, fiul lui Nașciokin a trădat, trecând de partea dușmanului, iar tatăl, de rușine, a cerut să-și dea demisia, Aleksei a refuzat să i-o accepte. Reacția țarului pare tolerantă și destul de modernă. „Am aflat și noi că fiul tău a dezertat, provocându-ți o cumplită mâhnire. Noi, Țarul Atotputernic, am resimțit afrontul acestei amare suferințe, acest pumnal malefic care ți-a străpuns sufletul (…) și noi ne întristăm de asemenea pentru soția ta (…), însă tu trebuie să te ridici din nou, să te întărești, să ai încredere. Cât despre trădarea fiului tău, noi știm că a acționat împotriva voinței tale. E un om tânăr și, asemenea unei păsări, zboară ici și colo, dar tot asemenea unei păsări va osteni de a atâta ușurătate și se va întoarce la cuibul său.“ (*N.a.*)

[63] RGADA, 27, 337; RGADA, 27, 85; Bushkovitch, pp. 24–27, 225. Despre Biroul Secret: Longworth, pp. 129–139 și 155; Fuhrman, pp. 61–105, 166; Crummey, pp. 28–32, 141. Tot în Crummey, despre favoriți la p. 97; avere la pp. 146, 113–113; generali la pp. 46–49; conducători ai politicii externe la pp. 56–59. Despre Nașciokin, vezi: Fuhrman, pp. 189–192 și Crummey, p. 97. Oameni noi: Bushkovitch, pp. 49–65; Longworth, pp. 71–72. Sex, boieri: Longworth, p. 154. Farmacie: Soloviev, vol. 25, p. 11. Odoevski/Hitrovo/Dolgoruki: Bushkovitch, pp. 21–23, 51. Miloslavski/sex: Fuhrman, pp. 87–88; Longworth, p. 161; Collins, pp. 110–117.

[64] Despre Răscoala Cuprului, vezi: Fuhrman, pp. 145–154; Longworth, pp. 138–153.

[65] La plecare, Nikon i-a arătat niște scrisori de la un boier, care pretindea că țarul însuși îl invitase în taină pe patriarh. Acest lucru era, probabil, pe jumătate adevărat, ținând seama că Aleksei oricum jongla cu diversele opinii despre cum să rezolve problemele cu Nikon și credincioșii de rit vechi. Dar boierul a fost arestat și, în prezența lui Aleksei, a fost schingiuit cu țepușe de fier înroșite în foc, până când și-a schimbat depoziția și l-a protejat pe țar. Dar, dacă aceasta fusese o provocare a curții pentru a da în vileag megalomania patriarhului, vicleșugul și-a atins scopul. Dacă scopul fusese de a discredita reformele lui Nikon, mașinațiile dăduseră greș. (*N.a.*)

[66] Avacum Petrov (cca 1621–1682), preot rus care a făcut parte din gruparea Zeloților Evlavioși, dar s-a întors împotriva reformelor lui Nikon. A fost deportat în două rânduri în Siberia (1653, 1666). A murit prin ardere pe rug. (*N. red.*)

[67] Dinastia Romanov revendica „toate Rusiile“ cândva ocârmuite de statul medieval kievean: Cnezatul Moscovei era Rusia Mare, Belarus era Rusia Albă, Ucraina era Rusia Mică. Teritoriile aparținând Hanatului din Crimeea și Sultanatului Otoman, în sudul Ucrainei de azi, s-au numit mai târziu Noua

Rusie. Galiția, pe atunci sub stăpânirea Poloniei, iar ulterior a Austriei Habsburgice, era Rusia Roșie. (*N.a.*)

[68] *Sophia*, pp. 38–45; Longworth, pp. 164–173, 187; Fuhrman, pp. 210–214; Crummey, p. 97; Longworth, pp. 125–136. Despre țar ca unic vicar al lui Hristos sanctificând orânduirea socială: LeDonne, p. 298; Bushkovitch, pp. 51–55.

[69] Crummey, p. 103; Fuhrman, pp. 188–195; Bushkovitch, pp. 61–78; Martin, pp. 196–202; *Artaxerxes*, p. 204.

[70] Matveev conducea Afacerile Externe și Farmacia Regală. Nașciokin, care fusese „Păstrător al Marelui Sigiliu și Protector al Afacerilor Ambasadoriale ale Suveranului“, precum și președinte al Afacerilor Externe și al Departamentului pentru Ucraina, a fost concediat. „Tu m-ai promovat“ a protestat Nașciokin față de Aleksei, „așa că e rușinos din partea ta să nu mă susții, ci să le dai satisfacție dușmanilor mei.“ Însă acest ministru țâfnos, de obârșie umilă, își riscase cariera mizând pe alianța cu Polonia, care eșuase. (*N.a.*)

[71] Ruud, p. 7; Bushkovitch, pp. 49–65; *Sophia*, pp. 37–46 (descrieri despre Natalia, desfătări, palate, pitici, făcute de Reutenfel); Fuhrman, pp. 195–199; Longworth, pp. 200–203. Despre palate, vezi: Crummey, p. 61. Teatre: Bushkovitch, pp. 43–48; Matveev, pp. 70–79; Fuhrman, pp. 195–196; Longworth, pp. 207–208; Petru și Natalia: *ibidem*, p. 244. Farmacie: Soloviev, vol. 25, pp. 11–20.

[72] Palatul Potești deține un loc special în istoria modernă: Stalin și mulți bolșevici din nomenclatură au avut apartamente acolo la sfârșitul anilor 1920. În 1932, acesta este locul unde Nadejda, soția lui Stalin, s-a sinucis. Acest splendid palat roz există și astăzi, adăpostind agențiile de securitate din Kremlin. Dincolo de marginile Moscovei, Aleksei a reclădit, de asemenea, Palatul Kolomenskoe, pe care l-a transformat într-un castel fabulos, cu domuri și frontoane de lemn, îmbinând eclectic elemente din vremea lui Ivan cel Groaznic, cu fantezii întâlnite în palatele din Bizanț și Versailles. În sala tronului, doi lei mecanici din cupru roteau ochii în cap și răgeau, exact ca leii care îi uluiseră pe vizitatorii veniți la Constantinopol. (*N.a.*)

[73] Soloviev, vol. 25, pp. 11–17; Bushkovitch, pp. 80–87; Fuhrman, pp. 176–181, 218–219; Longworth, p. 214.

SCENA 3

Muschetarii

Lista personajelor

FIODOR al III-lea, țar (1676–1682), fiu al țarului Aleksei și al Mariei Miloslavskaia

Agafia Grușețkaia, țarină, prima soție a lui Fiodor

Marfa Apraksina, țarină, a doua soție a sa

Sofia, regentă, fiică a țarului Aleksei și a Mariei Miloslavskaia, soră cu Fiodor al III-lea, Ivan al V-lea și soră vitregă a lui Petru cel Mare

IVAN al V-lea, fiu al țarului Aleksei și al Mariei Miloslavskaia, țar (1682–1696)

Praskovia Saltîkova, țarină, soția lui Ivan al V-lea

Ekaterina, fiica lor, măritată apoi cu Karl Leopold, duce de Mecklenburg-Schwerin

ANNA, fiica lor**,** măritată cu Friedrich Wilhelm, duce de Curlanda, împărăteasă a Rusiei (1730–1740)

Natalia Narîșkina, țarină, văduva țarului Aleksei, mama lui Petru

PETRU I (CEL MARE), fiu al țarului Aleksei și al Nataliei Narîșkina, țar (1682–1725)

Evdokia Lopuhina, prima soție a lui Petru

CURTENI — miniștri etc.

Ivan Iazîkov, mare curtean al lui Fiodor

Mihail Lihaciov, mare curtean al lui Fiodor

Artamon Matveev, mare dregător al lui Aleksei

Prințul Iuri Dolgoruki, general vârstnic și comandant al corpului de muschetari

Prințul Ivan Hovanski, conducător al muschetarilor răzvrătiți, „Tararui“ sau „Flecarul“

Ivan Miloslavski, conducător al facțiunii Miloslavski, „Scorpionul“

Prințul Vasili Golițîn, iubitul Sofiei, ministru-șef, feldmareșal

Fiodor Șaklovitîi, om de încredere al Sofiei, comandant al corpului de muschetari

Patrick Gordon, mercenar scoțian, „Cocoșul de la Răsărit“

Franz Lefort, mercenar elvețian

Aleksei a fost înmormântat în Catedrala Sfântul Arhanghel Mihail, în timp ce succesorul său, țarul Fiodor al III-lea, a trebuit să fie purtat pe o targă în spatele coșciugului. Apoi, venea Natalia într-o sanie, plângând cu capul pe genunchii unei doamne din suita ei.

Noul țar, în vârstă de paisprezece ani, cu răsuflarea greoaie și șuierătoare, era imberb, subțire ca o trestie, cu o paloare cadaverică și bolnav cronic de scorbut. Era atât de nevolnic, încât căzuse de pe cal și își rupsese picioarele. Dar era inteligent și bine educat, vorbind fluent poloneza și latina, iar atunci când sănătatea îi permitea se dovedea a fi un monarh luminat și hotărât.

Zăcând bolnav în pat, îngrijit de mătușile și surorile lui, Fiodor urmărea neputincios cum curtenii săi se dezlănțuiau în răfuieli diverse. Toți s-au întors împotriva lui Matveev. Clanul Miloslavski revenise în grații. Prințul Iuri Dolgoruki, care era comandantul muschetarilor și rudă cu prima soție a lui Mihail, susținut acum de Hitrovo și de clanul Miloslavski, l-a acuzat pe Matveev de delapidare. În spatele lor, ieșind la lumină din umbrele palatului, venea răuvoitoarea Irina, fiica țarului Mihail, rămasă fată bătrână, care uneltise pentru a împiedica căsătoria cu Narîșkina în urmă cu cinci ani. Acum, erau decișii toți să se răzbune.

Pe 3 februarie 1676, Matveev a fost înlăturat din funcție. Dar acesta era doar începutul. A fost înființat un nou Birou de Investigații, care să întocmească dosarul de acuzare contra lui, iar vechile cutume moscovite au fost reinstaurate — „Piesele de teatru și balete vor înceta pentru totdeauna“.

Vărul țarului, Ivan Miloslavski, poreclit „Scopionul“, a preluat rolul de inchizitor, în colaborare cu Irina. Pe 3 iulie 1676, Matveev a fost arestat pentru încercarea de a-l asasina pe Fiodor prin controlul exercitat asupra Farmaciei. Unul dintre doctori pretindea că servitorii de casă ai lui Matveev, Ivașka Evreul și Zaharka Piticul, îl otrăveau — sau îi făceau farmece — țarului Fiodor. Ivașka Evreul a fost schingiuit până la moarte. Miloslavski voia să-l înfunde pe Matveev, însă țarul invalid a refuzat să-l execute și, în schimb, l-a surghiunit pe meleaguri îndepărtate.

„Scorpionul“ și fata bătrână s-au întors acum împotriva membrilor familiei Narîșkin. Sub privirile acestora, servitorii lor au fost schingiuiți de către prefăcutul general Iuri Dolgoruki care, cu lacrimi în ochi, întreba mereu dacă nu era

de-ajuns. Când Natalia l-a înfruntat cu dârzenie pe Miloslavski, numindu-l „prigonitor de văduve și orfani“, Irina a pus capăt torturilor. Narîșkinii au fost exilați, Natalia și Petru fiind trimiși la moșia Preobrajenskoe.

Țarul Fiodor încerca să se impună. Pe 4 aprilie 1680, de Duminica Floriilor, în mod neobișnuit, țarul și-a făcut apariția în public participând la procesiunea religioasă, unde a remarcat o fată pe nume Agafia Grușețkaia, care era „frumoasă ca un înger“. În scurt timp, a aflat că tânăra vorbea patru limbi și cânta la clavecin, iar țarul s-a îndrăgostit de ea. Fiodor a anunțat Curtea că intenționa să se însoare cu ea. Însă unchiul său Miloslavski l-a sfidat pe țar, spunându-i că trebuia să-și găsească o mireasă conform metodelor tradiționale: printr-o paradă de mirese. Dintr-un număr de optsprezece finaliste, au rămas șase pentru inspecția regală. Fiodor n-a ales pe niciuna. Atunci, Miloslavski le-a ponegrit pe Agafia și pe mama ei, acuzându-le de prostituție. Fiodor era atât de deprimat, încât s-a retras în pat și a refuzat să mai mănânce, însă cei doi favoriți ai săi, Ivan Iazîkov și Mihail Lihaciov, le-au interogat pe mamă și pe fiică, pentru a demonstra nevinovăția lor.

Pe 18 iulie 1680, țarul s-a căsătorit cu Agafia, în cadrul unei mici ceremonii nupțiale private. Iazîkov, care încurajase și, probabil, regizase întregul mariaj, a fost promovat la rangul de nobil asistent personal al țarului și armurier regal. „Scorpionul“ a fost surghiunit. Pe 18 iulie 1681, Agafia a dat naștere unui băiat. Peste trei zile, ea și pruncul au murit. Sănătatea lui Fiodor s-a deteriorat grav.

Între timp, otomanii se pregăteau să ia cu asalt Kievul. Primul lor atac a fost respins de către un boier ale cărui prerogative erau în creștere, prințul Vasili Golițîn, pe care Fiodor îl numise comandant al oștirilor sudice, însă când turcii au revenit, o ceartă între generali, pe motiv de întâietate în funcție, era să ducă la pierderea războiului. Pe 24 noiembrie 1681, Fiodor, povățuit de Golițîn, a anunțat într-o Adunare a Țării că „Diavolul își vârâse coada, răspândind ideea întâietății în funcție“. Rapoartele oficiale au fost arse pe un rug de flăcări. Ignorându-i pe Miloslavski, țarul i-a reabilitat pe Narîșkini.

Fiodor era ferm hotărât să aibă un moștenitor. La un nou concurs de mirese, a ales-o pe Marfa Apraksina, fină de botez a lui Matveev și verișoară cu Iazîkov, care și-au promovat cu asiduitate candidata. Pe 15 februarie 1682, suveranul s-a însurat cu Marfa, care l-a convins pe Fiodor să-l repună în grații pe Matveev. Conform necruțătoarei rânduieli a

matrimoniilor regale, candidata respinsă, Praskovia Saltîkova, și tatăl ei au fost surghiuniți în Siberia.

Fiodor nu a avut parte prea mult timp de mireasa lui. Țarul era pe moarte. Curtea nu-și mai îndeplinea rolul de intermediar și arbitru între monarh, facțiuni învrăjbite și armată, într-un moment când o serie de crize simultane amenințau să sfârtece țara. Pe 23 aprilie 1682, un regiment de muschetari a protestat că soldele le erau furate de colonelul lor. Când s-au plâns de acest lucru în fața lui Dolgoruki, comandant al corpului de muschetari, acesta a poruncit să fie biciuiți cu cnutul. Dar regimentul s-a răzvrătit, fără să știe că în Palatul Terem, țarul Fiodor, în vârstă de douăzeci și unu de ani, tocmai se prăpădise.[74]

*

A doua zi, boierii s-au întrunit în Sala de Aur pentru a se decide între cei doi țarevici. „Care dintre cei doi prinți să fie țar?“ a întrebat patriarhul. Ivan, în vârstă de cincisprezece ani, handicapat fizic și mintal, era urmașul familiei Miloslavski. Petru, un băiat sănătos, în vârstă de zece ani, era speranța vie a familiei Narîșkin. Boierii și Adunarea Țării, convocată în pripă, l-au ales pe Petru, iar cei cinci unchi Narîșkin ai săi au fost promovați în funcții înalte. Însă Sofia, sora țarului răposat, a protestat pe motiv că nu se ținuse seama de interesele lui Ivan. La funeraliile lui Fiodor, Sofia a apărut în convoiul funebru, fără să se mai ascundă în spatele obișnuitelor paravane mișcătoare, și a sugerat că țarul Fiodor fusese otrăvit.

Pe 29 aprilie 1682, muschetarii, care erau înfricoșători la vedere cu sulițele, muschetele, căciulile tivite cu blană și veșmintele lor lungi purpurii, au dat buzna în Kremlin pentru a cere biciuirea coloneilor lor corupți. Acest corp de infanterie tradițional fusese înființat de Ivan cel Groaznic pentru a păzi persoana țarului și Kremlinul, fiind dotați pe atunci cu cele mai moderne arme de foc, însă cu timpul flintele lor se demodaseră, iar ei își consolidaseră poziția ca grup de presiune venal în jocurile pentru putere și, de asemenea, ca negustori bogați. În fața celor 25 000 de muschetari turbați de furie, autoritățile au luat măsuri. Coloneii lor au fost biciuiți, însă clica țarevnei Sofia și a clanului Miloslavski a răspândit vestea că țareviciul Ivan, țar legitim prin vârsta lui mai mare, era în pericol din cauza familiei Narîșkin. Zvonul a prins ca o molimă printre muschetari.

Pe 7 mai 1682, Ivan Narîșkin, unchiul țarului, în vârstă de douăzeci și trei de ani, a fost promovat în mod exagerat și

nechibzuit ca boier și armurier. Se zvonea că acest papițoi se așezase pe tronul țarului și probase coroana pe cap. Ivan era în pericol. În scurt timp, muschetarii au ajuns să creadă că Ivan fusese ucis. Sofia și Miloslavski l-au trimis pe acolitul lor, Piotr Tolstoi, să incite spiritele în rândul muschetarilor, încurajați de prințul Ivan Hovanski, un general viteaz, dar fanfaron, poreclit „Flecarul“, care i-a convins că ei aveau datoria să-l salveze pe Ivan. Muschetarii s-au năpustit spre palat.

Până la amiază, mii de muschetari se adunaseră sub Scara Roșie, cerând să-l vadă pe Ivan, viu sau mort. Țarina Natalia, susținută de patriarh, i-a adus pe cei doi băieți, Ivan și Petru, afară, pe palier. Masa compactă de muschetari hirsuți a amuțit. „Flecarul“ Hovanski i-a îndemnat să-și păstreze calmul, în timp ce câțiva soldați au urcat treptele pentru a-i examina pe băieți. Apoi, muschetarii au strigat că ei îl voiau pe Ivan ca țar și au cerut capetele celor din clanul Narîșkin. Muschetarii au înconjurat micul grup, când Matveev, acum cu barbă albă, a ieșit afară și le-a sugerat să le ceară iertare băieților, iar apoi să se disperseze. Toți au amuțit. Matveev s-a întors înăuntru. Mihail Dolgoruki, fiul generalului, i-a amenințat pentru impertinența lor. „Moarte trădătorilor“ au răcnit ei, dând buzna în sus pe Scara Roșie. L-au azvârlit pe Dolgoruki de la balcon, acesta nimerind jos în țeapa sulițelor ridicate dinadins. „Tăiați-l în bucăți!“ În timp ce Dolgoruki era sfârtecat, muschetarii au pătruns cu forța în palat și l-au găsit pe Matveev în sala de banchete, vorbind cu Natalia, care îi ținea de mână pe Petru și Ivan. A încercat să-l apere pe Matveev, însă, sub privirile băieților, huliganii l-au tras în țeapă și pe el, aruncându-l jos, peste sulițele ridicate. Petru nu a uitat niciodată aceste imagini atroce, din cauza cărora e posibil să i se fi declanșat și epilepsia. „Când mă gândeam la muschetari mă apuca tremuratul și nu mai puteam nici să dorm“ spunea el mai târziu. În timp ce Petru și Ivan erau conduși înapoi înăuntru, muschetarii s-au dezlănțuit violent, de parcă dăduse strechea în ei.

*

Tâlharii au scotocit Kremlinul, clădire după clădire. Aveau o listă cu douăzeci de condamnați la moarte — nu doar din familia Narîșkin, ci și favoriți de-ai lui Fiodor. Unul dintre frații Narîșkin s-a ascuns într-o biserică, dar a fost trădat de un pitic: l-au azvârlit de pe Scara Roșie, drept în sulițele ridicate. Fiecare victimă era adusă în Piața Roșie, pe care răzvrătiții au transformat-o într-un abator în aer liber, unde părți din Matveev erau deja etalate la vedere. Marele lor

trofeu din acea zi a fost semețul Iuri Dolgoruki. O delegație de muschetari a venit la el acasă, ca să se scuze pentru că îl azvârliseră în țepe pe fiul lui. Tatăl i-a tratat cu vodcă, însă, exact când se pregăteau să plece, văduva fiului său a izbucnit în lacrimi. „Nu plânge, fiica mea," a consolat-o el. „Fiul meu e mort, dar dinții lui trăiesc încă!" Auzind această amenințare de răzbunare, muschetarii l-au ciopârțit în bucăți pe general, care a ajuns în mormanul de măruntaie și mădulare din Piața Roșie, unde gloatele, fluturând prin aer cu brațe, mațe sau țeste, urlau „Ăsta-i boierul Matveev! Faceți loc pentru el!" Mai târziu, majordomului lui Matveev i s-a permis să adune bucățile din trupul stăpânului, pe o pernă, și să le ia pentru a fi îngropate.

Până dimineață, muschetarilor le intrase în cap că țareviciul Ivan era în pericol de a fi otrăvit, printr-o uneltire a medicilor sub influența unor evrei convertiți, despre care se credea că îl otrăviseră și pe țarul Fiodor. Muschetarii i-au ucis pe evreii bănuiți, însă deocamdată nu făcuseră de petrecanie decât unui singur Narîșkin, or ei de fapt îl voiau pe Ivan Narîșkin. Îngrămădindu-se la Scara Roșie, au cerut capul lui: „Știm că îl țineți înăuntru acolo". În palat, familia ghemuită laolaltă, dar divizată, se confrunta cu decizii sfâșietoare. Membrii familiei Narîșkin s-au ascuns în odaia surioarei lui Petru. Doar Sofia, care avea propria-i linie de comunicare cu muschetarii prin Hovanski, își păstra cumpătul. Deja dădea ordine. A ieșit afară cu țarinele Natalia și Marfa, pe care le-a pus să îngenuncheze și să implore ca Ivan Narîșkin să fie cruțat, însă muschetarii au ripostat amenințători: „Predați-ni-l sau altminteri îl vom căuta noi, iar atunci s-ar putea ca situația să ia o întorsătură urâtă!"

„Fratele tău nu va scăpa de mânia muschetarilor" i-a spus Sofia Nataliei. „Nu vrem să fim omorâți cu toții din cauza lui. Trebuie să-l predai pe fratele tău." Ivan Narîșkin era de acord. Petru, în vârstă de zece ani, a văzut probabil cum mama lui plângea și a asistat la plecarea unchiului lui; Natalia și fratele ei s-au rugat în biserica Hristos Mântuitorul, iar apoi, ținând o icoană în mâini, Ivan s-a îndreptat cu dârzenie spre muschetarii sângeroși. Tânărul a fost schingiuit ceasuri întregi, dar nicio clipă nu a recunoscut că ar fi încercat să-l ucidă pe țar, nici măcar când i-au rupt mădularele din încheieturi. Într-un final, cu picioarele și brațele atârnând în poziții nefirești, Ivan Narîșkin a fost azvârlit în vârfurile ascuțite ale sulițelor, după care a fost sfârtecat, ca pe urmă muschetarii să-l strivească de tot, călcându-l sub tălpile lor.

Sofia a ieșit acum din umbră. Această tânără crâncenă avea doar douăzeci și cinci de ani, dar, deși trăise până atunci închisă în palat, dovedea siguranța de sine necesară pentru a le ține piept muschetarilor însetați de sânge și pentru a unelti cu boierii. Se spune despre ea că era oacheșă și rotundă la față, cu trăsături urâte, însă e posibil ca această imagine să fi fost doar rodul misoginiei și maliției curtenilor.[75] Poate cea mai bună descriere vine de la cineva care o cunoștea foarte bine. Sofia era „o prințesă înzestrată cu cele mai desăvârșite calități ale trupului și ale minții, dacă nu ar fi avut, din păcate, o nemărginită ambiție și o nepotolită dorință de a cârmui“, scria fratele ei vitreg Petru, care ar fi avut toate motivele să o deteste, însă recunoștea că sora lui era o persoană remarcabilă. Cu siguranță, Sofia era oportunistă, elocventă și abilă politic, fiind o oponentă de temut. Deocamdată, și ea încerca să supraviețuiască în mijlocul unei imprevizibile orgii sângeroase.

Subit, în noaptea de 16/17 mai 1682, muschetarii l-au acceptat drept comandant pe eroul lor, Hovanski, și au obținut cu forța ca Iazîkov și Lihaciov să fie executați, însă Sofia, însoțită de Natalia, i-a convins să-i cruțe pe ceilalți membri ai clanului Narîșkin. Hovanski, vorbind în calitate de „tătuc“ al muschetarilor, a aclamat-o pe Sofia ca „Țarevnă Suverană Regentă“ și i-a cerut să-i așeze pe tron pe ambii țari. Pe 26 mai 1682, Ivan și Petru au fost declarați co-țari, cu Sofia ca „Mare Suverană Regentă“ — prima femeie conducătoare a Rusiei.[76]

*

Hovanski o disprețuia pe tânăra lui marionetă Sofia, fiind convins că el trebuia să ocârmuiască Rusia. El și mulți dintre muschetari erau rascolnici. El a pretins ca Sofia să țină o adunare publică, pentru a anula reformele tatălui ei. Sofia a fost de acord. Dar, mai întâi, trebuia să aranjeze o ceremonie inedită: o dublă încoronare. Urmau să fie confecționate noi coroane și giuvaere.

Pe 25 iunie 1682, cei doi băieți au fost încoronați ca „țari dubli“[77], Ivan purtând originalul Coroanei Monomahului, în timp ce Petru, fiind mai mic, purta o copie a acesteia.[78] Ca femeie, suverana regentă nu putea să participe, urmărind printr-un grilaj cum Vasili Golițîn, acum ministru al Afacerilor Externe, purta sceptrul împărătesc.

Golițîn, în vârstă de treizeci și nouă de ani, un descendent al numerosului clan care se trăgea din marele duce Gediminas al Lituaniei, însurat și având copii cu o Streșneva, din familia celei de-a doua soții a țarului Mihail, era un nobil

stilat, cu ochi albaștri, mustăți ascuțite la vârf, barbă tunsă îngrijit și „haine poloneze“, semănând mai degrabă cu un marchiz francez, decât cu un boier rus. Palatul lui era vestit pentru galeria de goblenuri, porțelanuri venețiene, gravuri germane, trăsuri olandeze și covoare persane. Acum, Sofia a ajuns să se bizuie pe el. În scrisorile codate pe care i le trimitea îl numea „stăpânul meu, lumina mea, dragul meu, bucuria mea, sufletul meu“. Dorea nespus să-i povestească „tot ce se mai întâmplă“ și abia aștepta „să-l vadă în brațele ei“. Sofia își găsise nu doar un iubit, ci și un om de stat, de care urma să aibă nevoie.

Pe 5 iulie 1682, în Palatul Fețelor, Sofia, însoțită de bătrânele ei mătuși, precum și de țarinele Natalia și Marfa, însă fără vreunul dintre țari, i-a înfruntat pe muschetarii de rit vechi ai lui Hovanski. Acesta a încercat să o intimideze, silind-o să accepte solicitările rascolnicilor, însă Sofia a sărit în picioare și i-a avertizat că era de neconceput ca ea să anuleze reformele tatălui ei, fiindcă atunci „țarii nu ar mai fi țari“. I-a amenințat că „Noi vom părăsi țara“.

„E timpul să te duci la mânăstire, cucoană“, bombăneau muschetarii. „Noi ne putem lipsi de tine.“ Însă Sofia i-a pus la punct, înfierându-i pe „nătărăii rebeli“ care au adus „răscoala și haosul“ în Moscova. Pentru a demonstra cât de serios vorbea, a poruncit să fie executați, iar Avacum să fie ars pe rug împreună cu alți 20 000 de rascolnici.

Sofia simțea nevoia să scape de Hovanski și de atmosfera sufocantă din Kremlin. Însoțită de cei doi țari, a pornit într-un pelerinaj de trei luni la palatele și mânăstirile din țară, lăsându-l pe Hovanski să se ocupe de cârmuire — sau așa credea el.

Sofia i-a verificat neputința, cerând să trimită garda regală la Kolomenskoe, însă Hovanski a tras de timp, nevrând să-i trimită niciun fel de trupe. Sofia și-a lansat atunci contraofensiva. Pe 2 septembrie 1682, o denunțare a trădării lui a apărut pe porțile de la Kolomenskoe, Hovanski a fost convocat de urgență și, fiind luat prin surprindere, a fost arestat. Sofia și boierii l-au osândit pe „Flecar“ pentru „tentativa de a prelua conducerea statului moscovit“. Hovanski a fost decapitat în fața Sofiei. Muschetarii s-au milogit de ea să-i ierte. Pentru moment, Sofia repusese în drepturi curtea țaristă, ca exponent al echilibrului puterilor și al recompenselor meritate în stat. Țarii și țarevna s-au reîntors la Kremlin.[79]

*

În iulie 1683, otomanii au lansat o campanie pentru cucerirea Apusului: au asediat Viena. Orașul era pe punctul de a cădea în mâinile turcilor, când a fost salvat de către regele Poloniei, Jan Sobieski. În timp ce otomanii se retrăgeau, Sofia a stabilit cu Polonia să se alăture Sfintei Ligi a Creștinătății și să-l atace pe aliatul sultanului, hanul din Crimeea, în schimbul dreptului de posesiune veșnică asupra Kievului și a unei mari părți din Ucraina.

Rușii fuseseră multă vreme terorizați de hanii tătari; acum, pentru prima oară, urmau să pornească războiul contra Islamului. Plănuind această expediție dificilă, Golițîn, pe care Sofia îl ridicase la rangul de „Păstrător al Marelui Sigiliu Regal și al Marilor Afaceri Ambasadoriale ale Statului“, s-a consultat cu principalul său mercenar, Patrick Gordon. Poreclit „Cocoșul de la Răsărit“, acest aprig nobil scoțian în vârstă de patruzeci și nouă de ani, catolic refugiat din calea calvinismului, luptase pentru Polonia și Suedia, fusese rănit de patru ori, căzuse prizonier de șase ori și evadase de două ori. Luat în solda lui Aleksei, a fost la un pas de a se întoarce în Anglia pentru a-l sluji pe Carol al II-lea, însă nu a putut rezista tentației aventurii lui profitabile în Rusia. „Cocoșul“ credea că rușii puteau lua Crimeea, acea peninsulă îmbelșugată atârnând ca un giuvaer deasupra Mării Negre, dar pe care niciun țar nu încercase până atunci să o cucerească.

Pe 26 aprilie 1684, Sofia i-a primit pe noii săi aliați polonezi, așezată pe tronul ei, cu o mantie de samur pe umeri, în timp ce tratatul le era citit celor doi țari. Tronul lor dublu era prevăzut în spate cu o ferestruică acoperită cu o perdeluță, astfel încât Golițîn să le poată șopti instrucțiunile. Țarul Ivan avea șaptesprezece ani, fiind suficient de mare pentru a cârmui, însă „se bâlbâia când vorbea“. Era pe jumătate orb și ochii îi fugeau în toate părțile atât de sinistru, încât trebuia să poarte o legătură de tafta peste pleoape, ca să nu-i sperie pe musafiri. Era și handicapat psihic. Pe cealaltă parte a tronului dublu era fratele său vitreg, Petru, „atât de vioi și dornic să pună întrebări și să se ridice în picioare, încât trebuia să-l țină jos asistentul lui, până când țarul mai mare decât el era pregătit să răspundă“. În timp ce Sofia și Golițîn se pregăteau pentru războiul lor de cucerire a Crimeii, Petru urma să împlinească doisprezece ani, iar în scurt avea să fie dificil pentru Sofia să-l mai priveze de un rol în conducerea țării.[80]

*

Petru era deja un personaj extraordinar. Era un specimen ciudat, dar cu un fizic uimitor: deși majoritatea portretelor lui lasă impresia unui om solid și gigantic, în realitate Petru era anormal de înalt — în scurt timp avea să atingă înălțimea de doi metri — și cu mișcări smucite. Îi zvâcnea fața constant, cu ticuri stranii și iuți, și începea deja să sufere de crize de epilepsie. Rămăsese fără tată la vârsta de patru ani, văzuse cum muschetarii azvârliseră miniștri de încredere în vârfurile sulițelor ridicate și cum unchii săi fuseseră lăsați să moară în chinuri, pe când el avea numai zece ani. Vărul lui preaiubit, Tihon Streșnev, înrudit cu soția țarului Mihail, era pentru el figura părintelui care îi lipsea: Petru întotdeauna l-a numit „tată“. Deși impresiona pe toată lumea cu inteligența și forța lui, nu se arătase prea interesat de învățătură. Țarul Fiodor și mama lui îl numiseră ca preceptor pe un curtean, Nikita Zotov, care s-a dovedit incapabil să-l convingă pe tânărul țar să studieze din cărți. În schimb, jovialul Zotov i-a spus povești despre războaiele tatălui lui, i-a stimulat interesul pentru artilerie și l-a învățat să bea. Petru îl adora, făcând din el ținta șotiilor lui, iar mai târziu secretarul său de încredere, pentru tot restul vieții. Deși a învățat un pic de germană și s-a delectat cu mitologia greacă și istoria romanilor, Petru nu a ajuns niciodată să dețină cunoștințe temeinice de limbi străine, gramatică sau filosofie. În schimb, Zotov l-a lăsat să învețe tâmplărie, să se joace cu tunurile și să facă instrucție cu soldații.

Imediat ce a ajuns suficient de mare, Petru a început să lipsească de la ceremoniile curții. Băiatul și-a luat repede în serios rolul de căpetenie a rândașilor și a șoimarilor din Preobrajenskoe, palatul în care fusese izgonită mama lui. Întâi, a cerut unelte de dulgherit, dălți și ciocane, apoi un strung, și toată viața de-atunci înainte și-a găsit liniștea și relaxarea meșteșugind obiecte din fildeș și lemn. În ianuarie 1683, a cerut uniforme și un tun de lemn tras de doi cai, pentru jocurile lui, iar în vară voia să aibă deja un tun adevărat, cu praf de pușcă adevărat. Mândru să-și asume modestul grad de „artilerist“, Petru începea astfel pasiunea lui de-o viață pentru diverse substanțe explozive. Bătând în tobă, aprinzând fitilurile tunurilor lui și făcând instrucție cu amicii săi, a format în joacă prima lui unitate militară, compusă din 300 de prieteni, străini și servitori, care a devenit Regimentul de Gardă Preobrajenski. A transformat Preobrajenskoe în tabără militară personală, iar când n-a mai avut loc să se desfășoare acolo s-a extins în satul învecinat, Semionovskoe, unde a stabilit baza celui de-al doilea regiment, Semionovski.

Unul dintre primii băieți care s-au înrolat în regimentele de jucărie ale lui Petru a fost Aleksandr „Aleșka“ Menșikov, un rândaș cu origini obscure — tatăl lui a fost descris în felurite moduri, ca plăcintar, muncitor pe barje sau subofițer. Fiind aproape de aceeași vârstă cu Petru, s-a înrolat în artilerie, având grijă să fie mereu în preajma artileristului Petru. Uscățiv și viguros, se asemăna cu Petru prin inteligența pragmatică, ambiția nemăsurată și temperamentul său năbădăios. Se potrivea cu țarul și la patima pentru băutură. Peste ani, și-a luat în derâdere originea, organizând o petrecere la palatul său, unde a apărut purtând un șorț și prefăcându-se că vindea plăcinte. Oricum, făcuse asta pentru a-l amuza pe Petru: vai și-amar de cel care, cu excepția țarului, și-ar fi bătut joc de faptul că se trăgea dintr-o familie umilă. Om răzbunător și ciudos, bătea pe oricine cuteza să-l insulte și își urmărea dușmanii până la spânzurătoare, cu o răutate neobosită. Avea să trăiască mai mult decât Petru, ajungând să guverneze Rusia.

Celălalt adept al lui Petru, datând din acei ani timpurii, era opusul lui Menșikov: prințul Fiodor Romodanovski. Curtean și ostaș taciturn, în vârstă de cincizeci de ani deja, Romodanovski arăta „ca un monstru și era afurisit ca un tiran, umbla beat zi de zi, dar era credincios Majestății Sale, mai mult decât oricare altul“. Îi era devotat lui Petru, care l-a numit la început în funcția de comandant al regimentului său de jucărie. Mai târziu, a devenit șeful poliției secrete și călăul suprem din vremea lui Petru cel Mare, fiind considerat de cancelariile străine drept al doilea om din stat. Acești doi bărbați aveau să fie principalii locotenenți ai lui Petru, în următorii douăzeci de ani. Dar ceea ce i-a schimbat viața lui Petru a fost tehnologia, nu anturajul său.

În 1688, un boier, prințul Iakov Dolgoruki, i-a adus lui Petru un cadou de la Paris: un sextant. Petru a fost fascinat. Nu a găsit niciun rus care să știe cum se folosea acel instrument de navigație, până când i l-a arătat unui negustător olandez de vârstă mijlocie, pe nume Franz Timmerman, din Cartierul german. Împreună, au explorat magaziile de pe moșia tatălui său, la Izmailovo, lângă Moscova, unde au găsit o barcă veche, pe care olandezul a identificat-o ca fiind englezească. Învățând despre corăbii de la Timmerman, Petru a recrutat mai mulți străini, cu care a reparat barca.

Timmerman i-a arătat casele din cărămidă roșie ale olandezilor și bisericile luterane austere din Cartierul german, lângă Preobrajenskoe, unde mercenarii și specialiștii străini din Rusia fuseseră obligați să locuiască începând din 1652. După ritualurile mohorâte de la Kremlin, Petru s-a

îndrăgostit de această nouă lume, unde găsea tehnologie olandeză, whisky scoțian și nemțoaice tinere — iar pentru el a contat, deoarece noii lui prieteni erau totodată și cei mai buni ostași din Rusia. Patrick Gordon a devenit mentorul „leal și viteaz“ al lui Petru, în timp ce mai tânărul Franz Lefort, un mercenar elvețian, a devenit „prietenul lui de suflet“. Acesta, însurat cu o verișoară de-a lui Gordon, l-a inițiat pe tânărul lui prieten în domeniul artileriei și al tacticii de luptă apusene. I-a făcut cunoștință cu fete din Occident, împărtășind amândoi înclinația și constituția fizică necesară pentru a bea până noaptea târziu acasă la Lefort. Coteria lor de bețivani a devenit cunoscută drept „Compania Veselă“ a lui Petru. Vârsta nu a avut niciodată importanță în prieteniile lui Petru: Lefort avea treizeci și patru de ani, însă Petru se maturiza rapid.

Chefurile pe care Petru le trăgea cu Lefort o îngrijorau pe mama lui: era timpul ca fiul ei să se însoare. În timp ce ea (sfătuită de Streșnev) căuta o rusoaică modestă care să-l salveze din brațele prostituatelor germane, Petru deprindea arta războiului occidental, pregătind 10 000 de soldați, gătiți în uniforme în stil german, verzi pentru Preobrajenski, albastre pentru Semionovski. În 1685, a participat personal la lucrările de construcție a unei mici fortărețe pentru jocurile lui de-a războiul — Pressburg, pe malul râului Iauza de lângă Moscova. În manevrele lui militare, l-a numit pe generalul Ivan Buturlin — „Rege al Poloniei“ și pe Romodanovski — „Rege al Pressburgului“.

Dacă regimentele lui Petru păreau o joacă, asta era doar o iluzie. Acum, avea mica lui armată care să-l slujească asemenea unei gărzi pretoriene. Sofia se simțea amenințată nu atât prin numărul efectivelor — ea însăși comanda 25 000 de muschetari —, cât mai ales prin vigoarea și maturitatea lui Petru. În scurt timp, nu se putea să nu pretindă să aibă el puterea absolută.[81]

*

Pe 22 februarie 1687, după o liturghie în Catedrala Adormirii Maicii Domnului, cei doi țari și-au luat rămas-bun de la feldmareșalul Golițîn și armata lui. Sofia l-a urmărit pe iubitul ei de pe tronul de țarină și l-a însoțit până la porțile Kremlinului. Golițîn avea „mai degrabă calități de demnitar, decât de soldat“ și nu-l trăgea inima să plece din Moscova, însă, presat de aliații lui Petru, a trebuit să accepte cupa otrăvită a acestei expediții militare contra tătarilor.

Acompaniat de Gordon și Lefort, Golițîn a pornit cu oastea spre sud, făcând joncțiunea cu 50 000 de cazaci, însă calea de

acces spre Crimeea trecea printr-o regiune sălbatică. Când a ajuns la 200 km de Perekop, istmul îngust care leagă continentul de peninsula Crimeea, Golițîn s-a trezit într-o „situație cumplită“, cum s-a exprimat generalul Gordon — caii mureau, soldații erau bolnavi. Golițîn „era în culmea disperării“, scria Lefort, „și plângea nespus de amarnic“. Golițîn s-a retras. Nici nu plecase bine, când cavaleria tătarilor a și reapărut să pustiască Polonia. Golițîn s-a întors la Moscova, știind că va trebui să se ducă înapoi în teritoriile ocupate de tătari.

Întrucât Petru devenea o problemă, Sofia a început să caute soluții. O variantă era să-i găsească o soție celuilalt țar, Ivan, dar cine ar vrea să se mărite cu acest invalid gângav, cu ochii zbanghii? Putea el oare să procreeze un copil? În ianuarie 1684, Sofia și Miloslavski „Scorpionul“ au organizat de formă o paradă de mirese, ca să o poată promova pe candidata lor — Praskovia Saltîkova —, finalistă în ultima paradă de mirese pentru țarul Fiodor. Lesne de înțeles, această fată dintr-o bucată nici nu voia să audă, spunând că mai bine murea decât să se mărite cu țarul Ivan, însă chiar în acea lună s-a măritat până la urmă cu el. Nimeni nu s-a mirat când nu s-a arătat vreun semn că tânăra soție ar fi fost însărcinată.

O idee mai bună era ca Sofia să devină țarină cu drepturi depline. I-a cerut celui mai credincios slujitor al ei, Fiodor Șaklovitîi, să orchestreze sprijinul necesar. Om din popor, acesta devenise secretar al Biroului Secret al lui Aleksei, iar Sofia îl promovase în funcția de comandant al corpului de muschetari. Însă muschetarii nu erau dornici să încoroneze o femeie.

În timpul anului 1688, când Golițîn pregătea a doua expediție militară, Petru, care avea aproape șaisprezece ani, a început să-și manifeste puterea: a cerut ca unchii săi Narîșkin să fie promovați, a participat la Sfatul domnesc și a împrumutat trupe străine pentru regimentele lui. De asemenea, s-a apucat să construiască o mică flotă, pe un lac din apropiere.

Între timp, cei doi țari erau într-o întrecere de fecunditate, încurajați de susținătorii lor. După cinci ani, Ivan al V-lea și Praskovia nu produseseră niciun copil. Natalia, mama lui Petru, a organizat tradiționalul, dar deja desuetul concurs de mirese, pentru ca fiul ei să o „selecteze“ pe mireasa aleasă de ea, Evdokia Lopuhina, fiica unei familii apropiate de clanul Narîșkin. Pe 27 ianuarie 1689, Petru și Evdokia s-au căsătorit. Pe 21 martie, spre stupoarea generală, s-a născut primul copil al țarului Ivan, o fetiță. Trei fiice au supraviețuit

până la vârsta adultă, iar cea mijlocie, Anna, avea să devină împărătească a Rusiei. Uneori, cum spune zicala, nevoia te-nvață: cinicii atribuie această recoltă târzie de copii iubitului Praskoviei, Vasili Iușkov.

Dacă Ivan al V-lea zămislea un băiat, Sofia avea șanse poate să îl dea la o parte pe Petru. Până atunci, o victorie militară ar fi îndreptățit pretențiile ei la guvernare. În luna mai, când Golițîn și armata lui au ajuns la Perekop, arcașii tătari năvălind călare îi hărțuiau constant, fără să se ajungă la o luptă fățișă. Aproximativ 20 000 de oameni au pierit de molime și foamete. Constrâns să se retragă, Golițîn a respins atacurile cavaleriei tătare în încăierări haotice, pe care el le-a prezentat drept victorii, spre încântarea amantei lui. „Bucuria mea, lumina mea“, îl lăuda ea.

Viitorul ei urma să fie stabilit fie în pustietățile istmului Perekop, fie în paturile țarilor — ambele soții erau acum gravide. Când au sosit trimișii lui Golițîn, Sofia pășea spre porțile Mânăstirii Sfântul Serghei, în pelerinaj. „Nu-mi mai amintesc cum am intrat“ a răspuns ea pe nerăsuflate. „Citeam mergând… Nici nu-mi vine să cred că te voi revedea. Măreață într-adevăr va fi ziua când vei fi cu mine din nou. Dacă aș putea, te-aș aduce într-o clipită la mine… Îți voi povesti tot ce s-a întâmplat.“ Curând, toată lumea a aflat adevărata poveste, iar Petru se pregătea să intervină decisiv.

Pe 8 iulie 1689, când Golițîn urma să-și facă intrarea triumfală, Sofia și ambii țari erau la liturghie în Catedrala Sfântul Vasile. În timp ce Sofia însoțea icoanele, Petru a pășit în față. „Nu se cuvine ca nerușinata ei persoană să fie prezentă la ceremonie“ a spus el. Sofia a refuzat să plece. Petru a ieșit valvârtej. Sofia și țarul Ivan l-au întâmpinat pe Golițîn, însă Petru nu a venit. A criticat acordarea laurilor victoriei după o asemenea înfrângere și a refuzat să-l primească pe Golițîn. Ambele părți erau suspicioase. Sofia se temea că Petru va veni vijelios înspre Moscova, cu regimentele lui de jucărie, și o va omorî; Petru, chinuit de coșmarul imaginii lui Matveev străpuns de vârfurile sulițelor, se temea că Sofia îi ordonase lui Șaklovitîi să iasă la atac cu muschetarii. Pe 4 august 1689, Petru a poruncit arestarea lui Șaklovitîi. Peste trei zile, Sofia l-a convocat pe Șaklovitîi, spunând că dispunea de informații confidențiale potrivit cărora chiar în acea noapte Petru punea la cale „să fie uciși toți suveranii“, adică Ivan și ea însăși. Șaklovitîi i-a mobilizat pe muschetari.

Exact înainte de miezul nopții, Petru a primit de veste că Șaklovitîi venea să-l ucidă. A sărit pe un cal, în cămașă de noapte cum era, și a plecat la galop în pădure, unde i-au fost

aduse cizmele și hainele. A călătorit toată noaptea, ca să se poată ascunde înăuntrul zidurilor fortificate ale Mânăstirii Sfânta Treime, „unde s-a azvârlit pe un pat, plângând amarnic“. Regimentele de jucărie, mama și soția lui i s-au alăturat acolo. Un răstimp, ambele părți au rămas în expectativă. Apoi, Petru le-a ordonat muschetarilor să se prezinte la raport în fața lui la mânăstire. Era dificil pentru ei să se împotrivească poruncilor unui țar încoronat.

Când Sofia a aflat asta, Șaklovitîi a bagatelizat problema: „Lasă-l în pace. E nebun“. Ea a plecat să-l înfrunte personal pe Petru, însă când a ajuns aproape, acesta i-a ordonat să nu mai facă niciun pas mai departe. Sofia s-a întors la Kremlin.

Pe 1 septembrie 1689, Petru i-a dat ordin să-l predea pe Șaklovitîi, fiindcă „adunase trupe ca să ne omoare“, și a insistat ca Golițîn să fie exilat. Sofia a fost atât de indignată de acest lucru, încât a poruncit ca solul lui Petru să fie decapitat, însă nu a găsit niciun gâde la datorie, ceea ce în sine demonstra că autoritatea ei slăbise. Atunci, plină de patimă, i-a adunat pe muschetari și curteni, reamintindu-le că ea „își asumase toată povara guvernării într-o perioadă foarte anevoioasă“ și repurtase victorii, însă acum „vrăjmașii ei nu voiau capul lui Șaklovitîi, ci viața ei și a fratelui ei“. Din nou, juca vechea carte: țarul Ivan era în pericol! De data asta, n-a mai avut efect.

Peste trei zile, Petru i-a convocat pe Gordon și pe mercenarii lui străini. Vicleanul „Cocoș“ mergea alături de Petru. Acesta era „momentul hotărâtor“, nota el în jurnalul lui. Muschetarii, temându-se să nu se trezească de partea învinșilor, au cerut arestarea lui Șaklovitîi. Sofia a refuzat, însă până la urmă a trebuit să-l predea, exact la fel cum și ea o forțase pe Natalia să renunțe la fratele ei. În lanțuri, Șaklovitîi a fost cărat până la Petru, la Sfânta Treime, unde a fost schingiuit, până când a mărturisit existența unui complot vizând încoronarea Sofiei și asasinarea lui Petru. Șaklovitîi a fost decapitat; Golițîn s-a predat lui Petru; Sofia a fost arestată.

Petru a plecat să facă manevre militare cu regimentele lui de jucărie, spunându-i fratelui său, țarul Ivan, că „nerușinata terță persoană, sora lor“ nu mai avea nicio putere și că ei, cei doi frați, vor guverna împreună — așa cum a și fost, cel puțin formal, până la moartea prematură a lui Ivan, peste șase ani. Dar, pe 18 februarie 1690, țarina Evdokia a dat naștere unui fiu, pe care Petru l-a botezat ca pe tatăl său — Aleksei. Clanul Miloslavski pierduse întrecerea biologică, dar și politică.

Sofia a fost închisă în condiții luxoase la Mânăstirea Novodevici. Golițîn a fost condamnat la moarte, fără ca sentința să fie executată, deoarece principalul consilier al lui Petru era vărul lui primar, prințul Boris Golițîn. A petrecut douăzeci și patru de ani în exil, în ținuturile arctice. La Curtea lui Petru, turnirul pentru putere avea să fie și mai crâncen. Trofeele erau sclipitoare, ridicarea vertiginoasă, prăbușirea subită și sfârșitul adesea letal.[82]

---

[74] Tokmakov (ed.), *Istoriceskoe opisanie vseh koronații rossiiskih țarei, imperatorov i imperatriț* (în continuare, Tokmakov), pp. 52–53; Soloviev, vol. 25, pp. 9–36. Despre moarte: Soloviev, pp. 94–96; Bushkovitch, pp. 86–123; *Sophia*, pp. 45–48, 182; Fuhrman, pp. 219–223. Despre căsătorii: Martin, pp. 211–216, 216–219.

[75] Singura mărturie scrisă despre înfățișarea ei a fost consemnată peste șapte ani, de către un călător francez, care nu o întâlnise niciodată: „Era monstruos de mare, cu un cap cât o baniță, păroasă pe față și cu excrescențe pe picioare. Deși bondoacă și mătăhăloasă la trup, mintea ei era subtilă, ageră și vicleană". (*N.a.*)

[76] 15–26 mai 1682 — această relatare se bazează pe următoarele: A. A. Matveev, „Zapiski grafa Andreia Matveev", în N. Saharov (ed.), *Zapiski russkih liudei. Sobîtiia vremen Petra Velikogo*, pp. 6–43; contele MacDonnell (ed.), Johann Georg Korb, *Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Czar Peter the Great* (în continuare, Korb), vol. 2, pp. 114–115, 250–254; *Sophia*, pp. 53–88; Bushkovitch, pp. 125–137.

[77] *Dvoețarstvenniki* (în lb. rusă, în text). De altfel, pentru cei doi țari a fost creat un tron dublu, realizat din argint, în stil baroc, de către artizanii Kremlinului. (*N. red.*)

[78] Ambele coroane (și tronul lor dublu) pot fi văzute în prezent în Muzeul Armurăriei din Kremlin. Petru I și Ivan al V-lea au fost ultimii țari încoronați cu acest acoperământ de cap în stil mongol, care începea să devină prea modest. (*N.a.*)

[79] *Sophia*, pp. 73–88; Flecarul, *ibidem*, p. 101; Golițîn, *ibidem*, p. 177; Bushkovitch, pp. 131–138.

[80] *Sophia*, pp. 182–198; Bushkovitch, p. 139. Despre generalul Gordon: Dmitry Fedosov, „Cock of the East: A Gordon Blade Abroad" (în continuare, *Cock*), în Mark Erickson și Ljubica Erickson (editori), *Russia: War, Peace and Diplomacy: Essays in Honour of John Erickson*, pp. 3–11.

[81] *Sophia*, pp. 221–233; Bushkovitch, pp. 142–159. Despre Romodanovski, Lefort, Gordon: L. Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great* (în continuare: Hughes, *Russia*), pp. 378–379, 433; LeDonne, pp. 122–123; Korb, vol. 1, p. 196; Friedrich Christian Weber, *The Present State of Russia* (în continuare, Weber), vol. 1, nr. 5, p. 137; Sigizmund Librovici, „Peter Velikii i jenșcinî", *Smena*, 1993, nr. 6, pp. 80–97 (în continuare, Librovici). Însemnări datate

citate din jurnalul lui Patrick Gordon: Arhivele de Istorie a Războiului ale Federației Ruse (în continuare, RGVIA), 846, 15, pp. 1–7, publicat ca: Patrick Gordon, *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries* (în continuare, Gordon); *Cock*, pp. 3–11. Despre regimente de jucărie: Hughes, *Russia*, pp. 16–18. Despre înfățișarea și convulsiile lui Petru: Hughes, *Russia*, pp. 257–258. Despre căsătoria cu Evdokia: Hughes, *Russia*, p. 394; Lefort, p. 422. Despre căsătorii: Martin, pp. 219–228. Despre Streșnev: John LeDonne, „Ruling Families in the Russian Political Order, 1689–1825: I. The Petrine leadership, 1689–1725; II. The Ruling families, 1725–1825“, *Cahiers du Monde Russe et Soviétiques* (în continuare: LeDonne, *Families*), nr. 28, p. 236.

[82] *Sophia*, pp. 198–215; despre Șaklovitîi, *ibidem*, pp. 102, 160–169, 223–241; Martin, pp. 216–223.

SCENA 4

Sinodul Marilor Cheflii

Lista personajelor

PETRU I (CEL MARE), țar și împărat (1682–1725)
Natalia Narîșkina, țarină, mama lui, văduva țarului Aleksei
Evdokia (născută Lopuhina), țarină, prima lui soție
Aleksei Petrovici, fiul și moștenitorul lui
IVAN AL V-LEA, țar (1682–1696), fratele vitreg al lui Petru
Praskovia (născută Saltîkova), țarină, soția lui Ivan
Anna Mons, amanta germană a lui Petru
Marta Scavronskaia (ECATERINA I), amanta lui livoniană, mai târziu a doua lui soție și împărătească a Rusiei (1725–1727)
Sofia, fostă regentă, sora vitregă a lui Petru

CURTENI — miniștri etc.

Patrick Gordon, general scoțian și consilier al lui Petru, „Cocoșul de la Răsărit“
Franz Lefort, consilierul elvețian al lui Petru, feldmareșal și mare amiral al flotei
Prințul Fiodor Romodanoski, prinț-cezar, conducător al Biroului Preobrajenski, șef al poliției secrete
Nikita Zotov, preceptor, prinț-papă, secretar, conte
Tihon Streșnev, „tatăl“ lui Petru, comandant al intendenței armatei
Aleksandr Menșikov, curtean, prieten cu Petru, ulterior prinț, feldmareșal, „Aleșka“, „Prințul-din-Tină“
Prințul Boris Golițîn, consilierul lui Petru în anii 1690
Fiodor Golovin, primul cancelar al Rusiei, mare amiral al flotei, feldmareșal
Gavril Golovkin, ambasador, cancelar, conte
Boris Șeremetev, primul conte rus, comandantul armatei lui Petru, feldmareșal
Carol al XII-lea, regele Suediei, principalul inamic al lui Petru, „Ultimul Viking“, „Cap-de-Fier“
Adam Löwenhaupt, general suedez
Carl Gustav Rehnskiöld, mareșal suedez
Ivan Mazeppa, hatman cazac

Petru, prin temperament și talent, s-a considerat întâi un mare conducător de oști, pregătindu-se deja pentru războiul contra otomanilor. L-a lăsat pe Ivan, fratele lui handicapat, să se poticnească neputincios în interminabilele ritualuri solemne de la curtea moscovită, în timp ce unchiul său, pilangiul Ivan Narîșkin, conducea oficial guvernul. Adevărata putere era oriunde era și Petru, iar țarul, în permanentă mișcare, se afla îndeobște la Preobrajenskoe, unde își instruia armata și crea o parodie burlescă a curții regale. Nu a mai numit boieri în funcții importante. Doar bunii lui camarazi contau acum, fie ei mercenari scoțieni sau elvețieni, fii de plăcintari sau prinți ereditari. Omul lui de încredere era înfricoșătorul șef al unei noi agenții cu scopuri multiple — Biroul Preobrajenski —, Fiodor Romodanovski, căruia Petru i-a conferit un nou titlu, „prinț-cezar“, ca un substitut de țar. Petru i se adresa cu „Majestatea Voastră“, semnându-se „Pe veci, al Vostru sclav“. În felul acesta, țarul scăpa de formalismul anost al ritualurilor sofisticate „pe care le urăsc“, cum spunea el. Petru cârmuia în principal prin intermediul unei mici coterii de rubedenii, majoritatea înrudite cu soțiile bunicului, tatălui și fratelui său — Dolgoruki, Saltîkov, Narîșkin, Apraksin —, inclusiv Ivan Musin-Pușkin, căruia îi spunea „fratele meu“, acesta fiind fiul nelegitim al țarului Aleksei. Înlocuitorul de „tată“, cum îl numea el pe bătrânul Streșnev, a dobândit indispensabilul rol de mare intendent al armatei.

În toamna anului 1691, Petru era pregătit să-și pună la încercare Regimentele de Gardă, sub comanda prințului-cezar și a lui Lefort, cu Petru servind ca umil artilerist, în manevre contra muschetarilor. Gărzile s-au comportat bine, iar după aceea țarul și-a convocat Sinodul (sau Soborul) Marilor Cheflii Pehlivani și Fistichii, o adunare de convivi turmentați, o mascaradă grosolană și gălăgioasă care simboliza parțial guvernământul Rusiei. Inițial, fusese Compania Veselă, însă Petru a împins bufoneria și mai departe. Între 80 și 300 de oaspeți, incluzând un circ cu pitici, uriași, măscărici străini, calmuci siberieni, nubieni negri, monștri obezi și fete dubioase[83] începeau să chefuiască la amiază și o țineau așa până a doua zi în zori. Prințul-cezar dirija ramura mireană împreună cu Buturlin, așa-zisul „rege al Poloniei“, însă Petru nu se putea abține să nu ridiculizeze habotnicia bisericii ortodoxe. L-a desemnat pe fostul lui preceptor, Nikita Zotov, să joace rolul unui prelat beat —

patriarhul Bacchus —, însă pentru a nu-i ofensa pe evlavioșii săi supuși ortodocși, i-a luat peste picior pe catolici. Zotov a devenit prințul-papă. Împopoțonat cu o mitră de tinichea pe cap și cu o haină îmbinată parțial din cărți de joc, prințul-papă, călare solemn pe un butoi de bere, prezida peste un conclav de doisprezece cardinali chercheliți, cu Petru ca „protodiacon".

Rânduielile pentru aceste „servicii sacre" erau întocmite de către petrecărețul despotic însuși: prima regulă era ca „Bacchus să fie venerat, cu multă și onorabilă băutură". Toți demnitarii din Soborul Marilor Cheflii purtau titluri obscene (adesea derivate de la cuvântul rusesc pentru organul genital bărbătesc — *hui*): prințul-papă era asistat de Arhidiaconii Marele-Cordaci, Înaltul-Corditor și Caramba, precum și o ierarhie de curteni peniani purtând cârnați falici pe niște perne.

Prințul-Papă Zotov, adesea gol pușcă, în afară de mitra de tinichea, îi binecuvânta pe mesenii îngenuncheați sub robele lor lungi, folosind două pipe olandeze, în loc de o cruce. Petru, care nu-și găsea astâmpărul niciodată, țopăia și bătea în tobe sau poruncea să se sufle în trompete și îi lua pe toți afară să tragă cu tunul sau să aprindă focuri de artificii. Pe urmă, venea înapoi la masă, unde mânca din alte bucate, înainte de a ieși din nou afară cu șleahta de petrecărești, urcându-se cu toții într-un convoi de sănii.

La Crăciun, prințul-papă, împreună cu 200 de membri din Compania Veselă a lui Petru, cutreierau pe sănii prin Moscova, cântând colinde la casele boierești; în timpul Postului Mare, Zotov conducea cavalcada pe o căruță trasă de capre, porci și urși, în timp ce cardinalii lui călăreau pe catâri și boi. Pe Petru îl fascina întotdeauna acest joc al identităților inversate. Dar vai și-amar de cine își închipuia că distracția aceasta se făcea după bunul plac al fiecăruia. „Toate paharele trebuiau să fie golite cu promptitudine" poruncea el în regulamentul clubului, „iar membrii trebuiau să se îmbete zilnic și niciodată să nu se ducă la culcare neabțiguiți". Orice încălcare a regulamentului sau eschivare de la toasturi urma să fie pedepsită gâlgâind pe nerăsuflate din înfricoșătorul și voluminosul Pocal Vulturesc, plin ochi cu coniac.

Capacitatea de a ingurgita mari cantități de alcool — pe care el îl numea îndeobște Ivașka, versiunea rusească pentru John Barleycorn[84]—, era esențială pentru a te ridica la Curtea lui Petru. Petru era înzestrat cu o rezistență de invidiat la alcool, trezindu-se în zori să lucreze, chiar și după asemenea

chefuri de pomină. Menșikov putea să țină pasul cu el, deși adesea cădea sub masă. Bătrânul „Cocoș“, Patrick Gordon, a doua zi zăcea în pat aproape tot timpul.

Franz Lefort, prietenul lui Petru, era un destrăbălat notoriu — „Alcoolul nu-i vine de hac niciodată“. Agasat de protocol și etichetă, Petru i-a construit lui Lefort un palat din piatră, cu o sală de banchete enormă, care a devenit sediul clubului Compania Veselă și salonul de recepție regal. Petru cina cu Lefort de două sau trei ori pe săptămână, elvețianul fiind cel care l-a introdus în cercul măicuțelor-mesaline din secția de femei a Sinodului, care prin desfrânarea lor entuziastă contrastau flagrant cu mariajul lui searbăd și trist.

Anna Mons, în vârstă de șaptesprezece ani, fiica „extraordinar de frumoasă“ a unui negustor german, era deja una dintre numeroasele amante ale lui Lefort, atunci când l-a cunoscut pe Petru. Țarul era tolerant însă în privința trecutului sexual al iubitelor lui, așa că Anna a devenit amanta lui principală într-un grup de oameni esențialmente viril și milităros. Totuși, nu Anna era permanent în compania lui, ci Aleșka Menșikov, acum preferatul lui dintre toți *denșcikii*, curtenii care dormeau la picioarele patului lui sau, afară, la ușa sa.

Când Petru, veșnic încordat, suferea de insomnie, chema un *denșcik* și punea capul pe pântecul acestuia. Uneori, în timpul acestui stil de viață obositor, lui Petru începea să-i zvâcnească partea stângă a feței, ceea ce se întâmpla să degenereze într-o criză, când își rostogolea ochii în cap. În asemenea situații, aghiotanții făceau apel la o figură mângâietoare, adesea iubita lui, care să-l liniștească, spunându-i cu tact: „Petru Alekseievici, aceasta este persoana cu care ai vrut să discuți“.

Aceste petreceri nu au fost doar o fază de adolescență; bufoneriile grosolane ale lui Petru au continuat cu aceeași entuziastă frecvență până la moartea sa. L-am putea asemui cu un înfricoșător maestru circar conducând în turnee o formație rock decadentă în versiunea veacului al XVII-lea, numai că în cazul lui Petru nu exista nicio demarcație între treburile serioase și bacanale. Oricât de excentrici ar fi părut, prinții-papi, prinții-cezari și Arhidiaconii Caramba ocupau posturi influente la curtea lui, care era parțial comandament militar și parțial carnaval de pilangii. Deși membrii oficiali ai Sinodului erau îndeobște slujitori mai vârstnici, ca Zotov bunăoară, apartenența la curtea burlescă, la Compania Veselă și la Sinodul Marilor Cheflii se suprapunea aleatoriu cu generalii importanți, secretarii, amiralii și măscăricii lui. Și nici nu era totul atât de profanator pe cât părea: Petru credea

în Dumnezeu și în monarhia lui de drept divin. Într-un fel, aceste zaiafeturi revoltătoare contribuiau la proslăvirea autorității lui excepționale, binecuvântată cu harul dumnezeiesc, care îl îndrituia să-și reconstruiască împărăția, așa cum credea el de cuviință, liber de orice constrângeri.

Compania Veselă reflecta simțul umorului care îl caracteriza pe Petru, însă nu trebuie să uităm că tânărul țar crescuse în mijlocul celor mai crâncene dispute politice. Indiferent dacă organiza o petrecere cu femei liliputane în pielea goală sau se ocupa de aprovizionarea armatei, Petru era un autocrat înnăscut, pe cât de vizionar, pe atât de meticulos și sârguincios, reglementând obsesiv fiecare detaliu al fiecărei acțiuni, notând la repezeală ordine pe liste numerotate. La el, această stare de beție obligatorie era manifestarea tiraniei prin chefuri, altfel spus doar latura pitorească a neobositului său impuls, energic, dar istovitor, jovial, dar violent, de a moderniza Rusia, de a făuri o armată puternică, de a constrânge elitele țării să slujească viziunea lui, de a găsi susținători capabili, care să dirijeze proiectele lui monumentale.

Mascarada cu prințul-cezar nu era nici ea o glumă: oricât de dezinvolt și spontan ar fi părut Petru, pentru el securitatea rămânea întotdeauna pe primul loc. Romodanovski era șeful poliției secrete, iar Petru participa, de obicei, la investigațiile și torturările pregătite de acesta. Chiar și absurdele lui pantomime aveau scopuri politice. Aici, avea posibilitatea să-i țină în frâu pe acoliții săi, fie ei parveniți sau prinți Rurikizi; putea astfel să-i învrăjbească pe unii contra altora, ca să fie sigur că niciodată nu aveau să uneltească împotriva lui. Aici, ținea sub control corupția slujbașilor, în felul lui aspru, în timp ce împărțea sarcini, recompense și pedepse. Distracțiile grosolane erau adesea mai mult un fel de mustrări severe, umilindu-i pe demnitari, ținându-i aproape sub ochii lui paranoici, afirmându-și propria putere, în timp ce ei se luau la întrecere pentru favoruri și întâietate în anturajul țarului. Jocurile lui de inversare a rolurilor nu făceau decât să sublinieze propria sa putere absolută. Mai mult chiar, avusese prilejul să vadă țari tineri, ca Fiodor al III-lea și Ivan al V-lea, în postura jalnică de prizonieri ai ritualurilor religioase rigide: zgomotoasa punere în scenă, prin care învestea, în mod burlesc, un fals țar, precum și falși episcopi, în timp ce el era doar un simplu artilerist, diacon sau matelot, îi crea un sentiment de libertate, conferindu-i o maleabilitate personală și politică, de care niciun monarh rus nu se mai bucurase până la el. Capacitatea de a fi deopotrivă atât un autocrat sacru, cât și un artilerist modest avea efectul de a spori

cumva periculoasa aură de mister a acestei forțe vitale, iar vigoarea și statura sa fizică denotau că, indiferent de rangul pe care l-ar fi deținut, persoana sa emana întotdeauna o teribilă putere.

În orice clipă, Petru putea trece de la jovialitate la amenințare. Își pocnea adesea colaboratorii, fie dintr-o exuberanță excesivă, fie împins de furie. Odată, când l-a văzut pe Menșikov dansând în timp ce purta sabia la cingătoare, ceea ce contravenea regulilor din înalta societate, Petru i-a tras un pumn în nas, iar apoi l-a bătut din nou atât de zdravăn, încât acesta și-a pierdut cunoștința. În februarie 1692, Boris Golițîn l-a convins pe un servitor să-l tachineze pe rivalul lui, Iakov Dolgoruki, ciufulindu-i părul vâlvoi. Dolgoruki l-a omorât pe flăcău, împungându-l cu o furcă. Golițîn și Dolgoruki au trebuit să apară în fața lui Petru a doua zi și să meargă pe jos până la închisoare, deși în scurt timp au fost iertați. Însă stilul de viață era ucigător: câțiva dintre miniștrii lui au murit de alcoolism.

Nu-i de mirare, atunci, că mulți dintre supușii tradiționaliști ai lui Petru credeau că țarul era poate Antihrist. În timp ce el se zbenguia și făcea instrucție cu Gărzile, soția lui, Evdokia, era neglijată, iar frații ei au devenit treptat focarul opoziției față de țar. Petru l-a pus pe prințul-cezar să-l schingiuiască până la moarte pe unul dintre unchii soției sale (ceea ce nu era nicidecum indiciul unei căsnicii fericite). Doar mama lui cuteza să-l mai țină în frâu. „De ce-ți bați tu capul cu mine?“ o necăjea el, fără răutate. Apoi, în ianuarie 1694, mama lui Petru a murit. „Nici nu vă închipuiți cât de trist și îndoliat mă simt“, recunoștea țarul, exact când se pregătea pentru primul său război.[85]

*

În primăvara anului 1695, Petru, acum în vârstă de douăzeci și trei de ani, a pornit cu trupele spre sud ca să atace fortăreața otomană Azov, amplasată în locul unde Donul se varsă în Marea Azov. Gordon și Lefort, însoțiți de Artileristul Petru, au navigat în jos pe Volga și Don, pentru a începe asaltul cetății, însă Petru a împărțit comanda armatei și nu a avut înzestrarea militară adecvată. După patru luni, a ascultat de sfaturile lui Gordon: era necesar să aibă o artilerie de asalt, o flotă și un singur comandant de armată. Petru a revocat asediul, pierzând mii de ostași în marșul înapoi spre Moscova, însă în primăvară s-a mutat la Voronej unde, dormind într-o cabană din bușteni în apropierea șantierului său naval, se trezea în zori, zilnic, ca să construiască prima flotă a Rusiei. În timp ce muncea acolo, a murit fratele său

Ivan. Petru s-a întors la Moscova și a organizat funeraliile tradiționale pentru defunct. Vechea curte moscovită a fost îngropată odată cu el, deși în urma lui rămâneau formidabila soție Praskovia (Saltîkova), pe care Petru o plăcea mult, în ciuda stilului ei de modă veche, și fiicele lui Ivan, care, direct sau indirect, aveau să asigure, pe lângă alții, succesiunea la tronul lui Petru.

În mai 1696, Petru era înapoi la Azov, cu o armată de 46 000 de oameni. Căpitanul naval Petru stătea în același cort cu Mențikov, pe care îl numea „sufletul meu", căruia îi scria afectuos: „Trebuie neapărat să te văd, pe tine doar vreau să te văd". O latură homosexuală a prieteniei lor pare totuși exagerată. Asediul a fost gândit magistral de Gordon, care a conceput un „meterez mobil" pentru a strânge mai eficient încercuirea cetății sub focurile artileriei. Când fortăreața a capitulat, Petru i-a mulțumit „Cocoșului" pentru că îi oferise „întreaga întindere a Azovului" și l-a ridicat la gradul de mare general. Petru a reconsolidat zidurile cetății Azov, însă a întemeiat, de asemenea, noul port Taganrog, prima bază navală a Rusiei, la Marea Azov, lansând astfel cele dintâi provocări la adresa supremației otomanilor în regiunea Mării Negre.

Pe 10 octombrie 1696, Petru a regalat Moscova cu un triumf în stil roman, defilând somptuos cu statuile lui Marte și Hercule. Chiar dacă tehnologia lui era de proveniență germană și olandeză, slava care i se aducea pentru faptele de arme îl asemuia cu un comandant roman victorios — *imperator*. Prințul-papă, îmbrăcat în armuri, într-o trăsură cu șase cai, conducea procesiunea, urmat de Gordon și Lefort, ridicat la rangul de mare amiral. Mult mai în spate, Petru pășea jovial cu căpitanii săi navali, purtând un veston negru în stil german și pantaloni obișnuiți. Moscoviții erau stupefiați.[86]

*

Peste două săptămâni, Ministerul de Externe anunța: „Suveranul a ordonat ca, pentru marile treburi ale statului, în țările învecinate… să fie trimiși măreții săi ambasadori", conduși de Marele Amiral Lefort și ministrul Fiodor Golovin, de asemenea Mare Amiral. Comunicatul nu menționa că Petru însuși, călătorind incognito (adică fără protocol diplomatic, deși toată lumea știa cine era) ca „Petru Mihailov", avea să facă parte din delegație. Ori de câte ori pleca din Moscova, Petru obișnuia să confere *toată* puterea câtorva oameni, lăsându-i într-o stare de rivalitate paralizantă; în acest caz, i-a lăsat pe prințul-cezar, „Cocoșul",

pe unchiul său Ivan Narîșkin și pe Boris Golițîn să se lupte pentru putere. Petru era decis să deprindă meșteșugul construirii de nave și să aducă în țară cunoștințele Apusului — „Eu sunt un elev și trebuie să învăț“, a declarat el. Tatăl lui fusese fascinat de tehnologie, însă Petru luase hotărârea să facă un lucru cu totul ieșit din comun: să părăsească un timp țara și curtea domnească, pentru a putea umple lacunele din educația searbădă pe care o primise, impunându-și rigorile unui curs intensiv în tehnologia occidentală, cu o voință de autodidact cum nu se mai pomenise în istoria lumii, darămite în Rusia. Programul lui era un amestec de petreceri hedoniste, ofensivă diplomatică, acțiune de recunoaștere militară și perioadă de studiu fără alte obligații. Niciun alt țar nu mai plecase vreodată din Rusia. Era prea riscant, iar absența lui putea să se termine printr-un măcel.

Compania Veselă benchetuia la palatul lui Lefort în cinstea călătoriei când, după cum scria generalul Gordon, „o seară cu voie bună“ a fost distrusă prin „incidentul descoperirii unei trădări împotriva Majestății Sale“. Un ofițer al muschetarilor și doi boieri fuseseră denunțați pentru critici aduse stilului de viață și strategiilor promovate de Petru, iar țarul a reacționat cu o ingeniozitate macabră: nu putea îngădui ca în mintea celor 50 000 de muschetari să rămână vreun dubiu că trădarea nu avea să fie pedepsită — însă, firește, cazul a redeșteptat în el trauma din copilărie. A poruncit ca sicriul lui Miloslavski, mort de multă vreme, omul pe care el îl poreclise „Scorpionul“, să fie dezgropat, pus pe o căruță trasă de porci și dus până sub spânzurători, iar acolo să i se ridice capacul. Victimele au fost sfârtecate și decapitate, astfel încât sângele lor proaspăt să stropească hoitul putrezit al lui Miloslavski.

Pe 20 martie 1697, Lefort și Golovin au pornit la drum cu solia lor formată din 250 de oameni — miniștri, prieteni, preoți, gornișți, bucătari, ostași, pitici, Menșikov și, firește, „Petru Mihailov“. Pretutindeni unde mergea, Petru rămânea uluit de tehnica avansată a Apusului, în timp ce Apusul era îngrozit de exuberanța lui necivilizată și apucăturile lui barbare: puține călătorii ale unor capete încoronate au avut atât de multe incidente diplomatice. Prima oprire a fost la Riga, în provincia suedeză Livonia, unde Petru a schițat fortificațiile. Când suedezii i-au ordonat să înceteze, Petru s-a înfuriat din cauza insolenței lor și imediat l-a cuprins o ură contra acestui „loc blestemat“. Călătorind prin Sfântul Imperiu Roman, acel mozaic de principate germanice, a întâlnit-o pe Sofia, prințesă electoare de Hanovra, mama viitorului rege George I al Angliei. În fața unei mulțimi de

femei elegante, Petru, care nu cunoștea arta conversației, a devenit timid: „Nu știu ce să spun!“ Sofia l-a admirat pentru „mintea lui extrem de vivace; era un om foarte vesel, foarte guraliv și ne-a povestit cum trudea el la construirea corăbiilor, arătându-ne mâinile și punându-ne să-i pipăim bătăturile din palme“. După aceea, a dansat cu pitici și doamne. Uimit când a simțit balenele din corsetele acestora, Petru a strigat: „Femeile astea germane au niște oase ale naibii de tari!“ Prințesa electoare îl descria ca pe „un om foarte neobișnuit…, deopotrivă foarte bun și foarte rău“.

Pe 18 august 1697, Petru a ajuns la șantierul naval Zaandam din Olanda, unde s-a angajat sub numele de „marangozul Mihailov“. „Și așa, pentru ca monarhul să nu se facă de rușine fiind mai prejos de supușii lui în acel meșteșug“, explica el mai târziu, exprimându-se regește la persoana a treia, „el însuși a călătorit până în Olanda, la Amsterdam, dedicându-se împreună cu alți doritori deprinderii arhitecturii navale“. A angajat dulgheri de nave olandezi și venețieni, poruncind de asemenea fiecărui demnitar de-al său să finanțeze construirea unei corăbii din noua lui marină de război. Dar, în scurt timp, a înțeles că Rusia avea nevoie de propriul ei know-how în acest domeniu, așa că ulterior a trimis cincizeci de nobili să se instruiască în șantierele navale olandeze. Aici, printre marinari, negustători și meșteri, a căutat și a recrutat oameni capabili, indiferent de clasă, vârstă sau naționalitate. Olanda i-a format gusturile în materie de vestimentație, arhitectură și anatomie. La Amsterdam, lui Petru îi plăcea să asiste la disecțiile efectuate de un celebru anatomist. Când unuia dintre curtenii lui i s-a făcut scârbă de cadavre, Petru l-a pus să se aplece și să muște din carnea mortului. Fascinat de structura internă a corpului omenesc, Petru a cumpărat o trusă de instrumente chirurgicale, de care nu se despărțea în călătoriile lui. Dacă vreun camarad de-al lui avea nevoie de o operație sau de o extracție dentară, Petru insista să se ocupe personal de rezolvarea problemei. Temându-se de experimentele lui, curtenii preferau să sufere în tăcere când aveau dureri de dinți.

Pe 11 ianuarie 1698, Petru a sosit la Londra, unde l-a vizitat pe regele William al III-lea la Kensington Palace, a asistat la lucrările Parlamentului, a agățat o englezoaică, actrița Laetitia Cross, care a devenit curtezana lui pentru tot restul călătoriei. Închiriind Sayes Court, imaculata reședință a lui John Evelyn la Deptfort, Petru a tratat edificiul drept un club al Companiei Vesele. Nu mai văzuse niciodată o roabă, așa că a organizat curse cu roabe, care în scurt timp au distrus

frumoasele grădini englezești ale domeniului, în vreme ce în interior rușii au folosit tablourile pentru trageri la țintă, mobilierul pentru lemne de foc și perdelele ca hârtie de toaletă. Saltelele cu puf și cearșafurile „au fost sfâșiate în bucăți, de parcă niște fiare sălbatice ar fi trecut pe-acolo“.

„Fiarele sălbatice“ au plecat mai departe să-l întâlnească pe Sfântul Împărat Roman la Viena, unde Petru a primit de veste, de la Romodanovski, că muschetarii din Azov se răsculaseră și porniseră la atac spre Moscova, fiind înfrânți însă de generalul Gordon. „Am primit misiva ta în care înălțimea ta scrie că sămânța lui Ivan Mihailovici (Miloslavski) încolțește“, i-a răspuns el prințului-cezar. „Te rog să fii aspru…“ Rebelii au fost biciuiți cu cnutul și torturați. În total, 130 de oameni au fost executați, iar alți 2 000 de prizonieri așteptau întoarcerea lui Petru.

Pe 19 iulie, țarul s-a întâlnit cu nou-alesul rege al Poloniei, August cel Puternic, care era totodată și elector de Saxonia. Cu ochi albaștri, vânjos și priapic, August, pe atunci în vârstă de douăzeci și opt de ani, avea să procreeze 354 de bastarzi și, când a mai îmbătrânit, obsesiile lui sexuale au devenit atât de incontrolabile, încât se spune că și-a sedus propria fiică, fără să-și fi dat seama. Specialitatea lui era să-și șocheze oaspeții simandicoși, trăgând draperiile din jurul unui pat, pe care se afla o frumusețe nudă, ca o ofrandă, însă nimic nu-l putea uimi pe Petru. Monarhii au băut împreună, au trecut în revistă armatele și au pus la cale proiectul capital al domniei lui Petru — distrugerea imperiului suedez, devenit vulnerabil după moartea regelui său, care lăsase tronul pe mâinile unui băiat de cincisprezece ani, Carol al XII-lea. Apărea acum un bun prilej de a răzbuna umilințele din Vremurile Tulburi și de a deschide o fereastră spre Marea Baltică.

Petru a poruncit întemnițarea celor 2 000 de muschetari rebeli la Preobrajenskoe, unde Romodanovski a construit paisprezece camere de tortură cu destinații speciale.[87]

*

În seara de 4 septembrie 1698, Petru s-a întors la Moscova, cu Lefort și Golovin, însă a plecat în fuga calului direct la Preobrajenskoe, unde îl aștepta Anna Mons. A doua zi dimineață, boierii s-au îmbulzit să-l salute pe suveran și să se ploconească în fața lui. Petru însă, bărbierit complet, în afară de o mustață, și îmbrăcat cu haine occidentale, i-a pus să se ridice și i-a îmbrățișat, după care a scos un brici și s-a apucat să le radă bărbile mari și încâlcite, care pentru ortodocșii moscoviți erau un semn de smerenie și evlavie religioasă. Romodanovski și ceilalți s-au supus dorinței suveranului

devenit bărbier. La un banchet, Petru l-a pus pe bufonul lui preferat, Iacob Turgheniev, să treacă pe la mesele invitaților și să le radă bărbile, iar acasă la Lefort s-a apucat să taie mânecile lungi de la caftanele boierilor. În timp ce îi preschimba astfel pe boieri în nobili apuseni, Petru a înființat Ordinul Sfântului Andrei, „panglica albastră“, pe care i l-a decernat ministrului Golovin și generalului său de încredere, Boris Șeremetev, un urmaș al dregătorului din vremea țarului Mihail. Toate astea se petreceau cu rapiditate. „Trebuie să lucrezi și să ai totul pregătit dinainte“, scria el la un moment dat, „fiindcă timpul pierdut, la fel ca moartea, nu poate fi întors înapoi.“

Apoi, a trecut la chestiuni mai sumbre.

> În jurul citadelei mele împărătești, voi avea spânzurători cu știeanguri, instalate pe ziduri și metereze, iar pe toți rebelii, până la ultimul, îi voi trimite la moarte groaznică.

Întâi, era problema țarinei Evdokia: în timpul unei întrevederi furtunoase care a durat patru ceasuri, Petru i-a cerut să devină călugăriță, însă țarina a refuzat. I-a spus că era de datoria ei să-l crească pe fiul lor Aleksei, care avea opt ani. Petru l-a răpit, pur și simplu, pe Aleksei, iar pe mamă a băgat-o la o mânăstire și a obligat-o să se călugărească. Probabil că vreunul dintre unchii Evdokiei a protestat, din moment ce a fost schingiuit și omorât de Romodanovski (la fel cum i se întâmplase și fratelui său). Cele paisprezece camere de tortură lucrau zi și noapte, cu excepția duminicilor, pentru a-i constrânge pe muschetarii arestați să dezvăluie complotul lor de a-l înlătura pe Petru și de a o reînscăuna pe Sofia. Muschetarii dădeau dovadă de o rezistență uimitoare. Dacă prizonierii leșinau, atunci doctorul țarului îi reanima pentru a fi torturați din nou. Petru a asistat la multe schingiuri, insistând ca toți din anturajul său să i se alăture. Când unul dintre osândiți s-a ținut tare, îndurând în tăcere caznele torturilor — întâi, „trosniturile oribile“ ale mădularelor dislocate, când a fost tras pe roată, iar apoi douăzeci de lovituri cu cnutul —, Petru, „sătul în cele din urmă, a ridicat bâta și i-a împins-o cu violență în fălci, forțându-l să descleștеze gura“, mârâind: „Mărturisește, bestie, mărturisește“.

La capătul unei luni de asemenea torturări, Petru a poruncit să înceapă execuțiile. Două sute de muschetari au fost spânzurați de ziduri în Moscova, câte șase la fiecare poartă și 144 în Piața Roșie. Tăindu-le capul altor câteva sute de muschetari la Preobrajenskoe, Petru a poruncit boierilor săi să mânuiască personal securea, pentru a-i implica

nemijlocit și pentru a verifica lealitatea lor, deși unii dintre ei s-au dovedit călăi incapabili. Un boier și-a lovit victima atât de jos, încât aproape l-a tăiat pe om în două, în timp ce Romodanovski a decapitat patru condamnați, iar Mențikov, care ținea să se dea bine pe lângă țar, susținea că lichidase douăzeci. Sursa noastră pentru acest episod, Johann-Georg Korb, un diplomat austriac, afirma că Petru însuși decapitase cinci muschetari, însă că el nu văzuse asta cu ochii lui.[88] Petru era fascinat de decapitare ca experiment biologic și, adesea, povestea cum una dintre victimele lui rămăsese șezând drept, o bucată de timp, după ce i se tăiase capul.

Execuțiile erau însoțite de ospețe și beții la palatul lui Lefort, care adesea se terminau cu răcnete și certuri între miniștrii din guvern, spre stupoarea străinilor. Când unul dintre diplomați a criticat la un moment dat condițiile din Moscova, Petru i-a spus: „Dacă dumneata ai fi un supus de-al meu, te-aș pune să le ții tovărășie celor care atârnă în știreang afară“. Intrând la bănuieli că un boier vindea brevete de ofițer, Petru, fiind bine aghesmuit, s-a dezlănțuit turbat de furie: a scos sabia și a încercat să-l omoare pe om, până când Rodomanovski și Zotov au intervenit disculpându-l, ceea ce n-a făcut însă decât să-l întărâte și mai mult, crestându-i lui Zotov o tăietură pe cap și lui Rodomanovski pe deget. Lefort l-a dezarmat, însă Petru l-a trântit la pământ; apoi, Mențikov, aruncându-se în calea uriașului furibund, a reușit să-l oprească. Când, cu o altă ocazie, Narîșkin și Golițîn s-au luat la ceartă, Petru a amenințat că îl va decapita pe cel care nu avea dreptate.

Terminase cu muschetarii, însă mărturisirile lor o incriminaseră considerabil pe Sofia. Petru a poruncit ca 196 de rebeli să fie spânzurați exact în fața ferestrelor ei, iar cadavrele lor să fie lăsate să putrezească acolo toată iarna. Când a plecat la Voronej ca să trudească la construirea noii lui flote, Petru a primit o veste cumplită. Lefort, cel mai bun prieten al său, murise de fierbințeală. „Acum am rămas singur, fără niciun om de încredere“, spunea el. „Doar el singur mi-era credincios“. Petru s-a întors valvârtej înapoi și i-a forțat pe boieri, dintotdeauna invidioși pe Lefort, să-l jelească pe aventurierul elvețian în cadrul unor funeralii oficiale. Petru plângea, sărutând cadavrul. La scurt timp după aceea, a murit și Gordon. Petru a fost acolo ca să-i închidă ochii și să-l slăvească pe „loialul și bravul“ Cocoș: „Eu nu pot să-i dau decât un pumn de țărână; el mi-a dat mie Azovul“. A trecut mult timp — cu ridicări în slăvi —, până ca Petru să poată spune, după o petrecere acasă la Mențikov:

„Este prima oară când m-am distrat cu adevărat, de la moartea lui Lefort încoace“.

Petru a început noul secol cu o nouă politică externă și un nou guvern[89]. Fortificând cetatea Azov, el și-a îndreptat tunurile preaiubite înspre nord.[90]

*

Pe 19 august 1700, Petru, susținut de aliații săi, Polonia și Danemarca, a atacat Suedia. Dar tânărul rege Carol al XII-lea a respins trupele poloneze și, apoi, a înfrânt armata daneză, scoțând Danemarca din război. Pe 1 octombrie, exact când rușii asediau Narva, Carol al XII-lea a uluit pe toată lumea, debarcând în Estonia, cu o mică armată de 10 000 de oameni, pregătindu-se să pornească împotriva oștii rusești, care număra 40 000 de soldați.

Pe 17 noiembrie, în împrejurimile Narvei, Petru l-a numit pe un mercenar francez, ducele de Croy, în funcția de comandant al armatei, înainte ca el să plece în alte direcții. Petru nu se aștepta ca suedezii să atace, însă a doua zi Carol al XII-lea a luat cu asalt tabăra lui militară fortificată. Trei cai au fost împușcați de sub șaua regelui suedez. „Văd că dușmanii vor să mă pună să practic echitația“, glumea acesta. Rușii au fost snopiți în bătaie, Croy a fost luat prizonier, iar 145 de tunuri au fost capturate. Petru nu a intrat în panică și nici nu și-a pierdut vreo clipă optimismul vioi, însă în fața unui geniu militar ca regele Carol al Suediei, era necesar să preia personal comanda supremă și să formeze o armată permanentă, dotată cu o artilerie modernă. Dinastia Romanov venise la putere cu misiunea de a conduce rezistența împotriva cotropitorilor străini; acum, Petru a intensificat militarizarea statului, mobilizând la oaste nobilimea, pentru o perioadă de douăzeci de ani de războaie și sacrificii. Nu era surprins că „recruții noștri neîncercați în focul luptelor au încasat-o așa de rău de la o asemenea armată disciplinată — a fost o joacă de copii“ pentru suedezi. „Dar nu trebuie să ne pierdem capul în vremuri de restriște“, i-a spus el lui Șeremetev. Experiența unui eșec mai vechi îi fusese învățătură de minte — să nu mai împartă niciodată comanda armatei între mai mulți generali, așa că acum l-a numit pe Șeremetev în funcția de comandant suprem al trupelor. Cu douăzeci de ani mai vârstnic decât el, acest boier foarte bogat, care era înrudit cu Romanovii, servise drept paj al țarului Aleksei, însă ca mentalitate se situa la confluența dintre vechi și nou, călătorind deja în Occident și renunțând la barbă de când era tânăr. General precaut și de nădejde, dar

niciodată un bun tovarăș de pahar, Șeremetev avea o relație dificilă cu Petru.

Regele suedez trebuia să opteze dacă să lovească întâi Rusia sau Polonia. Cu zece ani mai tânăr decât Petru, Carol al XII-lea avea doar optsprezece ani: era înalt, rotund la față, cu ochi albaștri și deja cam pleșuv. Se călise fizic călărind neobosit ca să devină un rege-războinic de tip spartan: putea să ridice de pe jos o mănușă, gonind calul în galop. Probabil homosexual, disprețuia orice atracție pentru femei („Eu sunt însurat cu armata"), preferând să citească Biblia și să facă instrucție militară cu infanteriștii lui, ca să devină cei mai buni soldați din Europa. Supușii îl venerau, considerându-l „Ultimul viking" al unui trecut glorios. Fiind un adept impetuos al atacului în orice moment, avea o credință mesianică, dar sumbră, în rolul lui pe pământ: când, mai târziu, a avut parte de înfrângeri, a poruncit să fie bătută o monedă cu inscripția „De ce vă îngrijorați? Dumnezeu și eu însumi trăim încă!". Poreclit de unii „Cap-de-Fier", Carol al XII-lea obișnuia să poarte un război până la capăt: „Am decis să nu pornesc niciodată un război nedrept, dar nici să nu închei vreodată un război drept". În calitate de comandant de oști, era la fel de sagace ca Petru, iar duelul lor până la moarte avea să dureze optsprezece ani.[91]

*

Din fericire pentru Petru, care avea nevoie de timp pentru mobilizarea și refacerea armatei după dezastrul de la Narva, Carol al XII-lea a pornit întâi împotriva Poloniei, detronându-l pe August cel Puternic și punând în locul lui un rege-marionetă supus lui, în timp ce Petru ataca garnizoanele suedeze din jurul Balticii. Pe 30 decembrie 1701, Șeremetev a înfrânt o armată suedeză. Încântat la culme, Petru l-a trimis pe Menșikov să-i ofere lui Șeremetev bastonul de feldmareșal și decorația cu panglică albastră — *cordon bleu* — a noului Ordin Sfântul Andrei, înființat de el. Petrecându-și o mare parte din timp în mijlocul trupelor sau ocupându-se de intendență, Petru a început să cucerească o serie de fortărețe suedeze din Livonia, o campanie militară ușurată de izbucnirea unui conflict european, Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei, care complica poziția lui Carol al XII-lea. Pe 14 octombrie 1702, înaintând în Ingria (ținutul sud-estic al Golfului Finic), rușii au cucerit fortăreața suedeză Nöteborg. Petru a redenumit-o Shlisselburg („Fortăreața-Cheie") — fiindcă era „cheia" spre fluviul Neva — și l-a numit pe Menșikov guvernator al cetății.

Pe 1 mai 1703, Petru și Menșikov au cucerit Nyenskans. Pe 16 mai, pe Insula Iepurilor din apropiere au fost puse temeliile unei fortărețe, pe care Petru avea să o numească Sfinții Petru și Pavel, însă este posibil ca el să nu fi fost prezent personal la acel eveniment, care ulterior a intrat în legendă, povestindu-se că țarul însuși ar fi ales locul cu ajutorul unui vultur. Oricum, în decurs de un an, când această cetate era terminată, Petru începuse să o vadă drept temelia inițială a unui nou oraș, care avea să fie atât simbolul, cât și catalizatorul năzuințelor lui pentru Rusia — un monument închinat victoriilor lui asupra suedezilor, un port pentru un țar cu ambiții navale și o metropolă apuseană pentru o Rusie modernizată; a numit acest oraș Sankt-Petersburg. Vizavi de fortăreață (și aproape de locul unde avea să se înalțe Palatul de Iarnă), a clădit o mică *domik*, o cabană cu trei odăi, în stil baroc olandez, unde avea să locuiască în următorii cinci ani, în timp ce făurea un șantier naval și o amiralitate. Sankt-Petersburg a devenit „Edenul meu…, dragostea mea“, pe care o împărtășea mai presus de toți cu Menșikov: „Nu mă pot abține să nu-ți scriu din acest paradis; cu adevărat, aici trăim ca în rai“.[92]

Petru s-a întors imediat la Moscova, unde a sărbătorit triumful în stil roman și a decernat faimosul *cordon bleu* atât lui Menșikov, cât și lui însuși. La 23 noiembrie 1703, a organizat un banchet de ziua onomastică a lui Menșikov, căruia i-a conferit acum titlul de conte al Ungariei, procurat de la Sfântul Împărat Roman.[93] Curții itinerante a lui Petru i s-a alăturat o ceată gălăgioasă de curtezane aduse de Menșikov.

Menșikov curta o adolescentă dintr-o familie nobilă, Daria Arseneva, care era domnișoara de onoare a surorii lui Petru. Daria și sora ei au intrat în serviciul lui Menșikov, făcând parte din servitorii casei. Aici, în octombrie 1703, Petru, acum în vârstă de treizeci și unu de ani, a cunoscut o fată, care avusese deja o viață tumultuoasă. În stilul ei caracteristic, tânăra aceasta avea să devină un personaj la fel de formidabil ca Petru, iar ascensiunea ei la curtea țaristă s-a produs spectaculos și meteoric, cum nu i-a mai fost dat nimănui să trăiască în veacul al XVIII-lea.

Marta Scavronskaia, în vârstă de nouăsprezece ani, cu ochi negri, forme voluptuoase și păr blond, era fiica unui țăran, probabil de naționalitate lituaniană sau scandinavă, care a rămas orfană și a fost adoptată de un pastor luteran, acesta la rândul lui măritând-o cu un soldat suedez. La moartea soțului ei, a fost luată prizonieră, fiind trimisă într-un lagăr rusesc, fără nicio haină pe ea, în afară de o pătură. După o aventură

amoroasă cu un cavalerist rus, i-a fost pasată lui Șeremetev, care a folosit-o ca spălătoreasă (și, probabil, amantă), înainte de a i-o trimite lui Menșikov, care, la fel, a folosit-o la spălatul rufelor (și, probabil, ca amantă).

Petru și Anna Mons se despărțiseră, după ce țarul descoperise că amanta lui întreținea relații amoroase cu doi ambasadori străini simultan. Petru i-a confiscat palatul și bijuteriile, dar familia ei a rămas la Curte. Acum, a început s-o îndrăgească pe Marta, spălătoreasa lituaniană, convertind-o la ortodoxie și dându-i numele de Ecaterina. „Salut, domnule căpitan“, scria Ecaterina într-una dintre primele scrisori pe care i le-a adresat. „Barca ta cu vâsle este pregătită: să fie trimisă Domniei Tale?“ Ecaterina știa că ambarcațiunile erau un mijloc sigur de a ajunge la inima lui.

Exact peste nouă luni, Ecaterina a dat naștere primului lor copil, o fiică. „Felicitări pentru nou-născutul tău“, scria ea. În cea mai mare parte a următorilor douăzeci de ani, Ecaterina avea să fie gravidă adesea. Însă fetița a murit repede, prima dintre multe alte vlăstare de-ale lor, care au avut aceeași soartă. Din cei doisprezece copii ai lor, doar doi au ajuns la vârsta adultă, iar el punea aceste decese pe seama voinței lui Dumnezeu, deși ținea mai mult la băieți (pe care îi numea „recruții“ lui), decât la fete. „Slavă Domnului că mama (copiilor) e sănătoasă“, obișnuia el să se consoleze. În timp ce el și Menșikov, care era acum comandantul cavaleriei, răpuneau forțele armate suedeze în Livonia, cucerind Narva, pretutindeni unde mergeau erau în grup de patru, împreună cu Ecaterina și Daria.

Relația lui Petru cu Ecaterina se baza nu numai pe atracția fizică dintre ei, la care se adăugau dragostea și amărăciunile părintești față de copiii lor, ci și pe veselia ei nestăvilită, precum și pe seninătatea ei imperturbabilă, care îi permiteau să se comporte adecvat cu Petru, atunci când era nevoie. Când Petru era cuprins de una dintre crizele care îl chinuiau, Ecaterina știa să-l ia cu binișorul, rezemându-i capul pe genunchii ei și alinându-l duios. Putea să bea mult și avea un fizic puternic, săltând la un moment dat un sceptru, pe care Petru s-a căznit și el să-l ridice; de altfel, îi plăcea să se îmbrace ca o amazoană la ședințele Sinodului Marilor Cheflii.

Chiar și peste ani, au continuat să flirteze unul cu celălalt. „Dacă ai fi aici, îi scria ea, ar apărea curând încă un micuț Șișenka“, dar apoi glumea pe seama noilor lui amante, în timp ce el, la rândul lui, o tachina pentru admiratorii ei: „Este absolut evident că ți-ai găsit un altul mai bun decât mine“. Și, făcând haz de necaz, zicea că așa își lua ea revanșa pentru

infidelitățile lui. Întrucât nu a învățat niciodată să scrie, Ecaterina dicta altcuiva scrisorile ei. Petru o numea de obicei „Mama“ sau „Katerinușka, prietena mea“, ducându-i dorul când nu erau împreună: „Mama, mă plictisesc fără tine, iar tu cred că la fel“. Îi povestea despre escapadele lui — „ne-am făcut burțile butie și gurile pâlnie“. Spre deosebire de tradiționalele mirese regale moscovite, Ecaterina nu a venit la Curte cu un arbore genealogic în spate și cu o facțiune de rubedenii ambițioase, care să vizeze schimbarea echilibrului de putere. În schimb, și-a făurit propriile alianțe, îndeosebi cu Menșikov, și și-a clădit o personalitate puternică și cu atâta aplomb, încât în cele din urmă a devenit o candidată plauzibilă la tron, cu drepturi inatacabile. „Principalul motiv pentru care țarul o îndrăgea atât de mult“, își amintea Alexander Gordon, fiul generalului scoțian, „era marea ei bunătate sufletească“. Întotdeauna, îi spunea pe un ton vesel că oricâte „spălătorese“ și-ar mai găsi el, niciodată nu o va uita pe vechea lui prietenă.

În iulie 1706, Golovin, care era ministru-mareșal-amiral și prieten cu Petru, a murit la vârsta de cincizeci și șase de ani, din cauza alcoolismului excesiv. După Lefort, Petru și-a dat seama că „pierduse doi amirali“ din cauza acelei „boli“. Moartea lui Golovin a avut efectul de a mări puterea lui Menșikov[94], căruia Petru i-a conferit titlul rusesc de prinț de Ingria — primul titlu princiar acordat vreodată de un țar. Dușmanii lui l-au poreclit „Prințul din Tină“.[95]

*

În ianuarie 1708, Carol al XII-lea, desfășurând una dintre cele mai capabile forțe armate din Europa, a invadat Rusia cu 44 000 de soldați. Petru a declarat că nu va ceda niciun petic de pământ, indiferent dacă pierdea zece sau douăzeci de bătălii, însă primejdia războiului l-a făcut să se gândească la propria-i moarte. În noiembrie, s-a însurat pe ascuns cu Ecaterina. Starea de încordare psihică îl făcea intransigent în fața oricărui eșec. „Sunt surprins de tine“, îi scria el fratelui său vitreg, Musin-Pușkin, când acesta a avut o înfrângere în misiunea sa de luptă din timpul războiului, „deoarece am crezut că aveai ceva minte în cap, însă acum constat că ești mai prost decât un animal necuvântător“. Când a primit știrea că trupele lui Carol al XII-lea înaintau la atac, i-a scris Ecaterinei, spunându-i că „inamicul se apropie și noi nu știm încotro se va îndrepta în continuare“, adăugând că trimitea cadouri pentru ea („Mama“) și noul lor bebeluș. În timp ce se deplasa nervos între Sankt-Petersburg, Moscova și Kiev, rezolvând scandalurile dintre comandanții săi și alocând

resurse, Petru pândea și aștepta. Poruncise să se aplice tactica pământului pârjolit pe cuprinsul Poloniei și al Lituaniei, unde Carol al XII-lea ierna cu armata sa, însă i-a spus Ecaterinei că avea „atât de puțin timp, nu te aștepta la scrisori prea multe de la mine“.

Carol al XII-lea continua să înainteze cu armata, însă rușii nu voiau să se angajeze în bătălia capitală pe care regele suedez și-o dorea și care i-ar fi permis să le dea lovitura de grație. Urmărindu-i pas cu pas, hărțuindu-i și momindu-i pe suedezi, Șeremetev comanda armata principală, Menșikov — cavaleria, în timp ce aliatul rușilor, hatmanul cazacilor, Ivan Mazeppa, acoperea flancul sudic. Petru era entuziasmat de succesele rușilor: „N-am mai văzut niciodată atâta disciplină și ordine în rândul trupelor noastre!“ Ecaterinei îi împărtășea toate noutățile, bune și rele deopotrivă. „Am tras un dans minunat, drept sub nasul aprigului Carol“, îi povestea el în august. În septembrie, rămas fără provizii, Carol al XII-lea se afla în fața marii decizii: să forțeze înaintarea spre Moscova sau să vireze spre sud, în stepele mănoase ale Ucrainei. A așteptat ca generalul său Adam Löwenhaupt să coboare dinspre Livonia cu 12 000 de oameni, însă într-un final, pe 15 septembrie 1708, Carol al XII-lea a pornit spre sud, în Ucraina, încrezător că Löwenhaupt, aflat la numai 145 kilometri distanță, îl va ajunge din urmă. Dar Petru și Menșikov au înțeles că aceasta era șansa lor. Pe 28 septembrie, l-au atacat năprasnic pe Löwenhaupt, pe râul Lesnaia. „Toată ziua a fost imposibil să ne dăm seama de partea cui avea să fie victoria“, scria Petru, însă până dimineață Löwenhaupt pierduse toate proviziile și jumătate din efectivul armatei. Carol al XII-lea a primit 6 000 de oameni, dar nimic cu ce să-i hrănească. „Această victorie, scria Petru, poate fi considerată cea dintâi izbândă a noastră.“

Apoi, pe 27 octombrie, Petru a primit vești disperate de la Menșikov: aliatul lui, Mazeppa, căpetenia cazacilor, trecuse de partea dușmanului, trădând Ucraina, care încăpea pe mâinile lui Carol al XII-lea. În vârstă de șaizeci și trei de ani, Mazeppa fusese hatman timp de peste douăzeci de ani, jonglând cu abilitate între tătari, otomani, ruși și polonezi, însă înaintarea suedezilor îl pusese în fața unei dileme.[96] Carol al XII-lea i-a oferit o Ucrainăă independentă. Mazeppa îl susținuse pe Petru împotriva surorii lui, în 1682, însă hatmanul presimțea că țarul avea să-i reducă din independență, mai ales că Menșikov dorea să devină el hatman. Rămânând alături de Petru, risca să nu se aleagă cu

nimic. Așteptând în capitala statului său, negocia pe ascuns cu regele Carol al XII-lea.

Acum, când armata suedeză se apropia, Mazeppa a ignorat somațiile lui Petru. Țarul l-a trimis pe Menșikov, dar Mazeppa a luat decizia de a porni în galop spre nord, cu oastea sa căzăcească, pentru a i se alătura lui Carol al XII-lea. Menșikov a descoperit că Mazeppa fugise. „Am primit misiva ta despre complet neașteptata și păcătoasa trădare a hatmanului“, scria Petru, „cu o enormă uimire“.

Carol al XII-lea și Petru și-au dat seama simultan că, de fapt, capitala hatmanului, Baturin, era cheia pentru a stăpâni Ucraina. Regele suedez și favoritul țarului s-au năpustit spre capitala cazacilor. Menșikov a ajuns primul. A pustiit Baturin, dar, neputând fortifica citadela, i-a dat foc și i-a ucis pe cei 10 000 de locuitori. Și astăzi chiar, arheologii din Baturin continuă să dezgroape schelete.[97]

*

Iarna aspră a vlăguit armata suedeză, redusă acum la 24 000 de oameni. Carol al XII-lea trebuia să lupte sau să se retragă. Petru, construind corăbii în Azov și reorganizând sistemul de guvernământ, pentru a înlesni mobilizarea trupelor și colectarea proviziilor necesare[98], aștepta; Șeremetev și Menșikov pândeau momentul prielnic. Apoi, în aprilie 1709, Carol al XII-lea a lansat un asediu asupra orășelului Poltava, în scopul de a câștiga o bază pentru operațiunile viitoare sau de a provoca o bătălie.

„Cât privește Poltava, cel mai bine ar fi să-l atacăm pe dușman“, îi scria Petru lui Menșikov. „Avem nevoie și de feldmareșal (Șeremetev — *n. red.*). În mod limpede, acest lucru este de primă însemnătate, însă las totul la latitudinea gândirii tale judicioase.“ Pe 27 mai, Menșikov l-a chemat de urgență. „Voi veni cât pot de iute.“ A plecat din Azov, în fuga calului. Pe 4 iunie, Petru s-a întâlnit cu Șeremetev și Menșikov, împreună cu Ecaterina, Hannibal[99] (negrul lui preferat) și Iakim Volkov (piticul lui).

„Cu ajutorul lui Dumnezeu, până la sfârșitul acestei luni, vom rezolva problema principală cu ei“, scria el încrezător. Preluând comanda supremă, Petru, această neîntrecută întruchipare a conducătorului de oști autocrat, a ordonat înaintarea trupelor, până la aproape un kilometru distanță de Poltava, unde a dispus consolidarea unui bivuac dreptunghiular pentru cei 40 000 de soldați, întărit pe o latură de malurile abrupte ale râului și apărat pe celelalte trei laturi de fortificații și țepușe. Cazacii păzeau, în ariergardă, o tabără pentru echipamentul mobil, unde se afla și Ecaterina.

Rușii și-au fortificat campamentul, la care nu se putea ajunge decât printr-un coridor prin pădure, care, din ordinul lui Petru, a fost blocat prin șase redute, și alte patru amplasate transversal, unde erau încartiruiți 4 000 de oameni: un obstacol menit să respingă orice înaintare a suedezilor.

În timp ce observa lucrările rușilor, Carol al XII-lea a fost rănit la picior. Duminică, 26 iunie 1709, zăcând în pat în cartierul său general situat într-o mânăstire din apropiere, cu o rană deschisă la picior, regele a convocat un consiliu de război. Nedezmințindu-se, a decis să lanseze un atac preventiv pentru a contracara superioritatea numerică a armatei lui Petru. În zori, suedezii urmau să se furișeze prin redute, iar apoi să-i ia prin surprindere pe ruși, năvălind în bivuac. Era un plan riscant, cu multe posibilități de confuzie din cauza întunericului. Pentru rapiditatea acțiunii și efectul de surpriză în rândul inamicului, s-a renunțat la artilerie. Regele rănit nu putea prelua comanda personal. Totuși, coordonarea era esențială, iar generalii suedezi se detestau unii pe alții.

Pe 27 iunie, în cenușiul dinaintea zorilor, armata suedeză — 8 000 de infanteriști și 9 000 de cavaleriști — s-a instalat pe poziții, în timp ce Carol al XII-lea, adus la luptă pe un pat de campanie suspendat între doi cai, înconjurat de o gardă formată din oameni care să-l apere cu trupurile lor, plus ministrul său, contele Piper, i s-a alăturat comandantului Carl Gustaf Rehnskiöld, pe latura stângă, lăsându-l pe Löwenhaupt să comande trupele pe latura dreaptă. La ora 4 a.m., când soarele se ridica la orizont, suedezii au înaintat, însă elementul-surpriză, pe care mizaseră, a fost spulberat rapid, când redutele rusești au deschis focul. Aproape imediat planul suedezilor s-a dus de râpă. În loc să ocolească redutele rusești, centrul armatei suedeze s-a oprit pentru a le ataca în mod repetat, o bătălie minoră sângeroasă, dar irelevantă, fără să mai ajungă niciodată la locul fixat pentru a lupta cu adevărat, pe cealaltă parte. În schimb, suedezii au fost atacați de cavaleria lui Menșikov, până când Petru i-a dat ordin să se retragă și să-și împartă oamenii în două unități, pe ambele flancuri. O coloană suedeză s-a rătăcit în întunecimile locului și n-a mai ajuns niciodată la destinație, în timp ce infanteria lui Löwenhaupt, pe latura dreaptă, s-a rupt de restul armatei, ieșind din pădure și trebuind să înfrunte pe cont propriu bivuacul rușilor. Când Rehnskiöld și Carol i s-au alăturat în cele din urmă, au constatat că lipsea jumătate din mica lor armată.

La ora 9 p.m., Petru, în picioare pe fortificațiile bivuacului său, purtând un tricorn negru, cizme înalte, haina verde cu

manșete roșii a uniformei de colonel al regimentului Preobrajenski, precum și distincția cu panglică albastră a Ordinului Sfântului Andrei, de-a curmezișul pe piept, a identificat spărtura dintre formațiile suedezilor și l-a trimis pe Menșikov, îmbrăcat în alb strălucitor, împreună cu cavaleria sa să atace corpul de armată rămas în voia sorții, la mijloc. Rătăcite și izolate, trupele suedeze s-au predat. Rehnskiöld și Carol au așteptat două ceasuri, căutând unitățile dispărute.

Era o oportunitate extraordinară: Petru a ținut un consiliu de război în cortul său, după care a ieșit și a dat ordin armatei să se pregătească pentru bătălie — exact când Rehnskiöld a decis să se retragă. Trupele suedeze s-au aliniat pentru retragere, dar a fost prea târziu. Spre groaza lui Rehnskiöld, porțile bivuacului rusesc s-au deschis și întreaga armată a ieșit afară, formând un semicerc, cu Petru conducând latura stângă și Șeremetev partea din mijloc. Petru le-a reamintit oamenilor că luptau „pentru stat…, nu pentru Petru“, care „nu pune niciun preț pe viața lui, doar fie ca Rusia pravoslavnică și gloria ei să dăinuie de-a pururi!“ Prin această cuvântare, monarhul le împărtășea tuturor visul său înălțător despre măreția Rusiei, pentru care, în ciuda atitudinii lui grosolane și violente, a devenit un conducător atât de respectat în ochii nobilimii sale greu încercate.

Rehnskiöld a ezitat, după care a stopat retragerea și le-a ordonat suedezilor să se rotească pe loc și să se alinieze în formație de luptă: istoviți, însă excelent instruiți, soldații suedezi au efectuat perfect manevra de rotire, sub focul inamicului, apoi au așteptat ordinul de înaintare. Se deplasau încet, fără să se poticnească vreo clipă în timp ce cădeau secerați de canonadele rușilor. Flancul lor drept s-a ciocnit de ruși, forțându-i să se retragă, însă flancul stâng fusese decimat de salvele rușilor. Având în vedere superioritatea trupelor rusești, succesul repurtat de suedezi pe latura dreapta nu a făcut decât să slăbească și mai mult flancul lor stâng, deja greu lovit. Un glonț de muschetă i-a zburat pălăria din cap lui Petru. A ordonat infanteriei să înainteze în breșa care se deschidea între flancul stâng și cel drept al suedezilor. Șaua lui Petru a fost lovită de un foc de armă, iar un glonț a fost deviat din pieptul lui, grație unei iconițe pe care o purta la gât. În timp ce Gărzile Regale ale lui Carol al XII-lea s-au luptat până la ultimul om, armata suedeză a cedat complet. Carol însuși a fost la un pas de a fi capturat. Douăzeci și unu dintre cei douăzeci și patru de bodyguarzi-brancardieri au fost uciși, iar el, șiroind de sânge, a trebuit să fie ridicat pe un cal. Acum, era nevoit să călărească pentru a-și salva viața.

Aproximativ 6 900 de suedezi zăceau morți sau răniți, în timp ce alți 2 700 fuseseră făcuți prizonieri. Petru era entuziasmat, trecând călare printre oamenii lui, îmbrățișându-i pe generali. A fost ridicată o bisericuță de campanie, pentru un tedeum, apoi țarul i-a așteptat pe prizonieri. Menșikov îi mâna înăuntru, punându-i să îngenuncheze și să predea săbiile în mâinile biruitorului lor. După aceste plecăciuni solemne, Petru s-a îndreptat spre un splendid cort persan, pentru un banchet. Fiecare toast era salutat cu bubuiturile unei canonade. Când au fost aduși înăuntru mareșalul Rehnskiöld și contele Piper, Petru a ridicat paharul în cinstea lor, înainte de a întreba: „Dar unde-i fratele meu Carol?“ Regele însă fugea spre sud.[100] Petru i-a înapoiat sabia lui Rehnskiöld și a închinat paharul în onoarea „dascălilor“ lui în arta războiului.

— Cine sunt dascălii tăi? a întrebat Rehnskiöld.

— Voi sunteți, domnilor, i-a răspuns Petru.

— Bun, atunci elevii le-au înapoiat mulțumirile lor celor care le-au fost dascăli, a spus mareșalul înfrânt în luptă.

În seara aceea, Petru a scris paisprezece bilete „din tabăra de la Poltava“, printre care și acesta, adresat Ecaterinei aflate în apropiere:

> Matușka, îți dau binețe. Atotmilostivul Dumnezeu ne-a dăruit nouă astăzi o victorie nemaiauzită asupra dușmanului.
>
> Petru
>
> P.S. Vino aici și felicită-ne!

Petru îi raporta cu haz lui Romodanovski la Moscova: „Întreaga armată inamică a sfârșit ca Faeton“.[101] „Felicit pe Majestatea Ta“, adăuga el, ridicându-l în glumă pe prințul-cezar la noul titlu burlesc de „împărat“. Peste două zile, Petru l-a promovat pe Menșikov la rangul de mareșal, lui Golovkin i-a dat noul post de cancelar și pe Șeremetev l-a împroprietărit cu nenumărați șerbi. Colonelul Petru îi mulțumea prințului-cezar pentru propria-i promovare la gradul de general de corp de armată și contraamiral, deși „eu nu am binemeritat atât de mult, Majestatea Ta“.

Petru era convins că această victorie însemna cucerirea regiunii baltice — „Acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fost așezată piatra finală la temelia Sankt-Petersburgului“ —, marcând sfârșitul Imperiului Suedez și renașterea Rusiei. Scriindu-i Ecaterinei, Petru numea acest lucru „învierea poporului (nostru) rus“.

Dar războiul era departe de a se fi încheiat. În timp ce Șeremetev se îndrepta spre nord ca să ia în stăpânire Baltica, iar Menșikov gonea să ocupe Polonia, Petru și Ecaterina au

pornit înspre Kiev unde, „pentru păcatele mele, am fost năpăstuit cu accese de friguri, fierbințeli, grețuri și sfârșeală“. Când s-a însănătoșit, a reînnoit alianța cu August cel Puternic și l-a reinstalat pe tronul Poloniei. „Mă plictisesc fără tine“, îi povestea el Ecaterinei. „Polonezii stau permanent la sfat pentru Ivașka Hmelnițki (alcool). Glumești pe seama flirturilor mele, dar noi nu avem niciunul; fiindcă suntem bătrâni și nu ne stă în fire așa ceva. Mirele (Menșikov tocmai se însurase cu Daria — *n.a.*) a avut o întrevedere alaltăieri cu Ivașka, după care a tras o căzătură urâtă, de zace neputincios și acum.“

„Te rog, vino degrabă“, îi răspundea Ecaterina. „Oh, dragul meu, mi-e dor de tine… A trecut parcă un an de când nu ne-am mai văzut.“ La 14 noiembrie 1709, Petru i s-a alăturat lui Șeremetev în asediul de la Riga: „Am lansat primele trei bombe cu mâinile mele — răzbunare pe locul acela blestemat“.

La 18 decembrie, Ecaterina a adus pe lume o fetiță, Elisabeta. Petru le-a vizitat pe mamă și pe fiică. Peste două zile, însoțit de doi favoriți de-ai săi, Menșikov și prințul Vasili Dolgoruki, colonel al regimentului de gardă Preobrajenski, a intrat călare în Moscova, trecând prin șapte arcuri triumfale și urmat de mii de prizonieri suedezi. După un tedeum la Catedrala Adormirii Maicii Domnului, a urcat pe Scara Roșie, de unde văzuse atâtea atrocități în copilărie, și a intrat în Palatul Fețetelor, unde Rehnskiöld și Piper au fost prezentați țarului așezat pe tronul său. Dar când au făcut plecăciunile în fața lui, au rămas nedumeriți văzând că nu uriașul pe care îl cunoscuseră la Poltava, ci prințul-cezar, cu sprâncene groase și stufoase, era cel care trona pe un podium, iar cina era servită de Menșikov, Șeremetev și adevăratul Țar.

În 1710, pe parcursul verii și al iernii, rușii au cucerit porturile Riga, Reval și Vîborg de la Marea Baltică. „Vești bune, i-a scris țarul Ecaterinei, acum putem proteja Sankt-Petersburg.“

Dar Carol, recuperându-se în timp ce era la otomani, îl încuraja pe sultan să intre în război. Când Petru a cerut cu tărie să îi fie predat regele Carol al XII-lea, otomanii s-au simțit ofensați. În timp ce sultanul punea la cale războiul, Petru pregătea două nunți — una în familia regală, cealaltă între pitici.[102]

[83] Printre nenumăratele variante de monștri și pocitanii umane, Petru căuta mereu creaturi uriașe: francezul uriaș (cunoscut în rusă drept Nikolai Jigant, care a fost ulterior expus — întâi viu, iar apoi mort și împăiat — în Cabinetul de Curiozități al lui Petru) și finlandeza uriașă erau costumați de obicei în bebeluși, în timp ce piticii apăreau adesea machiați ca niște bătrâni sau complet în pielea goală sărind afară din plăcinte. Petru îi îndrăgea mult pe piticii lui preferați, care călătoreau în anturajul lui. (*N.a.*)

[84] Personaj din folclorul britanic, întruchipând prețioasa recoltă de orz și băuturile (bere, whisky) care se prepară din această cereală (*N.t.*).

[85] Aceasta se bazează pe corespondența lui Petru cel Mare, în *Pisma i Bumagi Imperatora Petra Velikogo* (în continuare, *PiB*); Hughes, *Russia*, pp. 248–297; Ernst Zitser, *The Transfigured Kingdom* (în continuare, Zitser), pp. 157–170. Despre Menșikov bătut cu pumnii de Petru: Korb, vol. 1, p. 6. Despre Sfaturile domnești burlești: Korb, vol. 1, pp. 100, 252–253; *PiB*, nr. 4, p. 184, nr. 6, p. 301, nr. 7, pp. 90–91, nr. 11, pp. 141, 167. Petru către Zotov, citat în Hughes, *Russia*, pp. 98–99, 252. Nunta lui Zotov: Weber, vol. 1, pp. 89–90. Anna Mons: Librovici, pp. 83–87. Titluri regale „pe care le urăsc“: Hughes, *Russia*, p. 363. Timpul ca moarte: *PiB*, nr. 1, p. 444, nr. 11, p. 282. Moartea mamei: *PiB*, nr. 4, p. 379, 22 septembrie 1694; *Cock*, pp. 3–11. Despre Streșnev/Musin-Pușkin: LeDonne, pp. 236–239.

[86] Hughes, *Russia*, pp. 18–19; Gordon, pp. 18–25; *Cock*, pp. 3–11.

[87] Hughes, *Russia*, pp. 23–26. Despre necro-fascinație: Hughes, *Russia*, p. 370; John Evelyn, *The Diary of John Evelyn*, vol. 3, pp. 334–335; Hughes, *Peter the Great*, pp. 101–117.

[88] Se spune că arma folosită de Petru pentru a tăia capul muschetarilor ar fi fost „sabia justiției“, de fabricație germană, menită să fie etalată la adunările judecătorești, dar și folosită pentru decapitări. Este imposibil de dovedit acest lucru, însă sabia poate fi văzută astăzi în Muzeul Armurăriei din Kremlin. Când un muschetar pe nume Orlov a lovit cu piciorul în capul tăiat al victimei dinaintea lui și a pășit în față să fie ucis, Petru l-a aclamat pentru curajul arătat și l-a eliberat. Acel om era bunicul iubitului Ecaterinei a II-a, Grigori Orlov. (*N.a.*)

[89] În timp ce călătorea prin Rusia, Petru cârmuia țara prin intermediul unei mici cancelarii formate din Fiodor Golovin, un ministru calm, extenuat de muncă, priceput la toate, care era feldmareșal, mare amiral și ministru de Externe; doi șefi de cabinet, în care avea încredere, incluzându-l pe Prințul-Papă Zotov; și Menșikov, omul pe jumătate analfabet, de care nu se putea lipsi, căruia i-a încredințat acum primul post oficial: tutore al țareviciului Aleksei. Ultimul decret din vechiul veac, pe care l-a dat Petru, a fost pentru înlocuirea calendarului bazat pe cronologia bizantină, care începea de la facerea lumii. La sfârșitul anului bizantin 7208, Petru a adoptat calendarul pe stil nou, ca în Occident, care începea numărătoarea anilor de la nașterea lui Iisus Hristos: era acum 1 ianuarie 1700. (*N.a.*)

[90] Bărbi: Korb, vol. 1, pp. 255–260. Decretul pentru bărbi: *Polnoe sobranie zakonov* (în continuare, *PSZ*), nr. 4, p. 282. Despre cruzimea *streliților*: Korb,

vol. 1, pp. 178, 187, 202, 243; Hughes, *Russia*, p. 327. Execuții ulterioare: F. W. Bergholz, *Dnevnik* (în continuare, Bergholz), pp. 10–12. Pricazul Preobrajenskoe: LeDonne, pp. 122–123. Opoziția Lopuhin: LeDonne, p. 159.

[91] Hughes, *Russia*, pp. 26–32; Peter Englund, *The Battle That Shook Europe* (în continuare, Englund).

[92] Hughes, *Russia*, pp. 31, 210–212.

[93] Conform tradiției, țarii ruși, spre deosebire de majoritatea celorlalți monarhi din Europa, nu acordau titluri nobiliare. Sfântul Împărat Roman, care îndeobște era arhiducele Habsburg al Austriei, putea numi prinți și conți ai Sfântului Imperiu Roman și, bucuros, la rugămintea țarului, furniza titlurile respective. (*N.a.*)

[94] Nimeni nu a moștenit întreaga putere de care se bucurase Golovin. Pedant și irascibil, Gavril Golovkin, o rudă de-a mamei lui Petru, care îl însoțise la șantierele navale din Olanda, a preluat Ministerul de Externe, în timp ce jovialul și destoinicul Fiodor Apraksin, cumnat cu Fiodor al III-lea, care ca adolescent făcuse parte din regimentele de jucărie, a devenit mare amiral al flotei. Între timp, mareșalul Șeremetev a fost răsplătit, pentru înăbușirea revoltei cazacilor din Astrahan, cu titlul de conte, primul de acest fel acordat de un țar. În scurt timp, Golovkin și Apraksin au devenit conți, de asemenea. (*N.a.*)

[95] Scrisorile lui Menșikov către Daria Arsenieva: *RA*, 1877, nr. 2, pp. 239–245; Hughes, *Russia*, pp. 394–398. Scrisorile lui Petru către Ecaterina: N. I. Pavlenko, *Catherine I* (în continuare, Pavlenko), pp. 168–169; Librovici, pp. 83–90. Despre forță: Bergholz, 1722, pp. 126–127. Despre Prințul-din-Tină: Le Donne, *Familii*, p. 241.

[96] Fiind un nobil foarte cultivat, Mazeppa făcuse studii în Occident și slujise la curtea poloneză, până când avusese o aventură amoroasă imprudentă cu soția unui pan polon. Soțul încornorat poruncise ca Mazeppa să fie arestat, dezbrăcat în pielea goală și legat de un cal sălbatic, căruia i s-a dat drumul să fugă în stepe, unde — se povestea — întâmplarea făcuse ca osânditul să fie salvat de cazacii zaporojeni. Dar nu a fost ultima oară când viața sentimentală fusese la un pas de a-l distruge complet. În urmă cu câteva luni, la mijlocul anului 1708, bătrânul craidon se îndrăgostise de Matrena Kociubei, în vârstă de douăzeci de ani, al cărei tată, un judecător cazac, a denunțat trădarea lui Mazeppa, în fața lui Petru. Țarul însă nu l-a crezut, predându-i-l pe Kociubei lui Mazeppa, care i-a tăiat capul imediat. Ministru al lui Aleksandru I și al lui Nicolae I, prințul Kociubei era strănepotul acelui judecător. (*N.a.*)

[97] LeDonne, pp. 68–70. Mazeppa: Plokhy, pp. 119–130; Hughes, *Russia*, pp. 32–37; de asemenea, „bestii necuvântătoare“, la p. 444; O. Subtelny, „Mazeppa, Peter I and the Question of Treason“, *Harvard Ukrainian Studies*, 1978, nr. 2, pp. 158–184.

[98] Între 1707 și 1709, Petru a împărțit Rusia în nouă gubernii, conduse de câte un guvernator: Menșikov era guvernator la Sankt-Petersburg, Streșnev — înlocuitorul de „tată“, la Moscova, iar rude de-ale țarului în celelalte posturi. Guvernatorii răspundeau direct în fața lui Petru, eludând astfel guvernul central

oficial, în timp ce vechile birouri administrative (*prikazi*) continuau să depindă de Moscova. (*N.a.*)

[99] În 1703, Gavril Golovkin poruncise să fie cumpărat de la Constantinopol un sclav negru, „Abram arapul“, adus pesemne de negustătorii de sclavi din Ciad sau Etiopia. Petru a fost naș la botezul acestui băiat musulman, care de-atunci înainte a devenit Abram Petrovici Hannibal sau Gannibal. A fost unul dintre pajii negri ai lui Petru, cunoscuți drept nubieni, arabi sau abisinieni, care au devenit o prezență exotică la curtea dinastiei Romanov, până în 1917. Hannibal avea talente excepționale. Observând că băiatul vădea aptitudini deosebite pentru limbi străine și matematică, Petru l-a trimis să studieze în Franța. Ulterior, Hannibal avea să devină primul general negru din Europa și, totodată, bunicul poetului Pușkin, care a povestit viața lui în *Negrul lui Petru cel Mare*. (*N.a.*)

[100] Urmărit de Menșikov, Carol al XII-lea, însoțit de Mazeppa, cazacii acestuia (care, fiind trădători, nu puteau să se predea) și o mică escortă, abia a reușit să ajungă la fluviul Bug, unde și-a abandonat armata și a fugit pe teritoriul otomanilor, de unde a continuat să dirijeze războiul împotriva lui Petru. (*N.a.*)

[101] Conform mitului grec, Faeton a condus cu atâta nesăbuință și nepricepere carul solar, încât s-a prăvălit într-un puhoi de flăcări — o metaforă pentru primejdiile oricărei ambiții excesive. (*N.a.*)

[102] Despre guvernatori: LeDonne, *Familii*, pp. 240–242; LeDonne, pp. 68–74; Soloviev, vol. 28, pp. 82–102; Pavlenko, pp. 172–173; învierea Rusiei, la 27 iunie 1719, în Pavlenko, p. 230. Politici de grup: Bushkovitch, pp. 255–270. Relatarea bătăliei conform lui Englund: Hughes, *Russia*, pp. 38–45. Despre celebrare: *PiB*, nr. 8, pp. 446–447, 473–474; *SIRIO*, nr. 50, p. 291.

DINASTIA ROMANOV cca 1700–1800

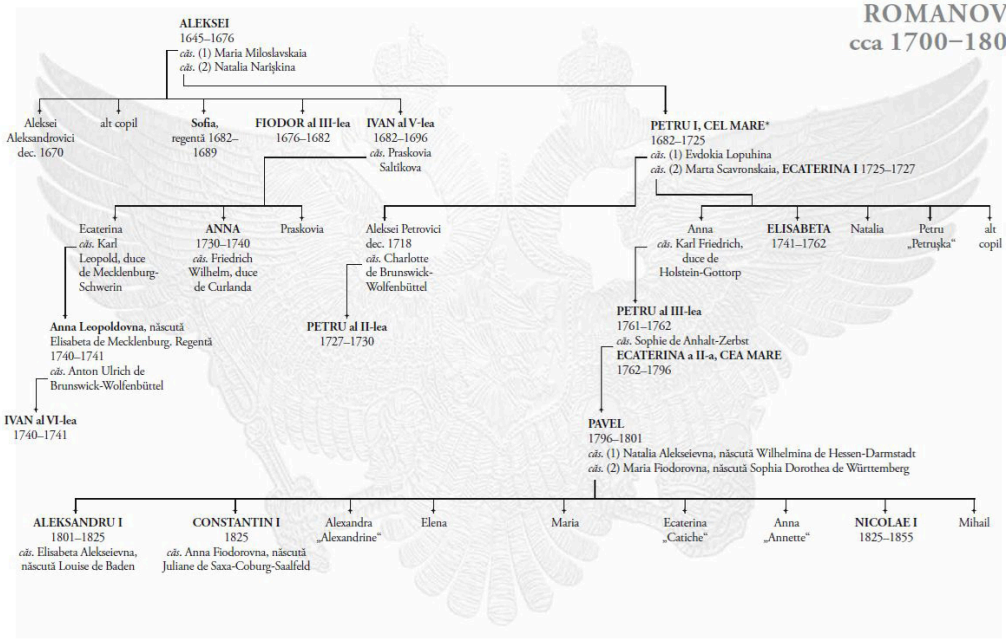

* Petru I a fost primul împărat al Rusiei. Toţi succesorii săi au fost atât împăraţi, cât şi ţari.

ACTUL AL II-LEA
Apogeul

SCENA 1

Împăratul

Lista personajelor

PETRU CEL MARE, țar și împărat (1682–1725)
Evdokia (născută Lopuhina), țarină, prima lui soție, acum călugăriță
Aleksei, țarevici, fiul lui cel mare, din căsătoria cu Evdokia
Charlotte, prințesă de Brunswick, soția lui Aleksei
PETRU AL II-LEA, fiul lui Aleksei și al Charlottei, nepotul lui Petru cel Mare, țar (1727–1730)
ECATERINA I (anterior Marta Scavronskaia), țarină, a doua soție a lui Petru cel Mare, împărătească a Rusiei (1725–1727)
Anna, fiica lor, mai târziu soția lui Karl Friedrich, duce de Holstein-Gottorp, „Annușka"
ELISABETA, fiica lor, împărătească a Rusiei (1741–1762)
Petru Petrovici, băiețelul lor, „Petrușka"
Praskovia (născută Saltîkova), țarină, văduva țarului Ivan al V-lea
Ekaterina, fiica lui Ivan al V-lea și a Praskoviei, măritată cu Karl Leopold, duce de Mecklenburg-Schwerin, „Ducesa Sălbatică"
ANNA, fiica lui Ivan al V-lea și a Praskoviei, măritată cu Friedrich Wilhelm, duce de Curlanda, împărătească a Rusiei (1730–1740)
Afrosina Fiodorova, amanta finlandeză a lui Aleksei

CURTENI — miniștri etc.

Prințul Fiodor Romodanovski, prinț-cezar, conducător al Biroului Preobrajenski
Prințul Ivan Romodanovski, fiul său, prinț-cezar, conducător al Biroului Preobrajenski
Aleksandr Menșikov, primul prinț rus, feldmareșal și cel mai bun prieten al lui Petru, „Aleșka", „Prințul-din-Tină"
Boris Șeremetev, feldmareșal, conte
Gavril Golovkin, cancelar, conte
Fiodor Apraksin, mare amiral, conte, fratele țarinei Marfa (soția lui Fiodor al III-lea)
Prințul Vasili Dolgoruki, comandant al regimentului de gardă Preobrajenski
Piotr Tolstoi, acolit al clanului Miloslavski, șef al poliției secrete
Piotr Șafirov, vicecancelar, primul baron rus
Anton Devier, șeful poliției din Sankt-Petersburg
Pavel Iagujinski, procurator-general

DUȘMANI

Carol al XII-lea, regele Suediei, „Ultimul Viking", „Cap-de-Fier"

Baltagi Mehmet Pașa, mare vizir otoman

Poltava a schimbat statutul Rusiei în Europa. De acum înainte, Rusia era o mare putere, iar Romanovii nu mai erau consideraţi nişte barbari moscoviţi de la marginile frontaliere ale Europei. Ţarii Mihail şi Aleksei năzuiseră să încheie alianţe matrimoniale cu familiile regale europene, însă de fiecare dată fuseseră respinşi cu dispreţ; acum, lucrurile se schimbaseră, iar Petru a luat măsuri urgente pentru a mărita tinere din dinastia Romanov cu prinţi din Europa. A negociat căsătoria nepoatei sale, Anna, cu Friedrich Wilhelm, duce de Curlanda, un mic principat baltic din Letonia de azi. De două sute de ani, prima nuntă regală rusă cu un străin urma să nu aibă loc la Moscova, ci în Sankt-Petersburg, unde Petru a decis să organizeze o dublă ceremonie spectaculoasă, în familia regală şi între pitici, pentru a inaugura noua sa capitală în acest oraş.

Înfrumuseţarea Sankt-Petersburgului începuse deja. Boierii primiseră poruncă să-şi construiască palate de piatră în oraş; departamentele guvernului au fost mutate aici; iar Petru a angajat arhitecţi italieni şi germani, care să proiecteze o grandioasă metropolă europeană.[103]

Când a sosit mirele Annei, Petru i-a prezentat personal noul oraş. Ducele nu se remarca decât prin apetitul lui pentru băutură. Petru se plictisea în compania unui personaj stupid ca Friedrich, iar mireasa, Anna, fiica ţarului Ivan al V-lea, i se părea lipsită de farmec. Avea umeri laţi şi o mutră acră, fiind ocărâtă cu regularitate de mama ei, ţarina Praskovia, pe care fata o ura. Praskovia era o scorpie plină de hachiţe, care domnea nemilos asupra curţii ei de la Palatul Izmailovo, lângă Moscova. Când un servitor mătrăşit de ea a vrut să o denunţe lui Petru pentru criticile aduse reformelor acestuia, Praskovia a poruncit să fie arestat, iar apoi bătut cu bâta în celula lui, pentru ca în final, stropindu-l bine cu vodcă, să i se dea foc. Cu o asemenea mamă, nici nu era de mirare că Anna părea o mireasă atât de posacă.

Pe 31 octombrie 1710, la palatul lui Menşikov, Petru, gătit altfel decât de obicei, într-o somptuoasă costumaţie în stil franţuzesc, cu o mantie roşie căptuşită cu blană de samur, purtând pe cap o perucă albă şi în mână un baston împodobit cu panglici, a ţinut cununa deasupra mirelui, în timp ce Menşikov ţinea cununa deasupra miresei. Dar ţarul şi-a pierdut răbdarea, i-a cerut altcuiva să continue în locul lui şi i-a poruncit preotului să scurteze slujba religioasă, fiind

dornic să-și lanseze cât mai repede spectacolul cu focuri de artificii.

După trei zile de festinuri, Anna și Friedrich au fost musafiri de onoare la căsătoria lui Iakim Volkov, piticul preferat al lui Petru. Acesta îi dăduse indicații prințului-cezar să-i strângă pe toți „piticii, de sex masculin și femeiesc, care locuiau în casele boierești din Moscova“, și să-i trimită la Sankt-Petersburg. Când au ajuns acolo, au fost mânați „ca vitele“, pentru ca apoi să fie repartizați curtenilor, care urmau să-i îmbrace pentru nuntă.

În față, un maestru de ceremonii liliputan, căznindu-se să țină un baston oficial, de dimensiuni normale, conducea o procesiune de șaptezeci și doi de pitici, țar și curteni, care s-a încheiat la Catedrala Sfinții Petru și Pavel, unde Petru a ținut cununa deasupra capului miresei, în timp ce asistența, ba chiar și preotul se căzneau în zadar să-și înăbușe chicotelile. La banchetul nupțial din palatul lui Menșikov, Petru și Ecaterina, însoțiți de ducele și ducesa de Curlanda, râdeau pe înfundate văzându-i pe piticii care se ospătau la o masă, prezidată de un mareșal al curții liliputan, și dădeau de dușcă pahare cu vodcă de dimensiuni normale. Când a început muzica, piticii beți s-au pus pe dans, poticnindu-se și căzând din picioare, spre amuzamentul țarului și al ambasadorilor străini, care acum hohoteau de râs, urmărind „zbenguielile caraghioase, grimasele bizare și posturile ciudate ale acestui talmeș-balmeș de pigmei“, dintre care unii „aveau cocoașe uriașe și picioare mici, alții burdihane mari, dar picioare scurte și strâmbe, ca niște bursuci“. După aceea, Petru i-a dus la culcare pe mirii pitici în camera lui din palat. Zaiafetul s-a terminat când Anna și soțul ei au plecat spre Curlanda, însă ducele băuse atât de mult, încât a murit pe drum, la scurt timp după plecare.

Văduva adolescentă s-a întors la unchiul ei, care i-a interzis să se mărite din nou și a trimis-o înapoi să se ocupe de treburile Curlandei. În Mitava, capitala ducatului, Anna se simțea neglijată și disprețuită, țarul ținând-o mereu fără fonduri suficiente, dar dictându-i totuși fiecare mișcare, pentru a fi sigur că ducatul avea să rămână un satelit al Rusiei.

Declarația de război a sultanului Ahmet al III-lea l-a trezit din nou la realitate pe Petru, care a pornit năvalnic spre sud, ca să adune oastea și să respingă invazia turcilor. Petru se aștepta probabil la o victorie ușoară. Nu bănuia însă că i se întindea o cursă.[104]

*

Pe 25 februarie 1711, Petru a organizat o procesiune religioasă-militară în piața Catedralei, la Kremlin, pentru a binecuvânta cruciada sa de eliberare a creștinătății ortodoxe de sub ocupația otomană, în alianță cu voievodul moldovean Dimitrie Cantemir, și de nimicire a „dușmanilor lui Hristos". A pus să fie înscrisă pe stindardele sale deviza lui Constantin cel Mare: „Prin acest semn vei învinge!"

Cu toate acestea, Petru a fost luat prin surprindere de iuțeala cu care oastea otomană înainta spre Ucraina și Polonia. Era necesar să ajungă el primul la Dunăre. L-a îndemnat pe Șeremetev să se miște mai repede. „Nu sunt înger, a bombănit mareșalul, dar am poruncă să fac o treabă de înger, nu de om obișnuit." Ducând lipsă de oameni și muniții, Petru a dat vina pe demnitarii lui, care acționau „fără să țină seama de necazurile și suferințele pe care le trăia conducătorul lor". I-a amenințat că-i va condamna ca „trădători ai patriei". Petru se simțea singur în misiunea asumată. „Viața e grea, i-a povestit el mai târziu Ecaterinei, fiindcă eu singur trebuie să țin atât sabia, cât și condeiul în mână, or știi prea bine că nu am ajutoare."

Petru năzuia să fie primul slujitor al unui stat rațional, pe care încerca să-l creeze printr-o serie de reforme administrative și ierarhice. Acum, a înființat o nouă instituție, Senatul, un cabinet cu nouă membri, format din rudele lui de nădejde și incluzându-l pe Menșikov, desigur, pentru a conduce țara în absența lui. Totuși, Petru nu avea încredere în nobilii și demnitarii lui, știind că mulți se opuneau reformelor lui agresive: pe toți, la rând, i-a numit „câini". Ori de câte ori atenția lui se îndrepta spre alte lucruri, se instala haosul, întrucât acoliții lui, neimpresionați de solemnitatea noului său Senat, se băteau (adesea la propriu) pe bani și putere. Dar, făurind un stat modern cu noi instituții, Petru își submina propriile idei raționale, prin apucăturile lui tiranice și ciudate. Voia să dicteze totul și pretutindeni, ajungând în scurt timp să se vaite că senatorii erau incapabili să ia decizii. Este lamentația tipică tuturor autocraților, de la Petru până la Stalin și Putin, care concentrează o putere înfricoșătoare într-un singur om și, apoi, își ceartă asistenții pentru că nu gândesc pe cont propriu. „Îi vezi că se comportă ca racul, când lucrează", scria Petru, „așa că n-am cum să tratez cu ei cu vorbă bună, ci cu pumnul." Petru i-a avertizat că, dacă nu se apucă de treabă, „o să fie vai și-amar de voi!" Doar frica avea efect. Adesea, le trăgea pumni sau îi bătea cu bastonul pe demnitari. Mulți, lesne de înțeles, detestau hiperactivitatea lui periculoasă.

Începea acum să-și dea seama că Menșikov era hrăpăreț și brutal, când prădăciunile lui au pustiit Polonia, țară aliată cu Rusia. „Schimbă-ți comportamentul, l-a avertizat Petru, altminteri vei răspunde cu capul.“ Petru a început să-și transfere favorurile asupra neînfricatului și semețului Vasili Dolgoruki, care adesea înfiera corupția și extorcările violente practicate de Menșikov. „Informează-mă unde s-au dus banii… Nu știu nimic despre provincia ta, de parcă ar fi o altă țară“, îl avertiza Petru pe Menșikov. Autocrații au asistenți, sfătuitori și interese, dar nu au — sau nu trebuie să aibă — prieteni. Petru îl îndrăgea pe Menșikov, „copilul inimii“ lui, însă îl promova și îl proteja fiindcă pentru el era omul cel mai eficient și cel mai devotat în îndeplinirea proiectelor încredințate, față de care majoritatea aristocraților erau indiferenți.

Acum, știind că era posibil să nu se mai întoarcă niciodată din „această călătorie primejdioasă“, i-a lăsat la conducere atât pe Menșikov, cât și pe rivalul lui, Fiodor Apraksin, spunându-i fiecăruia „toată țara ție ți-am încredințat-o“, folosind astfel vechea metodă de a paraliza total exercitarea puterii celor care îl înlocuiau. Făcându-și griji pentru fiicele lui nelegitime, a decis să se însoare legal cu Ecaterina, astfel încât, îi explica el lui Menșikov, „(fetele) să fie mai bine protejate, dacă ar rămâne orfane“. S-a însurat cu ea într-o ceremonie privată, anunțând că ea era „adevărata Suverană de drept“.

Pe 6 martie 1711, el și Ecaterina au plecat la război, în goana mare, „ca să ajungă la Dunăre înaintea turcilor“. În timp ce călătoreau spre sud, Petru s-a îmbolnăvit din nou: două săptămâni a suferit de „crize atât de puternice, încât nu mă așteptam să supraviețuiesc, însă asudările și urinarea au început să-mi aducă alinare“. Ecaterina își îngrijea soțul epileptic, încercând totodată să-l protejeze pe aliatul ei Menșikov. „O implor pe Alteța Ta să nu se necăjească crezând în niște bârfe prostești venite de-aici, căci Contraamiralul (Petru) continuă să te îndrăgească“, îi scria ea „Prințului-din-Tină“.

Otomanii, conduși de marele vizir Baltagi Mehmet Pașa, l-au întrecut cu ușurință pe Petru, ajungând primii la Dunăre. „Mă uimește cât de lent te miști“, îl mustra el pe mareșalul Șeremetev, care înainta cu armata principală. „Zece zile s-au irosit. Dacă ai fi procedat cum era ordinul, ai fi ajuns la Dunăre înaintea turcilor.“ După care se întreba: „O să găsim ceva de mâncare pe-acolo?“ Începea să rămână fără provizii. Trebuia să fi anulat campania militară. Pe 24 iunie 1711, Petru a făcut joncțiunea cu Șeremetev. Cei 38 000 de soldați

ai lor au fost sistematic împresurați de către cei 150 000 de turci ai vizirului, plus cei 50 000 de călăreți conduși de Devlet Ghirai, hanul Crimeii. Subit, pe o „arșiță neostoită zi și noapte“, fără merinde și băutură, Petru s-a trezit într-o situație extrem de periculoasă. „Niciodată de când am început eu să lupt cu armata“, scria el, „n-am fost într-o poziție atât de grea.“ A dat ordin — exact la timp — să se construiască o tabără fortificată. La 9 iulie 1711, Baltagi l-a încercuit pe Petru, care a săpat o groapă adâncă, protejată printr-un cerc de căruțe, pentru a le feri pe Ecaterina și doamnele ei de soarele arzător și de proiectile: acolo, țarina a așteptat cu seninătate, în timp ce luptele făceau ravagii în jur și doamnele ei suspinau zgomotos. Ienicerii, care formau corpul de elită al oștii turcești, au lansat atacul; aliații moldoveni ai lui Petru nu erau de nici un folos, însă artileria lui s-a arătat la înălțime. „Domnul Dumnezeu i-a întărit pe oamenii noștri astfel încât, deși turcii ne întreceau numericește cu vreo sută de mii, sistematic noi îi forțam să dea înapoi“, până când au ajuns într-un impas. Petru a numit această luptă „o orgie a morții“. Risca să fie ucis sau să cadă prizonier: se povestește că le-ar fi scris membrilor Senatului că, dacă el avea să fie prins de dușmani, ei să „contenească să-(l mai) considere țar“ și să aleagă „pe cel mai vrednic“ succesor.

Petru a propus tratative, însă Baltagi credea că-l avea „în mână ca pe o pasăre“, cum s-a exprimat țarul mai târziu; nimicirea totală era iminentă. Ecaterina a câștigat nepieritoarea admirație a lui Petru, păstrându-și calmul, înfruntând primejdia „nu ca o femeie, ci ca un bărbat“ și povățuindu-l să-l abordeze din nou pe Baltagi.

Instinctul ei a fost corect. Ienicerii fuseseră căsăpiți de artileria lui Petru și voiau pace. În acalmia survenită, Petru l-a trimis să negocieze pe unul dintre noii lui slujbași sclipitori — Petru Șafirov, fiu al unui evreu polonez, talentat la limbi străine, care debutase ca tălmaci diplomatic al țarului, însă devenise o prezență atât de indispensabilă, încât Petru l-a promovat în funcția de vicecancelar și i-a dat titlul de baron, primul din nobilimea rusă.[105] Petru i-a oferit lui Baltagi 150 000 de ruble, iar Ecaterina se spune că ar fi adăugat toate bijuteriile ei, ca mită. „Deduc că turcii sunt dispuși să facă pace“, îi scria Petru lui Șafirov pe 11 iulie, dezvăluindu-și starea de disperare, „însă se lasă greu convinși. Dacă vor cu adevărat pacea, poți să cazi la învoială cu ei apropo de orice, în afară de robire, așa că dă-ne de știre și nouă până la sfârșitul zilei, ca să putem începe marșul nostru disperat“.

Șafirov a negociat splendid de pe o poziție de slăbiciune rușinoasă, cedând trofeul lui Petru, Azov, și flotila aferentă, însă în rest Petru a scăpat fără prea multe pierderi. În refugiul său, dincolo de granița Imperiului Otoman, Carol al Suediei, aflând de dezastrul lui Petru, a încercat să-l determine pe sultan să sisteze tratatul prin care Petru era salvat. În cele din urmă, a gonit călare spre tabăra lui Baltagi, însă pe 12 iulie 1711 Petru și Baltagi Mehmet Pașa au semnat pacea. A doua zi, ajuns la destinație, Carol a văzut cum vrăjmașul lui de moarte reușea să scape.[106]

„Norocul meu, filosofa Petru, a fost că am primit doar cincizeci de lovituri cu biciul, când de fapt eram osândit să primesc o sută.“[107]

*

Petru, istovit și suferind, a călătorit cu Ecaterina prin Polonia pentru a se alătura aliaților săi poloni și danezi în războiul cu suedezii — și pentru a-l însura pe fiul său cel mare, Aleksei. A lăsat-o pe Ecaterina la Thorn, în timp ce el s-a dus la o cură balneară la Karlsbad, deși îl plictisea atmosfera salubră a băilor curative. „Katerinușka, prietena mea, unde ești?“ îi scria el Ecaterinei. „Mâine începem tratamentul. E atâta veselie aici, chipurile, încât parcă am fi într-o temniță respectabilă… Cel mai rău însă e că nu găsești o bere bună!“ Când Ecaterina i-a spus să se relaxeze, el a glumit, zicând că voia probabil să se răzbune pentru una dintre infidelitățile lui: „Este absolut evident că ți-ai găsit pe altul mai bun decât mine… E unul dintre ai noștri sau vreun tip din Thorn? Cred eu… că tu vrei să-ți iei revanșa pentru ce-am făcut eu acum doi ani. Așa procedați voi, fiicele Evei, cu noi, bieții bătrâni!“

În octombrie 1711, țarul purificat a sosit la castelul Torgau, în Saxonia, ca să-l însoare pe Aleksei cu Charlotte, fiica ducelui de Brunswick-Lüneburg-Wolfenbüttel, unul dintre acele principate germane care aveau să devină agenția matrimonială a Rusiei și să lege prin alianță dinastia cu celelalte familii regale din Europa. Dar Petru era deja îngrijorat și nemulțumit de Aleksei.

La vârsta de opt ani, Aleksei fusese despărțit cu forța de mama lui, când aceasta a fost obligată să se călugărească, negreșit o traumă pentru orice copil. Mai grav însă a fost că Petru l-a plasat sub tutela lui Menșikov, care, aspru din fire, l-a brutalizat pe băiat și l-a învățat să bea mult. Ignorat și complexat, Aleksei a crescut temându-se de implacabila energie a lui Petru cu preocupările lui pentru cultura și tehnologia apuseană, pasiunea pentru corăbiile olandeze și

uniformele germane, războaiele lui brutale și reformele amenințătoare: Aleksei prefera să se agațe de ortodoxia moscovită a mamei lui. Acum, în vârstă de douăzeci și doi de ani, cu o figură lungă și ochi triști, tot ce avea în comun cu tatăl său era înălțimea și patima băuturii, lipsindu-i însă constituția de fier a acestuia.

Petru a încercat să-l pregătească pe Aleksei în arta războiului. Când, în martie 1708, Aleksei a protestat că el nu fusese chemat la Sankt-Petersburg — „Sunt foarte trist că a trebuit să rămân aici“ —, Petru a replicat: „Îmi scrii că ești trist și plictisit… însă ar trebui să-ți dai seama singur că așa este necesar în aceste momente“. Tradiționalist, Aleksei se împotrivea căsătoriilor rușilor cu niște străini. „Știu eu acum că vrea să mă însoare nu cu o rusoaică, ci cu una dintre persoanele acelea (din Occident)“, i se lamenta el duhovnicului lui. „Voia lui se va împlini.“ Petru a aranjat ca Aleksei să o întâlnească pe Charlotte, însă, deși fata i s-a părut urâtă, băiatul nu a făcut niciun comentariu. „De ce nu mi-ai scris ca să-mi spui ce părere ai despre ea?“ l-a întrebat Petru.

Pe 14 octombrie 1711, Petru a asistat la căsătoria lui Aleksei cu Charlotte, care rămânea de confesiune luterană, deși copiii lor urmau să fie ortodocși. „Te felicit pentru noua ta noră“, îi spunea el Ecaterinei. „Te rog, dă-i de veste și Prințului-Papă în Sinodul Marilor Cheflii!“ Petru știa că Aleksei era periculos. Carol al XII-lea plănuise să-l înlocuiască pe Petru cu fiul său. Pentru a-și proteja noua familie și a procrea un nou moștenitor, țarul a pus la cale o altă căsătorie: urma să se însoare și el.[108]

*

La 7:00 a.m., pe 19 februarie 1712, Petru, îmbrăcat în uniformă de contraamiral, având-l drept cavaler de onoare pe unul dintre marinarii săi olandezi, amiralul Cruys, s-a căsătorit protocolar cu Ecaterina, în Sankt-Petersburg, la Biserica Sfântul Isaac al Dalmației. Petru îi făgăduise lui Menșikov că, dacă scăpa teafăr din războiul cu turcii, „vom finaliza acest lucru în Sankt-Petersburg“, și se ținuse de cuvânt.

Cele două fiice rămase în viață, dintre copiii lui Petru și ai Ecaterinei, erau domnișoare de onoare, împreună cu mătuși și verișoare de-ale lor, inclusiv ducesa de Curlanda, văduvă — astfel încât în lăcașul de cult se aflau atunci trei viitoare împărătese ale Rusiei: Ecaterina, Elisabeta și Anna. Doar țareviciul Aleksei nu era prezent, îmbufnat probabil din respect pentru maică-sa. Nașul lui Petru la cununie era un

nou favorit în ascensiune, Pavel Iagujinski, care acum apărea pentru prima oară ca un tovarăș nedespărțit al țarului.[109]

După cununia în stil naval, alaiul nupțial s-a deplasat în sănii printre șiruri de gorniști și toboșari, până la Palatul de Iarnă, unde, în sala de mese, Petru a suspendat de tavan darul pentru soția sa — un candelabru din fildeș și abanos, meșteșugit de mâinile lui, care lumina de deasupra oaspeții veniți la banchet. La festinul cu multă băutură, Petru glumea cu ambasadorii, spunând că era „un mariaj prolific, din moment ce aveau deja cinci copii".

Războiul cu suedezii nu era nici pe departe încheiat. Carol al XII-lea era sfidător, convins că el avea să învingă, astfel încât, chiar și după Poltava, Sankt-Petersburg nu era deocamdată în siguranță. Țarul hărțuia metodic armata suedeză, luptând simultan pe câteva fronturi, pe uscat și pe mare, un efort dublat de sagacitatea lui necruțătoare, care solicita la maximum resursele rusești. A cucerit teritorii inamice în jurul Balticii, apoi a intrat în Pomerania suedeză, în Germania. Ecaterina l-a însoțit în timpul campaniei din Germania, înainte ca Petru să lase comanda pe mâinile lui Menșikov, revenind la Sankt-Petersburg. În anul acela, Petru și marele amiral al flotei Apraksin au izbutit să cucerească Finlanda, iar pe 27 iulie 1714 au înfrânt flota suedeză[110] — însă bucuria țarului a fost tulburată de niște dezvăluiri privind lăcomia și indisciplina lui Menșikov, relatate cu satisfacție de Dolgoruki.

Pe 23 noiembrie 1714, Petru a sărbătorit ziua onomastică a lui Menșikov, apoi a plecat de la palatul prințului la casa unui constructor naval englez. Acolo, Petru l-a atacat brusc pe prietenul lui: „Ei bine, Aleksandr, văd azi indicii ale perfidiei tale. Eu pe tine te-am ridicat din nimic, dar tu te ridici deasupra mea. Știam prea bine că mă furi și am îngăduit asta, însă acum am aflat că ai sustras milioane". Ecaterina a încercat să intervină, însă Petru a pus-o la punct: „Doamnă, nu te amesteca".

— Tată, plângea prințul, totul este al tău!

— Tu te îmbogățești, i-a răspuns Petru. Eu sărăcesc. Ești un hoț.

Peste două zile, Petru i-a arestat pe complicii lui Menșikov, senatori, guvernatori și pe secretarul Amiralității, Aleksandr Kikin, și l-a desemnat pe Dolgoruki, care își făcuse datoria atât de bine la Poltava și la Prut, să-i tortureze și să-l condamne pe prinț. Apraksin și Golovkin și-au recunoscut faptele de corupție, dar au fost iertați. Pe 6 aprilie 1715, trei dintre părtașii lui Menșikov au fost executați.

Menșikov a fost obligat să plătească o amendă colosală. Dolgoruki și aristocrații dominau acum guvernul. Exact când s-ar fi zis că prințul avea s-o bage pe mânecă, atenția țarului a fost distrasă de tragedia fiului său.[111]

*

Aleksei nu era un soț mai bun pentru nevasta lui, Charlotte, decât fusese Petru pentru Evdokia. Dar asta era și din vina lui Petru: a pretins ca Aleksei să-l însoțească la război, lăsând-o pe Charlotte singură și amărâtă. Petru i-a poruncit să se ducă înapoi la Sankt-Petersburg, însă adolescenta, îngrozită de persoana țarului, a intrat în panică și a fugit acasă la părinți, de unde Petru s-a dus personal s-o ia înapoi. „Nu ne-am fi pus niciodată de-a curmezișul dorinței tale de a-ți vedea familia, dacă ne-ai fi spus și nouă dinainte“, a mângâiat-o el. Petru i-a instalat pe tinerii căsătoriți în Sankt-Petersburg, unde Aleksei s-a dedat la beții furioase, după care a abandonat-o pe Charlotte, plecând să se întremeze la Karlsbad. Când Charlotte a născut o fetiță, Aleksei nici nu i-a scris măcar. „Nimeni nu știe pe unde o fi“, plângea Charlotte. Când a revenit, Aleksei s-a îndrăgostit de o slujnică finlandeză, Afrosina Fiodorova, capturată în război, și a mutat-o pe roșcata durdulie în palatul conjugal. Totuși, în ciuda alcoolismului lui Aleksei, Charlotte a rămas gravidă din nou. Dar nu era singura femeie însărcinată la curtea regală: Ecaterina, soția lui Petru, aștepta și ea un copil. Dacă aducea pe lume un băiat, Petru nu ar mai trebui să depindă atât de mult de țarevici.

În timp ce aștepta cele două nașteri[112], Petru s-a îmbolnăvit și a avut timp să reflecteze la Aleksei, intuind că fiul său era împotriva întregii lui viziuni despre Rusia. În Sankt-Petersburg, pe 11 octombrie, i-a trimis o scrisoare lui Aleksei, poruncindu-i să se dezbare de „încăpățânare și răutate“, fiindcă altminteri „te voi lipsi de succesiune, așa cum retezi un mădular nefolositor“. Petru ar fi preferat să lase Rusia unui „străin vrednic, decât propriului meu fiu nevrednic“. Pe 12 octombrie, la Sankt-Petersburg, Charlotte l-a născut pe fiul lui Aleksei, pe care l-a numit Petru, dar a căzut la pat răpusă de febră. Bolnav și el, Petru s-a dus s-o vadă, deplasându-se într-un scaun cu rotile, exact înainte ca tânăra să moară. Pe 27 octombrie, ziua funeraliilor Charlottei, Petru i-a dat un ultimatum lui Aleksei, iar tot în aceeași zi Ecaterina a născut un fiu, care a fost botezat de asemenea Petru, cunoscut drept Petrușka — în sfârșit, un moștenitor în locul lui Aleksei. „Să dea Dumnezeu să avem parte să-l vedem ajuns la vârsta adultă, compensând astfel ca

o răsplată toată suferința noastră pentru frații lui decedați“, îi scria Petru Ecaterinei. În decurs de câteva zile, de la un singur moștenitor nesatisfăcător, Petru avea cum trei posibili moștenitori.

Petru a dat ordin să fie trase salve de artilerie și a pus butoaie cu bere pe străzi, unde țarul și poporul s-au „îmbătat ca neoamenii“ zile în șir. Aleksei s-a consultat cu Dolgoruki, neștiind cum să reacționeze la ultimatumul tatălui său. Petru se simțea bătrân (avea patruzeci și patru de ani) — Ecaterina i-a trimis niște ochelari „ca să-mi fie de ajutor acum, la bătrânețe“; în plus, suferea de fierbințeli și crize atât de grave, încât, la un moment dat, i s-a dat ultima împărtășanie. „Sunt om și de aceea voi muri și eu“, îi spunea el lui Aleksei. Curtenii lui Petru nu puteau suferi tirania lui, dar și mai mult se temeau că, dacă el murea, ferocele Menșikov avea să conducă țara ca regent. Și-au luat măsuri de siguranță, cultivându-l pe moștenitor.

Dolgoruki a intervenit pe lângă Petru, sugerându-i să-l lase pe băiat să se retragă la o moșie, iar apoi s-a lăudat la Aleksei, spunându-i: „Te-am salvat de la eșafod, vorbind cu taică-tău“. Dar principalul sfetnic al lui Aleksei era Aleksandr Kikin, care se ocupase de marina militară și era atât de apropiat de țar, încât acesta îl numea „Dedușka“ (bunicule), până când a fost temporar îndepărtat pentru corupție. Pregătindu-și poziția ca viitor ministru al lui Aleksei, Kikin l-a sfătuit să fugă în Germania: „Îți găsesc eu unde să te ascunzi“. Aleksei a început să se laude la amanta lui, Afrosina, că o revoltă împotriva lui Petru avea să izbucnească în curând, susținută de o mare parte din Senat și de alți demnitari, care erau de partea lui sau îl urau pe Menșikov.

Tatăl și fiul coceau planuri de răzbunare. La un banchet, Petru a discutat sincer cu ambasadorul danez: dacă un monarh și-a riscat viața ca să făurească un stat respectat, cum să-l lase pe mâna „unui nătărău care s-ar apuca să distrugă“ toate înfăptuirile lui? „Dacă eu fac cangrenă la un deget“, a continuat Petru, ridicând degetul mare de la mână, „nu aș fi nevoit să mi-l tai?“

Aleksei, degetul necrozat, i-a scris lui Petru, cerându-i să fie dezmoștenit. „Văd cât urăști îndatoririle pe care eu le respect față de poporul meu“, i-a răspuns Petru, cu amărăciune, pe 19 ianuarie 1716, „și mai degrabă vei distruge realizările mele… Schimbă-ți felul și purtarea, sau dacă nu fă-te călugăr. Comunică-mi imediat decizia ta… Dacă nu o vei face, te voi trata ca pe un răufăcător“.

Petru a plecat în cea de-a doua lui călătorie prin Europa, cu intenția de a forma o coaliție ca să nimicească Suedia[113] și de a pregăti visul suprem — căsătoria fiicei lui cu cel mai puternic monarh din Europa.

Petru a lipsit mai mult de un an, însă cerințele frontului în războaiele lui din ce în ce mai ambițioase forțau Senatul să găsească soluții pentru procurarea resurselor din țară. În cele din urmă, Menșikov, care fusese lăsat să aibă grijă de fiicele și băiețelul lui Petru, le-a tras un perdaf senatorilor și, cu energia lui caracteristică, grație căreia devenise un servitor indispensabil pentru Petru, a aprovizionat el însuși armata.

Pe 26 august 1716, Petru i-a spus lui Aleksei să meargă cu el la război sau, dacă nu, să se călugărească, un ordin care l-a constrâns pe băiat să se decidă în taină să-l înfrunte pe tatăl lui, să caute ajutor în străinătate și să scape de viața la mânăstire. Trebuia să fugă — dar încotro?

*

Pe 26 septembrie 1716, Aleksei, spunându-i lui Menșikov că se ducea să se întâlnească cu tatăl lui, a împrumutat bani și a plecat deghizat incognito ca ofițer, cu numele de „Kohanski“, însoțit doar de patru persoane — una dintre ele fiind amanta lui, Afrosina, în travesti ca paj. Pe drum, în apropiere de Liepāja, a dat peste mătușa lui, Maria, soră vitregă cu Petru, căreia i-a mărturisit, plângând, că se pregătea să fugă. „Taică-tău te va găsi și în gaură de șarpe“, i-a spus ea, dar nu l-a pârât țarului.

La Liepāja, țareviciul s-a întâlnit cu Kikin, care i-a sugerat să fugă la Viena, unde împăratul Carol al VI-lea, căsătorit cu sora soției lui decedate, Charlotte, îl va ajuta. Însă, lăsându-se la cheremul străinilor, Aleksei l-a trădat pe Petru. La despărțire, Kikin l-a prevenit: „Ține minte, dacă taică-tău trimite pe careva să te convingă să te întorci, să n-o faci. Cu siguranță, va porunci să ți se taie capul pe eșafod.“

*

În timp ce Aleksei fugea, Petru era în Copenhaga, organizând cea mai ambițioasă campanie militară de până atunci: a preluat comanda unei flote formate din vase englezești, daneze și rusești, pentru a debarca în Suedia ca s-o cotropească, însă coaliția s-a destrămat, iar Petru s-a îndreptat spre Amsterdam, urmând apoi să meargă la Paris.

În octombrie 1716, Petru și-a dat seama că moștenitorul lui dispăruse. A încercat să dea de urma lui Aleksei, temându-se să nu dea târcoale armatelor rusești, unde ar fi putut pune la cale vreo lovitură de stat. Dar nimeni nu-l văzuse nicăieri.

*

Pe 10 noiembrie 1716, vicecancelarul imperial de la Viena a fost trezit în toiul nopții de sosirea unui vizitator, care pretindea că era țareviciul Aleksei. Când s-a dovedit că drumețul plângăcios era persoana autentică, împăratul Carol a constatat că era în posesia unui pion diplomatic util pe eșichierul politic, dar periculos. În cazul unor mutări greșite se putea ajunge la un război cu Petru. În conversațiile cu miniștrii austrieci și, între patru ochi, cu „pajul“ lui, Afrosina, Aleksei și-a exprimat speranța că armata rusească din Mecklenburg se va răzvrăti și va porni spre Rusia, iar el, odată ce punea mâna pe tron, va muta capitala înapoi la Moscova, abandonând flota militară și renunțând la războaie. Se făIea afirmând că împăratul îl va susține. Între timp, pe ascuns, austriecii l-au mutat pe Aleksei la Castelul Ehrenberg, în Tirol, care, raportat la mijloacele de locomoție ale vremii, era situat la o distanță de câteva zile de Viena.

*

În decembrie 1716, Petru, care se afla la Amsterdam, țintuit la pat din cauza unei fierbințeli, a aflat că Aleksei era la Viena; i-a scris împăratului ca să ceară întoarcerea fiului său și i-a dat ordin ambasadorului rus să-l găsească. Ecaterina, gravidă din nou, se oprise lângă granița olandeză. Pe 2 ianuarie 1717, Petru sărbătorea nașterea unui fiu: „Dumnezeu ne-a blagoslovit dându-ne încă un recrut“. Fiii săi erau întotdeauna „recruți“ pentru militărosul țar. „De îndată ce va fi posibil, voi veni la voi“, mai scria el, însă a doua zi Petru a auzit că pruncul murise. „Cât de năprasnic bucuria noastră s-a preschimbat în amărăciune… Ce răspuns aș putea să-ți dau, decât vorbele mult-pătimitului Iov? Domnul a dat, Domnul a luat.“

În mai 1717, Petru, însoțit de Dolgoruki și de arapul lui, Hannibal, a sosit la Paris, unde un regent, Filip, duce de Orléans, guverna în numele lui Ludovic al XV-lea, în vârstă de șapte ani. Petru a propus o alianță pecetluită prin căsătoria fiicei lui, Elisabeta, în vârstă de șapte ani, cu regele Franței. Francezii s-au arătat respectuoși, însă în sinea lor deloc tentați de un mariaj cu un copil născut din flori, dintr-o mamă țărancă. Când țarul s-a întâlnit cu micuțul rege („care este doar cu un deget sau două mai înalt decât Luca al nostru (un pitic)“, îi spunea el Ecaterinei, l-a ridicat în brațe și l-a aruncat în aer, șocându-i pe curtenii francezi. A stat la Versailles — unde nu a fost impresionat de palat, ci de fântâni, care nu după mult timp aveau să-i servească drept sursă de inspirație. Anturajul a încercat să-l distreze, invitând

o trupă de târfe pentru o petrecere orgiastică. Ecaterina îl tachina apropo de fete. „Am primit scrisoarea ta plină de glume“, i-a răspuns Petru, cu umorul lui frust. „Spuneai că o să-mi caut o damă, dar nu s-ar cădea deloc așa ceva la bătrâneţile mele.“

„Cred că Domnia Ta se amuză cu o multitudine de fântâni și alte distracții, uitând de noi“, glumea ea printr-o sumedenie de aluzii cu dublu înțeles. „Deși presupun că ai găsit niște spălătorese noi, vechea ta spălătorească nu te-a uitat!“

„Cât despre spălătorese“, replica el, „nu sunt genul meu, iar în afară de asta eu sunt bătrân.“

În iunie 1717, Petru a părăsit Franța, lăsându-l pe Hannibal să studieze știința de a trage cu tunurile și matematica, în timp ce el s-a dus la o cură balneară la Spa, dar s-a „plictisit repede să bea doar apă și un pic de vin“, deși era însoțit de o curtezană franceză, de la care e posibil ca țarul să fi luat boala care îl necăjea. „Doctorii interzic distracția conjugală“, i se plângea Petru nevesti-sii. „I-am dat drumul amantei să plece acasă, fiindcă n-aș fi putut rezista ispitei, dacă o mai păstram aici.“ Ecaterina a ținut să-i sublinieze că îi dăduse drumul amantei să plece, tocmai fiindcă avea boala venerică: „Sper că admiratorul amantei (adică Petru) nu va veni înapoi în aceeași stare ca ea! Ferească-ne Dumnezeu de așa ceva!“ Ecaterina îi ducea dorul: „Dacă bătrânul ar fi aici, în scurt timp am mai avea un copil!“ scria ea. „Cât de singur mă simt fără tine“, i-a răspuns el, iar la scurt timp după ce s-au revăzut Ecaterina a rămas însărcinată din nou.[114]

În tot acest răstimp, trădarea umilitoare a fiului său îl măcina sufletește pe Petru. Îl trimisese pe Aleksandr Rumiantev, un ofițer dur, cu o statură de uriaș, să-l găsească pe Aleksei și să-l aducă acasă. Când austriecii l-au mutat pe Aleksei înspre Napoli, Rumiantev era pe urmele lor. În scurt timp, Petru a primit vestea că Aleksei se ascundea acum în fortăreața Castel Sant'Elmo de lângă Napoli.

În iulie 1717, l-a trimis pe omul lui de încredere, meșter la toate, Piotr Tolstoi, să se întâlnească cu Rumiantev și să-l prindă pe Aleksei, indiferent prin ce mijloace. Tolstoi, acum în vârstă de șaptezeci și doi de ani, viclean și versat în dedesubturile necurate ale politicii, fusese ambasador la Constantinopol, însă în 1682, când era tânăr, slujise clanul Miloslavski, organizând revolta muschetarilor împotriva familiei lui Petru. Când Tolstoi și-a spălat păcatele, apucându-se, în ciuda vârstei mature, să învețe meșteșugul construirii de nave, Petru l-a iertat, dar n-a uitat niciodată; odată, i-a prins capul între mâini și i-a spus, tachinându-l

amenințător: „Oh, cap viu, cap viu! N-ai mai fi tu pe umerii tăi, dacă n-ai fi atât de isteț“.

La Viena, Tolstoi l-a convins pe împăratul Carol să încurajeze o reconciliere familială.

Pe 26 septembrie 1717, la palatul viceregelui napolitan, Aleksei a rămas îngrozit când a dat cu ochii de scheletic Tolstoi și lugubrul Rumianțev, care i-au înmânat o scrisoare: „Nesupunerea și disprețul tău sunt de notorietate în toată lumea“, scria Petru. Dacă Aleksei se întorcea, „te asigur și îți promit în fața lui Dumnezeu că nu te voi pedepsi… Dacă refuzi, eu ca părinte îți arunc blestemul meu nepieritor și, ca suveran, te declar un trădător“.

Aleksei pregeta. Tolstoi a înțeles că fragila încredere a lui Aleksei se baza pe dragostea lui pentru Afrosina. Viceregele a plasat-o pe roșcată în ghearele lui Tolstoi. Acesta a momit-o cu promisiuni și daruri, până când tânăra a fost de acord să-l sfătuiască pe Aleksei să se întoarcă. Pe 3 octombrie 1717, Aleksei a consimțit, dar a pus condiția să se poată retrage pe o moșie la țară și să se însoare cu Afrosina.

*

Petru, care revenise la Sankt-Petersburg, a acceptat aceste condiții, însă s-a alarmat când a aflat că fiul său, micuțul Petrușka, era bolnav. În timp ce aștepta sosirea lui Aleksei, Petru i-a anchetat pe demnitarii corupți Menșikov și Șeremetev. Pentru a arăta că nimeni nu era mai presus de lege, a poruncit ca un ofițer din Gărzi și un prinț să fie executați în piața publică. Totodată, desființând vechile departamente moscovite și copiind administrația suedeză, a reorganizat guvernul în „colegii“[115], însă, fără existența unei infrastructuri locale, Senatul și colegiile lui au continuat să fie scena unor gâlcevi pugilistice între demnitari. Furios, Petru i-a comparat cu niște „precupețe“. Curtenii erau uluiți că Aleksei revenea în țară: „Ai auzit că prostovanul de țarevici vine acasă, cu Afrosina lui cu tot?“ bombănea Dolgoruki. „Coșciugul îl așteaptă, nu cununia!“

Pe 21 ianuarie 1718, Aleksei, păzit de Tolstoi și Rumianțev, a trecut hotarul Rusiei. Tatăl furios și fiul îngrijorat au pornit spre Moscova, pentru sumbra lor înfruntare.[116]

*

Pe 3 februarie 1718, Petru și demnitarii lui, păziți de trei batalioane dintre loialele Gărzi Preobrajenski, cu muschetele armate, au urmărit cum prizonierul Aleksei era condus de Tolstoi în marea Sufragerie din palatul Kremlinului. Fiul a

căzut în genunchi, mărturisindu-și vina și implorând îndurare. Petru a fost de acord să-l ierte — dacă renunța la tron și îi numea pe trădători. Tatăl și fiul s-au retras într-o încăpere alăturată, unde Aleksei i-a denunțat pe complicii lui și a renunțat la succesiune. Apoi, Petru l-a declarat pe băiețelul lui, Petruşka, drept moștenitor al tronului, în timp ce Șafirov dădea citire grațierii lui Aleksei.

A doua zi, numindu-l pe Tolstoi în funcția de șef al unei noi Cancelarii de Investigații secrete, Petru a lansat un rechizitoriu împotriva fiului său, pe care îl vedea ca o amenințare la existența monarhiei. Însă, cu siguranță, îl ura și ca persoană. Anchetat de Tolstoi, Aleksei i-a indicat drept susținători ai lui pe Kikin și Dolgoruki. Doar Afrosina nu știa nimic. Petru a demarat o acțiune de epurare a slujitorilor săi neloiali. În Sankt-Petersburg, Menșikov i-a arestat pe Kikin și Dolgoruki. Kikin și servitorii lui Aleksei au fost torturați de Tolstoi și de asistentul acestuia, Andrei Ușakov, în prezența lui Petru.

Țarul se căznea să înțeleagă de ce Kikin îl trădase. „Cum a putut un om inteligent ca tine să se întoarcă împotriva mea?“, l-a întrebat el în timpul schingiurilor.

„Mintea are nevoie de spațiu, dacă o îngrădești“, a răspuns Kikin.

Trădarea săvârșită de Dolgoruki l-a marcat probabil pe Petru: eroul de la Poltava și Prut, nașul de botez al fiicei lui Petru, Elisabeta, detesta despotismul țarului. „Dacă n-ar fi fost influența țarinei (Ecaterina) asupra firii necruțătoare a suveranului, viața noastră ar fi ajuns un infern“, îi spusese el lui Aleksei. Dolgoruki și-a recunoscut adeziunea față de țarevici, fără să fie nevoie de tortură. Prin atitudinea lui, putem deduce cât de detestată era, în secret, tirania țarului, chiar printre acoliții lui din Compania Veselă. Dar, chiar și în cercul inviolabil al clanurilor conducătoare, prețul trădării împotriva țarului era moartea.

Petru suspecta că fosta lui soție, Evdokia, fusese la curent cu planurile fiului ei. Având acum patruzeci și patru de ani, Evdokia fusese călugăriță timp de nouăsprezece ani — sau așa credea Petru. Când a fost anchetată, s-a descoperit că Dosifei, episcop de Rostov, îi spusese că atunci când Aleksei devenea țar, ea avea să fie țarină din nou. Evdokia renunțase la călugărie de mult timp deja și își luase un iubit, un ofițer pe nume Stepan Glebov care, sub tortură, a refuzat să recunoască trădarea. Episcopul de Rostov a fost arestat și învinuit că dorise moartea țarului. Din nou, familia Evdokiei, clanul Lopuhin, se afla în centrul opoziției: fratele ei Avraam era implicat în complot.

Pe 14 martie 1718, în fața unei mari mulțimi în Piața Roșie, episcopul și trei dintre servitori au fost zdrobiți cu baroase și lăsați să moară pe roată. Două nobile, una fiind dintre doamnele Ecaterinei, prințesa Anastasia Golițîna, au fost biciuite. Glebov, iubitul Evdokiei, a fost bătut cu cnutul, ars cu fiare înroșite în foc și țintuit pe o scândură cu dinți de fier, timp de două zile. Kikin a fost tras pe roată, readus la viață, torturat din nou și lăsat să pătimească până a doua zi, când Petru a venit să-și inspecteze victimele. Kikin l-a implorat pe Petru să-l cruțe. Țarul i-a curmat suferințele, prin decapitare; întrucât Glebov a refuzat să mărturisească, Petru a dat ordin să se treacă la următoarea etapă a pedepsei: tragerea într-o țeapă foarte ascuțită. Petru a poruncit ca Glebov să fie îmbrăcat cu blănuri, pentru a fi sigur că avea să reziste și, implicit, să sufere mai mult. Avraam Lopuhin a fost executat, de asemenea; Dolgoruki a scăpat de securea gâdelui, dar, fiind surghiunit în Kazan, prăbușirea lui era absolută. De fapt, avea să revină, doar ca să decadă iarăși din grații, având parte de una dintre cele mai dramatice cariere din acest veac zbuciumat.

Pe 19 martie 1718, Petru, călătorind cu fiul său și cu Tolstoi, s-au întors la Sankt-Petersburg, unde Aleksei a fost închis în palatul alăturat, fiind păzit douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru de soldați cu fitilul pregătit deasupra unui tun încărcat.

Aleksei s-a rugat de Ecaterina să-l convingă pe Petru să-l lase să se însoare cu Afrosina. În schimb, fata a fost arestată. Aleksei și Afrosina au fost interogați separat de către Petru. Afrosina l-a incriminat pe iubitul ei, dezvăluind speranțele acestuia pentru o rebeliune armată, planurile lui de a anihila toate înfăptuirile lui Petru și scrisorile lui către împăratul Sfântului Imperiu Roman, prin care îl înfiera pe tatăl său. Știind că viața lui era în pericol, Aleksei a recunoscut că întocmise acele scrisori când era beat, însă a insistat că, deși se aștepta ca Petru să moară în decurs de doi ani, el niciodată nu s-ar fi răzvrătit cât țarul trăia. Dar, pe 16 mai, Aleksei a cedat, indicându-i pe Șeremetev și chiar pe prințul-cezar ca simpatizanți. Petru i-a luat pe Afrosina și pe Aleksei la cabana lui, Monplaisir, de pe noul său domeniu Peterhof, în afara Sankt-Petersburgului, și i-a interogat din nou. Pe Petru îl interesa să afle dacă Aleksei plănuia să se răzvrătească atâta vreme cât tatăl lui era încă în viață: dacă armata se răscula, a admis Aleksei, „și dacă apelau la mine, chiar și pe timpul vieții tale, m-aș fi alăturat rebelilor“.

Aleksei a fost azvârlit în Bastionul Trubeţkoi al Fortăreței Sfinții Petru și Pavel. Apoi, a fost judecat pentru trădare. În

fața nenumăratelor mărturisiri succesive ale lui Aleksei, episcopii s-au arătat prudenți, recomandând severitatea osândelor din Vechiului Testament și milostivirea propovăduită în Noul Testament, însă senatorii, știind prea bine că mulți fuseseră incriminați prin asocierea cu Aleksei, au fost de acord cu orice „necesară examinare“ — tortura.

Pe 19 iunie 1718, Aleksei a primit douăzeci și cinci de lovituri cu cnutul, care n-au avut efectul de a genera alte dezvăluiri. Pe 24 iunie, a mai primit cincisprezece lovituri, apoi alte douăzeci și cinci de bice și după aceea încă nouă. Petru a poruncit ca toți curtenii lui Aleksei să fie torturați, iar mărturia duhovnicului lui a fost la fel de incriminatoare ca aceea a Afrosinei. Aleksei a recunoscut: „Am vrut moartea tatălui meu“. Acum, convins că Aleksei plănuise asasinarea lui, Petru era satisfăcut. După atât de multe lovituri, Aleksei era zdrobit. Ca să fie sigur, Petru l-a trimis pe Tolstoi cu două ultime întrebări. Aleksei a mărturisit că ar fi fost gata să-i dea bani împăratului pentru a aduna o armată împotriva țarului.

În seara aceea, Menșikov, Golovkin, Apraksin, Tolstoi și alții, formând o instanță de judecată, l-au condamnat la moarte pe Aleksei, pentru „un oribil dublu paricid, împotriva Părintelui țării lui și împotriva Părintelui său natural“. A doua zi, Petru a trimis un funcționar să-i citească lui Aleksei sentința, însă acesta era oricum pe moarte.

La 8:00 a.m., pe 26 iunie 1718, Petru și anturajul său l-au vizitat pe Aleksei „pentru o ședință în camera de tortură“. Programul lui Menșikov consemnează că el a stat o jumătate de ceas, însă catastiful fortăreței arată că unii dintre ei au stat trei ceasuri, lăsându-l pe Aleksei complet zdrobit, la ora 11:00 a.m. „La 6:00 p.m.“, scrie în registru, „țareviciul Aleksei Petrovici a murit.“ L-a ucis oare Petru cu mâinile lui, l-a trimis pe Rumiantev să-l sugrume sau a murit de apoplexie? Cel mai probabil, Aleksei a murit din cauza șocurilor, a sângerărilor abundente sau a infecțiilor survenite după loviturile cu cnutul, care se presupune că îi jupuiseră și îi sfâșiaseră carnea de pe spinare până la oase. Patruzeci de lovituri cu cnutul pot omorî un bărbat puternic, or Aleksei a îndurat mult mai multe biciuiri. (Un călău experimentat poate ucide un om cu câteva lovituri de cnut, frângându-i șira spinării, sau poate să-l lase să se chinuiască săptămâni întregi.) Trupul neînsuflețit a fost depus în Biserica Sfintei Treimi, timp de patru zile, însă pe 27 și 29 iunie Petru a organizat petreceri, pentru a sărbători victoria de la Poltava și ziua lui onomastică. La 30 iunie, Petru a plâns la funeralii, când Aleksei a fost îngropat în noua criptă a familiei Romanov, din Catedrala Sfinții Petru și Pavel. Pe 9

decembrie, duhovnicul și servitorii lui Aleksei au fost decapitați, în timp ce altora li s-a tăiat limba și le-au fost ciuntite nările. Adevărata opinie a lui Petru a fost exprimată în inscripția pe o medalie bătută la sfârșitul anului: „Orizontul s-a limpezit".

Petru se îngrășase odată cu vârsta; era corpolent și mătăhălos, dar totodată mai istovit și mai suspicios. Investigațiile faptelor de corupție i-au costat capul și pe alții. Menșikov a scăpat cu viață. „Menșikov va fi mereu Menșikov", i-a spus Petru Ecaterinei, însă, „dacă nu are de gând să se îndrepte, va plăti cu capul".[117] Cu toate astea, nimic nu putea înfrâna nestăvilita ambiție a lui Petru de a transforma Rusia și de a clădi orașul Sankt-Petersburg.[118]

*

Pe timpul verii, Petru ducea un trai simplu, în micul său Palat de Vară, trezindu-se la ora 4:00 dimineața și apucându-se de lucru, îmbrăcat cum era în cămașă de noapte și un halat chinezesc, postat în picioare la un pupitru înalt, unde nota la repezeală ordinele sale. Palatul, situat pe malul apei, avea doar paisprezece încăperi; țarul locuia la parter, Ecaterina la etaj. Când se relaxa, lucra la strung în Atelier sau în Laborator, unde făcea experiențe cu focuri de artificii. Apoi, purtând vestonul verde al uniformei regimentului de gardă Preobrajenski, încălțat cu cizme negre (expuse azi în Muzeul Armurăriei din Kremlin, acestea se remarcă prin carâmbul extraordinar de mare și, comparativ, dimensiunea redusă a tălpilor) și mișcând vioi bastonul în mână, pornea devreme spre ședințele de la Amiralitate și Senat (guvernul fusese mutat la Sankt-Petersburg în 1713). Spre deosebire de Menșikov, care străbătea orașul într-o caleașcă somptuoasă, cu gărzi călări în față și pe părțile laterale, Petru se plimba adesea prin oraș, după-amiaza, într-o brișcă modestă, însoțit de comisarul de poliție (o funcție asemănătoare cu cea a unui primar din timpurile moderne), Anton Devier, născut Antonio de Vieira, un evreu portughez pe care, inițial, îl angajase ca novice pe vas, în Olanda. Serile, se destindea la taverna „Patru Fregate", fumând pipe olandeze și bând bere germană sau vodcă cu piper, împreună cu mateloții olandezi.

Asistat de Menșikov și Devier[119], Petru a supravegheat făurirea orașului Sankt-Petersburg cu o voință de fier. Niciun detaliu, pornind de la clădirile publice până la rețeaua drumurilor, nu era prea neînsemnat pentru el. „Nimeni nu are voie să defecheze decât în locurile statornicite", preciza el în ucazul de înființare a Amiralității. „Cine va defeca în alte părți decât în locurile statornicite va fi bătut cu un gârbaci cu

nouă șfichiuri și va trebui să curețe unde a murdărit.“ Orașul se extindea de la clădirile inițiale amplasate pe Insula Petrogradski și în jurul fortăreței. În timp ce își distrugea fiul, Petru conducea o echipă multinațională de arhitecți pentru înfăptuirea diverselor lui proiecte.[120]

Viața socială continua să se desfășoare în jurul frecventelor întruniri ale Sinodului Marilor Cheflii, cu chiolhanuri gălăgioase la palatul lui Menșikov și în tavernele marinarilor, însă Petru visa la o societate civilizată, așa cum avusese prilejul să admire la Paris și Amsterdam. I-a poruncit lui Devier să organizeze petreceri selecte, cu ceaiuri și băuturi, unde să invite persoane de ambele sexe, și a întocmit *Regulamentul de organizare a reuniunilor*, stipulând canoanele care trebuiau respectate. Tinerele trebuiau să se îmbrace după moda apuseană, fardându-se cu roșu în obraji ca franțuzoaicele și fără să-și mai înnegrească dinții; bărbații trebuiau să poarte haine nemțești sau olandeze. Dansurile, jocurile de cărți și fumatul pipei trebuiau să fie făcute cu decență, fără vărsături sau încăierări! Era interzis să forțezi pe cineva să bea sau să facă un lucru „sub pedeapsa de a da de dușcă pocalul Marelui Vultur plin cu coniac“. Cei care nu participau la reuniuni erau amendați, iar nimeni nu putea să plece devreme, fiindcă Petru plasa soldați la ușă. A întocmit, de asemenea, *Oglinda tânărului onorabil* — un ghid al manierelor elegante —, iar oricine scuipa, vorbea cu gura plină sau vomita risca să fie pocnit cu bastonul țarului.

Creativitatea lui Petru a avut un preț cumplit: noul său oraș a fost construit efectiv de către muncitori înrobiți, criminali osândiți să îndure noua lui pedeapsă, munca silnică — numită *katorga*, însemnând „galeră, ocnă“, și într-adevăr mulți dintre acești condamnați trăgeau la vâsle pe flota lui din Marea Baltică, în timp ce alții extrăgeau aur și argint în minele din Altai și Nercinsk, în Orientul Îndepărtat. Un număr neștiut de ocnași trudeau în apele înghețate ale Nevei, pentru a construi Sankt-Petersburgul, iar mulțimi anonime din rândurile lor au pierit pentru a înfăptui visul lui Petru cel Mare.[121]

„Supușii noștri sunt ca niște copii, care nu vor învăța niciodată buchile, dacă nu-i silește stăpânul“, spunea Petru, propovăduind progresul prin teroare. „Cât de necesară este constrângerea în țara noastră, unde oamenii sunt ageamii la toate“, exclama el cu un alt prilej. Cu regularitate, îl bătea cu bastonul pe bucătarul lui saxon, la care ținea mult, iar odată, când a văzut un pod rupt, în timpul uneia dintre inspecțiile lui prin oraș împreună cu Devier, l-a pocnit pe acesta cu

bastonul, dar pe urmă l-a poftit înapoi în trăsură: „Urcă, frate“. Codul Militar, instituit de Petru cel Mare în 1716, era draconic, prevăzând pedeapsa cu moartea pentru 122 de acuzații (de două ori mai multe decât Codul anterior, din 1649) și specificând noi delicii barbare, ca de pildă tragerea pe roată și sfâșierea condamnatului în patru bucăți, împrumutate, asemenea multora dintre noile lui idei, din Occident. Știa că era considerat „un ocârmuitor sălbatic și tiran“, dar nu se scuza pentru asta. „Cine spune așa ceva? Oamenii care nu știu… că mulți dintre supușii mei au recurs la piedici incredibil de murdare în calea înfăptuirii celor mai bune planuri ale mele pentru folosul patriei, iar de aceea era esențial să fie tratați cu mare severitate.“

Hiperactivitatea lui periculoasă era întotdeauna spre „binele general“ și, chiar dacă el era nespus de fericit să trăiască în vilele lui mici, purtând haine obișnuite și nesocotind ritualurile de la curte, după ce a vizitat Versailles și-a dat seama că un potentat european avea nevoie atât de panoplie, cât și de plenitudinea puterii.[122] Ecaterina, țarina din popor, care acum se vopsea brunetă, ca să atenueze impresia lăsată de pielea ei bronzată și părul blond-arămiu, era încântată de splendorile unei curți imperiale, așa cum dicta protocolul apusean. Petru a dărâmat primul Palat de Iarnă, construit din lemn, și l-a pus pe Mattarnovi să construiască o variantă un pic mai mare, cu o sală de recepții, în timp ce în jurul orașului s-a apucat să clădească o mulțime de palate pe meleagurile rurale.[123]

La scurt timp după moartea lui Aleksei, în august 1718, Ecaterina a născut o fetiță, Natalia. Petru își iubea fiicele, întrebând adeseori de „Annuṣka“, „Lizetta“ (Elisabeta, după care a numit una dintre corăbiile sale) și „fetița noastră voinică, Natalia“. Elisabeta povestea cum tatăl ei „cerea mereu un raport despre ce am învățat eu într-o zi sau alta. Când era mulțumit, îmi dădea recomandări, însoțite de un sărut și, uneori, un cadou“. Oricum, Petru spera să se folosească de fiicele lui pentru încheierea unor alianțe matrimoniale utile cu familiile princiare din Europa. Între timp, singurul lui fiu rămas în viață, Petruṣka, căruia abia îi ieșiseră dinții, a început să manifeste aptitudini militare. „Face instrucție cu soldații lui și trage cu tunul“, îi raporta Ecaterina lui Petru, despre „recrutul“ de trei ani, care ducea dorul tatălui său. „E supărat pe tine: când îi spun că tăticul e plecat, nu-i place deloc. Îi place mai mult când tăticul e aici.“

După ce a născut, Ecaterina a revenit în mijlocul coteriei ei gălăgioase, formată din aceleași doamne, pe care le cunoștea

de cincisprezece ani și le dirija cu aceleași capricii despotice, care îl caracterizau și pe soțul ei. După ce fusese biciuită în public, fiindcă simpatizase cu Aleksei, Anastasia Golițîna a fost primită înapoi, ca maestră de ceremonii a serbărilor organizate de Ecaterina. După moartea Dariei Rjevskaia, Petru a numit-o pe Golițîna prințesă-egumenă a Sinodului Marilor Petrecărețe, răsplătind-o odată pentru „urletul“ ei câinesc. Matrena Balk, care răspundea de garderoba Ecaterinei, era soră cu Anna Mons, prima amantă oficială a lui Petru; șambelanul Ecaterinei, filfizonul Willem, era fratele lor.

La fel ca Petru, la petreceri Ecaterina vădea o rezistență de fier, cu care își epuiza curtenii. „Sire, Țarina nu vrea niciodată să meargă la culcare înainte de ora trei noaptea, iar eu trebuie să fiu mereu lângă ea“, i se lamenta Golițîna lui Petru. Ori de câte ori celelalte doamne de onoare ațipeau, „Doamna Țarina catadicsește să spună: «Tanti, ce faci, moțăi?», în timp ce Mary Hamilton se plimbă prin cameră cu o saltea pe care o întinde pe jos, iar Matrena Balk le ia la rând pe toate, muștruluindu-le. Cu asemenea musafiri, scap de serviciul din dormitoare.“

Cu nonșalanță și după cum i se năzărea, Petru își alegea amante din escorta Ecaterinei.[124] „Aflu că și tu ai o amantă?“ l-a întrebat odată Frederic al IV-lea al Danemarcei pe Petru. „Fratele meu, târfele mele nu costă mult, însă ale tale costă mii de parale, care ar putea fi cheltuite mai judicios.“ „Târfele“ lui nu beneficiau de privilegii, iar câteva zbenguieli cu țarul nu erau suficiente pentru a salva capul unei fete, fie ea oricât de frumoasă.[125]

În toamna anului 1718, Petru a demarat o anchetă referitoare la una dintre domnișoarele de onoare ale Ecaterinei, care era și o fostă amantă de-a lui: Mary Hamilton, urmașă a unei familii de regaliști scoțieni. „Foarte nărăvită la aventuri galante“, aceasta a rămas gravidă de trei ori cu iubitul ei Ivan Orlov, unul dintre aghiotanții lui Petru, care, chemat urgent de către țar, s-a speriat atât de rău, încât a căzut în genunchi și, luându-l gura pe dinainte, a mărturisit legătura lui amoroasă cu Mary și cum ea avortase trei prunci. În atmosfera de destrăbălare și promiscuitate de la curte, iubitul ei se culcase și cu amanta lui Petru, Avdotia Rjevskaia. Mary a încercat să-l recucerească pe Orlov, furând bijuteriile Ecaterinei și dăruindu-i-le lui. Temându-se că țarul avea să afle că îl înșelase și că urma să o supună la torturi, Avdotia a acuzat-o pe Mary că ar defăima-o pe Ecaterina spunând că își înălbea pielea cu ceară de albine. În acest

scandal dintre amante, Ecaterina, furioasă, a scotocit în camera lui Mary și a găsit bijuteriile ei, iar Petru și-a amintit că un prunc mort fusese găsit lângă palat. Hamilton a fost arestată și, schingiuită în fața lui Petru, a recunoscut că omorâse trei copilași. Petru a osândit-o la moarte. Două țarine, Ecaterina și Praskovia, au implorat îndurare pentru condamnată. Petru a refuzat să fie „Saul sau Ahab, neacceptând să încalce legea divină printr-un exces de bunătate“. Pe 14 martie 1719, Mary a apărut în toată splendoarea ei pe eșafod, purtând o rochie albă de mătase cu panglici negre, dar așteptându-se la grațiere, mai ales când Petru a urcat pe platforma locului de execuție. Acesta a sărutat-o, dar apoi i-a spus încetișor: „Nu pot încălca legea ca să-ți salvez viața. Îndură-ți osânda cu curaj și roagă-te la Dumnezeu, cu sufletul plin de credință“. Mary a leșinat, iar Petru i-a făcut semn călăului, care a lovit cu sabia, săvârșind pedeapsa capitală. Petru a ridicat în mână frumosul cap, acum desprins de trup, și a început să țină o lecție de anatomie în fața mulțimii, arătând vertebrele secționate, traheea tăiată și arterele picurând de sânge, după care, sărutând buzele însângerate, a lăsat țeasta să cadă pe jos. Și-a făcut semnul crucii și a plecat. Petru, versat în tehnica decapitărilor, un fenomen studiat cu interes când poruncise să li se taie capul muschetarilor rebeli, a cerut ca țeasta lui Mary să fie îmbălsămată și plasată în Cabinetul Curiozităților, unde un călător englez, vizitând muzeul, a spus că „niciodată ochii mei nu au văzut un chip mai frumos“, decât capul din „vasul de cristal“.

La scurt timp după aceea, vestea altei morți i-a picat mai bine lui Petru. Carol al XII-lea inspecta un asediu al armatei sale asupra unui fortărețe daneze, când aghiotanții lui au auzit un zgomot ca „o piatră azvârlită în noroi“. Un glonț îl lovise pe Cap-de-fier într-o tâmplă și ieșise afară prin cealaltă.

O a treia moarte a însemnat o lovitură cumplită. Pe 25 aprilie 1719, Mențikov a venit să-l vadă pe micuțul Petruška, care era bolnav în pat. Petru aranjase căsătoria uriașului său, francezul Nikolai Jigant, cu o uriașă.[126] El și Ecaterina petreceau la nunta uriașilor, când au aflat că Petruška murise. Ecaterina era distrusă sufletește: arhivele curții imperiale consemnează că, până la moarte, nu s-a despărțit niciodată de jucăriile băiețelului ei. Cât despre Petru, acesta a făcut o criză de epilepsie și s-a încuiat în cameră zile în șir, până când camarazii lui l-au implorat să pună capăt acestei „deșarte și nemăsurate amărăciuni“. Moartea copilului i-a zădărnicit

planurile privind succesiunea la tron. Dar, înainte de a rezolva această problemă, în stilul lui excentric, trebuia să încheie definitiv războiul cu Suedia.

*

Petru a luat cu asalt coasta Suediei, năvălind chiar și în Stockholm și perseverând cu atacurile, până când noul rege a cerut pace, încheind un tratat la Nystadt. Pe 4 septembrie 1721, la cinci zile după semnarea păcii[127], Petru a debarcat euforic la Fortăreața Petru și Pavel, s-a rugat în biserică, s-a prezentat la raport în fața prințului-cezar Ivan Romodanovski și apoi, urcându-se pe un podium, a ridicat paharul în cinstea poporului, care plângea de bucurie și îl aclama, iar pe urmă a dat de băut mulțimii găleți întregi de alcool, în timp ce salvele de tun celebrau victoria. „Veseliți-vă și mulțumiți-i lui Dumnezeu!“, a strigat el. Acesta a fost începutul unei perioade de două luni de petreceri și distracții. La nunta frenetică a noului prinț-papă, „Piotr-Penis“ Buturlin, cu tânăra văduvă a prințului precedent, toasturile au fost închinate cu pocale uriașe în formă de organe genitale bărbătești și femeiești, mirele a fost cufundat într-un butoi cu bere, iar noaptea nunții și-a petrecut-o cu mireasa pe un pat în aer liber, în Piața Senatului.

Pe 22 octombrie 1721, în sunete glorioase din trâmbițe și în canonade bubuitoare, Sankt-Petersburg a celebrat un triumf în stil roman. După o predică rostită de Arhiepiscopul Feofan Prokopovici[128], cancelarul Golovkin l-a salutat pe țar cu titlul de „Pater Patriae“, un epitet acordat Cezarilor romani, și „Petru cel Mare, Împărat al tuturor Rusiilor“, formulând astfel o propunere care fusese votată de Senat cu câteva zile înainte și pe care țarul a acceptat-o prin încuviințare din cap. De acum înainte, Moscovia a devenit Rusia, iar țarul era totodată și împărat (Petru a adoptat, pur și simplu, cuvântul latin *imperator*), în timp ce viitorii fii aveau să fie „cezarovici“ — fii ai Cezarului. Apoi, a început petrecerea adevărată, cu uriași îmbrăcați în copilași, în timp ce caleștile prințului-papă și ale cardinalilor treceau trase de porci, urși și câini.

Totuși, „timpul înseamnă moarte“, spunea Petru, care nu-și găsea astâmpărul. Acum, când Rusia ajunsese la pace în Europa, misiunea de a-l înlătura pe șahul Persiei și de a pune capăt persecuției persanilor împotriva creștinilor din Caucazul de răsărit oferea prilejul de a lupta contra musulmanilor și de a extinde marginile imperiului pe coasta Mării Caspice. Petru nu putea rezista tentației unui nou

război exotic, care a dus la accelerarea unor reforme frenetice și l-a făcut să se concentreze asupra succesiunii sale la tron.

În ianuarie 1722, pornind de la credința că serviciul în slujba statului trebuia să fie singurul criteriu de preeminență în societate, Petru a creat Tabelul Rangurilor (Cinurilor), o ierarhie menită să încurajeze competiția pentru onoruri și să atragă noi oameni competenți. Formulând principiul militarizării marii nobilimi, Petru a declarat că militarii erau superiori civililor. A poruncit nobililor să slujească drept ofițeri sau administratori pe viață, dar în același timp permițând ca oameni de proveniență modestă, chiar și fii de țărani, să poată dobândi titluri de noblețe dacă ajungeau la un anumit rang.[129] Dar războaiele și fastul sunt costisitoare. Petru a finanțat curtea țaristă și mașinăria de război prin instituirea unui nou bir pe cap de locuitor, care trebuia plătit de fiecare țăran, în loc de fiecare gospodărie, sporind povara pe umerii șerbilor, circa 93 la sută din populație, care deja erau obligați să servească în armată aproape o viață de om — douăzeci și cinci de ani. Știind că exista riscul să moară în sud, Petru a declarat: „Întotdeauna, va fi la latitudinea monarhului domnitor să numească pe cine dorește el pentru succesiunea la tron“. Înainte de a pleca la război, l-a promovat pe dinamicul său favorit, Pavel Iagujinski, în noul post de procurator-general al Senatului. „El cunoaște intențiile mele“, le-a spus el senatorilor. „Ce socotește el necesar, asta să faceți!“ Rostul procuratorului-general era să supravegheze guvernul. „El este ochiul meu, cu care eu voi vedea totul“, le-a spus Petru senatorilor.[130]

*

În mai 1722, Petru cu 60 000 de ostași, însoțit de Ecaterina (dar și de amanta lui din acea vreme, frumoasa prințesă moldoveană Maria Cantemir), au înaintat pe coasta Mării Caspice, care făcea parte pe atunci din teritoriul Persiei. Învingând trupele persane, a reușit să cucerească vechiul port Derbent[131], însă expediția s-a poticnit din cauza molimelor, a lipsei de provizii și a distrugerii navelor într-o puternică furtună. Arșița era atât de cumplită, încât Petru și mereu neînfricata Ecaterina s-au ras pe cap, el umblând cu o pălărie cu boruri largi, iar ea cu o caschetă de artilerist. Petru, suferind de o infecție la vezica urinară, cauzată probabil de o boală venerică, s-a retras la Astrahan, însă trupele lui au cucerit ulterior portul Baku, de o însemnătate capitală.

Extenuat, Petru s-a întors la Moscova, unde l-a găsit pe Menșikov certându-se în gura mare cu Șafirov, în timpul ședințelor din Senat. Protejatul lui Menșikov, Matvei

Gagarin, sustrăsese sume mari de bani, în perioada când fusese guvernator în Siberia (se povestea că era atât de bogat, încât își potcovea caii cu aur). Când Petru a poruncit ca Matvei Gagarin să fie spânzurat în fața Senatului, demnitarii au fost obligați să asiste la execuție.

„Vor zbura capete“, i-a avertizat Petru. „Nu știu în cine mai pot avea încredere. În jurul meu, sunt doar trădători.“ A cerut ca toți să fie anchetați, însă acuzațiile s-au dovedit întemeiate atât în privința lui Menșikov, cât și a lui Șafirov, pe care i-a condamnat la moarte. Când Șafirov și-a pus capul pe butuc, iar securea se pregătea să-l lovească, în ultima clipă aghiotantul lui Petru a anunțat că sentința era comutată în pedeapsa de a fi surghiunit în Siberia. Menșikov era profund zdruncinat. „Îmi recunosc vinovăția și-mi dau seama că nu pot să îmi justific faptele“, i-a spus el lui Petru. „Cu lacrimi în ochi și profundă smerenie, implor iertarea Majestății Voastre“. Petru l-a bătut cu bastonul. Când Ecaterina a intervenit, Petru a avertizat-o: „Menșikov a fost zămislit în nelegiuire și va sfârși în ticăloșie. Dacă nu-și schimbă comportamentul, va ajunge mai scurt cu un cap“. Menșikov a fost amendat și alungat de la Colegiul de Război. Petru i-a mai condamnat la moarte și pe alți înalți funcționari, cerând insistent: „Nu îngropați cadavrele, lăsați-le să zacă pe jos ca să fie văzute de toată lumea“. El i-a spus lui Iagujinski să spânzure pe oricine fură, fie numai și un capăt de sfoară. Iagujinski l-a povățuit să nu fie atât de aspru, „altminteri Majestatea Voastră va rămâne singur, fără servitori sau supuși. Cu toții furăm, doar că unii fură mai mult și mai vizibil decât alții“.[132]

Pe 5 martie 1723, revenind la Sankt-Petersburg, Petru și-a inspectat clădirile, a lansat nave la apă și și-a organizat Sinodul Marilor Cheflii, autointitulându-se acum „Arhidiaconul Pahomie Penis-rade-tot“. Când s-a deplasat pe coasta mării ca să verifice lucrările la noul său palat din Reval, i-a dus dorul Ecaterinei: „Totul e vesel aici, însă când ajung la casa de la țară și tu nu ești acolo, mă simt atât de trist!“ Chinuit de infecția pe care o avea la vezica urinară, Petru știa că trebuia să-și desemneze urmașul la tron. Nepot, fiice, nepoate… Pe cine să aleagă?

Un tânăr prinț, Karl Frederic, duce de Holstein-Gottorp, a sosit în Sankt-Petersburg sperând să obțină ajutorul rușilor împotriva Danemarcei, dar și să se însoare cu una dintre fiicele împăratului. Petru a ales-o pe Annușka, dar pe urmă a ezitat când s-a pus problema unei logodne. Holstein a rămas

mai mult de doi ani în Sankt-Petersburg, identificându-se cu familia aproape ca printr-o osmoză.

Între timp, Petru era agasat de cele două nepoate ale lui, morocănoasa Anna de Curlanda și frivola Ekaterina de Mecklenburg, ambele având pretenții îndreptățite la tron, din moment ce erau fiicele țarului Ivan al V-lea. Mama lor, țarina Praskovia, ținea mult la atrăgătoarea Ekaterina, poreclită „Ducesa Sălbatică", și l-a convins pe Petru să-i dea voie să-l părăsească pe violentul Leopold de Mecklenburg și să vină acasă, cu fetița ei nou-născută. Când niște diplomați le-au vizitat pe mamă și pe fiică, țarina și ducesa locuiau într-un dormitor împuțit cu un „cântăreț la mandolă, jegos și pe jumătate orb, puțind a usturoi și transpirație", care interpreta cântece ordinare, și o „bătrână proastă, afurisită, oarbă și jegoasă, care se foia prin odaie, îmbrăcată doar cu o bluză, și fără nimic altceva pe ea. O puneau pe cotoroanța asta să joace, iar ea imediat își sufleca trențele puturoase, în față și la spate, arătând tot ce avea dedesubt".

Oricum, țarina Praskovia era scârbită de comportamentul fiicei ei Anna, ducesa de Curlanda, o văduvă veșnic posacă. Petru o silise pe Anna să rămână în capitala principatului Curlanda. Părăsită, săracă și disperată să se mărite din nou, Anna i-a trimis peste treizeci de scrisori lui Petru, implorându-l să o ajute. Văzând că Petru continuă să o ignore, Anna s-a rugat fierbinte de Ecaterina, „draga mea Suverană", să-i ceară „scumpului nostru unchi să aibă milă de mine rezolvând chestiunea măritișului meu" și, de asemenea, să-i ceară niște bani: „Nu mai am nimic altceva, decât damascul comandat de tine, și nu am nici diamante adecvate, nici dantele, nici lenjerie sau vreo rochie frumoasă, și abia pot să-mi întrețin locuința și să pun de mâncare pe masă".

Petru a trimis un curtean, pe Piotr Bestujev-Riumin, să se ocupe de treburile ducatului Curlanda, dar și de Anna, pe care curând acesta a sedus-o. Era cu nouăsprezece ani mai vârstnic decât ea. Lucrul acesta a îngrozit-o pe țarina Praskovia, care a apelat la Petru. Dar „eu sunt întru totul mulțumită de Bestujev", i-a spus Anna Ecaterinei, „și administrează problemele mele aici foarte bine". Cât despre maică-sa, aceasta îi fura fiicei ei renta amărâtă care i se cuvenea. „Nu concep să trăiesc în mizerie și suferință, din cauza acestei dispute cu mama mea", a declarat Anna. Praskovia și-a blestemat fiica.

Atât mama, cât și fiica au apelat la Ecaterina, care a izbutit să facă pace între ele. „Am auzit de la Suverana noastră Ecaterina că te consideri năpăstuită de blestemul meu", i-a

scris Praskovia, fără tragere de inimă, Annei. „Te iert pentru toate, din respect pentru Majestatea Sa Suverana și te absolv de orice păcat vei fi săvârșit față de mine.“

Când Praskovia, ultima legătură cu vechea Moscovie, s-a stins din viață, Petru i-a organizat funeralii somptuoase, însă nu voia ca fiicele ei să îi urmeze la tron. Subit, a anunțat că „întrucât preaiubita si merituoasa noastră Consoartă și Împărătească Ecaterina ne-a fost nouă un mare sprijin, am decis să fie încoronată“.[133]

*

Pe 7 mai 1724, Petru, într-o tunică albastră, cu ciorapi roșii, iar Ecaterina, îmbrăcată cu o rochie purpurie cusută cu aur, urmată de cinci doamne care să-i țină trena, flancați de paji în costume verzi, purtând peruci albe, alături de ofițeri din Gărzile împăratului, în uniforme verzi strălucitoare, cu fireturi aurii, și cizme cu pinteni, au ieșit din Palatul Terem, la Kremlin, au salutat din cap mulțimea, de trei ori, iar apoi au coborât pe Scara Roșie, pornind în procesiune solemnă spre Catedrala Adormirii Maicii Domnului.[134] În această ceremonie de tip nou, Petru, și nu clerul, era sursa puterii absolute. El a pus coroana pe capul Ecaterinei, înmânându-i globul imperial, însă păstrând sceptrul pentru sine. Ecaterina era în genunchi, cu fața scăldată în lacrimi, dar când a vrut să sărute mâna lui Petru, acesta a ridicat-o în picioare.

Când Petru a revenit la Sankt-Petersburg în iunie, infecția la vezica urinară, diagnosticată drept piatră și disurie, s-a declanșat din nou. Nu mai putea să urineze. Intervenția chirurgicală era singura soluție. Petru a trebuit să stea lungit pe o masă, ținându-l de mâini pe medicul său, în timp ce chirurgul olandez i-a introdus un cateter în vezica urinară, pentru a descongestiona inflamația provocată de urina adunată acolo. Din vezică s-a prelins sânge amestecat cu puroi, ceea ce denota existența unei infecții grave. În cele din urmă, Petru a reușit să elimine o piatră. În ciuda bolii, Petru a plecat să navigheze în Golful Finic, unde, la un moment dat, s-a aruncat în mare, ca să salveze niște marinari. Ecaterina era vigilentă în privința sănătății lui; când el petrecea pe o nouă fregată, Ecaterina a trecut prin dreptul vasului, într-o altă ambarcațiune, și a strigat: „E timpul să mergi acasă, moșule“.

Apoi, pe 8 noiembrie 1724, Petru a leșinat la Curtea Ecaterinei.[135]

[103] Menșikov a deschis calea comandându-i arhitectului italian Giovanni Fontana să clădească primul palat din piatră al orașului pe insula Vasilevski, care avea să devină cartierul general al țarului. Totodată, un elvețiano-italian, Domenico Trezzini, înălța Catedrala Sfinții Petru și Pavel lângă fortăreață, în timp ce pe celălalt mal al Nevei a construit Palatul de Vară al lui Petru, o mică vilă, cu două etaje, în stil baroc olandez. Nu departe de cabana sa, Petru a clădit din lemn, pe două niveluri, un Palat de Iarnă. (*N.a.*)

[104] Weber, nr. 1, pp. 285–289. Despre pitici: *PSZ*, 1710, p. 23; *PiB*, nr. 10, p. 270–271. Aleksei: Pavlenko, pp. 179–180. Senatul: *PSZ*, 5, 2758/5, 3–7/1, 102; Hughes, *Russia*, pp. 102–105. Curtea Praskoviei: Hughes, *Russia*, p. 192; despre beții, *ibidem*, p. 419.

[105] Petru nu se arătase prea interesat să atragă evrei în Rusia — „Prefer să-i văd pe cei mai buni mahomedani, decât pe niște evrei, ticăloși și șarlatani“ —, dar nu s-a ferit să promoveze niște evrei convertiți, cum erau baronul Șafirov și generalul Devier, ulterior șef al poliției din Sankt-Petersburg. (*N.a.*)

[106] Șafirov, lăsat ca ostatic, a negociat Tratatul de la Adrianopol, în Constantinopol, în urma căruia Carol al XII-lea nu mai putea rămâne în Imperiul Otoman. Traversând Europa într-o goană spectaculoasă, lui Cap-de-Fier i-au trebuit doar treisprezece zile ca să ajungă din Valahia la Stralsund, ultima redută suedeză de la Marea Baltică, fără să-și schimbe cizmele sau hainele. La sosire, a fost nevoie să-i fie tăiate cizmele de pe picioare. Dar de un lucru era sigur: războiul mergea mai departe. (*N.a.*)

[107] Soloviev, vol. 28, pp. 158–180; Bushkovitch, p. 306; Hughes, *Russia*, pp. 45–50; Șafirov, pp. 429–430. Senatul: LeDonne, pp. 68–74.

[108] *PiB*, 7, 451 și 8, 20, martie/iulie 1708, Aleksei către Petru, Petru către Aleksei; Hughes, *Russia*, pp. 402–407.

[109] Izbitor de chipeș, foarte eficace în război, guvernare și diplomație, incoruptibil cum nu se mai pomenise și petrecăreț neîntrecut, Iagujinski, polonez, fiu al unui organist de biserică, debutase ca *denșcik* al țarului, fusese promovat la un nou rang în anturajul țarist, aghiotant general, pentru curajul său în luptele de la Prut, iar acum îl însoțea pe Petru pretutindeni, călătorind de obicei în trăsura acestuia. A fost numit maestru de ceremonii la Compania Veselă. În unele privințe, era un nou Menșikov, dar mai cinstit. (*N.a.*)

[110] Drept urmare, Apraksin a propus ca țarul să fie promovat la gradul de general de armată, ceea ce l-a încântat pe Petru. „Ca iubită a generalului, se cuvine să mă feliciți!“, i-a spus el Ecaterinei. „Ca general și soție a generalului, hai să ne felicităm reciproc“, l-a tachinat ea. „Dar eu nu recunosc gradul acesta, până nu te văd aici în carne și oase. Ce păcat că nu ai fost măcar amiral plin!“ (*N.a.*)

[111] *PSZ*, 1712, pp. 1–6. Petru către Menșikov: *PiB*, nr. 11, pp. 230, 496; 12 mai 1711, *SIRIO*, nr. 61, pp. 142–144. Depeșa lui Charles Whitworth, 20 februarie 1712, *Pib*, 12, 86, p. 361; Hughes, *Russia*, p. 261. Promovare: Pavlenko, pp. 188–189; condei și sabie, Petru către Ecaterina, 2 august 1712, Pavlenko, p. 180; Hughes, *Russia*, pp. 50–56; Igujinski, p. 426. Despre V. V. Dolgoruki: Bushkovitch, pp. 292–335. Despre nubieni/Hannibal: I. V. Zimin, *Povsednevnaia jizn rossiiskogo imperatorskogo dvora: Deţkii mir*

imperatorskih rezidenții. Bît monarhov i ih okrujenie (în continuare, Zimin, *Negroes*), pp. 410–418.

[112] În ianuarie 1715, Petru a prezidat în Moscova la nunta Prințului-Papă Zotov, în vârstă de șaptezeci de ani, cu o femeie mai tânără decât el cu cincizeci de ani, suprema ceremonie anapoda a Sinodului Marilor Cheflii. Mirele a sosit într-o caleașcă trasă de urși; crainicii erau „cei mai mari gângavi din Rusia", majordomii și chelnerii „erau niște boșorogi", lacheii erau „atât de grași și voluminoși, încât trebuiau să fie conduși", iar cuplul a fost cununat de un preot în vârstă de o sută de ani, care își pierduse „văzul și memoria". (*N.a.*)

[113] Printr-un alt mariaj strategic, pe 8 aprilie 1716, Petru a măritat-o pe nepoata lui, Ekaterina Ivanova, fiica mai mare a fratelui său răposat, țarul Ivan al V-lea, și al țarinei Praskovia, cu Karl Leopold, duce de Mecklenburg-Schwerin, care a fost de acord ca o armată rusească să fie încartiruită într-o garnizoană pe teritoriul ducatului său. Ulterior, acest imbecil sadic și alcoolic avea să piardă ducatul din cauza faptelor lui scandaloase, însă acea alianță matrimonială are importanță, deoarece fiica soților Mecklenburg, prințesa Elisabeta, născută în decembrie 1718, s-a convertit mai târziu la religia ortodoxă, cu numele de Anna Leopoldovna, și a condus Rusia ca regentă pentru fiul ei minor. (*N.a.*)

[114] Petru aflase recent de dezastrul care se abătuse asupra forțelor lui armate din Asia Centrală, care era împărțită în câteva hanate și emirate independente. Auzind despre bogățiile din hanatul Khiva (în Uzbekistanul de azi), l-a pus pe un prinț cerchez convertit la creștinism, Aleksandr Bekovici-Cerkaski, să conducă o mică expediție cu scopul de a convinge Khiva să accepte suzeranitatea Rusiei. Bekovici a reușit să-l înfrângă pe han, care apoi l-a păcălit și l-a luat prizonier. Bekovici a fost decapitat, iar trupul lui a fost împăiat și expus în palatul hanului. (*N.a.*)

[115] Aceste noi departamente (inițial, în număr de opt, apoi nouă) au înlocuit vechile *prikazi*. Președinții colegiilor au fost, la început, și senatori. Golovkin era președintele Colegiului pentru Afaceri Externe; Menșikov, președintele Colegiului de Război. Lucrul esențial în cazul acestor colegii era că *nu* funcționau ca niște ministere, existând (teoretic, cel puțin) o conducere colectivă, și nu individuală, în încercarea de a limita astfel corupția generalizată. (*N.a.*)

[116] Aleksei, scrisorile lui Petru: Nikolai Ustrialov, *Istoriia Țarstvovaniia Petra Velikogo* (în continuare, Ustrialov), nr. 6, pp. 345–349. A doua călătorie a lui Petru în Europa, inclusiv scrisori cu Ecaterina în Paris, Amsterdam, Spa: Pavlenko, pp. 197–216. Nunta lui Zotov: Weber, vol. 1, pp. 89–90; Hughes, *Russia*, p. 253; Zitser, cap. 4. Criza Aleksei: Bushkovitch, pp. 339–382. Colegiu/senatori „precupețe": LeDonne, pp. 75–80.

[117] Afrosina a scăpat fără să fie pedepsită; mai târziu, s-a măritat și a trăit încă mulți ani la Sankt-Petersburg; Evdokia s-a întors la mânăstirea ei. Între timp, generația mai veche a slujitorilor lui Petru începea să se stingă: prințul-cezar Romodanovski a murit în 1717. Petru l-a jelit pe bătrânul monstru, spunându-i lui Ivan, fiul lui Romodanovski: „Așa e scris fiecăruia să plece într-un fel sau altul după cum e voia Domnului. Ține minte acest lucru și nu te lăsa răpus de

amărăciune. Și, te rog, să nu crezi că eu te-am abandonat sau că am uitat faptele bune ale tatălui tău“. Petru l-a numit pe Ivan Romodanovski prinț-cezar și conducător al Biroului Preobrajenski, chiar dacă apela mai des la Cancelaria Secretă a lui Tolstoi, pentru chestiunile delicate. Prințul-papă Zotov a murit în decembrie 1717: Petru a organizat solemnitatea de alegere a unui nou prinț-papă, într-un ritual care prevedea să fie sărutată pe sânii goi marea-egumenă a Sinodului feminin, Daria Rjevskaia, și votul să fie făcut cu ouă vopsite. Piotr Buturlin, un vechi camarad („Piotr-Penis“ în jargonul Sinodului), a fost ales exact înainte de întoarcerea lui Aleksei. (*N.a.*)

[118] Ustrialov, nr. 6, pp. 224–226, 240, 307, 346–350, 388–444; J. Crokatt, *The Trial of the Czarewitz Alexis Petrowitz who was Condemn'd at Petersbourg on 25 June 1718 for a Design of Rebellion and Treason*; Weber, nr. 1, pp. 229–230; Bushkovitch, pp. 383–424. Despre colegii: *PSZ*, nr. 5, p. 3126, 11 decembrie 1717; Zister; pp. 160–163; Petru către I. F. Romodanovski în Hughes, *Russia*, p. 373; moartea lui Zotov/alegeri, în Hughes, *Russia*, p. 254; Rjevskaia, pp. 252–254. Despre hiperactivitate periculoasă — expresia lui Lindsey Hughes —, vezi Hughes, *Russia*, p. 459. Poliție secretă: LeDonne, p. 160.

[119] Parvenitul nu detestă pe nimeni mai mult decât pe un alt arivist ca el. De aceea, Menșikov nutrea o ură viscerală împotriva lui Devier și Șafirov. Când Devier s-a îndrăgostit de sora nemăritată a lui Menșikov, Anna Menșikova, prințul l-a respins ca pretendent la mâna ei. Însă Anna a rămas gravidă. Atunci când Devier i-a cerut lui Menșikov să aprobe căsătoria, pentru ca pruncul să se nască legitim, prințul l-a îmbrâncit pe scări în jos. Devier a apelat la Petru, care a poruncit oficierea căsătoriei. Mai târziu, Menșikov și-a luat revanșa. (*N.a.*)

[120] L-a pus pe Trezzini să ridice noi clădiri pentru colegiile de pe Insula Vasilevski, în apropiere de locul unde arhitectul german Georg Johann Mattarnovi proiecta muzeul Kunstkammer, pentru colecția de curiozități a țarului și diverse exponate vii, printre care un hermafrodit care, ulterior, a evadat. Pitici și uriași vii (iar, mai târziu, îmbălsămați) apăreau acolo, alături de organele genitale ale unui hermafrodit, niște gemeni siamezi, feți bicefali și (curând) capetele conservate ale curtenilor care sfârșiseră rău. Noul său arhitect general, francezul Alexandre Le Blond, a proiectat Nevski Prospekt, principalul bulevard al orașului, pe o lungime de patru kilometri (de la Palatul de Iarnă și Amiralitate până la Lavra Sfântul Aleksandr Nevski, construită de Trezzini), așa cum se păstrează și astăzi. (*N.a.*)

[121] Hughes, *Russia*, pp. 378–379. Timpul ca moarte: *PiB*, nr. 1, p. 444, nr. 11, p. 281. Întruniri: *PSZ*, nr. 5, 3241, 597. Despre etichetă, *Honourable Mirror of Youth*: Hughes, *Russia*, p. 265; Devier, p. 430. Despre bețiii: *SIRIO*, nr. 40, pp. 168–169, nr. 49, p. 344, nr. 60, p. 191. Despre depeșele lui Campredon: Bergholtz, 1721, pp. 50–61. Defecație: *PSZ*, 6, 3937, citat în Evghenii Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*, p. 150. Despre muncă silnică, *katorga*/Codul Militar din 1716: LeDonne, pp. 212–214.

[122] Obsesie: *PSZ*, 7, 4348, 152, 8 noiembrie 1723. Supușii noștri sunt ca niște copii: *PSZ*, 7, 4345, 150, 5 noiembrie 1723. Ocârmuitor sălbatic, Hughes, *Russia*, pp. 129–132, p. 384; statul/binele general: *ibidem*, p. 387. Execuții: Bergholz, 1724, pp. 9–11 și 75–76. Codul Militar: LeDonne, pp. 212–214.

[123] Locul lui preferat era Peterhof, la treizeci de kilometri de Sankt-Petersburg, pe malul mării. Aici, a construit întâi o vilă cu un etaj, Mon Plaisir, de unde să poată contempla baza lui navală din Kronstadt. Clădirea era în stil colonial olandez, cu un birou dedicat hobby-urilor lui navale și o încăpere cu mobilier chinezesc lăcuit. Apoi, după vizita la Paris, a decis să imite palatul de la Versailles și Château de Marly, cu fântânile lor. Le Blond a clădit un palat, iar sculptorul Carlo Rastrelli a contribuit la proiectarea primelor lucrări arteziene. Când țarul și țarina mergeau acolo, Petru stătea la Mon Plaisir, iar Ecaterina în palatul mare, de unde venea la el și îi gătea în bucătăria decorată cu faianță olandeză. De asemenea, au mai amenajat și un alt palat în provincie. Cu mult timp înainte, Petru îi dăruise Ecaterinei un domeniu situat la douăzeci și patru de kilometri în sudul orașului, pe care l-au numit Țarskoe Selo (Satul Țarului). Ecaterina i-a făcut o surpriză, angajându-l pe arhitectul german Johann Friedrich Braunstein, cu misiunea de a-i construi acolo un palat, care ulterior a fost amplu extins de către fiica ei, Elisabeta, devenind acel edificiu baroc, ca un tort de nuntă, pe care îl vedem astăzi. (*N.a.*)

[124] Cea mai frumoasă amantă a lui era prințesa Maria Cerkaskaia, însă preferata lui se spune că era Maria Matveeva, o persoană cu educație aleasă. Aceasta era nepoata unui ministru de-al țarului Aleksei, Matveev, care fusese azvârlit în sulițele ascuțite ale muschetarilor, în 1682. Petru a măritat-o cu Rumiantev, drept răsplată că i-l adusese pe țareviciul Aleksei. Maria a avut viață mai lungă decât soțul ei și ceilalți din anturaj, devenind decana de vârstă a curții imperiale, în vremea împărătesei Elisabeta și a împărătesei Ecaterina cea Mare; ridicată la rangul de contesă, își întreținea comesenii (folosind aluzii picante) cu amintirile ei despre Petru cel Mare. Fiul ei, Piotr, născut în 1720 și despre care se spune că ar fi fost vlăstar al țarului, a devenit unul dintre cei mai buni generali ai Ecaterinei cea Mare. Petru a început o aventură amoroasă cu o nedezmințită odraslă a curții-de-carnaval, prințesa Avdotia Rjevskaia, în vârstă de cincisprezece ani, fiica Dariei, mare-egumenă a ramurii feminine a Sinodului Marilor Cheflii, relația lor dăinuind mulți ani. Era recunoscută drept o femeie lascivă și neîmblânzită — Petru o poreclise „Scorpia“. Chiar și după ce se măritase cu generalul Grigori Cernîșev, se spune că îl contaminase pe țar de o boală venerică, pentru care Petru i-a spus soțului să o bată cu biciul. Fiul ei, Zahar, care mai târziu a condus armata Ecaterinei cea Mare, era probabil procreat cu Petru. (*N.a.*)

[125] Evgenii Anisimov, *Five Empresses* (în continuare, Anisimov), pp. 35–39, inclusiv „cel mai chipeș bărbat“. Amante: Librovici, pp. 87–97. Despre amanta Evdokia Rjevskaia: S. Bonnet (ed.), conte Fyodor Golovkine, *La Cour et le règne de Paul Ier* (în continuare, Golovkin), p. 9. Despre Matrena Balk/Prințesa Anastasia Golițîna: urlând, în *SIRIO*, nr. 1, p. 19; Hughes, *Russia*, p. 253. „E timpul să mergi acasă, moșule“: Bergholtz, 1724, p. 67. Elisabeta: P. Bartenev

(ed.), Duke of Liria, „Pisma o Rossii v Ispaniiu“, în *Osmnadțatîi vek* (în continuare, Liria, *Pisma o Rossii*).

[126] La curte, apăruse un nou bufon, care a devenit repede favoritul țarului: era un evreu portughez, pe nume Jan la Costa. Inteligent și poliglot, fost negustor ratat, Jan la Costa era înzestrat cu un sclipitor simț al umorului și vaste cunoștințe biblice. Lui Petru îi plăcea să discute despre religie cu el. Când niște samoezi, un trib din Siberia, crescători de reni, au venit să dea spectacole la Sankt-Petersburg, Petru l-a desemnat pe La Costa regele lor și i-a obligat să-i jure supunere, iar lui i-a dăruit o insulă drept regat. Lestocq, doctorul lui Petru, a încercat s-o seducă pe fiica lui La Costa, iar acesta a apelat la țar. Lestocq a fost mustrat. La Costa a mai trăit mult timp după moartea lui Petru, continuând să fie un personaj nelipsit la curte, chiar și în anii 1730. (*N.a.*)

[127] Tratatul de pace de la Nystadt a fost negociat de către doi dintre cei mai talentați aghiotanți ai lui Petru. Contele James (Iakov) Bruce, scoțian, excepțional organizator și șef al artileriei, era bibliofil, alchimist, astronom și magician, considerat drept un Faust rus, renumit pentru experimentele lui ezoterice. Andrei Osterman era fiul poliglot al unui pastor din Westfalia, care devenise unul dintre secretarii și diplomații importanți ai lui Petru cel Mare. „Osterman nu greșește niciodată“, spunea Petru, care acum l-a ridicat pe Bruce la rangul de conte, iar pe Osterman l-a făcut întâi baron, iar apoi vicepreședinte al Colegiului pentru Afaceri Externe. Petru l-a însurat strălucit pe Osterman cu una dintre rudele sale, Marfa Streșneva. (*N.a.*)

[128] Petru l-a numit pe Prokopovici procurator al Sfântului Sinod, cu rolul de a se ocupa de Biserică, funcția evoluând ulterior și căpătând denumirea de înalt procurator bisericesc, un post ocupat întotdeauna de un mirean, care era de fapt un ministru al cultelor la curtea țaristă. În timpul dinastiei Romanov, nu aveau să mai existe patriarhi. După Revoluția din februarie 1917, a fost desemnat un patriarh, însă funcția a fost desființată de bolșevici. A fost nevoie de un ateu, marxist militant, școlit de copil pentru preoție, care să restaureze patriarhia rusă în 1943, cu menirea de mobilizare a sentimentelor naționaliste în Marele Război Patriotic — Stalin. (*N.a.*)

[129] De atunci înainte, titlurile de noblețe au reprezentat o recompensă pentru serviciile aduse, iar statul, prin persoana țarului, putea decide poziția socială a unui om, făcând astfel ca nobilimea rusă să fie atât de legată de autocrație, încât niciodată să nu poată ajunge la independența necesară pentru a atenta la tron (exceptând unele încercări regicide). Era, de fapt, o dependență circulară, întrucât nici Romanovii nu au dobândit vreodată o altfel de susținere. Petru și-a împărțit slujbașii în trei categorii în funcție de servicii — militari, civili și curteni —, fiecare tip de serviciu fiind împărțit în paisprezece clase. Toți ofițerii deveneau nobili, în timp ce un om ajuns la al VIII-lea rang în serviciul civil devenea automat un nobil cu drept ereditar. Dar Petru aștepta în continuare de la vechea nobilime, clanurile Saltîkov și Golițîn, să ocupe gradele superioare. Un mic păienjeniș de familii, aproximativ 5 000 de indivizi, au continuat să domine armata, Curtea și regiunile rurale: circa 8 la sută din populație deținea un procent de 58,9 la sută din restul populației. Acesta era

privilegiul lor, în schimbul serviciilor aduse în armată și guvernământ. Nobilii însă detestau acest serviciu impus cu forța și, imediat după dispariția lui Petru, au subminat regulile instituite de el, care prevedeau ca fiii de nobili să intre în rândurile Gărzilor la vârsta de șapte ani. În scurt timp, nobilii au avut voie să evite cu totul serviciul în slujba statului. Totuși, Tabelul Rangurilor, simbol al militarizării Rusiei, a dăinuit până în 1917. (*N.a.*)

[130] Librovici, pp. 94–97; M. I. Semevski, „Kamer-Freilina Maria Davilovna Hamilton“, *Slovo i Delo*, 1884, pp. 185–268. Execuție: J. B. Scherer, *Anecdotes Intérressantes et Secrets de la Court de Russia*, nr. 2, p. 272. Nyastad/procurator: *PSZ*, 6, 3979, 27 aprilie 1722. Legea succesiunii incluzând noul titlul „Cezarevici“: *PSZ*, 6, 3893; Hughes, *Russia*, pp. 97, 104–105, 273, 410–411; Iagujinski, p. 426. Proprietatea asupra șerbilor: LeDonne, pp. 4–6. Despre Osterman însurat cu Streșneva de către Petru cel Mare: LeDonne, *Familii*, p. 298.

[131] În Daghestanul islamic, Petru le-a poruncit femeilor să-și scoată vălul, iar Ecaterina i-a invitat pe soldați să se perinde prin cortul ei, astfel încât bărbații să le poată admira: nu-i de mirare că era atât de iubită de armată. În Derbent, Petru a construit un *domik*, o căsuță în care să poată locui. (*N.a.*)

[132] Soloviev, vol. 32, pp. 57–98; Bushkovitch, pp. 376, 428–431. Amenințarea lui Petru: „Capete vor zbura...“, în Anisimov, p. 60; Hughes, *Russia*, pp. 57–59. Despre cadavre expuse vedere, vezi Hughes, *Russia*, p. 153.

[133] *PRG*, nr. 4, pp. 2–54. Despre Praskovia, Anna, Ecaterina: Anisimov, pp. 68–70; Soloviev, vol. 32, pp. 13–17; Mina Curtiss, *A Forgotten Empress: Anna Ivanova and her Era* (în continuare, Curtiss), pp. 37–45. Pocitaniile Praskoviei: Bergholz, vol. 2, p. 30. Petru și Mecklenburg: *PRG*, 2, 3562; Anisimov, pp. 131–133. „Penis-rade-tot“: Zitser, p. 167.

[134] Componența alaiului arăta cine era în grații în acel moment: Petru era însoțit de Menșikov, Ecaterina era escortată de ducele de Holstein și de Apraksin, în timp ce cancelarul Golovkin și adjunctul său Osterman îi țineau trena rochiei. La rugămintea Ecaterinei, prințul Vasili Dolgoruki, care fusese la un pas de a fi executat în urmă cu șase ani, a fost iertat și invitat să poarte globul imperial. Bruce ducea noua coroană imperială, cu un rubin „mare cât un ou de porumbel“ și 2 562 de nestemate. Tolstoi, care ducea sceptrul, a fost promovat ulterior la rangul de conte. Menșikov împrăștia monedele. La scurt timp după aceea, alte nelegiuiri săvârșite de el au fost date în vileag. Petru și-a pierdut răbdarea și nici n-a vrut să-l mai vadă în ochi pe Menșikov. (*N.a.*)

[135] *Koronaționnîe torjestva. Albom sviașcensogo koronovaniia ih imperatorskih velicestv gosudaria imperatora Nikolaia Aleksandrovicea i gosudarîni imperatriți Aleksandrî Fedorvnî* (în continuare, *Koronaționnîe torjestva*), p. 6; Bergholz, 1724, pp. 30–44; Soloviev, vol. 34, p. 155; Wortman, pp. 34–39. Boala/problemele urinare de care suferea Petru: Petru către Ecaterina, 4 iunie 1724, Pavlenko, p. 260; Bergholz, 1724, p. 67.

SCENA 2

Împărătesele

Lista personajelor

PETRU CEL MARE, țar și împărat (1682–1725)
ECATERINA I (născută Scavronskaia), împărătească (1725–1727), văduva lui Petru cel Mare
Aleksandr Menșikov, prinț, fostul ei iubit, generalisim
Piotr Tolstoi, conte, șeful Cancelariei Secrete
Andrei Ușakov, șeful Cancelariei Secrete, baron
Andrei Osterman, conte, vicecancelar, mare amiral, „Oracolul“
PETRU AL II-LEA, împărat (1727–1730), fiul țareviciului Aleksei, nepotul lui Petru cel Mare
Prințul Ivan Dolgoruki, mare șambelan și cel mai bun prieten al lui Petru al II-lea
Prințesa Ekaterina Dolgorukaia, logodnica lui Petru al II-lea
Prințul Aleksei Lukici Dolgoruki, tatăl lui Ivan și al Ekaterinei
Prințul Vasili Lukici Dolgoruki, unchiul lui Ivan și al Ekaterinei, fratele lui Aleksei
Prințul Dmitri Golițîn, membru al Consiliului Secret Suprem și autor al ofertei la tron făcută Annei
Prințul Vasili Vladimirovici Dolgoruki, favoritul lui Petru cel Mare, veteran al bătăliilor de la Poltava și de pe Prut, surghiunit pentru implicarea în cazul Aleksei, iertat în 1724, promovat feldmareșal de Petru al II-lea, membru al Consiliului Secret Suprem
ANNA, împărătească (1730–1740), fiica țarului Ivan al V-lea și a țarinei Praskovia (născută Saltîkova), ducesă de Curlanda
Ekaterina, sora mai mare a Annei, ducesă de Mecklenburg, măritată cu Karl Leopold, duce de Mecklenburg, „Ducesa Sălbatică“
Ernst Biron, fost rândaș, iubitul Annei și, ulterior, duce de Curlanda, regent pentru scurt timp
Prințul Aleksei Cerkaski, membru al Consiliului, mai târziu cancelar
Semion Saltîkov, văr primar cu Anna, guvernator al Moscovei
Artemi Volînski, membru al Consiliului
Christoph von Münnich, conte, feldmareșal, șef al Colegiului de Război, mai târziu prim-ministru
Ernst von Münnich, fiul mareșalului, șambelan, mai târziu mare mareșal al curții
Anna Leopoldovna (născută Elisabeta de Mecklenburg), regentă (1740–1741), fiica Ekaterinei și a lui Leopold de Mecklenburg, nepoata și

moștenitoarea Annei, prințesă de Brunswick
Prințul Anton Ulrich de Brunswick, soțul Annei Leopoldovna, ulterior generalisim
Ivan Al Vi-Lea, împărat (1740–1741), fiul cel mare al soților Brunswick
Baroneasa Julie von Mengden, prietenă cu Anna de Brunswick, „Julka“
Contele Maurice Lynar, iubitul Annei de Brunswick, logodnicul Juliei, ambasador saxon
ELISABETA, împărătească (1741–1762), fiica lui Petru cel Mare și a Ecaterinei I, verișoară primară cu Anna, fiica lui Ivan al V-lea
Anna, sora ei mai mare, măritată cu ducele de Holstein, „Annușka“.

Bărbatul adorat la Curtea Ecaterinei era șambelanul ei, Willem Mons, în vârstă de treizeci de ani, fratele primei amante oficiale a lui Petru. Mons, care luptase la Poltava, era „unul dintre cei mai chipeși bărbați pe care i-am văzut vreodată“, spunea un trimis danez, dar totodată și cel mai ostentativ. La noua ei Curte scânteietoare[136], Willem Mons obișnuia să poarte pălărie cu panaș, costum de catifea și brâu lat argintiu, iar lumea îl lua peste picior, fiindcă ținuse să-și înnobileze numele — Moens de la Croix —, însă splendoarea pe care o afișa se întreținea din mită, încasată de la cei care țineau să ajungă la Ecaterina. Mai rău chiar, se zvonea că era amantul ei. „Relațiile ei cu domnul Mons erau de notorietate publică“, scria Jean-Jacques Campredon, trimisul francez. „Sunt sclavul Înălțimii Tale“, spunea el într-o scrisoare găsită printre hârtiile lui, „și credincios doar ție, stăpâna inimii mele.“ Era împărăteasa atât de abilă încât să-și permită riscul unei aventuri amoroase? Se îndrăgostise oare?

Pe 27 octombrie 1724, când Petru s-a întors la Sankt-Petersburg după periplul său, a fost informat că Mons lua mită. Pe 8 noiembrie, a cinat cu Ecaterina, l-a salutat cu răceală pe omniprezentul Mons, iar apoi s-a retras. Când Mons fuma o pipă înainte de culcare, generalul Ușakov, adjunct al șefului Cancelariei Secrete, l-a arestat. A doua zi, Petru a asistat la interogatoriu, însă înainte să înceapă torturarea, Mons a leșinat și a recunoscut sustragerea de fonduri.

E posibil ca Ecaterina să fi intervenit în favoarea celui vinovat. „Eu te-am făcut și tot eu, la fel de repede, pot să te distrug“, se spune că ar fi răcnit Petru la Ecaterina, spărgând o oglindă venețiană din palat.

„Crezi că prin asta vei spori frumusețea palatului?“ a replicat calm Ecaterina. Însă un tigru când e rănit devine întotdeauna cel mai periculos, iar soarta lui Mons era pecetluită. În timp ce aștepta execuția, scria poezii de dragoste în germană:

Știu cum voi muri
Am cutezat s-o iubesc pe cea
Pe care s-o respect se cuvenea doar,
Oh, cum ard de pasiune pentru ea.

*

Pe 16 noiembrie, pe un ger năprasnic, Mons a fost decapitat în Piața Sfânta Treime; sora lui, Matrena, a fost biciuită și trimisă în surghiun. Capul lui Mons[137] a fost conservat într-un borcan și oferit Ecaterinei.[138]

În ziua execuției, Petru a dat poruncă să se organizeze logodna fiicei lui, Annușka, cu ducele de Holstein, iar, într-o demonstrație de bunăvoință, în ciuda atmosferei încordate, Ecaterina a exersat pașii de menuet cu fiicele ei. S-a convenit ca Annușka să renunțe la tron pentru ea însăși, deși în cele din urmă copiii lor aveau să urce pe tron.

Vesel, Petru întocmea ucazuri, se pregătea să-l trimită pe navigatorul danez Vitus Bering să exploreze marginile Americii[139], iar pe 3 ianuarie 1725 îi scria o notă guvernatorului său de la Moscova, din care reiese perfect tonul său înfricoșător: „Nu am nici cea mai mică idee dacă mai trăiești sau ai murit, ori ți-ai părăsit postul sau te-ai dedat la fărădelegi, însă de când am plecat noi de la Moscova n-am mai primit niciun raport de la tine. Dacă nu vei ajunge aici până pe 10 februarie, tu vei fi fost cauza propriei tale prăbușiri!“ Dar, cu mult înainte de asta, Petru își contempla propriul sfârșit.

Pe 6 ianuarie 1725, deși suferind, împăratul a participat la sărbătoarea de Bobotează, pe apele înghețate ale Nevei, unul dintre puținele ritualuri religioase preluate din Moscova la Sankt-Petersburg. După zece zile, medicii i-au pus diagnosticul de inflamație a vezicii urinare și, posibil, cangrenă, însă Petru, în chinuri cumplite și neputând să urineze, s-a retras la pat în apartamentele Ecaterinei, situate la etaj, în Palatul de Iarnă, într-o odăiță de lângă Sala Mare. Îngrijit cu devotament de Ecaterina, care aproape că nu se mai dezlipea de lângă el, Petru a continuat să lucreze, însă pe 23 ianuarie și-a dat seama că era pe moarte. I-a spus lui Prokopovici, ministrul său ecleziastic, că „se temea de soarta ce-l aștepta“, remarcând că „omul muritor este cea mai nefericită creatură“. Peste două zile, panicați, medicii germani și olandezi au reușit să extragă aproape doi litri de urină rău mirositoare din vezica împăratului cuprins de fierbințeli, care apoi și-a mai revenit. A doua zi, s-a simțit suficient de bine încât să mănânce niște păsat, care i-a provocat spasme violente. Organismul îi putrezea pe dinăuntru din cauza cangrenei. Urla de durerea provocată de „senzația de arsură“.

Din nou, patul de moarte al unui țar devenea scena problemelor publice și personale din acele momente. În timp ce muribundul nădușea și gemea în chinuri, pe fundalul

duhorii de puroaie și al hohotelor de plâns ale camarazilor lui, toți în jur stăteau aplecați să audă cui avea să-i lase tronul Petru. La un moment dat, Ecaterina a plecat de la căpătâiul bolnavului ca să se consulte cu Tolstoi, dar și cu Menșikov, pe care Petru îl respinsese. Ea și fiicele ei aveau să fie vulnerabile dacă Petru se prăpădea. Pe 27 ianuarie 1725, Prokopovici i-a dat ultima împărtășanie, de două ori. „Cred în Dumnezeu“, a îngăimat Petru. „Mă rog ție, Doamne, …să fiu dezlegat de multele mele păcate, din cauza binelui pe care am încercat să-l fac.“ Ecaterina i-a cerut să-l ierte pe Menșikov, care, aflat afară la ușă, a fost adus înăuntru, unde a primit iertarea țarului — exact la timp. La ora 2:00 p.m., se spune că Petru ar fi cerut un toc și hârtie, scriind „Dați-i toate…“, dar, nemaiputând să scrie în continuare, a solicitat să fie chemată fiica lui, Annușka, pentru a-i dicta ei ultimele lui dorințe. Însă imediat după aceea a intrat într-o comă profundă.[140]

*

În timp ce Ecaterina și fiicele ei se rugau în genunchi pentru sufletul împăratului, Menșikov și Tolstoi sondau opinia Gărzilor. La ora 6:00 a.m., pe 28 ianuarie 1725, Petru, în vârstă de cincizeci și doi de ani, ajuns acum în cel de-al patruzeci și treilea an de domnie, s-a stins din viață. Nobilii s-au adunat în lungul coridorului până în Sala Mare, pentru a dezbate problema succesiunii la tron. Întrucât nepoatele lui Petru nu constituiau o variantă plauzibilă în ochii nimănui, existau trei candidați la tron: cel mai îndreptățit, conform principiului primogeniturii pe linie bărbătească, era Petru Alekseievici, în vârstă de nouă ani, nepotul lui Petru, susținut de aristocrație, prin clanurile Dolgoruki și Golițîn. Însă această alegere ar fi însemnat negreșit distrugerea celor care îl torturaseră până la moarte pe tatăl lui, Aleksei. A doua candidatură se referea la Annușka, fiica cea mare a lui Petru, și la logodnicul ei, Holstein, însă ei nu erau deocamdată căsătoriți. Celelalte fiice, Elisabeta și Natalia, erau prea tinere.

A treia opțiune era împărăteasa Ecaterina, deja încoronată, și susținută de acoliții lui Petru. Ecaterina nu era avidă de putere; Menșikov, în schimb, da. Acesta a convocat Gărzile, care, la fel ca Ecaterina, avuseseră parte de rigorile războaielor lui Petru, și, cu recompense plătite în numele ei, le-a fost câștigată bunăvoința. Câțiva ofițeri din Gărzi s-au furișat în cameră, pentru a asculta din spate, în timp ce prințul Dmitri Golițîn, un demnitar experimentat, a propus ca Petru Alekseievici să urmeze la tron, cu văduva pe post de

regentă. Tolstoi a atras atenția în privința dezavantajelor prezentate de cârmuirea statului de către un minor și a propus-o pe Împărăteasa Ecaterina, „care a deprins arta guvernării de la soțul ei“. Gărzile, adunate în curtea de dedesubt, au aprobat propunerea; tobele au început să bată. „Cine a îndrăznit să aducă trupe aici fără ordinul meu?“, a zbierat prințul Nikita Repnin, șeful Colegiului de Război. „Nu sunt eu feldmareșalul?“

„Eu le-am adus, Excelența Voastră“, a răspuns comandantul Gărzilor, Ivan Buturlin, „din porunca expresă a Suveranei și Doamnei noastre, Împărăteasa Ecaterina, căreia dumneata și eu îi datorăm fără zăbavă ascultare și supunere.“ În timp ce soldații de rând plângeau — „Tătucul nostru a murit; Maica noastră trăiește“ —, Apraksin și Menșikov au propus ca „Majestatea Sa să fie proclamată Autocrat“.

Ecaterina rămăsese în genunchi lângă patul soțului ei, dar acum și-a făcut apariția, sprijinindu-se pe brațul lui Holstein; în fața nobililor, plângea în hohote, spunând că rămăsese „văduvă și orfană“. Apraksin a căzut în genunchi, prosternându-se, și a aclamat-o, în ovațiile Gărzilor de afară. Înscăunarea ei a fost anunțată de Senat și „Generalitet“, cei cincizeci de generali cu funcții de comandă. Ecaterina a promis să guverneze în spiritul principiilor lui Petru. Nicio femeie nu mai condusese Rusia până atunci, bucurându-se de legitimitatea drepturilor ei depline. Rusia intra într-o epocă dominată de guvernarea femeilor.[141]

*

Petru a fost îmbălsămat și depus maiestuos pe un catafalc. În timp ce îl jelea, împărăteasa a mai pierdut un copil, Natalia, în vârstă de șase ani, care a murit de pojar, iar micul ei coșciug a fost plasat în Sala Mare lângă sicriul uriaș al tatălui ei. Pe 8 martie 1725, Ecaterina a pășit în urma celor două coșciuge, unul gigantic, celălalt micuț, în sunetul timpanelor, bubuiturile tunurilor și cânturile corurilor bisericești. La funeralii, Prokopovici, stând în picioare lângă catafalc, în clădirea neterminată a Catedralei Sfinții Petru și Pavel[142], l-a comparat pe Petru cel Mare cu Moise, Solomon, David și Constantin cel Mare. „Ne-a părăsit cu trupul, dar spiritul lui rămâne cu noi.“ Acel spirit era întruchipat de Ecaterina, care a trebuit să fie smulsă plângând de lângă sicriu. Petru a rămas neîngropat și la vedere în Catedrala Sfinții Petru și Pavel, până când clădirea bisericii a fost terminată, opt ani mai târziu.[143]

*

Între vizite de reculegere și bocete la catafalcul defunctului, Ecaterina a adoptat stilul de viață destrăbălată al lui Petru, chiar dinainte de încheierea perioadei de doliu oficial. „Acele distracții se transformau aproape zilnic în adevărate beții, care se întindeau pe toată durata nopții până în dimineața următoare“, remarca trimisul francez Campredon. La dineuri, unde aproape toți mesenii cădeau beți sub masă, împărăteasa petrecea cu Menșikov și prințesa Anastasia Golițîna, care câștigau câte 100 de ruble, dând de dușcă două pahare cu vodcă. Ecaterina dicta regulile de conduită, cu instrucțiuni ironice, de genul: „Nicio doamnă nu trebuie să se îmbete sub niciun pretext, și nici domnii, înainte de ora 9:00 p.m.“. Totuși, nu pregeta să îmbine severitatea cu simplitatea manierelor, oferindu-se să gătească de mâncare pentru apropiații ei.[144]

Menșikov a preluat sarcina pregătirii nunții Annușkăi cu ducele de Holstein și, pentru a se asigura că pavilionul special avea să fie gata la timp, dormea acolo, ca să-i supravegheze pe muncitori. Căsătoria Annușkăi pe 21 mai 1725 cu măruntul și neatrăgătorul duce german avea să statueze, în ultimă instanță, succesiunea la tron până în 1917.

Ecaterina năzuia să guverneze nemijlocit, și nu prin intermediul miniștrilor, de aceea a cerut Senatului să-i prezinte un raport în fiecare zi de vineri, urmărind în special micșorarea birurilor impuse țărănimii, însă în realitate îi lipseau atât disciplina necesară de a studia documentele, cât și forța de a curma scandalurile dintre bătăioșii curteni ai lui Petru. Astfel, pe 8 februarie 1726, a înființat Consiliul Secret Suprem, format din șase dintre oamenii fideli lui Petru (cancelarul Golovkin avea acum șaizeci și șase de ani; Apraksin — șaizeci și șapte; iar Tolstoi[145] — optzeci), vechea aristocrație fiind reprezentată prin prințul Dmitri Golițîn. Deși Menșikov era și el membru al noului Consiliu, activitatea propriu-zisă era susținută în mare parte de cel de-al șaselea membru, care era și cel mai tânăr, sârguinciosul baron Andrei Osterman, în vârstă de patruzeci de ani, poreclit „Oracolul“. Fiu al unui cleric german, Osterman, recrutat la șaptesprezece ani de către Petru cel Mare, se ocupa de politica externă, ca vicecancelar, însă Ecaterina i-a dat și funcția esențială de tutore — sau *oberhofmeister* în rangurile de la Curte — al tânărului mare duce Petru.

Ecaterina spera ca acești curteni vârstnici să-l pondereze pe Menșikov și, totodată, să-și limiteze gâlcevile dușmănoase la spațiul dintre cei patru pereți ai sălii Consiliului. În realitate, Menșikov, care avea doar cincizeci și trei de ani, îi

domina pe toți, în timp ce continua să o bombardeze pe Ecaterina cu cereri pentru mai mulți bani, noi „suflete“ și titluri. „Setea de putere (a lui Menșikov), aroganța lui, lăcomia, neglijarea prietenilor și a rudelor“ deveniseră atât de nemăsurate, încât în scurt timp a ajuns să fie cel mai bogat om din stat, cu 3 000 de sate, șapte orașe și domeniul pe care și-l dorise întotdeauna în Ucraina. Menșikov deținea 300 000 de șerbi. (În 1700, cel mai bogat boier, prințul Mihail Cerkaski, nu avea decât 33 000 de șerbi.) Întrucât existau mai mulți mareșali, a convins-o pe Ecaterina să-l numească generalisim, un titlu deținut doar de câțiva bărbați — culminând cu Stalin. Aidoma rechinului care nu-și poate curăța branhiile decât mâncând și mai mult, Menșikov nu putea rezista decât devorând și mai mult, pentru a păstra ceea ce avea deja. Dacă se oprea, risca să fie distrus de alții — dilema puterii în Rusia, atunci și acum, când retragerea unui conducător este imposibilă, fără garanția că nu va fi condamnat, iar averea lui nu va fi confiscată. Rapacitatea lui Menșikov a stârnit în scurt timp o „ură generală“.

Ecaterina a participat la primele ședințe ale Consiliului, însă curând după aceea chefurile permanente au ajuns să-i ocupe tot timpul. Pe 1 aprilie 1726, în timpul unei beții interminabile, a poruncit să sune alarma în tot orașul, dar când locuitorii din Sankt-Petersburg și nobilii din palate au sărit speriați din pat, năpustindu-se pe străzi de teamă că se pornise vreun incendiu sau vreun potop, au aflat cu stupoare că nu era decât o păcăleală de 1 aprilie. Când curtenii purtau haine necorespunzătoare la balurile ei, Ecaterina îi pedepsea, punându-i să dea de dușcă temutul pocal cu vodcă. Scăpată acum de despotismul soțului ei, îi plăcea să se distreze cu bărbați tineri, luându-și un amant în persoana șambelanului bălai, contele Reinhold von Löwenwolde (care semăna mult cu Mons, slujbașul decapitat). Dar Ecaterina era atât de aprigă, încât Löwenwolde a clacat, din cauza epuizării sexuale ori a abuzului de alcool.[146]

Aproape imediat, Ecaterina s-a trezit în fața unui război iminent cu Anglia, marcând începutul unei lungi rivalități. Ca putere navală, Anglia se bizuia pe cheresteaua și smoala provenind din ținuturile baltice și se alarmase văzând cuceririle teritoriale ale lui Petru cel Mare. George I, elector de Hanovra, care, la rândul lui, detesta influența rușilor în Germania, încercase să organizeze o coaliție împotriva lui. În primăvara anului 1726, George a încercat din nou, de data asta printr-o blocadă asupra Mării Baltice. Intrând în panică, la gândul că Sankt-Petersburgul putea deveni ținta unui atac,

Ecaterina s-a angajat să comande personal flota rusească. Nu s-a ajuns la un război, însă criza declanșată a făcut ca Ecaterina să se încreadă și mai mult în Menșikov, care a preluat conducerea ostilităților din regiunile baltice, deplasându-se în Curlanda, unde a încercat să se proclame duce. Prin brutalitatea lui, i-a îndepărtat atât de mult pe locuitorii ducatului Curlanda, încât Tolstoi a convins-o pe Ecaterina să-l demită. Numai că Menșikov nu s-a frânt, ci a căzut tot în picioare.[147]

*

În timpul Nopților Albe din Sankt-Petersburg, un fenomen specific regiunilor nordice, când soarele rămâne vizibil toată noaptea și cerul nu se întunecă niciodată, arhivele curții imperiale consemnează că, zile în șir, Ecaterina chefuia până la 3 noaptea, trezindu-se apoi a doua zi la ora 5 după-amiaza, când petrecea din nou până în zori. Uneori, organiza parade noaptea. După aceste orgii, suferea de fierbințeli, astm, tuse, sângerări din nas și membre umflate, ceea ce a început să le dea de gândit miniștrilor ei.

Marele duce Petru, fiul lui Aleksei care fusese ucis, era singurul moștenitor de sex bărbătesc. Care putea fi soluția menită să-i împace atât pe parveniții ridicați de Petru, cât și pe aristocrați? În timp ce Menșikov era în dizgrație, ca urmare a atrocităților săvârșite în Curlanda, vicleanul Osterman a observat că adolescentul Petru era atras de blonda și voluptoasa lui mătușă de șaisprezece ani, Elisabeta, așa că a propus o căsătorie între cei doi, contopind astfel facțiunile adverse.

Întrucât Biserica interzicea asemenea alianțe matrimoniale între rude de același sânge, Menșikov a propus ca fiica lui, Maria, să se mărite cu Petru. Maria era deja logodită cu un lituanian, prințul Piotr Sapieha, însă întâmplarea făcea ca prințul să-i fi căzut cu tronc și Ecaterinei. Menșikov a profitat de ocazie, oferindu-i-l pe Sapieha împărătesei. „Împărăteasa l-a înhățat efectiv pe Sapieha de lângă prințesa (Maria)“, remarca trimisul olandez, „și l-a făcut favoritul ei.“ Era atât de fericită de cucerirea ei, încât a fost de acord cu sugestia lui Menșikov. Nepoata unui plăcintar se mărita cu nepotul unui împărat. În calitate de socru, Menșikov putea să-l controleze cum dorea pe viitorul țar. Tolstoi și-a mobilizat aliații pentru a împiedica această căsătorie, susținându-le pe fiicele lui Petru cel Mare, Annușka (sau Elisabeta) ca succesoare la tron. Fetele s-au aruncat în genunchi la picioarele mamei lor, implorând-o cu lacrimi în ochi să nu-i susțină pe Menșikov și pe fiul țareviciului Aleksei. Ecaterina a plâns și ea, însă a

continuat să-l susțină pe Menșikov. În noiembrie 1726, s-a simțit rău, din cauza unei răceli, cu sângerări din nas și picioare umflate. Dar și-a revenit pentru binecuvântarea apelor de Bobotează, când a sosit într-o caleașcă poleită cu aur, purtând o rochie argintie, ornamentată cu dantelă aurie spaniolă, o pălărie cu pene albe și un baston de feldmareșal. În seara aceea, Ecaterina a căzut la pat.

Preluând conducerea palatului, Menșikov și-a dat seama că doar „atât de perfidul Tolstoi“ putea să-i mai stea în cale. „Când ai de-a face cu el, nu strică să ții o piatră bună în buzunar, ca să-i spargi dinții, dacă ar vrea să muște“, reflecta el.

Când Ecaterina era pe moarte, unul dintre aliații lui Tolstoi, Anton Devier, a făcut gafa de a ciripi despre planurile lui Tolstoi. La 26 aprilie 1727, Menșikov a lovit în dușmanii lui. I-a arestat pe Tolstoi, Devier (comisar de poliție) și Ușakov (din poliția secretă), dând în vileag astfel o „conspirație“ împotriva împărătesei. Aceasta și-a semnat testamentul.[148] Pe 6 mai 1727, Menșikov i-a prezentat împărătesei muribunde dovezi împotriva lui Tolstoi, care a fost exilat în regiunile nordice, pe insula Soloveți, în Marea Albă, de unde nu s-a mai întors niciodată. La ora 9:00 p.m., în acea seară, Ecaterina a murit. De data asta, nu a urmat nicio criză dinastică. Menșikov își terorizase toți adversarii politici. Petru al II-lea, în vârstă de unsprezece ani, a fost declarat *imperator*.[149]

*

Îmbălsămarea a fost defectuoasă. Era o vreme atât de caniculară, încât cadavrul Ecaterinei a început să se descompună. După funeralii, a fost depusă lângă soțul ei, amândoi rămânând neîngropați în Fortăreața Petru și Pavel. Din Consiliul Secret Suprem făceau parte acum și fiicele lui Petru cel Mare, Elisabeta și Annușka, precum și soțul celei de-a doua fete, Holstein, toți membrii formând împreună consiliul de regență, însă Menșikov a preluat conducerea, cu un „despotism nedezmințit“.

Băiatul-împărat, „care vădea o mare vioiciune și o memorie excelentă“, era „foarte înalt și voinic, blond, însă bronzat de la vânătoare, tânăr și chipeș“. Avea încredere în tutorele său, Osterman „Oracolul“, și o adora pe mătușa sa Elisabeta, însă cel mai bun prieten era tovarășul lui de vânătoare, prințul Ivan Dolgoruki, în vârstă de nouăsprezece ani. Inițial, se temea probabil de reacțiile brutale ale lui Menșikov, care dicta fiecare pas al lui. Urmărind să-l însoare pe Petru cu Maria, fiica lui, Menșikov l-a mutat pe împărat în

palatul său, ca să-l poate manevra mai bine. Prințul trebuia să păstreze un echilibru între facțiunile curtenilor rivali, promovându-i pe cei din clanul Dolgoruki, dar și pe cei din clanul Golițîn, care în sinea lor îl disprețuiau.

Menșikov nu renunțase complet la ambiția de a pune mâna pe ducatul Curlanda, ca domeniu princiar și posibil refugiu. Acolo, Anna se instalase din nou confortabil cu iubitul ei Bestujev, care era mai în vârstă decât ea. Denunțat pe motiv că făcuse din palatul Annei un „bordel ordinar", Bestujev a fost arestat. Disperată, Anna a trimis douăzeci și cinci de scrisori la Sankt-Petersburg, rugându-se de Menșikov să nu i-l ia pe Bestujev și implorându-l pe Osterman „să intervină pentru mine, o biată femeie, pe lângă Luminația Sa (Menșikov). Nu mă lăsa să-mi petrec tot restul vieții plângând". Încheia printr-o jalnică mărturisire a dragostei ei pentru Bestujev: „M-am obișnuit cu el". Nicio văduvă sărmană, fie ea cât de provincială, nu s-ar fi ploconit mai mult în fața atotputernicului plăcintar — mai ales că Anna era fiică de țar. S-a consolat cu diverși amanți, iar apoi a avut parte de o „prietenie specială", o pasiune lesbiană pentru o lituaniană frumușică, prințesa Oginski: „Cele două erau mereu împreună și adesea se culcau în același pat".

Nimeni n-ar fi putut intui destinul ei iminent, însă, oricât de lipsite de speranță păreau perspectivele ei de a ajunge la tron, oricât de urâtă era ea la înfățișare, Anna nu a rămas văduvită multă vreme de compania bărbaților.[150]

*

Când țarul Petru s-a îmbolnăvit de pleurezie, mătușa Elisabeta a venit într-un suflet la Palatul Menșikov, ca să vegheze la căpătâiul bolnavului și să-l îngrijească. Doctorii i-au recomandat lui Petru o cură de aer curat în mijlocul naturii. La Peterhof, împăratul mergea la vânătoare cu Ivan Dolgoruki, se consulta cu Osterman și flirta cu Elisabeta, o alianță cimentată prin nimic altceva decât ura față de Menșikov.

Petru a decis să-i trimită Elisabetei 9 000 de ducați pentru cheltuielile ei, însă Menșikov l-a interceptat pe curier: „Împăratul este prea tânăr pentru a ști cum să dispună de bani. Du-i în apartamentul meu". Când a descoperit ce se întâmplase, Petru, „turbat de furie", l-a chemat de urgență pe Menșikov. Acesta a rămas „ca trăsnit", însă țarul, „bătând din picior", a spus: „Îți voi arăta că eu sunt împăratul și că pretind să mi se dea ascultare". În iunie, Menșikov l-a poftit pe împărat să-și sărbătorească ziua de naștere la Oranienbaum, domeniul prințului, însă Elisabeta l-a convins

să meargă mai bine la vânătoare. Apoi, ajutat de Elisabeta, s-a mutat din casa lui Menșikov în Palatul de Vară.

Pe 26 august, Menșikov s-a îmbolnăvit, scuipând sânge, însă, deși țintuit la pat, tot îi dicta țarului ce să facă: „Îți cer să-mi îndeplinești rugămintea ca, până vei fi ajuns la vârsta adultă, să asculți de baronul Osterman și de onorabilii miniștri, și nimic să nu faci fără sfatul lor“ — ceea ce în viziunea lui Menșikov însemna sfatul *lui* —, să „fii un Suveran drept, să te preocupi de sănătate și, știind cu ce grijă și devotament m-am ocupat de educația ta, să binevoiești a-mi proteja familia și să fii bun cu mireasa ta cu care, la momentul potrivit, te vei căsători“. Însă aceste directive de la dictatorul muribund nu mai aveau efect: „Eu nu mă voi căsători până la vârsta de douăzeci și cinci de ani“, a declarat țarul. Consiliul Secret Suprem, îngrozit de Menșikov, a recomandat prudență.

„Vă arăt eu vouă cine este împărat“, a strigat băiatul. „Menșikov sau eu?!“

Menșikov reușise să-i „îndepărteze pe toți cei apropiați lui — un om cu care era insuportabil de trăit. Toți unelteau împotriva lui“. La 7 septembrie, Menșikov s-a sculat de pe patul de moarte. Dar era prea târziu pentru el: cât timp zăcuse bolnav, puterea, acea misterioasă și invizibilă alchimie îmbinând personalitatea, frica și autoritatea, se volatilizase. A doua zi, Petru a semnat ordinul de arestare a lui Menșikov. Acesta a fost trezit în zori, de către generalul Semion Saltîkov, și trimis într-un exil confortabil. „Gloria deșartă și vană a arogantului Goliat a pierit“, scria un demnitar, „toți sunt în culmea încântării, iar eu trăiesc acum fără frică.“ Dar, când familia Menșikov a ajuns la Tver, prințul a fost arestat și acuzat de spionaj pentru Suedia. Judecat și condamnat, „acest colosal pigmeu, care se ridicase până aproape de rangul monarhic, acest om arogant care ne-a arătat un exemplu de ingratitudine profundă“, a plecat spre Berezov, în Siberia, doar cu rudele lui apropiate. Iarna aceea a fost atât de cruntă, încât, pe rând, nevasta lui, fiica lui, Maria, și curând el însuși au pierit, marcând sfârșitul unei extraordinare aventuri.[151]

*

Petru a decis că el voia să domnească fără un ministru ca Menșikov, însă, fiind prea tânăr și nepriceput, guvernul s-a afundat imediat într-un „haos cumplit“. L-a promovat pe Ivan Dolgoruki în funcția importantă de mare șambelan al curții și, după ce a afirmat că el avea să decidă de unul singur în toate domeniile, țarul nu se dezlipea nicio clipă de tânărul său

mentor, promovându-i pe tatăl și pe unchii lui în Consiliul Secret Suprem, în care mai era și veteranul mareșal Dolgoruki. Împreună cu Osterman și Dmitri Golițîn au format un cabinet, unde puterea oscila amețitor între aceste trei facțiuni, demonstrând astfel că, pentru a funcționa, autocrația avea nevoie de un autocrat. „Țarul nu se ocupă de treburile statului“, scria un diplomat străin. „Nimeni nu este plătit, fiecare fură cât poate“, în timp ce o epidemie de îmbolnăviri strategice paralizează aparatul guvernamental. „Toți membrii Consiliului sunt «suferinzi» și nu vin la ședințe.“

Ivan Dolgoruki era alarmat de faptul că Petru se îndrăgostise de mătușa lui, Elisabeta. „E o frumusețe de femeie, cum n-am mai văzut vreodată“, scria trimisul spaniol, ducele de Liria. „Un ten uimitor, ochi scânteietori, buze perfecte, gâtul și pieptul dalbe și luminoase. Este înaltă, extraordinar de vioaie, dansează frumos, călărește neînfricată, cochetează și nu duce lipsă de inteligență.“ Porecla ei era Venus din Rusia. De data asta, nu era doar o hiperbolă reverențioasă la adresa unei persoane din familia imperială.

Osterman și-a reactivat planul de a-i căsători pe cei doi, însă clanul Golițîn a ieșit în față cu un ofițer tânăr și chipeș, provenind dintr-o familie foarte privilegiată de către Petru cel Mare, Aleksandr Buturlin, care putea să-i ofere lui Petru îndrumări mult mai bune decât primea acesta de la derbedeul și destrăbălatul de Dolgoruki. Buturlin a devenit noul mentor al lui Petru, iar pentru un timp a părut că are trecere pe lângă tânărul țar. Apoi, Ivan Dolgoruki s-a îmbolnăvit (de-adevăratelea). Petru a revenit la vechiul lui camarad, veghindu-l neobosit. Pe măsură ce Ivan se însănătoșea, la fel și clanul Dolgoruki reintra în grațiile suveranului, în timp ce afară, la ușa bolnavului, Elisabeta aștepta cu Buturlin, care a devenit primul ei amant.[152]

După ce a fost încoronat la Moscova, în februarie 1728, Petru al II-lea nu s-a întors la Sankt-Petersburg, o decizie cu un substrat atât personal, cât și politic.[153] Locurile de vânătoare erau mai bune în jurul Moscovei, dar totodată tânărul țar respingea înfăptuirile lui Petru cel Mare, negreșit în onoarea tatălui ucis de bunicul lui, mai ales că i-a grațiat pe toți conspiratorii exilați în cazul țareviciului Aleksei și a rechemat-o pe bunica lui, țarina Evdokia, de multă vreme alungată de la Curte. Petru al II-lea a declarat că el ura marina înaintașului său — „nu intenționez să navighez pe mări, cum făcea bunicul meu“ — și a desființat Biroul

Preobrajenski. Tânărul țar a devenit popular pentru cumpătarea sa, pentru respectul față de spiritul rusesc, dar și pentru inactivitatea sa, după tirania hiperactivului său bunic.

Gelos pe Buturlin pentru legătura lui amoroasă cu Elisabeta, l-a trimis pe ofițer la un regiment în Ucraina. Elisabeta a fost distrusă sufletește, însă această scurtă criză între tânărul țar și mătușa lui, le-a oferit Dolgorukilor șansa de a ținti spre trofeul suprem. „Nicio curte regală din Europa nu este atât de schimbătoare ca aceasta“, se lamenta Liria.

*

În septembrie 1729, Petru s-a dus la vânătoare cu Ivan Dolgoruki și 620 de copoi, la Gorenki, lângă Moscova. Cuștile de câini de pe moșia familiei Dolgoruki au devenit cancelaria Rusiei; toate treburile statului au încremenit. „Nu există țar aici“, scria Liria de la Moscova, „și nici miniștri. Nu putem lucra nimic.“ Aleksei, tatăl lui Ivan Dolgoruki, i-a prezentat-o țarului pe fiica lui, Ekaterina, care era mai în vârstă cu trei ani decât el. „Fără să fie o frumusețe, avea trăsături foarte drăguțe“ și „niște ochi albaștri mari și languroși.“ Vărul lui mai înțelept, mareșalul Vasili Dolgoruki, care scăpase ca prin urechile acului de represaliile lui Petru cel Mare, a deconsiliat cu fermitate întreaga stratagemă, însă familia nu a putut rezista tentației de a profita din plin de favorurile autocrației. Și, ca de obicei într-o asemenea uneltire, pionul, Ekaterina, nici nu voia să audă de așa ceva — era îndrăgostită de un diplomat austriac, contele Melissimo —, însă Petru s-a amorezat de ea și a fost de acord să o ia de soție. Clanul Dolgoruki a încercat să-și consolideze puterea, însurându-l pe nesăbuitul și destrăbălatul de Ivan cu superba Elisabeta, care a refuzat o asemenea *mésalliance*.

La Moscova, familia Dolgoruki a anunțat triumfător logodna fiicei lor cu țarul. Așezat pe un podium, în Palatul Lefortovo, cuplul primea felicitări. Când Elisabeta i-a sărutat mâna lui Petru, țarul avea un aer amărât, în timp ce Ekaterina, „frumușica victimă“, „gătită într-o rochie argintie cu corsaj tare și purtând o diademă pe cap“, era „foarte melancolică și palidă“, a remarcat soția ambasadorului englez. Dintr-odată, „spre surprinderea tuturor“, și-a făcut apariția Melissomo, „iubitul părăsit“. Ekaterina „și-a smuls mâna dintre degetele împăratului și i-a dat-o celuilalt să i-o sărute, pe chipul ei oglindindu-se mii de emoții contradictorii“.

Nunta a fost programată pentru 18 ianuarie 1730. Pe 6 ianuarie, de Bobotează, Petru a participat la ritualul de

sfințire a apelor, dar când a trecut în revistă trupele, pe un ger năprasnic, și a mers pe jos în urma saniei aurite a logodnicii lui, Dolgorukaia, s-a plâns de dureri de cap. A doua zi, erupția cutanată care îi apăruse s-a dovedit a fi variolă. Osterman a stat la căpătâiul elevului său, în Palatul Lefortovo. La ora 3:00 a.m., pe 18 ianuarie, ziua fixată pentru cununia lui cu Ekaterina, Petru a murit.[154] Văzând că puteau pierde totul, când aproape își atinseseră scopul, membrii clanului Dolgoruki au născocit un plan disperat.[155]

*

„Petru al II-lea nici nu închisese bine ochii, când prietenul lui, prințul Ivan Dolgoruki, a ieșit din cameră fluturând cu sabia prin aer și strigând: «Trăiască împărăteasa Ekaterina»“, referindu-se la sora lui, Ekaterina Dolgorukaia. Nimeni nu i-a susținut ovația, însă clanul Dolgoruki falsificase testamentul lui Petru, pentru a o numi succesoare la tron pe logodnica acestuia. În situația în care dinastia domnitoare risca să se stingă, membrii familiei Dolgoruki au pregătit o lovitură de palat, pentru a-i răsturna de la putere pe Romanovi și a le lua locul.

Osterman a pretins că e bolnav și s-a retras să zacă la pat. În Palatul Lefortovo, lângă trupul neînsuflețit al țarului, ceilalți șapte membri ai Consiliului Secret Suprem — patru Dolgoruki și doi Golițîni, plus bătrânul Golovkin — s-au întrunit pentru a decide cine avea să fie noul monarh. Petru fusese ultimul Romanov de sex bărbătesc, ceea ce le oferea consilierilor prima oportunitate reală, după anul 1613, de a modifica însăși natura autocrației. Întâi, Aleksei Dolgoruki a prezentat testamentul măsluit, prin care imperiul era lăsat fiicei lui. Până și vărul său, mareșalul Vasili Dolgoruki, a refuzat să susțină acest absurd matrapazlâc. Prințul Dmitri Golițîn i-a dat la o parte pe Dolgoruki, spunând: „Trebuie să alegem din ilustra familie Romanov, și nu din alte familii“. Existau cinci candidate. Împărăteasa legitimă, conform testamentului împărătesei Ecaterina, era Elisabeta, însă Golițîn le-a reamintit omologilor săi că aceasta se născuse în afara căsătoriei. În orice caz, Elisabeta a refuzat să solicite tronul, mai târziu reflectând: „Mă bucur că n-am făcut-o. Eram prea tânără…“ Uluitor, dar țarina Evdokia, prima nevastă a lui Petru cel Mare, izgonită de acesta, dar acum repusă în drepturi, s-a propus ca succesoare a nepotului ei, însă nu a avut susținere. Golițîn a sugerat „să fie aleasă una dintre cele trei fiice ale țarului Ivan (al V-lea)“, fratele handicapat al lui Petru cel Mare. Fiica mai mare, „Ducesa Sălbatică“ Ekaterina, a fost eliminată din start, fiind măritată

cu necioplitul duce de Mecklenburg, așa că Golițîn a ales-o pe următoarea: Anna, văduva oprimată din Curlanda. „S-a născut în mijlocul nostru, dintr-o mamă rusoaică, de viță veche“, a zis el — cu alte cuvinte, nu era o parvenită ca împărăteasa Ekaterina și nici nu avea opinii partinice sau de altă natură, iar în plus era nemăritată. Golițîn[156] a sugerat că „pentru a ne ușura existența și a avea mai multe libertăți“, Anna avea să fie o marionetă în mâinile lor, constrânsă să accepte doar niște puteri limitate.

„Presupunând chiar că am reușit asta“, filosofa unul dintre Dolgoruki, „există riscul să nu rămânem la putere.“

„Ba vom rămâne foarte bine la putere“, a replicat Golițîn, dictând condițiile ce trebuiau oferite Annei, care se încheiau cu următoarea clauză: „Dacă nu voi respecta oricare dintre punctele acestui angajament, voi fi lipsită de tronul Rusiei“. Acest plan a fost comparat cu monarhia dominată de o oligarhie latifundiară, care s-a dezvoltat în Anglia după Revoluția Glorioasă, din urmă cu patruzeci de ani, însă în realitate era o tentativă nerușinată a clanului Dolgoruki de a confisca puterea, sub aparențele neconvingătoare ale unor idealuri pompoase. Pentru reușită, era necesar să ajungă la Anna cu propunerea, până ca ea să descopere că totul nu era decât un complot urzit de șase aristocrați bătrâni. De aceea, au închis porțile Moscovei și au trimis o delegație formată dintr-un Golițîn și un Dolgoruki, care să-i ofere condițiile lor: țarul nu va mai putea să se căsătorească, să numească un moștenitor, să declare război, să strângă biruri sau să cheltuiască venituri fără permisiunea Consiliului. Un asemenea statut ar fi constituit cea mai mare schimbare în ocârmuirea Rusiei, între 1613 și 1905.

Imediat ce vestea despre acest plan s-a răspândit în Palatul Lefortovo, adversarii politici s-au mobilizat să ajungă la Anna înaintea complotiștilor. Karl Gustav von Löwenwolde, un curtean baltic care fusese unul dintre iubiții Annei, a trimis degrabă un sol care să o pună în gardă împotriva cabalei.

*

În seara aceea, pe 18 ianuarie, Anna s-a dus la culcare în mohorâtul oraș Mitava, fără să știe că era deja împărăteasa Rusiei.

A aflat uluitoarea știre de la Löwenwolde. Astfel, pe 25 ianuarie, când prinții Vasili Lukici Dolgoruki (unchiul lui Ivan și al Ekaterinei) și Mihail Golițîn (fratele lui Dmitri) au ajuns la ea ca să-i ofere tronul, Anna știa deja la ce să se aștepte. La cei treizeci și șapte de ani pe care-i avea acum,

Anna, o femeie cârcotașă, bombănind mereu cu voce groasă, era oacheșă, cu obraji „mari cât o șuncă de Westfalia“ și o față pe care bufonul maică-sii o comparase cu un moscovit bărbos: „Ding-Dong, uite că vine Ivan cel Groaznic!“ După douăzeci de ani de umilințe, această fiică a țarului ar fi fost în stare să accepte orice, numai să scape din Curlanda. „Făgăduiesc să respect condițiile fără nicio excepție“, a scris ea, după care s-a pregătit să plece la Moscova, unde Gărzile clocoteau de indignare din cauza loviturii de palat a nobililor.

Când s-a apropiat de Moscova, Annei i s-au alăturat verii ei Saltîkov, sora ei Ekaterina și, pe ascuns, iubitul ei, un fost rândaș pe nume Ernst Biron. Pe 15 februarie 1730, intrarea Annei în Moscova, într-o trăsură, a fost salutată cu salve trase de 156 de tunuri. În timp ce era supravegheată cu atenție de autorii intrigii, Osterman a aranjat cu abilitate ca doamnele ei de onoare să fie neveste ale dușmanilor lor politici. Aceste femei înmânau mesajele de la Osterman — ascunse în ceasornice, cusute în cămăși și înfășurate în scutece de copil —, prin care o informau pe Anna că aristocrații nu aveau mulți susținători. Acoliții lui Petru cel Mare fuseseră ridicați în funcții în timpul autocrației, la fel și Gărzile lui; mulți ofițeri aveau convingerea că autocrația era singurul sistem care putea guverna Rusia; și cu toții detestau această mașinație pusă la cale de clanurile Dolgoruki și Golițîn. La propunerea lui Osterman, ofițerii superiori — Generalitet —, au semnat o petiție. Între timp, Anna cultiva relația ei cu membrii regimentului Preobrajenski, servindu-i personal cu vodcă și declarându-se colonelul lor.

Pe 25 februarie, la Kremlin, când Anna a salutat maiestuos elita în compania Golițînilor și a Dolgorukilor, prințul Aleksei Cerkaski, cel mai bogat om din Rusia și figură emblematică a Generalitet-ului, i-a prezentat petiția, cerându-i să conducă statul ca un autocrat cu puteri absolute.

— Cu ce drept, prințe, îți permiți dumneata să faci legea? a întrebat Vasili Lukici Dolgoruki.

— Cu același drept ca un Dolgoruki. Ați înșelat-o pe împărăteasă! a insistat Cerkaski, susținut de ofițerii din regimentele de gardă, care s-au oferit să-i omoare pe dușmanii Annei. În schimb, împărăteasa i-a invitat pe Golițîni și Dolgoruki la un dineu. După aceea, s-au întors în sală, unde Generalitet i-au cerut să-și asume puterea absolută, însă ea s-a prefăcut că era nedumerită: „Condițiile pe care le-am semnat în Mitava nu reprezentau dorința poporului?“.

— *Niet!* au răcnit Gărzile.

Întorcându-se spre complotiști, Anna a spus: „Asta înseamnă că voi m-ați înșelat!“. Și a cerut să i se aducă

documentul conținând condițiile semnate de ea. „Prin urmare, nu mai este nevoie de asta“, a declarat ea, în timp ce, cu mișcări lente, rupea hârtia în două.[157]

*

Pe 28 aprilie 1730, Anna a fost încoronată de către Arhiepiscopul Prokopovici, cu o nouă coroană confecționată din peste 2 500 de pietre prețioase și 28 de diamante. Când a ieșit cu alaiul din catedrală, s-a oprit la o lojă special construită, pentru a o saluta pe cealaltă femeie chemată din trecutul îndepărtat: Evdokia, fosta soție a lui Petru cel Mare, care dorise și ea să fie împărătească.[158]

Anna l-a promovat pe amantul ei Biron în funcția de mare șambelan al curții și conte al Sfântului Imperiu Roman, ceea ce era o adevărată ascensiune pe scara socială. Cu trei ani mai în vârstă decât ea, Biron, fiul „extraordinar de chipeș“ al unui vânător din mica nobilime a ducatului Curlanda, fusese rândaș, iar apoi intrase în grațiile iubitului Annei, Bestujev. Când Bestujev a fost surghiunit, Biron i-a luat locul ca iubit al Annei. Biron era un om grosolan și needucat — cândva, omorâse un om în bătaie. Rândașul era „atât de pasionat de cai“, încât „le vorbea oamenilor ca și cum ar fi fost cai, iar cailor ca și cum ar fi fost oameni“. „Îngâmfat și ambițios, repezit și chiar brutal, hrăpăreț, (Biron) era un dușman implacabil“, „exercitând o autoritate totală“ asupra Annei. Aceasta „nu suporta să stea despărțită de el nici măcar un minut“, iar „dacă vedea pe chipul lui o expresie sumbră, împărăteasa era îngrijorată. Dacă el era vesel, bucuria ei era evidentă“. Adesea, se plimbau ținându-se de mână și se îmbolnăveau în același timp. „Nicicând nu a existat un cuplu intim care să-și împărtășească atât de complet toate bucuriile și supărările.“

Osterman și-a înscenat o însănătoșire miraculoasă, și-a reluat funcția de vicecancelar și a fost ridicat la rangul de conte de către împărăteasă, care îi era recunoscătoare. Anna a desființat Consiliul Secret Suprem, ocupându-se de aproape toate treburile interne și externe, prin intermediul lui Osterman „Oracolul“. Acesta nu era un om în pas cu moda: renumit pentru „murdăria“ hainelor lui „scârboase“, peruca împuțită și soioasă, scuipătoarea dând pe dinafară, „slugile îmbrăcate ca niște cerșetori“, Osterman era luat peste picior pentru urâțenia și duhoarea amantelor lui. Cu toate acestea, era un „maestru al subtilităților și al disimulării“, cu „un fel de a vorbi atât de ciudat, încât puține persoane se puteau lăuda că înțelegeau ce spunea. Tot ce vorbea sau scria avea un dublu înțeles“.

Ridiculizând ipohondria lui Osterman, Biron râdea, spunând că „omul ăsta se plânge că-l doare urechea, și-l vezi bandajat la falcă și la cap…, iar el nu s-a bărbierit și nu s-a spălat de câteva săptămâni“. Cu toate acestea, Anna avea nevoie de Osterman. „Pentru numele lui Dumnezeu, ia-ți inima-n dinți și vino să ne vedem mâine“, îi scria ea. „Trebuie neapărat să discut cu tine și, crede-mă, nu voi renunța la tine niciodată. N-ai de ce să te temi, totul va ieși bine!“

Anna nu se simțea în siguranță la Moscova și, în plus, își dorea să copieze cumva gloria unchiului ei Petru, așa că s-a întors la Sankt-Petersburg. Când a ajuns, a fost impresionată de focurile de artificii și arcurile de triumf pregătite de generalul Burkhard Christoph von Münnich, un pirotehnician militar german angajat de Petru cel Mare, care avansase pe parcurs, ajungând șeful artileriei, în timpul lui Petru al II-lea, și „unul dintre cei mai buni generali din generația lui“. Annei i-a plăcut de acest general „chipeș, foarte blond, înalt și zvelt“. În sinea lui, se considera un bărbat galant, însă doamnele râdeau de „încorsetarea lui de neamț“: când flirta „cu toate doamnele…, brusc prinzându-te de mână și sărutând-o cu extaz“, eforturile lui aminteau de o „vacă zburdalnică“. Acest maestru al spectacolelor grandioase intrase deja în grațiile Annei, denunțând doi demnitari care pregetaseră să o susțină inițial. În spatele manierelor lui curtenitoare, mocnea o „ambiție mistuitoare“. Anna l-a promovat la conducerea Colegiului de Război, cu gradul de feldmareșal. S-ar fi zis că trei germani guvernau acum Rusia: Biron, Osterman și Münnich.[159]

*

Annei nu-i plăcea Palatul de Iarnă, așa că i-a dat comandă arhitectului italian Carlo Rastrelli să demoleze vechea clădire, prea sărăcăcioasă și înghesuită, și să construiască alta nouă, care să corespundă aspirațiilor ei imperiale — iar între timp s-a instalat alături, în casa răposatului amiral Apraksin. Biron, cu nevasta și fiul, s-au mutat și ei acolo, cu ea. Împărțindu-și timpul între reședința oficială și Peterhof, Anna se scula zilnic la 6 sau 7 dimineața, lua micul dejun cu familia Biron, se întâlnea cu miniștrii la ora nouă, apoi la prânz dejuna cu familia Biron. Ea și Biron erau ahtiați după fast și grandoare, cu toată pasiunea specifică unei rude sărace a țarului și unui rândaș provincial parvenit la putere. Dar, în ciuda sumelor exorbitante cheltuite acum pe haine, trăsuri, palate, partide de faraon și teatru italian, „cea mai scumpă haină era purtată uneori cu cea mai mizerabilă perucă“,

remarca un călător german, „sau un bărbat îmbrăcat superb apărea în cea mai nenorocită trăsură cu putință. Într-o parte, vezi farfurii de aur și argint, în cealaltă parte — împuțiciunea cea mai ordinară. Proporția este de o femeie bine îmbrăcată, printre zece femei înspăimântător de hidoase. Îmbinarea dintre frumos și urât este o trăsătură universală“.

Împărăteasa „este o femeie foarte masivă, dar foarte bine proporționată pentru dimensiunile ei“, remarca Jane Rondeau, soția trimisului englez, care era foarte apreciată de Anna și ale cărei scrisori prezintă singurul portret pozitiv al împărătesei, cu „tenul ei smead, părul negru, ochii albaștri. Simți ceva înfricoșător în persoana ei la prima vedere, dar când începe să vorbească, are un zâmbet nespus de dulce și îi place să discute mult cu fiecare“. Anna era bună cu fiul lui Münnich, Ernst, care o considera „amabilă și înțelegătoare, deși avea defectul de a permite multe rele săvârșite în numele ei de către «răzbunătorul» Biron“.

Într-adevăr, jocurile ei necruțătoare nu se terminau niciodată. „Află ce prunc a născut“, i-a spus ea unuia dintre guvernatorii ei, poruncindu-i să ancheteze o mamă care tocmai născuse. Neavând copii și fiind nemăritată, avea o plăcere sadică de a chinui acea familie, mințindu-l pe tată că pruncul se născuse handicapat. „O persoană sau un monstru, un fiu sau o fiică? Scrie tot. Dacă femeia își revine, trimite-o aici, cu copilul. Și când îmi dai raportul, întocmește două scrisori: una conținând adevărul și cealaltă, care e falsă, cu ceva nostim, mai ales dacă prezinți pruncul ca fiind anormal!“

Compensa faptul că ea nu bea, întreținând un circ de pocitanii grotești, printre care erau Beznoika Mama-fără-picioare, Dariușka Prăjina-fără-mâini și Garbușka Cămila-cu-cocoașe.

Ca o școlăriță rea și atotputernică, Anna organiza încăierări între cotoroanțele ei infirme, care trebuiau să-și smulgă părul din cap, până curgea sânge, precum și competiții de azvârlit pitici în aer. „Își petrecea zile întregi sporovăind cu măscăricii și ascultându-i“, povestea Ernst Münnich. Piticul ei preferat era Petrillo, un violonist napolitan care, după ce Biron îl întrebase dacă soția lui gravidă era urâtă ca o capră, a invitat-o pe împărăteasă, cu tot alaiul de la curte, să-l viziteze acasă, unde l-au găsit în pat cu o capră bună de muls, în cămașă de noapte.

Da Costa, bufonul evreu al lui Petru cel Mare, ajunsese acum să-l întrețină pe al patrulea țar din cariera lui, însă Anna prefera să-i coboare pe aristocrați la statutul de măscărici, forțându-i pe prințul Mihail Golițîn și pe contele Aleksei

Apraksin să facă parte din circul ei. Golițîn, nepotul ministrului regentei Sofia, se convertise în secret la catolicism ca să se însoare cu o italiancă și, drept pedeapsă, Anna i-a poruncit să-și părăsească nevasta și s-o slujească pe ea ca paharnic pentru *cvas*, rebotezându-l astfel prințul Cvaski. Anna a fost încântată când noul prinț s-a prezentat pentru primul lui rol de măscărici, trimis de vărul ei Semion Saltîkov, guvernatorul Moscovei. „Îți suntem recunoscătoare că ne-ai trimis pe Golițîn, Miliutin[160] și pe soția lui Bahirev, scria ea, dar Golițîn e cel mai bun și îi întrece pe toți nebunii de-aici. Dacă mai găsești vreun altul ca el, dă-mi de știre negreșit.“ Specialitatea lui Golițîn era să se costumeze în cloșcă și să stea pe un cuibar făcut dintr-un coș cu paie, ore în șir, cotcodăcind în fața Curții. După liturghie, duminica, Golițîn și alți măscărici se așezau în șir, cotcodăcind și piuind, costumați ca niște găini. Totuși, Anna ținea la circarii ei. A poruncit ca piticul ei veteran, Bahirev, să fie bătut cu nuiaua, fiindcă pretinsese să nu fie azvârlit în aer, dar pe urmă i-a plătit tratamentul medical și provizia de vinuri. A turbat de furie când a descoperit că spălătoresele amestecau „bluzele și lenjeria împărătesei“ cu cele ale curtenilor de rând. „De acum înainte, va exista o încăpere separată pentru rufăria noastră. Această regulă trebuie respectată cu cea mai mare strictețe. Doar rufele Beznoikăi Mama-fără-picioare pot fi spălate cu ale noastre.“

Îl copleșea pe Saltîkov cu cereri pentru noutăți și bârfe. Interesul manifestat pentru secretele altor oameni era uneori pozitiv — îi plăcea să facă pe peițitoarea —, însă îndeobște sinistru: „Imediat ce vei primi această scrisoare, să te duci acasă la sora lui Vlasov și să iei scrisorile de amor din scrin, pe care să mi le trimiți mie“. Își petrecea o bună parte din timp investigând viața bufonilor ei: „Du-te în debaraua lui Apraksin și caută un portret al tatălui lui, pe care să ni-l trimiți nouă — dacă ascunde ceva, Apraksinii se vor căi amarnic“. Adesea, cerea să aibă mai multe doamne vorbărețe: „Caută o fată în Pereslavl care să semene cu Tatiana și să-i ia locul, fiindcă Tatiana va muri curând… Cunoști gusturile noastre — fete la vreo patruzeci de ani, care să fie guralive“. Dacă actorii erau slabi, îi plesnea peste față. Una dintre aceste fete, Nastasia Șestakova, își amintea cum la venire a fost condusă la Ușakov, șeful poliției secrete, care a trimis-o la împărătească. „Rămâi peste noapte cu mine“, i-a spus împărăteasa. Șestakova a fost adusă în dormitor, unde împărăteasa a întins mâna să-i fie sărutată și apoi „m-a înșfăcat de umeri atât de puternic, încât m-a zdruncinat din

tot corpul și m-a durut“. Dar Anna nu era mulțumită: „Ai îmbătrânit, te-ai îngălbenit. Trebuie să-ți aranjezi sprâncenele… Eu am îmbătrânit?“

— Nu, deloc, dragă Matușka, nu există niciun semn de bătrânețe la Alteța Ta Imperială, i-a răspuns fata.

— Cum sunt la greutate, în comparație cu Avdotia Ivanovna?

— Ea e de două ori mai masivă.

— Vino mai aproape de mine.

Bunătatea Annei „devenea simultan terifiantă și plăcută“, își amintea fata, care s-a aruncat în genunchi. „Ridică-te“, i-a spus împărăteasa. „Acum, vorbește. Povestește-mi despre hoți.“

— Dar eu n-am trăit niciodată printre hoți.

— Vorbește, am zis!

Era ca o dictatură a locvacității. Împărăteasa pretindea mereu să se vorbească în jurul ei, ca o variantă de emisiuni radiofonice din secolul al XVIII-lea imperial, însă aceste relatări, cum fusese anterior și cea despre prințesa Oginski, sugerează bisexualitatea ei.

Era pe cât de vigilentă pe plan politic, pe atât de curioasă pe plan personal. Și-a amintit de Ușakov, care ajutase la uciderea țareviciului Aleksei, și l-a promovat la rangul de baron și de șef al noii ei Cancelarii Secrete. Savura atât de mult orice dezvăluiri, încât adesea renunța la partidele de vânătoare, ca să asculte bârfe și intrigi. Și-a înființat propriul regiment de gardă, numit după moșia mamei ei, Izmailovski, plin de ofițeri germani, în care avea încredere, după atâția ani petrecuți printre nemții din Curlanda. Nicio insinuare sau aluzie la vreo conspirație nu era prea măruntă pentru ea. „Am auzit că episcopul de Voronej nu a ordonat imediat să se facă rugăciuni după suirea mea pe tron și a spus ceva dubios“, i-a zis ea unui guvernator. „Raportează imediat și nu spune nimănui!“

Anna a declarat că va guverna în spiritul lui Petru cel Mare, ceea ce nimeni, de fapt, nu putea face. A fost condamnată pentru capriciile ei, pentru cruzimile și favoriții ei germani — domnia ei este poreclită *Bironșina*, epoca lui Biron. Totuși, există o formă de sexism în atitudinea ei, mai ales că farsele ei nu erau mai grotești decât cele încurajate de Petru cel Mare. Iar acoliții ei nu erau chiar atât de germani pe cât păreau. I-a numit în funcție pe locotenenții destoinici și experimentați ai lui Petru cel Mare, înființând un cabinet format din trei oameni, „activând pe lângă Curtea Noastră“, din care făceau parte cancelarul Golovkin, Cerkaski (unul dintre organizatorii loviturii de palat în favoarea ei) și,

desigur, indispensabilul Osterman. Leneșă, vicioasă și influențabilă, pasionată de vânătoare, spionaje și întărâtarea piticilor, Anna permitea acestui trio să emită ucazuri imperiale semnate de toți trei. Întrucât Golovkin și Cerkaski erau adesea bolnavi sau lipseau, ministrul-șef era Osterman. Acesta se născuse în Germania, însă slujise în Rusia treizeci de ani și era însurat cu o Streșneva.

Anna a exploatat pactul dintre autocrat și nobilii ei proprietari de șerbi, care erau dornici să eludeze serviciul militar universal impus de Petru cel Mare. În fața pericolului unor răscoale țărănești, Anna le-a permis nobililor să păstreze măcar un fiu acasă, pentru administrarea moșiei — primul pas înapoi de la regulile lui Petru —, în timp ce le-a dat voie stăpânilor să îi urmărească și să îi prindă pe șerbii care evadau. Se folosea de splendoarea curții imperiale pentru a-i impresiona pe străini și își răsplătea demnitarii. În acest sens, nu era deloc naivă. Și, probabil, chiar și joaca ei tiranică avea un rost politic: nobilimea încercase să-l neutralizeze pe autocrat. Acum, joaca Annei îi punea la punct.

Nu s-a grăbit imediat să-i distrugă pe Dolgoruki și Golițîni, preferând să acționeze pe îndelete. Ivan Dolgoruki, prietenul lui Petru al II-lea, nefericita lui soră Ekaterina și familia lui au fost toți arestați și trimiși la Berezov în Siberia, unde au rămas opt ani — când i-a așteptat o răzbunare și mai teribilă. „Confiscă toate diamantele, aurul și argintul de la prințul Aleksei Dolgoruki și trimite-ni-le nouă“, i-a poruncit ea lui Saltîkov.

Anna știa că era de datoria unui autocrat să asigure o succesiune lină la tron, însă era decisă ca urmașa ei să nu fie populara Elisabeta.[161]

*

Având acum douăzeci și unu de ani, Elisabeta era descrisă adesea drept „cea mai frumoasă fată din Rusia“, spre crunta iritare a împărătesei, care stătea cu ochii pe curtea princiară a verișoarei ei pentru orice indiciu de trădare, poruncindu-i mareșalului Münnich să „afle cine se duce acasă la Elisabeta“, care „iese seara în oraș, iar lumea o aclamă, arătându-și devotamentul față de ea“. Au fost angajați surugii care „să o urmărească pe Altețа Sa Imperială“. Negreșit, Anna era geloasă pe Venus din Rusia.

Când doi ofițeri din anturajul Elisabetei au fost denunțați pentru afirmații defăimătoare, Anna a poruncit să li se taie capul, dar totodată l-a exilat și pe noul iubit al țarevnei, pajul acesteia, Aleksei Șubin. Vigilența Annei era de înțeles, însă în acea perioadă anturajul Elisabetei era preocupat mai degrabă

de sex, decât de putere: prezidând peste propriul ei cor de ucraineni, Elisabeta avea mai mulți iubiți în tandem. Unul dintre coriști, Aleksei Razumovski, avea să rămână cu ea toată viața, însă oricum în permanență Elisabeta era în căutare de noi amanți. „Mămucă Țarevnă, cât de frumos e prințul Orlov ăsta“, îi scria Elisabetei doamna ei de onoare, Mavra Șepeleva, păstrând tonul specific coteriei lor. „La fel de înalt ca Buturlin, tot la fel de zvelt, cu niște ochi ca ai tăi la culoare, picioare sprințare, cu plete până la mijloc, brațe frumoase ca ale lui Buturlin. Pot să raportez, de asemenea, că am cumpărat o cutie de prizat tutun, iar imaginea de pe capac seamănă efectiv cu tine când ești goală complet“. Cu excepția câtorva nuanțe specifice veacului al XVIII-lea, sporovăiala lor nu diferă mult de mesajele îndrăznețe dintre adolescenții de astăzi.

În loc de Elisabeta, Anna a numit-o moștenitoare a tronului pe nepoata ei Anna Leopoldovna. În vârstă de treisprezece ani, aceasta era fiica Ekaterinei, sora răposată a Annei, și a lui Karl Leopold, duce de Mecklenburg. Doamna Rondeau, soția ambasadorului englez, nota că moștenitoarea nu era „nici frumoasă, nici gentilă. Este gravă, vorbește puțin, nu râde niciodată“, aerul ei serios decurgând „mai degrabă din stupiditate, decât din discernământ“. Pentru a procrea un moștenitor, împărăteasa a adus un german de paisprezece ani, Anton Ulrich, prinț de Brunswick-Wolfenbüttel-Brevern, ca viitor soț al fetei. Dar moștenitoarea nu l-a putut suferi de la bun început și, în scurt timp, s-a implicat de capul ei într-o aventură scandaloasă.[162]

*

Odată rezolvată problema succesiunii, Anna voia să se distreze cu pocitaniile din circul ei și să meargă la vânătoare. „Nu dorim să mai fim deranjată cu chestiuni minore“, le-a spus ea membrilor cabinetului, însă cu cât un monarh se dezinteresează mai mult de treburile politice, cu atât mai crâncenă devine competiția pentru putere. L-a lăsat pe Osterman să se ocupe de politica externă, ceea ce acesta, cu o uimitoare abilitate, făcuse și în timpul domniei Ecaterinei I și a lui Petru al II-lea. Osterman a reușit să scoată Rusia din războiul cu Persia (costul retragerii fiind renunțarea la cuceririle lui Petru cel Mare în Daghestanul și Azerbaidjanul de azi), menținând în același timp alianța cu Austria, pentru a limita mișcările Franței, puterea dominantă pe continent.

În timp ce Osterman era influent pe plan extern, Biron căuta soluții pentru a-l îndepărta pe Münnich de la Curte. În februarie 1733, când a murit August cel Puternic, regele

Poloniei, Anna l-a susținut la tron pe fiul acestuia, însă politica lui Ludovic al XV-lea era de a construi o „barieră răsăriteană“ formată din Polonia, Suedia și Imperiul Otoman, care să oprească expansiunea Rusiei. Susținând un alt pretendent la tronul Poloniei, regele Franței a trimis trupe la fața locului. Atunci, ca și acum, Rusia detesta orice apropiere a Occidentului de granițele ei, iar începând din perioada Vremurilor Tulburi, când polonezii cuceriseră Moscova, rușii s-au temut mereu de o Polonie puternică. Anna a intervenit în Războiul pentru Succesiunea la tronul Poloniei, însă când generalii ei s-au împotmolit pe front, Biron a propus ca Münnich să preia conducerea armatei, îndepărtându-l astfel din Sankt-Petersburg și sperând să-l înfunde, printr-o campanie militară dezonorantă. Dar Münnich i-a înfrânt pe francezi și a revenit la curtea imperială, cu un plan grandios, pentru a se acoperi de glorie în continuare.

În timpul războiului din Polonia, tătarii din Crimeea au făcut incursiuni în Ucraina, aprinzând astfel scânteia unui război comun al Rusiei și Austriei împotriva otomanilor, susținut de Münnich, care a promis să cucerească orașul Constantinopol în patru ani. Osterman a îndemnat la prudență față de o asemenea acțiune, însă trufașul Münnich a reușit să-și impună punctul de vedere.

La începutul anului 1736, Münnich a luat cu asalt fortăreața Azov, în timp ce Peter Lacy, generalul irlandez al Annei, a făcut scrum capitala Crimeii, Bahcisarai. Dar războiul era costisitor, sistemul de aprovizionare a armatei ruse era inadecvat, iar Münnich, cu individualismul lui nerușinat, își ofensa generalii, care au ajuns curând pe punctul de a se răzvrăti, apelând la Anna și la Biron. Când, furios la culme, Münnich a încercat să demisioneze, Anna l-a dojenit, plângându-se lui Osterman: „Comportamentul acestor generali provoacă mari supărări. Noi le-am acordat nu numai grade militare înalte, ci și mari averi, iar comportamentul lor nu este pe măsura generozității mele“. Însă analiza ei dovedește simț practic: „Nu putem distruge statul turc de unii singuri… Ce este de făcut cu această discordie dintre generalii noștri? Dacă am putea găsi o modalitate de a anula Tratatul de la Prut (pe care Petru cel Mare fusese nevoit să-l semneze), nu ar fi mai bine să punem capăt războiului? Ne bizuim pe priceperea și lealitatea ta, iar tu și familia ta vei fi în grațiile mele“. Dar, deocamdată, nici măcar „Oracolul“ Osterman nu putea retrage țara din război.[163]

*

Prințul Anton de Brunswick, logodnicul bâlbâit al moștenitoarei la tron, lupta în război sub comanda lui Münnich, care îl admira pe băiat pentru curajul lui, însă îl considera ambiguu din punct de vedere sexual. Același lucru se putea spune și despre logodnica lui. Guvernanta Annei Leopoldovna, o nobilă germană din ținuturile baltice, pe nume Madame d'Aderkass, era nedespărțită de pupila ei, zvonindu-se că ar fi fost lesbiană, în timp ce simultan atât guvernanta, cât și prințesa s-au înamorat de contele Maurice Lynar, tânărul ambasador saxon. Când împărăteasa a auzit zvonul potrivit căruia „această fată era acuzată că împărtășea gusturile faimoasei Sappho", Anna a expulzat-o pe guvernantă și a cerut rechemarea de la post a lui Maurice Lynar.

„Care e vina ei rămâne încă un mare secret", scria Jane Rondeau, soția ambasadorului englez, adăugând că moștenitoarea fusese „examinată" pentru a i se verifica virginitatea și pentru „*semblance de hommasse*"[164]. Englezoaica încheia, spunând: „Multă lume consideră că era probabil ceva foarte cunoscut, din moment ce Majestatea Sa a decis să o alunge atât de grabnic". Dar se poate spune că Anna Leopoldovna agrea relațiile intime cu persoane de sex feminin, știut fiind că ajunsese să fie foarte apropiată de domnișoara ei de onoare, baroneasa Julie von Mengden. Căsătoria moștenitoarei devenise o chestiune urgentă.[165]

*

Pe măsură ce un autocrat îmbătrânește, se intensifică și lupta pentru influență, ceea ce la rândul ei face ca suveranul să devină mai suspicios și, de aceea, mai periculos. Biron l-a promovat în Consiliu pe energicul Artemi Volînski, în funcția de ministru. Volînski fusese consilierul pentru Persia al lui Petru cel Mare, deși împăratul îl bătuse cu bastonul pentru sustragere de fonduri. Anna îl simpatiza pe Volînski pentru spiritul lui combativ și novator, însă favorurile ei l-au încurajat pe acesta să-l răstoarne pe Biron.

Deși Biron era la apogeul puterii lui politice, suferea de frica permanentă a tuturor favoriților de la curtea imperială, temându-se ca, după moartea protectoarei lui, să nu fie și el înlăturat. De aceea, asemenea lui Menșikov, visa să devină duce de Curlanda. Vechea dinastie a ducatului se stinsese fără urmași, așa că a implorat-o pe Anna să-i dea lui tronul. Împărăteasa a obținut alegerea lui ca duce, însă, la Sankt-Petersburg, Biron a descoperit o posibilitate de a urca și mai mult pe scara socială, profitând de faptul că moștenitoarea trebuia să se mărite cu orice preț.

Acum, când prințul Anton de Brunswick se întorsese de la război, împărăteasa a aranjat logodna moștenitoarei, însă fata nu voia să se mărite cu un „papă-lapte“ ca el. „Nimeni nu vrea să țină seama că am o prințesă pe cap și trebuie neapărat să o mărit“, i-a spus împărăteasa lui Biron. Cât despre prințul Anton, „nici mie, nici prințesei nu ne place“, iar Biron îl considera și el „predestinat să procreeze copii în Rusia, dar neavând nici măcar atâta minte cât să facă asta“. Chiar dacă alegerea lui Anton era o greșeală, „timpul trece; fata e în floarea vârstei“, iar în plus existau implicații diplomatice, fiindcă Anton era candidatul Austriei, aliata Rusiei. Când moștenitoarea a declarat că ar prefera pe oricine altcineva, Biron l-a propus pe fiul său, enervând-o pe împărătească. Însă până la urmă propriul lui protejat, Volînski, a fost cel care a dirijat campania împotriva lui Biron. Într-un final, moștenitoarea a declarat că ar prefera să se mărite cu Anton, nepot al Sfântului Împărat Roman, decât cu fiul unui rândaș. Biron era furios.

La 3 iulie 1739, Biron a participat la alaiul nupțial într-o trăsură însoțită de douăzeci și patru de valeți, opt lachei alergători, patru servitori și doi șambelani. Într-o caleașcă aurită, împărăteasa, purtând o rochie argintie cu malacof și o puzderie de diamante în păr, o acompania pe moștenitoare, care era strâns „încorsetată până la talie într-o rochie argintie cu jupă amplă peste șolduri, având corsajul brodat cu diamante și părul negru împletit în patru cozi răsucite, cu nestemate și o cunună de diamante“. Pe lângă trăsuri, alergau „negri îmbrăcați în costume de catifea neagră atât de mulate pe corp, încât ziceai că erau în pielea goală“, deși în păr aveau pene albe.

După aceea, împărăteasa a ajutat-o pe mireasă să se gătească, în timp ce Biron l-a adus în dormitor pe mirele îmbrăcat în cămașă de noapte. „Și toate astea pentru a lega destinele acestor doi oameni care se urau din tot sufletul“, reflecta Jane Rondeau. Pe chipul moștenitoarei, Anna de Brunswick, „s-a văzut asta pe tot parcursul banchetului, chiar și acum continuând să-l trateze cu un mare dispreț“. Și totuși, cei doi erau obligați să procreeze un fiu.[166]

Acum, în al patrulea an de război cu turcii, în Rusia începuseră frământări[167], în timp ce Münnich a cotropit principatele de la Dunăre — Moldova și Țara Românească (România de azi). În septembrie 1739, la Stăuceni, Münnich i-a înfrânt definitiv pe otomani și a negociat pacea, recâștigând Azovul și o parte din Caucaz, fără a dobândi dreptul de a construi o flotă la Marea Neagră. Războiul

provocase pierderi mari pentru Rusia, atât în vieți omenești, cât și de ordin material, iar câștigurile erau modeste.

Anna își pândea vechii dușmani — Vasili Dolgoruki și Dmitri Golițîn au fost denunțați și arestați pentru calomnii la adresa împărătesei. Departe, în Siberia, unde fusese surghiunită, Ekaterina Dolgorukaia, cândva logodnică a lui Petru al II-lea, fusese curtată de un funcționar înfumurat, care a fost snopit în bătaie de fratele ei. Funcționarul i-a denunțat pentru discuțiile lor defăimătoare, iar împărăteasa a hotărât arestarea membrilor familiei și întemnițarea lor la Shlisselburg. Schingiuit, Ivan, favoritul lui Petru al II-lea, a recunoscut falsificarea testamentului țarului și incitarea la revoltă. Niciunul dintre acești uneltitori rataţi nu constituia o amenințare, însă Anna a poruncit un masacru judiciar. Golițîn a fost condamnat la moarte, dar a murit în închisoare. Mareșalul Dolgoruki a fost osândit la moarte, deși pedeapsa i-a fost comutată în închisoare pe viață în insula Soloveţki, iar verii săi, Ivan și ceilalți trei, au fost decapitați, în timp ce Ekaterina Dolgorukaia, un pion nevinovat în mâinile celorlalți, a fost închisă într-o mânăstire. În schimb, mai norocoasă, o altă mireasă avea vești bune: prințesa de Brunswick era gravidă.[168]

*

Împărăteasa, care se amuza născocind noi chinuri pentru Golițîn, nebunul ei deghizat în găină cotcodăcitoare, a decis să-l însoare cu o servitoare grasă și urâtă, o calmucă de vârstă mijlocie, poreclită Bujenina — „pulpă de porc la cuptor“, mâncarea preferată a împărătesei. Ministrul Volînski s-a pretat la joaca ei sadică și a pus la cale un adevărat spectacol de fantezie grotescă: împărăteasa și o cavalcadă de femei în costume naționale din fiecare „rasă barbară“ au pornit spre noul Palat de Iarnă în rădvane trase de câini, reni, porci și cămile, urmate de un elefant cu o cușcă în spinare, unde erau închiși Golițîn și Bujenina. Împărăteasa i-a condus pe miri la apele înghețate ale Nevei, unde se afla un palat din gheață, înalt de zece metri, printre nenumărate alte minuni, cum ar fi un tun de gheață, care trăgea ghiulele adevărate, și un elefant de gheață, care arunca în aer jeturi de apă. În palatul lor nupțial, Anna le-a arătat „mirilor măscărici“ un lavoar și (marea glumă) un pat cu baldachin, având o saltea și perne sculptate din gheață — dar, spre amuzamentul împărătesei, fără niciun fel de lenjerie sau cuverturi. Focul de lemne era fals — fiind, de fapt, păcură aprinsă. Lăsând acolo cuplul înghețat de frig, sub paza soldaților, Anna s-a retras în Palatul

de Iarnă. Cei doi au scăpat cu viață după noaptea lor nupțială, iar Bujenina a născut mai târziu doi fii.[169]

*

Organizatorul Nunții pe Gheață, Volînski, a început să uneltească împotriva lui Biron. La recepțiile din salonul său, discuta despre reforme, criticând stupiditatea grotescă a Annei. „Suverana noastră e o proastă“ declara el de față cu membrii coteriei lui. „Când îi raportezi ceva, nu obții nicio decizie de la ea.“ Citind un portret al Giovannei a II-a de Napoli, descrisă ca fiind „incapabilă, nesăbuită și destrăbălată“, ministrul a exclamat: „Leită EA! Așa e și ea!“

Anna a sărbătorit pacea cu turcii, deși nu prea avea cu ce să se laude, din moment ce, prin Tratatul de la Belgrad, francezii, după ce își reveniseră, au constrâns Rusia să renunțe la toate câștigurile teritoriale, în afară de Azov, unde însă nu aveau voie să construiască fortificații. Anna i-a dăruit lui Münnich o sabie incrustată cu diamante, dar pentru el nu a fost îndeajuns: năzuind spre regalitate, la fel ca Biron, i-a cerut să-l numească prinț de Ucraina. „Dar mareșalul este prea modest“, a ripostat Anna pe un ton înțepat. „Și eu care mă așteptam să vrea să devină de-a dreptul Mare Duce de Moscovia.“ Volînski a primit 20 000 de ruble.

„Extrem de impetuos, un om de o nemărginită ambiție, vanitate și indiscreție“, Volînski se simțea suficient de încrezător, încât să-și susțină ideile despre reforme și despre reducerea influenței germane în fața împărătesei Anna, care fusese iritată de încercarea lui Biron de a-și însura fiul cu moștenitoarea tronului. Volînski i-a sugerat împărătesei să se descotorosească de favoritul ei. Biron a ripostat dur. „Ori el, ori eu: unul dintre noi va trebui să plece“, i-a spus el Annei. Împărăteasa a plâns, însă pe 12 aprilie Volînski și acoliții lui au fost arestați și torturați de Ușakov, până când comentariile lui Volînski despre Anna și planurile lui pentru o lovitură de palat au fost date în vileag.

Găsit vinovat fiindcă uneltise să-i asasineze pe Biron, Münnich și Osterman, Volînski a fost condamnat la moarte prin tragere în țeapă. Pe 27 iunie, Volînski, cu articulațiile dislocate din cauza schingiuirilor, a fost târât afară înfășurat în bandaje, ca o epavă fizică a bărbatului viguros de odinioară. L-au cruțat de chinurile tragerii în țeapă, dar în schimb i-au tăiat limba, după care, punându-i un căluș în gură pentru a opri sângerarea, i-au retezat mâna dreaptă și l-au decapitat.

Foarte agitată și, acum, extrem de îngrijorată de zvonurile că Suedia se pregătea să atace, împărăteasa a răsuflat

recunoscătoare știind că Münnich, „omul pe care noi ne bizuim“, se ocupa de toate. Ea s-a retras de la spectacolul măcelului și a plecat la vânătoare.[170]

*

La 12 august, împărăteasa a revenit la Peterhof, exact la timp pentru a o vedea pe Anna de Brunswick născând un moștenitor de sex bărbătesc, pe care l-au numit Ivan, cum îl chema pe tatăl împărătesei. Anna a răpit efectiv pruncul de lângă mama vlăguită. Dar moștenitorul venise pe lume exact la ținc, căci pe 5 octombrie împărăteasa a leșinat după un dineu cu familia Biron și a fost dusă pe brațe în pat.

Temându-se de ceea ce se putea întâmpla dacă prințesa de Brunswick devenea regentă, Biron a insinuat că altcineva trebuia găsit pentru „a stăpâni poporul neascultător“, referindu-se desigur la propria-i persoană. Ambasadorul britanic Edward Finch relata că simptomele manifestate de împărătească erau „vărsături puternice însoțite de mari cantități de sânge infectat“.

Zăcând în Palatul de Vară, împărăteasa nu specificase dacă succesiunea la tron urma să fie asigurată de prințesa de Brunswick sau de pruncul ei Ivan și nici, în cazul în care moștenitor urma să fie copilașul, cine avea să fie regent. Osterman s-a retras la pat, până când Anna l-a chemat. Sosind într-o lectică, Osterman a susținut că pruncul trebuia să fie țar. Însă Anna pregeta în privința regenței. Biron a implorat-o în genunchi.

Osterman a sfătuit-o pe Anna să nu-l numească regent pe Biron, împărăteasa temându-se și ea că o asemenea poziție l-ar pune în pericol pe Biron, și-așa destul de detestat. „Te previn, duce, vei fi nefericit“, i-a spus ea lui Biron, dar, dacă acesta pierdea puterea, negreșit dușmanii l-ar distruge; singura variantă pentru el era să devină și mai puternic în stat. Biron i-a convocat pe demnitari și, cu momeli, amenințări și mituiri, a încercat să obțină consimțământul lor. Dar Anna nu a semnat decretul. La 10 octombrie, s-a simțit suficient de bine, încât să-l prezinte pe copilaș curtenilor: „Acesta va fi viitorul vostru conducător!“

La 15 octombrie, Anna, din nou bolnavă la pat, nu mai putea să urineze. Dar tot nu semnase decretul de regență. A chemat o servitoare bătrână, a semnat documentul în fața ei, i-a spus să-l ascundă într-o cutie de bijuterii, să păstreze cheia și să nu o scoată la iveală decât după ce murea ea. Pe 17 octombrie, Anna a paralizat pe partea stângă a corpului și, din cauza infecției care se extinsese, avea dureri cumplite în șale, însă rămânea trează. În jurul orei 7:00 p.m., și-a luat

rămas-bun de la prințesa de Brunswick și de la Elisabeta. „Să nu vă temeți, să nu vă temeți“, a murmurat ea. La 10:00 p.m., Anna a murit. Avea patruzeci și șase de ani.

Când ușile camerei unde se afla defuncta s-au deschis larg, prințesa Brunswick plângea lângă trupul neînsuflețit al împărătesei. Biron era disperat. Prințul Nikita Trubețkoi, numit de curând procurator-general, după ce postul rămăsese neocupat multă vreme, a anunțat înscăunarea copilului-împărat Ivan al VI-lea. Prințul de Brunswick stătea înlemnit în spatele jilțului soției lui, când Biron a întrebat: „Nu vreți să auziți ultimele porunci ale împărătesei?“ Osterman a dat citire decretului de regență: Biron era conducătorul Rusiei. După aceea, regentul s-a dus triumfător în odăile lui, iar soții Brunswick au plecat să-l îngrijească pe noul țar, în vârstă de șase săptămâni.[171]

*

Trupul împărătesei a fost expus maiestuos pe catafalc[172] în Palatul de Vară, unde regentul a ales să trăiască până la funeraliile ei. A doua zi dimineață, copilașul-împărat și părinții lui s-au mutat la Palatul de Iarnă. Biron remarcase nemulțumirea pasiv-agresivă a soților Brunswick și, imediat, a început să o curteze pe țarevna Elisabeta, mărindu-i alocația princiară. Nici nu se răcise bine trupul Annei, când a început deja să clocotească toată ura adunată împotriva lui Biron. Osterman, simțind primejdia, s-a retras la pat, s-a vopsit pe față cu suc de lămâie și a simulat crize false, dar mai mulți nobili au fost denunțați pentru ponegrirea lui Biron, care a poruncit să fie torturați. Aceștia l-au implicat pe prințul Anton însuși. Pe 23 octombrie, Biron i-a înscenat lui Anton de Brunswick un umilitor interogatoriu public, în timpul căruia acesta a recunoscut că „a vrut să se răzvrătească un pic“. Biron a amenințat că îi va trimite pe părinții țarului înapoi în Germania. Frământându-se din cauza propriei impopularități, Biron cultiva o relație apropiată cu mareșalul Münnich. Cinau împreună în fiecare seară. Münnich se aștepta să fie promovat în funcția de comandant suprem al armatei, dar nu s-a întâmplat nimic de acest fel. Biron se folosea de el pentru a-i hărțui pe soții Brunswick, însă asta însemna că mareșalul se vedea în permanență cu ei la Palatul de Iarnă. În 8 noiembrie, când era singur cu Anna de Brunswick, a avertizat-o că era în pericol din cauza lui Biron și i-a cerut permisiunea să-l aresteze. A rugat-o să fie alături de el. Anna de Brunswick a fost de acord; Münnich l-a recrutat pe unul dintre coloneii săi, Hermann von Manstein, ca spadasin principal, apoi s-a dus să

cineze cu regentul, care, „morocănos și irascibil, schimba subiectul adesea, ca un om cu mintea distrată“.

„Spune-mi, mareșale“, l-a întrebat Biron, „în campaniile militare, ți s-a întâmplat să întreprinzi vreo acțiune importantă pe timp de noapte?“

Știa cumva ducele ce se plănuia în acea seară? Urma oare Münnich să fie chiar el arestat? A trebuit să răspundă cu elanul său obișnuit că „nu-și mai amintea, dar că mottoul lui era «Nu scăpa niciodată momentul prielnic!»“.

Acel moment era *acum*. La 11:00 p.m., când Münnich îi spunea noapte bună, Biron i-a dezvăluit că, după funeraliile țarinei, intenționa să o înscăuneze pe Elisabeta sau să îl propună pe Holstein și să îi distrugă pe toți dușmanii lui. Cu atât mai mult, Münnich avea motive „să dea lovitura fără zăbavă“.

La ora 2:00 a.m., mareșalul s-a întâlnit cu Manstein și treizeci de ofițeri de încredere din regimentul de gardă, după care împreună au pornit spre Palatul de Iarnă. Lăsându-l pe Manstein să le explice misiunea santinelelor de la palat, Münnich a folosit o intrare dosnică pentru a ajunge în apartamentul Juliei von Mengden, domnișoară de onoare, care l-a condus pe coridoare până la apartamentul soților Brunswick, pe care aceasta i-a trezit din somn, în timp ce mareșalul aștepta afară. Anton a întrebat ce se întâmpla, însă soția lui i-a spus că nu era nimic și l-a trimis înapoi să se culce.

Münnich a invitat-o pe Anna de Brunswick să conducă trupele. În schimb, ea s-a adresat ofițerilor. Când aceștia au intrat în palat, tânăra prințesă le-a spus că „spera ca ei să nu refuze cea mai importantă misiune în numele tânărului țar și al părinților lui — arestându-l pe regentul ale cărui atrocități erau de notorietate publică, iar pentru aceasta aveau datoria să facă tot ce le ordona mareșalul“. Apoi, l-a îmbrățișat pe Münnich, iar ofițerii au sărutat mâna prințesei. Trupele au pornit în noapte spre Palatul de Vară, în timp ce Anna și prietena ei Julie s-au dus să-l vadă pe micuțul împărat.

Münnich le-a spus oamenilor să încarce muschetele. La o distanță de două sute de metri de Palatul de Vară, Münnich le-a ordonat oamenilor să se oprească, iar lui Manstein să discute cu gărzile regentului, care au acceptat pe loc să se alăture revoluției. Münnich, căruia îi plăcea „ca toate faptele lui să aibă ceva impresionant în ele“, s-a întors spre Manstein: „Adună douăzeci de oameni, intră în palat, înșfacă-l pe duce și, dacă se opune, ucide-l fără milă!“

Mainstein s-a furișat în palat, urmat în liniște de cei douăzeci de oameni ai lui, dar s-a rătăcit pe coridoare. Pe

servitori nu-i putea întreba, așa că a continuat să meargă înainte, până când, „după ce a trecut prin două săli“, a ajuns la o ușă glisantă încuiată, pe care a deschis-o cu forța. „În cameră“, își amintea el, a „găsit un pat mare în care ducele și ducesa (soții Biron) erau cufundați într-un somn atât de profund, încât nici măcar zgomotul forțării ușii nu îi trezise“. Apropiindu-se de pat, a tras draperiile, constatând că se afla pe partea unde era culcată ducesa, și „a vrut să vorbească cu regentul“. Amândoi soții Biron s-au ridicat în capul oaselor și „au început să urle din răsputeri, judecând pe drept cuvânt“, cum se exprima Manstein, „că el nu venise să le aducă vești bune“. Gol pușcă, Biron s-a aruncat pe jos, sperând să se pitească sub pat. În acel moment, Manstein a ocolit în fugă patul și, „țâșnind“ spre prada lui, „l-a înhățat strâns, până au venit gărzile“. Ducele s-a ridicat în picioare, „împărțind lovituri cu pumnii în stânga și în dreapta“, pe care soldații le parau izbind cu patul flintelor. L-au trântit pe jos și i-au îndesat o batistă în gură, l-au legat de mâini și pe urmă l-au cărat „în pielea goală cum era“ în sala corpului de gardă. Purtându-l pe brațe, în timp ce se zbătea și zvârlea din picioare, prin Sala Mare, trecând prin dreptul coșciugului deschis al împărătesei Anna, l-au scos afară și l-au băgat în trăsura lui Münnich. Biron cârmuise țara timp de trei săptămâni.

Țipând ascuțit, ducesa a alergat după ei în cămașă de noapte, până când un soldat i-a dat un brânci în nămeții de-afară. La Palatul de Iarnă, Anna de Brunswick s-a adresat Gărzilor adunate în fața ei și s-a declarat „Mare Ducesă a Rusiei și Regentă a Imperiului“. Münnich, închipuindu-și „că nimeni nu va îndrăzni să întreprindă ceva contra lui“, i-a cerut noii regente să-l numească „generalisim“, însă ea a replicat: „Această funcție nu i s-ar potrivi nimănui mai bine decât tatălui împăratului“. Dar Münnich nu-și putea înfrâna „revoltătoarea ambiție“, așa că a vrut atunci să fie duce de Ucraina. Peste câteva zile, regenta l-a promovat pe soțul ei ca generalisim, pe Münnich l-a făcut „prim-ministru“ și pe Osterman mare amiral — toți fiind germani. Pentru a-i mulțumi și pe ruși, l-a numit pe Cerkaski în funcția de cancelar. Avea o mare încredere în Ivan Brilkin, unul dintre șambelanii ei care fusese surghiunit de către împărăteasa Anna fiindcă înlesnise relația ei amoroasă cu Lynar. Pe el l-a făcut procurator-general. La 23 decembrie, împărăteasa Anna a fost înmormântată, iar până la acea dată Ivan al VI-lea domnise doar șase săptămâni.[173]

Tronul pruncului-țar era un scaun cu spătar înalt, pus pe roți, un fel de cărucior împărătesc. Când era transportat de la Palatul de Vară la Palatul de Iarnă, era pus într-un pătuț pe genunchii doicii în trăsura imperială, escortat de un detașament al Gărzilor, diverși șambelani mergând pe jos. Era precedat de marele mareșal al curții, în timp ce tânăra lui mamă, regenta Anna de Brunswick, venea în urmă, cu trăsura ei.

Având exact douăzeci și doi de ani, „arătoasă, cu o siluetă foarte drăguță, extrem de capricioasă, pătimașă și indolentă“, Anna iubea doar două persoane într-un foarte neobișnuit *ménage à trois*, o fată și un bărbat. Mica ei coterie se întâlnea toată ziua, jucând cărți, cosând și stând la taclale. „Neprefăcută, sinceră, inteligentă…, alura ei rece ascundea un suflet afabil, iubitor și leal“, scria prietenul ei Ernst Münnich, fiul mareșalului.

Regenta făcea acum exact ce poftea, trândăvind prin palat cu părul *distrait*[174], purtând doar un „combinezon (dubios) și o scurtă pelerină — o foarte sumară vestimentație“, în timp ce citea romane de dragoste. „Nimic nu era mai încântător pentru ea decât să citească despre vreo prințesă captivă și nefericită, care dădea dovadă de mândrie și noblețe.“

Prietena ei dragă era Julie von Mengden, fiica unui curtean german din regiunea baltică. Confidenta ei în timpul loviturii de palat, Julie — sau Julka —, măslinie la piele, brunetă și frumoasă, a primit cadou unul dintre domeniile lui Biron, valorând 140 000 de ruble, precum și toate costumele și însemnele aurite ale rangului său. Iubitul Annei era contele Lynar, cu care se întâlnea în apartamentul Juliei, în timp ce aceasta stătea de pază afară, oprindu-l pe soț să intre. Dar Lynar, în continuare ambasador saxon, se întorsese la Dresda să-și dea demisia, astfel încât Anna să-l poată numi mare șambelan.

Ambasadorul britanic, Edward Finch, cu care regenta juca seara cărți, studia acest *ménage à trois* și raporta la Londra că Anna Brunswick o „iubea pe Julia atât de pătimaș, cum doar un bărbat iubește o femeie“. Într-adevăr, „aș vrea să-i ofer Domniei Voastre doar o vagă idee (despre această relație), adăugând că pasiunea unui amant pentru noua lui metresă este doar o glumă în comparație cu asta“. Un alt observator intim nota că fetele dormeau împreună în același pat, „fără altă îmbrăcăminte, în afară de un combinezon“. Totuși, scrisorile de dragoste ale Annei către Lynar arată că îl iubea — „sufletul meu, (rămân) a ta până la moarte“ —, iar Julie îl iubea și ea — „inima ei este departe“. Scrisorile lor, care nu

au fost publicate, scot în evidență caracterul neobișnuit al acestui *ménage à trois* cu adevărat complet, deoarece atunci când Anna scria despre dragostea Juliei „ei“ pentru Lynar, scria de asemenea „al meu“, exact deasupra. Lynar era mereu în gândurile ei: „Nu voi fi fericită până nu voi ști că vei ajunge curând aici“.

Acesta era acel *ménage* sau ceva asemănător, care o alarmase atât de mult pe împărăteasa Anna, în urmă cu cinci ani. În mod evident, deși era măritată, regenta era atrasă atât de Julie, cât și de Lynar. De aceea, au pus la cale ca Julie să se mărite cu Lynar. Asta însemna ca amantul saxon să o poată vizita cu regularitate pe regentă. Firește, lucrul acesta l-a supărat pe soț și a dus la „neînțelegeri care au durat săptămâni întregi“, încurajate fiind de către intriganta de Julie, „care o monta și mai mult pe marea ducesă împotriva soțului ei“. Dar, pentru a complica lucrurile și mai mult, când nu se culca ba cu Julie, ba cu Lynar, regenta împărțea același pat cu prințul Anton, așa că în scurt timp a rămas însărcinată din nou.

Regenta Anna era blândă cu supușii, însă complet nepricepută să conducă treburile statului. „Îi plăcea să fie bună cu ceilalți, remarca Manstein, dar nu prea știa cum să procedeze exact.“ Münnich nu era deloc impresionat: „Era leneșă din fire și nu apărea niciodată la ședințele Cabinetului“. Când venea la ea cu probleme de rezolvat, regenta îi spunea adesea: „Ce mult mi-aș dori ca fiul meu să fi avut deja vârsta potrivită pentru a guverna personal“. Anna nu avea încredere în vicleanul mareșal. „Nici nu știu pe cine să mai cred, îi scria ea cu naivitate lui Lynar, dar niciodată n-am avut atâția prieteni ca acum, după ce am preluat regența. Prefer să nu știu totul.“ Niciun autocrat nu putea să-și permită vreodată să gândească așa ceva.[175]

*

Între timp, Biron, supus interogatoriilor în fortăreața Shlisselburg, a dezvăluit că el n-ar fi acceptat niciodată regența, fără încurajările lui Münnich, „cel mai periculos om din imperiu“. Când s-a întors din concediul de boală la începutul anului 1741, Münnich a descoperit că nu mai era premier decât cu numele. Ridicându-se la apogeul puterii sale, într-o carieră care începuse în timpul lui Petru cel Mare, în 1703, Osterman, plin de abilitate, a demascat ignoranța lui Münnich în materie de politică externă. Când mareșalul a amenințat cu demisia, regenta i-a acceptat-o și l-a plasat sub arest la domiciliu. Osterman era autoritatea supremă.

În iulie 1741, intuind că la Sankt-Petersburg treburile statului erau lăsate la voia întâmplării și încurajați de Franța, suedezii, dornici să recâștige teritoriile pierdute, au profitat de moment. Invocând agresiunea rusească, dominația unor intruși germani și excluderea Elisabetei din cercul puterii, Suedia a atacat Rusia. Aici, au atins nervul cel mai sensibil al regentei: Elisabeta, în vârstă de treizeci și doi de ani, iubită în popor pentru senzualitatea ei neinhibată și afinitatea cu oamenii de rând, reprezenta un contrast fermecător în comparație cu ministrul, copilașul și regenta de sorginte germană. Soldații din garda imperială o iubeau și ei: de Anul Nou, palatul ei de la Țarițîn Lug[176], situat lângă terenul de paradă de pe Câmpul lui Marte, era „înțesat de ofițeri din garda imperială care, cu naturalețe și neceremonios, o numeau pe prințesă nașa lor“.

Soții Brunswick au încercat să o mărite cu Ludwig, fratele lui Anton. Elisabeta a început să ia în calcul posibilitatea unei lovituri de palat, fiind încurajată de sugestiile conspirative ale ambasadorului francez, marchizul de La Chétardie, a cărui misiune era să provoace ruperea alianței cu Austria. Mintea abilă din spatele intrigilor ei era Jean Armand de Lestocq, un doctor francez angajat de Petru cel Mare și păstrat cu încredere de Ecaterina. Acest Lestocq, despre care Manstein spunea că era „cel mai zăpăcit om din lume și cel mai puțin apt să păstreze o taină“, se credea un mare agent secret. Elisabeta a devenit centrul unui păienjeniș de note codate, semnale transmise la baluri și întâlniri între persoane mascate „în bezna nopții pe timp de furtună, ploi torențiale și viscole, în locuri pe care oamenii le foloseau ca să arunce gunoaiele“. Lestocq, acest maestru al clandestinității, a stabilit legături ascunse cu francezii și suedezii. Dar Elisabeta era o hedonistă, iar o lovitură de palat însemna o acțiune periculoasă. De aceea, tergiversa.

Pe 23 august, armata i-a înfrânt pe suedezi, o victorie care ar fi trebuit să consolideze poziția regentei, dacă sfetnicul ei Lynar nu ar fi fost încă în străinătate. În timp ce autoritatea ei se risipea rapid, Osterman a povățuit-o pe Anna să devină împărătească. Anna a fixat data încoronării ei pentru 7 decembrie.

Pe 20 octombrie, șahul Persiei, Nadir Șah[177], a trimis o solie somptuoasă, călărind pe paisprezece elefanți până în Sankt-Petersburg și dăruindu-i regentei bijuterii ale marilor moguli, pe care Anna s-a bucurat să i le arate Juliei. „Ambasadorul persan a fost în audiență cu elefanții săi“, îi scria regenta amantului ei Lynar, în Germania. „Dar cere

mâna prințesei Elisabeta: ce e de făcut? Să nu crezi că e vreun basm persan: eu nu glumesc deloc…“ Propunerea șahului ascundea un pericol grav. „Cere mâna ei sau altminteri amenință cu războiul.“ Osterman a refuzat să-i lase pe persani să se vadă cu Elisabeta. Niciodată, Elisabeta nu ar fi acceptat să se închidă în haremul acestui monstru, dar, jinduind la giuvaerele lui, l-a avertizat pe Osterman să nu uite că ea era fiica stăpânului său, Petru cel Mare.

Biata regentă era tot mai „timorată“ și, într-una dintre zilele când primea vizite la curtea imperială, s-a împiedicat în poalele rochiei și a căzut la picioarele Elisabetei. Doar Lynar putea s-o mai salveze. „Nu voi fi fericită până nu voi ști că vei ajunge curând aici“, îi scria ea pe 13 octombrie. Se temea că Julie îi lua locul în inima lui. „Cum ai putea, fie numai și o clipă, să te îndoiești de dragostea ei/mea după toate semnalele pe care ea/eu le-am dat?“ Regenta l-a liniștit. Între timp, regentei îi era groază de mascaradele de la Curte: „Nu voi fi capabilă să mă bucur de distracție (fără tine, sufletul meu), fiindcă prevăd că draga mea Julie, al cărei suflet și cuget sunt departe, nu va fi amuzantă. Este adevărat ce spune cântecul: nimic nu seamănă cu tine, dar totul îmi amintește de tine. Te sărut — a ta până la moarte“.

Iscoadele lui Osterman au prevenit-o pe Anna că lovitura de palat plănuită de Elisabeta era iminentă. „Sunt atâtea lucruri despre care aș vrea să aud opinia ta“, îi spunea Anna lui Lynar, referindu-se la vizita pe care un agent francez i-o făcuse Elisabetei. „Toți îmi dau atâtea sfaturi, nici nu știu pe cine să mai cred… Negreșit, jumătate din ele sunt doar minciuni.“

La 23 noiembrie, regenta, cu prilejul uneia dintre recepțiile uzuale oferite la Curte, a luat-o deoparte pe Elisabeta: „Ce-i asta, Matușka, — am auzit că Alteța Ta corespondează cu armata inamicului și doctorul tău se vizitează cu trimisul francez!“ Elisabeta „a vărsat un potop de lacrimi“ și și-a susținut nevinovăția cu atâta sinceritate, încât regenta a crezut-o. În seara aceea, când jucau cărți, marchizul de Botta, trimisul austriac, a prevenit-o pe Anna: „Nu neglija să te îngrijești de dumneata. Ești pe marginea unei prăpastii. Salvează-te! Salvează-l pe împărat!“

De îndată ce a ajuns acasă, Elisabeta „și-a reluat jocul“ — cum se exprima La Chétardie, ambasadorul francez —, consultându-se cu doctorul Lestocq și cu acoliții ei. Regimentul de gardă a fost trimis la război, Lestocq era pe punctul de a fi arestat și regenta urma să fie încoronată împărătească. Era ori acum, ori niciodată. „Pentru asta, e nevoie de cutezanță“, i-a spus cel mai de nădejde curtean al

ei, Mihail Voronțov, „dar unde se poate găsi o asemenea cutezanță, dacă nu în inima unui copil de-al lui Petru cel Mare?“ A doua zi dimineață, se spune că Lestocq i-ar fi oferit o carte de joc, cu o coroană pe o față și vălul de călugăriță cu spânzurătoarea, pe cealaltă față. „Alege de-aici, Doamna mea“, a îndemnat-o el.[178]

---

[136] Petru concepuse prima Curte occidentalizată a Rusiei, pentru Ecaterina, cu o ierarhie germanică de curteni, de la *Oberhofmarschall* (mare mareșal al curții), mergând în jos până la *Kammerherr* (șambelan) și *Kammerjunker* (camerier), toți dichisiți în tunici verzi, aurii și garnisite cu roșu, iar pe cap purtând peruci albe; la fel de splendide erau și uniformele pentru arapii lui — toată această costumație fiind creată, desigur, de supremul stăpân, care nu lăsa nimic la voia întâmplării. (*N.a.*)

[137] Și această țeastă a fost plasată ulterior în Muzeul Curiozităților (unde se află și astăzi). După moartea lui Petru, Ecaterina I ar fi putut să îngroape în liniște capul lui Mons. Nu a făcut asta, indiferent de motivul pe care l-o fi avut. Ecaterina era destul de speriată, după incidentul cu Mons, temându-se ca Petru să nu se dezbare de ea, în favoarea tinerei lui amante, prințesa de sânge domnesc Maria Cantemir. Aceasta era fiica lui Dimitrie Cantemir, voievod al Moldovei, care a domnit în două rânduri. După a doua domnie, când a fost aliat cu rușii în campania de la Prut, Petru l-a primit pe filozoful, compozitorul și istoricul moldovean la Sankt-Petersburg, unde, grație poziției fiicei lui, acesta a devenit un personaj influent. Însoțindu-l pe Petru în Astrahan, Maria a rămas însărcinată, ceea ce a alarmat-o pe Ecaterina, într-o perioadă când succesiunea la tron constituia o chestiune cu multiple posibilități de rezolvare. Pruncul a murit, însă Maria Cantemir, când a revenit la Sankt-Petersburg, și-a reluat poziția de favorită a lui Petru. Lumea bârfea că de la ea se molipsise țarul de o boală venerică. După moartea lui Petru, Ecaterina a izgonit-o temporar de la Curte. În timpul împărătesei Anna, Maria Cantemir găzduia un salon literar în Sankt-Petersburg. (*N.a.*)

[138] Anisimov, pp. 35–39, poemul lui Mons; Hughes, *Russia*, p. 130; Librovici, pp. 95–97; *SIRIO*, nr. 52, pp. 358–359, Campredon, 9 decembrie 1724. Bering: Soloviev, vol. 32, p. 149. Succesiune, Anna, Holstein: Anisimov, p. 39. Despre cadavrul lui Mons: Bergholz, 1724, pp. 9–11 și 75–76.

[139] „Să înaintezi pe mare spre nord și, bazându-te pe presupunerile actuale, fiindcă nimeni nu știe unde (uscatul) se termină, vezi dacă acest teritoriu este o parte din America… Trebuie să găsești locul unde Asia și America se despart“, îi scria Petru căpitanului Bering, pe 23 decembrie 1724. Expediția a dus la descoperirea strâmtorii care a fost numită de atunci Bering și, ulterior, la colonizarea Alaskăi de către ruși. (*N.a.*)

[140] H. F. Bassewitz, „Zapiski grafa Bassevicea, slujașcie k poiasneniiu nekotorîh sibîtii iz vremi țarstvovaniia Petra Velikogo“, *RA* 3, 1865, pp. 93–274, în

special pp. 173, 279; *SIRIO*, nr. 52, pp. 425–437, Campredon. Boală venerică: *SIRIO* 3, pp. 400, 454–491; Soloviev, vol. 34, p. 155; *PZh*, 1725, p. 3; Feofan Prokopovici, *Kratkaia povest o smerti Petra Velikogo* (în continuare, Prokopovici), pp. 3–4; Hughes, *Russia*, pp. 445–447. Despre funeralii, vezi Hughes, *Russia*, pp. 262–263; Anisimov, pp. 39–40.

[141] Despre alegerea Ecaterinei: Anisimov, pp. 3–8; *SIRIO*, nr. 52, p. 436, nr. 58, p. 23; Anisimov, pp. 39–40.

[142] James Bruce a inaugurat un nou stil de ceremonie funebră — cu defunctul depus maiestuos în sicriu, marșuri marțiale lente, slavă și grandoare militară —, care acum pare esențialmente rusească, asemenea funeralii fiind organizate nu numai pentru țari, ci și pentru secretarii generali ai Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. (*N.a.*)

[143] Wortman, pp. 38–39; Anisimov, pp. 40–42; Hugh Barnes, *Gannibal: The Moor of Petersburg* (în continuare, Gannibal), p. 173.

[144] Nu și-a uitat nici familia, poruncind ca rudele ei, doi frați și două surori, păstori de vite livonieni, care nu vorbeau deloc rusește, să se instaleze în splendidul Țarskoe Selo. Toți au primit titlul de conte și averi cum nici nu visaseră vreodată: urmașii lor, conții Scavronski și Hendrikov printre alții, au rămas în eșaloanele de vârf ale aristocrației până la Revoluție. (*N.a.*)

[145] Ecaterina a desființat Cancelaria Secretă, transferându-i pe torționarii de-acolo înapoi la Biroul Preobrajenski: abolirea poliției secrete, însoțită de reînființarea ei sub un alt nume, avea să devină un ritual pentru noii conducători — monarhici, sovietici și prezidențiali. (*N.a.*)

[146] Bergholtz, 1725, p. 102. Despre ură, neglijare, lăcomie: Grigorii Esipov, „Jizneopisanie A. D. Menșikova“, *RA*, 1875, pp. 7–12 (în continuare, Esipov), p. 247. Despre petreceri: Bergholz, 1725, pp. 90–94; Soloviev, vol. 10, pp. 70–75. Despre Menșikov: Christof Herman von Manstein, *Contemporary Memoirs of Russia from 1727 to 1744* (în continuare, Manstein), pp. 1–3; Anisimov, pp. 39–51. Regulile de beție ale Ecaterinei I: doamna William Vigor (dna Rondeau), *Letters from a Lady Who Resided Some Years in Russia, to her Friend in England* (în continuare, Vigor); Zimin, *Negroes*, pp. 410–418; Hughes, *Russia*, pp. 397, 548; tot la Hughes, *Russia*: căsătoria lui Holstein, la p. 414; Menșikov conducător, la p. 432.

[147] Anna, Curlanda: Anna către Menșikov, *PRG*, nr. 4, pp. 141–142; Curtiss, pp. 48–52.

[148] L-a pus pe Menșikov să-i promită că va avea grijă ca Elisabeta să se mărite cu vărul lui Holstein, prințul-episcop de Lübeck, Karl August de Holstein, care tocmai sosise la Sankt-Petersburg. De-a lungul anilor, au existat planuri de a o mărita pe Elisabeta aproape cu oricine, de la Ludovic al XV-lea până la șahul Persiei, însă prințul-episcop era bărbatul pe care ea îl iubea cu adevărat. Acesta a murit repede, dar influența lui avea să dăinuie: mai târziu, când împărăteasa Elisabeta a ales o tânără cu care să-l însoare pe moștenitorul ei, a optat pentru nepoata prințului-episcop, Sophie de Anhalt-Zerbst, care a devenit Ecaterina cea Mare. (*N.a.*)

[149] Manstein, pp. 4–5; Soloviev, vol. 10, pp. 70–75; LeDonne, pp. 122–124; Philip Longworth, *The Three Empresses* (de aici înainte, Longworth, *Empresses*), pp. 68–72; Despre moarte: Longworth, *Empresses*, p. 75; Anisimov, pp. 51–53.

[150] Vigor, p. 26. Despre Petru al II-lea și Menșikov: Manstein, 24, p. 7; „Menșikov către Petru al II-lea“: RGADA, 11, 63, p. 3v; Anisimov, pp. 72–73; Curtiss, pp. 51–54. Despre Elisabeta: Liria, *Pisma o Rossii*, vol. 2, pp. 32–34, 115.

[151] RGADA, 11, 63, 3v; Manstein, pp. 4–11; Esipov, p. 247. Exemplu de ingratitudine — Prokopovici către țarevna Anna Petrovna: Aleksandr Golombievski, *Sotrudniki Petra Velikogo*, p. 114. Căderea lui Goliat, Igor Pașkov, citat în Soloviev, vol. 10, pp. 110–121; Liria, *Pisma o Rossii*, vol. 2, pp. 34, 115.

[152] Soloviev, vol. 10, p. 141; Liria, *Pisma o Rossii*, vol. 2, pp. 30–36; Manstein, pp. 12–15; Anisimov, pp. 55–57.

[153] Petru al II-lea a locuit alternativ la Kremlin și la Palatul lui Lefort, clădirea, destul de dărăpănată, găzduind astăzi arhivele Colegiului și Ministerului de Război. Aici, s-a desfășurat o parte din documentarea și cercetările pentru această carte efectuate de autor, care odată a căzut printre treptele șubrede. Vechiul palat se află lângă înfricoșătoarea închisoare Lefortovo, scena multor execuții pe timpul Terorii lui Stalin. (*N.a.*)

[154] Cealaltă mătușă a țarului, Annuška, fiica lui Petru cel Mare, ducesă de Holstein, era plecată la Kiel, unde a născut un băiat, Karl-Peter Ulrich, care grație alianțelor matrimoniale întreținute în Europa, era, în mod virtual, moștenitor al ducatului de Holstein, al regatului Suediei și al Imperiului Rus. Nașterea unui nepot de-al lui Petru cel Mare, mai ales un moștenitor de sex bărbătesc, a fost sărbătorită la Moscova printr-un bal, însă mama a răcit la serbările din Kiel. Annuška a murit în mai 1730, la numai douăzeci și șase de ani. Fiul ei avea să domnească și să se însoare cu Ecaterina cea Mare. (*N.a.*)

[155] Liria, *Pisma o Rossii*, vol. 2, p. 181; Manstein, p. 22; Vigor, pp. 23–25. Despre sfințirea apelor, vezi: Vigor, p. 29; despre moarte și variolă, vezi Vigor, pp. 30–31; Ecaterina Dolgorukaia, pp. 34–35; Anisimov, pp. 55–60.

[156] Golițîn, acum în vârstă de șaizeci și cinci de ani, avusese de suferit din cauza tiraniei exercitate de Petru cel Mare — în calitatea de șef al Colegiului de Comerț, fusese implicat în prăbușirea lui Șafirov, salvându-l doar intervenția Ecaterinei. Acest mare aristocrat rus trebuise să-i mulțumească țărăncii-împărătese, prosternându-se la picioarele ei, cu fruntea lipită de pământ. (*N.a.*)

[157] Manstein, pp. 24–37. Despre Biron, vezi Manstein, pp. 41–48; despre candidate la tron: D. A. Korsakov, *Voțarenie Imperatriți Annî Ioannovnî*, pp. 2–5, 67–70, 146–245, 265–275; M. T. Florinsky, *Russia: A History and an Interpretation*, vol. 1, pp. 440–442; Marc Raeff (ed.), *Plans for Political Reform in Imperial Russia*, *1730–1905*, pp. 40–53; Anisimov, pp. 55–61.

[158] Încoronarea Annei: *Opisanie koronații ee velicestva i samoderjiți vserossiiskoi Annî Ioannovnî*, pp. 9–10.

[159] „Șahovski către Biron despre cal“, în *RA*, 1916, nr. 3, p. 257; „Biron către Șahovski“, în *RA*, 1916, nr. 4, p. 381; despre uriași, în *RA*, 1916, nr. 4, p. 388.

Biron omorând un om: *Osmnadțatîi vek*, 1869, nr. 3, p. 158 — scrisoare din 25 iulie 1725; Vigor, pp. 149–153; Osterman (poreclit Oracolul), pp. 154–157; Cerkaski, pp. 158–161. Despre modul în care vorbește cu oamenii (la fel cum vorbește cu caii): Manstein, pp. 41–45. Despre Osterman: Manstein, 45; despre murdărie, *ibidem*, pp. 333–336; despre caracterul lui Münnich, *ibidem*, pp. 54–56 și 331–332. Despre Münnich: Vigor, pp. 117–121. Despre Osterman, vezi și LeDonne, *Familii*, p. 298; Contele Ernest de Münnich, *Mémoires sur la Russie de Pierre le Grand à Elizabeth I, 1720–1742* (în continuare, Münnich), pp. 125–127; bufoni, *ibidem*, p. 126; Anna, bună din fire, p. 124; starea sufletească a Annei și Biron, *ibidem*, pp. 126–127. Succesiune: Anisimov, pp. 61, 75–84; despre Biron, *ibidem*, pp. 74–75. Anna Leopoldovna, Anton of Brunswick Brevern, „Biron, Obstoiatelstva, prigotovivșie opalu Ernsta-Ioanna Birona, gertsoga Kurleandskogo“, *Vremia*, 1861, nr. 10, pp. 522–622.

[160] Miliutin-nebunul, care s-a specializat în gâdilarea tălpilor Annei, era strămoșul contelui Dmitri Miliutin, ministru de Război în timpul lui Aleksandru al II-lea, și al fratelui său Nikolai, artizan al eliberării șerbilor în 1861. (*N.a.*)

[161] RGADA, 197, 1, 9, 35, 1, Anna către S. A. Saltîkov, 20 februarie 1733 despre bufonerii, trimis Miliutin, Golițîn și soția lui Balakirev — „Golițîn e cel mai bun“; RGADA, Gosarkhiv, 5–21, Anna către Saltîkov, trimite cântăreț la lăută; 89 — investighează debaraua prințului Odoevski; 91 — trimite fete; 25 — pețit; 28 — trimite fata vorbăreață; RGADA, Gosarkhiv, 18–19, trimite pe cineva să o înlocuiască pe Tatiana; RGADA, Gosarkhiv, 12, 12a; *Kniga zapisnaia imennîm pismam i ukazam imperatriț Annî Ioannovnî i Elizavetî Petrovnî Semionu Andreeviciu Saltîkovu*, *1732–1742* (în continuare, *Kniga zapisnaia*): despre confiscarea aurului de la Aleksei Dolgoruki, 24 ianuarie 1732, p. 2; ia portret de la Apraksin, 25 ianuarie 1732, p. 3; ia scrisorile lui Volkov, 22 iunie 1732, p. 35; trimite maimuțe, 20 mai 1734; trimite turci înalți, 10 august 1738; trimite scrisoare falsă Apraksinei și urmărește cum o deschide, 4 ianuarie 1739, p. 222; trimite sturzul, 1 martie 1739, p. 224. *Osmnadțatîi vek*, 1869, p. 3, Anna către guvernatorul adjunct Pașkov, iunie 1730, despre discuțiile episcopului; Anna către Osterman despre războiul turcesc, p. 155; descrie pruncul drept monstru. Cabinet din trei membri cu dreptul de a emite ucazuri imperiale: LeDonne, pp. 82–84; Vigor, pp. 70–72. Oginski „în același pat“: Manstein, pp. 253–257; pitice, pp. 258–260; succesiune, p. 51; Zimin, *Negroes*, pp. 410–418; Osterman-LeDonne, *Familii*, p. 298. Securitate, pitici: Anisimov, pp. 86–100; triumvirat, pp. 100–108. Poliție secretă: LeDonne, pp. 122–124.

[162] E. V. Anisimov, *Empress Elizabeth* (în continuare, Anisimov, *Elizabeth*), pp. 9–22; Vigor, pp. 106–107. Despre apelul Elisabetei către împărăteasa Anna: *AKV*, 1870, nr. 1, pp. 4–5, „Elisabeta către Anna“, 16 noiembrie 1736. Despre succesiune: Manstein, p. 51. Despre moștenitoare: Anna Leopoldovna de Mecklenburg și logodnicul Ernst Biron, *Obstoiatelstva*, p. 10.

[163] *Osmnadțatîi vek*, 1869, p. 155, împărăteasa Anna către Osterman, plângându-se de comportamentul generalilor; Manstein, pp. 67–88; războiul cu turcii (1735–1736), pp. 81–134; certurile lui Münnich, p. 134; campania din 1737, p. 148;

Münnich, pp. 73–97; Anisimov, pp. 108–111. Despre gărzi, Crăciun, Elisabeta: Liria, *Pisma o Rossii*, pp. 118–119. Mavra Șepeleva, descrieri ale unor bărbați chipeși: *ChOIDR*, 1894, nr. 2, pp. 66–72, *Pisma K gosîdarîne țeraevne Elisavete Petrovne Mavrî Șepelevoi*. Cazuri contra Elisabetei: *RA*, 1865, nr. 1, pp. 328–330; *SIRIO*, nr. 92, pp. 231–232. Despre marchizul de la Chétardie: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 9–22; Vigor, pp. 106–107; Manstein, pp. 50–51.

[164] Femeie cu trăsături masculine (în franceză în text). (*N.t.*)

[165] Împărăteasa Anna către Osterman despre corespondența lui d'Aderkass cu Lynar: *Osmnadțatîi vek*, 1869, nr. 3, p. 156. Anna Leopoldovna: Vigor, pp. 106–108. D'Aderkass/Lynar: Manstein, p. 89; Biron, *Obstoiatelstva*, p. 10; Curtiss, p. 95.

[166] Nunta Annei Leopoldovna: Vigor, pp. 185–207; Manstein, pp. 253–254; Münnich, p. 98. Biron despre stupiditatea lui Anton: *SIRIO*, nr. 6, p. 100. Anna către Biron, *Obstoiatelstva*, p. 100.

[167] Anna i-a expulzat pe toți evreii pentru a calma nemulțumirile poporului. După moartea lui Petru I, Ecaterina I îi expulzase pe toți evreii în 1727. Acum, Anna a aplicat același decret. Un evreu a fost ars de viu, fiindcă ridicase o sinagogă vizavi de o biserică în satul lui și convertise un creștin, care a fost executat împreună cu el. Totuși, Biron era protectorul unui „evreu curtean", Isaac Libman din Riga, care în 1734 a fost numit „Ober-Hof-Kommisar" la curtea Annei, unde a mânuit și a câștigat mari sume de bani, în calitate de furnizor al armatelor și intermediar în tranzacții cu obiecte de artă și bijuterii, ca de pildă sabia împodobită cu nestemate, oferită lui Münnich. În mod atipic, deși aflat în slujba Annei, Libman a continuat să rămână un evreu practicant. Unul dintre doctorii împărătesei era Antonio Sanchez, un evreu portughez convertit. (*N.a.*)

[168] Familia Dolgoruki: Anisimov, pp. 117–121. Vanitatea și lipsa de popularitate a lui Münnich: Anisimov, pp. 100–104. Volînski: Manstein, p. 267; cazul Dolgoruki, *ibidem*, p. 40; alegerea lui Biron, *ibidem*, pp. 196–197; norocul lui Münnich și pacea, *ibidem*, pp. 225–247; teamă de un război cu Suedia/tratatul dintre Suedia și Turcia și răpirea/uciderea lui Sinclair, *ibidem*, pp. 249–250. Expulzarea lui Libman/Sanchez de către Anna: Curtiss, pp. 85–87; Biron, *Obstoiatelstva*, p. 10.

[169] Nunta de gheață: Anisimov, pp. 120–124; Manstein, pp. 260—262; Curtiss, pp. 258–268.

[170] Căderea lui Volînski: Manstein, pp. 266–267; Münnich, pp. 111–114; Anisimov, p. 1215.

[171] Manstein, pp. 269–271; Münnich, pp. 114–122; Anisimov, *Elizabeth*, pp. 1–5.

[172] Pe 9 octombrie, celălalt împărat din Europa, Carol al VI-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman, arhiduce de Austria, murise la Viena, lăsând-o ca moștenitoare a tronului pe fiica lui, Maria Tereza. Convinsese casele princiare din Europa să accepte așa-numita Pragmatică Sancțiune — prin care o persoană de sex femeiesc avea dreptul să urce pe tron —, deși titlul imperial urma să fie purtat de soțul ei. Dar înscăunarea ei s-a dovedit prielnică și pentru un alt tânăr monarh, care tocmai urcase pe tronul Prusiei: Frederic al II-lea, supranumit Frederic cel Mare. (*N.a.*)

[173] Manstein, pp. 275–291; Münnich, pp. 132–143, 154–156. Biron despre conspirația lui Anton: *SIRIO*, nr. 6, p. 100; Anisimov, p. 146.

[174] Zbârlit (în franceză, în text). (*N.t.*)

[175] „Doneseniia Ed. Fincea lordu Garringtonu", în *SIRIO*, nr. 85, pp. 243–246 (în continuare, Finch); RGADA, 5, 1, 69, 2, Anna Leopoldovna către Lynar, 13 octombrie 1741; RGADA, 5, 1, 69, 3, Anna Leopoldovna către Lynar, 17 octombrie 1741; Münnich, pp. 139–140. Julia von Mengden și regenta Anna: Manstein, pp. 295–297; *SIRIO*, nr. 96, pp. 629–630, Chétardie. Comentariile lui Biron: *SIRIO*, nr. 6, p. 100, Petzold. Osterman: Münnich, pp. 154–156. Căderea lui Münnich: Manstein, pp. 282–288; rivalități între miniștri, *ibidem*, p. 297; grija lui Anton, *ibidem*, p. 328. Anna Leopoldovna ca regentă: Anisimov, pp. 147–153; plan de încoronare a Annei Leopoldovna, *ibidem*, p. 153; Manstein, pp. 327–328.

[176] Pajiștea Țarinei (în rusă, în text). (*N.t.*)

[177] Nadir Șah era un formidabil conducător de oști persan, un fiu de păstor care se ridicase prin forțe proprii, ajungând să urce pe tron. Un fel de variantă orientală a lui Napoleon, în secolul al XVIII-lea, cu trăsături amintind de Tamerlan, Nadir Șah a cucerit Irakul și apoi Caucazul, de unde rușii au fost forțați să se retragă. În 1739, i-a înfrânt pe marii moguli și a capturat orașul Delhi, unde a jefuit Tronul Păunului. Acești elefanți și giuvaerele pe care le aduceau solii lui reprezentau prăzi de război confiscate de la marii moguli. Cuceritorul a fost asasinat în 1747. Elefanții i-au fost dăruiți regentei, care îi ținea într-o curte specială. (*N.a.*)

[178] RGADA, 5, 1, 69, 2, Anna Leopoldovna către Lynar, 13 octombrie 1741; Manstein, pp. 324–325; războiul cu Suedia, *ibidem*, pp. 298–314; regenta urmând să devină împărătească, *ibidem*, p. 315; complotul, Anna o mustră pe Elisabeta, *ibidem*, pp. 317–319.

SCENA 3

Venus din Rusia

Lista personajelor

Anna de Brunswick, regentă și mare ducesă (1740–1741)
Prințul Anton de Brunswick, soțul ei, generalisim
IVAN AL VI-LEA, împărat (1740–1741), fiul lor
Baroneasa Julie von Mengden, prietena lor, „Julka“
ELISABETA, împărăteasă (1741–1761), fiica lui Petru cel Mare și a Ecaterinei I
PETRU AL III-LEA, împărat (1761–1762), duce de Holstein, mare duce, fiul Annușkăi, nepot al lui Petru cel Mare, nepotul și moștenitorul Elisabetei, „Drăcușorul Holstein“
ECATERINA A II-A (CEA MARE), împărătească (1762–1796) (născută Sophie de Anhalt-Zerbst), mare ducesă, soția lui Petru al III-lea
PAVEL I, împărat (1796–1801), fiul lui Petru al III-lea și al Ecaterinei a II-a

CURTENI: miniștri ai Elisabetei etc.

Jean Armand de Lestocq, doctor la Curte și agent prusac, ulterior conte
Aleksei Razumovski, conte, iubitul Elisabetei, „Împăratul de Noapte“
Kiril Razumovski, fratele lui, conte, hatman al cazacilor
Mihail Voronțov, conte, vicecancelar, ulterior cancelar
Andrei Ușakov, șeful poliției secrete, general, conte
Aleksei Bestujev-Riumin, conte, vicecancelar, ulterior cancelar
Prințul Vasili Dolgoruki, feldmareșal, șef al Colegiului de Război
Prințul Nikita Trubețkoi, procurator-general, feldmareșal
Nikita Panin, oberhofmeister-ul lui Pavel
Piotr Șuvalov, conte, general de artilerie, feldmareșal, „Mogulul“
Aleksandr Șuvalov, fratele lui, conte, șef al poliției secrete, feldmareșal, „Teroarea“
Ivan Șuvalov, văr al lui Piotr și Aleksandr, iubitul Elisabetei

RĂZBOIUL DE ȘAPTE ANI

Stepan Apraksin, feldmareșal, conte, șef al Colegiului de Război
Aleksandr Buturlin, conte, feldmareșal
Frederic cel Mare, regele Prusiei
Contele Wilhelm von der Goltz, emisar prusac

CURTENI: miniștri etc. ai lui Petru al III-lea

Elisabeta Voronțova, amanta lui Petru al III-lea, nepoata lui Mihail Voronțov

Andrei Gudovici, favoritul lui Petru, aghiotant general

Baronul Karl von Ungern-Sternberg, celălalt favorit al lui, aghiotant general

Aleksandr Glebov, procurator-general

Dmitri Volkov, secretar de stat

Lev Narîșkin, maestru al grajdurilor regale

SUSȚINĂTORI AI ECATERINEI

Grigori Orlov, ofițer din regimentul de gardă, iubitul Ecaterinei

Aleksei Orlov, fratele lui, „Omul-cu-Cicatrice“, ofițer din regimentul de gardă

Grigori Potemkin, sergent al regimentului de gardă călare, „Alcibiade“

La 25 noiembrie 1741, după miezul nopții, Elisabeta și-a pus o platoșă peste piept și, însoțită de doctorul Lestocq, maestrul de muzică Schwartz și curteanul Voronțov, a ieșit din palatul ei, de unde, suindu-se într-o sanie, a traversat prin viscol Sankt-Petersburgul până la baraca regimentului de gardă Preobrajenski, unde și-a adunat susținătorii, în total 300 de oameni. „Prieteni“, a zis ea, ținând în mână o suliță, „exact așa cum l-ați slujit pe tatăl meu, cu loialitate acum slujiți-mă și pe mine!“ Această Venus îmbrăcată ca un cuirasier era probabil o imagine impresionantă pentru orice soldat din garda imperială. „Vom muri pentru Majestatea Ta și pentru Patrie!“ au strigat ostașii la unison.

La ora 2:00 a.m., au pornit toți cu săniile în goana mare, prin nămeți. S-au oprit în Piața Amiralității, de unde s-au îndreptat pe jos, în tăcere, spre Palatul de Iarnă. Un diplomat francez a „zărit 400 de grenadieri în fruntea cărora era preafrumoasa“ Elisabeta. În timp ce înaintau grăbiți prin lumina cenușie, Elisabeta se căznea să pășească anevoios prin zăpadă, cu rochia ei lungă și platoșa pe piept, așa că soldații au ridicat-o în brațe și au purtat-o pe umeri, cu buclele ei blonde fluturând în vânt.

Intrând în palat, Elisabeta le-a vorbit santinelelor din camera corpului de gardă: „Treziți-vă, copii, știți cine sunt eu. Vreți să mă urmați?“. Imediat, gărzile palatului i s-au alăturat, permițându-le lui Voronțov și Lestocq să pornească în fruntea unui detașament până sus la apartamentele regentei, în timp ce alți ofițeri să răsfirau prin oraș, ca să-i aresteze pe Münnich și Osterman.

Trezită din somn de soldați, regenta Anna de Brunswick a fost arestată de Voronțov și Lestocq. „Vai, s-a terminat cu noi“, a oftat ea. S-a îmbrăcat și s-a suit în sania care urma să o conducă la palatul Elisabetei; soțul ei a fost azvârlit în sanie, după ea, pe jumătate dezbrăcat. „Ne vom întâlni cu prințesa (Elisabeta)?“ a întrebat ea, dar în realitate nu s-a mai văzut cu ea niciodată. Rugămintea ei a fost ca Julie să fie lăsată să stea cu ea, iar acest lucru i-a fost îngăduit.

Ofițerii din regimentul de gardă au așteptat ca pruncul Ivan al VI-lea, acum detronat, să se trezească din somn în leagănul lui, după care a fost arestat (în măsura în care un ostaș poate „aresta“ un prunc) și adus la Elisabeta, care l-a luat în brațe pe fostul țar. „Tu nu ești vinovat de nimic“, a zis ea. Când se

crăpa de ziuă, soldații sărbătoreau victoria; curtenii s-au năpustit să venereze soarele care răsărea.[179]

*

La palatul ei, Elisabeta l-a îmbrățișat întâi pe iubitul său cazac, Aleksei Razumovski, iar apoi a primit jurământul de credință al nobililor, în timp ce într-o altă încăpere, sub pază, soții Brunswick, decăzuți din drepturi, și Julie von Mengden își așteptau soarta, cu cei doi copilași ai lor, unul dintre ei fiind țarul detronat. Elisabeta i-a promovat imediat pe Razumovski și pe curtenii Voronțov și Șuvalov (frații Piotr și Aleksandr), toți devenind astfel conți și șambelani[180].

Elisabeta nu a socotit de demnitatea ei să numească un cabinet, ca Anna, și a ținut să cârmuiască nemijlocit, așa cum făcuse tatăl ei. În realitate, a guvernat prin intermediul a doi bărbați. Neavând niciun fel de experiență în politică, l-a lăsat pe ambasadorul francez, La Chétardie, să-l propună ca vicecancelar pe Aleksei Bestujev-Riumin, acolitul dizgrațiat al lui Biron. Însă Elisabeta îl cunoștea probabil destul de bine, din moment ce acesta era fiul slujitorului lui Petru care ajunsese amantul împărătesei Anna. Bestujev, acum în vârstă de patruzeci și opt de ani, era nesuferit, cu buze băloase, „mai mult temut decât iubit, intrigant peste măsură, suspicios, nesupus și obraznic, cu principii tiranice, un inamic implacabil, dar un prieten pentru prietenii lui“. Acest ipohondru diplomatic era un spițer amator, care își născocise propriul leac de calmare a nervilor. Celălalt potentat al ei era prințul Nikita Trubețkoi, în vârstă de patruzeci și doi de ani, care contribuise la organizarea contraloviturii Annei, în 1730. Era un om capabil și cu relații sus-puse, fiind înrudit cu familia Narîșkin și căsătorit cu una dintre nenumăratele fiice ale cancelarului Golovkin. Repus în drepturi ca procurator-general, se ocupa de majoritatea treburilor interne ale statului.

Noul rege prusac, cunoscut ulterior drept Frederic cel Mare, lansase recent un atac neprovocat asupra Austriei, pentru a pune stăpânire pe bogata provincie Silezia, încurajat fiind de moartea țarinei Anna, deoarece știa că, atâta timp cât la domnie se afla copilul Ivan al VI-lea, Rusia nu putea interveni. De asemenea, exploata succesiunea îndoielnică la tronul Austriei a unui moștenitor de sex femeiesc, în persoana tinerei Maria Tereza; atacul[181] lui a declanșat războaie europene care au durat decenii, dar și o competiție între Austria, Prusia și Franța pentru a câștiga sprijinul Elisabetei. Împărăteasa era de acord cu Bestujev, susținând ideea că Rusia trebuia să continue îndelungata politică de

alianță cu Austria, promovată de Osterman, pentru a ține în frâu Franța și Prusia tot mai agresivă. Însă prietenii ei apropiați, Voronțov și Lestocq, îmboldiți de consistente mituiri în aur, sprijineau Prusia și Franța. Lestocq, a cărui „fire păcătoasă și haină“ se nărăvise la intrigi, făcea propagandă și spiona pentru stăpânii în simbria cărora intrase — chiar dacă știa că nu avea să ajungă prea departe: „Voi fi înlăturat până la urmă!“

Pe 28 noiembrie, Elisabeta a avut mărinimia de a le permite soților Brunswick, Juliei și țarului copil să plece la Riga și, probabil, în Germania. Dar peste o zi a poruncit să fie întemnițați într-o fortăreață baltică. Rezolvase treburile trecutului. Acum, se ocupa de viitor.[182]

L-a chemat să vină pe nepotul ei în vârstă de treisprezece ani, Karl Peter Ulrich, duce de Holstein, care, ca nepot al lui Petru cel Mare și strănepot al lui Carol al XII-lea, era moștenitorul prezumtiv atât al Rusiei, cât și al Suediei. Prin testamentul Ecaterinei I, acesta se situa de fapt deasupra Elisabetei în ordinea succesiunii la tronul Rusiei. „Te aștept cu nerăbdare și prietenie, scumpul meu nepot“, declara ea, semnându-se „a ta binevoitoare și îndatoritoare mătușă Elisabeta“. La 5 februarie 1742, nepotul așteptat a sosit și și-a început pregătirea de creștin ortodox: Petru Fiodorovici, cum era cunoscut acum, a fost proclamat moștenitor și mare duce.

Petru a sosit la timp pentru încoronare: Elisabeta a plecat la Moscova cu Razumovski, călătorind într-o sanie uriașă (aflată acum în Muzeul Armurăriei din Kremlin), care aparținuse împărătesei Anna și avea dimensiunile unei rulote de lux, trasă de douăzeci și trei de cai și conținând mese, paturi, ba chiar și o sobă. Pe 27 februarie, Elisabeta și nepotul ei au intrat în Moscova într-un alai de trăsuri, lansându-se timp de două luni în rugăciuni și baluri, care au culminat pe 25 aprilie, când împărăteasa, purtând o toaletă din brocart cu fire de aur, a pășit în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Dar aici a apărut o schimbare în ceremonial: exact cum tatăl ei o încoronase personal pe mama ei în 1724, acum Elisabeta și-a pus singură pe cap coroana Annei, un ritual repetat de toți Romanovii până în 1896.[183]

*

La întoarcerea Elisabetei în Sankt-Petersburg, generalii ei au pătruns cu armata în Finlanda stăpânită de suedezi, în timp ce Frederic al II-lea al Prusiei câștiga războiul în care pornise împotriva Austriei. La Chétardie, dornic să salveze regatul

Suediei, aliatul Franței, și să reducă puterea Rusiei, ajutat de agentul său Lestocq, a încercat să-l submineze pe Bestujev. Însă, în urma cuceririi Finlandei de către ruși, a rămas atât de expus, încât a demisionat și s-a întors la Paris. Exact când Bestujev semna pacea cu Suedia și se muta mai aproape de Austria, o conspirație împotriva Elisabetei amenința să schimbe totul.

Într-o seară la o cârciumă din Sankt-Petersburg, colonelul Ivan Lopuhin, vlăstar al vestitei familii de curteni, s-a apucat să bombăne, de față cu un prieten, despre femeile ajunse la putere și persoanele cu origini umile — tot atâtea critici la adresa Elisabetei. Prietenul l-a denunțat. Supus torturilor, Lopuhin a incriminat-o pe mama lui, contesa Natalia Lopuhina, fiică a Matrenei Balk, soră a lui Willem Mons, executat din ordinul lui Petru cel Mare cu puțin timp înainte de moartea acestuia. Considerată drept „cea mai strălucitoare floare“ a Curții, pe vremea Annei și a lui Ivan al VI-lea, Natalia Lopuhina se pretase la o rivalitate veninoasă cu cealaltă frumusețe de-atunci, Elisabeta. După ce a dobândit tronul, Elisabeta le-a interzis doamnelor să poarte roz, culoarea ei preferată, dar Lopuhina i-a nesocotit porunca, punându-și un trandafir roz în păr. Elisabeta i-a poruncit Lopuhinei să îngenuncheze în fața ei, i-a tăiat șuvița de păr ofensatoare, după care a pălmuit-o. Acum, era arestată. Dar măsura viza mult mai mult decât impunerea unui regulament de modă: suspecții făceau parte dintr-un complot, care înflorise sub Ivan al VI-lea. Ca suspecți, au fost schingiuiți de către șeful poliției secrete, Ușakov, ridicat la rangul de conte. Elisabeta a condus interogatoriile, aproape cu aceeași cruzime ca tatăl ei.[184] A aflat astfel că Lopuhinii fuseseră în legătură cu unul dintre gardienii lui Ivan al VI-lea, pe care voiau să-l reinstaleze ca țar, și totodată că Frederic al II-lea spera și el să-l reînscăuneze pe țarul-copil.

Toți au fost osândiți la moarte, prin sfâșierea trupului în patru sau prin decapitare. La un bal, Elisabeta a făcut gestul teatral de a grația pedepsele capitale, în ovațiile oaspeților prezenți. Femeilor urma doar să li se smulgă limba din gură — acel organ al clevetelilor femeiești; bărbații aveau să fie trași pe roată. Pe 31 mai, contesa Lopuhina și Anna Bestujeva au fost despuiate și biciuite cu vergi sau cnuturi. Bestujeva izbutise să-l mituiască pe călău, care i-a retezat simplu limba, însă Lopuhina, care nu procedase la fel, s-a zbătut și, când l-a mușcat de mână, gâdele i-a smuls limba cu atâta violență, încât condamnata a leșinat. „Cine vrea să ia limba frumoasei Madame Lopuhina?“ a întrebat el, ținând

sus trofeul. Apoi, bărbaților ei le-au fost sfărâmate oasele prin tragerea pe roată.[185]

Nimeni nu și-a mai bătut joc de regulamentele modei impuse de Elisabeta, însă dezvăluirile despre planurile prusacilor de a-l salva pe țarul-copil Ivan al VI-lea s-au răsfrânt nemilos asupra familiei lui în Voronej. Elisabeta a poruncit să fie mutați numaidecât la Soloveți, în regiunile arctice. Din cauza iernii, familia a trebuit să poposească la Holmogor, lângă Arhanghelsk, în nordul îndepărtat, unde Ivan era ținut într-o chilie specială, în timp ce familia s-a instalat în casa episcopului. Elisabeta a poruncit ca fostul țar, în vârstă de patru ani, să fie închis singur complet, iar de-atunci înainte să fie cunoscut doar drept „Grigori", urmând să nu-și mai revadă părinții niciodată.

Anna era gravidă, pentru a doua oară de când fusese înlăturată de la putere. Elisabeta, care nu avea copii, era motivată atât de lăcomie, cât și de invidie: jinduia la bijuteriile lui Biron și îi părea bine să se folosească de dragostea Annei pentru Julie, ca să pună mâna pe ele. „Întreab-o pe Anna cui i-a dat diamantele care nu au fost găsite", i-a poruncit ea ofițerului din Holmogor. „Dacă Anna insistă că nu a dat diamantele nimănui, spune-i că voi fi nevoită să o torturez pe Julka și că, dacă îi e milă de ea, nu ar trebui să o expună unor asemenea suferințe." Când micuțul Ivan s-a îmbolnăvit, Elisabeta a interzis orice tratament medical. Dar copilul a supraviețuit.[186]

*

După conspirația Lopuhinilor, vicecancelarul Bestujev era în dizgrație, alianța cu Austria era problematică, iar francezii și prusacii au profitat de ocazie. Regele Frederic al II-lea a propus o soție pentru moștenitorul Elisabetei. Sophie, prințesă de Anhalt-Zerbst, era fiica unui prinț sărac, în slujba statului prusac, dar mama ei, Johanna, era sora prințului-episcop de Lübeck, singurul bărbat cu care Elisabeta dorise să se mărite. „Nicio persoană nu s-ar potrivi mai bine intențiilor Rusiei și intereselor Prusiei", remarca Frederic al II-lea. Elisabeta a fost de acord, iar Frederic al II-lea a însărcinat-o pe prințesa Johanna să dea o mână de ajutor la răsturnarea proaustriacului Bestujev. Sophie, viitoarea Ecaterina cea Mare, a pornit spre Sankt-Petersburg.

Pe 9 februarie 1744, Ecaterina, așa cum a fost rebotezată Sophie când s-a convertit la ortodoxism, și mama ei, o persoană băgăreață și înfiptă, au sosit la Palatul Golovin din Moscova ca să o întâlnească pe împărăteasa Elisabeta. Apoi, Ecaterina i-a fost prezentată lui Petru, care s-a arătat

entuziasmat s-o cunoască. Acești veri de-ai doilea aveau multe lucruri în comun, ca germani la Curtea Rusiei. Mama Ecaterinei îi poruncise fiicei ei să-i farmece pe împărăteasă și pe marele duce, ceea ce fata a reușit cu amândoi. Respectuoasă, a ascultat lungile povești spuse de Petru și a făcut tot posibilul ca să fie pe placul împărătesei. Având paisprezece ani, s-a apucat imediat să deprindă limba rusă și învățătura religiei creștine ortodoxe, ajungând în scurt timp să le stăpânească la perfecție, însă căsătoria a fost cât pe ce să nu mai aibă loc.

Întâi, Petru s-a îmbolnăvit de oreion; după aceea, nu și-a mai reluat studiile, iar când vorbea rusește nu se înțelegea aproape nimic. Pe urmă, Ecaterina a făcut o infecție la plămâni. Când mama ei a încercat să se opună obiceiului de a i se lua sânge bolnavei, împărăteasa, dând buzna înăuntru cu doctorii ei Lestocq și Sanchez, a luat-o sub aripa ei și a decis ce tratament îi trebuia, fără să se lase intimidată de intervențiile nemiloase ale mamei fetei. Ecaterina s-a dumirit curând că mama ei era deja depășită de evenimente în mijlocul acestei curți turbulente.

Bestujev, care era proaustriac, se opusese acestei căsătorii aranjate de prusaci, așa că agenta lui Frederic al II-lea, prințesa Johanna, s-a lansat cu abnegație în intrigi contra vicecancelarului, care între timp era asaltat cu oferte de mituire din partea Prusiei. Elisabeta a dat ordin ca Bestujev și Voronțov „să deschidă toate scrisorile (prințesei) și să vadă ce uneltea ea“. La Chétardie, revenit de curând la Curte, complota cu Johanna și raporta la Versailles că împărăteasa pierdea timpul cu „tot felul de fleacuri, ocupându-se de toaleta ei de cinci ori pe zi, benchetuind în odăile ei cu cei mai vulgari derbedei“. Bestujev a deschis scrisorile și a spart codul francezilor. Pe 6 iunie 1744, l-a înfruntat pe La Chétardie și i-a arătat împărătesei aceste insulte.

Indignată de trădarea lui, Elisabeta l-a expulzat pe francez și a amenințat să o alunge din țară pe prințesa Johanna, însă această intrigantă inveterată a continuat să conspire cu Lestocq și Frederic cel Mare. Elisabeta l-a promovat pe Bestujev în funcția de cancelar și a susținut tradiționala și consecventa lui politică de alianță cu Austria, deși Voronțov, care era profrancez, a devenit adjunctul lui. Pentru prima oară de zeci de ani, niște miniștri ruși conduceau politica Rusiei — dar pregătirile pentru mariajul moștenitorului, la insistențele Prusiei, au mers mai departe. În august, Petru s-a molipsit de variolă, boala schimbându-l în mod straniu și lăsându-l cu fața ciupită de vărsat. S-a însănătoșit la timp

pentru nuntă, însă e posibil ca din cauza bolii să fi rămas sterp.

La 7 a.m., pe 21 august 1745, Ecaterina era îmbrăcată într-o rochie de mireasă din brocart argintiu, strânsă chinuitor pe o talie măsurând patruzeci și cinci de centimetri și împodobită cu o cascadă de giuvaere, dintre care se remarca o diademă din nestemate. La ora zece, fardată cu roșu în obraji și sclipind din cap până-n picioare, s-a urcat împreună cu Petru și Elisabeta în caleașca imperială trasă de opt cai, un vehicul atât de mare, încât semăna cu „un mic castel", atracția principală a unei procesiuni de 120 de trăsuri care au străbătut încet Sankt-Petersburgul, până la Catedrala Maicii Domnului Kazanskaia. După ceremonia de trei ore, care a fost urmată de un bal la palat, Ecaterina a fost condusă la pat în chicotelile doamnelor de onoare. Însă soțul ei, Petru, bând cu amicii lui germani, nu și-a făcut apariția ceasuri întregi, iar când a venit, nu s-a întâmplat nimic. Căsătoria avea să se sfârșească printr-un omor, însă chiar și în momentele de început a scos la iveală niște conflicte nimicitoare. Bestujev și-a întins capcanele. Întâi, i-a arătat Elisabetei scrisorile trădătoare ale mamei Ecaterinei. Prințesa a fost trimisă acasă. Mama și fiica nu s-au mai întâlnit niciodată. Apoi, Bestujev l-a prins în flagrant delict pe Lestocq, în timp ce lua mită de la prusaci.

Pe 11 noiembrie, împărăteasa a participat la cununia lui Lestocq. La 13 noiembrie, a poruncit arestarea lui. Doctorul a fost schingiuit și condamnat la moarte, o pedeapsă comutată de Elisabeta în închisoare pe viață. Frederic al II-lea eșuase lamentabil în planul său de a o subjuga pe Elisabeta care, în ochii lui, întruchipa toate defectele unei suverane: legea ei era doar „legea vaginului", pentru care o lua în batjocură numind-o femeia-sultan, o nimfomană înnebunită după putere, ca soția împăratului Claudiu — „Mesalina Nordului", insulte de pe urma cărora s-a ales cu nepieritoarea ei ură.[187]

*

După intrigile lui Frederic cel Mare, Elisabeta era extrem de susceptibilă pe tema copiilor. Pe 27 februarie 1746, regenta detronată Anna de Brunswick a născut un al treilea fiu, dar a murit peste o săptămână.[188] Cadavrul a fost îmbălsămat și adus la Sankt-Petersburg, unde Elisabeta, acompaniată de Ecaterina, a plâns cu suspine pe durata funeraliilor unei femei pe care ea o distrusese și a cărei abundențe de moștenitori regali scotea în evidență apatia mariajului neconsumat al marelui duce.

Petru devenea deja nepopular. Bazându-se doar pe reputația lui de copil neascultător, împărăteasa Anna îl poreclise „Drăcușorul Holstein“, iar când Elisabeta a ajuns să-l cunoască, i-a dat dreptate. Tânărul de optsprezece ani își inspecta țanțoș soldații din Holstein, bătându-și joc de militarii ruși, se hlizea când vărsa vinul pe masă la dineuri și făcea grimase la liturghie, „din cauza cărora toți oamenii din biserică au fost indignați“ — și o ignora pe Ecaterina. Între timp, aghiotanții săi, Zahar Cernîșev și frații lui, îi făceau ochi dulci Ecaterinei.

Apoi, când era în convalescență după o boală, Petru a amenajat un teatru de păpuși lângă apartamentele împărătesei. Auzind voci prin despărțitura de lemn, a perforat niște găuri și și-a chemat amicii să se amuze cu el. A adus chiar și niște bănci, astfel încât spectatorii să poată privi pe furiș spectacolul deocheat dinăuntru. Când Ecaterina s-a uitat prin vizor, s-a speriat, dar era prea târziu. Elisabeta a auzit râsetele zeflemitoare și i-a prins asupra faptului. „L-a împroșcat furioasă cu acuzații și vorbe grele“, își amintea Ecaterina, „vărsându-și atât disprețul pentru el, cât și furia“ pe care i le provocase.

„Nepotul meu e un monstru“, îi scria Ecaterina lui Razumovski. „Să-l ia naiba.“ A amenințat să procedeze cu el, la fel cum procedase Petru cel Mare cu Aleksei, dar pe urmă a ieșit valvârtej pe ușă.[189]

*

Gaura din perete era ca o fereastră în viața scandalos de frivolă a Elisabetei. Adolescenții se holbaseră în apartament, unde împărăteasa cina dezinvolt cu amantul ei Razumovski. Masa, o variantă imensă a unui lift pentru mâncare, era ridicată de la nivelul de dedesubt, astfel încât împărăteasa și favoriții ei să aibă posibilitatea de a vorbi și a se distra nestingheriți, fără prezența indiscretă a unor servitori.

Elisabeta și Razumovski erau împreună de treisprezece ani. Până și tânăra Ecaterina era uluită, spunând despre el că era „cel mai chipeș bărbat“ pe care îl văzuse vreodată. Născut cu numele simplu Razum, acest cazac de la țară angajat, grație fizicului și glasului, pentru a cânta în corul Elisabetei, devenise iubirea vieții ei. Se zvonea chiar că el și împărăteasa s-ar fi căsătorit pe furiș, în 1742, în satul Perovo de lângă Moscova. Nu există nicio dovadă în acest sens, deși acest model de desăvârșită bărbăție nu s-a însurat niciodată cu altcineva. Fiind amândoi extrem de credincioși, este mai plauzibil ca acea ceremonie să fi fost ca un fel de binecuvântare.

În 1744, împărăteasa a pornit într-un pelerinaj la Kiev, însoțită de Ecaterina, Petru și Razumovski. Elisabeta a binevoit să viziteze satul lui — întoarcerea acasă a cazacului care reușise în viață. Razumovski le-a interzis unchilor lui „să se fălească în numele meu și să se împăuneze că sunt rude cu mine“. Însă Elisabeta a agreat familia lui de oameni simpli și l-a îndrăgit atât de mult pe fratele lui, Kiril, un flăcău de șaisprezece ani care păștea caprele, încât l-a invitat la Sankt-Petersburg, unde aidoma unui Pygmalion feminin s-a ocupat să facă din el un aristocrat cultivat.

Când s-au întors în capitală, Elisabeta i-a dat lui Razumovski un apartament în Palatul de Iarnă, care era legat de apartamentul ei. Deși „împăratul nocturn“, cum îl numeau diplomații, nu era interesat de putere, cert este că a devenit putred de bogat. Când mai târziu i s-a alăturat și fratele lui, cei doi erau puternici, fiindcă erau foarte apropiați de suverană, dar cu toate astea ambii păstori-deveniți-conți au rămas surprinzător de leneși. Elisabeta avea mereu comanda, chiar dacă lucra cât mai puțin cu putință și petrecea necontenit. Timpul este adesea prima victimă a autocrației. Elisabeta petrecea deseori până la 6 dimineața, dormind apoi până la amiază și chemându-și bijuterii sau miniștrii în toiul nopții. „Nimeni nu știa vreodată la ce oră Majestatea Sa Imperială avea să binevoiască să cineze“, își amintea Ecaterina, „și de multe ori se întâmpla ca diverșii curteni, după ce jucaseră cărți până la două noaptea și, apoi, adormiseră, să fie treziți din somn ca să se ocupe de supeul Majestății Sale.“ Dacă erau prea somnoroși ca să poată îngăima vreun cuvânt, era foarte posibil să se aleagă cu vreo palmă.

„Cine o zărea pentru prima oară nu putea să nu fie frapat de frumusețea și de alura ei maiestuoasă“, scria Ecaterina. „Era o femeie masivă, dar această trupeșie“ părea bine susținută de statura ei: „corpolența nu o desfigura, iar capul ei era, de asemenea, foarte frumos“. În vestimentație, moravuri și gusturi, întruchipa extravagențele deșarte și lascive ale stilului rococo, epoca aluniților false și a perucilor înalte.[190] Elisabeta „dansa la perfecție și avea o grație specială în tot ceea ce făcea“. Potrivit Ecaterinei, „cu părere de rău renunțai să o mai privești, fiindcă nimic altceva nu se asemuia cu ea“. Totuși, nimeni nu admira mai mult frumusețea Elisabetei decât ea însăși, convingerea ei fiind că îi stătea cel mai bine în haine bărbătești. Din acest motiv, organiza frecvent așa-numitele ei Metamorfoze, baluri în

travesti cu prilejul cărora, imitând jocurile anapoda ale tatălui ei, se transforma într-un bărbat foarte arătos.

Elisabeta menționa personal fiecare detaliu: „Doamnele trebuie să fie în haine de bărbat, domnii în haine de femeie indiferent ce au la îndemână, rochii cu jupe înfoiate, caftane sau neglijeuri“. Bărbații „purtau fuste cu crinolină și aveau coafuri ca doamnele“. Ecaterina ura Metamorfozele, fiindcă „majoritatea femeilor arătau ca niște băieți pipernicițI“, iar bărbații le detestau, de asemenea, deoarece „simțeau că erau hidoși“ în travesti. „Nicio femeie nu arăta bine, cu excepția împărătesei, care era foarte înaltă și cu o conformație puternică. Avea picioare mai frumoase decât am văzut eu vreodată la un bărbat.“

Suverana era despotică în materie de modă, emițând decrete ca acesta: „Doamnele trebuie să poarte caftane albe din tafta; manșetele și fustele să fie verzi, reverele paspoalate cu șnur auriu; pe cap, trebuie să aibă o podoabă ca un fluture, cu funde verzi, iar părul trebuie să fie strâns neted în sus. Domnii trebuie să poarte caftane albe, jachete având mici manșete cu șliț, gulere verzi, butoniere cu șnururi aurii“.

Elisabeta obținea întotdeauna ce voia. „Mi s-a spus că a sosit o corabie franceză cu toalete de damă, pălării bărbătești, iar pentru femei alunițe artificiale și tafta aurie“, scria ea. „Poruncesc ca toate astea și negustorul să ajungă aici imediat!“ Când a aflat că i-o luase înainte altcineva, reacția ei a fost amenințătoare: „Chemați-l pe negustor și întrebați-l de ce a mințit când a zis că a trimis toate reverele și gulerele pe care eu le-am ales… Pretind să le am acum pe toate, așa că dați-i ordin să le găsească și să nu le păstreze pentru altcineva. Iar dacă îndrăznește careva să nu le dea înapoi, spuneți-i din partea mea că va regreta (doamnele inclusiv). Persoana pe care o voi vedea purtând aceste accesorii va avea parte de aceeași pedeapsă!“

La moartea ei, existau 15 000 de toalete în garderoba ei, plus „două comode pline cu ciorapi lungi de mătase, câteva mii de perechi de pantofi și peste 100 baloturi de țesături franțuzești complet intacte“.[191]

Dar traiul sofisticat din Sankt-Petersburg era doar o fațadă: exista atât de puțin mobilier, încât conținutul fiecărui palat trebuia să fie mutat de fiecare dată când împărăteasa își schimba reședința. Adesea, palatele ei erau atât de prost construite, încât se năruiau. Când Ecaterina și Petru locuiau în unul dintre noile palate din lemn ale lui Razumovski, construcția a început subit să se scufunde. Cuplul princiar abia a reușit să scape cu viață; au murit șaisprezece servitori,

iar Razumovski, plângând, a vrut să se sinucidă. În Moscova, Palatul Golovin, aparținând Elisabetei, unde șaptesprezece domnișoare de onoare erau nevoite să doarmă într-o debara, a luat foc. Împărăteasa a pierdut astfel 4 000 de rochii, iar ea, Petru și Ecaterina au scăpat ca prin urechile acului. „Nu arareori, se minuna Ecaterina, se întâmplă să vezi ieșind dintr-o curte imensă plină de noroi și mizerie, aparținând vreunei coșmelii din lemn putred, o doamnă împodobită cu bijuterii și îmbrăcată superb, într-o caleașcă somptuoasă, trasă de șase mârțoage bătrâne, cu valeți nepieptănați."

Nu-i de mirare, atunci, dacă Petru și Ecaterina au fost uluiți de ceea ce au văzut prin vizorul ascuns. S-au căit însă amarnic pentru năzbâtiile lor tinerești, fiind obligați să îngenuncheze în fața Elisabetei. „Îți cerem iertare, Matușka", au zis ei. Până și Elisabeta, preocupată cum era de propria-i persoană, a înțeles că, dacă era ca Ecaterina să rămână însărcinată, ea însăși trebuia să preia controlul situației.[192]

*

Elisabeta a fixat noi reguli: amicii germani ai lui Petru au fost trimiși acasă. L-a mustrat pe nepotul neascultător pentru jocurile lui juvenile și i-a spus Ecaterinei că unicul ei rost era să zămislească un moștenitor. Seducătorii frați Cernîșev au fost expediați în străinătate. Elisabeta a pus-o pe ruda ei, Maria Cioglokova, să se ocupe de menajul tinerilor, împreună cu soțul ei. Când Ecaterina, neputând s-o sufere, a izbucnit în lacrimi și a făcut o criză de nervi, împărăteasa a dat buzna în camera tinerei. Din nou, Ecaterina a îngenuncheat și a spus: „Iertare, Matușka!"

Strict supravegheată acum, Ecaterina resimțea dureros solitudinea statutului ei. Prima ei consolare era cititul: spre deosebire de soțul ei, care citea romane de dragoste, ea era o intelectuală autentică, devorând capodoperele Iluminismului. Dar suferea de depresii și dureri de cap. „Cu o viață ca a mea, până la vârsta de optsprezece ani alte fete și-ar fi pierdut mințile, iar și mai multe chiar ar fi murit de melancolie", spunea ea.

Din fetișcana palidă și subțire ca un lujer răsărea acum o femeie durdulie care, își amintea ea mai târziu, putea călări pătimaș pe un cal timp de treisprezece ore la rând. E posibil ca atât depresiile, cât și călăritul să fi fost simptome ale unei frustrări sexuale, dar cu siguranță erau indicii ale unei tinere avide de afecțiune. „N-am crezut niciodată despre mine că aș fi frumoasă, scria Ecaterina, însă eram agreabilă, or, asta presupun că era forța mea." Într-adevăr, nu era frumoasă, dar

era drăguță, cu ochi albaștri și înzestrată cu o inteligență politică acută, cu magnetism sexual și un farmec invincibil.

„Iată o femeie pentru care un bărbat respectabil ar îndura câteva lovituri de cnut, fără să-i pară rău“, a remarcat un curtean în timp ce o privea dansând. În vreme ce Ecaterina începea să atragă curtezani, Elisabeta se îndrăgostise din nou.[193]

*

În 1748, Elisabeta, acum în vârstă de treizeci și nouă de ani, s-a îmbolnăvit grav, declanșând o serie de conspirații la Curte, unde nobilii îngrijorați făceau planuri pentru viitor. Ecaterina i-a spus lui Petru că, în caz de pericol, puteau conta pe Cernîșevi și pe Gărzile Imperiale, însă când un vânător a căzut în genunchi în fața marelui duce, spunându-i că voia să-l ajute să obțină tronul, Petru a intrat în panică și, dând pinteni calului, a fugit. „Din acea zi, a manifestat un interes pentru dobândirea puterii“, remarca Ecaterina, dar îi lipsea abilitatea mașinațiilor necesare.

Când s-a însănătoșit, împărăteasa a pornit într-unul dintre nenumăratele ei pelerinaje, de data asta la Mânăstirea Sfântul Sava de Storojevo, în apropiere de Moscova, unde vechiul ei servitor Piotr Șuvalov i-a făcut cunoștință cu vărul său primar rămas orfan, Ivan Șuvalov. Acesta a fermecat-o atât de mult, încât Elisabeta a decis să-l ia cu ea ca tovarăș de rugăciuni la Mânăstirea Noul Ierusalim. În cazul Elisabetei, desfătările sexuale se contopeau în mod firesc cu evlavia cucernică.[194]

Numit maestru al dormitorului suveranei, Șuvalov s-a mutat în odăile „împăratului nocturn“, lângă apartamentul Elisabetei; lui Razumovski, împărăteasa i-a dăruit, în schimb, Palatul Anicikov. Șuvalov era un om delicat și bun la suflet, însă grație rangului său înalt diverse rude de-ale lui, mai puțin delicate decât el, au putut ajunge la putere. Clanul Șuvalov amenința să submineze influența de care se bucurau Bestujev și Razumovski, care au pus la cale o contra-seducție, în persoana unui tânăr actor, vedetă a teatrului corpului de cadeți. „Împărătesei îi plăcea să-i îmbrace pe actori“, nota un diplomat; „le comanda costume superbe și îi gătea cu bijuteriile ei. Dar, mai ales, am observat că actorul din rolul principal, un tânăr chipeș în vârstă de optsprezece ani, era împodobit cel mai frumos“. Acesta era Nikita Beketov. La un spectacol al celei mai recente tragedii scrise de dramaturgul Aleksandr Sumarokov, Elisabeta s-a înamorat de Beketov. „În afara teatrului, acesta a fost văzut purtând splendide catarame cu nestemate, inele, ceasuri și dantele.“ Șuvalovii au ripostat dur, oferindu-i lui Beketov un unguent

de la care acesta s-a ales cu o eczemă; apoi, i-au spus Elisabetei că băiatul era homosexual și suferea de o boală venerică. Împărăteasa a fost îngrozită.

Ivan Șuvalov, ultima ei mare iubire, cu optsprezece ani mai tânăr decât ea, triumfase. „Pe atunci, la numai optsprezece ani, era foarte drăguț la față, respectuos, politicos, atent și foarte afabil“, scria Ecaterina. „L-am găsit în anticameră, cu o carte în mână. Și mie îmi plăcea să citesc, așa că am ținut să-i spun.“ Exista ceva impresionant la acest fin cunoscător, care „se arăta blajin și mărinimos în toate“. Chiar și în postura de favorit al suveranei, Ivan Șuvalov era considerat de mulți drept „admirabil și nobil“. Refuza titlurile de noblețe. „Pot spune că m-am născut fără dorința de a dobândi avere, onoruri sau titluri“, i-a explicat el ulterior lui Vorontov. „Iar dacă, stimate domn, nu am căzut pradă acestor ispite în anii când oamenii sunt stăpâniți de pasiune și vanitate, atunci astăzi, cu atât mai mult, nu văd niciun motiv de a o face.“ Protectorii și verii lui, frații Șuvalov, curteni cu state vechi în anturajul Elisabetei, au devenit principalii ei miniștri.[195]

Totuși, tânărul ei amant, superior celorlalți în toate privințele, s-a maturizat repede, devenind un mecena rus. El a întemeiat Universitatea din Moscova, un ziar și Academia de Belle-Arts (care se întrunea în palatul lui de o eleganță rafinată), susținând ruși talentați, de la sculptorul, născut țăran, Fiodor Șubin, până la Sumarokov și Mihail Lomonosov, geniu științific și literar. A corespondat cu Voltaire, a făurit o bibliotecă extraordinară și o colecție de artă cu opere de Rembrandt și Rubens, care au devenit germenele Muzeului Ermitaj.

Chiar dacă nu beneficia de titluri înalte, Ivan Șuvalov a devenit treptat adevăratul pilon al puterii în Rusia, creând strategii politice între patru ochi cu împărăteasa, bucurându-se de „toate privilegiile unui ministru, fără a fi însă în guvern“. Asemenea lui Razumovski, dar și mai mult chiar decât acesta, Ivan Șuvalov îi făcea cinste împărătesei.

Elisabeta rămâne faimoasă pentru pasiunea ei față de moda vestimentară și pentru tirania socială exercitată, dar o comparație cu strălucita ei succesoare la tron, Ecaterina cea Mare, o pune într-o lumină defavorabilă. Cu toate acestea, ea este cea care a reabilitat mândria rușilor și autoritatea imperială, clarificând totodată problema succesiunii dinastice. A avut mulți amanți, dar niciunul dintre ei nu a devenit atotputernic, iar toți au fost surprinzător de populari;

și a știut să-și aleagă bine miniștrii, în persoana lui Trubețkoi și Bestujev.

Totuși, costurile pentru armatele, palatele și rochiile ei apăsau greu pe milioane de șerbi, sursa tuturor avuțiilor. Sute de mii de iobagi au ales să fugă, în timp ce alții s-au răsculat cu arma în mână, revoltele fiind înăbușite cu forța. Adoptând măsuri menite să îndulcească sistemul impus de tatăl ei, cu privire la obligativitatea serviciului militar pentru nobili, care oricum se eschivau tot mai mult de la această îndatorire pe viață, Elisabeta a întărit controlul acestora asupra șerbilor lor. Aceștia, ca simpli robi, nu mai depuneau nici jurământul de vasalitate, iar acum puteau să fie vânduți și cumpărați, stăpânii lor având dreptul să-i surghiunească în Siberia, pe motiv de „insolență“, fără să mai ceară permisiunea statului pentru acest lucru. În ansamblu, „epoca elisabetană“ întruchipată de această împărătească răsfățată, dar inteligentă și bine intenționată, a fost o continuare frivolă a cârmuirii tatălui ei și o repetiție pentru guvernarea Ecaterinei cea Mare.[196]

Elisabeta a devenit mai periculoasă, pe măsură ce a îmbătrânit. „Niciodată nu a existat vreo femeie care să se resemneze mai greu cu pierderea tinereții și a frumuseții“, remarca Favier. Când era furioasă pe ceea ce vedea în oglindă, „se încuia în camerele ei“. Încerca să păcălească vârsta îmbrăcându-se în brocarturi aurii, „cu părul înțesat de diamante, pieptănat spre spate și adunat pe creștetul capului“, iar nimeni altcineva nu avea voie să afișeze această coafură. Odată, când și-a vopsit părul, rezultatul a fost catastrofal, iar din cauza asta a trebuit să se radă complet pe cap, obligând însă toate femeile de la curte să procedeze la fel. „Doamnele au plâns, dar s-au supus. Împărăteasa le-a trimis peruci negre pe care să le poarte până le creștea părul la loc.“ A interzis să se vorbească despre boli, femei frumoase sau inamicul ei Frederic cel Mare. „Dincolo de amabilitatea și omenia ei“, scria Favier, „poți vedea frecvent mândria ei, aroganța, uneori chiar cruzimea, dar mai ales paranoia ei.“ Era mereu în mișcare, „arareori dormea două nopți la rând în același loc“, schimba palatele în toiul nopții, modifica poziția ușilor în casele ei și urmărea îndeaproape orice investigație de-a lui Aleksandr Șuvalov, „Teroarea“.[197] Ideea că îmbătrânea o determina să se concentreze cu atenție asupra vieții sexuale a cuplului Ecaterina–Petru: „Împărăteasa era foarte supărată că noi nu aveam copii și voia să afle a cui era vina“.

*

Principala lor doamnă de onoare, Cioglokova, a adus-o pe Madame Groot, „văduva frumușică a unui pictor“, pentru a-l seduce pe Petru, dar indiferent dacă acesta era impotent, sterp sau doar nepriceput, era limpede că altcineva trebuia să o lase însărcinată pe marea ducesă. Ecaterina dădea de înțeles că au existat clipe de intimitate între ea și Petru. Admite chiar că mariajul lor s-a consumat după cinci ani — în acel moment — și se laudă că Petru i-a cerut sfatul în chestiuni politice și a poreclit-o „Madame Stratagemă“ pentru ingeniozitatea ei. Însă vremurile bune zburau ca vântul. Ecaterina ar fi putut să-l iubească, susținea ea, dacă ar fi iubit-o și el. După ce, în mod limpede, și-a pierdut virginitatea cu Madame Groot, Petru a început niște legături amoroase cu fiica lui Biron și cu o actriță, urmate de o aventură cu Madame Teplova, soția unui funcționar de stat. „Îți dai seama, femeia îmi trimite scrisori de câte patru pagini“, se lăuda nevestei lui acest individ lipsit de farmec și sensibilitate, arătându-i scrisorile de dragoste de la Teplova, „și pretinde să le citesc, ba mai mult chiar să-i și răspund, când eu am treabă să mă ocup de instrucția (trupelor mele din Holstein)!“ Memoriile Ecaterinei sunt absolut părtinitoare, fiind scrise mult mai târziu în diferite versiuni, or ea avea toate motivele să-l denigreze pe Petru. Dar, judecând după reacțiile celorlalte persoane de la curte, Petru era un personaj respingător, așa cum susținea și ea.

Cu Ecaterina, flirtau acum Zahar Cernîșev, revenit la Curte, și Kiril Razumovski, „cu adevărat chipeș“ (și însurat), care era jovial din fire, „cu o minte originală“. Pe acesta, l-a întrebat ea de ce venea mereu în vizită.

— Din dragoste, a zis el.

— Pentru cine?

— Pentru tine, a replicat el.

Încântată, Ecaterina a pufnit în râs.[198] Totuși, îi plăcea foarte mult de șambelanul ei, Serghei Saltîkov, în vârstă de douăzeci și șase de ani, „frumos ca un soare“, care, a remarcat ea, căuta orice pretext pentru a fi în preajma ei. Cioglokova, urmând indicațiile împărătesei-păpușar, îi ajuta pe doi curteni să ajungă la Ecaterina: Lev Narîșkin și Saltîkov. Cu siguranță, nu era nicio coincidență dacă, în trecut, reprezentante ale acestor două familii se căsătoriseră cu niște Romanovi.[199]

Într-o conversație jenantă despre sex, care Ecaterinei i s-a părut dubioasă (nu era cumva o capcană?), Cioglokova, declarând „cât de mult îmi iubesc eu țara“, i-a propus: „Ai libertatea să alegi: «LN» sau «SS»“. Ecaterina l-a ales pe SS,

care, cum s-a exprimat ea ulterior, „mi-a spus că mă iubea pătimaș“ și i-a explicat misterul „fericirii care poate veni din asemenea lucruri“ — bucuriile actului sexual.

În decembrie 1752, când Curtea s-a mutat la Moscova, Ecaterina era gravidă, dar căsnicia ei era nefericită. Petru a prins un șobolan, pe care l-a condamnat la moarte într-un tribunal militar și l-a spânzurat în dormitorul ei. Când Ecaterina a râs, el s-a ofensat. Deși Ecaterina a avortat de două ori, Cioglokova i-a lăsat pe amanți să se întâlnească în continuare, în timp ce, cu o mutare semnificativă, cancelarul Bestujev, cândva inamicul marii ducese, a început să încurajeze legătura lor amoroasă și să câștige bunăvoința Ecaterinei: ea întruchipa viitorul. Dar Ecaterina nu avea nevoie de încurajări, nici pe plan politic, nici pe plan sexual, iar în scurt timp a rămas însărcinată din nou. Elisabeta l-a numit pe Aleksandr Șuvalov — „Teroarea“ — în funcția de *oberhofmeister*[200] al palatului tânărului cuplu princiar.

Pe 20 septembrie 1754, în Palatul de Vară din Sankt-Petersburg, Ecaterina a născut un băiat, pe care l-a numit Pavel. Pruncul i-a fost luat imediat, răpit de împărăteasă, care era încântată să aibă un moștenitor. Ecaterina a rămas vlăguită și plină de sânge în așternuturile murdare. În timp ce marele duce se îmbăta cu lacheii lui, Ecaterina era în convalescență, citind Voltaire și Montesquieu. Când a primit o recompensă de 100 000 de ruble, pentru că adusese pe lume un moștenitor, Petru s-a lamentat nemulțumit că lui nu i se dăduse nicio răsplată, așa că Elisabeta a luat banii înapoi și i-a dat lui. Saltîkov, care își făcuse treaba, a fost trimis în străinătate.

Era Pavel fiul lui Saltîkov sau al lui Petru? Ecaterina, vădind o maliționitate impardonabilă față de Pavel, insista în scrierile ei personale că acesta era fiul amantului ei — ceea ce ar face ca întreaga dinastie până în 1917 să fie Saltîkov, și nu Romanov. Este imposibil de știut, dar chiar și în secolul al XVIII-lea unii prunci erau odraslele părinților lor oficiali. Printr-un miracol al geneticii, trăsături ale părinților apar la copii care nu și-au cunoscut niciodată mama și tatăl. Pavel, crescând, a devenit hidos, astfel încât Ecaterina a tulburat intenționat apele, accentuând cu insistență urâțenia fratelui lui Saltîkov. Negreșit, Pavel nu aducea nici pe departe cu *frumosul* Saltîkov, însă semăna vizibil cu Petru și se comporta ca el.[201]

Acum, numărătoarea inversă spre un nou război european intensifica rivalitățile fatale pe care Petru și Ecaterina nu le puteau evita.

*

Pe 12 iunie 1755, un nou ambasador britanic, Sir Charles Hanbury-Williams, a sosit la Sankt-Petersburg cu misiunea de a o convinge pe Elisabeta să intre într-o alianță contra Franței și Prusiei, politică susținută de Bestujev. Când Ecaterina s-a așezat la dineu lângă Hanbury, un om „vesel și simpatic", cei doi s-au plăcut imediat, iar el a devenit mentorul ei mai în vârstă — ba chiar Ecaterina i-a dedicat lui primele ei memorii. După aceea, l-au admirat amândoi dansând pe polonezul Stanisław Poniatowski, în vârstă de douăzeci și doi de ani, care era secretarul lui Williams. Polonezul, romantic și educat în spiritul Iluminismului, a flirtat cu ea. „Având o foarte mare sensibilitate și o înfățișare care era cel puțin interesantă și agreabilă la prima vedere", Ecaterina știa că era atrăgătoare, „și de aceea undeva la jumătatea drumului spre ispită…, căci a ispiti și a fi ispitit sunt două lucruri foarte apropiate". Ecaterina și Poniatowski au devenit amanți, însă legătura lor amoroasă a fost în scurt timp eclipsată de drama barocă a politicii puterilor europene.[202]

Pe 19 septembrie, Bestujev și Hanbury au convins-o pe Elisabeta să accepte o alianță cu Anglia, pentru a opri agresiunea lui Frederic cel Mare și, mai ales, pentru a proteja Hanovra, regatul german al lui George al II-lea. Hanbury „a fost entuziasmat de succesul lui", iar Frederic a fost dezorientat, însă Elisabeta a amânat atât de mult semnarea tratatului, încât pe 16 ianuarie 1756 Frederic al Prusiei a pecetluit spectaculos propria-i alianță cu Anglia. Această axă anglo-prusiană a stricat jocurile tratatului anglo-rus al Elisabetei, îndreptat împotriva Prusiei, și a împins Franța, vechi aliat al lui Frederic al II-lea, în brațele inamicului ei tradițional, Austria, care era deja aliată cu Rusia. Elisabeta era furioasă și dădea vina pe Bestujev, însă aceste contradicții veninoase aveau efecte greu de suportat și nu puteau fi rezolvate decât printr-o revoluție diplomatică: în mai, Franța și Austria au semnat Tratatul de la Versailles.

Pe 18 august 1756, Frederic al II-lea, finanțat de Londra, a invadat Saxonia, o lovitură armată pe care Rusia nu o putea tolera. Elisabeta s-a alăturat Franței și Austriei în Războiul de Șapte Ani, pentru a-l zdrobi pe Frederic al II-lea, care acum se lupta cu cele mai mari puteri statale din Europa.[203] Elisabeta a înființat un cabinet de război, numit Conferința Curții Imperiale. În culise, se afla Ivan Șuvalov, acum în vârstă de douăzeci și nouă de ani, care, deși refuza să intre în Conferință, citea depeșele și trimitea ordine generalilor.

Cu toate astea, viitorul era incert: Petru, care își petrecea timpul făcând instrucție militară în stil prusac, cu un mic detașament de soldați din Holstein, îmbrăcat adeseori cu o uniformă de general prusac, avusese dintotdeauna un cult de erou pentru Frederic cel Mare. Acum, când Rusia era în război cu eroul lui, Petru reacționa sceptic la succesele armatei ruse: „Toate astea sunt minciuni; sursele mele spun cu totul altceva“. Nu se ferea să-i mărturisească Ecaterinei că el „nu se simțea născut pentru Rusia și nu considera că era potrivit pentru ruși, așa cum nici rușii nu erau potriviți pentru el“.

Îngrijorat de ceea ce avea să se întâmple dacă împărăteasa murea, Bestujev făcea planuri disperate pentru ieșirea dintr-o eventuală criză — întotdeauna o acțiune riscantă. Folosindu-l pe Bernardi, bijutierul curții, pe post de curier sub acoperire pentru a ajunge la Ecaterina, bătrânul cancelar a propus ca Petru să cârmuiască în tandem cu soția lui, în timp ce el, Bestujev, urma să conducă guvernul. Ecaterina nu a marșat la acest complot.

Elisabeta l-a numit comandant suprem pe șeful Colegiului de Război, Stepan Apraksin, fiu al amiralului lui Petru cel Mare, care era un aliat de-al lui Bestujev și un prieten de-al Ecaterinei. Dar călătorind cu un alai de bagaje personale, fiind nevoie de 500 de cai care să-i care obiectele de lux, Apraksin s-a deplasat lent, intimidat de personalitatea sclipitoare a adversarului său, Frederic cel Mare, și de instabilitatea propriei curți. Pe 19 august 1757, la Gross-Jägersdorf, Apraksin i-a înfrânt pe prusaci.

Elisabeta era în extaz, deși aprovizionarea și comandamentul armatei erau într-o situație jalnică. Apraksin nu înainta, în schimb, aflând că împărăteasa era bolnavă, „s-a retras de parcă ar fi fost învins“, scria uluit Frederic al II-lea. Bestujev, deja într-o situație jenantă, a îndemnat-o pe Ecaterina să-i scrie lui Apraksin, spunându-i „să întoarcă deplasarea trupelor în cealaltă direcție“.

Petru ajunsese să o urască atât de mult pe Ecaterina, încât aceasta se temea de momentul când el ar fi urcat pe tron. Era foarte atentă cu potentații și discuta ore în șir cu bătrânele contese: „Stăteam de vorbă cu ele, mă interesam cum le mergea cu sănătatea, le dădeam sfaturi despre ce leacuri să ia dacă erau bolnave… Aflam numele cățelușilor preferați, ale papagalilor, ale bufonilor. Cu această simplă și inocentă metodă, am acumulat o mare bunăvoință“. Voia să apară drept „un cavaler leal și onest“, în care „șarmul unei femei foarte atrăgătoare“ se îmbina „cu o minte de bărbat… În felul

acesta, îmi dezarmam adversarii“. Dar trebuia să fie precaută: a rămas gravidă cu Poniatowski.

„Dumnezeu știe cum face nevastă-mea să rămână însărcinată“, zbiera Petru. „Nu știu dacă acest copil e al meu.“ Ecaterina și-a dat seama că avea în față trei posibilități: „1. să împărtășesc soarta marelui duce; 2. să fiu expusă constant la orice ar avea el chef să născocească împotriva mea; 3. să adopt o cale independentă. Altfel spus, fie să pier cu el sau de mâna lui, fie să-mi salvez propria persoană, copiii și poate statul“.

Elisabeta a asistat la nașterea fiicei marii ducese. În scurt timp, Ecaterina era într-un pericol real.[204]

*

Pe 8 septembrie 1757, ieșind de la liturghie în Țarskoe Selo, Elisabeta a căzut într-un leșin ca de moarte și nu s-a trezit decât peste două ceasuri. Când și-a revenit, împărăteasa, îndemnată de Șuvalov și vicecancelarul Voronțov, a început să reflecteze la manevrele dubioase ale lui Apraksin și Bestujev. Pe 14 februarie 1758, Bestujev a fost arestat și interogat de faimosul personaj poreclit „Teroarea“; Voronțov a fost promovat în funcția de cancelar, iar procuratorul-general Trubețkoi, cumva implicat și el, a căzut în dizgrație.

În dimineața următoare, Poniatowski i-a trimis Ecaterinei un bilet, prin care o prevenea că Bernardi, bijutierul cu rol de mesager între ea și Bestujev, era anchetat. Asaltată de „un potop de idei, una mai neplăcută decât alta“, Ecaterina simțea că avea „un pumnal în inimă“. Știa că reflectorul Cancelariei Secrete se întorsese înspre ea și Petru, însă s-a liniștit mult când Bestujev i-a trimis acest mesaj: „Nu ai motive să te temi; a fost timp suficient pentru a arde totul“.

Chiar dacă nu exista nicio dovadă a planurilor lui Bestujev pentru succesiunea la tron, Ecaterina era totuși vulnerabilă din cauza scrisorilor adresate lui Apraksin și a înfierărilor împotriva soțului ei. Dar știa că împărăteasa o prefera pe ea, în detrimentul lui Petru. „Astăzi, afurisitul de nepotu-meu m-a enervat mai rău decât oricând înainte“, îi scria Elisabeta lui Ivan Șuvalov. La ora 1:30 a.m. pe 13 aprilie, țarina, care avea o viață de noapte, a poruncit ca Ecaterina să fie trezită din somn și adusă la ea: Petru și „Teroarea“ au venit, de asemenea, în timp ce Ivan Șuvalov asculta din spatele unui paravan. Ecaterina s-a aruncat în genunchi în fața Elisabetei, implorând-o să o trimită acasă la Zerbst, fiindcă „am atras asupră-mi dezaprobarea ta și ura marelui duce“.

— De ce vrei să fii trimisă înapoi? Nu uita că ai copii, a replicat împărăteasa.

— Copiii mei sunt în mâinile tale, a răspuns cu abilitate Ecaterina.

— Ești extrem de mândră, i-a spus Elisabeta. Îți imaginezi că nimeni nu-i mai deștept decât tine.

— Chiar dacă am crezut asta, nimic nu mi-ar putea deschide ochii mai bine, decât situația mea actuală.

Ecaterina „era teribil de ticăloasă și foarte încăpățânată", i-a spus Petru „Terorii". Împărăteasa s-a răsucit spre ei, ca să le închidă gura.

— Cum ai putut îndrăzni să-i trimiți ordine mareșalului Apraksin? a întrebat-o Elisabeta pe Ecaterina. Nu ai cum să negi acest lucru. Am scrisorile tale aici.

— Bestujev minte, a afirmat Ecaterina.

— Bun, atunci, dacă minte, voi pune să fie torturat, a spus împărăteasa.

Ecaterina supraviețuise confruntării. Când Petru a plecat, Elisabeta a reținut-o acolo. „Voi avea multe alte lucruri să-ți spun", a șoptit ea, iar ulterior aversiunea lor comună față de Petru le-a făcut să se apropie. În sinea ei, Ecaterina nu mai era impresionată de manierele agresive ale împărătesei. „Oh, femeia asta e o pacoste", îl cita ea pe Poniatowski. „Ne scoate din minți pe toți. De-ar muri odată mai repede!"

Războiul punea greu la încercare nervii Elisabetei. Coaliția formată din Rusia, Austria, Franța și Suedia ar fi trebuit să-l zdrobească deja pe Frederic cel Mare, care știa însă că „un comandament militar coerent este cel mai important lucru într-un război", iar din acest motiv reușea mereu să dejoace manevrele inabile ale coaliției. Elisabeta a poruncit arestarea lui Apraksin. După primul interogatoriu la care l-a supus Aleksandr Șuvalov, Apraksin a murit de apoplexie. Ecaterina a rămas acum fără Poniatowski, surghiunit în Polonia. Se distra citind Diderot, dar în martie 1759 i-a murit fetița.[205]

*

Pe 12 aprilie 1759, un locotenent din regimentul de gardă Izmailovski, Grigori Orlov, în vârstă de douăzeci și cinci de ani, rănit de trei ori în bătălia de la Zorndorf în luna august a anului precedent, a sosit la Sankt-Petersburg escortând un prizonier, contele Kurt von Schwerin, un aghiotant de-al lui Frederic cel Mare. Petru a fost cuprins de admirație pentru prusac, în timp ce Ecaterina s-a îndrăgostit de chipeșul însoțitor al acestuia, Orlov.

Cu o statură gigantică și un chip angelic, Orlov se remarca prin fapte de vitejie pe câmpul de luptă și aptitudini sexuale

legendare în dormitor. Era „binecuvântat cu toate avantajele pe care le prezentau silueta, alura și manierele lui perfecte“. În scurt timp, a fost numit aghiotantul lui Piotr Șuvalov, însă l-a ofensat foarte repede pe Mogul, seducându-i amanta, prințesa Elena Kurakina.

Între timp, Petru era entuziasmat de prietenia cu Schwerin, veriga lui de legătură cu Frederic cel Mare. „Dacă eu aș fi suveran, tu nu ai mai fi prizonier de război“, îi spunea el contelui. Remarcile prostești de acest fel îi indignau pe Orlov și pe camarazii lui din regimentul de gardă, care nu pregetaseră să-și verse sângele la Zorndorf.

Ecaterina nu pierdea niciodată prilejul de a se întâlni cu Orlov, ori de cât ori Schwerin stătea de vorbă cu soțul ei. Relația lor amoroasă nu a început imediat, dar spre sfârșitul anului 1760 se iubeau, iar Ecaterina era însărcinată. Orlov era „foarte chipeș“, scria ambasadorul francez, baronul de Breteuil, dar „foarte stupid“. Genul de soldat dintr-o bucată pe care toată lumea îl îndrăgește, fiu al unui guvernator din provincie, tânărul „Orlov era un om simplu și direct, fără pretenții, afabil, popular, jovial și onest. Nu făcea niciodată vreo nedelicatețe“. El și cei patru frați ai lui erau personaje populare în regimentul de gardă, îndeosebi Aleksei Orlov, poreclit „Omul-cu-Cicatrice“, care era tot numai „forță brută și cruzime“, exact genul de asasin de care ar fi putut avea nevoie o prințesă la ananghie.[206]

*

Războiul storcea de bani vistieria Rusiei și averea Elisabetei. Noul Palat de Iarnă era aproape terminat, însă împărăteasa nu-și putea permite să-și finiseze apartamentele. „Mă voi lupta în continuare“, declara ea, „chiar dacă va trebui să-mi vând hainele și toate diamantele.“ Frederic al II-lea era un strateg militar mai abil decât adversarii lui lipsiți de suplețe, însă în primăvară rușii, sub comanda generalului Piotr Saltîkov, au cucerit Frankfurtul, iar în august 1759 l-au învins pe Frederic însuși la Kunersdorf. „Cred că totul este pierdut“, scria Frederic al II-lea, care purta la gât un pachețel pentru suicid, conținând optsprezece pastile de opiu. „Adio, pentru totdeauna.“

Elisabeta sărbătorea victoria, însă Petru refuza să accepte realitatea: „Știu că rușii nu-i vor putea bate niciodată pe prusaci“. Împărăteasa l-a desemnat pe primul ei iubit, Aleksandr Buturlin, promovat conte și feldmareșal, să preia comanda trupelor, însă lentoarea lui de plumb a revoltat-o peste măsură. „Vestea retragerii tale“, scria ea, „ne-a mâhnit mai mult decât pierderea unei bătălii. Îți dăm ordinul să ataci

direct Berlinul și să-l ocupi. Cine îndrăznește să spună că armata noastră nu este aptă să asedieze fortărețe va fi arestat și adus în lanțuri aici!“

În iulie 1761, Elisabeta, acum în vârstă de cincizeci de ani, a avut un colaps „cu nevricale isterice și convulsii, pierzându-și cunoștința într-un leșin de câteva ceasuri“. Ignorând aniversarea suirii pe tron și ziua ei de naștere, căuta să-și revină, având-u alături doar pe Ivan Șuvalov și pe nepotul ei Pavel, iar din cauza picioarelor foarte umflate abia mai putea să meargă. În august, cavaleria ei a cucerit Berlinul pentru patru zile, însă Frederic al II-lea s-a luptat în continuare. Elisabeta era pe moarte, iar Ivan Șuvalov simțea că suverana pierdea puterea, în timp ce curtenii priveau deja spre viitor, spre Petru. „Văd viclenii pe care nu le înțeleg, îi scria Șuvalov lui Voronțov, și primejdii care vin de la oameni cărora nu le-am adus decât bune servicii. Inabilitatea mea de le oferi în continuare a dus la pierderea respectului față de mine… N-am fost niciodată atât de naiv, încât să cred că mă iubeau pe mine, și nu beneficiile pe care le obțineau de la mine.“ În august, Elisabeta l-a concediat pe Trubețkoi din funcția de procurator-general — după douăzeci de ani —, ceea ce a dus la epurarea unui număr de 153 de protejați de-ai lui aflați în posturi de conducere. În timp ce guvernul se clătina, se urzeau câteva conspirații. Ecaterina era încurajată în planurile ei de Kiril Razumovski și era susținută de Orlov. În timp ce Petru era îndrăgostit de neatrăgătoarea Elisabeta Voronțova, nepoata cancelarului, sora ei, prințesa Ekaterina Daşkova, soția vivace a unui ofițer din regimentul de gardă, reprezenta un alt grup dornic să-l răstoarne pe Petru, imediat ce Elisabeta închidea ochii. Toate aceste facțiuni o vizitau seara pe Ecaterina.

— Bizuie-te pe mine, i-a spus Daşkova.

„Nimeni nu se bizuie pe ea“, gândea Ecaterina.

— Nu trebuie decât să dai ordinul, și noi te vom urca pe tron, i-a spus Daşkova.

— Nu am făcut niciun plan, a replicat Ecaterina, care era gravidă, tatăl copilului fiind Orlov. Nu se poate face decât un singur lucru: să înfruntăm evenimentele cu îndrăzneală.[207]

*

Elisabeta i-a poruncit lui Ivan Șuvalov să discute cu Nikita Panin, tutorele lui Pavel, fiul minor al Ecaterinei, despre posibilitatea de a-l eluda pe Petru. Pavel ar fi urmat să fie țar, cu Ecaterina ca regentă. Într-un dormitor dintr-o aripă veche a Palatului de Iarnă, frații Razumovski și Ivan Șuvalov înlăcrimat vegheau în jurul patului muribundei. Ecaterina,

care își mascase cu abilitate burta de gravidă, ședea lângă pat, în timp ce Petru se îmbăta afară. Pe 24 decembrie, au sosit vești despre victorii împotriva Prusiei — Frederic era pe punctul de a fi distrus —, însă împărăteasa era în comă. La ora 4 p.m., în ziua de Crăciun, Elisabeta a murit, iar atunci curtenii plângând au căzut în genunchi și au sărutat mâna lui Petru. Ușile s-au deschis larg: mareșalul Trubețkoi, cu lacrimile șiroindu-i pe față, a anunțat suirea pe scaunul împărăției a lui Petru al III-lea.[208]

*

Împăratul mahmur stătea la ușa camerei mortuare, în timp ce Voronțov forma guvernul în încăperile alăturate.[209] Petru se arăta plin de mărinimie față de Ivan Șuvalov. În acea primă seară a noului regim, Șuvalov, postat în spatele împăratului, care jubila triumfător la masă, a glumit și l-a servit, chiar dacă pe „obrajii lui se vedea deznădejdea“, potrivit Ecaterinei, „fiindcă pielea lui era zgâriată cu toate cele cinci degete“. Adevărata putere, totuși, se afla în mâinile aghiotanților generali ai țarului, amici de-ai lui, ucraineanul Andrei Gudovici și baronul baltic Karl von Ungern-Sternberg. Cel mai important prieten era însă departe, la Breslau, într-o situație disperată: Frederic cel Mare.

Petru era hotărât să încheie imediat pacea cu eroul său și apoi să pornească la război contra Danemarcei, în numele ducatului Holstein, cu scopul de a recuceri ducatul Schleswig. Nici chiar propriul său cancelar, Voronțov, nu putea crede că împăratul ar fi fost capabil să pună în aplicare un asemenea program antirusesc. Dar Petru avea de gând să procedeze exact așa.

„Avem o excelentă opinie despre Înălțimea Voastră, i-a scris el lui Frederic cel Mare, și ne-am bucura să demonstrăm acest lucru în toate privințele.“

„Slavă Ție, Doamne, a exclamat Frederic cel Mare, sunt pe marginea prăpastiei… și totuși moare o singură femeie, iar națiunea reînvie… Iată ce feste îți poate juca soarta!“ I-a scris cu înflăcărare lui Petru: „Sunt nespus de bucuros că Majestatea Voastră Imperială și-a primit tronul domnesc, care i se cuvenea, nu atât de mult prin ereditate, ci prin virtute, și căruia îi adaugă acum o nouă strălucire“.

„Glumești, firește, lăudând astfel stăpânirea mea, a răspuns Petru, în timp ce eu văd în tine unul dintre cei mai mari eroi ai lumii.“

S-a convenit imediat un armistițiu. Scrisorile pe care și le-au trimis unul celuilalt scot în evidență admirația oarbă a împăratului față de regele Prusiei, în timp ce Frederic cel

Mare se închina uimit în fața acestui neașteptat miracol al providenței.[210] Armata rusă a primit ordinul de retragere, însă Frederic, temându-se să nu fie totul doar un vis frumos, l-a trimis pe aghiotantul său în vârstă de douăzeci și șase de ani, contele Wilhelm von der Goltz, să pecetluiască acordul la Sankt-Petersburg.

Împărăteasa Ecaterina, cu pântecul de gravidă drapat în veșminte cernite voluminoase, a rămas cufundată în rugăciuni timp de trei zile, aproape permanent, lângă cadavrul puhăvit al Elisabetei, care era expusă pe un catafalc de onoare într-o rochie albă feciorelnică. A respectat cu meticulozitate toate ritualurile de doliu. Când capul defunctei s-a umflat prea mult și coroana nu i se mai potrivea pe creștet, Ecaterina l-a ajutat pe bijutier să i-o fixeze forțat pe țeastă.

Contrastul dintre împărăteasă și împărat era evident: Petru urma să împlinească în scurt timp treizeci și patru de ani, dar se comporta ca un adolescent, or, un adolescent recalcitrant, deținând puterea supremă, a fost întotdeauna un lucru înspăimântător. Se vedea cu Ecaterina în majoritatea dimineților și, când noul Palat de Iarnă a fost gata, au inspectat împreună apartamentele. Erau politicoși unul cu celălalt, dar doar atât. Petru o detesta atât de mult pe Ecaterina, încât refuza să-i rostească numele: Ecaterina era doar „Ea“.

Pe 25 ianuarie 1762, trupul neînsuflețit al Elisabetei, acum în emblematica ei toaletă din brocart auriu, a fost purtat în procesiune funebră prin oraș, pe un dric tras de opt cai, urmat de Petru și Ecaterina. Vizibil turmentat, Petru și-a bătut joc de ceremonialul funerar oprindu-se în loc, lăsând cortegiul să meargă mai departe și apoi alergând să-l prindă din urmă, semănând haos în spatele lui, întrucât curtenii îi țineau în continuare trena sau ajungeau eventual să calce pe ea.

În primele săptămâni de domnie, se trezea la 7 dimineața, dădea ordine în timp ce se îmbrăca, primea miniștri la ora opt, apoi inspecta Senatul, după care la unsprezece trecea în revistă trupele. Primele lui măsuri au fost liberale și populare. Pe 17 ianuarie, Petru și anturajul lui traversaseră Neva acoperită de gheață, cu scopul de a semna, la colegii, un decret de anulare a serviciului militar obligatoriu pentru nobili, care fusese impus de Petru cel Mare, o măsură despre care se discuta de câtva timp și care, oricum, oglindea faptul că de peste patruzeci de ani nobilii găsiseră modalități de a evita ceea ce ei considerau o servitute nedemnă de niște aristocrați europeni. Petru a redus impozitul pe sare și, în

mod judicios, a refuzat o statuie de aur oferită de nobili drept recunoștință. „Aurul poate fi folosit mai bine“, zicea el. Însă armata conta cu adevărat pentru el: Petru detesta puterea excesivă a ofițerilor din regimentele de gardă, pe care îi numea „ieniceri“. Zvonuri plauzibile susțineau că avea să-i desființeze, or în mod firesc aceștia îl urau și ei. În particular, Orlovii l-au poreclit „pocitania“.

Petru le-a poruncit femeilor să adopte reverența în stil franțuzesc (uzuală la curtea prusacă), în loc de plecăciunea în stil rusesc, după care a luat în zeflemea primele lor încercări. Scotea limba la preoți în biserică. Fumând o pipă din Holstein, bând cu „fiii unor pantofari germani“, mereu „dădea de dușcă sticle de bere“ acasă la Gudovici, unde el și acoliții lui se comportau „exact ca niște copii, sărind într-un picior în timp ce amicii lor le dădeau brânci. Vă dați seama cum poate fi să-i vezi pe toți conducătorii noștri din guvern, cu decorații, stele și ordine pe piept, țopăind prin cameră“ ca la șotron.

Împăratul se mândrea că avea servitori din oameni simpli, lăudându-se în fața Daşkovei: „E mai bine să ai de-a face cu oameni de rând, care sunt cinstiți ca sora ta (Voronțova), decât cu voi, care faceți pe deștepții, sugând sucul unei portocale și azvârlind coaja“. Nu-și ascundea intenția de a se însura cu Voronțova. „Va veni o vreme când te vei căi că ai tratat-o cu dispreț pe sora ta. Ar trebui să afli gândurile surorii tale și să-i intri în grații.“ Se referea la faptul că urma să divorțeze de Ecaterina. Voronțova avea să fie împărătească.

„O mâhnire profundă este întipărită pe chipul împărătesei Ecaterina“, relata Breteuil. „Este ignorată și tratată cu dispreț, însă lumea o îndrăgește, iar ea nu precupețește nimic pentru a cultiva dragostea tuturor.“ Cât despre Petru, acesta „îi acordă și mai multă atenție contesei Voronțova… (Împăratul) are gusturi ciudate. Din câte se pare, e greu să găsești o persoană cu trăsături mai urâte. (Voronțova) arată ca o slujnică de la bucătărie“. Studiind aceste trei personaje, „este greu de imaginat că Ecaterina nu va recurge la măsuri extreme“. Între timp, Frederic cel Mare părea să dicteze legea la Sankt-Petersburg.[211]

*

Pe 21 februarie, trimisul său Goltz, însoțit de un huligan pe nume căpitanul Steuben, au sosit în Sankt-Petersburg, s-au întâlnit cu Petru și au preluat conducerea politicii externe a Rusiei. Ministrul Volkov, care întocmea proiectul de tratat cu Prusia și pregătea amenințările cu război contra Danemarcei, a încercat să-i tempereze pe amândoi. A obținut aprobarea lui

Petru pentru proiectul de tratat, dar, fiind denunțat de căpitanul Steuben, a fost arestat temporar. Goltz a redactat personal tratatul. Pe 29 aprilie, Petru al III-lea l-a semnat. A cerut Danemarcei să returneze ducatul Schleswig, sub amenințarea unui „prăpăd cumplit“ în caz de refuz, și a plănuit să conducă personal războiul.

Petru al III-lea a acceptat să recunoască toate cuceririle lui Frederic cel Mare, iar ca recompensă prusacul a fost de acord cu orice cuceriri teritoriale obținute de la Danemarca. Afecțiunea lor reciprocă era mai înflăcărată decât oricând: „Folosește-te de orașul Stettin și de toate celelalte posesiuni ale mele, ca și cum ar fi ale tale“, i-a spus Frederic cel Mare lui Petru al III-lea. „Spune-mi de câți ostași prusaci ai nevoie. Deși sunt bătrân și distrus, aș putea porni eu însumi împotriva dușmanilor tăi.“

Goltz era în realitate ministrul, în timp ce cancelarul Voronțov era ignorat.[212] Împăratului îi lipsea trăsătura esențială a unui autocrat rus: vigilența implacabilă. Când Goltz l-a avertizat împotriva unor curteni uneltitori, Petru al III-lea a replicat cu naivitate că avea „cunoștință de lipsa lor de loialitate. (Dar) consideră că le-a dat atât de mult de lucru, încât nu mai au răgazul să se gândească la conspirații și sunt inofensivi“. A ofensa Biserica era o nesăbuință, a-ți bate joc de curtenii bătrâni și de femei era o imprudență, a o insulta pe Ecaterina era o prostie și a-i jigni pe ofițerii din regimentul de gardă era o demență — a face toate astea echivala cu o sinucidere. Frederic cel Mare l-a povățuit să se încoroneze împărat cât mai repede, „fiindcă eu nu am încredere în ruși… Orice alt popor ar mulțumi Cerului să aibă un suveran cu asemenea calități excepționale și admirabile“ — și nu era o idee bună să plece din Sankt-Petersburg. „Adu-ți aminte ce s-a întâmplat în absența lui Petru cel Mare. Dacă există vreun complot pentru a-l înscăuna pe Ivan al VI-lea?!“

„Întrucât războiul este pe punctul de a începe, nu am timpul necesar pentru o încoronare în toată splendoarea dorită de ruși“, susținea trufaș împăratul, pe 15 mai. „Dacă rușii mi-ar vrea răul, ar fi acționat de mult timp deja, știut fiind că umblu pe străzi fără nicio protecție.“

Adoptând o măsură populară, dar nechibzuită, Petru al III-lea a abolit Cancelaria Secretă: „De acum înainte, expresia detestabilă «cuvântul și fapta țarului» nu mai înseamnă nimic. Interzic aplicarea ei“. Abia în iunie, a instituit Expediția Secretă sub egida Senatului, poruncindu-i lui Aleksandr Șuvalov să lase activitatea poliției secrete în

seama lui Volkov, care era de o lealitate dubioasă, și a maestrului grajdurilor regale Lev Narîșkin, care era un personaj sfătos, nepotrivit pentru poliția secretă. Totuși, a poruncit ca Ivan al VI-lea să fie ucis, „dacă s-ar întâmpla ca pe neașteptate cineva să vrea să-l răpească pe prizonier“. Ungern-Sternberg a primit misiunea să se ocupe de fostul țar, care a fost adus în oraș pentru a fi inspectat de către împărat.

— Cine ești tu? l-a întrebat Petru.

— Împăratul.

— De unde știi?

— Mi-au spus Fecioara și îngerii.

Petru i-a dat un halat de casă, iar Ivan a dansat „ca un sălbatic“. „Prințul Ivan este păzit cu strășnicie“, l-a asigurat Petru al III-lea pe Frederic cel Mare. Cât despre ruși, „pot să te asigur că, dacă știi cum să-i iei, te poți bizui pe ei“.[213]

*

Vădind o tărie de caracter remarcabilă, Ecaterina a izbutit să mascheze până la capăt faptul că era însărcinată. Pe 11 aprilie, a născut un băiat, Aleksei, cu numele de familie Bobrinski, care a fost ascuns în casa valetului ei. Pe parcursul convalescenței, a discutat despre posibilități de acțiune, pe de o parte separat cu Orlov și frații lui, iar pe de altă parte separat cu Kiril Razumovski (care știa că Petru plănuia să-l numească pe Gudovici ca hatman, în locul lui) și Daşkova. Panin, tutorele micuțului Pavel, suav, dolofan și monden (avusese probabil o scurtă aventură amoroasă cu Elisabeta), era totodată un spirit reformator, care prefera o oligarhie nobiliară mai occidentalizată. Deși era dispus să o slujească pe Ecaterina, nu i-a fost niciodată devotat: știa că adevăratul moștenitor al lui Petru al III-lea era Pavel, dar în rest susținea și el lovitura de palat.

Asemenea Elisabetei înaintea ei, Ecaterina șovăia. Costurile unui eșec erau cumplit de mari. Dar, pe urmă, Petru a mers prea departe.

Pe 9 iunie, una dintre „nopțile albe“ la Sankt-Petersburg, țarul a organizat un dineu cu 400 de oaspeți pentru a celebra pacea cu Prusia, dar și războiul viitor cu Danemarca. Era prima ceremonie de gală la noul Palat de Iarnă, construit de Rastrelli în stil baroc: seara a debutat printr-un spectacol cu focuri de artificii.[214] Petru al III-lea, așezat lângă germanii lui, toasta pentru familia imperială, pentru Frederic cel Mare și pace, însă Ecaterina, plasată mai departe în lungul mesei, nu s-a ridicat în picioare. Țarul l-a trimis pe Gudovici să o întrebe de ce. Ecaterina a răspuns că ea era unul dintre cei trei membri ai familiei. Petru l-a trimis din nou pe Gudovici

să-i spună că și cei doi unchi ai lui erau membri ai familiei, după care a jignit-o în gura mare. „*Durak*“ a zbierat el. „Ce caraghioasă!“ Ecaterina a izbucnit în lacrimi, dar pe urmă, venindu-și în fire, s-a întors spre simpaticul ei vecin de masă, prințul Fiodor Bariatinski, cu care a izbutit să poartă o conversație normală.

În seara aceea, Petru i-a poruncit aghiotantului său Bariatinski s-o aresteze. Acesta, devotat Ecaterinei, prieten cu Orlov, l-a informat pe unchiul țarului, prințul Georg de Holstein, care l-a convins pe Petru să anuleze ordinul. Apoi, Bariatinski i-a prevenit pe Orlov și Ecaterina. După o vacanță la Oranienbaum, împăratul intenționa să se răfuiască dur cu ofițerii din regimentul de gardă. Când a plecat, conspiratorii au decis să-l aresteze.[215]

Pe 12 iunie, Petru al III-lea s-a deplasat la palatul regal Oranienbaum, situat la vest de Sankt-Petersburg, lăsând-o pe Ecaterina în oraș. Conspirația ei a prins formă. Pe 17 iunie, Ecaterina a plecat la Peterhof, locuind la vila lui Petru cel Mare, Mon Plaisir, însă în oraș conspirația se răspândea acum aproape prea iute. Un sergent de douăzeci și doi de ani din regimentul de gardă călare, Grigori Potemkin, a auzit de complot și, prezentându-se la unul dintre colaboratorii lui Orlov, a cerut să se alăture mișcării. „Nu am nicio teamă“, i-a spus Petru al III-lea lui Frederic cel Mare, însă Expediția Secretă, înființată de el, a aflat zvonuri despre uneltirile lui Orlov, așa că împăratul l-a desemnat pe unul dintre aghiotanții lui să-l supravegheze îndeaproape. Dar cel care a organizat lovitura de stat a fost fratele lui Orlov, Omul-cu-Cicatrice.

Între timp, a fost arestat un conspirator mărunt, care l-a denunțat pe căpitanul Passek, prieten cu frații Orlov. Pe 27 iunie, Passek a fost arestat. Sub tortură, avea să dezvăluie firele conspirației. Aleksei Orlov se pregătea să pornească revoluția, în timp ce un alt frate, Fiodor, s-a dus la Daşkova, posibil pentru a o verifica. A fost prima oară când aceasta a aflat de lovitura de stat, dar când Orlov i-a spus că nu știa dacă să o deranjeze pe Ecaterina, trezind-o din somn în toiul nopții, Daşkova l-a lămurit ferm: „Ai irosit deja timpul. Cât despre temerile tale de a nu o alarma pe împărăteasă, mai bine să fie transportată la Sankt-Petersburg în stare de leșin, decât să împartă eșafodul cu noi!“. Fiodor Orlov i-a dezvăluit planurile și lui Kiril Razumovski, care a promis să mobilizeze regimentul de gardă Izmailovski și, ca președinte al Academiei de Științe, să tipărească manifestele. În seara aceea, Omul-cu-Cicatrice s-a aruncat într-o trăsură, urmat de

Bariatinski — și însoțit, pe treapta vehiculului, de sergentul Potemkin —, pornind în galop spre Peterhof.[216]

*

La ora 6 dimineața, pe 28 iunie, trăsura a oprit în fața palatului Mon Plaisir, iar Omul-cu-Cicatrice a alergat înăuntru și a dat buzna în dormitorul Ecaterinei, trezind-o din somn pe amanta fratelui său.

„Totul este pregătit", a zis Omul-cu-Cicatrice". „Trebuie să te scoli. Passek a fost arestat". Ecaterina nu a avut nevoie să audă mai mult, fiindcă s-a îmbrăcat repede în negru și s-a urcat în trăsură. Surugiii mânau caii cu biciul, Potemkin stătea călare pe oiști ca să o ferească pe împărătească, care era acoperită cu o pătură, în timp ce goneau năvalnic spre Sankt-Petersburg. Dintr-odată, Ecaterina și-a dus mâna la cap — purta încă boneta de noapte, pe care a azvârlit-o, râzând. Omul-cu-Cicatrice a făcut joncțiunea cu o trăsură care venea din cealaltă parte, transportând, un lucru esențial într-o lovitură de stat, un coafor francez pe nume Michel, care a aranjat părul Ecaterinei în drum spre revoluție. Când s-au apropiat de oraș, Ecaterina și Omul-cu-Cicatrice s-au transferat într-o trăsură, în care se afla Grigori Orlov, și împreună au sosit la cazarma Regimentului de Gardă Izmailovski, unde au găsit doar „doisprezece soldați și un toboșar". Cu asemenea începuturi modeste se cuceresc imperii. Razumovski a mobilizat ostașii din regimentul de gardă Izmailovski și, în scurt timp, „toți s-au repezit să-mi sărute mâinile, picioarele, tivul rochiei", își amintea Ecaterina. Hatmanul Razumovski îi săruta mâinile, stând în genunchi. Au venit și celelalte regimente, tânărul Potemkin aducând Regimentul de Gardă Călare.

Împărăteasa a descins la Palatul de Iarnă, unde senatorii și generalii erau adunați pentru a emite manifestul de întâmpinare glorioasă a „Ecaterinei a II-a". Panin a sosit cu fiul ei, marele duce Pavel, în cămașă de noapte și scufie. Ușile s-au deschis; soldați, preoți, femei roiau pe coridoare ca să se zgâiască sau să depună jurământul de credință. Când Ecaterina a apărut la balcon, mulțimea a aclamat-o.

Petru al III-lea controla încă armatele, în Germania și Livonia, mobilizate pentru războiul cu danezii, precum și marina militară la Kronstadt. Mesageri speciali au fost trimiși pentru a obține sprijinul lor, însă acum Ecaterina trebuia să-l ia prizonier pe Petru însuși. Amintindu-și poate cât de bine îi stătea Elisabetei îmbrăcată cu haine bărbătești, Ecaterina a cerut o uniformă. Afară, soldații își azvârleau noile lor uniforme prusiene, pe care le detestau, și își puneau vechile

lor tunici. Ecaterina s-a îmbrăcat în jacheta verde cu roșu a Regimentului de Gardă Preobrajenski. A poruncit Gărzilor să se adune în Piața Palatului pentru a porni în marș spre Peterhof.

*

Neștiind nimic din toate astea, Petru al III-lea, însoțit de cancelarul Voronțov, Goltz, amanta lui și mareșalul Münnich, de șaptezeci și nouă de ani, reintrat în grații, a trecut în revistă detașamentul de soldați din Holstein. Apoi, a părăsit Oranienbaum și a sosit la Peterhof, pentru a sărbători Ziua Sfinților Apostoli Petru și Pavel cu Ecaterina. Dar Mon Plaisir era pustiu. Petru s-a panicat și, năpustindu-se înăuntru, a văzut rochia de gală a Ecaterinei aruncată pe pat, un fantomatic semn de rău augur — căci împărăteasa își schimbase hainele în toate privințele. „Nu v-am spus eu că e capabilă de orice?“, a țipat el. Apoi, a început să plângă, să se îmbete și să tremure disperat.

Singurul curtean care nu și-a pierdut capul a fost Münnich, un veteran al loviturilor de palat, care, evocându-l pe bunicul lui Petru, a dat sfatul corect: „Preia comanda armatei ruse din Pomerania, apoi condu-o în Rusia și eu îți garantez, Majestatea Ta, că Sankt-Petersburg va fi la picioarele tale în șase săptămâni!“. Dar Petru acesta nu era un Petru cel Mare. Țarul a trimis emisari care să negocieze cu Ecaterina. Întâi, l-a ales pe Voronțov, care călătorise pe treapta saniei Elisabetei la lovitura *ei* de palat, dar când acesta a ajuns la Sankt-Petersburg, s-a aruncat pur și simplu în genunchi în fața Ecaterinei și, apoi, și-a dat demisia. Anturajul împuținat al lui Petru a pornit anevoios înapoi la Oranienbaum, unde Münnich l-a convins să ocupe Kronstadt.

În această noapte de argint, Petru al III-lea s-a îmbarcat pe o goeletă, dar era atât de beat, încât a trebuit să fie ajutat de amanta lui și de bătrânul mareșal. Peste trei ceasuri, în fața Kronstadtului, Münnich a anunțat sosirea împăratului, însă marinarii au ripostat în cor: „Nu mai există niciun împărat. Trăiască Ecaterina a II-a!“ Petru a leșinat. Prezisese acest lucru de față cu Ecaterina, spunând: „Eu voi muri în Rusia“. Dar el nu voia decât să abdice și să se retragă la Holstein. A hotărât să negocieze.

*

Ecaterina, împopoțonată în uniforma ei militară, ținând în mână o sabie scoasă din teacă, a apărut în Piața Palatului imperial, călărind pe armăsarul ei sur Briliant, și a trecut în revistă cei 12 000 de ostași din Regimentele de Gardă, care o așteptau. Mulți dintre ei erau băuți. Străzile mișunau de

soldați chercheliți, care luaseră cu asalt cârciumile, iar peste tot se vedeau uniformele pe care aceștia le aruncaseră, ca în dimineața de după un bal mascat. Ecaterina, acum în vârstă de treizeci și trei de ani, cu părul șaten-roșcat, cu ochi albaștri, gene negre, mică de statură și durdulie, trecea călare printre șirurile de soldați, când și-a dat seama că sabia ei nu avea dragonul, acel șiret cu ciucure care se prindea de mânerul armei, un accesoriu obligatoriu conform uzanțelor epocii; în acel moment, tânărul sergent din Regimentul de Gardă Călare, care o însoțise pe treapta trăsurii până la Sankt-Petersburg, a sesizat inconvenientul și, venind în galop spre ea, i-a oferit dragonul de la sabia lui. Potemkin se făcuse remarcat cu îndrăzneală în ochii Ecaterinei, prin statura lui uriașă, capul superb cu păr șaten și chipul prelung, cu bărbie crestată și trăsături sensibile, la care se adăuga o inteligență remarcabilă, îndreptățind porecla pe care o primise: „Alcibiade“.

Când a vrut să intre la loc în mijlocul soldaților, calul lui, antrenat să meargă în formație de cavalerie, a refuzat să plece de lângă ea: „Lucrul acesta a făcut-o să râdă…, apoi, a vorbit cu el“ și „prin această fericită șansă“, își amintea Potemkin mai târziu, i-a fost dat să devină ulterior partenerul ei la conducerea statului și iubirea vieții ei — „totul mulțumită unui cal nărăvaș“.

Ecaterina și Regimentul de Gardă au pornit în marș prin lumina albastră a nopții neîntunecate, dormind doar câteva ore pe drum, în timp ce frații Orlov, Grigori și Aleksei, goneau călare spre Oranienbaum, unde l-au arestat pe Petru al III-lea, forțându-l să semneze actul de abdicare, cu care Grigori a venit înapoi la împărătească. Petru a fost condus spre trăsura lui, însoțit de amantă și Gudovici, în timp ce Gărzile strigau „Trăiască Ecaterina a II-a!“. La Peterhof, l-a vizitat consilierul Ecaterinei, Panin. Petru s-a rugat de el să nu-l despartă de Voronțova. Când acest lucru i-a fost refuzat, a cerut să-și poată lua măcar vioara, servitorul negru, Narcissus, și câinele de companie. Panin a fost de acord. Ecaterina intenționa să-l închidă pe împăratul ajuns acum ca o epavă, în fortăreața Shlisselburg, lângă fostul țar Ivan al VI-lea, însă în acea seară Omul-cu-Cicatrice l-a dus pe Petru la Ropșa, o moșie învecinată. Ecaterina s-a întors la Sankt-Petersburg.[217] Nu l-a mai revăzut niciodată pe Petru.[218]

*

Când prințesa Daşkova a intrat în biroul Ecaterinei, a rămas „uluită“ văzându-l pe Grigori Orlov „lungit pe o sofa“,

unde citea documente de stat. „L-am întrebat ce făcea acolo. «Împărăteasa mi-a dat ordin să le studiez», a replicat el“.

Ecaterina își răsplătea prietenii, dar nu își pedepsea inamicii. Membrii garnizoanei din Sankt-Petersburg au primit drept recompensă jumătate din salariul lor pe un an. Razumovski și Panin beneficiau de 5 000 ruble anual, Grigori și Aleksei Orlov au primit fiecare câte 800 suflete și 24 000 ruble, iubitul împărătesei bucurându-se de încă 50 000 ruble în plus. Potemkin a putut să aleagă între 600 suflete și 18 000 ruble: Ecaterina a insistat să fie promovat în grad și a mai adăugat alte 10 000 ruble. Dar Ecaterina s-a arătat generoasă cu amanta soțului ei, Elisabeta Voronțova, chiar dacă o trata cu aroganță, preferând să o trimită la țară, decât să o vadă „bântuind prin palat“.

Nikita Panin a devenit un membru important al Colegiului de Externe, pe care nu a ajuns însă niciodată să îl conducă — Ecaterina nu a putut să uite că Panin dorea ca Pavel să domnească, de îndată ce ajungea la majorat. Ecaterina l-a numit pe Zahar Cernîșev, curtezanul ei din anii 1740, în fruntea Colegiului de Război, iar pe prințul Aleksandr Viazemski, un politician onest și abil, remarcabil pentru cei douăzeci și opt de ani ai lui, l-a desemnat în funcția de procurator-general, cu sarcina de a se ocupa de toate treburile interne ale guvernului, de la finanțe până la justiție. Și confirmând încă o dată cât de mică era lumea clanurilor politice, Viazemski era însurat cu fiica lui Trubețkoi, care fusese procurator timp de douăzeci de ani înaintea lui. Nu l-a promovat excesiv de mult pe Grigori Orlov, plasându-l la comandamentul artileriei și dându-i misiunea de a atrage coloniști în noile teritorii din sudul Ucrainei. După entuziasmul inițial prilejuit de posibilitatea de a avea acces la documentele de stat, Orlov, leneș și hedonist din fire, nu s-a ambiționat să ajungă la putere. Panin îi detesta pe frații Orlov, considerându-i niște parveniți, în timp ce Cernîșevii și Razumovski oscilau între cei doi. Însă Orlovii aveau un plan menit să le consolideze neprețuita lor poziție în preajma împărătesei: Grigori trebuia să se însoare cu Ecaterina. Din nefericire, aceasta avea deja un soț.[219]

*

Petru, aflat acum la Ropșa, unde era păzit de Omul-cu-Cicatrice, Bariatinski și alți doisprezece bărbați, printre care și Potemkin, o bombarda cu rugăminți pe Ecaterina: „Majestatea Ta, dacă nu vrei să ucizi un om deja nenorocit, fie-ți milă de mine și lasă-mi-o pe Elisabeta (Voronțova) ca unică mângâiere ce mi-a mai rămas… Dacă ai binevoi să te

vezi cu mine pentru câteva momente, mi-ai împlini cea mai mare dorință a mea“. Când Ecaterina nu i-a răspuns, s-a milogit să-l lase să stea într-o odaie mai mare și să-i permită să se retragă în Germania: „O rog pe Majestatea Ta să nu mă trateze ca pe cel mai mare criminal; doar nu cred că te-am ofensat vreodată?“.

Închis între patru pereți cu Omul-cu-Cicatrice, Petru avea toate motivele să fie speriat. Gardienii și prizonierul beau copios în acest „dans macabru“: „Pocitania noastră“, îi scria Omul-cu-Cicatrice Ecaterinei la 2 iulie, „e grav bolnav cu ficatul. Teamă mi-e că s-ar putea să moară la noapte, dar și mai teamă mi-e că s-ar putea să scape cu viață. Prima teamă este că vorbește tâmpenii tot timpul, ceea ce ne amuză, și a doua teamă este că reprezintă cu adevărat un pericol pentru noi toți“. Amenințarea era sinistră, dar Ecaterina nu i-a înlocuit pe temniceri.

Pe 6 iulie, Omul-cu-Cicatrice a raportat că Petru se simțea atât de rău, încât era aproape inconștient: „Nu cred că va rezista până diseară“. Acest diagnostic lugubru suna mai rău decât o condamnare la moarte, iar atmosfera la Ropșa era ca o garotă ce se strângea tot mai mult în jurul condamnatului, însă Ecaterina și frații Orlov nu puteau fi în siguranță, atâta vreme cât Petru era încă în viață.

În seara aceea, Omul-cu-Cicatrice a raportat că avusese loc un accident nefericit: „Matușka, cum aș putea să-ți explic!“. Spre seară, „muribundul“ își revenise miraculos și se pusese pe băut cu temnicerii lui. Într-o încăierare cu Bariatinski la masă, „nici n-am mai apucat să-i despărțim. Petru nu mai e. Nu-mi amintesc ce-am făcut, dar suntem toți vinovați. Ai milă de mine, de dragul fratelui meu. Am mărturisit totul… Iartă-ne și poruncește un sfârșit cât mai grabnic. Nu merită să mai trăim. Te-am supărat și am păcătuit pe veci“. Scrisorile sugerau că omorul a fost premeditat, dar uns bine cu alcool. Strangularea era o necesitate și venea în sprijinul Ecaterinei, însă ea a crezut că avea să rămână stigmatizată pentru totdeauna cu păcatul de matricid și regicid: „Gloria mea este întinată. Posteritatea nu mă va ierta niciodată“. Dar posteritatea a iertat-o.

Trupul împăratului a fost așezat pe catafalc într-un coșciug simplu, la Mânăstirea Nevski. O lavalieră ascundea gâtul livid, iar o pălărie coborâtă pe frunte umbrea fața înnegrită. Ecaterina a dat o declarație conform căreia Petru murise de „colici hemoroidali“, un diagnostic absurd care avea să devină un eufemism comic pentru asasinatul politic. Când Ecaterina l-a invitat în vizită pe filosoful francez Jean d’Alembert, acesta a spus în glumă că nu se încumeta să

vină, știut fiind că „suferea de trânji, o afecțiune foarte periculoasă în Rusia“.

Petru își amânase încoronarea: Ecaterina nu avea de gând să facă aceeași greșeală.[220]

---

[179] Finch, *SIRIO*, nr. 85, pp. 243–246. Chétardie, *SIRIO*, nr. 92, pp. 231–232. Întâlniri în nopți întunecoase, prințesa Giovanna: *SIRIO*, nr. 2, pp. 231–233. Elisabeta și Anna Leopoldova: *SIRIO*, nr. 96, pp. 627–630. Lovitura de palat: Anisimov, pp. 171–179. Susținerea gărzilor: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 21–28. Persecuția Annei Leopoldovna: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 143–170 și Anisimov, pp. 156–170. Ordinele Elisabetei către M. Korf referitoare la soții Brunswick, amenințări: M. A. Korf, *Braunşveigskoe semeistvo*, pp. 108–200 și 380–383. Vechiul meu prieten de nădejde întotdeauna/am încredere în tine ca în mine însămi: *AKV*, 1870, nr. 1, pp. 6–8, Elisabeta către M. Voronțov, 3 și 21 ianuarie 1739.

[180] Voronțov provenea dintr-o veche familie boierească; frații Șuvalov erau o familie recent ridicată, din Kostroma, însă amândoi aveau legături cu Scavronski, familia mamei Elisabetei. Piotr Șuvalov și-a consolidat poziția însurându-se cu Mavra Șepeleva, confidenta Elisabetei. Împărăteasa nu i-a uitat nici pe favoriții tatălui ei; Hannibal scăpase cu viață ca prin minune după intrigile lui Menșikov, domnia Annei și regența acesteia, însă pe 12 ianuarie 1742 Elisabeta l-a promovat în gradul de general de divizie și l-a recompensat cu domeniul Mihailovskoe, de 6 000 de acri, devenit ulterior celebru ca locuință a nepotului său, poetul Pușkin. Și, în ultimul act al unei cariere zbuciumate, l-a rechemat pe nașul ei, mareșalul Vasili Dolgoruki, din insula Solovețki, numindu-l în fruntea Colegiului de Război. În 1746, Vasili Dolgoruki a murit la post. (*N.a.*)

[181] Fiu al odiosului maniac Frederic Wilhelm I, care îl decapitase pe cel mai bun prieten al fiului său, sub fereastra acestuia, Frederic a moștenit tronul unui mic regat nordic, dotat cu o vistierie plină și o armată bine organizată. Estet care cânta la flaut și compunea muzică, intelectual care purta dezbateri cu celebri *philosophes* francezi și om de spirit ale cărui vorbe de duh caustice sunt amuzante și astăzi, Frederic al II-lea disprețuia creștinismul, considerându-l drept o superstiție „plăsmuită de imaginațiile înfierbântate ale vechilor evrei“. Războiul lui contra Sileziei a fost fapta vitejească a unui jucător politic temerar. „Întâi, iei; apoi, negociezi“, spunea acest cinic diplomat. A fost, de asemenea, un vizionar luminat, care se considera un „slujitor al statului“ și un general strălucit. Disprețuia puterea femeilor și nu îl interesau persoanele de sex feminin, ignorând-o complet pe nefericita lui nevastă; a creat o curte nobiliară fățiș homosexuală, favorizând o serie de protejați de sex bărbătesc, printre care contele italian Agarotti, căruia i-a dedicat un poem intitulat *Orgasmul*. Prototip ideal al regelui-războinic, mulți l-au adulat ca pe un erou. Când Napoleon a

vizitat mormântul său după înfrângerea Prusiei, a spus: „Pălăria jos, domnilor. Să fi trăit el, nu mai eram noi aici“. (*N.a.*)

[182] Osterman și Münnich au fost condamnați la moarte, o pedeapsă cerută în mod special de mareșalul Dolgoruki, care fusese surghiunit și aproape executat în timp ce Osterman era la putere. Pe 18 ianuarie 1742, când Osterman și-a pus capul pe butuc în fața unei mulțimi avide, un glas a răsunat tunător: „Dumnezeu și împărăteasa ți-au cruțat viața!“. Prizonierii grațiați au pornit spre Siberia unde, la un moment dat pe drum, Münnich a trecut pe lângă victima lui, Biron, căruia Elisabeta îi îngăduise să se stabilească pe o moșie provincială. Osterman a murit în Siberia, în 1747. (*N.a.*)

[183] *Pisma i zapiski imperatriți Elizavetî Petrovnî*, *1741–1761*, pp. 1–3, Elisabeta către Petru, 10 ianuarie 1742; încoronare Tokmakov, pp. 86–87; *AKV*, 1870, Elisabeta către Voronțov, 30 ianuarie 1739. Politică externă: *SIRIO*, nr. 52, p. 100. Ordonă lui Bestujev să examineze scrisorile Prințesei Johanna: *AKV*, 1870, nr. 1, p. 10, Elisabeta către M. Voronțov, 20 iunie 1745. Frederic cel Mare: Tim Blanning, *Frederick the Great: King of Prussia* (în continuare, Blanning), p. 90; orgasm/homoerotica, pp. 64–69; politica rusă, pp. 189–207; disprețuiește puterea femeilor și pe Elisabeta, p. 191. Voronțov, maniere alese: F. A. Vîcikov (ed.), „Zapiski Favie“, *Istoriceskii vestnik*, 1887, nr. 29, p. 389 (în continuare, Favier). Voronțov: Manstein, p. 342; Anisimov, *Elizabeth:* Voronțov „sărmanul“, eclipsare și revenire, pp. 211–217; Gannibal, p. 219. Căderea lui Osterman: Manstein, p. 330; firea lui Lestocq, pp. 318–319. Bestujev: Mark Cruse și Hilde Hoogenboom (editori), *Catherine II, The Memoirs of Catherine the Great* (în continuare, *Catherine*) 8; Lestocq intrigant, *ibidem*, p. 16; fire păcătoasă, *ibidem*, p. 8. Voronțovi și Șuvalovi: LeDonne, *Familiile*, pp. 299–301; Nikita Trubețkoi ca ministru pentru treburi interne, *ibidem*, pp. 298–300 și LeDonne, pp. 90–91. Încoronare: Manstein, p. 337; Wortman, p. 44. Comploturi prusac/francez: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 93–109. Căderea lui La Chétardie: *AKV*, 1871, nr. 2, pp. 4–6, Bestujev către Voronțov, 6 iunie 1744. Sărăcie lucie: *AKV*, 1871, nr. 2, p. 12, Bestujev către Voronțov, 2 august 1744; pp. 33–37, Bestujev către Voronțov, 18 august 1744.

[184] Când au fost arestați doi uneltitori mărunți, Sophie Liliefeld și soțul ei, tânăra era însărcinată, însă Elisabeta a insistat că, „indiferent de situația acesteia, ținând seama că amândoi au nesocotit sănătatea Suveranului, nu exista niciun motiv de a-i cruța pe nelegiuiți, fiind mai bine să nu mai știe nimeni de ei un veac de-acum înainte, decât să se aștepte vreun lucru bun de la ei“. În afară de Lopuhina, principala victimă a fost Anna Bestujeva, ale cărei relații scoteau în evidență cât de mică era lumea curtenilor; ea era fiică a cancelarului Golovkin, fostă soție a procuratorului-general Iagujinski, acum măritată cu fratele vicecancelarului Bestujev. (*N.a.*)

[185] Cazul Lopuhina: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 152–154; Manstein, pp. 401–402.

[186] Familia Brunswick: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 160–170.

[187] Intrigile prințesei Johanna: *RA*, 1904, nr. 2, p. 465; *AKV*, 1870, I. Elisabeta către Voronțov, lustrație preliminară a Johannei sau a Ecaterinei, 20 iunie 1745; John T. Alexander, *Catherine the Great: Life and Legend* (în continuare,

Alexander), pp. 23–43. Viața Ecaterinei până la lovitura de palat se bazează pe *Catherine*; Anisimov, *Elizabeth*, pp. 230–245; Isabel de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great* (în continuare: Madariaga, *Russia*), pp. 1–30; Simon Dixon, *Catherine the Great* (în continuare, Dixon) și Alexander, pp. 17–60. Obiectivul de a plăcea: *Catherine*, p. XLV; sosirea, educația, împărăteasa, *ibidem*, pp. 8–17; popularitatea, *ibidem*, p. 26; intrigile mamei, *ibidem*, pp. 30–31; variola lui Petru, *ibidem*, p. 23; nunta, *ibidem*, p. 32; Bestujev, pp. 64–65; Blanning, pp. 187–200.

[188] Soțul Annei, Anton, a continuat să trăiască în Holmogor cu patru dintre copiii lui, timp de peste douăzeci de ani, până la moartea sa, în 1776. Copiii lor, doi băieți și două fete, au rămas prizonieri în casă acolo, umili, însă mulțumiți, pentru o perioadă de aproape patruzeci de ani. În anii 1770, una dintre fete, pe atunci în vârstă de treizeci și șapte de ani, a rugat-o pe Ecaterina cea Mare „să ni se permită să ieșim din casă și să mergem la plimbare pe pajiște; au auzit că acolo cresc flori“ și, de asemenea, „să ne trimită pe cineva care să ne învețe cum să ne îmbrăcăm adecvat… întrucât nici noi, nici servitorii noștri“ nu știm cum se poartă un corset sau o tocă. Aceste scrisori erau atât de sfâșietoare, încât în 1780 Ecaterina cea Mare le-a dat voie celor patru să se mute în Danemarca, însă foștii prizonieri nu erau obișnuiți cu o viață normală. În 1803, prințesa Ekaterina Antonova de Brunswick l-a întrebat pe Aleksandru I dacă ea nu ar putea să se întoarcă la Holmogor, „fiindcă pentru mine acolo era raiul pe pământ“. Ultimul membru al familiei a murit la vârsta de șaizeci și șase de ani, în Danemarca, în 1807. Cât despre Julie von Mengden, după douăzeci de ani de închisoare, a fost eliberată la vârsta de patruzeci și trei de ani, de către Ecaterina cea Mare, în 1762, și a murit în 1786. (*N.a.*)

[189] Familia Brunswick: *Catherine*, pp. 81, 87; Anisimov, *Elizabeth*, pp. 155–156, 160–170. Incidentul vizetei ascunse: *Catherine*, pp. 35–39; Elisabeta enervată, *ibidem*, p. 198.

[190] A comandat un nou Palat de Iarnă, angajându-l pe Bartolomeo Rastrelli (fiul lui Carlo Rastrelli), dar capodopera rococo a acestuia a fost Palatul Ecaterina, numit după mama ei, la Țarskoe Selo. Totul s-a făcut în pripă, iar Elisabeta s-a amestecat în toate detaliile. „Era ca pânza Penelopei“, glumea Ecaterina. „Ce era făcut astăzi era distrus mâine. Clădirea aceea a fost demolată de șase ori și reconstruită la loc.“ Însă rezultatul, finisat în 1756, era uluitor — o fațadă lungă de 300 metri cu aproximativ 100 kilograme de aur; Marea Sală măsura peste 900 metri pătrați. Camera de Chihlimbar avea panouri din chihlimbar (un dar primit de Petru cel Mare de la regele prusac Frederic Wilhelm) montate în aur. Elisabeta adoptase stilul rococo chiar și la vehicule: trăsura ei preferată, comandată de la Paris de Kiril Razumovski (în zilele noastre expusă în Muzeul Armurăriei din Kremlin), era atât de mare, încât roțile erau mai înalte decât un om; portierele și panourile laterale erau pictate de François Boucher, cu scene mitologice senzuale. (*N.a.*)

[191] A menține standardele impuse de Elisabeta costa atât de scump, încât până și miniștrii ei erau veșnic pe punctul de a se ruina și mereu se milogeau pentru bani. „Am fost nevoit să cumpăr și să mobilez case întregi, cu servitori și

trăsuri, iar pentru ceremonii și festivități a trebuit să procur uniforme, veșminte somptuoase, artificii și bucate pentru festinuri“, i-a spus Voronțov Elisabetei, cerând bani pentru un „om sărac“ ca el, fiindcă „întreținerea unei case a început să depășească venitul meu zilnic. Îndatoririle mele mă obligă să trăiesc ca un ministru, nu ca un filozof“. Bestujev s-a rugat de Voronțov să intervină pe lângă împărătească în legătură cu datoriile lui personale, căci „altminteri voi fi constrâns să trăiesc în vechea mea cocioabă de lemn și să organizez întâlnirile cu ambasadorii tot acolo!“ Chiar și Ecaterina, care trăia dintr-o alocație generoasă, a ajuns curând să aibă mari datorii. (*N.a.*)

[192] *AKV*, 1870, nr. 1, p. 10, Elisabeta către Bestujev, 20 iunie 1745. Politica externă: *SIRIO*, nr. 52, p. 100. Ascensiunea lui Razumovski, firea bună: A. A. Vasilicikov, *Semeistvo Razumovskih*, nr. 1, pp. 45–50. Petzold, în *SIRIO*, nr. 6, p. 616. Bestujev și Voronțov se folosesc de Razumovski pentru a transmite împărătesei rugămințile lor: *AKV*, 1871, nr. 2, p. 170, Bestujev către Voronțov, 21 decembrie 1752; Anisimov, *Elizabeth*, pp. 200–204. Frumusețea împărătesei: Liria, *Pisma o Rossii*, pp. 34, 115; *Catherine*, p. 93. Vanitatea: Favier, pp. 189–190, 385–395. 15 000 toalete: Jacob von Stäehlin, „Zapiski o Petre Tretiem“, *ChOIDR*, 1866, nr. 4, p. 100. Pierderea celor 4 000 de rochii: *Catherine*, p. 123. Elisabeta poruncește prăvăliilor franceze: *RA*, 1778, nr. 16, 1, pp. 10–15. Trai costisitor: Voronțov către Elisabeta, *AKV*, 1871, nr. 2, p. 617. Sărăcia lui Voronțov: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 216–217. Datoriile bănești ale Ecaterinei: *Catherine*, p. 16. Descrierea balului: Maurice de la Messelière, *RA*, 1874, nr. 12, pp. 970–972. Obiceiuri nocturne: bijuteriile lui Pauzie, *RS*, 1870, nr. 1, p. 76; *Catherine*, p. 202. Moravuri: *Catherine*, pp. 96–97; pariu de încornorare, *ibidem*, p. 189; penurie de mobilier, *ibidem*, p. 104; incendii, *ibidem*, p. 123; Anisimov, *Elizabeth*, pp. 167–181. Prăbușirea casei lui Razumovski: *Catherine*, pp. 58–59; Dixon, pp. 65–90. Religie: Anisimov, *Elizabeth*, p. 53; Soloviev, vol. 42, pp. 106–107.

[193] Ecaterina/Petru: *Catherine*, p. 39; Elisabeta îl face pe Petru monstru, agasant, *ibidem*, p. 198; Petru ca soț, *ibidem*, pp. 35–43, 199; Cernîșevii, *ibidem*, p. 43; instrucție pentru Petru, *ibidem*, p. 47; arestarea Cernîșevilor, *ibidem*, p. 49; dulăi în dormitor, *ibidem*, pp. 53–54 și 70; Cioglokova, *ibidem*, p. 40–47; complotul lui Buturin în favoarea lui Petru, *ibidem*, p. 76; șobolan spânzurat, *ibidem*, p. 121; Madame Stratagemă, *ibidem*, p. 146; călărie frenetică, *ibidem*, p. 91; nepot monstru: Elisabeta își bate joc de Petru, *ibidem*, p. 126.

[194] Elisabeta a poruncit represiuni severe împotriva credincioșilor de rit vechi. Existaseră decrete ineficiente pentru expulzarea evreilor în 1727 și 1740. Împărăteasa a dat ordin acum ca aceste decrete să fie aplicate. Când un ministru a subliniat utilitatea comerțului făcut de evrei, Elisabeta a scris: „Nu mă interesează să obțin profit de la dușmanii lui Hristos“. Iar atunci când Bestujev a întrebat-o dacă putea angaja în serviciu un evreu la Viena, ea „a refuzat, nevrând să aibă niciun evreu în slujba ei“. Antisemiții sunt dispuși adesea să ignore originea evreiască a medicilor lor: Elisabeta îl preluase de la Anna pe medicul evreu dr. Sanchez. (*N.a.*)

[195] Piotr Șuvalov, însurat cu Mavra, confidenta împărătesei, a fost un ministru ingenios și novator, care răspundea de afacerile interne ale statului, iar mai târziu a fost șef al artileriei, introducând reforme în domeniul fiscal și al armamentului. Era renumit pentru vanitatea și lăcomia lui, acaparând monopolul asupra seului și al pescuitului de balene, ca să poată trăi într-un „lux asiatic, acoperit de diamante ca marii moguli“, spunea diplomatul francez Jean-Louis Favier. Fratele său Aleksandr, care suferea de un tic nervos spasmodic, concretizat într-o „grimasă hidoasă“, i-a urmat răposatului Ușakov în funcția de șef al poliției secrete, fiind supranumit „Teroarea curții, a orașului, a întregului imperiu“. (*N.a.*)

[196] Șerbi și stăpâni în timpul domniei Elisabetei: LeDonne, pp. 84–91; șerbi surghiuniți pentru insolență în 1760, abrogare în 1802: *ibidem*, pp. 212–214. Elisabeta și evreii: *AKV*, 1871, nr. 2, p. 138, Bestujev către Voronțov, 21 decembrie 1745.

[197] Elisabeta îmbătrânind: Favier, pp. 189–90, 385–395; ascensiunea Șuvalovilor, Ivan Șuvalov mai multă putere decât un ministru, *ibidem*, p. 392; Piotr Șuvalov ca Marii Moguli, *ibidem*, p. 394; Ivan Șuvalov, înfățișare plăcută, carte, șansă: *Catherine*, p. 75; Beketov îl provoacă pe Razumovski, p. 95; Anisimov, pp. 216–218; J. T. Alexander, „Ivan Shuvalov and Russian Court Politics, 1749–1763“, în A. G. Cross și G. S. Smith, *Literature, Lives and Legality in Catherine's Rusia*, (în continuare, „Alexander Shuvalov“), pp. 1–13; Longworth, *Împărătese*, pp. 207–208. Ivan Șuvalov, bunătatea personificată, și Ecaterina cea Mare, vechi prieteni: Varvara Golovin, *Memoirs of Countess Varvara Golovin*, p. 44. Aleksandr Șuvalov teroare, grimasă și tic: *Catherine*, pp. 130–131.

[198] Elisabeta l-a trimis pe Kiril într-o călătorie de inițiere prin Europa, cu intenția de a face din acest cazac-căprar un mare nobil. Kiril a studiat la Universitatea din Göttingen. Când s-a întors, la vârsta de optsprezece ani, împărăteasa l-a numit președinte al Academiei de Științe; când avea douăzeci și doi de ani, l-a făcut hatman al Ucrainei și conte, Kiril Razumovski rămânând un curtean favorit pe toată durata domniei Elisabetei și, ulterior, a Ecaterinei. În Baturin, capitala hătmăniei cazacilor, a construit un palat neoclasic. Mai târziu, când fiii lui se purtau ca niște aristocrați, Kiril le reamintea de unde se trăgeau, chemându-l pe valetul lui: „Auzi, ia adu-mi mie zdrențele de țăran cu care am venit eu la Sankt-Petersburg. Vreau să-mi aduc aminte de vremurile fericite când mânam turma, strigând «Bâr! Bâr!»“. (*N.a.*)

[199] Este vorba despre Natalia Narîșkina (soția țarului Aleksei și mama lui Petru cel Mare) și Praskovia Saltîkova (soția țarului Ivan al V-lea). (*N.t.*)

[200] *Mareșal al curții*, în germ. în text, conform cinului (tabelul rangurilor) instituit de Petru cel Mare. (*N.t.*)

[201] *Catherine*, p. 72; ar îndura cnutul, *ibidem*, p. 174; amantele lui Petru, scrisori, *ibidem*, pp. 81–83, 153; Ecaterina l-ar fi putut iubi, *ibidem*, p. 199; Narîșkin, *ibidem*, p. 103; Cernîșev, *ibidem*, p. 105; Saltîkov, *ibidem*, pp. 109–112; conversație despre sex, *ibidem*, pp. 112–114; Saltîkov sau Narîșkin, *ibidem*, p.

117; Bestujev încurajează, *ibidem*, p. 115; gravidă cu Pavel, Șuvalov, *ibidem*, p. 130–131; nașterea lui Pavel, *ibidem*, p. 133; ispita, *ibidem*, p. 200.

[202] Întorsăturile inedite ale acestei perioade sunt personificate de un diplomat francez travestit, Chevalier d'Eon, care a sosit acum în Sankt-Petersburg, ca agent al rețelei secrete de spioni „Le Secret du Roi" („Secretul Regelui"), aflată în slujba regelui Ludovic al XV-lea, cu scopul de a obține tronul Poloniei pentru vărul regelui și de a încheia o alianță franco-rusă. D'Eon, care se născuse, se pare, cu organe genitale hermafrodite, mai mult bărbătești, decât femeiești, era nesigur în privința transsexualității lui, fenomen specific mai degrabă secolului al XXI-lea. În Sankt-Petersburg, a susținut că adoptase o identitate feminină, Mademoiselle Auguste, pentru a comunica mai ușor cu Elisabeta, fiindcă la balurile ei în travesti asemenea transformări sexuale păreau absolut firești. Dar se pare că și-a născocit această travestire sexuală în Sankt-Petersburg. Criza transsexuală propriu-zisă a apărut mai târziu, când a fost trimis la Londra, în 1673. Acolo, l-a pus într-o situație jenantă pe rege, dezvăluind cu inconștiență planurile de invadare a Marii Britanii. Se zvonea că d'Eon era de fapt femeie. În 1777, Ludovic al XVI-lea l-a renegat, dar l-a iertat, cu condiția să adopte identitatea de femeie, ceea ce d'Eon a și făcut până la capătul vieții, afirmând că el se născuse femeie. Totuși, când a murit în 1810, doctorii au constatat că era bărbat. (*N.a.*)

[203] Când Elisabeta a aflat de planurile lui Frederic cel Mare, de a o înlătura de la tron și de a-l aduce la putere pe Ivan al VI-lea, a înăsprit măsurile de securitate, deja draconice, în jurul prizonierului, acum în vârstă de cincisprezece ani, care a fost mutat la Fortăreața Shlisselburg. Ivan a fost adus o singură dată la Sankt-Petersburg, unde, în casa lui Petru Șuvalov, Elisabeta l-a analizat pe acest tânăr, care arăta ca o epavă, cu ochii duși în fundul capului, bâlbâit și pe jumătate nebun, deși știa cine era. A fost trimis înapoi în locul secret unde era ținut închis într-o izolare completă — o variantă rusă a omului cu masca de fier. „Dacă hulește, puneți-l în lanțuri", a poruncit Aleksandr Șuvalov. „Dacă nu vrea să asculte, loviți-l cu un băț." În eventualitatea oricărei tentative de a-l elibera, băiatul trebuia ucis imediat. (*N.a.*)

[204] *Catherine*, pp. 147–150; Bestujev vs. Șuvalov/Voronțov, *ibidem*, p. 151–152; planul lui Bestujev, *ibidem*, p. 191; Petru, amantă, *ibidem*, p. 153; Bestujev discreditat, *ibidem*, p. 159; Petru urăște Rusia; nepot afurisit, *ibidem*, p. 198. Această relatare despre Războiul de Șapte Ani se bazează pe Blanning, *Frederick the Great*, pp. 208–281; opiu, *ibidem*, p. 234; Kunersdorf, *ibidem*, p. 239; unitatea de comandă, *ibidem*, p. 266. Leșinul Elisabetei, Bestujev alarmat: *AKV*, 1871, nr. 2, p. 211, Bestujev către Voronțov, 9 septembrie 1757. Retragerea lui Apraksin: *AKV*, nr. 1, pp. 368–369, Voronțov către Bestujev, 12 septembrie și 14 octombrie 1757; Anisimov, *Elizabeth*, pp. 113–143; Ivan Șuvalov, *ibidem*, pp. 220–221. Război condus de Ivan Șuvalov: Soloviev, vol. 42, p. 45. Șuvalov: Aleksandru, pp. 7–13; Earl of Ilchester și Mrs. Langford Brook (editori), *Correspondence of Catherine the Great wheb Grand Duchess with Sir Charles Hanbury-Williams and Letters from Count Poniatowski*, pp. 59–90, 165–70, 235–245. Ivan al VI-lea: Anisimov, *Elisabeth*, pp. 261–262;

Alexander Brickner, *Imperator Ioann Antonovich i ego rodstvenniki*, pp. 520–534.

[205] Căderea lui Bestujev, Voronțov cancelar: Favier, p. 389; Anisimov, *Elisabeth*, pp. 215–217, 242–246. Ecaterina în pericol: *Catherine*, p. 173; Ecaterina câștigă prieteni, *ibidem*, p. 179; Elisabeta leșină, *ibidem*, p. 181; cum face nevasta să rămână însărcinată?, *ibidem*, pp. 182–183; arestarea lui Bestujev, *ibidem*, p. 189; fire împăciuitoare și înfățișare, *ibidem*, p. 200; confruntare cu împărăteasa, *ibidem*, p. 202–211; *AKV*, 1820, nr. 1, pp. 6–8, Elisabeta către M. Voronțov, 3 și 21 ianuarie 1739; *AKV*, 1871, nr. 2, p. 211, Bestujev către Voronțov, 9 septembrie 1757.

[206] Soloviev, vol. 42, p. 21. Petru și Rusia: *Catherine*, p. 165.

[207] Blanning, pp. 236–281; Anisimov, *Elizabeth*, pp. 113–143; sfârșit de partidă, *ibidem*, pp. 246–248; Scrisoare către Buturlin: Longworth, p. 227. Rușii nu-i vor bate niciodată pe prusaci, zice Petru: Soloviev, vol. 42, p. 21; *Catherine*, p. 165; declinul Elisabetei, complotiștii, graviditate, Daşkova, *ibidem*, pp. 45–50, 74–107. Elisabeta: Favier, pp. 189–190, 385–395. Ivan Șuvalov, pierderea puterii: *RA*, 1870, nr. 7, p. 1396, Ivan Șuvalov către M. Voronțov, 29 noiembrie 1761. Picioare umflate, boală, furuncule: Anisimov, pp. 237–237. Epurarea lui Trubețkoi: LeDonne, pp. 21, 86, 90.

[208] Soloviev, vol. 42, pp. 1–12; Ivan Șuvalov către Panin despre succesiune, *ibidem*, nr. 42, p. 77; propunerea de lovitură, făcută de Daşkova, *ibidem*, nr. 42, p. 82; Ecaterina cea Mare (în continuare, EcM), *Memoirs*, 1955, „Ultimele gânduri ale MSI Elisabeta Petrovna“, pp. 329–338. Moartea Elisabetei: Anisimov, *Elizabeth*, pp. 243–248; Longworth, *Empresses*, pp. 228–229.

[209] Petru a rechemat din exil victimele anilor 1740 — Julie von Mengden, Lopuhina cu limba smulsă, Biron și mareșalul Münnich, în vârstă de șaptezeci și nouă de ani. Șeful Colegiului de Război, Alekandr Glebov, a fost promovat ca procurator-general, Dmitri Volkov a devenit secretar de stat. Guvernul s-a mutat efectiv în casa lui Glebov. Unchii lui Petru, prințul Georg de Holstein și prințul August Friedrich de Holstein-Beck, s-au alăturat Consiliului său, cel de-al doilea fiind numit în funcția de guvernator-general al Sankt-Petersburgului, un rol-cheie pentru siguranța statului. (*N.a.*)

[210] Acesta a fost Miracolul Casei de Brandenburg. În aprilie 1945, Hitler, încolțit în buncărul său din Berlin, în timp ce Aliații strângeau cercul în jurul lui, spera ca moartea președintelui american F.D. Roosevelt să rupă alianța adversarilor săi și să-l salveze, la fel cum făcuse moartea Elisabetei pentru eroul lui, Frederic cel Mare. Portretul regelui atârna ca o speranță în buncăr. (*N.a.*)

[211] Scrisorile lui Petru al III-lea către/de la Frederic al II-lea: *RA*, 1898, nr. 1, decembrie 1760 — martie 1762 (erou, 15 martie, Petru către Frederic), p. 7; Soloviev, vol. 42, pp. 1–12 și 22–28; *PSZ*, 15, 11, 445, 21 februarie 1762; *PSZ*, 15, 11, 444, 18 februarie 1762; *PSZ*, 15, 11, 481, 21 martie 1762; *PSZ*, 15, 11, 538, 18 mai 1762; Blanning, pp. 253–257 — citatul lui Frederic cel Mare „moare o singură femeie... ce feste îți poate juca soarta“. Domnia: Soloviev, vol. 42, pp. 79–87; Gudovici ca hatman, Petru o avertizează pe Daşkova, *ibidem*, nr. 42, pp. 78–82; ieniceri/Gărzi desființate, *ibidem*, nr. 42, pp. 60–68;

comportament, *ibidem*, nr. 42, pp. 64–68; Breteuil, *ibidem*, nr. 42, p. 75; Anisimov, *Elizabeth*, p. 211. Orlovii îl poreclesc „pocitanie“, scrisorile lui Aleksei Orlov de la Ropșa: Dixon, pp. 124–125.

[212] Țarul l-a promovat pe Piotr Șuvalov, căzut în dizgrație (și muribund), în gradul de feldmareșal (împreună cu „Teroarea“) și i-a oferit lui Ivan postul de vicecancelar, însă fostul favorit a cerut să se retragă. Aleksei Razumovski s-a retras și el de la Curte. (Pe patul de moarte, Elisabeta îl pusese pe Petru să-i promită că îi va onora pe frații Razumovski și Șuvalov.) (*N.a.*)

[213] Goltz, Schwerin — scrisori către Frederic, avertizările lui Frederic către Petru al III-lea: *RA*, 1898, nr. 1, pp. 7–16, Petru al III-lea către Frederic al II-lea, 15 mai 1762, umblu pe străzi; Soloviev, vol. 42, pp. 28–32, 60–70; Blanning, pp. 254–256. Poliția secretă și Ivan al VI-lea: Soloviev, vol. 42, pp. 73–74; Ruud, p. 11. Oferte Șuvalov: Soloviev, vol. 42, pp. 59–61. Corpul de cadeți: Andrei Cernîșev râde de Ivan Șuvalov, *Pisma Șuvalovu*, *RA*, II, 1869, 1844. Șuvalov: Anisimov, *Elizabeth*, p. 222. Voronțov către Petru al III-lea: Soloviev, vol. 42, pp. 55–63.

[214] Spectacolul cu focuri de artificii a fost organizat de generalul Abram Hannibal, finul negru al lui Petru cel Mare. Ca favorit al Elisabetei, generalul era detestat de Petru al III-lea. La începutul dineului, prințul Georg de Holstein i-a înmânat lui Hannibal un ordin imperial, prin care era demis din funcție. „Sunt concediat după cincizeci și șapte de ani de serviciu leal“, a spus Hannibal, care „s-a retras la moșiile lui“. (*N.a.*)

[215] Amenințarea lui Petru al III-lea la 9 iunie: Soloviev, vol. 42, pp. 76–78; Gannibal, I, p. 228; *Elizabeth*, pp. 230–245; Madariaga, *Russia*, pp. 1–30; Alexander, pp. 17–60.

[216] Această relatare despre ascensiunea și domnia Ecaterinei a II-a se bazează cercetarea originală publicată în întregime în Simon Sebag Montefiore, *Prince of Princes: The Life of Potemkin* (de asemenea, publicată în „Ecaterina cea Mare & Potemkin“) (în continuare, Montefiore), precum și pe biografii ale Ecaterinei de J. T. Alexander, Isabel de Madariaga și Simon Dixon; dar referințele pentru scrisorile-cheie sunt indicate: Alexander, pp. 1–16; Madariaga, *Russia*, pp. 21–37; E. R. Daşkova, *Memoirs of Princess Dashkova*, pp. 45–46, 74–80; Montefiore, pp. 39–47, Ecaterina către Stanislav Poniatowski, 2 august 1762; A. N. Pîpin (ed.), Catherine the Great, *Socieneniia imperatriţî Ekaterina II*, (în continuare, *Socineniia*), 12, p. 547; Stanislas Auguste Poniatowski, *Mémoires, secrets et inédits*, vol. 1, p. 377; *RA*, 1898, nr. 1, pp. 14–15.

[217] *Sochineniia*, nr. 12, p. 547; *SIRIO*, 1873, nr. 12, pp. 2–4, Robert Keith către dl Grenville, 1 iulie/12 iulie 1762; Madariaga, *Russia*, pp. 21–37; Alexander, pp. 5–16; Montefiore, pp. 40–44; Daşkova, pp. 74–80. Aclamarea Ecaterinei: *RA*, 1867, nr. 4, pp. 482–486, Regimentul de Gardă Călare în iunie 1762. Calul lui Potemkin: Reginald Pole-Carew, anecdote rusești în Antony Archive, CO/R/3/92, nepublicate. Petru al III-lea roagă: *RA*, 1811, nr. 5, pp. 22–23, Petru al III-lea către Ecaterina, 29 și 39 iunie 1762; Montefiore, pp. 44–45.

[218] Frederic cel Mare nu s-a mirat aflând de căderea protejatului său, însă a subestimat-o pe succesoarea acestuia: „(Petru) s-a lăsat îndepărtat ca un copil trimis la culcare“, zicea el. „Ecaterina este tânără, neputincioasă, singură într-o țară străină, unde riscă să intre la închisoare. Frații Orlov au făcut totul. Ecaterina este incapabilă să guverneze. A sărit în brațele celor care au vrut să o salveze. Lipsa de curaj și refuzul de a urma sfatul lui Münnich l-au dus la pieire pe Petru al III-lea.“ (*N.a.*)

[219] Dixon, pp. 122–139; Montefiore, pp. 48–62; *SIRIO*, nr. 7, pp. 108–120; *SIRIO*, nr. 42, pp. 475, 480; Anisimov, *Elizabeth*, p. 245.

[220] *SIRIO*, nr. 7, pp. 120–150, nr. 1, p. 216, nr. 42, pp. 470–475; Soloviev, vol. 42, pp. 103–107, inclusiv Frederic cel Mare către contele de Ségur. Evrei: Soloviev, vol. 42, p. 106. Căsătorie Orlov: Dixon, pp. 124–125. „Pocitania noastră“ și scrisorile lui Aleksei Orlov despre asasinarea lui Petru: O. A. Ivanov, „Zagadka pisem Alexeia Orlova iz Ropși“, *Mosskovskii jurnal*, 1995, nr. 9, p. 15. Ropșa: Alexandre Spirodovici, *Les Dernières Années de la cour de Tsarkoïe-Sélo*, (în continuare, Spirodovici), vol. 1, p. 231.

SCENA 4

Epoca de aur

Lista personajelor

ECATERINA A II-A CEA MARE, împărăteasă (1762–1796) (născută Sophie de Anhalt-Zerbst), văduva lui Petru al III-lea

PAVEL I, împărat (1796–1801), fiul lui Petru și al Ecaterinei

Natalia Alekseievna (născută prințesă Wilhelmina de Hessen-Darmstadt), prima soție a lui Pavel

Maria Fiodorovna (născută prințesă Sophia Dorothea de Württemberg), a doua soție a lui Pavel

ALEKSANDRU I, împărat (1801–1825), primul fiu al lui Pavel și al Mariei

Elisabeta Alekseievna, soția lui Aleksandru I (născută prințesă Louise de Baden)

CONSTANTIN I, împărat (1825), cel de-al doilea fiu al lui Pavel și al Mariei

Anna Fiodorovna (născută prințesă Juliane de Saxa-Coburg-Saalfeld), soția lui Constantin

FAVORIȚII ECATERINEI: aghiotanți generali

Grigori Orlov, mare comandant al artileriei, conte, ulterior prinț

Aleksandr Vasilcikov, „Supă Congelată“

Grigori Potemkin-Tavriceski, prinț, „Alcibiade“, „Ciclopul“, „Serenisim“

Piotr Zavadovski, secretar imperial, ulterior conte, membru al Consiliului, „Petrușa“

Semion Zorici, „Sălbaticul“

Ivan Rimski-Korsakov, „Regele Epirului“

Aleksandr Lanskoi, „Sașa“

Aleksandr Ermolov, „Negrul Alb“

Aleksandr Dmitriev-Mamonov, conte, „Dl Haină roșie“

Platon Zubov, conte, ulterior prinț, „Negruț“, „Dintele“, „Zodiac“

CURTENI: miniștri etc.

Nikita Panin, oberhofmeister al marelui duce Pavel, membru al Colegiului de Externe, conte

Zahar Cernîșev, președintele Colegiului de Război, conte

Kiril Razumovski, conte, hatman al Ucrainei, apoi feldmareșal

Piotr Rumiantev-Zadunaiski, conte, feldmareșal

Aleksei Orlov-Cesmenski, amiral, conte, frate cu Grigori, „Omul-cu-Cicatrice“

Aleksandr Bezborodko, ministru al Afacerilor Externe, ulterior conte, prinț, cancelar

Nikolai Saltîkov, oberhofmeister al lui Pavel, apoi al lui Aleksandru, ulterior conte și prinț, președinte al Colegiului de Război

Valerian Zubov, conte, „Copilul“, frate cu Platon

Fiodor Rostopcin, demnitar la Curtea lui Pavel I

Contesa Praskovia Bruce, doamnă de onoare a Ecaterinei Alexandra Branițka (născută Engelhardt), nepoata lui Potemkin, contesă, „Sașenka“

Ekaterina Scavronskaia (născută Engelhardt), nepoata lui Potemkin, contesă, „Katinka“, „Pisoiaș“, „Îngeraș“, „Venus“

Ekaterina Nelidova, amanta lui Pavel, „Micul Monstru“

Contesa Varvara Golovina, curteană și prietenă cu marea ducesă Elisabeta

La mijlocul lunii septembrie 1762, Ecaterina, împreună cu fiul ei Pavel, în vârstă de opt ani, și cu tutorele acestuia, Panin, au intrat cu mare alai în Moscova. Pe 22 septembrie, s-a încoronat împărătească la Catedrala Adormirii Maicii Domnului. După aceea, în cadrul decernării onorurilor cu prilejul încoronării, Grigori Orlov a fost numit aghiotant general, un titlu care a ajuns să aibă același sens ca marele șambelan din timpul împărătesei Anna — *innamorato*[221] imperial. Toți cei cinci frați Orlov și Panin au fost ridicați la rangul de conte. Potemkin a primit alte 400 de suflete și rangul de mare maestru al dormitorului imperial.

Imediat după ceremonie, micuțul Pavel s-a îmbolnăvit, având febră mare. Ecaterina, care oricum detesta Moscova unde, în adolescență, fusese la un pas de moarte, era disperată la gândul că băiatul putea muri: el era singurul pilon de legitimitate al regimului ei, întrucât ea nu putea avea nicio pretenție la tron, decât dacă Pavel scăpa cu viață. Din fericire, băiatul s-a însănătoșit.

Revenind la Sankt-Petersburg, Ecaterina era perfect conștientă de poziția ei precară. Supraveghind cu strictețe pe toată lumea, prin intermediul agenților Expediției Secrete, și în același timp având grijă să măgulească abil toate facțiunile, evitând pe cât posibil orice ofense, împărăteasa prezenta o imagine liniștitoare, plină de zâmbete, perspicacitate și o imperturbabilă încredere de sine. Aproape imediat a apărut un complot urzit de câțiva ofițeri din regimentul de gardă, care urmăreau să-l înscăuneze pe Ivan al VI-lea, însă planurile lor au fost rapid dejucate. Muncind asiduu și susținut — „Timpul nu-mi aparține mie, ci imperiului“, obișnuia ea să spună, aidoma lui Petru cel Mare —, Ecaterina se scula în fiecare dimineață la șase, își făcea singură cafeaua, înainte ca servitorii să se trezească, și se apuca de lucru. Știind ce toalete îi veneau bine și cunoscând gusturile supușilor ei ruși, se îmbrăca elegant, dar niciodată extravagant, cu rochii lungi în stil rusesc, pentru activitatea de zi cu zi. Acum, la vârsta de aproximativ treizeci și cinci de ani, „se putea spune despre ea că era încă frumoasă“, în viziunea ambasadorului britanic Sir George Macartney, în timp ce prințul de Ligne, care a cunoscut-o mai târziu, socotea că era „mai mult impozantă, decât frumoasă“: toți menționau coloritul plăcut al tenului, dantura sănătoasă și ochii albaștri strălucitori.

Compunea nenumărate scrisori în fiecare zi, recunoscând că suferea de o „grafomanie“, care completa celelalte preocupări obsesive pe care le avea — „anglomania“, pasiunea ei pentru picturile și grădinile englezești, de asemenea „plantomania“, clădirile neoclasice și ceea ce ea numea o „lăcomie vorace“ pentru colecționarea obiectelor de artă, toate aceste predilecții fiind totodată manifestări ale personalității ei maiestuoase. A adăugat un pavilion la Palatul de Iarnă, pe care l-a numit Micul Ermitaj, unde își depozita obiectele de artă și organiza serate intime pentru prietenii ei. În tradiția lui Petru cel Mare, a fixat zece reguli pentru oaspeții ei:

1. Toate rangurile vor fi lăsate la ușă, împreună cu săbiile și pălăriile.

2. Prejudecățile și ambițiile vor fi, de asemenea, lăsate la ușă.

Și la sfârșit:

10. Nimeni nu are voie să-și spele rufele murdare în public și fiecare își va vedea de treaba lui până la plecare.

La fel ca Elisabeta, Ecaterina a II-a folosea *tables volantes*[222], acționate cu scripeți, pentru a evita prezența indiscretă a servitorilor. Ulterior, a adăugat o nouă aripă a clădirii, cunoscută drept Vechiul Ermitaj, pentru a se făli cu colecțiile ei de artă[223]. Redacta decrete, scrisori, piese satirice și instrucțiuni, iar în permanență scria și își revizuia memoriile secrete. Neobosită, Ecaterina știa să se pună în valoare: scrisorile ei adresate lui Voltaire și celebrilor *philosophes* erau menite să devină un model de corespondență.

Politiciană înnăscută, Ecaterina a II-a era extrem de realistă în privința limitărilor propriei autocrații: „Când faci un lucru, trebuie să fie în așa fel încât oamenii să-și spună că l-ai făcut exact cum voiau ei să fie“. Când secretarul său invoca puterea nemărginită a împărătesei, aceasta râdea: „Nu-i chiar așa de ușor cum crezi tu. În primul rând, ordinele mele nu ar fi aduse la îndeplinire, dacă nu ar fi genul de ordine care să poată fi aduse la îndeplinire… Ascult sfaturi, mă consult și când sunt convinsă că am aprobarea generală, formulez ordinele și am plăcerea de a urmări ceea ce tu numești obedință oarbă. Iar acesta era fundamentul unei puteri nemărginite“. Dar când autoritatea ei era contrazisă, devenea implacabilă, deși niciodată crudă: „Este nevoie să ai colți de lup și o coadă de vulpe“. Când a aflat de un nobil care o critica în mod repetat, l-a povățuit să înceteze, sau

altminteri „să se mute într-un loc unde nici corbii n-ar putea să-i găsească oasele“.

Primea miniștri dimineața și întocmea decretele. La 11 a.m., își făcea toaleta, discuta cu Orlov și, adesea, mergea la o plimbare doar cu el, însoțită de ogarii ei preaiubiți și două doamne de onoare. După prânzul de la ora unu, lucra în apartamentele ei până la șase, „ora amantului“, când îl primea pe Orlov, înainte de a se găti pentru o gală, o zi de recepții la curte (duminica), teatru (lunea și joia) sau un bal mascat (sâmbăta). În toate aceste ocazii, Ecaterina, care înțelegea perfect ce însemna importanța fastului, își afișa grandoarea în fața Europei. Se retrăgea cu Orlov și îi plăcea să fie în pat pe la ora unsprezece seara.

„În poziția mea, îi scria Ecaterina fostului ei iubit Poniatowski, sunt obligată să fiu extrem de precaută. Cel mai neînsemnat soldat din Regimentul de Gardă își zice când mă vede: «Iată opera mea»“. Poniatowski, care nu încetase să o iubească, visa să se însoare cu ea. Naivitatea aceasta o enerva pe Ecaterina: „Întrucât trebuie să vorbesc pe șleau, din moment ce tu te încăpățânezi să ignori ce ți-am spus, cert e că dacă ai veni aici, este foarte posibil să fim omorâți amândoi“. Însă polonezul dezamăgit avea să fie consolat regește.[224]

*

„Îl trimit pe contele Keyserling în Polonia imediat ca să te facă rege după moartea suveranului“, îi scria Ecaterina lui Poniatowski, la o lună după lovitura de stat. August al III-lea a murit în septembrie, iar Orlovii și Cernîșevii doreau ca fiul acestuia să urmeze la domnie, însă Ecaterina l-a ales pe Poniatowski. Decizia ei nu era nicidecum consecința vreunui capriciu imperial menit să răsplătească niște servicii sexuale; dimpotrivă, Ecaterina a II-a întruchipa cu sânge rece tot ce putea însemna *raison d'état*[225], continuând politica lui Petru cel Mare de a controla Polonia ca pe un satelit, printr-un rege clientelar. Poniatowski, având legături cu magnații poloni prin mama lui, care era din familia Czartoryski, avea să i se supună cu desăvârșire, deși încă mai fabula: „Dacă am dorit tronul, a fost fiindcă te-am văzut pe tine înscăunată (împărătească)“. Când Ecaterina l-a pus la punct, el s-a mai miorlăit galant: „Decât să mă faci rege, adu-mă mai bine lângă tine“.

Frederic cel Mare a fost bucuros să sprijine această politică, în schimbul unei susțineri din partea Rusiei, iar o alianță a fost semnată pe 31 martie 1784. Pe 26 august, Seimul Poloniei, înconjurat de trupe rusești, l-a ales ca

monarh pe Poniatowski, cu numele de regele Stanisław al II-lea August. „Nikita Ivanovici!“, a exclamat extaziată Ecaterina, adresându-se lui Panin. „Te felicit pentru regele pe care noi l-am creat. Acest eveniment sporește enorm încrederea pe care o am în tine.“[226] Panin vedea în alianța cu Prusia un prim pas spre un nou „Sistem nordic“ al puterilor protestante scandinave, pentru întărirea controlului Rusiei asupra regiunii baltice și îngrădirea „Blocului catolic“, format din Austria și Franța. Între timp, dacă tot îl făcuse rege pe fostul ei amant, oare urma acum să se mărite cu actualul iubit și să-l facă astfel împărat pe Orlov?[227]

*

Dacă a-l aduce pe Poniatowski în Rusia ar fi fost o modalitate rapidă de a fi ucisă, la fel se putea spune și despre eventualitatea în care s-ar fi măritat cu Orlov. Numai că toată viața Ecaterina tânjise după atmosfera intimă a unei familii, pe care se vedea nevoită să o caute alături de prieteni și amanți.

Părinții ei muriseră. Fiul ei Pavel era încă mic, dar, așa cum se întâmplă în multe familii regale, relația lor era viciată de inevitabila succesiune ereditară la tron, care răsturna complet duioșia firească a sentimentului matern. Majoratul lui Pavel putea vesti prăbușirea ei. Dacă Pavel se dovedea abil, prerogativele lui deveneau incontestabile. Din fericire, firea lui labilă a compromis relația dintre fiu și mamă, dar a îndreptățit guvernarea Ecaterinei.

În locul unei familii, Elisabeta și-a creat o clică intimă. Prietena ei cea mai apropiată era o doamnă de onoare, aflată de mult timp în anturajul ei: contesa Praskovia Bruce, fiica contesei Rumianțeva, cândva amanta lui Petru cel Mare. Bruce era aliata ei în toate chestiunile amoroase — „persoana căreia îi pot spune orice, fără vreo teamă de consecințe“. Aveau aceleași gusturi la bărbați și același entuziasm sexual, ceea ce a dus la reputația Praskoviei de „gustătoare“ care „testa“ dinainte amanții împărătesei. S-a dovedit până la urmă că lucrurile erau un pic mai complicate, însă orice monarh are nevoie pentru asemenea chestiuni de un confident, care să îmbine lealitatea unui prieten cu tactul unui diplomat și simțul practic al unui codoș.

Ecaterina l-a iertat pe „mucalitul înnăscut“ care era Lev Narîșkin, pentru faptul că îl susținuse pe Petru al III-lea, și l-a numit din nou mare maestru al cailor imperiali, dar nefiind deloc sportiv de felul lui i s-ar fi potrivit mai bine, glumea împărăteasa, titlul de „maestru al catârilor“. Însă, pentru Ecaterina, amantul dintr-un moment sau altul avea să fie

întotdeauna centrul vieții ei. Nefiind nici pe departe o nimfomană, așa cum o prezintă legendele țesute în jurul ei, Ecaterina a II-a, văzând caracteristicile unei obsesive monogamii în serie, adora să joace cărți în odăile ei confortabile și să discute subiecte literare și artistice cu iubitul ei: i-a dat aghiotantului general Orlov apartamentul de deasupra ei. Ori de câte ori ar fi vrut, acesta cobora pe scara verde direct în apartamentele împărătesei. Ecaterina juca partide de cărți, faraon și *bésigue*, în fiecare seară cu Orlov, cu care avea o relație de dragoste, deși mai exista un admirator al împărătesei în palat. Potemkin, pe care îl cunoscuse în seara loviturii de stat, era vestit pentru fizicul lui arătos („părul lui e mai frumos decât al meu“, spunea ea), inteligența sclipitoare, interesul pentru teologie și talentul de a imita. Odată, când Orlov se căznea degeaba să o distreze pe împărăteasă, aceasta l-a invitat pe Potemkin. Când i-a cerut să-și etaleze măiestria de imitator, Potemkin a negat că ar fi avut un asemenea talent, dar a vorbit cu un vag accent german, care era identic cu accentul împărătesei. După o scurtă tăcere, în care cei de față așteptau să vadă dacă Ecaterina gustase gluma, împărăteasa a izbucnit în hohote de râs. La un moment dat, când s-a întâlnit cu Potemkin pe coridoarele palatului, acesta a căzut în genunchi în fața ei, a luat-o de mână și i-a declarat că o iubea.

Împărăteasa nu l-a încurajat, deși a avut grijă de cariera lui, promovându-l în funcții înalte. Viața lui amoroasă era legendară, iar unele indicii sugerează că e posibil să fi avut o aventură cu prietena ei, contesa Bruce. Pe urmă, subit, a dispărut de la Curte. Se spune că ar fi fost snopit în bătaie cu niște tacuri de biliard de către frații Orlov, pentru că flirtase cu Ecaterina. Mai plauzibil, a fost vorba de o infecție. Oricare ar fi fost adevărul, cert este că a rămas fără ochiul stâng și neîncrezător în sine însuși, cufundându-se într-o depresie. Ecaterina voia să afle ce se întâmplase cu Potemkin, trimițându-i un mesaj prin intermediul contesei Bruce: „Este foarte regretabil când un om cu asemenea merite alese renunță la societate, la Patrie și la cei care îl prețuiesc“. Când a revenit la Curte, bărbatul cândva cunoscut drept Alcibiade, pentru spiritul și frumusețea lui, a căpătat o nouă poreclă: „Ciclopul“.

Orlov ocupa un loc central în viața Ecaterinei, care avea nevoie de el și îl iubea; se arăta afectuoasă cu el, un bărbat căruia îi plăcea muzica și care cânta. „După dineu“, se consemna în Jurnalul Curții, la un moment dat, „Majestatea Sa Imperială s-a întors cu grație în apartamentele ei interioare, iar domnii din salonul de jocuri au cântat cântece;

apoi, au cântat cântăreții de la Curte și servitorii și, din ordinul contelui G.G. Orlov, soldații din Regimentul de Gardă, au cântat cântece vesele într-o altă cameră“. De-acum, Ecaterina trebuia să păstreze un echilibru armonios între frații Orlov, dornici să se afirme, și vechea aristocrație. Aidoma oricărui favorit, Grigori căuta să perpetueze poziția fraților prin căsătorie.

Zvonurile au tulburat echilibrul fragil al Curții. „Împărăteasa poate face cum dorește ea“, a prevenit-o Panin, „însă Madame Orlov nu va fi niciodată împărătească a Rusiei“. În mai 1763, în timp ce Ecaterina era într-un pelerinaj de la Moscova la Rostov, un postelnic al curții, Hitrovo, a fost arestat pe motiv că uneltise pentru a-i ucide pe frații Orlov și a aranja căsătoria Ecaterinei cu Ivan al VI-lea. Cazul a scos din discuție un mariaj cu Orlov.

La 5 iulie 1764, în timp ce Ecaterina a II-a făcea o vizită în provinciile baltice ale imperiului, a doua ei mare vizită de acest fel, un ofițer dezaxat, Vasili Mirovici, a încercat să-l elibereze pe Prizonierul Numărul Unu — cândva cunoscut drept Ivan al VI-lea — din străfundurile fortăreței Shlisselburg, pentru a-l înscăuna împărat. Neștiind că Ecaterina a II-a confirmase ordinele date de Elisabeta și Petru al III-lea, prin care prizonierul trebuia să fie ucis dacă ar fi încercat cineva să ajungă la el, Mirovici și prietenii lui au luat cu asalt postul de pază de la poartă și s-au îndreptat spre celulă. După o luptă cu împușcături, Mirovici l-a găsit pe fostul împărat într-o baltă de sânge, înjunghiat în mai multe locuri. A sărutat cadavrul și s-a predat. Ecaterina s-a întors valvârtej în capitală. Mirovici a fost decapitat, în timp ce acoliții lui au fost supuși temutei pedepse *Spitsruten*, în care victimele, dezbrăcate până la brâu, treceau prin două rânduri de vergi, într-un șir de 1 000 de oameni care îi plesneau cu nuiele. O pedeapsă, în care îndurai de zece sau douăsprezece ori asemenea lovituri, putea fi fatală.

Doi foști țari muriseră în împrejurări oribile, dar dispariția lor și faptul că fiul ei era minor îi lăsau cale liberă Ecaterinei să-și exercite vraja. În mod uimitor, uzurpatoarea de origine germană, instigatoare a asasinării țarului care era și soțul ei, a ajuns să fie celebră nu numai ca țarină a Rusiei și conducătoare de succes a imperiului, ci și ca monarh absolut al Epocii Luminilor, fiind interlocutoarea preferată a filozofilor francezi.[228]

*

Pe 30 iulie 1767, Ecaterina, într-o caleașcă trasă de opt cai și urmată de șaisprezece trăsuri ale curtenilor, printre care doi

Orlovi, doi Cernîșevi și Potemkin, precum și fiul ei Pavel, au pornit cu alai de la Palatul Golovin din Moscova, intrând în Kremlin, pentru a inaugura proiectul ei iluminist, Comisia Legislativă. Cinci sute de delegați, aleși din nobilime, târgoveți, țărani și etnici neruși, i s-au alăturat pentru o slujbă de binecuvântare în Catedrala Adormirii Maicii Domnului (musulmanii așteptând afară), iar apoi s-au îndreptat pe jos spre Palatul Fețetelor, pentru a lansa Instrucțiunile Ecaterinei a II-a. În semn de devotament față de împărăteasă, toți favoriții ei erau angajați în proiectul noului cod de legi: revenit recent după un an și jumătate de misterioasă absență, Potemkin, protejatul ei rămas cu un singur ochi, a fost numit unul dintre „Păzitorii Popoarelor Exotice“, în timp ce Grigori Orlov a dat citire textului Instrucțiunii, redactat chiar de împărăteasă, în cadrul unei ceremonii asemănătoare cu deschiderea Parlamentului de către monarhul britanic.

„Instrucțiunile“ Ecaterinei a II-a condensau idei preluate din operele scrise de Montesquieu, Beccaria și filosofii iluminiști, ca de pildă *Enciclopedia franceză* coordonată de Denis Diderot. Filosofii iluminiști francezi nu semănau cu liberalii democratici moderni, dar se opuneau superstițiilor și tiranei, propovăduind valorile justiției, ordinii și rațiunii. Aidoma tuturor intelectualilor trufași, erau flatați de favorurile potentaților epocii și aveau o slăbiciune pentru despoții luminați și extravaganți. Ecaterina a II-a împărtășea sincer ideile lor și ura sclavia. În spatele fațadelor baroce ale palatelor, îndeosebi în Moscova, știa că existau robi închiși în temnițe insalubre — „Din nicio casă de-acolo nu lipsesc colierul de fier, lanțurile și instrumentele de tortură pentru cei care comit fie și cea mai măruntă infracțiune“. Existau și cazuri extreme, cum au fost uciderile în serie săvârșite de Daria Saltîkova, tânără văduvă și membră a familiei mamei împărătesei Anna, care a torturat și a omorât sute de șerbi.[229] Dar această onestitate principială nu a împiedicat-o pe Ecaterina a II-a să dăruiască mii de suflete favoriților ei. Se ferea cu strictețe să atace privilegiile nobilimii ruse, în special dreptul de a deține șerbi. De fapt, dispunând de milioane de șerbi pe domeniile Coroanei, ea însăși era cel mai mare proprietar de șerbi din imperiu, or Ecaterina a II-a știa că acest parteneriat dintre țar și nobilime, bazat pe o convergență de interese comune — pe de o parte, serviciu în guvern și în armată, iar pe de altă parte dreptul de proprietate și asuprire a milioane de robi — constituia temelia imperiului. Nu s-a întâmplat ca împărăteasa să rateze prea multe ocazii de a consolida statul rus imperial.

Dacă această Comisie Legislativă a fost concepută și ca un mijloc de promovare a convingerilor iluministe ale împărătesei și a filantropiei ei, efectul scontat a întârziat să se facă simțit. Delegații erau dornici să discute petiții sau să pledeze pentru chestiuni de ordin social și local, în loc să dezbată probleme privind imperiul — deși ei au fost cei care au inventat supranumele „Ecaterina cea Mare“, pe care Voltaire l-a preluat și l-a răspândit în toată Europa. Acest forum de discuții a început curând să o agaseze pe Ecaterina. S-a întors la Sankt-Petersburg, unde turbulențele războiului și ale dragostei au scutit-o de deliberările anoste ale Comisiei.[230]

*

În iunie 1768, cazacii ruși, în încercarea de a înfrânge niște rebeli polonezi care se răsculaseră împotriva regelui Stanislas, i-au urmărit până dincolo de graniță, pe teritoriul Imperiului Otoman, unde s-au dezlănțuit într-un masacru asupra unor evrei și tătari. La 25 septembrie, sultanul Mustafa al III-lea l-a arestat pe ambasadorul rus, aruncându-l în temnița Fortăreței celor Șapte Turnuri, gestul echivalând cu declararea războiului. Desfășurând 80 000 de ostași, cele două armate ale Ecaterinei a II-a, una condusă de comandantul suprem prințul Aleksandr Golițîn, iar cealaltă sub comanda destoinicului Piotr Rumiantev, au înaintat năvalnic pe malurile Nistrului în jos, cu ordinul de a cuceri sudul Ucrainei. Dacă totul decurgea bine, urmau să lupte în continuare în jurul Mării Negre și să atace Crimeea, trecând apoi Prutul și Dunărea în Bulgaria de azi, pentru a se îndrepta amenințător spre Constantinopol.

„Soldații mei au pornit să se bată cu turcii, de parcă s-ar fi dus la nuntă“, comenta entuziasmată și foarte încrezătoare Ecaterina a-II-a, în corespondența ei cu Voltaire. Dar politicienii belicoși au descoperit curând că războiul nu e niciodată o petrecere de nuntă. Armata era formată din țărani înrolați pentru o perioadă de douăzeci și cinci de ani, smulși din satele sau familiile lor și, adesea, tratați cu asprime de ofițerii-proprietari de șerbi. Dar, sub anumite aspecte, serviciul militar le oferea prilejul să scape de sărăcia vieții rurale. Aveau posibilitatea să ajungă ofițeri și, în ciuda disciplinei, găseau un spirit ortodox și național unic în mijlocul acelor comune militare cunoscute drept „arteluri“, una dintre particularitățile care făceau ca armata rusă să aibă un formidabil moral (și să coste mai ieftin decât oricare alt echivalent al ei occidental). „Turcii cad ca popicele, spunea un refren, dar oamenii noștri stau tari — deși fără cap.“

Când a fost ocupată prima fortăreață otomană, Ecaterina a II-a era în culmea fericirii, însă după aceea alte cuceriri au venit mai greu. Aleksei Orlov — Omul-cu-Cicatrice — a sugerat o „croazieră“ în Mediterana, iar Ecaterina a poruncit ca flota din Marea Baltică să treacă prin Gibraltar ca să-i atace pe otomani, bucurându-se de sprijinul rebelilor arabi și ortodocși. Orlov, care nu fusese niciodată pe mare, comanda expediția — deși l-a lăsat să se ocupe de navigație pe amiralul său, scoțianul Samuel Greig. Pe 24 iunie 1770, Omul-cu-Cicatrice a lansat pe mare corăbii incendiare spre flota otomană ancorată în portul Cești. Flota sultanului a fost distrusă, iar după această manevră victorioasă Omul-cu-Cicatrice a căpătat o nouă poreclă: Cesmenski. Rușii deveniseră temporar stăpânii Mediteranei răsăritene și, pentru prima oară, s-au lansat într-o incursiune militară în lumea arabă, bombardând porturile siriene și, timp de șase luni, ocupând orașul Beirut.[231]

În aceeași zi cu Bătălia de la Cești, Rumianțev, în fruntea unei armate ruse de 25 000 de ostași, a înfrânt armata turcă, cu mult mai numeroasă, în Bătălia de pe malurile râului Larga (azi în Republica Moldova), iar în august o obținut o altă victorie în Bătălia de la Cahul. Glacial și aspru din fire, Rumianțev, care învățase arta războiului de la Frederic cel Mare în timpul Războiului de Șapte Ani, mare nobil și frate al contesei Bruce, considerat drept fiul natural al lui Petru cel Mare, și-a câștigat astfel bastonul de mareșal.

Ecaterina a II-a și-a imortalizat victoriile, creând la Țarskoe Selo un parc tematic cu triumfurile armatei ruse, cu obeliscuri pentru bătăliile terestre și un lac cu o coloană pentru Cești.[232] Dar situația nu era prea strălucită în imperiu, și nici în budoarul împărătesei: în luna noiembrie a acelui an, eroicul general care a adus înapoi depețele lui Rumianțev a fost Potemkin.[233]

*

Pe plan personal, relația Ecaterinei cu Orlov devenea încordată. Pe un plan mai obiectiv, se putea spune că exista o eroare de concepție la frații Orlov: inteligența, forța fizică, bunul gust și farmecul nu erau reunite într-un singur om, ci distribuite cu o admirabilă justețe între cei trei bărbați: Omul-cu-Cicatrice avea intransigența, Fiodor — cultura, în timp ce Grigori avea doar curajul, farmecul și înfățișarea frumoasă. „Toate calitățile lui pozitive erau puse în umbră de desfrâu.“ Diderot, care l-a întâlnit la Paris, spunea despre el că era ca „un cazan mereu în fierbere, dar care nu produce nimic“. Gusturile lui ordinare erau notorii. „Orice e suficient de bun

pentru el“, remarca Durand de Distroff, un diplomat francez. „(Grigori Orlov) iubește așa cum mănâncă — e la fel de fericit cu o calmucă sau o țărancă finlandeză, ca și cu cea mai frumușică fată de la Curte. Iată ce gen de bădăran este acest om.“

Ecaterina a II-a începuse să se sature de intelectul limitat și de manierele lui grosolane, dar ulterior i-a povestit lui Potemkin că „Orlov ar fi rămas (cu ea) pentru totdeauna dacă nu s-ar fi plictisit el primul“. Purta o corespondență secretă cu Potemkin, a cărui carieră o urmărea cu nespusă atenție. La începutul războiului, Potemkin a primit cheia protocolară de șambelan al curții, un semn de înaltă favoare. Dar în același timp îi scria Ecaterinei pe un ton galant: „Singurul mod prin care îmi pot exprima recunoștința față de Majestatea Ta este să-mi vărs sângele pentru gloria Ta. Cea mai bună modalitate de a dobândi succese este să îți slujești cu înfocare Suverana și să tratezi cu dispreț propria-ți viață“. Ecaterina i-a trimis o notă lui Zahar Cernîșev, președintele Colegiului de Război: „Șambelanul Potemkin trebuie expediat la război“. Potemkin s-a remarcat prin strălucite fapte de arme, în calitate de general de cavalerie. „El a fost eroul victoriei“, raporta comandantul lui, Rumianțev, după doar o singură bătălie. Este puțin probabil să se fi întors la Curte fără vreun îndemn din partea împărătesei, iar Jurnalul Curții menționează că Potemkin a cinat cu ea de unsprezece ori în timpul scurtului său sejur. Pe urmă, s-a dus înapoi pe front, repurtând noi victorii. În timp ce Rumianțev asedia Silistra, iar un alt general invada Crimeea, fierbințeala molimei făcea ravagii în rândurile armatei; recoltele au rămas pipernicite; iar apoi a sosit vestea cumplită.

*

Ciuma bubonică făcea ravagii în Moscova. Prin august 1770, zilnic mureau cam 500 de oameni. Când guvernatorul a fugit din calea epidemiei, orașul a scăpat de sub control și o gloată dezlănțuită l-a ucis pe episcop. La 21 septembrie 1771, Grigori Orlov a plecat valvârtej la Moscova unde, înfruntând vitejește gloatele, a restabilit ordinea. Ecaterina a II-a i-a construit un arc de triumf la Țarskoe Selo. „Contele Orlov, îi spunea ea unuia dintre cei cu care coresponda în Apus, este cel mai chipeș bărbat din generația lui“.

Orlovii păreau oameni de încredere, însă Ecaterina a II-a se consulta în secret cu Potemkin, care revenise la Sankt-Petersburg. Mai târziu, împărăteasa a regretat că nu începuse o relație cu Potemkin în 1772. În același timp, Ecaterina l-a însărcinat pe Orlov să înceapă tratative cu turcii la Focșani.

Supravegheat de Rumianțev și Potemkin, Orlov nu s-a descurcat, plecând furios de la negocieri. Ecaterina a II-a cerea ca otomanii să recunoască independența Crimeii, un prim pas spre controlul exercitat de Rusia. Dar Austria și Prusia impuneau un preț pentru a-și da consimțământul: împărțirea Poloniei. Ecaterina a fost de acord cu așa-numita Primă Împărțire, în care Rusia, Prusia și Austria au anexat teritorii din Polonia. Dar exact când pacea părea aproape stabilită, Suedia i-a îndemnat pe otomani să lupte în continuare.

Pe 30 august 1772, Ecaterina l-a desemnat pe Aleksandr Vasilcikov, un ofițer din regimentul de gardă, flegmatic, dar arătos, în funcția de nou aghiotant general și l-a pus să se mute în apartamentul din Palatul de Iarnă, vecin cu odăile ei. În timp ce Orlov compromitea tratativele, Ecaterina a II-a își luase un nou amant. Orlov a venit înapoi în goana calului, dar a fost oprit — pentru „carantină“ — la porțile orașului, poruncindu-i-se să aștepte la moșia sa din apropiere. Ecaterina trebuia să fie precaută cu Orlovii. În cadrul unor parlamentări emoționale, i-a promis lui Grigori „să dea uitării tot ce se întâmplase“. Dar în schimb nu va uita niciodată „cât de mult datorez clanului vostru“. A rezolvat despărțirea lor, cu o generozitate care avea să devină emblematică pentru ea. Orlov a primit o pensie anuală de 150 000 de ruble, o sumă de 100 000 de ruble ca să se așeze la casa lui, 10 000 de șerbi, Palatul de Marmură, o clădire neoclasică pe care ea o înălța deja pentru el, și dreptul de a folosi titlul de prinț al Sfântului Imperiu Roman. Prințul Orlov a plecat într-o călătorie, iar la întoarcere a fost primit cu onoruri la Curte; Potemkin a fost promovat general de corp de armată, în timp ce Ecaterina încerca să se acomodeze cu Vasilcikov. Este posibil să-l fi ales pe Vasilcikov, tocmai fiindcă știa că Potemkin ar fi fost dominator, excentric și devorator. Numai că Vasilcikov i se părea mai mult decât anost. A recunoscut ulterior față de Potemkin că „atunci când mă mângâia, îmi venea să urlu“. L-a poreclit „*soupe à la glace*“ — „Supă Congelată“.[234]

*

Ecaterina a II-a dorea neapărat să iasă din război. Armata lui Rumianțev, distrusă de molimă, rămăsese înțepenită în asediul contra Silistrei, unde Potemkin s-a remarcat grație unor raiduri fulgerătoare ale cavaleriei. În iulie 1773, Ecaterina a menționat prima oară numele lui într-o corespondență cu Voltaire. Apoi, pe 17 septembrie, cazacii, tătarii și șerbii fugari din Iaiksk, aparținând ținuturilor de

graniță din sud-est, s-au răsculat sub conducerea unui cazac de pe Don, care susținea că era Petru al III-lea sculat din morți. Impostorul era, de fapt, Emelian Pugaciov, un dezertor care pretindea că rănile de scrofule de pe gât erau semne ale originii lui domnești. Răscoala lui a aprins butoiul cu pulbere. Răzvrătiții pustiau orașe, dezmembrau nobili, siluiau femei și le adăugau celor din „haremul împăratului", în timp ce armata lui Pugaciov își îngroșa rândurile, continuând să înainteze spre nord.

Și, ca și cum toate astea nu ar fi fost de ajuns, mai nou Ecaterina a II-a se confrunta și cu o provocare din partea fiului ei: pe 20 septembrie 1772, Pavel a împlinit optsprezece ani. Putea pretinde să se însoare, să aibă propria-i curte și să dețină un rol politic. Pavel și sfetnicul lui, Panin, considerau că țarul legitim se cuvenea să cârmuiască imperiul. Or, asta însemna un dezastru pentru Ecaterina a II-a.[235]

*

Era timpul ca Pavel să se însoare. Când era mai mic, Ecaterina îl tachinase pe tema dragostei, în timp ce Orlov și Panin îl duceau în vizită la domnișoarele de onoare. Când Pavel era la pubertate, Ecaterina i-a făcut cunoștință cu o tânără văduvă poloneză, din această legătură născându-se un băiat.[236] În mod deloc surprinzător, crescând în această ambianță dubioasă, Pavel se temea să nu ajungă încornorat de nevastă. Din punct de vedere cultural, era pătruns de spiritul iluminismului și învățase de la Panin că vanitatea războiului, absolutismul neîngrădit și cârmuirea exercitate de femei imorale — tot atâtea critici la adresa mamei lui — periclitau buna guvernare și ordinea socială. Totuși, aceste idei erau complet contrazise de credința lui în autocrația de drept divin cu puteri nelimitate, militarismul prusac și cavalerismul medieval.

Ecaterina a II-a a început să-i caute o soție printre prințesele mărunte ale Sfântului Imperiu Roman, din rândurile cărora provenea și ea. A ales-o pe prințesa Wilhelmina de Hessen-Darmstadt, pe care a invitat-o la Sankt-Petersburg. Pavel a plăcut-o, dar exact când tânăra s-a convertit la ortodoxism, luându-și numele de Natalia, el a fost implicat într-o intrigă, pusă la cale de un diplomat ambițios din Holstein, Caspar von Saldern, care urmărea să-l facă țar alături de Ecaterina a II-a. Panin a dezamorsat complotul, însă Ecaterina era speriată. Din acest motiv, a evitat să-i acorde lui Pavel dreptul de a beneficia de o curte princiară complet separată.

Pe 29 septembrie 1773, Pavel s-a însurat cu Natalia, evenimentul fiind marcat cu festivități spectaculoase și focuri de artificii. Existaseră momente în trecut când mama și fiul fuseseră apropiați, mai ales cu doi ani în urmă, când Ecaterina îl îngrijise în timpul unei boli, dar chiar și înainte de afacerea Saldern, Ecaterina considera că Pavel era un om îngust la minte, posac și lipsit de farmec. Acum, era și periculos. Rivalitatea avea să distrugă treptat firavele lor legături familiale.[237]

*

În timp ce Rusia se împotmolea tot mai adânc în acest război interminabil, iar regiunea sudică a fluviului Volga era devastată de răscoala lui Pugaciov, Sankt-Petersburg și Europa au urmărit cu fascinație cum prințul Orlov s-a întors vesel la Curte, unde Ecaterina a II-a avea o relație confortabilă cu „Supa Congelată". Frederic cel Mare, un analist expert în problemele Rusiei, observa că Orlov îndeplinea acum toate îndatoririle, „cu excepția regulatului", însă marele conducător de oști, pedant în homosexualitatea lui, era dezgustat de senzualitatea lascivă a Ecaterinei a II-a: „Este ceva teribil când penisul și vaginul ajung să decidă interesele Europei". Acum, când tronul ei era în pericol, Ecaterina a II-a a luat tocul în mână și a compus o scrisoare către un ofițer care participa la asedierea unei îndepărtate fortărețe otomane:

> Domnule! General și Cavaler, ești atât de absorbit, probabil, să te holbezi la Silistra, încât nu mai ai timp să citești scrisori… Dar, întrucât am mare grijă să păstrez pentru totdeauna indivizii bravi, deștepți și talentați, te implor să te ferești de primejdii. Când vei citi această scrisoare, e foarte posibil să te întrebi de ce ți-am trimis-o. La această întrebare, îți răspund: pentru ca tu să ai o confirmare a felului în care eu mă gândesc la tine, fiindcă am fost mereu.
>
> A ta nespus de binevoitoare, Ecaterina.

Imediat ce armata a răzbit prin lupte înapoi peste Dunăre, Potemkin, care a traversat ultimul fluviul, odată cu ariergarda, a pornit în galop spre Sankt-Petersburg, unde s-a prezentat urgent la Curte. Pe scările Palatului de Iarnă, a dat peste Orlov.

— Noutăți? a întrebat el.

— Nu, a ripostat prințul Orlov. Doar că eu sunt în coborâre, iar dumneata ești în urcare.

Altminteri, nu s-a întâmplat nimic. Vasilcikov a rămas pe poziții. Ecaterina pregeta. Spirit mereu nestatornic, oscilând între înclinații de cenobit și sibarit, Potemkin i-a cerut socoteală Ecaterinei și, apoi, a plecat valvârtej la Mânăstirea

Nevski, unde a declarat că voia să se călugărească. Contesa Bruce făcea naveta între chilia monahală și palatul imperial, aducând versurile romanței compuse de Potemkin, care era foarte muzical din fire:

> De cum te-am zărit, doar la tine m-am gândit. Dar, oh, Doamne, de ce pe mine m-ai făcut s-o ador numai pe ea?!

În cele din urmă, Ecaterina a cedat — așa cum își amintea într-o scrisoare către Potemkin:

> Atunci, a venit un anumit erou (*bogatîr*, cavaler din legendele medievale rusești) care, prin vitejia și comportamentul său, era deja foarte apropiat inimii mele: auzind de sosirea lui, lumea a început să clevetească, neștiind că noi îi scrisesem lui deja în secret, cu tainica intenție de a încerca să aflăm dacă el cu adevărat avea gândurile pe care le bănuia contesa Bruce, înclinațiile pe care eu doream să le aibă.

Potemkin a venit la ea, în Țarskoe Selo, apoi la Palatul de Iarnă. Când a devenit amantul ei, Ecaterina era captivată de această scânteietoare forță a naturii, afinitatea lor sexuală găsindu-și egalul doar în entuziasmul politic și intelectual împărtășit de amândoi.

„Scumpul meu“, îi scria ea lui Potemkin. „Sunt atât de fericită cu tine. Am stat patru ceasuri împreună, plictiseala se risipește și nu vreau să mă despart de tine. Dragul meu, prietenul meu, te iubesc nespus de mult: ești atât de chipeș, atât de deștept, atât de jucăuș, atât de spiritual. Când sunt cu tine, lumea nu mai contează pentru mine. N-am fost niciodată atât de fericită.“ Întâlnirile lor amoroase aveau loc în *bania*, baia palatului.

— Da sau nu? a întrebat contele Aleksei Orlov-Cesmenski.

— La ce te referi? a replicat împărăteasa.

— Iubești? a întrebat Omul-cu-Cicatrice.

— Nu pot să mint.

— Da sau nu?

— Da!

Omul-cu-Cicatrice a început să râdă.

— Vă întâlniți în *bania*?

— De ce crezi asta?

— Fiindcă de patru zile am văzut lumină la fereastră, la o oră mai târzie decât de obicei. A fost limpede că ieri ai stabilit un rendez-vous pentru mai târziu, fiindcă ați convenit să vă purtați cu răceală — ca să-i derutați pe ceilalți. Bună mișcare!

Doar Omul-cu-Cicatrice își permitea să vorbească așa cu ea, însă această conversație, pe care ea i-a relatat-o lui Potemkin, demonstra cât de electrizați erau curtenii. Încăperea băii răsuna de râsetele și cuvintele de dragoste ale

acestor doi amanți. „Dragul meu prieten“, nota ea la repezeală pe o hârtie. „Mi-e teamă să nu fii supărat pe mine. Dacă nu ești, cu atât mai bine. Vino repede în dormitorul meu și convinge-mă…“

„Supă Congelată“, bietul de el, era nefericit. „Eram doar un fel de femeie întreținută“, povestea el mai târziu. „Aproape că nu mai aveam voie să ies afară sau să mă văd cu altcineva. Când mi-am dorit cu înfocare Ordinul Sfânta Anna, i-am spus împărătesei și, a doua zi, am găsit 30 000 de ruble în buzunar. Cât despre Potemkin, el obține ce vrea. El este stăpânul.“ Vasilcikov s-a mutat de la palat; Potemkin s-a mutat la palat.

Ecaterina a II-a era într-o situație critică în continuare, însă acum avea un partener inteligent și neînfricat. „Am încetat să mai fiu cu un anumit personaj bun la suflet, dar extrem de anost, scria ea, pe care l-am înlocuit imediat cu unul dintre excentricii cei mai glorioși, spirituali și originali din acest veac al voințelor de fier“.[238]

*

„Femeia tot femeie rămâne“, scria îngrozit Frederic cel Mare, care a formulat principiul vaginal al misoginiei filosofice: „Când femeile sunt la putere, vaginul are mai multă influență decât o politică fermă călăuzită de rațiune“.

Așa avea să fie marea iubire și supremul parteneriat politic din viața Ecaterinei a II-a. Potemkin și Ecaterina erau complet diferiți ca stil de viață: ea era ordonată, germanică, calculată și rece; Potemkin era nestăpânit, dezorganizat, slav, emoțional și expansiv, altfel spus — verva întruchipată. Ea era cu zece ani mai mare, născută într-o familie princiară; el era fiul unui nobil mărunt din Smolensk, crescut în răsfăț printre cinci surori. În religie, ea era o raționalistă, aproape o atee, în timp ce el îmbina misticismul ortodox cu o rară toleranță iluministă. El era un mucalit; ei îi plăcea să râdă; el cânta și compunea muzică; ea era complet afonă, dar îi plăcea să asculte. El era nocturn; ea mergea la culcare la ora unsprezece în fiecare seară. Ea era practică în politica externă; el era imaginativ și vizionar. În timp ce ea iubea întotdeauna o singură persoană, el era un bărbat senzual și vorace, care nu se putea abține să nu seducă și să nu facă dragoste cu cele mai frumoase aristocrate și aventuriere din Europa timpului său — precum și cu cel puțin trei dintre nepoatele lui superbe.

Cu toate acestea, împărtășeau multe pasiuni — amândoi iubeau plăcerile trupești, fiind carnali și dezinhibați. Adorau literatura, arhitectura neoclasicistă și grădinile englezești

(Potemkin călătorea cu o grădină, cărată de robi, care era plantată oriunde se întâmpla să poposească peste noapte). Amândoi erau împătimiți colecționari de artă și bijuterii, amândoi savurau splendoarea și luxul, deși gusturile lui erau demne de un sultan, dacă nu chiar un faraon. Dar mai presus de toate trăiau amândoi pentru putere. Dintre bărbații pe care Ecaterina a II-a i-a iubit, Potemkin era singurul la fel de inteligent ca ea — Grigori Orlov spunea că Potemkin „era deștept ca diavolul“. Cu toate elanurile lui de fantezie poetică, Potemkin avea energia și perspicacitatea necesară de a face să se adeverească vaste proiecte, fiind un maestru al artei posibilului: „datoria noastră este să îmbunătățim realitatea“, așa definea el misiunea unui politician. „E înnebunită după el“, spunea prietenul ei, senatorul Ivan Elaghin. „E de așteptat să se iubească așa, din moment ce sunt exact la fel amândoi.“ Acesta este motivul pentru care Ecaterina îl numea „sufletul meu pereche“.

Ecaterina a II-a îi dădea deja lecții de comportament în societate lui Potemkin, pe care se lăuda mai târziu că îl ridicase din „sergent la gradul de mareșal“, și îl învăța culisele teatrului în politică: „Poartă-te cu abilitate în public și în felul acesta nimeni nu va ști ce gândim cu adevărat“. Chiar și în scrisorile lor de început, jocurile sexuale alternau cu jocurile de putere. „Ușile vor fi deschise“, scria ea într-un bilet. „Mă bag în pat. Scumpule, voi face ce-mi comanzi tu. Să vin eu la tine sau vrei să vii tu la mine?“

Îl alinta „Cazacul meu“, „Giuvaer“, dar și „Cocoșel de aur“, „Leul junglei“ și „Tigru“; el îi spunea întotdeauna „Matușka“. În timpul seratelor ei de la Ermitaj, unde ambasadorii preferați veneau să joace cărți, adesea Potemkin dădea buzna înăuntru, neanunțat și îmbrăcat cu halate de casă turcești sau chiar nădragi, mestecând vreo ridiche și plimbându-se melancolic prin cameră, ca o personificare orientală a unui erou slav, uneori plin de însuflețire și vervă, alteori posomorât și tăcut. Ecaterina a trebuit să rescrie lista regulilor pentru Ermitaj: „Regula Trei — Fiecare este rugat să fie vesel, fără totuși să distrugă, să spargă sau să muște ceva“.

La fel ca în cazul tuturor excentricităților lui, exista un lucru care îl caracteriza: Potemkin era un fenomen unic, căruia nu i se aplicau regulile valabile pentru oamenii obișnuiți. Chiar dacă o extenua cu toanele și ipohondria lui, intensitatea cu care îl dorea o uluia de-a dreptul:

> M-am trezit la cinci… Am dat porunci stricte trupului meu, până la ultimul fir de păr, să nu-ți mai arate niciun semn de iubire… Oh, Monsieur

> Potemkin! Ce scamatorii ai făcut ca să dezechilibrezi mintea unei persoane, considerată până acum drept una dintre cele mai sagace din Europa… Ce rușine! Ecaterina a II-a, victimă a acestei pasiuni nebune…, ca o dovadă în plus a supremei puteri pe care o ai asupra mea. În fine, smintită scrisoare, du-te unde sălășluiește eroul meu…

Împărăteasa era atât de îndrăgostită de el, încât se furișa în camera lui și aștepta afară în frig, până plecau aghiotanții lui. Scrisorile lor semănau cu e-mailurile moderne și ne putem imagina cum mesagerii mișunau grăbiți încolo și încoace, între apartamentele lor.

El: „Dragă Matușka. M-am întors, dar sunt înghețat… Întâi vreau să știu cum te simți".

Ea: „Mă bucur că te-ai întors, dragul meu. Eu sunt bine. Ca să te încălzești: du-te la *bania*".

El îi răspunde că acum a făcut baie.

Ea: „Frumosul meu, scumpul meu neasemuit pe lume, sunt plină de căldură și tandrețe pentru tine, iar tu vei avea protecția mea până la capătul vieții. Cred că ești mai chipeș decât oricând, acum după baie".

Ecaterina a II-a avea nevoie de el în acea perioadă când puterea ei trecea prin momente critice: „Am să-ți povestesc o sumedenie de lucruri și, în special, pe tema despre care am vorbit ieri". Pe 5 martie 1774, s-a folosit de el pentru a-i da ordine lui Cernîșev în chestiuni militare; Potemkin a fost avansat în gradul de locotenent-colonel al Regimentului de Gardă Preobrajenski, însă el s-a concentrat în primul rând asupra măsurilor necesare pentru a-l înfrânge pe Pugaciov. Cât despre război, Potemkin verifica deja clauzele păcii cu otomanii, însă sugera că era nevoie de încă o ofensivă: a convins-o pe împărăteasă să-l împuternicească pe Rumianțev, „și așa s-a ajuns la pace", cum spunea ea. Pe 31 martie, Potemkin a fost numit guvernator-general al Noii Rusii, regiunile recent cucerite în sudul Ucrainei. Ecaterina îi dăruia cu regularitate sume de câte 100 000 de ruble, dar pe el puterea îl interesa. A cerut să facă parte din consiliul de coordonare a războiului: „Iubitule, fiindcă m-ai rugat să te trimit cu ceva la Consiliu astăzi, am redactat o notă… Așa că dacă vrei să te duci, fii pregătit la amiază". Pe 30 mai, a fost promovat ca general-șef și vicepreședinte al Colegiului de Război. Această măsură a răsturnat vechiul echilibru al anturajului ei: Cernîșev a demisionat, dar cei doi amanți jubilau fericiți de reușita parteneriatului lor. „Generalul (mă) iubește pe mine?" îi scria ea. „Eu (îl) iubesc pe general".[239]

*

Pe 9 iunie, Rumianțev a trecut Dunărea și a lansat un atac în teritoriul otoman, însă pe 21 iulie s-au primit vești că Pugaciov, rebelul cazac, adunase o nouă armată și luase cu asalt Kazan. Regiunea Volgăi era în fierbere, devastată de un teribil război de clasă, concretizat printr-o răscoală a șerbilor și uciderea moșierilor. Avea de gând Pugaciov să pornească spre Moscova? Șocată de evoluția evenimentelor, Ecaterina a II-a a convocat de urgență Consiliul la Peterhof. Membrii clanurilor Orlov, Cernîșev și Razumovski, cu toții supărați din cauza ascensiunii lui Potemkin și îngroziți de Pugaciov, n-au vorbit aproape deloc, decât abia când Panin i-a sugerat lui Potemkin ca fratele lui, agresivul general Piotr Panin, să fie trimis să înăbușe în sânge revolta. Ecaterina îl detesta pe Piotr Panin, „un mincinos sadea“, dar a fost de acord, susținută de Potemkin.

Situația tensionată s-a destins peste două zile, la primirea veștii că Rumianțev, înarmat cu clauzele tratatului Ecaterinei, amendate de Potemkin, semnase Pacea de la Kuciuk-Kainargi. „Cred că astăzi este cea mai fericită zi din viața mea“, se bucura Ecaterina a II-a, fiindcă prin semnarea tratatului Imperiul Rus obținea ieșirea la Marea Neagră, o fâșie din sudul Ucrainei, independența Hanatului Crimeii, dreptul de a construi o flotă la Marea Neagră și, mai vag, rolul de protector al creștinilor din Imperiul Otoman, un drept ce avea să devină important în secolul următor.

Pe 13 iulie, generalii armatei ruse reușiseră în cele din urmă să-l înfrângă pe Pugaciov, care a fugit înapoi spre regiunea Donului, unde a fost trădat. Generalul Panin a decimat sate, a spânzurat de vii mii de rebeli, agățându-i de coaste cu un cârlig, iar pe alții i-a atârnat în șireang pe niște plute și le-a dat drumul pe Volga în jos. Pugaciov a fost osândit la moarte prin sfârtecare în patru, iar apoi decapitare, însă Ecaterina a II-a a poruncit îngăduitoare ca inculpatul să fie întâi decapitat.[240] Și așa a pierit strigoiul lui Petru al III-lea.[241]

*

După necazurile provocate de revolta condusă de Pugaciov, Ecaterina a II-a nu mai era dispusă să riște vreun nou incident provocat de diverși posibili impostori, mai ales acum când se confrunta cu un caz foarte diferit — „prințesa Elisabeta“, o tânără de douăzeci de ani, zveltă, cu trăsături de italiancă, un ten de alabastru și ochi cenușii, pretindea că era fiica împărătesei Elisabeta și a „împăratului nocturn“. Nimeni nu a descoperit vreodată adevărata ei identitate — unii spuneau că era fiica unui brutar din Nürnberg —, însă

tânăra avea abilitatea de a intra în grațiile unor aristocrați mai vârstnici și creduli. Omul-cu-Cicatrice monitoriza deplasarea ei prin Italia. Ecaterina a cerut pe un ton amenințător ca locuitorii provinciei siciliene Ragusa să o predea în mâinile rușilor. Dacă nu, „oricând se pot arunca niște bombe în orașul vostru“. Dar mai bine era ca „Omul-cu-Cicatrice“ să o „captureze fără nicio tevatură“.

Orlov-Cesmenski o curta pe prințesa farsoare. Ea credea că îl ducea de nas, dar când a urcat la bordul navei lui amiral, unde a fost întâmpinată ca o „împărătească“, „ticăloasa“ a fost arestată și expediată la Sankt-Petersburg, fiind întemnițată în Fortăreața Petru și Pavel. Prizoniera a apelat la clemența Ecaterinei a II-a, semnându-și scrisorile „Elisabeta“, însă împărăteasa nu a scăpat prilejul de a-i demonstra cum se poartă un monarh autocrat autentic: „Trimiteți pe careva să-i spună acestei femei infame că, dacă vrea să-și ușureze meschina soartă, trebuie să înceteze cu teatrul acesta de prost gust“.[242]

Ecaterina a II-a și Pavel au pornit spre Moscova pentru a celebra victoria cu arcuri de triumf, parade și focuri de artificii — primul dintre spectacolele grandioase regizat de impresarul ei de renume internațional, Potemkin. La 10 iulie, împărăteasa și țareviciul au trecut printre trupele aliniate în Kremlin, ea purtând o coroniță și o mantie purpurie tivită cu hermină, îndreptându-se spre un tedeum în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. De o parte și de cealaltă a împărătesei pășeau mareșalul Rumianțev și generalul Potemkin, în timp ce doisprezece generali țineau un baldachin purpuriu deasupra ei. După aceea, înconjurată de cei patru mareșali ai curții, Ecaterina a II-a a împărțit răsplățile victoriei: Rumianțev a primit supranumele de „Zadunaiski“ — „Transdanubianul“, plus 5 000 de suflete și 100 000 de ruble, în timp ce Potemkin a devenit conte, iar împărăteasa i-a promis: „Îți voi dărui portretul meu (o miniatură montată în diamante) în ziua păcii, ție, giuvaerul meu, dragostea mea, soțul meu“.

Relația lor era atât de înfocată, încât a început să-i mistuie pe amândoi. Ecaterina găsise un partener politic în Potemkin, însă ca om o scotea din minți cu toanele lui schimbătoare și cu gelozia feroce. Chiar dacă ea susținea că „pentru tine, aș face și imposibilul — voi fi umila ta cameristă sau slujnică, ori ambele“, era greu pentru un rus din veacul al XVIII-lea să aibă o relație echilibrată cu o femeie puternică și independentă din punct de vedere sexual. „Nu, Grișenka“, îl liniștea ea, „e imposibil ca eu să-mi schimb sentimentele față

de tine. Cum să mai pot iubi pe altcineva, după ce te-am iubit pe tine?!“ Îl avertiza că sănătatea lui era în pericol, dacă se tot frământa așa; îi spunea că se comporta ca un „tătar hain“, îl amenința că avea să se încuie în camera ei pentru totdeauna, dar pe urmă schimba tonul — „Te voi iubi mereu, indiferent cum vei fi tu“; pe urmă, și mai drăgăstoasă, îl îmbia: „Batiușka, vino la mine, ca să te pot liniști cu dezmierdările mele“. Dar și ea era exigentă și pretențioasă: când Potemkin a amenințat să-și omoare toți rivalii, susținând că Ecaterina avusese cincisprezece amanți înaintea lui, ea i-a scris „o destăinuire sinceră“, negreșit cel mai extraordinar document compus vreodată de un monarh. Recunoștea că avusese patru iubiți până la el, nega orice lascivitate, dar explica esența firii ei: „Problema este că inima mea nu poate rămâne fără dragoste, nici măcar o oră“. Înțelegea dilema lui și voia să-i alunge orice griji sau temeri: „Dragostea sufletului meu, *cher Époux*, soțul meu drag, vino să te cuibărești lângă mine, dacă vrei. Mângâierile tale sunt dulci și minunate pentru mine. Soțul meu preaiubit“.

Este de presupus că se cununase în secret cu Potemkin, pe care de atunci înainte îl numea adesea soțul ei, iar ea era pentru el „soția ta“. Dacă ea era „Matușka“, el a devenit „Batiușka“ — „tăticul“[243]. Dar acum se plângea că de multe ori nici nu mai vorbea cu ea. Potemkin părea să se îndepărteze de ea. Comportamentul lui o îngrozea, mai ales când nu o băga în seamă, chiar și la dineurile oferite de ea. Uneori, certurile lor îmbrăcau forma unor dueluri epistolare, care continuau pe parcursul multor misive:

Potemkin	*Ecaterina*
Dă-mi voie, iubita mea, să-ți spun asta,	Îți dau voie.
Ceea ce sper că va pune capăt supărării noastre.	Cu cât mai repede, cu atât mai bine.
Să nu te miri dacă sunt tulburat de dragostea noastră.	Nu fi tulburat.
Nu numai că m-ai copleșit cu bunătatea ta.	Și tu la fel pe mine.
Mi-ai găsit loc în inima ta.	
Vreau să fiu numai eu acolo,	
	Ești acolo pentru totdeauna, de neclintit,
dar mai presus de oricine altcineva.	
	și vei rămâne așa mereu.

Fiindcă nimeni nu te-a iubit vreodată atât de mult.	Văd și cred asta.
Și cum tu m-ai plămădit cu mâinile tale, să fii fericită arătându-te bună cu mine.	Nespus de fericită.
Și să-ți găsești tihna, după imensele strădanii ale înaltei tale Funcții, gândindu-te la mângâierea mea.	Bineînțeles.
Amin.	
	Fie ca frământările gândurilor noastre să înceteze și sentimentele noastre să curgă lin. Dragostea și tandrețea își vor găsi rostul.
	Cearta a luat sfârșit. Amin.

Ecaterina a II-a a început să se sature de hachițele lui, fiindu-i greu să înțeleagă presiunile resimțite de un favorit, mai ales așa de ambițios ca Potemkin. Atât ea, cât și Potemkin erau ca niște furnale umane, care aveau nevoie de cantități nesfârșite de laude, iubire și atenție — în particular, glorie și putere — în public. Exact aceste apetituri gargantuești făceau ca relația lor să fie dureroasă și productivă în egală măsură. Doar un aranjament stabilit cu delicatețe putea să-l mențină pe Potemkin ca partener și soț, dar în același timp să le lase amândurora libertatea de a iubi alte persoane. „Esența dezacordului nostru, reflecta ea, se referă întotdeauna la putere, și niciodată la dragoste."

Ecaterina a II-a lucra acum la o serie de reforme guvernamentale locale, Potemkin asigurând revizuirea documentelor. Însă proiectele inițiale erau elaborate de doi secretari proveniți dintre angajații lui Rumiantev — Aleksandr Bezborodko, un ucrainean dizgrațios, dar sagace și sârguincios, și Piotr Zavadovski, care era mai metodic și mai arătos. Ferindu-se de capriciile vulcanice ale lui Potemkin, Ecaterina și destoinicul Zavadovski s-au amorezat unul de celălalt, lucrând la aceste proiecte — iar Potemkin a trebuit să încuviințeze, deși ros de gelozie. Pe 2 ianuarie 1776, Zavadovski a fost numit aghiotant-general.

„150 de sărutări îți voi da bucuroasă în fiecare ceas. Îmi place surâsul tău", îi scria ea lui „Petrușa", încântat de puterile tămăduitoare ale sânilor ei și de dragostea lor. „Petrușinka, mă bucur că te-au vindecat pernuțele mele, dar dacă mângâierile mele sunt benefice sănătății tale, niciodată nu vei mai fi bolnav."

Ecaterina îl asigura permanent pe Potemkin, fire sensibilă, de locul aparte pe care îl ocupa în inima ei, de unde nimeni nu l-ar fi putut izgoni vreodată, și de favorurile speciale pe care le avea din partea ei:

> Stăpânul meu și soț al meu scump mie,
> De ce îți vine să plângi? De ce preferi să dai crezare imaginației tale morbide, și nu faptelor reale, care confirmă din plin sinceritatea soției tale. Nu s-a unit ea cu tine acum doi ani prin sfânt legământ? Te iubesc și rămân legată de tine pe veci.

I-a dăruit Palatul Anicikov (în timp ce el s-a instalat în Conacul Șepilev, lângă Palatul de Iarnă pe strada Millionnaia, astfel încât să poată intra în apartamentele Ecaterinei printr-un culoar acoperit) și i-a oferit titlul de prinț al Sfântului Imperiu Roman. De acum înainte, întotdeauna cunoscut drept „Serenisim“, Potemkin avea să fie partenerul și soțul ei, în timp ce fiecare beneficia de relații cu parteneri mai tineri.

Acum, exact când Ecaterina a II-a și Potemkin au schimbat direcția politicii externe, scandalul și tragedia s-au abătut asupra căsniciei lui Pavel.[244]

*

Pe 10 aprilie 1776, marea ducesă Natalia Alekseievna a intrat în travaliu, asistată de Ecaterina a II-a, într-un halat de casă. Natalia era deja o dezamăgire pentru împărătească, care știa că nora ei era extravagantă și, probabil, își înșela soțul. Timp de două zile, Ecaterina a venit de nenumărate ori în camera unde Natalia se zbătea în chinurile facerii, dar în scurt timp s-a văzut limpede că aceasta nu putea să nască, din cauza unei deformări a colonei vertebrale. După două zile de agonie, din cauza fătului mort Natalia a făcut o infecție gravă. Pe 15 aprilie, a murit.

Pavel, pe jumătate nebun de durere, refuza să se gândească la o altă soție, ceea ce părea de înțeles pentru un om în situația lui, însă imperiul avea nevoie de un moștenitor. Cu asprime, Ecaterina i-a arătat scrisorile de dragoste pe care soția lui i le trimisese celui mai bun prieten al lui, Andrei Razumovski, fiul lui Kiril.

Frederic cel Mare a propus o nouă candidată, prințesa Sophia Dorothea de Württemberg, de șaisprezece ani, care fusese omisă prima oară, din cauza că era prea tânără. Moștenind „prusofilia“ tatălui său, Pavel a plecat la Berlin ca s-o cunoască. Frederic cel Mare nu a fost impresionat de Pavel, despre care a prezis că avea să sufere „o soartă asemănătoare cu cea a nefericitului său tată“. Oricum, marele duce s-a întors de-acolo cu o logodnică. Maria Fiodorovna,

cum a fost rebotezată în scurt timp, era „înaltă, blondă, cu tendințe de îngrășare“, prevenitoare și mironosiță. Când s-au căsătorit pe 26 septembrie, prințul Orlov a ținut coroana deasupra capului lui Pavel. Obsedat de regulamente și inspecții, Pavel a redactat instrucțiuni privind modul în care pretindea ca soția lui să se comporte, însă mariajul s-a dovedit extraordinar de rodnic: Maria avea să fie mama a doi, dacă nu chiar trei împărați.

Ecaterina a II-a era de-a dreptul afectuoasă cu Pavel, de data asta. „Dragul meu fiu“, îi scria ea de la Țarskoe Selo, reședința ei rurală preferată. „Ieri, am venit aici și mi s-a părut pustiu fără tine… Țarskoe Selo este lipsit de frumusețe când tu nu ești aici.“ Era încântată de această „făptură adorabilă“, Maria — „prințesa mea“, și a celebrat această bucurie dăruindu-le celor „doi urmași“, cum îi numea ea maiestuos, un domeniu lângă Țarskoe Selo. Acolo, arhitectul Cameron, angajat de Ecaterina a II-a, a ridicat Pavlovsk, un palat în superbul stil arhitectonic al lui Andrea Pallado, dar pe care Pavel l-a detestat, considerând că era o manifestare a spiritului autoritar al mamei lui. L-a concediat pe Cameron, cât a putut de repede. Lupta cu mama lui avea să se poarte pe plan arhitectural într-o bătălie a palatelor, dar totodată și pe un plan personal și politic.

Pe 12 decembrie 1777, Ecaterina a II-a era în culmea fericirii: nora ei Maria născuse un băiat, pe care împărăteasa l-a botezat Aleksandru. Răpindu-l din dormitorul mamei, le-a spus părinților: „Copiii sunt ai voștri, ai mei și ai statului“. Pe măsură ce copilașul creștea, împărăteasa era încântată de „frumusețea rară“ a lui Aleksandru și de mintea lui sclipitoare; îi comanda jucăriile, a creat pentru el primul costumaș-salopetă din lume și a scris un abecedar pentru educația lui. Curând, a ajuns să-l numească „monarhul în pregătire“, ca și cum Pavel nici n-ar fi existat.[245]

*

Exact când succesiunea la tron fusese stabilită, Ecaterina a II-a a descoperit că lui Zavadovski nu-i pria poziția de amant. Petrușa voia să-și petreacă tot timpul împreună cu Ecaterina, deși aceasta i-a spus că ea aparținea „imperiului“. Zavadovski, înspăimântat de figura lui Potemkin, a început să fie bosumflat. Când Potemkin a fost făcut prinț, Ecaterina l-a îndemnat pe Zavadovski: „Dacă te-ai duce să-l feliciți pe Serenisim, Serenisimul te-ar primi afectuos. Dacă însă te închizi în casă, nici eu și nici nimeni altcineva nu va gusta prezența ta“. Zavadovski a plâns, știind că avea s-o piardă, însă smiorcăiala lui a iritat-o pe împărăteasă: „Nu înțeleg de

ce de câte ori ne vedem ai lacrimi în ochi“. Dar până și despărțirea lor a fost dirijată tot de Potemkin. „Amândoi avem nevoie de pace sufletească“, scria Ecaterina. „Voi discuta cu prințul Grigori Aleksandrovici (Potemkin)“. Zavadovski i s-a destăinuit celuilalt mare bărbat de la Curte: „Prințul Orlov mi-a spus că vrei să pleci“, scria ea în mai 1777. „Sunt de acord. După cină, putem să ne întâlnim.“ Conform unei cutume inedite, amantul care ieșea din scenă nominaliza un intermediar, un fel de agent literar combinat cu un avocat de divorț, cu rolul de a-i negocia o despărțire profitabilă. „Plângând, l-a ales pe contele Kiril Razumovski“, i-a povestit Ecaterina lui Potemkin, trimițându-i un dar. „Pa, pa, dragă, bucură-te de cărți!“ Zavadovski a fost copleșit cu daruri — „trei sau patru mii de suflete… 50 000 de ruble și alte 30 000 în anii următori“, însă a plecat decepționat. „Te sfătuiesc să traduci din Tacit și să-ți reîmprospătezi istoria Rusiei“, l-a dojenit ea pe un ton tăios. De parcă studiul istoriei putea fi un leac pentru o inimă frântă, însă sfatul ei era de fapt următorul: „Dacă vrei ca prințul Potemkin să fie prietenos cu tine, trebuie să faci un efort“.

Este de la sine înțeles că Ecaterina își găsise pe altcineva. Potemkin a oferit un dineu opulent, la noul său domeniu de la Ozerki, invitând-o pe împărătească, împreună cu nepoatele lui și cu Simeon Zorici, treizeci și unu de ani, un maior sârb din regimentul de husari, unul dintre aghiotanții prințului, poreclit „*le vrai sauvage*“[246]. Ecaterina a II-a s-a îndrăgostit de acest mascul fudul, care în scurt timp a ajuns să se plimbe țanțoș printre curteni, în haine înțesate de nestemate. Sârbului „sălbatic“ nu-i convenea că relația ei adevărată era tot cu Potemkin. „Dă-i lui Seniușa scrisorile alăturate“, îi scria ea lui Potemkin. „Totul e atât de anost fără tine.“ În loc să plângă ca Zavadovski, Zorici l-a provocat la duel pe Potemkin. „Sălbaticul“ a trebuit să plece.

Potemkin își petrecea acum o mare parte din timp în Noua Rusie, plănuind noi orașe, îndreptând năravurile cazacilor, construind noua flotă din Marea Neagră și punând la cale anexarea Crimeii, însă veghea de la distanță asupra fericirii Ecaterinei, venind valvârtej înapoi pentru a o consola pe împărătească, ori de câte ori situația era critică. Ecaterina a rupt relația cu Zorici, dar i-a dăruit o moșie cu 7 000 de suflete. „Copilul a plecat“, i-a raportat Ecaterina lui Potemkin. „Cât despre restul, vom discuta totul amândoi.“ Trecerile acestea de la un amant la altul nu erau nicidecum ușoare pentru împărătească, care rămânea bulversată după fiecare despărțire, însă de data asta îl cunoscuse deja pe

succesorul lui Zorici. Peste câteva zile, se recupera la o moșie a lui Potemkin, cu nepoatele lui, dar și cu un alt aghiotant de-al lui Potemkin, maiorul Ivan Rimski-Korsakov, douăzeci și patru de ani, înfumurat, „bun la suflet, dar nătărău“. Confidenta Ecaterinei, contesa Bruce, prezentă acolo de asemenea, îl plăcea și ea pe Rimski-Korsakov.

„Mi-e teamă să nu mă frig din nou“, i-a mărturisit Ecaterina lui Potemkin, cerându-i „sfatul (lui) înțelept“. La două zile după aceea, pe 1 iunie 1778, Korsakov, pe care Ecaterina l-a poreclit „Regele din Epir“, fiindcă i se părea frumos ca o statuie greacă, a fost numit aghiotant-general. „Adio, giuvaerul meu“, îi scria Ecaterina lui Potemkin. „Mulțumită ție și Regelui din Epir, sunt fericită ca o turturea.“ Ecaterina a II-a, acum în vârstă de patruzeci și nouă de ani, tânjea, plină de recunoștință, să fie lângă Korsakov, scriindu-i: „Îți mulțumesc că mă iubești!“. Dar, cu o atitudine ce nu prevestea nimic bun, el a început să o ocolească. „Când ne vedem?“ întreba ea. „Dacă nu vine mai repede, mă duc să-l caut prin oraș.“ Când s-a dus să-l caute, l-a surprins în flagrant delict cu contesa Bruce. În scandalul care a urmat, Korsakov a avut impertinența de a-și recunoaște lăudăros isprăvile sexuale cu ambele femei, având totodată pretenția să i se ofere daruri bogate. Furioasă, umilită, dar văzând încă o indulgență maternă, Ecaterina a II-a i-a spus tânărului: „Calmează-te… Ți-am demonstrat că am grijă de tine“. Dar aventura amoroasă cu Korsakov a distrus prietenia Ecaterinei cu contesa Bruce.

Ecaterina a II-a și-a revenit în șase luni, flirtând cu diverși candidați, dar întorcându-se probabil la Potemkin, până când a început o legătură stabilă cu unul dintre aghiotanții lui Potemkin, Aleksandr Lanskoi — el avea douăzeci și unu de ani, ea avea cincizeci și unu —, care era elevul ei placid ideal, potrivindu-se perfect în familia Ecaterina-Potemkin. Relațiile ei amoroase erau întotdeauna atât pedagogice, cât și sexuale: ea și Lanskoi îi studiau cu plăcere pe clasicii greci și latini, fiind pasionați de lucrări despre artă, precum și de operele de critică literară și teatrală. Ecaterinei îi plăcea să afirme că budoarul ei era un fel de academie pentru educarea demnitarilor statului.

În realitate, își dorea cu ardoare căldura unei familii: voia ca Lanskoi și ceilalți să-i considere pe ea și Potemkin ca pe niște părinți. Când vorbea cu Potemkin, pe Lanskoi îl numea adesea „copilul“, în timp ce de la favoriții ei pretindea să o strige „Matușka“, iar lui să-i spună „Batiușka“ — mama și tata. Când Potemkin a fost suferind, Lanskoi a trebuit să-i scrie: „Am auzit de la Matușka că dumneata, Batiușka, prinț

Grigori Aleksandrovici, ești bolnav, ceea ce mă neliniștește nespus; însănătoșește-te repede!“; la fel ca Ecaterina, și el îi spunea lui Potemkin: „Nici nu-ți poți închipui cât de anost e totul aici fără tine, Batiuşka, vino imediat“.

Între timp, Potemkin s-a îndrăgostit pe rând de cele trei nepoate ale lui, care au devenit vedetele curții imperiale. Întâi Aleksandra, cunoscută drept „Sașenka“, care a ajuns ca un fel de fiică și prietenă devotată pentru Ecaterina. Apoi, Potemkin a trecut la Varvara (pe care o alinta „Buze-dulci“ și care se semna „Pisicuța lui Grișenkin“, nuanța sexuală fiind inconfundabilă), urmată de Ekaterina (pe care împărăteasa și Potemkin o dezmierdau „Katinka-Pisoiaș“, „Îngeraș“ sau chiar „Venus“). Ecaterina a II-a le trata pe „nepoatele noastre“ ca pe niște fiice, iar el îi trata pe favoriții ei ca pe niște fii, pe care îi supraveghea pentru a proteja sentimentele ei, dar și puterea lui. Cu toții erau copiii acestui mariaj neconvențional și ciudat, care le asigura Ecaterinei și lui Potemkin liniștea spirituală necesară proiectului lor grandios. „O minte face treabă bună“, îi spunea Ecaterina a II-a mareșalului Rumiantev, apropo de parteneriatul ei cu Potemkin, „dar două minți fac o treabă și mai bună“.[247]

*

Pe 27 aprilie 1779, marea ducesă Maria Fiodorovna a dat naștere unui al doilea fiu, pe care Ecaterina a II-a, la îndemnul lui Potemkin, l-a numit Constantin și l-a hărăzit să devină împărat al Constantinopolului după prăbușirea Imperiului Otoman. Potemkin a convins-o pe împărăteasă că viitorul pentru Rusia însemna anexarea teritoriilor sudice și a regiunilor din jurul Mării Negre. Opera lui Petru cel Mare în jurul Balticii își atinsese țelul; Polonia era un stat clientelar al Rusiei; însă meleagurile Ucrainei, pe care ei le numeau acum Noua Rusie, erau neexploatate și sălbatice, așteptând să fie dezvoltate. La Marea Neagră, Potemkin plănuia să ridice orașe cu universități și să atragă coloniști străini care să se stabilească acolo. În 1778, a construit primul său oraș naval, Herson, numit după anticul Chersones, și a început să făurească flota care avea să fie moștenirea lui lăsată Rusiei. Pentru a-și desăvârși planul, avea nevoie de Crimeea. În 1780, Bezborodko, care era secretar și „factotum“ al Ecaterinei a II-a și care bombănea că Potemkin se pricepea să „elaboreze idei pe care altcineva să le pună în practică“, a întocmit „Nota despre treburile politice“, care detalia așa-numitul „proiect grecesc“.

În timp ce Potemkin a preluat frâiele politicii externe, Anglia și Franța erau preocupate de Războiul de

Independență al SUA. Ocuparea Crimeii și sfârtecarea Imperiului Otoman presupuneau existența unei noi alianțe cu Austria, iar sub acest aspect Potemkin a intrat în conflict cu Panin, care continua să domine, chiar dacă letargic, politica externă a Rusiei. „Sistemul nordic“, inițiat de el și construit în jurul unei alianțe cu Prusia, dusese la o împărțire a Poloniei, dar în rest se perimase.

Maria Tereza o considera de multă vreme pe Ecaterina a II-a drept o nimfomană regicidă, însă fiul ei, coregent, împăratul Iosif al II-lea, era mai pragmatic și mai ambițios, dar nu mai puțin trufaș, totuși. Dornic să cucerească noi teritorii, avea nevoie de ajutorul Rusiei. Pe măsură ce situația devenea tot mai încordată, Potemkin a început să fie iritat de junele Lanskoi. „Te rog, anunță-mă dacă Aleksandr (Lanskoi) te-a necăjit cumva“, a intervenit Ecaterina. „Spune-mi dacă ești supărat pe el și de ce, mai exact.“

Potemkin s-a întâlnit cu Iosif al II-lea la graniță. Pe 9 mai 1780, Ecaterina a II-a însoțită de nepoatele lui Potemkin și de Bezborodko, dar lăsându-l acasă pe Panin, a pornit să se întâlnească cu împăratul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, la Moghilev. S-au înțeles bine cu Iosif al II-lea, un suveran obsedat de reforme în spiritul Iluminismului, dar ale cărui măsuri autoritare militariste, menite să țină sub control situația complicată din imperiu, cu teritorii vaste pornind din Belgia până în Italia și Balcani, în cele din urmă aveau să ofenseze pe toată lumea. Prietenul lui, Charles-Joseph, prinț de Ligne, descria perioada lui de domnie ca pe o „continuă erecție care nu-și va găsi satisfacția niciodată“. Era complet lipsit de șarm și empatie, însă Ecaterina a II-a și Potemkin au fost fermecați de trimisul lui vivace, prințul de Ligne, așa-zisul „jocheu diplomatic“.[248] Pe 18 mai 1781, Ecaterina cea Mare a semnat o alianță secretă cu Iosif al II-lea în scopul de a-și împărți teritoriile Imperiului Otoman.[249]

*

„Aranjamentul cu austriecii este realizarea ta“, îl felicita Ecaterina a II-a pe Potemkin. Panin s-a retras furios la moșiile lui, în timp ce Ecaterina și Potemkin erau îngrijorați de posibila reacția a „prusofilului“ Pavel.

Era puțin probabil ca moștenitorul urâcios, acum în vârstă de douăzeci și nouă de ani, plesuv și bocciu, să-l ierte vreodată pe Potemkin, care îi uzurpase locul ca al doilea bărbat în stat și care, mai ales, se descurca atât de bine.[250] Acum, cei doi au născocit un plan menit să-l câștige pe Pavel de partea lor: o mare călătorie prin Europa, inclusiv Austria.

Întrucât Pavel era suspicios față de orice lucru care avea vreo legătură cu mama lui și cu Potemkin, aceștia au reușit să convingă un personaj din anturajul lui să-i sugereze un asemenea voiaj, iar apoi au fost de acord, atunci când Pavel a ajuns să se roage de ei să poată pleca. Însă răutăcios, Panin a venit înapoi de la țară și l-a prevenit pe Pavel că putea fi un tertip menit să-l distrugă, așa cum Petru cel Mare îl distrusese pe fiul său Aleksei. Pavel putea pierde succesiunea la tron și copiii.

Pavel s-a lăsat cuprins de panică, „îngrozit de împărătească ca suverană și mamă". Deși avea capacitatea de a concepe planuri politice raționale, dând dovadă de gusturi estetice și o generozitate cavalerească, Pavel era totodată morocănos și isteric, căzând pradă unor accese de furie, când făcea spume la gură; în plus, era chinuit de amintirea tatălui său ucis cu violență. Avea coșmaruri cu Petru cel Mare, în care se făcea că străbunicul său îl avertiza pe „bietul Pavel" că avea să moară tânăr.

Când urmau să plece pe 13 septembrie, marele duce și marea ducesă au renunțat subit la călătorie. În cele din urmă, pe 19 septembrie, cei doi urmași la tron au pornit incognito într-un voiaj fabulos, dându-se drept „contele și contesa Nordului", și și-au sărutat cu lacrimi în ochi copiii. Marea ducesă a leșinat și a trebuit să fie cărată în brațe până la trăsură, în timp ce Pavel mergea în urma ei, cuprins de teroare și deznădejde. A doua zi dimineață, Panin a fost concediat.

Pavel a fost întâmpinat la Viena de Iosif al II-lea, căruia în scurt timp i-a divulgat semnarea noii alianțe, amenințând să-l arunce în temniță pe Potemkin. Ecaterina a poruncit ca scrisorile membrilor anturajului lui Pavel să fie deschise și, citindu-le pe cele ale curteanului lui Pavel, prințul Aleksandr Kurakin, a descoperit că fiul ei ura „situația oribilă din patrie" și intenționa „să-i rupă gâtul" lui Potemkin. Kurakin a fost surghiunit.

Ecaterina nu i-a iertat niciodată pe cei doi urmași, pe care tot mai des îi poreclea „Balastul", însă a încercat să aibă o relație bună cu fiul ei, chiar și atunci când acesta a scăpat de sub control situația din propria-i familie și casă.[251]

*

La scurt timp după aceea, Ecaterina a II-a i-a dăruit lui Pavel fosta moșie a lui Orlov, Gatcina.[252] În timp ce Maria înfrumusețea domeniul Pavlovsk cu busturi romane și o cabană care să-i amintească de Württemberg, Pavel a făcut din Gatcina o combinație între un palat neoclasic având

construcții fistichii, cum era bunăoară „Insula Dragostei“, și o cazarmă de tip german. Asemenea tatălui său, îl adora pe Frederic cel Mare. „Era ca o vizită într-o țară străină“, scria Nikolai Sablukov, un ofițer din regimentul de gardă. „Ca un orășel german.“ Acolo, acest zbir a atras un grup de germani severi și ofițeri ruși plătiți.[253] Răspunzând de armată, Potemkin crease o uniformă militară mai largă pe corp, pentru a asigura o libertate a mișcărilor. Pavel detesta „armata lui Potemkin“, insistând ca toată lumea la Gatcina să poarte uniformă prusacă, inclusiv ciorapi lungi, o pălărie ascuțită, o pieptănătură pomădată, cu părul prins într-o coadă la spate, ceea ce necesita ore întregi de pregătire personală. Marele duce pedepsea orice încălcare a regulamentului prusac.

Pavel părea să aibă o căsnicie ideală: Maria era „iubită pentru virtuțile ei alese, găsindu-și fericirea doar în copiii ei“. Deși suferea mult din cauza comportamentului lui Pavel, Maria îi era devotată și mereu rămânea însărcinată, aducând pe lume patru fii și șase fiice.

Cu toate astea, în familia lui Pavel domnea o mare agitație: la scurt timp după întoarcerea sa din străinătate, Pavel s-a îndrăgostit de una dintre doamnele de onoare ale Mariei, Ekaterina Nelidova, de douăzeci și șapte de ani, nemăritată și pioasă, care era, după cum nota un curtean, „scundă, excesiv de urâtă, oacheșă, cu ochi mici, cu o gură care se întindea de la o ureche la cealaltă și cu picioare scurte ca un șoricar“. Însă această „mică brunetă cu ochii negri scânteietori“ era „uimitor de ageră, isteață și o dansatoare foarte grațioasă“.

Pavel nu s-a culcat niciodată cu Nelidova, care se considera „sora“ lui și ar fi preferat să trăiască într-o mânăstire. Neprihănirea ei era pe placul lui Pavel, adept al unui cavalerism sentimental, ca o reacție la lascivitatea mamei lui. Deși îi plăceau escapadele sexuale trecătoare, cu amante de joasă speță, Pavel prețuia încrederea pe care i-o arăta Nelidova, dar și umorul ei burlesc. „Mica vrăjitoare“ le juca feste musafirilor, care cădeau în căzi sau dormeau în paturi ce se dezmembrau, spre amuzamentul lui Pavel care râdea în hohote.

Maria era atât de nefericită, încât a apelat la Ecaterina a II-a, care a rămas consternată de lipsa de gust a fiului ei, spunându-i Mariei: „Uită-te la tine, cât ești de frumoasă; rivala ta e un mic monstru; nu te mai tortura singură și fii convinsă de șarmul tău“. Pe un ton sentențios, Pavel i-a explicat maică-sii că relația lui cu Nelidova era ca o „prietenie sfântă și duioasă, dar inocentă și pură“. Având în

vedere celelalte aventuri extraconjugale ale lui, e posibil ca Ecaterina să fi pufnit cu dispreț în fața acestei mistificări.

Lucrul acesta nu a făcut decât să o convingă și mai mult pe Ecaterina a II-a că viitorul monarhiei aparținea nepotului ei Aleksandru. A numit un curtean și soldat experimentat, Nikolai Saltîkov (un strănepot al împărătesei Anna) ca tutore al tânărului moștenitor și a angajat un tânăr preceptor elvețian, având concepții iluministe, Frédéric-César La Harpe, care să-l învețe franțuzește. Cum scria Aleksandru mai târziu, La Harpe a devenit „omul căruia eu îi datorez totul, cu excepția vieții". Când băiatul avea zece ani, Ecaterina îl lăuda spunând că era „de o frumusețe rară, plin de bunătate și înțelegere", un copil precoce la învățătură, căruia îi plăcea la fel de mult să discute despre istorie, dar și să se joace de-a baba oarba. Ba chiar a început să-i clădească lui Aleksandru cel mai mare palat din Rusia, pe care ea l-a numit Pella, după locul de naștere al lui Alexandru Macedon. Ecaterina a II-a era tot mai tentată să-l omită pe „Balast" și să-l facă pe Aleksandru moștenitorul ei la tronul Imperiului Rus.[254]

*

În timp ce Anglia și Franța luptau, iar americanii își câștigau independența, Potemkin a convins-o pe Ecaterina să anexeze Crimeea. „Imaginează-ți că (peninsula) Crimeea e a ta, îi scria el Ecaterinei a II-a, și că negul de pe nasul tău nu mai există… Această faptă îți va aduce o glorie nemuritoare, cum n-a avut niciun suveran rus. Crimeea asigură controlul asupra Mării Negre… Rusia are nevoie de paradis!"

„Am fi putut să decidem totul într-o jumătate de oră împreună, dar acum nu știu unde să dau de tine", scria Ecaterina. Potemkin a intrat năvalnic în oraș, cuprins de o efervescență febrilă: cei doi i-au propus întregul „proiect grecesc" lui Iosif al II-lea, care a fost de acord cu anexarea Crimeii.

„Să rămâi fermă, Matușka", i-a spus prințul serenisim, când a plecat în aprilie 1783. Dar, odată ajuns în regiunile sudice, a trudit atât de asiduu, încât a uitat să-i mai scrie Ecaterinei, care bombănea supărată. „Nici eu și nici nimeni altcineva nu știe pe unde ești!" La 10 iulie, Potemkin a scris că „peste trei zile, te voi felicita pentru Crimeea".

După câteva zile, prințul serenisim a mai făcut o scamatorie, când bătrânul rege-războinic Irakli al II-lea al regatului georgian Khartlia-Kakhetia, până atunci de neînvins, a plasat regatele georgiene sub protectoratul Ecaterinei cea Mare. „Chestiunea georgiană s-a încheiat",

scria el. „A mai existat vreun alt suveran care să strălumineze astfel o epocă? Tu ai dobândit teritorii la care Pompei și Alexandru doar au privit.“ Crimeea era locul unde Sfântul Vladimir se convertise la ortodoxism, „izvorul creștinismului nostru și, astfel, al umanității noastre“, îi scria prințul serenisim împărătesei. „Tu ai nimicit Hoarda Tătară — tiranul Rusiei din vremurile străvechi. Poruncește-le cronicarilor tăi să pregătească multă cerneală și hârtie!“ Ecaterina a II-a era entuziasmată și disprețuia reclamațiile Europei: „Lasă-i pe ei să se maimuțărească, în timp ce noi ne vedem de treabă!“

Zăcând vlăguit în pat după călătoria rapidă până la Sankt-Petersburg, prințul serenisim a găsit pe noptieră, când s-a trezit, un mesaj sigilat de la Ecaterina: Potemkin era promovat la rangul de feldmareșal. În plus, fusese numit președinte al Colegiului de Război și primise în dar 100 000 de ruble ca să clădească Palatul Taurida; Kuban și Crimeea au fost teritorii incluse în viceregatul său, iar el a primit supranumele „Tavriceski“ — prinț al Tauridei. „Îți sunt pentru totdeauna recunoscătoare!“ i-a spus Ecaterina.

Petrecându-și acum aproape tot timpul în regiunile sudice, mereu în mișcare și dinamic, trăind într-o extravaganță sardanapalică[255], prima măsură a lui Potemkin a fost să înființeze o bază navală în satul tătar Aqyar, — „cel mai bun port din lume“, îi spunea el Ecaterinei. A numit noua așezare Sevastopol, „orașul august“.[256]

*

Proiectele lui Potemkin necesitau păstrarea unei atmosfere calme în budoarul Ecaterinei, însă pe 25 iunie 1784 Lanskoi, în vârstă de douăzeci și șase de ani, a murit de difterie.

„M-a cuprins o amărăciune cumplită“, îi povestea ea lui Potemkin, „iar fericirea mea s-a sfârșit.“ A zăcut trei săptămâni în pat, bolnavă de deznădejde și tristețe. John Rogerson, medicul ei scoțian, se temea pentru viața ei, pe care chiar el a continuat să o pună în pericol, supunându-și pacienta la sângerări și tratamente cu laxative; Bezborodko, de curând ridicat la rangul de conte, l-a chemat de urgență pe Potemkin.

Pe 10 iulie, prințul serenisim a sosit de la Sevastopol. Curtenii i-au auzit pe Potemkin și pe împărătească „urlând“ împreună. La Țarskoe Selo vremea era caniculară, însă Ecaterina amânase înmormântarea. Era prea bolnavă ca să poată participa la funeralii. Potemkin nu s-a dezlipit de lângă ea zi și noapte, îngrijind-o ca un soț, până când, cum spunea ea, „el ne-a dezmeticit din somnul cel de moarte“. Timp de

un an, Ecaterina a II-a nu a avut niciun amant. Când se ducea la biserică, tinerii ofițeri din regimentul de gardă, gătiți în uniformele lor de paradă, cu pantalonii bine mulați pe pulpe, căutau să-i atragă atenția.

Având acum cincizeci și șapte de ani, Ecaterina a II-a cocheta cu doi aghiotanți de-ai lui Potemkin. Prințul serenisim a organizat un bal la Palatul Anicikov, unde Aleksandr Ermolov a stat în picioare în spatele jilțului împărătesei, în timp ce ea se distra jucând cărți. Noul amant avea părul blond și ochi migdalați, dar un nas turtit: Potemkin l-a poreclit „Negrul Alb“. Ecaterina a II-a continua să ia toate deciziile împreună cu Potemkin. „Fără tine, mă simt de parcă n-aș avea mâini și picioare“, scria ea. Ermolov complota împotriva lui Potemkin.

Pe 15 iulie 1786, „Negrul Alb“ a plecat de la Curte, mai bogat cu 4 000 de suflete și 130 000 de ruble. Chiar în aceeași seară, prințul serenisim a sosit împreună cu aghiotantul său, Aleksandr Dmitriev-Mamonov, pe care se spune că l-ar fi trimis la Ecaterina cu o acuarelă și o întrebare obraznică: ce părere avea ea despre tablou? „Contururile sunt frumoase, a răspuns Ecaterina, însă alegerea culorilor nu e prea fericită.“ Dar Mamonov, douăzeci și șase de ani, un francofil cultivat, îmbrăcat mereu cu o haină roșie, a fost mult mai pe gustul împărătesei. „Domnul Haină Roșie“, cum îi spunea ea, a devenit repede conte, proprietar cu 27 000 de șerbi și un membru foarte îndrăgit al familiei ei improvizate. Ecaterina cea Mare se pregătea să celebreze apogeul domniei ei și ridicarea Rusiei la rangul de putere maritimă la Marea Neagră, printr-o impresionantă excursie oficială în sudul imperiului.[257]

*

La ora 11 a.m., pe 7 ianuarie 1787, Ecaterina a II-a a plecat din Țarskoe Selo cu un convoi de paisprezece trăsuri și 124 de sănii, împreună cu un anturaj format din douăzeci și două de persoane, printre care se numărau amantul ei „Domnul Haină Roșie“ și Ivan Șuvalov (favoritul împărătesei Elisabeta, reîntors de curând în Rusia și numit mare șambelan), alături de ambasadorii Franței, Austriei și Angliei (pe care ea îi numea „diplomații (mei) de buzunar“). La 22 aprilie, după ce gheața se topise pe Nipru, Ecaterina și Potemkin s-au îmbarcat pe o flotilă formată din șapte nave luxoase, fiecare dotată cu orchestră, bibliotecă și sufragerie, vopsite în auriu și roșu, cu decorațiuni poleite în aur și îmbrăcate în mătase; somptuoasele vase plutitoare aveau 3 000 de vâslași, echipaje complete, ofițeri din regimentele de

gardă, serviciile generale fiind asigurate de alte optzeci de ambarcațiuni. Exista o sală de mese pentru șaptezeci de persoane, iar vasul împărătesei, *Nipru*, avea un budoar cu două paturi pentru ea și „Domnul Hainã Roșie“. „Semăna cu flota Cleopatrei“, remarca Ligne. „Nicicând nu a existat vreo croazieră mai strălucită și mai agreabilă decât aceasta.“ Ambasadorul Franței, contele de Ségur, considera și el că „totul a fost ca-n povești“.

Pe 7 mai, coborând de pe vas la Kremenciuk, Ecaterina a II-a s-a întâlnit cu împăratul Iosif al II-lea. Împreună, au pus piatra de temelie pentru Ekaterinoslav, noul oraș al prințului Potemkin, iar apoi au continuat călătoria până la portul Herson, trecând printr-o arcadă pe care scria: „Drumul spre Bizanț“. Monarhii au fost escortați de călăreți tătari până în Crimeea. Pe 22 mai, au cinat într-un palat situat pe dealul Inkerman, pe un promontoriu stâncos deasupra mării. La un semn al prințului serenisim, perdelele au fost trase la o parte, dezvăluind privirilor douăzeci și patru de bastimente de război în amfiteatrul natural al noii baze navale de la Sevastopol. „*Madame*, a declarat contele de Ségur, creând Sevastopolul, ați desăvârșit în sud ceea ce Petru cel Mare a început în nord.“ Ecaterina a II-a, remarca Iosif al II-lea, era „extaziată“, repetând mereu: „Prințului Potemkin îi datorez eu totul“. Împăratul Iosif al II-lea mustăcea invidios și uluit de flota rusească: „Adevărul este că trebuie să fii aici pentru a crede ceea ce văd eu aievea acum“.

Ulterior, la Sankt-Petersburg, marele duce Pavel i-a chemat pe ambasadori pentru a-i întreba despre realizările lui Potemkin.[258] Când diplomații au susținut cu tărie că localitățile și vasele de război erau reale, Pavel a răbufnit nervos: „Fir-ar să fie, poporul ăsta nu vrea să fie condus decât de femei!“[259]

*

După petrecere a venit amarnica trezire la realitate: pe 5 august, când Ecaterina și Potemkin își reveneau după călătorie, sultanul Abdul-Hamid a declarat război. Mobilizându-și armatele, sub comanda lui Potemkin și Rumianțev, Ecaterina a II-a a trebuit să-și păstreze cumpătul în fața primejdiei, până în primăvară. Potemkin avea friguri și zăcea bolnav în Kremenciuk. Ecaterina îl încuraja: „Prea mult te zbuciumi și îți frământi mâinile“, îi scria ea. Dar când o furtună năprasnică a făcut ravagii în flota lui preaiubită, Potemkin a vrut să demisioneze: „Nu mai pot suporta“. Ecaterina a II-a l-a îmbărbătat pe prințul serenisim: „În aceste momente, dragul meu prieten, tu nu mai ești doar o persoană

particulară care poate face ce poftește. Tu aparții statului, îmi aparții mie“. Doar un singur bastiment fusese avariat. Potemkin a înaintat cu armata, pentru a-și proteja noile orașe, luând cu asediu fortăreața otomană de la Oceakov. După înfrângerea otomanilor în estuarul din fața localității Oceakov[260], Potemkin a declarat: „Sunt în culmea fericirii“. Dar exact când situația se ameliora în cele din urmă, Suedia a atacat Rusia.

Acum, era rândul Ecaterinei să intre în panică: Sankt-Petersburg era aproape lipsit de apărare. La 9 iulie, Greig a înfrânt flota suedeză, spre marea încântare a Ecaterinei a II-a: „Petersburg arată ca o tabără militară… Așa că, prietene, și eu miros a praf de pușcă“.

„Nimic nu-mi doresc pe lume mai mult, după ce vei cuceri Oceakov, decât să vii aici măcar un ceas“, îi scria Ecaterina a II-a lui Potemkin. „În felul acesta, în primul rând aș putea avea marea satisfacție de a te revedea după o despărțire atât de lungă, iar în al doilea rând aș avea bucuria să discut despre atâtea lucruri cu tine personal.“ Puterile occidentale priveau cu neîncredere anexarea Crimeii și puterea navală a Rusiei. În august, Anglia, Prusia și Olanda au semnat o alianță vizând Rusia, în timp ce în Polonia „o mare ură s-a ridicat împotriva noastră“, îl informa Ecaterina pe prințul serenisim. „Cucerește Oceakov“, se ruga ea de el. La ora 4 a.m., pe 6 decembrie, Potemkin a luat cu asalt fortăreața de la Oceakov. „Domnul Haină Roșie“ a trezit-o din somn pe Ecaterina, ca să-i dea această veste. „Mă simțeam jalnic, dar tu m-ai vindecat!“ a exclamat ea.

A sărbătorit victoria prin tedeumuri de mulțumire. Pe 4 februarie 1789, Potemkin s-a întors la Sankt-Petersburg. Ecaterina a plecat de la balul unde se afla și a venit pe neașteptate să-l vadă. Anglia și Prusia îl încurajau pe noul sultan Selim al III-lea și pe regele Suediei să continue războiul; aliatul Rusiei, Iosif al II-lea, trăgea să moară la Viena. Potemkin a îndemnat la calm, până când reușea să câștige războiul cu turcii; Ecaterina a II-a dorea pacea cu Imperiul Otoman pentru a putea înfrunta Prusia.

Mamonov, amantul ei, o neglija, adesea fiind bolnav sau lipsind. Potemkin continua să o avertizeze: „Dacă țin minte, parcă erai geloasă pe (domnișoara de onoare) prințesa Șcerbatova, așa-i?“ a întrebat-o el. „Nu crezi că e la mijloc o chestiune de amor?!“ Ecaterina plângea mereu. „Matușka, scuipă-l și termină cu el!“ i-a zis Potemkin. În mai, a plecat pe front. Nu aveau să se mai întâlnească decât după doi ani, iar în acest răstimp Parisul a întors lumea cu susul în jos.[261]

*

În timp ce Potemkin înainta în Țara Românească și Moldova, numite adesea Principatele Dunărene, mulțimea din Paris lua cu asalt Bastilia. Ludovic al XVI-lea pierduse controlul în Paris. La scurt timp după aceea, Adunarea Națională a adoptat Declarația Drepturilor Omului, care la rândul ei le-a dat curaj polonezilor să se răscoale contra Rusiei. Ecaterina a II-a era îngrozită de toate aceste tulburări revoluționare. Apoi, „Haină Roșie“ i-a mărturisit că se îndrăgostise de domnișoara de onoare Daria Șcerbatova, pe care o iubea „de un an și jumătate“ și acum o ceruse de nevastă. Ecaterina a fost distrusă de această trădare.

„Eu nu am fost niciodată tiranică față de nimeni și detest constrângerile“, îi spunea ea lui Potemkin. „E posibil să fi uitat cât sunt de generoasă din fire și să mă consideri o egoistă abjectă? Ai fi putut să mă îndrepți, spunându-mi adevărul.“ Potemkin i-a răspuns: „Eu ți-am sugerat că așa stau lucrurile, mi-era milă de tine“. Ecaterina a II-a i-a acordat „Domnului Haină Roșie“ 2 250 de șerbi și 100 000 de ruble.

„Un loc sacru nu rămâne niciodată gol pentru mult timp“, glumea cu amărăciune Zavadovski.

Ecaterina găsise deja un înlocuitor (sau doi) pentru „Haină Roșie“. În scrisoarea adresată lui Potemkin, menționa că-l cunoscuse pe Platon Zubov, douăzeci și doi de ani, locotenent în regimentul de gardă, pe care ea îl alinta „le Noiraud“ („Negruț“), și pe fratele mai mic al acestuia, Valerian, „Copilul“, care avea optsprezece ani: „amândoi suflete nevinovate și sincer atașați de mine“.[262] Întrucât la Curte se știa de mult timp că „Haină Roșie“ îi era necredincios, Nikolai Saltîkov, oberhofmeister al palatului lui Pavel și dușman al lui Potemkin, avusese tot timpul să-i împingă în față pe tinerii Zubov, profitând că Potemkin era plecat la război.

Zubov era probabil cel mai chipeș dintre favoriții ei. La șaizeci și unu de ani, împărăteasa era trupeșă, cu picioare umflate, suferind de dispepsie și balonări, frământându-se din cauza situației critice create de război și revoluție. Ecaterina a II-a nu a putut rezista. A luat, fiindcă se putea. Zubov, unul dintre cei patru fii ai unui nobil mărunt, era arătos, brunet și meloman — cânta la vioară. Ecaterina s-a îndrăgostit de Negruț. „Sunt grasă și veselă“, îi povestea ea lui Potemkin. „Am renăscut la viață, ca o muscă vara“. Ridica în slăvi „ochii frumoși“ ai lui Zubov, dar încerca să-și tempereze înfocarea sexuală. „Ocupându-mă de educația unor tineri“, îi

spunea ea lui Potemkin, „fac un mare bine statului.“ Iată, negreșit, o formulă neobișnuită de pregătire a funcționarilor civili.

Pe 3 iulie[263], ziua căderii Bastiliei, Negruț a fost avansat aghiotant-general. Ecaterina aștepta cu emoții aprobarea lui Potemkin. „Liniștea ta sufletească este absolut necesară“, insista ea față de Potemkin. „Încurajează-ne, mângâie-ne.“ Îl punea pe Zubov să compună epistole măgulitoare adresate lui Potemkin: „Îți trimit alăturat o admirabilă scrisoare de la cel mai inocent suflet… Gândește-te ce situație fatală ar fi pentru sănătatea mea dacă nu ar exista acest bărbat. Adio, prietene, fii drăguț cu noi!“

„Draga mea Matușka, cum aș putea să nu-l îndrăgesc sincer pe bărbatul care te face fericită?!“ i-a răspuns Potemkin în cele din urmă. Zubov nu conta mai mult decât o înțepătură de ac. Potemkin avea vești importante: „o multitudine de victorii“. Pe 20 iulie, Aleksandr Suvorov[264], general strălucit și excentric incorigibil, i-a înfrânt pe turci la Focșani; și doar după câteva săptămâni, împreună cu austriecii, el l-a învins pe marele vizir în bătălia de la Râmnic. Peste trei zile, Potemkin a cucerit fortăreața Hacibey, unde a decis construirea unui nou oraș — Odessa, și apoi a acceptat capitularea cetății Bender[265]. Ecaterina a II-a l-a ridicat pe Suvorov la rangul de conte, cu supranumele „Râmnikski“, și l-a povățuit pe Potemkin să arate lumii grandoarea caracterului său.

Ecaterina continua să se simtă atrasă de fratele mai tânăr al lui Zubov, Valerian: „Țin teribil de mult la copil și el este atașat de mine, plângând ca un țânc când nu poate să mă vadă“. Este foarte posibil ca tocmai fratele lui mai mare, „Negruț“, să-i fi stat în cale mezinului de multe ori, mai ales că peste zece zile „Copilul“ a fost expediat în armată.

Vrăjmașii unei națiuni se înmulțesc proporțional cu succesele pe care aceasta le are. Exact când otomanii erau pe punctul de a ceda definitiv, Prusia a organizat o coaliție formată din otomani, polonezi și suedezi, îndreptată împotriva Rusiei, amenințând totodată să atace Austria, dacă refuza să se retragă din război. Pe 31 ianuarie 1790, Prusia a semnat o alianță cu turcii. Peste nouă zile, Iosif al II-lea, aliatul Ecaterinei cea Mare, s-a stins din viață. Prusia a strâns cercul, semnând o alianță cu Polonia afectată de revoluție. Pe 16 iulie, monarhul austriac al Sfântului Imperiu Roman, Leopold al II-lea, s-a retras din război. „Acum, suntem într-o situație de criză“, spunea Ecaterina a II-a, confruntându-ne

cu „pericolul unui triplu război“, în timp ce „nebunia francezilor“ începea să se răspândească în Rusia.[266]

În Țarskoe Selo, Ecaterina auzea bubuiturile bombardamentelor de artilerie de la bătăliile maritime câștigate de Nassau-Siegen, deși până la urmă nesăbuitul aventurier a fost înfrânt pe 28 iunie. Dar debandada finală a trupelor rusești le-a dat posibilitate suedezilor să încheie o pace onorabilă. „Am reușit să extragem o labă din noroi“, i-a spus Ecaterina lui Potemkin, celebrând rezultatul final. „Imediat ce vei reuși să extragi și cealaltă labă, vom cânta de bucurie!“ În toamna aceea, Potemkin a repurtat o serie de victorii, din Caucaz până la Dunăre, și în cele din urmă a asediat cetatea Ismail, apărată de 265 de tunuri și o garnizoană formată din 35 000 de ostași. Pe 11 decembrie, Suvorov a cucerit cetatea: 40 000 de oameni au pierit în una dintre cele mai sângeroase zile ale veacului care ar fi trebuit să ducă la căderea Constantinopolului. În realitate, William Pitt, premierul britanic, i-a cerut Ecaterinei a II-a să renunțe la cuceririle teritoriale dobândite, în caz contrar existând riscul unui război cu Anglia și Prusia.

Ecaterina a II-a și Potemkin, care tocmai sosise în Sankt-Petersburg, discutau ce soluții să adopte. Potemkin dorea o înțelegere cu Prusia, în vreme ce Ecaterina ezita. În același timp, Polonia a adoptat o nouă constituție, sub sloganul „Regele pentru popor, poporul pentru Rege“. În viziunea Ecaterinei a II-a, această mișcare reprezenta o extindere a iacobinismului francez, motiv pentru care a preferat să susțină planurile lui Potemkin privind Polonia, din care acesta intenționa să desprindă provinciile creștin-ortodoxe, pe care să le includă în propriul său regat. Împărăteasa a plâns, el a bătut cu pumnii în ușă, și-a ros unghiile, ca până la urmă ea să se ducă la culcare chinuită de crampe la stomac. Într-un final, a fost de acord ca Potemkin să liniștească temerile Prusiei. Însă coaliția se destrămase deja, atunci când Charles James Fox i-a închis gura lui Pitt în Parlament. Din nou, Rusia ieșise aproape complet cu labele din noroi.[267]

*

La 7 p.m., pe 28 aprilie 1791, Ecaterina a II-a descindea maiestuos din trăsură, în fața coloanelor neoclasice care marcau intrarea în Palatul Taurida, aflat în proprietatea lui Potemkin. Împărăteasa purta o rochie tradițională rusească, amplă și cu mâneci lungi, iar pe cap avea o diademă somptuoasă. Potemkin, îmbrăcat cu un frac roșu și o mantie garnisită cu paiete din nestemate, a îngenuncheat în fața ei și, apoi, a condus-o în uriașa Sală a Colonadelor (cea mai mare

din Europa), unde îi așteptau 3 000 de oaspeți (dar nu și „Negruț“, care nu fusese invitat). Era o petrecere de o extravaganță nemaiauzită, pentru care se cheltuiseră peste 150 000 de ruble. Apogeul festivităților a adus în prim-plan un grup de patruzeci și opt de băieți și fete, în frunte cu Aleksandru și Constantin, care au dansat primul cadril; apoi, a apărut un elefant împodobit cu giuvaere, pe care călărea un valet sunând dintr-un clopoțel și vestind apariția unui întreg teatru, cu loje și scenă. Potemkin a invitat-o pe Ecaterina să stea în apartamentele confortabile decorate în stilul ei preferat; oricum, prințul pregătise o uvertură, dacă împărăteasa decidea să rămână, și o alta dacă se ducea acasă. Când împărăteasa a plecat la ora două noaptea, prințul serenisim a căzut în genunchi și, apoi, a dat semnalul orchestrei să interpreteze o romanță compusă de el cu mult timp în urmă: „Singurul lucru care contează în lume ești tu“. Atât Ecaterina, cât și Potemkin au izbucnit în lacrimi.

Pe parcursul următoarelor două luni, au elaborat un plan de pace cu Varșovia, Berlin și Constantinopol. Cu toate acestea, în luna iulie au continuat să sosească știri despre alte victorii repurtate în Caucaz, la Dunăre și la Marea Neagră, toate fiind sărbătorite prin dineuri oferite pentru Potemkin. Prințul dorea „să smulgă «Dintele»“ („Zub“ înseamnă dinte, în limba rusă), însă nu a izbutit să-l disloce pe Zubov. Totuși, Potemkin rămânea demnitarul indispensabil. Așa cum a recunoscut „Negruț“ mai târziu, „eu n-am reușit să-l dau la o parte din calea mea“, fiindcă „împărăteasa întotdeauna venea în întâmpinarea dorințelor lui și, pur și simplu, se temea de el, ca de un soț exigent“. Într-un aparteu revelator, Zubov a adăugat: „E vina lui, dacă eu n-am ajuns de două ori mai bogat decât sunt“.

Pe 24 iulie, Potemkin a plecat din Sankt-Petersburg, însoțit de un bilet de la Ecaterina: „La revedere, prietene, te sărut“. Când i-a raportat conținutul discuțiilor preliminare pentru pacea cu otomanii, împărăteasa i-a scris: „Toți aici sunt entuziasmați“. Dar, pe urmă, a venit vestea înspăimântătoare că Potemkin era bolnav. Ecaterina a izbucnit în plâns și s-a rugat pentru sănătatea lui. De asemenea, a trimis doctori, însoțiți de Sașenka. Călătorind spre Iași, Potemkin s-a îmbolnăvit din nou.

„Preabunului meu prieten, prințul Grigori Aleksandrovici“, scria Ecaterina a II-a pe 30 septembrie, ziua când el împlinea cincizeci și doi de ani. „Boala ta mă bulversează cumplit; pentru numele lui Hristos, ia medicamentele pe care ți le recomandă doctorii!“ Acum, grav bolnav, abia mai putând să respire, vlăguit de suferință, a scris acest mesaj cu mâna

tremurândă: „Matușka, Preacucernică și Milostivă Doamnă! În starea mea actuală, atât de epuizat de boală, mă rog Celui de Sus să aibă grijă de prețioasa ta sănătate și mă arunc la picioarele tale sacre. Al Majestății Tale Imperiale, cel mai credincios și recunoscător supus, Prințul Potemkin de Taurida. Oh, Matușka, cât de bolnav sunt!“

Ecaterina recitea scrisorile lui mai vechi. „Doctorii mă asigură că te simți mai bine“, îi scria ea, poruncindu-i Sașenkăi: „Rămâi cu el“. Când Potemkin s-a trezit a doua zi dimineață, a insistat să plece spre Marea Neagră, dictând un bilet pentru împărăteasă: „Nu mai am putere să îndur chinurile. Singura salvare rămâne să părăsesc acest oraș. Nu știu ce se va întâmpla cu mine“. Apoi, a izbutit să mâzgălească pe hârtie pentru Ecaterina: „Singura scăpare este să plec“. Pe un drum de țară prin câmpia basarabeană, Potemkin a strigat: „Ajunge“. Sașenka a cerut să fie cărat în brațe în mijlocul câmpiei, unde cazacii l-au întins pe jos, cu capul pe genunchiul ei. Cu un ultim suspin, Potemkin a spus: „Iartă-mă, milostivă Matușka, Suverana mea“. În timp ce Potemkin, probabil cel mai măreț demnitar al dinastiei, murea pe câmp, unul dintre cazacii din jurul lui a murmurat: „A trăit în aur, a murit în iarbă“.

Peste șapte zile, pe 12 octombrie, când vestea a ajuns în Sankt-Petersburg, Ecaterina a II-a a leșinat, curtenii temându-se să nu fi suferit un atac cerebral. „Lacrimi și disperare“, consemna secretarul ei. „La ora 9, i-au luat sânge, la zece au dus-o în pat.“

„O lovitură de moarte s-a abătut subit asupra mea“, scria ea, glorificându-l pe Potemkin. „Discipolul meu, prietenul meu, aproape idolul meu, Prințul Potemkin de Taurida a murit. Nu vă puteți închipui cât de sfâșiată sufletește mă simt…“

Ecaterina a II-a l-a desemnat pe Bezborodko să finalizeze pacea cu turcii, asigurând păstrarea teritoriilor din Noua Rusie și protecția creștinilor ortodocși. Când a venit înapoi anturajul lui Potemkin, împărăteasa a jelit împreună cu membrii acestuia. Se ducea adesea să stea în Palatul Taurida al lui Potemkin. „Cum aș putea vreodată să-l înlocuiesc pe Potemkin?“, îl întreba ea pe secretarul ei. „Acum, toți, ca melcii, vor începe să scoată capul afară“, spunea ea. „În fine, și eu sunt prea bătrână acum.“ Adesea, reflecta că „nimeni nu se asemuise vreodată cu Potemkin“.

Venise momentul așteptat de Zubov. „Fără să se simtă triumfător“, simțea că putea, în sfârșit, „să respire la capătul unei lungi și dure subordonări“.[268]

*

„Dintele face paradă de puterea lui într-un mod revoltător“, relata Fiodor Rostopcin, un curtean din anturajul lui Pavel, dar „nu este deștept, disimulându-și lipsa aptitudinilor cu expresii tehnice“. Mai grav, „afișează o aroganță grosolană și exagerată, iar a te duce în vizită la el este o experiență absolut umilitoare. În fiecare dimineață, gloate de lingușitori iau cu asalt ușile apartamentului lui, umplând anticamera și sălile de primire“. Când extravagantul Zubov era pregătit să primească vizitatori, se deschideau ușile pliante ale sălii lui de audiențe. Atunci, „Zubov își făcea intrarea agale, într-un halat de casă“, în timp ce diverși servitori veneau să-i coafeze părul și să i-l pudreze, ondulându-l și pieptănându-l în sus într-o coamă umflată“. Toți „rămâneau în picioare și nimeni nu cuteza să vorbească“. După ce era coafat, „tânărul acesta se tolănea pe un fotoliu, scobindu-se în nas și holbându-se la tavan, cu o expresie trufașă și inertă pe față“, zâmbind în colțul gurii, când maimuța lui „sărea peste capul acelor lingăi, sau „vorbind cu măscăricii lui“. Zubov era un om educat și avea o memorie bună, dar, conchidea Rostopcin, „e pur și simplu indolent și incapabil“.[269]

Și totuși acest tânăr sclifosit și ridicol era „capul tuturor lucrurilor“. Revoluția Franceză răsturnase lumea. Rusia, Austria și Prusia urmăreau să înăbușe reacțiile propagate din Franța. Pe 10 ianuarie 1793, Ludovic al XVI-lea a fost ghilotinat, iar Ecaterina a II-a s-a retras în pat, deprimată. Pe 8 martie, a căzut pe scări, dar nu s-a ales decât cu vânătăi. I-a cerut lui Zubov, ridicat acum la rangul de conte, să aranjeze cea de-a Doua Împărțire a Poloniei. „Acum, iau Ucraina ca recompensă pentru cheltuielile mele și oamenii care au pierit“, a zis ea, iar Prusia a participat la împărțirea prăzii.

Ecaterina a II-a îl răsplătea din abundență pe „Negruț“, dăruindu-i portretul ei în diamante (primit până atunci doar de Orlov și Potemkin) și câteva dintre vechile funcții deținute de Potemkin, deși Saltîkov a fost recompensat cu șefia Colegiului de Război.

Împărăteasa își simțea vârsta. Observa cum prea puțini își mai aminteau acum de momentul suirii ei pe tron, în urmă cu peste treizeci de ani. Unul dintre aceștia era Ivan Șuvalov, care vădea o timiditate înduioșătoare în prezența ei, motiv de amuzament pentru curtenii care râdeau de manierele lui desuete. Ecaterina le spunea: „Domnilor, eu și marele șambelan suntem prieteni de patruzeci de ani, ceea ce-mi dă dreptul să glumesc cu el“. Însă venerabila împărăteasă nu

pierduse nimic din farmecul ei de odinioară. „Tot proaspătă, destul de scundă și trupeșă, inspirând prin persoana ei demnitate și grație, seriozitate și noblețe“, remarca un tânăr polonez, prințul Adam Czartoryski, care se afla la curte ca ostatic și gaj de bună purtare a polonilor, dar și pentru a încerca să-și recapete moșiile confiscate. O detesta pe împărăteasă, fiindcă distrusese Polonia, însă nu putea să nu o admire. „(Ecaterina a II-a) era ca un torent de munte care cară totul în calea lui. Chipul ei, deja ridat, dar atât de expresiv, sugera semeție și spirit de dominație, cu un zâmbet perpetuu pe buze.“ Contesa Varvara Golovina își amintea de un dineu copios cu celelalte doamne de onoare, când, din spate, o mână le-a oferit platoul cu mâncare. Doamnele s-au servit, dar au remarcat abia mai târziu inelul cu un solitar cât un aisberg pe degetul acelei mâini: era împărăteasa.

*

Dacă avea de gând să-l ocolească pe Pavel la succesiunea imperială, știa că trebuia să-i găsească o soție lui Aleksandru. Ecaterina a II-a nu avea timp de pierdut. Încă de când băiatul avea nouă ani, Ecaterina spunea: „Mi-e teamă de un lucru pentru el: femeile nu-i vor da pace…, fiindcă va fi un bărbat care va pune pe jar inima oricui“. Când Aleksandru avea doisprezece ani, iar tutorele lui i-a povestit despre „visele nocturne“ ale băiatului, Ecaterina a trimis o doamnă de la Curte ca să-l inițieze în „misterele tuturor elanurilor zămislite de plăcerile senzuale“. Acum, după ce a trecut în revistă prințesele germane disponibile, a invitat fiicele prințului de Baden la Sankt-Petersburg, unde au fost întâmpinate de Ecaterina, Zubov și Sașenka. Aleksandru, în vârstă de cincisprezece ani, a ales-o pe prințesa Louise, în vârstă de paisprezece ani, ca viitoare soție. „Toată lumea spunea că erau ca doi îngeri, la logodna lor“, povestea emoționată Ecaterina. „Se iubesc cu adevărat.“

Pe 9 octombrie 1793, Ecaterina a II-a a prezidat la căsătoria lui Aleksandru cu prințesa de Baden, care, convertindu-se la ortodoxie, și-a luat numele Elisabeta Alekseievna. Șuvalov și Bezborodko au ținut coronițele deasupra „acestor copii superbi“ în fața împărătesei care plângea cu suspine.

Elisabeta era drăguță, cu ochi albaștri și păr lung, vaporos. „Îmbina o grație inefabilă, dublată de farmecul feței și al siluetei, cu agerimea spiritului și limpezimea gândirii“, își amintea Varvara Golovina. Aleksandru semăna cu mama lui, fiind înalt și blond ca ea. „Sufletul lui“, aprecia Rostopcin, „este chiar mai frumos decât trupul: niciodată nu s-a mai

văzut ca o asemenea perfecțiune morală și fizică să se îmbine într-un singur om.“ Elisabeta îl considera „foarte înalt și bine făcut, în special picioarele lungi, părul șaten deschis, ochii albaștri, dantura foarte frumoasă, culoarea fermecătoare a pielii, pe scurt destul de chipeș“.

„M-ai întrebat dacă marele duce îmi place *cu adevărat*“, îi scria Elisabeta mamei ei. „Da, mămico, (…) un timp mi-a plăcut la nebunie“. Dar existau niște probleme: „Nu pot să nu remarc mici nimicuri care nu sunt pe gustul meu“. Între timp, Aleksandru răspundea și el, pe un ton înduioșător, întrebărilor jenante despre sex pe care i le pusese mama lui: „M-ai întrebat, dragă mămico, dacă micuța mea Lisa este însărcinată. Nu, deocamdată nu, deoarece chestiunea nu s-a împlinit. Trebuie să se știe că noi suntem niște copii mari și, de aceea, foarte nepricepuți, din moment ce ne-am căznit în fel și chip să facem așa, dar nu am reușit“.

Aleksandru „are calități minunate“, dar „e leneș, nu pune mâna niciodată pe vreo carte“, se plângea Rostopcin, care o admira pe Elisabeta. „Soțul ei o adoră și împreună sunt ca niște copii, când nu e nimeni acolo.“ Așa cum se plângea unul dintre curtenii lui, „este răsfățat din toate punctele de vedere“. Însă tinerii au fost corupți de intrigile politice și sexuale de la Curte, urzite în raportul de forță dintre Ecaterina a II-a și Pavel.[270]

*

În relațiile cu tatăl și bunica lui, Aleksandru păstra permanent aceeași mască impenetrabilă, așa cum îl povățuise „abil și duplicitar“ tutorele său, Nikolai Saltîkov, provenind din familia țarinei Praskovia, un individ uscățiv și ipocrit, cu mers șchiopătat, purtând o perucă pomădată și având obiceiul să-și tragă mereu nădragii în sus. „Vrând să se pună bine atât cu împărăteasa, cât și cu fiul ei, obișnuia să-l îndemne pe marele duce să practice permanent disimularea…, insuflându-i un sentiment de aversiune față de împărăteasă și o teamă față de tatăl lui.“ Aleksandru și fratele său Constantin aveau concomitent două existențe — una cu împărăteasa la Țarskoe Selo, unde se găteau în straie de curteni după moda franceză, și o alta cu marele duce Pavel la Gatcina, unde purtau uniforme militare prusace.

Relația dintre Aleksandru și Elisabeta, care locuiau acum în Palatul Aleksandru construit pentru ei de Ecaterina a II-a, avea de suferit sub aceste tensiuni. „El avea o afecțiune de frate pentru soția lui, însă ea aștepta de la el dragostea pe care ea ar fi vrut să i-o ofere.“ Ignorată de soțul ei, „se mistuie de plictiseală“, remarca Rostopcin. „Cu trăsăturile ei angelice,

silueta zveltă și mișcările grațioase, (Elisabeta) atrăgea atenția tuturor…“, scria Varvara Golovina. Ecaterina încerca să o antreneze în distracții, organizând mereu petreceri: „în permanență nu facem nimic“, spunea Elisabeta. „Ne petrecem toată săptămâna dansând.“

„Într-o seară, în toiul distracției“, scria Golovina, o persoană sensibilă, căsătorită cu mareșalul curții tânărului cuplu și nepoată a lui Ivan Șuvalov, „marele duce Aleksandru a venit la mine și mi-a spus: «Zubov este îndrăgostit de nevastă-mea»“. Într-adevăr, Golovina a observat apoi că Platon Zubov părea „visător“ și îi arunca „priviri languroase marii ducese“. Zubov se înamorase de Elisabeta: „În scurt timp, secretul acestei nefericite nebunii era de notorietate la Țarskoe Selo“. Întrucât Zubov era acum „atotputernic (la curte)“, curtenii cuplului au încercat să o convingă să dea curs „pasiunii înfocate“ a lui Zubov. „Contele Zubov este îndrăgostit de soția mea — ce situație jenantă“, le tot spunea Aleksandru prietenilor lui. „Dacă te porți frumos cu el, este ca și cum ai aproba, iar dacă te porți cu răceală pentru a-l descuraja, împărăteasa se va ofensa.“ Cum remarca Czartoryski, pe Zubov „îl lovea câte o criză de amor“ de obicei după dineu, „când nu făcea decât să suspine, lungit pe o sofa, cu un aer trist și o mutră de bărbat foarte îndrăgostit“.

Destăinuindu-le mamei ei aflate la Baden și prietenei ei Varvara Golovina situația cumplită în care se afla, Elisabeta i-a dat lui Zubov numele de cod „Zodiac“. Atenția pe care i-o arăta Zubov îi sucise însă mințile: „Îmi vine să-mi dau cu pumnii în cap, când mă gândesc la nesăbuințele din vremea aceea… Nici nu se mai pune problema de așa ceva acum; nu-mi pasă de Zodiac, nici cât negru sub unghie“, îi spunea ea Golovinei.

În timp ce tânăra soție îl respingea pe Zodiac, Ecaterina a II-a își dorea să o vadă însărcinată, iar curtenii ei vicleni o spionau permanent pe fată: când îi întârzia ciclul menstrual, guvernanta Elisabetei îi raporta Ecaterinei. „Și mai jenant însă“, îi mărturisea Elisabeta confidentei ei Golovina, „împărăteasa i-a spus Zodiacului, iar dacă eu îi spun împărătesei că nu este așa, ea o să-i spună și asta“, însă când a fost „indispusă“, Zubov a aflat imediat.

În mod deloc surprinzător, Elisabeta simțea nevoia unei prietene care s-o înțeleagă și a găsit-o în persoana Varvarei Golovina, în vârstă de douăzeci și opt de ani. Într-o zi când mergeau la vânătoare, în timp ce își pregăteau ținuta de călărie, au făcut schimb de căciuli, pe furiș, „fără niciun cuvânt“, iar mai târziu „ea mi-a dat un mic portret de-al ei și un medalion cu o șuviță de păr“, scria Golovina. Altă dată la

Mon Plaisir, în Peterhof, „brusc m-a luat cu ea în micul palat și, fără nicio reținere, mi-a dezvăluit sentimentele ei cele mai intime“. Pe 30 mai 1794, când cele două tinere au mers la plimbare cu trăsura prin Țarskoe Selo, s-a întâmplat ceva între ele: „una dintre cele mai scumpe amintiri ale mele“. Într-o idilică seară de primăvară, singure în grădină, „marea ducesă s-a rezemat de mine, în timp ce eu sorbeam fiecare cuvânt de pe buzele ei“, își amintea Golovina. Cu o altă ocazie, „m-a luat de mână, m-a tras în dormitorul meu, a încuiat ușa și s-a aruncat în brațele mele, izbucnind în lacrimi“. Înflăcărată de povestea lor de iubire, în care nu se știe dacă merseseră chiar până la capăt, Elisabeta o bombarda pe contesă cu scrisori de dragoste. „Oh, cât de crud este pentru mine să fiu aici la Palatul Taurida“, scria ea pe 11 august. „Viața mea e tristă când nu sunt cu tine… Te am mereu în suflet și mă frământ până nu mai sunt bună de nimic. Oh, ce gând dulce mi-a trecut prin minte azi-dimineață…“ Aleksandru părea să aprobe această pasiune lesbiană. „Ei nu-mi pot *interzice* să te iubesc și, într-un fel, am permisiunea *altcuiva*, care este la fel de îndrituit, dacă nu chiar mai mult, să-mi *ordone* pe cine să iubesc“, îi spunea Elisabeta Varvarei Golovina. „Îmi ocupi gândurile tot timpul, de dimineață până mă duc la culcare; dacă mă trezesc noaptea, imediat îmi vine în minte chipul tău.“

În primăvara anului 1795, Elisabeta a trimis o scrisoare nespus de enigmatică, în care pomenea de momentele lor pasionale din 30 mai: „Dumnezeule, dacă ai ști ce senzații îmi trezesc amintirile acelor clipe dulci“. Dar Aleksandru citise ultima scrisoare de la Golovina, așa că Elisabeta îi povestea acesteia: „mi-a cerut o explicație. I-am spus parțial (adevărul)“.

Aleksandru și curtenii cereau acum ca tinerele să fie despărțite. „Sunt departe de tine și nu te pot vedea… Oh, Doamne Sfinte, dacă ai ști prin ce chinuri trec“, scria Elisabeta. „Oh, cât de dragă-mi ești. Iubirea ta mă face să suport mai ușor viața aici… Ești a mea cu adevărat. Nici măcar soțul meu nu mă cunoaște la fel de bine ca tine.“ Între timp, Ecaterina a II-a observase în cele din urmă că Zubov era îndrăgostit; a urmat un scandal, iar atențiile lui au contenit. Toate aceste intrigi i-au făcut pe Elisabeta și Aleksandru să fie mai uniți. Împărtășeau același dezgust față de această curte imperială sufocantă și imorală. Aleksandru ar fi vrut să scape complet de coroană.[271]

*

„Este incredibil“, îi scria un pic mai târziu Aleksandru tutorelui său La Harpe. „Toți fură; nu există niciun om onest“, după care insista: „Bucuros, aș renunța la rangul meu pentru o fermă vecină cu domeniul tău. Soția mea simte la fel ca mine și sunt încântat să descopăr asemenea sentimente la ea“.

E posibil ca Ecaterina să fi fost îngrozită, la rândul ei, de simpatiile lui pentru Pavel, care acum avea o armată personală, formată din 130 de ofițeri și 2 000 de ostași, pe domeniul lui de la Gatcina. Acolo, Aleksandru și Constantin împărtășeau frustrările tatălui lor și găseau o consolare în simplitatea vieții militare. „Așa e modelul nostru de viață la Gatcina“, spunea Aleksandru, încântat că ostașii „(ne) făceau onoarea de a se teme de noi“. Totuși, și ei erau adesea victimele instrucției militare demente impuse de Pavel.

„Marele Duce are talentul să se facă detestat de toți“, scria Rostopcin. „Pedepsește orbește, după bunul lui plac.“ Făcând instrucție cu mica sa armată, „se crede aidoma răposatului Rege al Prusiei. Cea mai neînsemnată zăbavă sau contrarietate îl scoate din minți și îl umple de furie“. La fel ca mama lui, Pavel era obsedat de Revoluția Franceză. „Vede iacobini peste tot, iar deunăzi a arestat patru ofițeri care aveau părul prea scurt în coada strânsă pe ceafă, ceea ce era un semn cert de simpatizare cu revoluționarii“, nota Rostopcin. Pavel își teroriza curtenii, ba chiar și nevasta și fiii, furios că la vârsta de patruzeci și unu de ani „nu am nimic de făcut“, cum spunea el. Când își ieșea din fire cu fiii săi, Maria și amanta Nelidova încercau să-l liniștească. La un moment dat, o explozie de artilerie l-a lăsat surd de o ureche pe Aleksandru, ceea ce, explica Rostopcin, „face neplăcută conversația, fiindcă trebuie să zbieri“.

Ecaterina auzea bubuiturile tunurilor de la Gatcina când se plimba cu ogarii la Țarskoe Selo. Ura militarismul lui Pavel și vedea în el un fel de reîncarnare a lui Petru al III-lea. Era atât de dezagreabil, încât îl compara cu „mustarul după cină“.[272] După ce Aleksandru s-a căsătorit, Ecaterina a II-a scria că la momentul cuvenit acesta avea să fie „încoronat cu toate ceremoniile de rigoare“, fără să pomenească nimic despre Pavel. Își amintea de Petru cel Mare și țareviciul Aleksei: „Sub acest aspect, înțelepciunea măsurii luate de Petru este incontestabilă“, „prin detronarea acestui fiu incapabil, neascultător și nerecunoscător“, care manifesta „față de tatăl lui ură, răutate și o invidie nemaiîntâlnită“.

Așadar, Ecaterina a II-a a decis acum să-i lase moștenire lui Aleksandru tronul Imperiului Rus. Întâi, l-a invitat pe

tutorele lui, La Harpe, să o ajute să-l convingă pe băiat. La Harpe „s-a străduit din răsputeri să o facă să renunțe la această idee“, motiv pentru care, amintindu-și de simpatiile lui revoluționare, împărăteasa l-a trimis înapoi în Elveția. Pavel părea să-și afișeze ostentativ caracterul nestatornic. La un moment dat, furios, l-a amenințat pe un curtean că, atunci când el avea să urce pe tron, va da poruncă să fie decapitat. Când incidentul i-a fost raportat Ecaterinei, aceasta a zis: „E nebun“. Altă dată, când moștenitorul a fost de acord cu o afirmație făcută de Zubov, favoritul împărătesei a râs sarcastic: „Ce s-a întâmplat, am spus ceva prostesc?“. Zubov considera că Pavel era țicnit. „Știu și eu prea bine lucrul ăsta“ a replicat Ecaterina. „Dar din păcate nu e îndeajuns de nebun.“ Însă tot nu a renunțat la ideea ei.[273]

*

În primăvara anului 1794, o nouă revoluție, mai radicală, a izbucnit în Polonia, unde rușii și aliații lor au fost uciși și arestați. Ecaterina a II-a și Zubov au dat ordin ca Polonia să fie cotropită, în timp ce prusacii atacau și ei dinspre vest, anticipând dubla sfârtecare care avea să fie reluată de Stalin și Hitler în 1939.

Pe 18 octombrie, Suvorov a luat cu asalt Praga, omorând 7 000 de oameni, iar când Varșovia a capitulat, i-a scris Ecaterinei a II-a: „Urraa! Varșovia e a voastră!“

„Urraa, feldmareșalule!“, i-a răspuns ea, avansându-l astfel în grad. Polonia a încetat să mai existe până în 1918.[274] Ecaterina a II-a, care împlinea șaizeci și șapte de ani, a sărbătorit această victorie dezonorantă oferindu-i lui Platon Zubov funcții și daruri nenumărate: 13 199 de suflete, titlul de prinț al Sfântului Imperiu Roman, 100 000 de ruble.

Între timp, în sud, șahul persan Agha Mohammad Khan care, în mod ciudat pentru un războinic crâncen și un fondator al unei dinastii, era eunuc, a cotropit și a cucerit Caucazul, a anihilat armata lui Irakli al II-lea, jefuind și nimicind capitala georgiană, Tiflis (azi, Tbilisi). A clădit turnuri sinistre din cadavrele femeilor și ale copiilor pe care îi masacrase, așa cum făcuse Tamerlan odinioară. Aceste înfrângeri le-au dat Zubovilor prilejul de a propune un Proiect Oriental pentru eliberarea creștinilor din Caucaz. Ecaterina l-a desemnat pe Valerian Zubov, rămas olog de un picior pe frontul din Polonia, să conducă armata, care a cucerit cetățile Derbent și Baku.

La Țarskoe Selo, pe 29 iunie 1796, sub privirile îngrijorate ale împărătesei, Maria Fiodorovna a mai născut un viitor împărat, Nicolae. Ecaterina i-a propus Mariei ca împreună

să-l convingă pe Pavel să renunțe la tron. Visând să-l închidă într-o fortăreață de la Marea Baltică, Ecaterina a II-a i-a cerut marii ducese să semneze un document prin care și-ar fi dat acordul pentru această măsură. Indignată, Maria a refuzat; Ecaterina s-a enervat foarte rău.

Totuși, aproape în același timp, Aleksandru îi scria unui prieten de încredere: „Nu sunt nicidecum satisfăcut de poziția mea, este prea sclipitoare pentru o fire ca a mea. Cum să poată un singur om să guverneze (un imperiu) și să îi îndrepte abuzurile? Lucrul acesta ar fi imposibil nu numai pentru un om având capacități obișnuite ca mine, ci chiar și pentru un geniu… Planul meu este ca după ce voi fi renunțat la acest loc scabros, să mă stabilesc cu soția pe malurile Rinului".

Cealaltă speranță a Ecaterinei a II-a, Constantin, hărăzit pentru tronul Bizanțului, crea și mai multe neliniști. L-a însurat cu o prințesă germană[275], însă cu firea lui oribilă Constantin, „labil și încăpățânat, începe să semene cu tatăl lui, făcând crize de furie", scria Rostopcin. Revoltând și șocând pe toată lumea, folosea șobolani vii pe post de ghiulele de tun, bătea într-o tobă la micul dejun și lovea fetele. Anna a luat de la el o boală venerică. „A fost cuprinsă subit de niște simptome neplăcute, fără să le știe cauza", nota contesa Golovina. „Temperamentul lui violent și capriciile feroce", cum se exprima Czartoryski, au fost mușamalizate o vreme, până când Charlotte Lieven, guvernanta copilașilor lui Pavel, a raportat că marele duce Constantin snopise în bătaie un husar din regimentul lui. Ecaterina a II-a a poruncit să fie arestat, însă era atât de șocată, încât a fost la un pas de a suferi un atac cerebral. Dar gafa finală a lui Zubov avea să provoace fapte și mai reprobabile chiar.[276]

*

În vara aceea, Ecaterina a II-a l-a primit în vizită pe tânărul rege al Suediei, Gustav al IV-lea Adolf, care venise să perfecteze logodna cu nepoata ei cea mare, Aleksandra. Zubov a supervizat înțelegerea prin care fiica lui Pavel urma să aibă voie să practice religia ortodoxă, în Suedia, predominant luterană, însă nu a finalizat-o până la capăt.

La ora 6 p.m., pe 11 septembrie, împărăteasa, urmărită de întreaga Curte, s-a instalat pe tronul imperial din Palatul de Iarnă, pentru a anunța logodna, însă regele nu s-a mai prezentat. După trei ore și jumătate de așteptări chinuitoare, Ecaterina a II-a a aflat că înțelegerea se anulase. S-a repezit la funcționarul lui Zubov cu bastonul în mână. Peste cinci zile, l-a întrebat pe Aleksandru direct despre succesiunea la

tron și i-a arătat decretul prin care Pavel urma să fie dezmoștenit. Pe 24 septembrie, Aleksandru a răspuns politicos, fără să se angajeze la nimic. Împărăteasa avea nevoie de timp, dar timpul nu voia să-i mai lase răgaz.[277]

---

[221] Iubit, amant, în it. în text. (*N.t.*)

[222] Mese volante sau fermecate (în fr. în text), asemenea celebrei mese zburătoare din castelul Choisy, care răsărea de la subsol în mijlocul camerei, încărcată cu mâncare, grație unui sistem mecanic pentru ridicarea greutăților. (*N.t.*)

[223] Din scrisorile ei, reiese limpede pasiunea pentru obiectele de artă, de la bucuria descoperirii, apoi încheierea tranzacției și, în fine, plăcerea de a le avea. A început imediat să colecționeze pentru Ermitajul ei, ulterior cumpărând vastele colecții ale ministrului saxon, contele von Brühl, și ale premierului britanic, sir Robert Walpole, în timp ce în particular colecționa camee de fildeș și bijuterii gravate, care se păstrează și astăzi în vitrinele din lemn construite special în Muzeul Ermitaj, deși nu sunt expuse în circuitul de vizitare. (*N.a.*)

[224] Dixon, pp. 3–22; Askalon Truvorov, „Koronația imperatriței Ekaterinî Vtoroi“, *Russkaia starina*, 1893, 80, nr. 12, pp. 490–495.

[225] Rațiune de stat (în fr., în text). (*N.t.*)

[226] În același timp, cu o întorsătură a sorții tipic rusească, Ecaterina a II-a i-a redat ducatul Curlanda lui Ernst Biron, favoritul împărătesei Anna, care fusese surghiunit douăzeci și trei de ani, până când îl grațiase Petru al III-lea. A guvernat ca o marionetă rusească până la moarte, când a fost urmat la conducerea ducatului de către fiul său, Peter Biron. (*N.a.*)

[227] Polonia: Montefiore, pp. 46–49; Adam Zamoyski, *Last King of Poland*, pp. 61–100; *SIRIO*, nr. 7, pp. 373–374. „Sistemul Nordic“: Madariaga, *Russia*, pp. 33–37, 187–204; Alexander, pp. 61–76; David L. Ransel, *The Politics of Catherinian Russia: The Panin Party* (în continuare, Ransel), pp. 104–111. Alianța cu Prusia: Blanning, pp. 283–284.

[228] Montefiore, pp. 49–51; Dixon, pp. 122–155; Ransel, pp. 116–127.

[229] Saltîkova, rănită sufletește când iubitul ei s-a însurat, s-a răzbunat pe tinerele din gospodăriile de iobagi aflați în proprietatea ei, dedându-se la nesfârșite orori. În afară de doi sau trei bărbați, victimele ei erau toate femei, schingiuite pentru greșeli minore, bătute crunt, opărite cu apă clocotită, torturate cu ciocane, cuie, „bușteni, scânduri și făcălețe“. Poreclită Saltîciha, aceasta mituia frecvent poliția locală, care aplica adesea pedepse oricui s-ar fi plâns, și asta în virtutea faptului că era înrudită cu guvernatorul Moscovei, un Saltîkov. A fost arestată până la urmă, în 1762. Ecaterina a poruncit să se efectueze o investigație completă, din care au reieșit 138 de omoruri posibile, inclusiv copii de zece ani și femei gravide; Saltîkova a fost învinuită pentru 38 dintre aceste ucideri. Dar, întrucât cruzimile față de șerbi erau foarte obișnuite în rândul nobililor, constituind de fapt unul dintre privilegiile lor, împărăteasa a fost

deosebit de indulgentă. În piața publică, Saltîciha a fost pusă în lanțuri cu o placă atârnată de gât, pe care scria „Această femeie a schingiuit și a ucis“, iar apoi a fost întemnițată pe viață. (*N.a.*)

[230] Marea Comisie: Montefiore, pp. 57–59; Dixon, pp. 170–183; Alexander, pp. 103–120; Madariaga, *Russia*, pp. 139–150.

[231] Orlov a fost contactat de conducători arabi din Egipt, regiunea de nord a Israelului și sudul Siriei/Liban, care se răsculaseră împotriva sultanului otoman și izbutiseră pentru scurt timp să cucerească Damascul. Când Ecaterina a II-a a fost de acord cu propunerea lui Orlov, acesta a trimis un batalion care a bombardat coasta siriană, apoi în iunie 1772 a lansat un atac contra Beirutului, revenind să-l ocupe în anul următor. Liderii arabi au promis să lase Ierusalimul în stăpânirea Rusiei, însă în scurt timp conflictele acute dintre facțiunile etnice în Orientul Mijlociu au subminat puterea rușilor. Au avut șansa de a înființa un stat arab clientelar, dar Ecaterina a II-a s-a retras de pe scena politică siriană, când a semnat pacea cu otomanii în 1774. (*N.a.*)

[232] Ecaterina a II-a nu agrease niciodată extravaganța rococo a Palatului Ecaterinei, extins de Elisabeta, deranjând-o arhitectura demodată ca un tort cu „frișcă“. Deși în unele proiecte de anvergură costisitoare a experimentat și alte stiluri arhitectonice (inclusiv la Țarițîno, lângă Moscova, unde a demolat construcția și a reclădit-o în stil neogotic), Ecaterina a II-a adora simplitatea neoclasicismului. Arhitectul ei preferat era neoclasicistul Charles Cameron, care a sosit în 1779: „În prezent, sunt foarte încântată de domnul Cameron, scoțian ca naționalitate și regalist, un mare desenator, foarte bun cunoscător al monumentelor antice și renumit pentru cartea sa despre *Băile Romei*. În momentul de față, facem o grădină împreună cu el pe o terasă…“ Începând cu Satul Chinezesc din Țarskoe Selo, Cameron a redecorat interioarele rococo ale Elisabetei, din Palatul Ecaterinei, a adăugat noi apartamente private, Salonul de Chihlimbar, a creat noul sat și catedrala Sofia, inspirată de Sfânta Sofia de la Constantinopol, și a înălțat o serie de coloane comemorative și construcții scumpe în parcul de-acolo. Însă capodopera lui era Galeria Cameron, care pare încă să plutească în aer. (*N.a.*)

[233] Montefiore, pp. 76–93; Dixon, pp. 184–213; Voltaire, *Oeuvres complètes*, vol. 58, p. 39, Ecaterina a II-a către Voltaire, 4/15 august 1769; Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West*, pp. 130–136; LeDonne, *Ruling Russia*, pp. 363–364. Orlov, Cești și incursiunile arabe, ocuparea Beirutului: *Journal of Royal Central Asian Society*, nr. 42, pp. 3–4, 275–286, William Persen, ocupările ruse ale Beirutului (1772–1774).

[234] Montefiore, pp. 60–95; Dixon, pp. 215–230. Confesiune: Ecaterina cea Mare, *Socineniia*, vol. 12, pp. 697–699; Ecaterina cea Mare către Potemkin/GARF, 728, 1, 425, 1–5; Alexander, pp. 135–137; 160–161; Madariaga, *Russia*, pp. 211–213 și 258–259. Despărțirea de Orlov: *SIRIO*, nr. 13, pp. 270–272, nr. 19, p. 235.

[235] Ascensiunea lui Potemkin: Montefiore, pp. 92–161; Dixon, pp. 229–240. Relatarea despre Pugaciov se bazează pe lucrările lui A. S. Pușkin — *Istoriia Pugaceva* și nuvela *Fiica Căpitanului* — și cele două cărți ale lui J. T.

Alexander pe această temă: *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773–75* și *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial russian Government and Pugachev's Revolt 1773–1775*, pp. 1–10; Madariaga, *Russia*, pp. 239–255.

[236] Simon Veliki, care ulterior s-a înrolat în Marina Regală și a murit în Antile, în 1794. (*N.a.*)

[237] Roderick McGrew, *Paul I of Russia* (în continuare, McGrew), pp. 55–85.

[238] Montefiore, pp. 92–105. „Este ceva teribil când penisul și vaginul ajung să decidă interesele Europei": citat din Robert B. Asprey, *Frederick the Great*, p. 600; G. A. Potemkin chemat de Ecaterina a II-a; RGADA, 5, 85, 1, 119, L 7, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 4 decembrie 1773; GARF, 728, 1, 425, pp. 1–5; Ecaterina cea Mare, *Socineniia*, vol. 12, pp. 697–699, Ecaterina cea Mare către Potemkin, martie 1774. „Scumpul meu, sunt atât de fericită cu tine...": RGADA, 1, 1/1, 1, 213, L 14. Discuția cu Orlov despre *bania*: RGADA, 5, 85, 1, 213, L 14. „Mi-e teamă să nu fi supărat pe mine...": RGADA, 5, 85, 1, 292, L 56, Ecaterina a II-a către GAP, „Am încetat să mai fiu cu un anumit personaj...": Ecaterina a II-a către Grimm, *SIRIO*, nr. 27, p. 52.

[239] Montefiore, pp. 109–135. „Femeia tot femeie rămâne": Asprey, *Frederick the Great*, pp. 601–602. „Datoria noastră este să îmbunătățim realitatea": James Harris, *Diaries and Correspondance of James Harris, 1st Earl of Malmesbury* (în continuare, Harris), p. 239, Harris către Stormont, 15/26 februarie 1780. Scrisori-cheie între G. A. Potemkin și Ecaterina a II-a: RGADA, 1, 1/1, 1, 213, L 14. „Ușile vor fi deschise": idem, L 242. „M-am trezit la cinci... Am dat porunci stricte..."; RGADA 1, 1/1, 54, 42, L 18. „Ca să te încălzești: du-te la *bania*": RGADA, 5, 85, 1, 252, L 44. „Frumosul meu, scumpul meu neasemuit pe lume": RGADA, 1, 1/1, 54, 12, L 23. „Am să-ți povestesc o sumedenie de lucruri...": RGADA, 1, 85, 1, 209, L 10. Să îl împuternicească pe Rumiantev, „și așa s-a ajuns la pace": A. V. Hrapovițki, *Dnevnik* (în continuare, Hrapovițki), 30 mai 1786. „Iubitule, fiindcă m-ai rugat să te trimit cu ceva": RGADA, 1, 1/1, 54, 64, L 27. „Generalul (mă) iubește pe mine ?": RGADA, 5, 85, 1, 299, L 30.

[240] Montefiore, pp. 122–135; Alexander, pp. 176–178; Madariaga, *Russia*, pp. 249–251.

[241] Sau aproape. Pugaciov nu era singurul „Petru al III-lea" care bântuia prin lume. Primul dintre acești impostori a fost Ștefan cel Mic, un negustor scund și misterios din minusculul principat balcanic Muntenegru, care în 1767 a declarat că el era Petru al III-lea și a pus mâna pe putere. Lichidându-și adversarii, tiranul miniatural a reorganizat statul muntenegrean și i-a înfrânt atât pe otomani, cât și pe venețieni. Ecaterina a II-a, în război și ea cu otomanii, a trimis o delegație pentru a le oferi ajutor muntenegrenilor, cu condiția să-l înlăture pe Ștefan. Dar în 1773, exact când Ecaterina a II-a izbutise să-l distrugă pe Pugaciov, Ștefan a fost asasinat de bărbierul lui. (*N.a.*)

[242] Legenda spune că această fată ar fi pierit în celula temniței, când Neva a inundat orașul, ca în celebrul tablou al lui Flavițki. Dar, în realitate, a murit de

tuberculoză, la vârsta de douăzeci și trei de ani, pe 4 decembrie 1775. Era cunoscută drept Tarakanova — prințesa gândacilor-negri (poate singurii companioni în ultimele ei zile de viață). (*N.a.*)

[243] Data cea mai plauzibilă este 4 iunie 1774, probabil la Biserica Sf. Sampsonovski, însă nu există nicio dovadă. În afară de scrisorile Ecaterinei a II-a, cea mai bună mărturie este felul în care îl trata pe Potemkin și cum se purta el cu ea. A poruncit ca Potemkin să fie salutat cu același ceremonial de care se bucura un membru al familiei imperiale și îi permitea un acces aproape nelimitat la fondurile statului. Practic, le-a adoptat pe nepoatele lui, de la care se aștepta să-i numească pe ea și pe Potemkin „mamă“ și „tată“. (*N.a.*)

[244] Montefiore, pp. 136–184; Dixon, pp. 241–269. Recompensele lui Rumianțev/titlul „Zadunaiski“: RGADA, 1, 1/1, 54, 137, L 76; *SIRIO*, nr. 23, p. 4, Ecaterina a II-a către Grimm, 3 august 1774, Sankt-Petersburg. „Îți voi dărui portretul meu...“: Ecaterina și Potemkin renegociază/căsătorie?: RGADA, 5, 85, 1, 362, L 72. „Voi fi umila ta cameristă“: RGADA, 1, 1/1, 54, 27, L 32. „E imposibil ca eu să-mi schimb sentimentele“: RGADA, 5, 85, 1, 255, L 17. „Tătar hain“: RGADA, 1, 1/1, 54, 14, L 93. „Te voi iubi mereu, indiferent cum vei fi tu“, „Batiușka...“: RGADA, 5, 85, 1, 160, L 53. „O destăinuire sinceră“: GARF, 728, 1, 425, 1–5/Ecaterina cea Mare, *Socineniia*, vol. 12, pp. 697–699, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin. „Soțul meu drag...“: RGADA, 5, 85, 1, 364, L 92, Ecaterina a II-a către Gap. Zavadovski („150 de sărutări îți voi da bucuroasă“): *Russkii istoriceskii jurnal*, 1918, nr. 5, pp. 244–257, citat în Alexander, pp. 342–352. „Pisma imp. Ekaterinî II k gr. P. V. Zavadovskomu 1775–1777“, ed. I. A. Barskov (Zavadovski), scrisori 7, 22, 30, 33, 35, 39; Ecaterina a II-a către P. V. Zavadovski. „Stăpânul meu și soț meu scump mie. De ce îți vine să plângi?“: RGADA, 85, 1, 267, L 94, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, prinț: RGADA, 5, 85, 3, 87, L 96, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin.

[245] McGrew, pp. 70–87; reguli pentru soție, *ibidem*, pp. 102–103; afacerea Kurakin, *ibidem*, pp. 113–138. Pavel către Kurakin despre visul lui Petru: Contele de Montbrison (ed.), *Memoirs of the Baroness d'Oberkirch*, p. 25; Golovkin, pp. 105–107; Marie Pierre Rey, *Alexander I: The Tsar Who Defended Napoleon* (în continuare, Rey), pp. 13–26; educația lui Aleksandru, costumașul-salopetă, *ibidem*, pp. 24–28. Ecaterina către Grimm despre scrisorile lui Aleksandru în *SIRIO*, p. 23. Pavel și Maria: *RA*, 1876, nr. 1, pp. 89–92, Fiodor Rostopcin către S. R. Voronțov, 8 iulie 1792. Maria: N. A. Sablukov, „Reminiscences of the Court and Times of the Emperor, Paul I, up to the Period of his Death“, *Fraser's Magazine for Town and Country*, 1865, (în continuare, Sablukov), vol. 1, p. 223.

[246] „Adevăratul sălbatic“ (în fr., în text). (*N.t.*)

[247] Favoriții Ecaterinei a II-a: Montefiore, pp. 165–184. „Timpul nu-mi aparține mie, ci imperiului“: O. I. Yeliseeva, *Perepiska Ekaterinî II i G. A. Potemkina perioda vtoroi russko-turețkoi voinî 1787–1791*, p. 23. Scrisori Ecaterina cea Mare către Zavadovski, pp. 7, 22, 30, 33, 35, 39; Ecaterina a II-a către Zavadovski; RGADA, 5, 85, 1, 296, L 114; RGADA 1.1/1.54.96, L 114,

Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin. „Dă-i lui Seniușa scrisorile alăturate“: GARF, 728, 1, 416, 51. Rimski-Korsakov: *KFZ*, 8 mai 1778; RGADA, 5, 85, 1, 141, L 124. „Mulțumită ție și Regelui din Epir...“: RGADA, 5, 85, 1, 59, L 125, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, „Îți mulțumesc că mă iubești!“: *RA*, 1881, nr. 3, pp. 402–403, Ecaterina a II-a către Ivan Rimski-Korsakov. „Când ne vedem ?“: RGADA, 5, 85, 1, 59, L 125, Ecaterina a II-a către GAP; *KFZ*, 1 iunie, 28 iunie 1778; *RA*, 1881, 3, pp. 402–403, Ecaterina a II-a către Korsakov; *RP*, 5, 1, 119.

[248] „Mi-ar plăcea să fiu o fată frumoasă până la treizeci de ani, un general până la șaizeci și un cardinal până la optzeci de ani“, glumea Ligne, care întruchipa cosmopolitismul decadent al epocii sale. Era atât de șarmant, încât printre prietenii lui se numărau personalități foarte diferite, de la Frederic cel Mare, Maria Antoaneta, Ecaterina cea Mare, până la Rousseau, Voltaire și Casanova. Ecaterina a II-a spunea despre el că era „cea mai agreabilă și dezinvoltă persoană, care joacă tot felul de feste, ca un copil“. „Mi-ar plăcea să fiu un străin pretutindeni, un francez în Austria, un austriac în Franța, atât un francez, cât și un austriac în Rusia.“ Scrisorile lui erau recopiate de admiratori, vorbele lui de duh erau repetate pe tot cuprinsul Europei. (*N.a.*)

[249] Montefiore, pp. 215–235; Dixon, pp. 270–292. „Notă despre treburile politice“: *AKV*, nr. 13, pp. 223–228, A. A. Bezborodko către P. V. Zavadovski, 17 noiembrie 1791, Iași; O. I. Yeliseeva, *G. A. Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great*, pp. 26–31; O. P. Markova, „O proishojdenii tak nazivaiamogo Greceskogo Proiekta“, în Hugh Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy*, pp. 75–103; *SIRIO*, nr. 23, p. 440, Ecaterina a II-a către baronul F. M. Grimm, 19 aprilie 1788. Întâlnirea de la Moghilev: A. A. Bezborodko, *Pisma A. A. Bezborodka* 57, Bezborodko către P. A. Rumiantțev-Zadunaiski, 4 februarie 1780; *SIRIO*, 1878, nr. 23, p. 185, Ecaterina a II-a către Grimm, 7 septembrie 1780.

[250] Potemkin plănuia să ajungă duce de Curlanda, rege al Poloniei sau monarh al „regatului Dacia“, un nou stat care ar fi urmat să fie creat în Balcani, pentru a-și asigura viitorul după moartea Ecaterinei a II-a. În cadrul acestei strategii, și-a măritat cu rost nepoatele: Sașenka s-a măritat cu marele hatman polonez Ksawery Branicki, însă și-a crescut copiii la Palatul de Iarnă. Katinka-Pisoiaș s-a măritat cu contele Paul Scavronski, urmaș al fratelui Ecaterinei I, un excentric zevzec căruia îi plăcea opera atât de mult, încât cu toată lumea, inclusiv cu servitorii, vorbea cântat, ca pe scenă. Varvara s-a măritat cu prințul Serghei Golițîn, în timp ce nepoata cea mai mică, Tatiana, s-a măritat cu prințul Nikolai Iusupov. Asasinul lui Rasputin era urmașul Iusupovilor. (*N.a.*)

[251] Montefiore, pp. 223–235. „Aranjamentul cu Austria“: RGADA, 5, 85, 1, 557, L 236, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 23 noiembrie 1787; *SIRIO*, nr. 23, pp. 145, 157–159, Ecaterina a II-a către Pavel, 25 aprilie și 7 iunie 1782. „Balastul“: *SIRIO*, nr. 23, p. 621, Ecaterina a II-a către Grimm, 6 aprilie 1795.

[252] Prințul Grigori Orlov a murit nebun. Spre marea amărăciune a Ecaterinei — fericirea unui fost amant este adesea atât bine-venită, cât și insuportabilă —, Orlov se însurase pe neașteptate cu nepoata lui în vârstă de nouăsprezece ani și

plecase într-o călătorie. E posibil ca Orlov să-și fi pierdut mințile din cauza morții subite a soției, în Elveția, însă e mai plauzibil ca nebunia lui să fi fost simptomul unui sifilis terțiar. (*N.a.*)

[253] Excepția aici era tânărul nobil Fiodor Rostopcin, perspicace și rebel, urmaș al unor prinți tătari, care, dintr-o cucernicie desuetă, îi disprețuia pe Potemkin și pe favoriți; când i-a dăruit marelui duce un set de soldați de jucărie, Pavel l-a îmbrățișat. „Acum, se pare că am devenit un favorit al marelui duce“, își făcea griji Rostopcin. „Se știe câte consecințe neplăcute rezultă din indiciile ostentative ale favorurilor lui.“ Rostopcin, rămas celebru drept omul care a ars Moscova în 1812, scrie despre vremurile în care a trăit, în memoriile lui acerbe și în scrisorile adresate prietenului său, contele Simon Voronțov. (*N.a.*)

[254] Golovkin, pp. 138–139; farse, *ibidem*, pp. 113–116. Despre Maria, Nelidova și curte: McGrew, pp. 169–170. Ecaterina despre educația lui Aleksandru: Rey, pp. 26–27. Alianța Nelidovei cu Maria: Varvara Golovina, *The Memoirs of Countess Golovine* (de aici înainte, Golovina), pp. 138–140; *RA*, 1876, 1, pp. 89–92, Fiodor Rostopcin către S. R. Voronțov, 8 iulie 1792; *RA*, 1876, nr. 1, pp. 113–118, Fiodor Rostopcin către S. R. Voronțov, 28 mai 1794; *Osmnadțatîi vek*, nr. 3, pp. 436–336, Pavel către Ecaterina despre neprihănirea Nelidovei: „prietenie sfântă și duioasă, dar inocentă și pură“; Sablukov, vol. 1, p. 223; Gatcina ca un oraș german, p. 224.

[255] Călătorea cu propria-i curte de aristocrați și aventurieri, englezi, americani, francezi, un harem de amante, un compozitor italian, grădinari englezi, orchestră personală și un sinod de episcopi, mullahi, un rabin evreu, furnizorul armatei, Joshua Zeitlin, pe care Potemkin l-a ridicat la rangul de „consilier al curții“, dându-i un titlu nobiliar și dreptul de a deține proprietăți. Când Zeitlin i-a cerut Ecaterinei ca evreii să nu mai fie numiți *jidi* — jidani, Potemkin l-a susținut și a recomandat să fie numiți *evrei*, nume cu care apar și în zilele noastre în documentele oficiale rusești. Inamicii lui îl bârfeau pe la spate, spunând că-i plăceau toți „năsoșii“. În afară de Herson, Potemkin a întemeiat noile orașe Nicolaev și Mariupol. În interiorul regiunii, a înființat o capitală pe Nipru, Ekaterinoslav — „Slavă Ecaterinei“ (oraș numit și Dnepropetrovsk), unde a plănuit să construiască o universitate și o biserică inspirată după Bazilica Sfântul Paul din afara Zidurilor, aflată la Roma. (*N.a.*)

[256] Crimeea, Noua Rusie: Montefiore, pp. 247–260, 263–284. „Imaginează-ți că (peninsula) Crimeea e a ta...“: AVPRI, 5, 5/1, 591, 1, 106, L 154, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a. „Am fi putut să decidem totul într-o jumătate de oră...“: RGADA, 5, 85, 1, 121, L 150, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 3 iunie 1782. „Să rămâi fermă, Matușka...“: RGADA, 5, 85, 1, 440, L 162, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin; RGADA, 1, 1, 43, 61, L 163, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 22 aprilie 1783. „Nici eu și nici nimeni altcineva nu știe pe unde ești!“: RGADA, 5, 85, 1, 461, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin; RGADA, 5, 85, 1, 504. Potemkin în Crimeea, „peste trei zile, te voi felicita pentru Crimeea“: RGADA, 11, 1/1, 43, pp. 86–87, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 10 iulie 1783; RGADA, 1, 1/1, 43, pp. 67–68, L 176, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 16 iulie 1783; RGADA, 1, 1/1,

43, pp. 69–71, L 179, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 29 iulie 1783; RGADA, 1, 1/1, 43, pp. 74–75, L 179, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 29 iulie 1783. „Chestiunea georgiană s-a încheiat“: RGADA, 1, 1/1, 43, 64, L 180, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a. „Lasă-i pe ei să se maimuțărească, în timp ce noi ne vedem de treabă!“: RGADA, 5, 85, 1, 508; *SIRIO*, nr. 27, pp. 276–280, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin. „Cel mai bun port din lume“: RGADA, 1, 1/1, 43, pp. 80–83, L 172, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, iunie 1783.

[257] Montefiore, pp. 312–327; *SIRIO*, nr. 23, pp. 316–317, Ecaterina a II-a către Grimm, 25 iunie 1784. Întoarcerea lui Potemkin: *SIRIO*, nr. 23, p. 344. Potemkin nu s-a dezlipit de lângă ea zi și noapte: *AKV*, p. 21: scrisoare 6, 464, E. Poliaski către Simon Voronțov, 18 august 1784; *SIRIO*, nr. 23, pp. 317–318, Ecaterina a II-a către Grimm, 9/18 septembrie 1784; *AKV*, nr. 31, Aleksandr Voronțov către Simon Voronțov, 21 iulie 1784, Riga. „Fără tine, mă simt de parcă n-aș avea mâini și picioare“: RGADA, 5, 85, 4, 1, p. 524, L 186, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin. Dmitriv-Mamonov: Hrapovițki, p. 13. „Domnul Haină-Roșie“: RGADA, 11, 902, contele A. D. Mamonov către G. A. Potemkin.

[258] Flota din Marea Neagră, completând cele treizeci și șapte de bastimente de război din Marea Baltică, a plasat imediat Rusia pe picior de egalitate cu Spania și Franța, deși mult în urma celor 174 de nave militare ale Angliei. Potemkin, mare amiral al flotei din Marea Neagră și mare hatman al cazacilor de la Marea Neagră, era la apogeul carierei sale, dar cu toate astea călătoria oficială avea să rămână discreditată pentru totdeauna, prin acuzația că Potemkin falsificase toate realizările lui, presărând pe drumul vizitatorilor sate-butaforii — „Satele lui Potemkin“. În realitate, martorii oculari au confirmat existența reală a satelor vizitate; acuzațiile denigratoare, născocite de indivizi care nu merseseră niciodată în regiunile sudice, fuseseră lansate de fapt dinainte chiar ca Ecaterina a II-a să fi părăsit orașul Sankt-Petersburg, însă Pavel ținea morțiș să demonstreze că Potemkin era un visător inept, în timp ce adversarii europeni ai Rusiei sperau ca noua putere navală a Imperiului Rus să fie doar iluzorie. Realizările erau solide și autentice, însă prințul era într-adevăr un bun regizor al spectacolelor politice. La Balaclava (în Crimeea), într-un montaj protocolar ce purta amprenta lui Potemkin, monarhii au fost întâmpinați de un regiment de amazoane călare: 200 de tinere, în fuste roșii de catifea și platoșe strălucitoare, cu părul împletit în cozi lungi, purtând muschete și săbii. Nimeni nu putea nega că nu ar fi fost reale, dar în ziua de azi ne-am obișnuit să vedem președinți de stat asistând la dansuri bine coregrafiate în timpul unor vizite oficiale. Cât despre expresia „satele lui Potemkin“, pe nedrept aceasta a ajuns să însemne o falsificare a realității, deși rămâne perfect adecvată în cazul fraudei politice din regimurile despotice, inclusiv Rusia. (*N.a.*)

[259] Montefiore, pp. 351–387; Madariaga, *Russia*, pp. 393–395; Alexander, pp. 256–257.

[260] Ecaterina a II-a a angajat un amiral american, John Paul Jones, pe care l-a trimis să colaboreze cu Potemkin. Jones a fost comandantul luptelor în câteva

dintre victoriile de început, însă Potemkin l-a preferat pe celălalt amiral străin, prințul Karl de Nassau-Siegen, un mercenar aventurier german, fără niciun ban în buzunar, care fusese cândva iubitul reginei din Tahiti. Nassau și Jones au ajuns curând să se urască. Potemkin i l-a trimis Ecaterinei înapoi pe Jones, la Sankt-Petersburg, unde acesta a fost acuzat de o proxenetă că îi violase fiica de doisprezece ani. Înfundat probabil de Nassau, care a vrut să scape de un rival, Jones a plecat la Paris, unde a murit; rămășițele lui pământești au fost găsite abia în 1906, când a fost reînhumat la baza navală americană de la Annapolis. (*N.a.*)

[261] Montefiore, pp. 388–429; Madariaga, *Russia*, pp. 394–397; Alexander, pp. 262–265. „Prea mult te zbuciumi și îți frământi mâinile“: RGADA, 1, 1/1, 47, pp. 5–9, L 223, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 24 august 1787. „Nu mai pot suporta“: AVPRI, 5, 585, p. 317, L 229, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 17 septembrie 1787; RGADA, 5, 85, 2, pp. 43–46, L 233, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 24 septembrie 1787; RGADA, 5, 85, 2, p. 49, L 235, 25 septembrie 1787; RGADA, 5, 85, 2, pp. 52–54, L 238, 2 octombrie 1787. „Petersburg arată ca o tabără militară... așa că, prietene, și eu miros a praf de pușcă“: *SIRIO*, nr. 27, pp. 512–513. „Nimic nu-mi doresc pe lume mai mult“: RGADA, 5, 85, 2, pp. 152–153, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 7 noiembrie 1788. „O mare ură s-a ridicat împotriva noastră“: RGADA, 5, 85, 2, pp. 150–151, L 327, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 27 noiembrie 1788. Despre Mamonov: Ecaterina cea Mare, *Socineniia*, vol. 12, a doua jumătate a volumului, pp. 699–701, L 355–357, iunie 1789; Hrapovițki, pp. 255, 260, 11 aprilie 1789.

[262] Montefiore, pp. 422–430. Mamonov, „de ce nu mi-ai spus franc acest lucru“, „Mi-era milă de tine“: Ecaterina cea Mare, *Socineniia*, vol. 12, a doua jumătate a volumului, pp. 699–701, L 355, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, iunie 1789; RGADA, 5, 85, 2, pp. 166–167, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 14 iulie 1789; *RS*, 1876, nr. 16, p. 400, Garnovski către Popov, 21 iunie 1789; RGADA, 5, 85, 2, pp. 3–4, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 18 iulie 1789, Olviopol. „Un loc sacru“: *AKV*, nr. 12, p. 63, P. V. Zavadovski către S. R. Voronțov, iunie 1789, Sankt-Petersburg. Ecaterina despre Zubov („Copilul“): RGADA, 5, 85, 2, p. 177, L 365, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 12 august 1789.

[263] 14 iulie, conform calendarului gregorian. (*N.t.*)

[264] Faimos pentru maniile lui, Suvorov, probabil cel mai mare comandant militar pe care l-a avut Rusia vreodată, arăta ca o sperietoare, jerpelit, vânos, vigilent și alert; îi plăcea să facă exerciții fizice gol pușcă în fața armatei. Încontinuu agresiv („moartea este mai bună decât apărarea“), nu a fost niciodată învins: „un minut decide deznodământul unei bătălii; o zi — soarta imperiilor“. Instrucțiunile lui din *Arta victoriei*, scrise într-un stil colocvial, erau destinate pregătirii oricărui soldat: „Glonțul e ticălos; doar baioneta știe ce face!“; „Antrenați-vă din greu; luptați ușor“ și „Nicio bătălie nu se câștigă în birou“. (*N.a.*)

[265] Tighina, denumirea folosită în limba română, începând din epoca medievală. (*N.t.*)

[266] În iunie 1790, un tânăr nobil, Aleksandr Radișcev, a publicat *Călătorie de la Sankt-Petersburg la Moscova*, în care, adoptând idealurile Iluminismului îmbrățișate cândva de Ecaterina a II-a, ataca absolutismul țarist rus, șerbia și favoritismul, sub forma extravaganței de factură „potemkiniană“; toate aceste acuzații, spunea împărăteasa, erau semne ale „infecției molipsite de la francezi…, ale veninului de sorginte franceză“ pe care îl împrăștia acest „incitator al vulgului, mai rău decât Pugaciov“. Pe 26 iulie, autorul a fost condamnat la moarte prin decapitare, însă Ecaterina a II-a a comutat pedeapsa într-o măsură mai blândă, surghiunindu-l în Siberia. Ulterior, l-a arestat pe jurnalistul Nikolai Novikov, deși inițial îl protejase. Acum, aflând că era în legătură cu Pavel și prusacii, a poruncit să fie întemnițat în Shlisselburg. (*N.a.*)

[267] Montefiore, pp. 424–459. Ecaterina se îndrăgostește: RGADA, 5, 85, 2, p. 163, L 358, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 6 iulie 1789. „Sunt grasă și veselă“: RGADA, 5, 85, 2, p. 173, L 363, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 5 august 1789. Țarskoe Selo; educând tineri: *RS*, 1876, nr. 16, pp. 406–407, Garnovski către Popov. Ecaterina iubește, Potemkin aprobă: RGADA, 5, 85, 2, p. 7, L 357, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a; RGADA, 5, 85, 2, pp. 166–167, L 319, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 14 iulie 1789; RGADA, 5, 85, 2, p. 163, L 358, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 6 iulie 1789; RGADA, 1, 1, 43, p. 42, L 362, G. A. Potemkin către Ecaterina a II-a, 30 iulie 1789. Victorii asupra turcilor: Philip Longworth, *The Art of Victory*, pp. 156–157. Grandoarea caracterului (lui Potemkin): RGADA, 5, 85, 2, p. 204, L 383, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 15 noiembrie 1789. „Acum, suntem într-o situație de criză“: Hrapovițki, 24 decembrie 1789. „Să extragem o labă din noroi“: RGADA, 5, 85, 2, pp. 245–246, L 425, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 9 august 1790; Alexander, pp. 257–292 și Madariaga, *Russia*, pp. 413–426; Robert H. Lord, *The Second Partition of Poland* (în continuare, Lord), pp. 180–185; Hrapovițki, p. 359, 15, 17, 22 martie 1791 și pp. 359–361, 7 și 9 aprilie 1791; *RS*, 1892, aprilie 1791, „Memoirs of Fyodor Secretarev“.

[268] Montefiore, pp. 1–10 și 467–486; *SIRIO*, 1878, nr. 23, pp. 517–519, Ecaterina a II-a către Grimm, 29 aprilie 1791. Zubov vs. Potemkin: *RS*, 1876, septembrie 43, „Kniaz Platon Aleksandrovici Zubov“. „La revedere, prietene, te sărut“: RGADA, 5, 85, 2, p. 291, L 461, Ecaterina a II-a către G. A. Potemkin, 25 iulie 1791. „Boala ta mă bulversează cumplit“: RGADA, 5, 85, 2, p. 304, L 470, Ecaterina Cea Mare către G. A. Potemkin. „Singura scăpare este să plec“: RGVIA, 52, 2, 22, p. 191, L 470, Ecaterina cea Mare către G. A. Potemkin, octombrie 1791; *SIRIO*, nr. 23, p. 561, Ecaterina a II-a către Grimm.

[269] Golovina, p. 42; *RA*, 1876, nr. 1, pp. 89–92, Fiodor Rostopcin către S. R. Voronțov, 8 iulie 1792, și *RA*, 1876, nr. 1, pp. 92–97, Rostopcin către R. Voronțov, 14 aprilie 1793; A. Gielgud (ed.), Adam Czartoryski, *Memoirs of Prince Adam Czartoryski and his Correspondence with Alexander I* (în continuare, Czartoryski), nr. 1, pp. 66–106, în special Zubov ca putere și

aroganță; despre coafură, *ibidem*, pp. 75–77; despre Valerian Zubov, *ibidem*, pp. 72–75.

[270] *RA*, 1876, nr. 1, pp. 92–97, Rostopcin către Voronțov, 14 aprilie 1793. Despre a Doua Împărțire a Poloniei și Ecaterina servind la masă: Golovina, *ibidem*, p. 120; despre mariajul lui Aleksandru, caracterul lui Aleksandru: Golovina, *ibidem*, p. 41; Saltîkov și Aleksandru, *ibidem*, p. 42; despre frumusețea Elisabetei, vezi Saltîkov și Aleksandru, p. 53. Doi îngeri: *SIRIO*, nr. 23, p. 583, Ecaterina a II-a către Grimm, 14 mai 1793. Golovina și Elisabeta: Golovina, pp. 54, 76, 86–87, 104–105. Marele duce Nikolai Mihailovici, *L'impératrice Elisabeth, épouse d'Alexandre Ier* (în continuare, Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*), nr. 1, pp. 407–428, inclusiv sarcina falsă a Elisabetei, p. 424; Aleksandru dă permisiunea, 12 decembrie 1794; Rostopcin către Voronțov, e.g. 20 iulie 1794; Zubov îndrăgostit, 8 decembrie 1795. Despre bătrânețea Ecaterinei: Czartoryski, nr. 1, p. 85.

[271] Golovina, pp. 47–48; 54, 76, 86–87, 104–105; Nikolai Mihailovici, *Elisabeta*, nr. 1, pp. 407–426. Ecaterina către Grimm despre scrisorile lui Aleksandru: *SIRIO*, nr. 23; *RA*, 1876, nr. 1, pp. 92–97, Fiodor Rostopcin către S.R. Voronțov, 14 aprilie 1793; *RA*, 1876, nr. 1, pp. 113–118. Despre Kutaisov: Sablukov, nr. 1, p. 233. Aleksandru și Constantin, mândrie pentru Gatcina și Pavel: Czartoryski, nr. 1, pp. 122–123; despre Zubov îndrăgostit, *ibidem*, p. 88; despre noaptea nunții lui Constantin/violență, *ibidem*, p. 104.

[272] Pavel era atât de furios din cauza toanelor pe care le putea avea o suverană la conducerea statului, încât el și Maria au semnat în secret o lege a succesiunii monarhice, ce urma să fie emisă când el devenea țar, care prevedea în exclusivitate primogenitura pe linie bărbătească. (*N.a.*)

[273] Dezmoștenirea lui Pavel: *SIRIO*, nr. 27, pp. 300–303. Țareviciul Aleksei/Petru cel Mare: *RS*, 1901, nr. 108, p. 79; Rey, pp. 61–65. Nebunia: Golovkin, pp. 119–121; *AKV*, nr. 8, pp. 76, 93–94, Rostopcin către S. R. Voronțov, 14 aprilie 1793; RA, 1876, nr. 1, pp. 113–118, Rostopcin către Voronțov, 28 mai 1794. Ecaterina către Grimm despre scrisorile lui Aleksandru în *SIRIO*, nr. 23, în special eventuala încoronare a lui Aleksandru, *ibidem*, p. 574, Ecaterina către Grimm, 14 august 1792; McGrew, pp. 148–169; glumă Zubov (1793), complot Nassau-Siegen, Choiseul-Gouffier despre noul Tiberiu, *ibidem*, pp. 184–187.

[274] Ecaterina a II-a era îngrozită de nobilii polonezi și de vechilii lor evrei — „niște mincinoși venali și corupți, fanfaroni, opresori, visători; își dau în arendă domeniile, lăsându-le să fie administrate de evrei, care sug sângele supușilor lor, dar le dau stăpânilor puțin (din câștig). Iată într-un cuvânt imaginea leită a polonezilor".

[275] De data asta, i-a invitat pe prințul și prințesa de Saxa-Coburg-Saalfeld să vină cu cele trei fiice ale lor la Sankt-Petersburg. Se spune că atunci când Ecaterina a II-a și Constantin așteptau să-i întâmpine la Palatul de Iarnă, cele două principese mai mari s-au împiedicat când au coborât din trăsură, însă a treia, Juliane, s-a dat jos fără niciun incident neplăcut. „Perfect", a zis Constantin. „Dacă tot e să fie, o s-o iau pe maimuța aia mică. Dansează drăguț." Pe 15 februarie 1796, Constantin s-a însurat cu Juliane, acum marea ducesă Anna.

Mai târziu, Coburg a ajuns ceea ce Bismarck numea „herghelia de elită a Europei“. Fratele Annei, Leopold, s-a însurat cu prințesa Charlotte de Wales, iar după moartea ei prematură a devenit primul rege al Belgiei, Leopold I, și a încurajat căsătoria nepotului său, prințul Albert de Saxa-Coburg, cu regina Victoria. (*N.a.*)

[276] Dixon, pp. 305–315. Ecaterina o abordează pe Maria: regina Anna a Olandei citată de Rey, p. 63. Aleksandru refuză propunerea Ecaterinei: consemnare găsită printre hârtiile lui Zubov, citată de N. K. Shilder, *Imperator Alexandr I* (în continuare, Shilder), vol. 1, p. 279. Renunțare la tron: Aleksandru către La Harpe, 21 februarie 1796, și Aleksandru către Victor Kociubei, 10 mai 1796, ambele mențiuni citate de Rey, pp. 64–66. Constantin: brutalitate, în *RA*, 1876, nr. 1, p. 118, Rostopcin către Voronțov, 28 mai 1794. Alegerea soției: Wilson, p. 21. Lincoln îl citează pe Custine despre incidentul străpungerii piciorului unui general și pe Davidov despre urâțenie, peri: Lincoln, pp. 26–27. Șobolani-proiectile de tun, tobe, boală venerică, cruzime față de husar raportată Ecaterinei a II-a de către Charlotte Lieven: Golovina, pp. 98, 184–185. Despre anul 1801 și planurile de a refuza coroana: Sablukov, p. 325; S. W. Jackman (ed.), *Romanov Relations: The Private Correspondance of Tsars Alexander I, Nicholas I and Grand Dukes Constantine and Michael with their Sister Queen Anna Pavlovna* (în continuare, Jackman), p. 8; iubirile de tinerețe și brutalitatea lui Constantin, p. 26; Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, p. 66; Rey, pp. 309, 364, 417; Art Beech, *The Grand Dukes*, (în continuare, Beech), vol. 1, p. 21.

[277] Golovin, pp. 109–121; McGrew, pp. 184–187. Brutalitatea lui Constantin: *RA*, 1876, nr. 1, p. 118, Rostopcin către Voronțov, 28 mai 1794. Căsătoria cu regele Suediei: *RA*, 1876, nr. 1, pp. 408–409, Rostopcin către Voronțov, 11 septembrie 1796; Michael Jenkins, *Arakcheev: Grand Vizir of the Russian Empire* (în continuare, Arakcheev), pp. 39–55.

SCENA 5

Conspirația

Lista personajelor

PAVEL I, împărat (1796–1801), fiul lui Petru al III-lea și al Ecaterinei cea Mare

Maria Fiodorovna, împărătească (născută prințesa Sophia Dorothea de Württemberg), a doua soție a lui Pavel

ALEKSANDRU I, împărat (1801–1825), primul fiu al lui Pavel și al Mariei

Elisabeta Alekseievna, împărătească (născută prințesa Louise de Baden), soția lui Aleksandru

CONSTANTIN I, împărat (1825), al doilea fiu al lui Pavel și al Mariei

Anna Fiodorovna (născută prințesa Juliane de Saxa-Coburg-Saalfeld), soția lui Constantin

CURTENI, miniștri etc.

Aleksandr Bezborodko, cancelar, prinț

Aleksandr Suvorov, conte, prinț, feldmareșal, generalisim

Fiodor Rostopcin, conte, aghiotant-general, președinte al Colegiului Afacerilor Externe, ministrul Poștelor

Aleksei Arakceev, conte, comandant al garnizoanei Sankt-Petersburg, general al intendenței armatei, „Caporalul de la Gatcina“, „Gorila în Uniformă“

Prințul Aleksandr Kurakin, vicecancelar

Prințul Aleksei Kurakin, procurator-general

Nikita Panin, vicecancelar, nepot al ministrului Ecaterinei cea Mare

Peter von der Pahlen, guvernator al Sankt-Petersburgului, ministru-șef, „Profesorul de Viclenie“

Piotr Obolianinov, procurator-general

Prințul Platon Zubov, fost amant al Ecaterinei cea Mare

Contele Nikolai Zubov, mare maestru al grajdurilor regale, „Colosul“, frate cu Platon

Ekaterina Nelidova, amanta lui Pavel, „Micul Monstru“

Anna Lopuhina, ulterior prințesa Gagarina, amanta lui Pavel

Ivan Kutaisov, conte, bărbierul lui Pavel, mijlocitor, maestru al dormitorului imperial, maestru al garderobei imperiale, „Figaro“

Contele Fiodor Golovkin, maestru de ceremonii

Contesa Varvara Golovina, prietena împărătesei Elisabeta

Pe 5 noiembrie 1796, Ecaterina cea Mare s-a trezit la 6 dimineața, și-a făcut singură cafeaua ca de obicei și s-a apucat să scrie. Când s-a dus la toaletă, a suferit un atac cerebral și a căzut jos, unde a rămas până la ora nouă, când camerista a găsit-o abia mai respirând, vânătă la față și complet afazică. A deschis ochii, dar pe urmă a intrat în comă. A fost nevoie de șase bărbați ca să fie cărată în dormitor, dar neputând să o ridice pe pat, au întins-o pe o saltea, direct pe podea.“ Prințul Zubov, primul om anunțat, a fost și primul care și-a pierdut capul“ în situația aceea. Aleksandru plângând și Constantin, amândoi în uniforme „Potemkin“, au venit cu soțiile lor. La ora 3:45 p.m., doctorul Rogerson a conchis că împărăteasa suferise un grav atac cerebral. Contele Nikolai Zubov, maestrul grajdurilor imperiale, uriașul dintre cei patru frați, cunoscut drept „Colosul“, a pornit în goana calului spre Gatcina.

Un soldat i-a raportat lui Pavel că venise Zubov. Amintindu-și de tatăl său, Pavel a prins-o de mână pe Maria: „Scumpa mea, suntem pierduți“. Câți dintre Zubovi erau acolo? a întrebat el. „Bun, unuia singur îi putem face față!“ Dar când Zubov a căzut în genunchi în fața lui, Pavel a înțeles ce se întâmplase.

Pe drumul spre Sankt-Petersburg, Pavel s-a întâlnit cu Rostopcin. „Ce moment pentru Alteța Voastră“, a spus Rostopcin.

„Așteaptă, dragul meu, așteaptă“, a replicat Pavel. „Dumnezeu îmi dă putere de patruzeci și doi de ani“, și au mers mai departe împreună spre curtea imperială. La 8:30, au sosit la Palatul de Iarnă. Ecaterina a II-a, gâfâind greoi, zăcea inertă pe o saltea, vegheată de curteni înlăcrimați: „Omul-cu-Cicatrice“, acum octogenar, Bezborodko și prințul Zubov. Când Zubov a cerut un pahar cu apă, nimeni nu s-a sinchisit să-l servească. „Împărăteasa, nota Czartoryski, era în agonie, ca o mașină care a încetat să mai funcționeze.“

Pavel a trecut rapid prin camera unde mama lui trăgea să moară, aruncându-i o privire din mers, și s-a îndreptat spre încăperea alăturată, unde și-a instalat cartierul general. Acolo, l-a chemat urgent pe Zubov, poruncindu-i să-i predea toate hârtiile Ecaterinei a II-a. În scurt timp, a găsit scrisoarea prin care „Omul-cu-Cicatrice“ mărturisea asasinarea lui Petru al III-lea, tatăl lui Pavel; la fel, și refuzul fiului său Aleksandru de a se preta la planul Ecaterinei a II-a de a

schimba succesiunea la tron. Pavel i-a chemat pe Aleksandru și Constantin.

Slăbănog și morocănos, un ofițer în uniforma de la Gatcina a trecut pe lângă împărăteasa muribundă și s-a prezentat în fața lui Pavel: Aleksei Arakceev, douăzeci și opt de ani, fiu al unui nobil sărac, poreclit „Caporalul de la Gatcina“, devotat lui Pavel, era obsedat de disciplină și o aplica în mod brutal. Când Pavel a văzut că ofițerul venise de pe drum având cămașa pătată, i-a dat lui Arakceev o cămașă de-a lui. S-a întors spre Aleksandru și, unind mâna fiului său cu mâna lui Arakceev, a zis: „Să fiți prieteni mereu“. Apoi, Pavel și Maria au luat cina pe coridor, lângă camera mortuară.

Elisabeta, care a plâns toată noaptea, povestea ulterior despre cum Aleksandru s-a întors la un moment dat să-și pună uniforma prusacă. „Mama lui respira încă, dar împăratul nu avea altceva mai bun de făcut decât să-i oblige pe fiii lui să se îmbrace în uniformă. Câtă meschinărie!“ „Când l-am văzut îmbrăcat așa, am izbucnit în lacrimi.“ Afară, curtenii lui Pavel — ofițerii bădărani de la Gatcina, în uniformele lor prusace demodate — începeau să sosească. „Marele duce“, scria Rostopcin, „este înconjurat de oameni de o asemenea speță, încât și cel mai onest dintre ei ar merita să fie spânzurat.“ Curtenii „întrebau uluiți cine erau acești ostrogoți?“. „Ostrogoții“ erau viitorul.

După-amiază, Aleksandru a adus-o pe soția lui la căpătâiul muribundei. „La 5 a.m., respirația împărătesei a început să fie tot mai slabă. De câteva ori, doctorii au crezut că venise momentul final… Horcăitul era atât de sonor, încât se auzea de pe coridor… Sângele i se urca la cap, iar fața ei era ba roșie, ba vânătă.“ Zubov ședea singur într-un colț: curtenii, remarca Rostopcin, „se fereau de el ca de ciumă“. Se spune că Bezborodko i-ar fi arătat lui Pavel scrisoarea nesemnată de soția lui, Maria, precum și decretul Ecaterinei a II-a, prin care prevedea înlăturarea lui de la succesiune. Bezborodko a rupt în bucăți ambele documente și a fost răsplătit pentru gestul său loial.

La 9 p.m., doctorul Rogerson a anunțat că împărăteasa își dădea duhul: Pavel și Maria, Aleksandru, Constantin și soțiile lor stăteau în picioare pe partea dreaptă, doctorii, Charlotte Lieven (guvernanta copiilor lui Pavel), curtenii apropiați, Zubov, Bezborodko și omul lui Pavel, Rostopcin, pe partea stângă. Ecaterina cea Mare s-a stins din viață la 9:45 p.m., în al șaizeci și optulea an de viață și al treizeci și cincilea an de domnie. Toți plângeau în hohote. Procuratorul-general a deschis larg ușa și a proclamat suirea pe tron a noului împărat. Aleksandru, Elisabeta și curtenii au îngenuncheat.

Zubov, „cu părul răvășit, rotindu-și ochii hidos“, potrivit Elisabetei, „plângea schimonosit oribil. Bietul Zodiac dăduse de un mare necaz“. Zubov s-a retras la casa surorii lui, așteptându-se la tot ce putea fi mai rău, în timp ce împărăteasa Maria s-a întors în camera mortuară pentru a supraveghea ritualurile de pregătire a defunctei.[278]

*

Ideea asasinării lui Petru al III-lea nu-i dădea pace lui Pavel. După slujba de la biserică, a remarcat că „Omul-cu-Cicatrice“, bătrân acum și extenuat după lungul priveghi, se dusese acasă. Chemându-i pe Rostopcin și pe un alt acolit de la Gatcina, generalul Nikita Aharov, le-a spus: „Știu că sunteți obosiți, dar duceți-vă acasă la contele Orlov și puneți-l să depună jurământul de loialitate; nu vreau să uite data de 29 iunie“. Se referea la răsturnarea lui Petru al III-lea în 1762. Trezit din somn la 3 noaptea, octogenarul a depus jurământul, în cămașă de noapte.[279]

A doua zi, pe 7 noiembrie, Pavel a îmbrăcat noua uniformă prusacă a regimentului de gardă. Era însoțit de Aleksandru și Constantin, care „purtau noile lor veșminte, arătând ca niște ofițeri germani descinși din ramele unor vechi tablouri“.

Pavel a schimbat tot ce avea legătură cu mama lui.[280] Ecaterina cea Mare era pe catafalc în Marea Sală, străjuită de ofițerii din Regimentul de Cavalerie, cu lacrimile șiroindu-le pe obraji. Contesa Golovina povestea că atunci când a început să plângă în hohote, Arakceev, „instrumentul măsurilor aspre poruncite de împărat, mi-a dat un ghiont și mi-a zis să mă potolesc“. Pe urmă, Elisabeta „a venit discret lângă mine și mi-a strâns duios mâna, pe furiș“. Însă Ecaterina a II-a nu avea să rămână singură pe catafalc pentru multă vreme.

Pe 9 noiembrie, Pavel a anunțat că tatăl lui, Petru al III-lea, și mama lui, Ecaterina a II-a, urmau să fie îngropați împreună. „Mama mea, fiind chemată de glasul poporului să urce pe tron, a fost prea ocupată și nu a mai organizat funeraliile cuvenite pentru tatăl meu“, a explicat el cu sarcasm. „Nu fac decât să îndrept această neglijență.“

Peste unsprezece zile, Pavel a asistat la deshumarea rămășițelor pământești ale tatălui său, la Mânăstirea Nevski. A sărutat giulgiul funerar. Apoi, i-a chemat pe regicizii Orlov-Cesmenski și Bariatinski să-și joace rolurile. Orlov a vrut să refuze, invocând că era prea bătrân, dar Pavel a arătat spre coroană și a răcnit: „Cară coroana și mișcă-te!“. Când fiica lui Bariatinski a cerut îndurare pentru tatăl ei, Pavel a replicat: „Și eu am avut un tată“.

Pe 1 decembrie, Pavel a pășit în urma cortegiului funebru pe Nevski Prospekt. Bariatinski mergea în față cu sicriul, în timp ce Orlov-Cesmenski venea în spate, purtând coroana. Petru al III-lea a fost așezat pe catafalc alături de Ecaterina a II-a. Orlov-Cesmenski și Bariatinski au avut noroc că au fost doar surghiuniți. Ecaterina și Petru au fost înmormântați împreună.[281]

*

La 8 noiembrie, regimentele de la Gatcina au mărșăluit spre Palatul de Iarnă, ca niște ostrogoți cotropitori, în uniforme prusace demodate. „În ciuda amărăciunii noastre pentru dispariția împărătesei, ne-am stricat de râs văzându-i“ în noile uniforme, scria colonelul Sablukov, din regimentul de gardă. Dar ofițerii din regimentele de gardă purtau încă uniformele introduse de Potemkin. Împăratul „se înclina, pufnea și sufla, în timp ce gărzile treceau prin dreptul lui, și ridica din umeri, ca să-și arate nemulțumirea“. Apoi, dintr-odată, „a apărut armata din Gatcina“.

Pavel „a pornit în galop să-i întâmpine și a revenit fascinat împreună cu aceste trupe“, scria Sablukov. „Ce mai ofițeri! Ce mutre ciudate! Ce mai maniere!“ Gărzile lui Pavel, de la Gatcina, s-au alăturat vechilor regimente de gardă. Pavel i-a dat ordin aghiotantului-general Rostopcin să reformeze și să „prusifice“ armata — începând cu uniformele. Considera pieptănătura prusacă, cu părul pomădat și strâns la ceafă într-o coadă, drept un simbol al Vechiului Regim, spre deosebire de buclele răvășite ale noilor libertăți individuale aduse de Revoluția Franceză. „Nicicând nu a existat vreo schimbare de decor la un teatru, care să se producă atât de subit și total ca noua ordine a lucrurilor impusă odată cu înscăunarea lui Pavel“, își amintea Czartoryski. „În decurs de nici o zi, vestimentația, manierele, ocupațiile au fost toate modificate.“ Tot ce era de proveniență franceză, nou și modern, a fost interzis. Ordinul împăratului dădea voie bărbaților să poarte pantaloni mulați trei-sferturi, ciorapi lungi, pantofi cu cataramă și părul pudrat, strâns într-o coadă la ceafă; și, sub pedeapsa arestării, punea sub interdicție pantalonii lungi, redingotele, pălăriile rotunde, cizmele înalte, pantofii cu șireturi. S-au folosit foarfece pentru a tăia poalele redingotelor „revoluționare“. „Nimic nu a fost mai odios pentru clasele de sus“, decât interzicerea redingotelor, își amintea curteanul Fiodor Golovkin, punându-i la punct pe nobili.

Formalismul pedant al lui Pavel era pus în practică de noul guvernator al Sankt-Petersburgului, Aharov, supranumit

„ministrul terorii“. Când îi vedeau pe țar ori pe membrii familiei lui, sau când doar treceau prin dreptul vreunui palat, „toți cei din trăsuri trebuiau să coboare și să facă o plecăciune“, își amintea Sablukov. Dacă Aharov vedea pe careva purtând pălăria rotundă „liberală“, persoana respectivă era fugărită pe străzi de adjutanții lui și, dacă era prinsă, era bătută cu bâtele. Când a zărit odată o dădacă împingând un căruț cu un copilaș înăuntru, Pavel a făcut gestul absurd de a o mustra pentru crimă de lezmajestate, pe motiv că nu-i scosese bebelușului căciulița, așa cum i-a arătat el atunci că trebuia să fi făcut: copilașul era viitorul poet Aleksandr Pușkin. Sankt-Petersburg, care „în timpul Ecaterinei a II-a era cea mai mondenă metropolă din Europa“ în opinia lui Sablukov, „a încetat să mai arate ca un oraș modern, semănând mai degrabă cu un oraș german din urmă cu două veacuri“.

„Principala îndeletnicire a fiecărei zile“ acum era parada militară, *Wachtparade.* Împăratul, impecabil în cizmele lui lustruite și uniforma prusacă, având creștetul pleșuv sub cerul liber și mânuind un bici sau un baston, era înconjurat de membrii impresionantei Cancelarii Militare Mobile și ai Suitei Majestății Sale Imperiale, formate din nouăzeci și trei de adjutanți și aghiotanți. Pavel I își consolida puterea în stat. I-a promovat pe curtenii veterani: prințul Aleksei Kurakin a fost numit procurator-general, iar fratele lui, prințul Aleksandr — vicecancelar, cu sarcina de a se ocupa de politica externă împreună cu Bezborodko. „Eu sunt doar un soldat, nu mă amestec în administrație“, se lăuda el. „De aceea, îi plătesc pe Kurakin și Bezborodko să se ocupe de asta.“ În realitate, Pavel era încântat de putere, plesnind de mândrie că un Romanov bărbat era din nou *imperator*. Ploua cu ucazuri semnate de el — peste 2 000 doar în primul an de domnie.

Decretele lui erau publicate apoi în gazeta oficială, creând deopotrivă teamă și un sentiment al ridicolului. „Irascibilitatea lui Pavel, în combinație cu severitatea și strictețea impusă făceau foarte neplăcut serviciul în armată“, scria colonelul Sablukov. Când împăratului i-a căzut cu tronc una dintre domnișoarele de onoare ale Elisabetei, Pavel a introdus următoarea observație în Ordinea de Zi: „Mulțumiri marelui duce Aleksandru pentru că are o domnișoară de onoare atât de drăguță“. La parade, își afirma puterea prin remarci demne de un Caligula: „Știți voi că singurul *grand seigneur* din Rusia este bărbatul cu care eu vorbesc în acea clipă — și doar atâta timp cât vorbesc eu cu el?“ Anula pactul dintre *seigneurs* și monarh, fundamentul măreției

Rusiei încă de la țarul Aleksei, consolidat apoi de mama sa. Prin asemenea afronturi, reamintea anturajului său că întreaga lui domnie era o perpetuă lovitură imperială împotriva pretențiilor acestor familii și magnați aflați la putere. Plimbându-se la un moment dat cu prințul Repin, a zis: „Mareșalule, vezi garda această formată din 400 de oameni? Cu o singură vorbă, aș putea să-l avansez pe oricare dintre ei la gradul de mareșal“. Adesea, Pavel se bătea cu pumnul în piept și declara: „Aici este legea!“ Țarul a revocat legea care interzicea pedepsirea fizică a nobililor, un atac direct la privilegiile și mândria lor ca exponenți ai clasei dominatoare, bazându-se pe dreptul lor de a deține șerbi și de a-i biciui. În scurt timp, nobilii au ajuns să fie pedepsiți aspru. Un ofițer de stat major a fost condamnat la 1 000 de lovituri cu biciul; un preot a fost bătut cu cnutul fiindcă avea cărți radicale; un ofițer a fost osândit să i se taie limba. Condamnările la surghiun erau atât de comune, încât, povestea un militar, „când făceam de gardă, obișnuiam să ne punem câteva sute de ruble, sub formă de bancnote, în buzunarele de la haină, ca nu cumva să rămânem lefteri, dacă am fi fost trimiși subit în exil“. Odată, la o paradă, Pavel și-a pierdut complet sângele rece și „a lovit trei ofițeri cu bastonul său“. Așa cum vom vedea, aceștia nu aveau să uite umilința la care fuseseră supuși. Pavel cita într-adevăr un dicton de-al lui Caligula: „Să mă urască, dar să se teamă de mine“. Se temeau, dar și râdeau de el. Și nimic nu subminează autoritatea mai mult decât râsul.

În spatele acestei rigurozități militariste, acest inamic al puterii feminine era dominat de femei. Maria și Nelidova, amanta lui Pavel, fuseseră cele care îi promovaseră pe aliații lor, frații Kurakin. „Cât despre împărăteasă, scria Elisabeta, este bună, incapabilă să facă rău, dar nu pot să sufăr cum se înjosește în fața Nelidovei, văzând o asemenea abominabilă pasiune pentru împărat.“ Orice soție știe că modalitatea cea mai bună de a salva o căsnicie este să se împrietenească până la urmă cu amanta soțului. Nelidova, îi explica Elisabeta mamei ei, „este singura persoană care îl poate influența pe împărat, așa că împărăteasa face sluj în fața ei și câștigă astfel favorurile împăratului“. Împăratul a convins-o pe Nelidova să revină la Curte, unde domina acum[282], împreună cu un potentat și mai neverosimil chiar: bărbierul lui Pavel.

„Arbitrul-șef al tuturor lucrurilor“ era Kutaisov, valetul principal al lui Pavel, „odinioară turc, acum creștin“. În timpul primului război cu turcii, Ecaterina a II-a îi dăduse lui Pavel un băiat sclav turc, făcut prizonier la Kutaisi în

Georgia. Pavel a fost nașul de botez al băiatului, când acesta s-a convertit la ortodoxism, cu numele de Ivan Kutaisov, și l-a trimis să fie școlit la Versailles. La întoarcere, a devenit valetul de cameră al lui Pavel. Acum, Kutaisov era confidentul, mijlocitorul și codoșul lui Pavel, arătând „ca un fel de Figaro“.

Cu toate acestea, „Pavel era de o cucernicie sinceră, cu adevărat binevoitor, generos, un iubitor al adevărului și un crâncen adversar al falsității, mereu dornic să facă dreptate“, scria Sablukov. Avea „o fire foarte romantică și îl încântau toate lucrurile «cavalerești»“; iar uneori avea simțul umorului, chiar când era vorba de el însuși. Când a auzit că Sablukov desena caricaturi, a întrebat: „Mi-ai făcut și mie o caricatură?“ și „a râs cu poftă“ când a văzut ce bine semăna. „Dar toate aceste trăsături demne de laudă se iroseau printr-o lipsă totală de moderație, o iritabilitate extremă, precum și pretenția irațională și nesăbuită de a i se da ascultare.“

Doar un singur om a avut curajul să-i țină piept. „Sire, există pudră și pudră; buclele nu sunt tunuri, o coadă de cal strânsă la ceafă nu e o baionetă, iar eu nu sunt prusac, ci rus get-betget“, i-a spus Suvorov împăratului, care l-a concediat prin unul dintre tipicele lui ordine de pe terenul de paradă: „Mareșalul Suvorov, întrucât i-a declarat Majestății Sale Imperiale că, neexistând niciun război, el nu are nimic de făcut, va rămâne fără serviciu în armată, ca urmare a acestei remarci“. Arakceev, „Caporalul de la Gatcina“, l-a hărțuit și l-a surghiunit pe invincibilul erou al Rusiei.

„Nicicând nu a existat vreun suveran mai teribil în severitatea lui sau mai liberal, atunci când avea o dispoziție generoasă“, nota Czartoryski. „Printre toate aceste excentricități și situații ridicole, exista un element de seriozitate și justețe. Împăratul dorea să fie un om just.“[283]

*

Pe 18 martie 1797, Pavel și familia lui au sosit la Palatul Petrovski, construit de Ecaterina a II-a în stil neogotic, în afară Moscovei, unde a insistat pentru primul ceremonial *baise-mains à genoux* (sărutarea mâinii suveranului, cu un genunchi în pământ), din nenumăratele de acest fel la care avea să se supună întreaga Curte. La amiază, pe 28 martie, ziua dinaintea Duminicii Floriilor, Pavel însoțit de fiii săi au intrat călare în Kremlin, în timp ce împărăteasa, Elisabeta și Anna veneau în urma lor cu trăsura. Lui Pavel îi plăceau atât de mult aceste momente solemne, încât și-a strunit calul să meargă cât mai lent cu putință: procesiunea a durat cinci ore. „Totul a fost repetat“, se plângea agasat maestrul de

ceremonii, contele Fiodor Golovkin. „Împăratul era entuziasmat ca un copil.“

Pe 5 aprilie, la ora 5 dimineața, curtenii s-au adunat pentru încoronarea împăratului și a împărătesei. Doamnele au fost gata la ora șapte, iar procesiunea s-a pus în mișcare la ora opt. În mod atipic, Pavel purta o *dalmatică*, un veșmânt liturgic, așa cum poartă episcopii, întruchipând țarul ca patriarh al ortodoxiei, dar și cizme, uniformă și sabie, pe care mitropolitul Gabriel, arhiepiscop de Novgorod, care oficia ceremonia, i-a cerut să o lase deoparte. Pavel s-a supus înainte de a intra în Catedrala Adormirii Maicii Domnului, unde era prezent și fostul rege al Poloniei, ca o nouă lovitură la adresa Ecaterinei a II-a. Maria a fost prima țarină încoronată de soțul ei, care i-a așezat coroana pe creștet.

După aceea, Pavel a citit decretul, semnat de Maria și de el în 1788, care stabilea succesiunea la tron prin primogenitura de sex bărbătesc, începând cu moștenitorul lor Aleksandru — un plan înțelept pentru a evita instabilitatea care făcuse atât de mult rău Rusiei pe parcursul secolului al XVIII-lea. Apoi, a promulgat Legea Familiei sale, transformând dinastia într-o instituție politică, stabilind titluri (moștenitorii numindu-se „caesarevici“), principii de întâietate, proprietate, venit (administrat de Ministerul Apanajelor Imperiale) și reguli de viață — niciun mare duce nu putea să se însoare cu o persoană de rând.

După aceea, la Palatul din Kremlin, Pavel și Maria au dat curs unui nou ceremonial de *baise-mains à genoux*, înainte de a oferi curtenilor avansări în rang și daruri — un total de 82 000 de suflete.[284] „Festivitățile protocolare au durat mult, dar au fost urmate de multe altele de acest fel, născocite de împărat și de maestrul de ceremonii care voia să-i facă pe plac… Pasiunea lui Pavel pentru ceremonii era comparabilă cu pasiunea lui pentru armată“, își amintea Golovkin. Pavel și Maria, amândoi de o rigurozitate germanică, insistau că „era esențial ca împăratul să audă zgomotul genunchiului când lovea podeaua și să simtă sărutul pe mână“. De aceea, toate ceremoniile trebuiau să se desfășoare într-o liniște desăvârșită, pentru a se convinge că îngenunchierile se auzeau ca atunci când lovești tare cu patul puștii în parchet; dacă se vorbea, cum se obișnuia pe timpul Ecaterinei a II-a, Pavel răcnea: „Liniște!“. Când Elisabeta și-a împletit flori peste diademă, Maria i le-a smuls strigând: „Nu e voie așa ceva!“. Iar când țarul a văzut că cele două nurori ale lui purtau mantii, a urlat pițigăiat: „Dați jos imediat mantiile alea și să nu le mai puneți niciodată!“. Totuși, „când oamenii nu

tremurau (de frică), se lansau nebunește într-o veselie delirantă — niciodată nu s-a râs atât de mult“, nota contesa Golovina, „un râs sarcastic preschimbându-se adesea într-o grimasă de teroare“. Femeile „erau moarte de oboseală“.

Pavel „a fost atât de supărat când ceremoniile au luat sfârșit“, încât le-a mai prelungit cu patru zile; chiar și la paradele militare, nu putea rezista tentației de a-și îmbrăca *dalmatica*, oferind astfel „una dintre cele mai ciudate imagini cu putință“, reflecta Golovkin, semănând cu o scufie pentru ceainic înțesată de nestemate, de sub care apăreau niște cizme prusace înalte și o tunică, având în vârf un tricorn. Printre toate aceste farafastâcuri și inepții, bărbierul turc a pus la cale o intrigă sexuală. Știind că împăratul nu întreținea relații sexuale cu Nelidova, Kutaisov a plănuit să „îi ofere monarhului o amantă în toată puterea cuvântului“. Alegând o adolescentă nubilă, Figaro „a plasat-o încontinuu sub nasul Majestății Sale, ceea ce în mod evident a fost suficient pentru a o neliniști pe împărăteasă“. În scurt timp, Pavel a remarcat „ochii negri și luminoși“ ai Annei Lopuhina.[285]

*

În orice căsnicie, nimeni nu trebuie să subestimeze vreodată puterea cicălelilor, însă în cazul unei monarhii absolute acest gen de putere poate fi cu adevărat „absolută“, or, Pavel era hărțuit în permanență de cicălelile coaliției formate din soție și amantă.

„Ce fericită și liniștită aș fi, dacă m-ai lăsa să pledez cauza celor năpăstuiți, fără a-ți stârni furia împotriva mea sau a lor“, îi scria Nelidova lui Pavel, adăugând într-o altă scrisoare: „Dar știi și tu cât de mult o iubești pe cea care te cicălește!“. Odată, Pavel „a intrat într-o cameră de gardă, foarte grăbit, exact când un pantof de damă a zburat razant peste capul Majestății Sale“, își amintea colonelul Sablukov, care era la post în acel moment. Apoi, „Mademoiselle Nelidova a apărut de pe coridor, a luat pantoful, s-a încălțat cu el“ și a plecat. A doua zi, i-a mărturisit Pavel lui Sablukov, „știi, am avut un pic de tărăboi ieri“, cerându-i colonelului s-o roage pe Nelidova să danseze pe muzica orchestrei. „Șarmantă, superbă, adorabilă!“, a strigat împăratul, privind cum Micul Monstru dansa un menuet. Soția și amanta îl pisau pe Pavel să-l concedieze pe Aharov, „teroarea Sankt-Petersburgului“, însă dăscălelile lor l-au scos din sărite, după care a dat vina pe Maria. Aceasta a apelat la Nelidova, rugând-o să i-l aducă înapoi pe Pavel. „Împărăteasa spune că fără tine Pavlovsk e un loc lipsit de frumusețe“, i-a zis Nelidova lui Pavel. „Sufletul ei este trist, când e despărțit de

tine.“ Pavel și Maria aveau nevoie adesea de Nelidova, așa cum reiese și din această scrisoare semnată de amândoi și trimisă de la Gatcina în august 1797: „Tu ești binele nostru, adevărata noastră prietenă și întotdeauna așa vei rămâne pentru noi… (Maria); „Doar absența ta mă privează de fericire…“ (Pavel).

La un moment dat, după o izbucnire de furie, Pavel i-a cerut scuze Nelidovei: „Iartă-l pe un bărbat care te iubește mai mult decât pe el însuși“. Nelidova căuta să-l salveze pe Pavel de propriile capcane ale firii lui: „Suveranii, mai mult decât ceilalți oameni, trebuie să dea dovadă de răbdare și moderație“, îi scria ea. Dar, până la urmă, femeile au întins coarda prea mult.

În momentul în care o alianță a puterilor europene nu a reușit să țină în frâu Franța revoluționară, Pavel s-a trezit cu vistieria prea goală pentru a putea participa la război. Manipulate de un bancher olandez dubios, Maria și Nelidova i-au susținut pe Kurakini pentru înființarea unei Bănci de Asistență a Nobilimii, care s-a dovedit a fi o afacere scandaloasă, dar de pe urma căreia frații s-au îmbogățit. Pavel le-a blamat pe femei. Când Maria (al cărei domeniu natal, Württemberg, fusese ocupat de francezi) și Nelidova au încercat să-l convingă pe Pavel să se alăture Austriei și Angliei împotriva Franței, Pavel n-a mai suportat — iar „Figaro“ Kutaisov a profitat de moment ca să-i întindă „dulcea“ lui capcană.[286]

*

Odată, Pavel a văzut-o pe soția lui, Maria, șușotind cu Aleksandr Kurakin. „*Madame*“, a strigat Pavel, „văd că vrei să-ți faci prieteni și să te pregătești să joci rolul Ecaterinei, numai că în mine nu vei găsi un alt Petru al III-lea.“

În ianuarie 1798, Maria a adus pe lume un al patrulea fiu, Mihail. Însă nașterea a fost atât de periculoasă, încât doctorii i-au recomandat să se abțină de la relațiile sexuale. „Instigatorul și principalul agent mobilizator al acestui complot“ a fost Rostopcin, care îi ura pe Kurakin și Nelidova, în timp ce Bezborodko era dornic să evite războiul și să o țină pe Maria departe de politică.

În timpul unei vizite la Moscova, Pavel l-a întrebat pe Figaro de ce el, ca împărat, era mai iubit aici, decât în Sankt-Petersburg.

— Sire, întâmplarea face că aici (în Moscova) lumea te vede așa cum ești cu adevărat, un om bun, mărinimos și sensibil, i-a explicat bărbierul. În timp ce la Sankt-Petersburg lumea spune că, atunci când acorzi o favoare, meritul este al

împărătesei sau al Fräulein Nelidova ori al Kurakinilor, care te-au convins să procedezi așa — însă dacă dai o pedeapsă, aceasta a pornit doar de la Majestatea Ta.

— Vasăzică se spune că sunt condus de acele femei? a întrebat Pavel.

— Chiar așa, Sire.

La un bal, Kutaisov i-a arătat-o pe Anna Lopuhina.

— Majestatea Voastră a făcut o cucerire.

— Dar nu-i prea tânără? a murmurat Pavel.

— Nicidecum, a replicat Kutaisov.

Fata avea șaisprezece ani.

Pavel era înamorat, însă Lopuhina, o tânără virgină înrudită cu prima soție a lui Petru cel Mare, nu putea să-i fie adusă ca orice „animatoare". Figaro a negociat cu părinții ei.

Întorcându-se la Pavlovsk la sfârșitul lunii iunie, țarul le-a respins pe Maria și Nelidova. „La 25 iulie, s-a dezlănțuit scandalul, când împăratul i-a cerut Alteței Sale (Aleksandru) să-i spună împărătesei să nu se mai amestece niciodată în politică", însă fiul a luat partea mamei lui: „Văd că am pierdut nu numai afecțiunea soției, ci și pe cea a fiului meu".

Pavel a zbierat la Nelidova să plece de-acolo pentru totdeauna, după care l-a pus la încercare pe Aleksandru, așezându-i coroana în mână: „Este uimitor de grea. Uite, ține. Convinge-te singur". Aleksandru s-a făcut livid la față.

„Împăratul se comportă ca un june de douăzeci de ani", scria contesa Golovina, ajungând chiar să-i mărturisească fiului său Aleksandru: „Imaginează-ți așadar cât de îndrăgostit pot să fiu!". Noua amantă, remarca Golovina, „era drăguță la față, cu ochi frumoși, sprâncene negre bine conturate și păr negru, dantură frumoasă, buze atrăgătoare, un năsuc cârn, dar avea o siluetă foarte jalnică, o conformație urâtă, cu pieptul îngust! Însă era blândă și incapabilă să facă vreun rău nimănui".

Lopuhina a rezistat multă vreme avansurilor făcute de „cel mai urât bărbat din imperiu", până când, nemaisuportând toate atențiile împăratului, „a izbucnit în lacrimi și a implorat să nu fie molestată, mărturisindu-și iubirea pentru prințul Pavel Gagarin", un tânăr ofițer de armată. Pavel i-a căsătorit imediat pe cei doi tineri și s-a felicitat în gând pentru integritatea lui morală. Însă Gagarin s-a purtat urât cu soția lui, considerând că avea reputația pătată, și în cârdășie cu Kutaisov „a alimentat patimile vicioase ale lui Pavel", astfel încât Lopuhina, cunoscută acum drept prințesa Gagarina, a căzut pradă până la urmă seducției împăratului.

Pavel i-a mătrășit pe Kurakini și l-a numit pe tatăl prințesei Gagarina, Piotr Lopuhin, fost șef al poliției din Moscova, în

funcția de procurator-general. Însă adevăratul câștigător era Figaro, ridicat acum la rangul de conte. Abilul valet al împăratului, „în ciuda crasei lui ignoranțe“, scria Golovkin, „aspira să fie ministru. Între timp, miniștrii se consultau zilnic cu el“. Totuși, Figaro nu a devenit niciodată arogant, scria Sablukov — „Era gata mereu să ajute oamenii și niciodată nu a năpăstuit pe nimeni“. Dar doar în Rusia, reflecta Czartoryski, era posibil ca „nuielușa magică a autocrației țariste să înfăptuiască această metamorfozare“ a unui rob într-un aristocrat.

Pavel și Figaro participau acum împreună la escapade erotice juvenile. „De talie mijlocie, un pic trupeș, dar ager și iute în mișcări, foarte oacheș, mereu cu sclipiri jucăușe în ochii lui orientali și afișând o jovialitate senzuală“, Figaro și-a luat ca amantă o actriță franțuzoaică, Madame Chevalier, pentru care a cumpărat o casă lângă locuința prințesei Gagarina. „Amândoi obișnuiau să plece incognito în aceste expediții (amoroase).“

Pavel era „atât de excitat“ de faptul că o cucerise pe Gagarina, „încât bietul om își cam pierduse capul“ și „nu știa cum să se arate mai generos cu ea“. Gagarina a primit cadou un palat, în timp ce serviabilul ei soț a fost promovat, la un moment dat, la conducerea Colegiului de Război. Culoarea preferată a Gagarinei era roșul aprins. De dragul ei, Pavel a schimbat culorile uniformelor regimentelor de gardă[287], iar când se ducea în vizită la Gagarina, însoțit de Kutaisov, trăsura și valeții purtau ornamente și livrele roșii. Pavel interzisese valsul, pe motiv că era „libertin“, însă Gagarina adora să danseze vals; prin urmare, cu o răsturnare de situație tipică țarului Pavel I, din dans interzis, valsul a devenit dansul obligatoriu. Dar, în timp ce Pavel schimba amante și miniștri, în iunie 1798, un general francez, care își făcuse un nume cucerind Italia, a pornit să atace Egiptul.[288]

*

În drumul său, generalul Napoleon Bonaparte a ocupat Malta, sediu al Cavalerilor de Malta, ceea ce l-a revoltat pe noul lor Mare Maestru, Pavel I, țarul Rusiei. Acest ordin militar-religios fusese cunoscut inițial drept Ordinul Cavalerilor Sfântului Ioan de Ierusalim, or istoria lor legată de cruciade l-a atras pe țarul Pavel I. Un conte italian afabil și, totodată, Cavaler de Malta[289] a sosit la Sankt-Petersburg ca să-i propună lui Pavel să devină protectorul ordinului și, apoi, mare maestru. Țarul a adoptat ritualurile Ordinului de Malta, cu entuziasmul unui școlar, și l-a numit pe Kutaisov maestru al grajdurilor regale. Pavel se considera drept conducătorul

nu doar al lumii ortodoxe, ci al întregii creștinătăți, într-o cruciadă cu Austria și Anglia împotriva Franței atee, detestând cuceririle acesteia și temându-se de idealurile ei.

Această nouă coaliție a convenit să-i atace pe francezi în Olanda, în lungul Rinului, în Elveția și în Italia, înainte de a cotropi Franța propriu-zisă. Pavel a semnat un tratat cu Londra, însă cu naivitate a pus armatele rusești la dispoziția Austriei. Totuși, alegerea momentului a fost perfectă: guvernul francez, Directoratul, era corupt și divizat. Cel mai bun general al lor era în Egipt, iar cel mai bun general al lui Pavel lâncezea la moșiile lui. Când a renegociat cu austriecii, aceștia și-au amintit cu plăcere de victoriile lor comune împotriva otomanilor, sub comanda lui Suvorov, și au sugerat ca acesta să fie comandantul trupelor. Pavel l-a rechemat la Sankt-Petersburg.

La un bal din februarie 1799, mareșalul Suvorov, în vârstă de șaizeci și nouă de ani, a reapărut la curte, bucurându-se de favorurile lui Pavel. „Niciun contrast nu ar fi putut să fie mai frapant“, nota contesa Golovina, „decât soldatul acesta auster, în tumultul unui bal, cu părul lui alb și fața sfrijită, alături de împărat, care își împărțea atenția și amabilitatea între Suvorov și o tânără banală (prințesa Gagarina), ale cărei trăsături drăguțe nici n-ar fi fost remarcate, poate, dacă întâmplarea nu ar fi făcut să intre în grațiile împăratului.“

Pavel a dat ordin ca două corpuri ale armatei ruse să pornească spre Italia și Elveția, pentru a face joncțiunea cu austriecii, în timp ce un alt corp de armată li s-a alăturat britanicilor pentru a ataca Olanda. Pe 17 februarie, Suvorov a plecat să preia comanda forțelor austriece și rusești din Italia, unde i-a bătut pe francezi. Însă demnitarii austrieci îi sabotau pe aliații lor ruși. Suvorov a vrut să demisioneze, dar Pavel, care l-a trimis pe fiul său Constantin să lupte alături de el, l-a încurajat să continue campania militară. Pavel a ajuns chiar să-l provoace la duel pe generalul Bonaparte, având-l drept secund pe dolofanul și destrăbălatul Figaro. Când Prusia a ezitat să se alăture coaliției, Pavel a lansat „o provocare oricărui suveran, care ar avea altă opinie decât el, pentru a tranșa diferendul printr-un duel între monarhi“, însă, așa cum glumea Czartoryski, „Pavel s-ar fi aflat într-o mare dificultate, dacă provocarea ar fi fost acceptată, știut fiind că el era foarte fricos când se avânta pe șaua calului“. În august, Suvorov a câștigat bătălia de la Novi și a cucerit nordul Italiei.

Totuși, în Elveția armatele rusești și austriece începeau să piardă. Suvorov a trecut Alpii, însă austriecii și-au abandonat acum aliații. Doar Suvorov ar fi putut să iasă din acel impas.

Pavel, exasperat de trădările Austriei, l-a chemat înapoi pe mareșal.[290] Între timp, în Olanda, expediția militară anglo-rusă era, de asemenea, un mare eșec, întrucât britanicii erau la fel de incapabili ca austriecii. În fața atâtor insulte personale și dezastre militare, Pavel și-a schimbat radical politica, luând în calcul un război contra Angliei și făcând din Bonaparte eroul lui.[291]

*

„Împăratul nu este în toate facultățile lui mintale“, a declarat la Londra Charles Whitworth, ambasadorul britanic în Imperiul Rus. Amanta lui Whitworth era sora prințului Zubov, Olga Jerebțova, în vârstă de treizeci și trei de ani, care a încurajat o conspirație pentru asasinarea lui Pavel I. În primul rând, l-a pus în contact pe Whitworth cu liderul politic probritanic din guvernul rus, contele Nikita Panin, nepotul ministrului din vremea Ecaterinei a II-a. Acum, când bătrânul Bezborodko murise, Pavel l-a numit pe Rostopcin președinte al Colegiului Afacerilor Externe și ministru al Poștelor[292], dar totodată l-a instalat pe Panin în funcția de vicecancelar. Rostopcin susținuse necesitatea unei noi politici profranceze, dar și obiectivul dezmembrării Imperiului Otoman, în timp ce Panin promova o alianță cu Anglia. Pavel l-a respins cu brutalitate pe Panin, care a conchis că țarul era nebun și trebuia să fie ucis. Alți doi aliați ai lui Zubov au fost cooptați în complot: amiralul José de Ribas, un ofițer spaniol în slujba armatei imperiale ruse, care contribuise la întemeierea Odessei, și contele Peter von der Pahlen, noul guvernator-general al Sankt-Petersburgului, care a aranjat o întâlnire ridicolă cu moștenitorul tronului.

Panin s-a întâlnit pe furiș cu Aleksandru și i-a propus ca Pavel să fie convins să-i permită fiului său să guverneze ca regent. Amândoi erau îngroziți, Panin strângând cu nervozitate un pumnal. Când Panin s-a întrebat cu voce tare dacă nu cumva fuseseră filați, Aleksandru a țipat ascuțit. Nu a mărșat la planul propus, dar nici nu a demascat conspirația. Whitworth a fost rechemat de la post, când Pavel s-a îndreptat împotriva Angliei, Ribas a murit prematur, iar Panin a fost exilat la Moscova. Doar Pahlen mai rămânea dintre complotiști, dar și el a fost îndepărtat, fiind trimis să apere frontierele.

Rostopcin, ridicat la rangul de conte, l-a ajutat pe Pavel I să se pregătească pentru războiul contra Austriei și prietenia cu Franța. Bonaparte și-a abandonat armata în Egipt și s-a întors în Franța, unde, în noiembrie 1799, a pus mâna pe putere, proclamându-se prim consul, cu prerogative

semimonarhice. Cu dinamism, a refăcut soarta Franței, recucerind Italia și, în iunie 1800, înfrângându-i pe austrieci la Marengo. Pavel era fascinat de Bonaparte. „Sunt plin de respect pentru prim consulul Franței și talentul său militar“, scria el. „(Omul acesta) acționează. Este o persoană cu care poți colabora.“ Admirația lui pentru Napoleon semăna cu venerația tatălui său pentru Frederic cel Mare, o pasiune care nu a făcut decât să crească, în momentul în care Franța i-a oferit Malta pe tavă marelui maestru Pavel I, în ciuda faptului că insula avea să fie cucerită curând de către britanici. Pavel I a recunoscut noile granițe ale Franței și a organizat un Sistem Nordic, format din Danemarca, Suedia și Prusia, care urma să acționeze printr-o neutralitate armată contra Marii Britanii.

Peste câteva luni, Napoleon și Pavel I plănuiau o strategie fantastică, pentru a-l trimite pe generalul francez Masséna, cu 35 000 de ostași, să facă joncțiunea în Astrahan cu o armată rusă formată din 35 000 de infanteriști și 50 000 de cazaci. Împreună urmau să traverseze Marea Caspică, să ocupe Kandahar, iar apoi să cotropească India Britanică.[293]

*

Pavel, „mai suspicios decât oricând“, a instaurat atunci ceea ce Czartoryski numea o „domnie a terorii“: toți cei care țineau de curtea imperială sau care veneau în fața împăratului trăiau într-o stare de frică permanentă. Când te duceai la culcare, nu aveai de unde să știi dacă în timpul nopții nu urma să vină vreun polițist cu o „chibitcă“, pentru a te expedia imediat în Siberia. Paranoia lui Pavel era justificată, dar totodată venea să confirme niște bănuieli mai vechi.

Tactica lui Pavel I în relația cu Aleksandru (și fratele lui, Constantin) era să-i împovăreze cu atât de multe îndatoriri, încât băieții nici să nu mai aibă timp să stea cu nevestele, darămite să mai și plănuiască vreo lovitură de palat. „Marii duci“, explica Golovina, „erau ca niște caporali: sarcinile lor erau complet lipsite de putere.“ „Legat de mâini și de picioare cum sunt, având pe cap toate mărunțișurile serviciului militar“, se lamenta Aleksandru, „am ajuns să îndeplinesc îndatoririle unui subofițer.“ Sablukov nota că „ambii mari duci erau îngroziți de tatăl lor. Dacă (Pavel) părea doar un pic supărat, cei doi tremurau ca niște frunze în vânt“.

Aleksandru era supravegheat de baronul Arakceev, un om lipsit de importanță, care nu putea fi îmblânzit și sinistru, cu „un tic nervos la gât, urechi mari, un cap diform, fața pământie cu obrajii supți, fruntea proeminentă și ochi cenușii înfundați în orbite“. Poreclit „Gorila în Uniformă“, Arakceev

era comandant al Sankt-Petersburgului, funcție pe care o împărțea cu Aleksandr. Împăratul i-a dat moșia Gruzino și apartamentele lui Zubov din Palatul de Iarnă. „Teroarea tuturor“, un organizator incoruptibil de „o ingeniozitate și severitate excepțională și de o vigilență neobosită“, Arakceev era exact opusul lui Aleksandr, care era un om cu idei liberale.

Cu toate astea, Gorila și îngerul formau un surprinzător parteneriat: când Aleksandru urma să-și prezinte raportul la 5 a.m., Arakceev intra în camera marelui duce, cu raportul întocmit și îi lua doar semnătura (în timp ce Elisabeta se ascundea sub așternuturi), ca să i-l prezinte tatălui lui. „Fă-mi o favoare, te rog“, scria Aleksandru într-o notă tipică adresată lui Arakceev, „și vino aici, după ce garda mea este deja pregătită, ca să nu reacționeze cumva greșit.“ Aleksandru avea nevoie de Arakceev: „Iartă-mă dacă te deranjez, prietene, dar eu sunt tânăr și am mare nevoie de sfaturile tale“.

Elisabeta îl ura pe Pavel. „Acest om îmi repugnă; oricine îi displace Majestății Sale se poate aștepta să fie mustrat brutal“, îi povestea Elisabeta mamei ei. „Oh, mămico, este dureros și înspăimântător să vezi zilnic nedreptăți și brutalități. Pentru el e tot una dacă este iubit sau detestat, cu condiția să fie neapărat temut de toți… Toți îl urăsc și se tem de el… Toanele lui sunt mai schimbătoare decât o giruetă.“

Relația cuplului cu împăratul nu avea cum să se amelioreze, mai ales atunci când Pavel l-a încurajat pe Aleksandru să aibă o aventură cu sora Gagarinei, amanta lui, încuindu-i într-o cameră împreună. Când Aleksandru avea câteva clipe de răgaz, își alegea singur amanta, împărțind-o pe Madame Chevalier cu Figaro.

„Totul este răsturnat cu josul în sus“, îi scria el unuia dintre cei mai buni prieteni ai săi. „Puterea absolută corupe tot. Îmi este imposibil să enumăr tot ceea ce intră la capitolul demență“ într-o țară care a devenit „jucăria unui nebun“. Aleksandru considera că „armata își irosește tot timpul pe terenul de paradă… Puterea este nelimitată și se exercită cu perversitate. Poți să-ți dai seama cât de mult sufăr“.

Aleksandru li se destăinuia celor mai buni patru prieteni ai lui, un grup de aristocrați liberali[294], conduși de prințul Adam Czartoryski, un patriot polonez în slujba Imperiului Rus, care era un maestru al echivocului. L-a rugat pe Czartoryski să redacteze un proiect de constituție și un manifest prin care să fie denunțate „păcatele regimului, binefacerile libertății și ale justiției“, precum și „decizia (lui) de a abdica“ după

reformarea Rusiei. Pentru a complica lucrurile, Elisabeta s-a îndrăgostit de Czartoryski, deși considera că Aleksandru era îndatoritor. Când Elisabeta a născut o fetiță, copilul avea părul negru. Pe drept cuvânt, Pavel suspecta că tatăl era Czartoryski. Polonezul a scăpat ca prin urechile acului de surghiunirea în Siberia. În schimb, Pavel l-a numit ambasador în Sardinia.

Pavel I simțea primejdia pretutindeni în jurul lui, iar din acest motiv a început să construiască un nou palat la Sankt-Petersburg, unde să fie mai în siguranță: Castelul Mihailovski, în stil gotic. Când era vreo alarmă de incendiu la Pavlovsk, Pavel se panica, temându-se să nu fie o revoluție, și fugea mâncând pământul, în timp ce marea ducesă Elisabeta și cumnata ei Anna „*sperau* din tot sufletul să fie ceva". Împăratul s-a repezit la un grup de husari, cu sabia scoasă, strigând: „Dați-vă la o parte, gunoaielor!". A poruncit ca doi soldați să fie biciuiți în fața lui — deoarece creaseră panică. În Aleksandru vedea o permanentă amenințare. „Nu se mai înțeleg deloc", relata Elisabeta, iar Aleksandru îi povestea fostului său tutore La Harpe: „Am ajuns cel mai nefericit om din lume".[295]

Cu toate astea, la începutul anului 1800 nu exista nicio conspirație, iar tronul era păzit de acoliți devotați împăratului: Rostopcin, ca ministru și șef al spionajului; Arakceev, acum conte și general al intendenței armatei, ca mână forte pe plan militar; și un nou procurator-general, Piotr Obolianinov, fost majordom la Gatcina. Totuși, Pavel însuși i-a distrus, unul câte unul, chiar pe oamenii meniți să-l protejeze și a promovat alți indivizi, care urmăreau distrugerea lui.

Când Arakceev a mușamalizat un furt săvârșit sub oblăduirea fratelui său, Pavel l-a concediat. „Aceste numiri în funcție sunt o adevărată loterie", reflecta Aleksandr, care îi scria în secret „Gorilei în Uniformă": „Prietene, nu-i nevoie să te asigur din nou de neclintita mea prietenie… Crede-mă, (aceasta) nu se va schimba niciodată". Dar a fost de-ajuns doar un singur om de acțiune ca totul să se schimbe: Pahlen fusese concediat de două ori și numit la loc de două ori în postul-cheie de guvernator-general al Sankt-Petersburgului. Anterior, Pavel îl demisese din funcția de guvernator al Livoniei, pe motiv că îl favorizase pe Zubov.[296] Dar cumva Pahlen și Kutaisov, care continua să-l sfătuiască pe Pavel să-l reabiliteze, se împrieteniseră. După ce avusese de pătimit de atâtea ori din cauza capriciilor lui Pavel, Pahlen a decis că împăratul trebuia să dispară. „Cine e slab dă din gură",

decreta el. „Cine are curaj acționează.“ Pahlen își cultiva o imagine de bonom, dezinvolt, oferindu-le vizitatorilor lui un pahar de șampanie, dar ascundea o șiretenie de vulpoi în materie de conspirație — porecla lui era „Profesorul de Viclenie“.

În calitate de guvernator-general, Pahlen avea intrare liberă la Aleksandr, care era comandant, așa că a început să-l instige „ușor, vag“. Aleksandru „asculta, dar nu răspundea“. Când Pahlen i-a comunicat că Pavel trebuia să fie înlăturat de la domnie, Aleksandru i-a spus că el „era resemnat să îndure în continuare“. Însă la sfârșitul lunii decembrie, sau poate la începutul lunii ianuarie 1801, Pahlen a izbutit să-l convingă pe moștenitor să fie de acord cu un plan vag de a deveni regent sau de a cârmui imperiul, dacă tatăl său ar fi abdicat — dar asta doar după ce îi fusese smulsă „promisiunea solemnă că nu se va atenta la viața lui Pavel“. Aleksandru se gândea „să îl instaleze pe tatăl său în Palatul Mihailovski“, unde „ar fi avut întreaga grădină de iarnă pentru a se plimba pe jos sau călare“. A decis să adauge un teatru și o școală de echitație, „astfel încât să concentreze acolo toate condițiile pentru ca împăratul Pavel să poată avea un trai fericit“.

„Am promis, își amintea Pahlen, dar știam că era imposibil — dacă Pavel n-ar fi încetat să mai trăiască, sângele atâtor oameni nevinovați ar fi inundat curând capitala… Legăturile mele cu Aleksandru au stârnit suspiciunile împăratului.“ Cei doi au renunțat să se mai întâlnească, optând să comunice prin note nesemnate, pe care le distrugeau imediat.

Pahlen căuta oameni care să știe cum să înece pisoi. „Aveam nevoie de Zubovi și de Bennigsen“, un ofițer german dur, exilat de Pavel I. Speculând spiritul cavaleresc al lui Pavel, Pahlen a făcut apel la generozitatea lui: nu se cuvenea totuși să-i reabiliteze pe Zubovi? Pahlen avea nevoie de sprijinul lui Figaro, pe care l-a obținut foarte simplu. Olga Jerebțova, sora lui Zubov, i-a suflat bărbierului că prințul Zubov dorea să se însoare cu fiica lui. Pe 1 noiembrie, Pavel i-a iertat pe Zubovi, numindu-i în niște posturi minore, însă generalului Levin Bennigsen nu i-a oferit nimic, ceea ce a ațâțat și mai mult aversiunea acestuia față de împărat.

În primele săptămâni ale anului 1801, Pavel a surghiunit douăzeci și șase de ofițeri. „Se apropia un punct de tensiune maximă, care avea să fie sângeros“, susținea Pahlen ulterior. „Niciunul dintre noi nu mai putea fi sigur pe viața lui! Plasat într-o poziție atât de importantă și delicată, eram unul dintre cei aflați în cea mai mare primejdie!“ Czartoryski a redat cel mai bine situația de atunci: Pavel I „era prea fantezist și capricios. Nimeni nu se putea bizui vreodată pe el“.

Pahlen lucra să-l submineze pe Rostopcin. Simultan, „Profesorul de Viclenie“ juca o carte și mai subtilă: după ce-l atrăsese treptat pe moștenitor în conspirația lui, s-a apucat să-l denunțe în fața lui Pavel, insinuând că Aleksandr, Constantin și mama lor complotau împotriva lui. Pavel I se gândea furios cum să-și pedepsească familia. Pe urmă, Pahlen i-a raportat lui Aleksandru intențiile lui Pavel de a-l distruge.[297] Imediat două sute de ofițeri s-au alăturat complotului.

Pe 1 februarie, Pavel I s-a mutat în Palatul Mihailovski, noua sa reședință cu un aspect înfricoșător, dotată cu un șanț de apărare, poduri mobile, dar și nenumărate tablouri de la Ermitaj. Figaro și Gagarina locuiau la parter, iar copiii mici ai împăratului stăteau deasupra dormitorului său. Dar o fortăreață este un loc sigur, doar atâta timp cât este păzită de oameni de încredere. Pahlen, responsabil de securitatea palatului, cunoștea codurile zilnice, iar majoritatea adjutanților împăratului erau complotiști. „Profesorul de Viclenie“ a descoperit că locul de întâlnire cel mai bun era salonul șefului poliției secrete, Obolianinov, care „nu bănuia nicio intenție nefastă“, mai ales că Pavel „nu îi suspecta niciodată pe apropiații lui Obolianinov“.[298]

În acest răstimp, Pavel I se lansa cu entuziasm în războiul lui donquijotesc împotriva Marii Britanii, în alianță cu Napoleon. În ianuarie 1801, i-a dat ordin hatmanului cazacilor de pe Don, Vasili Orlov (nicio legătură de rudenie cu prințul Orlov), să pornească împotriva Indiei cu o armată de 20 000 de ostași.[299]

La mijlocul lunii februarie, Pahlen a reușit să-l exileze pe Rostopcin la moșiile lui, preluând el funcțiile acestuia ca președinte al Colegiului Afacerilor Externe și ministru al Poștelor, ceea ce îi dădea dreptul să deschidă corespondența. Dar, pe măsură ce conspirația se întindea, „peste tot în societate se vedea că se petrecea ceva ieșit din comun“. Pahlen însuși era în pericol de a fi dat în vileag. Odată, când ducea o notă secretă, Pavel I, văzându-l cu buzunarele burdușite de scrisori, i-a cerut să le vadă, tachinându-l: „Ce-s alea, scrisori de amor?“. Și, când împăratul a vrut să le ia, lui Pahlen i-a înghețat sângele în vine. Dar a avut prezența de spirit să spună la timp: „Sire, lasă-le — știu că nu suporți tutunul, iar batista mea e plină de tabac“. „Uăgh, ce porcărie!“ a exclamat Pavel, renunțând.

Altă dată, când Pahlen ascundea în buzunar o listă a conspiratorilor, alături de ordinea de zi pentru împărat, Pavel i-a cerut să-i dea acest document de lucru. Cu un risc de

cincizeci la sută de a fi prins, Pahlen a băgat mâna în buzunar și, din fericire, a scos hârtia cerută.

Plimbându-se călare prin parcul castelului, Pavel a dus brusc mâna la gât: „Am simțit că mă sufoc. Am simțit că muream. Oare nu mă vor sugruma?“. Curtenii l-au liniștit că nu se întâmpla nimic. Împăratul spusese că se temea să nu moară de „o durere în gât“ — eufemismul lui pentru strangulare.

La 7 dimineața, pe 7 martie, Pahlen, care venise să dea raportul, a observat că țarul avea „un aer preocupat și grav. S-a uitat două minute la mine, fără să spună vreun cuvânt“. Cineva îi dăduse lui Pavel I o listă a conjuraților.

— Erai aici în 1762? l-a întrebat el pe Pahlen.

— Da, Sire.

— Ai fost de față în timpul revoluției, care l-a lipsit pe tatăl meu de tron și de viață?

— Eram un tânăr stegar în Regimentul de Gardă, dar de ce mă întreabă Majestatea Ta?

— Se pune la cale reeditarea momentului 1762.

Pahlen s-a înfiorat, dar și-a recăpătat cumpătul replicând:

— Da, Sire, asta se pune la cale. Știu, sunt și eu în complot.

— Ce vrei să spui?

— Nu ai de ce să te temi. Țin în mână toate firele conspirației și în scurt timp vei afla tot.

De asemenea, i-a reamintit lui Pavel că el fusese încoronat oficial, spre deosebire de tatăl lui, care „era un străin, pe când Majestatea Ta ești rus“; iar împărăteasa Maria „nu ar avea nici genialitatea și nici energia mamei Majestății Tale“, Ecaterina cea Mare.

Împăratul a amenințat să treacă la arestări și spânzurări, dar Pahlen a răspuns solemn că Majestatea Sa ar fi șocată, dacă ar auzi cine erau complotiștii. I-a prezentat o listă ce confirma coșmarul lui Pavel: Maria, Aleksandru și Constantin erau conducătorii complotului. Pavel I și Pahlen au pus la cale o contralovitură pentru a-i aresta pe toți. Pavel i-a mărturisit lui Kutaisov că, după acea contralovitură, „vom trăi fără constrângeri, ca niște frați“, iar prințesei Gagarina i-a zis: „Cred că e timpul să-mi pun în aplicare lovitura“. Aceasta a repetat cu inocență cuvintele împăratului în fața lui Pahlen: „Nu știu ce înțelege prin marea lovitură pe care o plănuiește“.

Pahlen l-a speriat pe Aleksandr, dezvăluindu-i planurile lui Pavel I. A fixat data pentru Idele lui Marte, a cincisprezecea zi din lună, însă Cezarul devenea tot mai suspicios.

Aleksandru a propus data de 11 martie, când propriul său Regiment de Gardă Semionovski era la post.

Totuși, în mod limpede, cineva denunțase conspirația, informându-l pe împărat. În jurul datei de 9 martie, fără să-i spună lui Pahlen, Pavel le-a cerut în secret lui Arakceev și Rostopcin să se întoarcă imediat la Sankt-Petersburg — în mod evident pentru a prelua comanda contraloviturii de stat. Dar Pahlen, având în subordine Ministerul Poștelor, a interceptat scrisorile și i le-a arătat lui Pavel, întrebându-l dacă nu erau niște falsuri. Pavel I a confirmat că erau autentice. Când Arakceev a primit mesajul lui Pavel I — „Am nevoie de tine. Vino imediat“ —, a pornit în fuga calului spre Sankt-Petersburg.

Pe 10 martie, împăratul era țâfnos. După concertul de după-amiază, a stat posac în apartamentele lui, iar apoi înainte de cină le-a pus în față Mariei și fiului său cel mare acuzația de trădare. Se spune că găsise pe biroul lui Aleksandru volumul cu tragedia *Brutus* de Voltaire, așa că l-a trimis pe Kutaisov să-i aducă fiului său un exemplar al *Istoriei Imperiului Rus sub Petru cel Mare*, în care pasajul despre torturarea țareviciului Aleksei apărea subliniat. La cină, împăratul cu nas bocciu a stat cu brațele încrucișate la piept, holbându-se la soția și fiul său. Pe băieți, i-a plasat sub arest la domiciliu, poruncindu-i totodată lui Obolianinov să impună repetarea jurământului de credință față de suveran. Când a ieșit furios din sufragerie, Maria a izbucnit în lacrimi.[300]

*

A doua zi, pe 11 martie, Pavel era mai relaxat. La cina familiei a participat și generalul Mihail Kutuzov, rămas fără ochiul drept din cauza unui glonț, dar care avea să se acopere de o nepieritoare glorie ca erou al bătăliilor din 1812. „Eram douăzeci cu toții la cină“, își amintea Kutuzov, iar Pavel „părea foarte vesel, jovial și afectuos cu soția și fiii lui“. Dar e posibil ca generalul să fi înțeles greșit, atunci când împăratul l-a întrebat pe Aleksandru de ce părea atât de neliniștit, sfătuindu-l să aibă mare grijă de sănătatea lui.

După aceea, Pavel și copiii s-a jucat împreună, la etajul de deasupra. „Când tata venea la noi“, își amintea Nicolae, care atunci avea patru ani, „era nemaipomenit de nostim“, iar pe holurile uriașe „toți ne dădeam cu sania în casă. Chiar și mama venea să se joace cu noi“. Dar în seara aceea, după ce Pavel plecase, micuțul Mihail a fost întrebat de-a ce se jucaseră. „De-a înmormântarea tatei!“ a răspuns el. Cumva

copilul auzise din întâmplare ceva? Dădacele i-au spus imediat să tacă.

Târziu, seara, Pahlen a venit la împărat cu un al doilea raport al zilei și a remarcat că, deși Regimentul de Gardă Semionovski, al lui Aleksandru, era la post în jurul palatului, Regimentul de Gardă Călare al lui Sablukov patrula prin apartamentele imperiale. Pahlen l-a informat pe Pavel I că lealii ofițeri din Regimentul de Gardă Călare erau iacobini și i-a recomandat să-i îndepărteze; și, ca o măsură de precauție, având în vedere lipsa de loialitate a soției lui, l-a sfătuit să încuie ușa de la camerele acesteia.

La un moment dat în timpul zilei, Figaro a primit o scrisoare, prin care era anunțat de punerea în practică a complotului. Dar zicala preferată a lui Kutaisov era că „treaba poate să aștepte și până mâine“. Scrisoarea a fost găsită în buzunarul lui a doua zi, fără să fi fost deschisă.

La ora 8 p.m., colonelul Sablukov, venind la raport în fața lui Constantin, colonel-șef al Regimentului de Gardă, i-a găsit pe ambii băieți „foarte excitați“. „Parcă ați înnebunit cu toții aici“, a mormăit Sablukov. Aleksandru „se furișa prin cameră ca un iepure speriat“, iar când a apărut Pavel, a zbughit-o „ca un lampagiu“. Abia după ce împăratul a plecat, Aleksandru s-a încumetat să deschidă ușă și să arunce o privire în cameră. „S-a strecurat din nou spre noi, ca un pointer ghemuit la pândă.“ După ce fusese avertizat în privința sorții țareviciului Aleksei, Aleksandru se speria și tresărea din orice.

„Nu știi ce s-a întâmplat“, i-a explicat Aleksandru. „Suntem amândoi în arest la domiciliu. Și pe amândoi Obolianinov ne-a dus la capelă ca să depunem jurământul de credință.“ Dar, imediat ce a ajuns acasă, Sablukov a fost chemat din nou de împărat. Însoțit de cățelușul său Spitz și de aghiotantul Uvarov (unul dintre complotiști), Pavel I a declarat: „Voi sunteți iacobini“. În timp ce Uvarov „se strâmba prostește și rânjea în spatele împăratului“, țarul a îndepărtat din palat Regimentul de Gardă Călare, lăsând de pază doi valeți neînarmați. După ce și-a vizitat amanta, la parterul palatului, Pavel, purtând ca de obicei „izmene, o vestă albă de in“ și o scufie de noapte, s-a dus la culcare, având sabia, bastonul și eșarfa militară atârnate peste patul lui de soldat.

În oraș, conspiratorii participau la câteva dineuri organizate de diverși ofițeri, însă cu toții, peste șaizeci la număr, incluzându-i și pe cei trei frați Zubov, s-au îndreptat spre apartamentul colonelului Talîzin, la Palatul de Iarnă. Purtând uniformele și medaliile lor din timpul domniei

Ecaterinei cea Mare, ofițerii înflăcărați au băut pahar după pahar din șampania lui Pahlen. Bennigsen își amintea ulterior de „veselia teribilă“ și „starea de ebrietate extremă“ care domnea în rândul prinților și senatorilor, georgieni, germani și un valet francez. Majoritatea erau tineri: unii erau constituționaliști romantici, alții erau derbedei turmentați, arzând de nerăbdare să se ia la bătaie; mai erau acolo și cei trei ofițeri pe care Pavel îi bătuse cu mâna lui. Cu toții au discutat despre noua domnie și necesitatea unei constituții, iar Nikolai Bibikov, colonelul Regimentului de Gardă Izmailovski, a sugerat să fie masacrată întreaga dinastie.

Exact înainte de miezul nopții, Pahlen a sosit de la Curte, în timp ce contele Arakceev venea în fuga calului spre porțile orașului Sankt-Petersburg, ca să-l salveze pe împărat. Din ordinul lui Pahlen, nu a fost lăsat să intre, fiind trimis înapoi la moșia lui.

Pahlen și Bennigsen, amândoi germani, amândoi necruțători și calmi, amândoi de cincizeci și șase de ani, erau singurii care nu băuseră. Pahlen a ridicat paharul în cinstea noului țar, după care i-a împărțit pe complotiști în două plutoane. Primul pluton, sub comanda prințului Zubov, care avea numai treizeci și patru de ani, și a lui Bennigsen, urma să intre în palat pe o poartă secundară stabilită dinainte și să se ducă direct în dormitorul împăratului, în timp ce el, Pahlen, cu celălalt pluton avea să împresoare palatul, tăind orice cale de evadare. Și dacă Pavel I opunea rezistență? „Așa cum știe oricine, a ripostat Pahlen, nu poți face omletă, fără să nu spargi ouăle.“

Exact după miezul nopții, Pahlen a pornit cu detașamentul lui spre partea din față a Palatului Mihailovski, în timp ce Bennigsen și Zubov au alergat spre partea din spate a clădirii și, urmând instrucțiunile lui Argamakov, adjutantul lui Pavel, au trecut un pod peste șanțul de apărare, iar de acolo s-au îndreptat spre apartamentele imperiale. Pe drum, jumătate din ei s-au rătăcit pe întuneric, așa că doar doisprezece, printre care Platon și Nikolai Zubov, au mai intrat după Bennigsen în fortăreață.

Și-au scos săbiile, în timp ce adjutantul i-a condus direct la anticameră, însă valetul nu a vrut să le deschidă ușa.

— Am venit să prezint raportul, a spus Argamakov.

— Ai înnebunit? E trecut de miezul nopții.

— De fapt, e ora 6 dimineața și, dacă nu-mi deschizi, o să am necazuri cu împăratul.

Ușa s-a deschis și conjurații au dat buzna înăuntru. Unul dintre valeți a tras un strigăt de avertizare, dar „l-am plesnit periculos în cap cu sabia“, își amintea Bennigsen. Lui Platon

Zubov i s-a făcut frică și a vrut să fugă. Bennigsen l-a înșfăcat de braț: „Ce?! Acum vrei să te retragi? Am ajuns prea departe, iar dacă ți-am urma sfatul s-ar alege praful de noi toți. Vinul a fost turnat și trebuie băut“. Cei doisprezece s-au îmbulzit prin ușa descuiată, ieșind pe scară, exact când un grup de vreo douăzeci de mercenari beți și însetați de sânge luau cu asalt treptele, însă Bennigsen, flegmatic și glacial, împreună cu emotivul Zubov au pornit spre dormitorul imperial. Țipătul valetului[301] îl trezise din somn pe Pavel I. Împăratul a pornit în grabă, dar cealaltă ieșire, ducând în odaia Mariei, fusese încuiată chiar din ordinul lui. Sub biroul lui exista o trapă în podea, pe unde se putea ajunge la un tunel care ducea în afara palatului, dar până să apuce să o ridice, Bennigsen și Zubov, cu săbii și lumânări în mână, au dat buzna în cameră. S-au dus direct spre pat. Era gol. „A fugit!“ a țipat Zubov, dar Bennigsen a pipăit așternuturile: „Cuibul este cald încă“. Ținând lumânările sus, s-au zgâit prin cameră. Nimic. Razele lunii străpungeau prin nori. Bennigsen a văzut niște picioare goale sub un paravan. „*Voilà*“, a zis el.

L-au târât pe Pavel, cu scufia de noapte pe cap și desculț, postându-l în fața lui Bennigsen, care „cu trupul lui lung și subțire, cu fața palidă, colțuroasă sub pălăria de pe creștet, și cu sabia scoasă arăta probabil ca o stafie sinistră“.

„Sire, ai încetat să mai domnești. Aleksandru este împărat. Te-am arestat din ordinul lui. Trebuie să abdici“, i-a zis Bennigsen în franceză. „Viața ta nu este în pericol, dar dacă te împotrivești, eu nu te mai pot proteja!“ Prințul Zubov l-a acuzat că instaurase un despotism intolerabil. În timp ce Bennigsen verifica celelalte uși, Nikolai „Colosul“ Zubov și alți conjurați și-au croit drum în cameră.

„Arestat?!“, a întrebat Pavel, în cămașă de noapte. „Ce vrea să însemne asta? Arestat?“ Zubov a repetat în rusă discursul lui Bennigsen, la care Pavel I, recăpătându-și cumva mândria suverană, a început să se răstească la „Colos“ care, beat, a mârâit spre Pavel: „De ce zbieri așa?“. Și i-a tras o palmă împăratului. Pavel l-a împins la o parte. „Ce v-am făcut eu vouă?“ a strigat el.

„Ne-ai tot torturat de patru ani de zile“, a răcnit un huligan jegos. Conspiratorii și împăratul se priveau fix, cu respirația întretăiată, dar pe urmă s-a produs o rumoare când o altă poteră de ofițeri gălăgioși, conduși de prințul Iașvili, un mercenar georgian bătut cândva chiar de împărat, a intrat cu forța în dormitor. Prințul Zubov, temându-se că Pavel avea să fie salvat acum de niște trupe leale, s-a panicat și a fugit la

parter. Atunci, Iașvili și șleahta lui s-au năpustit la țar, dărâmând în cale paravanul, lampa și împăratul.

„Pentru numele lui Dumnezeu, Sire, dacă încerci să fugi, vei fi omorât“, a strigat Bennigsen, care susținea că s-a repezit afară din cameră ca să găsească o lampă. Nu a fost nicio coincidență dacă prințul Zubov și Bennigsen nu s-au aflat în încăpere în momentul când a sosit echipa morții. Este mult mai plauzibil ca acești doi conjurați să se fi dat la o parte, predând ștafeta ucigașilor plătiți, care au tăbărât pe țar. Pavel I s-a zbătut în învălmășeala creată, până când Nikolai „Colosul“ Zubov, omul care îi adusese lui Pavel vestea suirii sale pe tron, a înșfăcat o tabacheră din aur masiv și i-a zdrobit fața cu ea, pocnindu-l în ochi. Pavel s-a prăbușit pe jos, lovindu-se probabil de colțul biroului. Locotenentul Ivan Tatarinov și căpitanul Iacov Skariatin, ajutați de Iașvili, s-au aruncat asupra împăratului care se zbătea pe jos. A fost nevoie de câțiva bărbați voinici ca să-l termine definitiv. Sablukov spune că aceștia au fost cei trei ofițeri pe care Pavel îi bătuse — „A plătit scump pentru asta în ceasul morții lui“. Ucigașii l-au bătut crâncen și l-au sugrumat. Înhățându-l de părul rărit, colonelul Bibikov l-a trosnit cu capul de podea; Skariatin a luat eșarfa lui Pavel, de deasupra patului, și, ajutat probabil de Iașvili și Tatarinov, i-a înfășurat-o țarului în jurul gâtului. Valetul francez al lui Zubov s-a așezat pe picioarele împăratului. Pavel și-a vârât degetele între eșarfă și grumaz, implorându-i să-l cruțe, să fie lăsat să-și spună rugăciunile. Apoi, holbându-se în sus, cu ochi rătăciți, spre fețele ucigașilor, i s-a părut că îl recunoaște pe fiul său Constantin și, într-o moment de un tragism amintind de acel „Și tu, Brutus, fiul meu?!“ al lui Iulius Cezar, a îngăimat: „Cum? Altețа Ta, aici?“. Și-a reluat implorările: „Îndurare, Altețа Ta, îndurare! Aer, n-am aer, pentru numele lui Dumnezeu“.

Asasinii au strâns eșarfa în jurul gâtului lui Pavel, sugrumându-l, până când n-a mai mișcat deloc, după care alți conspiratori „s-au răzbunat pentru insultele personale, apucându-se să izbească în cadavru cu cizmele și să-l calce în picioare, mutilând complet trupul nefericitului mort. „Au strâns nodul eșarfei și au târât trupul neînsuflețit, lovindu-l cu ce apucau.“ Bennigsen a reapărut cu o lampă, a stopat schilodirea cadavrului și a preluat controlul situației. Examinând „trupul mutilat“, pentru a se convinge de deces, a plasat treizeci de gărzi la uși și a azvârlit cadavrul pe pat.[302]

*

Aleksandru I aștepta la parter, neștiind ce se întâmplase de fapt. „Fără să se mai dezbrace, s-a trântit pe pat, îngrijorat și

bănuitor“, până când, după „un ciocănit la ușă“, a apărut ucigașul tatălui său, „contele Nikolai Zubov, cu hainele alandala pe el, cu fața congestionată de băutură și răvășită de patima omorului, strigând răgușit: «Totul s-a terminat!»“

„Ce s-a terminat?“ a întrebat Aleksandru, dar „Colosul“ nu i-a răspuns limpede, până când marele duce a remarcat că i se adresa cu formula „Majestatea Ta, când Aleksandru credea că el era doar regent“. Înțelegând adevărul, a fost cuprins de „amărăciune și disperare“. A venit acum și Pahlen, alegându-și bine momentul: dacă întregul complot ar fi eșuat, el ar fi putut să-i aresteze pe complotiști.

— Lumea va spune că sunt ucigașul tatălui meu, plângea în hohote Aleksandru. Mi s-a promis că îi va fi cruțată viața. Sunt cea mai nenorocită creatură de pe pământ!

— Ajunge cu copilăriile, a zis Pahlen, prinzându-l de brațe și zgâlțâindu-l bine. Du-te și ia domnia. Arată-te în fața Gărzilor.

— Și mama mea?

— Vorbesc eu cu ea.

Pahlen a trezit-o din somn pe contesa Charlotte von Lieven, doamna de onoare cu rangul cel mai înalt în anturajul împărătesei, „o persoană deosebit de puternică și tenace“, căreia i-a cerut să o pregătească pe Maria. Inițial, împărăteasa a crezut că murise fiica ei cea mare, Alexandra, dar pe urmă a înțeles. „Oh, împăratul!“ a țipat ea, sărind din pat în cămașă de noapte.

— A avut un atac cerebral, i-a spus Lieven.

„Nu, a fost ucis!“ insista Maria, dar Gărzile au refuzat să o lase pe împărăteasă să treacă prin anticameră spre dormitorul lui Pavel I. „Cum vă permiteți voi să mă opriți pe mine! Lăsați-mă să intru“, a țipat ea ascuțit. Grenadierii i-au barat calea, încrucișând muschetele. Însoțită de Madame Lieven și de cele două fiice ale ei, Maria și Ekaterina, împărăteasa „și-a pierdut capul“ și, copleșită de „ambiție și tristețe“, a „declarat subit că, în virtutea încoronării ei, ea era împărăteasă acum și ei se cuvenea să i se jure credință. Ea trebuia să domnească acum“. Atât Ecaterina I, cât și Ecaterina a II-a urmaseră la tron, ca suverane, după decesul soților. Își făcea iluzii sau chiar voia să ia puterea? S-a întors spre grenadierii care erau de gardă: „Întrucât împăratul vostru a fost victima unei trădări, care a dus la asasinarea lui, eu sunt acum împărăteasa voastră. Eu sunt suverana voastră legitimă. Urmați-mă și protejați-mă!“

Aleksandru a trezit-o din somn pe soția lui, Elisabeta, care a rămas șocată de „oribila crimă“. El era „complet distrus, sufletul lui sensibil va rămâne pentru totdeauna marcat de

această suferință“, îi povestea Elisabeta mamei ei. De-afară, se auzeau ovațiile celor care îl aclamau pe noul împărat. Ea și Aleksandru plângeau amarnic. „Ce-o să mă fac, ce-o să mă fac!“ îi spunea el disperat.

Constantin, care nu știa nimic, „dormea fără nicio grijă“, când a fost trezit în vociferările prințului Zubov, care beat cum era, „m-a tras cu brutalitate din așternut, răstindu-se la mine: «Scoală-te, te așteaptă împăratul Aleksandru, du-te la el!»“

Constantin era „stupefiat — mă holbam la Zubov, încă buimac de somn. Credeam că visez“. Zubov l-a tras cu forța din pat. Constantin a alergat spre salonul fratelui său, unde „l-am găsit lungit pe o sofa, vărsând șuvoaie de lacrimi, alături de împărăteasa Elisabeta. Atunci am aflat că tatăl meu fusese asasinat. Am crezut că era un complot pentru a ne ucide pe toți!“ Dar exact în acel moment, a intrat un ofițer, anunțându-l pe Aleksandru că mama lor revendica tronul pentru ea.

„Dumnezeule! Asta mai lipsea acum!“ s-a văitat Aleksandru, trimițându-l pe Pahlen să o lămurească rațional cum stăteau lucrurile. Afară, trupele se adunau în număr tot mai mare, dar unii ofițeri se temeau că Pavel I era încă în viață, în ciuda aclamațiilor stridente ale lui Zubov. „Dar este imposibil așa ceva“, a replicat Bennigsen. „Trupul lui e mutilat, strivit. Trebuie să fie machiat și aranjat, înainte de a-l vedea cineva.“ Soldații refuzau să depună jurământul de credință față de Aleksandru, până nu vedeau cadavrul, așa că Bennigsen le-a dat drumul înăuntru, după care cei care îl văzuseră au declarat că împăratul era „mort de-a binelea“. Și au depus jurământul.

Pahlen „l-a forțat pe țar să meargă grabnic“ la Palatul de Iarnă. Când a plecat împreună cu Constantin, însoțiți de Pahlen și Zubov care stăteau triumfători pe treptele trăsurii, Aleksandru a rugat-o pe Elisabeta să se ducă la mama lui și s-o convingă să vină și ea la Palatul de Iarnă.

Nicolae, fiul cel mic al lui Pavel I, își amintea „ca prin vis“ acea noapte la Palatul Mihailovski: „Mă trezisem din somn și am văzut-o în fața mea pe contesa Lieven. Am observat Gărzile Semionovski, care erau la post, și pe urmă am fost dus la mama“. La scurt timp după aceea, a sosit un adjutant de la Palatul de Iarnă, rugând-o pe Maria să vină, „din partea împăratului și a împărătesei“.

„Spune-i fiului meu că, până când nu voi vedea trupul neînsuflețit al soțului meu defunct, nu îl voi recunoaște pe el drept suveran“, a răspuns Maria.

Elisabeta considera că soacra ei „înnebunise de-a binelea. Ofițerii nu o lăsau să vadă cadavrul, iar ea nu voia să meargă (la Palatul de Iarnă), până nu-l vedea“.

— Bine, dar împăratul este deja la Palatul de Iarnă, i-a explicat Elisabeta.

— Eu nu cunosc niciun „împărat Aleksandru“, a țipat Maria, îngrozitor de strident. Eu vreau să-l văd pe împăratul meu.

Elisabeta a simțit că o lăsau puterile, ulterior povestindu-i contesei Golovina că trăise „cea mai cumplită noapte din viața ei“. Primele ceasuri oribile ale noii zile le-a petrecut alături de împărăteasa văduvă, care era complet isterică. După ce doctorul scoțian James Wylie a spălat cadavrul și l-a machiat pentru a ascunde mutilările, Bennigsen i-a dat voie împărătesei să intre în camera mortuară. Pe urmă, lucrurile s-au mai calmat.

Elisabeta s-a dus la Palatul de Iarnă, ca să fie alături de Aleksandru. Țarul i-a zis: „Nu cred că pot să-mi îndeplinesc îndatoririle. Renunț la putere, în favoarea cui vrea să o exercite. N-au decât să își asume responsabilitatea cei care au comis această crimă“. Atunci, Maria a sosit cu toți copiii ei. Nicolae nu-și mai amintea decât că „Aleksandru s-a aruncat în fața mamei, plângând în hohote, cum și acum parcă-l mai aud ca aievea. Eu m-am bucurat când mi s-a dat voie să mă joc din nou cu căluții mei de lemn“. Noul împărat a avut o „întrevedere sfâșietoare“ cu mama lui, care a strigat la el: „Aleksandru, ești vinovat?“. Când el a negat, mama și fiul s-au îmbrățișat. Afară, orașul era în sărbătoare. „După despotismul excesiv al lui Pavel I, se instalase o veselie nebună“, remarca Elisabeta, recunoscând față de mama ei: „În sfârșit, puteam și eu să respir“.

A doua zi dimineață, la parada de la ora zece, împăratul Aleksandru I a trecut în revistă regimentele de gardă. Ofițerii își tunseseră părul, pe care îl purtaseră strâns la ceafă într-o coadă, arseseră pălăriile prusace și îmbrăcaseră din nou uniformele lor rusești. „Conspiratorii erau foarte aroganți“, îndeosebi prințul Zubov, care „cu rânjetele și înfumurarea lui prostească, nu avea nimic din alura unui ostaș“. Aleksandru era un om distrus, remarca Sablukov. „Pășea încet, de parcă nu-l țineau picioarele, cu părul răvășit, ochii înlăcrimați, privind fix în fața lui, de parcă ar fi zis: «Și-au bătut joc de tinerețea mea, m-au păcălit!»“ Aleksandru a dat o proclamație prin care se angaja să cârmuiască „în conformitate cu spiritul și sufletul Augustei Noastre Bunici, Împărăteasa Ecaterina a Doua“.

Aleksandru și mama lui s-au întors la Palatul Mihailovski. Când împăratul a văzut fața strivită a lui Pavel, „a rămas încremenit de groază“. Constantin a fost șocat și el. „Păi, prietene“, a spus el, când Sablukov s-a prezentat la raport, „fratele meu n-are decât să domnească dacă așa vrea el, dar dacă s-ar întâmpla vreodată ca tronul să-mi revină mie, cu siguranță eu nu l-aș accepta.“

Asasinii îl înconjurau pe Aleksandru. „L-am văzut pe tânărul prinț“, raporta un diplomat francez, „pășind… în față cu asasinii străbunului său, înconjurat de asasinii tatălui său și, după toate probabilitățile, urmat de posibilii lui asasini.“ Pahlen domina totul, petrecându-și cea mai mare parte din timp cu Aleksandru, care „a descoperit că treburile (statului) erau complet neglijate și în mare neorânduială“, cum îi povestea el mai târziu fratelui său Nicolae. „Părintele nostru a schimbat tot, dar nu a pus altceva în loc.“

Țarul a revocat măsurile impuse de tatăl lui.[303] I-a amnistiat pe cei care fuseseră surghiuniți de Pavel I, a desființat poliția secretă, a interzis tortura, a repus în vigoare drepturile nobilimii (îndeosebi, interdicția pedepsei corporale) și, chemându-i înapoi pe cazacii care goneau spre India Britanică, a restabilit treptat relații cordiale cu Marea Britanie.

Dar Pahlen „îl trata ca pe un copil“. Aleksandru I îl disprețuia pe acest „individ imoral și trădător, care făcuse atâtea crime“. Și-a convocat prietenii cu viziuni liberale, conduși de Czartoryski (amantul împărătesei Elisabeta), căruia i-a mărturisit coșmarul moral al paricidului: „Dacă ai fi fost aici, lucrurile nu s-ar fi petrecut așa cum s-a întâmplat până la urmă“. Aleksandru se plângea de „stilul dictatorial“ al lui Pahlen, până când un curtean a replicat: „Când mă deranjează mușchii, le gonesc“.

După moartea lui Pavel I, țăranii, înduioșați de martiriul unui țar care era unsul lui Dumnezeu, îi trimiteau icoane împărătesei văduve, cu citatul din Cartea a patra a Regilor — „Zimri, ucigașul stăpânului său, va avea el oare pace?“[304]. Pahlen a cerut să fie îndepărtate; Aleksandru I a refuzat. La 10 a.m., pe 17 iunie, la parada militară, Pahlen a venit ca de obicei cu trăsura lui, dar unul dintre adjutanții lui Aleksandru i-a spus să urce la loc în vehicul și să plece în exil, la domeniile lui de la Marea Baltică. La scurt timp după aceea, au fost izgoniți din Sankt-Petersburg prințul Zubov, Bennigsen și asasinii Iașvili, Skariatin și Tatarinov.[305]

Niciunul dintre asasini nu a fost pus sub acuzare. Totuși, cum spunea Czartoryski, „Aleksandru s-a pedepsit pe sine cu

mai multă severitate, decât i-a pedepsit pe ceilalți“. Uciderea tatălui său îl hărțuia „ca un vultur“ și adesea „i se părea că vede trupul lui Pavel I, mutilat și plin de sânge, pe treptele tronului“. I se întâmpla „să stea singur ore în șir, cufundat în tăcere“.[306]

---

[278] Fiodor Rostopcin, *Le Dernier jour de la vie de l'impératrice Catherine II et le premier jour du règne de l'empereur Paul I*, în *Oeuvres inédites du comte Rostopchine*, pp. 3–38 (în continuare, Rostopcin). Marea ducesă Elisabeta către mama ei, 29 ianuarie 1797, Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, pp. 239–240; Czartoryski, nr. 1, pp. 140–173; Golovina, pp. 124–133; McGrew, pp. 192–243.

[279] Copărtașul lui Orlov-Cesmenski la regicid, prințul Fiodor Bariatinski, a fost înlăturat din funcția de mareșal al curții, în timp ce Gudovici, un favorit de-al lui Petru al III-lea, și căpitanul Piotr Izmailov, ofițerul din regimentul de gardă care denunțase conspirația Ecaterinei în iunie 1762, au fost readuși din exil și promovați în funcții. (*N.a.*)

[280] Pavel a confirmat menținerea lui Zubov în funcțiile pe care le avea, ba chiar s-a dus să-l felicite acasă la sora lui. Dar, pe urmă, l-a trimis pe Constantin să-l demită. Zubov s-a retras la Palatul Rundale, construit în stil baroc în Curlanda, care îi aparținuse anterior lui Biron. Însă avea să reapară în viața lui Pavel cu o răzbunare. Potemkin fusese ca un blestem pentru Pavel: palatul Taurida al răposatului prinț a fost transformat în cazarmă pentru cavalerie. Ulterior, Pavel a poruncit ca mormântul lui Potemkin, în Herson, să fie distrus, iar osemintele lui să fie împrăștiate. Aproximativ 12 000 de prizonieri polonezi au fost eliberați; regele Stanisław August a fost reabilitat, fiind invitat și la încoronare; radicalul Radișcev a revenit din exil; Bobrinski, fratele vitreg ilegitim al lui Pavel, fiul prințului Orlov, a fost rechemat la curte și ridicat la rangul de conte; imensul palat Pella, construit de Ecaterina a II-a pentru Aleksandru, a fost complet demolat. Expediția în Persia a lui Valerian Zubov a fost imediat anulată. (*N.a.*)

[281] McGrew, pp. 192–243. Pavel despre Petru al III-lea: *PSZ*, 24, 17537, 9 noiembrie 1796; despre armată: *PSZ*, 1, 24, 17531, 7 noiembrie 1795; Rostopcin, pp. 3–38; Golovkin, pp. 123–131; Golovina, pp. 124–133.

[282] Probabil că Nelidova era cu adevărat speriată de Pavel și, în orice caz, era evlavioasă, dar totodată știa că, arătându-se tot mai virtuoasă în ochii lui Pavel, puterea ei asupra lui creștea și mai mult. L-a implorat să reducă darul de 2 000 de șerbi făcut mamei ei: „Pentru numele lui Dumnezeu, Sire, ca o favoare rogu-te redu acest dar… la jumătate“. (*N.a.*)

[283] McGrew, pp. 192–242. Lovitura lui Pavel contra familiilor dominatoare și concentrarea puterii în suita Majestății Sale, prin care se dublează numărul adjutanților: LeDonne, p. 99. Ordin despre doamna de onoare: Golovina, p. 166. Marea ducesă Elisabeta către mama ei, 29 ianuarie 1797, Nikolai

Mihailovici, *Elisabeth*, pp. 239–240; Golovkin, pp. 123–131. Pavel către Repin despre puterea de a face mareșali și cel mai important om din imperiu, vezi Golovkin, p. 133; pasiunea pentru ceremonie, *ibidem*, p. 134; McGrew, pp. 192–243. Noi ordine despre vestimentație, Aleksandru ca prusac, sosește Garda de la Gatcina: Sablukov, vol. 1, pp. 226–228; Sankt-Petersburg ca un oraș german, *ibidem*, vol. 1, p. 230. Pavel trăsături pozitive: Sablukov, vol. 1, pp. 236–237; spirit cavaleresc, umor: *ibidem*, vol. 2, pp. 302–303; lovește ofițeri cu bastonul, *ibid.*, vol. 2, p. 306. Parada, centrul întregii vieți, firea contradictorie a lui Pavel: Czartoryski, vol. 1, pp. 140–173. Golovina: façțiunea Nelidova-Maria, pp. 138–144. Kutaisov: Czartoryski, vol. 1, pp. 181–187. Kutaisov ca un Figaro: Sablukov, vol. 2, p. 306. Concedierea și exilarea lui Suvorov de către Arakceev din ordinul lui Pavel, 6 februarie 1797: marele duce Nikolai Mikhailovich, *L'Empereur Alexandre Ier* (în continuare, Nikolai Mihailovici, *Alexandre*), p. 249; Arakcheev, pp. 53–61.

[284] Bezborodko a fost ridicat la rangul de prinț (primul prinț uns de un țar după Menșikov), a primit 16 000 de suflete și, apoi, a fost promovat în funcția de cancelar. Arakceev a devenit baron. Valetul turc Kutaisov a fost promovat doar ca maestru al dormitorului imperial (gradul al patrulea în Tabelul Rangurilor), bombănind nemulțumit chiar de față cu Pavel, care s-a înfuriat atât de rău, încât l-a pocnit și l-a dat afară din cameră, amenințând să-l surghiunească. L-a salvat Nelidova, cu un gest de bunătate pe care curând avea să-l regrete. Apoi, a fost promovat într-o nouă funcție, maestru al garderobei imperiale. În sfârșit, Pavel a anunțat noi măsuri de protecție pentru șerbi, care însă ulterior au declanșat o serie de răscoale țărănești în mediul rural, unde au fost reprimate. Era tipic pentru firea nestatornică a lui Pavel să pozeze în ocrotitor al șerbilor, în timp ce dăruia acoliților lui mii de „suflete" ca robi. (*N.a.*)

[285] *Koronaționnie torjestva*, p. 8; Golovkin, p. 139; Aleksandru și greaua coroană, p. 162; Golovina, pp. 138–159; râsete și frică, flori nepotrivite: Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 1, p. 246; McGrew, pp. 233–240; Wortman, pp. 87–88; Rey, p. 76. Legea Familiei Romanov: *PSZ*, 1, 24, 17908, 5 aprilie 1797. Legea Succesiunii: *PSZ*, 1, 24, 17906, 5 aprilie 1797 și *PSZ*, 1, 24, 17907, datat 1788. Țarevici: *PSZ*, 1, 24, 6, noiembrie 1796–1797, nr. 17910, pp. 577–579. Lopuhina: Sablukov, vol. 1, pp. 222–241 și vol. 2, pp. 302–327; Arakceev, p. 64.

[286] *Osmnadțatîi vek*, nr. 3, p. 428, Nelidova către Pavel, 12 decembrie 1796; să-i reapropie pe Pavel și Maria, 14 mai 1797, pp. 430 ș 432; bodogănind, *ibidem*, p. 433; ca o soră, *ibid.*, p. 436; recomandă moderație, *ibid.*, pp. 439, 449; Maria și Pavel către Nelidova, august 1797, *ibid.*, p. 456. Tărăboi cu Nelidova, dans, umor: Sablukov, vol. 2, p. 303. Viața de familie — Pavel, Maria și copiii: GARF, 728, 1, 1394, pp. 4–31, Însemnările lui Nicolae I despre cum se jucau cu Pavel, distracție/frică.

[287] Schimbarea uniformelor a provocat o revoltă la Colegiul Manufacturilor, condus de tatăl lui Sablukov. Când Pavel a aflat că ultimele comenzi nu aveau să fie gata la timp, a scris imediat un ordin, prin care consilierul privat Sablukov era concediat și demis din funcție. După ce bătrânul Sablukov fusese

înlăturat astfel, împăratul l-a chemat înapoi și „cu lacrimi în ochi și-a cerut scuze pentru impulsivitatea lui“. (*N.a.*)

[288] McGrew, pp. 244–271. Suvorov și Lopuhina: Golovina, p. 184; Rey, pp. 79–83. Kutaisov: Lothario, escapade cu Pavel, nu năpăstuia pe nimeni: Sablukov, vol. 1, p. 234; Pavel, luptă individuală cu Napoleon: Sablukov, vol. 2, p. 306; ascensiunea Lopuhinei, generozitate, Pavel „își cam pierduse capul“, îl face prinț pe Lopuhin, casă pentru Gagarina, merge cu Kutaisov în vizite, *ibidem*, pp. 306–310. Ascensiunea lui Kutaisov, complot Lopuhina/rolul principal al lui Rostopcin: Czartoryski, pp. 181–184. Viața de familie: GARF, 728, 1, 1394, pp. 4–31, Însemnările lui Nicolae I.

[289] Acesta era contele Giulio Litta. Cavalerii de Malta erau meniți să fie războinici celibatari, însă Litta s-a îndrăgostit de bogata Katinka Scavronskaia „Pisoiaș“, nepoata-amantă a lui Potemkin. Pavel, petitor zelos, a sponsorizat fericitul mariaj, iar Litta a rămas ca mareșal la curtea Rusiei, pentru următorii treizeci de ani. (*N.a.*)

[290] La întoarcere, Suvorov a fost avansat la gradul de generalisim (pe care l-au avut înainte Menșikov și Anton de Brunswick, iar după aceea doar Stalin) și cu titlul romantic de „prinț al Italiei“. Dar pe Pavel a început să-l roadă invidia. Invocând încălcarea „tuturor instrucțiunilor mele și mirat de acest lucru, îți ordon să-mi spui ce te-a apucat să procedezi așa“. Suvorov-Italiiski a murit curând după aceea. Pe Constantin, care luptase curajos, Pavel l-a făcut „caesarevici“, titlul deținut de moștenitorul la tron — în acest caz Aleksandru. Pentru un timp, Rusia a avut doi țarevici. (*N.a.*)

[291] Pavel, politica externă — alianța cu Austria/Marea Britanie, războiul cu Franța: Longworth, *Art of Victory*, pp. 236–298. Malta și alianța: McGrew, pp. 271–300. Despre Napoleon: Andrew Roberts, *Napoleon the Great* (în continuare, Roberts), pp. 185, 285–286. Cavalerii de Malta, căsătoria lui Litta/Scavronskaia: Golovkin, p. 179.

[292] Ministrul Poștelor era, de asemenea, șeful spionajului, întrucât conducea așa-numitele „cabinete negre“, care interceptau și cenzurau corespondența, desfăcând în secret scrisorile personale și diplomatice, copiindu-le, spărgând coduri și resigilând plicurile la loc. (*N.a.*)

[293] McGrew, pp. 289–300. Roberts despre Napoleon/planurile de invazie ale lui Pavel, p. 286. Pavel și Georgia: Donald Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia* (în continuare, Rayfield), pp. 256–257.

[294] În afară de Czartoryski, ceilalți erau contele Pavel Stroganov, moștenitor al prinților-negustori din Siberia, care stătuse mult în Franța, în perioada Revoluției; Victor Kociubei (nobil cazac, nepot al lui Bezborodko, și vicecancelar al lui Pavel I, pentru scurt timp); și Nikolai Novosiltev. (*N.a.*)

[295] McGrew, pp. 282–312. Alungarea lui Lopuhin: *RA*, 1876, nr. 2, p. 90, Rostopcin către Voronțov, 22 decembrie 1798, și *RA*, 1876, nr. 3, pp. 76–92, 12 iunie 1799 și 10 iulie 1799. Numirea lui Obolianinov, lipsa de suspiciune: Sablukov, nr. 1, p. 234; Arakceev „Gorila“, vol. 1, p. 235; Aleksandru și Constantin îngroziți, tremură: Arakceev, vol. 1, p. 234. Înlăturarea lui Arakceev și relația cu Aleksandru; Arakceev, pp. 61–68. Aleksandru, Elisabeta și

Constantin, Aleksandru nefericit, sentimente liberale, ordine către Czartoryski pentru a întocmit un manifest al reformei și proiectul de abdicare: Czartoryski, vol. 1, nr. 161–168. Pavel o încuie pe Demidora în cameră cu Aleksandru: Golovina, p. 186.

[296] pe 26 februarie 1797, Pahlen a primit această notă de la împărat: „Cu surprindere, am descoperit ce servicii condamnabile ți-a oferit prințul Zubov în Riga, ceea ce m-a făcut să mă lămuresc în privința caracterului tău și să adopt măsuri proporționale cu faptele comise“. (*N.a.*)

[297] Această relatare a conspirației se bazează pe diverse surse, unele nepublicate, altele publicate, care ne permit să prezentăm acel moment istoric din mai multe puncte de vedere: notele nepublicate (acum la Sorbona) ale unui emigrant francez, contele de Langeron, care a discutat cu Pahlen, Bennigsen și marele duce Constantin; scrisorile marii ducese Elisabeta către mama ei și amintirile ei, așa cum i-au fost povestite contesei Golovina; memoriile anonime ale lui Bennigsen; memoriile lui Czartoryski, conținând probabil versiunea lui Aleksandru despre acele evenimente; memoriile lui Sablukov sunt neprețuite, fiindcă el a fost prezent seara, la fața locului, dar nu a făcut parte din conspirație. (*N.a.*)

[298] Totuși, Pavel îl supraveghea negreșit pe conspiratorul inițial, Panin, spunându-i guvernatorului Moscovei: „Am deschis scrisoarea lui în care pomenea despre o mătușă imaginară (care nu există), care este singura persoană din lume cu mult suflet și cuget și alte prostii de acest fel. Observ din toate astea că (Panin) a rămas neschimbat, așa că trimite-l în exil, dar spune-i și să înceteze să mai mintă cu gura sau cu penița“. (*N.a.*)

[299] Aceasta nu era singura măsură a politicii expansioniste agreate de Pavel I: regatele Georgiei, Khartlia-Kakhetia și Imeretia, conduse încă de regi din dinastia Bagratizilor, Gheorghe al XII-lea, respectiv Solomon al II-lea, nu-și reveniseră încă după recentele prădăciuni din timpul șahului-eunuc al Persiei. În decembrie 1800, rușii au pretins că regele Gheorghe al XII-lea, când era pe patul de moarte, ar fi lăsat moștenire Rusiei regatul său Khartlia-Kakhetia: prin urmare, trupele lui Pavel I au preluat controlul în țară. Cam în aceeași perioadă, Pavel I a sponsorizat oficial Compania Ruso-Americană pentru colonizarea Alaskăi, începutul imperiului american al Rusiei, care avea să dăinuie până în 1867. (*N.a.*)

[300] Schimbarea alianței și conspirația inițială a lui Panin: McGrew, pp. 312–341.

[301] Prințesa Gagarina nu a auzit nimic, însă țipătul îl deșteptase și pe Kutaisov, „abilul Figaro“, care fără să-și mai pună pantofi sau ciorapi, îmbrăcat doar cu un halat de casă și purtând o scufie de noapte pe cap, s-a fofilat pe scări în jos și a luat-o la fugă prin oraș ca să se ascundă acasă la un prieten, evitând însă palatul amantei lui, Madame Chevalier, unde trupele au fost trimise ca să-l aresteze. Figaro nu a fost arestat, ci a reușit să se retragă, întemeind o familie nobiliară: unul dintre nepoții săi a fost ucis la Borodino, iar un conte Kutaisov a făcut parte din suita lui Nicolae al II-lea. Cât despre prințesa Gagarina, care avea doar douăzeci și trei de ani, ea și soțul ei, un personaj abject, au fost trimiși în Italia. „Nu poți să-i critici comportamentul într-o existență irosită ca a

ei“, scria împărăteasa Elisabeta, când tânăra a murit în 1805. „O femeie cumsecade.“ Gagarina s-a îndrăgostit până la urmă de un tânăr polonez, prințul Boris Czetwertynski (fratele viitoarei amante a lui Aleksandru), dar a murit la nașterea unui copil, când avea doar douăzeci și șapte de ani. S-a aflat că prințesa Gagarina nu a fost singura iubită a lui Pavel I: la trei luni după moartea lui, o amantă a născut o fată care a primit numele de familie Musin-Iuriev (Iuriev fiind unul dintre patronimele primilor Romanovi) și moșia de la Ropșa (unde fusese asasinat Petru al III-lea). Maria, văduva lui Pavel I, și-a asumat creșterea fetiței, care a murit însă la un an și jumătate. (*N.a.*)

[302] Această relatare privind conspirația și asasinarea se bazează pe mărturia contelui de Langeron, *Mémoire sur la mort de Paul I, par le comte de Langeron*, Richelieu Collection, Mémoires de documents, MS 99, Bibliothèque de la Sorbonne, Paris, memoriul nepublicat al lui Langeron, care a stat de vorbă cu Pahlen și majoritatea conspiratorilor; McGrew, pp. 341–355; Shilder, vol. 1, p. 292, Pavel către Pahlen, 26 februarie 1797; suspiciunile lui Pavel: Shilder, vol. 1, p. 302, Pavel către N. I. Saltîkov, 29 ianuarie 1801. Kutaisov nu a năpăstuit niciodată pe nimeni, vol. 1, p. 233; Obolianinov ca procurator: Sablukov, vol. 1, p. 234; trei ofițeri bătuți cu bastonul, faptă pentru care Pavel a plătit scump: Sablukov, vol. 2, p. 306; Gagarina în Palatul Mihailovski: Sablukov, vol. 2, p. 311; Pahlen, „cine are curaj acționează“, exilarea lui Rostopcin/Arakceev, Aleksandru și Constantin sub arest, depun din nou jurământul, Sablukov îndepărtat, uciderea: Sablukov, vol. 2, pp. 311–320; Leo Lowenson, *The Death of Paul I and the Memoirs of Count Bennigsen*, în *SEER*, 1950, nr. 29, pp. 212–232; Golovina, pp. 227–238; Pahlen îi spune lui Pavel despre conspirația Mariei și a fiilor săi, vezi Golovina, p. 227. Alianța cu Napoleon: Roberts, pp. 286–287; Czartoryski, vol. 1, p. 187; Aleksandru, concepții, regrete și planuri pentru după detronarea lui Pavel; Bennigsen, concepția despre Constantin, Nikolai Zubov Herculeeanul, informează pe Aleksandru, Maria, Eu sunt Împărăteasa: Czartoryski, vol. 1, pp. 222–246. Despre prințul general Vladimir Iașvili bătut cu bastonul: S. L. Seeger (ed.), Alexander Izvolski, *Recollections of a Foreign Minister: Memoirs of Alexander Izvolsky* (în continuare, Izvolski), pp. 39–40; Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, *ibidem*, p. 273, împărăteasa Elisabeta către mama ei, 13 martie 1801; Maria isterică, Aleksandru tulburat, nebun de bucurie. Pușkin îl vede pe Skariatin la baluri în 1834: Tim Binyon, *Pushkin* (de aici înainte, Binyon), p. 440. Fiica nelegitimă a lui Pavel, Moussine Yuriev: Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 111, împărăteasa Elisabeta către mama ei, 10/22 octombrie 1803; Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 336, împărăteasa Elisabeta către mama ei, 3/15 august 1809; moartea prințesei Gagarina, amanta lui Pavel Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 155, către mama ei, 28 aprilie/10 mai 1805; Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, despre complot, pp. 7–8, inclusiv descrierea lui Alexandre, în 12 martie de către lt. Sanglin. Seara conspirației, Mihail, „îngroparea tatei“ etc.: GARF, 728, 1, 1394, pp. 4–31, Notele lui Nicolae I. Arakceev — demis de două ori și rechemat: *ibidem*, pp. 69–80.

[303] Închizând Palatul Mihailovski, care a devenit sediul școlii militare pentru trupele de geniu, Aleksandru I și-a stabilit reședința oficială la Palatul de Iarnă, dar îi plăcea să locuiască la Palatul Kamennoostrovski, o construcție în nuanțe de ocru ridicată de Ecaterina cea Mare pe o mică insulă de pe Neva. Pavel îl lăsase pe Poniatowski, ultimul rege al Poloniei, să stea în Palat. Aici, Aleksandru a creat o „curte de o simplitate exagerată, complet lipsită de formalismul etichetei, unde relațiile cu supușii erau mereu cordiale“. Acum, singura „plecăciune“ cerută era salutul înclinând din cap, renunțându-se la prosternările din vremea lui Pavel I. Împăratului îi plăcea să se plimbe prin Sankt-Petersburg, de unul singur sau cu un singur însoțitor, traseul lui obișnuit devenind cunoscut drept *le tour impérial* („promenada imperială“, în franceză în text – *n.t.*). (*N.a.*)

[304] Biblia sau Sfânta Scriptură, IV Regi, Cap. 9:31, p. 406, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988. (*N.t.*)

[305] Suferințele împărătesei văduve nu se încheiaseră însă: peste câteva zile, fiica ei cea mare, Alexandra, care fusese la un pas de a se căsători cu regele Suediei, măritându-se însă până la urmă cu arhiducele Joseph Habsburg al Austriei, a murit și ea. Maria a mutat cămașa lui Pavel I, pătată de sânge, și patul defunctului împărat la Pavlovsk, păstrându-le cu venerație într-un dormitor special. Dintre căpeteniile conjuraților, Panin a fost numit în locul lui Pahlen ca președinte al Colegiului Afacerilor Externe, dar pentru scurt timp, fiind apoi trimis în exil. Zubov s-a întors la domeniul lui din Curlanda, unde s-a însurat cu o tânără poloneză. Dar Aleksandru I i-a iertat totuși pe unii complotiști: Lotario Valerian Zubov, olog de un picior, a rămas la Sankt-Petersburg și a făcut parte din Consiliu, deoarece Aleksandru ținea la el și, în plus, nici nu participase direct la asasinarea țarului, în timp ce prințul Piotr Volkonski, care era un conspirator, a devenit tovarășul lui nedespărțit. Bennigsen a fost comandantul uneia dintre armatele rusești care au luptat împotriva lui Napoleon, însă Aleksandru I îl trata cu dispreț. „Ingratul!“ murmura Bennigsen. Dar Maria a avut grijă ca Bennigsen să nu primească niciodată bastonul de mareșal. Iașvili i-a trimis o scrisoare insolentă și insensibilă lui Aleksandru I, care a fost pe punctul de a-l aresta. El și ceilalți ucigași nu s-au mai întors la Sankt-Petersburg timp de douăzeci și cinci de ani. În 1834, poetul Pușkin a rămas fascinat văzându-l pe Skariatin la baluri în Sankt-Petersburg, unde lumea spunea despre el că era omul care îl sugrumase pe împărat. Data de 11 martie a rămas în istorie ca „acea oribilă zi“ (cum o numea Aleksandru I), iar țarii au ținut întotdeauna slujbe de pomenire în memoria lui Pavel I, în ziua de 11 martie a fiecărui an, până în 1917. (*N.a.*)

[306] Pahlen trădător, Aleksandru I și marea ducesă Ecaterina, *Scenes of Russian Court Life, being the Correspondance of Alexander I with his sister Catherine*, marele duce Nikolai Mihailovici (ed.) (în continuare, Catiche), pp. 112–118, Aleksandru către marea ducesă Ecaterina, 18 septembrie 1812; Czartoryski, vol. 1, pp. 223–255, Aleksandru îl cheamă pe Czartoryski, concepția lui Aleksandru despre conspirație, gonește musca (Pahlen), Valerian Zubov este iertat, planuri pentru Pavel, *ibidem*, pp. 267–268; „curte de o simplitate

exagerată“, *ibidem*, p. 327; Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 10–15; abilitatea de a ascunde sentimente de către baron, vezi Korff, p. 21; GARF, 728, 1, 1394, pp. 4–31, Notele lui Nicolae I. Furia lui Napoleon provocată de uciderea lui Pavel I: Roberts, p. 295.

SCENA 6

Duelul

Lista personajelor

Maria Fiodorovna, împărăteasa rămasă văduvă după moartea lui Pavel I
ALEKSANDRU I, împărat (1801–1825), fiul lui Pavel și al Mariei
Elisabeta, împărăteasă, soția lui
CONSTANTIN I, împărat (1825), fratele lui Aleksandru, țarevici, mai târziu comandant al armatei polone
Anna Fiodorovna (născută prințesa Juliane de Saxa-Coburg-Saalfeld), prima lui soție
Joanna Grudzińska, prințesă Lowicza, a doua lui soție
Ekaterina, sora lui, măritată cu prințul Georg de Oldenburg, apoi cu regele Wilhelm de Württemberg, „Catiche“
Anna, sora lui, mai târziu regina Olandei, „Annette“
NICOLAE I, împărat (1825–1855), fratele lui
Alexandra Fiodorovna (născută prințesa Charlotte a Prusiei), soția lui Nicolae, „Mouffy“
Mihail, fratele cel mai mic al lui Aleksandru
Elena Pavlovna (născută prințesa Charlotte de Württemberg), soția lui

CURTENI: miniștri etc.

Prințul Adam Czartoryski, patriot polonez, amantul împărătesei Elisabeta, ministru de Externe
Victor Kociubei, conte, ulterior prinț, vicecancelar, ministru de Interne, președinte al Consiliului de Stat
Contele Pavel Stroganov, ministru-adjunct la Interne
Nikolai Novosiltev, ministru-adjunct la Justiție, după 1815 reprezentantul lui Aleksandru în Polonia, ulterior conte
Aleksei Arakceev, inspector general al artileriei, ministru de Război, conte, „Gorila în Uniformă“, „Vampirul“
Contele Nikolai Rumiantev, ministru de Externe, cancelar, ulterior prinț
Prințul Aleksandr Golițîn, mistic, ober-procurator al Sfântului Sinod, ministrul Poștelor, ministrul Educației
Karl von Nesselrode, conte, ministru plenipotențiar la Paris, ministru de Externe, ulterior cancelar
Ioannis Kapodistrias, născut în Corfu, conte, ministru de Externe, primul șef de stat al Greciei independente
Mihail Speranski, secretar de stat, ulterior conte, guvernator-general al Siberiei
Fiodor Rostopcin, conte, guvernator-general al Moscovei

Maria Narîșkina, amantă și mamă a copiilor lui Aleksandru, „Aspasia Nordului“

Prințesa Zinaida Volkonskaia, amanta lui Aleksandru

Wilhelmina, ducesă de Sagan, nepoata lui Biron, amanta lui Metternich și, probabil, a lui Aleksandru

Prințesa Ekaterina „Katia“ Bagration, fiică a contesei Katinka Scavronskaia, soția generalului Piotr Bagration, amanta lui Metternich și, probabil, a lui Aleksandru, „Îngerul Nud“, „Pisicuța Albă“

RĂZBOAIELE NAPOLEONIENE

Contele Levin Bennigsen, asasinul lui Pavel I, comandant militar (1806–1807), șef al statului-major (1812)

Mihail Barclay de Tolly, prinț, mareșal, ministru de Război, comandant militar în 1812 și în 1813–1815

Mihail Kutuzov, prinț, mareșal, comandant militar contra turcilor și la Austerlitz (1805), comandant suprem în 1812

Prințul Piotr Bagration, comandantul armatei în 1812 și eroul de la Borodino

Prințul Piotr Volkonski, șef de stat-major, ministru la Curtea lui Nicolae I

Aleksandr Cernîșev, ministru plenipotențiar la Paris, comandantul cavaleriei în 1812, ministru de Război (în timpul lui Nicolae I) și prinț, „Lovelace al Nordului“

Rusia trăia un carnaval al speranțelor pe măsură ce Aleksandru I își afirma tendințele liberale, dar cu toate astea noul țar rămânea un monument de impenetrabilitate. Trăsăturile fizice impresionante le moștenise de la mama lui de origine germană, înaltă și blondă, iar șarmul îl avea de la Ecaterina cea Mare, însă invincibila lui cordialitate rămânea un paravan în spatele căruia se ascundeau gândurile lui reale. Chiar dacă era un actor abil și un maestru al disimulării, omul acesta, care asistase la declinul Ecaterinei, urmat de teroarea instituită de Pavel I și asasinarea lui, putea fi iertat, eventual, pentru înclinațiile sale spre acțiuni secrete și pentru talentul mașinațiilor sinuoase. S-a dovedit însă că noul țar era capabil de o fermitate și o intransigență la care nici chiar prietenii lui nu se așteptaseră.

În 1801, Aleksandru I a înființat un nou Consiliu de Stat și a înlocuit colegiile din vremea lui Petru cel Mare cu opt ministere în stil occidental, desăvârșind prin aceste reforme concepțiile lui Petru privind un guvernământ central simplificat. Dar miniștrii proveneau din rândurile acelorași mari nobili care conduseseră Rusia încă din timpul țarului Mihail, iar fiindcă el dorea să-și poată promova ideile i-a numit pe Adam Czartoryski și pe alți prieteni de-ai lui ca adjuncți la ministerele nou create.[307] Și, apoi, pe ascuns a creat un „Comitet Secret“, format din prietenii lui. „(Noi) aveam privilegiul de a veni să luăm masa cu împăratul, fără un aranjament prealabil“, își amintea Czartoryski. „Șuetele noastre aveau loc de două-trei ori pe săptămână“, când, după dineul oficial și cafele, Aleksandru dispărea, iar cei patru liberali erau conduși pe coridoare până la salonul împăratului, unde discutau despre o constituție, un senat pe jumătate ales și abolirea șerbiei.

Soarta tatălui său îi reamintea mereu lui Aleksandru I cât de periculos era să ataci privilegiile clanurilor nobiliare, mai ales că autocrația bunicii și militarismul tatălui lui erau mult mai adânc înrădăcinate în el, decât liberalismul dobândit prin educație și promovat de grupul lui de prieteni. În afară de asta, singura modalitate de a-și impune reformele era prin metode despotice. A tergiversat aplicarea majorității acestor măsuri (deși a respins legea care le dădea voie marilor proprietari de pământ să-și surghiunească șerbii pentru „insolență“), a lăsat să se destrame treptat Comitetul Secret[308] și a început să se preocupe de afacerile externe.

La început, Aleksandru I a promovat o politică de neutralitate, dar apoi, dornic să păşească ţanţoş pe scena internaţională (şi să admire frumuseţea legendară a reginei Prusiei), a organizat primul său summit regal. La Memel, la 29 mai 1802, s-a întâlnit cu regele Frederic Wilhelm al III-lea şi fermecătoarea regină Louise, de care s-a îndrăgostit un pic. Împăratul flirta cu Louise şi respingea cochetăriile surorii acesteia. Întrucât camera lui se învecina cu apartamentul lor, Aleksandru i-a povestit lui Czartoryski că „a avut grijă să încuie uşa dormitorului său, ca să nu fie vizitat prin surprindere şi ademenit de ispite periculoase pe care dorea să le evite“. Această prietenie cu Hohenzollernii îl apropia de opoziţia crescândă a Europei faţă de hegemonia Franţei.

Napoleon Bonaparte, prim-consul pe viaţă, îmbinând raţionalismul Epocii Luminilor, libertăţile Revoluţiei Franceze, conservatorismul monarhic al unui autocrat înnăscut şi ambiţiile nelimitate ale unui condotier, mobilizase resursele Franţei împotriva repetatelor coaliţii menite să-l distrugă, organizate de Marea Britanie, preluase controlul asupra Elveţiei şi se apucase să reorganizeze Germania. L-a tatonat pe Aleksandru I, rugându-l să intervină ca mediator cu britanicii. Însă dominaţia lui Napoleon asupra Germaniei punea în pericol interesele Rusiei în acea zonă, în timp ce tratatul Franţei cu otomanii l-a făcut pe Aleksandru I să se convingă treptat că Napoleon Bonaparte era „unul dintre cei mai infami tirani din istorie“. Promovând relaţii mai strânse cu Marea Britanie, Austria şi noii lui prieteni prusaci, Aleksandru I se gândea la un război împotriva trufaşei Franţe. În aprilie 1803, l-a chemat pe Arakceev, poreclit „Gorila în Uniformă“, sluga fioroasă a lui Pavel I, pe care l-a numit inspector general al artileriei. Mai mult decât atât, generalul era devotat lui Aleksandru, asigurând executarea ordinelor împăratului şi jucând un rol mai important decât prietenii săi liberali, el fiind totodată cel care a creat superba artilerie care avea să ţină piept lui Napoleon.[309] În timp ce se implica tot mai mult în politica europeană, ţarul îşi crea în sfârşit şi o familie. Dar nu cu soţia lui.[310]

*

Împărăteasa Elisabeta suferea din cauza indiferenţei lui Aleksandru, care o neglija, dar şi pentru că nu aveau copii. Nu era întru totul din vina lui Aleksandru, ştiut fiind că Elisabeta era şi ea o fiinţă egoistă, aşa cum remarca doamna ei de onoare: „O imaginaţie înfocată şi pasională se îmbina în ea cu un suflet rece, incapabil de o afecţiune sinceră“. Când Czartoryski a revenit la Sankt-Petersburg, el şi Elisabeta au

fost din nou împreună temporar, în vreme ce împăratul avea legături amoroase cu actrițe franceze, aventuriere internaționale și soții ale curtenilor. Dar femeile îl vânau cu atâta voracitate, încât împăratul se vedea nevoit să le evite pe cele mai agresive dintre ele. De aici, și porecla lui de „Don Juan platonic“. Răutăcios, Czartoryski insinua că Aleksandru I ar fi preferat „cochetăria platonică, fiindcă arareori se întâmpla, de fapt, ca virtutea cucoanelor cărora Aleksandru le făcea ochi dulci să fie cumva în pericol“. Dar când Czartoryski lansa aceste afirmații, cei doi nu mai erau prieteni.

În 1801, cea mai frumoasă femeie de la Curte era poloneza Maria Narîșkina, născută prințesa Czetwertyńska, al cărei tată fusese spânzurat ca trădător de către revoluționarii polonezi, în 1794. Celebră pentru trăsături cum „găsești doar în picturile lui Rafael“, „frumusețea ei“, nota memorialistul Filipp Vigel, „era atât de desăvârșită, încât părea nefirească, imposibilă“. La șaisprezece ani se măritase cu bătrânul Dmitri Narîșkin, maestru al grajdurilor imperiale, însă soțul nu putea să o stăpânească pe această „Aspasia a Nordului“, care se îmbrăca întotdeauna simplu, dar cu gust, într-o rochie din crep alb, cum purtau femeile în Grecia antică. Era amanta lui Valerian Zubov, când Aleksandru I s-a îndrăgostit de ea. După doi ani, Maria Narîșkina a cedat avansurilor lui.

Despre Narîșkina, Aleksandru nu i-a vorbit niciodată mamei lui, care era foarte strictă în privința moravurilor, și nici față de biata Elisabeta nu s-a simțit vinovat, fiindcă, așa cum a recunoscut el mai târziu, „mi-am imaginat în mod greșit, desigur, că aparențele care ne uneau pe mine și soția mea erau fără participarea noastră… Rangul meu mă obliga să respect aceste aparențe, însă, crezând că puteam dispune de sentimentele mele, timp de cincisprezece ani i-am fost credincios doamnei Narîșkina“.

Narîșkina nu se amesteca în politică, altminteri, explica Aleksandru I, „totul s-ar fi terminat“. Însă o chinuia pe împărăteasa nedorită. Elisabeta își dorea un copil. Când a văzut-o pe „Doamnă“ la un bal și a întrebat-o ce mai făcea, Narîșkina „a avut neobrăzarea să-mi povestească mie despre prima ei sarcină, care era atât de puțin avansată, încât nici nu m-aș fi prins… Mămico, nu ți se pare că a fost culmea nerușinării din partea ei?!“. Acest prunc a murit, după cum îi relata Elisabeta mamei ei: „moartea acelui copil, care mi-a provocat atâta amărăciune, arată că Providența nu poate tolera un copil nelegitim în această familie“, însă „mi-a fost milă de împărat, din tot sufletul“. A observat că Aleksandru

era distrus, în timp ce „mama s-a consolat iute. A mai pierdut un copil iarna trecută, iar după trei săptămâni dansa deja!“

Narîșkina i-a făcut lui Aleksandru câțiva copii. Doi dintre ei au supraviețuit până la vârsta adultă. Aleksandru îi vizita zilnic, își petrecea nenumărate seri plăcute cu ei. Spunea că singura lui bucurie adevărată era „mica mea familie“.

Totuși, cea mai apropiată persoană pentru Aleksandru I era sora lui, Ekaterina — „Catiche“, cârnă, cu păr des, buze groase și foarte energică. Numind-o „Zurlie mică și aiurită“, iar fiindcă semăna cu o turcoaică, „Bisiam“, Aleksandru îi spunea: „Oi fi tu o zurlie mică, dar ești cea mai adorabilă zurlie care a existat vreodată. Te ador!“ Ekaterina era cu unsprezece ani mai mică decât el, făcându-și intrarea în societate după ce Aleksandru plecase de mult timp din sânul familiei. Pentru el, era deopotrivă familiară și necunoscută. „Ai făcut o cucerire în persoana mea, sunt nebun după tine!“, îi scria el în septembrie 1805. „Nu iubesc multe ființe pe lume, cum o iubesc pe Bisiam a mea. La revedere, tu, lumina ochilor mei, adorata inimii mele, steaua polară a acestui veac, minune a Naturii sau mai bine decât toate astea, Bisiam Bisiamovna cu năsucul cârn… pe care eu îl pup dulce“.

Aleksandru era cel mai fericit în mijlocul femeilor, dar viața lui avea să fie dominată de un bărbat care îi inspira admirație, ură și frică: Napoleon Bonaparte, în care vedea atât „talentul transcendent“, cât și geniul „infernal“ al timpului său.[311]

*

În martie 1804, Bonaparte l-a executat pe ducele d’Enghien, un act de terorism care a dus în cele din urmă la ruperea relațiilor cu Aleksandru I, mai ales că prințul Bourbon fusese răpit din Baden, orașul natal al împărătesei Elisabeta, care a fost „complet dărâmată de această știre“.

La ședința consiliului din 5 aprilie, Czartoryski a declarat că „această atroce asasinare“ dovedește că Franța a ajuns „un bârlog de tâlhari“. La scurt timp după aceea, Bonaparte s-a încoronat împărat al francezilor. Aleksandru I nu a recunoscut acest titlu și a cerut ca armata lui Bonaparte să se retragă din teritoriile cucerite în Italia și Germania. Pe 30 martie 1805, Rusia și Anglia, care a pus la bătaie suma de 1,25 milioane de lire sterline, pentru 100 000 de soldați ruși, au convenit să lupte împotriva Franței, exact când Napoleon se proclama rege al Italiei. Pe 28 iulie, Austria s-a alăturat coaliției.

Pe 9 septembrie, în timp ce două armate rusești au ocupat poziții pe front, acoperind în nord Prusia neutră și unindu-și

forțele cu austriecii în sud, Aleksandru I a pornit din Sankt-Petersburg, cu o escortă excepțională, incluzându-l și pe Czartoryski.[312] Pe drum, s-a oprit la domeniul Czartoryski de la Puławy, unde, vesel la gândul victoriei viitoare, „afabilul monarh“, cum îi plăcea să se numească singur, a flirtat sau chiar a avut o aventură cu nepoata lui Potemkin. Aceasta era Katinka Scavronskaia, în vârstă de patruzeci și patru de ani, acum contesă Litta, a cărei „atractivă adipozitate mi-a excitat imaginația“. Czartoryski savura admirația polonezilor, care credeau că această idilă indica reînființarea regatului polonez sub conducerea lui. Dar, în timp ce Napoleon înainta de-a curmezișul Germaniei, Aleksandru I făcea un joc dublu.

Aleksandru I l-a trimis în secret pe favoritul său, prințul Piotr Dolgoruki, douăzeci și șapte de ani, să negocieze cu Frederic Wilhelm al III-lea al Prusiei, care n-ar fi acceptat niciodată un regat al Poloniei, pentru a-l ademeni în războiul contra lui Napoleon. La sfârșitul lunii septembrie, Aleksandru s-a dus la Berlin, pentru a pecetlui prin jurământ înțelegerea, la mormântul lui Frederic cel Mare, în lumina torțelor. Gestul a însemnat o trădare a intereselor lui Czartoryski, care nu l-a iertat niciodată pe țar, deși a rămas ministru de Externe. Napoleon îi păcălise deja pe Aliați, forțând o armată austriacă să capituleze la Ulm. Rușii s-au retras, pentru a-și uni forțele cu armata austriacă principală.

Trupele l-au primit pe Aleksandru „cu răceală și o tăcere sumbră“, ostașii fiind nemulțumiți de faptul că fuseseră ținuți deoparte și insuficient aprovizionați. Generalul armatei era Mihail Kutuzov, gras, cu un singur ochi și foarte experimentat. „Nimeni nu putea fi mai abil decât Kutuzov“, nota emigrantul francez aflat în slujba Rusiei, contele de Langeron, „dar nici mai puternic, mai deștept sau mai viclean decât el“. Generalul avea darul unui „memorii formidabile, fiind educat, amabil din fire și bun la suflet“, dar toate aceste calități se împleteau cu „o mare violență și o grosolănie de țăran, o lene de neînvins și mult egotism“, plus un „libertinaj dezgustător și mârșav“.

Kutuzov s-a retras, evitând cu abilitate bătălia pe care Napoleon o dorea, însă împăratul, lipsit de experiență, și-a asumat acum comanda împotriva celui mai mare general din lume, ignorându-l pe Kutuzov, în locul căruia a preferat să se bazeze pe „cinci sau șase favoriți tineri“ care își băteau joc de acea „relicvă“ din secolul al XVIII-lea. Generalul Kutuzov, nota Langeron, „a fost tratat fără niciun pic de respect“.

Napoleon a trimis un ofițer, generalul René Savary, pentru a oferi termenii unui acord. Având de-a face cu „treizeci de

filfizoni, care cu diferite titluri îl înconjurau pe împăratul Rusiei“, ofițerul l-a informat pe Napoleon că în suita lui Aleksandru I domneau „îngâmfarea, imprudența și nesăbuința“. Aleksandru s-a pregătit de bătălie, dar l-a trimis pe Dolgoruki să-i ceară lui Napoleon să renunțe la Italia. Napoleon și-a dat seama că șansele de a câștiga erau reale, atunci când l-a văzut pe „acest mucos arogant, care mi-a vorbit de parcă aș fi fost un boier pe care-l surghiunea în Siberia“. Napoleon s-a amuzat la gândul că prințul rus luase „extrema mea moderație, drept un semn de mare teamă“.

„Mâine“, i-a zis el ministrului de Externe, Charles Maurice de Talleyrand, prinț de Benvenuto, pe 18 noiembrie, „va avea loc probabil o bătălie foarte importantă cu rușii…, sânge vărsat în mod inutil…“ Aleksandru I era un „om destoinic și curajos, (dar se lăsase) indus în eroare de cei din jurul lui care sunt vânduți englezilor“. Adunându-se în apropiere de satul Austerlitz, trupele coaliției, 85 000 de soldați, erau mai numeroase decât armata lui Napoleon, formată din 65 000 de soldați, însă împăratul francezilor se pregătea pentru o bătălie pe care era sigur că putea să o câștige.

„Mucosul încrezut“ Dolgoruki a raportat zelos că „succesul nostru este dincolo de orice îndoială“. Francisc al II-lea, împăratul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, s-a alăturat armatelor pe front. Francisc al II-lea era un „nătărău preocupat doar de botanică și grădinărit“, dar care „era atât de principial în moravuri, încât nu făcea dragoste decât cu soția lui“, în timp ce Aleksandru I era „inconsecvent și prea slab“. Țarul, care avea tendința să-i disprețuiască pe ruși și să admire civilizația superioară a germanilor, a fost de acord cu planul austriecilor, care presupunea manevra nesăbuită și complicată de a abandona pozițiile strategice de pe înălțimile Pratzen, pentru a ataca flancul drept al armatei franceze. Când Kutuzov, cu politețea lui de modă veche, și-a exprimat îndoiala în privința acestui plan, Aleksandru I s-a răstoit la el: „Nu e treaba dumitale“.

A doua zi dimineață, pe 20 noiembrie, la ora 7:30, Napoleon și-a slăbit deliberat flancul drept al armatei, pentru a ademeni forțele ruso-austriece, care au abandonat pozițiile de pe înălțimile Pratzen, expunându-și astfel centrul strategic. Odată aplicată această manevră, împăratul francez a lansat un atac prin surprindere, apărând din spatele lor pentru a cuceri exact pozițiile de pe dealul abandonat de coaliție. Aleksandru I gonea exaltat în fuga calului de colo până colo pe câmpul de luptă, însoțit de Dolgoruki. „În loc să te duci continuu la posturile avangardei sau să te expui primejdiilor, acolo unde prezența Majestății Tale nu face decât să-i deranjeze și să-i

încurce pe generali“, îl mustra Czartoryski pe Aleksandru, într-o scrisoare devastatoare trimisă după aceea, „ar fi mai bine să rămâi în spatele frontului.“ La 9 a.m., Kutuzov a încercat să stăvilească retragerea, până când Aleksandru și suita lui de „treizeci de filfizoni“ au venit în goana cailor, gata să-l acuze de lașitate pe bătrânul general. „Mihail Ilarionovici, de ce nu înaintează armata?“, a întrebat Aleksandru I. „Aici nu suntem la manevre pe Pajiștea Țarinei…“

„Sire, a replicat Kutuzov, dacă nu ne deplasăm, este tocmai fiindcă nu suntem la paradă pe Pajiștea Țarinei. Dar dacă ordoni asta…“ Și Aleksandru I a anulat ordinul lui Kutuzov; francezii au ocupat pozițiile de pe dealul pe care rușii tocmai îl părăsiseră, iar la 10:15 a.m. Napoleon a spus: „Hai să încheiem acest război cu tunete și trăsnete“. Comandantul armatei franceze, aflat acum la apogeul geniului său militar, a lansat un atac asupra centrului trupelor coaliției, rămas fără apărare, concentrând o forță armată covârșitoare în cel mai slab punct al inamicului și în momentul cel mai propice.

Aleksandru I, stupefiat de „oribila măreție a spectacolului“ care se desfășura sub ochii lui, continua să stea, cu inconștiență, în punctul nevralgic al acestui măcel, în care 28 000 de ruși au fost uciși sau răniți. În câteva momente, era să fie călcat în picioare chiar de ostașii lui, care fugeau din calea urgiei inamicului. „Exact în locul unde erai plasat, dezastrul a fost instantaneu și complet“, adăuga Czartoryski. Rămas doar cu Czartoryski, prințul Piotr Volkonski și doctorul Wylie, Aleksandru a fost luat cu forța și dus dincolo de câmpul de luptă, departe de pericolul propriei exaltări, dar și de riscurile bătăliei, unde ar fi putut să fie luat prizonier de francezi. „Adăpostindu-se într-o colibă țărănească“, scria împărăteasa Elisabeta, „din cauza extenuării sau a supărării și fiindcă nu mâncase nimic de douăzeci și patru de ore, Aleksandru a avut crampe la stomac, care l-au chinuit atât de groaznic, încât doctorul Wylie s-a temut că nu avea să supraviețuiască până dimineață.“ Administrându-i vin și opiu, doctorul Wylie a reușit să potolească spasmele și frigurile împăratului.[313]

„Armata rusă nu a fost doar bătută“, îi scria Napoleon soției lui, Joséphine, „ci a fost nimicită.“ Aleksandru I a fost abandonat efectiv de către împăratul austriac, care a cerut pace, pierzând teritorii și titlul de împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană. Sosind în Sankt-Petersburg la 26 noiembrie, Aleksandru a fost identificat drept „adevărata cauză a înfrângerii noastre. Acum întreaga

nenorocire îi este atribuită doar lui“, admitea Novosiļțev, care fusese cu el la Austerlitz. Chiar și mama țarului l-a avertizat pe fiul ei că, fiind „amăgit și înșelat de Prusia, apoi trădat de Austria, gloria armatelor a suferit cel mai regretabil eșec — aura de invincibilitate este distrusă“.

Dar Aleksandru nu s-a lăsat intimidat, ci a încercat să atragă Prusia înapoi în război. L-a îndepărtat pe Czartoryski în iulie 1806 și de atunci înainte a condus personal politica externă, cu tot mai multă abilitate. A declarat o sfântă cruciadă contra Fiarei Apocalipsei, întruchipată de Napoleon însuși, dușmanul diabolic al ortodoxiei și apărătorul evreilor (prima atestare a unei poziții antisemite oficiale în timpul dinastiei Romanov). Tot în iulie 1806, Frederic Wilhelm al III-lea a fost de acord să pornească din nou războiul contra Franței. Dar în acest răstimp, nici Napoleon nu a stat degeaba: a deschis un al doilea front în spatele lui Aleksandru I, încurajându-i pe otomani să preia din nou controlul în Valahia și Moldova. În octombrie, cu mult timp înainte ca rușii și prusacii să-și fi unit forțele, Napoleon i-a bătut pe prusaci la Jena. Acum, Aleksandru I ar fi trebuit să încheie o pace cu Napoleon, însă țarul dorea în continuare glorie pentru Rusia și prietenii lui prusaci, greu loviți (dar duplicitari), ceea ce l-a făcut să apeleze la contele Bennigsen, ucigaș al tatălui său, căruia i-a încredințat comanda armatei.

Pe 26 ianuarie 1807, Bennigsen a luptat împotriva lui Napoleon, într-o încleștare sângeroasă, la Eylau, pierzând 26 000 de oameni, în timp ce francezii au pierdut 20 000. Însă armata rusă a suferit pierderi masive abia în 2/14 iunie, când Napoleon l-a înfrânt pe Bennigsen la Friedland, unde rușii au avut 20 000 de morți, adică peste 40 la sută din efectivul lor de luptă. Aleksandru trebuia să încheie imediat pacea.[314]

*

„Doresc ca o strânsă legătură între cele două națiuni ale noastre să repare nenorocirile din trecut“, era mesajul cu care Aleksandru I l-a trimis la Napoleon pe prințul Dmitri Lobanov-Rostovski. „Un concept întru totul nou…, or am convingerea că eu și Împăratul Napoleon ne vom putea înțelege ușor, cu condiția să tratăm direct și fără intermediari.“ Au stabilit să se întâlnească la Tilsit, unde a fost ridicat un pavilion alb pe o plută special amenajată în mijlocul râului Neman, granița dintre cele două imperii. „Puține imagini vor fi mai interesante“, scria Napoleon. Și avea dreptate. Împărțirea Europei între doi împărați, în baza unei prietenii de conjunctură, a făcut ca această întâlnire la vârf să rămână un reper important în istorie.

În timp ce se pregătea să-l întâlnească pe învingătorul său, Aleksandru I, însoțit de Constantin, nu-și făcea nicio iluzie. „Bonaparte susține că eu sunt doar un idiot“, îi scria el după aceea surorii lui, Catiche. „Cine râde la urmă râde mai bine! Eu îmi pun toată speranța în Dumnezeu.“ Odată încheiată acea goană dezastruoasă după glorie, Aleksandru începea un joc de lungă durată și de mare anvergură. Aproape că nu-i venea să creadă ce urma să se întâmple, după cum îi spunea lui Catiche: „Eu, să stau zile întregi cu Bonaparte! Ore de tête-à-tête cu el!“ Experiența lui Aleksandru I în materie de duplicitate era un atu pentru el în tentativa de a-l captiva pe Napoleon. Așa cum scria curteanul său, baronul Korff, „(Aleksandru I) avea marele talent de a-i subjuga pe oameni și de a le pătrunde în suflet, în timp ce el își ascundea abil toate sentimentele și gândurile“.

Pe 13 iunie, Napoleon a fost condus pe o ambarcațiune cu vâsle până la pluta din mijlocul râului, astfel încât era acolo ca să-l întâmpine pe Aleksandru I, când acesta a venit de pe celălalt mal. Cei doi bărbați s-au îmbrățișat, după care Aleksandru a spus: „Voi fi secundul tău împotriva englezilor“. Napoleon era încântat: „Acele cuvinte au schimbat totul“. Apoi, au intrat împreună pe ușa pavilionului, deasupra căruia se vedeau stema Rusiei și a Franței, precum și inițialele frumos stilizate „A“ și „N“. În interior, cei doi împărați au discutat două ceasuri în franceză, fără interpreți. Aleksandru I a pledat pentru Prusia, pe care dorea să o salveze, nu numai din cavalerism pentru regina ei, ci și ca un aliat esențial.

Tânărul împărat, la cei douăzeci și nouă de ani ai săi, „nu s-a lăsat orbit de o falsă încredere de sine“, ci a fost bucuros să poată învăța de la „acest extraordinar bărbat“, care „ținea să-și arate superioritatea față de mine prin vorbe de duh spumoase“. La rândul lui, Napoleon, la cei treizeci și opt de ani ai săi, mai în vârstă decât interlocutorul său, nu se putea abține să nu adopte un ton ușor condescendent, deși era efectiv fermecat. „Draga mea, tocmai m-am văzut cu împăratul Aleksandru și sunt foarte încântat de el, un împărat tânăr, destoinic și foarte chipeș“, îi povestea el împărătesei Joséphine. „Mai inteligent decât se crede îndeobște despre el“, a conchis el mai târziu, „cu greu ar putea fi cineva mai spiritual decât Aleksandru, deși simt că-mi scapă ceva și nu-mi pot da seama *ce*.“ Aleksandru I a fost și el cumva fascinat de geniul epocii lui. Napoleon, cu „ochii lui cenușii“, își amintea el ulterior, „te sfredelea atât de tare, încât nu-i puteai susține privirea“.

A doua zi, Frederic Wilhelm al III-lea a fost invitat să asiste în tăcere la discuțiile lor, având astfel prilejul să afle că Prusia urma să fie drastic micșorată. După întâlnirea oficială, o sută de salve de tun au salutat sărbătorește evenimentul, iar Aleksandru s-a revăzut cu Napoleon în Tilsit. În fiecare seară, cei trei monarhi cinau împreună, Napoleon și Aleksandru căscând de plictiseală în fața insipidului prusac; îi spuneau apoi noapte bună și, ca și cum ar fi fost înțeleși pe furiș, Aleksandru se strecura înapoi ca să stea de vorbă cu Napoleon până noaptea târziu.

Aleksandru I urmărea ca pacea să păstreze intactă onoarea și teritoriile Rusiei. Napoleon urmărea să stăpânească Europa, împreună cu un partener subordonat lui. Acești fii ai Iluminismului erau deopotrivă visători și pragmatici. Războiul, explica Napoleon, nu era o „artă dificilă“, ci o „chestiune de a-ți ascunde spaima cât mai mult timp posibil. Doar prin acest mijloc, inamicul va fi intimidat, iar reușita nu va fi pusă sub semnul întrebării“. Aleksandru lăuda republicile elective și critica monarhia ereditară, pe care o considera irațională, dar nu și în Rusia, unde condițiile specifice făceau esențială existența acestui sistem. Napoleon, împăratul parvenit care fusese ales prin plebiscit pentru a ocupa tronul unui rege ghilotinat, apăra principiul succesiunii ereditare, în fața autocratului dinastic care consimțise la regicidul tatălui său. „Cine este potrivit pentru a fi ales?“, întreba Napoleon. „Un Cezar, un Alexandru apar doar o dată la câteva secole, ceea ce presupune că alegerea unui monarh rămâne o chestiune de șansă.“

„La Tilsit, am sporovăit vrute și nevrute“, recunoștea Napoleon. În timp ce cei doi împărați se tocmeau pe noi regate și sfere de influență, Aleksandru a cerut să preia Constantinopol. „Constantinopol este imperiul lumii“, a replicat sentențios Napoleon. „Eu am spus că turcii sunt niște barbari și se cuvine să fie scoși din Europa“, a reamintit el. S-a pretat la fanteziile lui Aleksandru I, sugerând un marș al armatelor lor reunite înspre est pentru a cuceri Constantinopol și a ataca, apoi, India Britanică. „Dar n-am intenționat niciodată să fac așa ceva“, recunoștea Napoleon ulterior. Aleksandru I, care a înțeles jocul, numea acest lucru „limbajul de la Tilsit“.

Pe 25 iunie, Lobanov, ministrul Kurakin din vremea lui Pavel și Talleyrand au semnat Tratatul de la Tilsit. Aleksandru I nu pierdea niciun teritoriu, însă renunța la insulele Ionice, Valahia și Moldova, îi recunoștea pe frații lui Napoleon ca regi în Westfalia și, respectiv, Napoli, și promitea să participe la sistemul continental de blocadă

comercială împotriva Marii Britanii. Prusia a fost grav afectată, atât teritorial, cât și politic, însă Aleksandru I a refuzat să anexeze partea prusiană a Poloniei. În schimb, Napoleon a înființat marele ducat al Varșoviei, ca o posibilă bază poloneză împotriva Rusiei.

„Dumnezeu ne-a salvat“, se lăuda Aleksandru, scriindu-i lui Catiche.

„Câte zile voi trăi, nu mă voi împăca niciodată cu ideea că ai putut să-ți petreci atâtea zile cu Bonaparte“, a replicat Catiche. „Pare ca o glumă proastă.“ O glumă și mai proastă însă se punea la cale deja. Din mariajul lui cu Joséphine, Napoleon nu avea copii, așa că, dornic să-și întemeieze o dinastie personală, se gândea să divorțeze. Talleyrand a sondat terenul în discuții cu Aleksandru, pentru o eventuală căsătorie a lui Napoleon cu Catiche, care se gândea deja la posibilitatea de a se mărita cu un alt pețitor, împăratul Francisc al Austriei, deși țarul considera că era un tip anost și murdar. „Atunci, o să-l spăl eu“, a ripostat Catiche, care a mai adăugat că după ce avea să se însoare cu ea nu va mai fi nici anost. Când s-a pomenit de o eventuală căsătorie cu Napoleon, „am plâns cu lacrimi de crocodil“, spunea ea. „Prinții sunt de două feluri — oameni cumsecade cu puțină minte și oameni deștepți, dar cu un caracter odios.“ Erau preferabili cei din prima categorie, dar dacă „divorțul se pronunța“ și Napoleon îi cerea mâna, ea „ar fi datoare cu acest sacrificiu pentru Stat“. Napoleon nu era deocamdată burlac, însă Catiche, ca să-l evite, trebuia să se mărite rapid.

Când s-au despărțit, Aleksandru I l-a invitat pe Napoleon la Sankt-Petersburg: „Voi porunci ca apartamentele lui să fie încălzite ca în Egipt“. Întâlnirea de la Tilsit fusese ca o scurtă poveste de dragoste, în care amândoi partenerii făgăduiesc să se iubească pentru totdeauna, chiar dacă știu prea bine că în cele din urmă fiecare se va întoarce la existența lui reală. Privind retrospectiv, la sfârșitul vieții, Napoleon reflecta: „Poate că la Tilsit am fost cel mai fericit“. Cât despre Aleksandru I, zilele petrecute alături de Napoleon i se păreau „ca un vis“, îi povestea el lui Catiche. „Era miezul nopții și el tocmai plecase. Oh, ce rău îmi pare că n-ai putut vedea cu ochii tăi tot ce s-a întâmplat.“ Dar având în vedere ghinioanele de până atunci, „în loc de sacrificii, noi am ieșit din luptă cu un fel de strălucire“.

Mama și fratele lui, Constantin, erau cei mai vehemenți oponenți ai noii alianțe cu Franța, spre marea indignare a Elisabetei: familia „îl trădase și îl vânduse pe împărat“. După aventura ei cu Czartoryski, Elisabeta, în vârstă de douăzeci și opt de ani, se îndrăgostise de un căpitan din regimentul de

gardă, Aleksis Ohotnikov, de douăzeci și trei de ani, cu care a rămas însărcinată. Lucrul acesta l-a înfuriat pe labilul Constantin, care, devotat lui Aleksandru, a poruncit negreșit uciderea căpitanului (fără știrea țarului): Ohotnikov a fost înjunghiat când ieșea de la teatru. Împărăteasa l-a vizitat pe patul de moarte; ulterior, a născut o fetiță, Lisinka, încântarea sufletului ei. Dar Lisinka a murit la vârsta de doi ani, Elisabeta rămânând profund distrusă de pierderea copilului.[315]

*

În timp ce întreg Sankt-Petersburgul clocotea de furie contra francezilor, Aleksandru I l-a numit[316] ministru de Război pe Arakceev, cu sarcina de a reorganiza armata. Arakceev avea rolul de „câine de pază, cu o ferocitate obtuză și o lealitate necondiționată“. Fiind omul în care împăratul avea o încredere totală, dar cumulând totodată ura generală a celor care îl porecliseră „Vampirul“, Arakceev a condus cancelaria, având drept de semnătură în locul împăratului. Simultan, Aleksandru I a promovat un personaj diametral opus „Gorilei“, Mihail Speranski, fiu al unui preot de țară, cu studii de teologie și el. Acest umanist liberal a fost numit ministru-adjunct al Justiției, dar foarte repede a devenit secretar de stat. Speranski a propus un regim statal aproape american, cu un țar prezidențial, un legislativ pe jumătate ales prin scrutin și un sistem judiciar independent, toate legate împreună printr-un consiliu de stat. A criticat fățiș șerbia, iar măsurile propuse de el presupuneau implicit ca nobilii să aibă anumite calificări pentru a participa la guvernare. Cu originile lui modeste, reformele dinamice și cultura francofilă, Speranski și-a făcut mulți dușmani. Existaseră nenumărați favoriți înainte și toți fuseseră cooptați, prin căsătorii și interese, în clanurile nobiliare, însă ideile lui Speranski erau o amenințare la privilegiul lor de a se fi născut pentru a cârmui, a conduce armata și a deține șerbi. „Cu doar o treime din creierul lui Speranski“, rânjea ironic rivalul său Arakceev, „aș fi un om cu adevărat mare.“

În timp ce societatea uneltea contra politicii lui favorabile Franței, Aleksandru I îi primea cu onoruri pe ambasadorii lui Napoleon, întâi Savary, duce de Rovigo, și apoi Armand de Caulaincourt, duce de Vicenza, de parcă acești acoliți ai lui Bonaparte ar fi fost prietenii lui. Apoi, când au început să apară fisuri în invincibilitatea francezilor pe câmpul de luptă, Napoleon l-a invitat pe Aleksandru I ca oaspete de vază la o nouă întrunire la nivel înalt.

„Aleksandru, dragul meu“, îi scria mama lui, implorându-l să nu se ducă, „te faci vinovat de o autoamăgire criminală“.

„Vom face tot pentru a demonstra sinceritatea… strânsei alianțe a Rusiei cu Franța, acest colos înfricoșător, i-a replicat Aleksandru I mamei lui, … până în momentul când vom asista calm la căderea lui. Cea mai înțeleaptă strategie este să aștepți momentul potrivit pentru a lua măsuri… Fiindcă eu nu pot decât să urmez indicațiile conștiinței mele, convingerea mea esențială, dorința care nu m-a părăsit niciodată de a fi util țării mele."

La 17 septembrie 1808, Aleksandru I (însoțit de Speranski) a fost întâmpinat de Napoleon la câțiva kilometri distanță de Erfurt. Pe lângă cei doi împărați, la această demonstrație de trei săptămâni a puterii lui Napoleon au participat patru regi și o mulțime de alți prinți germani, însă tot rostul întâlnirii a fost relația dintre Rusia și Franța. În cele optsprezece zile petrecute împreună, cei doi împărați au benchetuit, au fost la vânătoare, au dansat, au asistat la spectacole de lumini și la piese de teatru: când unul dintre actorii de pe scenă a declamat în tragedia *Oedip rege*: „Prietenia unui mare om este un dar al zeilor", Aleksandru I s-a întors și a dat mâna cu Napoleon, în aplauzele întregii audiențe. Napoleon, el însuși un actor înnăscut, admira talentul de artist dramatic al lui Aleksandru, numindu-l un „Talma al Nordului", după celebrul actor francez.

Dar Napoleon bombănea din cauză că Aleksandru începuse să fie „încăpățânat ca un catâr". Aleksandru a asistat astfel la prima criză de nervi a lui Napoleon, când piciorul imperial a călcat nervos sub talpă pălăria imperială. „Tu ești violent și eu sunt încăpățânat", a spus Aleksandru. „Hai să discutăm rațional, dacă nu vrei să plec." Napoleon a remarcat că „(Aleksandru) face pe surdul când se spun lucruri pe care nu vrea să le audă". Aleksandru I era într-adevăr un pic surd, însă lucrurile pe care nu avea chef să le audă erau și ele numeroase. Rușilor nu le plăceau marele ducat al Varșoviei și nici Sistemul Continental al lui Napoleon, constând într-o blocadă a comerțului britanic, care era dăunătoare pentru economia Rusiei. Aleksandru I a profitat de ocazie pentru a cere recompense. Napoleon i-a oferit Rusiei exact aceleași „delicatese" pe care Hitler i le-a oferit lui Stalin în circumstanțe similare în 1939: Moldova și Valahia „ca parte a Imperiului Rus" și Finlanda, apoi un ducat suedez. „Nu e just ca splendorile Petersburgului să poată fi deranjate de tunurile suedezilor", reflecta mărinimos Napoleon. La rândul lui, Aleksandru I a promis să mențină Sistemul Continental contra Angliei și să-l sprijine pe Napoleon, dacă era atacat de Austria.

Oricum, viziunea lui Aleksandru I despre sine însuși în postura de cruciat al Europei a fost încurajată de un trădător plasat chiar în miezul Curții lui Napoleon. Napoleon îl îndepărtase recent pe ministrul de Externe, Charles-Maurice de Talleyrand, pe care contemporanii săi îl caracterizau mai ales prin mersul șchiopătat și privirea de reptilă. Bonaparte continua să-l admire pe „omul (acesta) plin de idei și de fler", deși nu demult îi spusese că era „un rahat în ciorapi de mătase". Acum, numit într-o sinecură ca Vice-Mare Elector, Talleyrand l-a trădat pe Napoleon în fața țarului, pentru bani. „Sire, depinde de tine să salvezi Europa", i-a spus el lui Aleksandru I, „dar nu vei reuși acest lucru, decât dacă te vei opune lui Napoleon. Francezii sunt un popor civilizat, suveranul lor nu este; suveranul Rusiei este civilizat, dar poporul lui nu este. Prin urmare, suveranului Rusiei îi revine misiunea de a fi aliatul poporului francez."

Napoleon mai avea o pretenție. „O să-ți povestesc despre una dintre cele mai dureroase încurcături în care m-am aflat vreodată", îi spunea Aleksandru lui Catiche.[317] „Napoleon va obține divorțul și a pus ochii pe Anna." Sora lor cea mai mică, Annette, avea doar paisprezece ani. „Mama a dat dovadă de mai mult calm decât m-aș fi așteptat", scria Aleksandru I. Maria a conchis: „Cât de nefericită ar fi existența copilei dacă s-ar mărita cu un om de un caracter atât de josnic, care nu are nimic sfânt și nicio limită, din moment ce nu crede în Dumnezeu?! Și oare un asemenea sacrificiu ar putea fi în folosul Rusiei? Mă cutremur doar gândindu-mă la toate astea". Aleksandru I socotea că „era greu de ales calea justă". Napoleon nu își dădea seama că rușii îl considerau drept un personaj diabolic. „Îmi place de Aleksandru I; cred că este de partea mea", i-a spus Napoleon Joséphinei. „Dacă era femeie, cred că l-aș fi luat drept amant."[318]

*

Dar curând dragostea aceasta avea să fie pusă la încercare. După întoarcerea sa în Rusia, Aleksandru I a fost mai interesat să promoveze reforme pe plan intern, dar și să obțină cuceriri teritoriale peste granițe, pentru a-și reface prestigiul afectat. A lansat un război contra Suediei, cu scopul de a înghiți Finlanda, provincie suedeză, urmărind astfel să garanteze siguranța căilor de acces spre Sankt-Petersburg. Prin februarie 1808, trupele rusești erau în impas, așa că Aleksandru a apelat la Arakceev. „Vampirul" a reorganizat armata, împuternicindu-i pe cei mai buni generali ai lui Aleksandru I, Mihail Barclay de Tolly, un om destoinic, și prințul Bagration, un ostaș nemilos, să traverseze apele

înghețate și să atace direct Stockholm. Suedezii au acceptat să cedeze Finlanda, care a devenit un mare ducat rusesc până în 1917. „Pacea este perfectă“, i se lăuda Aleksandru I lui Catiche, „și exact așa cum mi-am dorit. Nu am cuvinte de mulțumire pentru Cel de Sus.“[319]

Napoleon a descoperit acum limitele alianței lui cu Rusia. În aprilie 1809, împăratul Francisc I a pornit din nou un război împotriva lui Napoleon. Aleksandru I și-a respectat promisiunile, trimițând 70 000 de ostași, dar cu instrucțiuni de a nu-i ajuta nicidecum pe francezi. „Asta nu-i alianță!“ tuna și fulgera Napoleon. „Am fost tras pe sfoară.“ La Wagram, Napoleon i-a înfrânt pe austrieci.

În noiembrie, Napoleon i-a oferit lui Aleksandru I o rezolvare a chestiunii poloneze, în schimbul logodnei lui cu Annette. „Sora mea nu și-ar putea dori ceva mai bun“, a mințit țarul adresându-i-se lui Caulaincourt. Aleksandru a început să negocieze „un acord reciproc, prin care să nu se mai permită niciodată reînființarea Poloniei“. Francezii au fost de acord, dar când Aleksandru a insistat că Annette nu se putea mărita decât peste doi ani, Napoleon a anulat acordul asupra Poloniei și s-a însurat în schimb cu fiica împăratului Francisc al II-lea, arhiducesa Marie Louise. Annette a scăpat de căpcăunul corsican, însă Romanovii suferiseră un afront.

Cât despre Napoleon, acesta a început să-l disprețuiască pe Aleksandru I, cu acea aversiune rezervată întotdeauna unei amante preaiubite care pune capăt unei relații de mare amor. Napoleon a folosit cuvinte jignitoare, spunând despre Aleksandru I că era un „bizantin perfid“ și „un grec din Imperiul de Răsărit, fals ca o monedă“, remarci care de atunci au rămas emblematice pentru țarul Aleksandru I. Totuși, fiecare conducător din Europa a trebuit să-și ascundă adevăratele opinii și să facă un compromis cu Napoleon: o vanitate fără margini îl făcea pe Napoleon să se iluzioneze că toți șefii de stat europeni ar fi fost sinceri când, cu diplomație, își exprimau lealitatea față de el. Aleksandru I era un pragmatist, trăind (și încercând să rămână în viață și pe tronul Rusiei) în vremuri periculoase, care a reușit să se mențină la putere datorită aceleiași versatilități pe care alții ar putea-o numi disimulare. „Din fire, este un om bine intenționat, sincer și loial, cu sentimente și principii elevate“, observa Caulaincourt, „însă sub toate astea există la el o disimulare dobândită ca monarh și o perseverență îndârjită, pe care nimic nu le poate învinge“.[320]

*

Aleksandru I și Napoleon se pregăteau acum de război: nu mai era timp de pierdut.

În vreme ce Arakceev trudea să îmbunătățească armata, Speranski propusese o reformă a autocrației, atât de radicală, încât până în 1905 nicio măsură care să amintească măcar cumva de ideile lui nu avea să mai fie adoptată. Aleksandru a acceptat pe jumătate acest program, înființând un nou Consiliu de Stat și, cu numele doar, un comitet al miniștrilor, dar, cu atacuri venind din toate părțile, a continuat să cârmuiască în mod autocratic, așa cum făcuse întotdeauna. Însă chiar și această reformă limitată era un triumf pentru Speranski.

„Vampirul" Arakceev, vădind în mod bizar o susceptibilitate patetică, dublată și de invidie, a demisionat din funcția de ministru de Război printr-o scrisoare nesinceră: „Sire, nu fi supărat pe un om care a trăit o bună parte din viață fără să folosească lingușelile… Cunoști limitele educației mele, din cauza cărora simt că nu sunt altceva decât un bun ofițer…"

„Nu îți pot ascunde imensa mea uimire… Permite-mi să las deoparte titlul pe care îl port și să îți vorbesc ca unui om de care sunt personal atașat", a replicat iritat Aleksandru I, care avea nevoie de Arakceev. „Într-un moment când aștept un ajutor zelos și înfocat de la toți oamenii onești, tu mă abandonezi, preferându-ți propria vanitate."

S-au împăcat când Aleksandru I s-a dus să viziteze Gruzino, domeniul lui Arakceev. „Este un loc cu adevărat încântător", îi povestea el lui Catiche. „Ordinea care domnește aici este unică… Sunt convins că nu există nimic asemănător în tot imperiul… Ulițele satului prezintă exact genul de rânduire îngrijită care îmi place mie atât de mult." Însă sumbra perfecțiune militaristă avea în spate un preț greu.

Arakceev își trata șerbii cu cruzime, gradându-și pedepsele: o biciuire pentru o primă ofensă, dar, pentru o a doua, vinovatul era snopit în bătaie de soldații lui care foloseau bâte cunoscute drept „ciomege Arakceev". Fiecare șerb avea un carnet de pedepse, în care Arakceev nota comentarii de genul: „Dacă femeia nu-și învață rugăciunile până la Postul Mare, o să poruncesc să fie biciuită zdravăn". Domeniul era condus în realitate de Anastasia Minkina, un personaj formidabil, fostă roabă cumpărată de Arakceev și apoi eliberată. „Cu părul negru, durdulie, cu o statură de grenadier și ochi negri înfocați", tânăra a devenit menajeră, amantă și, apoi, mama unui fiu nelegitim. Mai târziu, Arakceev s-a însurat cu o tânără poloneză din Sankt-Petersburg, care era atât de îngrozită de tirania lui, încât l-a

părăsit repede. Pe urmă, Arakceev a devenit pasionat de pornografie, în timp ce, la Gruzino, Minkina avea voie să-i terorizeze pe șerbii lui, cu acel zel sadic specific unei persoane care scăpase de soarta lor.

Arakceev a refuzat să revină ca ministru de Război, dar a fost de acord să-l supervizeze de la Consiliul de Stat pe succesorul său, Barclay de Tolly, în timp ce pregăteau armata pentru război. În iulie 1810, regina Luise a Prusiei a murit, profund afectată, probabil, de înfrângerea țării ei de către Napoleon. Aleksandru I a declarat: „Jur să răzbun moartea ei“. Avea în vedere o ofensivă contra lui Napoleon. În decembrie 1810, relația dintre ei s-a deteriorat și mai mult, când Napoleon a anexat Oldenburg, ducatul socrului lui Catiche. Deși niciunul nu dorea război, Aleksandru I i-a spus că dacă s-ar ajunge la asta, „eu voi ști cum să lupt“. Napoleon, continuând să-l acuze că încălcase blocada contra Angliei, a început să pună la cale cotropirea Rusiei.

Aleksandru I a cerut sprijinul Prusiei și a obținut o promisiune din partea austriecilor ca, în cazul în care trimiteau pe front un corp de armată împotriva Rusiei, soldații să nu lupte, de fapt. În nord, Aleksandru I s-a aliat cu Suedia[321], însă în sud trupele lui se căzneau să-i înfrângă pe otomani. În decembrie 1810, Aleksandru a discutat cu Czartoryski despre făurirea unui regat al Poloniei (cu el ca rege) pentru a lupta contra francezilor, însă prințul a demolat planul țarului: „francezii și polonezii sunt frați“, în timp ce rușii erau „cei mai crânceni dușmani“ ai Poloniei.

Napoleon și Aleksandru I au aflat acum fiecare despre planurile de ofensivă ale celuilalt. „Totul capătă o tentă sumbră aici“, îi spunea Aleksandru I lui Catiche, în ianuarie 1811. „Se pare că va curge sânge, deși eu am făcut tot ce e omenește posibil pentru a evita acest lucru.“[322]

*

„Ce este logic să sperăm de la Napoleon?“, o întreba Aleksandru pe Catiche pe 5 iulie 1811. „Este el omul care să renunțe la un câștig (teritorial), altfel decât prin forța armelor? Și avem noi mijloacele de a-l constrânge?“ Tensiunea devenea insuportabilă. „Viața mea este mai chinuită decât oricând“, îi povestea el surorii lui, pe 10 noiembrie. „Adesea, mă dau jos din pat, mă așez la masa de lucru, de unde mă ridic doar ca să mănânc singur ceva pe fugă, după care mă duc înapoi la birou, până când merg la culcare.“ Arakceev și Barclay au mărit efectivele militare, adoptând organizarea în corpuri de armată și divizii, au comandat muniții, au construit fortificații, au modernizat

artileria, în timp ce Aleksandru, ajutat de Speranski, evalua informațiile secrete trimise de la Paris de spionii lui.[323] „Suntem într-o stare de permanentă alertă“, îi spunea el lui Catiche. „Ostilitățile pot începe în orice moment.“

„Nu voi fi eu primul care să scoată sabia“, îi spunea el lui Caulaincourt, „dar voi fi ultimul care să o bage la loc în teacă. Dacă sorții războiului îmi vor fi potrivnici, prefer să mă retrag în Kamceatka (estul Siberiei), decât să cedez provincii.“ Caulaincourt era impresionat: „Lumea îl crede slab, dar se înșală toți“, informa el Parisul. „Personalitatea lui afabilă are limite, or el nu concepe să treacă dincolo de ele: aceste limite sunt dure ca fierul.“ Când Caulaincourt s-a întors la Paris, a încercat timp de cinci ore să-l convingă pe Napoleon să nu atace Rusia. „O singură bătălie strașnică, a ripostat Napoleon, va fi de ajuns pentru a pune capăt minunatelor certitudini ale amicului tău Aleksandru.“

Catiche, care locuia acum la Tver, unde soțul ei era guvernator, era una dintre puținele persoane cu care țarul putea discuta despre ceea ce trebuia făcut în fața iminentei invazii. „Eu sunt aici pe post de santinelă“, îi spunea Aleksandru I pe 21 noiembrie 1811. „Ce păcat că nu mai pot face uz de drepturile mele dinainte (despre picioarele tale este vorba, înțelegi) și să aduc tandrele mele sărutări în dormitorul tău din Tver.“ Lăsând la o parte sărutările incestuoase ale picioarelor surorii lui, cei doi discutau despre cum să înfrunte un asemenea inamic, luând în considerare toate deznodămintele posibile — chiar și eventualitatea de a pierde Sankt-Petersburg și Moscova. „Ții minte că eu am prezis adesea“ asemenea sacrificii, scria el ulterior. „Pierderea efectivă a celor două capitale era considerată drept plauzibilă.“

Aleksandru I a înființat un minister al poliției (o altă idee copiată de la Napoleon), condus de Aleksandr Balașov, ale cărui iscoade raportau nemulțumiri de ambele părți. Catiche patrona un salon patriotic în palatul ei din Tver. Lista ei de invitați îl includea și pe istoricul Nikolai Karamzin, a cărui lucrare *Zapiska o drevnei i novoi Rossii* (*Însemnări despre Rusia veche și modernă*) constituia un fundament intelectual în campania ei împotriva tuturor ideilor franceze și liberale, sau care aveau legătură cu Speranski. Aliatul lui Catiche, Rostopcin, cândva ministru în timpul lui Pavel I, i-a spus lui Aleksandru că „și dacă niște împrejurări nefericite ne-ar sili să ne retragem, împăratul Rusiei va continua să fie amenințător în Moscova, înspăimântător în Kazan și invincibil în Tobolsk“.[324]

*

Cât despre dragoste, relația lui Aleksandru I cu Narîșkina se destrăma: fiica lor Zenaida a murit. „Mi-am pierdut copila și odată cu ea o parte din fericirea de care mă bucuram pe această lume“, îi povestea el lui Catiche. Și-a înșelat amanta cu una dintre doamnele de onoare ale surorii lui, în timp ce Narîșkina a început și ea să aibă alte relații, astfel încât, atunci când l-a născut pe fiul ei Emanuel, singurul lucru cert în privința paternității acestuia era că nu putea fi atribuit tatălui său.[325] Totuși, „mica (lor) familie“ rămânea cel mai scump lucru din viața lui. O scrisoare de la fiica lor, Sofia, când aceasta avea cinci ani, arată cât erau de apropiați: „Dragă tăticule, îmi pare tare rău că te-ai lovit. Sper să te faci bine repede, fiindcă mi-e dor de tine. Mă gândesc la tine în fiecare zi. Te iubesc și te sărut, cu dragoste fiica ta Sofia“.

„Orizontul se întunecă din ce în ce mai mult“, îi spunea Aleksandru I lui Catiche la 24 decembrie. Napoleon, „blestemul rasei umane, devine pe zi ce trece tot mai odios“. În februarie 1812, Napoleon îi spunea lui Aleksandru: „Nu pot să mai ascund față de mine însumi faptul că Majestatea Ta nu mai simte nicio prietenie pentru mine“.

„Sentimentele și politica mea nu s-au schimbat nicidecum“, a răspuns Aleksandru I. „Nu mai degrabă eu aș fi îndreptățit să presupun că Majestatea Ta s-a schimbat față de mine?“ Însă încheia sumbru: „Dacă va fi să înceapă războiul, voi ști cum să-mi vând scump viața“.

La începutul anului 1812, ministrul de Război, Barclay, l-a avertizat că trebuia să pună capăt războiului cu turcii: Napoleon venea spre Rusia. Kutuzov a forțat capitularea armatei otomane în martie 1812, negociind apoi Tratatul de la București, prin care Rusia primea Basarabia și dădea înapoi Valahia.[326] Aleksandru I îl ura pe Kutuzov fiindcă avusese dreptate la Austerlitz, însă l-a recompensat cu titlul de prinț.

Catiche, ajutată de o bună parte din societatea nobiliară, și-a intensificat campania împotriva lui Speranski. Aleksandru l-a numit pe Rostopcin în funcția de guvernator-general al Moscovei; în același timp, îndemnat de Catiche și Arakceev, inchizitorul său Balașov fabrica un caz împotriva loialului Speranski, care, cu o butadă suficient de adevărată, încât să fie usturătoare, spunea despre Aleksandru că era „prea slab pentru a guverna și prea puternic pentru a fi guvernat“. Au descoperit că Speranski omisese să transmită rapoartele secrete primite de la Paris.

Pe 17 martie, la 8 p.m., Aleksandru I l-a convocat pe Speranski la un rechizitoriu chinuitor, timp de două ceasuri, în care slujbașul, acuzat pe nedrept de trădare, a fost concediat. Când a ajuns acasă, Speranski a găsit-o pe soția lui plângând, dar și pe Balașov așteptându-l pentru a-l aresta și a-l surghiuni chiar în acea noapte. Dar Aleksandru I suferea din cauza îndepărtării lui Speranski, spunând că „dacă cineva ți-ar reteza brațul, ai urla și ai plânge de durere"; totodată, era plin de ranchiună la adresa nobililor care îl forțaseră să-și sacrifice favoritul. „*Ei* mi l-au luat pe Speranski, care era mâna mea dreaptă", se lamenta el patetic, deși tot el reflecta că Speranski „era de fapt vinovat doar față de mine, răsplătindu-mi încrederea cu cea mai neagră și abominabilă ingratitudine". Aleksandru știa că Speranski „nu era un trădător", însă „situația nu permitea o examinare strictă și riguroasă a denunțurilor…", i-a spus el lui Novosiltev. „Dușmanul bătea la ușa imperiului", așa că „era important pentru mine să nu par vinovat în ochii supușilor mei".

Sacrificiul era în numele unei cauze mai înalte. „Joc marea partidă", spunea Aleksandru I, adăugând că „războiul care e pe punctul de a izbucni are drept miză independența națiunilor", căci acum Napoleon conducea un imperiu multinațional de 45 milioane de oameni. În realitate, acea *Grande Armée*[327] era formată din ostași ai popoarelor aflate în stăpânirea lui, cu un mare contingent polonez, alături de spanioli, germani, olandezi, italieni și chiar un escadron de mameluci egipteni.

Pe 14 aprilie, în timp ce la Paris Napoleon se pregătea să-și ia rămas-bun de la tânăra lui soție și băiețelul lor, regele Romei, pentru a prelua comanda celei mai mari forțe de invazie din câte consemnase istoria până atunci, Aleksandru I sosea la Vilnius.[328]

*

În seara de 11 iunie, Aleksandru I, acum în vârstă de treizeci și cinci de ani, rotofei și cu un început de chelie, dar încă arătos în uniforma Regimentului său de Gardă Semionovski, participa la un bal pe domeniul lui Bennigsen, lângă Vilnius, când Balașov i-a șoptit că Napoleon trecuse râul Neman. Începuse astfel cotropirea Rusiei. Țarul a plecat de la petrecere ca să se consulte cu statul-major. Armata lui Napoleon, însumând 615 000 de ostași, din care 415 000 alcătuiau forța de atac inițială, depășea cu mult numărul efectivelor militare rusești, care totalizau aproximativ 250 000 de soldați în cele trei armate scoase pe front. Prima Armată din Vest, cu 136 000 de oameni, era sub comanda

modestului ministru de Război, Barclay de Tolly. A Doua Armată din Vest, desfășurată înspre sud, cu un efectiv de 57 000 de soldați, era sub comanda prințului Bagration, în timp ce a Treia Armată de 48 000 de oameni acoperea frontul de sud. Aleksandru avea de luat o decizie dificilă: să opteze între apaticul Barclay, liderul unei facțiuni „germane“ care era în favoarea unei retrageri regizate, cu scopul de a-l momi pe inamic spre interiorul teritoriului, și impulsivul Bagration, susținut de facțiunea rusă, care promova ideea luptei imediate. Dacă Aleksandru I ar fi optat pentru Bagration, rușii ar fi fost probabil înfrânți undeva în preajma orașului Vilnius. Însă Aleksandru I nu punea preț pe opinia lui Bagration, așa că „nu aveam un altul mai bun“ ca Barclay. Arakceev a devenit omul lui de încredere, indispensabil în acele momente în spatele frontului, unde coordona toate treburile militare ale imperiului. „Întregul război cu francezii, se lăuda Arakceev, a trecut prin mâinile mele.“

Aleksandru I — fără aptitudini de tactician și mereu temându-se să nu aibă soarta tatălui său — nu prezenta avantajele personale de care se bucura Napoleon, capabil să îmbine o autoritate absolută atât pe plan politic, cât și militar. Cotropirea poate părea acum un extraordinar joc de noroc, însă Napoleon învinsese de trei ori armatele rusești și, studiind atent invazia condusă de Carol al XII-lea, nu avea nicidecum intenția de a cuceri Rusia sau de a pătrunde în adâncul imperiului. Într-o scurtă campanie de trei săptămâni, își propunea să distrugă rapid armata rusă „într-o singură bătălie strașnică“, iar apoi să-l forțeze pe țar să accepte condițiile impuse de el. Toate avantajele lui Aleksandru depindeau de tactici lipsite de glorie, presupunând retragere, răbdare, rezistență.

Aleksandru I l-a trimis pe Balașov pentru a-i oferi lui Napoleon soluția de a-și retrage trupele, în caz contrar urmând să fie atacat în război „până când pământul Rusiei va fi curățat în întregime de orice urmă a inamicului“. Napoleon a continuat să înainteze, dar i-a răspuns în scris, susținând că „sentimentele personale pe care le am pentru tine nu sunt nicidecum afectate de aceste evenimente“. Când Balașov pleca având asupra lui această scrisoare, Napoleon l-a întrebat în glumă care era cel mai bun drum spre Moscova. „Sire, puteți alege orice drum doriți“, a replicat Balașov. „Carol al XII-lea a venit pe la Poltava.“ Napoleon nu înțelesese deocamdată că acest război era complet diferit, urmând să înfrunte o specie complet diferită de adversari pe frontul de luptă.

Pe 15 iunie, cu câteva ore înainte de Napoleon, Aleksandru I s-a retras de la Vilnius, în timp ce Barclay cu armata principală se îndrepta spre tabăra militară fortificată de la Drissa, creația unui general prusac. Pe 5 iulie, Barclay s-a retras rapid din tabăra prost aleasă, urmărind acum să facă joncțiunea cu armata lui Bagration. Unii dintre consilierii lui Aleksandru I au înțeles că prezența țarului în mijlocul armatei nu era un avantaj. Deferența față de împărat inhiba libera exprimare a opiniilor. Arakceev, Balașov și noul secretar de stat, amiralul Șișkov, îndemnați de Catiche, au semnat o petiție, rămasă printre hârtiile lui, prin care îi cereau să părăsească frontul de luptă. „Cred că e un calvar pentru tine“, îi scria Catiche, „dar cu cât poți să cucerești mai mult și să fii împărat, cu atât îți vei face datoria ce îți revine. Știu că ești la fel de capabil ca generalii tăi, însă tu trebuie să joci rolul nu numai de căpitan, ci și de cârmuitor (al Imperiului). Dacă vei comite greșeli, toate se vor sparge în capul tău.“ A doua zi, Aleksandru I i-a spus lui Arakceev: „Am citit memoriul tău“.

Așadar, Aleksandru I a fost de acord să-și jertfească „mândria pe altarul binelui public, fiindcă eu… nu insuflu încredere în trupe“; a plecat de pe front, spunându-le soldaților: „Eu nu vă voi abandona niciodată“. Dar strategia nu se schimbase. „Întregul nostru țel“, îi scria el lui Bagration, care ardea de nerăbdare să pornească la luptă, „trebuie să vizeze posibilitatea de a câștiga timp și de a tergiversa războiul cât mai mult cu putință.“ Când a plecat, toți răsuflând ușurați, i-a spus lui Barclay: „La revedere, generale, la revedere din nou. Îți încredințez armata mea; să nu uiți că este singura pe care o am“.

Pe 11 iulie, Aleksandru I s-a aflat în mijlocul poporului, la Moscova, unde a fost impresionat „până la lacrimi“ de fervoarea țării în vreme de război. Dar împărăteasa Elisabeta a redat cel mai bine momentul: „Din clipa când Napoleon a traversat granițele noastre, a fost ca și cum o scânteie electrică s-a aprins deasupra Rusiei.“[329]

*

În timp ce Napoleon urmărea trupele lui Barclay în speranța unei victorii decisive, ministrul de Război s-a retras spre est și a făcut joncțiunea cu armata lui Bagration în apropiere de Smolensk. Rușii au apărat cu fermitate orașul, iar Napoleon a crezut că în sfârșit avea să poarte marea lui bătălie: „Până la urmă, i-am prins“. Dar din nou Napoleon a fost dezamăgit. Plănuise să ierneze la Smolensk; în realitate, a ocupat un oraș năruit. Ar fi trebuit să se retragă din timp;

bolile făceau deja ravagii în marea lui armată, însă mândria îl mâna înainte.

Luptele i-au dat posibilitatea lui Barclay să se retragă din nou. Retragerile și oscilațiile lui îl scoteau din minți pe Bagration, crâncenul protejat al lui Suvorov. „Rușii nu sunt făcuți să o rupă la fugă“, protesta el de față cu Arakceev, știind că în felul acesta avea să afle și împăratul. „Noi am ajuns acum mai rău decât prusacii.“

Când Napoleon a cucerit Smolensk, lui Bagration i-a fost „rușine să mai poarte uniforma. Ce imbecil. Ministrul Barclay fuge mâncând pământul… Chestia asta mă scârbește atât de mult, încât o să înnebunesc!“. Catiche a recunoscut mai târziu: „Dacă mi-a părut vreodată rău că nu m-am născut bărbat, a fost în 1812“; în plus, dădea vina pe Aleksandru pentru neînțelegerile dintre generalii lui: „I-ai lăsat într-o indecizie totală“.

La Sankt-Petersburg, unde și-a petrecut vara, Aleksandru I era conștient de „imensa ferocitate acumulată împotriva ministrului de Război, din cauza atitudinii lui șovăitoare și a haosului în care își face îndatoririle“, la care a venit să se adauge în defavoarea lui și „discordia dintre el și Bagration“. Șerbii nu-și găseau locul, nobilii erau în panică, patria era în pericol. Rusia trebuia să pornească bătălia, fiindcă altminteri țarul avea să-și piardă tronul.

Aleksandru I era tentat să preia el conducerea armatei, însă Catiche l-a prevenit ferm că, deși „inamicul va fi la Moscova în zece zile, pentru numele lui Dumnezeu să nu preiei tu comanda, fiindcă avem nevoie fără zăbavă de un conducător în care trupele să aibă încredere, or sub acest aspect tu nu inspiri niciun pic de încredere!“. Aleksandru voia să numească pe oricine, în afară de Kutuzov, care se bucura de multă popularitate și care răspundea de miliția din Sankt-Petersburg, în timp ce soțul lui Catiche insista că „Bagration era adorat, armata îi duce dorul. Ție nu-ți place de el, dar gloria ta este în joc acum. Încredințează-i prințului comanda armatei!“.

Aleksandru I a convocat un Comitet Extraordinar, la care au participat slujbași veterani în funcții, dar și noi favoriți, pentru a alege un comandant al armatelor. „Toți l-au vrut pe Kutuzov“, pe care „l-am ales ca fiind cel mai în vârstă“, îi relata Aleksandru lui Catiche, „mai ales că este iubit de popor“. Bennigsen a devenit șef al statului-major. „Consider necesar să numesc un comandant suprem pentru toate armatele active“, îi scria Aleksandru I lui Kutuzov la 8 august, „iar gradul dumneavoastră de distins general,

patriotismul și mărețele realizări pe care le-ați avut de-a lungul anilor mi-au câștigat încrederea.“

La cei șaizeci și șase de ani ai lui, Kutuzov întrunea charisma slavică, absentă la Barclay, dar și prudența omului hârșâit prin lume, care îi lipsea lui Bagration. În romanul *Război și pace* (1865–1869), Lev Tolstoi îl prezintă ca întruchipând în mod providențial sufletul poporului rus; în 1941, Stalin l-a numit un geniu militar; în realitate, Kutuzov nu a avut niciuna dintre aceste ipostaze. Dar acest protejat al lui Potemkin și Suvorov avea în schimb o vastă experiență, îndeplinind nenumărate funcții, de la guvernator-general până la ambasador la curtea sultanului. Era un om înțelept, imperturbabil și viclean, firea lui fiind simbolizată prin rana de la ochi: gloanțele îl loviseră de două ori (în 1773 și în 1787) în ochi, iar apoi ieșiseră prin tâmplă, fără să-i afecteze puterea de judecată sau să-i zdruncine sângele rece. Chiar dacă nu mai era în stare să stea treaz pe toată durata unui consiliu de război, și nici să urce neajutat pe șaua calului, acest veteran priapic ascundea două țărăncuțe-amante deghizate ca tineri cazaci printre ofițerii din statul său major. Kutuzov i-a promis țarului că era în stare să moară, decât să cedeze Moscova în mâinile dușmanului. Avea misiunea de a purta o bătălie, dar totodată de a păstra armata întreagă, două angajamente contradictorii care nu ar fi putut să fie duse la îndeplinire simultan.

Departe de vâltoarea luptelor, Aleksandru I, aproape singur la Palatul Kamennoostrovski, urmărea neputincios cum Kutuzov lua deciziile pe front. De aceea, a preferat să se concentreze asupra problemelor legate de diplomație și logistică, guvernând prin intermediul lui Arakceev, relația strânsă dintre ei reieșind și din acest mesaj prin care țarul insista ca generalul să-și schimbe planurile pentru cină: „Cel mai simplu este să spui că ești bolnav sau că te-am invitat eu la cină. Oricum, cina oferită de mine va fi categoric mai bună!“

Aleksandru I a inițiat discuții cu Marea Britanie și a semnat o alianță cu Bernadotte al Suediei, degajându-și astfel trupele din Finlanda pentru a lupta contra francezilor. Și-a găsit însă o consolare în misticism, sub influența unui prieten din copilărie, prințul Aleksandr Golițîn. Până în 1803, Golițîn fusese un faimos Lotario, dar după ce Aleksandru I l-a numit în mod inopinat ober-procurator al Sfântului Sinod, prințul a trecut printr-o uluitoare convertire la misticism.

„În momente ca acestea în care ne aflăm noi“, îi scria Aleksandru lui Golițîn, „chiar și cea mai insensibilă persoană trăiește o reîntoarcere spre Creatorul său… Eu însumi sunt

copleșit de acest simțământ… Este singura mea consolare, unicul meu sprijin. Acest sentiment este ceea ce îmi dă tărie.“ Golițîn nu era numai fratele său spiritual și ministrul pentru religie, ci și unul dintre polițiștii lui secreți: în calitate de ministru al Poștelor, Golițîn intercepta corespondența privată și raporta țarului conținutul scrisorilor.

Aleksandru I a început să vadă în războiul contra lui Napoleon o cale de a crea o nouă frăție creștină a regilor, care să aducă domnia păcii pe pământ. Golițîn l-a povățuit să citească Biblia. „Dragul meu, am senzația că o lume complet nouă mi s-a dezvăluit în fața ochilor“, scria Aleksandru, mulțumindu-i pentru recomandări. Totuși, noile lui credințe — un creștinism universalist, cu elemente de francmasonerie și panteism, bazat pe un amestec de lecturi biblice și evlavie evanghelică — erau mai apropiate de protestantism, decât de ortodoxie.

Mult mai la sud, Kutuzov, în calitate de comandant al armatei, se afla în fața unei crude dileme, după cum îi spunea lui Rostopcin, guvernatorul-general al Moscovei: „Nu am soluționat deocamdată ceea ce este mai important: să pierd armata sau să pierd Moscova. În opinia mea, pierderea Moscovei ar duce la pierderea Rusiei“.[330]

*

Pe 26 august, Kutuzov a decis să-și fortifice pozițiile pe câmpul de luptă de lângă satul Borodino, situat la aproximativ o sută douăzeci și cinci de kilometri de Moscova. În bătălia de la Borodino, 125 000 de ruși cu 624 de tunuri, grupați în jurul unui pinten apărat de redute recent construite, s-au luptat cu 130 000 de soldați din marea armată a lui Napoleon, dotați cu 587 de tunuri. Kutuzov intenționa să adopte o tactică defensivă. Redutele aveau rolul de a-i decima pe francezi. În bătăliile anterioare, Napoleon se mândrise cu aplicarea unor manevre ofensive de învăluire a flancului inamic, însă la Borodino a ordonat asalturi frontale repetate contra rușilor adăpostiți în tranșee și, în special, împotriva Marii Redute apărate de generalul Raevski. Bătălia, adesea o luptă corp la corp, baionetă la baionetă, a fost primitivă prin sălbăticia ei, iar puterea obuzelor trase din o mie de tunuri pe un mic câmp de luptă înțesat de oameni și animale, în uniformele spectaculoase ale epocii, a transformat înfruntarea armatelor în cel mai ciudat abator din istorie; redutele au trecut în mod repetat de la ruși la francezi și viceversa, cu un tribut atroce de ambele părți. A fost un măcel de o intensitate uluitoare, „cea mai sângeroasă zi din istoria militară a omenirii“ până la Primul Război Mondial:

francezii au avut 35 000 de răniți și morți, iar rușii 45 000, printre care Bagration, ucis pe câmpul de luptă. Exact când bătălia ar fi putut să fie câștigată, lui Napoleon i s-a cerut să arunce în luptă efectivele de rezervă. A refuzat să sacrifice garda sa imperială de elită. Pe măsură ce se înserа, cei doi mari comandanți, stupefiați de evoluția luptelor, începeau să creadă fiecare că tocmai câștigaseră bătălia; Kutuzov avea convingerea că luptele vor continua și a doua zi, însă în realitate Napoleon era cel care nu fusese în măsură să repurteze o victorie clară, neavând imaginația și nici cutezanța necesară, două calități care lui nu-i lipsiseră niciodată până atunci.

„A fost cea mai sângeroasă bătălie din timpurile moderne“, îi raporta Kutuzov lui Aleksandru I, declarând că rușii rămăseseră stăpâni pe câmpul de luptă, ceea ce constituia definiția clasică a victoriei. „L-am înfrânt pe Napoleon“, i se lăuda el nevestei lui. Țarul l-a avansat pe Kutuzov la gradul de mareșal și i-a acordat 100 000 de ruble. Când au început să sosească informații despre bilanțul carnajului, Kutuzov și-a dat seama că planul său de a continua lupta a doua zi era imposibil de pus în practică: „Pierderile extraordinar de mari pe care noi le-am suferit, în special rănirea generalilor-cheie, mă forțează să ordon retragerea pe drumul spre Moscova“. În timpul nopții și contrar raportului transmis lui Aleksandru I, Kutuzov s-a retras câțiva kilometri. Napoleon a revendicat victoria: drumul spre Moscova era deschis, iar pentru el acum luptele de la Borodino au căpătat denumirea de „Bătălia pentru Moscova“. În ultimă instanță, atât Napoleon, cât și Kutuzov și-au dat seama că Borodino fusese un fiasco sinistru. „Mai bine muream în bătălia pentru Moscova“, a recunoscut Napoleon mai târziu, când era în exil. Însă bătălia a decis, de fapt, soarta orașului.

Pe 1 septembrie, Kutuzov a ținut un consiliu de război într-o casă din satul Fili, unde bătrânul general a înțeles că, în fața opțiunii de a pierde armata sau Moscova, el trebuia să salveze armata: „Napoleon este un torent, dar Moscova este buretele care îl va absorbi complet“. Kutuzov a luat decizia, dar era exact alegerea pe care Aleksandru I o evitase plecând din mijlocul armatei. Era oricum o măsură pe care un monarh nu ar fi putut să o adopte niciodată. Kutuzov a dat ordin trupelor să intre în Moscova, traversând orașul și ieșind pe cealaltă parte, abandonând astfel vechea capitală, fără să îl informeze complet pe guvernatorul-general, contele Rostopcin, care a ordonat evacuarea întregii populații. În alte capitale cucerite, cum au fost Viena și Berlin, Napoleon a fost întâmpinat de aristocrație, cu politețe, dar și teamă. Ce se

întâmpla însă la Moscova arăta că aici avea de-a face cu un nou tip de război național *à outrance*[331]. În scene amintind de un exod distopic, drumurile colcăiau și vuiau de oameni suferinzi, târându-se anevoios, căruțe pline cu bunurile adunate o viață întreagă, mulțimi numeroase, o jumătate de milion de oameni, întreaga populație moscovită fugind din oraș, îndreptându-se spre est. Rostopcin a deschis închisorile și, pe măsură ce orașul se golea, a decis că „dacă voi fi întrebat, nu voi ezita să spun: «Dați foc capitalei, orice, numai să nu încapă pe mâinile inamicului»“. Kutuzov și generalii lui aruncaseră în aer deja depozitele de muniții, la plecare. La o întrunire secretă acasă la guvernator, Rostopcin și ministrul Poliției, Balașov, au dat ordin să fie arse alte clădiri, ceea ce a declanșat un incendiu necontrolat, care a mistuit rapid construcțiile din lemn ale orașului. Jenant pentru Rostopcin, cele două case somptuoase ale lui au fost printre puținele clădiri care nu au luat foc. Mai târziu, când francezii se apropiau de moșia lui de la Voronovo, unde avea un palat plin cu obiecte de lux din Franța și antichități romane, Rostopcin a poruncit incendierea clădirii, lăsând un anunț pe care scria: „Francezilor, vă las cele două case ale mele din Moscova…, conținând obiecte în valoare de o jumătate de milion de ruble. Aici, nu veți găsi decât scrum și cenușă“.

Pe 3 septembrie, în timp ce Kutuzov se îndrepta spre sud-vest, stabilindu-și strategic tabăra militară pe „Drumul spre Vechiul Kaluga“, nimeni nu l-a întâmpinat pe Napoleon la porțile Moscovei. Doar câțiva preceptori francezi, niște actrițe și bande de tâlhari bântuind pe străzile Moscovei, care a ars zile în șir. Napoleon a rămas îngrozit de ceea ce a văzut. Ar fi trebuit să se retragă imediat; prezența lui în Moscova reprezenta o încălcare a regulii lui principale, care spunea că el trebuia să cucerească și să învingă armate, nu orașe, numai că nici chiar el nu putuse rezista tentației întruchipate de fabulosul oraș care avea cupole aurite. S-a instalat la Kremlin și a așteptat să negocieze, în interiorul unui oraș transformat în cenușă.[332]

*

„Moscova a fost cucerită“, îl informa Catiche pe Aleksandru I pe 6 septembrie, printr-un bilet mâzgălit la repezeală. „Unele lucruri depășesc puterea de înțelegere. Nu uita hotărârea ta: niciun fel de pace; ai șanse să îți reabilitezi onoarea!“ Aleksandru I a fost distrus la aflarea acestei vești; era exasperat de atitudinea lui Kutuzov, dar și de propria-i neputință. „Kutuzov nu m-a anunțat că decisese să se retragă

șase kilometri pentru a-și reface forțele“, i-a spus el lui Catiche, iar „acei șase kilometri fatali mi-au otrăvit toată bucuria victoriei“. Aleksandru I s-a arătat indignat: „Din 29 august, n-am mai primit rapoarte de la dumneata“, îi spunea el lui Kutuzov. „Pe urmă, la 1 septembrie am aflat vestea tristă că ai decis să părăsești Moscova cu armată cu tot. Poți să-ți imaginezi ce efect a avut asupra mea această știre și cât de mult mă chinuie tăcerea dumitale!“

Peste o săptămână, colonelul francez emigrant Alexandre Michaud, unul dintre adjutanții favoriți ai țarului, a venit cu noutăți de la Kutuzov. „Dumnezeule, ce vești triste mi-aduci, colonele“, a oftat Aleksandru I, citind raportul mareșalului: „Ocuparea Moscovei (de către inamic) nu înseamnă cucerirea Rusiei. Mă deplasez cu armata în direcția Tula, pentru a apăra imensele resurse pregătite în provinciile noastre centrale“.

La Sankt-Petersburg, lumea era consternată. Revoluția părea posibilă. Când Aleksandru I a intrat în Catedrala Maicii Domnului Kazanskaia, a fost întâmpinat cu o tăcere mormântală. Peste două zile, neprimind nicio veste de la Kutuzov, țarul scria: „Întrucât nu am aflat nimic de la dumneata despre nenorocirile abătute asupra armatelor pe care ți le-am încredințat, nu pot ascunde neliniștea mea și starea de deznădejde provocată în Sankt-Petersburg. Vreau să respecți o regulă: îmi vei trimite rapoarte la fiecare două zile“.

Fratele său Constantin, despre care Catiche spunea că era un cârcotaș „incurabil“ și isteric, s-a aliat acum cu mama lui și cancelarul Rumiantev, cerând să aibă loc tratative de pace, însă Aleksandru I a refuzat, îmbărbătat de sora lui, care și-ar fi dorit să poată lupta și ea în război: „Dragul meu, niciun fel de pace și chiar dacă ai fi la Kazan, niciun fel de pace!“

„Fii convinsă“, a replicat el, „hotărârea mea de a lupta este mai intransigentă decât oricând: prefer să nu mai exist, decât să ajung la un compromis cu monstrul care este flagelul omenirii.“ Atunci, până și Catiche a început să șovăie: „Ești acuzat cu vehemență că ai distrus imperiul“.

Aleksandru și-a păstrat cumpătul, însă cu regret admitea că „în privința talentului (militar), e posibil să-mi lipsească, dar nici nu am cum să-l dobândesc… Napoleon, care îmbină cea mai cumplită ticăloșie cu cel mai înălțător talent (militar), este susținut de întreaga Europă“, „nefiind de mirare, de aceea, dacă eu întâmpin numai potrivnicii“. A prevenit-o pe Catiche că Napoleon uneltea să o întoarcă împotriva lui:

lealitatea în familie este un lucru esențial. „Sunt mai hotărât decât oricând să lupt până la capăt.“[333]

Trimițându-l pe Michaud înapoi la Kutuzov, Aleksandru I i-a transmis răspicat că el intenționa să obțină victoria, chiar dacă își pierdea tronul, fiindcă prefera să trăiască fericit ca un țăran mâncând cartofi, decât să semneze un tratat de pace: „Napoleon sau eu. Eu sau el! Nu putem domni simultan. Am ajuns să înțeleg asta, or el nu mă va putea păcăli!“

Pentru oricine, distrugerea Moscovei părea un moment apocaliptic, intensificând totodată și misticismul lui Aleksandru I. „Arderea Moscovei mi-a străluminat sufletul, iar judecata lui Dumnezeu pe câmpul de luptă înghețat mi-a umplut inima cu ardoarea credinței.“ După grelele încercări, Aleksandru I părea acum mai puternic, când l-a trimis pe adjutantul său Aleksandr Cernîșev să plănuiască o contraofensivă. Cernîșev a organizat raiduri ale cavaleriei contra francezilor, începând un război de partizani împotriva cotropitorilor.

În timp ce Kutuzov lăsa răgaz de odihnă infanteriei și permitea cavaleriei să hărțuiască liniile francezilor, în condițiile în care venea deja iarna, Napoleon a pierdut peste o lună în Kremlin: „Consider că treaba s-a făcut“. Se aștepta ca Aleksandru I, pe care continua să-l considere un om slab, să vrea să negocieze condițiile de pace. Dar, în realitate, descoperea acum că rușii lansaseră un război patriotic, cum el nu mai întâlnise decât în Spania. „Este un război de exterminare“, explica el. „Unde s-a mai pomenit să-ți arzi orașele! Parcă a intrat diavolul în ei. Ce popor!“ Diavolul era scânteia care înflăcărase poporul rus, războiul era creuzetul lui. Kutuzov îl lua în derâdere pe Napoleon, care nu fusese în stare „să identifice o capcană vizibilă pentru lumea întreagă“ și care avea „tupeul absurd de a oferi o pace, când el însuși nu mai era capabil să poarte un război“. Dar Aleksandru I l-a admonestat pe Kutuzov, spunând că „nu s-a făcut nimic pentru a întreprinde ceva contra inamicului“ și avertizându-l: „Ține mine, nu ai dat încă socoteală în fața națiunii îndurerate pentru pierderea Moscovei“.

Pe 6 octombrie, Kutuzov a reușit să-i înfrângă pe francezi la Tarutino, exact când Napoleon și-a dat seama prea târziu că făcuse greșeala fatală de a subaprecia Rusia și pe țarul Aleksandru I. Venea iarna, iar el trebuia să se retragă rapid. A ordonat ca întreaga sa *Grande Armée* să părăsească Kremlinul. Dar, cuprins de furie și ciudă, a ordonat nimicirea Kremlinului. Când a auzit în depărtare pocnetele unor explozii, a anunțat cu trufie: „Străvechea citadelă a țarilor nu

mai există“. Însă încărcăturile cu explozibili, la fel ca întreaga lui campanie, nu s-au aprins niciodată.[334]

*

Kutuzov a plâns când a aflat că Napoleon se retrăgea, însă a fost în pericol de a fi luat prin învăluire când ostașii din *Grande Armée* au pornit spre Maloiaroslaveț. Pe 11–12 octombrie, în Bătălia de la Maloiaroslaveț, unde sorții victoriei au înclinat strâns ba într-o parte, ba în cealaltă, Kutuzov i-a scos din cap lui Napoleon orice speranță de a se retrage în ordine. Bătrânul mareșal l-a urmărit într-un marș paralel, hărțuindu-i pe francezi de la distanță.

Napoleon i-a trimis lui Aleksandru I o propunere de pace. „Pace?!“, a ripostat Aleksandru. „Dar până acum nici n-am fost în război. Campania mea tocmai începe.“ Era agasat din cauza reacțiilor prea lente ale lui Kutuzov. La 3–6 noiembrie, Kutuzov i-a prins pe francezi la Krasnîi, într-o ambuscadă cruntă, în care a luat peste 20 000 de prizonieri și a ucis alți 10 000 de ostași. „Încă o victorie“, îi spunea Kutuzov soției lui, însă își dorea să evite alte lupte pe viitor. „Nu sunt nicidecum sigur“, spunea Kutuzov, „că totala distrugere a lui Napoleon ar fi atât de profitabilă.“

Forțele lui armate ajunseseră la nici 60 000 de oameni, așa că a lăsat celelalte divizii sub comanda generalului de etnie germană, prințul Peter Sayn-Wittgenstein, dinspre nord, și a amiralului Ciceagov, dinspre sud, să preia urmărirea francezilor în retragere. Kutuzov îl lăsase pe Napoleon să scape. „Cu o profundă mâhnire, constat că speranța de a șterge definitiv rușinea de a fi pierdut Moscova, retezând acum căile de retragere ale inamicului, a fost irosită“, scria Aleksandru I, și asta mulțumită „inexplicabilei inactivități“ a lui Kutuzov. Kutuzov a propus să demisioneze. Când a reocupat Smolensk, Aleksandru și-a mușcat buza și i-a decernat un nou titlu răsunător: prinț de Smolensk.

În timp ce două armate ruse se îndreptau simultan împotriva lui, Napoleon și resturile armatei sale, hărțuiți de cazaci și riscând o nimicire completă, goneau să traverseze râul Berezina. Într-o elucubrantă combinație de tactică, noroc și curaj din partea francezilor, dublate de incompetența rușilor, Napoleon a traversat Berezina și apoi, abandonându-și oamenii în ghearele iernii rusești și ale răzbunării inamicului, a luat-o la fugă spre Paris. „Se pare că Atotputernicul a adus asupra acestui monstru toate nenorocirile pe care el le pregătea pentru noi“, scria Aleksandru I cu o cruntă satisfacție, adresându-se atât lui Arakceev, cât și lui Catiche, în timp ce retragerea lui

Napoleon s-a transformat în înfrângere și debandadă în prima săptămână a lunii noiembrie.

„Încântarea este generală“, a răspuns Catiche, deși împărtășea punctul de vedere al fratelui său, considerând că prințul Kutuzov-Smolenski „strălucește cu o splendoare pe care nu o merită“. La 11 decembrie[335], Aleksandru I s-a întors la Vilnius, ca să preia comanda supremă a armatei de la Kutuzov, acum bolnav, numindu-l ca șef de stat-major pe prietenul său apropiat, prințul Piotr Volkonski, care a devenit, alături de Arakceev, locotenentul său omniprezent. Cei doi bărbați se detestau însă. Vilnius, cu cele 30 000 de cadavre rămase acolo, semăna cu o imensă morgă înghețată. Intrând într-un depozit sinistru, unde „stivuiseră cadavrele până sus în tavan“, a văzut ceva mișcând. „Am zărit dintr-odată, printre toate trupurile acelea neînsuflețite, ființe vii.“ Împăratul a avut timp acum să reflecteze la căderea lui Napoleon, povestindu-i frumoasei curtene Sophie de Tisenhaus despre privirea irezistibilă a acelor „ochi cenușii… În ce hal și-a putut prăpădi cariera! Farmecul s-a destrămat“.

Kutuzov nu avea nicio intenție de a-l urmări pe Napoleon prin Europa, un punct de vedere susținut, de asemenea, de împărăteasa văduvă și de Catiche. Rusia pierduse 150 000 de ostași; armata era redusă la 100 000 de oameni. Însă Aleksandru I avea o viziune diferită despre ceea ce el numea o misiune națională și personală, care acum devenea decisivă în istoria Europei. L-a lăsat pe Nikolai Saltîkov, o relicvă din timpul împărăteselor Elisabeta și Ecaterina, să se ocupe de Sankt-Petersburg, iar el a înaintat cu armata în Europa ca să-l distrugă pe Napoleon. „Voi ați salvat nu doar Rusia, le-a spus el soldaților lui, ci și întreaga Europă.“[336]

*

La 1 ianuarie 1813, Aleksandru I și armata sa au traversat râul Neman intrând în imperiul lui Napoleon, unde imediat au luat legătura cu regele prusac, care la sfârșitul lunii februarie s-a alăturat acestei noi alianțe contra Franței, care aducea pe câmpul de luptă 150 000 de ruși și 80 000 de prusaci, totul urmând să fie finanțat de Marea Britanie.

Țarul, care dobândise acum încredere în forțele sale, le-a chemat pe cele șapte soții drăguțe ale generalilor lui — dar nu și pe împărăteasa sa — să vină să formeze „o curte feminină în miniatură“. Prima care a sosit a fost prințesa Zinaida Volkonskaia, douăzeci și trei de ani, sensibilă, cultivată și cu o voce de cântăreață sublimă, nefericită însă în căsnicia ei cu un adjutant indolent, care îl însoțea de asemenea pe împărat. În timpul călătoriei, Aleksandru le

convoca adesea pe aceste doamne, însă doar pe Zinaida o vizita singură. „Numai tu ai talentul excepțional de a-i face pe toți cei din jurul tău să fie mai agreabili, grație bunătății și înțelegerii de care dai dovadă."

Germania era noul teren al înfruntărilor armate. Napoleon a uluit Europa prin rapiditatea cu care și-a refăcut armata. Acum, când Aleksandru I recrutase Prusia în coaliția lui, avea nevoie și de Austria, al cărei ministru de Externe, contele Klemens von Metternich, treizeci și nouă de ani, spera să restabilească statutul țării sale, evadând din alianța cu Franța și obținând un acord cu Rusia. Fiu al unui aristocrat mărunt din Renania, Metternich avusese o ascensiune rapidă, devenind principalul consilier al împăratului Francisc I, dar totodată un magnat și un amant prolific. Cu „privirea binevoitoare a ochilor lui albaștri", scria romancierul Stendhal, Metternich „l-ar fi amăgit chiar și pe Dumnezeu." Scrisorile lui Metternich adresate nenumăratelor lui amante erau pline de laude de sine deșarte și de frustrări emoționale, însă în slujba Austriei dădea dovadă de competență și abilitate. Dacă era înfumurat, avea toate motivele să fie. Acesta era omul pe care Aleksandru I trebuia să-l momească din tabăra lui Napoleon.

La începutul lunii martie, armata lui Aleksandru I, cooperând cu prusacii, a înaintat în Saxonia. Pe 16 aprilie, Kutuzov a murit, Aleksandru I scăpând astfel de cel care fusese pentru el ca sarea în ochi. Aflat la Dresda, de Paște, Aleksandru I avea acum convingerea că îndeplinea o „datorie sacră". Îi scria lui Golițîn: „De când am plecat din Sankt-Petersburg, nicio zi nu trece fără să nu citesc din Sfânta Scriptură". A sărbătorit Paștele cu trupele lui: „La miezul nopții, am cântat Troparul pascal pe malurile Elbei. Ar fi dificil să-ți redau ce emoție m-a cuprins când am privit în urmă la tot anul acesta și am înțeles cât de departe ne-a adus acum Pronia Cerească". Dar, cu toată evlavia lui, Aleksandru I și-a continuat relația amoroasă cu Zinaida, deși era măritată. Între timp, Napoleon, adunând o nouă armată, începea să înainteze.

La sfârșitul lui aprilie și începutul lui mai, Aliații, sub comanda mediocrului Wittgenstein și a lui Aleksandru I, s-au luptat cu Napoleon la Lützen și Bautzen, scăpând ca prin urechile acului să nu fie înfrânți, deși armatele lor au rămas intacte. Prusacii erau disperați, însă optimismul calm al lui Aleksandru I a avut darul de a-i liniști. Țarul l-a demis pe Wittgenstein și l-a numit din nou pe Barclay la comanda armatei. Acesta a câștigat timp, învingându-i pe francezi în

mici conflicte armate, în timp ce Aleksandru încerca să-i înduplece pe austrieci.

„Avem toți cea mai bună stare de spirit cu putință“, îi scria țarul Zinaidei, pe 14 mai. „Trupele noastre s-au distins în luptă, chiar dacă rezultatul final nu fost întru totul încununat de succes, cum ne-am fi așteptat“, însă „pe lângă toate speranțele pe care mi le pun în victoria armatei, trebuie să adaug și cea mai sinceră nădejde pe care o am visând la bucuria de a te putea revedea cât mai curând posibil!“ Apoi, i-a mărturisit sentimentele lui pentru ea. Dragostea țarului a fost acceptată.

„De câte ori nu mi-a fost teamă să nu te supăr dezvăluindu-ți sentimentele mele față de tine“, scria el, fiindcă „voiam să fiu sigur că tu însăți erai sigură (de ceea ce simțeai) și că nu aveai să mă înțelegi greșit. Inima mi-a dictat acum aceste cuvinte pe care ți le adresez!“ Țarul mai adăuga că scrisoarea lui de dragoste îi era transmisă prin intermediul soțului ei, prințul Nikita Volkonski, pe care Aleksandru I îl numea în derâdere „poșta regulată“. La 4 iunie, Napoleon, vlăguit și fără cavalerie, a acceptat un armistițiu. Spre marele său regret, Aleksandru I a trebuit să fie de acord. S-a dovedit a fi marea greșeală a lui Napoleon.

Stabilind localitatea Reichenbach ca sediu al negocierilor, împăratul Francisc și Metternich au sosit aici pentru a purta tratative atât cu Aleksandru I, cât și cu Napoleon. Temându-se că răsturnarea lui Napoleon ar fi putut deschide calea spre o dominație a Rusiei, Metternich i-a oferit șansa de a-și păstra majoritatea cuceririlor teritoriale, incluzând o bună parte din Germania, în schimbul unor concesii făcute Rusiei, Austriei și Prusiei, altfel spus un compromis menit să păstreze un echilibru de putere. Metternich se afla acum aproape de Ratiborschitz, palatul noii lui amante, Wilhelmina de Biron, ducesă de Sagan, care, ca nepoată a favoritului împărătesei Anna, era cumva rusoaică. În cursul unor întrevederi istovitoare la palatul lui Sagan, Aleksandru I a încercat să-l convingă pe Metternich să declare război Franței.

Relația lui Aleksandru I cu Zinaida era la apogeu, țarul visa la „răsplata“ — sexuală, probabil — pe care spera să o primească: „Aștept cu cea mai mare nerăbdare momentul când ne vom întâlni… Rămân pentru totdeauna al tău, cu trup și suflet. A“. Peste câteva zile, s-a întâlnit cu ea la Teplitz, unde se întruniseră conducătorii coaliției. „Ard de nerăbdare să fiu la picioarele tale“, îi spunea el Zinaidei. „Pot să vin la tine între 7 și 8?“ După aceea, țarul îi scria: „Îți sunt nespus de recunoscător pentru îngăduința de a mă fi primit. Clipele

acestea nu se vor șterge niciodată din memoria mea“. Latura erotică și cea mistică se îmbinau în personalitatea lui. După desfătarea unuia dintre aceste rendez-vous-uri secrete, Aleksandru declara: „Singura mea ambiție este să aduc pacea în univers“.

Suedia, condusă acum de Bernadotte, prinț moștenitor și fost mareșal al lui Napoleon, se alăturase deja alianței, care a primit o finanțare de două milioane de lire din partea Angliei. Napoleon a fost de acord să prelungească armistițiul și să negocieze un compromis la Praga. Metternich era încântat, spre deosebire de Aleksandru I, care era furios, însă noul răgaz prezenta niște avantaje. „Răgazul apărut îmi dă speranța să te pot vedea“, îi scria Aleksandru lui Catiche, care se afla la Praga pentru a-i tatona pe austrieci. „Nu știu cum să-ți mulțumesc pentru tot ceea ce ai făcut deja“, îi spunea țarul. „Regret că nu mi-ai spus deocamdată nimic despre Metternich și despre ceea ce este nevoie pentru a-l avea complet de partea noastră: am fondurile necesare, așa că nu pregeta!“ Tactica mituirii, mărturisea Aleksandru I, „este cea mai sigură dintre toate.“

În iulie, când au început tratativele, Napoleon s-a dezis de promisiunile făcute, oferind doar o revenire la statu-quoul dinainte de 1812. Pe 1 august, Austria a declarat război, aruncând în luptă alți 130 000 de oameni contra Franței, ultima condiție a austriecilor fiind ca prințul Karl von Schwarzenberg să fie numit comandant suprem. Aleksandru „m-a sărutat și m-a bumbăcit de parcă eram fratele lui pribeag“, scria Schwarzenberg, modest din fire. Tot el îi povestea cu amărăciune soției lui despre anturajul lui Aleksandru I: „Mă văd nevoit să am de-a face cu tot felul de mișei, filfizoni, colportori de uneltiri țicnite, intriganți, dobitoci, flecari, chițibușari, într-un cuvânt toți o pleavă“.

Pe 5 august, armatele s-au pus în mișcare spre Dresda, unde ar fi putut să iasă victorioase. În schimb, neîndemânarea și tergiversarea unui comandament multinațional, exacerbate de „nefericita obsesie a țarului Aleksandru de a se amesteca în luarea deciziilor“, i-au permis lui Napoleon să cucerească Dresda. Aliații s-au retras, însă peste două zile rușii și-au luat revanșa. Sub comanda lui Barclay și îmboldiți de Gărzile lui Aleksandru I, i-au înfrânt pe francezi într-o cruntă, dar scurtă bătălie la Kulm, sub privirile țarului. Acele zile aveau să devină amintirile lui preferate, fiindcă în cele din urmă Aleksandru I, ridiculizat la Austerlitz și considerat răspunzător pentru 1812, își dobândise laurii militari. Mersul lucrurilor luase o nouă întorsătură.[337]

În timp ce își mânau aliații spre Franța, Aleksandru I și monarhii erau însoțiți de o caravană într-o stare deplorabilă, curteni, *grandes dames* și *grandes horizontales*[338] — printre ei fiind prusaci, corsicani, francezi, chiar și La Harpe, tutorele din copilărie al țarului. Miniștrii înaintau anevoios, stropiți de noroi pe veșmintele elegante, împopoțonați cu săbii și decorații, plictisindu-se toată ziua, uzi ciuciulete sub ploaia deasă, împotmolindu-se pe drumuri mocirloase, îngroziți de bubuiturile tunurilor și de priveliștea cadavrelor mutilate, împărțind noaptea aceleași șandramale și, dacă nu erau prea pretențioși, aceleași târfe sulimenite. Aleksandru I, soldat convins, ținea pasul cu trupele lui, astfel încât Metternich și miniștrii săi se căzneau mereu să-l ajungă din urmă. „Pe toată durata operațiunilor militare“, îi povestea Metternich amantei lui, Wilhelmina, „am stat serile cu Majestatea Sa Imperială de la 8–9 p.m. până la miezul nopții.“

„Duc o viață de câine“, îi spunea Aleksandru I lui Catiche la 5 octombrie, „și abia pot face față teribilei presiuni a sarcinilor pe care le am.“ Aleksandru îi mulțumea Celui de Sus. „Cred cu tărie că Dumnezeu singur are puterea de a conduce toate lucrurile și, știind asta, sufletul meu se umple de o mare evlavie“, îi scria el fratelui său întru misticism, Golițîn. „În ceea ce ne privește, totul merge strună.“

După abandonarea Dresdei, Napoleon a concentrat 203 000 de soldați la Leipzig, unde Aliații, cu 326 000 de oameni, au luptat contra lui ca să-i smulgă Germania. Pe 4 octombrie 1813, Aleksandru I, însoțit de Francisc, Frederic Wilhelm și Bernadotte al Suediei, au condus Bătălia Națiunilor, în care 500 000 de oameni cu 2 000 de tunuri s-au ciopârțit și s-au bombardat între ei timp de trei zile. De data asta, obiecțiile vehemente ale lui Aleksandru I față de planul lui Schwarzenberg i-au salvat pe Aliați de la un dezastru. Când cavaleria inimică a amenințat pozițiile țarului, acesta a lansat un atac susținut de cazacii din regimentul de gardă, împrăștiindu-i pe dușmani.

Doar Arakceev s-a făcut de rușine, rupând-o la fugă când un obuz a aterizat în apropiere de locul unde se afla. Aleksandru I era exuberant. „Dumnezeu Atotputernic s-a milostivit de noi dându-ne o victorie extraordinară asupra faimosului Napoleon“, îi povestea el lui Golițîn. „Și iată că acum mai avem două zile de marș până la Frankfurt!“[339]

Aleksandru era grăbit să cotropească Franța, însă Metternich considera că rolul Austriei era de a păstra un echilibru între Rusia și Franța. „Am discutat în contradictoriu cel puțin trei ceasuri cu minunatul tău împărat. L-am

mușcruluit cum fac cu fiul meu“, se făcea el în fața Wilhelminei. „Am dat o fugă la Meiningen ca să aranjez câteva chestiuni legate de soarta omenirii, împreună cu împăratul Aleksandru.“ Spre sfârșitul lunii octombrie, erau în Frankfurt, unde Aleksandru și-a găsit o nouă amantă, Madame Bethmann, soția planturoasă a unui bancher olandez, pe care Metternich o numea în batjocură „vaca olandeză“.

La Basel, în ziua de Anul Nou după calendarul rusesc, Aleksandru, Francisc, Frederic Wilhelm și 200 000 de soldați au traversat Rinul, intrând în Franța. Țarul insista pentru o înaintare rapidă spre Paris, ceea ce îl îngrozea pe Metternich. Austriecii doreau doar o invazie parțială, pentru a-l forța pe Napoleon la un compromis, lăsându-l eventual pe fiul lui să ocupe tronul.

Un nou personaj civil s-a alăturat acum caravanei. Înalt și laconic, vicontele Castlereagh, secretar de stat al Marii Britanii și sponsor al coaliției, privea cu neîncredere fanfaronada arogantă și extazul mistic de care dădea dovadă Aleksandru I, ambele atitudini fiind străine de proverbialul sânge rece britanic. „Lucrul cel mai periculos pentru noi“, îi spunea Castlereagh premierului său, contele de Liverpool, pe 6 ianuarie 1814, „este tonul *chevaleresque* al împăratului Aleksandru. Are o motivație *personală* în privința Parisului, care este de o altă factură decât orice considerații politico-militare“, o ambiție de a-și scoate la paradă Gărzile prin Paris pentru a răzbuna Moscova. Totuși, Castlereagh era de acord cu țarul că Napoleon trebuia să fie înlăturat.

Aleksandru I i-a ordonat acum lui Schwarzenberg să pornească la atac spre Paris. Schwarzenberg a refuzat. Când Metternich și Castlereagh i-au ajuns din urmă la Langres, pe 13 ianuarie, l-au găsit pe țar într-o stare de mare frenezie. „Țarul Aleksandru avusese încă una dintre crizele lui de bufonerie, care îl apucă adesea“, scria Schwarzenberg. „Ferească-ne Dumnezeu!“ Castlereagh și-ar fi dorit ca țarul să fie „mai cumpătat în proiectele lui…, mai inteligibil în propriile-i concepții“. Însă era ușor să-l înțelegi greșit pe Aleksandru I. Țarul vedea într-adevăr în prăbușirea lui Napoleon o apoteoză a sa personală și un triumf milenarist, însă acest analist perspicace îl înțelegea pe monstrul corsican mai bine decât ceilalți: o pace durabilă nu se putea încheia decât la Paris. Castlereagh dorea restaurația Bourbonilor pe tronul Franței. Aleksandru I avea în minte un amalgam de planuri și mașinații, oscilând între o regență pentru fiul lui Napoleon, patronată de împărăteasa Marie Louise, și o monarhie constituțională sau o republică progresistă cu

Bernadotte având rolul de consul sau rege. Napoleon, recăpătându-și vechiul fler, a câștigat o serie de bătălii, însă succesul l-a făcut și mai intransigent. La 26 februarie, la Chaumont, Aliații au convenit să nu încheie o pace separată și să lupte cu Napoleon până la capăt.

„Aveam în suflet o dorință invincibilă de a lăsa totul în voia lui Dumnezeu“, îi povestea Aleksandru lui Golițîn. „În timp ce consiliul s-a întrunit, eu am ieșit câteva momente, m-am așezat în genunchi în dormitorul meu și, acolo, în fața Domnului, mi-am descărcat inima. Dumnezeu a răspuns cu „o fermitate de nezdruncinat și cu o claritate arzătoare, arătându-mi calea: cucerește Parisul!“ Apoi, generalul prusac Blücher, un cavalerist uscățiv care împărtășea atitudinea belicoasă a lui Aleksandru, l-a înfrânt pe Napoleon, pregătindu-se să înainteze — dacă nu ar fi suferit o cădere nervoasă, ajungând să creadă orbește că era gravid cu un făt-elefant (zămislit de un francez). Atacul a eșuat. Cumva acel cavalerist septuagenar, gravid cu un elefant, l-a salvat atunci pe Napoleon?[340]

*

Napoleon, preferând să moară în bătălie și refuzând să ia în calcul o ultimă redută în Paris, a cotit spre est, sperând să distragă atenția Aliaților. Dar cazacii au prins o misivă de-a lui adresată soției, Marie Louise, prin care își dezvăluia planurile. Talleyrand îl încuraja mincinos pe Aleksandru, care a descoperit din niște scrisori interceptate, adresate de guvernatorul Parisului lui Napoleon, că Parisul nu era bine apărat. De data asta, țarul a fost din nou categoric: pe 11 martie, Aliații au refuzat să muște din momeală și s-au îndreptat spre Paris.

Pe 12 martie, rușii l-au înfrânt pe mareșalul Marmont, în împrejurimile Parisului. Napoleon poruncise ca împărăteasa Marie Louise, fiul său de trei ani, rege al Romei, și consilierii ei să părăsească orașul, însă Talleyrand, plănuind să fie el un regent pentru regele-copil, a implorat-o să rămână. Împărăteasa a preferat să plece din Paris, anulând astfel șansa fiului ei de a putea păstra tronul. Pe 18 martie, orașul a capitulat. La ora 2 noaptea, în pat în Château de Bondy, la marginea Parisului, Aleksandru a primit actul de capitulare; nepăsător, l-a vârât sub pernă și s-a culcat. În zori, l-a trimis la Paris pe adjutantul său Mihail Orlov[341] și, apoi, pe Nesselrode, ca să-l caute pe Talleyrand, despre care Napoleon spusese pe drept cuvânt că era ca „aurul amestecat cu rahat“. Sfidând ordinele lui Napoleon, acesta preferase să rămână la Paris. L-a avertizat pe Aleksandru să se ferească de

asasinii din Palatul Elysée și l-a poftit să locuiască la el. Când unii dintre curtenii săi germani au sugerat distrugerea Parisului, Aleksandru I a ripostat că Dumnezeu îl făcuse puternic „pentru a asigura pacea în lume“. Și a mai adăugat: „fie în palate sau printre ruine, «Europa va dormi diseară în Paris»“.[342]

*

„Cine și-ar fi închipuit că rușii vor ajunge vreodată la Paris!“, exclama Catiche. La 11 a.m., îmbrăcat în uniforma de campanie a Regimentului de Gardă Călare, escortat de garda sa personală formată din cazaci în tunici roșii și pantaloni albaștri bufanți, călărind pe armăsarul său *Éclipse*, primit în dar de la Napoleon, Aleksandru I a intrat în Paris, avându-l în stânga lui pe Frederic Wilhelm, iar în dreapta lui pe Schwarzenberg, și urmat de Constantin (recent promovat), mareșalul Barclay și ofițerii din regimentul de gardă. Țarul glumea și se tachina cu doamnele din Paris, aflate în mulțime: „N-am venit ca dușman“, spunea el.

— Noi te-am tot așteptat, strigau ele.

— Dacă n-am venit mai repede, a fost din cauza vitejiei francezilor, a replicat el. Apoi, a trecut în revistă Gărzile pe Champs-Elysées.

La 6 p.m., Aleksandru I s-a deplasat spre Hôtel de Talleyrand, pe rue Saint-Florentin, unde s-a instalat la primul etaj, cu Nesselrode la etajul al doilea, Talleyrand la mezanin, în timp ce trupa de elită a cazacilor și regimentul Preobrajenski păzeau palatul, care era acum cartierul general al Imperiului Rus. Când Napoleon a propus să abdice în favoarea fiului său, Talleyrand și Aleksandru I au agreat ideea, care nu putea fi pusă în aplicare totuși, din cauza absenței împărătesei Marie Louise și a regelui Romei. La o întrunire la 19 martie, Aleksandru „a aruncat o privire spre prințul Schwarzenberg, care a încuviințat din cap, la fel cum a făcut și regele Prusiei“: niciun Bonaparte de-acum încolo! „Franța trebuie să fie puternică și glorioasă“, a spus el, acceptând în cele din urmă restaurația lui Ludovic al XVIII-lea, cu puteri limitate printr-o constituție. Aleksandru „nu vorbește numai prostii, cum am crezut eu“, îi raporta Metternich lui Francisc. A doua zi, Talleyrand a convocat Senatul, care l-a ales pe el ca premier și l-a detronat pe Bonaparte.

Pe 24 martie, la 3 noaptea, mareșalii Marmont, Ney și Macdonald, însoțiți de Caulaincourt au venit la țar, ca să-l convingă să sprijine o regență pentru regele Romei. Aleksandru nu avea încredere în Bourboni și, dacă armata era

încă bonapartistă, ideea ca regele Romei să devină Napoleon al II-lea părea tentantă. Dar peste noapte trupele lui Marmont s-au predat austriecilor. Când mareșalii au revenit dimineață, Aleksandru a aflat că trupele lor nu erau bonapartiste cum pretindeau ei, așa că, fără tragere de inimă, a revenit la Bourboni. „Împăratul, spunea el, trebuie să abdice necondiționat.“ Când cei patru bonapartiști au plecat dezamăgiți, Aleksandru l-a chemat înapoi pe Caulaincourt pentru a discuta despre ce teritoriu să i se aloce lui Napoleon — Corsica, Sardinia, Corfu? Caulaincourt a sugerat Elba. Napoleon a abdicat.

Aleksandru I și-a dat seama că Bourbonii nu vor putea supraviețui pe tronul Franței, fără să nu respecte „trecutul celor 25 de ani glorioși“, însă pe 18 mai 1814 a semnat un tratat cu recent înscăunatul Ludovic al XVIII-lea, care a avut mărinimia nesăbuită de a insista ca Napoleon să fie recunoscut drept împărat al insulei Elba. L-a trimis pe generalul și aghiotantul său, contele Pavel Șuvalov, să-l însoțească pe conducătorul detronat spre minusculul său imperiu. „Marele țel a fost atins în cele din urmă“, îi spunea Aleksandru lui Catiche, la 20 aprilie. „Napoleon nu mai tiranizează Franța și Europa.“ Această gigantică și triumfătoare realizare pe plan militar, diplomatic și logistic — aprovizionarea armatelor ruse de la Moscova până la Paris — a fost în mod covârșitor opera lui Aleksandru I, o înfăptuire neegalată de niciun alt cârmuitor rus.

„Parisul“, cum îi povestea Metternich Wilhelminei, „era un balamuc mare, dar frumos“, în care Aleksandru I prefera splendoarea ostentativă a dinastiei Bonaparte, diferită de fariseismul pudibond al Bourbonilor. Țarul le-a vizitat pe cele două foste împărătese, Marie Louise și Joséphine, de la care a cumpărat statui de Canova și tablouri de Caravaggio, pentru Ermitaj.

Cel mai puternic bărbat din Europa era mărinimos, însă nicidecum modest în convingerea lui că el era alesul lui Dumnezeu. „Sentimentul care mă animă este năzuința cea mai pură de a mă desăvârși din punct de vedere moral“, îi explica el lui Catiche. A sărbătorit Paștele cu preoți ortodocși și catolici în Place de la Concorde: „Triumful nostru spiritual și-a atins țelul“, dar „m-a amuzat să-i văd pe mareșalii francezi îmbrâncindu-se unii pe alții ca să ajungă să sărute crucea rusească!“[343]

*

Catiche, care savura cu mândrie gloria fratelui ei — „a fi sora ta este cea mai bună carte de vizită“ —, plănuia să îl

întâlnească pe Aleksandru la Londra. Extravaganțele festivității prilejuite de acea călătorie s-au dovedit a fi o comedie de insolență rusească și grosolănie britanică. Așteptând să se îmbarce pe un vas la Rotterdam, Catiche a fost acostată de ducele de Clarence (cel care avea să devină William al IV-lea), un marinar necioplit care trăia cu o actriță. „Chipeșul matelot", glumea ea, „se ține de pozne. Mă las în voia Creatorului, însă un lucru știu sigur: nu voi deveni doamna Clarence."

Catiche a făcut vâlvă din clipa în care a sosit: gărzile ei de corp hărțuite erau ambasadorul rus, Christoph Lieven, și soția sa Dorothea, deșteaptă, dar băgăreață. Catiche, își amintea contesa Lieven[344], „era o persoană remarcabilă… care îi surprindea și îi uluia pe englezi". Pe străzile Londrei, „aud oameni spunând: «vreau s-o văd și eu pe sora împăratului Aleksandru, salvatorul lumii»", îi povestea Catiche fratelui ei.

Când prințul regent a venit să-i facă o vizită la Hotelul Pulteney, în Piccadilly, întrevederea lor a fost rece. Contesa Lieven a fost admonestată atât de regent — „Marea Ducesă a dumitale arată prost" —, cât și de marea ducesă — „Prințul dumitale e prost-crescut". „Mult lăudata afabilitate (a regentului) este de o lascivitate și o obscenitate greu de imaginat chiar și pentru mine, care nu sunt nicidecum o puritană sau o mironosiță, însă jur că în prezența lui și a fraților lui mi s-a întâmplat mereu să mă crispez mai rău decât în cel mai strâns corset, simțind nevoia să-mi acopăr ochii și să-mi astup urechile. Câtă nerușinare în privirile lor îndreptate mereu acolo unde ochii nu trebuie niciodată să iscodească!"

Catiche l-a scos din sărite pe regent împrietenindu-se cu Caroline, soția de care acesta trăia despărțit. „Zurlia mică și aiurită" era atât de insolentă, încât până și soții Lieven o considerau „insuportabilă". Dacă sora țarului, Catiche, demonstra aroganța maiestuozității Romanovilor, britanicii țineau morțiș să facă paradă de senzualitatea vulgară a dinastiei de Hanovra, din moment ce Catiche s-a trezit curtată acum de un al treilea frate, la fel de respingător cum erau și ceilalți din familia lui, ducele de Sussex, care i-a trimis o cerere în căsătorie. „În timp ce respingea posibili soți, nota contesa Lieven, ducesa noastră se desfăta cucerindu-i pe soții altor femei". Era „foarte seducătoare, prin înfățișare și maniere, cu un mers sigur, un aer mândru, ochi strălucitori și cel mai frumos păr din lume". A făcut praf planurile regentului de a-și mărita fiica, prințesa Charlotte, cu

prințul de Orania. Catiche a flirtat fără rușine cu el, iar apoi i-a făcut cunoștință Charlottei cu unul dintre ofițerii ruși, prințul Leopold de Saxa-Coburg, cu care tânăra s-a și căsătorit până la urmă.

La sfârșitul lunii mai, Aleksandru I[345] a ajuns în Picadilly, unde a fost înconjurat de o mulțime plină de admirație. Nu s-a lăsat impresionat de regent. „Un biet prinț“, comenta el, stârnind indignarea acestuia prin apropierea de opoziția whig. În societate, „se comporta ca un tânăr puternic, un dansator minunat, galant cu femeile, deși se limita la cele tinere. Admirat și lingușit, cuceririle lui erau la fel de numeroase ca faptele lui eroice.“[346]

*

Pe drumul de întoarcere în Rusia, a fost întâmpinat de delegați din Sankt-Petersburg care i-au oferit titlul de „Aleksandru, cel blagoslovit de Dumnezeu“, însă țarul a refuzat. Sosind în Petersburg, pe 13 iulie, s-a dus să se roage în Catedrala Maicii Domnului Kazanskaia — „pătruns de smerenie“, spunea Golițîn, țarul „atribuia lui Dumnezeu toate izbânzile și victoriile lui“. După ce fusese plecat un an și jumătate din Rusia, a numit la conducerea Ministerului de Externe un german și un grec, Nesselrode și Kapodistrias[347], dar țarul era vlăguit. I-a delegat puterea în țară lui Arakceev, care era disprețuit de mulți.

Aleksandru se înstrăinase de soția sa Elisabeta, iar „mariajul (lui) adorat“ cu Maria Narîșkina se sfârșea trist din rațiuni morale, deoarece, așa cum îi explica Aleksandru lui Catiche, „lumea consideră că ea este obstacolul care mă împiedică să mă împac cu soția mea“, or, „ea nu vrea ca poporul să aibă motive să-mi reproșeze vreo greșeală. O iubesc prea mult pentru a o face să acționeze contrar convingerilor ei“. Aleksandru regreta că „fericirea unei uniuni de paisprezece ani va fi jertfită pe altarul îndatoririlor noastre“. Când a aflat că Narîșkina era, de fapt, îndrăgostită de altcineva, țarul s-a simțit jignit de „comportamentul acestei persoane“. Încheind scrisoarea adresată lui Catiche cu ruperea „relației în care am pus toată fericirea vieții mele“, țarul declara: „mă pregătesc să plec la Viena“.

*

Pe 13 septembrie 1814, Aleksandru I a fost întâmpinat de împăratul Francisc la intrarea în Viena, unde a avut loc cea mai extravagantă reuniune internațională din istoria omenirii, un congres la care au participat doi împărați, cinci regi, 209 prinți domnitori, aproximativ 20 000 de oficialități, de la

mareșali și miniștri până la funcționari și spioni, dar și toată suflarea de profitori, șarlatani și prostituate din Europa, poate 100 000 de persoane în total, tocmindu-se, șantajându-se și destrăbălându-se în banchete și baluri, pentru a remodela un continent după douăzeci de ani de război.

Aleksandru I s-a instalat în Palatul Hofburg, în timp ce două femei ambițioase au reușit să se plaseze în centrul acțiunii, închiriind apartamente în Palatul Palm.

Wilhelmina de Sagan, deja amanta lui Metternich, avea „trăsături nobile și regulate, o siluetă superbă, o alură de zeiță", dar și o minte versată în istorie și filosofie. Pervertită ca urmare a „înspăimântătoarei imoralități" trăite în copilărie, când fusese sedusă de amantul mamei ei, vădea acum o promiscuitate care îl scotea din minți pe Metternich. Femeia asta „păcătuiește de șapte ori pe zi", bombănea el, „și face dragoste la fel de des cum alții mănâncă".[348]

Pe cealaltă parte a coridorului în Palatul Palm locuia prințesa Katia Bagration, fiica nepoatei lui Potemkin, Katinka, și văduva eroului de la Borodino. Stabilindu-se la Viena, îl agățase pe Metternich, care era tatăl fiicei ei Clementine. „Era frumoasă ca un înger, deșteaptă, cea mai scânteietoare dintre frumusețile Sankt-Petersburgului", își amintea Langeron. Katia se mândrea cu silueta ei, purtând rochii diafane, de unde și supranumele de „Îngerul Nud". În Viena, cu alabastrul pielii ei și specialitățile erotice, a căpătat porecla de „Pisicuța Albă". Firește, cele două vampe se detestau reciproc. Șeful poliției lui Metternich, baronul Hager, numea partea lui Bagration din Palatul Palm „Tabăra rusească", iar partea Wilhelminei — „Tabăra austriacă".

Imediat ce a sosit, Aleksandru I i-a convocat pe Castlereagh și Metternich. Austriacul jubila că „(țarul) nu știe nimic din ce vreau eu, pe când eu știu exact ce vrea el". În timp ce Talleyrand exploata ciondănelile pentru a reface prestigiul Franței, Metternich se retrăgea în fiecare seară în apartamentul Wilhelminei. Vizavi, pe palier, s-a produs o agitație când soneria apartamentului prințesei Bagration s-a auzit în toiul nopții. Mai mult dezbrăcată decât îmbrăcată în neglijeul cu care a deschis ușa, Pisicuța Albă l-a primit bucuroasă pe țar, care a rămas la ea, raporta poliția secretă, timp de trei ceasuri.

Aleksandru urmărea să creeze un regat polonez mai mare[349], cu el ca rege, ceea ce celelalte puteri statale considerau pe drept cuvânt un satelit rusesc, temere pe care Talleyrand a fost bucuros să o exploateze. „Eu am cucerit ducatul (Varșoviei)", se fălea Aleksandru, argumentând că

Rusia suferise mai mult decât oricine. Spera să răsplătească Prusia, distrugând Saxonia, aliată anterior cu Napoleon. Când Talleyrand a obiectat, Aleksandru I a avertizat: „Dacă regele Saxoniei nu va abdica, va fi trimis pachet în Rusia — va muri acolo!“ Amenințările lui sinistre, atipice, se putea credea, pentru un țar „binecuvântat de Dumnezeu“ și cu mult mai potrivite pe buzele unui Stalin, i-au tulburat pe aliații săi.

Țarul era decis să joace rolul principal în grandiosul spectacol din Viena. Bătându-i amical pe spate pe mareșali și spunând „noi, soldații“, sau luându-l în zeflemea pe Metternich fiindcă era civil, Aleksandru I nu renunța niciodată la uniforma lui cu guler înalt și broderii aurii. Însă moda pantalonilor strâns mulați devenea acum problematică pentru posteriorul rotofei al împăratului, ceea ce ducea la crize de nervi. „L-am găsit astăzi probând vreo opt sau nouă perechi de pantaloni (de uniformă)“, scria unul dintre miniștrii săi, „și la fiecare încercare constata deznădăjduit că ba erau prea strâmți pe el, ba prea scurți“. S-a supărat atât de rău, încât a cerut să i se aducă de la Petersburg niște pantaloni care să-i vină bine. Ca să aibă pielea mai fermă, țarul de treizeci și cinci de ani, cu apucături efeminate, se freca zilnic pe față cu o bucată de gheață. Nu se putea abține să nu flirteze cu frumusețile celebre din Viena: conversația lui începea îndeobște cu reflecții amare despre sfârșitul relației cu Maria Narîșkina, „care mi-a frânt inima și încă mă face să sufăr în fiecare zi“. Însă Aleksandru era adesea și extrem de direct: la un bal, i-a spus contesei Széchenyi, al cărei soț plecase să danseze: „Se pare că soțul te-a părăsit. Ar fi o mare plăcere să-i ocup locul pentru un timp“.

„Cumva Majestatea Voastră mă confundă cu o provincie?“ a ripostat contesa, oferind cea mai bună butadă a Congresului. La un mare bal mascat, o fată i-a spus indignată împăratului nedeghizat, dar foarte nesuferit, că era un bădăran. „Aleksandru a rămas stupefiat.“

„Ce ar fi politica fără femei?“, reflecta Talleyrand. Informatorii raportau cum Aleksandru I, aflat la prințesa Bagration în apartament, a întrebat-o gelos dacă ținea la Metternich, care la rândul lui se frământa la gândul că amanta lui de pe cealaltă parte a palierului, Wilhelmina, s-ar fi putut întoarce la amantul ei preferat, prințul Alfred Windischgrätz, sau mai rău chiar, ar fi putut ceda avansurilor lui Aleksandru. Întâi, a apărut Windischgrätz. „Cu prietenii, număr zilele“, i-a spus Wilhelmina. „Cu tine, număr nopțile și nu vreau să ratez niciuna.“ Și i-a dat papucii lui Metternich.

Petrecerile erau atât de frenetice, încât prințul de Ligne, neobositul monden ajuns acum la șaptezeci și nouă de ani, a remarcat într-un calambur memorabil că „*Le Congrès ne marche pas, il danse*“.[350] Aleksandru „dansează aproape continuu“, scria Friedrich Gentz, secretarul lui Metternich, „un magnet pentru femei“. Târfele i le procura „Lovelace al Nordului“, Cernîșev, care s-a ocupat, de asemenea, și de aventura țarului cu doamna Bethmann din Frankfurt. Iscoadele poliției raportau că împăratul o vizita cu regularitate pe soția unui bancher din Petersburg, doamna Schwartz, care i-a spus unui informator că, din punct de vedere sexual, Aleksandru prefera burghezele, în locul aristocratelor. E posibil să fi fost doar motivul că i se păreau mai discrete decât doamnele din înalta societate. Între timp, împărăteasa Elisabeta, care avea acum treizeci și cinci de ani, a reluat relația cu fostul ei iubit Czartoryski, care se ruga de ea să divorțeze și să se mărite cu el. Elisabeta tânjea deja să se întoarcă acasă la Baden, însă Aleksandru a refuzat. Catiche, la rândul ei, respingea pețitorii, căzându-i cu tronc prințul moștenitor Wilhelm de Württemberg, care era însurat.

După atâția ani de război, Viena a devenit un fel de „horă“ erotică. La fel ca fratele său, și Constantin, care își adusese cu el o amantă din Franța, o vizita pe prințesa Bagration. Poliția raporta că „Pisicuța Albă“ îl primea nu numai pe Constantin, ci și pe Württemberg al lui Catiche. Agenții lui Metternich abia mai pridideau să țină socoteala întâlnirilor ei secrete, spunând că apartamentul ei devenea un fel de bordel regal. Arareori s-a întâmplat ca niște rapoarte ale poliției să fie atât de amuzante.

Despre ruși, se spunea că erau cei mai necioplți musafiri. Pe 9 noiembrie, agentul de poliție „D“ raporta că, „nemulțumindu-se să transforme Hofburg într-o cocină de porci“, curtenii lui Aleksandru „se comportă foarte urât și mereu aduc femei de stradă“. În Viena, prostituția se practica pe scară largă, străzile mișunând de țărăncuțe disponibile, pe cât de inepuizabile ca număr, pe atât de irezistibile. Unul dintre ofițerii lui Aleksandru dădea vina pe fete: „Este imposibil să nu remarci incredibila depravare a persoanelor de sex feminin din păturile de jos (ale societății)“. Agenții poliției raportau că *les maladies galantes* (bolile venerice) făceau ravagii.

Participanții la congres începeau să dea semne de nervozitate. Aleksandru își chinuia curtenii cu irascibilitatea lui. În timp ce țarul „era mereu șarmant cu toți străinii“, își amintea o persoană din anturajul său, „cu noi nu era deloc la

fel, dând impresia că manierele noastre erau mai înapoiate decât ale europenilor. Pe noi ne repezea tot timpul“.[351] A dansat atât de mult la un bal, încât a leșinat și a trebuit să stea în pat câteva zile.

Frustrat că nu obținea soluția dorită de el în privința Poloniei, Aleksandru risca să rupă coaliția. Pe 11 octombrie, după un scandal cu Metternich, a pornit să o viziteze pe prințesa Bagration în Palatul Palm, însă când a ajuns în capul scărilor, în loc să cotească la stânga, a cotit la dreapta și s-a dus la Wilhelmina, unde a rămas câteva ceasuri. Viena era curioasă, prințesa Bagration — indignată, iar Metternich — distrus sufletește. Wilhelmina își dorea foarte mult să o scoată din Rusia pe fiica ei Vava. Aleksandru s-a folosit de acest lucru pentru a-l umili pe Metternich. Apoi, printr-un bilet anonim, Aleksandru i-a oferit lui Metternich 100 000 de lire sterline, împreună cu favorurile Wilhelminei, în schimbul Poloniei. „Nu mă mai surprinde nimic din partea acestui om“, îi scria Metternich Wilhelminei. „M-am îmbolnăvit. Organismul meu a fost afectat.“

Nimic nu i se părea mai de temut lui Castlereagh decât situația în care hegemonia lui Napoleon ar fi ajuns să fie înlocuită prin dominația absolută a Romanovilor, atrăgându-i atenția premierului Liverpool, din nou ca un demnitar din secolul al XXI-lea referindu-se la Rusia modernă, că doar forța, și nu conciliatorismul ar putea avea efect asupra lui Aleksandru I: „Acceptarea condițiilor (lui) nu îl va face să se oprească, la fel cum nici împotrivirea nu îi va accelera mersul“. Era necesar „să fie supravegheat și, la nevoie, să i se opună rezistență, cum ar face un nou Bonaparte“.

Agresivitatea lui Aleksandru a fost exploatată de Talleyrand, care a convins Marea Britanie și Austria să se alăture Franței într-o alianță antirusească secretă, semnată pe 9 decembrie. Peste două zile, împăratul, care nu știa nimic despre aceste mașinații, a oferit un bal cu prilejul zilei lui de naștere, la Palatul Razumovski, unde Beethoven a cântat pentru ultima oară. În cele din urmă, chestiunea Poloniei a fost rezolvată: Aleksandru I devenea rege constituțional al Poloniei sub coroana Rusiei. Însă problema Saxoniei a stârnit discuții atât de aprinse, încât se vorbea chiar despre un război cu Rusia, până când Aleksandru a fost de acord, în final, să renunțe la o parte din Saxonia. Pericolul unei noi conflagrații s-a manifestat simbolic în ajunul Noului An, când Palatul Razumovski a luat foc. În timp ce tablourile lui prețioase erau mistuite de flăcări, Razumovski, îmbrăcat într-un

mantou de nurcă, plângea sub un copac, fiind consolat de Aleksandru.

Congresul de la Viena are o faimă proastă, din cauza moravurilor libertine și a diplomației conservatoare, însă pacea stabilită aici, deși în spirit aristocratic și monarhic, a fost o reglementare rațională și pragmatică, mult mai trainică decât echivalentul ei din secolul al XX-lea, Tratatul de la Versailles din 1919, nerealist și idealist pe ansamblu. Totuși, țarul era atât de scârbit de toată acea târguială urâtă (cu alte cuvinte, rezistența față de dorințele lui sacre), încât a conceput o Sfântă Alianță, o frăție creștină a monarhilor, pe care tocmai se pregătea să o propună, când au sosit niște vești uluitoare.

„Un eveniment neașteptat, mamă, care te va uimi la fel de mult cum ne-a uimit pe noi, tocmai a dat o nouă direcție tuturor ideilor“, îi relata el mamei lui. „Napoleon a părăsit insula Elba la 26 februarie.“ Bonaparte era din nou împăratul francezilor.

Metternich fusese cel care se năpustise să-i aducă vestea lui Aleksandru. Țarul, gata să-l înfrunte pe Napoleon pe câmpul de luptă, s-a oferit să fie el conducătorul absolut al alianței, cu regele Prusiei, Schwarzenberg și ducele de Wellington ca adjuncți. Însă Wellington, care îl înlocuise acum pe Castlereagh în Viena, a zis că el „prefera să care o muschetă“ în luptă, decât să fie la ordinele țarului.

În timp ce trupele rusești, prusace, austriece și britanice se concentrau la granițele Franței, iar la Viena se semna tratatul final al Congresului[352], sorții păreau potrivnici monstrului corsican. „O masă de 850 000 de oameni“, îi spunea țarul mamei lui, „este pregătită să-l zdrobească pe geniul răului.“[353]

*

În timp ce Aleksandru I trecea în revistă trupele la Heilbronn în Germania, Catiche i-a aranjat o întâlnire cu baroneasa Juliana Krüdener, celebru spirit vizionar și profetic al epocii, adeptă a pietismului. Pe 4 iunie 1815, Aleksandru I o primește pe această aristocrată germană din regiunea baltică, în vârstă de cincizeci de ani (strănepoată a mareșalului Münnich și soție a unui diplomat rus), care susținea că era înzestrată cu puteri mistice, putând să intre în legătură direct cu Dumnezeu, și care prorocea iminența Apocalipsei. Erau la modă în acea vreme cultele milenariste de acest fel, iar Aleksandru I, deja pătruns de misticism, auzise de profețiile lui Krüdener, potrivit cărora prăbușirea „antihristului“ Napoleon, dirijată de un anumit monarh angelic, avea să vestească a Doua Venire a lui Iisus. Limbajul

măgulitor al afirmațiilor ei de factură mesianică, exprimate în termeni biblici pompoși, se potrivea perfect cu egolatria justițiară a lui Aleksandru I. „Respectele mele Virginiei (porecla dată de el lui Krüdener)“, îi scria Aleksandru lui Catiche. „Spune-i că devotamentul pe care i-l port este nepieritor.“

Pe 6 iunie (18 iunie, pe stil nou), Wellington l-a înfrânt pe Napoleon la Waterloo. De data asta, Aleksandru nu voia să mai riște nimic cu Napoleon. „Vom insista“, i-a spus el lui Barclay, „(ca Bonaparte) să ne fie predat nouă“. Dar, după ce aflase de alianța secretă antirusească, era scârbit de Paris — „acest loc blestemat“.

Stând la Palatul Elysée, a invitat-o pe baroneasa Krüdener să vină la Paris, pentru a-i fi călăuză spirituală. Aceasta a sosit cu o escortă de cazaci și s-a instalat în apropiere, la Hôtel Montchenu, pentru a facilita ședințele lor de rugăciuni nocturne. „Vedeam doar dorința de a înfrânge sărmana Franță și nevoia de a înfrâna acea patimă a răzbunării pe care o disprețuiesc“, îi povestea el lui Catiche. „Singura mea mângâiere vine de la Ființa Supremă.“ Aleksandru I a insistat ca Franța să nu fie pedepsită de Aliați[354] și a propus Sfânta Alianță, garantată prin monarhii trăind împreună ca niște frați creștini — „pentru a aplica în relațiile politice dintre state“ îi explica Aleksandru unuia dintre diplomații săi, „principiile păcii, concordiei și ale iubirii, care sunt roadele religiei și moralei creștine“.

Pe 29 august 1815, Aleksandru I a organizat o paradă militară pe câmpul de la Vertus, trecând în revistă 150 000 de ostași ruși, în prezența monarhului Austriei și al Prusiei, alături de care au participat Wellington, contele d’Artois (fratele lui Ludovic al XVIII-lea) și Krüdener, încărunțită și îmbrăcată modest. A doua zi, întreaga armată a cântat imnuri religioase creștine, prosternându-se apoi în fața altarelor. „Aceasta a fost cea mai frumoasă zi din viața mea“, i-a spus el baronesei.

„Împăratul nu este tocmai întreg la minte“, îi spunea Castlereagh lui Liverpool. Când Aleksandru I le-a arătat tratatul, lui și lui Wellington, „nu ne-a fost deloc ușor să ne păstrăm aerul solemn adecvat pe toată durată întrevederii“. Era o mostră de „sublim misticism și inepție“. Marea Britanie s-a abținut, dar majoritatea statelor europene au semnat.[355]

*

În octombrie 1815, Aleksandru I, noul rege al Poloniei, a intrat în Varșovia îmbrăcat în uniformă poloneză și a acordat

noului său regat o constituție, dându-le polonilor libertăți pe care niciodată nu le-a oferit rușilor. Elevul lui La Harpe vedea în constituția poloneză un test, mărturisindu-i generalului prusac von Borstell: „Polonia îmi este necesară pentru civilizarea imperiului meu“. Aleksandru, ostenit, oscilând între un liberalism superficial și o autocrație irascibilă, s-a întors la Sankt-Petersburg, la timp pentru a sărbători Crăciunul.

Țarul recunoscuse întotdeauna că șerbia era un rău social. Acum, când prestigiul lui era la cote atât de înalte, simțea tentația de a o aboli. În anul următor, i-a eliberat într-adevăr pe șerbii din Livonia, o măsură îndrăzneață, și i-a însărcinat pe Novosiltev, Kociubei și chiar Arakceev să-i prezinte planuri pentru Rusia propriu-zisă, ceea ce constituia o chestiune cu mult mai complicată și sensibilă.

Când câțiva nobili cu vederi liberale i-au propus planuri de eliberare a șerbilor lor, ca urmare a reformei din Livonia, Aleksandru a întrebat: „Cui îi aparține puterea legislativă?“

— Neîndoielnic, Majestății Voastre Imperiale.

— În cazul acesta, s-a răstoit la ei Aleksandru, să-mi respectați dreptul de a legifera după cum consider eu că este cel mai propice pentru binele supușilor mei.

Altfel spus, reforma nu putea veni decât de la autocrat, dar chiar și atunci avea limitele ei.

Metternich se plângea că țarul „este incapabil să susțină consecvent același sistem de idei“, „renunțând la iacobinism pentru a îmbrățișa misticismul“, în timp ce „Drepturile Omului sunt înlocuite cu interpretarea Bibliei“. Dar, în realitate, țarul se săturase deja de baroneasa Krüdener. Aceasta făcuse greșeala de a se lăuda cu puterile pe care le avea asupra lui. Aleksandru I nu s-a mai întâlnit cu ea niciodată.

Acum, autocratul militarist din el promova un nou proiect vast pe plan intern — ideea de a-i strămuta pe soldați cu familiile lor în colonii militare, inspirându-se parțial din organizarea domeniului lui Arakceev; în colonii de acest fel, soldații ar avea posibilitatea să se întrețină singuri făcând agricultură, ceea ce ar reduce cheltuielile colosale ale celei mai mari armate din Europa, dar și cruzimile sistemului încorporării obligatorii în armată. Ideea era excelentă, în principiu, dar nu și în practică. „Împăratul a avut ideea, dar punerea în practică i-a fost încredințată lui Arakceev“, își amintea soția fratelui său Nicolae. În scurt timp, o treime din soldații armatei ruse și familiile lor trăiau în aceste colonii. Arakceev și zbirii lui „nu au procedat cu blândețe, scria soția lui Nicolae, ci dimpotrivă prin măsuri aspre și crude, care i-

au nemulțumit pe țărani“. „Vampirul“ a devenit administratorul fanatic al proiectului, raportând fiecare detaliu împăratului recunoscător.

Negăsindu-și locul, Aleksandru I a pornit într-o călătorie prin imperiu, prima din nenumăratele deplasări pe care avea să le facă. În total, se spune că ar fi călătorit pe uluitoarea distanță de peste 250 000 de kilometri, inspectând provincii sau participând la congrese în străinătate[356]. Aceste congrese erau întâlniri la vârf organizate frecvent de statele din Concertul European victorioase în război, sub conducerea lui Aleksandru I, cu scopul menținerii păcii. Detestând ceremoniile, plictisit de flecăreala din Sankt-Petersburg, blazat de succese, nemaigăsindu-și alinare în sex, glorie sau misticism, chinuit de memoria tatălui său și suferind de o agitație paranoică și sâcâitoare, care uneori atingea frenezia, țarul călătorea cu un mic anturaj format doar din doctorul Wylie și Volkonski.[357] Prima lui vizită la ruinele Moscovei s-a soldat cu cele mai eficiente măsuri, se poate crede, din timpul domniei lui, deoarece i-a dat ordin arhitectului său, Joseph Bové, să reconstruiască centrul orașului: Teatrul Bolșoi, Piața Teatrului, Universitatea și Piața Roșie, pe care le vedem astăzi, reprezintă cea mai trainică moștenire lăsată de Aleksandru I.

În 1819, aproximativ 28 000 de colonișți militari s-au răsculat, mișcarea fiind însă reprimată cu brutalitate de Arakceev. „Am considerat că este nevoie de o intervenție promptă și decisivă“, îi raporta el țarului, înțelegând prin aceasta pedepse militare draconice în stil prusac. Două mii de oameni au fost arestați; 275 au fost condamnați la moarte, sentința fiind comutată în supliciul loviturilor *Spitsruten*. Victimele erau silite să treacă de douăsprezece ori prin două rânduri de vergi, așa-zisul „culoar verde“ format din o mie de indivizi care îi plesneau cu nuiele; 160 de oameni au pierit astfel. „Doar după capete îți mai puteai da seama că aceia fuseseră oameni, și nu carne de abator.“

„Înțeleg prin ce-a trebuit să treacă un om sensibil ca tine“, îl consola Aleksandru I pe Arakceev, „însă apreciez judecata ta corectă.“ Aleksandru aproba brutalitatea lui Arakceev, spunând, se pare: „Aceste colonii vor fi înființate, indiferent cu ce preț, chiar dacă va fi nevoie să acoperim cu leșuri tot drumul de la Petersburg până la Ciudova“. Însă sublinia: „Am învins greutăți mai mari, or în această chestiune vreau să mi se dea ascultare“.

Pe tot cuprinsul Europei, în Spania, Portugalia, Germania și Franța, ideile revoluționare, răspândite de societăți secrete,

amenințau Sfânta Alianță. Chiar și Marea Britanie a cunoscut o revoltă radicală, soldată cu Masacrul de la Peterloo. Asasinarea moștenitorului la tronul Franței, ducele de Berry, l-a alarmat atât de mult pe Aleksandru I, încât a cerut un Concert European al monarhilor, pentru a impune „un sistem general“ de măsuri. Britanicii și austriecii se opuneau în continuare unei intervenții, temându-se de puterea Rusiei, până când o revoluție a izbucnit la Napoli.

În octombrie 1820, Aleksandru I, însoțit de fratele său Nicolae, s-a întâlnit cu Francisc și Frederic Wilhelm la Troppau, unde Metternich a fost cel care a propus acum o doctrină conservatoare, concretizată printr-o intervenție care să zdrobească revoluțiile din toată Europa. Într-un ultim elan al liberalismului său din tinerețe, Aleksandru I a fost cel care s-a opus acestor măsuri, până când, pe 28 octombrie, a primit o veste îngrijorătoare, care l-a determinat să-și schimbe complet atitudinea. Regimentul de Gardă Semionovski, la care el ținea atât de mult, se răzvrătise. Revoluția amenința Rusia.[358]

*

Revolta Gărzilor era o reacție la brutalitatea unui colonel german dur, un protejat de-al lui Arakceev, însă Aleksandru I considera că reprezenta un tentacul al unei conspirații revoluționare întinse ca o caracatiță — „Imperiul Răului care se răspândește cu iuțeală, folosind toate mijloacele oculte puse în mișcare de geniul malefic care le dirijează“. Aflându-se încă la Troppau, Aleksandru a poruncit pedepse aspre, prin intermediul lui Arakceev. „Împăratul a binevoit să-i cruțe pe acești oameni de pedeapsa bătăii cu cnutul, însă poruncește că fiecare să primească 6 000 de lovituri cu vergile, după care toți vor fi trimiși la muncă silnică în mine.“ Mulți au murit pe „culoarul verde“.

Aleksandru și Metternich au mutat congresul spre sud, la Laibach, ca să poată participa și regele din Napoli, iar țarul a acceptat planul austriecilor de a zdrobi „imperiul răului“ în Napoli și pretutindeni altundeva. „Nu este de datoria noastră ca buni creștini să luptăm împotriva vrăjmașului și a lucrării lui infernale, cu toată puterea noastră și toate mijloacele pe care Pronia Cerească ni le-a pus în mână?“ îi scria el lui Golițîn într-o diatribă pe pagini întregi. „Aș putea spune că răul real este mai periculos chiar decât despotismul devastator al unuia ca Napoleon.“ Aleksandru I avea convingerea că exista o mârșavă conspirație internațională dirijată de la Paris de către o organizație revoluționară numită „Comité Central“. Aleksandru nu știa deocamdată că existau

într-adevăr societăți secrete chiar și în regimentele lui de gardă, formate din nobili liberali, care se întorseseră de la Paris hotărâți să înlăture autocrația.

În 1816, treizeci de ofițeri cu relații sus-puse au format Uniunea Salvării. Aceasta s-a împărțit, apoi, într-o Societate Nordică, vizând instaurarea unui monarhii constituționale, bazată pe modelul președinției SUA, și o Societate Sudică, mai radicală, acționând în armata ucraineană, care a decis să-l asasineze pe împărat. Membrii acestor celule făceau parte și din Societatea Arzamas, un club literar de diletanți înfumurați, unii liberali, alții conservatori. Unul dintre fondatorii societății, poetul romantic Vasili Jukovski, a reperat un talent poetic real: a propus alegerea unui tânăr, care tocmai părăsise liceul lui Aleksandru de la Țarskoe Selo. Mama lui Aleksandr Pușkin era nepoata lui Hannibal, „negrul lui Petru cel Mare“, în timp ce tatăl lui era descendent al unei vechi familii de boieri. Binecuvântat cu trăsături exotice, păr negru ondulat și un trup zvelt, Pușkin a devenit cunoscut odată cu poemul romantic *Ruslan și Ludmila*. Visând la libertate, tânărul frecventa cercurile eroilor bărboși ai Războaielor Napoleoniene, unde existau voci care puneau la cale o revoluție. Ireverențios din fire, Pușkin era o figură excentrică în saloanele vremii, remarcându-se prin numeroasele cuceriri sentimentale și satire scandaloase. L-a denigrat pe „vampiricul“ Arakceev[359] și a cutezat să-l ia în derâdere pe Aleksandru, „despotul rătăcitor“ cu „posterior rotofei“.

În 1819, când a auzit prima oară de acest geniu poetic, Aleksandru l-a rugat pe comandantul Gărzilor, prințul Ilarion Vasilcikov, să-i comande lui Pușkin un poem. Țarului i-a plăcut ce-a citit, mulțumindu-i lui Pușkin pentru „nobilele (lui) sentimente“, însă în anul următor un informator l-a denunțat pe poet lui Kociubei, care l-a informat pe țarul cu fund gras. Generalul Miloradovici, guvernator-general al Sankt-Petersburgului, care conducea o ramură a poliției secrete, a primit ordinul să confiște versurile, însă Pușkin a apucat să le ardă. Totuși, cu o onestitate neînfricată, poetul a acceptat să le rescrie din memorie. „Pușkin trebuie să fie surghiunit în Siberia“, a zis împăratul; „a inundat Rusia cu versuri sediționase.“ Poetul Jukovski și istoricul Karamzin — cei doi intelectuali de la Curte —, ba chiar și împărăteasa văduvă au intervenit în favoarea lui Pușkin. Până la urmă, Aleksandru l-a exilat în Noua Rusie.

Dar Pușkin era o problemă minoră, în comparație cu ceea ce avea să urmeze. Un ofițer din regimentul de gardă,

apropiat de familia țarului, pe nume Alexander von Benckendorff, a denunțat mai multe conspirații împotriva lui Aleksandru I. Întorcându-se în cele din urmă la Țarskoe Selo, în mai 1821, Aleksandru a fost întâmpinat de comandantul Gărzilor, Vasilcikov, șef al unui serviciu secret, care a confirmat conspirațiile. În mod surprinzător, Aleksandru nu a poruncit spânzurarea complotiștilor. „Dragă Vasilcikov, știi că eu însumi am împărtășit și încurajat aceste iluzii și greșeli. Așa că nu-mi revine mie să le zdrobesc.“

Sarcina aceasta avea să rămână în seama succesorului său la tron. Dar cine avea să fie acesta?[360]

*

În seara când tatăl său a fost asasinat, moștenitorul oficial, Constantin, declarase că el nu dorea tronul, un punct de vedere pe care nu și l-a schimbat nici ulterior. Continua să fie un tiran sadic și un derbedeu flușturatic, nepotrivit pentru a fi țar. Odată, când se fălea cu trupele lui în fața unor străini, a străpuns cu sabia piciorul unui general, care dădea raportul, pentru a demonstra ce disciplină impunea el. E-adevărat, părea să se fi schimbat în bine. Dădea citate din Molière în scrisori adresate surorii lui, râdea de propria-i urâțenie și de nasul bocciu și ducea un trai plăcut în calitate de comandant suprem al armatei din Polonia. Aflându-se acolo, se îndrăgostise în 1815 de o suavă contesă poloneză, Joanna Grudzińska. Se pare că aceasta a avut o influență bună asupra lui. Dacă divorța de soția lui și se însura cu amanta catolică, Aleksandru ar fi avut și mai multe motive de a modifica succesiunea la tron.[361]

Următorul pe linia descendenților era Nicolae, cu mult mai tânăr, dar cu o alură de împărat. Când s-a născut Nicolae, Ecaterina cea Mare spunea încântată că băiatul era ca un „colos“, cu „glas de bas și mâini aproape la fel de mari ca ale mele“; într-adevăr, crescând s-a făcut un bărbat uriaș, cu ochi albaștri și părul blond, despre care se spunea îndeobște că era „frumos“. Frații și surorile mai mici au fost crescuți de mama lor Maria, o fire distantă, ceea ce îl făcea pe Nicolae să fie dornic de dragoste. A găsit o atitudine afectuoasă la guvernantele lui, amândouă femei puternice, soții de ofițeri germanici, „*la Générale*“ Lieven (pe care el o striga „*Mutterkins*“) și cealaltă, mai tânără decât ea, „*la Colonelle*“ Julia Adlerberg, dar mai presus de toate preaiubita lui dădacă scoțiană, Jane Lyon. Ea a fost cea care l-a învățat pe Nicolae să-i urască pe evrei și pe polonezi, pe care ea însăși ajunsese să-i deteste în timpul tumultului revoluționar din Varșovia, în 1794. Când a mai crescut, Nicolae a avut parte de un

tratament brutal din partea tutorelui său, generalul Gustav von Lamsdorf, care prin „frică și coerciție“, scria el, „mi-a subminat încrederea filială în mama mea, la care arareori aveam voie să mergem neînsoțiți“. Nicolae și-a găsit consolarea într-o societate secretă, pe care a format-o cu sora lui preferată, Annette, și cu fratele lui cel mai mic, Mihail, numită Triolathy, în care foloseau coduri de limbaj și purtau inele speciale. „Rar se întâmpla să-l vedem pe împăratul Aleksandru“, își amintea Nicolae, însă „îngerul nostru păzitor era deosebit de afectuos cu noi“. În vizitele la frații lui mai mici, țarul făcea instrucție cu ei, cu puștile, ca niște adevărați fii ai lui Pavel I.

Când Nicolae a ajuns la pubertate, Lamsdorf l-a dus să vadă salonul de sifilitici al unui spital, ca o avertizare împotriva promiscuității, o imagine care „m-a îngrozit atât de mult, încât n-am cunoscut nicio femeie până când nu m-am căsătorit“. După 1812, Nicolae își dorea cu ardoare să servească în armată, însă el și Mihail nu au avut voie să i se alăture țarului decât după cucerirea Parisului, când au pornit la drum cu instrucțiuni ferme din partea mamei lor, care spera că „regimul armatei nu vă va face să deveniți vulgari, bădărani și necruțători“.

Frații s-au plimbat la paradă prin Paris, „nebuni de bucurie“, însă pe drumul de întoarcere Nicolae a trecut prin Berlin, unde a cunoscut-o pe prințesa Charlotte a Prusiei, fiica lui Frederic Wilhelm al III-lea și a răposatei Luise. „Acolo, am văzut-o“, își amintea el, „pe cea care, prin propria-mi alegere, de la prima privire, mi-a stârnit o dorință de a mă dărui ei pe viață.“ Uriașul s-a îndrăgostit de această floare prețioasă și delicată, pe care a numit-o întotdeauna „Mouffy“. Idilele, pentru bărbații acestei familii, obsedați de paradele militare, se traduceau în scrisori de dragoste pline de detalii ostășești, iar Nicolae îi mărturisea lui Mouffy că armata era modelul ideal pentru societate: „Armata înseamnă ordine… Pentru mine, viața omenească nu este altceva decât disciplină și serviciu de onoare“. A primit permisiunea țarului pentru a continua demersurile de iubire în vederea căsătoriei. La Paris, după Waterloo, Aleksandru I se gândea deja la posibilitatea ca Nicolae să-i urmeze la tron. Baroneasa Krüdener l-a salutat pe marele duce adolescent: „Alteță, vei fi împărat“.

— Împărat?! a replicat Nicolae. O coroană obținută prin pierderea fratelui Constantin ar fi o coroană de spini.

În octombrie 1816, Nicolae și Mouffy erau logodiți: în timp ce ea s-a convertit la ortodoxie și a învățat limba rusă cu poetul Jukovski, Nicolae s-a pregătit pentru tron. Întâi, a fost

trimis într-o călătorie prin Europa. La Londra, găzduit de Wellington și prințul regent, a fost privit cu jind de doamnele din înalta societate, care exclamau: „Diabolic de chipeș! Este cel mai chipeș bărbat din Europa“. Dar Nicolae nu a fost impresionat de Parlamentul britanic: „N-am considerat niciodată că vreun sistem poate fi mai bun, decât acela în care regii sunt delegați de Providență pentru a guverna masele“. Apoi, a urmat o călătorie prin Rusia, în timpul căreia și-a consemnat în jurnal sentimentele antisemite și antipoloneze.

Pe 1 iulie 1817, Nicolae și Mouffy s-au căsătorit. „Au atârnat pe mine un număr uriaș de bijuterii“, își amintea fragila Mouffy, care a devenit oficial Alexandra Fiodorovna. „Erau atât de grele, încât credeam că o să mor.“ „Am fost foarte fericită când mâinile noastre s-au unit“, scria ea. „Mi-am încredințat viața în grija lui Nicolae al meu, iar el nu mi-a trădat niciodată această încredere.“

Nicolae, comandant al Regimentului de Gardă Izmailovski, era un om preocupat obsesiv de respectarea regulilor, fiind detestat de mulți pentru severitatea lui intransigentă. Îl idolatriza pe Aleksandru I, numindu-l „Îngerul“, fără să fie însă un spirit cosmopolit și cordial ca acesta, ci un adept al spiritului disciplinar rus. „Ordinea s-a prăbușit după întoarcerea din Franța“, își amintea el. „Ofițerii purtau fracuri, ba chiar mergeau la instrucții în ținută de seară! Serviciul militar era doar o vorbă, nerespectându-se niciun regulament“, adăuga el. „Aveam un zel înfocat, care-i făcea pe superiorii și subalternii mei să se întoarcă împotriva mea.“ Mouffy îi fermeca pe toți. „Eram foarte plăpândă, foarte palidă și (susțineau ei) cu trăsături foarte interesante“, reflecta ea mai târziu. „Câteva chipuri noi m-au întâmpinat cu priviri blânde, printre aceștia fiind (Aleksei) Orlov și Benckendorff“, doi dintre cei mai mari craidoni. „Este adevărat că Nicolae al meu avea o înfățișare prea gravă pentru cei douăzeci și unu de ani ai lui“, recunoștea ea, însă în particular „era foarte tandru și iubitor“. Totuși, „absolut nimeni nu-l agrea“, nota memorialistul Vigel, în afară de doamne. La un bal mascat, o doamnă deghizată i-a spus: „Știi că ești cel mai frumos bărbat din Rusia?“.

„Stimată doamnă“, a replicat el, sentențios. „Aceasta este o chestiune care o privește doar pe soția mea.“

În 1818, Mouffy, gravidă pentru prima oară, a plecat la Moscova. „Am auzit primul țipăt al primului meu copil“, scria ea. „Nikki m-a sărutat, a izbucnit în lacrimi și i-a mulțumit lui Dumnezeu.“

„E băiat“, a anunțat Maria, care a supravegheat nașterea.

„Fericirea noastră a fost cu atât mai mare“, își amintea Mouffy, „deși îmi amintesc că am simțit ceva profund și melancolic la gândul că această făptură avea să fie într-o bună zi împărat.“ „Încântătorul copilaș, alb, dolofan, cu ochi mari albaștri“ avea să fie Aleksandru al II-lea. Pe urmă, în ianuarie 1819, sora lor Catiche, regină de Württemberg, a murit de erizipel, la numai treizeci de ani. Moartea ei l-a zdruncinat pe Aleksandru. La un dineu cu Nicolae și Mouffy în acea vară, țarul, pe care ei îl idolatrizau cu o „adorație mergând până la exaltare“, a declarat brusc că era încântat de fericirea lor conjugală, care lui îi lipsise atât de mult, adăugând că nașterea unui fiu era „un semn al harului divin“. Spre surprinderea și uimirea lui Mouffy, Aleksandru a continuat spunând că „îi făcea nespusă plăcere să vadă că Nicolae își îndeplinea bine îndatoririle, întrucât într-o bună zi o mare responsabilitate avea să apese pe umerii lui, deoarece el îl considera drept înlocuitorul lui, și asta mult mai devreme decât se presupunea, ținând seama că se va întâmpla cât timp el era încă în viață“.

„Stăteam ca două stane de piatră“, își amintea ea. „Cu ochii larg căscați!“

„Am rămas ca trăsniți“, declara Nicolae, care a simțit cum „un abis se deschide sub picioarele lui, în care îl aruncă o forță irezistibilă“.

„Păreți surprinși“, a spus țarul, explicând că acum Constantin era decis să renunțe la tron. „În ceea ce mă privește, am hotărât să renunț la funcțiile mele și să mă retrag din lume.“ Nicolae și Mouffy plângeau.

Constantin a pus lucrurile în mișcare, cerându-i lui Aleksandru permisiunea de a divorța, astfel încât să se poată însura cu iubita lui poloneză. În luna septembrie a acelui an, Aleksandru I, însoțit de Nicolae, l-a vizitat pe Constantin și a fost de acord. În vara anului 1820, Constantin s-a recăsătorit. Acum, Aleksandru I le-a spus fraților lui: „Eu vreau să abdic“.

„Niciodată nu ne trecuse prin minte o asemenea idee!“ susținea Mouffy. Amândoi au susținut cu prea multă tărie acest lucru, din moment ce știau prea bine că era ceva posibil. Împărăteasa Elisabeta remarca ambiția lui Nicolae, care nu „are decât o singură idee în cap — să domnească“.

La începutul anului 1821, Constantin i-a scris lui Aleksandru, renunțând la tron. Pe 16 august 1821, Aleksandru a semnat un manifest, numindu-l „ca succesor pe al doilea frate al nostru, Nicolae“.[362] „Împăratul ne-a dat de înțeles acest lucru“, scria Nicolae, „dar nu a dezvoltat ideea,

iar noi am făcut toate eforturile de a ocoli (subiectul).“ Din păcate și în mod fatal, acest lucru nu a fost făcut public niciodată.[363]

*

În februarie 1821, prințul Alexandru Ipsilanti, un fanariot fost adjutant al țarului, a intrat cu o armată eterogenă în Moldova subordonată Imperiului Otoman, sperând să instige la o rebeliune a creștinilor ortodocși contra sultanului și să forțeze astfel intervenția rușilor. Invazia a fost repede anihilată, iar Ipsilanti a fost nevoit să-și salveze viața fugind, însă incidentul a fost jenant pentru Aleksandru I, care nu luase măsurile necesare. Țarul era sigur că mișcarea fusese ordonată de diabolicul Comité Central revoluționar de la Paris, pentru a le distrage atenția Aliaților, „împiedicându-ne să distrugem alte sinagogi ale Satanei“. Dar grecii din toate teritoriile otomane s-au răzvrătit, Mahmud al II-lea l-a spânzurat pe patriarhul de la Constantinopol, ceea ce i-a determinat pe ruși să se mobilizeze în sprijinul fraților lor creștini.

Kapodistrias, ministrul de Externe al lui Aleksandru I, care împărțea portofoliul cu Nesselrode, considera că Rusia trebuia să-i susțină pe greci, însă Metternich, temându-se de extinderea influenței rusești în Est și de liberalismul revoluționar în Vest, l-a îndemnat pe Aleksandr să trateze mișcarea lor drept „criminală“. Era o „capcană“, bombănea țarul, care până la urmă l-a demis pe Kapodistrias și l-a susținut pe Metternich. „Cabinetul rus a distrus dintr-o singură lovitură marile realizări ale lui Petru cel Mare și ale tuturor succesorilor lui“, exulta Metternich.[364]

„Uriașa povară a cârmuirii[365] îl vlăguia pe Aleksandru I. Își imagina că vedea lucruri care nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să le facă, de exemplu: i se părea că lumea își bătea joc de el, imitându-l comic și făcând semne cu subînțeles“, scria Mouffy. Din cauza surzeniei, care se agravase, se izola tot mai mult, ceea ce l-a făcut să o critice pe Mouffy, care a plâns, auzind „remarcile și reproșurile lui“, deși foarte repede țarul a reînceput să se poarte afectuos cu ea.

„Vampirul“ atotputernic, Arakceev, a profitat de lungile absențe din țară ale lui Aleksandru I și de lasitudinea lui paranoică pentru a-i distruge pe cei mai apropiați slujbași ai împăratului. Când a plecat la Verona, țarul a poruncit să fie desființate „societățile secrete de toate denominațiile“, însă, în lipsa lui, Arakceev s-a prevalat de acest ordin pentru a-l ataca pe Golițîn, dezlănțuindu-l împotriva acestuia pe arhimandritul Fotie, un agitator al ortodoxiei conservatoare,

care l-a acuzat de apostazie revoluționară și a dat în vileag „planul pentru revoluție“. Împăratul l-a demis pe prietenul lui din funcția de ministru al Educației. L-a demis, de asemenea, pe Volkonski din funcția de șef al statului-major, înlocuindu-l cu baronul Hans-Karl Dibich, un german care fusese de multă vreme în serviciul armatei Rusiei. „Căile Domnului sunt necunoscute“, a zis Volkonski, „dar singurul lucru pe care nu-l regret este că într-o bună zi împăratul va afla cu siguranță infamiile ticălosului (Arakceev), care a cauzat căderea în dizgrație a atâtor oameni onești.“

La 6 iunie 1824, Sofia Narîșkina, fiica preaiubită a lui Aleksandru I, a murit exact înaintea nunții. Împăratul a aflat vestea în timpul paradei de dimineață. A pălit și a spus: „Am fost pedepsit pentru toate erorile din comportamentul meu“, după care a continuat trecerea în revistă a trupelor.

„Dumnezeu te-a întors miraculos din calea păcatului“, a confirmat Golițîn, pe un ton necruțător. „A luat înapoi la El fructul acestei legături care nu ar fi trebuit să se înfiripe niciodată.“

„Nu te îngrijora pentru mine“, îi scria Aleksandru I lui Arakceev. „Este voia Domnului, iar eu știu cum să mă supun smerit. Îndur durerea cu resemnare și mă rog lui Dumnezeu să-mi întărească sufletul.“ Îndoliat, a plecat să se reculeagă la domeniul lui Arakceev, în Gruzino.

Pe 7 noiembrie, Neva s-a revărsat, inundând cartiere întregi, omorând mulți oameni; reîntors la Palatul de Iarnă, țarul a organizat acțiunile de salvare a populației. Pe urmă, Elisabeta s-a îmbolnăvit grav. Aceste lovituri l-au făcut să se reapropie de soția lui, pe care o neglijase atâta timp, dar căreia i-a promis acum un lung sejur în sud, prilej pentru el să se odihnească, iar pentru ea să se întremeze. Relațiile cu Imperiul Otoman erau încordate, așa că era nevoie să inspecteze armatele și să le epureze de revoluționari. „Știu că sunt înconjurat de asasini“, reflecta el. Exact înainte de a pleca, a venit la el un tânăr căpitan din Armata a doua, cantonată în Ucraina, pe nume John Sherwood, originar din comitatul Kent, care l-a prevenit, prin intermediul doctorului Wylie, că niște conspiratori puneau la cale o lovitură de stat.

În aceste clipe sumbre, pe 1 septembrie 1825, Aleksandru I și Elisabeta au pornit în luna de miere, pe care nu o avuseseră niciodată.

Pe 23 septembrie, țarul a sosit întâi la Taganrog, un port la Marea Azov, însoțit doar de doctorul Wylie, Volkonski (care revenise în anturajul său) și șeful statului-major, Dibich. Aleksandru a supravegheat amenajarea unei mici vile, cu un singur etaj. Peste zece zile, a venit și Elisabeta. Întrebându-l

când intenționa să se întoarcă la Sankt-Petersburg, „ca să mă pot pregăti pentru plecarea lui, (Aleksandru) mi-a răspuns: «Cât mai târziu cu putință… nu înainte de Anul Nou». Lucrul acesta m-a binedispus pentru toată ziua“.

După o lună, contele Mihail Voronțov, numit recent guvernator-general al Noii Rusii, l-a invitat pe țar să inspecteze Crimeea. Aleksandru a acceptat, însă înainte de plecare a primit confirmarea că exista într-adevăr o conspirație împotriva lui. Apoi, a aflat de tragedia care se abătuse asupra lui Arakceev.[366]

*

Soția „Vampirului“, o femeie de rând, cu ochi negri și trup de grenadier, Anastasia Minkina, îi terorizase de multă vreme pe țăranii din Gruzino, pentru a impune cu forța disciplina care l-a impresionat atât de mult pe țar. La 6 septembrie, Minkina a poruncit ca servitoarea ei să fie bătută și închisă apoi cu alte două fete, în temniță. A doua zi, slujnica bătută și fratele ei s-au furișat în dormitorul lui Minkina și i-au tăiat beregata cu sălbăticie, aproape decapitând-o.

Arakceev a abandonat treburile guvernului și a plecat imediat la Gruzino, unde s-a aruncat pe jos, urlând în gura mare: „Voi ați ucis-o. Omorâți-mă și pe mine. Omorâți-mă repede!“. Mulți șerbi au fost arestați și schingiuiți.

„Inima îmi palpită îndoliată, febra mă mistuie zilnic, de trei săptămâni nu mai dorm noaptea, amărăciunea și deprimarea, toate m-au vlăguit complet, mi-am pierdut memoria, îi povestea el împăratului. Nici nu l-ai mai recunoaște pe credinciosul tău slujitor.“

„Spuneai că nu știi încotro să te duci“, i-a răspuns Aleksandru, încercând să-l aline pe Arakceev. „Vino la mine. Niciun prieten nu-ți poartă o afecțiune atât de sinceră (ca mine).“ Însă, totodată, îl îndemna să se întoarcă la îndatoririle lui. Douăzeci și cinci dintre servitorii lui Arakceev au fost bătuți cu cnutul; mulți au murit.[367]

În timp ce șerbii lui Arakceev erau schingiuiți, Sherwood, care primise ordin de la Aleksandru să investigheze, a dat în vileag ambele societăți secrete. Societatea Sudică, mai radicală, consolidată prin alianțe cu alte grupări, Societatea Patriotică Secretă Polonă și Slavii Uniți, plănuia să-l asasineze pe Aleksandru I în timpul ședерii la palatul nepoatei lui Potemkin, Sașenka Branițka. Nume mari erau implicate în complot. Sherwood urma să transmită aceste dovezi la o ședință cu Arakceev, care, neglijând siguranța împăratului „fiindcă suferea după o destrăbălată bețivă, grasă și ciupită de vărsat“, cum se exprima Sherwood, nu s-a mai

prezentat la întâlnire. Însă rapoartele au ajuns, până la urmă, la Aleksandru I, când se afla în Taganrog.

Aleksandru nu mai avea de ales acum: trebuia să acționeze. Poruncind arestarea conspiratorilor din Societatea Sudică, a plecat din Taganrog, pentru a călători fericit pe țărmurile Crimeii, spunându-i lui Volkonski: „O să mă mut în Crimeea… și o să trăiesc ca un muritor de rând. Sunt douăzeci și cinci de ani de când slujesc țara, iar după atâta timp și soldații au dreptul să se retragă… Vei demisiona și tu, ca să fii bibliotecarul meu“.

Pe 27 octombrie 1825, țarul a răcit, iar apoi a făcut febră. La 4 noiembrie, era grav bolnav, deși a reușit să se întoarcă la Taganrog, unde Elisabeta și doctorii l-au îngrijit. Wylie a vrut să-i dea medicamente, dar Aleksandru a refuzat, spunându-le, se pare, celor din suita lui: „De ce să fiu precaut? Am două sfinte care se roagă pentru mine, regina Luise a Prusiei și scumpa mea soră“, Catiche. Dacă această poveste este adevărată, cele două regine erau într-adevăr iubirile vieții lui. Timp de câteva zile, a părut să se însănătoșească, dar pe urmă febra a crescut. Doctorul Wyle a început să fie îngrijorat.

Pe 14 noiembrie, Aleksandru se simțea mai bine, dar, când s-a ridicat ca să se bărbierească, a leșinat. Îndemnată de Volkonski, Elisabeta l-a implorat pe împărat să accepte Sfânta Spovedanie.

— În ce stare mă aflu de fapt? l-a întrebat el pe Wylie. Mi se apropie sfârșitul?

— Da, Sire, a răspuns scoțianul. Majestatea Voastră Imperială a respins tratamentul prescris de mine. Vorbesc acum nu ca medic, ci ca un om onest. Este de datoria mea ca bun creștin să vă spun… Nu mai este timp de pierdut“. Aleksandru s-a spovedit și s-a împărtășit, alternând între clipe de trezie și de leșin. Dibich i-a scris împărătesei văduve, la Sankt-Petersburg, și lui Constantin, moștenitorul de drept, aflat la Varșovia; familia se ruga lui Dumnezeu. Devreme, la 17 noiembrie, Aleksandru se simțea mai bine. „Astăzi, este o îmbunătățire foarte evidentă în starea împăratului“, îi scria Elisabeta Mariei. „Chiar și Sir James se declară mai mulțumit de evoluția cazului.“ Însă în seara aceea, țarul a intrat în comă, iar Wylie a știut că Aleksandru era pe moarte, probabil din cauza febrei tifoide. La 10:50 a.m., la 19 noiembrie, Aleksandru I, în vârstă de patruzeci și șapte de ani, s-a stins din viață. „Îngerul nostru este în Ceruri, scria Elisabeta, iar eu din păcate sunt pe pământ.“ Împărăteasa reflecta la viața lor: (am fost) „prieteni din copilărie. Împreună, am traversat toate etapele existenței. Adesea distanți, întotdeauna am știut să ne regăsim unul pe

celălalt. În cele din urmă, intrând pe făgașul adevărat, abia am apucat să gustăm din dulcea noastră uniune, fiindcă tocmai în aceste momente el mi-a fost luat de lângă mine“. Vegheat de micul anturaj, acest deces pe malul mării, într-o vilă ca o bijuterie într-un orășel de provincie, era lipsit de acea tradițională dramă a paturilor de moarte imperiale, dar însăși absența unor martori oficiali a făcut ca acel moment să devină unul dintre marile mistere ale dinastiei Romanov: murise Aleksandru I cu adevărat sau țarul mistic își falsificase propria-i moarte?[368]

Trupul a fost îmbălsămat de doctori, care n-au avut însă mijloacele existente la Sankt-Petersburg, așa că încercarea lor a fost nereușită. Foarte repede, duhoarea a devenit atât de intensă, încât te usturau ochii, iar fața defunctului era înnegrită și de nerecunoscut.[369]

În confuzia periculoasă din următoarele câteva zile, imperiul va avea, teoretic, doi împărați, dar în realitate niciunul.

---

[307] Trei dintre noile ministere — Interne, Justiție și Finanțe — erau rezultatul desființării vechiului post de procurator-general. Prietenul lui Aleksandru, Kociubei (ridicat la rangul de conte, apoi surghiunit de Pavel I), a devenit pe termen lung ministru de Interne, cu Stroganov în calitatea de ministru-adjunct. Contele Aleksandr Voronțov, anglofilul care o slujise și pe Ecaterina cea Mare, a devenit ministru de Externe, cu Czartoryski adjunct. Novosiltev era ministru-adjunct al Justiției. În august, a fost cooptat și La Harpe, sperând să-și promoveze agenda liberală. (*N.a.*)

[308] Stăpânirea rusă asupra insulelor Ionice, luate de la francezi în 1799, i-a permis lui Aleksandru I, sfătuit de nobilul Ioannis Kapodistrias, din Corfu, să promoveze experimental constituția liberală din Republica celor Șapte Insule, cum s-a numit atunci, ceea ce a și făcut pretutindeni, cu excepția Rusiei. În interiorul Rusiei, realizările trainice ale experimentului său liberal au fost în domeniul educației. Printre altele, a înființat un nou Minister al Învățământului Public, condus de bătrânul Zavadovski (amantul Ecaterinei cea Mare în perioada 1774–1776), a reorganizat Universitatea din Moscova, a deschis noi universități la Vilnius, Tartu, Harkov, Kazan și, mai târziu, Sankt-Petersburg, precum și licee pentru funcționarii publici, cea mai renumită fiind școala de la Țarskoe Selo, unde Pușkin a fost unul dintre primii elevi. (*N.a.*)

[309] După ce nu reușise să-l salveze pe Pavel I, Arakceev se retrăsese la domeniul său de la Gruzino, unde a înălțat un moment închinat țarului defunct, cu următoarele cuvinte săpate în aur: „Inima mea este pură și sufletul meu nu are niciun reproș în fața Ta“. Pe lângă disciplina și eficiența care îl caracterizau, nestrămutata lealitate manifestată față de Pavel I și militarismul sever al

acestuia, precum și devotamentul lui față de Aleksandru I (mottoul lui era *Devotat fără lingușeli*) sunt tot atâtea explicații pentru ascensiunea la putere a lui Arakceev. (*N.a.*)

[310] Caracterul lui Aleksandru I: Roberts, p. 295. Coulaincourt citat în Price, p. 37. Carnaval: Nikolai Mihailovici, *Elisabeta*, vol. 2, pp. 43–50, Elisabeta către mama ei, 6/18 septembrie, 9/21 septembrie; 24 septembrie/6 octombrie 1801. Liberalism: Rey, pp. 87–130; Cartoryski, vol. 1, pp. 257–270; schimbare în politica externă, *ibidem*, pp. 271–279; încoronare, tristețe sporită, *ibidem*, p. 278; întâlnire cu regele Prusiei (1802), *ibid.*, p. 283; Kammenostrovki, *ibid.*, p. 290; ministere, *ibid.*, pp. 297–304; universități, *ibid.*, p. 307. Memel, întâlnire cu prusacii, 29 mai 1802: Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 25–26; reforme și Comitetul Secret, *ibid.*, pp. 26–32. Șerbia: LeDonne, pp. 84–91; șerbi surghiuniți pentru insolență (1760), prevedere abrogată în 1802, *ibid.*, pp. 211–214. Concepția liberală a lui Aleksandru I privind acuzația de omor ritualic lansată de ruși la adresa evreilor: John Klier, „Krovavîi navet v Russkoi provoslavnoi tradiții", în M. Dmitriev (ed.), *Evrei I Hristiane v pravoslavnîh obșchestavah vostocinoi Evropî* (în continuare, Klier), pp. 191–192. Abolirea Expediției Secrete și înlocuirea ei cu Ministerul de Interne condus de Kociubei și, mai târzu, sub conducerea guvernatorilor-generali al Sankt-Petersburgului, plus ministerele de Interne, Justiție și Război: Le Donne, pp. 125–127; Arakceev revine ca inspector al artileriei, cu grad de general, *ibid.*, pp. 102–103; noi ministere, Consiliul de Stat, mefiența lui Aleksandru I față de marea nobilime, *ibid.*, pp. 105–112; Arakceev, pp. 84–109.

[311] Maria Narîșkina: Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, pp. 2–131, 10 iunie 1804; *ibid.*, vol. 2, p. 145 — moartea copilului Narâșkinei, Elisabeta către mama ei, 21 noiembrie/ 3 decembrie 1804; *ibid.*, p. 253 — comportamentul lui Catiche, Elisabeta către mama ei, 29 august/10 septembrie 1807; *ibid.*, p. 278 — moartea Lisinkăi Alexandrovna, 2/14 mai 1808; Catiche, pp. 27–31: scrisorile pasionate ale lui Aleksandru adresate ei, 15, 19, 20, respectiv 24 septembrie 1805; *ibid.*, p. 84 — mica mea familie, Aleksandru către Catiche, 18 ianuarie 1812; *ibid.*, p. 82 — fericirea mea în mijlocul micii mele familii, 24 decembrie 1811; *ibid.*, p. 67 — mă interesează copiii mei, 25 aprilie 1811; *ibid.*, p. 72 — mulțumesc pentru bunătatea față de mica mea familie, 5 iulie 1811; Binyon, p. 560; Vigel, citat. Rochia Narîșkinei, Choiseul-Gouffier citat de Golovina, p. 55; Narîșkini, *ibid.*, p. 191. B. Arutunova (ed.), *Lives in Letters: Fifteen Letters froms Tsar Alexander I to Princess Z. A. Volkonskaya* (în continuare, *Lives in Letters*), p. 97. Aleksandru se simte eclipsat de Napoleon: Czartoryski, vol. 1, pp. 331–335; Catiche, p. 83: Napoleon ca geniu infernal, 24 decembrie 1811; *ibid.*, pp. 112–118 — Napoleon ca talent transcendent, 18 septembrie 1812.

[312] Numit acum oficial ca ministru de Externe, Czartoryski nu se bucura de prea multă încredere la Curte, deși pentru el rolul tot mai contradictoriu pe care îl avea ca patriot polonez în slujba țarului Rusiei se reducea la cazul unui liberal în slujba unui autocrat: „Nu aveam nicio înclinație de a sluji Rusia…, aflându-mă acolo din pură întâmplare, ca o plantă exotică pe meleaguri străine". (*N.a.*)

[313] Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 34–39; Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 175, Aleksandru la Austerlitz, Elisabeta către mama ei, 11/23 decembrie 1805, Dominic Lieven, *Russia against Napoleon* (în continuare, Lieven), pp. 43–47; Rey, pp. 158–174. Napoleon/Austerlitz: Roberts, pp. 357–90, inclusiv citate din Napoleon despre aroganța lui Dolgoruki; scrisoare către Joséphine despre nimicirea armatei ruse; despre Aleksandru, ca inconsecvent și slab, *ibidem*, p. 359; Francisc face dragoste cu o singură femeie, *ibid.*, p. 392; Czartoryski în calitatea de ministru rus, *ibid.*, p. 268; Aleksandru I eclipsat de Napoleon, ostilitate față de opinia lui Czartoryski despre Dolgoruki, Aleksandru își bate joc de cancelarul Voronțov, *ibidem*, pp. 331–335.

[314] Roberts, p. 390; Eylau, pp. 442–445; Friedland, pp. 449–455; Lieven, pp. 43–47; Rey, pp. 174–178; Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 41–45; Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 240, Elisabeta către mama ei, 16 martie 1807.

[315] Tilsit: Roberts, pp. 456–463, inclusiv pp. 459–460; Napoleon a sporovăit; Aleksandru I despre ochii cenușii ai lui Napoleon, adresându-i-se Sophiei de Tisenhaus, ulterior contesă de Choiseul-Gouffier, citat de Roberts, p. 635; duplicitatea lui Aleksandru I, *ibidem*, p. 29; Rey, pp. 178–186; Lieven, pp. 46–56; Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, impenetrabilitate, Korff, p. 21; Napoleon — „îmi scapă ceva“, apropo de Aleksandru; războiul cu Finlanda, frumusețile Petersburgului, *ibidem*, p. 65. NM, *Elisabeth* — despre lipsa de lealitate a familiei, împărăteasa văduvă, Constantin, Catiche —, Elisabeta către mama ei, 29 august/10 septembrie 1807. Catiche către Aleksandru: scrisori despre Napoleon și căsătoria cu prinți stupizi sau deștepți, glume proaste — din 26 aprilie, 5 mai, 13 mai; despre Tilsit, scrisoarea din 25 iunie 1807, *ibid.*, pp. 33–42; *ibid.*, p. 43 — Aleksandru către Catiche despre cine râde la urmă (1808); despre posibilitatea căsătoriei lui Catiche cu împăratul Francis, cu Napoleon, cu Oldenburg, *ibid.*, p. 292, împărăteasa Maria către Aleksandru, 11 mai 1807, și zvonurile lui Napoleon despre Catiche; Catiche dispusă să fie soția lui Napoleon, dacă interesele statului o cer, *ibid.*, p. 297, Maria către Catiche, 23 decembrie 1809, și refuzul propunerilor lui Napoleon, Catiche către Maria, 26 decembrie 1809.

[316] Aleksandru I l-a numit ministru de Externe și, ulterior, cancelar pe francofilul conte Nikolai Rumiantev. În vârstă de patruzeci și patru de ani, acesta pledase împotriva unei alianțe cu Anglia și pentru o alianță cu Franța, încă din 1804. Fiu al marelui mareșal din timpul Ecaterinei a II-a (și, posibil, nepot al lui Petru cel Mare), acesta era un spirit universal, pasionat colecționar de cărți și naturalist (orhidee și fluturi poartă denumiri în memoria lui), care sponsorizase prima circumnavigație a rușilor în jurul lumii, astfel încât inițial Golful Bodega din California s-a numit Golful Rumiantev. (*N.a.*)

[317] Catiche nu mai era disponibilă, fiindcă se măritase cu unul dintre prinții suavi, dar stupizi pe care ea îi prefera: prințul Georg de Oldenburg. Anterior, fusese îndrăgostită de prințul Piotr Bagration, un georgian rusificat și general impetuos, care fusese protejatul lui Suvorov. Bagration era însurat cu o fiică a Katinkăi Scavronskaia (acum contesă Litta) — Katia. În timpul domniei lui Pavel I, Bagration se îndrăgostise de Katia, dar ea îl iubea pe Peter von der

Pahlen. Când Pavel I a aflat pe cine iubea Bagration, a insistat să se ocupe personal de căsătorie. „Bagration s-a însurat cu tânăra (stră-)nepoată a marelui prinț Potemkin“, relata Langeron. „(Dar) această soție bogată și superbă nu era potrivită pentru el. Bagration era un adevărat ostaș, având tonul și manierele unui militar de carieră, iar în plus era și foarte urât. Pe cât de albă era soția lui, pe atât de negru era el, neputând să fie fericită cu un asemenea soț…“ În scurt timp, Bagration s-a îndrăgostit de marea ducesă Catiche, iar prințesa Bagration avea să devină una dintre cele mai cunoscute femei din Europa. (*N.a.*)

[318] Lieven, pp. 70–85. Conferința de la Erfurt: Roberts, pp. 488–493, inclusiv scrisorile lui Napoleon; Rey, pp. 186–211; Arakceev, pp. 110–138. Arakceev „Vampirul“: Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, p. 266; Le Donne, pp. 102–105, 112. Speranski: Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 58–63, inclusiv citatul din Arakceev; Consiliul de Stat și invidia generalului, *ibidem*, pp. 68–71; Batenkov despre diferențele între Speranski și Arakceev, *ibid.*, pp. 71–72. Elisabeta deranjată de Savary și alianța cu Franța: Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 199, Elisabeta către mama ei, 23 august 1807. Talleyrand: Rosalynd Pflaum, *Ba Influence and Desire* (în continuare, Pflaum), pp. 61–101. Război cu Suedia: Michael Josselson și Diana Josselson, *The Commander: A Life of Barclay de Tolly* (în continuare, *Barclay*), pp. 46–72; reforme ca ministru de Război, pp. 73–90. Aleksandru, caracter evaziv: Roberts, p. 295; Price, p. 37.

[319] Războiul cu Suedia: *Barclay*, pp. 46–73; Arakceev, pp. 114–126. Pace; numirea lui Rumiantev: Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 344, Elisabeta către mama ei, 7/19 septembrie 1809.

[320] Roberts, pp. 295, 517, 537–541; Catiche, p. 48 — căsătoria lui Napoleon cu Anna, Aleksandru I către Catiche, 23 decembrie 1809; căsătoria lui Napoleon, *ibidem*, p. 297, Maria către Catiche, 23 decembrie 1809.

[321] Întrucât dinastia Vasa nu avea urmași, suedezii au ales un general francez revoluționar, mareșalul Jean-Baptiste Bernadotte, prinț de Pontecorvo, ca prinț moștenitor al tronului; acesta a devenit regele Carol al XIV-lea Ioan al Suediei. A domnit în Suedia până în 1844, iar dinastia lui conduce Suedia și astăzi. (*N.a.*)

[322] Gruzino și Minkina: Arakceev, pp. 84–110. Descrierea lui Arakceev, Minkina cu figură de grenadier: A. K. Gribbe, „Graf Alexei Andreevici Arakcheev, v 1822–1826“, *RS*, 1875, nr. 12, pp. 84–124; *Catiche*, p. 52, Aleksandru despre Gruzino, 7 iunie 1810. Reformele lui Barclay ca ministru de Război: *Barclay*, pp. 73–90; LeDonne, pp. 101–105. Sfârșitul relației cu Maria Narîșkina: Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, p. 71; A. N. Krîlov-Tolstikevici, *Imperator Alexandr I i imperatrița Elizaveta* (în continuare, Krîlov-Tolstikevici), p. 163.

[323] La ambasada din Paris, Karl von Nesselrode, factotumul lui Aleksandru I, interpreta rapoartele scumpe și stufoase ale lui Talleyrand, în care țarul avea numele de cod „Louise“, iar Talleyrand însuși figura drept „Chipeșul Leandru“. Lui Nesselrode i s-a alăturat aghiotantul lui Aleksandru I, Aleksandr Cernîșev, douăzeci și șapte de ani, nepot al lui Lanskoi, amantul Ecaterinei cea Mare; Cernîșev a infiltrat o „cârtiță“ în Ministerul de Război al lui Napoleon. De asemenea, culegea informații secrete din splendidele saloane din Paris,

pătrunzând chiar în budoarele unor parizience foarte bine informate, care „se uitau unele la altele ca niște pisici sălbatice, când apărea (faimosul) Lovelace al Nordului“, excitate de „vestimentația lui, costumul mulat perfect pe un trup ca de viespe, pălăria cu pană elegantă, părul cu bucle mari răvășite, trăsăturile de tătar, ochii aproape perpendiculari…“, conform descrierii făcute de Laure Junot, ducesă d'Abrantès, probabil una dintre cuceririle lui. (*N.a.*)

[324] Rey, pp. 212–232; Arakceev, pp. 138–150. Declinul alianței ruso-franceze: Lieven, pp. 60–101, pregătiri făcute de Arakceev și Barclay, *ibidem*, pp. 100–137; informații culese de Cernîșev și Nesselrode, *ibid.*, pp. 79–82; Sistemul Continental, *ibid.*, pp. 548–550; pregătirile rușilor, *ibid.*, pp. 562–567; scrisori Napoleon–Aleksandru, *ibid.*, pp. 563–564. Aleksandru înființează ministerul poliției: LeDonne, pp. 127–130; Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 83–91. Aleksandru și Barclay reformează armata: Barclay, pp. 91–146; Catiche, p. 54: va curge sânge, 26 decembrie 1810; *ibid.*, p. 57 — familia mea este la picioarele tale, 19 ianuarie 1811; *ibid.*, p. 67, 25 aprilie 1811; *ibid.*, p. 72 — Ce e logic să așteptăm de la Napoleon?, reforma lui Speranski, 5 iulie 1811; *ibid.*, p. 78 — „Viața mea este (...) chinuită“, 10 noiembrie 1811. Despre tensiuni și pregătiri: Adam Zamoyski, *1812: Napoleon's Fatal Marche on Moscow* (în continuare, Zamoyski, 1812). Despre Cernîșev: Bruce Menning, „A. I. Chernyshev: A Russian Lycurgus“, *Canadian Slavonic Papers*, 1988, pp. 30–32 (în continuare, Menning), pp. 190–219. Avertizări la adresa lui Napoleon: raportul lui Caulaincourt către Champagny, duce de Cadore, ministru de Externe, 19 septembrie 1810, citat în Price, p. 37.

[325] Emanuel Narîșkin s-a distins doar prin longevitate: în mod uluitor, a ajuns să fie șambelan la Curtea ultimului țar, murind abia la 31 decembrie 1901. Și mama lui, Maria Narîșkina, a avut o viață lungă, recăsătorindu-se după moartea soțului ei și trăind până în 1854. (*N.a.*)

[326] Basarabia, partea Moldovei dintre fluviile Nistru și Prut, nu era singura lui cucerire teritorială sudică: după moartea lui Pavel I, Aleksandru anexase oficial principalul regat al Georgiei, Khartlia-Kakhetia. Când generalul Lazarev, guvernator al Imperiului Rus, a arestat-o pe regina văduvă Mariam, aceasta l-a înjunghiat, omorându-l. A fost adusă la Sankt-Petersburg, unde lumea se temea să nu-l asasineze pe Aleksandru I. Dar, tratată cu deferență, ucigașa regină a Georgiei a devenit un ornament exotic al Curții rusești, unde a participat la toate încoronările, trăind până în 1850. În 1803, prinții Dadiani din Megrelia, pe coasta Mării Negre, au intrat sub protectorat rusesc. În 1809, regele Solomon al II-lea din Imeretia, aliat acum cu otomanii, s-a luptat cu trupele rusești până în 1810, când Aleksandru I l-a detronat și a anexat regatul. Rușii aveau nevoie de un port pentru a lega Caucazul de Odessa: cel mai bun port era Suhumi, aflat sub cârmuirea prinților din Abhazia. Acești prinți își schimbau adesea religia și numele, după cum puterea oscila între otomani și ruși, în funcție de care imperiu era învingător la un moment dat sau altul. Acum, prințul Abhaziei, Sefer-Bei, convertit la ortodoxism și aliat al Rusiei, și-a schimbat numele în prințul Gheorghi Șervașidze și a oferit acces Rusiei la portul Suhumi. (*N.a.*)

[327] Marea Armată (în fr., în text). (*N.t.*)

[328] Informațiile se bazează pe Lieven, Roberts, Zamoyski, *1812*, și Rey; decizii personale bazate pe corespondența lui Aleksandru I cu Catiche și prințul Golițîn. Corespondența esențială purtată de Aleksandru și Rostopcin cu Kutuzov este din L. G. Beskrovnîi (ed.), *M. I. Kutuzov. Sbornik dokumentov*, p. 4. Căderea lui Speranski, ascensiunea lui Rostopcin: Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 91–119; revelații religioase și relația cu prințul Aleksandr Golițîn, *ibidem*, pp. 160–167 și Koșelov, *ibid.*, pp. 175–176. Oligarhia nobililor/familiilor îl limitează pe țar, „*Ei* mi l-au luat pe Speranski, care era mâna mea dreaptă“: LeDonne, pp. 105–112; Lieven, pp. 86–90; manevre diplomatice cu Austria, *ibid.*, pp. 91–94; Kutuzov și războiul cu turcii, *ibid.*, p. 95; Rey, pp. 233–257; Catiche: santinelă la post, nu mai sărută picioarele, 21 noiembrie 1811; *ibid.*, p. 83 — ființă infernală, 24 decembrie 1811; *ibid.*, p. 84 — întunecarea orizontului, 18 ianuarie 1812. Relațiile se deteriorează: Roberts, pp. 557–564. Napoleon, mărimea armatei, pleacă de la Paris, cere sprijinul Imperiului Otoman: Roberts, pp. 564–579. Georgia: Rayfield, pp. 259–271.

[329] Lieven, pp. 138–173. Avertizările lui Caulaincourt și răspunsul lui Napoleon: Roberts, p. 567; strategia lui Napoleon și desfășurările armate, *ibid.*, pp. 569–570; pleacă de la Paris, *ibid.*, p. 575; efective Grande Armée, *ibid.*, pp. 576–579, „cea mai mare forță de invazie“; traversează râul Neman, *ibid.*, p. 580; scindări în comandamentul militar rus, *ibid.*, p. 581.

[330] Retragere: Lieven, pp. 138–173; Roberts, pp. 580–599; butada lui Balașov și scrisorile lui Napoleon către Aleksandru I, *ibidem*, p. 586; Napoleon îl urmărește pe Barclay, *ibidem*, p. 594; Smolensk, citatul „până la urmă, i-am prins“, *ibidem*, pp. 596–597. Recriminări la comandamentul suprem și misticism lui Aleksandru I: Bagration către Arakceev și Ermolov, de la Vilnius la Moscova, în Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 91–119; revelații religioase și relația cu prințul Aleksandr Golițîn, pp. 160–167 și Koșelov, pp. 175–176. Kutuzov, impus lui Aleksandru de către oligarhi, familii: Le Donne, p. 108; Catiche, p. 98: Constantin, incurabil cârcotaș, de ce a trebuit să părăsești armata, iunie 1812; Aleksandru către Catiche, venirea mea la Moscova nu a fost în zadar, m-a făcut să plâng ca un copil, 12 iulie 1812, *ibidem*, p. 102; vina este a ta, 5 august 1812, *ibid.*, p. 104; Aleksandru către Catiche, 8 august 1812, alegerea lui Kutuzov, *ibid.*, p. 105; explicația lui Aleksandru, 18 septembrie 1812, *ibid.*, pp. 112–118; GARF, 679, 1, 6, pp. 2–3, Aleksandru I îl numește pe Kutuzov, 8 august 1812; RGVIA, 1/L 1, 3574, III, 56, Kutuzov către Rostopcin, 17 august 1812.

[331] Fără limită, până la exces, pe viață și pe moarte (în fr., în text). (*N.t.*)

[332] Borodino și după: Lieven, pp. 174–214. Nimeni nu știe exact mărimea armatelor: aceste cifre sunt furnizate de Lieven; Roberts estimează 103 000 de soldați la Napoleon, respectiv 120 000 la Kutuzov; Roberts, pp. 600–606; cea mai sângeroasă bătălia până la Marna, cifrele pierderilor omenești, vezi Roberts, pp. 604, 607; RGIA, 1409, 1, 710, 1, p. 234, Kutuzov îi raportează lui Aleksandru I despre Borodino, cea mai sângeroasă dintre bătălii, retragerea, 29 august 1812; RGVIA, 1/L, 1, 1, 3574, IV, 22, abandonarea Moscovei de către

Kutuzov în seama lui Rostopcin, 1 septembrie 1812; RGIA, 1409, 1, 710, 1, p. 230, Kutuzov îi spune lui Aleksandru I că Rusia nu va cădea; RGVIA, fond VUA, 453, 19, Aleksandru I către Kutuzov, șoc, 7 septembrie 1812; GARF, 679, 1, 81, Aleksandru I către Kutuzov, 17 septembrie 1812; RGVIA, fond VUA, 453, pp. 20–22, Aleksandru către Kutuzov, 2 octombrie 1812. Interviurile colonelului Michaud cu Aleksandru I, citate în Shilder, vol. 3, pp. 124, 509–10.

[333] În aceste momente supreme, Catiche avea nevoie de ajutorul lui. Fostul ei iubit „Bagration a murit ieri: ți-am spus că deține documente care m-ar putea compromite oribil, dacă ar încăpea pe mâini străine“. Era vorba despre scrisorile de dragoste trimise de ea. Aleksandru i-a răspuns, liniștind-o că documentele erau acum în posesia lui. (*N.a.*)

[334] Lieven, pp. 215–241; Roberts, pp. 609–619; Catiche, p. 108, Catiche către Aleksandru, 3 septembrie 1812; *ibidem*, p. 108, „Ești acuzat cu vehemență“, 6 septembrie 1812; *ibid.*, p. 109, Aleksandru către Catiche, hotărârea mea; *ibid.*, p. 109, Catiche către Aleksandru, „Bagration a murit ieri“, 13 septembrie 1812; *ibid.*, pp. 112–118 — „acei șase kilometri fatali mi-au otrăvit toată bucuria victoriei“, 18 septembrie 1812; Catiche către Aleksandru, 23 septembrie 1812; *ibid.*, p. 123 — Aleksandru către Catiche, hârtiile lui Bagration, „misiunea mea a fost îndeplinită“, 24 septembrie 1812. Arderea Moscovei și Rostopcin: vezi Alexander Mikaberidze, *The Burning of Moscow: Napoleon's Trial by Fire 1812.*

[335] Pe 15 decembrie 1812, soțul preaiubit al lui Catiche, Georg de Oldenburg, a murit la numai douăzeci și patru de ani. (*N.a.*)

[336] Lieven, pp. 241–284; Catiche, p. 129, Aleksandru către Catiche, „Dumnezeu a făcut totul“, 2 noiembrie 1812; *ibidem*, p. 136 — Catiche către Aleksandru, „Încântarea este generală“, 25 noiembrie 1812; *ibid.*, p. 142 — moartea prințului George, Catiche către Aleksandru, 15 decembrie 1812. După Borodino, *Barclay*, pp. 145–146. Retragere: Roberts, pp. 634–635 și citează pe Aleksandru către Tisenhaus, ulterior contesă Choiseul-Gouffier, despre Napoleon, „În ce hal și-a putut prăpădi cariera!“.

[337] Aceasta se bazează pe următoarele: Lieven, capitolele 9–14; Price, capitolele 3–7; Rey, pp. 258–270; Roberts, pp. 642–660. Scrisorile lui Aleksandru în Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, scrisorile Elisabetei în Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*; Arakcheev, pp. 158–170; Barclay, pp. 166–204. Profilul lui Metternich, citat din Stendhal, în Price, pp. 40–41; Lützen și Bautzen, *ibidem*, pp. 61–75; tratativele de la Reichenbach, *ibid.*, pp. 79–88; congresul de la Praga, *ibid.*, pp. 101–109; Schwarzenberg, *ibid.*, p. 115; curtea țarului, *ibid.*, p. 116, scrisoare către soția lui; înfrângerea de la Dresda, *ibid.*, pp. 119–127; Kulm, *ibid.*, pp. 127–134. Volkonskaia: *Lives in Letters*, pp. 92–132; Maria Fairweather, *Pilgrim Princess* (în continuare, Fairweather), pp. 57–71. Aleksandru I către confidentul său Aleksandr Golițîn, Aleksandru către Golițîn și negocierile cu aliații, descriere de Golițîn, Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 119–143; Catiche, p. 164, Aleksandru la Kalisz cu alianța prusacă, 23 februarie 1813; *ibidem*, pp. 174–185 — Catiche la Praga și Teplitz din 28

aprilie 1813; *ibid.*, p. 185 — Aleksandru, Lützen, Bautzen și după 14 mai 1813; *ibid.*, p. 190 — armistițiu, 28 mai 1813; *ibid.*, p. 193 — Catiche îl mituiește pe Metternich, 20 iulie 1813. Despre Nesselrode, trecutul: W. Bruce Lincoln, „The Ministers of Alexander II: A Survey of their Backgrounds and Service Careers", *Russian Review*, iulie 1975, nr. 34, pp. 308–323 (în continuare: Lincoln, *The Ministers*), p. 314.

[338] „Cucoane" și „cocote" (în fr., în text). (*N.t.*)

[339] Hazardul războiului a zădărnicit unele iubiri, înlesnindu-le pe altele. „În toiul unor mari mișcări strategice, prințesă, s-a întâmplat să primesc încântătoarea ta scrisoare", îi scria de la Leipzig Aleksandru I iubitei lui, Zinaida. Își cerea scuze că ultima ei epistolă de amor se rătăcise două zile, în vâltoarea luptelor, fiind uitată, „până să ajungă la mine, în buzunarele vastei garderobe a lui Volkonski, care a invocat motivul că o lăsase într-o a treia haină, deși purta deja două haine pe el". În timpul unui rar moment romantic pe câmpul de luptă, la Leipzig, printre nenumărate cadavre, prințul Volkonski a găsit o franțuzoaică de nouăsprezece ani, plângând pentru soțul ei care murise. Deși soția lui era în apropiere, în suita lui Aleksandru, Volkonski a luat-o cu el pe acea tânără, care i-a devenit amantă. Nu mai era de mirare, atunci, că uitase de scrisoarea de dragoste pentru împărat, pe care o avea în buzunar! Ulterior, și-a luat amanta cu el la Congresul de la Viena, unde aceasta îl vizita noaptea în Palatul Hofburg, deghizată în paj. (*N.a.*)

[340] Rey, pp. 261–277. Roberts despre Leipzig, *ibidem*, pp. 660–698; cotropirea Franței, *ibid.*, pp. 687–699. Price despre Bătălia Națiunilor, Aleksandru amenințat de cavalerie, *ibid.*, pp. 134–152; Frankfurt, *ibid.*, p. 161; planul lui Aleksandru pentru o republică franceză, *ibid.*, p. 117 (generalul Moreau); traversarea Rinului în Franța, *ibid.*, pp. 168–170; Congresul de la Châtillon, Castlereagh, *ibid.*, pp. 187–190; Schwarzenberg despre bufoneria lui Aleksandru, *ibid.*, p. 190; Aleksandru vs. Bourboni, *ibid.*, p. 191; republică sau regat, *ibid.*, p. 198; Blücher gravid cu un făt-elefant, înaintare, *ibid.*, p. 217. Pe drumul spre Paris cu miniștrii: Adam Zamoyski, *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and Congress of Vienna* (în continuare: Zamoyski, *Rites*). Citat din Metternich, *ibidem*, p. 108; Metternich îl mustruluiește pe Aleksandru, *ibid.*, pp. 116–117; amantă din clasa de mijloc, Catiche sosește, *ibid.*, p. 123; serile cu Aleksandru, *ibid.*, p. 132; Catiche, p. 196 — Aleksandru „viață de câine" la Teplitz, 5 octombrie 1813; *ibid.*, p. 198, nostalgie pentru Elveția, 15 decembrie 1813. Castlereagh cu Aleksandru: John Bew, *Castlereagh* (în continuare, Bew), pp. 335–351; Arakcheev, pp. 166–170; Barclay, pp. 166–186.

[341] Frații Mihail și Aleksei Orlov, amândoi ofițeri în regimentul de gardă și adjutanți ai țarului, erau fiii nelegitimi ai contelui Fiodor Orlov, fratele lui Grigori, amantul Ecaterinei cea Mare. (*N.a.*)

[342] Intrarea în Paris: Price, pp. 224–228; Arakceev, pp. 166–167; Barclay, pp. 200–201.

[343] Talleyrand „aur amestecat cu rahat": Price, p. 161; note către Marie Louise, p. 217; Talleyrand vrea regența, în locul Mariei Louise, *ibidem*, pp. 222–226; Aleksandru în casa lui Talleyrand, Senatul îl detronează pe Bonaparte, *ibidem*,

pp. 227–236; misiunea lui Caulaincourt, Elba, *ibidem*, pp. 237–244; Roberts, pp. 700–716; Arakcheev, pp. 167–170; Barclay, pp. 194–204; Zamoyski, *Rites*, pp. 180–185; Catiche, p. 224, 8 aprilie 1814; *ibidem*, p. 228 — Aleksandru despre abdicarea lui Napoleon, 20 aprilie 1814.

[344] Familia Lieven făcea parte din vechea aristocrație germană din ținuturile baltice. Mama lui Christoph era redutabila contesă Charlotte Lieven, doamnă de onoare răspunzând de garderoba imperială, guvernantă a copiilor mai mici ai împăratului Pavel I. Soția lui, Dorothea, era o Benckendorff, fiică a celei mai bune prietene (care murise) a împărătesei Maria. Înainte să se mărite, avusese o idilă cu marele duce Constantin, iar împărăteasa Maria intenționase să o mărite pe Dorothea cu Arakceev, așa că a avut noroc până la urmă că s-a măritat cu Lieven. Cu trăsături ascuțite, incisivă și preocupată de sine, contesa Lieven era o forță în materie de diplomație și amor, printre amanții ei numărându-se demnitarul austriac Metternich, contele Grey din Marea Britanie și François Guizot din Franța, confirmând pe viu dictonul lui Henry Kissinger: „Puterea este cel mai mare afrodiziac“. (*N.a.*)

[345] La Paris, Aleksandru I i-a oferit lui Arakceev bastonul de mareșal. Arakceev jucase un rol crucial în administrarea treburilor pe timpul războiului, dar nu și în strategia propriu-zisă a operațiunilor, așa că l-a refuzat. Totuși, când țarul l-a trimis acasă pentru a conduce Sankt-Petersburgul, „Vampirul“ s-a bosumflat. Aleksandru l-a împăcat printr-un tribut revelator: „Cu o sinceră și profundă mâhnire mă văd nevoit să mă despart de tine. Primește, te rog, din nou expresia recunoștinței mele pentru numeroasele tale servicii, care vor rămâne de-a pururi întipărite în inima mea. Știu că urmează pentru mine o perioadă anostă și tristă. După paisprezece ani de cârmuire grea, războaie distrugătoare și pericole nesfârșite, mă văd acum lipsit de omul în care am avut întotdeauna o încredere nemărginită. În nimeni nu am avut o asemenea încredere… Prietenul tău devotat pe viață, Aleksandru“. (*N.a.*)

[346] Catiche, pp. 217–230; Charmley, pp. 7, 10, 18–34; Rey, pp. 277–278.

[347] I-a demis pe cancelarul Rumiantev, secretarul de stat Șișkov și guvernatorul-general al Moscovei Rostopcin. Arakceev a devenit raportor al Comitetului de Miniștri și director al cancelariei lui Aleksandru I, conducând treburile de la el de-acasă; perioada cât a deținut aceste prerogative este numită *Arakceevscina* — epoca lui Arakceev. Cât despre ministrii de Externe, Karl von Nesselrode avea tatăl german și mama evreică, însă fusese crescut ca anglican la ambasada britanică din Lisabona. Anost, insipid, slugarnic, arăta ca un conțopist din provincie. „Sunt chemat când e nevoie de mine“, i se lăuda el soției. „Sunt întru totul pasiv.“ Rivalul lui, Ioannis Kapodistrias, având acum treizeci și unu de ani, era o apariție fascinantă și un reformator liberal. Născut în Corfu, studiase medicina, iar Aleksandru I îl promovase ca ministru-șef al Republicii celor Șapte Insule Ionice. În calitate de ministru de Externe al țarului, Kapodistrias era susținătorul cauzelor progresiste, sau, în viziunea lui Metternich, „un mare zevzec, un adevărat miracol de perseverență în inepție“. (*N.a.*)

[348] Sora ei cea mai mică, Dorothea, în vârstă de douăzeci de ani, era de cealaltă parte, ca parteneră a lui Talleyrand. Mama lor, ducesa de Curlanda, fusese cândva amanta lui. Dorothea a fost logodită întâi cu Czartoryski până când, la Erfurt, Talleyrand îi ceruse lui Aleksandru I să o mărite cu nepotul său, un terchea-berchea, cu care a avut doi fii. Talleyrand a aranjat ca ducatul Dino, care îi aparținea, să-i revină nepotului său, astfel încât soția lui să poată deveni ducesă de Dino. Fiind cu treizeci și nouă de ani mai tânără decât cadavericul prinț Talleyrand, Dorothea a fost ultima lui amantă, deși a trebuit să o împartă cu un tânăr austriac, contele Karl Clam-Martinitz. În 1820, Dorothea a născut o fiică, pe care Talleyrand o trata ca pe propriul copil. (*N.a.*)

[349] Aleksandru I călătorise traversând domeniul lui Czartoryski, pentru a le arăta polonezilor că „eu nu sunt răzbunător din fire“, iar Czartoryski s-a alăturat delegației, din care făceau parte germanul Nesselrode, grecul Kapodistrias și corsicanul Pozzo di Borgo, cu doar un singur rus — ambasadorul său la Viena, contele Andrei Razumovski (care în timpul domniei Ecaterinei cea Mare avusese o aventură cu prima soție a lui Pavel I); soția sa Elisabeta, fratele său Constantin și sora Catiche formau contingentul Romanov. Fosta lui amantă, Maria Narîșkina, și Zinaida Volkonskaia erau acolo de asemenea, spre mare lui iritare. A trimis-o acasă pe Narîșkina și a îndepărtat-o pe Volkonskaia. (*N.a.*)

[350] Congresul nu merge, ci dansează (în fr., în text). (*N.t.*)

[351] Constantin nu-și dezmințea reputația de „Hienă Furioasă“: când Windischgrätz, amantul Wilhelminei, l-a provocat la duel, Constantin l-a plesnit cu o cravașă. Viena a răsuflat ușurată când Aleksandru l-a trimis să preia comanda armatei lui poloneze. (*N.a.*)

[352] Septuagenarul prinț de Ligne, prieten cu Frederic cel Mare, Ecaterina cea Mare și Maria Antoaneta, a murit în ultimele zile ale Congresului de la Viena. Cât despre prințesa Bagration, căzută în dizgrație și cu datorii de 300 000 de franci, aceasta a fost plasată în arest la domiciliu până când a fugit din Viena, ținându-se după Aleksandru ca să-l implore să-i achite datoriile la creditori. La Paris, a patronat un salon, la care participau Stendhal și Balzac, iar în cele din urmă s-a măritat cu un diplomat britanic, lordul Howden. Wilhelmina de Sagan a devenit amanta lordului Stewart, fratele lui Castlereagh, după care s-a măritat a treia oară, soțul ei fiind contele Karl Schulenberg. Nu și-a recăpătat niciodată fiica din Rusia, dar a rămas prietenă cu Metternich; a murit în 1839. (*N.a.*)

[353] Despre Nesselrode, Zamoyski, *Rites*, p. 68; Wilhelmina, *ibidem*, p. 79; doamna Schwartz, *ibid.*, p. 302; Constantin, Hienă Furioasă; țarul flirtează cu Auersperg, este calificat drept bădăran 313; amenințări față de Saxonia, *ibid.*, p. 325; îl șantajează pe Metternich prin Sagan, *ibid.*, pp. 330–331; Constantin îl lovește pe Windischgrätz, *ibid.*, p. 340; conversația lui Aleksandru, butada contesei Szechenyi, fundul mare al țarului, *ibid.*, pp. 350–352; Czartoryski și Elisabeta, *ibid.*, p. 353; Beethoven, *ibid.*, p. 376; incendiu Razumovski; acord privind Saxonia, Aleksandru grosolan cu nevasta, *ibid.*, p. 410; dictator al alianței, *ibid.*, p. 461; Cernîșev procură femei de stradă; amanta lui Volkonski și scrisoarea lui Bethmann, *ibid.*, p. 476; Czartoryski, distrus sufletește, *ibid.*, p. 483; Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 143–155, despre Narîșkina, Sfânta

Alianță, Aleksandru către Koșelev, p. 175; și Aleksandru către Golițîn, 8–15 februarie 1821, inclusiv despre conspirația revoluționară anticreștină și ideea care i-a venit lui Aleksandru la Viena, privind o Sfântă Alianță, împiedicată doar de întoarcerea lui Napoleon, *ibid.*, pp. 221–231; schimbare de guvern, ascensiunea lui Arakceev, Golițîn în Petersburg, *ibid.*, pp. 165–166. Elisabeta la Viena: Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, pp. 584–586, Elisabeta către mama ei, 2 octombrie și 11 noiembrie 1814; Arakceev, pp. 166–173; Fairweather, pp. 101–118; Bew, pp. 373–389. Surori, Curlanda: Pflaum, pp. 208–260; Zamoyski, *Rites*, pp. 510–512. Ascensiunea lui Krüdener: Rey, pp. 278–286. Parisul după 100 zile/promovare la rangul de prinț: *Barclay*, pp. 200–203.

[354] Ludovic al XVIII-lea a revenit la putere și l-a demis pe Talleyrand, lăsându-l pe Aleksandru I să îl propună pe noul premier: Armand du Plessis, duce de Richelieu, guvernator-general al Noii Rusii și al Crimeii de peste zece ani, dar totodată și adevăratul creator al Odessei. Talleyrand a ironizat numirea „francezului care se pricepea cel mai bine la Crimeea". În Noua Rusie, Aleksandru I l-a înlocuit pe Richelieu cu un alt francez monden, Langeron, care a încurajat la rândul său dezvoltarea cosmopolită a orașului Odessa. (*N.a.*)

[355] Zamoyski, *Rites*, pp. 510–512. Krüdener: Rey, pp. 278–286; Barclay, pp. 200–203, Aleksandru către Catiche, despre Virginia, 3 iunie 1815; despre Krüdener, Sturza, Golițîn și Koșelev, vezi Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 155–171; Sfânta Alianță și descrierea lui Aleksandru în scrisoarea către contele Lieven, 16 martie 1816, *ibidem*, pp. 169–177.

[356] Pe 27 august 1818, Aleksandru I a pornit spre Aix-la-Chapelle, primul dintre congresele de după Waterloo, unde s-a întâlnit cu împăratul Francisc și regele Frederic Wilhelm al III-lea, dar și cu Metternich, Richelieu, Castlereagh și Wellington. Aici, contesa Lieven a reluat relația cu Constantin, iar apoi s-a lansat într-o aventură cu Metternich, complicând diplomația țarului. Aleksandru ținea neapărat să-și promoveze Sfânta Alianță, pentru a garanta o stabilitate conservatoare pe cuprinsul Europei și a ajuta Spania să-și recupereze coloniile rebele din America de Sud, ba chiar sugerând spaniolilor ca, în schimbul unor vase de război rusești pentru a-i zdrobi pe sud-americani, Rusia să primească insula Menorca din Baleare ca bază navală, un ecou al unei idei similare a Ecaterinei și a lui Potemkin. La Aix-la-Chapelle, Metternich și Castlereagh s-au opus prin veto acestei idei, însă puterile europene au convenit în schimb ca ocuparea Franței să ia sfârșit. Ceilalți se temeau de mărimea armatei ruse, însă Aleksandru I a insistat: „Consider Armata mea drept Armata Europei". (*N.a.*)

[357] A corectat măcar o nedreptate din urmă cu șapte ani. Pe 30 august 1817, Aleksandru I l-a reabilitat pe Speranski, numindu-l guvernator la Penza, prin publicarea unui ucaz în care recunoștea cazul îndoielnic montat împotriva omului care fusese „mâna (lui) dreaptă". La scurt timp după aceea, printr-o scrisoare în care îl absolvea complet pe Speranski, l-a promovat în funcția de guvernator-general al Siberiei. (*N.a.*)

[358] Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, despre vizionarul mistic Tatariov și Arakceev vs. Golițîn, pp. 180–187; planuri de reformă pentru Polonia și Rusia, *ibidem*, pp. 188–190 și 205–208; decretele lui Speranski, *ibid.*, pp. 193 și 207; Rey, *ibid.*, pp. 310–320. Conversație cu Borstell: GARF, 728, 1, 633. Colonii militare și atitudini față de țăranii ruși și de alte etnii: Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 208–217; Metternich despre schimbările lui Aleksandru, *ibidem*, p. 209; revoluție și revolta Semionovski, Aleksandru către Golițîn, 8–15 februarie 1821, inclusiv conspirație revoluționară anticreștină. Împărăteasa Alexandra (Mouffy) despre coloniile militare: Una Pope-Hennessy, *A Czarina's Story: Being an Account of Early Married Life of Emperor Nicholas I of Russia Written by his Wife* (în continuare, Pope), pp. 9–20; Arakceev, pp. 171–203. Călătoriile lui Aleksandru: Rey, pp. 347–350. Congresele, Aix, planul lui Aleksandru pentru Spania și Sfânta Alianță: Adam Zamoyski, *Phantom Terror: Political Paranoia and the Creation of the Modern State, 1789–1848* (în continuare: Zamoyski, *Phantom*), pp. 183–191.

[359] Versurile lui Pușkin despre Arakceev erau nimicitoare: „Opresor al întregii Rusii/Persecutor al guvernatorilor/Și tutore al Consiliului./Țarului îi este prieten și frate/Plin de răutate și războinare/Fără spirit, fără simțire, fără onoare/Cine e el? Leal fără lingușeli/Mercenarul unei târfe“. Iată, în continuare, și o epigramă de-a lui mai hazlie despre eroul de război Aleksei Orlov, amanta acestuia și penisul lui mic: „Orlov în pat cu Istomina/Zace în mizerabilă nuditate/În înfierbântata acțiune generalul inconstant/Nu se distinsese deloc. /Nevrând să-l insulte pe amant/Lais ia un microscop/Și zice: «Ia să vedem, scumpule, cu ce m-ai regulat»“. (*N.a.*)

[360] Arakceev, pp. 188–196; societăți secrete și revolta din Semionovski, pp. 210–212; Zamoyski, *Phantom*, pp. 326–330; Rey, pp. 327–342; Caucaz, *ibidem*, pp. 328–329; colonii, *ibid.*, pp. 321–326. Concepția britanică despre sistemul Congresului: Rory Muir, *Wellington: Waterloo and the Fortunes of Peace 1814–1852* (în continuare, Muir), pp. 172–174. Aleksandru și Borstell: GARF, 728, 1, p. 633. Congresul de la Aix: Charmley, pp. 40–42 despre contesa Lieven, Metternich; despre Nesselrode, *ibidem*, pp. 56–57; Troppau și Laibach, *ibidem*, pp. 65–79; Bew, pp. 505–506. Poliția secretă: Ruud, p. 16. Ministerul Poliției desființat în 1819, înlocuit cu trei agenții conduse de Arakceev, guvernatorul-general al Sankt-Petersburgului și ministrul de Interne: Le Donne, pp. 128–130. Barclay, obiecții la coloniile militare: *ibidem*, p. 206. Pușkin și despotul cu fund gras: Binyon, pp. 55, 100–104.

[361] Constantin, *RA*, 1876, nr. 1, p. 118, Rostopcin către Voronțov, 28 mai 1794; Wilson, p. 21. Custine despre incidentul străpungerii piciorului unui general și Davîdov despre urâțenie: Lincoln, pp. 26–27, Golovina, pp. 98 și 184–185. Planuri de a refuza coroana: Sablukov, p. 325; Jackman, pp. 8, 26; Maria nu este de acord cu amanta, apoi aprobă mariajul, Maria către Anna, 12 iunie 1827. Amantul amabil către Lieven: Charmley, pp. 10–11; Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, p. 66; Rey, pp. 309, 364, 417; Beech, vol. 1, p. 21.

[362] Fratele lor cel mai mic, Mihail, un soldat jovial și mucalit, dar bădăran ca soț, s-a însurat cu Elena Pavlovna (fosta prințesă Charlotte de Württemberg) în

februarie 1824. (*N.a.*)

[363] Nicolae: GARF, 728, 1, 1394, pp. 4–31, Nicolae I, Note; Nikolai Mihailovici, *Elisabeth*, vol. 2, p. 647, căsătoria lui Nicolae cu Alexandra, Elisabeta către mama ei, 27 iunie/9 iulie 1817. Tinerețea: W. Bruce Lincoln, *Nicholas I* (în continuare: Lincoln, *Nicholas*), pp. 48–50; căsătoria, *ibidem*, pp. 48–72. Idilă/căsătorie cu Nicolae: Pope, pp. 9–47; Beech, vol. 1, p. 47. Nicolae, virgin când s-a căsătorit, vizitarea salonului cu sifilitici: M. A. Korf, „Materialî i certî k Biografii Imperatora Nikolaia I", în N. F. Dubrovin, *Materialî i chertî k biografii imperatora Nikolaia I k istorii ţarstvovania*, pp. 98–100. Ura față de polonezi și evrei: Dubrovin, „Materialî i chertî k biografii imperatora Nikolaia I i k istorii ego ţarstvovaniia", *SIRIO*, 1896, nr. 98, pp. 10–14; M. Polievkov, *Nikolai I. Biografia i obzor ţarstvovania*, p. 3; Rey, pp. 308–310; GARF, 728, 1, p. 1210, Constantin către Aleksandru, 14 ianuarie 1822; GARF, 728, 1, p. 1167, Aleksandru către Constantin, 2 februarie 1822; manifestul lui Aleksandru pentru succesiunea la tron, 16 august 1823, GARF, 679, 1, p. 68.

[364] În octombrie 1822, Aleksandru I s-a dus la un congres în Verona, unde a propus să trimită 150 000 de ostași ruși în Vest, pentru a elimina orice revoluții, începând cu aceea din Spania. Anglia, reprezentată de Wellington (întrucât Castlereagh tocmai se sinucisese) nu a fost de acord, așa că Franța a invadat în schimb Spania. Pe toată durata congresului, Aleksandr s-a ținut după lady Londonderry, în timp ce Wellington (conform ministrului de Externe francez), căuta partide de sex pe străzile Veronei. Cât despre Kapodistrias, acesta a devenit primul șef de stat al Greciei independente, dar a fost asasinat în 1831. (*N.a.*)

[365] Aleksandr i-a dezvăluit fostei lui amante Zinaida Volkonskoia cum vedea el lucrurile, mulțumindu-i că îl trata cu o asemenea bunătate, deși ar fi putut să-l considere „nerecunoscător și insensibil", ceea ce el nu era nicidecum: „Uriașa povară care apasă asupra mea mă face să par așa". Aștepta cu nerăbdare să o poată vedea personal, pentru a-i spune „cât de impresionat sunt de prietenia pe care mi-o arată, în ciuda păcatelor mele". Zinaida a organizat mai târziu un salon în palatul ei din Moscova, unde se află în zilele noastre magazinul alimentar Eliseevski, printre cei care frecventau seratele ei numărându-se și Pușkin, însă viziunile ei liberale l-au deranjat ulterior pe țarul Nicolae I, așa că a trebuit să se mute în Italia, locuind în Villa Volkonski, în prezent Ambasada Marii Britanii. (*N.a.*)

[366] Rey, pp. 342–346; societățile secrete, *ibidem*, pp. 357–363. „Sinagogile Satanei", Aleksandru se plânge de Comitetul Central și de cursa întinsă lui Constantin, Zamoyski, *Phantom*, pp. 267–275; înconjurat de asasini, *ibidem*, p. 330; Verona, *ibid.*, pp. 302–306; Wellington și femei de stradă, citat de Chateaubriand, Muir, pp. 193–197. Societăți: Lincoln, *Nicholas*, pp. 32–34. Poliția secretă: Ruud, p. 16. Congresul de la Verona: Charmley, pp. 81–93; chestiunea greacă, *ibidem*, pp. 124–126.

[367] Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 241–328; Arakceev, pp. 204–238; uciderea Minkinei, *ibidem*, pp. 239–262; căderea în dizgrație: Golițîn, Volkonski; niciun

drept de a fi aspru, *ibid.*, pp. 222–236; Sherwood, *ibid.*, p. 252. Arakceevscina/ înlăturarea lui Golițîn: Rey, pp. 352–357 și 363–366.

[368] Distanța lungă până la Sankt-Petersburg, starea de putrefacție care făcea de nerecunoscut cadavrul, precum și nepotrivirile dintre relatările Elisabetei și cele ale doctorilor au contribuit toate la formarea legendei că Aleksandru I era încă în viață. Devenise el oare un pustnic rătăcitor? În 1836, poliția din Perm, în Urali, a arestat un monah, pe nume Fiodor Kuzmici, în vârstă de vreo șaizeci de ani, cu ochi albaștri, surd de o ureche, vorbind curgător limba franceză și cunoscând bine Curtea imperială rusă. După ce a fost biciuit și surghiunit, fiindcă refuza să-și dezvăluie trecutul, pustnicul a rătăcit prin Rusia, propovăduind învățăturile biblice și predând noțiuni de istorie, până când s-a retras la Tomsk. Când a murit în 1864, mulți credeau că el era Aleksandru I. Se spune că Aleksandru al III-lea a poruncit să fie deschis mormântul lui Aleksandru I și că a găsit sicriul gol. Mitul acesta poate fi coroborat cu trei tradiții: țarul sacru care fuge de boierii păcătoși, pentru a face fapte bune, rătăcind prin lume ca un om preacuvios, ceea ce se leagă și cu legendele bizantine milenariste despre Împăratul final care va apărea în Ierusalim la Sfârșitul Vremurilor (se spune că Aleksandru-pustnicul ar fi fost în pelerinaj la Ierusalim); tradiția țarilor morți care reapăreau ca pretendenți la tron; și idealul omului preacuvios, cu Rasputin drept cea mai faimoasă întruchipare. (*N.a.*)

[369] Rey, relatarea contesei Choiseul-Gouffier, pp. 351–353; Michaud urmând să se vadă cu Papa, *ibidem*, p. 367. Sofia și păcatul: Golițîn către Aleksandru, în GARF 728, 1, p. 120. Taganrog: Aleksandru către Elisabeta, GARF, 658, 1, p. 96, 5 septembrie 1825. Aleksandr poruncește investigații și arestări, efectuate de Dibici și Cernîșev; moartea: GARF, 728, 1, 13944, pp. 4–31, Însemnările lui Nicolae I. Taganrog, scrisorile lui Aleksandru către Elisabeta, scrisorile Elisabetei către mama ei despre idilica lună de miere și apoi îmbolnăvirea lui Aleksandru și moartea sa, povestite în scrisori către mama ei: Nikolai Mihailovici, *Alexandre*, pp. 241–328. Aleksandru îl vizitează pe Voronțov în Crimeea și Alupka: Anthony L. H. Rhinelander, *Prince Michael Vorontsov: Viceroy to the Tsar* (în continuare, Rhinelander), pp. 77–79. Plecarea la Taganrog și moartea: Rey, pp. 366–385; dorește să se retragă cu Volkonski ca bibliotecar, *ibidem*, p. 376; mitul Kuzmici și rapoartele medicilor, *ibidem*, pp. 381–385; Fairweather, pp. 159–162; ultima întâlnire, scrisori cu Aleksandru, *ibid.*, p. 177; moarte și cortegiu funerar, Ilia vizitiul, *ibid.*, pp. 181–184.

ACTUL AL III-LEA
Declinul

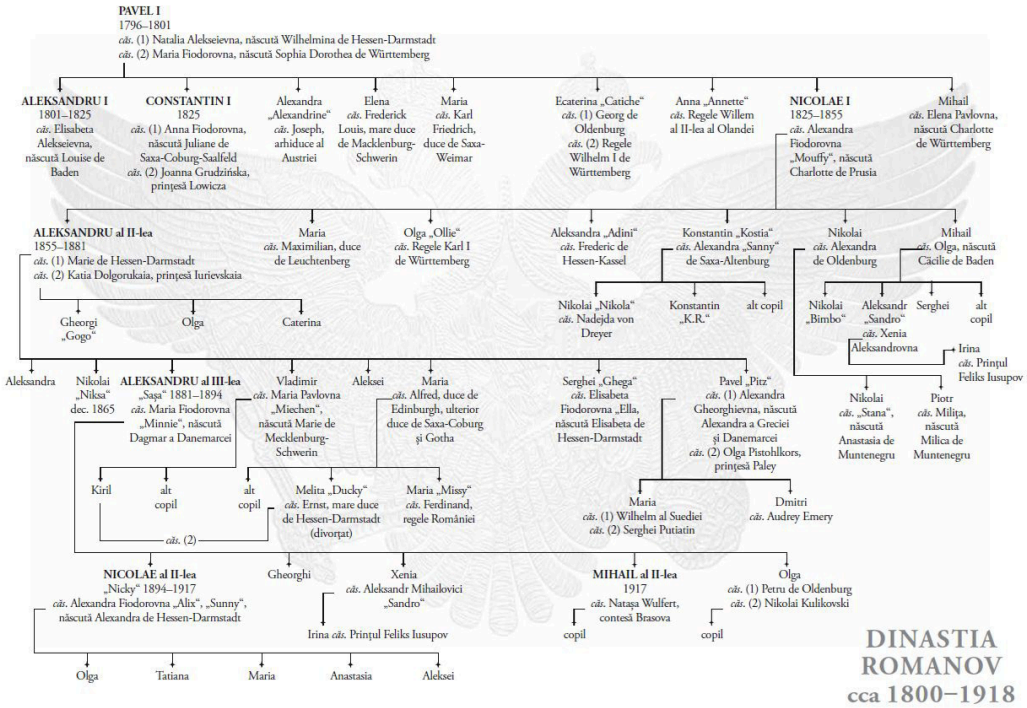
PAVEL I
1796–1801
căs. (1) Natalia Alekseievna, născută Wilhelmina de Hessen-Darmstadt
căs. (2) Maria Fiodorovna, născută Sophia Dorothea de Württemberg
ALEKSANDRU I
1801–1825
căs. Elisabeta Alekseievna, născută Louise de Baden
CONSTANTIN I
1825
căs. (1) Anna Fiodorovna, născută Juliane de Saxa-Coburg-Saalfeld
căs. (2) Joanna Grudzińska, prințesă Lowicza
Alexandra „Alexandrine"
căs. Joseph, arhiduce al Austriei
Elena
căs. Frederick Louis, mare duce de Macklenburg-Schwerin
Maria
căs. Karl Friedrich, duce de Saxa-Weimar
Ecaterina „Catiche"
căs. (1) Georg de Oldenburg
căs. (2) Regele Wilhelm I de Württemberg
Anna „Annette"
căs. Regele Willem al II-lea al Olandei
NICOLAE I
1825–1855
căs. Alexandra Fiodorovna „Mouffy", născută Charlotte de Prusia
Mihail
căs. Elena Pavlovna, născută Charlotte de Württemberg
ALEKSANDRU al II-lea
1855–1881
căs. (1) Marie de Hessen-Darmstadt
căs. (2) Katia Dolgorukaia, prințesă Iurievskaia
Maria
căs. Maximilian, duce de Leuchtenberg
Olga „Ollie"
căs. Regele Karl I de Württemberg
Aleksandra „Adini"
căs. Frederic de Hessen-Kassel
Konstantin „Kostia"
căs. Alexandra „Sanny" de Saxa-Altenburg
Nikolai
căs. Alexandra de Oldenburg
Mihail
căs. Olga, născută Cäcilie de Baden
Gheorgi „Gogo"
Olga
Caterina
Nikolai „Nikola"
căs. Nadejda von Dreyer
Konstantin „K.R."
alt copil
Nikolai „Bimbo"
Aleksandr „Sandro"
căs. Xenia Aleksandrovna
Serghei
alt copil
Irina
căs. Prințul Feliks Iusupov
Aleksandra
Nikolai „Niksa"
dec. 1865
ALEKSANDRU al III-lea
„Saşa" 1881–1894
căs. Maria Fiodorovna „Minnie", născută Dagmar a Danemarcei
Vladimir
căs. Maria Pavlovna „Miechen", născută Marie de Mecklenburg-Schwerin
Aleksei
Maria
căs. Alfred, duce de Edinburgh, ulterior duce de Saxa-Coburg și Gotha
Serghei „Ghega"
căs. Elisabeta Fiodorovna „Ella, născută Elisabeta de Hessen-Darmstadt
Pavel „Pitz"
căs. (1) Alexandra Gheorghievna, născută Alexandra a Greciei și Danemarcei
căs. (2) Olga Pistohlkors, prințesă Paley
Nikolai
căs. „Stana", născută Anastasia de Muntenegru
Piotr
căs. Milița, născută Milica de Muntenegru
Kiril
alt copil
alt copil
Melita „Ducky"
căs. Ernst, mare duce de Hessen-Darmstadt (divorțat)
Maria „Missy"
căs. Ferdinand, regele României
căs. (2)
Maria
căs. (1) Wilhelm al Suediei
căs. (2) Serghei Putiatin
Dmitri
căs. Audrey Emery
NICOLAE al II-lea
„Nicky" 1894–1917
căs. Alexandra Fiodorovna „Alix", „Sunny", născută Alexandra de Hessen-Darmstadt
Gheorghi
Xenia
căs. Aleksandr Mihailovici „Sandro"
MIHAIL al II-lea
1917
căs. Natașa Wulfert, contesă Brasova
Olga
căs. (1) Petru de Oldenburg
căs. (2) Nikolai Kulikovski
Irina căs. Prințul Feliks Iusupov
copil
copil
Olga
Tatiana
Maria
Anastasia
Aleksei
DINASTIA ROMANOV
cca 1800–1918

SCENA 1

Jupiter

Lista personajelor

Maria Fiodorovna, împărăteasa mamă, văduva lui Pavel I

NICOLAE I, împărat (1825–1855), fiul lui Pavel I și al Mariei

Alexandra Fiodorovna (născută prințesa Charlotte a Prusiei), împărătească, soția lui Nicolae, „Mouffy“

ALEKSANDRU al II-lea, împărat (1855–1881), fiul lor cel mare, țarevici, căsătorit cu prințesa Marie de Hessen-Darmstadt

Maria, fiica lor cea mare, măritată cu Max de Beauharnais, duce de Leuchtenberg

Olga, a doua lor fiică, „Ollie“, măritată cu Karl I, rege de Württemberg

Aleksandra, a treia lor fiică, „Adini“, măritată cu prințul Frederic de Hessen-Kassel

Konstantin, al treilea lor fiu, „Kostia“, „Esop“, însurat cu prințesa Alexandra de Saxa-Altenburg, „Sanny“

Nikolai Nikolaievici, al treilea lor fiu, însurat cu prințesa Alexandra de Oldenburg

Mihail, al patrulea lor fiu, însurat cu Olga, născută prințesa Cäcilie de Baden

CONSTANTIN I, împărat (1825), al doilea fiu al lui Pavel I și al Mariei, fratele mai mare al lui Nicolae I, țarevici, pentru scurt timp împărat, însurat cu prințesa Łowicza

Anna, „Annette“, a șasea fiică a lui Pavel I și a Mariei, măritată cu regele Willem al II-lea al Țărilor de Jos

Mihail, fiul cel mai mic al lui Pavel I și al Mariei, însurat cu Elena Pavlovna (născută prințesa Charlotte de Württemberg), „Intelectualul Familiei“

CURTENI, miniștri etc.

Mihail Miloradovici, conte, general, guvernator-general al Sankt-Petersburgului, „Bayard“

Alexander Benckendorff, conte, șef al Secției a Treia

Prințul Piotr Volkonski, ministru al Curții

Vladimir Adlerberg, ministru al Curții, conte

Ivan Paskevici, general, conte de Erevan, prinț de Varșovia, feldmareșal

Karl von Nesselrode, ministru de Externe, cancelar, conte

Aleksandr Cernîșev, ministru de Război, conte, prinț, „Lovelace al Nordului“

Hans-Karl Dibich, general german, conte, șef al statului-major, „Samovarul“

Aleksei Orlov, diplomat-soldat, șef al Secției a Treia, conte, prinț

Prințul Vasili Dolgoruki, ministru de Război, șef al Secției a Treia

Contele Mihail Voronțov, guvernator-general al Noii Rusii și al Caucazului, prinț, „Milord“

Prințul Aleksandr Menșikov, conducător al Amiralității, guvernator al Finlandei, comandant în Crimeea

Varvara Nelidova, amanta lui Nicolae, „Varenka“

Vasili Jukovski, poet, tutorele lui Mouffy, apoi al lui Aleksandru al II-lea

Aleksandr Pușkin, poet

Când Dibich a trimis vestea morții țarului, atât la Sankt-Petersburg, cât și la Varșovia, luând măsurile necesare pentru transportarea în capitală a corpului neînsuflețit, văduva lui Aleksandru I și toți curtenii au depus jurământul de credință față de împăratul Constantin I — însă șeful statului-major a accelerat și investigațiile privind comploturile pentru răsturnarea regimului.

Curierii au avut nevoie de șase zile pentru a ajunge la Varșovia, dar de opt zile pentru a străbate în galop cei peste 2200 kilometri până la Sankt-Petersburg. La Varșovia, la 25 noiembrie, cei din anturajul lui Constantin nu știau că el renunțase la tron. Firește, cu toții doreau să depună jurământul de lealitate, însă Constantin făcea eforturi disperate pentru a împiedica legământul lor solemn. Când Novosiltev, reprezentantul lui Aleksandru I în Polonia, a căzut în genunchi și a aclamat „Majestatea Voastră Imperială“, Constantin i-a dezvăluit că el renunțase la tron. Perplex, Novosiltev a încercat din nou, ceea ce l-a făcut pe țarevici să strige: „Încetează și amintește-ți că singurul și unicul nostru împărat este Nicolae!“ Peste câteva momente, adjutantul lui a îngenuncheat și el, la care Constantin și-a ieșit din minți, scuturându-l de reverele hainei: „Liniște! Cum îndrăznești să rostești asemenea cuvinte? Nu-ți dai seama că poți fi pus în lanțuri și trimis în Siberia?“

Pe 27 noiembrie, Nicolae și mama sa Maria sărbătoreau în Palatul de Iarnă însănătoșirea lui Aleksandru, când valetul împărătesei văduve a adus scrisoarea lui Dibich. „Totul e pierdut. Îngerul nostru nu mai e pe pământ.“ Mama lor a leșinat. Nicolae s-a rugat în fața altarului și, lăsând-o pe maică-sa în grija soției lui, a declarat: „Mă voi duce să-mi fac datoria“. Dar care era datoria lui?

Nicolae a depus imediat jurământul de lealitate față de împăratul Constantin și s-a asigurat că toți ceilalți au făcut la fel. Când s-a întors ca să vadă cum se simțea mama lui, aceasta s-a arătat îngrozită: „Nicolae, ce-ai făcut?! Nu știai că există un alt manifest prin care tu ești numit moștenitor al tronului?“

„Dacă există un asemenea manifest, a replicat Nicolae, mie nu-mi este cunoscut…, însă cu toții știm că stăpânul nostru, suveranul nostru legitim este fratele meu Constantin, orice s-ar întâmpla!“ În scris, l-a informat pe Constantin: „Am depus jurământul față de tine. Onoarea și conștiința nu

m-ar fi lăsat să pun patria noastră preaiubită într-o poziție atât de dificilă… Totul este în ordine, (dar) vino repede aici, pentru numele lui Dumnezeu“.

„Hotărârea mea este de nezdruncinat, i-a răspuns Constantin. Nu pot accepta invitația ta să vin mai repede la tine, ba mai mult mă voi duce și mai departe chiar, dacă totul nu se va aranja în conformitate cu voința răposatului nostru împărat.“

În timp ce scrisorile fraților s-au încrucișat pe drum timp de peste o săptămână, Constantin insista în Varșovia că el nu era țar, iar Nicolae refuza în Sankt-Petersburg să accepte că *el* era țar. Simțul cavaleresc și sentimentul fratern între Romanovi nu-l lăsau pe Nicolae să înșface coroana, care trebuia să îi fie dată de bunăvoie de fratele lui, însă așa ceva dezaxatul de Constantin nu putea să facă.

Singurul om din Sankt-Petersburg care cunoștea secretul manifestului lui Aleksandru I, misticul Aleksandr Golițîn, s-a dus imediat la prințul Lopuhin, bătrânul președinte al Consiliului de Stat (tatăl amantei lui Pavel I), îndemnându-l să convoace de urgență membrii Consiliului.[370] Mulți insistau că moștenitorul era Constantin, în special cel care ținea puterea în mână, pe durata acestor zile ciudate: generalul Mihail Miloradovici, guvernatorul-general al Sankt-Petersburgului, foarte bun prieten al lui Constantin, despre care spunea că era țarul legitim, indiferent ce ar fi decis Aleksandru I prin ucazul său. Miloradovici, unul dintre eroii de la Borodino, era un playboy excentric, poreclit „Bayard“, după cavalerul romantic francez, din cauza comportamentul lui de afemeiat în teatrele orașului, pe care le considera un fel de harem personal. Acum, continua să seducă balerine și îl asigura pe Nicolae: „Totul e calm“.

Pentru Nicolae, nu exista decât o singură soluție: Constantin trebuia să vină în capitală ori, măcar, să renunțe public la tron. De aceea, la 3 decembrie, Nicolae l-a implorat să dea curs rugăminții lui. „Așa au trecut opt sau nouă zile“, își amintea Nicolae. „Cum puteam să explicăm societății tăcerea noastră? Starea de iritare și nemulțumire se răspândea deja.“

„Contează pe sentimentele mele dacă vei deveni monarh“, îi scria lui Constantin sora lor Annette, acum la Haga, măritată cu Willem, prinț de Orania, reflectând în continuare: „Va fi probabil un exemplu unic în istorie, când doi frați se ceartă pentru că niciunul *nu vrea* să acceadă la tron“. Împărăteasa Maria era împărțită însă între fiii ei. „Oh, copiii mei, în ce situație groaznică sunt eu“, îi scria ea Annettei,

adăugând că fiul ei cel mic, „Mihail, pleacă astăzi la dragul nostru împărat Constantin… pe care ne dorim să-l vedem cât mai curând aici, cu noi“. Mihail gonea înainte și înapoi cu scrisorile, dar chiar și când împărăteasa mamă l-a implorat pe Constantin, acesta a refuzat să părăsească Varșovia, îngrozit la gândul că, pornind spre Sankt-Petersburg, ar fi putut intra pe un făgaș ce nu avea cum să ducă decât la preluarea puterii. „Hiena Furioasă“ i-a explicat acest lucru lui Nicolae, fără să renunțe totuși în mod public la tron, așa cum îi ceruse fratele lui.

Pe neașteptate, la 12 decembrie s-au primit scrisori de la Dibich și Cernîșev, care se aflau în regiunile din sud, adresate cu „cea mai mare urgență doar împăratului!“, informând despre „noul complot cu ramificații pe tot cuprinsul imperiului“.

„Exact în acel moment, am simțit întreaga povară a destinului meu, scria Nicolae, și mi-am dat seama cu groază în ce situație mă aflam.“ I-a chemat imediat pe Miloradovici și Golițîn, deschizând împreună cu ei mesajul de la Cernîșev, în care era dat numele conspiratorilor din Societatea Nordică. Nicolae a înțeles că trebuia să acționeze, fără să mai piardă vreo clipă. I-a poruncit lui Miloradovici să-i aresteze, însă guvernatorul-general nu a făcut altceva decât să trândăvească în pat cu o balerină, ultima lui cucerire. Nicolae l-a însărcinat pe Speranski (ministru în timpul domniei fratelui său), asistat de istoricul Karamzin, care după moartea lui Aleksandru I o vizitase zilnic pe împărăteasa mamă, să întocmească actul de întronare a sa ca împărat. Pe urmă, s-a retras în apartamentele sale unde, după cum scria soția lui, „Nicolae a îngenuncheat în fața mea, ca să fie primul care mă saluta ca pe o împărătească“, chiar dacă „fratele lui, Constantin, nu vrea să dea un manifest public și rămâne ferm la decizia lui inițială“.

În seara aceea, un tânăr locotenent din regimentul de gardă, Iacov Rostovțev, a venit la Nicolae și l-a prevenit că lovitura de stat era fixată pentru 14 decembrie, „ziua fatală“.

*

A doua zi dimineață, pe 13 decembrie, Nicolae a semnat actul de înscăunare ca împărat și le-a dat ordin lui Lopuhin și ministrului de Externe, Nesselrode, să convoace Consiliul de Stat în acea seară. Marele duce Mihail, care urma să se întoarcă de la Varșovia, avea să certifice refuzul lui Constantin de a accede la tron. La ora 8 p.m., cei douăzeci și trei de membri ai Consiliului de Stat s-au adunat în Palatul de Iarnă, însă Mihail întârzia să sosească. În cele din urmă, după miezul nopții, Nicolae a apărut singur: toți s-au ridicat în

picioare, în timp ce el a dat citire actului. „Astăzi, vă rog să depuneți jurământul de lealitate“, a declarat el pe un ton de o extraordinară grandilocvență, care avea să-l caracterizeze toată viața. „Mâine, vă voi porunci.“ Toți s-au înclinat și au depus jurământul.

Nicolae s-a îndreptat spre salonul unde se aflau mama și soția lui, primind plecăciunile curtenilor lor. În noaptea aceea, complotiștii au organizat revolta, alegându-l ca „dictator“ pe prințul Serghei Trubețkoi, cel mai răsunător nume din rândurile lor. Dar doar câteva unități au acceptat să se răzvrătească. „Dictatorul“ pregeta, temându-se că era „o acțiune fără șanse“ de izbândă. Cât despre Nicolae, acesta i-a spus lui Alexander Benckendorff: „Până diseară, e posibil ca amândoi să nu mai fim printre cei vii, dar măcar vom fi murit făcându-ne datoria“. Apoi, „a dormit liniștit, având conștiința curată“.

În „ziua fatală“, 14 decembrie, împăratul s-a trezit la 4 a.m., iar la 5 a.m. li s-a adresat coloneilor din regimentele de gardă: „Veți răspunde cu capul în fața mea, pentru liniștea capitalei. Chiar dacă nu voi fi împărat decât un ceas, mă voi arăta vrednic de această onoare“. Pe urmă, ofițerii au plecat degrabă la unitățile lor. La 7 a.m., Miloradovici împreună cu membrii Senatului și ai Sinodului s-au adunat la Palatul de Iarnă, unde soldații au depus din nou jurământul de credință, în decurs de două săptămâni, dar în fața unui alt împărat. La ora unsprezece, Miloradovici a raportat din nou că în oraș totul era „absolut calm“, după care, probabil, s-a dus înapoi la amantă. Dar peste câteva momente, exact când Mihail a sosit în cele din urmă de la Varșovia, ofițerii au dat buzna să raporteze: „Sire, Regimentul Moscova a declanșat insurecția“, comandanții fiind grav răniți. „Rebelii se îndreaptă spre Senat. Dați ordin Regimentului Preobrajenski și Gărzilor Călare să pornească împotriva lor.“

Nicolae a rămas „ca trăsnit“.

*

Noul împărat s-a recules prin rugăciuni, iar apoi, spunându-le mamei și soției lui „Sunt niște neplăceri în Regimentul Moscova, mă duc până la ei“, a decis „să meargă acolo unde pericolul era mai mare“. Aleksei Orlov, comandantul Gărzilor Călare, a fost primul care s-a prezentat la post.[371] Nicolae i-a dat ordin să împresoare pozițiile rebelilor. Orlov a plecat în galop. Când Nicolae a ieșit în Piața Palatului, unde se aflau nenumărați civili curioși, membrii Regimentului de Gardă Preobrajenski erau aliniați în toată gloria lor. „Formați coloane de atac!“ a ordonat el.

Când s-au pus în mișcare, a apărut și Miloradovici în fuga calului: „Situația e gravă. (Insurgenții) se îndreaptă spre Senat. Dar voi vorbi cu ei“. Nicolae a pornit cu ofițerii din regimentul Preobrajenski spre Senat — „un moment inegalabil în viața mea!“ A dat ordin ca armele de foc să fie încărcate și a trimis un adjutant care să aranjeze mutarea copiilor săi de la Anicikov la Palatul de Iarnă, unde paza era mai bună. Țarul l-a zărit pe prințul Serghei Trubețkoi urmărind ce se întâmpla din sediul Marelui Stat-Major, dar nu știa că el era „dictatorul“ ales de rebeli. Miloradovici s-a îndreptat în galop spre răzvrătiți, cu intenția de a le ține o tiradă moralizatoare, însă unul dintre militari l-a împușcat în inimă, iar un altul l-a străpuns cu baioneta. Miloradovici a murit în acea seară. Nicolae, însoțit de cei mai apropiați adepți ai săi, Alexander Benckendorff și Vladimir Adlerberg (fiul guvernantei), a făcut joncțiunea cu Orlov și și-a plasat forțele leale în jurul insurgenților din Piața Senatului. Nicolae l-a trimis pe Adlerberg la Palatul de Iarnă, pentru a-i escorta familia până la Țarskoe Selo, și asta exact la timp. Împărătesele au refuzat să plece din Sankt-Petersburg, însă când gărzile loialiste au preluat pozițiile de apărare, o unitate de grenadieri rebeli a sosit la palat. Dezamăgiți, rebelii au fost cât pe ce să se ciocnească de Nicolae, care a ordonat cu glas de stentor: „Halt!“

„Noi îl sprijinim pe Constantin!“ au strigat ei, fără să-l fi recunoscut pe Nicolae. Ar fi putut să-l asasineze, ceea ce ar fi schimbat totul.

„Foarte bine“, a răspuns împăratul, arătând spre Senat. „Locul vostru este acolo.“

Când Nicolae și Benckendorff au inspectat pozițiile trupelor, cei 3 000 de rebeli, împresurați de 9 000 de militari leali, au tras asupra lor. Marele duce Mihail s-a îndreptat spre ei, cerându-le să se predea, însă puțin a lipsit ca rebelii să nu-l împuște. Nicolae a remarcat că insurgenții nu mai strigau „Vivat Constantin!“, ci „Vivat Constituția!“, un slogan repetat de soldații-țărani care, nota Nicolae, „credeau că, de fapt, *Constituția* era nevasta lui Constantin“.

Era ora 3 p.m.; curând avea să se întunece; muncitorii care lucrau la reconstruirea Catedralei Sfântul Isaac aruncau cu moloz în trupele lui. Cât despre rebeli, „aceștia au tras o rafală de gloanțe spre mine“, însă Nicolae dorea să pună capăt conflictului fără să fie vărsare de sânge. A dat ordin Gărzilor Călare, sub comanda lui Orlov, cu toții în tunici albe cu gulere roșii și coifuri de alamă, apoi ostașilor cu platoșe din regimentul de Cavalerie să lanseze atacul, însă când rebelii au început să tragă în ei, călăreții ambelor unități, în

uniformelor lor somptuoase, au alunecat pe gheață. „Sire, nu mai avem nicio clipă de pierdut; nu ne mai rămâne decât să tragem cu obuze!“ a zis prințul Vasilcikov.

— Vrei să fac vărsare de sânge din prima zi de domnie?

— Da, Sire, pentru a vă salva imperiul, a răspuns Vasilcikov.

„Tunurile să tragă în ordine, începând din flancul drept!“ a ordonat cu glas de stentor Nicolae. Rebelii au rupt rândurile; conducătorii lor au încercat să-i adune la loc pentru un asalt de-a curmezișul gheții, cu intenția de a cuceri Fortăreața Petru și Pavel. Ciuruită de mitraliile proiectilelor de tun, gheața a crăpat, iar rebelii s-au risipit. Dând ordin lui Benckendorff și Vasilcikov să-i prindă pe revoluționarii care încercau să scape fugind, țarul s-a întors la Palatul de Iarnă.

*

În Piața Palatului, Nicolae a trecut în revistă trupele Regimentului de Geniști, care salvaseră familia. Din momentul în care tirul armelor de foc a încetat, cu bună știință țarul a convertit zdrobirea rebeliunii într-un jurământ de lealitate față de dinastie, pecetluit prin sânge, un sfânt legământ de a respecta mai presus de toate spiritul rusesc și de a respinge liberalismul occidental. „Am poruncit să fie adus fiul meu.“

Aleksandru, în vârstă de opt ani, cu ochi albaștri, era în uniformă. „Acesta este fiul meu“, a spus Nicolae. „Slujiți-l cu fidelitate.“ A pus băiatul în brațele soldaților, care i-au sărutat mâinile și picioarele.

În palat, „camerele mele semănau mai degrabă cu un cartier general în timpul unei campanii… pe măsură ce soseau informații de la Vasilcikov și Benckendorff“. Au fost aduși prizonierii, inclusiv „dictatorul“ Trubețkoi, care a pretins că e nevinovat până când, în fața unor dovezi scrise, „s-a aruncat la picioarele mele, plin de rușine“.

„Luați-l de-aici. S-a isprăvit cu tine!“ a zis Nicolae. „Aceste interogatorii s-au desfășurat toată noaptea… Nu numai că n-am apucat să mă întind jos un pic, dar n-am avut timp nici măcar să-mi schimb hainele.“

„Dragul meu Constantin, voia ta s-a împlinit“, îi scria el la repezeală fratelui său. „Sunt împărat, dar, Dumnezeule, cu ce preț!“

„Îți stă mintea-n loc!“ exclama stupefiat marele duce Mihail. „Noi suntem oameni de rând, iar aceia sunt gentlemeni onorabili, sau invers, mă rog?!“

Nici nu apucase bine Nicolae să numească o Comisie de Anchetă[372], pentru a investiga până la capăt conspirațiile, când

revoluția a izbucnit în Ucraina. Pe 3 ianuarie 1826, revolta celor 800 de soldați rebeli a fost reprimată, iar liderii au fost trimiși la Sankt-Petersburg. Înainte ca Nicolae I să poată începe cu adevărat să cârmuiască, a trebuit să-i pedepsească pe rebeli, să-și îngroape fratele și să se încoroneze țar.[373]

*

În timp ce Benckendorff și Comisia de Anchetă îi interogau pe cei 579 de suspecți, cortegiul funerar al răposatului împărat Aleksandru I înainta anevoios spre Sankt-Petersburg, condus de vizitiul preaiubit al țarului, pe nume Ilia, care nu se despărțise niciodată de el, conducându-i trăsura chiar și în Paris. Dar odată ajuns la destinație, trupul neînsuflețit arăta atât de grotesc, încât defunctul a fost așezat pe catafalc în sicriul închis, ceea ce a alimentat zvonurile că înăuntru nu se afla niciun cadavru.

În timp ce reprezentanți ai familiilor regale și princiare din lume soseau pentru funeralii, Nicolae I a preluat controlul politicii externe, folosindu-l pe Nesselrode ca factotum. Prima lui provocare a fost soarta „bolnavului“ Imperiu Otoman, așa-numita „Chestiune Orientală“, „cea mai importantă dintre toate“, care avea să culmineze printr-un război: grecii și slavii ortodocși se răsculaseră deja împotriva sultanului. „Îți voi da cuvântul meu de onoare“, i-a spus Nicolae I ambasadorului Franței, „că eu nu vreau, nu doresc și nu plănuiesc să adaug niciun centimetru de teritoriu (al Imperiului Otoman) la posesiunile Rusiei“, dar că „nici nu voi îngădui ca altcineva să ia vreun centimetru din el“. Cât despre rebeli, „eu îi detest pe greci“, spunea el, deși era ferm decis să aplice negreșit tratatele Ecaterinei cea Mare și ale lui Aleksandru I, care proclamau că Rusia era ocrotitoarea creștinilor ortodocși. Visa la un Constantinopol rusesc. „Știu prea bine că, în virtutea faptului că am doar douăzeci și nouă de ani“, oamenii de stat străini „îmi atribuie tendințe militare și dorința de victorii militare, însă ei m-au înțeles greșit, (fiindcă) eu iubesc pacea“.

„Ducele de Wellington a sosit astă-seară“, îi relata Annettei împărăteasa-mamă văduvă. „Parcă a mai slăbit, dar are în continuare aceleași trăsături chipeșe; m-am simțit foarte fericită, când mi-a vorbit frumos despre atitudinea lui Nicolae la 14 decembrie, pentru care are numai admirație.“ Când Wellington a cinat cu Romanovii, povestea ea, „conversația lui este atât de interesantă, manierele lui sunt atât de firești, încât îi face pe toți să se simtă în largul lor. Cu cât îl vezi mai des, cu atât mai mult îți dorești să fii în compania lui“. Dar Wellington venise și pentru a media între

Nicolae I și sultanul Mahmud al II-lea, care, furios pe amestecul rușilor, revocase niște acorduri anterioare și refuza să-și retragă trupele din Valahia și Moldova. Wellington l-a încurajat pe Nicolae, pe care îl considera mai rațional decât Aleksandru I, să evite războiul. Au convenit asupra unei înțelegeri, prin care Marea Britanie avea să-i forțeze pe otomani să acorde Greciei o independență limitată, recunoscând în același timp interesele Rusiei în Valahia și Moldova. Dar Nicolae I nu era atât de rațional pe cât părea: îi trimisese deja sultanului un ultimatum.

Pe 13 martie, Nicolae I a condus ceremonia funebră pentru înmormântarea lui Aleksandru I[374] în Catedrala Sfinții Petru și Pavel. „Rostul unei înmormântări în ritualul creștin ortodox este cu siguranță să te impresioneze profund“, scria Wellington, însă cu un cadavru care putea și nesfârșitele cântări religioase, a fost o „ceremonie cumplită“, spunea el, recunoscând că abia aștepta să ajungă acasă.[375]

*

În timp ce aștepta deznodământul ultimatumului dat Imperiului Otoman, Nicolae I supraveghea distrugerea decembriștilor. „Trebuie să răzbunăm Rusia și mândria noastră națională“, îi spunea el lui Constantin. „Nu poate exista îndurare!“

După ce Comisia de Anchetă a definitivat raportul, o Curte Supremă Specială s-a întrunit pe 3 iunie; cinci rebeli au fost condamnați la moarte prin sfâșiere în patru, treizeci și unu de rebeli au primit sentința de moarte prin decapitare, iar treizeci și cinci au fost osândiți la închisoare. Nu a existat un proces propriu-zis, iar sentințele au fost specificate de către țar. Dar la 12 iulie, când condamnații au fost aduși în fața instanței, Nicolae a comutat pedepsele în cinci execuții prin spânzurare, iar pentru ceilalți închisoare, muncă silnică în mine sau surghiun în Siberia.[376]

Țarul a conceput fiecare detaliu al execuțiilor ca pe o „lecție dată Europei“. La 13 iulie, cuplul imperial a participat în Piața Senatului la o ceremonie de comemorare a „rușilor care s-au jertfit, vărsându-și sângele pentru credință, țar și patrie în acest loc“. La ora trei în acea după-amiază, în fortăreață, celor cinci osândiți la moarte le-au fost frânte săbiile deasupra capului și li s-au smuls insignele de pe uniformă; apoi, îmbrăcați în niște veșminte lungi, au fost conduși la eșafod. Spânzurările au eșuat lamentabil: funiile s-au rupt, victimele căzând de sus și rupându-și picioarele. „Vai și-amar de Rusia, unde nu știm nici măcar să spânzurăm

omul cum trebuie“, au strigat condamnații, care apoi au fost spânzurați din nou.

„S-a terminat; văduvele rămân!“ i-a spus Nicolae lui Golițîn. Deși s-a arătat milostiv cu nevestele rebelilor, nu însemna că nu avea bănuieli și în privința lor: „Ce se mai aude cu biata Rîleeva, sper că o să-mi dea de știre dacă îi trebuie ceva; află ce fac soțiile lui Trubețkoi și Muravev“. Nicolae scria despre una dintre văduve: „doamna Konvonițîna era să dea buzna în dormitorul meu. Dintre toate femeile astea, de ea mi-e teamă cel mai mult“. În mod bizar, a apelat la amanta tatălui său, pioasa Nelidova, pe care a pus-o să vizite familiile decembriștilor. „Este cumplit de dureros să fii nevoit să vezi acele familii prăbușite în disperarea lor, îi scria el. Nu am mai puține motive să mă plâng decât ei.“ Văzând în decembriști un simptom al unui complot european contra monarhiei și religiei, considera că rostul acțiunilor lui era esențialmente defensiv. Nicolae I a păstrat raportul Comisiei de Anchetă pe biroul său pentru tot restul vieții — toate acele „dovezi și mărturii (sunt) atât de diverse, voluminoase și complexe, încât am nevoie de multă tărie pentru a evita să nu mă rătăcesc în haosul (raportului)“. Documentul acesta a fost principiul său călăuzitor, ghidul său pentru cârmuirea imperiului.

„Știu că am fost un comandant de brigadă nesuferit, dar acum mă voi schimba“, a declarat el. În prima perioadă a domniei, a discutat mult cu istoricul Karamzin, care îl învăța că „unul dintre cele mai grave neajunsuri politice ale epocii noastre este lipsa fricii“, adăugând că țarii ar trebui să dea „mai multă atenție oamenilor, și nu etichetei“. Nicolae I a pus în practică ambele maxime.

Nicolae I este caracterizat îndeobște ca o figură de carton întruchipând un tiran arogant și trufaș, însă în realitate reprezenta o combinație de trăsături cu totul aparte: avea perspicacitatea și voința de a conduce și controla fiecare amănunt al politicii, dar și un puternic simț al datoriei. Era un autocrat înnăscut, poate chiar prototipul perfect, dar cu toate astea știa că autocrația avea tarele ei. În ianuarie 1826, a înființat Cancelaria Personală a Majestății Sale[377], ca motor al autocrației pe care o personifica. Pentru el, „toată viața însemna muncă (în slujba imperiului)“; guvernul era ca un cartier general militar, iar miniștrii erau comparați cu niște ofițeri, de la care nu se cerea decât să se supună ordinelor, și nu să le analizeze. Nu căuta funcționari sclipitori, preferând slujbașii care „nu erau deștepți, ci preocupați de serviciul lor“. Cât despre Consiliu, spunea el, rolul lui era „doar să-mi

dea mie un punct de vedere asupra acelor chestiuni în privința cărora urmăresc asemenea opinii, nici mai mult, nici mai puțin“. Îi folosea pe generali pe post de „depanatori“ în orice domeniu. Această categorie profesională îl servise cu abnegație pe fratele lui, distingându-se pe câmpul de luptă în Războaiele Napoleoniene, ca să nu mai pomenim de decembrie 1825, ceea ce însemna că trăiseră politica la cel mai înalt nivel. Unii dintre ei erau mediocri, însă câțiva erau ingenioși și talentați.[378] Folosindu-se de autoritatea lui personală pentru a ține sub control miniștrii și Cancelaria, ca un fel de inspectorat guvernamental pentru a evita autoritarismul arbitrar, așa-zisul său „sistem“ era menit să garanteze de fapt amestecul samavolnic al autocratului în toate treburile statului.

Pe 25 iunie 1826, Nicolae I l-a numit pe Alexander Benckendorff la conducerea Secției a Treia a Cancelariei lui, o poliție politică al cărei rol era „să culeagă informații referitoare la toate evenimentele și persoanele dubioase sau periculoase“. Benckendorff, luând modelul poliției din Austria, sondase opinia lui Nicolae în privința înființării acestei poliții secrete, preluând inițial controlul Jandarmeriei, o mică unitate care exista deja în cadrul Ministerului de Război. Devenind comandantul Jandarmeriei, a transformat-o într-o forță polițienească politică menită să devină „medicul moral al poporului“. Spera că ofițerii din această unitate, cu o alură liniștitoare în uniformele lor albastre, vor dobândi credibilitate în întregul imperiu, „fiind temuți și respectați pretutindeni, sub influența morală a conducătorului lor“ — adică el însuși.

Benckendorff și-a instalat biroul în strada Fontanka nr. 16, având un personal format doar din șaisprezece subalterni, plus 300 de jandarmi, însă revolta decembriștilor transformase denunțul și supravegherea în acte de patriotism. Recruta informatori și viola cu abnegație corespondența tuturor, încât adjunctul său, Maxim von Fock, a ajuns să se laude pe drept cuvânt: „Este imposibil să strănuți la tine acasă, fără ca Suveranul să nu fie informat în decurs de nici o oră.“

Benckendorff era un personaj atipic pentru un șef de poliție secretă. Acest aristocrat german din regiunea Balticii, cândva un desfrânat, fiu al celei mai bune prietene a împărătesei Maria și frate cu Dorothea Lieven, era atât de aiurit, încât uneori uita și cum îl cheamă, trebuind să-și consulte cartea de vizită pentru a-și aminti ce nume avea. La început, când împărăteasa, Mouffy, sosise la Sankt-

Petersburg, Benckendorff dansase și flirtase cu ea. „Auzisem o mulțime de lucruri despre el“, își amintea ea. „Îmi fusese lăudat pentru curajul lui în război, dar și criticat pentru stilul de viață libertin, deși toată lumea se amuza când venea vorba despre asta; însă m-a frapat stăpânirea de sine pe care o vedeam în comportamentul său, deoarece nu se potrivea deloc cu reputația de depravat pe care o avea.“[379]

Deși era cu cincisprezece ani mai în vârstă decât Nicolae I, Benckendorff cina cu regularitate *en famille* cu împăratul și considera că „trecutul Rusiei a fost admirabil, prezentul ei este mai mult decât grandios, iar viitorul ei va depăși chiar și viziunile pe care și le-ar putea imagina cele mai îndrăznețe spirite“. Se făcea că doar el își permitea să vorbească deschis cu împăratul și să spună ceea ce nimeni n-ar fi îndrăznit să rostească, propunând în diferite ocazii toleranța religioasă, construirea de urgență a unor căi ferate și abolirea șerbiei.

Țarul trebuia să fie întotdeauna impunător și învăluit în mister: în călătoriile fulger pe care le întreprindea, el și șeful poliției secrete se deplasau împreună într-o trăsură obișnuită, gonind în viteză și fără să anunțe pe nimeni, „pentru a păstra secret traseul meu și a lua prin surprindere Moscova“, cum îi spunea Nicolae lui Benckendorff. Dar, cu toate bizareriile lui, hărțuirea artiștilor, orchestrată de țar într-un stil pompos și amenințător, a făcut din Benckendorff cel dintâi exponent al unui lung șir de reprezentanți brutali ai poliției secrete din Rusia.[380]

*

Pe 25 iulie 1826, împăratul a intrat călărind în Moscova, flancat de fratele său Mihail, însă micuțul Aleksandru, fiul lui, a fost adevărata vedetă. La 30 iulie, „a avut loc o mare paradă“, îi povestea Maria, mama lui Nicolae, surorii lui. „Sașa (Aleksandru) a fost cu regimentul lui și a trecut pe lângă tatăl lui, călărind la galop pe calul lui gras… (Era) ca un îngeraș, foarte dezinvolt, observând totul fără niciun fel de falsă stinghereală. Tatăl lui era foarte emoționat și toți au fost fermecați de acest copil.“ Când a venit și Constantin, cei trei frați, împreună cu Aleksandru, s-au recules în rugăciuni la Catedrala Adormirii Maicii Domnului. „Nici nu-ți poți închipui cât entuziasm a declanșat aici venirea lui Constantin“, scria Maria. „Oamenii se închină și spun că acum toate minciunile care ne-au năpăstuit au fost spulberate.“

Pe 22 august, Nicolae I s-a încoronat pe sine însuși, secondat fiind de Constantin, „care avusese același rol și la încoronarea lui Aleksandru“, scria încântată mama lor. După

aceea, eroii din 14 decembrie, Orlov și Cernîșev, au fost ridicați la rangul de conte, în timp ce guvernanta-scorpie, Charlotte Lieven, a devenit prințesă. În declarația solemnă de la încoronare, Nicolae I promitea reforme treptate, „nu prin vise pripite și imprudente, care sunt întotdeauna distructive, ci în etape și pornind de sus în jos“. Totodată, a dat un semnal de reconciliere națională.

Miercuri, 8 septembrie, Nicolae l-a primit pe poetul Pușkin, care era deprimat după șase ani de exil în provincie.[381] Relația dintre ei era atât de inegală, încât există tendința de a uita că erau aproape de aceeași vârstă — țarul avea treizeci de ani, Pușkin — douăzeci și șapte, însă contrastul dintre împăratul înalt, voinic, cu ochi albăstrui metalici, și poetul firav, cu trăsături simiene și favoriți înfoiați, nu ar fi putut să fie mai puternic. Nicolae a observat că Pușkin avea bube pe piele. Fiind la curent cu deprinderile promiscue ale poetului, a bănuit că erau „de la o boală de faimă rea“. Benckendorff îi sugerase lui Nicolae că, negreșit, „poetul era un fel de terchea-berchea, însă îndrumându-i cu rost condeiul, va putea fi de folos“. Oricum, ideea de a grația un tânăr talent ca Pușkin era măgulitoare pentru conceptul de cavalerism la care Nicolae I ținea așa de mult. „Împăratul m-a primit în cel mai amabil mod cu putință“, scria Pușkin.

„Ce-ai fi făcut dacă te-ai fi aflat în Petersburg pe 14 decembrie?“ l-a întrebat Nicolae.

„Aș fi fost în rândurile rebelilor“, a replicat Pușkin.

Nicolae i-a promis să îl exonereze de pedeapsă, dacă Pușkin își dădea cuvântul de onoare că avea să gândească și să se comporte altfel.

Pușkin „a întins mâna, făgăduind să se schimbe“, iar țarul s-a oferit să devină patronul personal al lui Pușkin. „Țarul m-a scăpat de cenzură“, scria poetul. „El însuși este de-acum cel care mă cenzurează.“

După aceea, Nicolae I l-a prezentat pe Pușkin în fața Curții: „Iată-l pe Pușkin al meu!“ În seara aceea, la un bal, țarul declara: „Astăzi, am avut o lungă conversație cu cel mai deștept om din Rusia“.

Încurajat de Benckendorff, țarul pregătea în secret reforme fundamentale, chiar și abolirea șerbiei, care pentru el era un „rău evident“, numind pentru aceasta un comitet secret menit să elaboreze în detaliu proiectele lui. Dar comitetul, înțesat de reacționari intransigenți, a propus doar niște schimbări minore, iar Nicolae I, la rândul său, nu a găsit niciodată puterea necesară sau momentul prielnic de a fi mai radical.[382] În plus, ar fi fost nevoie ca țarul să se implice nemijlocit în

acele reforme, or el era în mod repetat angrenat în chestiunile mult mai urgente și glorioase, pe care i le serveau diplomația și războiul.

*

În timpul ceremoniilor încoronării, Nicolae I a aflat că prințul moștenitor al șahului Persiei, Abbas Mirza, cotropise Caucazul. „Abia am luat coroana, a exclamat Nicolae, că perșii s-au și trezit să ocupe câteva dintre provinciile noastre.“ Dând vina pe neglijența vădită de comandantul său din Caucaz[383], Nicolae I l-a avansat în grad pe paladinul lui favorit. Ivan Paskevici, fiu al unor boieri ucraineni, era un ofițer viteaz, veteran al multor campanii militare, care în 1816 a devenit aghiotant al tânărului Nicolae. Acesta îl admira pe generalul care era cu cincisprezece ani mai vârstnic decât el, privindu-l ca pe un „tată, un ofițer-comandant“. Alții nu erau la fel de impresionați: „un măgar nesuferit, înzestrat doar cu o viclenie tipică ucrainenilor“, scria secretarul său, poetul Griboiedov, și „un idiot“. Ivan Paskevici era susceptibil, arogant, ursuz și aproape analfabet, dar agresiv și eficient. Paskevici a luat cu asalt cetățile persane. „Erevan zace la picioarele Majestății Voastre“, raporta el cu o formulă cavalerească, foarte pe placul lui Nicolae. Când a cucerit Tabriz, persanii au cerut pace, cedându-i Rusiei o mare parte din Armenia și Azerbaidjan, în forma lor actuală. Primind drept răsplată un milion de ruble și titlul de conte, cu supranumele de Erevanski, Paskevici a fost avansat în funcția de comandant suprem al Caucazului. Victoriile lui au venit la momentul potrivit, fiindcă acum începea deja un alt război.[384]

Sultanul Mahmud al II-lea se înclinase în fața ultimatumului dat de Nicolae I, dar pe urmă i-a cerut lui Mehmet Ali, conducătorul dinamic și semiindependent al Egiptului, să-i zdrobească pe rebelii greci. Nicolae I a acceptat ideea ca o armată reunită anglo-franceză și rusă să impună o soluție europeană. Când flota egipteano-otomană a refuzat să se supună, amiralul Codrington a distrus-o la Navarino, ceea ce l-a constrâns pe sultan să fie de acord cu independența Greciei. Dar, imediat ce Londra și Parisul au obținut satisfacție, sultanul și-a renegat promisiunile făcute lui Nicolae I și a declarat jihadul.

În mai 1828, trupele sale au înaintat pe teritoriul actual al României, Nicolae I savurând plăcerea unui război palpitant împotriva unor orientali inferiori. „Veselia și buna dispoziție sunt la ordinea zilei“, i se lăuda el entuziast lui Constantin. „Dacă lumea la Petersburg nu știe unde să se adune serile“,

scria Nesselrode, „noi nu suferim de aceeași dilemă aici. Avem mai multe case deschise… De dimineață până seară, trăim într-un foc continuu de vorbe de duh, butade și farse.“

Pe 27 mai, Nicolae și armata lui au trecut Dunărea, însă otomanii, deși inegali ca forță armată în lupta pe câmp deschis, erau niște apărători excelenți ai cetăților lor. Nicolae a dat ordin ca trei fortărețe să fie asediate simultan, sub conducerea unor curteni promovați în mod exagerat.[385] Mihail, fratele lui Nicolae I, a eșuat în mod repetat în tentativa de a cuceri cetatea Brăilei. „Fruntea sus, dragul meu Mihail, te-ai descurcat bine, armata s-a dovedit curajoasă, dar în rest ce putere avem noi, când vrerea lui Dumnezeu e alta?“ îl tachina el. „Dacă Brăila nu va capitula, te îndemn să repeți asaltul.“ După care, adăuga: „Dacă te interesează opinia mea, atunci hai să-ți spun ca un frate: «Eu sunt mulțumit de tine!»“

Țarul s-a îmbolnăvit de dizenterie. Benckendorff i-a spus că el nu era general și a raportat nemulțumiri în imperiu. În timp ce armata s-a retras, trecând înapoi Dunărea, Nicolae I s-a întors la Sankt-Petersburg[386] și l-a numit comandant pe Dibich, care, în mai 1829, a trecut din nou Dunărea și i-a învins pe otomani. În Caucaz, Paskevici a cucerit Erzurum. Sultanul a cerut pacea, aceasta fiind cea de-a doua victorie a lui Nicolae I.[387]

„În prezent, Rusia domină lumea“, îi spunea lordul Aberdeen, ministrul de Externe britanic, prințesei Lieven. „Este atotputernică pretutindeni.“ Dar pe 29 iulie 1830, Carol al X-lea a fost detronat la Paris, fiind înlocuit cu vărul său, Ludovic-Filip, pe care Nicolae I îl numea „un uzurpator mârșav“. Însă țarul era încrezător: „Rusia nu are de ce să se teamă“. Totuși, pericolul era mai aproape decât știa el: în 1815, Polonia adoptase o constituție, însă în vânătoarea de vrăjitoare declanșată împotriva societăților revoluționare, Aleksandru I și Nicolae I au restrâns sever libertățile polonezilor. Constantin, comandantul suprem al armatei poloneze, era detestat acum și considerat un tiran rus.

La 17 noiembrie, rebelii polonezi au atacat Palatul Belvedere din Varșovia, sperând să-l facă prizonier pe Constantin. Polonezii nu au reușit să-l captureze, Constantin izbutind să se retragă la reședința sa din afara orașului. Fratele țarului ar fi putut să înăbușe „răscoala“, însă nevrând să-și întineze imaculata armată, a șovăit și a pierdut Varșovia. Nicolae a respins orice negocieri cu moderații. „Atenție, acum e război“, i-a spus el lui Dibich (care se împăuna deja cu numele glorios „Cel-care-a-trecut-Balcanii“ —

Zabalkanski). Însă polonezii au ripostat cu forța armelor. Dibich s-a retras.

„Toate astea sunt efectiv inexplicabile“, îl critica Nicolae pe Dibich. „Pentru numele lui Dumnezeu, fii ferm în hotărârile tale, nu te mai învârti în jurul problemei, ci, lansând un atac strălucit și cutezător, încearcă să demonstrezi Europei că armata rusească este la fel de invincibilă, cum a fost de două ori când a mers până la Paris.“ Nicolae l-a trimis pe Paskevici. Holera se răspândea prin imperiu, făcând ravagii și în armată, unde victime au fost Dibich, iar apoi Constantin, amândoi răpuși de molimă. Cu toate acestea, Paskevici a zdrobit Polonia.

„Varșovia este la picioarele Majestății Tale Imperiale“, îi raporta el pe 26 august 1831 lui Nicolae I, care l-a recompensat cu titlul de prinț al Varșoviei și guvernator al Poloniei, unde a abolit constituția și regatul. Nicolae s-a ales cu ura nepieritoare a polonezilor: „Știu că ei vor să mă ucidă, dar dacă Dumnezeu nu vrea asta, eu nu voi păți nimic, așa că rămân calm.“

În Răsărit, Mehmet Ali, agresivul conducător al Egiptului, a cucerit Palestina și Siria, pornind spre Constantinopol. Nicolae prefera un sultan slab, și nu un individ puternic precum Mehmet Ali. Trimițând corăbii și ostași ca să salveze Constantinopolul, l-a convins pe sultan să accepte protecția lui. Perșii[388], polonezii și otomanii erau la picioarele lui, Austria și Prusia se înclinau în fața lui, iar în interiorul Rusiei maiestuozitatea lui înfricoșătoare părea olimpiană.[389]

*

La zece zile după căderea Varșoviei, o epidemie de holeră a aprins scânteia unei răscoale în piața de fân din Sankt-Petersburg. Pornind în grabă acolo, doar cu doi adjutanți, Nicolae a înfruntat gloatele, după care le-a poruncit să cadă în genunchi. „Va trebui să cer îndurare lui Dumnezeu pentru păcatele voastre“, tuna împăratul, care era unsul lui Dumnezeu. „L-ați mâniat profund. Ați nesocotit îndatorirea de obedință față de mine, iar eu trebuie să răspund în fața lui Dumnezeu pentru comportamentul vostru! Țineți minte: voi nu sunteți polonezi, voi nu sunteți francezi, voi sunteți RUȘI. Vă poruncesc să vă împrăștiați imediat.“ Răsculații s-au supus. Nici nu era de mirare, așadar, dacă Nicolae I se credea întruchiparea sacră a Rusiei. „Eu sunt aici doar pentru a împlini poruncile și intențiile Rusiei noastre sfinte“, le spunea el pe un ton pedant copiilor lui. Nicolae I avea convingerea că „Rusia ne-a fost încredințată nouă de către Dumnezeu“, ceea ce l-a determinat să rostească odată,

solemn, la o paradă: „Oh, Doamne Dumnezeul meu, Ție îți mulțumesc că m-ai făcut atât de puternic.“

„Nimeni nu era mai bine clădit pentru acest rol“, scria Anna Tiutceva, o tânără domnișoară de onoare, care ulterior avea să redacteze niște memorii deosebit de indiscrete. „Frumusețea lui impunătoare, alura regală și profilul olimpian sever — totul, până la surâsul lui condescendent aidoma unui Jupiter, sugera că te aflai în fața unei zeu pe pământ.“ Nicolae I își juca perfect rolul: „Nu există nimic mai teribil pe lume, decât privirea străvezie a ochilor lui albăstrui metalici.“

Nicolae I lucra până noaptea târziu în biroul său. Misiunea autocratului, care ținea să supravegheze practic totul, era obositoare. Țarul, nota mama lui la scurt timp după încoronare, „este copleșit de treburi. Nu se culcă niciodată înainte de 2 sau 3 noaptea, neavând nici măcar timp să cineze în tihnă“. Nicolae I dormea pe un pat de campanie, învelit cu o manta militară, și se trezea în zori, când își punea uniforma Regimentului de Gardă Călare, cu pantaloni strâns mulați pe picior; apoi, primea miniștrii, de obicei pe Benckendorff, Cernîșev și Volkonski, până la zece, când lua micul dejun cu împărăteasa, timp de o oră.

Mouffy era centrul vieții lui. „Firea ei duioasă și mintea superficială înlocuiau principiile prin sensibilitate. Nicolae o adora cu pasiune pe această minunată și fragilă făptură“, plasând-o „în colivia de aur a palatelor, cu baluri scânteietoare și curteni chipeși. Ea îl idolatriza și vedea în jur doar frumusețe și fericire“. Până și Pușkin era impresionat de efervescența și căldura ei sufletească. „O iubesc pe împărăteasă teribil de mult“, scria el, „deși are deja treizeci și cinci de ani.“ Mouffy dansa cu grație „ca un crin înaripat“, care „plutește lin și mlădios“. Nicolae aprecia personalitatea ei, spunându-i: „Dumnezeu te-a binecuvântat cu un temperament atât de radios, încât nu mai este niciun merit în a te iubi.“ Doar ea putea topi aisbergul despotismului. Când a luat foc Palatul de Iarnă, țarul le-a poruncit pompierilor să salveze scrisorile lor de dragoste, înainte de orice altceva.[390] Chiar și după decenii de mariaj, Nicolae a plâns când, la recomandarea doctorilor, fragila Mouffy a trebuit să facă o cură de soare în Palermo: „Fericire, bucurii și liniște sufletească, asta caut și găsesc eu la bătrâna mea Mouffy“.[391]

*

Nicolae I numea acest mic dejun „trecerea în revistă a familiei“, ca și cum ar fi fost o paradă militară; totuși, viața de familie, îi spunea el Annettei, „îmi este mai dragă decât

orice cucerire (teritorială)“. Fiecare dintre copiii lui, patru băieți și trei fete, avea obligația să țină un jurnal, pe care „tatăl-comandant“, cum se autointitula el, îl inspecta, după ce controla caietele de școală. Însă Nicolae I era preocupat cel mai mult de educația fiului său cel mare.

Aleksandru avea înfățișarea cu trăsături frumoase și ochi albaștri a familiei Württemberg, dar și senzualitatea înfocată a Ecaterinei cea Mare. Însă era dezinvolt din fire și emotiv. Nicolae I a încercat să evite neajunsurile unei educații anoste și brutale, pe care le trăise pe pielea lui, angajând acum pentru Aleksandru profesori ca reformatorul Speranski, care l-a învățat că în „monarhia pură“ a Rusiei un țar avea nevoie de moralitate mai mult decât de legi și că el trebuia să păstreze întotdeauna un echilibru între facțiunile politice, fără să-și pună vreodată toată încrederea doar într-o singură grupare. Preceptorul lui era Vasili Jukovski, poetul romantic care o învățase limba rusă pe mama lui Nicolae. „Învață să citești cartea care îți aparține din naștere“, îi spunea el băiatului. „Acea carte este Rusia.“ Jukovski a cultivat sensibilitatea băiatului, pe care îl adora, și a cutezat să îl critice chiar și pe împărat, pentru militarismul excesiv. Țarul a avut grijă să compenseze influența blajină a lui Mouffy și sentimentalismul lui Jukovski, printr-un tutore sever, generalul Karl Merder, un erou din 1812, care încuraja militarismul omniprezent al familiei. Aleksandru a purtat de mic uniforma Gărzii sale personale. Când Merder a constatat impulsurile corecte ale băiatului, dar o lipsă de voință și de entuziasm militar, Nicolae a explodat nervos. „Vreau să-i fie limpede că eu nu sunt mulțumit de această lipsă de entuziasm pe care o manifestă. Trebuie să fie soldat până în măduva oaselor!“ Soluția adoptată de țar a dat roade.

Nicolae I îl analiza permanent pe țarevici. „Copiii mei sunt încântători“, îi povestea el Annettei; „flăcăul este un soldat autentic… Băiatul trage cu o pușcă mare și călărește pe șa, împreună cu mine“, însă țarul își făcea griji că Aleksandru era totuși „prea angelic și distrat“, ca mama lui, care era duioasă la suflet. Aleksandru plângea mult. „30 martie. Am scris urât și am plâns fără motiv“, scria el în jurnalul său, care era verificat de tatăl lui.

Nicolae I credea că putea să modeleze personalitatea băiatului: „Tu cum ai fi procedat cu rebelii decembriști?“

„I-aș fi iertat“, a răspuns micuțul Aleksandru, ca un bun creștin.

„Învață cum să cârmuiești“, a ripostat Nicolae. „Ține minte: mori pe treptele tronului, dar nu renunți la putere!“ Datoria și obediența contau mai presus de orice. Dacă

Aleksandru merita să fie pedepsit, Nicolae îi explica: „pentru Patrie, trebuie să îți faci datoria. Nu eu, ci Patria este cea care te pedepsește și te răsplătește“. Dar exista și distracție în familie: la Peterhof, Nicolae făcea instrucție cu băieții în „regimentele (lor) de jucărie“, cu uniforme și puști adevărate, în tradiția lui Petru cel Mare, și organiza jocuri pentru formarea caracterului, în care copiii și prietenii lor se luau la întrecere, alergând până la frumoasele fântâni arteziene de sub Marele Palat.

În mod surprinzător, toate metodele au avut efectul scontat: Aleksandru a fost cel mai bine pregătit țarevici din istoria dinastiei Romanov. În aprilie 1834, când a împlinit șaisprezece ani, Nicolae a născocit o ceremonie solemnă, în Catedrala Palatului de Iarnă, în cadrul căreia Aleksandru a depus un jurământ, pe un text compus de Speranski, angajându-se să se supună autocratului și să apere autocrația. Nu numai Aleksandru și mama lui, ci și Nicolae I avea lacrimi în ochi. De atunci înainte, toți marii duci din familia Romanov, când împlineau șaisprezece ani, își serbau ziua de naștere în acest fel.

Al doilea fiu al lui Nicolae nu era un plângăcios. Konstantin, „Kostia“ cum i s-a spus întotdeauna, era un „băiat mare și gras, atât de iute, încât nici nu-l pot ține“, îi povestea Nicolae Annettei. „Moștenește trăsăturile familiei, fiindcă singurul lucru pe care îl aude cu plăcerea este bătaia tobelor.“ Încă un recrut!

Kostia, poreclit „Esop“ pentru sarcasmul și istețimea lui, era pe cât de neîndemânatic, pe atât de ambițios, și, pe cât de afabil era Aleksandru, pe atât de caustic se arăta el. Era neascultător: doar el a îndrăznit să tragă un scaun de sub un ministru care voia să se așeze: contele Ivan Tolstoi, care a căzut pe podea, în fața țarului. „Doamnă, ridică-te“, i-a spus Nicolae lui Mouffy. „Va trebui să ne cerem scuze lui Ivan Matveievici, fiindcă fiul nostru a primit o creștere atât de proastă.“ Kostia avea dorința de putere, la fel ca tatăl său: „Sașa (Aleksandru)“, se plângea el, complet lipsit de tact cum era, „s-a născut înainte ca tatăl nostru să fie împărat, dar eu m-am născut după aceea. Eu sunt fiu de împărat, el este fiul unui mare duce. Este nedrept ca Sașa să fie moștenitorul.“ În copilărie, Aleksandru îi dădea dreptate. „Ce n-aș da să nu mă fi născut țarevici“, îi spunea el tutorelui său. Acesta i-a raportat totul lui Nicolae, care i-a ținut morală lui Aleksandru despre datorie și destin, iar lui Kostia despre unitatea familiei.

Cei doi fii au crescut nu numai venerându-și tatăl, ci și iubindu-l, ceea ce pentru fiicele lui Jupiter fusese mult mai

simplu. „Maria este în faza de girafă… Ollie se subțiază“, îi povestea Nicolae Annettei, în timp ce mezina, Adini, pe care o descria ca fiind „foarte mică și foarte neastâmpărată“, era preferata lui: „o gâgâlice… dulce de tot“.

Împăratul se întorcea apoi la treabă, reapărând mult mai târziu pentru balurile care se desfășurau frecvent — petreceri publice (la Palatul de Iarnă) și private (în fosta lui reședință din vremea când era mare duce, Palatul Anicikov) —, la care ochiul lui de vultur observa imediat orice încălcare a codului vestimentar. „Îmi place când oamenii se distrează“, spunea el, „fiindcă nu mai au timp să spună prostii.“

Curtea imperială era astfel concepută încât să întruchipeze de o manieră impresionantă viziunea lui despre lume ca o ierarhie militară. Având o suită de 540 de adjutanți (mai mult decât dublu, în comparație cu Aleksandru I), țarul reglementa fiecare detaliu al armatei lor concepută în stil german, marile procesiuni cu prilejul sărbătorilor importante, solemnitățile de omagiere în zilele onomastice ale familiei imperiale, precum și specificațiile vestimentare, concepând uniformele pentru bărbați, rochiile pentru doamne și servitoare, inclusiv pantalonii roșii bufanți și tunicile negre cu fireturi și epoleți aurii, pantofii galbeni și turbanele albe ale celor douăzeci de negri din garda personală a împăratului, dintre care mulți erau acum americani.[392] La Palatul Anicikov, lui Mouffy îi plăcea să danseze, iar țarului îi plăcea să flirteze.[393]

*

Toți din familie, chiar și mama lui, știau că Nicolae era un bărbat foarte viril. Când Mouffy nu putea să aibă raporturi sexuale din cauza frecventelor ei gravidii, împărăteasa mamă Maria îi spunea Annettei că „(nora ei) ar trebui să se întremeze repede“, întrucât Nicolae dă deja semne de nerăbdare din cauza abstinenței la care este supus. Curtenii au lansat mitul că împăratul a început să se uite după alte femei doar după 1842, când Mouffy s-a îmbolnăvit, dar, chiar dacă mariajul lor era fericit, la Curte se practica un sistem de seducție bine pus la punct, însă discret, cu o serie de aristocrate frumoase, care deși măritate, au devenit amantele lui.

Pentru un timp, favorita numărul unu a fost baroneasa Amalia Krüdener, cu zulufi aurii, „frumoasă, amuzantă, dar vicleană“. Într-o seară, aceasta supase cu Nicolae, care s-a dus apoi să flirteze cu o altă favorită de-a lui, contesa Elizaveta Buturlina. „Ai supat cu el, dar ultimele onoruri sunt pentru ea?“, a întrebat-o iscoditor un curtean pe Amalia.

„E un bărbat ciudat, a replicat Amalia. Lucrurile de acest fel trebuie să aibă un rezultat, însă cu el nu există niciodată un sfârșit, nu are curajul necesar, dar are în schimb o idee bizară despre fidelitate."

Dacă vedea o tânără pe stradă sau la teatru și îi plăcea de ea, adjutanții lui o contactau pentru a stabili o întâlnire galantă. „Țarul nu întâmpina niciodată rezistență în fanteziile lui senzuale", remarca marchizul de Custine, scriitor francez venit în călătorie la Curtea țaristă. „Eu am crescut purtând în suflet nu doar dragoste, ci și venerație", scria o tânără de nouăsprezece ani de la Curte. „Pentru mine, țarul era un zeu pe pământ." Când i-a fost prezentată, spunea ea, „inima îmi palpita în piept. Am simțit că mi se înmoaie genunchii". Țarul, remarca Pușkin, avea „un harem de actrițe candide".[394]

În 1832, a cunoscut o tânără la un bal mascat. În timp ce dansau, domnișoara mascată i-a povestit detalii despre copiii lui care l-au uluit. La sfârșitul serii, tânăra și-a dezvăluit identitatea: Varvara Nelidova, o orfană nevoiașă, care știa atâtea lucruri fiindcă era nepoata amantei lui Pavel I. Împăratul a invitat-o la Curte, unde tânăra le-a fermecat nu numai pe împărăteasă, ci și pe fiica lor Olga, cunoscută drept Ollie. Primind titlul de doamnă de onoare a împărătesei, „Varenka", așa cum i se spunea, „avea ochi negri și sprâncene negre frumoase, ca o italiancă", umeri de alabastru, sâni înalți, talie mică. Era „atât de nostimă", scria Olga, „încât vedea latura comică în toate lucrurile. Tata bea ceaiul adesea cu ea. (Varenka) îi povestea anecdote deocheate, care îl făceau pe tata să râdă cu lacrimi. Odată, a râs atât de mult, încât era să se răstoarne cu scaunul pe spate". Dar fiica susținea, așa cum fac toate fiicele, că nu era decât un „flirt nevinovat — tăticul era credincios soției lui".

Însă curtenii știau mai bine. „Deși persoana cu care avea o aventură trăia în palat, nimeni nu a atras atenția vreodată asupra acestui aspect", își amintea doamna de onoare Maria Frederiks. „Totul se derula atât de subtil, atât de decent, atât de bine. Eu îi vedeam zilnic, dar niciodată n-am bănuit ceva, (țarul) se purta atât de frumos cu soția și copiii lui. Cât despre doamnă, ea nu a urmărit niciodată privilegii speciale."

Viața erotică a lui Nicolae I era organizată cu o precizie militărească: se ducea la Varenka de două ori pe zi, prima dată la 9 a.m., după care stătea cu împărăteasa, înainte de a o vizita din nou pe amantă la 1:30 p.m. Varenka și-a închinat toată viața împăratului. Copiii pe care i-a adus pe lume se spune că au fost adoptați de slujitorul de încredere al țarului,

generalul Peter Kleinmikhel, care i-a crescut ca și cum erau ai lui — serviciul suprem adus împăratului său.

Veșnic în căutare de noi cuceriri sentimentale, împăratul a remarcat-o pe soția lui Pușkin și a născocit o modalitate de a-l supraveghea pe el și de a flirta cu ea.[395]

*

În februarie 1831, poetul, care avea treizeci și unu de ani, s-a însurat cu Natalia Goncearova, în vârstă de optsprezece ani, o fată dintr-o familie bună, dar care ajunsese într-o situație materială grea. Chiar și cererea în căsătorie adresată Nataliei trebuia să fie aprobată de împărat. „Majestatea Sa Imperială a binevoit să menționeze cu plăcere… că ți-ai descoperit acele trăsături sufletești și de caracter necesare pentru fericirea unei femei, în special o femeie atât de amabilă și interesantă ca domnișoara Goncearova“, scria Benckendorff, într-un stil prețios și plin de emfază. Înainte de a se căsători, mireasa a vrut să verifice că logodnicul ei era încă în grațiile țarului: „Cât despre situația dumitale personală“, continua Benckendorff pe un ton sentențios, „Majestatea Sa Imperială, cu o solicitudine întru totul părintească față de dumneata, domnule, a binevoit să mă însărcineze pe mine, generalul Benckendorff, nu în calitate de șef al jandarmeriei, ci ca persoană în care are deplină încredere, să te supraveghez și să te călăuzesc prin sfaturile mele“.

Pe 30 decembrie 1833, „mi s-a conferit titlul de „Maestru al Dormitoarelor Imperiale“ (oarecum nepotrivit pentru anii mei)“, se lamenta Pușkin. „Dar Curtea (înțelegând țarul) voia ca Natalia să danseze la Anicikov.“

Pușkin a simțit curând gheara nemiloasă a autocrației. Pe 23 ianuarie, el și Natalia au participat la primul lor bal imperial la Palatul Anicikov. „Eu am sosit în uniforma (de la Curte). Mi s-a spus că oaspeții erau în frac. Am plecat. Suveranul s-a supărat.“ Nicolae a remarcat imediat, spunându-i Nataliei: „Putea să-și fi dat osteneala să se ducă să-și pună un frac, iar apoi să vină înapoi. Să-i reproșezi această atitudine!“.

Nicolae flirta cu Natalia ori de câte ori putea, „umblând după ea ca un ofițeraș imberb“, scria Pușkin. Țarul dansa cadrilul cu ea și ședea lângă ea la masă toată seara. „Dimineața trece dinadins prin dreptul ferestrelor ei de câteva ori, iar seara, la bal, întreabă de ce jaluzelele sunt mereu închise“. La început, Pușkin a savurat distracțiile de la Curte, fiind fermecat de împărăteasă care, râzând, îl întâmpina: „Oh, tu erai!“ Ori de câte ori se întâlneau la Curte,

Nicolae discuta cu Pușkin și, când facturile scumpe ale garderobei Nataliei riscau să-l aducă la sapă de lemn, țarul l-a împrumutat cu bani; dar supravegherea era sufocantă și, mai rău chiar, Pușkin a descoperit că nu numai Nicolae și Benckendorff, ci și ministrul Educației, Serghei Uvarov, căutau mereu să-l controleze și să-l cenzureze.

Uvarov, fiul unui ofițer din Gărzi, care cânta la bandură și care flirtase cu Ecaterina cea Mare, era un clasicist erudit, expert în Orientul Mijlociu, geolog deschizător de drumuri și ministru vizionar. Invidios pe Pușkin, Uvarov a pus la cale o campanie de discreditare împotriva lui, menită să-i distrugă reputația (și veniturile), criticând volumul lui despre Răscoala lui Pugaciov și capodopera poetului, *Evgheni Oneghin,* roman în versuri conținând multe elemente autobiografice, care, sub numeroase aspecte, a pus bazele literaturii ruse moderne. Nicolae I a încercat să-l protejeze pe Pușkin[396], dar Uvarov era principalul lui ideolog și, de aceea, cu mult mai important pentru el decât un poet fără bani.

Pușkin îl detesta pe Uvarov, înfierându-l în versurile lui pentru slugărnicia și arivismul de care dădea dovadă, dar și pentru homosexualitatea lui ascunsă, însă în scurt timp avea să afle că iscoadele lui Benckendorff erau și mai oribile. Într-o scrisoare către soția lui, referindu-se la majoratul țareviciului Aleksandru, poetul reflecta: „Nu intenționez să mă prezint la Moștenitor cu felicitări… Am văzut la viața mea trei țari. Primul (Pavel) a poruncit să mi se scoată boneta de pe cap și a certat-o pe doica mea; al doilea (Aleksandru) nu a fost amabil cu mine, iar al treilea m-a înrolat ca paj pentru dormitoare.“ Când agenții lui Benckendorff au deschis scrisoarea, Nicolae a fost furios aflând conținutul. Poetul era scârbit: „Câtă imoralitate există în uzanțele guvernământului nostru! Poliția a ajuns să desfacă scrisorile unui soț către soția lui și să i le arate țarului (un om onorabil și bine-crescut), iar țarului nu-i e rușine să admită acest lucru, ba dimpotrivă pune în mișcare o intrigă vrednică de Vidocq (criminalul francez care a înființat Siguranța Națională ca poliție secretă).“

Pușkin a demisionat din funcția pe care o avea la Curte, ceea ce Nicolae a considerat drept ingratitudine. „N-am reținut niciodată pe nimeni cu de-a sila“, i-a spus țarul lui Jukovski. „Însă în cazul acela, totul se va termina între noi“, o amenințare care l-a determinat pe Pușkin să-și retragă demisia. „Îl iert“, i-a spus Nicolae lui Benckendorff, „dar convoacă-l aici pentru a explica nesăbuința comportamentului său.“

Pușkin era nevoit să asiste la galanteriile de care se bucura soția lui, una dintre frumusețile Curții imperiale, galanterii ce aveau să se termine printr-o tragedie. La un bal, povestea un musafir, Natalia era înconjurată de ofițeri care o curtau, în timp ce „un pic mai retras, stătea gânditor Aleksandr Sergheevici (Pușkin), fără să participe nicidecum la conversație.“[397]

*

Un tânăr ofițer din regimentul de gardă s-a îndrăgostit obsesiv de Natalia. Baronul Georges d'Anthès era un francez exilat, care sosise la Sankt-Petersburg cu protectorul său mai în vârstă, baronul Jacob van Heeckeren, ambasadorul Țărilor de Jos. Heeckeren era homosexual și, în mod evident, îndrăgostit de d'Anthès, pe care l-a înfiat în mod oficial. Ambasadorul a aranjat ca tânărul să se înroleze în somptuosul Regiment de Gardă Călare, care păzea palatul. Indiferent dacă d'Anthès „trăia cu Heeckeren sau Heeckeren cu el“, scria prințul Aleksandr Trubețkoi, camarad din același regiment și coleg de cameră cu el, „pederastia în acea vreme era larg răspândită în înalta societate. Ținând seama de faptul că d'Anthès curta continuu diverse doamne, se poate presupune că relațiile lui cu Heeckeren erau pasive“.

„Sunt îndrăgostit la nebunie“, îi povestea d'Anthès lui Heeckeren în ianuarie 1836, „de cea mai delicioasă făptură din Petersburg… și ea mă iubește“, însă „soțul este de o gelozie revoltătoare“. Fermecată momentan de francez, Natalia a cochetat cu el, însă în atracția lui obsesivă d'Anthès a început să o urmărească insistent, iluzionându-se că între ei exista o relație de dragoste și neputând accepta că fusese respins. În toamnă, ca să ajungă mai aproape de Natalia, cu cinism a început să o curteze pe sora acesteia, Ekaterina, mai urâtă și nemăritată. Între timp, țarul, întâlnind-o pe Natalia la familia Razumovski, a prevenit-o să vegheze la reputația ei imaculată.

Pe 4 noiembrie, Pușkin a primit o scrisoare anonimă în care era numit „asistent al Marelui Maestru al Ordinului Încornoraților“. Poetul s-a neliniștit, deși nu era singurul care să fi primit o asemenea scrisoare. Natalia i-a mărturisit lui Pușkin că flirtase cu d'Anthès; poetul nu s-a îndoit nicio clipă de nevinovăția ei, însă a presupus (greșit) că Heeckeren fusese autorul scrisorii.[398] Pușkin l-a provocat la duel pe ambasador. Heeckeren a încercat să mușamalizeze provocarea, împingându-l pe d'Anthès să se însoare cu sora Nataliei, Ekaterina, pe care acesta o sedusese, pentru a-l forța pe Pușkin să renunțe la duel. În cele din urmă, Pușkin a fost

de acord. Împăratul l-a chemat pe Pușkin și l-a pus să-i promită că nu se va bate în duel. Când d'Anthès s-a însurat într-adevăr cu sora Nataliei, până și împărăteasa s-a arătat fascinată: „e devoțiune sau diversiune?“ Dar acum, devenind cumnatul Nataliei, d'Anthès putea flirta în văzul lumii cu ea.

Pe 21 ianuarie 1837, împăratul, împreună cu soții Pușkin și noul cuplu d'Anthès, s-au întâlnit la un bal, unde Nicolae l-a asigurat pe poet de castitatea soției lui. Pușkin, plesnind de indignare, a trebuit să-i mulțumească.

„Dar ai fi putut să te aștepți și la altceva din partea mea?“, a replicat țâfnos Nicolae.

„Nu doar că aș fi putut, Sire, însă sincer vorbind, am suspectat chiar că și Majestatea Voastră i-ați fi făcut curte soției mele.“ Din cealaltă parte a sălii de bal, Pușkin urmărea furios cum d'Anthès o lăuda pe Natalia, spunându-i cuvinte cu dublu înțeles, pe care aceasta i le-a relatat ulterior soțului ei.

A doua zi, Pușkin i-a trimis o scrisoare voit jignitoare ambasadorului van Heeckeren, acuzându-l că făcea pe „codoșul“ pentru fiul său. D'Anthès l-a provocat pe Pușkin la duel. În după-amiaza zilei de 27 ianuarie, Pușkin și d'Anthès s-au întâlnit, fiecare însoțit de secunzi, la periferia Sankt-Petersburgului. Au fost plasați la o distanță de douăzeci de pași unul de celălalt, primind fiecare pistoalele pentru duel. Pușkin se pregătea să țintească, în momentul în care d'Anthès a tras. Pușkin a fost lovit în partea laterală a corpului și s-a prăbușit la pământ, dar s-a ridicat în picioare și a tras, glonțul trecând prin partea cărnoasă a brațului lui d'Anthès și ricoșând de un nasture, ceea ce nu i-a provocat decât o zgârietură. În schimb, glonțul tras de d'Anthès îl nimerise pe Pușkin în stomac, zdrobindu-i bazinul. Chemat de urgență în apartamentul lui Pușkin, medicul țarului, Nikolai Arendt, i-a raportat acestuia că poetul era pe moarte. „Dacă voia lui Dumnezeu este să nu ne mai întâlnim pe această lume, acceptă atunci iertarea mea și sfatul meu pentru o moarte creștinească, și nu te îngrijora pentru soarta soției și a copiilor. Vor fi ca și copiii mei și îi voi lua în grija mea“, îi scria lui Pușkin țarul, care tocmai se întorsese de la teatru. Poruncindu-i doctorului să ducă muribundului scrisoarea, Nicolae a mai adăugat: „Nu mă duc la culcare. Voi aștepta.“

Pușkin a sărutat scrisoarea. S-a spovedit și s-a împărtășit. Durerea s-a intensificat, cangrena extinzându-se în tot abdomenul. Doctorul Arendt îi mai ușura suferința cu opiu, în timp ce Natalia plângea isteric. Țarul l-a chemat pe Jukovski. „Spune-i din partea mea că îl felicit pentru că și-a făcut datoria de bun creștin“, a zis Nicolae, pe un ton sentențios. În

după-amiaza zilei de 29 ianuarie, Pușkin a murit. Nicolae i-a poruncit lui Jukovski să verifice hârtiile defunctului, pentru eventuale indicii de trădare. Dar Jukovski, scârbit de modul în care Pușkin fusese hărțuit, l-a mustrat pe Benckendorff: „Aceste admonestări, atât de puțin importante pentru tine, lui i-au distrus viața. Ai transformat această protecție în control polițienesc."

Zece mii de oameni îndoliați s-au perindat prin apartamentul unde zăcea trupul neînsuflețit al poetului. Manifestările de durere ale populației au fost ținute în frâu de Uvarov și Benckendorff, care au interzis să apară în presă articole despre înmormântare. Cu toate astea, mulțimi uriașe au venit la Catedrala Sfântul Isaac, iar apoi coșciugul a fost trimis pentru a fi îngropat în apropiere de Mihailovskoe, unde se afla moșia lui Pușkin. Nicolae I[399] ar fi fost uimit să afle că triumfurile lui au fost adumbrite în memoria istoriei de acest simplu poet, care avea să fie venerat ca un adevărat prinț al Rusiei.[400]

*

Dar Nicolae I nu avea câștig de cauză pretutindeni. În războiul împotriva jihadiștilor conduși de imamul Șamil în Cecenia și Daghestan, în estul Caucazului, rușii pierdeau teren, dar când soarta s-a întors de partea Rusiei, iar victoria finală părea iminentă, țarul a decis să culeagă personal laurii înfrângerii dușmanului.

La 8 octombrie, când împăratul, însoțit de Adlerberg, călătorea cu trăsura pe drumul abrupt ce cobora spre Tiflis, capitala Georgiei, „caii s-au speriat și s-au năpustit într-o parte", relata Paskevici. „Cu siguranță, când caii au țâșnit peste parapet, ne-am fi prăbușit în abis, dacă n-ar fi intervenit mâna lui Dumnezeu. Caii au rămas spânzurând de grumaz peste marginea prăpastiei, până când li s-au rupt hamurile și au căzut în hău, eliberându-ne astfel, fără să fi fost prea afectați. Am crezut atunci că o să mor." După aceea, cu un alai format din douăzeci și patru de prinți georgieni, Nicolae I, încă zdruncinat de pericolul prin care trecuse, și-a făcut o intrare triumfală în Tiflis. În nord-est, generalii ruși îl încolțiseră pe Șamil, pe care Nicolae îl aștepta să vină la Tiflis și să-și recunoască înfrângerea.

Triburile de munteni musulmani rezistaseră atacurilor creștinilor în Caucaz, încă din anii 1780, însă forța brutală a armatei ruse dusese în final la izbucnirea unei insurgențe jihadiste de amploare. În 1834, Șamil îl omorâse pe predecesorul său și se proclamase imam al *murizilor* cu stindard negru, adepți ai islamului sufist. Când cetatea sa a

fost luată cu asalt, Șamil, deși rănit, a sărit peste ziduri într-o prăpastie și a fugit, fiind singurul războinic supraviețuitor.

Acum, în 1837, fusese nevoit să accepte un armistițiu, pe care rușii îl încălcaseră însă. A refuzat să se supună și, fortificând o nouă cetate, Ahulgo, Șamil a repornit războiul. Victoria rușilor a fost compromisă atât prin amestecul inoportun al lui Nicolae I și rivalitățile birocratice dintre diferitele comitete și ministere, cât și prin talentul de strateg militar al lui Șamil, adept al războiului asimetric.

La Tiflis, adjutanții lui Nicolae I încercau să-i ocupe timpul cu diferite programe, fie slujbe religioase sau diverse fete, însă împăratul replica: „Eu nu am ochi decât pentru armata mea.“ Înainte de a pleca, a numit la comanda trupelor noi generali, cu misiunea de a-l zdrobi pe Șamil. „Acum“, a declarat el cu o grandilocvență absurdă când s-a suit în trăsură, „știu sensul cuvintelor din Facerea — «Să fie lumină! Și a fost lumină»“[401] [402].

*

Pe 21 octombrie, la Novocerkassk, Nicolae I s-a întâlnit cu fiul său Aleksandru și împreună, în uniforme de cazaci, au trecut în revistă regimentul cazacilor de pe Don, care apoi s-au adunat într-un cerc în jurul catedralei. Acolo, atamanul i-a predat lui Nicolae I buzduganul puterii, iar țarul i l-a înmânat lui Aleksandru, care era foarte emoționat. „Fie ca aceasta să-ți aducă aminte mereu de strânsa legătură dintre noi“, a rostit pe un ton tunător Nicolae I, întorcându-se apoi spre cazaci și strigând: „Când el mă va înlocui la tron, să-l slujiți la fel de loial cum m-ați slujit pe mine!“

În realitate, Nicolae era îngrijorat de firea indisciplinată a fiului său și de aventurile lui erotice. Aleksandru, care avea acum nouăsprezece ani, fusese într-o călătorie prin imperiu, însoțit de preceptorul-poet Jukovski. Pretutindeni, Aleksandru a fost aclamat de mulțime, oamenii spunând despre el că era „frumos“, însă scrisorile moralizatoare ale tatălui său îl ajungeau mereu din urmă. „Încerc să găsesc în tine, îi scria Nicolae I, promisiunea pentru fericirea viitoare a Rusiei, Maica noastră preaiubită, cea pentru care eu trăiesc și căreia tu i-ai fost hărăzit dinainte chiar de a te naște!“

Aleksandru încerca să fie la înălțimea așteptărilor mărețului său părinte, în care vedea, dincolo de un tată, însăși personificarea Imperiului Rus. A făcut față cerințelor, învăluindu-se într-un „aer de mister“, acea armură puternică a moștenitorilor la tron. Totodată, a moștenit și libidoul tatălui său, dar fără acea stăpânire de sine glacială. La paisprezece ani, s-a îndrăgostit de o domnișoară de onoare a

mamei lui, Natalia Borzdina: după unul dintre balurile mascate în costume medievale, organizat de Nicolae la Țarskoe Selo, Aleksandru și-a dat rendez-vous cu ea în parc, o întâlnire de amor în care țareviciul și-a pierdut virginitatea. Nicolae a reacționat ca un părinte principial și moralizator din epoca victoriană, ducându-și fiul în vizită la un spital cu bolnavi de sifilis. Dar Aleksandru nu s-a lăsat descurajat, îndrăgostindu-se acum de o altă doamnă de onoare de-a lui Mouffy, tânăra poloneză Olga Kalinovskaia. Aleksandru le-a povestit tuturor, chiar și mamei lui, cât de mult o iubea el pe Olga. Nicolae a citit cumva amuzat jurnalul fiului său. Dar, alarmat de aluziile la însurătoare ale țareviciului, a îndepărtat-o pe fată și i-a dat câteva sfaturi lui Aleksandru: „I-am explicat că a îndrăgi o anumită femeie este ceva firesc, ceea ce nu înseamnă însă că trebuie să se lase pradă visurilor, dacă acestea sunt nepotrivite ca rang și statut. Cred că are gusturi normale“, chiar dacă pe el îl atrăgeau polonezele.

Aleksandru „trebuie să aibă o personalitate mai puternică“, îi spunea Mouffy doamnei ei de onoare, baroneasa Frederiks. „Altminteri, se va pierde. Se înamorează prea ușor. Trebuie rupt de Petersburg.“ De aici, călătoria lui prin Rusia, însă la întoarcere a regretat absența Olgăi Kalinovskaia și a fost melancolic. Observând această „tendință la reverie“, împăratul i-a poruncit să-și găsească o nevastă și l-a trimis într-o călătorie prin Europa.

După Berlin, Viena, Milano, țareviciul a trecut prin Hessen-Darmstadt, unde s-a simțit atras de prințesa Maria, modestă, frumușică și minionă. „Mi-a plăcut teribil de ea, de cum am văzut-o“, îi scria el lui Nicolae, care auzise, la fel ca restul Europei, că exista o problemă cu Maria, despre care se spunea că nu ar fi fost fiica ducelui, ci a unui grăjdar francez. Continuând voiajul la Londra, Aleksandru s-a îndrăgostit de Regina Victoria, care avea douăzeci și unu de ani și era nemăritată. „M-am amorezat efectiv de Marele Duce, un tânăr absolut încântător“, se extazia ea în jurnalul ei, pe 27 mai 1839. „Marele Duce este atât de puternic, simți că te ia pe sus, amețitor, ca într-un vals, ceea ce este foarte plăcut… Niciodată nu m-am distrat mai bine. M-am culcat la 3 fără un sfert, dar n-am putut să adorm până la 5!“ Nicolae I l-a avertizat că un asemenea mariaj era imposibil, dar că putea să se întoarcă la Darmstadt.

În ultima lui seară alături de Victoria, povestea regina, Aleksandru „m-a luat de mână și m-a strâns afectuos; era palid și îi tremura vocea, când a zis: «Nu am cuvinte să exprim ceea ce simt»“. Țareviciul i-a sărutat mâna și obrazul. „Am fost așa de tristă să mă despart de tânărul acesta amabil

și drag. Este atât de sincer, atât de juvenil și vesel“, cu „o figură frumoasă și luminoasă, zâmbind mereu dulce“, scria Victoria, „și un trup atât de viril“.

Reîntorcându-se la Darmstadt, Aleksandru și melancolica Maria își trimiteau lungi scrisori de dragoste. Aleksandru l-a trimis pe adjutantul său preferat, prințul Aleksandr Bariatinski, să ceară permisiunea țarului. „Bucuria noastră, bucuria întregii familii este incredibilă, această Maria, atât de suavă, împlinește toate speranțele noastre“, se entuziasma țarul. „Cât de mult îi invidiez pe cei care au cunoscut-o înaintea mea.“

Ajuns înapoi acasă, Aleksandru a revenit la Kalinovskaia. Nicolae era furios, amenințând să-l dezmoștenească, așa cum făcuse Petru cel Mare cu fiul său, și să-l numească moștenitor pe Kostia. Dar Aleksandru s-a îndreptat. Prințesa lui din Hessen-Darmstadt a fost adusă la Sankt-Petersburg; tânăra de șaisprezece ani s-a convertit la ortodoxie, cu numele de Maria Alexandrovna, deși a fost cunoscută mereu ca Marie. Primii ani de căsnicie au fost dominați de socrii ei. După nuntă, în aprilie 1841, au locuit în Palatul de Iarnă, exact lângă părinții lui Aleksandru, iar la sfârșitul săptămânii se duceau la Ferma de la Peterhof, o altă clădire într-un așa-zis stil gotic, lângă „Căsuță“. Peste doi ani, Marie a născut o fetiță, primul copil din nenumăratele odrasle ale ei, însă nu se simțea în largul ei la Curte. Din cauza anxietății, făcea erupții cutanate, pe care le acoperea cu un voal. „Trăiam ca un pompier voluntar, gata să sar la orice alarmă“, dar neștiind exact „încotro să alerg sau ce să fac“. Rolul ei era simplu: să-i fie pe plac împăratului, să facă copii și să ignore aventurile lui Aleksandru. A reușit în toate cele trei provocări, însă nu putea fi o parteneră conjugală lascivă, cum și-ar fi dorit acest semeț Lotario: Aleksandru o iubea probabil în continuare pe Kalinovskaia, acum prințesa Oginski; fiul ei Bogdan, născut în 1848, era considerat de mulți drept al lui.

Între timp, Aleksandru se iniția în tainele puterii. Participa la Consiliul de Stat, prelua rolul de comandant al regimentelor de gardă, făcea parte din Comitetele pentru Caucaz, dar, aidoma oricărui ofițer monden, tânjea să lupte în război contra lui Șamil. În cele din urmă, Nicolae l-a lăsat. În păduri, țareviciul a condus un atac împotriva cecenilor. Rușii strângeau lațul în jurul lui Șamil.[403]

*

În iunie 1839, generalii lui Nicolae au asediat Ahulgo, fortăreața lui Șamil, timp de optzeci de zile, forțându-l să îl predea pe fiul său cel mare, Jemal-Eddin, ca ostatic și garant

de bună purtare. Pe 29 august, Ahulgo a capitulat, însă Șamil dispăruse. „Excelent“, scria Nicolae în depeșe. „Până acum, toate bune. Dar păcat că Șamil a scăpat.“ A poruncit ca Jemal-Eddin să fie adus la Sankt-Petersburg, unde spera să facă din băiat un conducător-marionetă al Caucazului de Nord. Țarul l-a instalat într-o casă în oraș, cu o dădacă rusoaică. Prințul Jemal-Eddin Șamil a fost înrolat în Corpul de Paji. Împărăteasa îl ducea la plimbare. Băiatul s-a rusificat, însă era chinuit de amintirea strașnicului său tată.

Șamil, plin de ranchiună la gândul că își pierduse fiul, și-a refăcut oastea până când, prin 1844, Nicolae I și-a dat seama că întreaga lui campanie militară eșuase. De aceea, a apelat la cel mai rafinat dintre nobilii săi, contele Mihail Voronțov, guvernator-general al Noii Rusii și Crimeii. Deși Voronțov ajunsese la vârsta de șaizeci și doi de ani și avea neplăceri cu vederea, Nicolae I l-a numit vicerege al Caucazului, cu puteri nemaiauzite de la Potemkin încoace.[404]

Mutându-se la Tiflis, Voronțov plănuia meticulos războiul, însă împăratul i-a dat ordin să înceapă atacul, chiar dacă nu era pe deplin pregătit. În iunie 1845, Voronțov a intrat cu armata în Daghestan; Șamil s-a retras. „Dumnezeu te-a încununat cu succese“, i-a spus Nicolae lui Voronțov, „și a arătat că nimic nu-i va putea opri vreodată pe rușii ortodocși, atunci când se duc acolo unde țarul lor le cere.“ Dar când forțele rusești au ajuns la Dargo, capitala lui Șamil, au găsit orașul abandonat și s-au trezit împresurați. Voronțov a scăpat ca prin urechile acului, pierzând 4 000 de oameni. Spășit, țarul l-a lăudat pe Milord și l-a ridicat la rangul de prinț, lăsându-l să-și continue strategia lui lipsită de dramatism, prin tăierea surselor de aprovizionare necesare lui Șamil.

Șamil a găsit acum sprijin în Marea Britanie. I-a scris reginei Victoria. Britanicii îi idolatrizau pe războinicii islamici jefuitori, strângând fonduri pentru ei și trimițându-le arme, în timp ce Nicolae I era considerat din ce în ce mai mult un dictator[405], care năzuia să înghită Imperiul Otoman și să amenințe India Britanică. Nicolae a decis că doar șarmul său personal putea să-i cucerească pe britanici.[406]

*

Pe 21 iunie 1844, un călător numit „contele Orlov“ a coborât de pe un vapor olandez pe cheiul din Woolwich. Când a ajuns la ambasada rusă din Londra (refuzând invitația de a sta la Palatul Buckingham), trecuse deja de miezul nopții, însă misteriosul conte i-a scris prințului Albert, aparținând dinastiei Saxa-Coburg-Saalfeld, care se căsătorise de câțiva ani cu Regina Victoria, cerând să se întâlnească

imediat cu suverana Angliei. Albert nu s-a lăsat intimidat de un asemenea capriciu autocratic: Nicolae I, i-a spus el Victoriei, „este un om prea impulsiv și impetuos, iar din cauza asta acționează adesea greșit“.

Regina Victoria, care era vizibil însărcinată, l-a primit pe Nicolae I a doua zi dimineață și l-a invitat la Windsor. Sosind cu trenul pe 23 iunie, țarul a refuzat confortul decadent al unui pat democratic prea moale și a insistat să doarmă pe un pat simplu de fier, cu o saltea umplută cu paie sub învelișul din piele, pe care le adusese cu el.

„Prețuiesc nespus Anglia“, i-a spus el Victoriei și lui Albert, „însă puțin îmi pasă de ceea ce zic francezii despre mine! Îi disprețuiesc!“ Britanicii au fost deranjați de atitudinea acestui uriaș Jupiter dogmatic, care i-a spus lui sir Robert Peel, premierul Marii Britanii: „Lumea crede că eu joc teatru, dar nu-i adevărat. Eu sunt un om foarte direct.“ Poate prea direct chiar. Peel l-a rugat să vorbească mai încet, întrucât toți cei de față auzeau perfect declarațiile lui de stentor. „Imperiul Otoman este muribund“, tuna el. „Va muri, trebuie să moară! Un moment critic. Va trebui să-mi pun în mișcare armatele: Austria trebuie să facă la fel…, iar englezii și ei, forțele navale. Astfel, o armată rusească, o armată austriacă, o mare flotă britanică se vor aduna într-un efort comun.“ Acum, a atins punctul nevralgic al vizitei lui — o înțelegere cu Anglia vizând un plan pentru dezmembrarea Imperiului Otoman, fără un război, dar cu flexibilitatea de a permite manifestarea misiunii mesianice a Rusiei pentru a influența Constantinopolul și a avea acces la strâmtori, o necesitate strategică, din punctul lui de vedere. „Cu atâtea butoaie de pulbere în apropierea focului, cum să împiedicăm scânteia care ar putea aprinde totul? Eu nu revendic niciun centimetru din solul Turciei, dar nici nu voi îngădui ca altcineva să ia vreun centimetru din ea.“ Prin urmare, țarul propunea menținerea statu-quoului și o „înțelegere onestă“, în cazul prăbușirii Imperiului Otoman.

Cu cât țarul vorbea mai tare, cu atât și britanicii îl credeau mai puțin, îngrijorându-se în schimb de planurile lui agresive. Peste nouă zile, prințul consort l-a condus la plecare pe țar, în portul Woolwich. Victoria nu a fost impresionată de Nicolae I. „Zâmbește arareori, iar când zâmbește nu are un aer vesel“, scria Victoria, cu multă perspicacitate. Musafirul ei era „dur și sever… Nu este un spirit civilizat… Politica și milităria sunt singurele lucruri care-l interesează“. Autocrația întruchipată de el era și mai cruntă, spunea ea, fiindcă „(țarul) este sincer, chiar și în faptele lui cele mai

dogmatice“, convins „că acesta este singurul mod de a cârmui. Nici prea deștept nu-l cred de fapt“[407].

*

Regina Victoria avea dreptate. În spatele pozei bombastice, țarul era vulnerabil, iar riscurile unei revoluții europene au crescut sub domnia lui. Rusia avea nevoie urgent de reforme, însă modernizarea într-o Europă în prefacere devenea cu mult mai riscantă în tumultul unei epoci revoluționare. Nicolae I căuta confort și echilibru în armata sa, care era expresia perfectă a pasiunii lui pentru ordine, unde „nimeni nu capătă puterea de a comanda înainte de a fi învățat să se supună… Totul este subordonat unui țel, totul are un scop“. În sinea lui, Nicolae I a rămas întotdeauna ofițerul din 1815: gloria acelui an a fost apogeul experienței ruse, exprimată pentru el prin uniformele militare pe care le proiecta cu meticulozitate, până la cele mai mici detalii, cum ar fi nasturii și culoarea mustăților (cănite, insista el, indiferent ce nuanță avea părul unui ofițer), și prin perfecțiunea coreografică a nesfârșitelor lui parade, care îi dădeau certitudinea că Rusia era încă la înălțimea gloriei ei. Menținând această armată ca un muzeu al grandorii napoleoniene, nu făcea decât să anatemizeze însăși instituția la care ținea atât de mult. Dar asemenea despoților luminați din veacul al XVIII-lea, mari sistematizatori care au evitat orice reforme ce ar fi putut să lezeze puterea, Nicolae I respecta legile Rusiei și i-a dat ordin lui Speranski să le codifice într-o legislație unitară: patruzeci și cinci de volume au fost publicate în anii 1830. Țarul a încurajat educația funcționarilor civili, întemeind o școală de jurisprudență. Nicolae I avea o părere proastă în privința șerbiei — „Șerbia este un rău evident pentru toți“ — și, în mod repetat, s-a întors la diverse planuri vizând o reformă sau chiar o abolire a acestei instituții feudale. L-a însărcinat pe cel mai înzestrat reformator al său din Cancelaria Imperială, contele Pavel Kiseleff, să clarifice statutul milioanelor de țărani ai coroanei, declarându-i „locuitori liberi“, deși până la urmă nu au fost eliberați. Nicolae I a decis în final că o reformă în domeniul șerbiei era periculoasă: „a interveni acum (în statutul țăranilor) ar fi și mai nociv chiar“.

În același timp, Nicolae I avea nevoie de o ideologie pentru a contracara elanul crescând al liberalismului și al naționalismului care amenințau lumea lui. Ideea națiunii ca manifestare politică și culturală fusese propagată de Revoluția Franceză, însă ironia făcuse ca exact războiul de eliberare împotriva lui Napoleon să legitimeze naționalismul

ca spirit autentic al unui popor. În Rusia, unde politica era interzisă, literatura oferea un nou limbaj, adesea încifrat, pentru exprimarea unor năzuințe puse sub interdicție. Saloanele literare din Moscova au devenit câmpul de luptă al unei dezbateri despre însuși specificul Rusiei, între așa-zișii „occidentali“ și „slavofili“. Occidentalii, la rândul lor, erau scindați între liberali și socialiști. Liberalii, niciodată prea numeroși, doreau ca Rusia să devină o monarhie constituțională, cum era de pildă Anglia. Socialiștii, îmbrățișând idei care abia începeau să prindă în Rusia, susțineau că era nevoie ca o revoluție socială să elibereze țărănimea, pentru a se ajunge astfel la o egalitate universală.

Slavofilii erau adepții unui cult naționalist privind identitatea excepțională a Rusiei, atât pentru rolul ei în lume, cât și pentru specificul ocârmuirii interne, o viziune care, considerau ei, fusese subminată de reformele în spirit occidental ale lui Petru cel Mare. De asemenea, slavofilii idealizau „lumea rusească“, materializată în țărănime, sate, ritualuri și ortodoxie, disprețuind totodată Apusul decadent și lipsit de vigoare. Dar Nicolae I nu admitea că acești scriitorași insolenți ar fi avut vreun drept să discute chestiuni care se cuvenea să fie lăsate în seama țarului.

Deși se arăta îngrozit de un asemenea populism emoțional, oriunde s-ar fi manifestat în Europa, și deși credea în Rusia atât ca imperiu, cât și ca națiune, până și el a fost influențat într-o oarecare măsură de spiritul epocii. Naționalismul, sub egida lui imperială și într-un context corect, putea consolida temeliile autocrației. Ministrul Educației aflat de multă vreme în funcție, strălucitul Uvarov, de felul lui un romantic conservator, a furnizat cadrul intelectual necesar pentru a apăra autocrația sacră și menirea excepțională a Rusiei. „Este de datoria noastră, declara Uvarov în 1833, în concordanță cu intenția supremă a Augustului nostru Monarh, să veghem ca educația poporului să fie făcută în spiritul indisolubil al Ortodoxiei, Autocrației și Naționalității.“ În concepția lui Nicolae I, doar el putea decide ce însemna națiunea rusă, în paralel cu viziunea sa despre un imperiu multietnic, însă aici existau o serie de neajunsuri. La urma urmei, acest țar era prin naștere aproape întru totul germanic, iar de-a lungul domniei promovase în poziții înalte mai mulți germani baltici, decât oricine după împărăteasa Anna. Când unul dintre funcționarii săi guvernamentali, Iuri Samarin, a propus rusificarea balticilor, Nicolae I l-a trimis la închisoare pentru scurt timp și l-a mustrat: „Ai vrut să spui, de fapt, că de la împăratul Pavel I încoace, noi ne-am înconjurat de germani și ne-am germanizat“. Totuși, prin politica lui, țarul i-a

promovat pe rușii ortodocși ca popor principal în imperiu și, implicit, a exclus polonezii catolici, balticii protestanți, tătarii musulmani și, desigur, evreii — primii care au avut de suferit.[408]

*

Nicolae I învățase de la dădaca lui scoțiană, Jane Lyon, să-i urască pe evrei, iar când călătorise în tinerețe prin Rusia îi descrisese ca pe niște „absolute lipitori, fixându-se pretutindeni și vlăguind complet aceste nefericite provincii". De altfel, recunoștea față de ambasadorul britanic: „Eu nu am niciun fel de simpatie pentru evrei". Promovând acum noua lui ideologie, considera cele câteva milioane de evrei din Imperiul Rus drept o insultă la adresa ortodoxiei, punând la cale restricții și biruri pentru a-i distruge. În 1827, a poruncit înrolarea în armată a băieților evrei, începând cu vârsta de paisprezece ani, pe o perioadă de douăzeci și cinci de ani, „pentru a-i determina mai eficient să-și schimbe religia". Începând din 1804, evreii fuseseră obligați, teoretic, să trăiască în Zona de Rezidență, în vestul Imperiului (părți din Polonia și Ucraina), însă aplicarea acestei măsuri nu a fost uniformă. În 1835, Nicolae I a înăsprit reglementările privitoare la evrei, expulzându-i din toate orașele mari și limitându-le libertățile sub multe aspecte, inclusiv dreptul de a deține pământ. Plănuia să desființeze comunitățile evreiești, să scoată în afară legii vestimentația lor tradițională și, printr-o combinație de dispoziții educaționale și hărțuiri, să-i convingă să se convertească.

Antisemitismul lui Nicolae I a fost „cea mai absurdă politică de la faraoni încoace, considera Vorontov. Persecutăm, împiedicăm să trăiască un milion de cetățeni…, un popor harnic, supus, pașnic, singura populație activă din provinciile noastre poloneze", deși tot el adăuga: „Personal, obiceiurile lor mi se par scârboase".

Britanicii, deja îngrijorați în privința Rusiei, erau dezgustați de acest antisemitism în creștere, care a devenit o problemă europeană pentru prima oară. În aprilie 1846, sir Moses Montefiore, pe atunci în vârstă de șaizeci și unu de ani, un baronet bogat și cumnat al bancherului N.M. Rothschild, a sosit la Sankt-Petersburg. Misiunea lui era susținută de premierul britanic Peel.[409] La ora 1 p.m., pe 28 mai, țarul l-a primit în audiență pe Montefiore, spunându-i că în acea zi garda în afara palatului era formată din soldați evrei: „Au fost întotdeauna bravi — Macabeii!" Dar când Montefiore a afirmat că toți evreii ruși erau credincioși țarului și harnici, Nicolae I a replicat pe un ton

condescendent: „Dacă ar fi ca dumneata“. Ulterior, Montefiore a declarat că i „se făcuse părul măciucă“ auzind remarcile țarului împotriva evreilor. Cât despre Nicolae I, acesta considera că englezul era „amabil și onest, dar tot un evreu până la urmă și un avocat — iar din acest punct de vedere i se poate ierta dacă dorește multe lucruri“. Pe drumul de întoarcere, Montefiore a fost primit cu ovații de evreii din Vilnius, Ierusalimul Nordului. Agenții secreți din Secția a Treia au raportat entuziasmul „jidanilor lacomi“, care s-au adunat buluc în jurul acelui „Mesia englez“. Acesta nu obținuse mare lucru, însă a păstrat toată viața mănușile albe pe care le purtase în acea zi.[410] Dar adevărata amenințare la adresa Rusiei nu venea din interiorul imperiului, ci din străinătate.

*

„Trebuie să fim pregătiți“, i-a spus Nicolae „tatălui-comandant“ Paskevici, la scurt timp după ce s-a întors din Anglia. „Niciun fel de milă pentru acești oameni.“ În timp ce urmărea cu neliniște semnalele unui revoluții iminente în Rusia, țarul a suferit o serie de lovituri în viața personală. Copiii lui se făceau mari și, când fetele s-au măritat, a avut motive de bucurie, dar le-a dus dorul.[411] I-a permis fiicei lui mezine, Adini, preferata lui — „gâgâlicea mică“ — să se mărite cu un prinț din Hessen, însă fata era deja bolnavă de tuberculoză. La 30 iulie 1844, Adini a murit: avea nouăsprezece ani și era însărcinată. „Tristețea noastră este eternă“, îi spunea el Annettei. „Ca o rană deschisă pe care o vom duce cu noi în mormânt.“ Se consola singur, spunând că „acest scump îngeraș era o făptură atât de desăvârșită, atât de neprihănită, încât, sublimă și neasemuită, avea locul ei mai degrabă în Ceruri, decât pe pământ“.

Apoi, Benckendorff, care spre bătrânețe devenise penibil prin dragostea lui obsesivă pentru una dintre amantele la care împăratul renunțase[412], a murit și el. „Am rămas fără Benckendorff, omul meu de încredere“, îi spunea el lui Paskevici. „Nu voi uita cum nouăsprezece ani m-a slujit și mi-a fost prieten. Nimeni nu-l va putea înlocui. Anul acesta a fost greu pentru mine.“

În scrisorile adresate fiicei lui, Olga, care se întreba dacă să se mărite cu prințul moștenitor Karl de Württemberg, se poate sesiza o nouă vulnerabilitate: „Cum vei putea tu, cu voia lui Dumnezeu, să-ți decizi soarta?! Totul depinde de tine… Sufletul, sentimentele tale sunt garanția faptului că decizia ta va fi cea mai bună… De aceea, sunt calm în așteptarea hotărârii tale. Dumnezeu să te aibă în pază,

îngerașul meu. Iubește-l pe tăticul tău, așa cum și el te iubește pe tine. Vechiul tău prieten, tăticul.“ Când Olga a acceptat cererea în căsătorie, formulată de prinț[413], țarul mărturisea că „golul pe care ni-l lasă în suflet este foarte dureros“. După moartea lui Adini, gândindu-se tot mai profund la vremelnicia omului pe pământ, împăratul plănuia să facă un pelerinaj la Ierusalim.

Dar veneau și vești bune, de la Aleksandru și Marie, care a adus pe lume un moștenitor, Nikolai, întotdeauna cunoscut în familie drept „Niksa“: „ce fericire minunată pentru noi“, scria țarul. Marie avea să nască două fiice și șase fii — moștenitori pe săturate.[414]

*

Pe 20 februarie 1848, la un bal la Curte, Nicolae I a aflat vestea șocantă că Parisul se răsculase, iar regele Ludovic-Filip abdicase și fugise. „Am rămas toți ca trăsniți!“ scria în jurnalul său Kostia, care avea douăzeci de ani. „La orizont, nu se profila decât sânge. Și mama este înspăimântată.“ Germenele revoluției începuse în Palermo și se răspândise rapid în toată Europa.

Peste o zi, Kostia a auzit că Franța era „o republică guvernată de un comitet de ziariști și un muncitor“. „Poftim, la ce s-a putut ajunge!“ exclama el, adăugând peste alte câteva zile: „Tinerii ofițeri se bucură fiindcă există speranța unui război!“

„Când Parisul strănută, Europa face guturai“, spunea Metternich. În Austria, cancelarul Metternich a fost înlăturat de la putere, fugind ca să-și salveze viața, iar împăratul Ferdinand a abdicat în favoarea tânărului său nepot, Franz Joseph. Revoluția a molipsit metropolele europene — Berlin, Frankfurt, Budapesta, precum și Țările Române — Valahia și Moldova, tributare turcilor, dar de religie ortodoxă.

„În nebunia ei, această insolență amenință chiar și Rusia Noastră, încredințată nouă de Dumnezeu“, a declarat Nicolae I. „Dar nu va reuși.“ Cuprins de panică și indignare, țarul a zdrobit revoluțiile din Valahia și Moldova, forțându-l pe sultan să acorde un mai mare control Rusiei în Principatele Române. La Paris și Viena, revoluțiile au fost înăbușite, însă imediat lângă Polonia, în Ungaria, revoluționarii au declarat independența țării. Pe 29 mai, Franz Joseph a cerut intervenția Rusiei. Peste opt zile, Paskevici, cu o forță armată de 350 000 de oameni, a cotropit Ungaria. Dar în timp ce o altă armată rusă i-a înfrânt imediat pe unguri, Paskevici a ratat ofensiva condusă de el, scoțându-l din minți pe Nicolae: „Regret enorm că (generalul rebel) Görgei cu toată armata lui

ți-a scăpat printre degete! Nu voi înțelege decât atunci când îmi vei explica personal totul“. Pe 18 iulie, rebelii s-au predat. „Ungaria zace la picioarele Majestății Voastre Imperiale“, scria Paskevici, care a fost lăudat de țar: „Tu ești gloria celor douăzeci și cinci de ani de domnie a mea“.

Puterea lui Nicolae I atinsese apogeul[415], însă hegemonia lui era fragilă. Îl detestau aliații săi, Austria și Prusia, aproape la fel de mult ca dușmanii lui, Anglia și Franța. Mai rău chiar, Rusia propriu-zis stagna. Lasitudinea și rigiditatea împăratului deveniseră probleme aproape catastrofale. Nicolae I nu reușise să înțeleagă că lumea se schimbase. Izolarea lui proverbială îi întunecase capacitatea de a discerne ceea ce îi era necesar țării pentru a ține pasul cu Occidentul.[416]

Birocrația supradimensionată din Imperiul Rus în timpul domniei lui Nicolae I, cu mii de funcționari așteptând să fie promovați în mod automat — satirizați usturător în piesa *Revizorul* a lui Gogol —, emitea milioane de documente, pe care monarhul și miniștrii nu aveau cum să le absoarbă, și în același timp producea o ruptură mai adâncă între țar și Sankt-Petersburg, pe de o parte, și țară, pe de altă parte. Armata rusă era învechită, cu mijloace de luptă perimate, dar cu toate astea Cernîșev, ministru de Război începând cu anul 1827, acum prinț și președinte al Consiliului de Stat, raporta că armata „nu avea nevoie de niciun fel de schimbări“. Miniștrii erau decrepiți — Nesselrode fusese ministru încă din 1814. Fratele țarului, Mihail, a murit subit; Mouffy era bolnavă; Nicolae suferea de gută. „Teatrul este singura noastră distracție“, îi spunea el Annettei. „Ducem o viață foarte tihnită.“[417]

Nicolae I a înăsprit cenzura care, sub douăsprezece comitete diferite, a devenit sufocantă: cuvântul „republică“ a fost scos din cărțile de istorie greacă și romană, iar piesa *Richard al III-lea* de Shakespeare a fost interzisă. Aleksei Orlov, care fusese numit după moartea lui Benckendorff la conducerea poliției secrete, a început să monitorizeze mișcările unui funcționar civil excentric, Mihail Butașevici-Petrașevski, în cercul căruia diverși intelectuali liberali („petrașevskieni“) discutau despre socialism și ateism. Nicolae I a poruncit dizolvarea imediată a Cercului Petrașevski. La ora 4 a.m., pe 23 aprilie 1849, Fiodor Dostoievski, în vârstă de douăzeci și șapte de ani, fiu de doctor, cu studii tehnice, care a cunoscut un imens succes cu primul său roman, *Oameni sărmani*, s-a trezit cu doi jandarmi în dormitor. Dus la Fontanka 16, Dostoievski și alți

cincizeci de intelectuali au fost cercetați de Orlov, iar apoi au fost trimiși la Fortăreața Petru și Pavel, unde au fost interogați luni de zile, până când Nicolae I i-a condamnat la moarte în fața plutonului de execuție pe Dostoievski, Petrașevski și alți paisprezece intelectuali.

Pe 22 decembrie 1849, Aleksandru, în calitate de comandant al Gărzilor, supraveghea pregătirea execuției: Dostoievski și camarazii lui au fost aduși în Piața Semionovski, unde „s-a dat citire sentinței de condamnare la moarte, toți am fost puși să sărutăm crucea, o sabie a fost frântă deasupra capetelor noastre, iar apoi ni s-a spus să îmbrăcăm cămășile albe pentru execuție“. Primii trei condamnați au fost legați de stâlpii de execuție, în timp ce plutonul pregătea armele. „Trageți!“ a strigat ofițerul comandant.

„Pentru mine, scria Dostoievski, nu mai rămânea decât un singur minut de viață… Dar atunci au răsunat tobele, oprind desfășurarea execuției…, iar printr-un ordin al Majestății Sale Imperiale am fost lăsați în viață.“ Nicolae însuși pusese la cale această farsă sadică, din cauza căreia cel puțin unul dintre tineri și-a pierdut mințile. „Nu am simțit nicio bucurie că reveneam printre cei vii“, scria Dostoievski. „Lumea în jurul meu striga, dar mie nu-mi păsa. Trecusem deja prin tot ce putea fi mai cumplit.“ Dostoievski a fost trimis la muncă silnică în Siberia, timp de patru ani. Nicolae I avusese o reacție exagerată, dar criza care avea să ducă la umilirea sa nu a început la Sankt-Petersburg, ci la Ierusalim.[418]

*

În Vinerea Mare, pe 26 martie 1846, patruzeci de călugări au fost uciși într-o luptă dintre ortodocși și catolici în Biserica Sfântului Mormânt de la Ierusalim, care se afla sub patronajul otomanilor începând din 1517. Mormântul fusese patronat multă vreme de ortodocși, iar Ierusalimul era dominat de ruși, care considerau că pelerinajul în Țara Sfântă era o pregătire esențială pentru moarte. Nicolae I plănuia și el să meargă acolo în acel an, deși pelerinajul său fusese anulat din cauza revoluțiilor. Acum, catolicii amenințau drepturile ortodocșilor, garantate prin tratatele Ecaterinei a II-a.

Peste un an, a fost furată steaua de argint, donată de regii Franței și fixată în pardoseala de marmură a Bisericii Nașterii Domnului din Bethlehem. Din nou, călugării s-au luptat. În Constantinopol, francezii insistau că aveau dreptul să pună la loc steaua, dar Nicolae I nu era de acord.

În decembrie 1851, președintele Franței, Louis-Napoléon Bonaparte, un politician abil, nepot al marelui Napoleon, a

răsturnat a doua Republică Franceză, încoronându-se împărat, cu numele de Napoleon al III-lea.[419] Noul imperiu, cu aparențe sclipitoare, însă fără un substrat solid, avea nevoie de un prestigiu catolic și de glorie militară în străinătate, dar și de răzbunare pentru 1815: Țara Sfântă era un pretext util. Pentru Nicolae I însă, preeminența în Constantinopol era o chestiune reală. Ambii împărați erau decișisă-și impună cu forța autoritatea asupra sultanului Abdul-Medjid. În februarie 1852, Nicolae a obținut ce dorea, însă Napoleon l-a amenințat pe sultan, care a cedat și a acordat întâietate catolicilor asupra Mormântului Sfânt. Nicolae I nu putea lăsa lucrurile așa.

„Nu pot abdica de la o datorie sfântă“, i-a spus Nicolae ambasadorului britanic. A pretins că era posibil să renunțe la pretențiile Ecaterinei cea Mare asupra Constantinopolului, dar apoi a continuat să propună planuri „nesăbuite“ pentru a reduce Imperiul Otoman la un protectorat neînsemnat sau pentru a ocupa temporar Constantinopolul.

Împăratul luase întotdeauna majoritatea deciziilor de unul singur, însă acum, exact cum nu recomanda Marc Aureliu să se întâmple, se transformase și el „într-un Cezar, sub ispitele purpurii imperiale“. „Acestui suveran i-au dăunat adulația, succesele și prejudecățile religioase ale națiunii moscovite“, scria ambasadorul francez, marchizul de Castelbajac. Această grandilocvență devenise nu numai absurd de amenințătoare[420], ci și alarmant de mesianică: se vedea pe sine ca un cruciat ortodox — în fond, tatăl său fusese mare maestru al Ordinului Cavalerilor Ospitalieri de la Ierusalim, transformat apoi în Ordinul Cavalerilor de Malta. Dacă regăseai în el „câte ceva din Petru cel Mare, Pavel I și un cavaler medieval“, observa Castelbajac, „acum trăsăturile lui Pavel au trecut în prim-plan“. Întâlnindu-l pentru prima oară după ce sosise la Curte, o domnișoară de onoare, Anna Tiutceva, remarca „expresia (lui) plină de cruzime și aroganță“.

Nicolae I a decis să-l constrângă pe sultan să accepte o revenire la preeminența ortodocșilor și o „alianță“ ce urma să transforme imperiul într-un protectorat rusesc, în caz contrar trebuind să suporte consecințele unui război. Calculele lui nu erau întru totul infailibile: încerca în mod riscant să facă un pas înainte spre reglementarea Chestiunii Orientale în termeni avantajoși Rusiei, dar fără ca Anglia să intre în război de partea otomanilor. Încrederea lui era iluzorie. Pentru a forța aplicarea planurilor sale, l-a numit pe Aleksandr Menșikov în funcția de comandant suprem al

armatelor sudice și negociator împuternicit la Constantinopol.

Castrat de ghiuleaua turcească în 1828, Menșikov, acum în vârstă de șaizeci și cinci de ani, strănepot al favoritului lui Petru cel Mare, era pentru Nicolae prototipul zbirului bun la toate, ținând seama că fusese guvernator în Finlanda, ambasador în Persia, conducător al Amiralității timp de decenii și, mai de curând, responsabil cu cenzura. Trufaș, inept și sarcastic, Menșikov era extenuat și spera, cum spunea el, că „aceasta va fi ultima acțiune oficială din viața mea care necesită odihnă". Dar acum era „trimisul plenipotențiar de pace și război" al țarului.

Pe 16 februarie 1853, prințul Menșikov a sosit la Constantinopol, a impus demiterea marelui vizir, iar apoi a pretins un protectorat rusesc. Însă paladinul castrat își uitase hărțile acasă, ceea ce i-a oferit agresivului ambasador britanic răgazul necesar pentru a-i strica negocierile. Menșikov recomanda moderație, însă Nicolae I a replicat că „fără o criză materializată în constrângere, ar fi dificil" să dominăm Constantinopolul.

În mai, Menșikov i-a prezentat sultanului un ultimatum, însă acesta, știind că britanicii și francezii veneau pe mare în ajutorul lui, l-a respins. Pe 14 mai, Menșikov a rupt relațiile și s-a întors la Sevastopol, pentru a prelua comanda armatelor. „Războiul este iminent", i-a spus Nicolae Annettei. „Încă nu știu ce ne pregătesc englezii." Peste o lună, Nicolae a invadat Principatele Dunărene — Moldova și Valahia. „Trebuie să merg pe calea mea", i-a spus el lui Paskevici. „Nici nu-ți imaginezi cât de mult mă întristează toate astea. Am îmbătrânit…" Nicolae era tentat să ocupe Constantinopolul într-un *coup de main*[421], însă Paskevici i-a recomandat o abordare mai prudentă.

În acea vară, Austria a propus un plan de pace, „Nota de la Viena", un text prea generos pentru Nicolae, care l-a acceptat, însă prea umilitor pentru sultan, care a propus modificări, respinse însă de țar. Când Napoleon a propus retragerea occidentalilor, în schimbul retragerii rușilor, Nicolae a respins ideea. Intransigența țarului a îndepărtat ultima șansă de pace, deși el se felicita la gândul că „purta război nu pentru avantaje lumești, nici pentru cuceriri teritoriale, ci doar pentru creștinătate", după cum îi explica lui Frederic Wilhelm al Prusiei, „sub stindardul Sfintei Cruci". Rusia avea să-i conducă pe slavii ortodocși din Balcani într-o cruciadă împotriva sultanului.

„Nimic nu-mi mai rămâne decât să lupt, să învinge sau să pier cu onoare.“ Țarul era obsedat de moarte. „Sunt răvășit de griji, îi spunea el Annettei, și deja am plătit prin primul meu atac de gută — tristul privilegiu al celor cincizeci și opt de ani ai mei, efectiv prea mulți — dar mă las în mâinile voinței divine.“[422]

*

Pe 4 octombrie 1853, sultanul a declarat război Rusiei, alăturându-i-se Anglia și Franța, pe 28 martie 1854. Nicolae I a rămas stupefiat când împăratul austriac (căruia el tocmai îi salvase tronul) nu numai că a refuzat să-l susțină, ci l-a amenințat cu războiul. Nicolae I a întors portretul lui Franz Joseph cu fața la perete și a scris pe dos „Ingrat“. „E timpul să ne pregătim de luptă nu împotriva turcilor, ci împotriva trădătoarei de Austria“, i-a spus el lui Paskevici, „pentru a pedepsi crunt această nerușinată ingratitudine“.

Rusia avea un milion de soldați, însă așa-numitul Război al Crimeii s-a purtat pe nenumărate fronturi. În Marea Neagră[423], flota rusească i-a distrus pe otomani. În Marea Baltică, marina de război britanică a deschis focul la Kronstadt. „Era atâta liniște la noi în Peterhof“, povestea glumeț Aleksandru mătușii sale Annette, „dar acum dușmanul e la ușă. Timp de câteva zile, întreaga flotă inamică s-a putut vedea din «Căsuță».“ Cu toate astea, armata rusă principală trebuia să fie pregătită la granița de vest pentru a lupta contra austriecilor, iar Paskevici s-a împotmolit la Silistra și a demisionat. Ținând seama de faptul că exista riscul ca aliații occidentali să îi salveze pe otomani, Nicolae s-a retras din Principate, cauza războiului — dar acum era prea târziu. „Obiectivul principal și real al războiului“, declara vicontele Palmerston, secretarul de stat pentru Afaceri Interne britanic, care era rusofob, „a fost de a înfrâna ambițiile agresive ale Rusiei“ și de a distruge puterea navală a Rusiei în Marea Neagră. Întinsă pe un front prea larg, având comandanți nepotriviți și cu o aprovizionare necorespunzătoare a trupelor, armata Rusiei înfrunta singură cele mai bogate și mai moderne armate din Europa.

Nicolae și Mouffy s-au retras la Gatcina, un palat „sumbru și liniștit“, unde domnișoara de onoare Anna Tiutceva îl studia pe împărat. În iulie, chipul lui Nicolae era „brăzdat de suferință, cu o paloare teribilă care amintea de o statuie de marmură din Antichitate“.

Pe 1 septembrie 1854, dintr-o armadă formată din 400 de nave au debarcat 60 000 de ostași francezi și britanici la Eupatoria, în Crimeea. Cel mai vulnerabil moment al unei

invazii pe mare este debarcarea trupelor pe uscat, însă Menșikov, care nu comandase niciodată ceva mai amplu decât un regiment, a fost luat prin surprindere, neașteptându-se la un atac înainte de primăvară. Cu toate acestea, Menșikov nu a făcut nimic, așteptând cu 35 000 de soldați și 100 de tunuri lângă râul Alma, pentru a bloca accesul spre Sevastopol. Pe 7 septembrie, trupele Aliaților au înaintat spre ținta lor. Menșikov era atât de încrezător, încât le-a invitat pe doamnele din Sevastopol să vadă spectacolul bătăliei, însă rușii au rupt rândurile și au fugit, îngreunați de flintele și muschetele lor învechite, ciuruiți de puștile Minié ale englezilor și francezilor, demoralizați și derutați de comenzile inepte ale comandantului lor. Cinci mii de soldați au murit, iar francezii au capturat trăsura lui Menșikov, unde au găsit o bucătărie de campanie, scrisori de la Nicolae I, cizmele prințului, lenjerie de damă și pornografii în limba franceză. Menșikov, lipsit de talente militare, a încercat să-și ascundă înfrângerile în fața lui Nicolae I.

Încă de la început, Bătălia de la Alma a scos în evidență schimbările fundamentale petrecute în Europa după 1815: indiferent de limitările manifestate de proprii lor generali incompetenți, francezii și britanicii au luptat, au comunicat și au făcut manevre militare folosindu-se de tehnologia și înzestrarea progreselor aduse de revoluția industrială, întrecând cu mult mijloacele similare ale Rusiei, care rămăsese în urmă, anchilozată în epoca primului împărat Napoleon. Acest lucru avea să decidă deznodământul războiului, însă țarul era nedumerit de înfrângerea suferită de Menșikov, încurajându-l pe șovăitorul prinț: „Nu te da bătut, repet, noi trebuie să demonstrăm tuturor că suntem aceiași ruși care au apărat Rusia în 1812!“ Însă, în scurt timp, comandantul l-a scos din sărite: „Ziarele sunt pline de relatări despre bătălie, iar eu nu am primit nimic. Cer rapoarte detaliate, veridice… E timpul ca toate astea să înceteze!“

Din fericire pentru ruși, armatele Aliaților, în care francezii furnizau cel mai mare contingent, erau aproape la fel de prost organizate. Dacă ar fi luat cu asalt Sevastopolul acum, probabil că l-ar fi cucerit, însă până în octombrie rușii transformaseră deja orașul într-o fortăreață.

„Sper să găsești prilejul de a da o lovitură inamicului, pentru a păstra onoarea armatei noastre“, l-a îndemnat țarul pe Menșikov. Pe 13 octombrie, armata consolidată a lui Menșikov, 60 000 infanteriști și treizeci și patru escadroane de cavalerie, aproape că a învins trupele britanice în Bătălia de la Balaklava, care nu a avut un deznodământ decisiv. După aceea, lordul Raglan a dat ordinul aberant ca 661 de

ostași din brigada de cavalerie ușoară să atace tunurile rusești din „valea morții“.

Nicolae, la Gatcina, s-a năpustit să îi spună lui Mouffy veștile despre Balaklava; era „atât de copleșit de emoție încât, sub ochii noștri, a îngenuncheat în fața icoanelor și a izbucnit în lacrimi“, scria Tiutceva. Împărăteasa, care era bolnavă, crezând că Sevastopolul fusese cucerit de inamic, a venit lângă el, dar pe urmă Nicolae a anunțat că Balaklava le adusese rușilor o victorie. Vechiul Jupiter nu se dezmințea însă în personalitatea țarului: Nicolae i-a ordonat lui Menșikov să atace din nou, trimițându-i pe fiii lui mai mici, Nikolai și Mihail, să îl încurajeze. Rușii aveau superioritate numerică, însă ofensiva lui Menșikov împotriva britanicilor la Inkerman a fost extrem de complicată: Menșikov și marii duci au urmărit masacrul în care au pierit 12 000 de soldați ruși. „Oamenii erau dezorganizați, fiindcă au fost prost conduși“, îi relata Nicolae lui Aleksandru. „Dezordinea a venit de la Menșikov.“ Prințul era demoralizat. „Fruntea sus, dragă Menșikov!“ îi scria împăratul, deși conchidea că „această înfrângere l-a deprimat atât de mult pe prințul Menșikov, încât teamă mi-e să nu pățească ceva rău. Nu mai întrezărește nicio speranță de a-i ataca pe Aliați și prezice capitularea Sevastopolului. Mă îngrozește un asemenea gând!“

Înfrângerile au grăbit sfârșitul lui Jupiter. Pe 24 decembrie, curtenii „erau decepționați, nimeni nu îndrăznea să vorbească“, în timp ce Nicolae „nu dormea și nu mânca, petrecându-și nopțile în odaia împărătesei, încălțat doar cu șosete“, pentru ca pașii lui să nu o trezească din somn: Jupiter în șosete! „Suveranul este din ce în ce mai deprimat… frumoasa lui statură maiestuoasă“ a rămas aidoma „stejarului care nu a știut niciodată cum să se încline și nu poate să piară decât în furtună“.

Aliații au asediat Sevastopolul. Nicolae l-a trimis la fața locului pe Aleksandru ca să ridice moralul trupelor, dar la întoarcere țareviciul i-a spus tatălui său că orașul avea să fie ocupat. „Uriașul acela, atât de intolerant cu lacrimile bărbaților, acum plângea adesea“, observa Anna Tiutceva. În fiecare seară îi dădea să mănânce nepoatei lui: „Am venit să-i dau de mâncare îngerașului scump — singurul moment frumos din toată ziua, singurele clipe când uit de neliniștile mele.“ Țarul înțelegea că sub anumite aspecte autocrația lui fusese inutilă: „Urcând pe tron, îmi doream cu ardoare să aflu adevărul, dar după ce am ascultat minciuni și lingușeli zilnic timp de treizeci de ani, mi-am pierdut abilitatea de a deosebi adevărul de minciună.“

Când strășnicia iernii a ajuns să provoace mari suferințe celor trei armate[424], Menșikov a propus să se renunțe la lupta de apărare a Sevastopolului. „Ce rost au avut atunci eroismul trupelor, pierderile atât de grele, dacă acum vom accepta înfrângerea?“ a replicat Nicolae. „Nu pot fi de acord cu opinia ta. Nu ceda, ascultă ce-ți spun, și nu-i încuraja pe alții să facă așa… Dumnezeu este de partea noastră.“[425]

„Ni se frânge inima de întristare când îl vedem pe suveranul nostru“, povestea Tiutceva. „Este din ce în ce mai posomorât.“ Nicolae i-a dat ordin lui Menșikov să cucerească înapoi Eupatoria, pentru eventualitatea în care alte trupe ale Aliaților ar fi venit să debarce în peninsulă, însă și aici rușii au fost zdrobiți.[426]

*

Pe 31 ianuarie 1855, Nicolae a răcit la nunta fiicei contelui Kleinmikhel, Alexandra. „Am făcut și eu gripa pe care ai avut-o tu“, îi spunea el Annettei. „Am stat câteva zile lângă soția mea, care este grav bolnavă (de gripă), și m-am molipsit de la ea. (Mouffy) are o iarnă foarte tristă.“ Același lucru se putea spune și despre el. „Nu avem motive să fim veseli.“ „Fiii mei mai mici sunt la Sevastopol“, spunea el, adăugând că, dacă Austria continua să îl amenințe, „în scurt timp mă voi alătura și eu armatei. Dumnezeu va face restul“. Dar Dumnezeu avea alte planuri.

Pe 13 februarie, a trecut în revistă trupele, când afară erau minus 23 de grade. Apoi, stând lungit în birou, pe patul lui de campanie, răceala și respirația șuierătoare i s-au agravat. Pe 15 februarie, predându-i câteva îndatoriri lui Aleksandru, l-a demis pe Menșikov, înlocuindu-l cu prințul Mihail Gorceakov, un general mult mai capabil.

„Boala Majestății Sale nu este nicidecum periculoasă“, insista doctorul Martin Mandt în ziua următoare, însă subit țarul a făcut pneumonie, starea lui înrăutățindu-se. Târziu, la 17 februarie, Mandt a cerut să fie adus preotul.

„Am fost chemați în data de 17“, scria soția marelui duce Kostia, mult mai cunoscută drept „Sanny“. „Am stat toată seara la ușa încăperii unde (țarul) s-a spovedit și s-a împărtășit.“

— Sunt pe moarte? l-a întrebat Nicolae pe doctorul Mandt.

— Majestatea Voastră, mai aveți de trăit doar câteva ore.

Nicolae a dat ultimele dispoziții de pe patul de moarte, poruncind ca ofițerii din regimentul de gardă să fie aduși la palat pentru a depune jurământul de credință în fața lui Aleksandru. Când familia s-a așezat în jurul patului, „(Țarul) ne-a binecuvântat“, își amintea Sanny, „și ne-a sărutat,

spunându-ne: «Să rămâneți uniți cum ați fost în timpul domniei mele»“.

S-a văzut cu fiecare separat, iar pe Elena, „Intelectuala Familiei“, a pus-o să-i promită că îl va ajuta pe Aleksandru să desființeze șerbia.

Apoi, familia și slujitorii apropiați s-au retras; au rămas doar Mouffy, Aleksandr și Marie. Nicolae a binecuvântat-o pe Mouffy și, apoi, pe Marie: „Nu uitați: să rămâneți prietene!“ I-a spus lui Mouffy „să își ia rămas-bun pentru el de la frumoasele locuri din Peterhoful lui preaiubit“. Când un aghiotant a sosit de la Sevastopol cu scrisori de la fiii lui, Nikolai și Mihail, a refuzat să le citească: „Nu, aceste lucruri nu mă mai privesc acum. Ar putea să mă țină în viață. Dați mesajele fiului meu.“

În timp ce curtenii, inclusiv memorialista noastră Anna Tiutceva, se adunau, plângând în tăcere pe fundalul respirației greoaie a țarului, „pe coridoare, pe scări, pretutindeni vedeai oameni cu chipul înspăimântat, îngrijorat, întristat; toți se foiau de colo până colo, neștiind încotro sau de ce“. Sub privirile celor care „urmăreau drama acelei nopți de agonie“, la un moment dat, povestea Tiutceva, „s-a ivit subit Nelidova, cu o expresie îngrozită și o disperare profundă reflectată în ochii ei deznădăjduiți și în trăsăturile ei frumoase, încremenite într-o imensă nefericire și albe ca marmura. Trecând pe lângă mine, m-a atins, m-a apucat de braț. «Ce noapte frumoasă, Mademoiselle Tiutceva, ce noapte superbă», a zis ea cu glas răgușit. Abia acum am înțeles zvonurile acelea vagi despre relația dintre împărat și această femeie frumoasă“.

Exact atunci, Mouffy, împărăteasa de o „bunătate angelică“, și-a amintit de amanta care rătăcea pe coridoarele palatului. I-a spus soțului ei. „Vor să-și ia adio de la tine“, a zis ea, numindu-le pe doamnele de onoare, dar adăugând în final: „și Varenka Nelidova“.

„Nu, draga mea, nu trebuie să mă mai văd cu ea“, a zis el. „Spune-i că îi cer iertare și roag-o să mă pomenească în rugăciunile ei.“ Nelidova a continuat să rătăcească prin palat, cu părul despletit, șoptind: „Noapte frumoasă, noapte superbă“.[427]

Împăratul se simțea vinovat că își neglijase armata. „Întotdeauna am încercat să fac tot ce-am putut pentru ei“, i-a spus el lui Aleksandru, „iar acolo unde am dat greș, nu a fost din rea-voință, ci fiindcă mi-au lipsit priceperea și inteligența necesară. Îi rog să mă ierte.“ Se spune că ar mai fi adăugat: „Mi-a plăcut prea mult războiul“. Pe parcursul nopții,

Nicolae „le-a mulțumit servitorilor lui și i-a chemat pe miniștri, a dat ordine meticuloase pentru înmormântarea lui și i-a prevenit de moartea lui iminentă pe guvernatorul-general al Moscovei și, respectiv, al Varșoviei“. Doctorul Mandt considera că exista „ceva supraomenesc“ în această moarte. Dar pacientul a început să se sufoce. „Dacă acesta este începutul sfârșitului, este dureros“, a zis el, spunându-i moștenitorului la tron: „Vreau să iau pe umerii mei tot ce este dificil și grav, iar ție să îți las un regat fericit, în bună ordine și liniștit“. Ridicând privirea spre membrii familiei lui, a adăugat: „V-am iubit mai mult decât orice“. Lui Aleksandru, i-a zis: „Să slujești Rusia!“ Apoi, într-o ultimă demonstrație de putere autocratică, a ridicat mâna și a strâns pumnul, uitându-se spre Aleksandru: „Uite așa să ții totul!“ Cei trei succesori au încercat să trăiască potrivit acestui dicton.

Respirația lui hârâia atât de tare, încât Nicolae l-a întrebat pe Mandt: „Oare muzica asta scârboasă va mai dura mult?“ Iar lui Mouffy i-a spus: „Tu ai fost îngerul meu păzitor“. Pe urmă: „Mi-e frig“.

„Vrei să aprindem focul?“

„Nu are niciun rost.“ Preotul rostea rugăciunile; Mouffy tușea; respirația muribundului era tot mai rară, horcăitul morții tot mai adânc; familia a căzut în genunchi, iar țareviciul s-a ridicat în chip de Aleksandru al II-lea. Războiul nu putea fi câștigat, dar nu putea măcar să se încheie onorabil?[428]

---

[370] Copii ale decretului de succesiune la tron, întocmit de Aleksandru I, erau păstrate în Catedrala Adormirii Maicii Domnului, la Consiliul Imperiului, la Sinod și la Senat, iar conținutul textului era cunoscut doar de cele două împărătese (dintre care una era departe, în Taganrog), Golițîn și Arakceev, care era în Gruzino, suferind după moartea nevestei. (*N.a.*)

[371] Cariera multor nobili de la Curtea lui Nicolae I, inclusiv Benckendorff și Aleksei Orlov, s-a pecetluit în acea zi. Când a început insurecția, Nicolae l-a întrebat pe un adjutant, Vasili Dolgoruki, dacă îi era credincios. „Majestate, eu sunt un Dolgoruki“, a replicat el, salutând. Ulterior, Dolgoruki a devenit ministru de Război. (*N.a.*)

[372] „Am bănuiala fermă că toată chestia asta se întinde până la Consiliul de Stat propriu-zis“, îi mărturisea el lui Constantin. Îi suspecta pe Speranski, care avea să devină însă un consilier de încredere, și pe generalul Aleksei Ermolov, un erou din 1812 și comandant al Caucazului. Însă vânătoarea lui de vrăjitoare se complica prin implicarea multor familii importante: Serghei Volkonski era un fost aghiotant de-al țarului Aleksandru I și fiu al uneia dintre doamnele de

onoare ale împărătesei Maria. „Există câteva femei foarte respectabile în familiile conspiratorilor“, scria Maria. Cea mai dură lovitură a fost Mihail Orlov, adjutantul țarului Aleksandru I la Paris și frate al celui mai loial acolit al lui Nicolae. La anchetarea lui, țarul l-a primit ca pe „un vechi prieten“, însă el a pretins că nu știe nimic. „Până acum, ai vorbit cu vechiul tău prieten“, a mârâit Nicolae. „Acum, Suveranul tău îți poruncește să mărturisești!“ Orlov a refuzat. „Totul s-a terminat între noi“, a zis Nicolae. (*N.a.*)

[373] GARF, 728, 1, 1394, pp. 4–31, Însemnările lui Nicolae I. Impulsul lui Nicolae de a prelua tronul: S. V. Mironenko, *Straniți tainoi istorii samoderjaviia*, pp. 89–90; S. W. Jackman (ed.),*Chère Annette: Letters from Russia 1820–1828: The Correspondence of the Empress Maria Feodorovna of Russia to her daughter the Grand Duchess Anna Pavlovna, the Princess of Orange* (în continuare, Annette), pp. 100–101; Maria Fiodorovna despre împăratul Constantin, situație îngrozitoare, aude bubuiturile tunurilor: Maria către Annette, 1, 2, 5 și 15 decembrie 1825. Lincoln, *Nicholas*, pp. 18–47, 70–85; Jackman, pp. 115–116, Anna de Orania către Constantin, 27 decembrie 1825; Wortman, pp. 131–133.

[374] Împărăteasa Elisabeta, văduva lui Aleksandru I, nu a mai trăit mult după moartea acestuia, murind în mai 1826, exact după șase luni și câteva zile de la decesul țarului. (*N.a.*)

[375] Wortman, pp. 130–131; Elizabeth Longford, *Wellington: Pillar of State* (în continuare, Longford), pp. 162–163; Muir, pp. 233–237; Annette, pp. 112–113, Maria către Annette, 18, 19 februarie și 19 martie 1826. Chestiunea Răsăriteană și Nicolae I ca ministru de Externe: Lincoln, *Nicholas*, pp. 110–112, 117–119.

[376] Trubețkoi a primit muncă silnică pe viață, Serghei Volkonski — muncă silnică, apoi exil, însoțit de tânăra lui nevastă, care a ajuns să fie cunoscută drept „prințesa din Siberia“. Doi scriitori au avut norocul să scape. Pușkin era prieten cu unsprezece dintre conspiratori și simpatiza cu planurile lor. Dar, la 14 decembrie, era în surghiun la moșia lui. Deși numele lui a apărut frecvent în interogatorii, conspiratorii refuzaseră să-i împărtășească din secretele complotului, temându-se de indiscreția lui juvenilă și de capriciile tipice unui geniu literar: Pușkin devenise de curând și mai celebru chiar, mulțumită poemului său *Fântâna din Bahcisarai* și primelor cânturi din capodopera sa *Evgheni Oneghin*. Aleksandr Griboiedov, autor al comediei în versuri *Prea multă minte strică*, făcea parte din anturajul conspiratorilor, însă la 14 decembrie, în calitate de secretar al generalului Ermolov, era plecat într-o expediție contra cecenilor. După ce a fost arestat și interogat, a fost pus în libertate. (*N.a.*)

[377] Aceasta era împărțită în cinci secții, care s-au extins la șase secții, prin anii 1840. Prima secție pregătea decretele țarului. A doua secție, condusă de Speranski, elabora legile. A treia secție avea rolul de poliție secretă. A patra secție se ocupa de operele caritabile ale familiei, a cincea secție supraveghea situația șerbiei, iar a șasea secție controla Caucazul. (*N.a.*)

[378] L-a desemnat pe prim-ministrul Curții să administreze treburile curții imperiale, cu o mie de curteni și servitori, familia Romanov, domenii și palate, precum și ordine cavalerești. Pentru restul dinastiei, aceasta era una dintre funcțiile foarte apropiate de tron: l-a ales pentru acest post pe prințul Piotr Volkonski, companionul inseparabil al lui Aleksandru I. (*N.a.*)

[379] În 1811, fusese detașat o vreme la ambasada din Paris, unde a sedus o actriță franceză, pe care o împărtea chiar cu Napoleon. Părăsind ambasada, în condițiile în care asupra lui planau suspiciuni, Benckendorff a luat-o ilegal pe actriță cu el în Rusia, dar când a izbucnit scandalul a fost nevoit s-o trimită înapoi în Franța. Doar faptele de vitejie din război l-au mai reabilitat. (*N.a.*)

[380] OR RNB, 380, 479, 1, Nicolae I către A. N. Golițîn, 13 iulie 1826. Instrucțiunile lui Nicolae privind execuțiile: OR RNB, 738, 37, 15, Nicolae către contele P. V. Goleniscev-Kutuzov, 1826. „Nu am mai puține motive să mă plâng“: RAS, 198, 13, 2, p. 18, Nicolae către Nelidova, amanta lui Pavel I, 4 aprilie 1826. „Sistemul“ lui Nicolae: Lincoln, *Nicholas*, miniștrii, pp. 308–23; armata, totul este în ordine, Nicolae către Mouffy, *ibidem*, p. 312. Cernîșev: Menning, pp. 190–219; Jonathan W. Daly, *Autocracy under Siege: Security Police and Opposition in Russia 1866–1905* (în continuare, Daly), pp. 12–17. Violarea corespondenței și supraveghere: Binyon, pp. 449–455. Împărăteasa Alexandra despre Benckendorff: Pope, p. 46. Benckendorff și actrița: Lieven, pp. 248–249; Lincoln, *Nicholas*, pp. 89–90; Ruud, pp. 18–21. Inspecții cu Benckendorff pentru „a lua prin surprindere Moscova“, jurnalele lui Benckendorff citate în Lincoln, *Nicholas*, p. 171; comisiile de reformă, *ibidem*, p. 99; noi miniștri, *ibidem*, p. 99; Ermolov compromis, anchetarea lui Griboiedov: Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Teheran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia* (în continuare, Kelly), pp. 131–140.

[381] Aleksandru I îl exilase pe Pușkin, care lucra la Ministerul de Externe, în Noua Rusie, unde poetul a provocat scandal din cauza comportamentului său lasciv. Transferat la curtea contelui Mihail Voronțov, guvernator-general, Pușkin a avut o aventură amoroasă cu soția lui Voronțov, Elise, fiica Sașenkăi, nepoata lui Potemkin. Poemul *Talismanul* a fost scris probabil în onoarea ei, mai ales că Pușkin se lăuda că ar fi tatăl Sofiei, fiica soților Voronțov, încălcând astfel codul tacit al discreției. Voronțov l-a trimis să inspecteze o zonă pustiită de lăcuste. Pușkin și-a luat revanșa asupra lui Voronțov prin următoarele versuri: „Lord englez, dar și negustor/Înțelept, dar și ignorant/Ticălos, dar există aici o speranță/Că ticălos pe de-a-ntregul va rămâne mereu“. (*N.a.*)

[382] Wortman, pp. 135–139; Annette, p. 116, Maria către Annette, 13, 25 iulie 1826; Binyon, pp. 240–245; Benckendorff, pp. 244–251. Tânărul țarevici Aleksandr: E. Radzinsky, *Alexandre II: The Last Great Tsar*, (în continuare, Radzinsky), p. 53.

[383] Generalul Aleksei Ermolov, mândru descendent al lui Genghis-Han, era un erou din 1812. Pușkin spunea despre el că avea „un cap de tigru pe un trunchi de Hercule“. Numit în funcție de către Aleksandru I în 1816, Ermolov a declanșat o represiune brutală împotriva triburilor neînfricate din Cecenia și

Daghestan, ceea ce a dus la o insurecție jihadistă pe scară largă. Când Aleksandru l-a criticat pentru metodele folosite, Ermolov a replicat fudul: „Doresc ca teroarea numelui meu să păzească frontierele noastre, mai strașnic decât orice lanțuri sau fortărețe“. Dar Benckendorff nu-l putea suferi, informându-l pe Nicolae că Ermolov cârmuia în Caucaz „de zece ani ca un pașă turc“ — avea un harem cu trei concubine musulmane. Mai grav chiar, era bănuit de simpatii decembriste, așa cum a reieșit din câteva anchete. În plus, nici nu se grăbise să depună jurământul de lealitate față de Nicolae I. Trimițându-l la fața locului pe Dibich, ca să-l demită pe Ermolov, care se bucura de popularitate, dar avertizându-l să nu creeze „agitație sau necazuri“, Nicolae i-a spus să investigheze „intențiile nelegiuite ale lui Ermolov, trecute și prezente; cine e în spatele nenorocirilor din acel cuib de intrigi?“ Ermolov a fost îndepărtat, pe ascuns și urât. (*N.a.*)

[384] Persia: Lincoln, *Nicholas*, pp. 110, 113–115. Nicolae îl suspectează pe Ermolov: *RS*, 1880, nr. 29, pp. 619–625, Nicolae către Dibici, 10 și 27 martie 1827; Rayfield, pp. 277–280; Kelly, pp. 128–143; ascensiunea lui Paskevici, *ibidem*, p. 143–162; ambasadă, *ibid.*, pp. 179–194.

[385] Nicolae a cerut să fie luată cu asalt cetatea de la Varna, dar comandantul trupelor lui de-acolo, prințul Aleksandr Menșikov, prieten al țarului, a fost cât pe ce să-și piardă viața, plătind scump eșecul atacului: când a descălecat de pe cal, un obuz a zburat printre picioarele lui, castrându-l. Nicolae s-a deplasat personal la Varna și l-a însărcinat pe Mihail Voronțov, guvernatorul-general al Noii Rusii, un ofițer mai competent decât predecesorul său, să preia comanda în luptă, ceea ce a dus la capitularea fortăreței. (*N.a.*)

[386] Imediat după întoarcerea lui, în octombrie 1828, mama sa, Maria Fiodorovna, a murit. „Nicolae o iubea, o adora“, îi scria Mouffy Annettei. „Este complet distrus.“ Nicolae i-a povestit fratelui său despre moartea mamei lor: „S-a terminat totul, Mihail, suntem orfani… A mai zâmbit o dată, le-a îmbrățișat pe Lily, Adini, Kitty (fiicele lui Nicolae). Nici nu mai pot să scriu, nu mai am putere!“ (*N.a.*)

[387] Otomani: Lincoln, *Nicholas*, pp. 115–130. Nicolae către marele duce Mihail, despre asediul Brăilei, 8 iunie 1828, citat în A. S. Tsamutali, *Nikolai I*, p. 236; Nicolae către Mihail, despre moartea Mariei, „suntem orfani“, 24 octombrie 1828. Varna/Menșikov rănit: Lyubov Ruseva, „Oklevetannîi molvoi“, *Smena*, 2007, nr. 2, pp. 96–107. Moartea Mariei: *Annette*, p. 162, Alexandra către Annette, 24 octombrie 1828. Moartea lui Griboiedov: Kelly, pp. 195–204.

[388] Poetul-dramaturg Griboiedov a fost numit ambasadorul Rusiei la Teheran, unde lumea îl detesta fiindcă impusese cu forța tratatul de pace. A fost linșat și sfârtecat în bucăți: doar cicatricea de pe mână a făcut posibilă identificarea trupului decapitat și dezmembrat. Pușkin, călătorind în Caucaz, susținea, prea puțin credibil însă, că văzuse coșciugul lui într-o căruță care se întorcea la Tiflis. Datele nu se potrivesc, așa că este foarte plauzibil ca Pușkin să fi născocit totul. Griboiedov a fost înmormântat la Tiflis, unde mormântul său poate fi văzut și astăzi. Văduva lui a cerut să se graveze pe piatra lui funerară:

„Spiritul și operele tale vor rămâne veșnic în memoria rușilor. De ce dragostea mea pentru tine a trebuit să-ți supraviețuiască?“ (*N.a.*)

[389] Lincoln, *Nicholas*, pp. 130–148; RGIA, 706, 1, p. 71, Nicolae către Mihail, despre „ticălosul“ de Metternich, 24 aprilie 1843. Teama de asasinare: *RA*, 1897, 1, p. 16, Nicolae către Paskevici, 30 iunie 1835.

[390] Lui Nicolae I îi plăcea să se relaxeze cu soția lui la Peterhof, „paradisul nostru“. „La «Căsuța» noastră, sunt fericită cu adevărat“, scria Mouffy, care se bucura să scape de „masivitatea poleită“ a marilor palate. Parcul Alexandra din Peterhof i-a fost dăruit ei de către Aleksandru I. Nicolae I a sărbătorit victoria sa împotriva Imperiului Otoman, prin construirea „Căsuței“ lor în stil englezesc, în realitate un conac vast, care avea gravate deasupra intrării cuvintele „Pentru Credință, Țar și Patrie“. Poreclindu-se singur în glumă „lordul căsuței de la țară“, considera că acolo se afla „locul nostru preferat pe acest pământ“. La Peterhof trăiau „fără protocol“, ca niște burghezi autentici; ulterior, au mai adăugat și alte construcții în stil așa-zis gotic pentru copiii lor. (În timpul ultimilor țari, aceste vile deja extinse au devenit reședințe estivale preferate.) Dar chiar și acolo, familia lui Nicolae I avea rolul de a afișa principiile morale ale dinastiei Romanov. Curtenii și membrii corpului diplomatic erau invitați să vadă cum familia țarului bea ceaiul de după-amiază. (*N.a.*)

[391] Wortman, p. 145; Lincoln, *Nicholas*, p. 275. „Surâsul lui condescendent aidoma unui Jupiter“, Anna Tiutceva, *Vospominaniia*, p. 44. Viața casnică, programul și consilierii: Lincoln, *Nicholas*, pp. 154–166. Mouffy „într-o colivie de aur“: Anna Tiutceva, *Vospominaniia*, Moscova, 2004, pp. 51, 55. Mouffy: Lincoln, *Nicholas*, pp. 60, 115 și 364. Imagine de burghezi autentici: Wortman, pp. 126–127. Mouffy: Binyon, p. 443. Dansând, aflarea intrigilor politice: Pope, pp. 41–43; Nicolae despre fericirea familială, *ibidem*, p. 31, Nicolae către Annette, 28 februarie 1846; căsuța noastră liniștită, Peterhof, 28 iulie 1837, *ibid.*, p. 222; „locul nostru preferat pe acest pământ“, *ibid.*, p. 190.

[392] De la Petru cel Mare până la Ecaterina cea Mare, negrii din garda imperială fuseseră sclavi cumpărați din târgurile de la Constantinopol. În 1810, Curtea l-a recrutat pe valetul negru al ambasadorului SUA. Când vestea s-a răspândit, sclavii americani au început să „dezerteze“ de pe vasele americane și să se înroleze ca „nubieni“. Erau căutați cei cu pielea mai închisă la culoare pentru a pune în evidență costumele. Li se dădea voie să-și aducă familiile și să meargă în vizită în America, de sărbători. În timpul lui Nicolae I, cel mai cunoscut era Alexander Gabriel, un bucătar din marina militară a SUA, care dezertase într-un port rusesc. Dar, în 1851, Nicolae I a redus numărul nubienilor de la douăzeci la opt, pentru restrângerea cheltuielilor. (*N.a.*)

[393] Copiii: Jackman, p. 185, „copiii mai dragi decât orice cucerire teritorială“, Nicolae către Annette, 19 septembrie 1829; *ibidem*, p. 145 — băieții mei, sufletul „angelic“ al lui Aleksandru în copilărie, 17 februarie 1828; *ibidem*, p. 83 — „flăcăul... soldat“, Nicolae către Annette, 16 iulie 1820; *ibidem*, p. 98 — băiatul distrat. Nicolae face instrucție cu familia, marii duci NN și MN: Beech, nr. 1, pp. 79–80. „Regimente de jucărie“: Wortman, p. 148. Aleksandru în

copilărie: plângăcios, emotiv, instincte militare: Zapiski K. K. Merder, *Novyi zhurnal*, 1995, p. 3; Zapiski K. K. Merder, *RS*, 1885, nr. 45, pp. 347–348, 538–529; nr. 46, pp. 488–490; nr. 47, pp. 227–228 (în continuare, Zapiski K. K. Merder). „Dornic să mă asigur că fiul simte ca mine“: *RA*, 1897, nr. 1, p. 6, Nicolae către Paskevici, 22 mai 1832. Lipsă de entuziasm pentru viața de soldat/de armată: Alfred Rieber (ed.), *The Politics of Autocracy: Letters of Alexander II to Prince A. I. Bariatinskii 1857–1864* (în continuare, Rieber), Nicolae către Merdera; fire secretă, spune Merdera, *ibidem*, p. 32; dorința să nu se fi născut țarevici, *ibid.*, p. 19. Viața de la Curte: Wortman, pp. 148, 151. „Îmi place când oamenii se distrează“: Jackman, p. 190. Nubieni (1810), primii americani, costume, culoarea închisă a pielii și slujba regulată, reducerea cheltuielilor necesare pentru nubieni în 1851, doar opt negri: Zimin, *Negroes*, pp. 410–418.

[394] Romanicierul Lev Tolstoi a descris mai târziu seducțiile împăratului, bazându-se probabil pe povestirile verișoarei lui, contesa Aleksandra Tolstoia, o doamnă de onoare la Curtea imperială. Nicolae cunoaște o tânără la un bal mascat la teatru, remarcând „tenul ei alb, silueta frumoasă, vocea duioasă“, și o duce într-un separeu privat: „s-a dovedit a fi o fecioară drăguță de douăzeci ani, fiica unei guvernante suedeze“, care îi povestește lui Nicolae „cum când era ea mică, se îndrăgostise de el din tablouri și își pusese în minte să îi intre în grații… Acum, reușise și nu mai voia nimic — așa i-a spus ea. Fata a fost condusă în locul unde Nicolae avea întâlniri cu diverse femei, iar acolo (țarul) a stat cu ea peste un ceas…“ Acest episod apare în nuvela *Hagi-Murad*, una dintre ultimele opere ale lui Tolstoi. Deși a fost scrisă la mult timp după aceea, pe vremea domniei lui Nicolae al II-lea, nuvela a fost publicată integral abia în 1917. Cât despre Mouffy, la baluri se bucura de galanteriile inocente ale unui *cavaliere servante* — cavaler servant, în persoana prințului Aleksandr Trubețkoi. Dar nimeni nu se îndoia de virtutea ei. (*N.a.*)

[395] Viața sexuală a lui Nicolae: Annette, p. 24, despre libidoul și abstinența lui Nicolae, Maria Fiodorovna către Annette, 7 iulie 1820; Lev Tolstoi, *Hadji Murat,* în *Great Short Works of Leo Tolstoy*, p. 616; Varenka Nelidova, confidențialitate: M. P. Frederiks, *Iz Vospominanii. Portret na fone imperii* (în continuare, M. P. Frederiks), pp. 54–55. Despre prietenia lui Nicolae cu Nelidova, timp de șaptesprezece ani: marea ducesă Olga Nikolaevna, *Son Iunosti. Vospominaniia velikos kniajni Olgi Nikolaevni 1825–1846*, în N. Azarova (ed.), *Nikolai I. Muj. Oteț. Imperator* (de aici înainte, mare ducesă Olga Nikolaevna, *Son Iunosti*), pp. 248–249; despre Amalia Krüdener, pp. 235–236. Krüdener și Buturlina despre Nicolae I ca bărbat ciudat: S. V. Jitomirskaia (ed.), S. A. Smirnova-Rosset, *Dnevnik, Vospominaniia*, 8, 9, 10 martie 1845; despre momentele vizitelor la Nelidova, vezi 5 martie 1845; Binyon, p. 381; despre flirtul cu Pușkina și haremul de actrițe, *ibidem*, p. 529; Krüdener și Buturlina, *ibid.*, p. 567; despre cum „umbla“ după Natalia Pușkina și cum trecea prin dreptul ferestrei ei, *ibid.*, p. 566.

[396] Țarul a intervenit personal în aceste jocuri de malițiozitate literară, ținând partea lui Pușkin. „Dragul meu prieten“, îi scria Nicolae lui Benckendorff.

„Am uitat să-ți spun că în *Albina* (revistă literară) de astăzi există un articol vulgar și foarte nedrept îndreptat împotriva lui Pușkin.“ Țarul îi sugera lui Benckendorff să-l cheme pe autorul textului și să-i interzică „să mai publice articole critice de orice fel“. Orice scriitor confruntat cu recenzii proaste și-ar putea dori să aibă un asemenea patron protector, însă criticul vizat nu era doar unealta lui Uvarov, ci și informatorul lui Benckendorff, așa că Nicolae nu a mai insistat. Experiența trăită de Pușkin pe pielea lui este o mostră a controlului samavolnic exercitat de Secția a Treia asupra vieții intelectuale. Intelectualii reacționau în moduri diferite. În 1836, Piotr Ceaadaev a publicat prima scrisoare din cele opt care aveau să formeze *Scrisorile filozofice*, atacând regimul din Rusia, unde se trăia „doar în limitele înguste ale prezentului, fără un trecut sau un viitor, într-o acalmie ucigașă“, dând vina pentru asta pe spiritul retrograd al ortodoxiei. Nicolae a poruncit ca Piotr Ceaadaev să fie declarat nebun, din punct de vedere clinic. (*N.a.*)

[397] Binyon, *ibidem*, pp. 244–262, 437–439, 442, 449–452. Uvarov și naționalismul: Lincoln, pp. 237–252; Binyon, pp. 480–485; despre Uvarov contra lui Pușkin, Nicolae despre recenzii, pp. 316–317. Pușkin și Eliza Voronțova: Rhinelander, pp. 75–77.

[398] Expeditorul nu a fost identificat niciodată, însă părea puțin probabil ca ambasadorul să fie vinovat, întrucât un scandal public ar fi fost în dezavantajul său. Probabil, expeditorul era un farsor răutăcios, prințul Piotr Dolgoruki, în vârstă de douăzeci de ani, funcționar civil infirm și intrigant, care era cunoscut pentru scrisorile anonime pe care le trimitea. (*N.a.*)

[399] Nicolae I l-a trimis pe d’Anthès în fața curții marțiale, iar apoi l-a expulzat din Rusia. „Heeckeren, îi scria țarul fratelui său Mihail, s-a comportat ca un mișel ordinar. Făcea pe codoșul pentru d’Anthès în absența lui Pușkin.“ Heeckeren a fost rechemat de la post, dar mai târziu a ajuns ambasador al Țărilor de Jos în Austria. D’Anthès, care a avut trei fiice cu Ekaterina, a prosperat în Franța și a trăit până în 1895. Nicolae I și-a respectat promisiunea făcută lui Pușkin, arătându-se foarte generos cu Natalia și copiii. Când aceasta s-a întors la Petersburg, împărăteasa a numit-o domnișoară de onoare; curteanul lui Nicolae I, baronul Korf, nota de altfel că (Natalia) „face parte din acel grup de tinere privilegiate, pe care împăratul le onorează uneori cu vizita lui“. Dându-i 25 000 de ruble, țarul a sponsorizat căsătoria ei cu un general, ceea ce poate sugera că ar fi existat o relație între el și Natalia, deși nu există nicio dovadă în acest sens. Natalia a murit în 1863. (*N.a.*)

[400] Binyon, pp. 524–599; d’Anthès, căsătorie cu Ekaterina, pp. 609–610; duelul și moarte, pp. 611–627, 639–650; noiembrie 1836, Nicolae o sfătuiește pe Natalia să fie atentă la virtute; Nesselrode, *ibidem*, p. 149; funeralii, *ibid.*, p. 296; Jukovski se plânge de hărțuire lui Benckendorff, *ibid.*, p. 311.

[401] Întorcându-se la Sankt-Petersburg, a avut parte de o lumină diferită și distrugătoare. Pe 17 decembrie 1837, Nicolae I era la teatru, când Volkonski, ministrul Curții, l-a informat că Palatul de Iarnă era în flăcări, arzând „ca un vulcan în mijlocul Petersburgului“. Treizeci de ofițeri din regimentul de gardă au pierit în incendiu. Nicolae a condus operațiunile pompierilor, trimițându-l pe

Aleksandru să se ocupe de stingerea altui incendiu, care izbucnise la docuri. Cea mai mare parte a operelor de artă din Ermitaj au fost salvate, fiind stivuite în zăpadă. Acum a fost momentul când Nicolae a dat înduioșătorul ordin ca scrisorile lui de dragoste de la Mouffy să fie salvate înainte de orice altceva. Împărăteasa, ajutată de doamnele de onoare, și-a împachetat lucrurile, până când dogoarea a devenit insuportabilă și împăratul i-a dat ordin să plece. Familia s-a mutat în Palatul Anicikov. Palatul de Iarnă a ars trei zile, sub privirile mulțimii amuțite într-o liniște mormântală. Nicolae I a poruncit ca palatul să fie reclădit într-un an, ceea ce părea un grafic imposibil de respectat, însă sarcina a fost dusă la îndeplinire de cel mai aspru slujitor al său, Kleinmikhel, și 6 000 de muncitori, cu prețul multor vieți omenești. Palatul de Iarnă imaginat de Nicolae I, o construcție cu adevărat somptuoasă, astăzi devenit Muzeul Ermitaj, a fost ridicat pentru a impresiona. Cu cele 1 050 de încăperi și 177 de scări, era atât de vast, încât se povestea că un țăran care slujea acolo și-ar fi adus nu numai întreaga familie, ci și o vacă pentru a da lapte copiilor, iar nimeni nu s-a prins decât abia când miasma de balegă de vacă a devenit insuportabilă. (*N.a.*)

[402] Aceasta se bazează pe Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar. Shamil and the Conquest of the Chechnia and Dagestan*; John F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus*; Rayfield, *Edge of Empires*; Lesley Blanch, *The Sabres of Paradise*; *RA*, 1897, nr. 1, p. 22, Nicolae către Paskevici, 21 octombrie 1837.

[403] Zapiski K. K. Merder; „Ce n-aș da să nu mă fi născut țarevici“, *RS*, nr. 45, p. 528; Nicolae I către Aleksandru al II-lea, pot să iert orice, în afară de lipsa unui simț al datoriei, *RS*, nr. 47, p. 41; Nicolae observa prea puțin zel pentru știința militară, *RS*, nr. 48, p. 514; firea ascunsă, *RS*, nr. 47, p. 430. Educația și tinerețea lui Aleksandru: „Sobstvennorucinoe cernovoe pismo V. A. Jukovskogo ee Imperatorskomu Vel. Gos. Imp. Marii Fiordorovne 1828“, *SIRIO*, 1881, nr. 30, p. 39; Wortman, pp. 169–180; căsătoria, *ibidem*, pp. 180–185; Rieber, p. 32; firea ascunsă, relatează Merder, p. 32; Nicolae, mai mult decât un tată, *ibid.*, pp. 19–22. Cazacii: Menning, pp. 190–219. Reveria lui Aleksandru, Kalinovskaia, o excursie: GARF, 672, 1, 340, p. 10, Nicolae către gen. Toll, 8 august 1838. Aleksandru la parade, octombrie 1839: I. A. Bîcikov (ed.), V. A. Jukovsky, *Dnevniki V. A. Jukovskogo*, p. 509. Tsamutali, Nicolae pune sub semnul întrebării relația cu Maria și apoi e încântat de Maria: Nicolae către Toll, 12 octombrie 1839 și 21 aprilie 1840. Vizita la spitalul de sifilitici: Korff, *Materialî*, pp. 98–100. Călătoria: Lincoln, p. 215. Vizita în Olanda la Annette: Jackman, p. 288, Annette către Nicolae, 1 martie 1839. Londra: A. C. Benson și Viscount Esher (editori), *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861* (în continuare, *Queen Victoria's*), însemnările în jurnal mai 1839. Bariatinski duce Mariei mesajul: Rieber, pp. 60–61. Corespondența lui Nicolae cu tânărul Aleksandru despre viață și căsătoria cu Maria: L. G. Zaharova și L. I. Tiutiunnik (editori), *Venceanie s Rossiei: Perepiska velikogo kniazia Aleksandra Nikolaevicea s imperatotom Nikolaem I. 1837*, p. 143 Nicolae către

Aleksandru, 24 iunie 1837; Aleksandru către Nicolae, 3 iulie 1837, *ibidem*, p. 81; Jackman, p. 300, Aleksandru la Darmstadt pentru cererea în căsătorie, Nicolae către Annette, 7 ianuarie 1840. Nașterea copiilor, Nikolai Aleksandrovici: Jackman, p. 313, Nicolae către Annette, 3 octombrie 1843.

[404] Voronțov, poreclit „Milord“, a crescut la Londra, unde tatăl său Simon era ambasador, și la Wilton, reședința surorii lui care era soția contelui de Pembroke. Erou al Războaielor Napoleoniene, Voronțov comandase forțele ruse de ocupație în Franța, iar apoi făcuse din Odessa un oraș cosmopolit înfloritor, atrăgând coloniști italieni și evrei. Cu nevastă poloneză, valet italian, bucătar francez, amantă unguroaică și majordom englez, Voronțov era un european, adept al liberalismului anglofil și al tehnologiei moderne. Calmul lui nu era un mit. Când a prins-o pe amantă, Irma Csesenyi, tânăra soție unguroaică a viticultorului său, în flagrant cu adjutantul său, Voronțov nici nu a clipit. „Soldat“, i-a zis el, „nu ești în uniformă“, după care și-a văzut de drum spre verandă, ca să-și fumeze trabucul. Soția lui, Eliza, era o fiică a Sașenkăi Braniţka, nepoata lui Potemkin. A fost crescută în Palatul de Iarnă, legănată pe genunchi de Ecaterina cea Mare. „Una dintre cele mai atrăgătoare femei din vremea ei“, observa un vizitator. „N-am văzut niciodată ceva mai frumos decât zâmbetul de pe buzele ei, care te îmbie să le săruți.“ În Crimeea, soții Voronțov au clădit Palatul Alupka — într-un stil ce îmbina arhitectura scoțiană cu fanteziile maure —, care a devenit prima atracție a litoralului din peninsulă. În timpul Conferinței de la Ialta, în 1945, Churchill și delegația britanică au stat la Alupka. (*N.a.*)

[405] Imaginea lui Nicolae I a avut de suferit din cauza cărții de succes *Scrisori din Rusia. Rusia în 1839* a marchizului de Custine, un scriitor francez care a vizitat Imperiul Rus în acea perioadă. Benckendorff, abil purtător de cuvânt și, totodată, șef al poliției secrete, i-a sugerat lui Nicolae să îi acorde o întrevedere lui Custine, însă marchizul l-a descris pe Nicolae drept un tiran adulter, megaloman și brutal într-un imperiu de o agresivitate barbară, care „este în sine o închisoare, cu atât mai formidabilă prin vastitatea ei“. (*N.a.*)

[406] Rhinelander, pp. 123–159; neîncrederea inițială a lui Nicolae în Voronțov, *ibid.*, pp. 101–106; viața amoroasă și stilul de viață, *ibid.*, pp. 160–167; pompozitatea lui Nicolae în mulțumiri, *ibid.*, pp. 142–143; Caucazul în anii 1830 și numirea în funcție a lui Voronțov, *ibid.*, pp. 280–292. Palatul de Iarnă ars până în temelii: *RA*, 1897, nr. 1, p. 22, Nicolae către Paskevici, 3 ianuarie 1838.

[407] S. Tatișchev, „Imperator Nikolai I v Londone v 1844 godu“, *Istoriceskii vestnik*, februarie 1886, vol. 23, nr. 3, pp. 602–604; *Queen Victoria's Letters*, vol. 2, pp. 16–17; Orlando Figes, *Crimea* (în continuare, Figes), pp. 61–70; Lincoln, pp. 221–224; J. H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain* (în continuare, Gleason), pp. 35–45. Vor să mă omoare: *RA*, 1897, nr. 1, p. 16, Nicolae către Paskevici, 30 iunie 1835.

[408] Lincoln, pp. 180–195; Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire*, pp. 144–149, inclusiv citatul despre răul șerbiei, și pp. 367–398; Samarin și Nicolae I, p. 382. Uvarov: Binyon, pp. 480–485; Lincoln, pp. 237–252. Despre

contradicțiile dintre naționalism și imperiu: Dominic Lieven, *Towards the Flame* (în continuare: Lieven, *Flame*), pp. 46–57.

[409] Montefiore devenise celebru pentru intervenția lui în timpul acuzațiilor de omor ritualic în 1840 la Damasc, când niște evrei nevinovați, inclusiv mulți copii, au fost torturați. Montefiore s-a deplasat valvârtej la Alexandria, unde a obținut de la Mehmet Ali eliberarea lor, iar apoi s-a dus la Constantinopol, unde l-a convins pe sultanul Abdul-Medjid să interzică această defăimare în toate teritoriile otomane. Acuzația de omor ritualic, începând din 1144 în Norwich, Anglia, apoi răspândindu-se pe tot cuprinsul Europei și în Orientul Mijlociu, viza evrei nevinovați care erau acuzați că ar fi omorât creștini, adesea copii, pentru a folosi sângele lor ca să pregătească pasca tradițională iudaică. Mulți antisemiți, inclusiv Nicolae I, credeau în această alegație. Confruntat cu un asemenea caz, țarul știa că putea fi o „minciună revoltătoare", însă intuia că acea „crimă era săvârșită de evrei. Numeroase exemple demonstrează că există maniaci sau sectanți printre evrei, care consideră că sângele de creștin este necesar pentru ritualurile lor". Așa cum vom vedea, Nicolae I nu a fost ultimul Romanov care să fi crezut în această teorie. (*N.a.*)

[410] Cazul acuzației de „omor ritualic" în Velij: Klier, pp. 192–195. Voronțov despre persecuțiile absurde: Rhinelander, pp. 87–88, 108; L. Loewe (ed.), Moses Montefiore, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, pp. 329–335; Abigail Green, *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero*, pp. 181–194; despre situația din Rusia, *ibidem*, pp. 174–180; Edmund Levin, „A Child of Christian Blood: Murder and Conspiracy", în *Tsarist Russia: The Beilis Blood Libel* (în continuare, Levin), p. 39. Ura împotriva polonezilor și evreilor: Dubrovin, pp. 10–14. De asemenea: Polievktov, p. 3. Vezi: N. Riasanovski, *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825–1855.*

[411] Întâi, în 1839, i-a permis Mariei să se mărite cu un membru al familiei lui Bonaparte, de care tânăra s-a îndrăgostit: Max de Beauharnais, duce de Leuchtenberg, rudă cu împărăteasa Joséphine, condiția fiind ca soțul ei să se mute la Petersburg. După căsătorie, soții Leuchtenberg îl vizitau adesea pe Nicolae. (*N.a.*)

[412] Aceasta era baroneasa Amalia Krüdener; Nicolae i-a dăruit lui Krüdener o moșie, însă doamna era atât de nerușinată, observa Olga, fiica țarului, încât până și „împărăteasa a sesizat prefăcătoria ei". Amalia și-a îndreptat atenția spre Benckendorff, care s-a îndrăgostit atât de pătimaș, încât o lăsa să-l manevreze după bunul ei plac, „făcând ce voia ea cu persoana lui, cu banii și relațiile lui". Când a devenit evident că Amalia intenționa să-l convertească pe Benckendorff la catolicism, Nicolae I a decis să o îndepărteze de la Curte și l-a numit pe soțul ei ambasador în Suedia, însă baroneasa era însărcinată. Băiatul ei a fost adoptat de contele Nikolai Adlerberg, fiu al celui mai bun prieten al țarului, acum guvernator-general în Finlanda, care era îndrăgostit și el de ea. Adlerberg i-a dat băiatului numele lui de familie, cu condiția ca Amalia să se însoare cu el după moartea soțului, ceea ce s-a și întâmplat, instalându-se somptuos la Helsingfors (Helsinki) pentru mulți ani. (*N.a.*)

[413] Kostia a însoțit-o la Württemberg; în timpul sejurului în Germania, Kostia s-a îndrăgostit de prințesa Alexandra de Saxa-Altenburg, cunoscută drept „Sanny“, scriindu-i: „Un singur gând mă face să palpit, o singură imagine îmi umple ochii — pentru totdeauna și numai ea, îngerul meu, universul meu.“ (*N.a.*)

[414] Lincoln, pp. 156–159. Moartea Alexandrei (Adini) în iulie 1844: Jackman, p. 312, Nicolae către Annette, 2 septembrie 1844. Nicolae și căsătoriile fiicelor lui, „Vechiul tău prieten, tăticul“, despre Ollie, Tarasov, vol. 1, p. 178, Nicolae către Olga, 26 decembrie 1845. Căsătoria Olgăi: Jackman, p. 314, Nicolae către Annette, 26 septembrie 1846. Benckendorff și Amalia Krüdener, reacția lui Nicolae și înfierea copilului/căsătoria cu N. Adlerberg: marea ducesă Olga Nicolaevna, *Son Iunosti*, pp. 235–236. Moartea lui Benckendorff: *RA*, 1897, vol. 1, p. 32, Nicolae către Paskevici, 18 septembrie 1844.

[415] Varianta lui de supremație rusă a căpătat formă la Kremlin, unde i-a comandat arhitectului Konstantin Ton să creeze Marele Palat al Kremlinului, care încorpora cele nouă biserici vechi moscovite, și Palatul Terem, adăugând noi apartamente și cinci imense săli de recepție, toate în stilul arhitecturii ruso-bizantine, care îi plăcea lui Nicolae I. Viziunea monolitică de proporții uriașe a țarului a convenit perfect naționalismului rus al conducătorilor moderni. Stalin a organizat banchetul pentru celebrarea victoriei, în 1945, în Sala Sfântul Gheorghe. Putin a renovat Sala Sfântul Andrei, unde se afla tronul, decorând-o cu splendide ornamente bizantine aurite. (*N.a.*)

[416] Din cauza scepticismului său privind căile ferate (mai precis, potențialul lor militar), Rusia a rămas în urma Apusului, prima linie feroviară inaugurându-se între Sankt-Petersburg și Țarskoe Selo în 1837. Abia în 1851 s-a inaugurat o a doua linie ferată pentru trenuri de pasageri, între Moscova și Sankt-Petersburg. (*N.a.*)

[417] Fără milă: *RA*, 1897, nr. 1, p. 32, Nicolae către Paskevici, 18 septembrie 1844; Lincoln, pp. 269–290; discurs către nobili despre pericolul servitorilor din gospodărie, 21 martie 1848; despre aniversarea decembriștilor în discursul din 1850 către Regimentul de Gardă Preobrajenski; familia îți aparține ție, așa cum tu îmi aparții mie, *ibidem*, p. 251; teama de zvonurile despre o guvernare germană în rândul maselor, *ibid.*, p. 91. Moartea lui Mihail: Jackman, p. 331, Annette către Nicolae I, 15 septembrie 1849. Ton mesianic în vizita la Moscova: Wortman, p. 162, Nicolae I, 14 martie 1848, proclamație despre vizita pentru sfințirea noului Mare Palat al Kremlinului, proiectat de Ton.

[418] Lincoln, pp. 303–311; Joseph Frank, *Dostoievski: A Writer in His Time*, pp. 163–183; Radzinski, pp. 89–94.

[419] În mod bizar, pentru a-l informa pe Nicolae I, aflat în vizită la Berlin, cu privire la lovitura de stat, Napoleon al III-lea l-a trimis pe nimeni altul decât d'Anthès, ofițerul din regimentul de gardă care îl omorâse pe Pușkin. Napoleon al III-lea l-a ridicat la rangul de senator. (*N.a.*)

[420] În proclamația lui din 1849, declara: „Cu toții, într-un glas vom striga: «Dumnezeu este cu noi! Luați aminte, oh, voi, popoare ale lumii, și supuneți-vă, fiindcă Dumnezeu este cu noi!»“ Însă Nicolae se comporta la fel de aberant și în particular: când un comitet a organizat un dineu ca să-i mulțumească lui

Voronțov pentru serviciile lui, Nicolae a comentat: „Absolut necuviincios. Doar eu pot mulțumi cuiva, și nimeni altcineva“. (*N.a.*)

[421] Dintr-o lovitură (în fr., în text). (*N.t.*)

[422] Lincoln, *Nicholas I*, miniștrii, pp. 321–323. Nu sunt necesare niciun fel de schimbări, opinează Cernîșev: W. Bruce Lincoln, *The Great Reforms: Autocracy, Bureaucracy and the Politics of Change in Imperial Russia* (în continuare: Lincoln, *Reforms*), p. 149; Rhinelander, pp. 115–118: Voronțov cere căi ferate și vapoare pentru Marea Neagră. Kostia cere vapoare pentru marina militară: Radzinski, p. 73; vârsta medie a miniștrilor, *ibidem*, p. 65. Retragerea din viața de la Curte: Jackman, *ibidem*, p. 334, Nicolae I către Annette, 23 decembrie 1851. Evenimente care au dus la Războiul Crimeii: acestea se bazează pe Figes, pp. 90–164; V. Vinogradov, „The Personal Responsibility of Emperor Nicholas I for the Coming of the Crimean War: An Episode in the Diplomatic Struggle in the Eastern Question“, în H. Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy*, pp. 159–170. Varna/Menșikov rănit: Ruseva, pp. 96–109. Ascensiunea lui Napoleon al III-lea: Serena Vitale, *Pushkin's Button*, p. 324, Nicolae îl primește pe baronul Georges d'Anthès/Heekeren ca trimis al lui Napoleon, 10 mai 1852. Declinul lui Nicolae I: L. Thouvenel, *Nicolas I et Napoléon III, préliminaires de la guerre de Crimée, 1852–1854, d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, pp. 217–219, 250–251, 331–333, marchizul de Castelbajac către M Thouvenal. Pompozitate: Rhinelander, p. 143. Anna Tiutceva, *Vospominanniia* (în continuare, Tiutceva), p. 174, expresie de cruzime și aroganță, 22 iulie 1854. Presiuni asupra lui Nicolae: războiul este iminent, *ibidem*, p. 337, Nicolae I către Annette, 20 mai 1853; *ibid.*, p. 340 — „războiul nu-l caut dinadins, dar nici nu fug de el“, Nicolae către Annette, 7 octombrie 1853. Rhinelander despre Voronțov opus războiului, *ibid.*, pp. 191–192; nepotul lui Voronțov, ministru britanic de Război, pp. 191–192.

[423] Viceregele Caucazului, anglofilul Voronțov (al cărui nepot, Sidney Herbert, era ministru de Război al Angliei), dezaproba războiul, însă era pe jumătate pensionat. În iulie 1854, Șamil, care purta o veche ranchiună pentru cedarea fiului său Jemal-Eddin, acum ofițer rus la Varșovia, a atacat Georgia. Un fiu mai mic, Gazi Muhammed, a atacat o casă de la țară și a luat prizoniere două tinere surori georgiene, prințesa Anna Ceavceavadze și prințesa Varvara Orbeliani, nepoate ale ultimului rege, Gheorghe al XII-lea, doamne de onoare ale împărătesei. Acestea au fost răpite și duse în munți. În negocieri disperate timp de peste un an, Șamil a cerut întoarcerea lui Jemal-Eddin. (*N.a.*)

[424] Doctorul Nikolai Pirogov a fost primul medic care a folosit anestezice pe câmpul de luptă; tot el a conceput sistemul modern de triaj în cinci etape pentru chirurgia de campanie, adoptat ulterior de toți beligeranții din Primul Război Mondial. Patroana lui spirituală era marea ducesă Elena Pavlovna, cumnata împăratului, văduva marelui duce Mihail, pe care țarul o poreclise „Intelectuala Familiei“. Aceasta a cumpărat chinină din Anglia și a importat-o, convingându-l pe țar să îl susțină pe Pirogov, care promova triajul cazurilor pe front, precum și sistemul surorilor de caritate, ea însăși înființând o asemenea societate. (*N.a.*)

[425] Prințesele georgiene erau prizonierele lui Șamil de peste un an de zile. Acum, Nicolae a acceptat ca, în schimbul lor, să-l predea pe prințul Jemal-Eddin, care a fost chemat de la Varșovia. „Sire“, a zis prințul, „voi pleca înapoi imediat.“ Jemal a revenit din captivitate, iar prințesele au fost eliberate din prizonierat. (*N.a.*)

[426] Aceasta se bazează pe N. F. Dubrovin, „Istoriia Krîmskoi voinî i oboronî Sevastopolia“ (în continuare: Dubrobin, *Istoriia*), Figes; Lincoln, *Nicholas*; A. Zaionchkovsky, *Vostocinaia voina, 1853–1856*; E. V. Tarle, *Krîmskaia voina*; Jackman. Rhinelander, pp. 191–192. Vocația sfântă, copleșit de griji: Jackman, p. 341, Nicolae I către Annette, 3 februarie 1854; *ibidem*, p. 341 — Dumnezeu și 1812, Nicolae I către Annette, 3 februarie 1854; *ibid.*, p. 342 — Nicolae, nicio înclinație pentru amuzamente, marea ducesă Elena Pavlovna către Annette, 16 februarie 1854; *ibid.*, p. 344 — țareviciul Aleksandru gata să ureze bun venit marinei de război britanice, vizibilă din „Căsuță“, Aleksandru către Annette, 29 aprilie 1854 și 2 iulie 1854; *ibid.*, p. 346 — ingratitudinea împăratului Austriei, ne va ataca, Nicolae către Annette, 13 iulie 1854. Corespondența lui Nicolae cu Menșikov și Gorceakov: Dubrovin, *Istoriia*, nr. 2, p. 31, Nicolae I către Menșikov, 30 septembrie 1854, „Nu te da bătut“, 1812; *ibid.*, p. 4 — rapoarte veridice, Nicolae I către Menșikov, 3 octombrie 1854; *ibid.*, p. 4 — nu e cuviincios, Nicolae către Menșikov, 10 octombrie 1854; *ibid.*, p. 114 — păstrează onoarea, Nicolae către Menșikov, 16 octombrie 1854; *ibid.*, p. 256 — „Fruntea sus“, Nicolae către Menșikov, 31 octombrie 1854; *ibid.*, p. 31 — nu suntem noi tot aceiași ruși, Nicolae către prințul M. Gorceakov, 30 septembrie 1854; *ibid.*, pp. 253–256 — Menșikov deprimat, Nicolae către Gorceakov, 1 noiembrie 1854. Declinul lui Nicolae la Curte: Tiutceva, p. 182, sfâșietor, plâns, 19 octombrie 1854; *ibid.*, p. 188, Gatcina, stejar întunecat care nu se pleacă, țarul în șosete, 24 noiembrie 1854; *ibid.*, p. 192 — hrănind nepoata, 7 decembrie 1854. Șamil și răpirea prințeselor georgiene, iunie 1854, Jemal întrevedere cu Nicolae, schimbul cu Jemal-Eddin, martie 1855, schimbul în ziua înmormântării lui Nicolae: Blanch, pp. 316–321, 359–388.

[427] Nicolae i-a lăsat moștenire Varenkăi Nelidova 200 000 de ruble, pe care ea i-a donat în scopuri filantropice. A părăsit palatul, până când Mouffy a insistat să vină înapoi și să rămână acolo. Adesea, se ruga în Biserica Palatului, iar uneori îi citea împărătesei văduve. A trăit până în 1897. (*N.a.*)

[428] Aceasta se bazează pe scrisoarea nepublicată a marii ducese Alexandra Iosifovna, soția lui Constantin Nicolaevici, către ducesa de Berry, 7/19 aprilie 1855 (din colecția privată a contesei Stefania Calice). Moartea: Tiutceva, pp. 194–203, 10–19 februarie 1855. Nicolae a participat la nunta Alexandrei Kleinmikhel: M. P. Frederiks, p. 87; RGVIA, 846, 16, 5450; RGVIA, 846, 16, 5452. „Dr. Mandt o poslednih nedeliah imperatora Nikolaia Pavlovicea“, *RA*, 1905, nr. 2, p. 480; „Nekotorie Pobrobnosti o Koncine imperatora Nikolaia Pavlocicea“, *RA*, 2906, 3, 9, pp. 143–145; „Noch c 17–18 fevralia 1855: rasskaz doktora Mandta“, RA, 1884, 1, p. 193; D. N. Bludov, *Poslednie minutî i koncina v boze pochivșego imperatora, nezabvennogo i vecinoi slavî*

dostoinogo Nikolaia I, pp. 4–6; Figes, pp. 321–323; Lincoln, pp. 348–350; Radzinsky, pp. 97–99, Aleksandru preia comanda, „suveranul nu se simte bine, îmi cere să îți transmit următoarele ordine“, ordinele către generalul M. Gorceakov: *RS*, 1881, nr. 32, pp. 9–12, Aleksandru al II-lea către Gorceakov, 14 februarie 1855.

SCENA 2

Eliberatorul

Lista personajelor

ALEKSANDRU al II-lea, împărat (1855–1881), fiul lui Nicolae I și al Alexandrei Fiodorovna

Maria Alexandrovna (născută prințesa Maria de Hessen-Darmstadt), împărăteasă, „Marie“

Aleksandra, fiica lor cea mare, „Lina“

Nikolai, țarevici, fiul lor cel mare, „Niksa“

ALEKSANDRU al III-lea, împărat (1881–1894), țarevici, al doilea fiu al lor, „Sașa“

Maria Fiodorovna (născută prințesa Dagmar a Danemarcei), soția lui Sașa, „Minnie“

NICOLAE al II-lea, împărat (1894–1917), fiul lor, „Nicky“

Vladimir, al treilea fiu al lui Aleksandru al II-lea și al Mariei

Aleksei, al patrulea fiu al lor

Maria, a doua fiică a lor, măritată cu Prințul Alfred, duce de Edinburgh

Serghei, al cincilea fiu al lor

Pavel, al șaselea fiu al lor

Prințesa Ekaterina Dolgorukaia, amanta lui Aleksandru al II-lea și a doua lui soție, mai târziu prințesa Iurievskaia, „Katia“, „Odalisca“

Prințul Gheorgi Iurievski, fiul lor, „Gogo“

Prințesa Olga Iurievskaia, fiica lor cea mare

Prințesa Caterina Iurievskaia, fiica lor cea mai mică

Konstantin, fratele lui Aleksandru al II-lea, mare amiral al flotei, „Kostia“, căsătorit cu Alexandra (născută prințesa Alexandra de Saxa-Altenburg), „Sanny“

Nikolai, fiul lor, „Nikola“

Nikolai Nikolaievici, fratele lui Aleksandru al II-lea, comandant suprem al armatei, „Nizi“, căsătorit cu Alexandra (născută prințesa Alexandra de Oldenburg)

Mihail, fratele lui Aleksandru al II-lea, vicerege al Caucazului, căsătorit cu Olga (născută prințesa Cäcilie de Baden)

Aleksandr, fiul lor, „Sandro“

Elena Pavlovna (născută prințesa Charlotte de Württemberg), mătușa lui Aleksandru al II-lea, „Intelectuala Familiei“

CURTENI: miniștri etc.

Contele Vladimir Adlerberg, ministru al Curții

Contele Sașa Adlerberg, fiul lui, prieten al împăratului, ministru al Curții

Prințul Aleksandr Gorceakov, ministru de Externe, ulterior cancelar, „Bătrânul Dandy“

Prințul Mihail Gorceakov, vărul lui, comandant militar în Crimeea

Prințul Aleksandr Bariatinski, viceregе al Caucazului

Contele Aleksei Orlov, șef al poliției secrete, ministru plenipotențiar la Paris, prinț

Prințul Vasili Dolgoruki, ministru de Război, șef al poliției secrete

Contele Piotr Șuvalov, șef al poliției secrete, ministru, ulterior ambasador la Londra

Iakov Rostovțev, general, președintele Comitetului de Redactare a reformei privind șerbia

Nikolai Miliutin, viceministru de Interne și artizan al reformei privind șerbia

Dmitri Miliutin, fratele lui, ministru de Război, conte, mai târziu feldmareșal

Mihail Loris-Melikov, general, șef al Comisiei Executive Supreme, conte

Konstantin Pobedonoștev, tutore al lui Niksa și Sașa, ober-procurator al Sfântului Sinod, „Torquemada“

Prințesa Aleksandra Dolgorukaia, amanta lui Aleksandru al II-lea, „Tigroaica“

Fanny Lear, curtezană americană, iubita marelui duce Nikolai

„Lumea noastră s-a năruit“, scria Anna Tiutceva. Tatăl ei era la fel de șocat: „Parcă a murit un zeu“. De la primul țar, Mihail, niciun Romanov nu mai moștenise o situație dificilă atât de disperată ca aceea în care se afla acum Aleksandru al II-lea, dar, de asemenea, niciun autocrat nu era mai bine pregătit decât noul împărat al Rusiei. A doua zi după moartea tatălui său, Aleksandru l-a elogiat pe „vrednicul de ținut minte părinte“ al său și a plâns în fața Consiliului de Stat. Când s-a întâlnit cu membrii corpului diplomatic, a declarat: „Doresc să fie pace“, adăugând însă: „Voi continua să lupt, chiar dacă ar fi să pier, dar tot nu voi ceda.“

Tatăl său a fost expus în mod solemn pe catafalc timp de două săptămâni, iar după înmormântare Aleksandru împreună cu soția și fratele lui, Kostia, mare amiral al flotei, au încercat să evalueze starea lucrurilor. Amândoi frații au înțeles că dezastrul din Războiul Crimeii demonstrase că șerbia trebuia desființată, deoarece o armată formată cu precădere din țărani nu putea niciodată să facă față armatelor existente în Occidentul industrializat; dar doar Kostia insista pentru o reformă imediată. Aleksandru, susținut de Marie, propunea „liniște deocamdată“.

Dar situația disperată în care se afla țara era pe cale de a se înrăutăți. Napoleon al III-lea plănuia să vină în Crimeea pentru a prelua comanda operațiunilor, regatul Sardinia-Piemonte s-a alăturat Aliaților, iar Austria amenința să atace Rusia. În iunie, Aliații au încercat să ia cu asalt Sevastopol, dar au dat greș, înregistrând pierderi grele. „Am convingerea că trebuie să trecem la ofensivă“, i-a spus Aleksandru generalului Mihail Gorceakov, pe 30 iulie 1855, admițând: „Vreau o bătălie“. Era ultima lui șansă de a salva Sevastopolul, înainte ca austriecii să nu fi intrat în război. La mijlocul lunii august, 57 000 de soldați ruși i-au atacat pe francezi și pe sarzi pe malurile râului Cernaia, dar au fost zdrobiți. Pe 27 august, francezii au cucerit redutele rusești. Când rușii s-au retras, focurile iadului au cuprins Sevastopolul. Pe 7 septembrie, țarul a vizitat trupele de pe front. „Nu vă pierdeți curajul! Amintiți-vă anul 1812“, îi scria el generalului Gorceakov. „Sevastopol nu este Moscova. Crimeea nu este Rusia. La doi ani după ce Moscova a ars, trupele noastre erau în Paris. Noi am rămas aceiași ruși!“ Dar nu era așa. Lumea se schimbase.

La mijlocul lunii noiembrie, Aleksandru al II-lea a sondat intențiile austriecilor și ale francezilor, dar i-a omis pe britanici, al căror nou premier, Palmerston, dorea dezmembrarea Imperiului Rus. Aleksandru a declarat: „Am atins limita până la care condițiile sunt compatibile cu onoarea Rusiei. Nu voi accepta niciodată concesii înjositoare“. Dar pe urmă a primit un ultimatum din partea Austriei și vestea că Suedia urma să se alăture Aliaților.

Pe 3 ianuarie 1856, miniștrii și consilierii principali, Nesselrode și Vorontov, l-au sfătuit pe Aleksandru al II-lea să accepte condițiile cerute de Aliați. Doar Kostia voia să lupte în continuare.[429]

*

Aleksandru al II-lea l-a desemnat să participe la discuțiile de pace din capitala Franței pe contele Aleksei Orlov, care în 1814 înaintase cu armatele până la Paris. La cei șaptezeci și trei de ani ai lui, bătrânul spadasin — cu părul înfoiat, ochii scânteietori sub niște sprâncene stufoase și mustăți cenușii bogate, purtând o tunică verde decorată cu portretele ultimilor trei țari în rame împodobite cu diamante — știa cum să-i vrăjească pe francezi. „Ați venit să ne aduceți pacea?“ l-a întrebat Napoleon.

„Sire“, i-a răspuns Orlov. „Am venit să o găsesc, fiindcă la Paris poți găsi tot ce-ți dorești.“ Totuși, pacea semnată la 18 martie 1856 a marcat cel mai mare regres din istoria dinastiei Romanov de la Vremurile Tulburi până atunci: Rusia a pierdut partea sudică a Basarabiei și, mai rău chiar, fortificațiile de la Marea Neagră, precum și dreptul de a avea o flotă acolo, ceea ce făcea ca linia de coastă și vastele interese comerciale din acea zonă să devină vulnerabile în fața unor atacuri din partea Angliei. Orlov, ridicat la rangul de prinț, a semnat Tratatul de Pace de la Paris, în numele lui Aleksandru al II-lea. „A fost un coșmar nesfârșit“, reflecta Aleksandru. „Am semnat“, a zbierat el mai târziu, bătând cu pumnul în masă. „Un gest de lașitate.“

Nu prea avusese de ales, însă și-a propus să răstoarne prevederile documentului de la Paris, cu ajutorul noului său ministru de Externe, prințul Aleksandr Gorceakov[430], care a testat fermitatea Aliaților. „Împăratul dorește să trăiască în bună înțelegere și armonie cu toate guvernămintele“, a declarat Gorceakov. „Rusia nu e supărată. Rusia se reculege.“ Politica lor se baza pe o alianță de familie cu Prusia, vizând totodată să ademenească Franța și să o îndepărteze de Marea Britanie.

Aleksandru l-a trimis pe fratele său Kostia să discute cu Napoleon, un voiaj în care marele duce a negociat o bază navală rusească la Villefranche-sur-Mer și a inițiat relația Rusiei cu Nisa, în timp ce Napoleon l-a trimis la Sankt-Petersburg pe fratele său vitreg, Auguste, conte de Morny, un personaj uns cu toate alifiile, care începuse negocieri secrete cu rușii în timpul războiului.[431] „Mă bucur să te văd aici", l-a întâmpinat Aleksandru al II-lea.

„Este imposibil să nu fii prieten cu el", îi spunea Morny lui Napoleon.

Aleksandru al II-lea a decis să facă uz de farmecul său personal, atât în străinătate, cât și în țară. Împăratul era nu numai cel mai chipeș și mai sensibil dintre Romanovi, ci și cel mai simpatic. Acum, a pornit într-o călătorie prin Europa, pentru a-și vizita verii Coburg, Württemberg și Hessen din vasta familie regală europeană. La Stuttgart, s-a întâlnit cu Napoloen. Cei doi s-au înțeles bine, dar „hai să așteptăm faptele", a comentat țarul, „ca să vedem dacă putem conta pe el în viitor".

Călătorind apoi prin țară, țarul surâzător, atât de diferit de cruntul său tată, s-a dovedit un spirit deschis și novator, atenuând regulamentele Curții, restricțiile din universități și cenzura. Însă, în spatele chipului său zâmbitor, țarul știa că schimbarea era esențială și, în secret, plănuia reforme. Întâi, a apelat la cel mai bun prieten al său, pentru a reface prestigiul armatei ruse în războiul contra lui Șamil.[432]

*

Aleksandru al II-lea i-a propus lui Aleksandr Bariatinski să-și aleagă un portofoliu de ministru, însă acesta a optat să fie vicerege al Caucazului, cu misiunea de a-l distruge pe Șamil. Bariatinski, un *grand seigneur* înrudit cu Romanovii, era un militar ingenios, un politician imaginativ și un seducător irezistibil. Când a flirtat cu fiica lui Nicolae I, Ollie, care era îndrăgostită de el, Jupiter s-a înfuriat. Dar Bariatinski și-a spălat păcatele luptând cu Șamil. Era renumit pentru curajul și felul lui de a fi. Când a luat prizonieri câțiva ceceni, le-a lăsat armele și le-a cerut să îl păzească în timp ce dormea. Vraja pe care o exercita asupra soțiilor de ofițeri era la fel de letală ca planurile lui de luptă. „Doar când mă gândesc la Bariatinski", îi povestea lui Lev Tolstoi unul dintre generali, „mi se năruie toate visele de fericire conjugală. Omul acesta este atât de strălucit, încât nu-mi pot închipui că, într-o bună zi, soția mea nu-l va prefera pe el în locul meu."

Aleksandru, care era un om foarte misterios, avea încredere în Bariatinski, semnându-și scrisorile „Prietene drag, te îmbrățișez din adâncul inimii mele“. Viceregele[433] îl consilia în toate domeniile. Când Aleksandru trecea printr-o perioadă critică, „singurul lucru care îmi face plăcere“, spunea el, „este gândul de a te revedea curând și de a putea discuta cu tine despre toate necazurile pe care le avem“.

În timp ce Bariatinski strângea lațul în jurul lui Șamil, scurtând liniile blocadei pentru a-l sili să iasă din podișurile Ceceniei, împăratul se pregătea pentru încoronare.[434]

*

Pe 17 august 1856, țarul a intrat călare în vechea capitală, îmbrăcat într-o tunică și o capă verde, în fruntea unui „fluviu de aur“ format din călăreți, printre care frații, fiii și nobilii lui. Ceremonia de încoronare era întotdeauna o probă de anduranță. Când a intrat în catedrala sufocantă din cauza căldurii, slujitorii apropiați ai tatălui său purtau însemnele puterii dinastice — Mențikov ținea globul imperial, iar generalul Gorceakov, sabia, dar acesta a leșinat și a scăpat sabia pe jos. „Nu-i nimic dacă ai căzut aici“, l-a liniștit Aleksandru. „Important este să te ții ferm pe câmpul de luptă.“

După ce Aleksandru al II-lea s-a încoronat singur, a pus o coroană mică pe creștetul împărătesei îngenunchiate, dar când aceasta s-a ridicat, coroana s-a rostogolit zornăind pe jos. Calm, țarul i-a pus-o la loc, însă greșelile acestea reflectă atmosfera neglijentă de la Curte: Anna Tiutceva a observat că „nimeni nu se ruga, toți râdeau, sporovăiau“, ba unii „veniseră chiar cu alimente la ei, ca să mănânce în timpul serviciului religios care dura mult“. După aceea, au fost banchete — conform tradiției, poporul a fost invitat la un mare picnic pe câmpul Hodînka, cu butoaie de vin și carne la proțap, însă oamenii s-au călcat în picioare, ceea ce era de așteptat. Morny a organizat ultimul bal și cel mai somptuos totodată, la care Aleksandru al II-lea a apărut purtând uniforma albă a Regimentului de Gardă Călare, cu o „Legiune de Onoare“ trimisă de Napoleon al III-lea. „Cuvintele «favorabil Franței» sunt repetate atât de des, încât mă calcă pe nervi“, se lăuda suava Morny. El își făcuse treaba.[435] Acum, Aleksandru și-a îndreptat atenția spre reformă, care avea să fie, cel puțin parțial, o afacere de familie.[436]

*

Kostia era un susținător acerb al reformei și un adversar înverșunat al conservatorilor rigizi, pe care îi numea „retrograzi“. Acest om vehement și coleric era plin de reale calități, fiind un intelectual de marcă, violoncelist și meloman — altfel spus, avea un suflu de aer proaspăt. Chiar și în timpul domniei tatălui său, Kostia folosise prerogativele funcției lui de președinte al Societății Geografice Ruse și mare amiral al flotei pentru a promova tineri reformatori, noi tehnologii și un spirit de reformă. El l-a convins pe Aleksandru al II-lea: „Dacă nu manifești slăbiciune, nu apar nici reacții“. Dar Aleksandru era perfect conștient de defectele lui Kostia, avertizându-l când a plecat la Paris: „Ascultă (ce spun ceilalți), nu te compromite impunându-ți ideile“. Recunoștea, de asemenea, dinamismul fratelui său: „Dacă alții nu știu să te aprecieze, eu unul apreciez sârguința și devotamentul tău“.

Reformatorii erau sprijiniți de Elena, încântătoarea mătușă a lui Aleksandru. „Intelectuala Familiei“ era cea mai extraordinară femeie din familie, de la Ecaterina cea Mare până atunci, un spirit novator în toate domeniile, de la asistența medicală până la muzică. Ea a întemeiat Societatea Muzicală Rusă și, apoi, Conservatorul (unde Piotr Ceaikovski se număra printre studenți).[437] Firește, Elena avea concepții liberale și în privința șerbiei. Aleksandru al II-lea nu știa exact cum să ajungă la rezultatul dorit, însă a făcut primul pas pe 30 martie 1856 când, luând prin surprindere nobilimea din Moscova, a declarat că șerbia era un rău social, iar abolirea ei devenea inevitabilă, fiind preferabil ca eliberarea să „vină de sus, și nu de jos“. A înființat Comitetul Secret pentru Reforma Țărănească, însă, aplicând mereu metoda cu doi pași înainte, un pas înapoi, pentru a-i ține pe curteni de partea lui, l-a numit la conducerea noului organism pe prințul Orlov, care, fiind un reacționar, a blocat reformele.

În vara anului 1857, Aleksandr a fost în vacanță în Germania, unde s-a întâlnit cu mătușa Elena, care i-a dezvăluit ultimele dorințe ale lui Nicolae I: acesta o rugase să îl ajute pe noul țar să îi elibereze pe țărani. Elena l-a însărcinat pe un tânăr ofițer din Ministerul de Interne, Nikolai Miliutin[438], să conceapă un plan pentru eliberarea șerbilor de pe uriașele ei domenii. La sugestia ei, Aleksandru l-a înlocuit pe Orlov cu Kostia. „Aici“, îi spunea Aleksandru al II-lea lui Bariatinski, „toată lumea este preocupată de emanciparea țărănimii, însă din păcate obiceiul nostru de a flecări și inventa lucruri a creat o stare de anxietate febrilă.“

Aleksandru al II-lea l-a împins pe guvernatorul-general din Vilnius, Nazimov, să convingă nobilii locali să ceară reforma — apoi să le dea voie să formeze comitete regionale pentru a stabili condițiile propriu-zise. Nobilii le-au oferit țăranilor libertatea, dar fără niciun petic de pământ. Țarul a intervenit: țăranii aveau nevoie de pământ.

„Marea chestiune (țărănească) tocmai a făcut primul pas“, îi povestea Aleksandru lui Bariatinski. În vara anului 1858, împăratul a călătorit în toată țara, încurajându-i și certându-i pe „nobilii încăpățânați“. Pretutindeni, Aleksandru și Marie au fost aclamați frenetic. „Ne-au întâmpinat peste tot cu o nespusă cordialitate, uneori de o intensitate incredibilă“, îi povestea lui Kostia suveranul.

„Slavă Domnului, a răspuns Kostia, poporul nostru nu și-a schimbat atașamentul față de Țarul lor, iar în Tine, dragă Sașa, oamenii văd pe cel care a conceput marea înfăptuire a reformei vizând șerbia.“

Ignorând opinia retrograzilor, Aleksandru a îndemnat comitetul să întocmească propunerile necesare, iar în același timp l-a promovat pe Miliutin, protejatul Elenei, în funcția de adjunct al ministrului de Interne. Dar între Kostia și retrograzi au izbucnit dispute interne violente. Miliutin, care era creierul din spatele reformei, se temea să nu fi început deja o „mișcare reacționară“. Odată, când Aleksandru al II-ea se plimba prin parc la Țarskoe Selo, un funcționar din comitet i-a pus în mână țarului o petiție, în care se plângea de lentoarea reformei. Peste câteva zile, funcționarul a fost chemat la prințul Orlov, care l-a avertizat, jubilând amenințător, că Nicolae I „te-ar fi surghiunit într-un loc atât de îndepărtat, încât nimeni nu ți-ar mai fi găsit vreodată nici oasele măcar“. Totuși, a adăugat Orlov, „actualul nostru Suveran este atât de bun, încât mi-a poruncit să te sărut. Haide, îmbrățișează-mă!“ Aleksandru al II-lea era ferm hotărât să aplice reforma. „Am început chestiunea țărănească împreună“, îi spunea el unui aghiotant, „și tot împreună o vom duce la bun sfârșit…“[439]

*

Veștile din Cecenia erau „excelente!“, exclama Aleksandru al II-lea pe 19 mai 1858. „Supunerea poporului din Cecenia mă bucură nespus.“ Forțele lui Bariatinski l-au înconjurat pe Șamil, care în august a reușit un ultim contraatac. Aleksandru îl admira pe dușmanul lui. „Șamil rămâne un personaj extraordinar, încumetându-se la această diversiune, deși era împresurat aproape complet.“[440] După aceea, pe neașteptate, un călăreț *murid* trimis de Șamil a sosit la cartierul general al

armatei ruse, pentru a cere intervenția unui medic: Jemal-Eddin, fiul cel mare, pierdut și readus înapoi, era bolnav. Bariatinski a fost de acord să fie trimis un medic în tabăra lui Șamil. Tânărul se prăpădea de tristețe și amărăciune. Tatăl și fiul nu reușiseră să se mai înțeleagă, tatăl continua să fie un jihadist; băiatul, acum fost ofițer rus, era deprimat și însingurat. În iulie, Jemal-Eddin a murit. Aleksandru aștepta „cu nerăbdare“ sfârșitul partidei.[441]

*

Aleksandru al II-lea nu avea încredere în reformatorii tineri, preferând să se bizuie pe un susținător neprevăzut. Iakov Rostovțev era acel tânăr ofițer care pe 12 decembrie 1825 îl prevenise pe Nicolae I în privința revoltei iminente. Acum, după treizeci de ani, generalul Rostovțev, îndrăgit de țar, era unul dintre membrii Comitetului care se opuneau reformelor. Miliutin, considerând că Rostovțev era principalul retrograd, a apelat la Aleksandr Herzen, jurnalist și socialist exilat, cerându-i să-l defăimeze pe Rostovțev pentru rolul pe care îl jucase în 1825. Aleksandru s-a înfuriat, acuzându-l pe Miliutin că era „un (agent) roșu“, ceea ce a făcut-o pe Elena să intervină. În realitate, Rostovțev devenise de curând adeptul eliberării șerbilor, susținând dreptul lor de a-și revendica pământul pe care munceau. Din nou, Elena a fost decisivă. Și-a dat seama că Aleksandru, „orgolios și bănuitor“ când venea vorba de prerogativele puterii, putea accepta sfaturile venite din partea unei femei și, de asemenea, avea nevoie de sprijinul lui Rostovțev. La serata ei de joi a regizat o reconciliere între bătrânul Rostovțev și „roșul“ Miliutin.

Pe 17 februarie 1859, Aleksandru al II-lea l-a numit pe Rostovțev președinte al Comisiei de Redactare a reformei și i-a dat ordin lui Miliutin să întocmească proiectul de decret. Pe măsură ce planul se apropia de concretizarea finală, „interesele egoiste și ignoranța“ nobililor, îi povestea Aleksandru lui Bariatinski, urmăreau sabotarea reformei, dar „cu perseverență și fermitate, eu sper că voi reuși. În situația mea, este nevoie de mult calm și înțelepciune, pentru a putea suporta presiunile și învrăjbirile zilnice“.

Între timp în străinătate, relația Rusiei cu Napoleon al III-lea a fost pusă la încercare, când francezii și piemontezii, urmărind unificarea Italiei, au intrat în conflict cu austriecii. Aleksandru al II-lea jubila la gândul de a-l amenința pe Franz Joseph: „Jucăm același rol, în raport cu ei, pe care l-au jucat și ei, în raport cu noi, în Războiul Crimeii“. Acesta a fost rezultatul-cheie al Războiului Crimeii — îndepărtarea Rusiei

de Austria, ceea ce a înlesnit ridicarea Prusiei. În Bătălia de la Solferino, francezii i-au înfrânt pe austrieci. Cea mai mare parte a Italiei s-a unit sub conducerea regelui din Piemonte.

În fiecare zi, Aleksandru aștepta noutăți de la Bariatinski: viceregele și imamul negociau capitularea. „Promite-i iertarea, pentru toate faptele nelegiuite din trecut, și un domeniu independent, dar cât mai departe de Caucaz."

Pe 16 august 1859, Bariatinski ședea pe o piatră, înconjurat de ofițeri, pe culmile înnegurate ale munților din Daghestan, în apropierea ultimei cetăți a *murizilor*, Gunib, care era împresurată de ruși. În zori, din fortăreață a ieșit călare Șamil, împreună cu cincizeci de *murizi* zdrențăroși. În aclamațiile soldaților ruși, Șamil a descălecat și s-a îndreptat spre prinț. Refuzând să-și predea sabia altcuiva decât lui Bariatinski, imamul s-a dus și i-a oferit-o acestuia.

„Slavă Ție, Doamne Dumnezeule!" îi scria Aleksandru lui Bariatinski pe 11 septembrie, „acestea sunt sentimentele care îmi umplu sufletul. N-aș fi putut să sper, nici să doresc o izbândă mai desăvârșită." A mai adăugat, de asemenea: victoria „îți aparține ție, dragă prietene". Aleksandru pornise spre sud pentru a-și inspecta armatele, dar nădăjduia să se întâlnească și cu Șamil.

La o paradă în Harkov, Marele Imam a venit călare să îl întâmpine pe Marele Sultan Alb. „Mă bucur că ești aici în Rusia", i-a spus Aleksandru al II-lea. „Păcat că nu s-a putut întâmpla așa mai repede. Nu vei regreta", și l-a îmbrățișat.[442] Exact când prima schiță a decretului privind șerbia a fost gata, Rostovțev s-a îmbolnăvit grav.[443]

*

Țarul a plâns când l-a vizitat pe generalul muribund și s-a întrebat cum să procedeze în continuare. Gata întotdeauna să înlesnească drumul spre reformă, mătușa Elena i-a făcut cunoștință țarului cu „roșul" Miliutin, iar cei doi s-au înțeles bine. Apoi, spre groaza liberalilor și încântarea retrograzilor, Aleksandru al II-lea a numit un conservator la conducerea Comisiei: contele Vladimir Panin. Acesta, fiind un servitor de modă veche, l-a asigurat pe Kostia: „Dacă împăratul are o viziune diferită de a mea, consider că am datoria să renunț imediat la convingerile mele". Ceea ce a și făcut.

„Marea problemă a emancipării (șerbilor) este aproape rezolvată", i-a spus Aleksandru lui Bariatinski, „și pentru a fi dusă la bun sfârșit trebuie doar să mai treacă prin Consiliul de Stat." Pe 27 ianuarie 1861, Aleksandru al II-lea s-a adresat Consiliului: „Puteți schimba detalii, însă ideile fundamentale trebuie să rămână nemodificate… Autocrația a instituit

șerbia, autocrației îi revine să o abolească“. Decretul a fost aprobat.

În seara de 18 februarie, douăzeci și patru de tunuri erau pregătite în fața Palatului de Iarnă, iar cavaleria patrula pe străzi; Aleksandru a rămas peste noapte în palatul surorii lui, având caii și trăsura la îndemână, pentru eventualitatea în care ar fi izbucnit revoluția. A doua zi dimineață, țarul, însoțit de fiii lui mai mari, Nikolai („Niksa“) și Aleksandru („Sașa“), împreună cu Sanny, Kostia și indisciplinatul lor fiu mai mare Nikolai („Nikola“), au pornit într-o procesiune la Catedrala Palatului de Iarnă. După ceea ce Kostia a numit niște „rugăciuni sublime“, țarul și membrii familiei au participat la un mic dejun jovial. Apoi, Aleksandru l-a invitat pe moștenitorul tronului, Niksa, împreună cu Kostia, în biroul lui. „Întâi, a citit documentul cu voce tare“, scria Kostia în jurnalul lui, „iar după ce și-a făcut semnul crucii, l-a semnat. Eu am turnat nisip peste cerneală. El i-a dat tocul lui Niksa. A început o nouă eră. Lumea prezicea revoluția.“ Douăzeci și două milioane de șerbi au fost eliberați. „În ciuda tuturor temerilor alarmiștilor“, „marea (lui) operă“ s-a desfășurat „într-un calm perfect“, îi scria țarul lui Bariatinski. Era un măreț compromis[444], dar era totodată și cea mai mare realizare a autocrației ruse. „Dumnezeu știe unde am fi ajuns în problema moșierilor și a țăranilor, dacă autoritatea țarului nu ar fi fost suficient de puternică“, i-a spus Aleksandr al II-lea ambasadorului Prusiei, Otto von Bismarck, la scurt timp după aceea.

Aceasta a fost prima dintre reformele lui Aleksandru al II-lea. În 1864, țarul a instituit independența actului judiciar, cu instanțe de judecată bazate pe jurați, și a reorganizat administrația locală, prin definirea rolului unui organism local — atât la nivelul guberniei, cât și al regiunii — numit *zemstvo*, care avea să fie parțial ales și din care urmau să facă parte și țărani, pe lângă nobili și negustori. Represiunile îndreptate împotriva evreilor au fost atenuate: obligativitatea de a locui în Zona de Rezidență prevedea acum excepții pentru marii negustori și meșteșugari, care aveau dreptul de a se stabili în Sankt-Petersburg și Moscova, unde financiari evrei, cum era baronul Joseph Ginzburg (al cărui titlu nobiliar, acordat de ducele de Hessen-Darmstadt, fusese recunoscut de țar), au început să facă propagandă pentru anularea măsurilor aspre privind stagiul militar, care fuseseră instituite de Nicolae I.

Cu toate acestea, au existat și limite: când Adunarea din Moscova a propus o constituție, Aleksandru al II-lea a

dizolvat instituția. Țelul lui, la fel ca *perestroika* declanșată de Mihail Gorbaciov vizând revigorarea comunismului, nu era să distrugă autocrația, ci să o consolideze. La scurt timp după emanciparea țărănimii, Bismarck l-a întrebat dacă intenționa să dea țării o constituție. „Oamenii de rând văd în monarh un stăpân atotputernic ca un părinte, uns al lui Dumnezeu“, a replicat Aleksandru al II-lea. „Această concepție are forța unui sentiment religios… inseparabil de dependența față de persoana mea. Dacă poporul ar pierde acest sentiment față de puterea pe care mi-o conferă mie coroana, aureola mistică a națiunii s-ar destrăma… Ar însemna să reduc autoritatea guvernământului fără a compensa altundeva, dacă aș include în el reprezentanți din nobilime sau popor.“ Deși era un monarh reformator, Aleksandru al II-lea rămânea totuși un autocrat.

„Țarul dădea dovadă de o asemenea fermitate în mărețul său proiect, încât avea capacitatea de a ignora murmurele de nemulțumire ale celor care se împotriveau acțiunilor lui novatoare“, scria generalul Dmitri Miliutin, fratele celui care pusese în aplicare eliberarea șerbilor. „În acest sens, Aleksandru al II-lea, un țar omenos și milostiv, s-a arătat a fi un spirit mai decis și mai fidel puterii pe care o întruchipa, decât tatăl său (care era) renumit pentru voința sa de fier.“[445] Totuși, abolirea șerbiei a distrus pactul dintre cârmuitor și nobilime, care făurise Rusia ca stat, făcând ca de atunci înainte țarul să se poată bizui doar pe muniția armatei sale și pe carapacea unei birocrații care îl nemulțumea. Fără ancora străvechilor legături, dinastia Romanov și societatea au început să se îndepărteze una de cealaltă.

Epuizat după aceste eforturi, țarul spera probabil să se poată bucura acum de plăcerile lui — partidele de vânătoare, vacanțele cu familia în Germania și, desigur, amantele lui.[446]

*

Pe 22 noiembrie 1861, Kostia intra în Țarskoe Selo, când s-a întâlnit cu împăratul „călare și, în spatele lui, Aleksandra Dolgorukaia, și ea călare pe un cal, dar în rest nimeni. Nu e greu să tragi concluzia“, scria Kostia în jurnalul lui.

Prințesa Aleksandra Dolgorukaia, una dintre domnișoarele de onoare ale împărătesei Marie, poreclită „Tigroaica“, a fost amanta cea mai importantă din timpul domniei lui Aleksandru al II-lea. „Ce trist“, se gândea Kostia, nu din rațiuni morale (avea amante și el), ci din cauză că Aleksandra avea reputația de vampă.

„La prima vedere, această tânără înaltă, cu mădulare lungi, pieptul plat, umerii osoși, fața albă ca varul“, nu părea deloc

atrăgătoare, observa Tiutceva, care stătea în cameră cu ea, la palat. Totuși, imediat ce simțea „privirea curioasă a unui bărbat, devenea grațioasă și superbă ca o tigroaică tânără, cu chipul îmbujorat, cu ochi galeși și buze zâmbitoare, plină de un farmec misterios, care subjuga nu numai bărbați, ci și femei… Avea ceva prădalnic în ea, nu ca o pisicuță cu micile ei viclenii, ci ca o tigroaică, mândră și maiestuoasă în depravarea ei".

Tigroaica avea grijă ca toată lumea să știe asta: pe 20 noiembrie 1855, în timp ce Marie citea cu interes din *Dicționarul de istorie și geografie*, o lectură ce ilustrează perfect firea ternă a împărătesei, înconjurată fiind de fetele ei, printre care Aleksandra Dolgorukaia, împăratul a intrat în salon. Subit, Tigroaica a leșinat. Prea iute, împăratul s-a repezit să îi verifice pulsul. „Împărăteasa a continuat să răsfoiască revista cu o desăvârșită liniște interioară, deși observase solicitudinea manifestată de Suveran." Așa se desfășurau delicatele jocuri ale dragostei la curtea autocraților. Tigroaica nu era singura amantă a lui Aleksandru al II-lea. Mai târziu, cu prilejul unui bal la Palatul de Iarnă, țarul a remarcat: „Sunt aici câteva dintre fostele mele *pupile*". Bismarck, care era atât de bine primit, încât fusese cumva adoptat în familie, se simțea minunat în splendorile curții lui Aleksandru al II-lea — „dineuri cu Majestatea Sa, seri la teatru, spectacole de balet, loji pline de femei frumoase" —, însă remarca și el că țarul era „veșnic îndrăgostit". „Fiecare nouă pasiune se citește pe chipul lui", observa doamna de onoare Aleksandra Tolstoia.

Totuși, împăratul și împărăteasa rămâneau buni prieteni. Marie fusese gravidă de șapte ori și, în urmă cu câțiva ani, îi apropiase mult pierderea unei fiice, Aleksandra, cunoscută drept Lina, care a murit de meningită, la vârsta de șase ani. Încercaseră chiar să intre în contact cu spiritul Linei, în ședințe de spiritism cu un mediu renumit pe plan internațional.[447] Exact înainte de eliberarea șerbilor, Marie născuse un al șaselea fiu, Pavel. La cei treizeci și șapte de ani ai ei, împărăteasa Marie era îmbătrânită prematur: palidă, boțită la față, febrilă, cu un aer de sfântă, purtând după moda victoriană o basma pe cap și având o tuse agasantă. „Era uscățivă și fragilă, scria Tiutceva, însă afișa o eleganță neobișnuită", cu „un suflet profund religios care, asemenea fizicului său, părea să coboare dintr-o pictură medievală". Era atât de pudică, încât când doctorul țarului, Serghei Botkin, a venit să o examineze, împărăteasa a refuzat să se dezbrace, explicând: „Sunt o persoană foarte rușinoasă".

Botkin a replicat: „Dar, Majestatea Voastră, nu pot să vă consult prin veșmintele pe care le purtați“. Botkin a pus diagnosticul de tuberculoză și a prescris o climă caldă, ceea ce l-a determinat pe Aleksandru să cumpere domeniul Livadia din Crimeea.[448] Totuși, împărăteasa avea simțul umorului. Aleksandru îi spunea mereu că arăta minunat, până când într-o zi Maria a replicat: „Singurul lucru pentru care pot fi minunată este un teatru anatomic, pe post de schelet în studiile de medicină, acoperită cu un strat gros de roșu în obraji și pudră.“

În fiecare dimineață, după micul dejun, Aleksandru al II-lea se întorcea în biroul lui de la etajul al doilea al Palatului de Iarnă, unde îi primea pe miniștri.[449] Aleksandru al II-lea își adora familia, îndeosebi pe moștenitorul tronului, Niksa. Niciun împărat nu și-ar fi putut dori un țareveci mai desăvârșit decât Niksa. Viitorul, cel puțin, era asigurat.[450]

*

La suirea sa pe scaunul împărăției, Aleksandru al II-lea îi avertizase pe polonezi să nu recurgă la niciun fel de mișcare de rezistență — „domnilor, haidem să nu ne facem vise“ —, dar încurajați de acea epocă a reformelor și a naționalismului, furioși totodată pe dominația Rusiei, polonezii și lituanienii au conchis că nu se puteau opri doar la vise. Polonia clocotea de nemulțumiri. „Trebuie să ne așteptăm la tentative de revoluție“ în Polonia, îl informa Aleksandru al II-lea pe Bariatinski, „deși prin măsuri energice, sper să fie stârpite la timp.“ Însă, în loc să fie stârpite, au înflorit. Guvernatorul-general rus din Varșovia, generalul Gorceakov, aproape senil, a reacționat cu o „lamentabilă slăbiciune“.

Aleksandru al II-lea a încercat să fie concesiv, propunându-i astfel lui Kostia să devină vicerege. A doua zi după ce a sosit în Varșovia, Kostia a apărut în loja regală la teatru, unde a fost împușcat și rănit de un ucenic de croitor, care ulterior a fost spânzurat. Kostia nu și-a pierdut curajul și a continuat politica sa de reconciliere. Dar, în ianuarie 1863, când a încercat să-i îndepărteze pe tinerii radicali, înrolându-i în armată, polonezii s-au răsculat în număr mare, scoțând la luptă trupe neregulate formate din 30 000 de oameni — nobili, țărani, chiar și evrei (inclusiv un general evreu) —, care s-au bătut cu 300 000 de soldați ruși, în peste o mie de încăierări și ciocniri.

Revolta polonezilor a înveninat „*perestroika*“ lui Aleksandru al II-lea. Retrograzii considerau că fuseseră acordate prea multe libertăți, iar liberalii socoteau că prea puține. Aleksandru a înțeles că „momentul cel mai periculos

pentru o guvernare proastă este atunci când începe să treacă la reforme“, după cum spusese recent Alexis de Tocqueville. Slăbirea controlului în universități și atenuarea cenzurii în presă creaseră speranțe iluzorii, ducând la mișcări de revoltă studențești, care au trebuit să fie înăbușite. „Aici, totul este liniștit, slavă Domnului“, îl informa țarul pe Bariatinski, „însă este necesară o vigilență mai severă decât oricând, ținând seama de tendințele nesăbuite ale așa-zisului progres.“

Anii 1860 au fost o perioadă palpitantă, dar agitată. Ziarele au apărut precum ciupercile după ploaie. „Niciodată n-am fost prea pasionat de scriitori în general“, îi mărturisea Aleksandru lui Bariatinski, și „am conchis cu părere de rău că este vorba despre o categorie de indivizi cu motive ascunse și prejudecăți primejdioase.“ Dar, dacă generația lui Kostia se mulțumea cu înfăptuirea unor reforme, fiii lor, generația anilor 1860, s-au simțit foarte repede frustrați și deziluzionați, asemenea personajului Barazov, din romanul *Părinți și copii* de Ivan Turgheniev, publicat în 1862. Acești „nihiliști“ — Turgheniev a introdus cuvântul — au dat la o parte, nervoși, reformele țariste, pentru a îmbrățișa ateismul, modernitatea și revoluția ca idealuri supreme.

Revenindu-și rapid, țarul a demis o serie de liberali, cum era Nikolai Miliutin, care devenise „omul negru“ pentru nobilime, și a promovat generali pentru a-i pedepsi pe studenți. Mulți au fost arestați. Pe 16 mai 1862, au început să izbucnească incendii în Sankt-Petersburg. „Flăcările pârjolului au căpătat o asemenea amploare, încât cu siguranță este vorba de o mână criminală“, scria noul ministru de Război, generalul Dmitri Miliutin. Pe 28 mai, Aleksandru a venit repede de la Țarskoe Selo pentru a participa la stingerea vâlvătăilor. Incendiatorii nu au fost prinși niciodată, însă Aleksandru a poruncit poliției secrete să închidă ziarele și să-i aresteze pe radicali.[451] Chiar și acum jongla cu ideea de a face un pas spre o reprezentare legislativă mai amplă, transformând Consiliul de Stat într-o instituție consultativă parțial aleasă, însă tulburările sociale și revoluția poloneză au întârziat aplicarea reformelor.

Aleksandru al II-lea i-a ordonat guvernatorului-general din Vilnius, generalul Mihail Muraviev, care avea o mutră de buldog și un trup îndesat ca un tun, să-i zdrobească pe polonezi. Muraviev a cerut rechemarea lui Kostia. Îi plăcea să se laude că „singurul polonez bun este polonezul spânzurat“. Sute de polonezi au fost spânzurați astfel, în timp ce câteva mii de polonezi au fost împușcați și 18 000 au fost deportați în Siberia.

„Călăul“ l-a scârbit pe țar, care l-a ridicat la rangul de conte, dar l-a scos la pensie. Prusia îl susținea pe Aleksandru al II-lea, însă restul Europei, în special francezii, au fost îngroziți (deși comportamentul lui Muraviev a fost cu mult mai puțin feroce decât represiunea britanică a Răscoalei șipaișilor din 1857, așa cum Rusia a ținut să sublinieze, atunci când Marea Britanie a protestat pentru tratamentul aplicat polonezilor). Între timp, în cadrul familiei, Aleksandru al II-lea și Marie sărbătoreau logodna fiului lor Niksa.[452]

*

Niksa, acum în vârstă de nouăsprezece ani, era bucuria părinților lui. Era mai delicat decât frații lui, toți mai voinici decât el. Subțire, cu păr șaten ondulat, Niksa era arătos și inteligent, îi plăcea să deseneze, dar era și îndrăzneț: când era mai mic, îi spusese înfricoșătorului său bunic, Nicolae I, că el nu voia să învețe franțuzește.

— Și cum vei conversa cu ambasadorii, Alteță? l-a întrebat tatăl lui.

— Voi avea un interpret, a răspuns băiatul.

— Bravo! a zis tatăl lui. Toată Europa va râde de tine!

— Atunci, voi declara război Europei! a strigat băiatul, spre amuzamentul bunicului său.

Când tatăl lui a ajuns țar, Niksa i-a spus cu sinceritate Tiutcevei: „Tăticul e acum atât de ocupat, e bolnav de oboseală — iar eu sunt încă prea mic ca să-l pot ajuta“.

— Nu contează că ești prea mic, i-a răspuns fratele lui, Sașa. Contează că ești prea prost.

— Nu-i adevărat că sunt prost, a ripostat țareviciul. Sunt doar prea mic.

— Prea prost, au repetat în cor Sașa și frații lui, la care Niksa a aruncat cu o pernă în ei.

Pe măsură ce Niksa creștea, Aleksandru al II-lea ținea ca moștenitorul tronului să fie suficient de viril pentru a purta coroana, încurajându-l să fie bine pregătit din punct de vedere militar. Niksa era moștenitorul cel mai bine educat — „culmea perfecțiunii“, cum spunea Kostia. „Dacă aș reuși să formez un discipol de talia lui Nikolai Aleksandrovici o dată la zece ani, aș spune că mi-am îndeplinit menirea“, zicea profesorul lui de istorie. Aleksandru l-a ales ca tutore al țareviciului pe unul dintre creatorii reformelor sale în domeniul juridic, Konstantin Pobedonoștev, care l-a însoțit pe tânărul moștenitor într-un voiaj prin Rusia. „Dragă mămico,“ scria băiatul din călătoriile lui. „Mii de mulțumiri pentru scrisoarea ta fermecătoare. Citind-o, m-am simțit

lângă tine. Parcă te auzeam vorbind. Aici, la Libau, m-am bucurat nespus constatând cât de atașați sunt toți de familia noastră și de principiul pe care îl reprezintă. Mă descurc bine la învățătură. Nu se irosește niciun minut… Pa, mami.“

Cu ani în urmă, Niksa văzuse o fotografie a unei mici prințese daneze. „Știi, dragă mami,“ îi scria el Mariei pe 3 august 1863, „a trecut mult timp de când eu nu m-am mai îndrăgostit de nimeni… S-ar putea să râzi, însă principalul motiv pentru asta este Dagmar, de care m-am înamorat mai demult, fără nici măcar să o fi văzut. Nu mă gândesc decât la ea.“ Dagmar, dintotdeauna cunoscută drept „Minnie“, era fiica regelui Christian al IX-lea al Danemarcei. Sora ei Alexandra tocmai se măritase cu Bertie, prințul de Wales. La mijlocul anului 1864, Aleksandru al II-lea l-a trimis pe Niksa într-o lungă călătorie prin Italia, Germania și, lucrul cel mai important, Danemarca. Dar Danemarca era în război.[453]

*

Unchiul țarului, regele Wilhelm al Prusiei, îl numise pe fostul ambasador la Sankt-Petersburg, Bismarck, în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, pentru a-i înfrânge pe liberali și a apăra monarhia. Bismarck, colosal ca statură și mustăcios ca o morsă, arăta ca un iuncher intransigent — un moșier conservator din Brandenburg, mare băutor și veteran al duelurilor. Însă Bismarck s-a dovedit a fi un adept acerb și modern al noii *Realpolitik* în acel turnir tot mai intens dintre marile puteri, ceea ce el explica astfel: „singura bază solidă pentru un stat mare este egoismul, nu romantismul“. Foarte nervos, de o malițiozitate grotescă și ipohondru din fire, vulnerabil la critici și insulte, dar dur ca un rinocer, omul acesta care își asuma instinctiv orice risc, improvizând cu ingeniozitate și uneltind cu viclenie, a văzut o soluție pentru problemele interne ale Prusiei prin practicarea unei politici externe agresive, care avea să folosească superba armată a regatului pentru a uni Germania, a desfide Franța lui Napoleon al III-lea și a înrola naționalismul în slujba monarhiei. Ca trimis diplomatic la Curtea lui Aleksandru al II-lea, înțelesese că toate aceste lucruri erau posibile pentru că Rusia detesta Austria, după înfrângerea din Războiul Crimeii.[454] Ca un prim pas, Bismarck a declanșat un război împotriva Danemarcei, având ca pretext ducatul Schleswig-Holstein, o problemă atât de complexă, încât „doar trei oameni“, glumea Palmerston, „au înțeles vreodată cu adevărat cum stau lucrurile cu Schleswig-Holstein — prințul consort, care a murit — un profesor german, care a înnebunit — și eu, care am uitat absolut tot“.

Bismarck nu uitase însă. În vara anului 1864, Prusia, în alianță cu Austria, a înfrânt Danemarca — înainte cu câteva zile ca Niksa să ajungă la Copenhaga.[455]

„Dacă ai ști cât de fericit sunt: m-am îndrăgostit de Dagmar“, îi mărturisea țareviciul mamei lui. „Cum să nu fiu fericit, când inima îmi spune că o iubesc, o iubesc nespus de mult?… Cum să ți-o descriu? Frumușică, directă, inteligentă, zglobie, dar totuși sfioasă.“

După aceea, Niksa s-a întâlnit cu părinții lui în Darmstadt, dar apoi s-a întors repede la Copenhaga. În timpul plimbărilor în familie, „noi doi rămâneam mai în spate“, îi relata el mamei lui. „Îmi venea să intru în pământ de ciudă că nu reușeam să-i spun cât o iubesc, însă ea a înțeles limpede: un DA din toată inima a fost rostit în cele din urmă și ne-am sărutat.“ Niksa și-a continuat călătoria spre Italia, însă ceva nu era în regulă cu el.

Îl obosea călătoria și avea dureri. Când a ajuns la Florența, se simțea cumplit de rău. Doctorii i-au găsit o umflătură pe șira spinării, dar i-au prescris odihnă, mult soare și diferite tratamente, care l-au ținut la pat timp de șase săptămâni. Degeaba, Niksa nu se simțea deloc mai bine. El și Minnie își trimiteau zilnic scrisori de dragoste. La sfârșitul lunii decembrie, îmbarcându-se pe o navă militară rusească, Niksa a călătorit la Nisa pentru a se întâlni cu mama lui. Scrisorile de dragoste au devenit mai rare, până când Minnie l-a întrebat dacă nu se amorezase cumva de vreo italiancă cu ochii negri. Niksa i-a mărturisit lui Minnie că o iubea atât de mult, încât nu-și mai putea controla sentimentele. Zăcând neputincios în Villa Diesbach, la malul mării, sănătatea lui s-a deteriorat, iar în aprilie 1865 un medic austriac i-a pus diagnosticul de meningită cerebrospinală. Fiindcă zgomotul valurilor îl deranja prea mult, Niksa a fost mutat mai departe de țărmul mării, la Villa Bermond[456], unde a suferit un atac cerebral, în urma căruia a rămas pe jumătate paralizat.

Țarul a fost informat. Minnie a primit o telegramă: „Nicolae a primit ultima împărtășanie. Roagă-te pentru noi și vino dacă poți“.

Niksa a întrebat-o pe Marie: „Biata de tine, mami, ce-o să te faci fără Nicky al tău?“ Când fratele său Sașa, care îl adora, a venit la căpătâiul lui, Niksa a întins brațele spre el: „Sașa, Sașa, ce-i cu tine aici! Vino încoace și sărută-mă!“

Împăratul, însoțit de fiii săi Vladimir și Aleksei, au traversat în goană Europa — „cu un singur gând, se va îndura Dumnezeu de noi să-l găsim în viață pe Niksa?“ La Berlin, Wilhelm l-a îmbrățișat pe țar în gară, unde la trenul imperial

a fost atașat un vagon danez, în care se aflau prințesa Minnie și mama ei; la Paris, Napoleon al III-lea l-a strâns în brațe pe Aleksandru al II-lea, care a plecat imediat spre Nisa, unde pe 10 aprilie a fost întâmpinat la gară de curteni plângând în hohote.

Lângă patul țareviciului, Aleksandru s-a aruncat în genunchi, sărutând mâna băiatului. Pe urmă, Niksa s-a întors spre Minnie. Mama ei își amintea: „Expresia lui — când țarul a condus-o de mână la patul lui — era de sublimă fericire". Niksa i-a zâmbit: „Nu-i așa că e adorabil de drăgălașă, tată?"

Minnie i-a mulțumit lui Dumnezeu „că am ajuns la timp lângă el, comoara sufletului meu", îi scria ea tatălui ei. „Nu voi uita niciodată privirea lui când m-a văzut. Nu, niciodată!" La scurt timp după aceea, Niksa a început să delireze, vorbind despre slavii asupriți, dar perfect inteligibil. Minnie și ceilalți ieșeau din cameră frecvent, când simțeau că nu-și mai pot stăpâni lacrimile. „Bietul împărat, biata împărătească!" scria Minnie. „Cât de atenți au fost cu mine, în acele clipe de mare amărăciune pentru noi toți." Minnie a stat lângă patul lui, „îngenunchind lângă el zi și noapte". Niksa își dorea să moară. În zorii zilei de 12 aprilie, tutorele lui a traversat în fugă strada la Villa Verdie, pentru a trezi din somn familia: țareviciul vomitase medicamentele. În timp ce părinții și frații lui s-au așezat în jurul patului, Minnie a îngenuncheat lângă el și i-a șters urmele de vomă de pe bărbie. „M-a recunoscut în ultimele clipe de viață", își amintea ea. Niksa o ținea de mână pe Minnie, dar pe urmă s-a uitat la Sașa: „Tăticule, ai grijă de Sașa, e un om atât de bun și onest". Atunci, „a pus mâna dreaptă pe capul lui Sașa", consemna tutorele lui, „vrând parcă să ajungă cu mâna stângă la capul prințesei Dagmar" — un gest care avea să capete imediat o mare semnificație. „A îngăimat cu greu ultimele cuvinte. Luând-o de mână pe împărătească, a încuviințat din cap spre doctor și a zis: „Să ai mare grijă de ea!". Pe urmă, Minnie l-a sărutat, iar țareviciul și-a dat duhul.

Încă de când trupul defunctului și-a început lunga călătorie înapoi spre Sankt-Petersburg, Minnie a observat suferința fratelui mai mare — „Sașa, care l-a iubit cu atâta noblețe, nu numai ca pe un frate, ci și ca singurul și cel mai bun prieten al lui. Este foarte greu pentru el, sărmanul, fiindcă acum trebuie să ia locul fratelui său preaiubit".

Istoria contrafactuală este inutilă, însă moartea acestui țarevici a făcut ca succesiunea la tronul Rusiei să devieze de la un tânăr, aclamat de toată lumea pentru intelectul său creator, spre doi țari care aveau să se distingă prin lipsa lor de orizont.

Când împăratul s-a văzut cu Minnie după aceea, o rudă a sugerat că prințesa putea în continuare să se alăture familiei imperiale. „Ar fi foarte binevenită“, a replicat Aleksandru al II-lea.[457]

*

„Nimeni nu a avut un impact atât de mare asupra vieții mele ca dragul meu frate și prieten Niksa“, scria Sașa, ca țar, peste douăzeci de ani. Toată tinerețea, Sașa trăise în umbra perfecțiunii fratelui său. „Ce schimbare s-a produs în acele clipe și ce teribilă responsabilitate a căzut pe umerii mei.“

Sașa, în vârstă de douăzeci de ani, un uriaș bărbos, ofițer în regimentul de gardă, strașnic băutor, fără talent la limbi străine și fără pasiunea cititului sau a culturii, era atât de puternic, încât putea să îndoaie cu mâinile goale potcoave de cai. Niksa îl poreclise „Boxerul“, însă în familie era considerat un fel de mălai-mare: „Clădit ca un Hercule sau, mai degrabă, ca un țăran, (Sașa) tot timpul se lupta cu ceva, tot timpul lovea în ceva, tot timpul răsturna scaune“. Stupiditatea lui era atât de notorie, încât se spune că străbunica lui, Elena, ar fi sugerat ca Aleksandru să lase tronul fratelui care venea la rând, Vladimir, care oricum nu era cu mult mai breaz nici el. Când a fost în vizită la unchiul său Kostia, în Varșovia, Sașa a vărsat vinul pe masă la un dineu. „Uitați-vă ce purcel mi-au trimis de la Petersburg!“, a zbierat nervos Kostia. Când o prințesă germană i-a mulțumit după un dans neîndemânatic la un bal, Sașa a replicat: „De ce nu poți să fii sinceră? Eu ți-am stricat pantofii, iar tu m-ai făcut aproape să vomit cu parfumul tău.“

Acum, el era noul țarevici. „Este oribil cum toți curtenii și-au schimbat atitudinea față de mine“, scria Sașa, „și au început să se dea bine pe lângă mine.“ Sașa era contrariat. „Știu că există oameni buni și onești, dar și destui oameni răi“, îi scria el unui prieten. „Cum îi voi deosebi eu și cum voi cârmui (țara)?“

Aproape imediat, Aleksandru al II-lea și Marie, care o îndrăgiseră pe Minnie, au început să o considere ca pe soția lui Sașa, exact cum regina Danemarcei îi sugerase cu blândețe țarului. Minnie, care studiase limba rusă și canoanele ortodoxiei, era încă în doliu. Lui Sașa i se părea atrăgătoare. Însă, deși o eventuală căsătorie între ei i se părea logică, exista totuși o problemă.

Sașa era îndrăgostit de prințesa Maria Efimovna („M.E.“) Meșcerskaia, una dintre doamnele de onoare ale mamei lui, „o mare frumusețe“ cu „ceva oriental în alură, în special ochii căprui catifelați, care îi fascinau pe toți“. Minnie îi scria

deja lui Saşa „ca o soră şi prietenă“, însă la o lună după moartea lui Niksa a aflat şi ea planul pus la cale între Copenhaga şi Sankt-Petersburg. I-a scris împăratului — „Tăticule“ —, spunându-i că Saşa trebuia să fie sigur de sentimentele lui.

Saşa se frământa sufleteşte. A încetat să se mai vadă cu Meşcerskaia: „Încă mi-e dor de M.E.“, scria el în jurnalul său, la 25 iunie, dar cu toate astea „m-am gândit mai mult la Dagmar şi mă rog zilnic lui Dumnezeu să aranjeze această chestiune, care ar putea însemna fericirea mea pentru tot restul vieţii“. În lunile următoare, a decis: „Îi voi spune adio lui M.E., pe care am iubit-o ca pe nimeni altcineva“. Au început pregătirile pentru vizita lui la Minnie, în Danemarca.

Însă el şi M.E. nu puteau sta departe unul de celălalt. Până la urmă, M.E. s-a logodit cu un prinţ german, dar Saşa s-a întors la ea: „Vreau să refuz să mă însor cu Dagmar, pe care nu o iubesc şi nu o doresc. Nu doresc altă soţie decât pe M.E.“. Împăratul s-a înfuriat cumplit. Saşa trebuia să se supună. Saşa a replicat că el nu fusese niciodată la înălţimea lui Niksa. Voia să renunţe la tron. Dar, în timp ce ţareviciul refuza succesiunea la coroana imperiului, inamicii lor socialişti plănuiau să accelereze suirea lui pe tron… printr-un asasinat. Atentatul la viaţa ţarului nu era greu de pus la punct, din moment ce toată lumea ştia că Aleksandru al II-lea se plimba pe jos zilnic în Grădina de Vară, chiar dacă nimeni nu ştia poate „motivul cu chip frumos“ pentru care împăratul mergea atât de des acolo.[458]

*

Pe 4 aprilie 1866, ziua plănuită pentru asasinat, împăratul s-a întâlnit cu o tânără în vârstă de optsprezece ani în Grădina de Vară. „Împăratul a vorbit cu mine ca de obicei“, îşi amintea ea. „M-a întrebat dacă urma să o vizitez pe sora mea mai mică la (Institutul) Smolnîi. Când i-am spus că mă duceam acolo în acea seară, a zis că se va întâlni cu mine acolo, vorbind cu aerul lui ştrengăresc, care uneori mă enerva.“ Pe urmă, s-au despărţit şi el a pornit spre trăsură.

Se întâlniseră prima oară în urmă cu şapte ani. În 1859, ţarul, pe atunci în vârstă de patruzeci de ani, aflându-se la domeniul tatălui ei pentru manevrele militare prilejuite de aniversarea a 150 de ani de la Bătălia de la Poltava, văzuse o fetiţă de zece ani, ca o păpuşică, cu o pelerină roz şi păr şaten-auriu împletit în codiţe, pe care mama ei o trimisese să îl salute.

— Şi tu cine eşti, copila mea? a întrebat-o el.

— Eu sunt Ekaterina Mihailovna, a răspuns prințesa Ekaterina „Katia“ Dolgorukaia.

— Și ce faci tu aici?

— Îl caut pe împărat.

Peste ani, țarul își amintea: „Am făcut cunoștință cu tine când nu aveai nici măcar unsprezece ani, dar de-atunci ai crescut tot mai frumoasă de la un an la altul“. Cât despre fată: „N-aveam să uit niciodată extazul care m-a cuprins văzând chipul acesta superb, plin de bunătate“.

Împăratul nu a mai auzit nimic despre ea, până când tatăl ei, un personaj iresponsabil, și-a prăpădit toată averea, după care a murit, lăsându-și familia fără nicio lețcaie. Mama ei a apelat la ministrul Curții, Adlerberg, care a aranjat ca țarul să subvenționeze educația copiilor: Katia a urmat cursurile Institutului Smolnîi, pensionul pentru fete de familie bună din Sankt-Petersburg. Când împăratul și împărăteasa au vizitat institutul în 1864, fetele au făcut reverențe și i-au salutat pe musafiri în limba franceză.

Katia era încă un copil, iar el se interesa de soarta ei, „ca un tată“. „Cu cât mă făceam mai mare“, își amintea ea în memoriile ei, „cu atât creștea și dragostea mea pentru el“. Dar, când a părăsit școala, era puțin probabil să se mai vadă cu el.

Apoi, „un hazard fericit a făcut să mă întâlnesc cu împăratul pe 24 decembrie 1865, la promenadă prin Grădina de Vară“. Aleksandr se plimba acolo zilnic, însoțit doar de un adjutant sau vreo doi nepoți, și setterul lui irlandez roșcat, Milord, sub privirile unei mulțimi ținute la distanță de un singur jandarm. Înalt și în formă, împăratul, la cei patruzeci și cinci de ani ai săi, era încă „foarte chipeș“, remarca un călător străin din acea vreme, cu „un zâmbet încântător, ochi albaștri, mai strălucitori parcă în contrast cu tenul bronzat, și cu o gură ce-mi amintea de o statuie grecească“. Când a zărit o fată drăguță, aceasta a observat cum „ochii lui albaștri mari și frumoși mi-au aruncat o privire pătrunzătoare“.

Katia avea acum șaisprezece ani și jumătate, o domnișoară cu păr des, blond-cenușiu, piele de alabastru și o siluetă voluptuoasă. „Inițial, nu m-a recunoscut, dar pe urmă a venit înapoi și m-a întrebat dacă eu eram!“

Aleksandru a simțit un adevărat *coup de foudre.* Un curtean de încredere a spus acest lucru fostei ei directoare de la pension, care a pus-o pe verișoara ei mondenă, Vera Șebeko, să discute cu mama Katiei. Șebeko, fiica unui funcționar civil, era o fostă amantă a țarului și, chiar dacă era și acum atrasă de el, a devenit tovarășa Katiei și, ar spune unii, mijlocitoarea țarului.

Timp de patru luni, țarul și Katia s-au întâlnit în fiecare zi în Grădina de Vară. Țarul se îndrăgostea tot mai mult de această domnișoară serioasă, care considera că tinerii erau anoști, era îngrozită de ideea căsătoriei, se plictisea la baluri și îi plăcea să citească în singurătate. Ca vlăstar al epocii reformelor, îi plăcea sincer să discute despre înflorirea literaturii în timp ce se plimba cu platonicul ei însoțitor.

La ora 3 p.m. pe 4 aprilie 1866, după ce se despărțise de Katia, Aleksandru se pregătea să se urce în trăsura care îl aștepta la porțile parcului, unde un tânăr cu aer sumbru, Dmitri Karakozov, stătea printre cei adunați ca de obicei acolo. Acest mic nobil de provincie fusese exmatriculat din universitatea moscovită și aderase la „Iad“, o facțiune revoluționară, inspirată din romanul lui Cernîșevski, care urmărea să răstoarne țarismul și să înființeze o comună a muncitorilor. Gruparea „Iad“ l-a însărcinat pe Karakozov să îl ucidă pe Aleksandru al II-lea.

Când țarul a trecut prin dreptul lui, tânărul terorist a scos un revolver și l-a ridicat, însă exact când apăsa pe trăgaci, omul de lângă el, Osip Komissarov din Kostroma, i-a dat un brânci. Glonțul a fost tras prea sus. Într-o însemnare laconică din jurnalul lui, țarul spune: „Împușcătură ratată. Ucigașul prins“. „Simpatie generală“, mai adăuga împăratul. „M-am dus acasă, apoi la Catedrala Kazanskaia. Uraaa! Întregul regiment de gardă în Sala Albă.“ Sașa consemna „grupuri de oameni cântând «Păzește-l, Doamne, pe Țarul Nostru». Încântare generală și ovații răsunătoare!“.

La Palatul de Iarnă, Aleksandru al II-lea l-a primit pe Komissarov, îmbrăcat jerpelit cum era, dar al cărui ghiont îi salvase viața. Firește, toți vedeau în el un nou Ivan Susanin, țăranul care îl protejase pe Mihail, primul țar Romanov. Nu erau ei amândoi originari din Kostroma? La teatru, s-a organizat un spectacol al operei *O viață pentru țar* a compozitorului Glinka. După ce, perplex, Komissarov fusese condus printre șirurile ofițerilor din regimentul de gardă în Sala Albă, Aleksandru al II-lea a oferit nenumărate recompense — bani și titlul nobiliar de Komissarov-Kostromski — acestui erou accidental[459]. Totuși, în sinea lui, împăratul considera că dragostea unui salvator cu mult mai drăguț și complet diferit îl ajutase să scape cu viață.

Când Katia a auzit focurile de armă după ce s-a despărțit de Aleksandru, „am fost atât de șocată, mi s-a făcut rău, am țipat… și pe urmă am vrut să-i spun cât eram de bucuroasă (că scăpase). Eram sigură că și el simțea nevoia să mă vadă“. Katia avea dreptate. În seara aceea, împăratul, în ciuda

tentativei de asasinat prin care trecuse, a apărut la Institutul Smolnîi, așa cum făgăduise. „Această întâlnire era cea mai bună dovadă că noi doi ne iubeam“, îi scria ea mai târziu. „Am înțeles că inima mea îi aparținea lui.“

A doua zi, pe 5 aprilie, „i-am anunțat pe părinții mei că preferam să mor, decât să mă mărit“. Pe urmă, a pornit spre Grădina de Vară, unde niște curteni înălțau un altar în aer liber, pentru o slujbă religioasă solemnă prilejuită de miraculoasa salvare de la moarte a țarului Aleksandru al II-lea. Nu după mult timp, împăratul a venit acolo cu toată suita lui. „Nu voi uita niciodată“, scria ea, „cu câtă dragoste s-a uitat la mine.“ Când țarul a văzut-o acolo, îi povestea el ulterior, „n-am avut niciun dubiu că tu erai îngerul meu păzitor“. Dragostea lor avea să se intensifice cu fiecare nou atac terorist.[460]

*

Chiar dacă se simțea consolat de „îngerul (lui) păzitor“, Aleksandru al II-lea i-a blamat pe liberali că îi dezlănțuiseră pe asasini contra lui și a concediat orice demnitar care putea fi învinuit, chiar și persoane apropiate lui.[461] Îndepărtându-l pe ministrul Educației, care era un liberal, „fiindcă îi lăsase pe tineri să scape de sub control“, a numit în funcție un conservator convins, contele Dmitri Tolstoi, pentru a reprima ideile revoluționare din rândul studenților. Având nevoie însă de un câine de atac, l-a găsit în persoana contelui Piotr Șuvalov, care a devenit șeful Secției a Treia și ministru-șef neoficial.

Fiu al văduvei poloneze a prințului Zubov și, prin urmare, moștenitor ale acelei colosale averi, Șuvalov, în vârstă de numai treizeci și patru de ani, flirtase cu Maria, sora văduvă a lui Aleksandru al II-lea, ducesă de Leuchtenberg, până când țarul îl mustrase. Însă, acum, Aleksandru avea nevoie de viclenia lipsită de scrupule a lui Șuvalov. Kostia îl numea „dulăul în lanț“; și, fiindcă era foarte puternic, fusese poreclit „Petru al IV-lea“.

Șuvalov a înființat prima gardă de corp pentru țar, formată din patruzeci și oameni, și a reorganizat corpul de jandarmi. În sinea lui, știa că reformele erau esențiale, pregătind un plan radical pentru a extinde participarea la guvernare, însă acest campion al nobilimii luptase crâncen împotriva emancipării șerbilor și acum submina reformele liberale, zdrobind „*perestroika*“ din anii 1860. „Totul este făcut sub influența exclusivă a contelui Șuvalov, care îl bombardează pe Suveran cu rapoarte zilnice despre pericole cumplite“, scria singurul liberal rămas la conducere, Dmitri Miliutin,

ministru de Război. „Acum, toți bat în retragere. În prezent, împăratul și-a pierdut încrederea în tot ce a înfăptuit, chiar și în el însuși.“[462]

*

Sașa s-a înclinat în fața ordinelor tatălui său de a se însura cu Minnie. De două ori sfâșiat sufletește, o dată pentru M.E. și o dată pentru Niksa, Sașa scria disperat: „Oh, Doamne Dumnezeule, ce viață, merită oare să mai trăiesc după tot ce s-a întâmplat? De ce m-am născut și de ce n-am murit deja?“[463]

Sosind la Copenhaga pe 2 iunie 1866, însoțit de jovialul său frate mai mic Aleksei, lui Sașa i-au trebuit două săptămâni pentru a-și face curaj să se apropie de Minnie. Tocmai izbucnise cel mai recent război al lui Bismarck: când Austria a contestat dreptul Prusiei de a administra în comun ducatul Schleswig-Holstein, Bismarck a obținut confirmarea neutralității lui Aleksandru al II-lea, care se îndepărtase de Austria după Războiul Crimeii. Apoi, Prusia a înfrânt Austria, a anexat fâșii din teritoriul nordic și a devenit hegemonul Germaniei.

În timp ce puterile germanice se luptau pe front, cei doi tineri discutau la nesfârșit despre Niksa, până când la 11 iunie, uitându-se la fotografii cu bietul defunct, Sașa și-a luat inima în dinți și a întrebat-o pe Minnie dacă ea va mai putea iubi vreodată pe altcineva, la care ea a sărit practic în brațele țareviciului uluit și l-a sărutat. Când au povestit familiei decizia lor, amândoi au izbucnit în lacrimi de amărăciune pentru Niksa, până când i-a înveselit Aleksei.

Pe 28 octombrie 1866, Minnie, acum Maria Fiodorovna, s-a măritat cu Sașa, mutându-se în Palatul Anicikov. Împărăteasa Marie nu a iertat-o întru totul pe Minnie, fiindcă îl uitase pe Niksa. Când cuplul a preluat Micul Palat din Crimeea, împărăteasa scria: „Cât de trist e când mă gândesc cum ar fi putut să fie totul, iar sufletul plânge pentru biata Minnie care nu se poate să nu simtă la fel, pășind pragul unei case pe care o plănuise atât de încântător cu un alt bărbat“. Sașa făcea eforturi să se acomodeze cu noua lui existență: uneori se îmbăta și devenea violent. Totuși, depășind aceste stinghereli inițiale, Sașa s-a îndrăgostit de Minnie și, când era plecat la manevre militare, scria despre fanteziile lui în care se vedea dezbrăcat cu ea, „ca Adam și Eva“. În scurt timp, Minnie a rămas însărcinată.

În seara de 6 mai 1868, la Palatul Aleksandr din Țarskoe Selo, travaliul lui Minnie s-a încadrat în acel jenant eveniment public-privat pe care trebuia să-l îndure o prințesă

de rangul ei. Împăratul și împărăteasa erau alături de Sașa, pentru nașterea copilului, „ceea ce m-a deranjat profund!“, îi povestea Minnie mamei ei. „Împăratul mă ținea de mână, Sașa al meu de cealaltă mână, în timp ce mereu împărăteasa venea să mă sărute.“ Sașa avea lacrimi în ochi: „Minnie suferea atât de mult. Tăticul… m-a ajutat să o țin pe scumpa mea… La 2:30, Dumnezeu ne-a trimis un fiu… Am țâșnit din loc s-o îmbrățișez pe draga mea soție“. Fiul a devenit Nicolae al II-lea.[464]

*

Măsurile represive aplicate de Șuvarov i-au înfuriat pe radicali și i-au împins mai adânc în cultul violenței pe care îl adoptaseră. Un student nihilist, pe nume Serghei Neceaev, psihopat charismatic, se inspirase din „Omul special“ al lui Cernîșevski, ajungând la convingerea că doar asasinarea întregii dinastii Romanov putea dezrobi Rusia. În august 1869, după ce călătorise prin Europa și se întâlnise cu nenumărații emigranți ruși care umpleau acum cafenelele din Geneva și Londra, punând la cale revoluția, Neceaev a revenit în Rusia, unde a contribuit la organizarea revoltelor studențești.

Fugind la Geneva, a scris *Catehismul revoluționar*, în care afirma:

> Revoluționarul este un om oropsit de soartă… subordonat unui singur interes, unui singur gând, unei singure pasiuni: revoluția. Toate sentimentele duioase legate de familie, prietenie, dragoste, recunoștință și chiar onoare trebuie să fie zdrobite… Zi și noapte, (revoluționarul) trebuie să aibă un singur gând, un singur țel — distrugerea necruțătoare.

În ultimă instanță, „va trebui să ne unim forțele cu lumea criminalilor violenți, singura și adevărata pătură revoluționară în Rusia“. Acesta era leninism… înainte de Lenin.

Dar, simultan, autocrația era atacată și de dreapta slavofilă. Mihail Katkov, talentatul editor-proprietar al publicației *Moskovskie Vedomosti* („Gazeta Moscovei“), un radical conservator, se lansa într-o carieră care l-a făcut la fel de influent ca marii boieri de odinioară. Acum, susținea că țarul trebuia să eludeze nobilimea pentru a întemeia un stat-națiune, monarhia consolidată de naționalismul rus. Între timp, Katkov publica în foileton două romane care au definit acest deceniu: *Război și pace* de Lev Tolstoi și *Crimă și pedeapsă* de Fiodor Dostoievski, cu siguranță cele mai uimitoare opere literare din istoria tipăriturilor. Tolstoi se concentra pe portretele realiste ale unor personaje și familii rusești din 1812, acel moment fundamental din istoria Rusiei

— iar deocamdată nu se amesteca în politică. Dostoievski, întors din exil, credea cu tărie în destinul creștin ortodox excepțional al poporului rus și, în mod incredibil, devenise susținătorul dinastiei Romanov. Ca fost prizonier cândva condamnat la moarte, era oripilat, dar și fascinat de nihiliști, pe care doar el îi înțelegea: Raskolnikov, eroul din *Crimă și pedeapsă*, visa „să facă omenirea fericită și să-i mântuiască pe săraci prin omoruri". Acum, prezicerile lui Dostoievski au început să se adeverească.

În noiembrie 1869, Neceaev transformase o conjurație de discipoli susceptibili într-o organizație semi-legendară, „Represaliile Poporului". Ca o probă de lealitate nihilistă, a poruncit cohortelor lui să ucidă un student nevinovat. Când a fost arestat și judecat, Rusia a fost șocată, iar Dostoievski l-a folosit drept sursă de inspirație pentru personajul Verhovenski din romanul *Demonii*. Neceaev a murit în închisoare.

Zvâcnirile violențelor tineretului păreau să fi trecut. Aleksandru al II-lea cârmuia prin intermediul lui Șuvalov, care se mândrea că știa totul despre Curte și radicali. Deși se pricepea mai bine la intrigile de palat decât la activitatea poliției secrete, Șuvalov nu bănuia că Aleksandru era îndrăgostit nebunește.[465]

*

„Întotdeauna am simțit, îi scria Aleksandru Katiei Dolgorukaia, că exista o atracție între noi doi, o fascinație irezistibilă." Însă adolescenta virgină era rezervată. Nu ceda farmecelor împăratului. Întrucât lumea începuse să clevetească văzându-i cum se plimbau zilnic prin Grădina de Vară, au decis să-și mute locul de promenadă pe țărmul mării la Peterhof și în parcul din Țarskoe Selo, unde mama ei a închiriat o casă pe timpul verii.

Pe 1 iulie 1866, „m-am întâlnit cu tine", își amintea el ulterior, „când te plimbai călare lângă Mon Plaisir și tu ai propus să ne revedem mai târziu sub pretextul de a-mi dărui un portret de-al tău". Și-au dat rendez-vous la Belvedere, o splendidă vilă unde Aleksandru I și Nicolae I obișnuiau să se vadă cu amantele, pe dealul Babigon. „Ne-am așezat pe o bancă, până vila a fost deschisă", scria țarul după zece zile, savurând amintirea acelor clipe.

„A fost primul nostru tête-à-tête", menționa ea simplu în memoriile ei.

„Nu voi uita niciodată ce s-a întâmplat pe sofaua din camera cu oglinzi, când ne-am sărutat pe gură prima oară", îi spunea el mai târziu, „și tu m-ai pus să ies afară, ca să-ți dai

jos crinolina fiindcă ne încurca, iar eu am rămas surprins când m-am întors și te-am găsit fără pantalonași. Credeam că am înnebunit și visez, dar totul era aievea și am simțit că EL plesnea. Eram frenetic. Așa am întâlnit eu comoara mea… Aș fi dat orice să mă mai pot cufunda din nou înăuntru… Eram fascinat că îndrăzneața ta crinolină mă lăsa să-ți văd picioarele, pe care doar eu le-am văzut vreodată"; îl fascina, de asemenea, senzualitatea ei, care o făcea să simtă desfătările sexuale la fel de intens ca el: „Am tăbărât unul pe celălalt ca niște pisici sălbatice".

Ea i-a fost recunoscătoare pentru blândețea lui: „Neștiind nimic despre viață, inocentă în sufletul meu, nu-mi dădeam seama că un alt bărbat ar fi putut să profite de inocența mea, purtându-se față de mine cu onestitatea și noblețea unui bărbat care iubește și respectă o femeie ca pe un obiect sacru". Erau amândoi religioși și considerau că sentimentele lor, cum spunea ea, erau „o pasiune insuflată de Dumnezeu".

După aceea, Katia i-a spus că și-a „consacrat viața menirii de a-l iubi… Nu mai puteam lupta cu sentimentul acesta care mă devora". Împăratul a jurat solemn: „Acum, tu ești soția mea tainică. Jur că, dacă vreodată voi rămâne liber, mă voi însura cu tine". Așa cum scria el mai târziu, aceasta fusese „cea mai fericită zi" din viața lui și „începutul unei luni de miere care nu a încetat niciodată".

Împăratul a insistat să o numească domnișoară de onoare în suita împărătesei. Dar pe Katia nu o interesa să-și dea importanță la Curte. Cu toate astea, curtenii cleveteau. Katia detesta bârfele, dar și mai rău detesta să stea departe de împărat. Se întâlnea cu el și făceau dragoste în biroul lui din Palatul de Iarnă. Se vedeau în fiecare zi, „nebuni de fericire că se iubeau atât de mult", cum spunea ea. Dar, când îndatoririle îl țineau departe de ea, „coșmarul despărții era ca o tortură".

Ea și o prietenă au plecat într-un voiaj prin Europa, pentru liniștirea tensiunii nervoase în care trăia. Curtenii au presupus că așa se sfârșea încă unul dintre capriciile amoroase minore ale împăratului și, în scurt timp, au uitat de fosta elevă de la Institutul Smolnîi. Poate chiar se dorea ca povestea de dragostea să se termine așa. Doamna Șebeko a scos-o în lume pe Maria, sora drăguță a Katiei, care îl iubea și ea.[466]

*

Prusacii îi învinseseră pe austrieci și îi alungaseră pentru totdeauna din Germania. Încă din timpul lui Napoleon I, Romanovii îi consideraseră pe Hohenzollerni ca pe cei mai

de încredere aliați ai lor, dar și ca pe niște rude sărace — „cei mai slabi dintre cei slabi“, socotea Gorceakov cu o uimitoare lipsă de perspicacitate. Dar Hohenzollernii nu mai erau slabi. Acum, Prusia a provocat un război cu Franța, ultimul obstacol în calea stăpânirii prusace a Germaniei. Aleksandru al II-lea îl venera pe unchiul său, regele Wilhelm, și îl disprețuia pe Napoleon al III-lea, însă a acceptat să participe la Expoziția Universală de la Paris, organizată de Napoleon.

Așa cum scria în jurnalul său, țarul credea că Napoleon al III-lea fusese „cauza morții premature“ a tatălui său, Nicolae I. „Mărturisesc că în niciun caz nu m-am dus la Paris pentru el!“ De fapt, s-a dus pentru cu totul altcineva.

Pe 20 mai 1867, la Gare du Nord, Napoleon l-a întâmpinat pe Aleksandru, care era însoțit de fiii săi Sașa și Vladimir, acompaniindu-i până la Palatul Elysée. Mulțimi neprietenoase scandau „Trăiască Polonia!“. Cam pe la miezul nopții, împăratul l-a trezit din somn pe Adlerberg, bătrânul ministru al Curții. „Mă duc să mă plimb“, i-a spus Aleksandru al II-lea.

Adlerberg era consternat: țarul trebuia să fie însoțit.

— Nu-i nevoie de nicio escortă. Mă descurc de unul singur, dar te rog, dragă, dă-mi niște bani.

— De cât are nevoie Majestatea Sa?

— N-am idee; 100 000 de franci, poate?

Când țarul a dispărut în noaptea pariziană, Adlerberg l-a trezit pe Șuvalov, care i-a explicat că țarul avea să fie urmărit atât de detectivi ruși, cât și francezi. Dar amândoi conții au rămas să aștepte îngrijorați întoarcerea lui Aleksandru.

Pe stradă, țarul a oprit o trăsură de piață și s-a îndreptat spre Rue de la Paix, unde a coborât. Consultând un bilețel sub un felinar cu gaz, a vrut să intre într-o casă, dar porțile s-au închis și n-a mai putut să iasă din curte. Tot încercând el să deschidă porțile, a apărut un agent rus și i-a arătat un șnur de sonerie. Împăratul a intrat în casa de alături, unde îl aștepta Katia Dolgorukaia.

„Nu voi uita niciodată prima noastră întâlnire pe Rue de la Paix, la Paris“, scria el mai târziu. „Ne iubeam la nebunie“, iar când era cu ea „nimic altceva nu mai exista pentru noi“. Țarul, misterios din fire, nu pomenise nimănui din anturaj despre relația lui cu Katia.

Între timp, la Elysée, „posibilități cumplite ne străfulgerau prin minte“, își amintea Șuvalov. „Ideea că țarul era singur pe străzile Parisului în toiul nopții, cu 100 000 franci în buzunar, ne dădea coșmaruri. Ideea că țarul putea fi în casa cuiva nu ne-a trecut nicio clipă prin minte!“

În cele din urmă, la trei noaptea, țarul s-a întors. Șuvalov a plâns, răsuflând ușurat, dornic să audă raportul agenților săi despre aventura lui Aleksandru al II-lea prin Paris. Abia privind în urmă, s-a dumirit Șuvalov că întreaga călătorie fusese aranjată, de fapt, în jurul prezenței Katiei în Franța. Parisul, își amintea Katia la rândul ei, „avea farmec doar fiindcă noi puteam fi împreună; obligația de a merge la Expoziție și celelalte îndatoriri îl plictiseau, fiindcă singurul lui scop eram eu, căci acesta era unicul motiv pentru care venise!“

După parada militară de la Longchamp, Aleksandru al II-lea s-a întors spre Paris într-o trăsură deschisă, împreună cu Napoleon; Sașa și Vladimir erau așezați în spate.

În timp ce străbăteau la trap Bois de Boulogne, un tânăr a tras două gloanțe spre țar. Împușcăturile nu și-au atins ținta, iar asasinul a fost prins. Țarul și fiii lui luau în calcul posibilitatea de a-și scurta sejurul, însă împărăteasa Eugénie l-a implorat pe Aleksandru să mai rămână, în timp ce Napoleon l-a informat că asasinul era un emigrant polonez. Ziarele franceze pro-poloneze au aplaudat fapta; țarul și moștenitorul tronului abia așteptau să ajungă acasă.

Țarul i-a atribuit din nou Katiei și cea de-a doua salvare de la moarte: „de fiecare dată, îngerul meu păzitor.“[467]

*

Aleksandru al II-lea considera că imperiul de dată recentă al lui Napoleon al III-lea era sortit pieirii. Napoleon nu putea accepta unificarea Germaniei, ceea ce acum l-a adus într-o stare de conflict cu Prusia. Cu prilejul frecventelor întâlniri ale lui Aleksandru cu unchiul Wilhelm și Bismarck, acesta din urmă a sugerat că Prusia ar putea susține ieșirea Rusiei din tratatul care pusese capăt Războiului Crimeii, dacă Rusia ar apăra flancul estic al Prusiei împotriva Austriei. Aleksandru a acceptat bucuros să fie de ajutor.

În iulie 1870, Bismarck a găsit momentul prielnic. Vărului lui Wilhelm i s-a oferit tronul Spaniei. Franța a obiectat și propunerea a fost refuzată, dar ministrul francez de Externe a cerut ca Wilhelm să promită că oferta la tronul Spaniei nu va fi niciodată acceptată. Exploatând faptul că regele fusese rănit în orgoliul lui, Bismarck l-a convins pe Wilhelm să dea motive Franței pentru ca aceasta să declare război Germaniei. Războiul Franco-Prusac a schimbat configurația Europei. În mod neașteptat, prusacii au înfrânt decisiv mult lăudata armată franceză într-o campanie modernă, rapidă și eficientă. În Bătălia de la Sedan, Napoleon însuși a căzut prizonier. Poporul din Paris s-a răsculat, ceea ce a dus la abdicarea lui

Napoleon, care a plecat în exil în Anglia. Prusacii au trecut la asedierea Parisului și au impus Franței o pace umilitoare, anexând provinciile Alsacia și Lorena.

În Sala Oglinzilor de la Versailles, Bismarck a proclamat Imperiul German, format dintr-o confederație de regate, avându-l pe Wilhelm I drept kaizer, și a creat o ingenioasă constituție hibridă care îmbina monarhia absolută cu democrația parlamentară. A acordat sufragiul universal și asistență socială pentru muncitorime, pentru a închide gura liberalilor și socialiștilor, promovând totodată un naționalism glorios menit să câștige sprijinul maselor pentru kaizer. Tot acest eșafodaj era într-un echilibru atât de delicat, încât nu putea fi controlat decât de cancelarul imperial, adică de Bismarck însuși.

Firește, Aleksandru al II-lea era de partea unchiului Wilhelm. Inițial, a fost atât de entuziasmat de victoria „celui mai bun prieten“ al său, încât a trimis medalii generalilor germani. Și tot el nota: „Tocmai am probat noua mea uniformă prusiană care îmi vine bine“.

„Prusia nu va uita niciodată cât îți este de îndatorată pentru faptul că războiul nu a luat o întorsătură regretabilă“, îi scria kaizerul țarului. „Prietenul tău până la moarte, Wilhelm.“ Bismarck și-a respectat promisiunea, dând posibilitate lui Gorceakov să revoce, în noiembrie 1870, interdicția privind fortificațiile la Marea Neagră. „Mi s-a luat de pe inimă piatra care mă apăsa de cincisprezece ani de zile“, scria Aleksandru al II-lea, dar „viitorul va însemna alianța cu puternicul nostru vecin.“ Rușii nu se așteptaseră ca Germania să obțină o asemenea victorie uluitoare asupra Franței, iar Gorceakov recomandase judicios ca francezii să nu fie provocați. Imperiul German a devenit un stat puternic, care acum se învecina direct cu Rusia; prosperitatea economică, dezvoltarea tehnologiei și armata modernă scoteau în evidență, prin comparație, vulnerabilitățile Rusiei, iar, oricât de mare ar fi fost prietenia dintre Romanovi și Hohenzollerni, nu s-au putut evita unele fricțiuni între proaspetele ambiții ale Germaniei și tradiționalele aspirații ale Rusiei.

Sașa, influențat de Minnie, soția lui daneză, a criticat „guvernul miop“ (referindu-se la tatăl său), pentru ajutorul acordat acestor „porci de prusaci“. Probabil că Aleksandru al II-lea a ratat, într-adevăr, ocazia de a se alătura Prusiei și de a distruge puterea austriecilor. Însă nu acesta era planul lui Bismarck, care acum avea nevoie de Austria pentru a limita puterea Rusiei. El a fost cel care i-a convins pe Aleksandru al II-lea și Franz Joseph să formeze împreună cu Wilhelm I

Liga celor Trei Împărați, o alianță care, cel puțin pentru acea perioadă, oferea securitate Rusiei și neutraliza rivalitățile Balcanilor cu Austria. Țarul a sărbătorit momentul împreună cu kaizerul și „Cancelarul de Fier“ la Berlin și Sankt-Petersburg, unde, la teatru, bătrânul Hohenzollern a fost vrăjit de picioarele balerinelor. „Lui Wilhelm îi plac fustele negreșit“, consemna Aleksandru în jurnalul lui. „A urmărit scena fără să-și dezlipească lornieta de la ochi. Oh, ce unchi!“[468]

*

În fiecare zi, Aleksandru se întâlnea cu „strengărița mea“, cum o numea el pe Katia, la vila pe care o închiriase pentru ea pe Cheiul Englezilor, „cuibușorul nostru“, cum spuneau ei. Își scriau de câteva ori pe zi, chiar și după ce tocmai se văzuseră, poate cea mai explicită corespondență scrisă vreodată de un șef de stat, folosind nume de alint pentru a descrie dragostea lor[469]: cuvântul cu rezonanță franceză „*les bingerles“*, născocit de ei, se referea la actul sexual propriu-zis. Amândoi aveau un libido neinhibat și exuberant, dar unic la ei a fost faptul că nu și-au pierdut niciodată pasiunea frenetică de proaspăt îndrăgostiți. „Mărturisesc că aceste consemnări mi-au redeșteptat dorința turbată de a plonja din nou în deliranta ta *coquille*“[470], scria el. „Oh, oh, oh, îmi vine să zâmbesc, dar nu m-am rușinat, e ceva firesc!“

Era încântat când lua ea inițiativa. „Mi-a plăcut la nebunie când am stat întins cuminte pe sofa, în timp ce tu te mișcai deasupra lipită de mine… Suntem făcuți unul pentru celălalt; te văd acum în fața ochilor ca aievea, ba în pat, ba fără chiloței“, scria împăratul. Lăuda senzualitatea ei puternică: „Am simțit fântâna ta juisând cu mine de câteva ori, ceea ce mi-a sporit desfătarea“, scria el. Într-o altă zi, remarca încântat cum „deliranta ta *coquille* s-a prins nebunește de mine ca o lipitoare“ și adesea trimitea „complimente de la al meu *bingerle* care este foarte înarmat“.

Katia era la fel de pasională ca el în dragostea care îi unea, scriind: „Știi cât te doresc de mult. Am simțit o plăcere imensă care m-a copleșit, o plăcere fără de asemuire“. Tot ea mărturisea: „Am crezut că înnebunesc de plăcere sub pătura noastră dragă. Plăcerea aceasta nu are nume, fiindcă numai noi doi o simțim“. Număra orele până la următoarea întâlnire: „Am avut un somn agitat și scurt, sunt plină de nerăbdare, abia aștept să treacă timpul, să nu întârzii, te sărut, îngerașul meu, nebunaticul meu, viața mea!“

Țarul, spunându-i „trupul tău este atât de ademenitor“, a desenat-o goală: crochiul arată silueta ei voluptuoasă și

pletele dese, de obicei strânse într-un coc, desfăcute până la talie.

Se devorau din priviri în timpul recepțiilor la Curte: „Din ochi, ne căutam tot timpul unul pe celălalt… Mi s-a părut că aveai o toaletă superbă și pentru mine tu erai cea mai frumoasă dintre toate fetele drăguțe de-acolo. Dar erai un pic cam palidă.“ Voia să valseze cu ea, „însă cred că ai înțeles că am decis să dansez cu altele, tocmai ca să pot dansa cu tine. Am simțit cât de mult doream amândoi *bingerle*“.

Puneau la cale întâlniri în fiecare zi, „astfel încât mâine vom putea să ne vedem în timpul plimbării de dimineață“, scria el. „Întâlnirea noastră pe strada Sadovaia a fost ca o rază de soare“, spunea ea entuziasmată. „Arătai atât de minunat cu coiful tău de husar, încât am fost mândră de soțul meu din vis.“ Se considerau deja căsătoriți „într-un cult al nostru“: „recunosc“, scria ea, „nimic nu se compară cu bucuria de a simți desfătarea într-o frenezie de emoții, fiindcă noi aparținem unul celuilalt doar în fața lui Dumnezeu și legătura dintre noi este veșnică“.

Doctorii au încercat să limiteze partidele lor de amor. După ce Aleksandru punctase că se iubiseră „de patru ori“, „pe fiecare piesă de mobilier“ și „în fiecare cameră“, Katia a sugerat că: „dacă tu crezi că ne extenuăm, hai să ne odihnim câteva zile“. Asta era la ora 11 a.m.; spre miezul nopții, adăuga: „În seara asta, ce mult te doresc“, iar la ora unsprezece a doua zi dimineață: „Am dormit agitat, tremur toată pe dinăuntru, abia aștept să se facă ora 4:45“.

„Nu avea pe nimeni care să se gândească într-adevăr la el“, scria ea. „Eu îmi făceam griji pentru el tot timpul.“ Aflând că Aleksandru dormea pe „un pat tare ca piatra“, patul de campanie al tatălui său, „l-am înlocuit cu o somieră moale“. Observând că iarna trecea trupele în revistă îmbrăcat într-o tunică de vară, „am introdus uniforme din materiale impermeabile“. Adevărul este întotdeauna scump la vedere într-o autocrație, însă când miniștrii îl mințeau, „eram ca o leoaică, fiindcă nu voiam să fie tras pe sfoară — gloria lui era viața mea“.

Totuși, existența aceasta era dură pentru ea; destinul unei amante este întotdeauna să aștepte. „Nu mă vedeam cu nimeni. Mergeam după el pretutindeni, locuind în case modeste și în poduri, trecând prin privațiuni teribile, însă fericită (esențial era să mă văd cu el).“ Curtenii cleveteau malițioși. „Oh, ce trist că ai atâtea neplăceri“, îi scria țarul înțelegător. Credea că sexul era răspunsul la toate: „Ce păcat că nu pot să zbor la tine ca să te înveselesc și să facem *bingerle* ca să uităm de lume“.

Totuși, Katia putea să fie categorică, încăpățânată și caustică, numindu-se singură „tirana aceasta scumpă și dragă care vrea să fie iubită de soțul ei adorat“. Avea un sentiment de nesiguranță. „Am venit plin de iubire“, se plângea el pe 5 februarie 1871, „și tu m-ai primit ca pe un câine, începând să fii drăguță cu mine abia când ai văzut că m-ai împins la exasperare!“ Katia dădea crezare bârfelor, însă el o liniștea: „Te implor să nu crezi tot ce auzi, fiindcă majoritatea lucrurilor sunt doar în imaginația ta“.[471]

Din cauza stresului, Katia s-a îmbolnăvit. Aleksandru a trimis-o la „doctori celebri“ care l-au „anunțat că singurul lucru care o putea salva era să fac copii“. În scurt timp, a rămas gravidă și i-a cerut lui să îi fie credincios: „Știu eu de ce ești capabil atunci când îți vine s-o faci, fiindcă atunci ești în stare să uiți că mă dorești doar pe mine și să te duci s-o faci cu altă femeie“. Însă perioada de sarcină a fost salvarea ei.

„Am fost creați să aducem pe lume sacra lui zămislire în fața căreia orice altceva pălește… Sper ca Dumnezeu să nu mă părăsească în timpul travaliului, care mă înspăimântă cumplit“, scria ea pe 12 noiembrie 1871. Pe 30 aprilie 1872, Katia a născut un băiat, Gheorghi, pe canapeaua din biroul lui Aleskandr al II-lea la Palatul de Iarnă. După aceea, ea și copilul s-au întors la vila din oraș. Apoi, au mai avut împreună și două fiice.

Biata împărăteasă și-a dat seama că Aleksandru o iubea pe amanta lui. Când doamnele de onoare discutau despre faptul că Mouffy știuse că Nicolae I avea amante, ea le-a prevenit că dacă vreuna dintre ele menționa așa ceva în fața ei, ea nu voia să mai aibă de-a face cu acea persoană. Moartea lui Niksa făcuse ca mariajul lor să nu mai fie decât un cult închinat morbid amintirii lui, comemorând împreună ziua lui de naștere și ziua morții lui. „Îți cer să respecți femeia din mine“, i-a spus ea lui Aleksandru, „chiar dacă nu mai ești în stare să respecți împărăteasa.“ Dar chinuită de tuberculoză, era adeseori plecată, trimisă de doctori la Livadia sau Nisa. Amanții se gândeau cu nostalgie la moartea împărătesei. La o nuntă, ochii lui Aleksandru au întâlnit ochii Katiei. „Privirile noastre reflectă sentimentele noastre intime“, scria Aleksandru. „Fiindcă ne-am dori să fim în locul acelor miri.“[472]

*

Aleksandru al II-lea nu era singurul care păcătuia în căsnicie. Trăsurile marilor duci stăteau înșirate în fiecare seară pe strada Rossi, în fața Baletului Imperial, pe care

Romanovii îl tratau drept agenție de escorte. Frații țarului, Kostia și Nizi (Nikolai), aveau amândoi copii cu niște balerine. Doar mezinul, Mihail, avea un mariaj fericit.[473] Însă generația tânără a fost cea care a provocat următoarea criză în viața lui Aleksandru al II-lea.

„Întorcându-mă de la plimbare, am avut o surpriză neplăcută din partea lui Aleksei“, scria țarul în 1871, „care m-a anunțat de aventura lui cu o fată, acum gravidă, și mi-a cerut consimțământul să se însoare cu ea. Am pierdut așa un ceas din timpul meu de lucru.“

Aleksei, un derbedeu nerușinat, dar simpatic, în vârstă de douăzeci și unu de ani, se înrolase în marină (a devenit aspirant la vârsta de șapte ani) și fusese deja în lungi misiuni pe mare. Prietena lui era o domnișoară de onoare, Aleksandra Jukovskaia, fiica poetului, cu care Aleksei a avut un băiat. „Intrigile domnișoarei Jukovskaia sunt incredibile!“, bombănea Aleksandru al II-lea, care l-a trimis pe matelotul neascultător într-un voiaj prin lume, incluzând o vizită în America, pentru consolidarea alianței dintre cele două state.

În urmă cu zece ani, Bertie, prințul de Wales, fusese primit cu entuziasm de americani, care agreau tinerii din familiile regale, cu condiția să fie joviali, glumeți și exuberanți — or, Aleksei întrunea toate aceste deziderate. S-a întâlnit cu președintele Ulysses S. Grant la Casa Albă, a avut aventuri de amor cu o dansatoare de cabaret în St. Louis și o actriță în New Orleans, după care s-a lansat în ceea ce ziarele au numit „Marea vânătoare regală de bizoni“ din Nebraska. Tovarășii marelui duce în acea expediție erau personaje celebre din Vestul Sălbatic: generalul George Custer, Buffalo Bill Cody și Coadă-Pătată, un faimos șef de trib amerindian. „Referitor la doamnele americane pe care eu le-aș fi cucerit, după cum au scris pe larg ziarele, pot să-ți spun sincer că totul e o aiureală“, susținea Aleksei, adresându-se mamei lui pudibonde. Aidoma atâtor prinți neastâmpărați din istoria modernă, dădea vina pe hărțuirea presei pentru propriile lui escapade: „Se uitau la mine ca la o sălbăticiune, ca la un crocodil!“[474] Dar în scurt timp țarul a avut probleme de familie mult mai aproape de casă: o curtezană, poreclită „Americanca“, tocmai sosise la Sankt-Petersburg.

*

„Tot ce sclipește mă fascinează“, scria Harriet Blackford, o junǎ blondă, cochetă și îndrăzneață, din Philadelphia, care după diverse aventuri, sub noul ei nume „Fanny Lear“, cu milionari francezi și membri ai familiei regale britanice, a sosit la Sankt-Petersburg în căutare de noi atracții sclipitoare.

„În scurt timp, am făcut cunoștință cu conți, baroni și prinți.“ Fanny și-a lărgit clientela de la diverși prinți vârstnici („bătrânețea de argint“) la „tineretul de aur“. La un bal mascat pus în scenă la Teatrul Mariinski, Fanny Lear a remarcat „un tânăr de 22 de ani, înalt de 1,82 metri, superb clădit, înalt și zvelt“, cu o gropiță în bărbie, „buze roșii, pline, senzuale și pătimașe“ și o expresie de „zeflemea și scepticism… Am fost sigură că aveam în față un Mare Duce“.

„Știi cine sunt eu, micuțo?“ a întrebat-o el. De la teatru, a ajuns cu el în camera ei de la Hôtel de France.

Nikola, fiul lui Kostia și nepotul țarului, a făcut o pasiune obsesivă pentru ea, convingând-o să semneze o înțelegere de posesiune totală: „Jur să nu vorbesc și să nu mă văd cu nimeni, să nu merg niciodată nicăieri fără permisiunea augustului meu stăpân, ca o americancă bine-crescută, și mă declar sclava cu trup și suflet a Marelui Duce al Rusiei.“ În schimb, el i-a promis 100 000 de ruble.

Nikola a comandat o statuie nud înfățișând-o pe Fanny în toată splendoarea ei. (Statuia se află și azi în Palatul lui din Tașkent.) Era gelos, un hazard profesional în cazul unei curtezane, și făcea crize turbate. Ea nu se simțea în siguranță și pretindea noi giuvaere. La început, tatăl a fost intrigat de amanta fiului său. „Nikola, cred că e americanca“, a râs Kostia când Nikola a ascuns-o pe faimoasa *grande horizontale* în Palatul de Marmură. „Vreau s-o văd și eu, fiindcă se spune că e foarte frumușică.“ În scurt timp, Kostia și Aleksandru au început să fie îngrijorați de influența pe care americanca o dobândise asupra lui Nikola. În februarie 1873, Kostia l-a mustrat pe fiul său; atunci, împăratul a recurs la echivalentul Romanov al unui tată britanic care-și trimite fiul depravat în colonii: l-a trimis pe nepotul lui să lupte în Asia Centrală.[475]

*

„Suntem în Asia!“, îi scria Nikola lui Fanny, în drum spre hanatul Hiva. „La revedere, Europa! La revedere, Fanny Lear, dragostea mea!“

Ajuns în stepă, Nikola urma să intre în noul Mare Joc, cum a fost numită lupta dintre Rusia și Anglia pentru Asia Centrală și regiunile frontaliere ale Indiei. „Aici sunt ofițer de stat-major al armatei ruse din Asia Centrală, acea armată care într-o frumoasă zi va traversa Afganistanul pentru a ocupa India Britanică!“ îi spunea Nikola lui Fanny, pe 8 martie 1873.

După dezastrul din Războiul Crimeii, Rusia nu era suficient de puternică pentru a se opune în forță statelor industrializate moderne, însă Aleksandru al II-lea și Bariatinski vedeau în cele trei regate principale din Asia Centrală o modalitate de revigorare a armamentului rus, în paralel cu promovarea negoțului și amenințarea lansată Indiei Britanice. Aici, îi spunea Bariatinski lui Aleksandru, apărea prilejul de a ademeni o armată britanică „la capătul lumii", pentru a o anihila. Gorceakov a justificat acest imperialism, susținând că „toate națiunile civilizate" erau nevoite să-și extindă imperiile, pentru a-și apăra granițele în fața „nomazilor pe jumătate sălbatici". Ofițerii care se deplasaseră cândva în număr mare în Caucaz, au devenit conchistadorii din Asia Centrală.

În 1864, generalul Mihail Cerniaev a depășit ordinele și a cucerit Taşkent, în hanatul Kokand, care a devenit un stat clientelar al Rusiei. „Generalul Cerniaev a capturat Taşkentul și nimeni nu știe de ce", remarca Piotr Valuev, ministrul de Interne. „E ceva erotic în tot ce se întâmplă la granițele îndepărtate."

În 1868, noul guvernator-general al Turkestanului, Konstantin von Kaufman, l-a înfrânt pe emirul din Buhara și a anexat Samarkand, vechea capitală a lui Timur Lenk. Conducătorul hanatului învecinat Hiva, Mohammed Rahmin al II-lea, a încercat să-și salveze independența, trecând de partea britanicilor, care urmăreau să cucerească Afganistanul, situat în apropiere.

„Trebuie să lichidăm antagonismul britanic din Asia Centrală", a decis Aleksandru al II-lea pe 11 februarie 1873. „Le voi arunca un os." Londrei i s-a oferit mână liberă în Afganistan, în schimbul unui avantaj similar pentru Rusia în Hiva. „Cu voia lui Dumnezeu, vom pune mâna pe Hiva", reflecta Aleksandru. „În ciuda ajutorului dat de britanici, noi trebuie să-i învățăm minte pe acești asiatici."

Acum, nepotul rebel al țarului comanda avangarda în armata lui Kaufman. „Timp de zece zile", scria Nikola pe 18 martie, „n-am văzut nimic decât stepe, numai nisip peste tot." Pe urmă, războinicii din Hiva „s-au năpustit la pușcașii noștri, urlând feroce. I-am văzut cum cădeau morți", iar „eu am ordonat: la atac! Inima îmi bătea cu iuțeală, în timp ce gloanțele șuierau în jurul nostru".

Pe 29 mai, hanatul Hiva a fost înfrânt[476], ceea ce a demonstrat că niciun afrodiziac nu e mai puternic decât victoria. „Te sărut ca un nebun, ca un spaniol. Te doresc.

Trebuie să te văd. Ard de nerăbdare“, îi spunea Nikola lui Fanny.

Nikola a fost decorat de împărat, după care el și Fanny au pornit într-un voiaj prin Europa, unde distracțiile și extravaganțele au devenit curând prea scumpe, chiar și pentru bugetul unui mare duce. Revenind la Sankt-Petersburg, obișnuiau să facă dragoste cu pasiune în patul părinților lui, iar el îi oferea lui Fanny diamante, spunând: „mi le-a dat mama“ sau „e o bijuterie veche, pe care am găsit-o în palat“. Presimțind că acest comportament avea să-i aducă mari necazuri, a sfătuit-o pe Fanny să-și depoziteze bunurile de valoare la ambasada americană.

Aleksandru al II-lea se pregătea să celebreze căsătoria unicei lui fiice, Maria, pe care o adora, cu fiul reginei Victoria, iar Nikola i-a dat lui Fanny Lear un bilet pentru ceremonia din Palatul de Iarnă. Scandalul era iminent.[477]

*

Privind în jos la împărații și prinții prezenți la nunta regală, de pe locul ei în balconul Catedralei Palatului de Iarnă, Fanny a observat că Aleksandru „avea o expresie tristă și gravă — foarte sentimental, cu urme de lacrimi pe obraji“.

Aleksandru nu era mulțumit de căsătoria fiicei lui. Nicio prințesă rusă nu se măritase vreodată cu un englez, Aleksandru nu o iertase pe regina Victoria pentru Războiul Crimeii, iar cele două imperii se aflau într-o amară rivalitate. Maria, cu părul scurt, brunetă și durdulie, nu era prea frumoasă, însă era deșteaptă și intelectuală, având rolul de asistentă pentru tatăl ei, ajutându-l să descifreze scrisorile și arătându-se înțelegătoare când țarul își pierderea răbdarea cu mama ei. Dar Maria fusese în vacanță în Danemarca, împreună cu Sașa, Minnie și sora lui Minnie, Alexandra, măritată cu Bertie, prințul de Wales. Acolo, îl cunoscuse pe fratele lui Bertie, prințul Alfred, duce de Edinburgh, care, după cum se plângea mama lui regina, era atât de irascibil, încât nu putea fi „un personaj agreabil în casă“. Maria nu era de aceeași părere; cei doi s-au îndrăgostit unul de celălalt.

Regina și țarul au încercat să împiedice mariajul, însă „soarta fiicei mele fusese decisă“, scria Aleksandru al II-lea în Germania, pe 29 iunie 1873. „Să-i dea Dumnezeu fericire. După un tête-à-tête cu prințul Alfred, a venit să mă roage să le dau binecuvântarea mea. Le-am împlinit dorința, dar cu inima grea, mărturisesc.“ Regina Victoria era supărată. „Asta ne mai lipsea acum!“ a exclamat ea. Cei doi s-au cununat atât după ritualul ortodox, cât și după cel anglican. „În timpul slujbei de cununie a scumpei noastre Maria, toate gândurile

mele“, îi scria țarul Katiei, „erau rugăciuni pentru ei — și pentru noi.“

Firește, pe Fanny au interesat-o în mod deosebit nestematele: „Mireasa purta o rochie argintie cu o trenă roșie din catifea, tivită frumos cu blană de hermină, iar pe creștet avea cea mai frumoasă diademă cu diamante pe care am văzut-o vreodată“[478]. Fanny l-a zărit pe Bertie, prințul de Wales, și probabil a avut grijă s-o identifice și el: erau vechi cunoștințe. După aceea, Nikola a fost atât de gelos, încât a pocnit-o, dar pe urmă i-a promis și mai multe diamante.

Pe 10 aprilie, mama lui, Sanny, a observat că un obiect de mare preț fusese furat din casă. „M-a chemat Sanny acolo“, scria Kostia, „ca să-mi arate că una dintre icoanele noastre de la nuntă fusese spartă, iar diamantele fuseseră furate… Absolut cumplit!“ Au chemat poliția. Pe 12 aprilie, generalul Fiodor Trepov, guvernatorul orașului, „mi-a spus că diamantele din icoana lui Sanny au fost găsite la o casă de amanet. Splendidă veste!“

Tatăl lui Nikola, îngrijorat de cele întâmplate, era la operă, când generalul Trepov a venit în loja lui și i-a spus că persoana care amanetase diamantele era adjutantul lui Nikola. „Inima îmi palpita puternic, nu m-am mai simțit deloc în largul meu tot restul serii la operă.“

La ora 9 a.m., Trepov l-a interogat pe adjutant în prezența lui Kostia și a lui Nikola: adevărul a ieșit la iveală. „Cea mai cumplită zi din viața mea“, scria Kostia, „când am aflat că fiul meu era un hoț și un escroc“. La 11:30, Kostia i-a raportat țarului, care a discutat cu Șuvalov, șeful poliției secrete, și Sașa Adlerberg, care tocmai fusese numit în locul tatălui său ca ministru al Curții. La balet, Kostia a primit un mesaj de la Șuvalov: „Am prins urma fărădelegii!“ Șeful poliției secrete descoperise că Nikola furase diamantele ca să-i „dea bani americancei“.

După miezul nopții, Șuvalov și Kostia l-au interogat pe fiul risipitor timp de trei ore. „A fost infernal pentru mine să văd decăderea morală și corupția lui Nikola“, scria Kostia. „Nicio remușcare. O creatură nenorocită. I-am luat sabia și l-am pus sub pază ca să nu se omoare. M-am culcat la 4 dimineața, distrus din punct de vedere moral și fizic.“

A doua zi dimineață, Aleksandru l-a primit pe fratele său Kostia cu „lacrimi și sentimente duioase“, însă „această afecțiune mă oripilează“. Kostia voia ca Nikola să fie declarat nebun.

Fanny, nemaiprimind nicio veste de la iubitul ei, s-a dus la Palatul de Marmură, folosind cheia secretă pe care o avea,

însă un servitor i-a spus că Nikola fusese arestat. Când a ajuns înapoi acasă, a primit un bilet: „Nu-ți fie teamă, vor percheziționa casa, fii calmă. Nefericitul tău N.“.

Peste câteva clipe, cincisprezece jandarmi au dat buzna înăuntru și au arestat-o pe Fanny, ducând-o într-o pivniță, în casa lui Trepov. Servitorii ei s-au dus imediat la Marshall Jewell, ambasadorul SUA, care a cerut să afle unde era deținută compatrioata lui. Șuvalov a trimis un înalt funcționar, care să negocieze cu ea. Acesta s-a dovedit a fi contele Levașov, „un foarte distins membru al bătrâneții de argint“ care, deloc surprinzător în această farsă, o cunoștea deja pe Fanny. „A fost prima oară când îl vedeam nebăut“ — și probabil cu hainele pe el. Fanny pretindea 100 000 de ruble. Levașov i-a oferit 50 000, cerându-i în schimb bijuteriile, hârtiile, discreție și plecarea imediată din Rusia. Fanny a acceptat târgul. „Această proastă învoială“, raporta diplomatul SUA Eugene Schuyler către Secretarul de Stat Hamilton Fish, „a fost opera contelui Șuvalov, care voia să se răzbune“ pe liberalul de Kostia. „Dulăul în lanț“, cum îl numea Kostia, se jucase de-a politica pe reputația Romanovilor.

Aleksandru se simțea umilit. „Văd limpede cât de supărat este“, remarca Miliutin pe 18 aprilie. „Nu putea vorbi fără să nu-i dea lacrimile de rușine, pentru ofensa adusă familiei de oribilul comportament (al lui Nikola).“ L-a scos pe Nikola din armată, pe motiv că era bolnav mintal, deși i-a menținut solda.

„Slavă Domnului“, scria Kostia. „Oricât de greu este să fii tatăl unui fiu nebun, ar fi și mai insuportabil totuși să fii tatăl unui infractor, ceea ce ar fi de neconceput pentru un om cu funcția mea (de mare amiral și președinte al Consiliului de Stat).“ Doctorii au raportat că Nikola era anormal din punct de vedere psihic, dar nu nebun, ceea ce tatăl lui „a trebuit să accepte cu recunoștință! Plâng continuu“. Însă călătoria lui Nikola prin viață era abia la început. Din multe puncte de vedere, acest individ cultivat și mare erotoman[479] s-a dovedit a fi mai târziu unul dintre cei mai înzestrați Romanovi.[480]

*

Aleksandru al II-lea a plecat la o cură balneară la Ems și și-a vizitat verii germani. Dar acum Katia și copiii au mers după el în vacanță: „Ce *bingerles* delicioase am avut noi“, scria el, „ca niște nebuni, trăiam frenezia plăcerii de a ne iubi în toate pozițiile posibile. Cum aș putea uita când eu am stat lungit pe spate și tu peste mine ca pe șaua calului“. Când Aleksandru pleca în vacanță în Crimeea, țarul și țarina

stăteau în marele Palat de la Livadia; Sașa și Minnie cu Nicolae și ceilalți copii în palatul cel mic; iar amanta locuia în apropiere, în vila ei din satul Biuk-Sarai. „La ora patru, voi zbura la tine în fuga calului“, scria el, ca să mă joc cu „dragul de Gogo (porecla fiului lor Gheorghi)…, un adevărat îngeraș!“

Șuvalov a fost subminat de propriile lui greșeli. După victoria prusacilor, Aleksandru al II-lea și-a dat seama că armata trebuia să fie modernizată. Ministrul de Război Miliutin a propus reforme raționale: victoriile germanilor demonstrau că doar o armată bazată pe un stagiu militar de scurtă durată, cu o mare rezervă de soldați bine pregătiți, putea să fie competitivă într-un război european. Printre măsurile propuse de el, se număra și egalitatea serviciului militar pentru evrei. În Consiliul de Stat, Șuvalov și retrograzii s-au opus oricăror concesii făcute evreilor, care din ce în ce mai mult erau blamați pentru toate neajunsurile din imperiu, însă măsura a fost votată.[481] Pe urmă, în martie 1874, mii de studenți, animați de un amestesc de egalitarism utopic și credință sentimentală în sufletul țărănimii, au pornit spre regiunile rurale ca să conducă poporul rus, *narod*, pe calea revoluției. Totuși, narodnicismul (mișcarea acestor narodnici sau populiști) a scăpat complet ochiului vigilent al lui Șuvalov. Pentru Aleksandru, această ultimă neglijență a umplut paharul. „Preferi la Londra, nu?“, a zis el fără chef, numindu-l pe Șuvalov ambasador. Miliutin triumfase. „Partea ostilă a fost îmblânzită“, scria el. „Pot păși calm în Palatul de Iarnă.“

Țăranii erau stupefiați de acești populiști zeloși. Aleksandru i-a ordonat succesorului lui Șuvalov la Secția a Treia, Aleksandr Potapov, să aresteze 4 000 de populiști, care au fost maltratați brutal, adesea în detenție izolată: treizeci și opt dintre ei au înnebunit, iar patruzeci și opt au murit în închisoare, inclusiv doisprezece care s-au sinucis. Eșecul tentativei lor de „a merge la popor“, coroborat cu represiunea polițienească, i-a transformat pe unii dintre acești revoluționari sentimentali în viitori teroriști.[482]

*

Exact când radicalii virau brusc spre violență, slavii ortodocși din Bosnia-Herțegovina s-au răsculat contra sultanului otoman, aprinzând scânteia revoltelor din Balcani și cererile vehemente ale slavofililor pentru intrarea în război.

Prinții din Serbia și Muntenegru, principate ortodoxe autonome în cadrul Imperiului Otoman, i-au susținut pe frații lor bosniaci și au declarat război sultanului. Aproximativ 3

500 de ofițeri ruși s-au dus să lupte pentru sârbi, iar generalul Cerniaev, cuceritorul Taşkentului și erou slavofil, a preluat comanda armatei sârbe, deși pentru asta a trebuit să demisioneze din slujba țarului.

Țarul a cerut sprijinul Occidentului pentru a-i forța pe otomani să-i protejeze pe ortodocși, promițându-i reginei Victoria: „Noi nu putem și nu dorim să ne certăm cu Anglia. În ceea ce ne privește, ar fi o nebunie să ne gândim la Constantinopol și India“. Însă britanicii se temeau de forța Rusiei, mai mult decât de atrocitățile turcilor. Premierul Benjamin Disraeli era convins că ceea ce se întâmpla atunci era o încercare a Rusiei de a confisca teritorii cu forța, în timp ce regina Victoria suspecta că Sankt-Petersburg „instigase de fapt insurecția din Balcani“. Țarul i-a cerut ginerelui său, prințul Alfred, să o țină în frâu pe mama lui, ceea ce, desigur, părea o sarcină imposibilă.

În țară, Aleksandru al II-lea era copleșit de valul de entuziasm care unea toate părțile societății, de la slavofili la populiști, într-o frenezie generală pentru război și Constantinopol.[483] „Este grețos ce se întâmplă“, vocifera furios Sașa, de față cu Minnie. „Toți nemernicii ăștia de demnitari care se gândesc doar la burdihanele lor, în loc să-și facă datoria de miniștri ai Imperiului Rus. Tăticul nu are niciun funcționar decent în jurul lui!“

Încurajat de fostul lui tutore Pobedonoșțev, care credea că „acest guvernământ trebuie să ia în mână mișcarea populară și să o conducă, fiindcă altminteri autoritățile se vor trezi inundate de lozincile ei“, Sașa îl blama pe tatăl său pentru „lipsa de inteligență, tărie, voință“. Chiar și împărăteasa Marie critica „politica noastră prudentă și umilă“. Miliutin raporta că Rusia putea să-i învingă pe turci, dar nu pe britanici. Aleksandru al II-lea oscila între două linii de politică externă: Gorceakov, aproape senil, era ezitant, în timp ce Nikolai Ignatiev, ambasadorul rus la Constantinopol, un slavofil încrâncenat, dorea războiul, amenințându-i și provocându-i pe otomani.

„Lucrurile merg prost pentru sârbi“, raporta Miliutin. „Opinia publică rusă este nemulțumită de diplomația noastră inactivă“; totodată, discuțiile despre război îl făceau pe țar să se concentreze la viitorul imediat.[484] Era la Livadia cu familia, temându-se cumva de război, dar și tentat de perspectiva victoriei. În fiecare după-amiază se ducea la Katia. „În ciuda eforturilor mele de a evita conflictul, e posibil să se ajungă la război.“ Spera ca „Turcia să nu aibă aliați, ca în 1856“ și se gândea că nu era imposibil ca „Austria și Prusia să ni se

alături“. Aleksandr a convenit cu Austria să limiteze câștigurile teritoriale ale Rusiei la o Bulgarie mică și să răsplătească Viena cu Bosnia. Dar Ignatiev nu era de părere că țarul panslav putea să fie îngrădit prin limitări.

Bulgarii s-au răsculat, dar au fost masacrați de trupe otomane neregulate. „Ah, războiul ăsta îmi pune nervii la încercare teribil!“ îi mărturisea țarul Katiei. „Dar să dea Domnul să triumfe Cauza cea Dreaptă!“ Se consola cu „bucuria de a fi cu frumoasa mea soție și copilașii, care zilnic ne fac fericiți“, în timp ce „simt în adâncul meu deliciile sexului“.

„Serbia este în mare dificultate“, consemna Miliutin la 16 noiembrie. „Fără un ajutor solid din partea Rusiei, Serbia nu poate lupta în continuare.“ Sprijinul acordat de Disraeli otomanilor plini de cruzime s-a întors nemilos împotriva lui, când rivalul său, William Gladstone, a publicat broșura *The Bulgarian Horrors* (*Ororile din Bulgaria*), iar britanicii s-au întors împotriva războiului, în timp ce Bismarck declara în Reichstag că întreg Imperiul Otoman „nu valorează nici măcar cât oasele unui singur grenadier din Pomerania“.

Profitând de acest răgaz, Aleksandru al II-lea a trimis un ultimatum sultanului și a convocat o conferință a puterilor europene. Diplomații s-au întâlnit la Constantinopol, unde o revoluție l-a forțat pe noul sultan, Abdul-Hamid al II-lea, să accepte o constituție a țării. Rezistența lui în fața cerințelor Rusiei era încurajată de Disraeli, care tocmai fusese ridicat la rangul de conte de Beaconsfield.

„Ce ne mai rezervă oare noul an?“ se întreba Aleksandru al II-lea pe 1 ianuarie 1877. „Nu văd alt final decât războiul“. Dar „dacă împiedicăm formarea unei coaliții contra Germaniei, Bismarck ne garantează libertatea de mișcare în Orient“, iar Austria promite neutralitatea. Miliutin nota „nerăbdarea țarului de a trece la arme“. „Exact după miezul nopții 11/12 aprilie, scria Aleksandru, am semnat declarația de război.“[485]

*

În timp ce armata se pregătea de luptă, concentrându-și trupele în Basarabia, Aleksandru al II-lea era aclamat de mulțimi: „Mărturisesc că sunt profund impresionat“. Și-ar fi dorit să preia el comanda unităților militare, îndreptându-se spre front în mijlocul unui anturaj sclipitor, dar în realitate l-a promovat pe fratele său mai mic, Nikolai, în funcția de comandant suprem — un general înalt și deșirat, de 1,95 metri, cunoscut drept „Nizi“, care era și un mare amator de sex.[486]

„Panorama este grandioasă“, scria țarul pe 14 iulie, trecând în revistă cei aproximativ 200 000 de ostași, „și am avut sentimentul că eram la manevre, nu la o treabă serioasă. Fratele meu i-a pus chiar să instaleze un cort, unde ni s-a servit un mic dejun excelent“. Miliutin știa că Aleksandru „nu era chiar atât de calm pe cât părea“, scria el pe 15 iunie. „Împăratul a recunoscut că îl visa pe tatăl său în ajunul oricăror evenimente importante — l-a visat azi-noapte. (Țarul) plângea, așa că ne-am retras, dându-i răgazul să-și poată reveni.“

„Ar fi fost insuportabil pentru mine, dacă aș fi rămas departe de teatrul de război, un supliciu care mi-ar fi amintit de starea jalnică a tatălui meu, care l-a costat viața“, îi spunea Aleksandru Katiei pe 22 iunie. Dar nu doar Rusia era mobilizată: „Al meu *bingerle* îți trimite complimente!“, îi scria el Katiei pe 17 iunie, la 11:00 p.m. „Subit s-a înarmat și el!“

Planul era îndrăzneț: întâi, trecând prin România[487], aliată cu Rusia, trupele urmau să traverseze Dunărea, unde se afla flota otomană, intrând astfel pe teritoriul otoman; apoi, o mică forță militară urma să neutralizeze principalele cetăți otomane, în timp ce armata principală formată din 112 000 de ostași trecea prin pasul Șipka, gonind prin Bulgaria spre Constantinopol. La 27 iunie, rușii au trecut cu bine Dunărea, minând ambele maluri ale fluviului pentru a obstrucționa flotila otomană. Nizi, care nu înțelegea implicațiile propriului său plan, și-a scindat forțele în trei, trimițând o parte să asedieze Rusciuc în est, o alta să cucerească Plevna în vest, dar subestimând ambele redute. Și mai greșit chiar, a redus doar la 12 000 de oameni efectivele care ar fi trebuit să treacă prin Șipka. Totuși, într-o extraordinară ofensivă, feldmareșalul Iosif Gurko a cucerit pozițiile strategice din trecătoare și le-a apărat, chiar și atunci când turcii au contraatacat și au pus sub asediu forțele ruse. Între timp, monitorizând desfășurarea operațiunilor rusești, Beaconsfield a dat ordin flotei marinei militare britanice din Mediterana să stea pregătită la intrarea în Dardanele.

La început, totul a mers bine, însă Osman Pașa, cel mai bun general al sultanului, a consolidat redutele Plevnei cu 36 000 de ostași. Pe 9 iulie, denumirea „Plevna“ apare în jurnalul lui Aleksandru al II-lea pentru prima oară. „Am aflat veștile neplăcute ale primului eșec“ de la Plevna. „Mi-am dat seama că totul depinde nu de forță, ci de arta militară“, scria el la 18 iulie, însă încercarea de a ataca fortărețe și tranșee

apărate de o infanterie cu arme de foc moderne nu putea fi decât foarte costisitoare.

Ar fi trebuit să-l demită pe Nizi. „Te salut, înger al sufletului meu“, îi scria el Katiei, care aștepta vești despre Plevna, „ție pot să-ți spun adevărul! Din păcate, fratele meu refuză să creadă în superioritatea forțelor inamicului.“ Toată ziua, a vizitat spitale, unde victimele războiului i-au marcat profund conștiința: „Îmi vine greu să nu plâng în fața lor“.

Seara, se destindea amintindu-și într-o scrisoare adresată Katiei cum făcuseră ei dragoste în aer liber cu un an înainte: „Mărturisesc că aceste amintiri mă fac să doresc cu înfocare să fiu în *scoica* ta delirantă!“ Femeile din căsuța lui turcească îl făceau să-i fie dor de ea și mai mult: „(visez) să mă afund în tine, dar în schimb mă duc la culcare din păcate complet singur“.[488]

Următoarea ofensivă a fost „înfrântă din nou prin superioritatea forțelor inamice“, scria el pe 19 iulie, adăugând iarăși, „în care, din păcate, fratele meu refuză să creadă“. Rușii aveau nevoie de cele mai bune unități ale lor, așa că Aleksandru a chemat regimentele de gardă. Jurnaliștii se îmbulzeau la Plevna pentru a scrie cronica luptelor dramatice. Tensiunea nervoasă îl epuiza pe împărat, care „a leșinat în timpul unei slujbe religioase în capela taberei militare“.

Nizi a ordonat un nou asalt, cu sprijinul trupelor române aliate. Mihail Skobelev, unul dintre „conchistadorii“ feroce din Asia Centrală, cunoscut drept „Generalul Alb“, din cauză că purta mereu o uniformă albă, a condus nenumărate atacuri, însă otomanii au contraatacat, provocând 7 000 de pierderi în vieți omenești.

Pe 26 august[489], țarul a plecat călare „să preia pozițiile noastre pe un munte, de unde se vedeau bateriile noastre, dar și cele ale turcilor, fără niciun fel de primejdie“. Sub o boltă improvizată, Aleksandru asista ca la spectacol la atacul artileriei contra turcilor. „Doamne Dumnezeule“, scria el pe 29 august, „ce canonadă înspăimântătoare, cât sânge, câte victime nevinovate!“ Trei mii de ruși au fost uciși. Apoi, pe 31 august, a urmat marele asalt cu 84 000 de ostași. Skobelev a capturat câteva bastioane. Când turcii le-au luat înapoi, Skobelev le-a asediat pe toate din nou.

„În tot acest răstimp, împăratul a stat lângă comandantul suprem; ți se rupea inima să-l vezi așa“, scria Miliutin. Ministrul de Război s-a simțit și el atât de rău, încât, cum spunea el, „a trebuit să mă întind pe iarbă“, când ofensiva a dat greș din nou. „Împăratul era amărât — niciodată nu l-am

văzut așa.“ La consiliul de război organizat acolo spontan, a ieșit în evidență panica generală a rușilor. „Trebuie să abandonăm Plevna“, a șoptit Aleksandru. Nizi a cerut retragerea trupelor, Miliutin nu a fost de acord, la care Nizi a strigat: „Dacă dumneata crezi că se poate așa, preia comanda și demite-mă pe mine!“ Împăratul a decis rămânerea pe loc și „consolidarea pozițiilor noastre“. Nizi nu mai avea idei. Sașa observa că Nizi „a fost întotdeauna stupid — doar vreun duh miraculos ar putea face dintr-un prost un om înțelept“ și a cerut demiterea lui. Aleksandru, enervat de „stupizenia și incompetența“ „nătărăului de Nikolai“ și furios din cauza „impardonabilului defetism“ pe care acesta îl manifesta, a fost la un pas de a-l înlătura. „Fratele meu nu mai inspiră încredere.“ Dinastia era clădită pe competența ei militară, însă pretenția ca Romanovii să fie generali străluciți a fost o meteahnă în această familie care produsese generații de parado-maniaci, dar niciun mare căpitan, după bătălia de la Poltava.[490]

Britanicii se bucurau de aceste înfrângeri suferite de ruși, fiind instigați de „nebuna aia de Regină, o scorpie!“, a izbucnit cu năduf Aleksandru, pe 15 septembrie. În cele din urmă, pe 23 septembrie, Aleksandru l-a însărcinat pe generalul Eduard Totleben cu misiunea de „a impune o blocadă totală“. Katiei îi scria următoarele:

> Aud tunurile de la Plevna… Sfătuiți de Totleben, am renunțat la încercarea de a cuceri fortăreața și, prin înfometare, sperăm să constrângem garnizoana să se predea… Dar toate gândurile mele sunt cu tine mai mult decât oricând, îngerul meu adorat… Fie ca Dumnezeu să te aibă în paza Lui, să-ți dea fericire și să nu ne refuze singurul lucru care ne lipsește… Sper să nu fii la ciclu când mă întorc, fiindcă mi-e dor de tine, ceea ce este de înțeles după cinci luni de abstinență.

Amândoi aveau „să tabere unul pe celălalt ca niște pisici“.

Pe 6 noiembrie, au sosit vești bune din Caucaz: fortăreața Kars, pe atunci orașul Batumi, a fost cucerită.[491] Pe 28 noiembrie, un adjutant a dat buzna cu un alt mesaj pentru Aleksandru. „Osman Pașa a capitulat. Nu-mi venea să-mi cred urechilor“, povestea încântat țarul într-o scrisoare către Katia. „Aud urale peste tot.“ Aleksandru a pornit direct spre Plevna. „Țarul parcă întinerise“, scria Miliutin. „Împăratul a întins mâna spre mine, întrebând: «Cui îi datorăm faptul că am cucerit Plevna și nu ne-am retras? Succesul acesta vi se datorează dumneavoastră!»“ Decorându-l pe Miliutin cu Ordinul „Crucea Sfântul Gheorghe“, împăratul a glumit: „Consideră cumva ministrul de Război că merit și eu o asemenea medalie?“

Dar venise iarna. Pasul Șipka, unde Gurko continua să apere pozițiile rușilor, era acoperit de zăpadă. Părea puțin probabil ca rușii să poată război în asemenea condiții vitrege. În loc să mai aștepte, armata reorganizată a lui Miliutin a pornit să dea ajutor trupelor lui Gurko. Într-o manevră remarcabilă, Gurko s-a lansat vijelios înapoi prin trecătoare, contribuind la capturarea unui număr de 30 000 de prizonieri, iar pe 8 decembrie, străpungând liniile inamicului, rușii au înaintat în Bulgaria. Țarul a sosit înapoi la Sankt-Petersburg pentru un tedeum și *bingerles* cu Katia. Va reuși oare Aleksandru al II-lea să cucerească în cele din urmă Constantinopol — cunoscut ca „Țarigrad“, orașul Cezarului —, trofeul râvnit dintotdeauna de Romanovi?[492]

*

În ziua dinaintea Crăciunului, trupele imperiale au ocupat Sofia. Aleksandru și-a petrecut o bună parte din perioada Anului Nou cu Katia, care era gravidă din nou. Cât despre Gogo (șase ani) și Olga (cinci ani), țarul consemna că „le e dor de tăticul lor și sunt mai tandri cu mine decât oricând“.

Nizi înainta năvalnic spre Constantinopol. „Veștile despre armatele noastre mă fac foarte fericit“, îi scria Aleksandru Katiei pe 9 ianuarie 1878. „Să ne dea Dumnezeu o pace demnă de Rusia.“ Beaconsfield, alarmat la gândul că rușii ar putea cuceri Constantinopolul, a trimis în regiune marina de război britanică, fiind susținut de belicoasa Victoria și de opinia publică „jingoistă“[493]. Țarul consemna: „(Nizi) tocmai mi-a spus că ar putea să ocupe acest oraș fără nicio dificultate“, deși „flota engleză navighează spre Bosfor“. Aleksandru împărtășea toate amănuntele cu Katia, amestecând sexul și războiul: „Oh, ce mult mi-a plăcut cum am făcut noi *bingerles*“, scria el la 14 ianuarie. „Dacă turcii acceptă condițiile noastre, armistițiul poate fi anunțat mai repede; sper că acum cavaleria noastră se îndreaptă spre Constantinopol.“

Europa se clătina pe marginea unei prăpăstii numite război. Visurile Romanovilor erau pe punctul de a se împlini, însă, „așa cum am auzit eu adesea de la inteligentul și clarvăzătorul Bismarck“, victoria se poate distruge prin ea însăși. Frații se ciondăneau. Nizi acționa „la întâmplare“, se lamenta Aleksandru, la 11 ianuarie. „Este ușor să cucerim Constantinopolul; provocarea este cum să păstrăm ce-am cucerit.“ I-a spus fratelui său că dacă otomanii nu acceptau condițiile lui în decurs de patruzeci și opt de ore, „mai stăm de vorbă doar sub zidurile Țarigradului“. Nizi raporta că

„ocuparea Constantinopolului este inevitabilă“. Dacă rușii intrau în oraș, britanicii treceau la luptă.

Pe 12 ianuarie, Aleksandru al II-lea i-a dat ordin lui Ignatiev, pe care tocmai îl ridicase la rangul de conte, să ajungă la o înțelegere. După ezitările inițiale, Nizi dorea acum cu tot dinadinsul să pună mâna pe oraș. „Lui Nikolai i s-a urcat succesul la cap“, scria Aleksandru în ziua următoare. „Constantinopol, Țarigrad — dar acum implică riscuri și primejdii care sunt responsabilitatea mea.“ Împăratul pregeta: „Dumnezeul meu, luminează-mă și învață-mă ce să fac!“, scria el pe 15 ianuarie. A doua zi nota „suntem la patru verste (4,268 kilometri — *n. red.*) de Țarigrad“, dar „sultanul acceptă orice!“. Aleksandru a ordonat ca armatele să rămână pe loc. „Îmi imaginez cum va râde Bismarck… Istoria mă va condamna pentru această ezitare.“

„Marele meu dușman Beaconsfield urzește tot soiul de intrigi“, dar „dacă (britanicii) nu vor să-și bage mințile în cap… îi voi forța să mă respecte pe mine și să respecte Rusia.“ Țarul nu putea să mai doarmă, dar în schimb reușea performanțe eroice în materie de sex: „Ce *bingerles* delicioase am avut noi înainte de cină“, scria el pe 27 ianuarie. Dar pe urmă continua: „Englezii au un comportament mârșav, pe care onoarea noastră nu-l poate tolera. Mă bucur că înțelegi tot ce se întâmplă“, îi spunea el Katiei. Marina de război britanică a intrat în Bosfor.

Pe 28 ianuarie, Aleksandru al II-lea, cuprins de „mari emoții“, i-a dat ordin lui Nizi să ocupe Constantinopol, însă de data asta marele duce, care vedea cu ochiul liber navele britanice, a ezitat. Aleksandru l-a avertizat pe Abdul-Hamid că dacă „un singur englez punea piciorul pe uscat, Nikolai va ocupa Țarigradul“. Acum, țarul îl bombarda pe fratele lui cu ordine de a lansa ultima ofensivă: „Aș fi mai calm dacă am avea Constantinopolul“. Sultanul a apelat la ajutorul Londrei. Nizi a înaintat până la San Stefano, exact până la zidurile orașului Constantinopol. „Capitala este în mâinile noastre“, scria entuziasmat Aleksandru pe 12 februarie.

Nu tocmai. Aleksandru l-a lăsat pe Ignatiev să negocieze o pace în termeni slavofili. Pe 19 februarie 1878, Abdul-Hamid a semnat Tratatul de la San Stefano, prin care se crea Bulgaria, ca mare stat clientelar al Rusiei, dominând Balcanii, aproape de mărimea imperiul bulgar medieval; se recunoștea independența Serbiei, Muntenegrului și a României, iar Rusia primea sudul Basarabiei și cuceririle de la Kars până la Batumi, plus teritorii din Anatolia și dreptul de trecere prin Strâmtori. Pe 21 februarie 1878, împăratul a

sărbătorit cu Katia: „Vezi cum *bingerle* se bucură de invitația ta, cât de mult își dorea și cât era de pregătit. Da! Da!“

„Britanicii sunt furioși“, scria Aleksandru. „Jubilăm!“ scria și Miliutin.[494]

*

Triumful a fost de scurtă durată. Ignatiev trecuse peste acordul neoficial cu Austria. Anglia și Austria au cerut o conferință europeană, sau dacă nu — război. Bismarck s-a oferit să medieze negocierile în cadrul unui congres în Berlin. Aleksandru și Miliutin plănuiau un atac (iluzoriu) asupra Indiei Britanice.[495] Dar țarul nu putea risca un război cu Anglia și Austria. Bizuindu-se pe legătura dinastică pe care o avea cu unchiul Wilhelm, spera ca Bismarck să-l poată ajuta. „Dacă aș fi avut un Bismarck“, scria el pe 5 martie, „cu siguranță i-aș fi spus lui Nikolai în momentul vital: «Cucerește orașul; vorbim după aceea!»“

„Berlinul nu promite nimic bun“, îi spunea el Katiei pe 11 martie. „Trăiesc o cumplită angoasă. Mi-e teamă de încă o noapte proastă.“

Nizi a fost demis, dar a fost avansat la gradul de mareșal, în locul lui fiind numit Totleben. În iunie, „toată Europa s-a adunat la Berlin, sub președinția marelui geniu Bismarck“, îi spunea cu amărăciune Aleksandru Katiei. Beaconsfield povestea triumfător fiecare greșeală a rușilor, în scrisori comice adresate reginei Victoria. La deschiderea lucrărilor Congresului, „prințul Gorceakov, un bătrân stafidit, se rezema de brațul giganticului său rival“ Bismarck, când acesta „a fost cuprins subit de o criză de reumatism, amândoi căzând astfel pe jos, iar din nefericire, câinele prințului Bismarck, văzându-l pe stăpânul său care părea să se lupte cu un adversar, a sărit în ajutorul lui“.

Maltratarea lui Gorceakov a dat tonul. Gorceakov, senil cum era, a făcut numai gafe, arătându-i din greșeală lui Beaconsfield o hartă având notate concesiile maxime acordate de Rusia, pe care acesta a acceptat-o imediat. Când britanicul a insistat ca drepturile evreilor să fie protejate în România, Gorceakov i-a vorbit despre cât de înapoiați erau „jidanii“ ruși. Beaconsfield, deși cam ramolit și el, a jucat partida strălucit. „Evreul ăla bătrân“, a zis Bismarck, „el e omul“, în timp ce Gorceakov era doar „un filfizon bătrân“. Dar, până la urmă, Șuvalov, perspicace și abil, a preluat conducerea negocierilor și a salvat Rusia de la un război european dezastruos. Aleksandru al II-lea a fost nevoit să accepte o Bulgarie diminuată, împărțită între o provincie otomană în sud și un principat autonom în nord, care, a decis

el, trebuia să fie condus de nepotul lui, prințul Alexander de Battenberg. Serbia și Muntenegru au dobândit independență totală. Rusia a căpătat înapoi Basarabia la gurile Dunării și Batumi la Marea Neagră. Aceste câștiguri erau substanțiale, însă slavofililor belicoși li se păreau neînsemnate în comparație cu trofeele de la San Stefano, o dezamăgire care părea și mai amară prin faptul că Austria dobândea administrarea Bosniei, iar Anglia înghițea Cipru — toate câștigate cu sângele vărsat de ruși.

Bismarck spera să reglementeze situația din Balcani, temându-se, cum spunea el profetic, că „într-o bună zi un mare război european va izbucni din vreo aiureală prostească în Balcani". Aleksandru și-a dat seama că Bismarck „unelteşte contra noastră cu Austria", începutul alianței lor secrete vizând Rusia. „Alianța celor Trei Împărați", scria el, „nu mai există", deși aceasta a persistat teoretic, în lipsa unei alternative.

„Împăratul este într-o proastă dispoziție", remarca Miliutin, „și se simte umilit." Aleksandru era obosit, astmul se agravase, iar vederea i se deteriorase: Katia îi citea depeșele cu voce tare. Tratatul „îmi frânge inima", dar „*bingerles* înainte de cină au fost delicioase — ești atât de dulce, Muşka!"

Victoria irosită a subminat autoritatea invizibilă, care este esențială în orice regim politic. Slavofilii erau indignați, iar teroriștii căpătau putere. Curând, țarul avea să fie vânat pe străzi.[496]

*

O nouă grupare teroristă numită „Pământ și Libertate" punea la cale asasinarea țarului, lansând un asalt ucigaș asupra regimului imperial, atunci când 193 de narodnici erau judecați la Sankt-Petersburg. Dar majoritatea au fost achitați. Aleksandru al II-lea a poruncit să fie arestați din nou. Pe 24 ianuarie 1878, generalul Trepov, guvernatorul Sankt-Petersburgului, a fost împușcat în biroul său de către o tânără de douăzeci și opt de ani, Vera Zasulici, după ce acesta dăduse ordin ca prizonierii radicali să fie biciuiți în închisoare. Trepov a fost doar rănit, iar tânăra a fost arestată. Totuși, această posibilă asasină a câștigat o largă simpatie. Pe 31 martie, Zasulici a fost judecată în instanță, dar a fost achitată după pledoaria strălucită a apărării, care l-a atacat pe Trepov pentru pedeapsa prin biciuire. „Este inexplicabil!" a obiectat Aleksandru. „Ce-nseamnă asta, că Trepov trebuie să fie condamnat la moarte?! Eu am poruncit arestarea lui Zasulici." Dar tânăra a reușit să fugă din Rusia. Dintr-odată,

teroriștii loveau peste tot: un înalt funcționar a fost asasinat la Kiev. Un revoluționar radical din Odessa, care împușcase un polițist, a fost executat.

Șeful Secției a Treia, generalul Nikolai Mezențov, a fost înjunghiat mortal pe stradă. „Acest asasinat oribil m-a bulversat total“, îi spunea Aleksandru al II-lea Katiei pe 4 august. „Îi simt lipsa (lui Mezențov) și nu știu încă pe cine să pun în locul lui…“ Îl îngrijora ideea că în acea tensiune permanentă Katia risca să facă un avort. „În ce secol minunat am ajuns să trăim!“ Noul șef al poliției secrete, generalul Alexander Drenteln, era să fie împușcat și el când mergea cu trăsura. Pe 3 septembrie 1878, „la nouă luni după întoarcerea lui“, scria Katia, „Dumnezeu ne-a dăruit o fetiță“ — Ekaterina, născută în Crimeea. Mai târziu, la Sankt-Petersburg, se plimbau împreună și făceau dragoste — „E bine să ne iubim, dar sunt îngrijorat că ai sângerat“, spunea el. „Sper că nu e din cauză că am făcut *bingerles* ieri!“ Era decis să nu o mai lase gravidă pe viitor: „Nu mi-aș putea ierta“. Împăratul, în vârstă de șaizeci de ani și obosit[497], a sărbătorit Anul Nou cu Katia. „Simt și acum delicioasele noastre *bingerles* de aseară“, scria el pe 1 ianuarie 1879. Chiar și în condiții de stres, Aleksandru reușea să rămână senin, cum spunea Miliutin, admirându-l pentru „firea fericită“ pe care o avea. Împăratul recunoștea că avea „un calm lăuntric pe care sper să mi-l păstrez, orice s-ar întâmpla, străduindu-mă să-mi îndeplinesc îndatoririle conform conștiinței mele, fără genialitate sau perfecțiune“.

„Astăzi a fost asasinat guvernatorul-general al Harkovului, prințul Dmitri Kropotkin“, scria Aleksandru al II-lea pe 22 februarie 1879. „Ucigașul mascat a dispărut fără urmă.“ De fapt, venise la Sankt-Petersburg ca să-l omoare pe țar.[498]

*

Pe 2 aprilie 1879, imediat după ora 8 a.m., țarul, urmat la distanță de căpitanul Koh, garda lui de corp, venea pe jos spre casă, prin Piața Palatului, când l-a salutat un tânăr. În momentul în care a trecut pe lângă el, țarul s-a trezit în față cu țeava unui pistol ridicat. Țarul a luat-o la fugă prin piață, ferindu-se de o împușcătură, spre stânga, și de o alta spre dreapta. Un glonț i-a trecut razant pe lângă palton, altul i-a ricoșat în jurul picioarelor, în momentul când Koh s-a repezit la asasin cu sabia. Auzind împușcăturile, Șuvalov, care își păstrase apartamentul din Palatul de Iarnă, s-a năpustit afară și l-a ajutat pe Aleksandru să urce într-o trăsură.

„Este a treia oară când Dumnezeu m-a salvat miraculos de la moarte“, scria Aleksandru, grăbindu-se să ajungă la Katia.

„Dumnezeu m-a salvat pentru tine!“ Dar „a plâns mult timp în brațele mele“, își amintea ea. Când Aleksandru i-a povestit împărătesei Marie, aceasta a simțit agonia unei epoci. „Nu mai am niciun motiv să trăiesc“, i-a spus ea Aleksandrei Tolstoia, una dintre doamnele de onoare. „Tensiunea aceasta mă bagă-n mormânt. Astăzi, ucigașul l-a vânat ca pe un iepure!“ Marie, „distrusă, disperată, cu ochii strălucitori din cauza febrei“, a intrat în declinul vieții.[499] Când doamnele de onoare încercau s-o înveselească, ea spunea doar: „Ce rost are ospățul în jurul unui catafalc?“

Aleksandru al II-lea a numit guvernatori-generali cu prerogative de putere pentru situații de criză[500]. „Au fost executați trei (teroriști) astăzi“, îi spunea el Mariei. „Trist, dar ce putem face?“ „Nemulțumirea pune stăpânire pe toți“, scria Valuev, acum președinte al Consiliului de Miniștri. Aleksandru „pare obosit și vorbește de o iritare nervoasă pe care încearcă să o ascundă“, adăuga Valuev, după o vizită la Țarskoe Selo, șocat să vadă un „suveran pe jumătate distrus“ înconjurat de polițiști și cazaci. „Pământul se cutremură, clădirea riscă să se năruie, proprietarul presimte vag primejdia, dar își disimulează anxietatea.“

După împușcăturile din Piața Palatului de Iarnă, țarul a „primit o scrisoare anonimă“, care l-a tulburat atât de mult, încât nici la miezul nopții „nu mi-era somn…“, spunea el. E posibil să fi fost o amenințare teroristă la adresa Katiei Dolgorukaia și a copiilor, care locuiau în casa de pe Cheiul Englezilor. Imediat după război, pe 24 aprilie 1878, împăratul îi recunoscuse în secret pe copii, dându-le titlul princiar Iurievski — unul dintre numele originale în familia Romanov — și, așa cum sublinia impresionată Katia, numele întemeietorului Moscovei, Iuri Dolgoruki.

Aleksandru nu putea să o protejeze pe Katia. După ce s-a frământat săptămâni întregi, a aranjat în secret ca ea și copiii să fie mutați la etajul trei din Palatul de Iarnă, aproape de apartamentele curtenilor, dar departe de locul unde soția sa zăcea muribundă la etajul doi. Țarul se bucura nespus că puteau fi „toți împreună“: „ce mult îmi place când mă trezesc dimineața și văd că ești în pat lângă mine, cu ochii închiși, mai frumoasă ca oricând în odaia noastră luminată de soare“, îi spunea el Katiei.

Dar Adlerberg, ministrul Curții, dezaproba acest aranjament. „Din decență și cu un tact rafinat, își amintea Adlerberg, țarul nu mi-a pomenit nimic despre acel subiect incomod, iar eu am pretins că nu știu nimic.“

Pe 10 mai 1879, în Crimeea, gândindu-se pe malul mării la situația lui disperată, Aleksandru se simțea ca un erou romantic:

> Dacă aș fi un scriitor adevărat, aș începe să notez așa în jurnalul meu: ce zi frumoasă de mai în acest paradis al naturii, dar ce iad în sufletul meu. Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, cât de trist poate fi să trăiești potrivnic inimii tale, legat într-un mariaj care este doar politic. Ideile mele, sentimentele, pasiunile mele toate sunt departe de colivia mea imperială. Toți se prefac că nu văd și închid ochii la ce se întâmplă, dar cât de brusc se vor trezi la realitate în ziua când…

Peste câteva zile, unsprezece conducători ai organizației „Pământ și Libertate“ s-au întâlnit clandestin într-o pădure de lângă Lipetsk pentru a înființa o facțiune teroristă, „Voința Poporului“, alegând un Comitet Executiv format din douăzeci și cinci de membri, printre care se număra o tânără ștearsă, Sofia Perovskaia, descendentă din nobilii Razumovski, nepoată a ministrului de Interne din vremea lui Nicolae I și fiică a unui guvernator al Sankt-Petersburgului. Aceasta era amanta lui Andrei Jeliabov, creierul acțiunilor teroriste. „Împăratul a distrus în a doua jumătate a domniei lui aproape tot ce-a făcut bun în prima parte“, au stabilit ei. „Comitetul Executiv l-a condamnat la moarte pe Aleksandru al II-lea.“

Țarul a aflat repede despre acest complot. „Mă simt ca un lup hăituit de vânători“, scria el pe 30 august.[501]

*

La 17 noiembrie 1879, Aleksandru al II-lea a plecat din Crimeea cu trenul. Existau două trenuri și două rute posibile. Primul tren transporta întotdeauna personalul și bagajele, în timp ce țarul călătorea în al patrulea vagon din al doilea tren imperial, la o jumătate de oră în urmă. Când al doilea tren a trecut prin Rogașka Zastava, o explozie colosală a răsunat în aer. Teroriștii, conduși de Sofia Perovskaia, cunoșteau bine obiceiurile lui. Dar, în mod atipic, țarul călătorea în primul tren, din cauză că trenul pentru personal se stricase. Amatorismul funcționarilor din Secția a Treia nu putea face față ingeniozității unor asasini-sinucigași, dar cu toate astea au fost arestați doi teroriști care transportau dinamită: unul a dezvăluit identitatea liderilor organizației, pe când celălalt, după cum nota Alekansdr pe 4 decembrie 1879, „avea un plan al Palatului de Iarnă; sufrageria însemnată cu o cruce, ceea ce cu siguranță nu este lipsit de semnificație. Sub sufragerie sunt gărzile mele. Dumnezeule, s-au infiltrat chiar și printre soldați?“

*

Paza și securitatea la Palatul de Iarnă, remarca unul dintre servitori, un tâmplar pe nume Stepan Halturin, erau uimitor de slabe: în timp ce mulți demnitari nu puteau trece liber prin intrările principale ale Palatului de Iarnă, ușile din spate erau deschise zi și noapte, la cheremul oricărei cunoștințe de prin taverne a celui mai de jos servitor.

Halturin era surprins de acest lucru, deoarece se număra printre asasinii din facțiunea Voința Poporului și zilnic introducea clandestin în palat nitroglicerină, pe care o ascundea sub pernă. „Se făceau percheziții frecvente, dar superficiale, așa că nimeni nu s-a gândit să ridice perna (norocul meu!), ceea ce ar fi însemnat distrugerea mea.“ La un moment dat, tâmplarul a fost chemat să repare ceva în biroul lui Aleksandru; țarul era acolo, dar Halturin nu s-a încumetat să ucidă un om pe la spate. Halturin a adunat atât de multă dinamită, încât se intoxicase. A trebuit să o depoziteze într-un cufăr din pivniță, sub sufrageria însemnată cu o cruce. Teroriștii plănuiau să-l ucidă nu numai pe țar, ci și întreaga familie imperială.

*

Pe 1 ianuarie 1880, „țarul mi-a spus, povestea Katia, că intenționa să arate Rusiei un semn de încredere cu prilejul împlinirii a 25 de ani de domnie[502] — își dorea să acorde societății o mai largă participare la discutarea treburilor importante ale statului“. I-a dat ordin lui Valuev să întocmească planul.

În seara aceea, Aleksandru a auzit „veștile de la Cannes. *Ea* nu mai are mult de trăit“. „Ea“ era împărăteasa. Pe 9 ianuarie, l-a trimis pe Adlerbeg să o aducă pe țarina muribundă. „Nimeni nu mi-a cerut părerea“, a spus Marie. „Până și o cameristă bolnavă ar avea parte de mai multă considerație.“

Pe 23 ianuarie, Kostia a prezidat o ședință la Palatul de Marmură, unde Sașa „a fost atât de vehement și critic, încât de câteva ori m-am văzut nevoit să-l înfrânez…“. Sașa a reușit să zdrobească planul — „Înseamnă începutul unei constituții care nu ne este nicidecum de folos!“ Un sistem electoral n-ar face decât să le dea putere „avocaților guralivi!“ Țarul nu s-a dat bătut, însă „văd din ce în ce mai mult că eu (și Sașa) suntem total diferiți ca oameni“.

*

În palat, „se întâmplau lucruri stranii tot timpul“, își amintea Aleksandra Tolstoia. „Neglijența era de neînțeles.“

Comandantul Palatului de Iarnă, generalul Delsal, a primit avertizarea despre schema palatului, dar „a luat-o drept o fabulație“. O singură persoană simțea primejdia, totuși. „Ideea unui nou atac mă urmărea necontenit“, își amintea Katia. „Când am sosit, am poruncit servitorilor noștri să-i ceară comandantului să inspecteze odăile muncitorilor.“ Generalul Delsal m-a asigurat că „fuseseră luate toate măsurile, dar în sinea mea nu puteam fi liniștită… Pe măsură ce zilele treceau cu o cumplită rapiditate, eram foarte îngrijorată și ore în șir reflectam la măsurile de siguranță. Vedeam din păcate că autoritățile erau pe jumătate adormite și lipsite de energie“. Odată, a simțit mirosul înțepător de nitroglicerină, însă toți au insistat că era doar o scurgere de gaz lampant.

În adâncul pivniței, tâmplarul Halturin avea 110 kilograme de nitroglicerină. În fiecare zi, trecea pe lângă Jeliabov în Piața Palatului și spunea: „Nu“.

Imediat după ora 6 p.m., pe 5 februarie, pe un viscol năprasnic l-a salutat calm pe Jeliabov și a zis: „E gata“. Avea 135 kilograme de nitroglicerină. Firele au fost legate. Cincisprezece minute pentru a ieși afară. Cei doi teroriști priveau spre palatul luminat. Dineul familiei era pregătit.

*

Din cauza ninsorii, musafirul țarului, prințul Alexander de Hessen, fratele împărătesei și tatăl noului prinț al Bulgariei, întârziase. Țarul i-a trimis pe fiii săi Sașa și Vladimir să-l aștepte la gară. La ora 6:15 p.m., un servitor a anunțat că prințul sosise și, ca de obicei, Katia l-a însoțit pe țar pe coridoarele palatului, înainte de a se întoarce în apartamentul lor. Aleksandru l-a primit pe cumnatul său în Sala Mareșalilor și l-a îmbrățișat. Tocmai se pregăteau să pornească spre Sufrageria Galbenă, când, la 6:20 p.m., „podeaua s-a ridicat ca la un cutremur de pământ. Lămpile cu gaz din galerie s-au stins, s-a făcut întuneric complet“, scria prințul de Hessen, „iar aerul s-a umplut de un miros dezgustător de praf de pușcă“. Marii duci au alergat „spre Sufrageria Galbenă“, își amintea Sașa, „de unde venise zgomotul; am găsit toate ferestrele explodate, pereții plini de fisuri, aproape toate candelabrele stinse și totul acoperit de praf și tencuială“.

Doi valeți „nubieni“ negri, cu fața și uniformele roșii acoperite de tencuială albă, ca niște mumii, stăteau în poziție de drepți. Clopotele de incendiu răsunau pretutindeni. Cei doi teroriști din Piață, satisfăcuți că țarul era mort, au pornit spre o casă conspirativă. „În curtea mare, era o beznă neagră și se

auzeau urlete cumplite, scria Saşa. Eu şi Vladimir am alergat imediat spre camera regimentului de gardă, ceea ce nu a fost uşor, întrucât luminile erau stinse, iar din cauza fumului gros abia se putea respira.“

Împăratul s-a năpustit spre apartamentul amantei lui, strigând „Katia!“ şi s-a întâlnit cu un servitor, de la care a confiscat un sfeşnic. „Nu-mi mai simţeam picioarele, inima îmi stătuse în loc şi eram aproape nebună“, spunea Katia. A început să sune clopoţelul care se auzea în biroul lui Aleksandru — niciun răspuns. Apoi, a auzit „glasul îndrăgit strigând: «Vin, îngerul meu adorat»“. S-au îmbrăţişat, pe urmă au căzut în genunchi în faţa icoanelor din dormitorul ei. Zâmbind, el a zis: „Vasăzică asta e ceea ce se numeşte o explozie de «gaze». Oh, Doamne, mi se rupe inima când mă gândesc la victime. Mă duc la locul detonaţiei“.

Saşa a ajuns acolo primul. „Scena era cumplită: întreaga cameră a gărzilor fusese aruncată în aer şi totul se prăbuşise la o adâncime de doi metri în pământ, iar în acel morman de cărămizi, tencuială, dale şi moloz zăceau peste cincizeci de soldaţi acoperiţi de praf şi sânge.“ Doisprezece dintre ei erau morţi; şaizeci şi nouă erau răniţi. „Un tablou sfâşietor!“, îşi amintea ţareviciul. „Nu voi uita niciodată acea grozăvie cât timp voi avea de trăit.“ A venit ţarul: „Am plâns… santinelele erau îngropate toate la posturile lor!“

„Pe scări, culoare, era agitaţie, haos, praf, miros de gaz, nota Miliutin, iar la intrare, m-am întâlnit cu familia imperială. Împăratul m-a chemat în biroul lui. Ca înainte, a dat dovadă de o perfectă stăpânire de sine, văzând o nouă manifestare a mâinii lui Dumnezeu salvându-l pentru a cincea oară.“ Însă nu era mulţumit de felul cum poliţia îşi făcea treaba: „Am început să mă îndoiesc de eficienţa măsurilor de securitate. În ciuda planului detaliat al Palatului, descoperit de noi, nimeni nu înţelesese nimic. Ca de obicei, au percheziţionat cu aceeaşi neglijenţă şi au raportat că totul era bine!“

Miliutin era uluit: „Toată lumea îşi pune aceeaşi întrebare — unde mai poţi găsi tihnă şi siguranţă, dacă nemernicii au ajuns să pună bombe chiar şi în palatul regal?“

Saşa era isteric, spunând: „Suveranul trebuie să părăsească imediat maleficul Palat de Iarnă“. „Nervii tuturor sunt atât de încordaţi, încât ai senzaţia că totul poate sări în aer în orice moment“, nota Kostia, care simţea teroriştii pretutindeni în jurul lui, doar că „noi nu-i vedem, nici nu-i cunoaştem; nu avem nici măcar cea mai mică idee despre numărul lor“. Romanovii „trăiau într-o fortăreaţă asediată“, reflecta nepotul ţarului, Sandro, fiul adolescent al lui Mihail. „Cine ştie dacă

valetul care ne aduce cafeaua nu lucrează pentru nihiliști; orice coșar ar putea fi purtătorul unei mașinării infernale.“

Doar împărăteasa muribundă nu știa nimic. A dormit pe tot parcursul tumultului. Împăratul, care avea insomnii, a înțeles că era nevoie de o nouă ordine: „Noaptea va fi un sfetnic bun“.[503]

*

„Panica persistă, scria Kostia, circulă zvonuri teribile.“ Cu toate astea, existau manifestări de simpatie pentru atentatorii cu bombe. „Nimeni nu mai sprijină guvernul acum“, și-a dat seama Miliutin. În fiecare zi, țarul se consulta cu generalii Drenteln și Gurko, dar „amândoi se comportă de parcă ar fi niște observatori ai evenimentelor. Cu toate astea, unul este comandantul jandarmilor, iar celălalt guvernator-general. Niște imbecili!“, a conchis Valuev. În 8 februarie, Sașa a propus numirea unui dictator militar, adăugând amenințător: „Dacă ții la viața ta, trebuie să accepți proiectul meu“.

„Am refuzat categoric“, a spus Aleksandru, însă a doua zi i-a convocat pe miniștri, împreună cu guvernatorii-generali Gurko (Sankt-Petersburg) și Loris-Melikov (Harkov). „Toți au fost de acord cu fiul meu. Prin urmare, a fost creată Comisia Administrativă Supremă. Toți au aprobat cu entuziasm.“ Dar cine urma să fie dictatorul?“ Atunci, împăratul „i-a surprins pe toți“.

*

„I-am conferit putere totală lui Loris-Melikov — prerogative de putere atât de extinse, încât Loris va fi considerat probabil un dictator.“ A fost bine inspirat făcând această alegere.

Mihail Loris-Melikov, în vârstă de patruzeci și patru de ani, nu era rus și nici măcar nu avea o locuință în Sankt-Petersburg, însă avea vederi largi în politică și era înzestrat cu inteligență emoțională. Descendent al vechii nobilimi armene, un bărbat fermecător, cu favoriți negri înfoiați, ochi căprui scânteietori și o siluetă zveltă, își făcuse un renume în 180 de bătălii împotriva otomanilor și musulmanilor *murizi*. În Harkov, ținuse terorismul în frâu prin represiune combinată cu conciliere — deviza lui; soldații l-au poreclit „Coadă-de Vulpe Colț-de-Lup“. Fiind armean, curtenii îl considerau un „oriental flexibil și viclean“, o imagine pe care o exploata, tachinându-i: „Unii spun că armeanul Loris nu-i bun de dictator“. Pobedonoșțev, povățuitorul țareviciului, credea despre el că era „un panglicar, un manipulator — capabil, inteligent și abil“. Acum, era atât de puternic, încât rivalul lui, Valuev, l-a poreclit „Mihail al II-lea“.

Saşa „este încântat de victoria lui“, scria Aleksandru al II-lea, însă ştia că Palatul Anicikov, reşedinţa lui Saşa, era cartierul general al opoziţiei. Loris îl măgulea pe Saşa: „Din prima zi când am fost numit, am jurat să acţionez în aceeaşi direcţie ca Alteţa Voastră, considerând că succesul lucrării ce mi-a fost încredinţată depinde de asta“. La început, Loris şi Saşa au fost apropiaţi. „Cu mare viteză, şi-a creat doi patroni — Palatul de Iarnă (ţarul) şi Anicikov (Saşa)“, comenta Pobedonoştev cu amărăciune. „Pentru Majestatea Sa, (Loris) a devenit o necesitate, un paravan contra primejdiei. Înlesneşte comunicarea Ţareviciului cu Majestatea Sa şi propune răspunsuri ferme — un fir al Ariadnei pentru ieşirea din labirint.“

„Să dea Dumnezeu ca Loris să reuşească să demaşte cuibul revoluţionarilor, astfel încât să am şi eu un pic de siguranţă“, scria Aleksandru. „Dacă nu, e mai bine să mă retrag… ca să evit o catastrofă. N-au decât să-şi încerce mâna cu neîmblânzitul meu fiu!“

Loris s-a apucat energic de treabă, nu doar pentru „a zdrobi revolta, ci şi cauza şi sprijinul ei“: a clarificat procedura judiciară, a abolit taxa pe sare, a liberalizat presa şi universităţile, i-a potolit pe studenţi: „Am reuşit în sfârşit să-l dau afară pe (ministrul Educaţiei Dmitri) Tolstoi, geniul rău al pământului rus“, se lăuda Loris.

A desfiinţat Secţia a Treia şi a reorganizat poliţia secretă, îngrozit de incompetenţa care domnea în rândurile ei. Ingeniozitatea lui creativă era remarcabilă pentru un soldat. Totuşi, această instituţie rămânea neadecvată scopului: pentru a-i urmări pe teroriştii şi a-l potoli pe ţarevici, Loris l-a numit în Comisie pe omul de încredere al lui Saşa, poliţistul Piotr Cerevin. Dar, în mod uimitor, în loc să infiltreze agenţi printre teroriştii, generalul Cerevin a urmărit o conspiraţie evreiască mitică, raportând pe 6 aprilie 1880: „Toţi capitaliştii evrei au intrat într-o cabală iudaică universală, cu scopuri ostile întregii populaţii creştine“. Apoi, la ora 2 p.m., pe 20 aprilie, când Loris cobora din trăsură, un tânăr a tras în el; contele s-a ferit, lăsându-se jos, dar pe urmă s-a repezit la asasin şi l-a imobilizat — o faptă admirabilă —, predându-l cazacilor săi. „Ah, biată libertate, câte crime se comit în numele tău!“ scria ţarul, impresionat de calmul lui Loris în momentul atentatului. Cincizeci de mii de spectatori, inclusiv Dostoievski, au asistat la spânzurarea teroristului în Piaţa Semionovski. Dar societatea era ambivalentă: după aceea, romancierul s-a întâlnit cu editorul Aleksei Suvorin. Amândoi au convenit că, deşi îi urau pe teroriştii, niciodată nu aveau să informeze poliţia cu privire la vreun complot.

La Palatul de Iarnă, Aleksandru și Katia discutau despre detaliile execuției, pe care micuțul Gogo le asculta fascinat.[504]

*

Katia vorbea din ce în ce mai mult despre politică. „Mă îndeamnă să iau măsuri tot mai drastice contra nihiliștilor“, nota Aleksandru pe 16 martie, „și zice că trebuie să spânzurăm (teroriști), să spânzurăm necontenit pentru a stinge această mârșavă revoltă.“ Dar „eu detest când se amestecă în politică“. Katia îl sâcâia, de asemenea, să facă mai multe aranjamente pentru copii. Împărăteasa era pe moarte. Aleksandru era chinuit de sentimentul vinovăției. Pe 21 mai, s-a dus să o vadă. Doctorul Botkin i-a spus că împărăteasa avea să mai supraviețuiască o noapte, așa că țarul a plecat la Țarskoe Selo, unde se aflau Katia și copiii.

A doua zi dimineață, împărăteasa Marie a fost găsită moartă: „Dumnezeule, primește la Tine sufletul ei și iartă-mi mie păcatele mele“, scria Aleksandru la 22 mai. „Viața mea dublă se încheie astăzi. Regret, dar Ea (Katia) nu-și ascunde bucuria. Vorbește deja despre legalizarea imediată a situației noastre; mă ucide această neîncredere. Voi face totul pentru ea, dar nu împotriva interesului național.“

Pe 23 mai, împăratul a hotărât să se însoare cu Katia, după o perioadă de doliu scurtă, de numai patruzeci de zile. „Dacă nu ne-am fi așteptat la noi atacuri, nu ne-am fi gândit niciodată să ne căsătorim“ atât de repede, explica ea. Pe 24 mai, împăratul i-a împărtășit un secret și mai mare: „Voi da poporului o constituție completă“. Dar Katia era „exuberantă ca un copil“, visând deja la căsătoria lor. „Katia nu m-a agasat niciodată atât de mult.“ I-a promis că o va încorona împărătească pe 1 august 1881. Apoi, după ce a luat hotărârea de a oferi Rusiei o nouă împărătească și începuturile unei constituții, a decis la 4 iulie: „Mă voi retrage“ în sudul Franței. La funeraliile Mariei, pe 28 mai, „un fulger orbitor a brăzdat ca un zigzag cerul întunecat“. Țarul s-a înfiorat.

Curtenii au auzit că împăratul urma să se însoare cu femeia desfrânată pe care au numit-o acum „Odalisca“. Pe 30 mai, Sașa s-a dus la el, dar țarul, alegându-și cu grijă cuvintele, a spus că „zvonurile erau neîntemeiate“, la care țareviciul a presupus că nu va avea loc nicio căsătorie. Aleksandru a încercat să clarifice: „Voi trăi cum doresc eu, iar mariajul meu cu prințesa Dolgorukaia este hotărât“, dar „drepturile tale vor fi protejate“. S-au despărțit cu lacrimi în ochi, marcați de o stânjenitoare neînțelegere.

Părintele Bejenov, care îl cununase pe țar cu Marie, a refuzat să-i căsătorească. Pe 5 iulie, prietenul lui din

copilărie, Adlerberg, a făcut o ultimă tentativă disperată de „a-l face să renunțe la hotărâre, invocând impresia neplăcută pe care ar crea-o, dacă nu aștepta să treacă un an de la moartea împărătesei“. Dar Aleksandru putea să moară până atunci. Exista riscul să fie asasinat în orice clipă. „Nu greșea în toate privințele“, recunoștea țarul, „dar eu mi-am dat cuvântul de onoare.“ Adlerberg a remarcat că țarul era „tăcut, palid, derutat și îi tremurau mâinile. Brusc, s-a ridicat și a ieșit din cameră. Ușa s-a deschis și o femeie a pășit înăuntru“. Contele și Odalisca s-au certat. Ea l-a acuzat de neloialitate. Când Aleksandru a băgat capul pe ușă, ea s-a răstit: „Nu, lasă-ne să terminăm“. Pe urmă, Katia a ieșit vijelios din cameră.

„M-am înșelat în privința acestui om“, reflecta țarul. „E o mare nulitate și un șantajist intolerabil.“ Dar v avea sprijinul fratelui său mai mic, Mihail: „Noi nu avem niciun drept să criticăm deciziile lui“.

La ora 3 p.m., pe 6 iulie, la biserica clădită de Aleksandru I în Țarskoe Selo, țarul, în uniforma bleu a regimentului de husari, și Katia, în rochie de mireasă, au fost cununați de părintele Ksenofont Nikolski.[505] Adlerberg a semnat certificatul, deși „m-a uimit prezența lui“. După un mic supeu, cuplul imperial s-a plimbat cu trăsura în jurul parcului. Apoi, Aleksandru al II-lea a semnat un decret: „Cununându-ne legal cu Prințesa Ekaterina Dolgorukaia, poruncim să fie numită Preamărita Prințesă Iuriesvskaia“, „la fel cum se numesc și copiii“. Se temea că „Rusia și Istoria nu mă vor ierta niciodată“, însă „i se luase piatra care îl apăsase pe inimă“, scria Katia, și „era fericit cum nu se poate mai mult pe lume“.

A doua zi dimineață, țarul i-a spus contelui Loris: „Știu cât îmi ești de leal. De-acum, trebuie să le fii leal deopotrivă soției și copiilor“. Loris a început să se consulte cu Katia, care ulterior reflecta: „Remarcabilul ministru a priceput ce aliat prețios avea în prințesă ca soție a țarului“.

Când familia a aflat de mariajul secret, el s-a justificat față de sora lui, Ollie, regină de Württemberg: Katia „a preferat să renunțe la toate distracțiile și plăcerile sociale dorite de tinerele doamne și și-a închinat toată viața persoanei mele“, dar „fără să se amestece în treburile statului, trăiește doar pentru mine, ocupându-se cu devotament de creșterea copiilor“. Sașa considera că mariajul „a distrus pentru totdeauna toate scumpele noastre amintiri din viața de familie“. Așa cum îi scria mai târziu lui Minnie, atunci a fost

„începutul acestor vremuri tulburi, al acestui coșmar cu ochii deschiși“. Sașa clocotea de furie și gânduri negre.[506]

*

Țarul era „un om jalnic și nefericit“, iar „fatalitatea cerească i-a legat soarta de nenorocirea Rusiei; singurele instincte rămase sunt pasiunea surdă pentru putere și senzualitatea“. Acest portret al lui Aleksandru al II-lea nu era descris de un nihilist, ci de cel mai apropiat sfetnic al fiului său Sașa, Konstantin Pobedonoșțev, fostul tutore care îl vizita acum pe țarevici zilnic la Palatul Anicikov.

Înalt, uscățiv și de modă veche, cu buze subțiri, nas coroiat și ochelari groși, Pobedonoșțev arăta de parcă nu fusese niciodată tânăr, nu zâmbise niciodată și nu văzuse niciodată lumina soarelui — de fapt, îi plăcea să meargă la înmormântări. Cândva, redactase reformele legislative ale lui Aleksandru al II-lea și fusese tutorele lui Niksa, însă acum era convins cu înfocare că reformele erau un dezastru. Plin de ură, îi spunea confidentei lui, Ekaterina Tiutceva, fostă doamnă de onoare, că țarul era „dezolant de abominabil“ în dorința lui „de a trăi după legea nesăbuită a burții“. Dar veninul lui se baza pe niște principii. Poreclit Torquemada, Pobedonoșțev era dezgustat de lumea modernă concretizată pentru el în ziare, bursă de valori, democrații și evrei, și își dorea ca Rusia să fi rămas încremenită în epoca lui Nicolae I. „Uite, eu îl plătesc pe vizitiul meu ca să mâne încet“, obișnuia el să spună. Crezând fanatic în autocrație și misiunea slavofilă a Rusiei pentru civilizație, în opinia lui nu exista loc pentru evrei („marea noastră plagă“) sau polonezi[507]. Țarul spunea despre Pobedonoșțev că era un „fanatic disperat“ și un „fariseu“, dar ca să-i facă pe plac lui Sașa, el și Loris l-au numit pe Torquemada în Comisia Administrativă Supremă.

La Curte, doamnele de onoare bombăneau împotriva Odaliscei. Daria Tiutceva, din aceeași cunoscută familie de curteni, a îndrăznit să-i scrie împăratului: „Ați putea și ați vrea să-mi promiteți că niciodată nu voi fi pusă în situația de fi ofensată în sentimentele mele față împărăteasa noastră preaiubită?“. Aleksandru s-a înfuriat, dar i-a răspuns prin intermediul lui Adlerberg: „Dacă această situație nu vă convine, puteți face după cum doriți“. Daria Tiutceva a demisionat fiindcă, așa cum i-a mărturisit Aleksandrei Tolstoia, „nu pot promite să nu fac vreo scenă în public, ba chiar să nu o scuip în față pe prințesa Iurievskaia, cu prima ocazie“. Dar când a plecat, a lansat o cumplită prezicere:

„Am presimțirea că totul se va schimba. În trei sau patru luni, toată murdăria va fi măturată afară din Palatul de Iarnă!“[508]

*

Pe 6 august, Loris a raportat că ordinea fusese restabilită. Împăratul Aleksandru al II-lea l-a numit ministru de Interne, cu sarcina de a se ocupa de poliție, iar ca o favoare făcută lui Sașa au promovat doi dintre oamenii lui, Cerevin ca ministru-adjunct de Interne și Pobedonoștev ca ober-procurator al Sinodului.

Loris l-a sfătuit pe țar să nu plece cu trenul în Crimeea, „temându-se de vreo mașinație infernală“. Când țarul a insistat, i-a rugat pe Katia și pe copii să călătorească într-un alt tren. „O femeie nu trebuie să piardă ocazia de a-și arăta devotamentul“, nota Miliutin. Într-adevăr, „am plecat cu el, ca să putem muri împreună“, își amintea Katia. Țarul a prezentat-o miniștrilor, iar Katia s-a apropiat de Loris, împărtășind liberalismul lui.

La Livadia, Aleksandru al II-lea și Loris au stabilit o reformă radicală — alegerea de reprezentanți din adunările locale, ca membri în Consiliul de Stat, unde urmau să aibă dreptul de a-și da un vot consultativ, dar nu și de a legifera documente.

Împăratul voia să le facă cunoștință lui Sașa și Minnie cu soția lui. Loris a izbutit să-i atragă în Crimeea, dar nu i-a informat că prințesa Iurievskaia avea să fie acolo, decât atunci când se apropiau de Ialta cu vaporul, împreună cu micuțul Nicky și ceilalți copii. „E incredibil, când te gândești“, s-a plâns Minnie. „A așteptat să fim la bordul navei ca să ne prindă în capcană!“ Împăratul aștepta pe chei; pe Katia au găsit-o în apartamentul răposatei împărătese. Sașa a fost politicos, Minnie distantă.

Ostilitatea lui Sașa l-a determinat pe împărat să semneze mai repede un decret secret. „Aceste 3 302 910 ruble sunt proprietatea absolută a soției mele, Preamărita Prințesă Iurievskaia, născută Prințesa Dolgorukaia, și a copiilor noștri“, scria el pe 11 septembrie, transferând banii de la Ministerul Curții la Banca de Stat. A trimis curteni să se documenteze despre încoronarea de către Petru cel Mare a unei țărănci (Ecaterina I), cu care țarul avea deja câțiva copii, și a semnat această anexă la testamentul său:

> Dragă Sașa,
> În eventualitatea morții mele, ți-i las în grijă pe soția mea și copiii. Atitudinea ta amabilă față de ei, pe care ai manifestat-o de la bun început și care a fost o adevărată bucurie pentru noi, mă face să cred că nu îi vei

abandona. Să nu mă uiți și să te rogi pentru tăticul tău, care te iubește tandru.

În ziua când s-au întors, țarul a organizat „un dineu în familie… L-am rugat să mă scuze, fiindcă nu voiam să particip“, își amintea Katia, însă Aleksandru a insistat: „Tu ești soția mea și sunt mândru de tine, iar familia mea trebuie să se încline în fața persoanei care îl face fericit pe tatăl lor“. Katia nu căuta să le câștige bunăvoința: „Nu mi-am dat niciodată aere, dar am știut cum să mă port cu nurorile împăratului… Le-am cedat onorurile, însă nici ele nu trebuiau să uite că eu eram soția Suveranului lor“.

Aleksandru era „îngrozit de câtă răutate“ vedea în jur și o lăuda pe Katia, spunând că „farmecul și frumusețea ta le scot din minți pe celelalte femei, care sunt furioase când văd că toate privirile (bărbaților) sunt îndreptate spre tine“. În afară de asta, „familia ta este mai veche decât Romanovii“ și de naționalitate rusă — „ceea ce îi irita pe cei din familia lui, mai ales pe germani“. Katia era în floarea vârstei. „Această frumusețe, remarca un curtean, se ținea încă bine și, de fapt, se făcuse și mai sclipitoare.“

Minnie îl încuraja pe Sașa, spunându-i că avea tot dreptul să fie furios în amintirea mamei lui. Țareviciul l-a înfruntat pe tatăl său și i-a comunicat că intenționa să se mute în Danemarca. Aleksandru al II-lea i-a răspuns că, dacă Sașa îi ieșea din cuvânt, nu va mai fi el moștenitorul tronului. Sașa a bătut în retragere. Dar când Iurievskaia a venit să o salute pe Minnie la o recepție de la Palatul de Iarnă, „ca să se conformeze protocolului Curții, marea ducesă a dat mâna cu ea, dar nu a sărutat-o, așa cum se așteptase țarul“, nota un curtean. „Împăratul a izbucnit într-un șuvoi de cuvinte mânioase“, exclamând: „Sașa e un bun fiu, dar tu — tu nu ai niciun pic de inimă“. Katia s-a enervat și ea, spunând că „inima lui de aur“ trebuia să tolereze „monștrii din familia lui“, care erau „pe cât de nemiloși, pe atât de prost crescuți“.[509]

Aleksandru era într-o cursă contra timpului, contra teroriștilor și contra fiului său. „Dacă aș avea un înlocuitor destoinic pe care să mă pot bizui“, îi spunea el Katiei, ar fi abdicat deja. Împăratul și-a înfrânat lacrimile când și-a sărutat copiii înainte de culcare: „Când eu nu voi mai fi, să vă gândiți și să vă rugați pentru tăticul vostru, și să nu uitați dragostea lui pentru voi“.[510]

*

Pe 4 ianuarie 1881, în biroul său din Palatul de Iarnă, Aleksandru al II-lea și Loris au aprobat un plan de reforme

care „avea să fie special și solid, dar care nu avea nimic în comun cu… Europa“. Această măsură timidă nu a instituit imediat o democrație liberală, însă cu certitudine a marcat începutul unei schimbări în Rusia. Dinastia Romanov nu se mai putea „sprijini pe o mie de baionete“, spunea Aleksandr Abaza, ministrul de Finanțe cu viziuni liberale, „și pe o armată de înalți funcționari“. Autocrația trebuia să evolueze și să asigure o participare mai largă a maselor. Aleksandru și-a amintit sfatul lui Miliutin: „Aceste reforme sunt singura modalitate de a mă scoate din situația politică gravă în care mă aflu și de a consolida dinastia Romanov“. Dar ar fi putut la fel de bine să accelereze prăbușirea dinastiei, așa cum reformele lui Mihail Gorbaciov au distrus Uniunea Sovietică. În combinație cu ideea proastă de a o încorona pe Katia, s-ar fi putut ajunge la o lovitură de stat reacționară, ca puciul din august 1991 împotriva lui Gorbaciov.[511] Mai plauzibil, ar fi sporit sprijinul pentru autocrație, însă adevărata natură a proiectului depindea de atitudinea țarului, or jurnalele lui demonstrează că el a văzut în asta un pas înainte spre o constituție.

Loris îi aresta pe teroriști. Pe 25 ianuarie 1881, un denunț a dat în vileag o celulă teroristă într-un magazin de brânzeturi de pe strada Malaia Sadova, prin dreptul căruia Aleksandru al II-lea trecea în fiecare duminică pentru a merge să inspecteze trupele pe Manejul Mihailovski. Însă existau două trasee pentru ajunge acolo și nimeni nu știa pe care țarul avea să-l aleagă. Poliția a operat o razie în casa respectivă, dar nu a găsit nimic.

Împăratul părea întinerit[512] de reformă și de Katia — era jovial, comportându-se la „șaizeci și patru de ani ca la optsprezece ani“. A ajuns chiar să i-o prezinte lui Pobedonoștev, dar asexuatul Torquemada a fost scârbit de atracția ei lascivă — „O desfrânată!“ a șuierat el printre dinți.

La un supeu în familie, marele maestru de ceremonii a bătut de trei ori în podea cu toiagul lui cu mâner de fildeș și a anunțat: „Majestatea Sa împăratul și Prințesa Iurievskaia“. Marele duce Sandro, nepotul de cincisprezece ani al țarului, a fost fascinat când „împăratul a pășit vioi în salon, având la braț o femeie uimitor de atrăgătoare“ și „vesel i-a făcut cu ochiul tatălui meu (Mihail)“, înainte de a privi spre „statura masivă a Țareviciului“. Sandro nota: „Nu puteam să-mi iau ochii de la ea — îmi plăcea expresia tristă de pe chipul ei frumos și strălucirea părului ei blond și bogat“. Dar „(Katia) știa că era detestată“ și „frecvent se întorcea spre împărat“, „care șoptea cuvinte de îmbărbătare la urechea ei micuță“. Pe

urmă, la sfârșitul supeului, o guvernantă a adus și copiii. „Ah, uite-l pe Gogo al meu“, a strigat Aleksandru, în timp ce băiatul de șapte ani s-a apucat „să-i rearanjeze favoriții. „Ia spune-ne tu nouă, Gogo, care e numele tău întreg?“

— Prințul Gheorghi Aleksandrovici Iurievski.

— Încântat să te cunosc, prințe Iurievski, a spus împăratul. Apropo, prințe, cum ți-ar plăcea să fii un mare duce?

Fiul adolescent al lui Sașa, viitorul Nicolae al II-lea, „părea foarte bucuros la gândul de a fi dobândit un unchi de șapte ani, când el avea treisprezece ani“. Minnie era îngrozită însă de ideea că acum copiii ei se jucau cu odrasla Odaliscei. După părerea lui Sandro, Katia „ar fi reușit probabil să-i câștige pe bărbați de partea ei, dacă aceștia nu ar fi fost păziți atât de strașnic de femei“. După aceea, mama lui Sandro, Olga, a declarat: „Eu nu o voi recunoaște niciodată pe aventuriera asta vicleană. O urăsc!“

„Bună, rea sau cum o fi ea“, a replicat Mihail, „este măritată cu țarul.“

*

La câteva ședințe desfășurate în Palatul de Iarnă, apoi în Palatul Anicikov, Comisia țarului, prezidată de Valuev, a aprobat planul de reforme, iar Sașa a fost de acord și el. Pe 17 februarie, „am semnat cu mare bucurie“, scria Aleksandru, „și am decis să recitesc documentul în fața Consiliului pe 4 martie“. Loris plănuia să publice decretul despre reforme în aceeași zi cu decretul pentru încoronarea Katiei. Aleksandru era amuzat de această „viclenie armenească, deși mărturisesc că e o soluție inteligentă și plină de tact“.

Sașa se întorsese împotriva liberalului Loris, „furios pe el fiindcă o curta pe prințesa Iurievskaia“. Pobedonoștev observa cum „acest maestru-manipulator-seducător a devenit și mai puternic, fiindcă a descâlcit un nod atât de încurcat în familia îndurerată“, găsindu-și un nou patron „într-o anumită femeie“. Pe urmă, acest ministru s-a dezlănțuit împotriva împăratului, într-o scrisoare adresată confidentei lui: „Iartă-l, oh, Doamne, pe omul acesta, fiindcă nu știe ce face… Mi-e scârbă când mă uit la el!“ Cât despre împărat, acesta intuia lipsa de lealitate din partea lui Sașa: „Ce mult îmi doresc să pot trăi liniștit, fără să simt că cineva apropiat mie calculează numărul zilelor care mi-au mai rămas de trăit“.[513]

*

„Gărzile Palatului sunt absolut de încredere?“, l-a întrebat Loris pe Aleksandru pe 22 februarie.

„Există trădători în propria-mi casă?“, a replicat împăratul. „Dacă da, înseamnă că un biet țăran e mai fericit probabil

decât mine, țarul Rusiei.“ Loris l-a liniștit că nu avea de ce să-și facă griji. Poliția nu o prinsese încă pe Perovskaia, despre care țarul a scris pe 20 februarie că era „o adevărată teroristă capabilă să ucidă pe oricine îi stătea în cale“. Nu au găsit nimic la magazinul de pe Sadova, însă pe 23 februarie o persoană necunoscută a transmis o avertizare Katiei prin fratele ei spunând că „sunt într-o mare primejdie și că trebuie să fiu foarte prudent“. Dar peste patru zile, Loris l-a arestat pe „faimosul Jeliabov“. Poate așa se elimina „marea primejdie“?

Pe 28 februarie, o echipă a poliției sub conducerea unui general a percheziționat din nou casa de pe strada Malaia Sadova, în urma unei informații potrivit căreia teroriștii ar fi dinamitat un tunel de sub drum. Din nou, nu s-a găsit nimic. În cazul cel mai bun, membrii poliției erau neglijenți si incompetenți. În cazul cel mai rău, toți erau niște trădători. Șeful lor era prietenul lui Sașa, Cerevin, ministru-adjunct de Interne, care mai târziu a recunoscut: „Îi datorez lui Aleksandru al II-lea cariera profesională, însă e bine că s-au descotorosit de el, fiindcă altminteri ar fi împins Rusia la dezastru“.

Loris a prevenit-o pe Katia că asasinii erau încă în libertate. „În fiecare duminică“, scria ea, „îl imploram (pe Aleksandru) să nu se ducă la paradă, fiindcă mă chinuia gândul să nu pățească ceva, însă nu suporta să nu treacă în revistă trupele lui preaiubite.“

Adlerberg s-a rugat de țar să nu se ducă a doua zi.

„Uite ce e, Adlerberg“, a zbierat Aleksandru al II-lea. „Ți-am spus și înainte, iar acum îți poruncesc să nu îndrăznești să-mi mai zici mie ceva despre atentate împotriva mea. Luați măsurile pe care tu și (guvernatorul orașului Adrian) Dvorjițki le considerați necesare, dar lăsați-mă pe mine în pace!“ În seara aceea, „am fost nervos“. Doctorul Botkin i-a dat niște picături de valeriană.

A doua zi era duminică, 1 martie. Duminicile, țarului îi plăcea să treacă în revistă regimentele de gardă la Manejul Mihailovski. „Deși pesimist din fire, Loris este bine dispus în această dimineață.“ Aleksandru a aprobat anunțarea reformelor, care urmau să fie ratificate de Consiliu pe 4 martie. Katia l-a implorat să nu participe la parada militară, însă Aleksandru nu voia să îl dezamăgească pe fiul lui Kostia, Dmitri, care urma să apară prima oară în fața trupelor ca aghiotant.

Țarul a făcut două lucruri care îl mulțumeau întotdeauna: a scris în jurnalul său și apoi, ridicând fustele Katiei, a „răsturnat-o pe o masă și a posedat-o“, înainte ca, la 12:45, să

se suie în trăsura lui blindată, un dar de la Napoleon al III-lea, escortat de șase cazaci călare și un altul lângă vizitiu, urmat de două sănii, în una aflându-se colonelul Dvorjițki, iar în cealaltă gărzile de corp imperiale sub comanda căpitanului Koh. „La Manej“, a poruncit el vizitiului, via Canalul Ecaterina.

„Parada a decurs foarte bine“, își amintea Miliutin, care era cu el, „țarul a fost mulțumit și bine dispus, a făcut glume“. După aceea, Sașa s-a întors la Palatul Anicikov pentru dejun, în timp ce țarul i-a poruncit vizitiului: „La Palatul de Iarnă, pe aceeași rută“. Se întorcea pe podul care traversa Canalul Ecaterina.

Informațiile secrete primite despre magazinul de brânzeturi de pe Sadova erau întru totul exacte. Luni de zile, teroriștii lui Jeliabov săpaseră pe sub stradă, ca să-l arunce în aer pe țar după parada lui de duminică. Dacă s-ar fi întors pe cealaltă rută, teroriștii urmau să abandoneze tunelul și să se repeadă să-l ucidă în apropiere de Canalul Ecaterina. Arestarea lui Jeliabov ar fi zădărnicit planul, dacă nu ar fi existat acea obsesie necruțătoare care o anima pe Sofia Perovskaia.

Perovskaia i-a văzut pe jandarmi dispărând din fața magazinului de brânzeturi, ceea ce însemna că țarul se întorcea pe cealaltă rută. A fluturat din batistă, semnalul prin care cei patru teroriști ai ei au primit ordinul să pornească spre Canalul Ecaterina.

Țarul s-a oprit la Palatul Mihailovski, unde el și fratele său Mihail au băut ceai și au stat de vorbă treizeci de minute cu verișoara lor, Elena, fiica Mariei.

La ora 2:15 p.m., țarul s-a urcat în trăsura lui blindată napoleoniană și a pornit spre Canalul Ecaterina. Când convoiul se apropia de Podul Koniușennîi, un tânăr, Nikolai Rîsakov, a aruncat o bombă sub trăsură. Când fumul s-a risipit, s-a văzut că trăsura era intactă, având avariată doar partea din spate, însă unul dintre cazacii călare și un trecător tânăr zăceau în agonie pe stradă, în timp ce un polițist și un alt trecător erau răniți. În vreme ce gărzile l-au prins pe aruncătorul bombei, găsindu-i în haină un pistol și un cuțit, împăratul s-a dat jos din vehicul și și-a făcut semnul crucii. Scăpase cu viață, în mod miraculos, a șasea oară, însă era „nesigur pe picioare și, firește, tulburat“, își amintea Dvorjițki, care l-a întrebat dacă nu pățise ceva.

„Slavă Domnului, nu sunt rănit“, a răspuns Aleksandru. Dvorjițki i-a propus să-l conducă acasă în sania lui, dar în momentul acela l-a auzit pe teroristul arestat adresându-se cuiva din mulțime și a înțeles că mai exista un asasin. I-a

cerut țarului să plece imediat; vizitiul l-a rugat să se suie înapoi în trăsură. „Dar Majestatea Sa, fără să răspundă la rugămințile vizitiului, s-a întors și s-a îndreptat spre trotuarul din lungul canalului“, pășind singur, urmat de colonel și patru cazaci ducându-și caii de căpăstru. „Toți l-au înconjurat pe țar“, care era să cadă, alunecând pe gheață, dar l-a prins la timp Dvorjițki. Aleksandru al II-lea voia să vorbească cu teroristul, Rîsakov, care era imobilizat de patru soldați. „Cum se simte țarul?“ a întrebat un ofițer, care nu-l recunoscuse.

— Mulțumesc lui Dumnezeu, sunt bine, a răspuns Aleksandru. Apoi, a arătat spre morți și răniți. Dar priviți…

— Nu-i mulțumi încă lui Dumnezeu! a strigat teroristul.

Aleksandru l-a întrebat din ce clasă socială provenea și a răsuflat ușurat când a aflat că atentatorul nu făcea parte din nobilime. „Foarte rău că n-ai învățat să te porți!“ l-a dojenit el, după care a pornit înapoi spre trăsură. Dvorjițki l-a implorat din nou pe țar să se suie în sanie. Țarul a ezitat.

„În regulă, dar arată-mi întâi locul exploziei“. Câțiva soldați de la paradă, care sosiseră din urmă, l-au flancat pe țar, împreună cu cazacii și gărzile de corp; în această formație, Aleksandru al II-lea inspecta gaura săpată de bombă în drum, gândindu-se la ce era de făcut în continuare, când un tânăr, Ignațiu Grinevițki, rezemat de balustrada canalului, s-a răsucit brusc și a azvârlit o bombă la picioarele lui Aleksandru. Explozia i-a trântit pe toți la pământ — țarul, Dvorjițki, cazacii. Douăzeci de inși zăceau pe stradă, unii târându-se, alții morți sau zbătându-se. În zăpadă, printre sfărâmături, „vedeai epoleți, săbii și ciozvârte omenești pline de sânge“. Asasinul sinucigaș zăcea și el mort.

Exploziile au răsunat în tot orașul. La Palatul Anicikov, Sașa și Minnie, care îl pregăteau pe fiul lor Nicolae să meargă la patinaj cu vărul Sandro, au auzit detonațiile. S-au uitat unul la celălalt îngrijorați.

Pe malul Canalului Ecaterina, țarul zăcea lângă Dvorjițki, care era „rănit, cu arsuri și asurzit de bubuituri“. Dar, când fumul s-a mai risipit, „am auzit vocea stinsă a Majestății Sale: «Ajutor!» Adunându-mi bruma de puteri rămase“, scria Dvorjițki, „m-am dus imediat lângă țar, care căzuse pe jumătate lungit, pe jumătate șezând, rezemat pe brațul drept. Crezând că era doar grav rănit, am încercat să-l ridic, însă țarul avea picioarele zdrobite și curgea sânge din ele“.

Țarului îi căzuse șapca de pe cap, haina de pe el era ferfeniță, fața era plină de sânge, cu un ochi pe jumătate închis și celălalt ochi holbându-se în gol. „Frig. Mi-e frig“, a murmurat el, exact când Mihail, purtând uniforma de paradă, a sosit cu trăsura și a îngenuncheat lângă el. „Du-mă la

Palat… acolo… să mor acolo!“ a gemut împăratul. În apropiere, un al treilea terorist, Ivan Emelianov, a văzut că nu mai era nevoie să arunce și el o bombă: sângele țâșnea fatal din trupul țarului.[514]

Aleksandru și-a pierdut cunoștința. În loc să-i fi bandajat picioarele cu un garou sau să-l fi dus la spital, oamenii de-acolo, printre care și teroristul Emelianov, l-au ridicat și l-au pus pe sanie, unde țarul a continuat să sângereze tot drumul până la Palatul de Iarnă. A fost cărat pe scara de marmură până sus în biroul său, lăsând în urmă o dâră de sânge. Au tras din alcov patul lui de campanie și l-au întins pe țar acolo, „complet fără cunoștință“, pe jumătate în șezut, cu fața spre fereastră; cămașa descheiată lăsa să se vadă medalia prusacă din jurul gâtului, iar o mână era încă acoperită de mănușa acum însângerată. Mihail a trimis un aghiotant la Palatul Anicikov. Acolo, Minnie ținea în mână patinele lui Nicolae și discuta speriată despre bubuiturile celor două explozii, când au văzut o sanie gonind pe Nevski Prospekt, cu un ofițer stând în picioare pe ea. Au presimțit tot ce putea fi mai rău. Sașa a coborât treptele alergând. Peste câteva clipe, el și Minnie, cu Nicolae și patinele lui, goneau cu sania spre Palatul de Iarnă, unde primul doctor tocmai sosise.

„Primul lucru pe care l-am observat, își amintea doctorul Markus, a fost cumplita mutilare a membrelor inferioare, în special piciorul stâng, care, sub genunchi, era complet zdrobit și plin de sânge; piciorul drept era de asemenea rănit. Cu circulația sângelui întreruptă de răni, ambele picioare erau reci.“ Doctorul a încercat să apese arterele pentru a opri hemoragia. Au venit doctorul Botkin și alți medici, de asemenea. La picioarele patului, Mihail plângea în hohote, în timp ce la palatul său un servitor îi anunța pe Olga, soția lui, și Sandro, fiul lui, că țarul și Mihail fuseseră uciși amândoi. Au pornit și ei în fugă spre Palatul de Iarnă, împreună cu ofițeri din Regimentul Preobrajenski, care au alergat să apere familia imperială.

Când a ajuns la Palatul de Iarnă, Sandro a urmărit „petele mari de sânge negru pe treptele de marmură și, apoi, în lungul coridorului până în biroul țarului“, unde l-a găsit pe tatăl lui, teafăr și nevătămat, ceea ce pentru mama lui, care intrase după el, a însemnat o asemenea ușurare, încât a leșinat. Împăratul „arăta groaznic, cu un ochi închis, celălalt privind fix“. Sașa a strigat: „Cum de s-a putut ajunge la așa ceva!“, în timp ce soția lui, Minnie, ținea încă în mână patinele lui Nicolae. Sandro „s-a agățat de brațul lui Nicky,

care era livid ca un mort în costumul lui albastru de marinar“, și a început să plângă.

„Cuminte, băiete, cuminte“, a spus uriașul Sașa, strângându-l de umeri.

Curteana Aleksandra Tolstoia era în camera ei, când Varenka Nelidova — fosta amantă a lui Nicolae I, acum la vreo șaizeci și ceva de ani — a dat buzna înăuntru: „Împăratul tocmai a fost adus rănit pe o sanie…“ Tolstoia a alergat prin tot palatul ca să ajungă la biroul țarului, unde l-a auzit pe marele duce Vladimir dând ordin soldaților să asigure apărarea Pieței Palatului. Venise întreaga familie; erau acolo Miliutin și Loris, președintele Consiliului de Miniștri. Încăperea era plină de lume. Tolstoia a rămas șocată când l-a văzut pe împărat „zăcând într-o cămașă pe patul lui de campanie, care fusese tras în mijlocul camerei, acoperit cu o cuvertură, din care ieșeau afară picioarele zdrobite — o priveliște îngrozitoare. Am întors capul“.

Brusc, s-a produs o mare agitație. Poate, plin de solicitudine, vreun mare duce încercase să o oprească să intre, însă în clipa aceea Katia, „îmbrăcată pe jumătate, a alergat înăuntru, a căzut peste trupul țarului, sărutându-i mâinile“ și strigându-i numele. Le-a poruncit doctorilor „să aducă perne, să aducă oxigen, să încerce să-l reanimeze pe împărat“.

Marile ducese au început să plângă în hohote. Cu toată masca de oxigen pe care i-au pus-o medicii, țarul respira greu, horcăind. Nu se mișca deloc, a observat Tolstoia — în afară de degetul mic de la mână. „Nu-mi puteam dezlipi ochii de pe chipul lui.“ Părintele Bajenov a săvârșit sfânta taină a împărtășaniei și ungerea cu mir, iar țarul a înghițit vinul liturgic.

Katia și Sașa îi țineau capul. Sașa l-a întrebat pe Botkin cât timp mai avea de trăit tatăl lui. „Cincisprezece minute“, a răspuns doctorul. „O voce răgușită a strigat: «Liniște, vă rog; sfârșitul e aproape!»“ O tăcere profundă domnea în încăperea plină de lume. „Toți își țineau răsuflarea“, își amintea Tolstoia.

„Împăratul a murit“, a anunțat doctorul Botkin la ora 3:30 p.m., punând jos mâna însângerată a țarului, în țipetele sfâșietoare ale văduvei. „Un hohot de plâns cumplit a izbucnit din pieptul tuturor“, în timp ce „prințesa Iurievskaia a țipat ascuțit și a căzut pe jos, ca un copac secerat“, spunea Sandro, „cu capotul ei alb și roz îmbibat acum de sânge“. Sașa, „acum tânărul nostru suveran, stătea aplecat pe pieptul tatălui său, vărsând șuvoaie de lacrimi“. Apoi, „ridicându-se

în picioare, a văzut-o pe prințesa Iurievskaia, s-a dus la ea și a strâns-o în brațe“. Apoi, a îmbrățișat-o pe Tolstoia.

Familia a îngenuncheat la unison în jurul defunctului; „privind în dreapta mea, scria Sandro, l-am văzut pe noul cârmuitor al Rusiei“, Aleksandru al III-lea. „O stranie schimbare se produsese la el într-o clipă“, dispărându-i aerul glumeț și tâmp dinainte.

„Am văzut copiii nelegitimi ai împăratului intrând în cameră, aduși de Madam Șebeko“, scria Tolstoia. „Bieții copilași păreau înspăimântați și nu înțelegeau.“ Apoi, „doi ofițeri din regimentul de gardă au cărat-o în brațe pe prințesa Iurievskaia în apartamentele ei, doctorii au curățat și pregătit trupul împăratului răposat, în timp ce Gogo țipa consternat și speriat“. Toate astea — moartea, urletele sfâșietoare — s-au petrecut în prezența lui Nicolae.

Noul țar, Aleksandru al III-lea, era convins că această tragedie începuse odată cu moartea mamei lui și cu noua căsnicie a tatălui său. „Toate mizeriile au explodat și au înghițit tot ce era sfânt“, îi scria el mai târziu lui Minnie. „Îngerul păzitor a zburat de la noi și totul s-a prefăcut în cenușă, culminând în cele din urmă cu fapta groaznică și de neînțeles din 1 martie.“ Acum, el avea să redea Rusiei sfințenia ei dintotdeauna.

„O flacără ardea parcă în ochii lui calmi“, observa Sandro. „Expresia unei fermități sacre apăruse subit în ochii lui reci și tăioși. S-a ridicat în picioare. Rudele lui așteptau respectuoase.“

„Majestatea Voastră, care sunt ordinele?“, a întrebat șeful poliției.

„Polițiștii s-au pierdut cu firea“, a replicat Aleksandru al III-lea. „Armata va prelua controlul situației. Voi discuta cu miniștrii mei imediat, la Palatul Anicikov.“ Sașa a plecat cu Minnie — „Silueta ei minionă scotea în evidență statura puternică a noului împărat“. Mulțimea se adunase afară, aclamându-l acum pe „acest uriaș bărbos cu umeri ca un Hercule“. Înconjurat de un detașament format dintr-o sută de cazaci de pe Don, în formație de atac, „cu lăncile roșii sclipind în ultimele raze ale amurgului de martie însângerat“, au pornit spre casă la Palatul Anicikov.

Marele duce Vladimir a ieșit să se adreseze mulțimii cu tradiționalele cuvinte rostite la trecerea în neființă a unui țar, alese cu grijă pentru a nu pomeni cuvântul „moarte“: „Împăratul v-a urat să aveți viață lungă!“[515]

*

În orice clipă, era posibil să se producă alte asasinate. „Când te hotărăști să dormi, încuie ușile în spatele tău, nu doar de la dormitor, ci și de la toate camerele alăturate“, îi scria Pobedonosțev tânărului țar. „Verifică soneriile de alarmă înainte să te culci, ca nu cumva să fi fost tăiat vreun fir de plumb. Verifică apartamentele țarului, ca să vezi dacă n-a intrat cineva acolo în timpul zilei.“

Loris a propus continuarea reformelor constituționale, însă Pobedonosțev l-a prevenit pe țar: „Dacă îi auzi că reiau vechiul cântec al sirenei, spunându-ți să mergi mai departe pe calea măsurilor liberale, pentru numele lui Dumnezeu, Majestate, să nu-i asculți! Ar fi ceva dezastruos pentru Tine și pentru Rusia! Răufăcătorii nesăbuiți care l-au ucis pe tatăl Tău nu se vor mulțumi cu noi concesii, vor deveni și mai cruzi.“ Cât despre Loris, „iartă-mi francheța, dar nu-l păstra în funcție pe Loris. Nu am încredere în el. E un impostor. Nu e un patriot rus“. Sașa era „pierdut în indecizie“.

Pobedonosțev căuta un ins dur care să-i zdrobească pe teroriști. „Permite-mi să-ți reamintesc de Baranov“, îi scria el împăratului. „Un om care îți este devotat și care știe cum să acționeze când este necesar.“ Aleksandru al III-lea l-a numit pe căpitanul de marină Nikolai Baranov în funcția de guvernator al orașului, un fantezist grosolan, care fusese degradat de Kostia pentru că născocise fapte eroice navale în timpul războiului. Baranov nu a făcut decât să intensifice starea de panică, bântuind beat peste tot, punând să se sape tranșee în fața Palatului de Iarnă (și găsindu-și timp cumva să o seducă pe tânăra soție a lui Pobedonosțev). Noua lui Comisie pentru Ordinea Publică includea societatea secretă aristocratică pentru paza monarhului, „Escorta Sfântă“. „Drama“, remarca Valuev, „se transformă în comedie.“

Pe 8 martie, Aleksandru al III-lea a convocat o ședință a Consiliului de Miniștri, în care Pobedonosțev s-a lansat într-o lamentație, vestind amenințător „sfârșitul Rusiei. Am ajuns să fiu pradă nu doar confuziei, ci și disperării. Când propun ei un nou parlament bazat pe modele străine?! Acum, când au trecut doar câteva zile de la infama faptă, iar rămășițele pământești ale bunului țar nu sunt încă îngropate“. Denunțând toate reformele liberale ale lui Aleksandru al II-lea, a rostit sentențios: „Constituțiile sunt armele tuturor neadevărurilor și izvorul tuturor intrigilor!“

Peste câteva zile, contele Nikolai Ignatiev, fostul ambasador la Constantinopol, un om lipsit de scrupule, care fusese potolit dându-i-se un post de guvernator în provincie, i-a scris țarului pentru a denunța „schelălăielile evreilor polonezi“ dintr-un „grup mai mare de evrei polonezi care

controlează piața de mărfuri, o mare parte din presă“ și care au astupat glasurile rușilor autentici. Țarul a declarat că Ignatiev era „un rus neaoș“ și l-a numit ministru.

Baranov a descoperit o nouă conspirație și l-a sfătuit pe împărat să plece din capitală. Pe 29 martie, Aleksandru al III-lea și familia lui s-au mutat intempestiv la Gatcina, care avea să devină locuința lor principală. „Când mă gândesc că, după ce am înfruntat tunurile turcilor, am ajuns să mă retrag acum în fața acestor lepre!“, mormăia furios țarul. Dar Pobedonoștev regreta acum că îl promovase pe Baranov, un șarlatan maniac. „Baranov este învăluit în ceață. Nu știu ce face, dar în sufletul meu nu am încredere în el. Teamă mi-e că se întâmplă ceva aici.“ Suspecta că planul lui Baranov era „să-l bage în sperieți pe tânărul țar, ca să-l aibă la cheremul lui“. Măcar Loris prinsese niște asasini. Pe 3 aprilie, Jeliabov, Perovskaia și alți trei au fost spânzurați.

Între timp, țarul i-a poruncit lui Loris să se ocupe de văduva tatălui lui, care continua să locuiască împreună cu copiii la Palatul de Iarnă. Pe 10 aprilie, Loris a convins-o să renunțe la apartament: Sașa i-a oferit o nouă locuință în Sankt-Petersburg, Micul Palat Roz[516]. Katia l-a urât pentru asta.

Liberalii erau în război cu Torquemada. „Trăiesc cu niște nebuni“, spunea Pobedonoștev, „care mă cred un idiot din veacul al șaisprezecelea!“ Se răstea vehement la Loris: „Eu sunt creștin drept-credincios… Voi, păgânilor, vă închinați la idolii libertății, idoli, peste tot idoli!“

Pe 21 aprilie, țarul i-a convocat din nou pe toți la Gatcina. De data asta, Pobedonoștev a fost conciliant, Aleksandru a avut o atitudine pozitivă, iar Loris și Miliutin au plecat triumfători. Dar lucrurile nu erau așa cum păreau. „Vor să ne împingă spre o guvernare reprezentativă“, îi scria țarul lui Pobedonoștev. „Nu voi permite așa ceva.“ Ober-procuratorul a profitat de ocazie, trimițându-i țarului un proiect de proclamație: „Trebuie să te faci auzit“.

„Aprob din toată inima“, a scris țarul pe 28 aprilie. „Ne întâlnim mâine la 2 să vorbim“. Pobedonoștev a venit într-un suflet la Gatcina. În seara următoare, la o întâlnire acasă la Loris, a fost dezvăluită iminenta publicare a unei proclamații imperiale. „Vestea aceasta neașteptată ne-a lăsat ca trăsniți“, își amintea Miliutin. „Ce proclamație? Cine a pregătit-o?“ Pobedonoștev a recunoscut că el. Miniștrii au urlat la el. Pobedonoștev, convins că „ADEVĂRUL e cu mine“, a rupt-o la fugă ca nu cumva „apucatul de Loris, asiaticul,“ să încerce vreo șmecherie armenească.

Liberalii au demisionat.[517] „Voiau să mă prindă în ghearele lor și să mă subjuge“, îi povestea Aleksandru al III-lea fratelui său mai mic Serghei, „dar au dat greș; sunt nespus de fericit că am scăpat de contele Loris, care dacă ar mai fi continuat un pic cu șiretlicurile lui liberale, ar fi adus peste noi zorii revoluției.“ Aleksandru l-a numit ministru de Interne pe Ignatiev (dându-l afară pe fantezistul de Baranov).

Epoca reformelor se încheiase. „În mijlocul imensei Noastre întristări“, a anunțat Aleksandru al III-lea, „glasul lui Dumnezeu ne cere să păzim cu strășnicie cârmuirea. Bizuindu-ne pe vrerea Domnului, suntem pe deplin încrezători în adevărul puterii autocrate.“[518] Țarul avea să guverneze ca un moșier grosolan.

---

[429] *RS*, 1883, nr. 37, pp. 1–3, Aleksandru al II-lea către Gorceakov, despre temerile privind o intervenție armată a Austriei, negocierile de la Viena, bombardamentele de la Sevastopol; 4 iunie 1855, totul nu e pierdut; 11 august 1855, pierderea trupelor glorioase; 3 septembrie 1855, „nu vă pierdeți curajul. Sevastopol nu este Moscova.“; Rieber, pp. 18–19; François Charles Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III* (în continuare, Roux), pp. 1–40; W. E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System* (în continuare, Mosse), pp. 12–25; Figes, pp. 324–410.

[430] Acesta era văr al comandantului militar din Crimeea. Prieten cu Pușkin, apoi aghiotantul lui Nesselrode la congresele din anii 1820, Gorceakov, o bufniță intelectuală cu ochelari rotunzi, îmbrăcat cu o jiletcă de modă veche, din catifea, și o haină lungă, descris de Pușkin ca un „discipol al modei, prieten al înaltei societăți, practicant al unor cutume uluitoare“, știa să recite pe de rost strofe întregi din Schiller și Byron. Promovându-l în funcție pe Gorceakov, țarul l-a scos la pensie pe cancelarul Nesselrode, l-a mutat pe Dolgoruki de la Ministerul de Război la conducerea poliției secrete și l-a numit pe Orlov președinte al Consiliului de Stat. (*N.a.*)

[431] Afacerist cu acțiuni în rafinăriile de zahăr, proprietar de cai de curse, versat în speculațiile la bursă, colecționar de artă, manipulator politic și bun cunoscător al curtezanelor, Morny era el însuși o parte din legenda napoleoniană, fiind un nepot al lui Talleyrand, dar și al împărătesei Joséphine. Organizase lovitura de stat care îl făcuse împărat pe fratele său vitreg. Morny era vlăstarul unei relații de amor dintre contele de Flahaut, fiul lui Talleyrand, și Hortense de Beauharnais, regina Olandei, fiica Joséphinei, soția lui Louis, fratele mai mic al lui Napoleon, și mama lui Napoleon al III-lea. (*N.a.*)

[432] Roux, pp. 41–108; despre misiunea lui Morny, *ibidem*, pp. 109–207; Mosse, pp. 12–52; Figes, pp. 411–465. Despre Morny: Rosalyn Pflaum, *The Emperor's Talisman: The Life of the Duc de Morny* (în continuare: Pflaum, *Morny*). W. Bruce Lincoln, „The Personal Responsibility of Emperor Nicholas I for the

Coming of the Crimean War: An Episode in the Diplomatic Struggle in the Eastern Question", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 1976, nr. 17, pp. 467–483 (în continuare: Lincoln, Aleksandr II Ministers). Aleksandr Bazarov, „Svetleișii kniaz Aleksandr Gorceakov. Iz vospomin o nem ego duhovnika", *RA*, 1896, nr. 1, pp. 328–331; G. L. Kesselbrenner, *Svetleișii kniaz.* Despre diplomația lui Gorceakov: Rieber, p. 73. Misiunea lui Gorceakov și alianța cu Franța, Rusia „se reculege": Mosse, pp. 55–104. Diplomația lui Kostia cu francezii: L. G. Zaharova și L. I. Tiutiunnik (editori), *Perepiska imperatora Alexandra II s velikim kniazem Konstantinom Nikolaevicem. Dnevnik velikogo kniazia Konstantina Nikolaevicea, 1857–1861* (în continuare, Zaharova), p. 17, Aleksandru către Kostia, 20 ianuarie 1857, scrisoarea de la Napoleon sugerând prietenia; 22–29 martie 1857, îl previne pe Kostia în întâlnirea cu Napoleon, ai grijă ce spui, în special lui Napoleon, „Ascultă bine, nu te compromite impunându-ți ideile"; *ibidem*, p. 46, Kostia către Aleksandru, 4 mai 1857, Napoleon nu minte niciodată, dar nici nu spuse vreodată adevărul întreg; *ibid.*, p. 63 — Aleksandru către Kostia, 15 septembrie 1857, M-am întâlnit pe Napoleon, minunat, sincer, dar să vedem ce se întâmplă în practică.

[433] Printre realizările lui, se cuvine să menționăm că Bariatinski a înghițit treptat și ultimele principate georgiene. Întâi, Abhazia, condusă timp de patruzeci de ani de fostul musulman Hamud Bei, care a devenit prințul Mihail Șervașidze; apoi, a fost anexată Megrelia, unde domnea dinastia Dadiani. (*N.a.*)

[434] Rieber, p. 73; Gorceakov despre o atitudine rezervată în Asia, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 2 mai 1857, *ibidem*, p. 103; despre războiul din Caucaz, Rieber, pp. 60–70; *ibid.*, p. 103 — „te îmbrățișez", Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 2 mai 1857; *ibid.*, pp. 142–144, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 7 mai 1861, ar vrea să poată vorbi cu Bariatinski, și 25 aprilie 1861 — are nevoie de Bariatinski aici; Rieber, pp. 72–82 — ideea de a exploata momentul Răscoalei Șipaișilor, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 28 septembrie 1857, despre raportul lui Gorceakov, 28 aprilie 1858, incursiuni în Asia Centrală; *ibidem*, pp. 70–82 — rolul lui Bariatinski și Nikolai Ignatiev, ocazie pentru negoț și a amenința Anglia; *ibid.*, p. 73 — Bariatinski vede o șansă de a distruge armata britanică din Asia Centrală. Bariatinski, viață amoroasă și curaj: Blanch, *Sabres of Paradise*, pp. 392–395.

[435] Morny s-a întors acasă… cu o nevastă. La aproape cincizeci de ani, acest personaj descurcăreț s-a îndrăgostit de o elevă de la Institutul Smolnîi, prințesa Sofia Trubețkoi, posibil o fiică nelegitimă a lui Nicolae I. După căsătorie, Aleksandru și Marie au venit în vizită la soții Morny, înainte ca el să se întoarcă la Paris, unde avea să devină președintele Corpului Legislativ. Răsplătit cu titlul de duce, Morny a murit prematur în 1865, privându-l pe Napoleon al III-lea de singurul om care l-ar fi putut salva. (*N.a.*)

[436] Încoronarea: *Vojidanii koronații. Venceanie russkih samoderjțev. Țerkovnîi obriad koronovaniia i podrobnoe opisanie trioh koronații nineșnego stoletiia*, p. 129; Roux despre Morny, p. 150; Pflaum, *Morny*, pp. 172–175; Wortman, pp. 196–209.

[437] Elena a fost patroana spirituală a lui Anton Rubinstein și a fratelui acestuia, Nikolai, amândoi pianiști și compozitori evrei. Anton Rubinstein a cântat la seratele ei din Sankt-Petersburg și în fața membrilor familiei Romanov la Nisa. Împreună au creat Societatea Muzicală Rusă, în 1859, și Conservatorul, în 1862. L-au susținut pe tânărul Ceaikovski care, la nouăsprezece ani, a participat la cursurile de teoria muzicii în Palatul Mihailovski, care era al Elenei. (*N.a.*)

[438] Miliutin și fratele său Dmitri, militar, erau nepoții contelui Pavel Kiseleff, președintele comisiei pentru problemele țăranilor, în timpul lui Nicolae I, cel care realizase niște reforme limitate referitoare la țăranii de pe domeniile statului. În timp ce Miliutin pregătea emanciparea șerbilor, fratele său Dmitri era șef de stat-major al armatei din Caucaz, sub comanda lui Bariatinski, iar în scurt timp avea să devină ministru de Război. (*N.a.*)

[439] Aceasta se bazează pe corespondența lui Aleksandru al II-lea cu Kostia și Bariatinski; despre Kostia, vezi W. Bruce Lincoln, *The Great Reforms: Autocracy, Bureaucracy and the Politics of Change in Imperial Russia* (în continuare, Lincoln, *Reforms*), pp. 44–46; caracterul lui Rostovțev, *ibidem*, pp. 76–78; lucrările Comisiei de Redactare, *ibid.*, pp. 80–85; W. Bruce Lincoln, *Nikolai Miliutin: An Enlightened Russian Bureaucrat of the 19th Century* (în continuare: Lincoln, *Miliutin*); despre disputele din interiorul aparatului birocratic, sprijinul acordat de Elena, disensiunea dintre Rostovțev și Comisia de Redactare, *ibid.*, pp. 48–62; Ben Eklof, John Bushnell și Larissa Zaharova (editori), *Russia's Great Regorms 1855–1881* (în continuare, Eklof): Larissa Zaharova, „Autocracy and the Reforms of 1861–1874 in Russia", pp. 19–38; despre Aleksandru al II-lea, *ibid.*, pp. 21–22; despre Rostovțev, *ibidem*, p. 27. Personalitatea lui Kostia, frații corespondează despre chestiunea șerbiei: Zaharova, p. 65, Aleksandru impresionat de mulțimi (și frumuseți), Aleksandru către Kostia, 16 august 1858; Kostia îl încurajează pe Aleksandru, *ibid.*, p. 66, Kostia către Aleksandru, 19 august 1858; *ibid.*, p. 88 — mare entuziasm, Aleksandru către Kostia, 1 februarie 1859; *ibid.*, p. 98 — Kostia către Aleksandru, 11 martie 1859, soluția este împroprietărirea cu pământ, plus garanții din partea guvernului; *ibid.*, p. 122 — Kostia către Aleksandru, ședința comitetului pentru analiza finală și eu ca președinte, dezbateri încinse, 10 octombrie 1860; GARF, 722, 1, p. 684, Aleksandru către Kostia, 19 octombrie 1863, eu unul te aprieciez; Zaharova, pp. 270–309: jurnalul lui Kostia despre lupta împotriva retrograzilor, despre numirea la conducerea comitetului principal și discuții încinse, 29 septembrie 1860 până la 5 martie 1861. Rolul jucat de Elena Pavlovna și Bariatinski: Rieber, pp. 48–49; despre legătura dintre reforma în armată și reforma privind șerbia, calea spre emancipare, *ibidem*, pp. 28–54; scrisori către Bariatinski despre șerbie, *ibid.*, p. 108, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 2 noiembrie 1857, mare entuziasm pentru eliberarea țărănimii; *ibid.*, p. 110, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 22 noiembrie 1857, Nazimov, decret oficial. Elena, serate de joi amuzante: R. Fillip-Miller (ed.), Elizabeth Narishkin-Kurakin, *Under Three Tsars* (în continuare, Narishkin), 34.

[440] Și acestea nu erau singurele vești bune din imperiu. „În Asia, tocmai am obținut două succese imense“, îi spunea Aleksandru lui Bariatinski. Nikolai Muraviev, energicul guvernator-general al Siberiei răsăritene, stabilise o nouă frontieră, pe fluviul Amur, cu China, care acceptase relații comerciale zonale cu Rusia. „Poziția noastră în Asia devine mult mai puternică astfel!“ Aleksandru al II-lea l-a ridicat pe Muraviev la rangul de conte, cu supranumele „Amurski“. În condițiile în care situația Rusiei în Europa era dificilă, Imperiul Chinei aflat în declin i-a dat Rusiei posibilitatea de a se extinde. (*N.a.*)

[441] 1858, succese vs. Șamil: Rieber, pp. 106–126, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 14 ianuarie 1858, reală bucurie; 19 mai 1858, nou și strălucit rezultat; 20 august 1858, Șamil, un personaj extraordinar, și două mari rezultate în Extremul Orient, pe Amur, grație lui N. N. Muraviev-Amurski; 18 septembrie 1858, succes strălucit; Rieber, pp. 126–33, 20 aprilie 1859, cel mai frumos cadou; 28 iulie 1859, cucerirea satului Dargo; 10 august 1859, inima plină de bucurie; 11 septembrie 1859, Șamil capturat; 7 decembrie 1859, Bariatinski mareșal.

[442] Șamil a fost surghiunit în Kaluga, unde a trăit cu nevestele, fiii și alaiul lui până când i s-a permis să meargă în hagialâc la Mecca; a murit în 1871. Aleksandru al II-lea i-a trimis lui Bariatinski Ordinul „Crucea Sfântului Gheorghe“ și bastonul de feldmareșal. După înfrângerea lui Șamil în partea de nord-est a Caucazului, triburile cercheze au continuat lupta de rezistență, deși mai slab organizată, până când Bariatinski i-a învins și pe ei, gonindu-i din sate și trimițându-i în surghiun în Imperiul Otoman, o tragedie în care 400 000 de cerchezi au fost deportați și mii dintre ei au pierit. Cerchezii fuseseră din vechime o națiune războinică, din rândurile lor recrutându-se, în secolul al XIII-lea, mamelucii (corp de oaste special, creat în Egipt), care în 1250 au răsturnat dinastia Aiubizilor, înlocuind-o cu sultanatul mameluc. În timpurile moderne, cerchezii formează și azi gărzile de corp ale dictatorilor Assad în Siria și ale regilor Hașemiți în Iordania. După douăzeci de ani de războaie în Caucaz, Bariatinski s-a îmbolnăvit, iar în locul lui a fost numit ca vicerege al Caucazului fratele țarului, marele duce Mihail, care a continuat epurarea etnică a cerchezilor. Bariatinski a rămas confidentul lui Aleksandru al II-lea și l-a propus pe șeful statului-major, Miliutin, ca ministru de Război. (*N.a.*)

[443] Șamil capturat: Rieber, pp. 126–133, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 20 aprilie 1859, cel mai frumos cadou; 28 iulie 1859, cucerirea satului Dargo; 10 august 1859, sufletul plin de bucurie; 11 septembrie 1859, Șamil capturat; 7 decembrie 1859, Bariatinski mareșal; *ibidem*, p. 49, despre cariera ulterioară a lui Bariatinski — a demisiona sau nu din funcția de vicerege, îl numește pe Mihail ca succesor și problemă personală delicată, 26 noiembrie 1862. Despre tragedia cerchezilor, vezi Oliver Bullough, *Let Our Fame Be Great*. O cunoaște pe Katia Dolgorukaia: GARF, 678, 2, 389, pp. 1–2, memoriile prințesei Iurievskaia.

[444] Țăranii nu mai puteau să fie cumpărați sau vânduți ca niște mărfuri, nu mai puteau să fie bătuți cu biciul, însă rămâneau în continuare la cheremul unei justiții arbitrare. Puteau să dobândească proprietăți, să se căsătorească și să facă

negoț, însă eliberarea nu era completă: continuau să aibă aceleași obligații de a munci pe moșiile foștilor stăpâni. După șapte ani în care au fost puse la punct detaliile noilor reglementări, s-a stabilit ca guvernul să achite moșierilor aproximativ 80 la sută din valoarea pământurilor preluate de țărani. Țăranii trebuiau să achite diferența. Obștile țărănești puteau să dețină și ele pământuri. (*N.a.*)

[445] Pe 10 septembrie 1863, președintele SUA Abraham Lincoln a semnat Proclamația de Emancipare, eliberând astfel 6 milioane de sclavi negri. Rusia și America, i-a spus țarul ambasadorului american la Sankt-Petersburg, erau „legate printr-o simpatie reciprocă în cauza comună a emancipării". În timpul Războiului Crimeii, America sprijinise Rusia, având același dușman — Marea Britanie. În timpul Războiului Civil din SUA, Anglia și Franța erau de partea Confederației, însă Aleksandru al II-lea i-a susținut pe unioniști, trimițând flota rusească din Marea Baltică la New York și flota rusească din Pacific la San Francisco, timp de șapte luni. Autocrația și democrația rămâneau aliate. (*N.a.*)

[446] Zaharova, p. 98, Kostia către Aleksandru, 11 martie 1859, soluția; *ibidem*, p. 122, Kostia către Aleksandru, analiza finală; GARF, 722, 1, 684, Aleksandru către Kostia, 19 octombrie 1863, pp. 270–309, Kostia vs. retrograzi, 29 septembrie 1860 până la 5 martie 1861; 1 ianuarie 1861, o epocă foarte importantă în existența milenară a Rusiei; discursul țarului în fața Consiliului de Stat, 28 ianuarie 1861; ziua semnării, 19 februarie 1861; anunțul, 5 martie 1861; Rieber, 7 martie 1861, semnarea. Semnarea decretului: Lincoln, *Reforms*, p. 86. Reforma în justiție și administrația locală: *ibidem*, pp. 99–143; Eklof, pp. 19–38; vezi eseul L. G. Zaharova, „Autocracy and the Reforms of 1861–1874 in Russia"; despre Aleksandru al II-lea; autocrația de la Aleksandru al II-lea la Bismarck, *ibidem*, p. 35.

[447] Daniel Dunglas Home era un mediu scoțian, fiul nelegitim al contelui Home, care, la începutul anilor 1850, devenise celebru în America, grație capacității de a face el însuși levitație și de a intra în contact cu morții, care în timpul ședințelor de spiritism își anunțau prezența prin țipete (scoase de Home în transă), ciupituri, pocnete și ciocănituri. A câștigat numeroși adepți, dar a stârnit și mult scepticism, în special din cauză că ședințele de spiritism se desfășurau întotdeauna pe întuneric. Cei care l-au observat cu atenție, au văzut că folosea membre false și își scotea pantofii folosindu-și piciorul gol! Revenind în Europa, a ținut ședințe de spiritism pentru aristocrație, scriitori și membrii din familiile regale, inclusiv Napoleon al III-lea și Eugénie care, înduioșați de piciorul lui gol, au crezut că era mâna unui copil mort. Sosind în Sankt-Petersburg în 1858, când avea douăzeci și cinci de ani, Home a cunoscut-o pe Sanny, soția lui Kostia, care, mistică din fire, a aranjat în luna iulie a acelui an primele trei ședințe la care au participat Aleksandru al II-lea și Marie, împărăteasa văduvă Mouffy și Kostia (Elena, „Intelectuala Familiei", a refuzat să participe), plus amanta țarului, Aleksandra „Tigroaica" Dolgorukaia, și curteana Anna Tiutceva, care a consemnat totul în jurnalul ei. Așezați în jurul unei mese rotunde în întuneric, a fost ca și cum „un foc lăuntric (…) radia" din Home. Masa s-a ridicat de la sol, inelul lui Mouffy i-a fost smuls de pe degete,

toți au simțit ciupituri: „asta a provocat țipete de frică, teroare și uimire… Suveranul a primit o revelație… spiritul împăratului Nicolae și al tinerei mari ducese (Lina)“. Ambele spirite au răspuns la întrebările Suveranului, ciocănind în literele alfabetului, însă toți cei de față au fost frapați de răspunsurile „neadecvate și fără substanță“ pe care țarul le-a primit. Home a prosperat în Rusia, însurându-se cu o tânără din nobilimea rusă, avându-l drept cavaler de onoare pe Alexandre Dumas. A revenit de două ori în Rusia. După moartea soției, s-a însurat a doua oară, tot cu o rusoaică. A murit în 1886. (*N.a.*)

[448] În 1860, când țarul l-a întrebat pe arhitectul său dacă putea să folosească aceeași marmură ca Voronțov la Alupka, i s-a spus că nu-și putea permite așa ceva. I-a construit în schimb, la Livadia, un Mare Palat din piatră, sumbru și înghesuit pe două etaje, plus Micul Palat, din lemn, pentru moștenitorul său la tron. Crimeea a devenit o stațiune de vacanță, preferată de familia Romanov și aristocrație. (*N.a.*)

[449] „Regula mea, așa cum îi explica el mai târziu amantei lui, este să discut cu cei din anturajul meu doar despre lucrurile pentru care ei sunt răspunzători. Însă nu împiedic niciodată pe nimeni, nici pe frații mei, nici pe alții, să vorbească deschis cu mine, dacă ei simt nevoia să-mi spună niște lucruri. Cât despre toate chestiunile grave pentru care nu pot fi responsabil de unul singur, las să fie discutate în prezența mea în Consiliu, astfel încât, atunci când aprob hotărârile, toți să se implice alături de mine, iar dacă nu vor, n-au decât ori să se supună, ori să-și dea demisia.“ Aleksandru îl avertiza pe Bariatinski: „Ministrul răspunde în fața mea pentru sfera lui și tu pentru sfera ta, iar datoria mea este să mă asigur că niciunul dintre voi nu își depășește limitele“. (*N.a.*)

[450] Tiutceva, pp. 27–27, 40–42; Aleksandra Dolgorukaia „Tigroaica“; *ibidem*, p. 170 — distracție, 27 iunie 1854; *ibid.*, p. 304 — leșin, 20 noiembrie 1855. Marie refuză să se dezbrace: C. Melnik (ed.), Tatiana Botkine, *Au Temps de Tsars*, pp. 31–32. Vești despre Niksa: GARF, 641, 1, p. 16, Aleksandru al II-lea către Marie, 19 august 1863. Cod secret între Aleksandru al II-lea și Marie: GARF, 677, 1, 4, pp. 5–6, A. Adlerberg către Aleksandr Aleksandrovici, 15 august 1880. Amantele lui Aleksandru al II-lea: Dolgorukaia, Labunskaia, Makova, Makarova, Korazzi: L. Liașcenko, *Alexandr II*, pp. 131–132. Bismarck în grațiile Romanovilor și loji pline de femei frumoase: Jonathan Steinberg, *Bismarck: A Life* (în continuare, „Steinberg“), pp. 150–157; la balet, *ibidem*, p. 156. Ședințele de spiritism ale lui Daniel Home, 10 iulie 1858; 5 noiembrie 1858; 5 ianuarie 1859 — în Tiutceva, pp. 396–397, 433–435 și 443–445. Vezi și John Casey, *Afterlives: A Guide to Heaven, Hell and Purgatory*, pp. 373–374. Plimbarea zilnică, privire intensă: Fanny Lear, *Romance of an American in Russia*, p. 58. „Țarul organizator“: Eklof, pp. 75–78; vezi și eseul lui Alfred J. Rieber, „Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms“, pp. 58–84. Caracterul lui Aleksandru: K. K. Merder — fire misterioasă, *RS*, pp. 57–430; Rieber, p. 126, în situația mea mult calm și înțelepciune, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 14 decembrie 1858; *ibidem*, p. 104, 20 mai 1857, fiecare ministru răspunde în fața mea pentru îndatoririle lui; așa-zisul progres și suspiciunea ziariștilor/scriitorilor, *ibid.*, p. 117, Aleksandru al II-lea către

Bariatinski, 6 martie 1858; *ibid.*, p. 120, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 7 iulie 1858, legătura autocratică dintre Suveran și Dumnezeu ne dă nouă putere; GARF, 678, 2, 283, p. 15, obligațiile prerogativelor mele impuneau îndatoriri pe care nu le puteam neglija, 17 mai 1872; GARF, 687, 2, 283, p. 20, Aleksandru explică Katiei Dolgorukaia felul cum el guvernează ca autocrat în asociere, 23 februarie 1874; Robert R. Franklin, „Tsar Alexander II and President Abraham Lincoln: Unlikely Bedfellows?“, *University of Hawaii at Hilo, HOHONU History*, 2012, nr. 10, pp. 74–84.

[451] Totuși, represiunea a fost atât de blândă, încât un socialist arestat, Nikolai Cernîșevski, a putut nu numai să scrie în celula de închisoare, ci și să publice prima lucrare despre revoluție, *Ce-i de făcut?*, un roman ideologic al cărui erou de tip nou, Rahmetov, era „omul special“, atât de devotat revoluției, încât considera că, în numele ei, nu trebuia precupețită nicio suferință umană: „cu cât e mai rău, cu atât e mai bine“. Dacă primii radicali fuseseră nobili înstăriți, această nouă generație era formată din membri școliți ai unei clase de jos, *inteligheția*, dintre care mulți începeau să formeze primele celule revoluționare, visând la asasinate și răscoale. (Lenin, care nu se născuse încă, avea să citească de cinci ori această carte — „o influență covârșitoare“.) (*N.a.*)

[452] Rieber, p. 117, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 6 mai 1858, vigilență severă, niciodată un fan al *literatorilor*. Revolte poloneze/italiene: Rieber, pp. 84–86, și Aleksandru al II-lea către Bariatinski, despre revoluțiile din Italia, 23 iulie 1860; intrigile lui Napoleon în Italia, 12 septembrie 1860; slăbiciunea lui Gorceakov și nevoia de a vorbi cu Bariatinski, 7 martie 1861; revolta polonă și nevoia de a auzi ideile tale, 25 aprilie 1861; în căutarea unui nou vicerege, 5 iulie 1861; a cădea la înțelegere cu un asemenea guvern, Napoleon, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 12 septembrie 1860. Diplomația, criza din Italia și revolta din Polonia: Mosse, pp. 116–130. Franța, Italia, Polonia: Roux, pp. 266–325.

[453] GARF, 641, 1, 15 scrisori despre călătoriile lui Niksa: Aleksandru către Marie, 19 august–6 septembrie 1863, și Niksa către împărăteasa Marie, iunie 1862. Pobedonoșțev: Robert F. Byrnes, *Pobedonostsev: His Life and Thought* (în continuare, Byrnes), p. 33. Prea prost/bătaia cu perne: Tiutceva, p. 223, 7 martie 1856.

[454] „Doar de când am sosit aici (în Petersburg) am ajuns să cred în război“, explica Bismarck. După trădările austriecilor, Rusia avea să ajute mereu Prusia „pentru a găsi o modalitate de a-și lua revanșa față de Austria“. Într-adevăr, „împăratul, calm și blajin cum pare, tună și fulgeră când vorbește despre asta“. Bismarck era atât de apropiat de Romanovi, încât se bucura de „statutul de «diplomat» trimis în sânul familiei“. Însă cea mai bună prietenă a lui acolo era împărăteasa văduvă, Mouffy (sora preferată a lui Wilhelm), de care aproape că s-a îndrăgostit platonic: „găsesc ceva matern în bunătatea sufletului ei și pot vorbi cu ea, de parcă aș cunoaște-o din copilărie… Aș putea să ascult vocea ei profundă și râsul onest, ba chiar și dojenile ei ore în șir…“ Când a condus-o odată la plecarea într-o vacanță, „a fost atât de încântător… încât îmi venea… să sar pe vas și să călătoresc cu ea“. (*N.a.*)

[455] Portretul lui Bismarck se bazează pe Steinberg, pp. 4–6, și perioada cât a fost ambasador la Sankt-Petersburg, *ibidem*, pp. 147–153; despre prietenia apropiată cu Mouffy, *ibidem*, pp. 151–152; expune planul complet lui Disraeli, *ibidem*, p. 174; criza Schleswig-Holstein, *ibidem*, pp. 210–227.

[456] În vreme ce sănătatea țareviciului continua să se înrăutățească, de cealaltă parte a Atlanticului, pe 2 aprilie, imediat după capitularea Confederației, Abraham Lincoln a fost asasinat într-un teatru din Washington, DC, ca parte a unei conspirații concertate menite să lichideze conducerea unioniștilor. Când a primit vestea, împăratul, extrem de emotiv din fire, a plâns, a poruncit să se intoneze rugăciuni la Catedrala Maicii Domnului Kazanskaia și i-a scris lui Mary Lincoln, spunându-i că președintele „era cel mai nobil și cel mai glorios creștin din generația noastră, un far călăuzitor pentru întreaga lume, un om plin de curaj, tenacitate și dorința de a face bine“. (*N.a.*)

[457] Minnie către tatăl ei și scrisoarea reginei Louise către regina Victoria, citată de Coryne Hall, *Little Mother Russia: A Biography of the Empress Maria Feodorovna, 1847–1928* (în continuare, Hall), pp. 17–26; GARF, 641, 1, 16, Aleksandru al II-lea către Marie, 19 august 1863.

[458] Aleksandr Aleksandrovici și căsătoria cu prințesa Dagmar, marea ducesă Maria Fiodorovna (în continuare numiți în note Aleksandru al III-lea sau Sașa și Minnie): scrisoarea împărătesei Marie, 17 septembrie 1867, citată în Greg King, *Livadia in the Reign of Aleksandr II*. Aleksandru al III-lea: Wortman, pp. 250–257, despre Aleksandru al III-lea către tutore, schimbarea de atitudine a curtenilor. Importanța lui Niksa în viața lui Aleksandru al III-lea și noile responsabilități: Aleksandru al III-lea către Maria Fiodorovna, 22 mai 1884 și 11 aprilie 1892. Aleksandru al II-lea și Meșcerskaia: Hall, pp. 27–29.

[459] La scurt timp după aceea, președintele SUA Andrew Johnson a trimis o delegație pentru a-l felicita pe Aleksandru al II-lea care biruise moartea: „Îi mulțumim lui Dumnezeu care a cruțat poporul rus de o mare durere. Pericolul învins prin Grația Divină nu poate decât să ne amintească profunda noastră amărăciune pentru uciderea celui care a fost Conducătorul și Părintele națiunii (americane)“. Aceste bune relații au readus în discuție chestiunea „Americii rusești“. Fort Ross (inițial Fortăreața Ross), portul rusesc din California, fusese întemeiat de Compania Ruso-Americană în 1812, însă fusese vândut unor particulari în 1841. Împăratul Pavel I acordase companiei monopolul comerțului în Alaska, administrată din New Archangel (Sitka de azi), însă negoțul american și britanic a subminat profiturile rușilor, mai ales în condițiile în care Vladivostok a devenit un port mai important. Kostia considera că Alaska era un handicap financiar, fiind totodată imposibil de apărat din punct de vedere militar și, în același timp, o posibilă sursă de conflict cu America. La 16 decembrie 1866, Aleksandru al II-lea, Kostia și Gorceakov au căzut de acord să-l împuternicească pe baronul von Stoeckl, ambasadorul rus la Washington, să negocieze cu Secretarul de Stat al SUA, William Seward, vânzarea provinciei Alaska pentru o sumă de minimum 5 milioane $. La 18 martie 1867, Alaska a fost vândută pentru 7,2 milioane $. Ziarele americane luau în derâdere tranzacția, numind-o „prostia lui Seward“. (*N.a.*)

[460] Asasinat: Ruud, p. 31. Îngerul păzitor, 4 aprilie 1866: GARF, 678, 2, 129, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia (sau Katia, în note), 4 aprilie 1880. Katia, primele întâlniri cu Aleksandru și conversația în ziua asasinatului: GARF, 678, 2, 289, pp. 1–5, prințesa Iurievskaia (Katia Dolgorukaia), memorii nepublicate (în continuare: Katia, *Memorii*). Înfățișarea lui Aleksandru în 1865: Théophile Gautier citat în E. M. Almedingen, *The Emperor Alexander II*, p. 205.

[461] A dat afară doi dintre prietenii săi personali care răspundeau de securitate: prințul Aleksandr Suvorov-Italiiski, liberal convins și guvernator-general al Petersburgului, care studiase la Sorbona (nepotul generalisimului), și șeful poliției secrete, Vasili Dolgoruki (ultimul ministru de Război din timpul lui Nicolae I). Călăul din Polonia, Muraviev, a primit misiunea de a investiga conspirația. Între timp, zdrobirea Poloniei s-a intensificat. Chiar și cei mai liberali dintre ruși, confruntați cu o rebeliune în Polonia, s-au transformat în naționaliști opresivi. Aleksandru al II-lea a încercat să interzică folosirea limbii poloneze, ucrainene și lituaniene, simultan a promovat însă nu numai limba finlandeză, ci și înființarea unui Parlament la Helsinki, unde o statuie a mărinimosului „Alexander II“ este și astăzi în picioare. Iată, așadar, care pot fi incoerențele unui imperiu multinațional. (*N.a.*)

[462] Tentativa de asasinat (1865): Ruud, p. 31. Influența dominantă a lui Șuvalov, GARF, 678, 2, 277, p. 20, Aleksandru al II-lea, *Dnevnik*, 24 august 1871; Ruud, pp. 31–39; L. G. Zaharova (ed.), „Dmitrii Miliutin“, *Dnevnik, 1873–1875* (în continuare, „Miliutin“), p. 75, 31 decembrie 1873, și prăbușirea 1 ianuarie 1875; Lincoln, *Reforms*, pp. 76–78; Rieber, pp. 50–51, împotrivirea lui Șuvalov la reforma șerbiei. Șuvalov la putere, ambiția de a fi Bismarck, Tolstoi — educație clasică, control administrativ, Pahlen luptă împotriva independenței justiției: Eklof, pp. 75–78 — vezi eseu Rieber, „Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms“. Șuvalov, Secția a Treia și Jandarmii: Ruud, pp. 29–31. Trepov a creat garda de corp a țarului, cu patruzeci de oameni; și primele birouri ale siguranței, Okrannoe Otdelenie, demiterea lui Șuvalov, preferi la Londra, nu-i așa?: Daly, vol. 1, pp. 17–23. Meșcerski despre caracterul lui Șuvalov: Kniaz' Vladimir Petrovici Meșcerski, *Moi vospominaniia* (în continuare, Meșcerski), pp. 119–336.

[463] M.E. s-a măritat cu bogătașul Paul Demidov, a cărui familie cumpărase titlul princiar napoleonian „San Donato“, însă în nici doi ani tânăra a murit la nașterea unui copil. (*N.a.*)

[464] Căsătoria, probleme cu Minnie, bețiile, nașterea lui Nicolae al II-lea: Hall, pp. 41, 53, 57; Wortman, pp. 250–257; Beech, vol. 1, p. 101.

[465] Joseph Frank, Dostoievski, pp. 244–282, 372–405, 601–616; Rosamund Bartlett, *Tolstoy: A Russian Life*, pp. 118–179; Geoffrey Hosking, *Russia and Russians*, p. 306; Orlando Figes, *Natasha's Dance*: Dostoievski despre țărănime — p. 221; despre suflet — *ibidem*, p. 331; despre națiunea slavă — *ibid.*, pp. 335, 338; concepție despre Europa coruptă — *ibid.*, p. 65. Control polițienesc: Daly, vol. 1, pp. 20–22; Ruud, pp. 27–31.

[466] Katia Dolgorukaia, amintiri din 1 iulie 1866: GARF, 6782, 283, p. 30 Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 1, 2 și 3 iulie 1877. Aleksandru către Marie, triste aniversări: GARF 641, 1, p. 32, Aleksandru al II-lea către Marie, 20 octombrie 1879. „*Bingerles*“, cea mai fericită zi: GARF, 678, 2, p. 283, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 1 ianuarie 1871. Colecție privată, plăcerea ca o nebunie: Dolgorukaia către Aleksandru al II-lea, 13 noiembrie 1871; plăcere imensă, 11 noiembrie 1871. „Primul tête-à-tête“: GARF 678, 2, 289, pp. 3–5, memoriile Katiei.

[467] Paris: GARF, 678, 2, 283, p. 32, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 7 iulie 1879. „Ne iubeam la nebunie, nimic altceva nu mai exista pentru noi“: GARF, 678, 2, 120, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 23 februarie 1878. Asasinat, înger păzitor: GARF, 678, 2, p. 129, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 4 aprilie 1880. Țareviciul Aleksandru către Meșcerski, 7 iunie 1867 și 10 septembrie 1868. Napoleon a cauzat moartea lui Nicolae I: GARF, 678, 2, 289, p. 23, jurnalul lui Aleksandru al II-lea despre moartea lui Napoleon al III-lea, 28 decembrie 1872. Relatarea lui Șuvalov despre escapada de la Paris, povestită lui Tolstoia: N. I. Azarova (editori), Aleksandra Tolstoia, *Zapiski freilinî: Pecealnîi epizod iz moei jizni pri dvore* (în continuare, Tolstoia), pp. 97–100. Fericire la Paris și rugăciune: colecție privată, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 29 ianuarie 1868. Paris, aranjament pentru întâlnire/unul în brațele celuilalt/să fugim în America: GARF, 678, 2, 289, pp. 8–10, memoriile Katiei.

[468] GARF, 678, 2, 289, p. 23, jurnalul lui Aleksandru despre moartea lui Napoleon al III-lea, 28 decembrie 1872. Prusia în anii 1870, Prusia nu va uita niciodată/noua uniformă prusacă/piatra care mă apasă: GARF, 678, 2, 277, p. 4, jurnalul lui Aleksandru, 26 februarie, 27 februarie, 2 martie 1871. Vecin puternic: GARF, 678, 2, 278, p. 18, jurnalul lui Aleksandru, 2 septembrie 1872. Unchiul Wilhelm și balerinele, cel mai bun prieten al Prusiei: GARF, 678, 2, 279, p. 5, jurnalul lui Aleksandru, 15–25 aprilie 1873, Războiul Franco-Prusian și renunțarea la Tratatul de la Paris; Steinberg, pp. 286–311. Rusia abrogă Tratatul de la Paris: Mosse, pp. 158–183; Roux, pp. 465–498, porcii de prusaci: Igor Vinogradoff (ed.), „Some Russian Imperial Letters to Prince V. P. Meshchersky (1839–1914)“, *Oxford Slavonic Papers*, 1862, nr. 10, pp. 11–18 (în continuare: Scrisorile lui Meșcerski), Aleksandru al II-lea către Meșcerski, 9 august 1870. Reforma armatei: Lincoln, *Reforms*, pp. 143–158. Reforme militare și rivalitatea dintre Miliutin și Bariatinski: Eklof, pp. 139–158; John S. Buchnell, „Miliutin and the Balkan War — Military Reform vs Military Performance“; GARF, 7222, 1, 104, p. 55, jurnalul lui Kostia despre reforma armatei, 21 aprilie 1873, bătăliile „îmi dau dureri de cap“; 17 decembrie 1873, tirada lui Pobedonosțev contra egalității cu evreii, 21 aprilie; Miliutin, *Dnevnik*, pp. 21–29, 8 aprilie 1873 până la 2 mai 1873 și pp. 58–80, despre procesul de reformă, 3 decembrie 1873 până la 1 ianuarie 1874; Scott P. Anderson, *The Administrative and Social Reforms of Russia's Military, 1861–74: Dmitri Miliutin against the Ensconced Power Elite*, teză de doctorat, 2010.

[469] Scrisorile și jurnalele lor intime nu au fost utilizate până acum aproape deloc de către istorici, majoritatea textelor fiind nepublicate, deoarece au ajuns abia de curând în arhivele rusești. După moartea lui Aleksandru al II-lea, Katia a luat pe furiș majoritatea scrisorilor la Paris. Câteva scrisori au fost vândute cumva unor cumpărători particulari, însă cea mai mare parte a lor a rămas dată uitării, până când au fost adunate de către familia Rothschild din Franța, care, în schimbul unor arhive bancare capturate de sovietici în al Doilea Război Mondial, le-au predat arhivelor rusești, unde până în prezent nu au fost catalogate. În timpul domniei lui Nicolae al II-lea, câteva dintre jurnalele lui Aleksandru al II-lea și unele scrisori de-ale lui către Katia au fost colecționate în cadrul arhivelor, dar au fost considerate prea șocante pentru a fi publicate. Memoriile Katiei, pe care le-am folosit de asemenea aici, au fost scrise după moartea lui Aleksandru al II-lea și nu au fost publicate nici ele. (*N.a.*)

[470] Scoică, în limba franceză în text. (*N.t.*)

[471] În micul ei cerc, Katia sporovăia cu sora ei Maria și cu tovarășa ei de încredere Vera „Vava“ Șebeko, amândouă „foste“ amante, mai mult sau mai puțin îndrăgostite de țar, ceea ce complica lucrurile. Șebeko era adesea o mesageră între ei și flirta intens cu el. Cel puțin o dată a intrat peste el când era gol pușcă — spre marele lui amuzament: „A văzut totul!“. În scrisorile lui, Aleksandru numea uneori vaginul Katiei „Vava“. Întrucât Șebeko fusese amanta lui înaintea Katiei, era neclar unde începea o Vava și unde se termina cealaltă: „Complimentele mele lui Vava de la al meu *bingerle* care subit este foarte înarmat!“. Un „menaj în trei“ era greu de presupus, dată fiind gelozia Katiei, așa că e posibil să se fi amuzat doar amândoi, tachinând-o pe Șebeko. (*N.a.*)

[472] Scrisori de la Aleksandru al II-lea către prințesa Ecaterina Dolgorukaia și, dacă nu se specifică altfel, toate sunt GARF, 678; datele sunt indicate: GARF, 678, 2, 283, 8, „am făcut-o de patru ori, ești foarte pasională și complet nerațională, am nevoie de odihnă“, 9 februarie 1871; „Detest să întrerup *bingerle*“: Colecție privată, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 6 ianuarie 1868; „Te iubesc cu pasiune, vreau *bingerle*“, Colecție privată, 1 februarie 1868, 11 a.m.; „Vrei ștrengărița mea, îngeraș“, 30 ianuarie 1868, 9:30 a.m.; „Tremurând de nerăbdare gândindu-mă la diseară și *bingerle*“, 29 ianuarie 1868, 10:30 a.m.; „Ce plăcere a fost *bingerle*/ai împărtășit bucuria mea frenetică“, 1 februarie 1868, 4 p.m., Dolgorukaia către Aleksandru al II-lea, „soțul din vis, găsesc desfătare în frenezie, copleșită de imensa plăcere pe care o simt, abia aștept să fie din nou“, 11 noiembrie 1871; Dolgorukaia către Aleksandru al II-lea: „subjugată, vrăjită, plină de un singur simțământ... *Bingerle* a fost magic... M-am lipit de tine și am simțit plăcerea nebunește... Năpădită de tine, am mâncat cu poftă, vreau să fiu în brațele tale, abia aștept să vină ziua de mâine“, 13 noiembrie 1871; Dolgorukaia către Aleksandru al II-lea: „ne epuizăm, tremură totul în mine, abia aștept să se facă mâine 4:45 ca să mă văd cu tine“, 14 noiembrie 1871; Dolgorukaia către Aleksandru al II-lea: „a fost un ceas amețitor și am simțit o plăcere nebună, această tirană scumpă și dragă“, 14 noiembrie 1871. Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia: „vreau să admir comoara și tânjesc să fiu în scoica ta, oh, nu mă rușinez, e ceva firesc“, 1

ianuarie 1870; „Strengăriță, tăbărâm unul pe celălalt ca niște pisici și juisăm delirant“, 2 ianuarie 1870; „Încântat să mă afund din nou în tine, scumpa mea“, 5 ianuarie 1870; „Sunt copleșită de *bingerles* pe patul unde tu ai fost deasupra și te-ai lipit de mine, și apoi pe sofa unde e rândul meu, îmi place să te văd fără chiloți“, 1 decembrie 1870; „Ne agățăm unul de celălalt ca niște pisici, fără să mai stăm să ne dezbrăcăm și pe urmă ne punem costumul nostru preferat (goliciunea) până la delir“, 12 ianuarie 1870; „Te-ai lipit de mine și ai stat pe mine și am intrat în scoica ta, ne-am contopit ca unul, am întinerit. Sex de patru ori, foarte pasională și foarte nerezonabilă“, 9 februarie 1871; „Cât de febril soțul tău a intrat în scoica ta în toate pozițiile posibile, am pătruns în chestiuța scumpă când ea a ținut picioarele în aer“, 9 aprilie 1871; „Sex pe sofa, masă și pat“, 5 mai 1871; „Nu pot să mă gândesc fără să nu râd la costumația pe care o purtam când Vava a intrat, oh, ce oroare“, 16 septembrie 1872; „Sex până la nebunie“, 17 mai 1871; „Sex de trei ori, cât de nebuni suntem“, 8 mai 1873; „Nu pot să rezist la scoica ta adorabilă“, 7 noiembrie 1871; „Îmi plac *bingerles* până la delir și am simțit fântâna ta juisând cu mine de câteva ori, ceea ce mi-a sporit desfătarea“, 9 mai 1874; „Toate pozițiile posibile“, 11 august 1875; „Livadia, Crimeea, sexul a fost delicios“, 15 septembrie 1875; „Trupul tău atât de ademenitor. Vava suge de *bingerle* ca o lipitoare“, 14 mai 1876; „Complimentele mele lui Vava de la al meu *bingerle* care subit este foarte înarmat“, 17 iunie 1877; „Amintiri despre prima oară când am făcut dragoste și cum ți-ai scos chiloții“, 1 iulie 1877. Amintirile Katiei despre viața lor împreună: GARF, 678, 2, 289, p. 11, familia lui rea și bunătatea lui; GARF, 678, 2, 289, p. 12, mă duceam după el pretutindeni, nu mă vedeam cu nimeni; GARF, 678, 2, 289, p. 13, boală, doctorii sugerează copii, am tremurat pentru el, nimeni altcineva nu se gândea la el, s-a născut Gheorghi; GARF, 678, 2, 289, p. 14, pat moale, uniforme, toți îl trag pe sfoară. Desenul lui Aleksandru al II-lea cu Katia nud: B. M. Nosik, *Russkie tainî Parija*, 58. Kostia: Beech, vol. 1, pp. 51–63; Nikolai, vol. 1, pp. 69–73; Mihail, vol. 2, p. 171; Mossolov, p. 74. Despre Mihail Nicolaievici: marele duce Aleksandr Mihailovici (Sandro), *Once a Grand Duke* (în continuare, „Sandro“), p. 37.

[473] Kostia se săturase de Sanny, „soția (mea) dată de guvernământ“. „Tatăl meu are doar două pasiuni“, spunea fiul său Nikola, „ambiția și dansatoarea lui“. Kostia locuia în Palatul de Marmură, însă își petrecea cea mai mare parte a timpului cu balerina lui, Anna Kuznețova, și copiii lor, pe Angliski Prospekt. Mihail era un prototip de virilitate; când s-a întâlnit cu împărăteasa Eugénie a Franței, aceasta a exclamat: „Ăsta nu e bărbat, ăsta e armăsar!“. Viceregele Caucazului era însurat cu Olga (Cäcilie de Baden), despre care se credea că era fiică nelegitimă, născută din aventura mamei ei cu un bancher evreu pe nume Haber. Cei șapte copii ai lor au crescut în ambianța exotică din Tiflis și pe un domeniu de 100 000 acri la Borjomi, unde Mihail a construit Palatul Likani, într-o imitație de stil gotic. Mai târziu, Stalin și-a petrecut luna de miere acolo cu soția lui Nadia și, uneori, mergea în vacanță la Palat; edificiul s-a păstrat și este o vilă prezidențială a Georgiei. (*N.a.*)

[474] Scrisori din călătoriile lui Aleksei, în GARF, 641, 1, p. 18; Beech, vol. 1, pp. 123–125.

[475] Aceasta se bazează pe memoriile lui Fanny, în Eva and Daniel McDonald, *Fanny Lear: Love and Scandal in Tsarist Russia* (în continuare: McDonald, *Fanny*), pp. 34–127.

[476] Britanicii, care fuseseră de acord ca hanatul Hiva să intre în sfera de influență a Rusiei, s-au simțit trădați când rușii au cucerit orașul, iar hanul a devenit subordonat Rusiei: coroana lui a supraviețuit mai mult decât cea a Romanovilor, până în 1920. Pe urmă, în 1875, hanatul Kokand, răvășit de un război civil, a fost anexat. Lucrul acesta i-a alarmat pe britanici: premierul Benjamin Disraeli și Secretarul de Stat pentru India, al treilea marchiz de Salisbury, au decis să transforme Afganistanul în propriul lor stat clientelar, pentru a-i opri pe ruși — o decizie care va avea consecințe dezastruoase. (*N.a.*)

[477] Această relatare despre războaiele din Asia Centrală și Hiva se bazează pe următoarele surse: Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia*; Dietrich Geyer, *Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860–1914* (în continuare, Geyer), pp. 86–89; și Peter Morris, „The Russians in Central Asia, 1870–1887", *SEER*, 1975, nr. 53, pp. 521–538. Hiva: GARF, 678, 2, 278, p. 24, jurnalul lui Aleksandru, 11 februarie 1873. Scrisori către Nikola (Nikolai Contantinovici) Fanny, pp. 127–159; Rieber, pp. 72–82; Răscoala din India, oportunitate, Aleksandru al II-lea către Bariatinski, 28 septembrie 1857; Raportul lui Gorceakov, 28 aprilie 1858, explorări în Asia Centrală; *ibidem*, pp. 79–82, Bariatinski și Nikolai Ignatiev, oportunitate; *ibidem*, p. 72, distrugerea armatei britanice?; Miliutin, *Dnevnik*, pp. 36–38, inclusiv raportul lui Kaufman despre cucerirea hanatului Hiva, 17 iunie 1873. Erotismul aventurii imperiale: Petr Valuev, *Dnevnik P. A. Valueva, ministra vnutrennikh del (1861–1876)* (în continuare: Valuev, *Dnevnik*), vol. 2, p. 60, 20 iulie 1865.

[478] Ulterior, Aleksandru al II-lea a fost în vizită la fiica ei și la soacra acesteia, la Windsor. După treizeci și cinci de ani de când fuseseră la un pas de a se îndrăgosti unul de celălalt, regina Victoria spunea despre el că era „foarte amabil, dar teribil de schimbat, atât de slab, atât de bătrân, atât de trist, atât de măcinat de griji", în timp ce el gândea despre ea că era „o proastă bătrână". Cu lacrimi în ochi, Aleksandru i-a mulțumit Victoriei pentru primirea frumoasă făcută fiicei lui, regina simțindu-se și ea înduioșată, cum povestea chiar ea: „am întins mâna spre împărat și am luat mâna împărătesei Marie, tulburată și ea". Locuind la Clarence House în Londra, prințesa Romanov a ofensat Curtea britanică, făcând paradă de gusturile ei intelectuale și pretinzând întâietate imperială asupra oricui, cu excepția Reginei, care și ea dezaproba bijuteriile cu care Maria se afișa, cândva ale Ecaterinei cea Mare, dar oricum „prea bune" pentru o fată de douăzeci de ani. După Sankt-Petersburg, Maria consideră că „Londra este hidoasă, mâncarea englezească — abominabilă, iar vizitele la Windsor și Osborne (cu alte cuvinte, Regina) incredibil de plictisitoare", nota mama ei. Mai târziu, Alfred a devenit duce de Saxa-Coburg-Gotha. După moartea lui Alfred, Maria a rămas în Germania, fiind singurul membru al

familiei Romanov care s-a aflat acolo în timpul Primului Război Mondial. (*N.a.*)

[479] Fanny și-a scris memoriile, *The Romance of an American in Russia.* Șuvalov a blocat publicarea cărții. Expulzată din Franța, călătorind într-o promiscuitate peripatetică profitabilă prin Monaco, Austria și Italia, l-a agățat pe contele Mirafiori, fiul natural al regelui Victor Emanuel al II-lea. În aprilie 1886, a murit în obscuritate la Nisa. Cât despre Nikola, în timpul primului său exil în Crimeea, a avut doi copii cu o tânără nobilă, Alexandra Abaza (ulterior, s-a măritat cu un aristocrat, care a înfiat practic copiii). Transferat la Orenburg, Nikola s-a însurat cu fiica șefului poliției, Nadejda von Dreyer. Împăratul a anulat căsătoria și l-a trimis la Samara, unde Nikola a început să organizeze expediții științifice pentru a investiga posibilitățile construirii unei căi ferate în Turkestan și realizarea unui sistem de irigații în stepe. (*N.a.*)

[480] GARF, 772, 1, 106, pp. 53–60, jurnalul lui Kostia, 10–19 aprilie 1874; jurnalul lui Miliutin, 17 și 18 aprilie 1874; Fanny, pp. 188–269; diplomați SUA citați în McDonald, *Fanny Lear*, pp. 271–299. Maria și Alfred, Victoria — proastă bătrână: GARF, 678, 2, 279, p. 9, jurnalul lui Aleksandru, 5 iulie 1873. Inimă grea: GARF, 678, 2, 279, p. 8, jurnalul lui Aleksandru, 29 iunie 1873; *Queen Victoria's Letters*, vol. 2, pp. 328–339; Fanny, pp. 181–184. Personaj dezagreabil/asta mai lipsea acum: Wilson, pp. 358–361. Maria, ca asistentă a țarului și ducesă de Edinburgh: Hannak Pakula, *The Last Romantic: A Biography of Queen Marie of Roumania* (în continuare, „Pakula"), pp. 25–34. Viața la Clarence House: Maria, regina României, *Story of My Life* (în continuare, „Maria a României"), pp. 3–88.

[481] Miliutin a introdus serviciul militar obligatoriu fără privilegii pentru nobili, o redus durata stagiului în armată și, totodată, a abrogat legea care interzicea recrutarea evreilor, datând din timpul lui Nicolae I, dându-le acestora un tratament egal, cel puțin în teorie. Vechiul patron spiritual al lui Miliutin, prințul Bariatinski, sperase să devină un șef de stat-major puternic, după modelul lui von Moltke în Prusia, și totodată președinte al Consiliului de Miniștri. Dezamăgit, s-a împotrivit reformelor, până când în final a fost pus la punct chiar de Aleksandru al II-lea. Dar, când s-au întâlnit la un dineu, au râs în hohote amintindu-și de vremurile de altădată. Mai târziu, lui Aleksandru i-ar fi prins bine ingeniozitatea lui Bariatinski. Când paladinul său a murit la 26 februarie 1879, Aleksandru a reflectat: „Am pierdut un prieten adevărat". (*N.a.*)

[482] Șuvalov vs. Miliutin, „zbor la tine în fuga calului" pentru sex: GARF, 678, 2, 283, p. 17, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 27 octombrie 1873. Dragul de Gogo: GARF, 678, 2, 283, p. 18, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 14 decembrie 1873. Narodniki: Ruud, pp. 38–40; Daly, vol. 1, pp. 22–25; Frank, *Dostoevski*, pp. 687–693; Figes, *Natasha's Dance*, pp. 220–236. Căderea lui Șuvalov: Miliutin, *Dnevnik*, 75, 31 decembrie 1873 și prăbușirea 1 ianuarie 1875. Preferi la Londra, nu-i așa?: Daly, vol. 1, p. 23; Eklof, pp. 75–78: vezi eseu Rieber, „Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms"; căderea lui Șuvalov, *ibidem*, p. 78.

[483] În anii care au urmat Războiului Crimeii, Aleksandru al II-lea recanalizase apetitul rușilor pentru Ierusalim sub forma unei cuceriri culturale: a sponsorizat Societatea Palestina, a subvenționat pelerinajul anual pe care zevi de mii de ruși îl făceau în Țara Sfântă și a construit un întreg Complex Rusesc la Ierusalim, pentru a-i caza pe pelerini în dormitoare comune spațioase. Însărcinându-l pe fiul său, Serghei, pios din fire, să se ocupe de acest proiect, l-a trimis în pelerinaj la Ierusalim. (*N.a.*)

[484] Pe 30 iulie 1876, Aleksandru al II-lea îi povestea lui Miliutin cum, în urmă cu cincizeci de ani, pe când avea opt ani, el participase călare la încoronarea tatălui său. „De aceea, l-a promovat și el pe nepotul său (viitorul Nicolae al II-lea), la vârsta de opt ani“. „Este timpul ca acest copil să iasă de sub tutela femeilor“, a zis țarul, numind un tutore militar pentru băiat. Țarul îi spunea întotdeauna lui Nicky „Rază-de-Soare“. Vara la Peterhof, Nicky și fratele său Gheorghi obișnuiau să-l viziteze zilnic pe bunicul lor la Palatul Fermei, unde se jucau în biroul lui, în timp ce el lucra. În situații de criză sau chiar când era vreo furtună violentă, Nicky își amintea cum chipul bunicului său rămânea „calm și netulburat“. (*N.a.*)

[485] Wortman, p. 229; Sașa către Minnie, citat, p. 257; Geyer, pp. 68–776. Miliutin, *Dnevnik*, 19 ianuarie 1876 și 8 februarie 1876; lucrurile merg prost pentru sârbi, 31 martie 1876; 14 iunie 1876, Aleksandru al II-lea contează pe Liga celor Trei Împărați; 15 iulie 1876, Aleksandru despre reproșurile pentru atitudinile noastre pasive, pare calm, frământări lăuntrice; 27 iulie 1876, le permite ofițerilor să meargă în Serbia; 30 iulie 1876, țarul își amintește momente din urmă cu treizeci de ani/plan pentru educația lui Nicolae; 1 octombrie 1876, întâlniri cu Aleksandru, Miliutin și Ignatiev, cum să ieșim din capcană; 11 octombrie 1876, Aleksandru se gândește cine să fie comandant suprem al armatei, Nikolai sau Totleben; 16 noiembrie 1876, Serbia în mare dificultate; 8 februarie 1877, necesitatea de a se bizui pe armată. Sașa și Pobedoneștĭev îl critică pe Aleksandru al II-lea: Byrnes, pp. 142–144. Frică și stres, mărturisite Katiei: GARF, 678, 2, p. 105, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 14, 20, 23 august 1876 (la Livadia, se ducea călare să se vadă cu ea, Turcia fără aliați, Prusia, Austria ar putea să ni se alăture), GARF, 678, 2, pp. 106/107, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 23 septembrie; GARF, 678, 2, p. 107, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 6, 11 octombrie 1876. Nicky despre calmul lui Aleksandru al II-lea: Charlotte Zeepvat, *Romanov Autumn*, p. 16.

[486] „Soldatului familiei“, cum i se spunea lui Nizi, „îi plăceau toate femeile, în afară de nevasta lui.“ S-a îndrăgostit de o balerină adolescentă, Ekaterina Cislova, care era venală și desfrânată, dar cu care a avut patru copii nelegitimi. Pentru comoditate, a instalat-o pe Cislova într-o vilă vizavi de palatul lui. Când Cislova era dispusă să facă sex, punea o lumânare la fereastră, o ocazie pentru care Nizi întrerupea orice activitate. Dacă „oferta“ apărea în timpul cinei în familie, un aghiotant venea să anunțe: „Alteța Voastră Imperială, arde în oraș“, până când la un moment dat soția lui, o prințesă Oldenburg, severă și habotnică, s-a rățoit la el: „Nu vă mai frământați atât, arde doar o lumânare!“

Când marea ducesă s-a plâns că soțul ei avea o amantă, împăratul a replicat: „Soțul tău este în floarea vârstei și are nevoie de o femeie. Uită-te la tine, în ce hal te îmbraci!“ L-a părăsit pe Nizi, mutându-se la Kiev, unde trăia cu un preot dubios. Între timp, Aleksandru, indignat de lăcomia Cislovei, care îl ruina pe nesăbuitul de frate-său, l-a pus pe generalul Trepov să o aresteze pentru corupție, o misiune jenantă pentru guvernator, care se culcase și el cu ea. Ulterior, Nizi a obținut eliberarea ei. (*N.a.*)

[487] Constituit după Războiul Crimeii, prin unirea Moldovei cu Valahia, noul stat România îl alesese pe un văr catolic de-al regelui Prusiei, Karl von Hohenzollern-Sigmaringen, ca domnitor și, mai târziu, rege, sub numele Carol I. (*N.a.*)

[488] Această relatare despre război se bazează pe Eklof, pp. 139–158, John S. Buchnell, *Miliutin and the Balkan War — Military Reform vs Military Performance*; B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*; și jurnalul/scrisorile lui Aleksandru al II-lea; GARF, 678, 2, 279, p. 17, jurnalul lui Aleksandru, 1 ianuarie 1877, să mă ajute Dumnezeu; *Bingerle* înarmat, GARF, 678, 2, 283, p. 29, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 17 iunie 1877; GARF, 678, 2, 279, p. 8, jurnalul lui Aleksandru, Bismarck să împiedice coaliția anti-rusească, 20 ianuarie 1877; GARF, 678, 2, 280, p. 2, jurnalul lui Aleksandru, Anglia — de tristă notorietate, 16 martie 1877; GARF, 678, 2, 280, p. 7, jurnalul lui Aleksandru, aliatul nostru Carol al României, 20 mai 1877; GARF, 678, 2, 280, p. 11, jurnalul lui Aleksandru, 14 și 15 iunie 1877, panoramă glorioasă; GARF, 678, 2, 280, p. 12, jurnalul lui Aleksandru, 17 iunie 1877, Disraeli; GARF, 678, 2, 280, pp. 15–16, jurnalul lui Aleksandru, 25 iunie 1877, se gândește la tatăl său; GARF, 678, 2, 280, p. 16, jurnalul lui Aleksandru, 28 iunie 1877, Mihail se retrage. Memoriile Katiei: GARF, 678, 2, 289, pp. 17–19, stupiditatea lui Nikolai, furios din cauza defetismului impardonabil, obosit; Miliutin, 4 iulie 1877; Adlerberg recomandă întoarcerea acasă, 8 iulie; 10 iulie, Nikolai potolit; 12 iulie, vești proaste de la Plevna; 14 iulie, Nikolai nu înțelege problemele; GARF, 678, 2, 280, p. 21, jurnalul lui Aleksandru, 9 iulie 1877, prima bătălie de la Plevna; GARF, 678, 2, 280, p. 25, jurnalul lui Aleksandru, 19 iulie 1877, din nou Plevna.

[489] Împăratul s-a mutat într-o casă mai aproape de Nizi, la Gornîi Studen. Guvernul rus avea acum cartierul general într-o clădire de lângă Dunăre, unde țarul era însoțit de ministrul de Război Miliutin, ministrul Curții Sașa Adlerberg, doctorul Serghei Botkin și fostul guvernator-general al Sankt-Petersburgului, prințul Suvorov-Italiiski. Aici, scria noaptea epistole adresate Katiei, îi primea pe fiii și verii lui la ceai, stătea la taclale cu prietenul lui mai tânăr, ofițerul de artilerie Emmanuel Meșcerski, soțul surorii Katiei, mergea la plimbări pe jos și călare cu Suvorov. Tot aici, l-a cunoscut pe aliatul său foarte puternic, Carol al României, „care crede că țara lui este o mare putere“, înfierând totodată cu regularitate intrigile „acelui porc de Beaconsfield, care hotărăște totul după cum îl taie capul!“ (*N.a.*)

[490] Rușii au încercat din nou să forțeze înaintarea prin pasul Șipka, unde cumnatul Katiei, Emmanuel Meșcerski, și-a pierdut viața. „Sunt îndurerat până în

adâncul sufletului — ce fire nobilă, am pierdut în el un prieten adevărat“, scria împăratul. La scurt timp după aceea (12 octombrie), nepotul său Serge von Leuchtenberg a murit din cauza unei ghiulele care l-a rănit la cap, „o moarte frumoasă, care demonstrează că familia (imperială) a luptat pe front la fel ca alții“. Aleksandru a plâns când a văzut lista ofițerilor din regimentele de gardă răpuși în luptă, oameni pe care el îi cunoștea personal. „Am avut o noapte agitată“, scria el la 5 septembrie, „sunt inconsolabil pentru soarta lui Emmanuel.“ Și copilașul său Gogo era bolnav. Aleksandru, care suferea de astm, s-a îmbolnăvit și el, cu febră mare. (*N.a.*)

[491] Războiul se desfășura și pe frontul din Caucaz, unde Aleksandru îl numise comandant suprem pe fratele lui cel mic, Mihail. Un om minunat și un bărbat superb, Mihail nu avea calități de general de armată, recunoscând în fața statului-major: „Pe timp de război, e mai bine să fii vizitiu, decât comandant suprem“. Generalul Mihail Loris-Melikov, „Armeanul“, spunea că marele duce era „fricos ca un iepure pe câmpul de luptă“. „Sub masca trăsăturilor lui chipeșe și a bunelor maniere, este un incompetent.“ Loris, având toate calitățile care îi lipseau lui Mihail, a repurtat o serie de victorii. (*N.a.*)

[492] GARF, 678, 2, 280, p. 30, jurnalul lui Aleksandru, 29 iulie 1877, (mă) doare sufletul; Miliutin, *Dnevnik*, 6 august 1877, leșinuri/neimpresionat de comandanți; GARF, 678, 2, 280, p. 32, jurnalul lui Aleksandru, 2 august 1877, viața cu curtenii, vești proaste de la Plevna; GARF, 678, 2, 280, p. 35, 7 august 1877, Nikolai, alte atacuri la Plevna; GARF, 678, 2, 280, p. 46, jurnalul lui Aleksandru, 26, 29, 31 august 1877, țarul privește atacul de la Plevna/victimele; Miliutin intervine, 29–31 august 1877; firea fericită a țarului, 3 septembrie 1877; GARF, 678, 2, 280, p. 50, jurnalul lui Aleksandru, 5 septembrie 1877, morți; GARF, 678, 2, 280, p. 54, jurnalul lui Aleksandru, 15 septembrie 1877, Victoria „scorpie“, nebună; GARF, 678, 2, 280, p. 63, jurnalul lui Aleksandru, 27 septembrie 1877, scrisoarea lui Sașa; GARF, 678, 2, 280, p. 67, jurnalul lui Aleksandru, 6 octombrie 1877, Nikolai și balerina pierd încrederea. Părerea lui Sașa despre „stupidul“ comandant Nikolai: RGIA, 919, 2454, p. 61, Aleksandr Aleksandrovici, 21 decembrie 1877. Țarul despre Plevna, către Katia: *bingerle* îți trimite complimente: GARF 678.2.283.29, Aleksandru al II-lea către Katia, 17 iunie 1877; GARF, 678, 2, pp. 114–115, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 13, 18, 20, 21 iulie 1877, trist, Nikolai ignoră superioritatea, cheamă Gărzile; GARF, 678, 2, pp. 114–115, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 13, 14, 18, 24, 30 Iulie 1877. Așteptând căderea Plevnei: GARF, 678, 2, p. 117, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 4, 27 octombrie 1877, vise sexuale, tactica lui Totleben, mobilizează Gărzile, Nikolai pierde încrederea, căsătoria e singurul lucru care ne lipsește; GARF, 678, 2, pp. 117–118, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 16, 18, 20, 24, 28, 29 noiembrie 1877. Aleksandru îl subminează pe Nikolai: Miliutin, 8 octombrie 1877; cucerirea cetății Kars, 6 noiembrie; 15 noiembrie deprimare; țarul „a întinerit“, mulțumește lui Miliutin; GARF 678, 2, 280, p. 99, jurnalul lui Aleksandru, 28 noiembrie 1877, căderea Plevnei. Mari duci — Nikolai comandant: Miliutin, *Dnevnik*, 11 octombrie 1877, Totleben sau Nikolai?

Aleksei la război: GARF, 678, 2, 280, jurnalul lui Aleksandru, 9 iunie 1877. Mihail la război: Loris, în Peter Zaionchkovsky, *Russian Autocracy under Alexander III* (în continuare, Zaionchkovsky), p. 22; Sandro, pp. 27–47; Radzinsky, pp. 258–273. Nikolai: Beech, vol. 1, pp. 74–75, Aleksandru plânge văzând lista ofițerilor răpuși din regimentele de gardă: Lincoln, *Reforms*, 155.

[493] În limba engleză, termenul „jingoism“ (cu sensul de șovinism, patriotism exagerat — *N.t.*) a pornit de la un cântec foarte la modă în acea vreme: „Noi nu vrem să luptăm, dar, ce *Jingo*, dacă o vom face/Avem vapoare, avem oameni, avem și bani/Ne-am mai luptat noi cu Ursul înainte, și-atâta vreme cât britanici adevărați ne numim/Rușii nu vor avea Constantinopolul“. Dar la bordul navei HMS *Sultan*, în Bosfor, un marinar nu se simțea în largul lui: prințul Alfred, fiul reginei Victoria și ginerele țarului. La începutul ostilităților, regele Belgiei, Leopold al II-lea, sugerase că prințul Alfred era candidatul anglo-rus ideal pentru a deveni împăratul Bizanțului. „Prefer să-mi petrec restul zilelor în China, decât să-mi asum o asemenea perspectivă înfricoșătoare“, a replicat el. Acum, se temea să nu primească ordin să tragă în soldații socrului său. Regina Victoria îl bombarda cu scrisori antirusești, pe care el i le arăta soției lui, iar ea părinților ei. „Insultele la adresa țarului și a poporului rus, pe care Regina le aruncă în scrisorile ei către Alfred, scria împărăteasa Marie, sunt vrednice de o precupeață.“ (*N.a.*)

[494] GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 11 decembrie 1877, sex încântător; copiii fericiți să-l vadă pe tăticul, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 29 decembrie 1877, împărtășim victoria, copiii tandri; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 7 și 9 ianuarie 1878, bucuria victoriilor, merită pacea, vești din Adrianopol, când suntem împreună, sosirea flotei britanice; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 13 și 14 ianuarie 1878, așteaptă vești de la Berlin, cavaleria spre Constantinopol, „oh, cât de mult mi-a plăcut *bingerle*“; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 21 ianuarie 1878, plăcerea armistițiului, vești proaste de la Viena și Londra; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 27 ianuarie 1878, minunat *bingerle* înainte de cină, flota engleză la Constantinopol; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 1 februarie 1878, să te trezesc făcând dragoste; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 3 februarie 1878, nimic deocamdată de la fratele meu; veștile mă agită, regina, bătrână și proastă; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 6 februarie 1878, mai calm dacă știu că vom ocupa Constantinopol; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 21 februarie 1878, *bingerle* voia asta și striga „Da, da“; GARF, 678, 2, 119, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 11 martie 1878, angoasă, noapte proastă; GARF, 678, 2, 120, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 18 martie 1878, copiii mă fac fericit în mijlocul acestor tribulații; GARF, 678, 2, 7, p. 93, întoarcerea la Sankt-Petersburg, 8 decembrie 1877; Ignatiev conte, 12 decembrie 1877; 24 decembrie, ocuparea orașului Sofia; GARF, 678, 2, 7, p. 2, Nikolai nicio încredere, 11 ianuarie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 3, Nikolai cucerirea orașului

inevitabilă/Ignatiev negociază/localitate în apropiere, 12 ianuarie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 7, război, cinci zile o veșnicie, 19 ianuarie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 7, Bismarck își va bate joc de noi/istoria mă va condamna, 20 ianuarie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 11, amenințarea de a ocupa orașul, 29 și 30 ianuarie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 11, ordinele de a cuceri orașul, 30 ianuarie și 1 februarie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 23, am uitat sfatul lui Bismarck/Constantinopolul pierdut pentru totdeauna, 29 martie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 25, Nikolai demis, 15 aprilie 1878; GARF, 678, 2, 8, p. 5, dacă aș fi avut un Bismarck, 5 martie 1879; GARF 678, 2, 8, p. 4, Liga celor Trei Împărați nu există, 6 februarie 1879. Înaintare atât de rapidă, a întrecut cele mai nebunești ipoteze: Miliutin, 12 ianuarie 1878; 28 ianuarie 1878, țarul emoționat ordonă ocuparea orașului; 11 februarie 1878, acum Nikolai ezită rezonabil, salvându-se de la catastrofă; 19 februarie 1878, pace, jubilăm.

[495] Ministrul de Război avea în vedere un atac pe trei axe, după care a luat în calcul o acțiune armată la granița afgană. Dar și aceasta a fost anulată. Beaconsfield a reacționat, instituind un protectorat afgan, sub un rege clientelar, până când rușii au trimis un pretendent, care să revendice tronul afgan. Britanicii, care nu învățaseră nimic din catastrofala lor expediție afgană în 1842, invadaseră Afganistanul și impuseseră un control britanic. Dar ambasadorul lor și personalul aferent au fost masacrați. „Au primit ce-au meritat“, i-a spus Aleksandru al II-lea împărătesei Maria la 26 august 1878. Odată ce Londra s-a putut retrage din încurcătura în care se băgase în Afganistan, britanicii au fost bucuroși să iasă din regiune, cu condiția ca orașul Kabul să nu ajungă un protectorat rusesc. (*N.a.*)

[496] Relatarea despre Congres bazată pe Sumner, *Russia and the Balkans*; Geyer, pp. 78–80; Steinberg, pp. 368–373; Steinberg îl citează pe Disraeli despre Gorceakov și câine, p. 367. Gorceakov vs. Disraeli: Salo Baron, *The Jews under Tsars and Soviets*, p. 48; GARF, 678, 2, 120, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 30 aprilie 1878, fericit cu rangul de mareșal; 16 martie 1878, sex; 26 mai, ea îi citește lui depeșele. Berlin: GARF, 678, 2, 122, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 3 iunie 1878, mi-e teamă ca acest Congres să nu se termine prin război; 12 iunie, am dormit bine după *bingerles*; 17 iunie, o adevărată coaliție împotriva noastră la Berlin; 20 iunie, *bingerles*, Batumi esențial; 22 iunie, ne-am luptat pentru Batumi; 27 iunie, toată Europa sub genialul Bismarck; GARF, 641, 1, 32, Aleksandru către Marie, 10 august 1878; Bismarck uneltește contra Rusiei cu Austria; Miliutin, 2 iunie până în 22 iulie 1878, tratative la Berlin și opinia publică ostilă guvernului, împăratul umilit; Gorceakov, depășit de situație, 3 aprilie 1876; complet senil, 7 noiembrie 1877; țarul își pierde cumpătul cu Gorceakov, 11 octombrie 1877. Bulgaria: dimensiunile medievale la San Stefano; variantă mai mică la Berlin; noul prinț Battenberg: Stephen Constant, *Foxy Ferdinand, Tsar of Bulgaria* (în continuare, *Ferdinand*), pp. 18–25.

[497] Din scrisorile lor reiese destul de bine ce însemna să fii țar. Când Katia bombănea că țarul era mereu ocupat, el îi răspundea ca pe data de 13 mai 1872: a trebuit „să-mi îndeplinesc obligațiile funcției mele, care presupune îndatoriri

pe care nu le pot neglija“. Consiliul „m-a ținut două ore și jumătate în după-amiaza asta“; un bal a durat până la miezul nopții: „m-am plictisit teribil“; șahul Persiei, venit în vizită, era un „imbecil“, iar „când am ajuns acasă la 11:30 p.m., am găsit un vraf de hârtii de citit“. În epoca telegramelor, a trenurilor și a obuzierelor, cerințele autocrației deveneau prea apăsătoare pentru un singur om. „Oh, ce mult țin la liniștea mea.“ (*N.a.*)

[498] Zaionchkovsky, pp. 32–91; Daly, vol. 1, pp. 24–25. Tentativa de a-l asasina pe Mezențov: GARF, 678, 2, 122, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 22 mai 1878, Dumnezeu să-ți binecuvânteze pruncul din pântec; GARF, 678, 2, 122, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 4 iulie 1878, rușine pentru fragmentarea Bulgariei; GARF, 678, 2, 122, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 13 iulie 1878, ești atât de dulce, Muṣka; GARF, 678, 2, 122, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 4 august 1878. Mezențov ucis, „secol minunat“. Crimeea: GARF, 678, 2, 122, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 27 august 1878, nervos pe poliție; 4 septembrie 1878, cât de greu e să mă despart de tine; 3 septembrie 1878, nașterea fetiței Ecaterina. La Petersburg; GARF, 678, 2, 122, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 25 septembrie 1878, *bingerles*; 26 septembrie 1878, sângerare din cauza sexului?; 8 octombrie 1878, nu trebuie să mai rămâi însărcinată; 28 octombrie 1878, simt nevoia să fiu în tine. Jurnalul lui Aleksandru: GARF, 678, 2, 7, p. 8, procesul celor 193 narodnici și împușcarea lui Trepov, 24 și 25 ianuarie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 34, Mezențov ucis, 4 august 1878; mână invizibilă, 26 septembrie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 41, îi dă Dolgorukăi 10 000 de ruble, 25 octombrie 1878; GARF, 678, 2, 7, p. 47, să-mi păstrez calmul lăuntric, 22 decembrie 1878; GARF, 678, 2, 8, p. 5, Kropotkin ucis, 22 februarie 1879; GARF, 678, 126, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 1 ianuarie 1878, la mulți ani. Kabul (1878): GARF, 641, 1, 32, Aleksandru către Marie, 26 august 1878; Ruud, pp. 39–42; Daly, vol. 1, pp. 24–26.

[499] Aleksandru continua să-i trimită scrisori tandre, chiar dacă scurte, țarinei mistuite de tuberculoză: „Draga mea prietenă“, spunându-i „îmi pare rău să aflu că nu te simți bine“. Comemorau împreună moartea lui Niksa, așteptau cu nerăbdare să se revadă („Te sărut cu drag. Mă bucur că vom fi împreună curând.“). El îi povestea despre „manevrele cu băieții“ și îi scria: „Îți doresc să te bucuri de tihnă și să te însănătoșești“, chiar dacă în sinea lui visa să se însoare cu Katia. (*N.a.*)

[500] Majoritatea guvernatorilor-generali erau generali de armată cu victorii în război: Gurko era guvernator la Sankt-Petersburg, Totleben — la Odessa, iar Loris-Melikov — la Harkov. (*N.a.*)

[501] GARF, 678, 2, 8, pp. 6–8, jurnalul lui Aleksandru, salvat miraculos/guvernatori-generali, 2–5 aprilie 1879; GARF, 678, 2, 289, p. 22, Katia informată despre tentativa din aprilie 1879, el plânge, (Dumnezeu) m-a salvat pentru tine. Asasinare; Valuev sugerează guvernatori-generali: Zaionchkovsky, pp. 52–60, inclusiv planul lui Loris-Melikov contra revoltei, *ibidem*, pp. 56–57; Valuev, „suveran pe jumătate distrus“; *ibidem*, pp. 78–91 — Aleksandru discută reforme cu Valuev, Kostia; *ibidem*, p. 89 — Sașa se opune,

23 ianuarie 1880. Țarul vânat ca un iepure: Tostaia, p. 26. Sănătatea Mariei: GARF, 641, 1, p. 31, Serghei către Marie, 29 aprilie 1879; GARF, 641, 1, p. 31, Aleksandru către Marie, îmi pare rău că nu te simți bine, 6 mai 1879; GARF, 641, 1, p. 29, Aleksandru către Marie, aniversarea căsătoriei și împreună curând; GARF, 641, 1, p. 32, Aleksandru către Marie, 1, 2 și 4 august 1879, să te însănătoșești, la manevre, bucuros că îți merge mai bine cu sănătatea; GARF, 641, 1, p. 32, Aleksandru către Marie, 10 august 1878, trei execuții, Bismarck unelteşte contra noastră cu Austria; GARF, 641, 1, p. 32, Aleksandru către Marie, 18 august 1879, mareșalul Manteuffel sosește cu scrisoare de la kaizerul Wilhelm dictată de Bismarck, înșirând ce-a făcut Germania pentru noi, și-a plătit datoriile. Katia se mută în Palatul de Iarnă: Miliutin, 13 mai 1881, relatează versiunea lui Adlerberg. Aleksandru și Dolgorukaia: GARF, 678, 2, 129, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 11 martie 1880, „mi-au plăcut dublu *bingerles*"; 19 martie 1880, „ai simțit și tu aceeași plăcere nebună, cultul sacru al iubirii noastre"; GARF, 678, 2, 130, Aleksandru al II-lea către Dolgorukaia, 10 și 23 aprilie 1880, „să strigi de plăcere", „camerele noastre frumoase", viața mea adevărată concentrată în clipele frumoase împreună". Situație jenantă pentru Katia ascunsă de copii, în special Serghei și Pavel, și marea ducesă Maria: Beech, vol. 1, p. 120; GARF, 678, 2, 7, p. 26, creează titlul Iurievski pentru fiul său, 24 aprilie 1878. Jurnalul lui Aleksandru: GARF, 678, 2, 8, p. 10, 10 mai 1879, ca un erou romantic; GARF, 678, 2, 8, p. 22, 30 august 1879, hăituit ca un lup.

[502] Jubileul menționat a lăsat un patrimoniu durabil. Nikolai Rubinstein l-a însărcinat pe prietenul său Ceaikovski să compună o simfonie, care să fie interpretată la inaugurarea noii Catedrale cu Hramul Hristos Mântuitorul, în Moscova: rezultatul a fost *Uvertura 1812,* atât de extravagantă, cinematică și spectaculoasă, cu acordurile ei bubuitoare, care i-a adus lui Ceaikovski celebritatea pe plan internațional, dar și un sentiment de jenă pentru tot restul vieții. (*N.a.*)

[503] GARF, 678, 2, 8, p. 26, bomba de sub șinele trenului, 20 noiembrie 1879; Miliutin, *Dnevnik*, 20 noiembrie 1879; GARF, 678, 2, 8, pp. 27–28, jurnalul lui Aleksandru, scrisoare amenințătoare pe masa de lucru, 3 decembrie 1879, și vești despre planul teroriștilor pentru Palatul de Iarnă, 4 decembrie 1879. Bomba de la Palat, Halturin: Tolstoia, pp. 34–35. Temerile și suspiciunile Katiei privind complotul cu explozive: GARF, 678, 2, 289, pp. 25–29. Neglijență și în Palatul de Iarnă, țarul foarte palid, Sașa în panică, împărăteasa Marie nu aude nimic, ea a plâns: Tolstoia, pp. 29–41. Reforme: Zaionchkovsky, pp. 80–91. Jurnalul lui Aleksandru: GARF, 678, 2, 8, p. 29, reforme și Valuev/Marie nu mai are mult de trăit, 1 ianuarie 1890; Hendrikova, exil, 14 ianuarie 1880; Valuev, *Dnevnik*, p. 47, 9 ianuarie 1880, Aleksandru discută planul lui din 1863. Să arate Rusiei un semn al încrederii lui — Aleksandru și Kostia se văd, 13 ianuarie 1880, citat din jurnalul lui E. A. Peretts, menționat în Zaionchkovsky, p. 84. Bomba de la Palatul de Iarnă: GARF, 678, 2, 9, p. 6, jurnalul lui Aleksandru, bomba din palat, 5 februarie 1880; Miliutin, *Dnevnik*, 5 februarie 1880. Jurnalul lui Sașa, 5 februarie 1880, GARF, 677, 1, 307, pp.

319–320. Prințul Alexander de Hessen jurnal/însemnări citate în Liașcenko, *Alexandr II*, p. 288; Narîșkin, pp. 62–63. Relatarea Katiei: GARF, 678, 2, 289, pp. 30–33.

[504] Zaionchkovsky, pp. 92–93, citează pe Kostia; Sandro, pp. 57–60; GARF, 678, 2, 9, p. 7, jurnalul lui Aleksandru, Sașa propune comisie, țarul refuză, apoi țarul îl numește pe Loris, 8, 9, 10 februarie 1880; amenințare la adresa copiilor, ce coșmar, 16 februarie 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 9, Loris, atentat; GARF, 678, 2, 9, p. 10, Gogo și execuția, 21 februarie 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 10, „biată libertate“, 23 februarie 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 13, Katia este îngrijorată pentru viitorul lui Gogo, 9 martie 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 13, Katia: „spânzură (teroriști)“, 16 martie 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 14, Loris unește poliția, îl demite pe Drenteln, Loris aceleași puteri ca mine, 22 martie și 24 martie 1880. Cerevin, raport despre evrei: Zaionchkovsky, p. 338. Relații dintre Sașa și Loris: GARF, 677, 1, 307/308; Rieber, p. 104; Zaionchkovsky, pp. 92–116, Kostia despre panica din Petersburg, Valuev despre aplombul și aroganța lui „Mihail al II-lea“, charisma lui Saltîkov-Scedrin; *ibidem*, p. 330 — Loris lucrează cu Sașa; *ibidem*, pp. 7–14 — Loris preia controlul, „comandă unită“; Loris și Sașa, *ibidem*, p. 340, Pobedonosțev către E. F. Tiutceva despre cei doi patroni ai lui Loris și o a treia susținere din partea unei anumite femei; raportul din 11 aprilie, *ibidem*, pp. 129–133; numirea lui Pobedonosțev, *ibidem*, p. 146; Meșcerski despre Loris agil, deștept — *ibidem*, pp. 420–437; Tolstoi și Drenteln, concediați — *ibidem*, pp. 439–444; Loris, spirit oriental, ochi șireți, „Panglicarul“: Narîșkin, p. 63. Marele Dictator: Sandro, pp. 65–66. Miliutin despre dictatorul Loris: Miliutin, *Dnevnik*, 10 februarie 1880. Organizarea poliției: Ruud, pp. 48–55; Daly, vol. 1, pp. 26–31; GARF, 678, 2, 9, p. 18, jurnalul lui Aleksandru, Marie moare, viața dublă se încheie, Katia cere căsătorie, Adlerberg avertizează, 22, 23, 24 mai 1880; GARF, 678, 2, 8, p. 19, jurnalul lui Aleksandru, încoronare, constituție, apoi retragere, 25, 26, 27 mai 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 19, discuție între Sașa și Aleksandru, 30 mai 1880; GARF, 678, 2, 9, pp. 22–23, arhiepiscop Bajenov refuză, Katia sfătuiește să îi mărturisească lui Sașa, căsătoria, 28 iunie, 3, 4 și 6 iulie 1880. Gândurile lui Sașa despre moartea mamei lui, noua căsătorie a lui Aleksandru, influența sacră a mamei lui/Niksa: GARF, 642, 1, 709, pp. 13–16, Aleksandru al III-lea (Sașa) către Minnie, 22 mai 1884. Memoriile Katiei: GARF, 678, 2, 289, p. 34, „dacă nu ar fi fost amenințarea de asasinat, nu ne-am fi căsătorit în timpul doliului“; nunta, GARF, 678, 2, 289, pp. 35–36. Adlerberg avertizează împotriva căsătoriei: Miliutin, *Dnevnik*, vol. 4, pp. 78–79, 18 august 1879. Adlerberg spune că țarul este în mâinile lui Dolgorukaia, influența crește, Dolgorukaia obraznică, proastă și imatură: Miliutin, *Dnevnik*, vol. 4, p. 337, 13 mai 1881.

[505] Căsătoria era morganatică, însemnând că titlurile monarhului nu puteau fi moștenite de copiii proveniți din această uniune matrimonială. (*N.a.*)

[506] Byrnes, pp. 140–145, Aleksandru despre Pobedonosțev, fariseic, fanatic; *ibidem*, pp. 147–149 — Pobedonosțev spune că el nu crede în idoli; opinia despre Aleksandru al II-lea în 143 de scrisori către Sașa, în care critică deciziile din 1877–1878; în scrisori către E. Tiutceva, *ibidem*, pp. 143–144; și către

Dostoievski, *ibidem*, pp. 93–109. Pobedonoșțev despre Loris: Byrnes, p. 140; Frank, *Dostoevsky*: lucrează cu Meșcerski, pp. 617–619, 671, 679 (Meșcerski, Prinț); prietenia cu Pobedonoșțev, venerează țaratul, *ibidem*, pp. 678–679 și 801–807; disprețuiește jidanii, p. 745; ura față de evrei, p. 836; se întâlnești cu Romanovii — Serghei, Pavel, Konstantin Konstantinovici, *ibidem*, p. 767; cină cu Serghei, *ibidem*, p. 781; primit de Sașa, *ibidem*, p. 914.

[507] Pobedonoșțev cultiva o rețea de colaboratori reacționari, prin intermediul unor ziare naționaliste, patronate de Mihail Katkov și prințul Vladimir Meșcerski, care îl angajase pe Dostoievski să editeze ziarul său *Cetățeanul*, finanțat pe ascuns de țarevici. Prințul i l-a prezentat pe Dostoievski lui Pobedonoșțev, iar cei doi s-au împrietenit, întâlnindu-se sâmbăta seara când discutau ore în șir. „Voi veni din nou la dumneata, cum am făcut și în alte dăți, pentru instrucțiuni“, scria romancierul, care lucra la *Frații Karamazov*. Dostoievski exprima cel mai bine instinctele lor slavofile: „poporul rus este un fenomen extraordinar în istoria spiritului omenesc“. Era un monarhist zelos, considerând că țarii simbolizau „un mister, o sfântă împărtășanie, o mirungere…, fapta primordială a istoriei noastre“. Încântat că unul dintre titanii literaturii ruse avea concepții sănătoase, Pobedonoșțev i l-a prezentat pe Dostoievski lui Sașa, care citise și admirase romanul *Crimă și pedeapsă*. Întâlnirea a fost stângace — Dostoievski nu știa să se comporte ca un curtean, însă nu a contat. Aleksandru l-a invitat să le țină prelegeri tinerilor mari duci, Serghei și Pavel, precum și vărului lor Konstantin Konstantinovici (KR). Dostoievski, cândva condamnat la moarte de un țar, devenise un prieten apropiat al Romanovilor. A murit la începutul anului 1881. (*N.a.*)

[508] Loris și Katia: Zaionchkovsky, pp. 145–147; Katia crede că Loris este remarcabil; *ibidem*, p. 340 — Pobedonoșțev către E. F. Tiutceva despre cei doi patroni ai lui Loris și după moartea împărătesei, al treilea susținător în Iuriesvskaia. Jurnalul lui Aleksandru, Loris ministru de Interne: GARF, 678, 2, 9, p. 24, Loris — ordinea restabilită, 6 august 1880. Livadia: GARF, 678, 2, 9, p. 25, Katia, 16 august 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 26, scrisoare către Sașa, bani pentru Katia, 11 septembrie 1880; GARF, 678, 2, 9, p. 29, Iurievski nume apropiat de Romanov, 4 decembrie 1880; Miliutin, 22 august 1880; prezentat Katiei în Livadia, 26 august 1880; înfățișarea Katiei, 4 octombrie 1880; tensiuni cu Sașa, 11 octombrie 1880. Aleksandru al II-lea despre Sașa: jurnal, 24 ianuarie 1881.

[509] Fiii cei mai mici ai țarului, Serghei și Pavel, erau la Florența, într-o călătorie de inițiere prin Europa. „Venirea iernii mi se părea un cumplit coșmar“, îi scria Serghei lui Sașa, care acum i-a spus că „sunt atât de multe lucruri noi și șocante. Slavă Domnului că nu-ți vei petrece iarna la Petersburg… Nu-ți pot da amănuntele până nu ne vedem… Voi adăuga un lucru: nu putem face nimic în fața faptului împlinit. Nu rămâne decât o soluție: să ne supunem și să împlinim dorințele și voia tăticului…“ Dar Serghei și Pavel tot nu știau încă nimic despre căsătorie. „Tocmai am primit o scrisoare de la tăticul în care vorbește despre nuntă“, îi scria Serghei lui Minnie. „Am rămas ca trăsnit.“ Pavel „a plâns mult. Viitorul e ca un nor negru“, însă „spune-i lui Sașa că știm care este îndatorirea

noastră și că toate ordinele tăticului vor fi cu tristețe respectate“. Când sora lor Maria de Edinburgh a venit în vizită, a rămas și ea îngrozită de prezența unei mame vitrege. Doar neastâmpăratul Aleksei a înțeles situația. (*N.a.*)

[510] GARF, 678, 2, 8, 5 discută despre Statele generale/Sașa agresiv/suntem foarte diferiți ca oameni, 24 ianuarie 1880; Tolstoia, pp. 119–121, despre demisia Dariei Tiutceva, reacția lui Aleksandru al II-lea, și blestemul Katiei/afacerea criminală. Crimeea, Katia împarte cu el viața și moartea, răutatea nurorilor, grațioasă și Loris/alianța cu Katia: memoriile Katiei, GARF, 678, 2, 28, pp. 36–42; Zaionchkovsky, pp. 174–189, inclusiv Pobedonostev către E. F. Tiutceva despre planul de alfabetizare insipid și exagerat, absurditatea monstruoasă a planului, întâlnire dezgustătoare, *ibidem*, p. 176; jurnalul lui Polovstev despre furia țareviciului pe Loris; și *ibidem*, p. 340, Pobedonostev către E. F. Tiutceva despre cei doi patroni ai lui Loris și o a treia susținere din partea unei anumite femei/„mi se face scârbă când mă uit la el“. Confruntări cu Minnie și Sașa, Minnie păcălită: Narîșkin, pp. 64–71. Memoriile Katiei despre monștrii familiei, Sașa incapabil de guvernare, „dacă aș avea pe cineva care să-mi urmeze la tron“, dineu în familie la întoarcere, „cum m-am comportat“, țarul aclamă frumusețea ei, vorbește despre invidia femeilor, familia Dolgoruki mai veche decât familia Romanov, Sanny (marea ducesă Konstantin) întreabă dacă este Katia împărătească, nicio dorință să fie împărătească, țarul îi spune lui Gogo că îl iubește, GARF, 678, 2, 289, pp. 43–48; I. V. Plotnikova (ed.), *Velikii kniaz Serghei Aleksandrovici Romanov. Biograficeskie materialî* (în continuare, Plotnikova), vol. 3, pp. 189, 245–246, Serghei către Aleksandr Aleksandrovici, 19 iulie 1880, și Aleksandr Aleksandrovici către Serghei, 6 decembrie 1880; Serghei/Pavel descoperă veștile despre căsătoria lui Aleksandru al II-lea: *ibidem*, p. 202, Serghei către Maria Fiodorovna, 5 ianuarie 1881. Conflict cu familia din cauza Katiei, Aleksandru al II-lea la șaizeci și patru de ani ca la optsprezece ani, Romanovii o întâlnesc pe Katia: Sandro, pp. 60–66. Resentimentul lui Loris, Katia; „nu ai niciun pic de inimă“, țarul către Minnie: Narîșkin, pp. 69–71. Miniștrii o întâlnesc pe Katia: Byrnes, Pobedonostev dezgustat de „desfrânata“ Katia, *ibid.*, p. 144.

[511] Înfăptuirea proiectului ar fi putut să fie un pas spre o constituție, dar la fel de bine ar fi putut și să nu fie așa. Totul depindea de cine avea să fie mai puternic: partidul revoluționar și societatea liberală, sau partida adepților autocrației, care era foarte puternică, coerentă și lipsită de scrupule. Așa avea să raționeze mai târziu unul dintre cei mai perspicace analiști ai puterii din Rusia, Vladimir Ulianov, pe atunci un școlar de unsprezece ani. Ulterior, avea să devină cunoscut cu numele de Lenin. (*N.a.*)

[512] Buna dispoziție a lui Aleksandru al II-lea era motivată și de vestea că generalul Skobelev cucerise teritoriile de pe celălalt mal al Mării Caspice, Turkmenistanul de astăzi, deși masacrase 25 000 de civili în Bătălia de la Geog Tepe. Masacrarea unor băștinași nevinovați devenea din ce în ce mai nepopulară pe plan internațional, așa că Skobelev a fost schimbat de la conducerea armatei învingătoare. (*N.a.*)

[513] Jurnalul lui Aleksandru: GARF, 678, 2, 9, p. 31, discută cu Loris despre o constituție diferită de cele europene și planuri pentru Comisia de Redactare, 4 ianuarie 1881; Skobolev cucerește Denguil-Tepe, 13 ianuarie 881; GARF, 678, 2, 8, p. 2, a doua scrisoare avertizează despre magazinul de pe strada Malaia Sadova, 25 ianuarie 1881; GARF, 678, 2, 8, p. 4, comisia specială pentru a dezbate reformele; Sașa se opune reformelor, dar grație lui Loris, Nabokov și Kostia au acceptat; am semnat; a fi citit la Consiliul de Miniștri în 2 martie, 17 februarie 1881; GARF, 678, 2, 8, p. 4, „cea mai fericită zi din viața mea", aniversarea eliberării șerbilor, 19 februarie 1881; GARF, 678, 2, 8, p. 4, arestări și urmări ale revoluționarilor, inclusiv Perovskaia, 20 februarie 1881; Loris întreabă dacă gărzile sunt leale, 22 februarie 1881; GARF, 678, 2, 8, p. 5, avertizare dată fratelui Katiei, prințul A. Dolgoruki, 23 februarie 1881; GARF, 678, 2, 8, p. 5, Miliutin sprijină reformele ca să salveze dinastia, 25 februarie 1881; GARF, 678, 2, 8, p. 6, Loris urmează să publice ucazul despre încoronare și constituție în aceeași zi, 26 februarie 1881; Jeliabov arestat, 27 februarie 1881; Valuev îl sfătuiește să evite Malaia Sadova, 28 februarie 1881; Daly, vol. 1, p. 31. Abaza, tronul nu se poate sprijini pe un milion de baionete, citat în Orlando Figes, *A People's Tragedy* (în continuare: Figes, *PT*), p. 42. Retragere în America: GARF, 678, 289, 10, Katia, Zaionchkovsky, pp. 174–189; 28 ianuarie 1881, raportul lui Loris, *ibidem*, pp. 179–171; concepția lui Lenin, *ibidem*, p. 182. Ședințe pentru constituție, Loris îl exclude pe Pobedonoștev: Byrnes, pp. 147–150; GARF, 678, 2, 8, p. 2, jurnalul lui Aleksandru, „cineva lângă mine care numără cât mai am de trăit" (de ex. Sașa), 24 ianuarie 1881.

[514] Ulterior, Sașa a poruncit ca pe locul asasinatului să fie ridicată Biserica Mântuitorului pe Sângele Vărsat. (*N.a.*)

[515] GARF, 678, 2, 8, p. 8, țarul scris în jurnal la 8 a.m., despre optimismul lui Loris, reforme, încoronare, apoi retragere, decizia de a ignora toate avertizările, inclusiv cea a Katiei. Ultimele *bingerles* cu Katia: dr Botkin către A. S. Suvorin, *Dnevnik A. S. Suvorina*, p. 66, însemnare în jurnal 14 septembrie, 1893; Sandro, pp. 70–74; Adrian Dvorjițki, „1 Marta 1881", *Istorichesskii vestnik* (1913), nr. 1. Detaliile conspirației: *1 Marta 1881 goda. Po neizdannym materialam; Delo 1 Marta: proțess Jeliabova, Perovskoi I dr pravitelsvennîi otcet.* Țarul foarte bine dispus, la Manej, pe patul de moarte, Sașa și Katia îi țin capul: Miliutin, *Dnevnik*, nr. 1, 2 martie 1881, pp. 272–275; Andrei Maylunas și Sergei Mironenko (editori), *A Lifelong Passion: Nicholas and Alexandra: Their Own Story* (de aici înainte, LP), actul de acuzare, 1 martie 1881, pp. 1–4. Viziunea lui Sașa despre moartea mamei lui, noua căsătorie a lui Aleksandru, „mizeriile au explodat" conducând la asasinatul din 1 martie: GARF, 642, 1, 709, pp. 13–16, Aleksandru al III-lea (Sașa) către Minnie, 22 mai 1884. Teama de atentate cu bombe în drum spre parada militară de duminică, Loris avertizează despre posibile atacuri: memoriile Katiei, GARF, 678, 2, 289, p. 54; Tolstoia, pp. 191–197: Nelidova dă buzna în cameră să-i spună Tolstoiei, scena din biroul țarului muribund, Sașa plângând în hohote pe pieptul tatălui

său, o îmbrățișează apoi pe Iurievskaia, tunica pătată de sânge, intră copiii cu Șebeko.

[516] Dar Sașa uitase de Crimeea. La prima vizită în Livadia, el și Minnie au fost disperați când au găsit-o pe Iurievskaia și copiii în apartamentele mamei lui. Avuseseră atunci o vacanță foarte penibilă împreună. În amintirea tatălui lor, marii duci Serghei și Pavel au vizitat-o pe Katia: „Nici nu-ți poți imagina cât de greu a fost pentru noi. La Peterhof, s-a arătat mai lipsită de tact și mai dezgustătoare decât oricând“. După aceea, a plecat în Franța, luând cu ea cea mai mare parte a corespondenței cu țarul. Trăind în lux, cu reședințe la Paris și în sudul Franței, având un vagon de cale ferată privat, Iurievskaia și-a crescut copiii în străinătate, întorcându-se doar ocazional în Micul Palat Roz din Sankt-Petersburg. Venera cu devoțiune amintirea lui Aleksandru al II-lea, păstrând cu sfințenie uniforma lui pătată de sânge și creând o copie fidelă a biroului lui, în timp ce își scria memoriile, denunțând „incapacitatea“ țarului Aleksandru al III-lea. Când au fost la Paris, Aleksei și Vladimir și-au făcut datoria de a o vizita. Iurievskaia a fost prietenoasă cu Aleksei, care l-a ajutat pe răsfățatul de Gogo să se înroleze în marina rusească, de unde însă a fost dat afară, din cauza comportamentului lui revoltător. Nicolae al II-lea l-a lăsat să intre în regimentul de gardă. Cei trei copii s-au căsătorit, făcând partide bune. Când Katia a revenit în Rusia în timpul următorului țar, Nicolae al II-lea a refuzat să se vadă cu ea sau să participe la nunta fiicei ei Olga cu nepotul lui Pușkin, contele Merenberg, . Katia a murit în 1922. Gogo a murit în 1913. Fiica mezină, Ekaterina, a devenit cântăreață într-un club de noapte din Anglia, locuind pe insula Hayling, cu o rentă de la regina Mary, văduva lui George al V-lea, până când s-a stins din viață în 1959. (*N.a.*)

[517] Kostia a fost înlăturat din funcția de mare amiral al flotei și președinte al Consiliului de Stat (fiind înlocuit cu unchiul mai tânăr al țarului, Mihail, care se plângea: „Vor doar să fiu de formă aici, neputincios ca un curcan.“). „M-au aruncat ca pe o mănușă veche“, scria Kostia. În timp ce Sanny, soția lui, a rămas în Sankt-Petersburg, Kostia s-a retras cu balerina lui și familia în Crimeea. Când al treilea unchi, Nizi, a fost concediat din toate funcțiile, cu lacrimi în ochi l-a rugat pe țar să-i înnobileze odraslele nelegitime, ceea ce acesta a acceptat. Moartea amantei lui, Cislova, l-a făcut să înnebunească, sexualitatea lui priapică metamorfozându-se acum într-o demență excesiv de sexuală: „suferind de iluzii obsesive“, „molesta toate femeile pe care le întâlnea“, iar odată, după un balet, „s-a excitat atât de rău, încât s-a dus în culise și a încercat să seducă pe oricine îi ieșea în cale“, chiar și balerini. După simptome, e posibil să fi suferit de sifilis terțiar. A fost obligat să rămână izolat în palatul lui din Crimeea. Fratele său, Mihail, se mira plin de umor „cum un om fără minte ca el mai putea încă să-și piardă mintea“. (*N.a.*)

[518] Zaionchkovsky, pp. 203–238; despre Baranov, *ibidem*, p. 349; despre măsurile de siguranță la Gatcina, *ibidem*, p. 197; Consiliul din 8 martie, *ibidem*, pp. 206–207; *ibidem*, pp. 211–215 — raportul lui Ignatiev, 12 martie; *ibidem*, p. 217 — țarul pierdut în indecizie, Pobedonoștev; *ibidem*, p. 222 — „trăind cu niște nebuni, care mă cred un idiot din veacul al șaisprezecelea“, Pobedonoștev

către Tiutceva, 10 aprilie 1881; *ibid.*, pp. 227–239 — Consiliul din 21 aprilie și Proclamația lui Aleksandru, inclusiv *ibidem*, p. 225, Aleksandru al III-lea către Pobedonoșțev aprobând Proclamația, 27 aprilie 1881. Scrisorile lui Pobedonoșțev către Aleksandru al III-lea și Tiutceva — în Byrnes, pp. 150–164. Fuga la Gatcina, lepre și primele zile de putere: Sandro, pp. 75–79. Fortăreața Gatcina și Baranov: Miliutin, *Dnevnik*, vol. 4, pp. 45–51. Corespondența lui Pobedonoșțev cu Aleksandru al III-lea este publicată în *Pisma Pobedonostseva k Aleksandru III*, vol. 1. Comedie: Valuev, *Dnevnik 1877–1884,* 23 martie 1881. Consiliul din 8 martie: jurnalele lui Miliutin, Valuev și Perretts. Ședința Consiliului din 27 aprilie și întâlnirea din 28–29 aprilie acasă la Loris, șocul provocat de Proclamație: jurnalul lui Miliutin. Voronțov-Dașkov (VD) avertizează în privința unor atacuri: GARF, 677, 1, 741, p. 96, Voronțov-Dașkov către Aleksandru al III-lea, 3 martie 1881. Aleksandru al III-lea fericit că l-a mătrășit pe Loris: Plotnikova, vol. 3, p. 248, Aleksandru al III-lea către Serghei Aleksandrovici. Despre atmosfera la suirea pe tron: I. A. Șestakov, *Polveka obiknovennoi jizni* (în continuare: Șestakov, *Polveka*), pp. 738–740, venirea la tron a lui Aleksandru al III-lea, concedierea lui Kostia, numirea lui Aleksei după ce împăratul „a repetat constant că marii duci nu trebuie să conducă departamente..., impuls subit", o orgie de autocrație, oameni cinstiți dați afară, „mă doare sufletul". Incapacitatea lui Aleksandru al III-lea, în memoriile Katiei: GARF, 678, 2, 289, p. 43. Țarul reglează problemele cu Katia Iurievskaia via Loris și Adlerberg: GARF, 677, 1, 4, p. 43, Adlerberg către Aleksandru al III-lea, 10 aprilie 1881; GARF, 677, 1, 519, Loris către Aleksandru al III-lea, 10 aprilie 1881. Marele duce Serghei o vizitează pe Katia Iurievskaia, dezgustător: Plotnikova, vol. 3, p. 214. Serghei către Konstantin Konstantinovici (KR), 17 septembrie 1881. Concedierea lui Kostia: Beech, vol. 1, pp. 62–64. Concedierea lui Nikolai Nikolaievici și mania sexului: Paul Robinson, *Grand Duke Nikolai Nikolaevich: Supreme Commander of the Russian Army* (în continuare, Robinson), p. 36; Beech, vol. 1, p. 77. Nikolai se roagă de Aleksandru al III-lea să acorde titluri nobiliare copiilor lui nelegitimi: RGIA, 919, 2, 2454, p. 88, 22 noiembrie 1882; Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 21–23.

SCENA 3

Colosul

Lista personajelor

ALEKSANDRU al III-lea, împărat (1881–1894), fiul lui Aleksandru al II-lea și al Mariei, „Sașa“, „Colosul“

Maria Fiodorovna (născută prințesa Dagmar a Danemarcei), împărătească, „Minnie“

NICOLAE al II-lea, împărat (1894–1917), fiul lor, moștenitorul Coroanei, „Nicky“

Alexandra Fiodorovna (născută prințesa Alexandra de Hessen), logodnica lui Nicky, „Alix“, „Sunny“

Gheorghi, al doilea fiu al lui Aleksandru al III-lea și al lui Minnie, „Georgy“

Xenia, fiica lor cea mare, măritată cu marele duce Aleksandr Mihailovici, „Sandro“

Mihail, al treilea fiu al lor, „Mișa“

Olga, fiica lor mai mică

FRAȚII ȘI SURORILE ÎMPĂRATULUI

Vladimir, comandant al Gărzilor, însurat cu Maria Pavlovna, „Miechen“ (născută prințesa Marie de Mecklenburg-Schwerin)

Aleksei, mare amiral al flotei, „Beau“

Serghei, „Ghega“, guvernator-general al Moscovei, însurat cu Ella (născută prințesa Elisabeta de Hessen)

Pavel, însurat cu prințesa Alexandra a Greciei, „Pitz“

Maria, măritată cu prințul Alfred, duce de Edinburgh și Saxa-Coburg-Gotha

Maria, fiica lor, mai târziu regina României, „Missy“

Melita, „Ducky“, fiica lor, mai târziu mare ducesă de Hessen-Darmstadt, măritată cu Ernst

CURTENI: miniștri etc.

Generalul Piotr Cerevin, aghiotant general și șef al securității

Contele Ilarion Voronțov-Dașkov, ministru al Curții

Prințul Vladimir Meșcerski, editor de ziar și consilier, „Prințul Sodomei“

Konstantin Pobedonoștev, ober-procurator al Sfântului Sinod, „Torquemada“

Contele Nikolai Ignatiev, ministru de Interne, „Domnul Minciună“

Contele Dmitri Tolstoi, ministru de Interne

Serghei Witte, ministru de Finanțe

Matilda Kșesinskaia, balerină, amanta lui Nicky, „Micuța K“

Aleksandru al III-lea avea acum treizeci și patru de ani. Era înalt de un metru nouăzeci și atât de puternic încă, încât numărul lui preferat la petreceri era să îndoaie în mâini vătraie și să rupă în bucăți pachete de cărți de joc. Poreclit „Colosul“, era genul de țar care știa întotdeauna cine era și ce voia — trăsături deloc neglijabile la un conducător.

Colosului nu i-a părut rău să se retragă la Palatul Gatcina, care arăta ca o cazarmă masivă, fiindcă din fire era foarte sfios, detestând frivolitățile sociale și balurile de la Curte. Cu alură de urs, vânjos și corpolent, părea „absolut necioplit, ca un mujic rus mătăhălos“, scria unul dintre miniștrii lui; era pasionat de vânătoare, mucalit, scandalagiu și mare băutor. Făcând din grosolănia lui o virtute naționalistă, se mândrea cu aerul lui de rus neaoș și ursuz, purtând cizme, cămașă largă muscălească și o barbă stufoasă, cum nu se mai văzuse la niciun țar de la Aleksei încoace.

Împărăteasa, Minnie, era complet diferită — „îi plăcea să prezideze la ceremonii solemne“ cu „un surâs radios pentru fiecare“; adora toaletele elegante, diamantele[519] și balurile. Când au participat la balul oferit de fratele său Aleksei, „împăratul, ca de obicei, a apărut și s-a ascuns“, observa amiralul Șestakov, în timp ce „împărăteasa ca de obicei a dansat fără oprire“.

Dacă se întâmpla ca împărăteasa să plece, țarului îi era dor de ea: „Scumpa și draga mea Minnie, de cinci ani de zile n-am mai fost niciodată departe unul de celălalt; la Gatcina e pustiu și trist fără tine“. Ea îi răspundea: „Mă bucur nespus că îmi duci dorul. Credeam că nu-ți pasă și nici n-ai să observi măcar… Mi-este așa de dor de tine, iar ideea că tu ești singur și trist la Gatcina îmi sfâșie sufletul!“

Sașa nu era un donjuan din fire, dar odată, la o întâlnire cu împăratul austriac și, respectiv german, a fost atât de uluit de Katharina Schratt, o actriță austriacă (ulterior, amanta lui Franz Joseph), încât s-a pus într-o situație jenantă în fața tuturor, făcându-i curte și trimițându-i flori. Minnie a flirtat intens cu cel puțin un curtean, care își semna bilețelele: „Sărut buzele tale delicioase“. Însă uniunea lor matrimonială a fost un lucru rar: o căsnicie regală, în care au fost fericiți și credincioși unul celuilalt. Împăratul era foarte bucuros când participa la jocuri zburdalnice și șotii cu cei trei fii și cele două fiice ale lui, ultima dintre ele, Olga, născându-se la scurt timp după suirea lui pe tron. Sașa tăia copaci, cocea

mere, vâslea pe lac și se preta la bătăi cu cocoloașe de pâine. Nu-l interesau cărțile. În schimb, „voia să ne învețe să citim cartea naturii, la fel de bine cum o citea el“, își amintea Olga, care avea voie să stea sub biroul lui, când el lucra. „Tăticul a dat drumul la furtun, a pus jetul de apă pe noi și ne-am udat teribil“, consemna Nicky, la șaisprezece ani, pe 7 iunie 1884. „Copiii, firește, sunt marea noastră mângâiere“, îi spunea țarul lui Minnie; „doar cu ei pot să mă relaxez mental, să mă bucur de ei și să mă simt fericit, privindu-i“. Dar Colosul era atât de impunător, încât fiii lui se simțeau striviți în prezența lui. Al doilea fiu, Georgy, era „cel mai deștept“ și, potrivit generalului Cerevin, „preferatul ambilor părinți“, însă mezinul, Mihail — „Mișa“ — se bucura de drepturi speciale: când i-a stropit cu furtunul, doar Mișa a îndrăznit să se răzbune pe țar, turnându-i peste cap o găleată cu apă.

Vara, familia imperială stătea la „Căsuța“ din Peterhof și, adesea, mergeau la familia lui Minnie în Copenhaga unde, „scăpat din închisoare“, cum îi plăcea țarului să spună, putea trăi cu mai puține măsuri de securitate în jurul lui. Lui Minnie îi plăcea să fie împreună cu sora ei, prințesa de Wales. Aleksandru al III-lea a cumpărat o casă, unde se comporta „ca un școlar“, ținându-se de farse și stropindu-i cu furtunul pe regele Christian al Danemarcei sau pe regele Oscar al Suediei, modalitatea lui preferată de a se manifesta în societate. Într-o anecdotă de familie, povestită și azi de prințul Philip, duce de Edinburgh, se spune că țarului îi plăcea să se plimbe prin parc cu cumnatul său, prințul de Wales, și alte rude, unde odată s-au întâlnit cu un turist, care se rătăcise și, firește, s-a interesat care era drumul spre centrul orașului, după care a întrebat numele lor, ca să le poată mulțumi. „Împăratul Rusiei, regele Danemarcei, regele Greciei și prințul de Wales“, a venit răspunsul. „Da, și eu sunt regina din Saba“, a replicat turistul.[520]

Minnie nu avea mare influență politică, încercând zadarnic să se descotorosească de brutalul Cerevin, aghiotantul general al împăratului. O combinație de „sălbatic primitiv, ordonanță regală stupidă și curtean rafinat“, Cerevin „îl idolatriza pe Aleksandru al III-lea“ și obișnuia să spună că pentru el „lumea se împarte în două jumătăți: în vârf, Aleksandru al III-lea împreună cu el, Cerevin, de pază, iar sub ei, pleava“ miniștrilor și a celorlalți Romanovi. „Nimic nu contează decât voința țarului“, îi explica el unui prieten. „Nu sunt un om hain și îmi place de tine, dar dacă împăratul ar porunci «spânzură-l», nici n-aș crâcni la ordinul lui!“ „Teroarea palatului“, cum i se spunea, ședea la o masă de

lucru, în anticamera biroului lui Aleksandru al III-lea, și nu lăsa pe nimeni, în special pe Romanovii băgăcioși, să-l întrerupă pe țar. „Cum îndrăznești să mă deranjezi?! Eu slujesc statul protejându-l pe suveran“, zbiera el ca bețivii. Lui Cerevin îi plăcea să-l jignească pe fratele țarului, pomposul Vladimir, care se plângea de bădărănia lui. „Dacă te calcă pe nervi, n-ai decât să-l provoci la duel“, a ripostat Aleksandru.

Țarului și lui Cerevin le plăcea să bea, „însă împăratul bea la momentul potrivit“, își amintea generalul. „Nu dimineața, nici după-amiaza, ca să fie cu capul limpede, nici la recepțiile de miercuri seara — doar când rămânea cu prietenii. Atunci, începea să-și facă de cap și să petreacă“, îmbătându-se atât de rău, încât „stătea lungit pe spate, mișcând din brațe și din picioare, ca un copil, încercând să se ridice în picioare, dar apoi cădea la loc pe jos, înșfăcând de gambe pe oricine trecea prin dreptul lui.“

Dar, „la sfârșitul anilor 1880, medicii i-au interzis să mai bea, așa că țarina, îngrijorată, a început să ne urmărească și să verifice să nu existe băutură la recepții. Dar, când la sfârșitul serii, Majestatea Sa zăcea întins pe jos, zvârlind din picioare și chiuind, țarina nu înțelegea cum de se putuse întâmpla așa ceva!“ Au găsit amândoi metoda de a încălca prohibiția impusă de Minnie: „Am comandat niște cizme înalte, prevăzute cu niște compartimente speciale, în care puteam ține o ploscă plată conținând echivalentul unei sticle cu coniac. Când țarina era lângă noi, ne purtam ca niște copii cuminți“, dar cum pleca, „schimbam o privire. Pe urmă: 1–2–3! Scoteam sticlele, trăgeam o dușcă, după care ne comportam din nou de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat“. Țarul „era foarte încântat de acest amuzament. Noi îl numeam «nevoia te-nvață»“.

— 1–2–3. Nevoia…, Cerevin? zicea țarul.

— …te-nvață, Majestatea Ta, răspundea Cerevin.

— 1–2–3! — și trăgeam o dușcă![521]

*

Aleksandru al III-lea era exasperat de familia lui excesiv de numeroasă, învățată să nu-și refuze nicio plăcere sau extravaganță.[522] Când membrii numeroasei familii imperiale începeau să-și dea prea multă importanță, împăratul îi readucea cu picioarele pe pământ. „Încetează să mai faci pe țarul“, i-a telegrafiat el odată fratelui său mai mic, Serghei.[523] Țarul susținea că „marii duci nu trebuie să conducă departamente…“. Dar „cu un impuls subit“ a dat marina imperială pe mâna fratelui său, Aleksei, marinarul vânător de

bizoni, care înregistrase un număr de 1 722 de zile petrecute pe mare, iar acum se consacra plăcerilor.

„Beau Brummel al nostru“, cum îi spunea Sandro lui Aleksei, „era cel mai chipeș (bărbat) din familia noastră“. Nepoata lui, Missy (fiica surorii lor, ducesa de Edinburgh), zicea despre el că avea trăsături de „viking și ar fi arătat perfect în rolul lui Lohengrin… barba blondă, ochii albaștri, enormi, un specimen uman superb“, care „ca orice marinar iubea toate lucrurile bune și femeile frumoase în mod special“. În timpul sejurului său la New Orleans, căpătase gustul costumelor extravagante. „Silueta lui frumoasă apărea împopoțonată cu haine ciudate, alese și născocite de el, care îl făceau să semene cu un adevărat actor“, își amintea nepotul său Kiril. Îmbrăcămintea lui preferată era „un costum de stofă în dungi roșii, o vestimentație mefistofelică de-a dreptul, cu care doar el singur dintre toți oamenii de pe pământ se putea lăuda cu mândrie. «Eu sunt mai bine îmbrăcat decât oricare dintre voi, băieți», obișnuia el să spună“. În plus, era un om deosebit de bun și jovial.

Cât despre chestiunile serioase ale marinei militare în era cuirasatelor rapide, „marele duce al meu pare indiferent nu doar față de Marină, ci față de toate problemele“, nota amiralul Șestakov în jurnalul său. „Mă scoate din minți cu lenea și nepăsarea lui.“ Așa cum scria vărul său Sandro, Aleksei trăia „pentru dragoste, mâncare și băutură, (adică) femei iuți și corăbii lente“.

Aleksei și frații lui își petreceau mult timp acum la Paris — localurile lor preferate erau cunoscute drept *la tournée des grands ducs* („turneul marilor duci“), iar moda lor vestimentară *le style grand duc* („stilul marelui duce“). Acolo, Aleksei a aranjat odată ca o actriță franceză să fie adusă la dineu pe o tavă de argint, complet goală sub niște petale de trandafiri. Visând cu ochii deschiși în timpul ședințelor Consiliului de Stat, acest libertin „nu se gândește decât cum să ajungă mai repede în patul Zinei“, remarca secretarul de stat Aleksandr Polovțov. Zina era sora generalului Skobelev și soția vărului său, Eugene de Leuchtenberg, împăunându-se cu titlul de ducesă de Beauharnais, o combinație de Napoleon și Romanov. „Când spun că Zina era «frumoasă»“, explica Sandro, „mă refer la faptul că n-am văzut niciodată pe cineva ca ea în toate călătoriile mele, ceea ce a fost un noroc pentru mine, fiindcă femeile ca ea, cu un asemenea șarm păgân înnebunitor, nu ar trebui să aibă voie să circule în libertate.“ Zina era „indecentă“, își amintea Missy, „și ar fi avut mare succes pe scenă ca vampă“.

Când ducele de Leuchtenberg a găsit încuiată ușa de la dormitor și a auzit dinăuntru strigătele de orgasm ale Zinei, a început să bubuie în ușă, la care Aleksei a zbughit-o pe scări în jos. Leuchtenberg a apelat la Aleksandru al III-lea, care i-a spus că dacă el nu era în stare să-și facă ordine în propria-i viață, cum putea pretinde de la alții să-l ajute?! Dar numirea lui Beau ca mare amiral al flotei imperiale s-a dovedit a fi cea mai proastă decizie a lui Aleksandru al III-lea.[524]

*

În aprilie, când țarul organiza guvernul, au izbucnit răzmerițe antisemite ucigașe, cunoscute ca pogromuri (de la verbul *gromit*, „a distruge“ — în limba rusă), începând cu Herson și răspândindu-se la Odessa și Varșovia. Au fost omorâți patruzeci de evrei, iar mai multe femei au fost violate în grup. Deși niciunul dintre asasinii lui Aleksandru al II-lea nu era evreu, s-au răspândit zvonuri că evreii îl omorâseră pe țarul Rusiei, unsul lui Dumnezeu. Zvonurile s-au întețit pe fondul unei crize economice, pentru care s-a dat vina pe negustorii evrei. Aleksandru al III-lea a dat ordin ministrului de Interne Ignatiev să restabilească ordinea, dar i-a blamat pe evrei pentru nenorocirile prin care treceau.

„Deși, în adâncul sufletului, îmi pare foarte bine când evreii sunt molestați, așa ceva nu se poate permite, totuși“, îi spunea Aleksandru al III-lea guvernatorului Varșoviei, generalul Iosif Gurko. Țarul avea credința că „sufletul evreilor poartă stigmatul unui păcat“. Potrivit lui Polovțov, secretar de stat, Aleksandru al III-lea nutrea „o ură crâncenă împotriva evreilor“ și întotdeauna se opunea oricăror îmbunătățiri ale traiului lor. „Starea lor este lamentabilă“, scria el, „dar a fost prorocită în Evanghelie.“ Evreii își meritau suferințele, explica el, deoarece ei au fost cei care au vrut ca sângele lui Hristos să rămână „asupra noastră și a copiilor noștri“.

Când a fost întrebat de ce a refuzat să promoveze un ofițer, țarul a replicat: „E un evreu mizerabil și păcătos“. Pentru aproape orice, se putea da vina pe evrei: când trenul imperial se deplasa prea încet, țarul îi blama pe „jidani“. În familie, o numea pe Olga, nevasta lui Mihail, „tanti Haber“, după tatăl ei american, despre care se credea că ar fi fost evreu, și încuraja în anturajul lui un antisemitism aproape fetișist. „Ceea ce scrii dumneata despre jidani este complet just“, îi spusese Pobedonoștev lui Dostoievski. „(Evreii“) au pervertit totul, dar spiritul secolului le este favorabil. Ei sunt la originea mișcării socialiste revoluționare și a regicidului, ei dețin presa periodică, ei au piețele financiare.“ Pobedonoștev

avea convingerea că „singura credință (religioasă) adevărată este credința (ortodoxă) pravoslavnică“, iar toate celelalte religii merită să fie supuse „excluderii sau persecuției directe“.

Cerevin se lăuda la un dineu că arestase și distrusese un avocat evreu nevinovat, explicând că acel „evreu împuțit“ nu era poate vinovat astăzi, „însă cu siguranță va fi fost ieri și va fi mâine“. Pogromurile nu au fost poruncite de la Sankt-Petersburg, dar în această atmosferă aveau condiții propice să se extindă.

Trupele au fost scoase din cazărmi pentru a restabili ordinea, iar în septembrie Aleksandru al III-lea a semnat o serie de legi pentru situații de criză, menite să „protejeze siguranța statului“, urmate în mai 1882 de „Reglementările Temporare cu privire la Evrei“, care interziceau pogromurile, dar urmăreau mai degrabă ocrotirea „intereselor populației locale“, interzicându-le evreilor să locuiască în regiunile rurale sau în afară Zonei de Rezidență.

Nu toți membrii anturajului său erau de acord cu această represiune: ministrul Curții, contele Voronțov-Daşkov[525], l-a prevenit pe Aleksandru „împotriva politicii de minciuni a contelui Ignatiev, care se răsfrânge asupra Voastră, Sire! Sunt uluit cât de neglijent poate fi contele Ignatiev… instigând la ostilitate contra germanilor, zdrobindu-i pe evrei, persecutându-i pe polonezi — iată caracteristicile fundamentale ale politicii etnice interne promovate de el — iar toate astea vor duce până la urmă la mari vărsări de sânge“. Și avea dreptate. Toate acestea au distrus imaginea Rusiei în Europa. Majoritatea evreilor erau loiali, însă represiunile țariste i-au împins pe mulți să devină revoluționari — sau să emigreze. După 1881, peste 60 000 de evrei au plecat anual în America.[526]

*

Împăratul și Pobedonoștev erau deja nemulțumiți de Ignatiev, intrigantul inteligent care era atât de faimos pentru minciunile lui încât era poreclit „Domnul Minciună“ și care suferea probabil de sindromul Münchausen. Odată ce ordinea fusese restabilită, Aleksandru s-a pregătit pentru încoronare. Ignatiev a propus să fie convocată o Adunare a Țării, ca în vremea când fusese ales primul țar Romanov. „Am rămas îngrozit“, îi scria Pobedonoștev lui Aleksandru al III-lea, „(temându-mă) de posibilele consecințe în eventualitatea în care proiectul contelui Ignatiev ar fi pus în aplicare. Ar însemna să fie o revoluție, (să asistăm la) distrugerea Rusiei!“

Ignatiev a demisionat, fiind înlocuit cu însăși personificarea represiunii reacționare, contele Dmitri Tolstoi, un nobil bogat și cultivat, care pe vremea când avea viziuni liberale fusese ministru al Educației, atrăgându-și în final aversiunea societății liberale. Tolstoi era ministrul ideal pentru Aleksandru. În scurt timp, s-a săturat de sinistrul Pobedonoșțev. În ochii țarului, Tolstoi era „ultimul mohican". A promovat drepturile moșierimii care se considera nedreptățită, a slăbit autoritatea administrației locale reprezentate de *zemsvta* și a desființat instanțele de judecată bazate pe juranți, a înființat noul post de „nacealnic rural" (*zemski necealnic*) — funcționari numiți de guvern pentru a înlocui judecătorii de pace — și a înăsprit cenzura.[527] Apoi, Tolstoi a înființat o poliție secretă, care avea în sfârșit calitățile necesare pentru a combate acțiunile teroriștilor.[528]

După asasinarea lui Aleksandru al II-lea, o conjurație de aristocrați conduși de amicii lui Sașa, Cerevin și Voronțov, crease o echipă clandestină de spionaj și atacuri contrarevoluționare, „Escorta Sfântă", pentru a-l proteja pe noul țar și a „răspunde la teroare cu teroare". După o serie de escapade amatoristice vizând asasinarea unor revoluționari, Dmitri Tolstoi a desființat „Escorta", însă i-a angajat pe cei mai buni agenți ai ei. A făcut din violarea corespondenței o adevărată știință, organizând „birouri negre" atât de eficiente, încât în scurt timp doar țarul și ministrul de Interne însuși puteau fi siguri că scrisorile lor nu erau interceptate și citite de cenzură. A înființat o nouă organizație, Ohrannoe Otdelenie — Departamentul de Securitate — poreclit „Ohrana" (Micul Departament de Securitate), în Moscova și Sankt-Petersburg, cu rolul nu numai de a stopa atacurile teroriste, ci și de a se infiltra în organizațiile respective. Grigori Sudeikin, șeful Ohranei din Sankt-Petersburg, cu titlul de inspector al poliției secrete, îi urmărea pe teroriști „nu din obligație, ci din convingere, cu entuziasm, (practicând un fel de) vânătoare, o artă abilă și riscantă, în care plăcerea deriva din reușită".

Când a racolat un conducător al organizației „Voința Poporului", Serghei Degaev, a putut apoi să aresteze mulți alți teroriști, până când aceștia au intrat la bănuieli, condamnându-l pe Degaev la moarte, dacă nu își demonstra lealitatea. Pe 16 decembrie 1883, Degaev a aranjat o întâlnire cu cel care îl supraveghea și apoi l-a împușcat mortal pe Sudeikin.[529] În ciuda acestui incident, Ohrana a devenit din ce în ce mai eficientă. Cu toate astea, Aleksandru considera că agenții poliției secrete erau indivizi cu o reputație proastă,

însă necesari, rolul lor nefiind prea diferit de cel al unui instalator care desfundă o latrină. Și nici despre miniștrii lui nu avea o părere cu mult mai bună.[530]

*

Împăratul „disprețuia birocrația și bea șampanie pentru desființarea ei“. Conducea guvernul în baza dreptului divin, iar miniștrii lui trebuiau să-și știe lungul nasului. Când vreun ministru avea tupeul să amenințe cu demisia, țarul îl înșfăca de guler și zbiera: „Gura! Când o să vreau eu să te mătrășesc, vei afla fără niciun echivoc!“ Politicienii erau niște „ticăloși“, pe rapoartele cărora împăratul nota comentarii de genul „ce bestie!“. Zbiera adesea: „cât despre miniștri, să-i ia dracu’ pe toți“. Ministrul de Externe, Nikolai Giers, era o „marionetă“ care, zicea el, „făcea pe conțopistul“. Încerca să găsească o modalitate de a-i eluda pe miniștri și, în timp ce se căznea să rezolve chestiuni complexe, i-a rugat pe cei trei amici ai lui, Cerevin, Voronțov și șeful cancelariei Curții, generalul Otto Richter, să formeze un triumvirat atotputernic, reducând rapoartele ministeriale la niște scurte rezumate. Dar cei trei s-au ferit de o asemenea responsabilitate.

În ultimă instanță, miniștrii îl respectau pe Aleksandru al III-lea, fiindcă era un conducător onest. „Cuvintele lui nu difereau niciodată de fapte.“ Furiile lui erau de scurtă durată, dar subite, iar când voia putea să fie fermecător. Când, într-un caz timpuriu de indiscreție a presei, un jurnalist a publicat o relatare despre cum Aleksandru al III-lea se răstea la familia lui într-o vacanță la cabana de vânătoare de la Spała (în Polonia), țarul a explodat, trăgându-i un perdaf lui Voronțov care, ca ministru al Curții, aprobase articolul: „N-am citit niciodată în ziare ceva mai prostesc, mai jignitor și mai neadevărat. Ce amănunte stupide!“

„Eu port răspunderea pentru asta“, a replicat Voronțov, dându-și demisia din funcție. „Aș da orice să nu se fi întâmplat așa ceva.“ Însă ursuzul împărat l-a liniștit cu această notă: „Dragă Ilarion Ivanovici, chiar vrei să ne despărțim pentru un asemenea fleac?! Dacă această întâmplare nefericită ți-a dat ideea să demisionezi, știind totuși cât de dificil, dacă nu imposibil mi-ar fi să te înlocuiesc cu altcineva, sunt sigur că vei renunța la intenția ta și vei rămâne în funcția înaltă pe care o ai, ca asistent și prieten al meu“.

Grosolan și necultivat cum era, Aleksandru al III-lea, își amintea un ministru, avea claritatea unui „mare administrator“, fiind înzestrat cu „un caracter extraordinar, multă bunătate sufletească, fermitate“ și „o remarcabilă

intuiție, un gen de inteligență mai importantă decât rațiunea“. Toate astea se combinau cu „o naivitate onestă și o simplitate de copil“.

Putea fi și brutal. Când o deținută politică a insultat un jandarm, țarul a poruncit: „Biciuiți-o“. Ministrul a cerut o pedeapsă mai ușoară decât cele 100 de lovituri, întrucât femeia era fragilă, însă împăratul nu s-a lăsat înduplecat. „Dați-i o sută de lovituri cu biciul“. Pedeapsa a ucis-o. „Nu este un om rău“, scria diplomatul Vladimir Lamsdorf, „însă are beția puterii“. Ministrul de Război, generalul Vannovski, glumea spunând că Aleksandru al III-lea era ca „Petru cel Mare cu ciomagul lui“, doar că „aici avem doar ciomagul fără marele Petru“.

Disprețul lui Aleksandru pentru miniștrii lui era o atitudine inutilă în lumea modernă. În venerația lui față de autocrația pe care o întruchipa, țarul nu era capabil să vadă că însăși samavolnicia lui era o racilă. „Sire, i-a explicat Richter, avem un neajuns cumplit. Lipsa legii.“

„Dar eu veghez tot timpul la respectarea legilor.“

„Nu vorbesc despre Majestatea Voastră, ci despre administrație, care face abuz de putere. Astăzi, Rusia este ca un uriaș cazan în care presiunea crește; când apare o gaură, oameni cu ciocane repară spărtura; dar într-o bună zi, aburii dinăuntru vor exploda printr-o gaură care nu va putea fi astupată și cu toții ne vom sufoca.“[531]

Era timpul ca țarul să fie încoronat — dacă nu-l omorau teroriștii înainte.

*

La ora 10 a.m., pe 12 mai 1883, escortat de Regimentul de Gardă-Călare, împăratul a intrat în Moscova, în fruntea unui alai de mari duci, urmat de un lung șir de trăsuri aurite, cu împărăteasa și micuța Olga în prima trăsură. Peste trei zile țarul s-a încoronat pe sine însuși și a încoronat-o pe Minnie în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. După aceea, au participat la un festin public pe Câmpul Hodînka, pentru care Sașa „a supravegheat personal fiecare detaliu“. Aceasta a fost „cea mai fericită zi“ din viața lui, ritualul având în sufletul său semnificația unei profesiuni de credință pentru autocrație. Acest „măreț eveniment“, i-a explicat el ulterior lui Minnie, „a uluit și i-a arătat Europei întinate moral că Rusia este și astăzi acea Sfântă Rusie Ortodoxă din timpul țarului moscovit și așa va rămâne de-a pururi“.[532] Aleksandru al III-lea credea în misiunea slavofilă a Rusiei, însă după 1877 era hotărât să evite războiul.

„Noi nu avem decât două forțe aliate în această lume“, obișnuia să spună Aleksandru al III-lea. „Armata noastră și marina noastră militară.“ Dar niciuna nu era îndeajuns de puternică pentru a susține pretențiile imperiale ale Rusiei într-o competiție cu puterile occidentale industrializate. Țarul se afla în fața unei dileme imposibile: necesitatea de a păstra fațada puterii imperiale, acea premisă indispensabilă a autocrației dinastiei Romanov, dar în același timp obligația de a-și asuma realitățile țării, însemnând o economie înapoiată și dominată de țărănime, o armată prost organizată și o flotă de război, care nu era la înălțimea flotei britanice din Marea Baltică și care se dovedea mai mică decât flota otomanilor din Marea Neagră. Cerințele emoționale ale opiniei publice slavofile, formată dintr-un sector al claselor educate, erau la fel de periculoase pentru dinastie, ca și o înfrângere în străinătate. „Dacă pierdem încrederea opiniei publice în politica noastră externă“, spunea Aleksandru al III-lea cu acea abilitate a sa de a atinge miezul problemei, „totul este pierdut.“

Chiar dacă de felul lui era un retrograd, Aleksandru al III-lea se vedea nevoit acum să cârmuiască într-o lume în care la ordinea zilei erau noțiuni ca opinie publică, piață de valori și ziare, unde țarul și-a găsit câțiva dintre cei mai neverosimili consilieri[533] — unul dintre ei fiind chiar prințul Vladimir Meșcerski, cunoscut printre dușmanii de la Curte drept „Prințul Sodomei“ și în rândurile inteligheției drept „Prințul-pune-punct“, după ce a cerut ca orice reformă să se încheie cu acest semn de punctuație. Meșcerski fusese mesagerul lui Sașa cu prima lui iubire, M.E., care era verișoara lui. După ce s-au căsătorit, împărăteasa a încercat să-i interzică soțului ei să se mai vadă cu prietenul lui, însă Sașa a menținut o corespondență secretă cu el. În anii 1870, Meșcerski a fondat un ziar conservator, numit *Cetățeanul*, pe care Sașa îl finanța în calitatea de țar, efectuând plăți substanțiale de până la 100 000 de ruble. „Vrem să avem o presă conservatoare“, explica el. „Uitați-vă numai la Bismarck cât cheltuiește.“

Meșcerski era un ultrareacționar, dar un personaj original și talentat. Deși nu era de acord cu emanciparea femeilor și credea că „de nimic nu se teme poporul mai mult decât de bici“, în mod surprinzător era un oponent al nesocotitei persecuții a minorităților, practicată de regimul țarist, incluzând chiar și persecuția evreilor. Publicația lui era singurul ziar pe care Aleksandru îl citea, iar Meșcerski, care uneori se întâlnea cu țarul în secret, a început să-i trimită

„jurnalul“ său cinic. Cu toate astea, fără să se ascundă, ducea o viață de homosexual[534], la Curtea unui împărat care se mândrea cu moravurile sale ortodoxe stricte. Când Meșcerski a încercat să-i găsească iubitului său, un tânăr gornist, o slujbă la palat, dușmanii i-au prins pe cei doi în flagrant delict. Pobedonoștev bombănea că „acesta era omul care a fost prins cu trompetistul din regimentul de gardă“. Oricine altcineva ar fi fost compromis definitiv. Totuși, țarul făcea singur regulile.

Toți consilierii naționaliști ai țarului erau extrem de suspicioși la adresa Germaniei, însă singura soluție deocamdată era să fie menținută Liga celor Trei Împărați, afișând în același timp un simulacru de politică specifică unei mari puteri, care să pară solidă, dar să nu fie pusă niciodată la încercare. Aleksandru al III-lea era convins că Rusia va trebui într-o bună zi să se lupte cu Germania. Cât despre austrieci, țarul a îndoit odată în mână o furculiță de argint, ca exemplificare a unei parabole care să-i fie învățătură de minte ambasadorului lor: „Exact așa am să fac cu cele două sau trei corpuri de armată ale voastre“.[535]

Peste șase luni, Liga a fost pusă la încercare când vărul lui Aleksandru al III-lea, Alexander Battenberg, prinț al Bulgariei, și-a unit statul independent cu provincia otomană. Chiar dacă asta era exact ceea ce Rusia își dorise în 1878, țarul s-a înfuriat teribil. Battenberg scosese în evidență incapacitatea Rusiei de a-și controla propriul stat clientelar și era nevoit să abdice. Țarul spera să-l pună în locul lui pe curteanul său georgian, prințul Mingrelski. Însă la o întâlnire melodramatică dintr-o lojă la opera din Viena, bulgarii au oferit tronul prințului Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha, un ofițer din armata austriacă, jumătate francez, jumătate german, care era un filfizon cu talie de viespe, parfumat și plin de bijuterii, cu o voce pițigăiată și un nas de Bourbon, pasionat în egală măsură de curtezane și băieți frumoși. „Această candidatură este la fel de ridicolă ca persoana lui“, tuna și fulgera Aleksandru. Dar, în următorii douăzeci și cinci de ani, „Foxy“ Ferdinand a întemeiat cu succes Bulgaria și a sfidat Rusia după bunul lui plac.

Țarul se gândea să pornească un război contra Austriei pentru a-l înlătura pe acest șnapan, însă în 1879 Bismarck semnase un tratat de apărare cu Austria, formând un bloc germanic în Europa Centrală, la care avea să se alăture curând și Italia, constituind astfel Tripla Alianță. Aleksandru al III-lea a refuzat să reînnoiască Liga celor Trei Împărați. În timp ce presa germană și cea rusească agravau tensiunile

dintre cele două țări cu discuții despre o iminentă luptă teutonico-slavă, Bismarck a propus un Tratat de Reasigurare garantând neutralitatea în eventualitatea unei războiîmpotriva unei terțe părți, cu o clauză secretă conferind Rusiei drepturi vagi asupra Constantinopolului. Aleksandru a acceptat planul ingenios elaborat de Bismarck, deși prevederile intrau în contradicție cu alianța dintre Germania și Austria. În sinea lui, Aleksandru avea convingerea că „noi trebuie să spargem Germania, imediat ce vom avea ocazia".

Opinia publică insista ca Rusia să-și asume rolul de conducător în lumea slavă. Dar Bulgaria era nerecunoscătoare, iar Serbia rămânea agățată de Austria, așa că Aleksandru al III-lea a căutat niște slavi mai de nădejde. Micul principat Muntenegru era condus de dinastia Petrović, cu suverani care prin tradiție au fost prinți-episcopi ortodocși. Prințul Nikola I, care, purtând o uniformă cu fireturi aurite, obișnuia să stea și să fumeze pe o bancă din fața minusculului său „palat" și era în stare să riște orice pentru a prelua conducerea unui stat sârb mare, își plasase patru dintre cele nouă fiice ale lui la Institutul Smolnîi. În 1889, în timpul unei vizite la Petersburg, țarul a propus ca prințesa Milița să se mărite cu marele duce Piotr Nikolaievici (fiul mai mic al lui Nizi, comandatul armatei în războiul din 1877), iar o altă fată, Stana, cu Gheorghi, duce de Leuchtenberg.[536] Aceste surori aveau să-l introducă mai târziu pe Rasputin în familia Romanov. La banchetul de logodnă, Sașa a ridicat paharul în cinstea prințului Nikola, „singurul prieten sincer și credincios al Rusiei". Statele baltice nu prezentau încredere, dar nu puteau fi evitate. Aleksandru al III-lea a conchis că singurul interes esențial era, ca într-o bună zi, Rusia să ocupe strâmtorile Bosfor și Dardanele. Și-a dat seama că avea nevoie de o nouă alianță — și de o nouă economie. În acest moment periculos, a ales niște direcții surprinzătoare, în vederea atingerii ambelor scopuri.[537]

*

Pe 17 octombrie 1888, țarul și familia lui se întorceau cu trenul din Crimeea, când, primindu-l în audiență pe directorul Căilor Ferate din Sud-Vest, Serghei Witte, Aleksandru al III-lea i s-a plâns că trenul mergea prea încet. „Cumva linia ferată este administrată de jidani?", a întrebat țarul. Witte, un inginer arogant, l-a contrazis pe țar, explicându-i că dimpotrivă trenurile circulau prea rapid. Dar Aleksandru a poruncit ca trenul să mărească viteza.

În apropiere de Borki, „tocmai terminam micul dejun", îi relata tânărul Nicolae unghiului său Serghei,

> când dintr-odată am simțit o zdruncinătură puternică, pe urmă o alta mult mai intensă și totul a început să se sfărâme; am fost azvârliți de pe scaune, masa mi-a zburat pur și simplu pe deasupra capului, dispărând complet. Nu voi uita niciodată trosniturile… Am închis ochii, așteptându-mă să mor… Am văzut o lumină, m-am cățărat afară și am tras-o după mine pe Xenia (*sora lui*)… Mă gândeam îngrozit ce pățiseră oare mama și tata, dar am simțit o bucurie divină, când i-am văzut în picioare pe acoperișul fostului vagon-restaurant…

Muriseră douăzeci și trei de oameni, iar țarul, puternic ca un Hercule, a ajutat la salvarea răniților, ridicând acoperișul vagonului. Un copil urla: „Acum o să ne omoare pe toți“[538], dar era fiica lui cea mai mică, Olga, care fusese azvârlită afară din tren. După aceea, împăratul glumea: „Imaginați-vă cât de dezamăgit va fi Vladimir (*următorul frate în ordine descendentă* — n.a.) când va auzi că am scăpat cu viață“.[539]

Dezastrul feroviar de la Borki nu a fost provocat de o bombă, dar țarul și-a amintit de tăiosul inginer Witte, pe care l-a promovat în funcția de director general al căilor ferate. Chemat la Sankt-Petersburg, unde Aleksandru, ferindu-se de mogulii evrei de la căile ferate, l-a întrebat: „Ești prieten cu evreii?“, Witte a răspuns că, dacă nu era posibil să fie înecați toți în Marea Neagră, evreii trebuiau măcar să fie tratați ca niște oameni. Satisfăcut, țarul l-a numit ministru al Comunicațiilor, acesta fiind începutul unei cariere uluitoare.

Cu un aer pompos și pieptul bombat, Witte, la cei treizeci și nouă de ani ai lui, era un ministru de tip nou: tehnocratul din provincie. Fiu al unui funcționar civil cu origini scandinave și luterane și al unei prințese Dolgoruki, crescut la Tiflis, cu studii de inginer la Odessa, acest intrigant abil era agasant de impertinent, dar totuși supărăcios, înșelător, perfid și excesiv de narcisist. Și-a făcut o virtute din „lipsa de reținere și felul nerușinat de a vorbi, care mă caracterizează“, cum spunea el, trăsături apreciate de țar. Când s-a pus problema să păstreze un personaj valoros ca Witte, Sașa a făcut o excepție de la principiile lui: la scurt timp după ce a sosit în capitală, Witte a vrut să-și dea demisia, fiindcă se îndrăgostise de o evreică divorțată. Țarul l-a admirat pe Witte pentru gestul cavaleresc de a se însura cu această femeie. Așa cum i-a spus mai târziu Minnie lui Witte: „Erai ministrul preferat al soțului meu“.

Rusia continua să rămână împotmolită în dificultățile unei depresiuni economice. În 1891, mii de oameni au murit din cauza foametei, agravată prin politica de finanțare a industrializării, bazată pe împrumuturi financiare, care la rândul lor trebuiau să fie plătite prin vânzarea de grâne în

străinătate. Totuși, Sașa nega existența acestei crize, susținând că era doar o propagandă nihilistă. Numai intervenția lui Voronțov l-a făcut pe țar să ia aminte la situația din țară.

Exact când Rusia a ieșit din această criză, în 1892, Aleksandru al III-lea l-a avansat pe Witte în funcția de ministru de Finanțe. Ca monarhist și patriot, Witte credea că doar un program de industrializare accelerată, finanțat prin împrumuturi externe, ar fi putut să depășească obstacolele celor „două sute de ani de somn economic“, dând astfel Rusiei forța necesară de a se putea măsura cu puterile europene în turnirul geopolitic, sau, așa cum s-a exprimat el ulterior, asigurând „împlinirea măreților sarcini politice ale monarhiei“. Ucraina era acum grânarul Europei, o mare parte din cerealele obținute aici fiind vândute prin bursele de la Odessa, de unde plecau cu vasele comerciale prin Strâmtori. În timp ce Rusia devenea astfel principalul producător agricol al Europei, Witte a injectat economia cu investiții străine și guvernamentale, pentru a produce o dezvoltare explozivă. Între 1890 și 1900, producția de fontă, oțel și cărbune s-a triplat, căile ferate s-au dublat ca lungime, în timp ce industria textilă făcea din Rusia una dintre primele cinci puteri industriale din lume. La Baku, s-a găsit țiței, în scurt timp Rusia ajungând să furnizeze jumătate din necesarul de petrol din lume.

Nimic nu simboliza mai bine dinamismul lui Witte, decât Calea Ferată Transsiberiană. Deși proiectul fusese deja demarat de Aleksandru al III-lea, Witte a ținut să-l prezinte într-o aură glorioasă. Pe măsură ce linia ferată își croia drum prin Siberia, Witte era entuziasmat de anvergura posibilităților care apăreau. „De pe țărmurile Pacificului și înălțimile Munților Himalaya“, îi spunea el țarului, „Rusia va domina nu numai treburile Asiei, ci și ale Europei.“

În timp ce Rusia erupea astfel spre o economie industrializată modernă, împăratul încerca să păstreze unitatea statului, prin mobilizarea naționalismului rus și reprimarea minorităților din imperiu. În acest imperiu multinațional, cu 104 naționalități vorbind 146 de limbi, potrivit recensământului din 1897, rușii neaoși (excluzându-i pe ucraineni) erau o minoritate de 44%. Acum, împăratul a poruncit ca, pe lângă măsurile antisemite ale politicii de stat, limba rusă să fie predată în exclusivitate în școlile unde învățau polonezi, armeni și georgieni: o lovitură cu stângul în dreptul pentru regimul țarist, care în mod inutil și-a făcut

niște dușmani din milioane de oameni aparținând acestor etnii.[540]

În 1889, a murit Dmitri Tolstoi, pe care Aleksandru al III-lea l-a regretat enorm. Nimeni nu îl putea înlocui pe „ultimul mohican“, însă noul ministru de Interne, Ivan Durnovo, un antisemit fanatic, cu o incredibilă barbă în formă de furcă, și-a găsit un aliat în fratele mai mic al lui Aleksandru, straniul Serghei. În martie 1891, Aleksandru l-a numit pe Serghei în postul de guvernator-general al Moscovei. „Dar fratele meu nu vrea să plece la Moscova“, a explicat țarul, „până ce nu va fi epurată de evrei“, care ieșiseră din Zona de Rezidență, odată cu relaxarea restricțiilor. Țarul a dat ordin poliției să-i „expulzeze pe evreii din Moscova“. Pe 28 aprilie, Aleksandru al III-lea a semnat primul decret dintr-o serie de legi, în baza cărora Serghei putea deporta întregi categorii profesionale de evrei — „artizani, rachieri, berari, meseriași și muncitori“, având chiar dreptul de „a scoate din armată soldați evrei“. La Moscova, Serghei a închis Marea Sinagogă, i-a trimis pe cazaci să facă razii în locuințele evreilor și le-a permis evreicelor să rămână în oraș, doar dacă erau înregistrate ca prostituate. Au fost expulzați douăzeci de mii de evrei. Aceste măsuri represive au făcut ca numărul evreilor care emigrau anual în America să urce la 137 000 de persoane. Serghei avea sentimente contradictorii în privința postului, spunându-i nepotului său Nicky: „Iată-mă așadar guvernator-general al Moscovei, e amuzant, dar și trist, mi-e dor de regimentul meu… cercul meu de vechi camarazi… Mărturisesc că am plâns ca un copil când am plecat din Petersburg“. Dar Serghei era ambițios: „Nu mă sperie slujba, mă interesează foarte mult“.

Serghei era „încăpățânat, arogant, nesuferit, etalându-și nenumăratele ciudățenii“, considera Sandro. „Nu găsesc nicio calitate care să salveze această impresie.“ Serghei era „cel mai înspăimântător dintre unchi“, scria Missy. „Brutal și sever…, cu buze subțiri, trase într-o linie fermă, aproape feroce…, ochi cenușii ca oțelul, pupile înguste ca de pisică… Exista ceva amenințător la el, ceva pe chipul lui de om fanatic cum era în sinea lui.“

„Fire introspectivă, închis în el însuși, (Serghei) ascundea impulsuri lăuntrice de o sensibilitate excesivă, aproape feminine“, gândea nepoata lui, Maria Pavlovna. Simțindu-se cel mai bine în postura de ofițer comandant al Regimentului de Gardă Preobrajenski, își amintea Witte, Serghei era „mereu înconjurat de bărbați mai tineri decât el, care se

arătau deosebit de afectuoși“, dezvăluind astfel „atracția lui pronunțată pentru diverși tineri“.

La vârsta de opt ani, fusese afectat de moartea fratelui său cel mai mare, Niksa, și de suferințele mamei lui, care o determinaseră să petreacă multe luni la casa ei strămoșească din Hessen-Darmstadt. Însoțind-o, Serghei a cunoscut-o acolo pe verișoara lui, prințesa Elisabeta de Hessen; crescută de mama ei Alice (fiica reginei Victoria), care avea să treacă prin multe tragedii, Elisabeta își dorea să se călugărească. De o „frumusețe răpitoare“ și o „rară inteligență, cu un încântător simț al umorului, o infinită răbdare și un suflet mărinimos“, blondă cu ochi cenușii și o piele de alabastru, ea a fost „prima iubire“ a prințului moștenitor al Germaniei, Willy. Dar Serghei era decis să se însoare cu ea și, cu toate că Elisabeta a refuzat inițial să se convertească la ortodoxism, în 1884 visul lui s-a împlinit. (Willy, ulterior kaizer, nu l-a iertat niciodată, răspândind zvonul că Serghei „îl sodomiza pe tânărul și chipeșul capelan al familiei“.) Nu au avut copii, iar mariajul lor probabil nici nu a fost consumat vreodată, dar cu toate astea „Serghei o adora, deși îl certa mereu“, remarca Missy, iar „Ella“, cum era numită, îl înțelegea: „Serghei iubea ordinea“. Era genul de bărbat care i se potrivea probabil Ellei, care era pe cât de rece și vanitoasă, pe atât de frumoasă și virtuoasă — „avea o puritate absolută“, considera Missy, care venera „această viziune, o bucurie pentru ochi“.

Căsătoria lui Serghei cu Ella a condus la prima întâlnire a lui Nicky cu sora Ellei, Alexandra de Hessen („Alix“), iar relația dintre ei s-a dezvoltat, exact pe măsură ce relația Rusiei cu noua Germanie se deteriora.[541]

*

Preluarea domniei și noile măsuri politice ale kaizerului Wilhelm al II-lea, care la cei douăzeci și nouă de ani ai lui era inconsecvent, impulsiv și nestatornic, l-au determinat pe Aleksandru al III-lea să-și formeze o opinie fermă despre el. Imediat după suirea pe tron, în 1888, Willy a plecat să-l viziteze pe Aleksandru, care îl detesta pe acest „filfizon șmecher, (fiindcă) se dă mare în fața tuturor, se crede grozav și își imaginează că ceilalți îl venerează“. Cerevin își amintea că țarul „a fost scârbit efectiv de Wilhelm, care îi repugna fizic“, văzând în el un fel de maimuțoi infantil. Când țarul i-a întors vizita, Willy a sugerat subit împărțirea Europei între Germania și Rusia, la care Aleksandru a mârâit: „Willy, nu te mai învârti atâta ca un derviș, fă bine și uită-te la tine în oglindă!“.

Aleksandru al III-lea simțea că Rusia era izolată. A înțeles cu mult înaintea majorității miniștrilor săi că Bismarck „nesocotea relația de rudenie dintre Romanovi și Hohenzollerni“. Era o nouă eră. „Doresc să stabilesc principiul protejării drepturilor popoarelor și ale dinastiilor deopotrivă“, i-a spus el lui Giers. „Îți sugerez să păstrezi o atitudine amicală față de Franța… La momentul oportun… să negociezi o alianță oficială“. Dar francezii erau niște revoluționari imorali! „Așa ceva este imposibil“, a replicat șocat Giers. Nu neapărat, a răspuns Aleksandru, acesta era ordinul lui. Dar s-a mișcat lent ca un ghețar. În 1890, kaizerul l-a înlăturat subit pe bătrânul Bismarck, iar noul cancelar, generalul von Caprivi, l-a îndemnat să nu reînnoiască tratatul cu Rusia, pentru a evita astfel contradicțiile cu Tripla Alianță, în care spera să ademenească Marea Britanie. În felul acesta, alianța cu Franța devenea inevitabilă. În iulie 1891, Aleksandru al III-lea a invitat flota franceză la Kronstadt, unde autocratul și-a scos pălăria pentru „Marseilleza“ republicană (și anterior ilegală). Când a vizitat Expoziția Franței la Moscova, un curtean acoperea de zor o statuie nud, cu o pătură, când împăratul a zbierat: „Las-o în pace! Știu că acesta este costumul pe care francezii îl admiră cel mai mult!“ Ambele națiuni erau amenințate de Germania, dar și de Marea Britanie. În 1894, țarul a semnat alianța cu Franța.

Kaizerul a încercat cu disperare să-l recâștige pe țar de partea lui. Aleksandru al III-lea, însoțit de Nicky, s-a întâlnit în cele din urmă cu el la parada navală de la Kiel. Acolo, Aleksandru „era într-o stare de spirit excelentă“, nota kaizerul, iar Nicky „s-a dezvoltat extraordinar și este un tânăr bine-crescut și șarmant, cu maniere agreabile“.[542]

*

Gălăgiosul țar avea doar patruzeci și șase de ani, așa că părea neverosimil ca Nicky să preia domnia, cel puțin pentru mult timp de-atunci înainte. Înalt de un metru șaptezeci, timid, copilăros și de o pasivitate impenetrabilă, Nicky era bine legat la trup, plăcându-i exercițiul fizic și vânătoarea, purta o barbă roșcată tunsă îngrijit și avea niște ochi albaștri, radioși și catifelați, care erau cea mai frumoasă trăsătură a lui, moștenită de la mama sa.

„Țareviciul, acum de douăzeci și patru de ani“, scria ministrul-adjunct de Externe, Lamsdorf, „face o impresie ciudată, jumătate-băiat, jumătate-bărbat, mic de statură, subțire și neremarcabil“, dar totodată „încăpățânat“ și „nechibzuit“. Mama lui avusese tendința să-i mențină pe băieții ei într-o stare infantilă. „(Nicolae) a purtat costumele

de marinar mai mult timp decât majoritatea băieților“, nota contesa „Zizi“ Narîșkina. „Era un om cu un orizont mic și o perspectivă îngustă, care ani de zile abia dacă trecuse de zidul“ palatului Anicikov și, apoi, de grădinile palatului Gatcina. Chiar și atunci când Nicky era colonel în regimentul de gardă, mama lui îi spunea în continuare „sufletelul meu scump, băiatul meu“. Jurnalul lui vorbește despre jocuri de-a v-ați ascunselea, întreceri cu băutură sau competiții cu castane și conuri de brad până târziu, la douăzeci și ceva de ani.

Nicky a fost educat acasă atât din rațiuni de securitate, cât și din dorința părinților. Această opțiune i-a oferit o copilărie fericită și afectuoasă, un lucru atât de rar în familiile regale, dar totodată l-a făcut să fie mai izolat și naiv. Educația lui a fost în mod intenționat dezinvoltă și comodă, tutorele său, generalul Danilovici, având credința că „forțele misterioase care emană în timpul sfântului ritual al încoronării aduc toate datele concrete de care are nevoie un cârmuitor“. Ceilalți preceptori ai săi erau figuri impresionante, dar Nicky era prea imatur pentru a beneficia pe deplin de învățătura lor. Preceptorul său pentru drept și istorie, bătrânul Pobedonoștev, se plângea: „Tot ce-am putut observa a fost că era complet preocupat să se scobească în nas“. Dar preferatul lui era profesorul de engleză, Charles Heath. Deși ura aroganța și liberalismul englezilor, Nicky a devenit personificarea stăpânirii de sine anglo-saxone, o trăsătură străină rușilor. Poate că flegmatismul lui era o reacție împotriva sentimentalității nestăpânite a bunicului său. Nicolae petrecuse mult timp împreună cu Aleksandru al II-lea, încercând mai târziu să copieze seninătatea acestuia în fața primejdiilor: „Mi-am fixat sarcina de a urma întotdeauna exemplul de calm al Bunicului meu“. Și a făcut acest lucru într-o asemenea măsură, încât, atunci când s-a confruntat cu niște catastrofe, curtenii lui au ajuns să se întrebe dacă simțea cu adevărat ceva. „Niciodată nu râdea, arareori plângea“, nota vărul său Sandro. Această atitudine era parțial un mijloc de a domina lumea de necontrolat din jurul lui și de a juca un rol pentru care se simțea neadecvat, însă era ceva legat totodată de credința lui mistică în destin. „Adesea, mă lua de după umeri“, își amintea sora lui, Olga, „și spunea: „eu m-am născut sub zodia lui Iov — sunt gata să-mi accept soarta.“ Dincolo de manierele alese și timiditatea lui, simțeai o vână puternică de abilitate și fermitate — ambele trăsături fiind utile în politică. Capacitatea de a rămâne impenetrabil și imperturbabil este un atu pentru orice persoană publică studiată de ceilalți cu atâta atenție, însă între placiditate și

inerție hotarul pare foarte șters. Verișoara lui primară, Missy, adora farmecul lui, „ochii lui blânzi, gentilețea din glasul lui, cu un timbru profund și moale“, însă ceva lipsea în relația cu el: „Nu simțeai niciodată că te-ar fi îndepărtat, dar nici nu puteai să te apropii mai mult“.

Înzestrat cu inteligență și perspicacitate, Nicky învăța repede, avea o memorie impresionantă, era un cititor avid de istorie, îi plăcea Tolstoi, iar mai târziu proza umoristei Teffi a fost una dintre lecturile lui preferate, deși gusta de asemenea romanele romantice englezești, opere mediocre pe care le citea pentru relaxare; savura muzica baletelor lui Ceaikovski, iar în plus avea talent la limbi străine, vorbind fluent germana și franceza. Engleza lui era atât de desăvârșită, încât țarul îl ruga să-i redacteze scrisorile adresate reginei Victoria. Totuși, capacitățile lui intelectuale erau limitate prin orizontul îngust al educației și al viziunii lui.

Mama lui l-a învățat să aibă maniere impecabile, dându-i sfaturi tipice pentru un tânăr moștenitor al coroanei, ca de pildă „să nu pleci urechea la lingușitori“, însă tatăl său a fost cel care i-a format concepțiile politice. Avându-l tutore pe Pobedonoștev și mentor pe Meșcerski, Nicky a adoptat viziunea moscovită despre domnie a tatălui său, pentru care tronul imperial se întemeia pe uniunea mistică dintre țar și țărănime, a cărei lealitate devotată era pură și sacră, spre deosebire de decadența murdară întruchipată de Petersburg, Europa liberală și modernitatea iudaică. Aidoma tatălui său, de fapt aidoma majorității familiilor aristocratice și regale din Europa acelui sfârșit de veac, Nicolae evita preocupările pur intelectuale, pe care le considera specifice clasei mijlocii și atipice spiritului rus, îmbrățișând atitudinea de neîncredere față de politicieni și societate, pe care o avea și Aleksandru al III-lea. Deși ar fi trebuit să dobândească prin educație concepția despre rolul său ca mare personalitate politică, așa cum fusese bunicul lui, el se considera în afara și deasupra politicii.

Nicky se simțea copleșit de figura colosală a tatălui său, care „nu putea tolera slăbiciunea“. Odată, când Nicky l-a lăsat pe un prieten de joacă să-și asume vina pentru o greșeală de-a lui, Aleksandru a tunat furios: „Ești un papă-lapte!“ Întrucât țarul îl prefera pe Georgy, Cerevin a tras concluzia că nu-l prea aprecia pe Nicky. Chiar și așa, totuși, Nicky declara: „Tăticul e întotdeauna atât de bun și iubitor cu mine“.

Cu toate acestea, țareviciul nu putea să-și ocolească viitorul. Când avea treisprezece ani, imaginea bunicului său grav rănit, murind sub ochii lui, l-a traumatizat pesemne

profund, la fel cum ovațiile mulțimilor, la prima vizită a tatălui său ca țar la Moscova, l-au emoționat extraordinar: „Ce tablou maiestuos și impresionant. Când tăticul și mămica au ieșit pe uși și tăticul s-a înclinat în fața poporului, văzduhul a răsunat asurzitor de urale atât de puternice, încât m-am înfiorat de emoție“.

Tatăl lui dorea să-l protejeze, însă în același timp era îngrijorat de firea lui Nicky. Când Witte a sugerat ca Nicky să se implice mai mult în Comitetul Transsiberian, tatăl lui s-a răstit: „Ai încercat vreodată să discuți ceva important cu Alteța Sa Imperială Marele Duce? Să nu-mi spui că n-ai observat niciodată că Marele Duce este… absolut un copil. Opiniile lui sunt întru totul copilărești. Cum ar putea el să prezideze un asemenea Comitet?“ Cu toate astea, țarul l-a făcut membru al acelui comitet și, printre altele, al Consiliului de Stat. Nicky a încercat să evite orice responsabilități, însă tatăl lui a insistat.

Când a ajuns la majorat și a preluat titlul de hatman al cazacilor, țareviciul a făcut parte din Regimentul de Gardă Preobrajenski și din Regimentul de Husari, fiind avansat repede la gradul de colonel, aceasta fiind cea mai fericită perioadă din viața sa, savurând din plină rutina de cazarmă, camaraderia și obișnuitele farse.

Chiar și ca ofițer în regimentul de gardă, cei mai buni prieteni ai lui erau ofițerii comandanți din familia Romanov. Lumea lui era familia, în care unchiul său Serghei — poreclit „Ghega“ — a avut o influență deosebită: cei doi corespondau constant, iar relația lor avea să devină și mai apropiată, atunci când, la nunta lui Serghei cu Ella de Hessen, Nicolae a cunoscut-o pe sora mai mică a acesteia.

„Am stat lângă micuța Alix, (care are) doisprezece ani și mi-a plăcut mult de tot“, scria Nicky pe 27 mai 1884, deși l-a atras chiar mai mult Ella, mireasa lui Serghei. Pe 31 mai, la Peterhof, „eu și Alix ne-am scris numele pe fereastra din spate a casei italiene (pe care țarul avea să o transforme în locuința lor, Vila de Jos) (ne plăcem)“. Dar, prin noiembrie, uitase de pasiunea din primăvară. „Dorința de însurătoare a ținut până la micul dejun“, scria el în data de 19, „iar pe urmă a trecut…“[543]

*

Viața lui Alix fusese marcată de decese tragice, flegmatism britanic, evlavie obsesivă, pudoare sentențioasă și un amestec de slăbiciune masculină cu voință feminină. Fiind una dintre nenumăratele fiice ale ducelui Ludovic de Hessen cu prințesa Alice a Angliei, Alix a crescut în Darmstadt.

Lumea plină de tragism a lui Alix a fost zguduită de o serie de nenorociri. Mama ei, Alice, era o persoană depresivă și bolnăvicioasă. Fratele ei mai mic „Frittie“ suferea de „boala englezească“ — hemofilia — și a murit din cauza unei hemoragii, după ce a căzut de la fereastră. La vârsta de șase ani, Alix și-a pierdut mama și sora preferată, răpuse amândouă de difterie. Când a mai crescut, s-a ocupat de gospodăria tatălui ei, până la moartea acestuia, după care l-a ajutat în același fel pe fratele ei Ernst („Ernie“), care era un om slab din fire. „Înaltă, zveltă, grațioasă, cu un păr auriu bogat“, cu ochi albaștri și pomeți înalți, Alix avea o frumusețe diafană, o vulnerabilitate înduioșătoare și o încordare nervoasă, pentru care se bucura de o favoare specială în ochii bunicii ei, regina Victoria, care „cu nespusă neliniște și grijă“ veghea asupra „scumpei (mele) Alicky“, observând totodată firea ei isterică și sănătatea precară. „Întrucât nu mai are părinți, eu sunt singura persoană care poate răspunde efectiv de ea“, explica Victoria mai târziu. Nenorocirile prin care a trecut „i-au pus greu nervii la încercare“. Fiind orfană, „biata Alicky, draga de ea, nu mă mai are decât pe mine“. Victoria a învățat-o cum să îngrijească un bolnav și cum să primenească patul fără să tulbure pacientul, precum și alte „lucruri folositoare“. Regina Victoria, cu sufletul îndoliat (prințul Albert murise în 1861) și trăind complet retrasă, a exercitat cea mai mare influență asupra fetei, întruchipând pentru ea puterea feminină.

Crescută de o guvernantă engleză, sub aripa proteguitoare a reginei Victoria, Alix era fascinată de religia ei luterană și de politica internațională, devenind cu timpul prototipul aristocratei britanice — o tânără solemnă, inhibată și extrem de iritabilă, înroșindu-se în societate, umplându-se de spuzeală și adesea neputând să se miște din cauza unor crize cumplite de sciatică și a unor crampe la stomac. Sub această sfioșenie paralizantă și răceală maiestuoasă, Alix ascundea o surprinzătoare combinație de dogmatism și încăpățânare, dar și o tendință de a interpreta complet greșit oamenii și situațiile pe care le întâlnea. Fără să fie inteligentă și nici foarte școlită, Alix avea o „voință de fier“. Așa cum spunea fratele ei Ernie, „este splendidă“, însă „ceea ce-i trebuie ei este o voință superioară, care să o domine și să o poată ține în frâu“.

Impresionabilă și sensibilă, Alix era o credincioasă înfocată, care vorbea mereu despre „inima ei mare“. Așa cum avea să spună mai târziu tutorele fiului ei, „era mai presus de toate sinceră“. Buzele ei subțiri și crispate sever nu zâmbeau decât arareori.

*

După cinci ani de la prima lor întâlnire, Nicky și Alix s-au revăzut cu prilejul uneia dintre vizitele ei la Serghei și Ella. Nicky și Ella au stat de vorbă și au dansat. În scrisorile lor, s-au poreclit reciproc „Pelly I“ și „Pelly II“. Ella și Serghei îi însoțeau mereu și încurajau idila lor. Pe 29 ianuarie 1890, Alix a ieșit în societate la primul ei bal de la Palatul de Iarnă, învești mântată „în alb, cu diamante, flori albe și o eșarfă bogată“; dansul ei de debut a fost cu Nicky. Stătea la palatul lui Serghei, în Ilinskoe.

„Oh, Doamne, abia aștept să merg la Ilinskoe“, scria Nicky pe 20 august. „Dacă nu o văd acum, va trebui să aștept un an întreg.“

Când Alix a plecat, Nicky i-a spus țarului despre „visul (lui)… ca într-o bună zi să se însoare cu Alix de Hessen“. Dar exista o problemă. Bunica ei, regina Victoria, voia să o mărite cu moștenitorul Imperiului Britanic, prințul Eddy, duce de Clarence. Minnie voia ca Nicolae să se însoare cu Hélène, fiica unui Bourbon, Contele de Paris. Țarul și țarina nu o agreau pe Alix, întrebându-se dacă fata această sumbră era potrivită ca împărătească. Regina Victoria, care o iubea pe fată, a fost de acord cu opinia lor: „Nu ar fi oportun, ținând seama de chestiunea religiei, iar în plus știu că nici Minnie nu dorește asta“. În timp ce Nicky se distra cu ofițerii petrecărești din regimentul de gardă, Cerevin îl îndemnase deja pe țar să-i găsească țareviciului o balerină.

Pe 23 martie 1890, țarul și țarina l-au dus pe Nicky, care avea acum douăzeci și unu de ani, la serbarea de absolvire a elevelor Școlii Imperiale de Balet. Acolo, Nicky a remarcat-o pe balerina Matilda Kșesinskaia, o adolescentă poloneză, care fusese deja selectată de țar. La supeul neoficial care a urmat, Aleksandru al III-lea i-a poruncit Matildei să stea lângă el și, apoi, l-a plasat pe Nicky lângă ea. „Ai grijă!“ a tunat el. „Să nu-i faci curte prea mult.“ Matilda nota în jurnalul ei: „Va fi al meu“.

În vara aceea, țarul și Nicky au participat la manevrele militare de la Krasnoe Selo, unde marii duci locuiau în cabane de lemn, mergând ziua la paradă, iar seara la teatru. „Efectiv, îmi place foarte mult de Kșesinskaia“, scria Nicky la 17 iulie. Odată, în culise a dat peste țar, care a exclamat: „Aha, faci curte fetelor!“ Dar Nicky nu era un donjuan, iar cei doi tineri nu reușiseră să se întâlnească înainte ca Nicky să fie trimis în tradiționala călătorie de inițiere. Numai că, în loc să plece în Occident, cum se obișnuia în asemenea voiajuri, țareviciul s-a îndreptat spre Orient.[544]

*

Nicky a pornit în călătorie împreună cu fratele său Georgy, vărul său George al Greciei și un specialist în budism, prințul Esper Uhtomski, care credea că destinul Rusiei se află în Extremul Orient. Aventurile lui au fost urmărite cu nesaț de curțile regale din Europa, îndeosebi întâlnirile cu diverse dansatoare din buric și gheișe; așa cum nota Wilhelm al II-lea, asemenea rendez-vous-uri „ar fi o binefacere fiindcă, până acum, (țareviciul) a refuzat să se apropie de vreo femeie".

„Cât de insuportabil poate fi să mă aflu din nou înconjurat de englezi și uniformele lor roșii", scria Nicky în India, încântat de orice indiciu al decrepitudinii britanice, mai ales observând navele ruginite ale marinei regale în Singapore: „Lucrul acesta mă bucură, dragă tăticule, fiindcă înseamnă că noi suntem mai puternici decât britanicii în Oceanul Pacific". Mama lui l-a mustrat cu blândețe pentru aceste reacții irascibile: „Mi-ar plăcea să cred că vei fi foarte amabil cu toți englezii… Trebuie să lași deoparte confortul tău personal; fii politicos mai presus de orice și nu arăta niciodată că ești agasat".

Dar două evenimente au aruncat o umbră asupra acestui voiaj. Fratele său Georgy, pe care Nicky îl adora, a trebuit să se întoarcă acasă, din cauza unei misterioase boli de plămâni, care s-a dovedit a fi TBC. „Nu-ți poți imagina prin ce chinuri sufletești am trecut noi în ultimele zile", scria Minnie.

Pe urmă, când erau la Otsu, în Japonia, un polițist smintit l-a atacat pe țarevici cu o sabie, pe care prințul George al Greciei a avut prezența de spirit și îndemânarea de a o contracara printr-o lovitură cu bastonul. Când vestea atentatului a ajuns la ei, Minnie și Sașa au „suferit cumplit… (fiind) la capătul puterilor", dar a fost „a doua oară când Dumnezeu te-a salvat de la moarte", după dezastrul feroviar de la Borki. Țarul l-a chemat înapoi. În drum spre casă, țareviciul a făcut un popas în capătul estic al Căii Ferate Transsiberiene, la Vladivostok, după care a trecut prin orășelul Tomsk. Printre oamenii ieșiți să-l aclame, se afla un tânăr, Iakov Iurovski, care ulterior, ca adult, într-o lume foarte diferită, avea să-l întâlnească din nou după douăzeci și opt de ani, exact la capătul vieții celui care va fi fost ultimul țar Romanov.[545]

*

La întoarcere, țareviciul s-a întâlnit cu Matilda Kșesinskaia. „De când ne-am văzut, parcă am plutit cu capul în nori! Voi încerca să vin înapoi cât mai repede cu putință."

Cu toate astea, Nicky nu o uitase pe Alix. „O iubesc de-atâta timp“, scria el pe 21 decembrie 1891. Petrecea serile la palatul dubios al unchiului Aleksei, unde, pe 4 ianuarie 1892, amanta „Zina ne-a distrat cântându-ne“.

„N-am crezut niciodată că ar fi posibil ca două iubiri să coexiste“, scria el, analizându-se pe 1 aprilie 1892. „Pe Alix, o iubesc deja de trei ani și sper să mă însor cu ea… De când am fost în tabăra militară, în 1890, m-am îndrăgostit nebunește (dar platonic) de micuța K“, dar cu toate astea „n-am încetat nicio clipă să mă gândesc la Alix. Oare e corect dacă aș conchide de-aici că sunt foarte înamorat?“

Nicky și vărul său Sandro se duceau la balerine atât de des, încât țarul bombănea mereu, spunându-i lui Minnie că băiatul a dispărut cu totul: „Nicky e încă la Petersburg. Nu știu ce face acolo, nu telegrafiază, nu scrie“.

Pe 25 ianuarie 1893, și-a pierdut virginitatea: „În seara asta, am zburat la MK a mea și am petrecut cea mai minunată seară cu ea, de când ne cunoaștem. Sunt încă sub vraja ei… tocul îmi tremură în mână“. Instalând-o într-o vilă, pe Angliski Prospekt numărul 18, unde fusese refugiul de amor al străunchiului său Kostia, „petrecea noaptea ideal“ cu „Micuța K“.

Nicky nu o uitase pe Alix, iar când brăzda Europa pentru a participa la numeroasele nunți ale verilor săi princiari, spera de fiecare dată să fie și ea acolo. Încerca mereu să afle dacă Alix ar accepta să se convertească la ortodoxism, însă ea nu voia să renunțe la religia ei luterană. Totuși, țarul și-a schimbat opinia, determinat de declarația lui Nicky care susținea că el nu voia să se însoare cu altcineva. În afară de asta, și mama țarului fusese o prințesă din Hessen. Așadar, l-a lăsat pe Nicky să afle care erau sentimentele lui Alix. Ella și Serghei erau mesagerii dintre ei. Parlamentările lor nesfârșite, mereu codate, astfel încât „el“ însemna „ea“ și viceversa, cu ezitările lui Nicky și încăpățânarea lui Alix, îi exasperau pe intermediari. Când Nicky a rugat-o pe Ella să o invite pe Alix în Rusia, după care s-a arătat indiferent față de ea, Serghei s-a enervat. „Soția mea (Ella) a fost atât de dezamăgită și indignată de scrisoarea ta, încât m-a rugat să-ți spun că în ceea ce o privește această chestiune s-a încheiat definitiv… Trebuie să te duci la ea… Dacă nu ai tărie de caracter și nici voință, sau dacă sentimentele tale s-au schimbat“, îi scria unchiul viitorului țar, la 14 octombrie 1893, „este regretabil că nu ai spus nimic, mie sau soției mele… Ai împuternicit-o să pună această întrebare, dar când totul este pregătit, apare răspunsul tău straniu. Repet: s-a terminat totul, iar soția mea te roagă să nu mai pomenești

vreodată despre asta. Mă doare sufletul că a trebuit să-ți scriu aceste lucruri!“

Bineînțeles că între ei nu se terminase totul. Dar Alix refuza constant să se convertească. „Nu pot face asta împotriva conștiinței mele“, scria ea la 8 noiembrie 1893. „Tu, Nicky, care ești atât de credincios, mă vei înțelege.“[546] Nicky i-a spus că „totul s-a încheiat între noi“ — „tu nu cunoști profunzimea religiei noastre“. Dar, de fapt, nu a renunțat: „Crezi că poate exista vreo fericire în lume, dacă tu nu ești?“

Dezamăgirea lui a devenit și mai amară, când la 12 ianuarie 1894 vărul său Sandro (marele duce Aleksandr Mihailovici) s-a logodit cu sora lui, Xenia. „Sunt atât de emoționat“, scria Nicky. „Unchiul Vladimir m-a târât la un supeu într-un nou club, unde m-am cam cherchelit.“ Se vedea în continuare cu Micuța K și participa la „chiolhanuri care se prelungeau câteva zile“, dansa câte nouă ore la rând, juca maca cu unchiul Aleksei și se distra la „supeurile de gală ale cavaleriei“ cu țigani și ofițerul comandant al regimentului, vărul său Konstantin — „K.R.“.[547]

La o petrecere la familia Obolenski, pe 24 ianuarie, Nicky și verii lui s-au „jucat de-a v-ați ascunselea ca niște copii mici“. De-a v-ați ascunselea, reflecta secretarul de Stat Polovstov, era „o distracție ciudată pentru un Țarevici de 24 de ani“. Mai târziu în acea lună, Micuța K îl aștepta pe Nicky, când a primit un bilet prin care era anunțată că țareviciul fusese „reținut din cauză că tatăl lui era bolnav“. Era de neconceput ca țarul să fie grav bolnav. „Tatăl meu“, nota Olga, sora lui Nicky, „a avut întotdeauna o sănătate de sportiv.“

Minnie se ruga de țar să bea mai puțin, dar, așa cum își amintea Cerevin, „(Aleksandru al III-lea) nu-i băga în seamă pe doctori“. Cei doi amici au continuat să bea, folosindu-și cizmele dotate cu coniac: „«1–2–3» — și trăgeam o dușcă!“ Dar împăratul s-a însănătoșit.

Pe 2 aprilie, Nicky a plecat cu trenul la Coburg, unde s-a întâlnit practic cu toți verii princiari din Europa — „Gloata regală“, cum îi numea Victoria, și câțiva membri ai „Clubului“, gașca de prieteni regali ai lui Nicky —, pentru cununia lui Ernie, fratele lui Alix și al Ellei, cu „Ducky“ Melita de Edinburgh, nepoata reginei Victoria și a lui Aleksandru al II-lea. Alix îl aștepta acolo.

*

„Dumnezeule, ce zi“, scria Nicky în Coburg pe 5 aprilie. „Alix a venit în camerele mătușii Ella. În mod vizibil, mai

frumușică, dar extrem de tristă. Ne-au lăsat singuri, dar ea se opune în continuare ideii de a-și schimba religia.“ Nicky i-a spus că trebuia să fie de acord. „Nu, nu pot“, a șoptit ea.

„Regina Victoria a sosit cu mare pompă, escortată de dragonii ei, un escadron în față și un întreg batalion în spatele trăsurii.“ A doua zi, după încă o discuție dificilă cu Alix, „ne-am pus uniformele prusace și ne-am dus la gară să-l primim pe Wilhelm“. Regina Angliei și kaizerul Germaniei, împreună cu restul verilor, au încercat s-o convingă pe Alix. Victoria era informată de orice mică schimbare, în timp ce la Gatcina țarul și țarina „așteptau cu o nerăbdare aproape febrilă“, cum se exprima Minnie. „Nu-ți poți imagina cât de greu ne este să fim departe de tine într-un moment ca acesta.“ Căsătoria lui Ernie a fost decisivă, probabil: sosirea unei ducese în Hessen punea capăt rolului pe care Alix îl avusese în Darmstadt.

Pe 7 aprilie, după nuntă, „chiar și kaizerul a avut o discuție cu Alix“, iar apoi a doua zi dimineață „ne-a adus-o acasă“, consemna Nicky. „(Alix) s-a dus pe urmă la mătușa Miechen și, la scurt timp după aceea, a intrat în odaia unde eu ședeam cu unchii, mătușa Ella și Wilhelm. Ne-au lăsat singuri“. Kaizerul Willy „s-a postat în camera de alături, cu unchii și mătușile, așteptând deznodământul conversației noastre“, iar „primul lucru pe care ea l-a spus… a acceptat!“ exulta Nicky. „Am început să plâng ca un copil și ea la fel!“ Alix a devenit imediat „veselă, vorbăreață, tandră“. După ce au îndurat îmbrățișările lui Willy, Nicky și Alix s-au năpustit la regina Victoria, căreia „trebuie acum să-i spun «bunică»“, după care țareviciul i-a scris lui Minnie, mama lui. Aceasta a răspuns la 10 aprilie: „Scumpul și dragul meu Nicky! Am fost atât de fericită și am alergat să-i dau vestea și tăticului“. Minnie a trimis un ou Fabergé și bijuterii: „Îi plac safirele sau smaraldele?“ Țarul era entuziasmat, dar surprins: „Eram sigur că n-ai să reușești“, dar „tot ce s-a întâmplat a avut negreșit rostul de a-ți arăta că în viață nu e totul prea ușor“. În ochii lui, Nicky rămăsese tot copil: „Nu-mi vine să cred că ești logodit — ce straniu și neobișnuit mi se pare!“

În timp ce Nicky venea spre casă, Micuța K a suferit cumplit când a auzit de logodna lui. Înainte să plece, țareviciul îi spusese că relația lor se terminase și, împrumutând 400 000 de ruble de la Sandro și frații lui, i-a cumpărat casa de pe Angliski Prospekt. „Orice s-ar întâmpla cu viața mea“, îi scria el, „zilele pe care le-am petrecut cu tine vor rămâne pentru mine cele mai fericite amintiri de tinerețe.“ Dar Micuța K a făcut o ultima tentativă de a distruge logodna.

Alix stătea cu Victoria la Windsor, unde a început să învețe limba rusă, însă a fost la un pas să se îmbolnăvească din cauza tensiunii nervoase: „Da, draga mea bunică, noua situație va fi plină de încercări și dificultăți pentru mine“, îi spunea ea reginei. Regina, la rândul ei, îi explica lui Nicky: „(Alix) are nevoie de multă odihnă și liniște — trebuie să stea mult în pat. Moartea scumpului ei tată, îngrijorarea pentru fratele ei și dilema privind viitorul ei i-au pus nervii la încercare foarte mult“. Aproape invalidă din cauza sciaticii, Alix s-a dus la Harrogate pentru un tratament cu băi de sulf, unde „oameni necioplți stau în colț și se holbează: o să scot limba la ei data viitoare“, îi povestea ea lui Nicky[548], care a sosit în Anglia pe iahtul imperial *Poliarnaia Zvezda* (Steaua Polară).

Au petrecut o lună în Anglia, stând la Windsor cu regina și la Sandringham cu Bertie, care avea „un anturaj cam straniu“, îi povestea Nicky mamei sale. „Majoritatea indivizilor sunt negustori de cai, printre ei numărându-se și un baron Hirsch“ — cu alte cuvinte, un evreu. Maurice Hirsch era considerat cel mai bogat om din Europa și un militant contra antisemitismului rus, așa că probabil Bertie nu îl invitase întâmplător. „Verii (George, duce de York, și surorile lui) se amuzau cumva de situație și mă tot tachinau.“ Dar Nicky, vrând cu orice preț să evite vreo contaminare cu bacilul evreiesc, se lăuda pios mamei lui: „Am încercat să stau cât mai departe cu putință și să nu vorbesc“.

La Windsor, „am devenit parte din familia engleză“, îi povestea el lui Georgy, „fiindu-i viitoarei mele bunici la fel de indispensabil, cum erau cei doi indieni și scoțianul ei“, deși uneori o numea „bătrâna regină (burtoasă)“. În timp ce stăteau la Osborne, pe insula Wight, Alix a primit scrisori anonime, în mod limpede scrise de Micuța K, dezvăluind povestea de iubire dintre ea și Nicky, care i-a confirmat lui Alix autenticitatea relatării. Alix a fost impresionată. „Să ai încredere în scumpa ta iubită“, scria ea în jurnalul lui, „care te iubește mai profund și mai devotat decât ți-ar putea spune vreodată. Ce-a fost a trecut și putem privi în urmă cu calm — cu toții suntem supuși ispitelor în această lume, dar atâta vreme când ne căim, Dumnezeu ne va ierta“.[549]

Când Nicky a pornit înapoi cu iahtul spre casă, regina Victoria reflecta: „Cu cât mă gândesc mai mult la căsătoria scumpei mele Alicky, cu atât mai nefericită sunt. Nu din cauza personalității lui, dimpotrivă, chiar îmi place de el foarte mult, ci ținând seama de țara aceea și de nesiguranța îngrozitoare la care biata copilă va fi expusă“.[550]

*

Pe 25 iulie, Nicky era înapoi la Sankt-Petersburg, participând la cununia Xeniei cu Sandro[551], dar țareviciul a observat că spre sfârșitul banchetului de nuntă Colosul era extenuat. Prin 10 august, Aleksandru al III-lea, care „se îmbolnăvise doar de două ori în viața lui“, era bolnav, pierdea în greutate și suferea de dureri de cap; i se umflau picioarele și era galben la față. În timpul manevrelor militare, a leșinat. Doctorul Zaharin l-a examinat, dar „nu i-a găsit nimic grav“, scria Nicky pe 11 august. „Are nevoie de odihnă“. Prin urmare, familia a pornit spre cabanele de vânătoare poloneze, întâi la Białowieża, renumită pentru zimbrii de-acolo, apoi la Spała, împreună cu Nicky și Georgy. Dar vânătoarea de zimbri nu a fost reușită, iar Georgy s-a simțit atât de rău în umezeala pădurilor poloneze, încât împăratul a trebuit să stea lângă patul lui nopți întregi, până când a decis să-l trimită în regiunile sudice mai calde.

Nicky i-a scris „scumpei Sunny“, noua lui poreclă pentru Alix, dorindu-și cu alean, cum îi spunea el, „să-ți acopăr chipul dulce cu sărutări avide, arzătoare și iubitoare“. Alix i-a scris că pasiunea ei era „arzătoare și mistuitoare“.

„Totul este al tău, doar al tău, îmi vine să strig asta în gura mare!“ i-a răspuns Nicky.

„Ce bucurie mă cuprinde când pot să te strâng în brațe, privind chipul tău adorabil și ochii tăi frumoși, atât de tandri“, îi scria ea, cochetând cu el: „M-am simțit atât de ciudat, când mi-am pus o lenjerie de corp și cămăși de noapte atât de șic, să nu fii șocat. Presupun că s-ar cuveni să fiu mai sfioasă și mai ceremonioasă cu tine, dar eu nu pot“.

Împăratul se prăpădea văzând cu ochii. În cele din urmă, un specialist german, profesorul Ernst Leyden, a pus diagnosticul de nefrită, o inflamație a rinichilor. Boala avea să-i fie fatală.

Pe 21 septembrie, Aleksandru al III-lea, însoțit de împărăteasă și Nicky, au sosit la Micul Palat din Livadia, unde îi aștepta Georgy. În seara aceea, „am cinat singuri, mama și tata fiind sus, în camerele lor“, scria Nicky. „Sunt teribil de trist.“ Minnie îl îngrijea cu atâta devotament, încât împăratul i-a spus: „Așa mi-a fost scris mie, ca înaintea morții mele să cunosc un înger pe pământ“, și i-a sărutat mâna. „Biata Minnie, draga de ea.“ Pe 5 octombrie, a fost chemată familia. „Eram copleșit de emoție, când am intrat în camera scumpilor mei părinți“, își amintea Nicky. „Tata era mai slăbit.“ Prințul și prințesa de Wales, sora lui Minnie, au fost chemați de la Viena. Amintindu-și cum Minnie îl

îngrijise pe fratele său Niksa, țarul îi spusese cândva lui Bertie că „nu există surori de caritate mai bune în Europa decât fiicele regelui Danemarcei“.

„Spune-mi adevărul“, l-a rugat Aleksandru al III-lea pe doctor. „Cât mai am de trăit?“

„Lucrul acesta este în mâinile lui Dumnezeu, dar eu am văzut vindecări miraculoase“, a răspuns Leyden.

„Pot să mai trăiesc încă două săptămâni?“

Când doctorul a mișcat afirmativ din cap, Sașa i-a spus lui Nicolae să o cheme imediat pe Alix. Țarul insista ca Nicky să se însoare cum se cuvenea în Sankt-Petersburg, nu în Livadia, „dar tăticul și mămica mi-au dat voie să o chem pe Alix“, scria Nicky. „Ella și unchiul Serghei o vor aduce aici.“

Când a venit Alix, țarul și-a consumat toată energia ca să se îmbrace frumos în uniformă, cu toate medaliile lui, astfel încât să o poată primi cum se cuvenea, dar pe urmă abia a fost în stare să se ridice și să o sărute, când ea a îngenuncheat la picioarele lui; din cauza efortului, „pacientul a avut de suferit, în ciuda bucuriei pe care o simțea“. „Fiecare clipă devenea o agonie“, își amintea Olga, fiica lui, care avea doisprezece ani. „Nu putea nici măcar să stea lungit pe pat.“

Când Colosul s-a spovedit, părintele Ianișev a întrebat dacă țarul îl instruise pe Nicky, dar Aleksandru al III-lea a replicat: „Nu, știe el totul“. Totuși, nici chiar acum, curtenii nu se prea consultau cu țareviciul. Alix o detesta pe mama lui, Minnie. „Să fii ferm“, îl îndemna Alix pe Nicky, „și pune-i pe doctori să vină doar la tine în fiecare zi și să-ți spună cum se mai simte țarul, astfel încât tu să fii întotdeauna primul care să afle.“ Ea cel puțin simțea sacra povară a coroanei plutind deasupra acestui om care se subestima. „Arată-le forța spiritului tău“, îl îndemna ea pe 15 octombrie, „și nu-i lăsa pe ceilalți să uite cine ești.“

Târziu, pe 19 octombrie, când țarul a scuipat sânge și a gemut că nu putea să mai respire, au trebuit să-l ridice din pat. Îmbrăcat cu o tunică gri, l-au mutat pe fotoliu, unde a rămas să aștepte zorile. Când Minnie a venit înăuntru, țarul a oftat. „Simt că mi se apropie sfârșitul. Fii calmă; eu sunt calm.“ I-au pus o mască de oxigen. Preotul îi ținea capul și Minnie ședea lângă el, înconjurați de o „mulțime de rude, medici, curteni și servitori“. Nicky și Sandro patrulau pe verandă, „privind cum murea Colosul“. La 3:30 p.m., părintele Ioan de Kronstadt i-a dat ultima împărtășanie și l-a spovedit — „apoi țarul a început să aibă mici convulsii“. Familia a îngenuncheat, în timp ce părintele Ioan rostea rugăciuni. Când un doctor i-a dat să bea niște apă, Aleksandru al III-lea „a murmurat o scurtă rugăciune și și-a

sărutat soția“, apoi a suspinat și a căzut cu capul pe pieptul lui Minnie. „Sfârșitul a venit repede“, scria Nicolae. „A fost moartea unui sfânt.“ Colosul „a murit așa cum trăise, un inamic crâncen al frazelor răsunătoare, un om care a urât dintotdeauna melodrama“, scria Sandro.[552]

„Nimeni nu plângea în hohote“, își amintea Olga, fiica lui. „Mama îl ținea încă în brațe.“

Membrii familiei au sărutat fruntea răposatului țar, apoi mâna noului țar. „Simt că mi se învârte capul. Nu vreau să cred așa ceva!“ scria Nicolae al II-lea.

„Pentru prima și singura dată în viața mea, am văzut lacrimi în ochii albaștri ai lui Nicky“, își amintea Sandro. „M-a luat de braț și m-a dus la parter, în camera lui. Ne-am îmbrățișat și am plâns împreună“, după care el a exclamat: „Sandro, ce-o să mă fac eu? Ce-o să se întâmple cu mine, cu tine, cu Xenia, cu Alix, cu mama, cu toată Rusia? Nu sunt pregătit să fiu țar. N-am dorit niciodată să fiu țar. N-am idee nici măcar cum să vorbesc cu miniștrii. O să mă ajuți, Sandro?“ Această mărturisire nu era nicidecum vreo dovadă a lipsei de agerime din partea lui. Fiecare moștenitor al tronului, după Pavel I, avusese asemenea momente de îndoială lesne de înțeles.[553]

La ora 4 p.m., la un altar ridicat în grădină, duhovnicul țarului răposat, părintele Ianișev, a oficiat slujba de depunere a jurământului de către Nicolae al II-lea, în timp ce navele de război din Sevastopol au tras salve de tun în onoarea noului țar al Rusiei. A doua zi, la ora zece, Alix s-a convertit la ortodoxism, cu numele de Alexandra Fiodorovna — „o bucurie înălțătoare și caldă“, nota Nicky —, urmând apoi alte rugăciuni de priveghi în jurul răposatului: „expresia de pe chipul tatei este minunată, zâmbitoare“. Dar trupul intrase în putrefacție. Întâi, a fost ridicat din fotoliu și întins pe un pat de campanie. Apoi, după rugăciunile de la ora 9 p.m., „a trebuit să cărăm cadavrul la parter“, scria Nicky, „întrucât începuse rapid să se descompună“.

Pe 22 octombrie, a venit prințul de Wales. Constatând că Nicky era incapabil să ia decizii, a preluat el controlul pregătirilor pentru funeralii. „Mă întreb ce-ar fi zis agasanta de maică-sa (regina Victoria)“, reflecta Olga, „dacă ar fi văzut cum toți acceptă autoritatea unchiului Bertie! Și asta în Rusia, mai ales!“

Doctorii au îmbălsămat trupul mortului, dar nu a fost o acțiune reușită. În scurt timp, cadavrul imperial a început să pută. Familia discuta despre momentul când se cuvenea ca noul țar să se însoare. Minnie și Nicky ar fi vrut ca oficierea

căsătoriei cu Alix să aibă loc acolo și atunci, „cât timp tăticul este sub același acoperiș (cu noi)“, însă unchii și Bertie insistau ca evenimentul să fie celebrat în cadrul unei ceremonii desfășurate la Sankt-Petersburg. Pe 27 octombrie, țarul, Georgy și unchii lor au cărat pe umeri coșciugul afară din Micul Palat și l-au predat unei gărzi de onoare formate din cazaci, care l-au transportat până pe cheiul portului Ialta, în timp ce mii de țărani căzeau în genunchi la trecerea procesiunii funebre; apoi, coșciugul a fost urcat pe un vas de război și așezat sub un acoperământ. La ora 10 a.m., pe 1 noiembrie, Nicolae al II-lea a sosit cu trenul la Sankt-Petersburg, împreună cu trupul neînsuflețit al țarului răposat.[554]

---

[519] Țarul a descoperit cadourile ideale pentru soția lui, care avea deja tot ce-și dorea: în 1885, i-a dat comandă lui Peter-Carl Fabergé, un bijutier german baltic din Sankt-Petersburg, să confecționeze Oul-de-Găină, un ou din aur cu nestemate, care se deschide având înăuntru un gălbenuș, care se deschide având înăuntru o găină, care se deschide având înăuntru un cuib de diamante. În total, în timpul domniei lui Aleksandru al III-lea și a fiului său Nicolae al II-lea, Romanovii au comandat cincizeci de ouă Fabergé, de obicei cu singura regulă de a conține neapărat o surpriză. (*N.a.*)

[520] Dincolo de acea bonomie afișată în familie, Sașa, de o moralitate scrupuloasă, era scandalizat de depravarea cumnatului său englez, prințul de Wales. Când Bertie a fost implicat într-un scandal degradant la cazino, țarul s-a arătat scârbit: „Cât de prost a fost Bertie să se implice în mizeria aceasta! Cât de oribil o fi pentru biata Alix (Alexandra, prințesă de Wales) și copii să-l vadă pe tatăl lor amestecat în mârșăvia asta! Slavă Domnului că asemenea scandaluri cu moștenitorul la tron pot să se întâmple doar în Anglia! Prin ce-o trece biata Alix din cauza unui asemenea soț iresponsabil și destrăbălat!“. (*N.a.*)

[521] Influența cucernică exercitată asupra lui Aleksandru al III-lea de mama lui și Niksa: GARF, 642, 1, 709, pp. 13–16, Aleksandru al III-lea (Sașa) către Minnie, 22 mai 1884. Scumpă Minnie, mi-e dor de tine: GARF, 642, 1, 709, pp. 19–22, Aleksandru al III-lea către Maria Fiodorovna (Minnie), 9 mai și 12 mai 1884. Dineu cu Nicky și Georgy, GARF, 642, 1, 608, pp. 11–17, Aleksandru al III-lea către Minnie, 13 mai 1884; GARF, 642, 1, 709, Minnie către Aleksandru al III-lea, 21 mai 1884, „mă bucur că îmi duci dorul“. Cum să nu te porți, scandalul de la cazino și Bertie, prinț de Wales: GARF, 642, 1, 709, p. 117, Aleksandru al III-lea către Minnie, 2 iunie 1891; Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 14–19. Brutalitatea rusească necesară la un țar rus: A. A. Mossolov, *At the Court of the Last Tsar* (în continuare, Mossolov), pp. 3–5; Witte, pp. 28–30: Aleksandru al III-lea vorbește franc, nu neinteligent, se frământă că e gras; *ibidem*, pp. 37–41, educație limitată, înzestrat cu o mare capacitate de

înțelegere și compasiune, care la un ocârmuitor este mai importantă decât rațiunea sclipitoare; l-a stropit pe Mișa cu furtunul și Mișa l-a udat cu găleata. Edward W. Wcislo, *Tales of Imperial Russia: The Life and Times of Sergei Witte* (în continuare, „Wcislo“) despre Aleksandru al III-lea: impozant, ca un urs, vânjos și gras, părea „absolut necioplit ca un mujic rus mătăhălos“, dar un om de caracter, cuvintele nu diferă niciodată de faptele lui, pp. 130–133. Aleksandru al III-lea nesociabil, la bal se ascunde, împărăteasa dansează: jurnalul lui Șestakov, 2 februarie 1887, citat în Zoia Beliakova, *Velikii Kniaz Aleksei Aleksandrovici. Za i protiv* (în continuare, Beliakova), p. 153; Hall, pp. 117–131: stilul lui Minnie și sociabilitatea. Copiii la Gatcina: John Van der Kiste și Coryne Hall, *Once a Grand Duchess: Xenia, Sister of Nicholas II* (în continuare, *Xenia*), pp. 10–12, inclusiv lui Minnie îi displace la Gatcina și Sașa fericit; Paul Kulikovsky, Karen Roth-Nicholls și Sue Woolmans (editori), *25 Chapters of my Life: The Memoirs of Grand Duchess Olga Alexandrovna* (în continuare, *Olga*), pp. 31–44. Jocurile în familie: Edward J. Bing (ed.), *Letters of Tsar Nicholas and the Empress Marie* (în continuare, Bing), p. 28, Nicky către Minnie, 15 mai 1884. Ochii poznași ai lui Sașa: Sandro, p. 139. Tăticul a dat drumul la furtun: jurnalul lui Nicolae al II-lea este la GARF, 601, 1, pp. 219–266 (în continuare: ND, cu data respectivă) — ND, 7 iunie 1884. Tăticul atât de drag și bun cu mine: *LP*, Nicky către Alexandra de Hessen, 8 mai 1894; Sandro, p. 161 despre Nicky și doi frați: Georgy — cel mai deștept dintre cei trei băieți, Mișa — atitudine simplă, preferat; Hall, pp. 117–131, Cerevin — cel mai bun prieten, caracterul lui Cerevin — curtean rafinat amestecat cu sălbatic primitiv, vede lumea în două jumătăți, îl disprețuiește pe Vladimir, Romanovii îl acuză pe Cerevin că e bețiv, Aleksandru al III-lea, când e supărat, arată „ca un urs melancolic“, Aleksandru al III-lea îl susține pe Cerevin, Aleksandru al III-lea lungit pe spate bând, în anii 1880 doctorii îi interzic să mai bea, supravegheat de Minnie, Cerevin și Aleksandru al III-lea ascund băutura în cizme, „nevoia te-nvață“: P. N. Lebedev, „Cerevin i Aleksandr III“, *Golos minuvșego*, 1917, nr. 5/6, pp. 96–101; Zaionchkovsky, vol. 2, p. 338 citându-l pe Mossolov: plin de sine, beat, Witte, citat, p. 225.

[522] Legile fundamentale ale dinastiei Romanov deveneau imposibil de respectat într-o asemenea familie uriașă. Familia antrena, de asemenea, cheltuieli prea mari: fiecare mare duce primea un salariu anual de 250 000 de ruble și fiecare mare ducesă primea o zestre de un milion de ruble. Sașa a schimbat uzanțele, pentru a limita numărul marilor duci și ducese numiți „Alteță Imperială“ doar la copiii și nepoții împăraților; ceilalți urmau să fie doar „Alteță“, având posibilitatea, dacă primeau permisiunea, să se căsătorească și cu „oameni de rând“, dar țarul a interzis totodată căsătoriile morganatice și cu persoane care nu erau de confesiune ortodoxă. (*N.a.*)

[523] În iunie 1881, l-a exilat permanent pe amantul lui Fanny Lear, marele duce Nikola, la Tașkent, unde acesta și-a găsit rostul: a construit un palat cu arabescuri, care adăpostea colecția lui de artă (incluzând o statuie nud în mărime naturală, reprezentând-o pe Fanny), a publicat lucrări științifice, a irigat deșerturi, a construit un canal de nouăzeci de kilometri, orașe pentru

muncitori, fabrici de bumbac, brutării și o grădină zoologică; ba chiar a pavat și străzile din Taşkent. Împăratul nu s-a arătat mai puțin aspru cu restul familiei. Când Nikolai, poreclit „Bimbo“, fiul cel mare al unchiului Mihail, se plimba prin Petersburg cu haina descheiată și un trabuc între dinți, țarul a poruncit să fie arestat. Când Mihail (cunoscut drept „Miche-Miche“), fratele lui Bimbo, s-a însurat cu o persoană de rând, Sophie von Merenburg, o nepoată a lui Pușkin, Aleksandru al III-lea l-a exilat la Londra, unde acesta și-a petrecut restul vieții: prin căsătoriile copiilor lui, ducesele de Abercorn și, respectiv, Westminster sunt descendente dintr-o combinație unică de strămoși, Nicolae I și Pușkin. (*N.a.*)

[524] Aleksei ca amiral: Șestakov, *Polveka*, pp. 738–740, venirea la tron a lui Aleksandru al III-lea, concedierea lui Kostia; numirea lui Aleksei. I. A. Șestakov, jurnal: RGA VMF, 26, 1, pp. 1–7, Aleksei nepăsător față de orice, 24 aprilie 1882; cât de leneș e marele duce, 2 mai 1882; nu gândește cum se cuvine, 26 decembrie 1883; mă înfurie, 27 iunie 1884. Aleksei și Zina: Maria, regina României, *Story of My Life* (în continuare: „Maria de România“), vol. 1, p. 92. Lenevia lui Aleksei: Beliakova, pp. 161–167, Sandro despre Aleksei „Beau“ Brummel, cel mai chipeș, trăia „pentru dragoste, mâncare și băutură, (adică) femei focoase și corăbii lente“, *ibidem*, pp. 188–189 și păgâna Zina, *ibid.*, pp. 171–172. Despre marii duci în politică: Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 21–23. Legea familiei se schimbă: Hall, p. 118, încetează să mai faci pe țarul, *ibid.*, p. 116.

[525] Ilarion Voronțov-Daşkov, care după asasinarea lui Aleksandru al II-lea condusese „Escorta Sfântă“, o societate secretă contra-teroristă formată din nobili apărători ai țarismului, se ocupa acum de treburile familiei imperiale și ale Curții. Era însurat cu Elisabeta Șuvalova, fiica lui Andrei Șuvalov și a Sofiei Voronțova, copilul nelegitim al relației dintre Pușkin și Elisa Voronțova. Astfel, membrii familiei Voronțov-Daşkov, reunind trei dintre cele mai însemnate clanuri nobiliare ale Rusiei țariste și clanul lui Potemkin, erau extrem de bogați, printre alte comori ale vremii moștenind și Palatul Alupka. (*N.a.*)

[526] Zaionchkovsky, pp. 263–266; comentariul lui Aleksandru al III-lea despre Evanghelie, *ibidem*, p. 364. Ura lui Aleksandru împotriva evreilor și despre politica lui Tolstoi, Serghei și Durnovo: Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 72–77. Antisemitismul lui Aleksandru și Serghei, *ibidem*, pp. 328 și 377, ura specială a lui Aleksandru față de evrei: jurnalul lui Polovțov, 18 aprilie 1890. „Evreu mizerabil“: Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow*, p. 30; Baron, pp. 45–50 și 356. Pobedonoștev — o treime din evrei trebuie să dispară: Hall, p. 142. Antisemitismul lui Aleksandru al III-lea și anturajul — Cerevin, raport despre evrei: Zaionchkovsky, p. 338; Marie Kleinmichel, *Memories of a Shipwrecked World*, p. 129. Antisemitismul lui Pobedonoștev: Byrnes, p. 204; scrisoare către Dostoievski despre evrei ca plagă. Frank, *Dostoevsky*, romancierul împărtășește opinii despre evrei cu Pobedonoștev, venerează țaratul, pp. 678–679 și 801–807; disprețuiește jidanii, *ibidem*, p. 745; ura față de evrei, *ibid.*, p. 836; GARF, 677, 1, 741, pp. 104–109, Voronțov-Daşkov către Aleksandru al

III-lea, 2 mai 1882, previne împotriva măsurilor antisemite. Nouă securitate: Daly, vol. 1, pp. 32–41. Evreii emigrează în America: cifre de la Shmuel Ettinger, *Jewish Emigration in the 19th Century: Migration — Within and from Europe — as a Decisive Factor in Jewish Life* (la www.myjewishlearning.com/article/jewish-emigration-in-the-19th-century/2/).

[527] Romancierul Lev Tolstoi era vărul ministrului de Interne. Împăratul considera că romanul *Război și pace* era o capodoperă, însă vedea în autor un „nihilist fără niciun Dumnezeu", motiv pentru care a interzis lucrările socialiste de mai târziu scrise de Tolstoi, cum era *Religia mea*. După moartea lui Dostoievski în 1881, Tolstoi a devenit cel mai cunoscut om din Rusia, cu o uriașă autoritate morală, însă era din ce în ce mai ostil regimului, promovând un socialism creștin puritan, dublat de un dogmatism sentențios. Apelul lui Tolstoi (invocând milostenia lui Iisus) de a-i cruța pe asasinii lui Aleksandru al II-lea i-a convins pe țar și pe Pobedonoștev că aveau de-a face cu un nebun periculos. „Hristosul tău nu este Hristosul nostru", a replicat Pobedonoștev. Aleksandru al III-lea a interzis publicarea *Sonatei Kreutzer* de Tolstoi, „fiindcă este scrisă pe o temă complet falsă și cu un mare cinism". Soția lui Tolstoi, contesa Sofia, a apelat la bunăvoința țarului, care i-a acordat o audiență. Cu acest prilej, Aleksandru al III a declarat că „el personal avea să fie cenzorul operelor soțului ei". Țarul avea mai mult discernământ în materie de muzică, numind în funcție pe cel mai bun Director al Teatrelor Imperiale care existase vreodată, prințul Ivan Vsevolojski, un diplomat rafinat care, susținut de țarul pasionat de balet, a devenit prietenul și patronul spiritual al lui Ceaikovski (deprimat după eșecul inițial înregistrat cu *Lacul lebedelor*), pe care l-a încurajat să creeze opere ca *Frumoasa din pădurea adormită* și *Spărgătorul de nuci.* Grație lui Vsevolojski, baletul rus a ajuns să cunoască o perioadă de mare înflorire. Țarul l-a primit și l-a decorat pe Ceaikovski. (*N.a.*)

[528] Zaionchkovsky, pp. 241–303; Zemski Sobor, pp. 287–298. Măsuri antisemite: Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 72–77. Despre mașinațiile lui Ignatiev pentru a vinde evrei: Baron, p. 356; Narîșkin, p. 86: Ignatiev Mentir Pașa. GARF, 677, 1, 741, pp. 104–109, Voronțov-Dașkov către Aleksandru al III-lea, 2 mai 1882, minciunile lui Ignatiev. Ignatiev menționase ideea unui Zemski Sobor, când a vorbit cu Aleksandr Aleksandrovici la Livadia în 1870; memoriile lui Ignatiev, GARF, 730, 1, 161, p. 5. Aleksandru al III-lea despre literatură: Byrnes, concepția lui Pobedonoștev despre Lev Tolstoi ca nebun periculos, pp. 256–257. Rosamund Bartlett, *Tolstoy*, țarul îl consideră un „nihilist fără niciun Dumnezeu", p. 252. Tolstoi cere îndurare pentru asasinii lui Aleksandru al II-lea — „Hristosul tău nu este Hristosul nostru", ripostează Pobedonoștev; Aleksandru al III-lea o primește pe Sofia Tolstoia și permite publicarea *Sonatei Kreutzer*, p. 331; Zaionchkovsky, vol. 2, p. 176: Aleksandru al III-lea îl cenzurează pe Tolstoi.

[529] În mod uimitor, Degaev a fugit din Rusia și a dispărut, schimbându-și numele în Alexander Pell și devenind profesor de matematică la University of South Dakota. A murit în 1921, în Pennsylvania. (*N.a.*)

[530] Zaionchkovsky, pp. 252–255; încercarea lui Cerevin de a prelua controlul Departamentului de Poliție și al Jandarmilor, înfrânt de Ignatiev, p. 253; Daly, vol. 1, pp. 32–48: Escorta Sfântă, legi pentru perioade de criză, noi forțe de securitate sub Ignatiev și Tolstoi, Sudeikin, Racikovski, Degaev. N. Durnovo: Abraham Ascher, *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia* (în continuare, *Stolypin*), p. 48. Înființarea Escortei Sfinte: Sergei Witte, *The Memoirs of Count Witte* (în continuare, Witte), pp. 22–25.

[531] Zaionchkovsky, vol. 2, p. 276: Aleksandru al III-lea, beția puterii — Lamsdorf; ciomagul fără marele Petru — Vannovski. Aleksandru al III-lea, desființarea birocrației: Figes, *PT*, p. 7. Lungă relație cu Voronțov-Daşkov: GARF, 677, 741, 1, Voronțov-Daşkov către țareviciul Aleksandr Aleksandrovici, 28 iulie 1866; sfaturi pentru numiri militare în timpul războiului din 1877, GARF, 677, 1, 741, p. 6, Voronțov-Daşkov către Aleksandr Aleksandrovici, 9 decembrie 1877; recomandă mutarea la Palatul de Iarnă pentru siguranță, GARF, 677, 1, 741, p. 96, Voronțov-Daşkov către Aleksandru al III-lea, 3 martie 1881; despre foamete, reduce balurile și banchetele ca o contribuție la comitetul pentru hrană, ar face o impresie bună, GARF, 677, 1, 741, p. 138, Voronțov-Daşkov către Aleksandru al III-lea, 27 august 1891. Articolul despre Spała, demisia lui Voronțov-Daşkov, răspunsul lui Aleksandru al III-lea: Aleksandru al III-lea către Voronțov-Daşkov (sfârșitul lui septembrie/începutul lui octombrie 1890): RGIA, 919, 2, 1166, p. 2; Voronțov-Daşkov către Aleksandru al III-lea despre demisia lui (4 octombrie 1890): GARF, 677, 1, 741, p. 117; Aleksandru al III-lea către Voronțov-Daşkov, în care țarul refuză demisia, îl numește pe Voronțov-Daşkov asistent și prieten (5 octombrie 1890): RGIA, 919, 2, 1214, pp. 253–254; articolul despre Aleksandru al III-lea în *Spała: Pravitelstvenny vestnik* în 1890, numerele 212, 214 și 215. Despre rezumatul rapoartelor, despre triumviratul format din Voronțov, Richter și Cerevin: N. A. Iepanchin, *Na slujbe tîroh imperatorov*, pp. 165–167. Relațiile cu miniștrii: Sandro, pp. 75–86. Aleksandru al III-lea și Pobedonoșțev: Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 23–29; Aleksandru al III-lea și Dmitri Tolstoi, pp. 29–31.

[532] Încoronarea: GARF, 642, 1, 608, p. 25, Aleksandru al III-lea către Minnie, 16 mai 1884; Sandro, pp. 86–91; Wortman, pp. 270–279; Hall, pp. 101–106. Aleksandru al III-lea supraveghează personal pregătirile de pe Câmpul Hodînka: Sandro, p. 192.

[533] Proprietarul publicației *Moskovskie Vedomosti* (*Gazeta Moscovei*), Mihail Katkov, născut din părinți săraci, nu numai că l-a ajutat pe Dmitri Tolstoi să fie numit ministru de Interne, ci a devenit totodată creierul din spatele multor măsuri luate de acesta. Avea cumva rolul unui „guvern din umbră“, fiind primit de țar, căruia i-a spus pe șleau: „Ziarul meu nu este doar un simplu ziar: multe hotărâri au fost luate în și prin el“. (*N.a.*)

[534] Meșcerski era prieten cu Ceaikovski care, după un mariaj dezastruos și ani în care se frământase din cauza sexualității lui, și-a asumat discret o viață de homosexual, până la moartea sa, de holeră, în 1893. La Meșcerski, nimic nu era discret. (*N.a.*)

[535] Anglia rămânea adevăratul inamic. În îndepărtații munți din Asia Centrală, aventurierii britanici și ruși se duelau pentru influență în Marele Joc, care a adus prima criză din domnia lui Aleksandru al III-lea. În 1884, un ofițer întreprinzător a cucerit Merv, dându-le rușilor posibilitatea de a ajunge la granița afgană, dar alarmându-i pe britanici. În martie 1885, o forță armată afgană, acționând ca mandatari britanici, a înfruntat o unitare rusească în bătălia de la Panjdeh. „Împingeți-i înapoi și ardeți-le o mamă de bătaie“, a ordonat Aleksandru. Patruzeci de afgani au pierit în luptă. Britanicii au amenințat cu războiul, însă premierul Gladstone și țarul au controlat criza, înființând o comisie care să reglementeze granița. (*N.a.*)

[536] Acest mariaj nu a fost o reușită: când a auzit că Leuchtenberg o părăsise pe Stana pentru o franțuzoaică din Biarritz, țarul a explodat furios, spunând că „prințul își spală trupul împuțit în valurile oceanului!“ (*N.a.*)

[537] Politica externă. Liga celor Trei Împărați: Steinberg, pp. 384–387, 423–424. Afganistan și la un pas de război cu Anglia: Geyer, pp. 113–115; Bulgaria și cei Trei Împărați, Muntenegru, *ibidem*, pp. 115–121. Tensiuni cu Austria din cauza Bulgariei, părerea lui Aleksandru al III-lea despre Ferdinand de Coburg: *Ferdinand*, pp. 52–55, 103–114. Toast pentru Muntenegru: Sandro, p. 80. Căsătoriile muntenegrene și regele Nikola: Elizabeth Roberts, *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro* (în continuare, Montenegro), pp. 261–267; Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1814* (în continuare, Clark), pp. 91–92. Aleksandru al III-lea către Giers, despre opinia publică: Dominic Lieven, *Nicholas II* (în continuare: Lieven, *NII*), p. 92. Arbitri ai opiniei publice — Katkov și Meșcerski, Dmitri Tolstoi: Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 29–31; despre Katkov, *ibidem*, pp. 31–37; despre Meșcerski, *ibidem*, pp. 37–41; Meșcerski, pp. 420–445; Frank, *Dostoevsky*, lucrează cu Meșcerski, pp. 617–619, 671, 679 (Meșcerski, Prințul-pune-punct); Katkov despre politica externă: Geyer, p. III.

[538] Reacția fetei demonstrează spaima absolut de înțeles care domnea în familie. Teroriștii continuau să-l vâneze pe țar. Pe 1 martie 1887, pentru prima oară de când se retrăsese la Gatcina, Aleksandru și familia lui s-au plimbat pe străzile din Sankt-Petersburg, pentru a comemora șase ani de la asasinarea tatălui său, dar în timpul evenimentului poliția a arestat trei tineri teroriști din organizația „Voința Poporului“, care aveau bombe asupra lor pentru un al doilea 1 martie sângeros. Cinci teroriști au fost spânzurați, printre ei numărându-se și cel care confecționase bombele, Aleksandr Ulianov, în vârstă de nouăsprezece ani, a cărui execuție a avut o influență decisivă asupra fratelui său mai mic, Vladimir, viitorul Lenin. (*N.a.*)

[539] Vladimir, un om cultivat, dar plin de emfază, era convins că el ar fi fost mai bun ca țar, însă singurele lui realizări reale erau să-și colecționeze rețetele pariziene preferate, să organizeze petreceri spectaculoase împreună cu soția lui, semeața Miechen (născută Maria de Mecklenburg), și să sponsorizeze talente artistice, cum erau cântărețul de operă Șaliapin, pianistul Rahmaninov, pictorul Repin și Baletul Rusesc al lui Diaghilev. Dar Miechen a făcut imprudența de a coresponda cu Bismarck, fiind denunțată împăratului, care a mustrat-o cu

asprime. Țarul s-a supărat și mai rău când marele duce Vladimir și soția lui și-au făcut de cap la restaurantul Cubat, cu un actor francez și amanta lui. Când Vladimir a sărutat-o pe amantă, actorul a sărutat-o și el pe marea ducesă, la care marele duce a amenințat să-l omoare. Țarul a poruncit ca perechea de francezi și marele duce cu soția (aceștia, doar temporar) să părăsească imediat Rusia. (*N.a.*)

[540] Zgomot urmat de o zdruncinătură, *Olga*, p. 22. Relatarea lui Nicky: Plotnikova, vol. 3, p. 211, Nicolae Aleksandrovici către Serghei, 17 decembrie 1889. Întâmplare cumplită: Bing, p. 40, Nicky către Minnie, 20 octombrie 1889; Hall, p. 137; Witte, pp. 28–36: se întâlnește cu Aleksandru al III-lea, căi ferate evreiești, un tip tăios, numirea în guvern. Wcislo, pp. 133–134: Aleksandru al III-lea, „călătoria mea este interzisă, din cauză că este o linie ferată jidovească"; caracterul lui Witte, *ibidem*, p. 135, o anumită „lipsă de reținere și felul nerușinat de a vorbi, care mă caracterizează". Cariera în ascensiune a lui Witte: Geyer, pp. 130–145. Despre Vladimiri: Beech, vol. 1, p. 113, Vladimir, ofițer comandant al Gărzilor, arte și Diaghilev; Sandro, pp. 156–157. Naționalități: recensământul din 1897, citat în Stephen Kotkin, *Stalin*, vol. I: *Paradoxes of Power, 1878–1928* (în continuare, Kotkin), p. 56. Statistici despre naționalități: Figes, *PT*, pp. 79–81; Lenin, tot răul spre bine, citat, *ibidem*, p. 129; partidul socialist revoluționar, *ibidem*, p. 163; David Shimmelpenninck van der Oye, *Toward the Rising Sun: Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan* (în continuare, Oye), pp. 61–81: Witte, caracter, viziune despre creșterea economică și calea ferată din Extremul Orient. Witte către Aleksandru al III-lea, despre posibilitățile oferite de Asia, citat în Geoffrey Hosking, *Russia and the Russians*, p. 329. Despre Stalin și seminar, vezi Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin*; Kotkin, pp. 11–12. Foamete: GARF, 677, 1, 741, p. 138, Voronțov-Daşkov către Aleksandru al III-lea, 27 august 1891.

[541] Sandro, pp. 158–160: „își etala nenumăratele particularități"; Ella „frumusețe răpitoare, rară inteligență, încântător simț al umorului", Maria de România despre Serghei, Ella, vol. 1, pp. 93–97. Mari duci în politică: Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 21–23. Serghei, guvernatorul Moscovei: Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 22–23, 38, 72–76, 97; Wortman, pp. 311–312; Witte, p. 380: Serghei și Durnovo, antisemitism ca să-i fie pe plac, „momeala cu evrei, foarte predominantă la Curte". Serghei sodomizându-l pe capelan: John Röhl, *Wilhelm II: the Kaiser's Personal Monarchy* („Röhl 1"), p. 123. Serghei, trist că se desparte de regiment și plânge, amuzant și trist, slujba nu mă sperie, mă interesează foarte mult: Plotnikova, vol. 3, p. 348, Serghei către Nicky, 30 mai 1891. Evreii emigrează — 111 000 în 1892, 137 000 în 1892: cifre din Ettinger, *Jewish Emigration in the 19th Century...* Despre căsătorie și caracter: Beech, vol. 1, pp. 136–144. Mariajul Serghei și Ella: Christopher Warick, *Ella: Princess, Saint and Martyr* (în continuare, *Ella*), pp. 82–84; firea lui Serghei, *ibidem*, pp. 85–93; Ierusalim, *ibid.*, pp. 93–97; Gărzi, *ibidem*, p. 98; sosirea Ellei, *ibid.*, pp. 101–104; sex, *ibid.*, pp. 130–133; Ella, revelație la Ierusalim, *ibid.*, pp. 144–146; căsătoria marelui duce Pavel cu prințesa Alexandra a

Greciei (marea ducesă Alexandra Gheorghievna), *ibid.*, p. 151; pogromul de la Moscova, *ibid.*, p. 165. Serghei și Ella: *LP*, pp. 256–257, citând din memoriile Mariei Pavlovna; *ibid.*, p. 265, Ella către Nicky, 26 februarie 1904, „Iubea ordinea".

[542] Germania și Franța: Aleksandru către Giers, august 1885: *American Historical Journal*, vol. 25, nr. 3 (aprilie 1920), pp. 394, 391–394, L.B. Packard, „Russia and the Dual Alliance"; Geyer, pp. 157–160, 172–177; Steinberg, pp. 436–437; despre decizia de a nu reînnoi Reasigurarea, *ibidem*, pp. 450, 460; Röhl 1, pp. 31–37: Willy „vizită la Petersburg 1888" și părerea țarului despre Willy; vizita în Germania (1889), *ibid.*, pp. 218–225; despre sănătatea fizică și mentală a lui Willy, *ibid.*, pp. 298–299 și 334; Tratatul de Reasigurare, *ibid.*, pp. 335–347; francezii la Kronstadt, *ibid.*, pp. 364–365; relațiile cu Willy, *ibid.*, pp. 473–478. Aleksandru al III-lea efectiv scârbit de maimuțoiul de Wilhelm: Lebedev, pp. 96–101.

[543] Nicky nu râdea niciodată, arareori plângea, iubea armata: Sandro, pp. 186–187; Witte, p. 179: neexperimentat, dar destul de inteligent, manierat, buna-creștere ascundea defectele; consideră că englezul e ca un evreu, *ibidem*, p. 189; Wcislo, p. 139, Aleksandru al III-lea către Witte — Nicky un băiat și neinteresat de treburile statului. Cerevin, copilul preferat al lui Aleksandru al III-lea era Georgy, neimpresionat de Nicolae al II-lea: Lebedev, pp. 96–101. Nicky distant, ceață imperială — Maria de România, vol. 2, p. 65 și vol. 2, p. 326; Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 19–21, inclusiv Lamsdorf, citat, jumătate-băiat, jumătate-bărbat; petreceri frenetice în regimentul de gardă: influența lui Pobedonoștev și a lui Meșcerski; *ibidem*, p. 29 — bancuri nostime cu evrei, Nicky către Minnie, 5 septembrie 1884; Polovțov, *Dnevnik*, 26 ianuarie 1892; *LP*, p. 67: „Nici nu știi cât de ascuns pot să fiu", Nicky către Alix, 2 iunie 1894; Sandro, p. 186 — educație slabă dar cu o engleză excelentă; Lieven, *NII*, p. 106, îi spune lui Pobedonoștev: „întotdeauna sunt de acord cu toți și pe urmă fac lucrurile după cum vreau eu". Lieven, *NII*, pp. 28–43, inclusiv citează din Olga, despre firea copilăroasă, citează din Vladimir Ollongren despre Aleksandru care l-a făcut pe Nicky „papă-lapte"; influența lui Heath, deprinderile de lectură, stăpânirea de sine, inteligență, pregătirea pentru cârmuire. Despre părerea lui Nicky că ziarele au în spate un evreu: Röhl 1, p. 758, Nicolae către Helmut von Moltke, 1895. Orizonturi limitate, costumașe de marinar: Hirsch, p. 161. Geambași evrei, Hirsh la Sandringham: Bing, p. 84, Nicky către Minnie, iunie 1894. Aleksandr Orlov, unicul prieten al lui Nicky: Spirodovici, vol. 1, pp. 285–286. Concepție tradiționalistă despre recensământul din 1897 în Imperiu: „Hoziain Zemli Russkoy/Hoziaika Zemli Russkoi": GARF, f. 601, inv. 1, dosar 2, fișier 2, 28 ianuarie 1897; Figes, *PT*, pp. 6–7. Robinson despre teama lui Nicky față de Nikolașa, *ibidem*, p. 35. Corespondența dintre Nicky și Serghei: Plotnikova, p. 3. Prima întâlnire cu Kșesinkaia: Coryne Hall, *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinka and the Romanovs* (în continuare, *Dancer*), pp. 13–15; recomandări pentru Nicky de la Cerevin și Pobedonoștev, p. 18; primele întâlniri, *ibidem*, pp. 20–21. Nicky în oraș tot timpul, Aleksandru singur la Gatcina: GARF, 642, 1, 710, pp. 54–57,

Aleksandru al III-lea (Sașa) către Minnie, 17 aprilie 1892. Pregătire pentru a fi țar — atitudini copilăroase: ND, 24 ianuarie 1894, de-a v-ați ascunselea ca niște copii mici. Pregătiri pentru a cârmui: Nicky ajută la redactarea în engleză a scrisorilor către regina Victoria: GARF, 642, 1, 709, pp. 19–22, Aleksandru al III-lea către Minnie, 12 mai 1884. ND 17 decembrie 1893: s-a dus la Consiliul de Stat, s-a eschivat din Consiliul de Miniștri; 17 ianuarie 1894, a vizitat regimentul și Consiliul de Stat; la rugămintea lui tăticul, (am) citit raportul de la ministrul Apărării; 24 ianuarie 1894, „(am) citit documentele de la Comitetul Transsiberian". Nicky se distrează în educația pe care i-o dă tatăl său, jocuri cu catâri: Bing, p. 28, Nicky către Minnie, 15 mai 1884. Calmul lui Aleksandru al II-lea: Zeepvat, *Romanov Autumn*, p. 16. Întâlnire cu Alix: ND, 27 mai 1884; 19 noiembrie 1884.

[544] Alix. Păr auriu/înfățișare: Anna Vîrubova, *Memories of the Russian Court* (în continuare, Vîrubova), p. 3. Regina Victoria, al tău copil iubitor, recunoscător și cuminte: *LP*, p. 28, Alix către Victoria, 26 decembrie 1893; *ibidem*, p. 52 — scumpa mea Alicky, veghează asupra ei, nervii lui Alix, 22 aprilie 1894; *ibid.*, p. 64 — nervii lui Alix, tratament, moartea tatălui ei, îngrijorare din cauza fratelui, Victoria către Nicky, 25 mai 1894. Benckendorff despre Alexandra, „o voință de fier legată de nu prea mult creier și nici prea multă știință de carte", Lieven, *NII*, p. 227; Pierre Gilliard, *Thirteen Years at the Russian Court* (în continuare, Gilliard), p. 16. Alexandra — Ernest de Hessen despre tăria ei, nevoie de o voință superioară să o țină în frâu, țarul e un înger, dar nu știe cum să se poarte cu ea: Narîșkin, p. 204. Îl cunoaște pe Nicky, observații în ND: 27 mai 1884; 19 noiembrie 1884; din 31 ianuarie 1889 până în 27 februarie 1889 despre vizita lui Alix în 1889.

[545] Călătoria prin lume: Oye, pp. 15–23. Sfaturile lui Minnie și îngrijorarea pentru boala lui Georgy, comportamentul lui Nicky, tentativa de asasinat: Bing, p. 43, Minnie către Nicky despre boala lui Georgy; *ibidem*, p. 46 — Minnie către Nicky, 16 ianuarie 1891; *ibidem*, p. 59 — „tăticul și eu (suntem) la capătul puterilor; a doua oară când Dumnezeu te-a salvat, ca la Borki", Minnie către Nicky, 6 mai 1891; Hall, pp. 144–147; NII; Sandro, p. 189. Călătoria prin lume: Oye, p. 219. Părerile lui Willy despre sex în voiajul prin lume, și giuvaere ascunse: Röhl 1, p. 125.

[546] Alix avea însă exemplul surorii ei. În 1888, împăratul l-a trimis pe Serghei, președintele Societății Palestina, la Ierusalim, pentru târnosirea bisericii cu cupole aurii de pe Muntele Măslinilor, având hramul Sfânta Maria Magdalena, care era dedicată mamei lor. A fost însoțit de Ella care, refuzând până atunci să se convertească, a avut o revelație sacră la Ierusalim și a îmbrățișat cu evlavie religia creștină ortodoxă. (*N.a.*)

[547] K.R. era pseudonimul literar, „Konstantin Romanov", al marelui duce Konstantin Konstantinovici, al doilea fiu al lui Kostia și, prin urmare, următorul frate în ordinea vârstei după nestăpânitul Nikola, iubitul lui Fanny Lear. Extraordinarul său jurnal este una dintre cele mai bune surse ale noastre, deși conține de asemenea detaliile vieții secrete a lui K.R. (*N.a.*)

[548] Dar bucuria familiei a fost umbrită de tristețe: medicii au recomandat ca fratele lui Nicky, Georgy, bolnav de TBC, să locuiască în clima caldă din Caucaz, departe de familie. Georgy s-a stabilit în Abbas Tuman, unde era păzit de exotice gărzi caucaziene, dar unde ducea o existență solitară. „Este cumplit de greu să-ți vezi copilul suferind așa“, scria îndurerată mama lui. Cei doi frați erau atât de apropiați, încât Nicky îi povestea cu regularitate cum evolua povestea lui de dragoste. (*N.a.*)

[549] Micuța K nu a dispărut din viața familiei Romanov. Agitata balerină a devenit concomitent amanta a doi mari duci, Serghei Mihailovici (Bimbo, fratele lui Sandro) și Andrei Vladimirovici (fiul lui Vladimir și al lui Miechen). Exploatând puterea lor și propria-i abilitate de a-l atrage pe Nicolae al II-lea, Matilda Kșesinskaia a ajuns să domine corpul de balet al Teatrului Mariinski și să facă avere. Când a avut un copil, nu știa cu certitudine care dintre cei doi mari duci era tatăl. Întrebată cum se simțea știind că are doi mari duci la picioare, a răspuns: „De ce nu? În fond, am două picioare“. (*N.a.*)

[550] ND: am vorbit despre căsătorie cu tăticul, „visul meu să mă însor cu Alix“; singurul obstacol, religia; Eddy retras, 21 decembrie 1891; Minnie aluzii despre Hélène, fiică a contelui de Paris, 29 ianuarie 1892; două iubiri coexistă, Alix și K, 29 ianuarie 1892; a iubit-o cândva pe prințesa Olga Dolgorukaia, ND, 1 aprilie 1892; permisia de a începe să afle sentimentele lui Alix, 10 ianuarie 1893. Ella către Nicky despre rugăciunile de la Ierusalim: *LP*, Ella către Nicky, 19 iunie 1889. Rolul Ellei în idila lor: Ella, pp. 150–153, 174–176. Minnie despre idila Nicky-Alix: Hall, pp. 150–153. Nicky și Micuța K: *Dancer*, pp. 23–44. Micuța K: ND, am alergat să mă văd cu MK a mea, 29 ianuarie 1893; nuntă la Londra, nicio femeie atrăgătoare, 18 iunie 1893; minge rotundă pe picioare, regina Victoria, 19 iunie; toți găsesc o mare asemănare între mine și Georgy, 20 iunie. Alix nu poate să-și trădeze credința: *LP*, p. 24, Alix către Xenia, 8 noiembrie 1893; *ibidem*, p. 25 — Alix către Nicky, nu pot face asta împotriva conștiinței. Serghei și Ella ca intermediari: jurnalul lui Serghei, GARF, 648, 1, 29, p. 286, 9 octombrie 1893; *ibid.*, p. 290 — 13 octombrie 1893; Serghei îl dojenește aspru pe Nicky, GARF, 601, 1, 1340, pp. 81–82, 14 octombrie 1893; Alix îl invită pe Nicky — marea ducesă Ella către Nicky — GARF, 601, 1, 1253, p. 42, 18 octombrie 1893. S-a terminat totul: ND, 18 noiembrie 1893; *LP*, p. 26, Nicky către Alix, 17 decembrie 1893, profunzimea religiei noastre. Înfățișare: Vîrubova, p. 3. Nicky, viață socială în regimentele de gardă, chiolhanuri prelungite zile întregi: ND, 26 noiembrie 1893; petreceri la familiile Voronțov, Trubețkoi, jocuri de cărți, maca cu unchiul Aleksei; 12 ianuarie 1894, unchiul Vladimir la club, cherchelit; 24 ianuarie, de-a v-ați ascunselea ca niște copii mici; 26 ianuarie, cele mai reușite doamne la petrecerea de la Montebello; 27 februarie, dansând nouă ore cu Sandro; 8 martie, serată la mătușa Miechen, șaptezeci de țigani, distracție și taclale cu Potoțki; 25 martie, la țigani cu Sandro și Konstantin Konstantinovici (KR). De-a v-ați ascunselea: Polovstov, *Dnevnik*, 26 ianuarie 1894. Viața lui Nicky în regimentele de gardă: Zaionchkovsky, vol. 2, p. 20. Nicky, încântat de viața de ofițer: *LP*, p. 13, Nicky către Alix, 23 mai 1889. Comportament

copilăros: ND, 24 ianuarie 1894. Participă la ședințele miniștrilor: ND, 17 decembrie 1893; 17 ianuarie 1894, regiment și Consiliul de Stat; 24 ianuarie 1894, Comitetul Transsiberian. Prima îmbolnăvire a lui Aleksandru al III-lea: ND, 17 ianuarie 1894. Plecarea la Coburg: ND, 2 aprilie 1894; LP, p. 36, jurnalul KR, 3 aprilie 1894 — Minnie sfătuiește să o întrebe pe regina Victoria. Coburg: ND, 5 aprilie 1894, Alix tristă, sosirea Victoriei, cu mare pompă, au discutat ceasuri în șir; 6 aprilie, sosește Willy; 7 aprilie, nunta; 8 aprilie, minunată zi, logodna mea; 9–15 aprilie, reacții, emoții, ceai cu Victoria; *LP*, p. 40, Nicky către Minnie, 10 aprilie 1894; *ibidem*, p. 42 — Minnie către Nicky, 10 aprilie; Minnie către Nicky, 14 aprilie: Aleksandru al III-lea către Nicky, 14 aprilie; *ibidem*, p. 50 — toată viața mea îșiaparținea, Nicky către Alix, 20 aprilie; scumpa mea Alicky, să ai multă grijă de ea, nervii ei, „eu sunt singura persoană care poate răspunde efectiv de ea“, o orfană, nu mă mai are decât pe mine, bunica ta devotată, 22 aprilie; *ibid.*, p. 61 — Victoria ca femeie bătrână și burtoasă, Nicky către Georgy, 9 mai; *ibid*, p. 61 — Alix în Harrogate/în public/la băi, Alix către Nicky și Nicky către Alix, 10, 13, 16 mai; *ibidem*, p. 64 — sănătatea nervoasă a lui Alix, tratament, moartea tatălui ei, îngrijorare pentru fratele ei etc. Regina Victoria către Nicky, 25 mai; *ibidem*, p. 65 — Alix despre „noua (ei) situație“, Alix către Victoria, 28 mai; Bing, p. 73: încântarea lui Minnie, 10 aprilie 1894; relatarea lui Nicky despre logodnă, Nicky către Minnie, 10 aprilie. Nicky în Anglia, încuiat în toaletă: ND, 14 iunie 1894; Sandringham, ND, 17, 26 iunie, cu Bertie, Franz Ferdinand, împărăteasa Eugénie. Parte din familia engleză, prea cald, în frac: *LP*, p. 72, Nicky către Georgie, 29 iunie 1894. Negustorii evrei de cai, Hirsch la Sandringham: Bing, p. 84, Nicky către Minnie, iunie 1894; *LP*, p. 75, Alix către Nicky, 10 iulie 1894, pasiune arzătoare; *ibid.*, p. 81 — Nicky către Alix, 22 iulie, „mă ai cu totul“. Micuța K frecvent scrisori către Alix; *Dancer*, pp. 44–45; și noii protectori ai lui K, Serghei Mihailovici și Andrei Vladimirovici, pp. 66–83. Mărturisirea lu Nicky și iertarea lui Alix; ND, 8 iulie 1894. Nunta Xeniei cu Sandro: *Olga*, pp. 45–46; *LP*, p. 61, Nicky către Georgy, 9 mai 1894, sărut indecent; Georgy către Nicky, 9 iunie, gimnastică sexy Xenia cu Sandro. Nunta lui Sandro: Sandro, pp. 150–154; Hall, pp. 150–153.

[551] Țarul și țarina fuseseră împotriva acestei căsătorii, considerând-o prea tânără pe Xenia. Sandro, unul dintre acei impetuoși Mihailovici, cu exotismul lor caucazian și suspiciunea de sânge evreiesc, era socotit drept prea arogant și pretențios. În cele din urmă, a intervenit tatăl lui, marele duce Mihail. Țarul a fost de acord. „Toată ziua s-au pupat, s-au îmbrățișat și au stat pe canapele în cel mai indecent mod“, i-a povestit Nicky lui Georgy. „Am fost într-adevăr uluit de «gimnastică»“, a replicat Georgy. „Era cât pe ce să rupă sofaua și s-au comportat extrem de necuviincios, bunăoară se lungeau unul peste celălalt, ca și cum ar fi vrut să se joace de-a tata și mama.“ Sandro își amintea cum regulamentul Curții Romanovilor dicta până și vestimentația mirilor în noaptea nunții — în cazul lui, un halat greu, cu fir de argint, și papuci argintii. Inteligent, ambițios și progresist, Sandro a fost cel mai apropiat prieten al lui Nicky până în 1905, dar după Revoluție, memoriile lui scrise frumos (și

măgulitoare pentru el însuși) au expus necruțător defectele lui Nicolae al II-lea. (*N.a.*)

[552] Așa cum spunea revoluționarul Lev Troțki, adaptând teoria despre „nasul Cleopatrei“, dacă Aleksandru al III-lea nu ar fi băut atât de mult, istoria ar fi fost diferită. Dacă ar mai fi trăit, ar fi avut șaizeci și nouă de ani în 1914. Dar ar fi acționat el oare în alt mod decât fiul său? (*N.a.*)

[553] Bing, p. 86: Tăticul obosit și insomnie în croaziera pe iahtul *Țarevna*, Minnie către Nicky, 27 iunie 1894; după începutul bolii, Cerevin băutură: Zaionchkovsky, vol. 2, p. 19. Boala: NF, 11 august și 15 septembrie 1894; *LP*, pp. 84–89, Nicky către Alix, 11 august 1894; 11 septembrie, vrăjitoare, eu sunt piftie; 15 septembrie, la Livadia, comentariul lui Alix și moartea lui Aleksandru al III-lea: ND, 10–20 octombrie 1894; *Olga*, pp. 47–48, inclusiv Nicky nefericit din cauza poverii; nunta cu Alix, *ibidem*, p. 48; Sandro, p. 190; Charlotte Zeepvat, *Romanov Autumn*, pp. 146–147. Ella către regina Victoria, despre scena morții: *Ella*, p. 178. Minnie, distrusă sufletește: Hall, pp. 155–164. Preluarea domniei de către Nicolae al II-lea: ND, 20–30 octombrie 1894; *Olga*, pp. 47–48. Moartea Colosului și criza lui Nicky: Sandro, pp. 190–191. Pregătiri pentru funeralii, rolul prințului de Wales: Hall, pp. 164–167.

[554] ND, 20 octombrie — 1 noiembrie. Despre Ianișev întrebându-l pe Aleksandru al III-lea dacă țareviciul este pregătit: KR, 7 decembrie 1894; Greg King, *The Court of the Last Tsar: Pomp, Power and Pageantry in the Reign of Nicholas II* (în continuare, King), pp. 325–342; Olga Aleksandrovna, citate.

SCENA 4

Stăpânul Pământului Rus

Lista personajelor

NICOLAE al II-lea, împărat (1894–1917), fiul lui Aleksandru al III-lea și al lui Minnie, „Nicky“

Alexandra Fiodorovna (născută prințesa Alexandra de Hessen), împărăteasă, „Alix“, „Sunny“

Olga, fiica lor cea mare

Tatiana, a doua lor fiică

Maria, a treia lor fiică

Anastasia, a patra lor fiică

Aleksei, „caesarevici“, țarevici, fiul lor, „Micuțul“, „Baby“

FAMILIA ROMANOV

Maria Fiodorovna, împărăteasa mamă, văduva lui Aleksandru al III-lea, „Minnie“

Unchiul Vladimir, comandant al Gărzilor, guvernator militar al Sankt-Petersburgului, însurat cu Miechen

Unchiul Aleksei, mare amiral al Flotei Imperiale Ruse, „Beau“

Unchiul Serghei, guvernator-general al Moscovei, „Ghega“, însurat cu Ella (născută prințesa Elisabeta de Hessen, sora împărătesei Alexandra)

Unchiul Pavel, „Pitz“, văduv al prințesei Alexandra a Greciei, însurat cu Olga Pistohlkors

Georgy, țarevici, al doilea frate al țarului

MIHAIL al II-lea, împărat, al treilea frate al țarului, „Mișa“, „Floppy“

Xenia, sora țarului, măritată cu Aleksandr Mihailovici, „Sandro“

Olga, cealaltă soră a lui, măritată cu Petru, duce de Oldenburg

Nikolai Nikolaievici, comandant suprem al armatei, „Nikolașa cel Cumplit“, însurat cu Stana, fiica regelui Nikola al Muntenegrului, una dintre „Femeile-în-negru“, „Ciorile“

Piotr Nikolaievici, fratele lui, însurat cu Milița, fiica regelui Nikola al Muntenegrului, una dintre „Femeile-în-negru“, „Ciorile“

Konstantin Konstantinovici, fiul lui Kostia, prieten al țarului, dramaturg, poet, scriitor cu pseudonimul literar „K.R.“, însurat cu „Mavra“ (născută prințesa Elisabeta de Saxa-Altenburg)

Nikolai Mihailovici, fiul cel mare al lui Mihail, fratele lui Sandro, „Bimbo“, „Cioara Albă“

Aleksandr Mihailovici, fiul lui Mihail, fratele lui Bimbo, ministru al Marinei Comerciale, însurat cu Xenia Aleksandrovna, „Sandro“

Maria, „Missy“, prințesă a României, măritată cu prințul moștenitor Ferdinand, fiică a ducelui și a ducesei de Edinburgh, verișoară primară cu Nicky

Melita, sora ei, „Ducky“, mare ducesă de Hessen-Darmstadt, măritată cu Ernst, fratele lui Alix, mai târziu măritată cu marele duce Kiril

CURTENI: miniștri etc.

Contele Ilarion Voronțov-Dașkov, ministru al Curții, apoi vicerege al Caucazului

Baronul Vladimir Frederiks, ministru al Curții

Contele Pavel Benckendorff, mare mareșal al Curții

Serghei Witte, ministru de Finanțe, ulterior prim-ministru și conte

Generalul Aleksei Kuropatkin, ministru de Război, comandant al armatei în Extremul Orient

Contele Vladimir Lamsdorf, ministru de Externe, „Madame“

Aleksandr Bezobrazov, secretar de Stat, aghiotant general și consilier secret

Amiralul Evgheni Alekseev, vicerege al Extremului Orient

Dmitri Sipiaghin, ministru de Interne

Viaceslav Plehve, ministru de Interne

Piotr Durnovo, ministru de Interne

Generalul Dmitri Trepov, guvernator-general al Sankt-Petersburgului, ministru-adjunct de Interne, ulterior comandant al palatului

Prințul Vladimir Orlov, șeful cancelariei militare a țarului, „Orlov-cel-Gras“

Aleksandr Orlov, general și prieten al țarului, „Orlov-cel-Slab“

Amiralul Zinovi Rojdestvenski, comandant al Escadrei a Doua din Pacific

Ivan Goremîkin, prim-ministru, „Șubă Veche“

Piotr Stolîpin, ministru de Interne, prim-ministru

Aleksandr Izvolski, ministru de Externe

Vladimir Kokovțov, prim-ministru, conte, „Gramofonul“

Generalul Vladimir Suhomlinov, ministru de Război

Serghei Sazonov, ministru de Externe, „Tremurici“

Aleksei Hvostov, ministru de Interne, „Coada“

Nikolai Maklakov, ministru de Interne

Generalul Aleksandr Spiridovici, comandantul gărzilor de corp ale țarului

Aleksandr Gucikov, președinte al Dumei

Mihail Rodzianko, președinte al Dumei, „Grasul“

Anna Vîrubova (născută Taneeva), prietena Alexandrei, „Ania“, „Languroasa“, „Vaca“

Contesa Elisabeta Kurakina-Narîșkina, doamnă de onoare răspunzând de garderoba imperială, „Zizi“

HIEROFANȚII

Monsieur Nizier Anthelme Philippe, hierofant francez, „Prietenul Nostru“

Grigori Rasputin, cuvios siberian, „Prietenul Nostru“

Cu fața alterată și neagră, rămășițele pământești ale lui Aleksandru al III-lea erau așezate solemn pe catafalc în Catedrala Sfinții Petru și Pavel. Între timp, la Palatul Anicikov, noul țar — „Simt că mi se învârte capul“ — primea vizita monarhilor apropiați. „Regele Serbiei a venit la mine, apoi Ferdinand al României — m-au privat de acele puține momente libere când pot să mă văd cu Alix“. La înmormântare, pe 7 noiembrie 1894, pe Minnie au lăsat-o nervii, țipând strident „Ajunge! Ajunge!“ și căzând în brațele surorii ei, prințesa de Wales. Nicky, uluit, a acordat audiențe după audiențe. Simțea lipsa fratelui său Georgy, cel mai bun prieten al lui și, acum, țarevici, care era obligat să rămână în Caucaz. Și pe urmă era logodnica lui: „Cât de greu îmi vine să mă văd atât de puțin cu Alix“, scria Nicky. „Abia aștept să mă însor.“[555]

La 11:30 a.m., pe 14 noiembrie, Nicky, însoțit de celălalt frate al său, Mișa, în vârstă de șaisprezece ani, a plecat de la Palatul Anicikov într-o trăsură deschisă și s-a îndreptat spre Palatul de Iarnă, exact în același moment când mama lui ieșea din același palat într-o trăsură, pentru a o lua pe Alexandra de la Palatul Sergheievski, unde mireasa petrecuse ultima ei noapte ca domnișoară, sub oblăduirea lui Serghei și a Ellei. Alexandra, îmbrăcată cu o haină de blană, sub care nu purta încă rochia de mireasă, a plecat împreună cu împărăteasa mamă la Palatul de Iarnă. Acolo, țarul se foia fumând prin Sala Arabă, în timp ce mireasa lui, asistată de sora ei, Ella, și de mama lui, Minnie, era gătită în Sala de Malahit; un coafor francez i-a aranjat pieptănătura, punându-i apoi pe cap Coroana Nupțială a Romanovilor și o diademă cu diamante montate în platină. Alexandra purta colierul cu diamante de 475 de carate, de la Ecaterina cea Mare, cu cercei asortați, care atârnau atât de greu, încât erau susținuți cu niște sârmulițe îndoite în jurul urechilor. Rochia de mireasă, din brocart argintiu, cu o jupă interioară din țesătură argintie, tivită cu hermină și țesută cu fir de aur, cu un corsaj împodobit cu nestemate, avea o trenă lungă de patru metri și jumătate, pe care o susțineau opt paji și un șambelan. Când a văzut-o, K.R. a observat că „(Alexandra) era mai palidă și mai delicată decât de obicei, ca o victimă sortită unui sacrificiu“. Atunci când alaiul nupțial, cu Alexandra și Minnie, a străbătut palatul, „draga de Alicky era adorabilă.

Nicky e un bărbat foarte norocos“, îi raporta reginei Victoria ducele de York (viitorul rege George al V-lea).

Împăratul, în tunica roșie a uniformei de husar, ținând în mână o pălărie din blană de castor cu o pană de struț, urmat de regele Danemarcei, regele Greciei și prințul de Wales, au ajuns la catedrala palatului, pentru ceremonia nunții, unde fratele său Mișa și vărul său Kiril, fiul cel mai mare al unchiului Vladimir, țineau coroanele. „Nu puteam să-mi alung gândul că tăticul nostru preaiubit, pe care nu-l vom uita niciodată, nu mai era printre noi“, îi scria împăratul lui Georgy, „și că tu erai departe și singur. A trebuit să-mi adun toate puterile ca să nu izbucnesc în plâns acolo, în biserică, de față cu toți“.[556] Întrucât erau încă în doliu, nu a avut loc nicio recepție de nuntă. În timp ce prinții se îngrămădeau în jurul împăratului să-l felicite, Ernie de Hessen a remarcat că sora lui dispăruse: a găsit-o pe Alix singură, plângând fiindcă rochia atârna atât de greu pe ea, încât nici nu se mai putea mișca.

După aceea, împăratul și împărăteasa s-au întors la palatul Anicikov. „Am cinat la 8“, scria Nicky „și ne-am dus la culcare devreme, fiindcă pe Alix o durea rău capul“. Lui Alix i se părea „doar o continuare a slujbelor pentru morți, cu o singură diferență, acum am purtat o rochie albă, în loc de una neagră“. Dar pasiunea dintre ei compensa totul. „Sunt incredibil de fericit cu Alix“, scria Nicky. „Ce păcat însă că munca îmi ocupă atât de mult din timpul pe care mi-ar plăcea să-l petrec cu ea.“[557]

*

„O viață complet nouă a început acum pentru mine“, îi mărturisea țarul lui Georgy. „Nu știu cum să-i mulțumesc îndeajuns bunului Dumnezeu pentru comoara pe care mi-a trimis-o în persoana soției mele… Dar Domnul mi-a dat să port o cruce grea.“ Povara aparatului birocratic rusesc ajunsese să se sprijine subit pe umerii tânărului Nicky.

Țarul și țarina au adoptat imediat o rutină, pe care aveau s-o urmeze până în 1905. Începeau fiecare an la Palatul de Iarnă, cu Marea Procesiune, Sfințirea Apelor de Bobotează și sezonul monden, până la Paști, când se mutau la Țarskoe Selo, apoi petreceau vara la Peterhof, făceau o croazieră cu noul iaht imperial *Standart* (construit în Danemarca și lansat în 1895), înainte de a merge la Livadia, la începutul toamnei, iar apoi la vânătoare în cabanele lor poloneze.

În fiecare zi, Nicky se scula la opt și lucra conștiincios. „Biroul (lui) era un model de ordine ideală“, cu o masă de lucru într-o rânduială atât de meticuloasă, încât țarul se lăuda

că „ar fi putut să intre în biroul lui pe întuneric și să pună mâna imediat pe orice obiect ar fi dorit, știind perfect locul unde să-l găsească“. Folosea un creion albastru pentru a face comentarii pe „insuportabilele (lui) hârtii“, adesea lăsând doar un punct albastru. Nu avea niciun secretar personal. „Ținea atât de mult la prerogativele lui, încât prefera să sigileze personal plicul conținând deciziile lui“, remarca un curtean de încredere. Cancelaria puternică a lui Nicolae I se mărise într-atât de mult, încât fusese dizolvată și împărțită între diversele ministere la sfârșitul domniei lui Aleksandru al II-lea. De aceea, ultimii țari beneficiaseră prea puțin de sprijinul unui secretariat pentru petiții, o relicvă a Secției Întâi. Refuzând să delege puterea, Nicky semna pentru toate fleacurile, ca de pildă orice schimbare de nume și orice divorț din imperiu, la fel și listele de personal care urmau să primească ouă de Paști, dar totodată și sentințele de trimitere în exil sau de condamnare la moarte.

Le spunea verilor lui că „acum intenționa să investigheze totul, să inițieze schimbări, lent, dar perseverent“, însă problemele lui imediate veneau de la unchii lui și de la mama lui. „Este mai bine să sacrifici un singur om, chiar și un unchi“, declara el, „decât să periclitezi binele unui regat.“ Totuși, niciunul dintre ei nu a fost sacrificat, așa că „Nicky și-a petrecut primii zece ani de domnie așezat la un birou masiv“, scria Sandro, „ascultând aproape cu înfricoșare cum zbierau impunătorii lui unchi“, în special „unchiul Aleksei, care avea o sută cincisprezece kilograme și purta o uniformă splendidă… Îi era groază să rămână singur cu ei“. Sandro, ofițer de marină, încerca mereu să obțină concedierea lui Aleksei din funcția de mare amiral al flotei, însă Nicky răspundea doar: „Să-l dau afară pe fratele preferat al tatei? Cred că au dreptate cei care spun că ai devenit socialist în America!“ Minnie refuza să renunțe la bijuteriile ei ca să i le dea lui Alix, de la acest diferend banal începând ruptura amară dintre mama și soția lui Nicolae. Țarul nu avea liniște nici din partea miniștrilor. „E ca și cum domnii miniștri ar fi decis să mă extenueze, fiind atât de pisălogi și agasanți“, îi povestea el mamei lui pe 27 aprilie 1896. „Mă mir cum de nu-mi plesnește capul de la toate mizeriile pe care trebuie să le rețin.“[558]

*

Kaizerul Willy s-a apucat imediat să-l bombardeze pe Nicky cu scrisori mieroase, dar insistente, sperând cumva să-l împingă să rupă alianța cu Franța. Cât despre așteptările țarului de a putea reveni la reformele bunicului lui, Willy i-a

spus că „noi, Regii și Împărații creștini, nu avem decât o singură îndatorire care ne-a fost dată de Cel de Sus — să păstrăm și să respectăm principiul: «prin Harul lui Dumnezeu»“.

Acum, adunarea locală din Tver a cerut dreptul de a discuta despre unele reforme. Aceste *zemstva*, introduse în 1864, erau conduse de aristocrați liberali leali, însă Nicky, sfătuit de unchiul Serghei (guvernator-general al Moscovei), întruchipând pentru țar spiritul tatălui său, a dizolvat adunarea locală din Tver. Pe 17 ianuarie 1895, „am fost într-o stare cumplită, știind că trebuia să intru în Sala Nikolaievski și să mă adresez reprezentanților nobilimii, ai adunărilor locale (*zemstva*) și ai consiliilor orășenești“. Având, pentru orice eventualitate, textul cuvântării în calota pălăriei, țarul a declarat: „voi menține principiile autocrației cu aceeași intransigență ca regretatul meu tată“, fără „vise necugetate de a participa la treburile guvernării“. Expresia „vise necugetate“ era un citat din Nicolae I. După aceea, țarul „s-a plimbat prin grădină cu unchiul Serghei“.

Nicolae i-a mărturisit prietenului său K.R.[559] că „tatăl lui nu-i pomenise niciodată despre responsabilitățile care îl așteptau“. Dar, chiar dacă nu era el moștenitorul cel mai bine pregătit pentru domnie, nu era nici pe departe cel mai nepotrivit cu putință. Nimic nu putea pregăti un om pentru autocrație, decât experiența de a o trăi.[560]

*

Consolarea lui era fericirea alături de Alix, care a început acum să decoreze principalele lor locuințe: apartamentele din Palatul de Iarnă, unde nimeni nu mai stătuse după moartea lui Aleksandru al II-lea (al cărui sânge marca încă patul și a cărui ultimă țigară era încă în scrumiera lui), și Palatul Aleksandr din Țarskoe Selo, unde se născuse Nicky. A decorat ambele palate în stilul art nouveau, cu o puternică amprentă englezească — toate bibelourile, plantele de interior, mărunțișurile și mobilierul obișnuit fiind comandate din catalogul Maples de pe Tottenham Court Road — și cu cât mai mult mov, culoarea ei preferată, în special în budoarul ei. Gusturile ei nu erau deloc rusești: sufrageriile și birourile lui Nicky, cu multe tapițerii de piele și lambriuri de lemn, și-ar fi avut locul într-un nepretențios conac englezesc de la țară sau într-un club de gentlemeni — exceptând halterele lui Nicky și barele metalice, de care țarului îi plăcea să stea atârnat cu capul în jos, piscina lui specială pe care o folosea pentru ședințe de hidroterapie modernă și, desigur, splendizii nubieni stând de pază tăcuți la ușa biroului său.

Țarul s-a ocupat și el de decorațiunile interioare: „Te rog, spune-i lui Gonov să nu comande țesătura aleasă de mine ieri, este doar pentru perdele“, i-a zis el contelui Pavel von Benckendorff, mareșalul Curții. Când s-au mutat de la palatul Anicikov în noile lor locuințe, Nicolae era atât de fericit cu Alix, încât „mulțumirea mea sufletească nu are limite“, scria el pe 26 noiembrie. „Pentru prima oară de la nuntă, am putut să fim singuri și să trăim cu adevărat ca doi îndrăgostiți.“

„N-am crezut niciodată că aș putea fi atât de fericită pe lumea asta. Te iubesc!“ adăuga ea în jurnalul lui. „Gata cu despărțirile“. Pe urmă, scria: „Dragul meu, nu cred că am putea fi mai fericiți decât acum“. Dar exista și sentimentul unui destin: „Noi toți suntem în mâinile lui Dumnezeu. Viața este o enigmă, viitorul este ascuns în spatele unei cortine… În sfârșit, uniți pe viață“, scria ea în jurnalul lui, „iar când viața aceasta se va fi încheiat, noi ne vom întâlni din nou pe cealaltă lume și vom rămâne împreună pe veci“. Între ei exista un amestec de puritanism victorian și pasiune intimă: „Ard de nerăbdare să te văd cât mai curând cu putință“, scria ea, „să fiu în brațele tale. Mi-e cumplit de dor de tine“. Când Nicolae era plecat, „nu e nimeni să te sărute și să te mângâie“, îi spunea ea. „În gând, eu fac mereu asta, Îngerul meu.“ Aidoma oricărui cuplu pasionat, au născocit un jargon sexual secret cu porecle pentru părților lor intime: „boysy“ pentru el și „lady“ pentru ea. Nu avem scrisori din acea perioadă, însă cele din timpul Marelui Război ne ajută să ne facem o idee despre intimitatea lor: „Spune-i lui boysy că lady îi transmite dragostea ei fierbinte și sărutări și se gândește adesea la el în nopțile de singurătate și insomnie“, scria ea. Perioada când ea avea ciclul era poreclită, din rațiuni necunoscute, „Madame Becker“ sau „inginerul mecanic“.

Chiar și peste ani, Nicky obișnuia să lanseze „o fluierătură limpede și muzicală, ca un tril de păsăre“, când voia să o cheme pe Alix, care auzindu-l sărea ca o tânără mireasă, înroșindu-se, și spunea: „Mă cheamă el“. Adesea, Nicolae reflecta: „Nu cred că aș fi îndurat povara, dacă Dumnezeu nu mi-ar fi dat să te am de soție și prietenă“, însă în stilul lui englezesc rigid, mărturisea: „Este dificil să spun asemenea adevăruri, e mai ușor pentru mine să scriu totul pe hârtie, din cauza unei timidități prostești“. Ea râdea, spunând: „Prostuțule, ești sfios, dar nu și pe întuneric“.

Totuși, Alexandra nu era prea fericită ca împărăteasă. „Mă simt complet singură“, îi scria ea unei prietene germane. Există o mare solitudine inerentă în orice monarhie, iar într-o autocrație, cu atât mai mult. Lucrurile s-ar mai fi ameliorat în

prezența unor prieteni de încredere. Dar Alexandra nu avea prieteni și nu și-a făcut decât foarte puține cunoștințe apropiate; în loc să fi avut posibilitatea să se pregătească în calitate de soție a moștenitorului Coroanei, ea s-a trezit proiectată direct printre „carnivorele“ Petersburgului și ale Curții imperiale, care i-au exacerbat personalitatea deja fragilă. Era atât de copleșită de rigorile Curții, încât chiar și mai târziu, după ce ajunsese împărătească, tot nu îndrăznea să schimbe biscuiții care se serveau la ceai, darămite să o demită pe doamna de onoare, mereu țâfnoasă, care se ocupa de garderoba imperială. „Mă cuprinde disperarea când știu că toți cei care îl înconjoară pe soțul meu sunt vizibil falși… Plâng și mă frământ toată ziua, fiindcă simt că soțul meu este atât de tânăr și neexperimentat. Sunt singură aproape tot timpul. Soțul meu este ocupat toată ziua și serile și le petrece cu mama lui.“ Alix era perfect conștientă de îndatoririle ei dinastice.

„Tânăra împărătească a leșinat în biserică“, remarca K.R. „Dacă motivul este acela pe care toată Rusia îl așteaptă, să dea Dumnezeu să fie într-un ceas bun.“[561]

*

Pe 2 noiembrie 1895, Alix a intrat în travaliu la Palatul Aleksandr. Împărăteasa mamă și Ella au masat-o pe spate și pe picioare, pe parcursul travaliului de douăzeci și patru de ore, care a culminat printr-o naștere cu forcepsul: „s-a auzit un glăscior de copilaș și cu toții am răsuflat ușurați“. O fată! A fost „o mare bucurie“, îi scria țarul surorii lui, Xenia, „deși păcat că nu e băiat“. I-au dat pruncului numele Olga. Nicky se consola, spunând: „Mă bucur că avem o fată. Dacă era băiat, ar fi aparținut poporului. Fiind fată, ne aparține nouă“.

Pregătirile pentru încoronare erau aproape încheiate. „Aici, orașul este cu susul în jos din cauza pregătirilor“, îi scria Ella lui Nicky, la 20 aprilie 1896, de la Moscova. „Praf, zgomot și Serghei lucrează din greu zilnic, cu toate treburile pe cap.“ Plin de importanță, Serghei îi spunea fratelui său Pavel: „Tot felul de probleme, bineînțeles mai ales încoronarea, mă extenuează, și dacă ai ști câte aiureli pot fi… Toată lumea mă deranjează în permanență, n-am timp pentru mine“.[562]

Pe 9 mai 1896, împăratul a intrat în Moscova, purtând o uniformă simplă și călărind pe un armăsar alb. „Totul a fost vesel și triumfător, cum nu poate fi decât în Moscova“, scria Nicolae. Pe 14 mai, Nicolae și Alexandra s-au trezit în zori, ca să se îmbrace fastuos pentru încoronare, el într-o uniformă de colonel al Regimentului de Gardă Preobrajenski, cu pantaloni bufanți peste genunchi, ea într-o rochie de brocart

argintiu. În timp ce se pregăteau, Nicky păşea în sus şi în jos, fumând, iar Alexandra şi doamnele ei de onoare exersau modul în care ţarul avea să-i aşeze coroana pe cap.

La 10:30, în salvele tunurilor şi dangătele sărbătoreşti ale clopotelor, pe acordurile *Fanfarei* lui Ceaikovski şi în ovaţiile mulţumii, ţarul şi ţarina au apărut în capătul de sus al Scării Roşii, pornind apoi în procesiune prin piaţă şi intrând în Catedrala Adormirii Maicii Domnului, escortaţi de unchii fuduli şi de bătrânul ministru al bunicului său, Miliutin, purtând coroana, toţi adăpostiţi sub un baldachin de pânză aurie. Când ţarul a primit, de la unchiul Vladimir şi de la Mişa, Hlamida Imperială căptuşită cu blană de hermină, colanul cu diamante al Sfântului Andrei, pe care-l purta la gât, s-a rupt, singurul accident din timpul ceremoniei. Un şambelan a adunat bucăţile rupte, iar Voronţov le-a băgat în buzunarul lui. Când Alexandra a fost încoronată, „nicio bucurie nu părea să o înalţe“, remarca Missy, „nici măcar mândrie; distantă, enigmatică, toată numai demnitate, dar niciun pic de căldură“. După aceea, mantiile şi coroanele le-au fost luate, pentru ceremonia mirungerii cu untdelemn sfinţit, înainte ca Nicolae să oficieze taina împărtăşaniei ca un preot — simbolul legăturii sacre dintre Dumnezeu şi om, întruchipată de ţar. „În ochii Tatălui meu Ceresc“, i-a spus el mai târziu mamei lui, „am datoria să port povara unei teribile responsabilităţi, gata în orice clipă să dau socoteală în faţa Lui pentru faptele mele.“ Acum, nu mai avea nicio îndoială că el fusese ales de Dumnezeu pentru a cârmui.

Pe 17 mai, în timp ce ţarul o privea pe fosta lui iubită, Micuţa K, dansând pentru noua lui ţarină, sute de mii de ţărani se adunau pe Câmpul Hodînka. „Fiecare om care trece pe la mesele de pe câmp va primi o boccea conţinând dulciuri, turtă dulce, cârnaţi, o cană emailată, o chiflă“, promiteau afişele din Moscova. „Mese speciale sunt instalate pe marginea câmpului, pentru a oferi bere şi mied.“ Au fost pregătite aproximativ 400 000 de pachete, însă la petrecerea câmpenească au venit circa 700 000 de oameni, deplasarea unui număr atât de mare de supuşi fiind înlesnită prin noile linii ferate.

„Eşti sigur că unchiul Serghei a înţeles cât de dificilă este această sarcină?“, l-a întrebat Sandro pe Nicky. „Ţin minte că, la vremea respectivă, tatăl tău s-a interesat îndeaproape de acest eveniment.“

Serghei, care era prins într-o luptă de rivalitate crâncenă cu ministrul Curţii, Voronţov, pe tema organizării încoronării, a desfăşurat un număr insuficient de poliţişti pentru a ţine sub

control 700 000 de țărani, pe o suprafață imensă, care era ciuruită de tranșee și gropi, rămase de la manevrele militare.

Oamenii care au început să se adune pe Câmpul Hodînka, în seara aceea caldă de vară, se așezau la rând ca să-și ia pachetele, însă aglomerația a devenit atât de mare, încât mulțimile din spate au început să-i împingă pe cei din fața lor, care au căzut în gropi sau pe pământ, îngrămădindu-se peste cei care căzuseră deja. În zori, aproximativ 3 000 de cadavre acopereau câmpul, oameni morți, „vineți la față, livizi sau stacojii, cu nările pline de sânge închegat“. Poliția a încărcat o parte din trupurile neînsuflețite, claie peste grămadă, în căruțe, care au pornit „hurducăindu-se prin oraș, cu încărcătura lor de trupuri inerte, bieți țărani striviți, purtând încă straiele lor de sărbătoare, atât de stridente acum“. Restul cadavrelor au fost împinse sub pavilion.

Mai târziu în acea dimineață, la ora zece, Serghei a venit să-i povestească lui Nicolae, care nota: „Astăzi s-a petrecut un mare păcat“. Ar fi trebuit să anuleze programul sărbătoresc, înlocuind splendidele ceremonii cu o comemorare de doliu public pentru cei morți, însă Serghei a încercat să-i ascundă realitatea. Voronțov, totuși, l-a sfătuit pe țar să dea un comunicat oficial. Nicolae s-a lăsat convins de Serghei că nu trebuia ca tragedia „să arunce o umbră asupra fericitei ocazii“. În drum spre Hodînka, împreună cu restul familiei, Olga, sora lui Nicky, a văzut căruțe pline cu țărani dând din mâini: „Întâi, am crezut că oamenii fluturau din mâini spre noi. Pe urmă, mi-a înghețat sângele în vine. Mi s-a făcut rău. Căruțele acelea transportau morți — oameni mutilați îngrozitor.“

La ora două, țarul și țarina, „tăcuți și foarte palizi“, au ajuns la pavilionul de la Hodînka, unde, întâmpinați de Serghei, au primit omagiile poporului. Xenia, cealaltă soră a țarului, măritată cu Sandro, era înspăimântată: „Orchestra și fanfara au cântat imnul de nenumărate ori! Era trist și dureros. În timp ce noi eram acolo, poliția continua să care cadavre“. În seara aceea, împăratul urma să apară la balul organizat de ambasadorul francez, marchizul de Montebello. Țarul simțea că se cuvenea să anuleze participarea, însă Serghei a insistat să nu o facă, susținând că orice retragere ar arăta că a cedat în fața „inimilor însângerate“. Întrucât Alix plângea, Nicky a ales un compromis: aveau să meargă la bal doar pentru o jumătate de oră.

La ora 10:30 p.m., în palatul Șeremetev, țarul și țarina au deschis dansul împreună cu soții Montebello. Când au vrut să plece, așa cum stabiliseră, unchii Serghei și Vladimir i-au oprit, criticându-i pentru un asemenea „sentimentalism

inutil“ care ar fi făcut o „impresie proastă“. Vărul lor, Bimbo[563], susținut de Sandro și de frații lor, a intervenit vehement: Serghei trebuia să fie demis și festivitățile trebuiau să fie anulate. A intrat pe fir și unchiul Aleksei, acuzându-i pe Mihailovici că jucau cartea „tribunei radicale, aliindu-se cu revoluția și încercând să obțină postul de guvernator al Moscovei“. Auzind această „remarcă infantilă“, Bimbo a invocat cazul lui Ludovic al XVI-lea și al Mariei Antoaneta. „Ține minte, Nicky“, a zis el, „sângele acelor 5 000 de oameni va rămâne pentru totdeauna ca o pată pe domnia ta“. Nicky și Alix s-au întors distruși pe ringul de dans, în timp ce Bimbo și frații lui au ieșit vijelios.

„Și așa au plecat cei patru adepți imperiali ai lui Robespierre“, i-a spus Aleksei lui Serghei, care cu zâmbetul lui până la urechi „i-a făcut pe străini să se întrebe dacă Romanovii nu-și pierduseră cumva mințile“. Nicky și Alix au stat până la 2 noaptea. A doua zi, au vizitat răniții la spital. Serghei nu a anulat nici balul organizat de el. „S-a spălat pe mâini de tot ce s-a întâmplat, spunând că nu are nimic de-a face cu el și că Voronțov este vinovat“, scria Xenia. Ella, soția lui Serghei, nega și mai abitir totul, insistând: „Slavă Domnului că Serghei nu are nimic de-a face cu chestia asta“.

Sandro și Bimbo au continuat să ceară capul lui Serghei și să solicite o anchetă oficială. „În trei zile“, nota K.R., „împăratul s-a răzgândit de trei ori.“ Serghei a câștigat. Voronțov a demisionat, fiind înlocuit cu baronul Vladimir Frederiks.[564]

„Dragii noștri unchi s-au comportat de o manieră absolut necuviincioasă, i-a spus Georgy țarului. Sunt uluit de nerușinarea lor, dar mai uluit chiar de răbdarea ta.“

„Nu vreau să vorbesc despre Moscova“, a răspuns Nicky. „Mi se face rău când îmi amintesc. Nu-i deloc plăcut să mă gândesc la partea tristă a încoronării. A fost un an de mari cazne, cu mine și Alix ca martiri.“ Miile de oameni stâlciți și mutilați, bărbați, femei și copii, s-ar fi putut să aibă altă părere.[565]

*

După aceea, „martirii“, cum i se plângea Nicky lui Georgy, „vor pleca în Austria, Germania, Danemarca, Anglia, Franța și, în final, Darmstadt“, iar, „ca și cum nu ar fi de-ajuns, peste tot va trebui s-o târâm după noi și pe biata noastră fetiță“. Nicolae, asemenea majorității monarhilor din vremea lui, considera că politica externă era responsabilitatea lui personală, însă recunoștea în fața primului său ministru de Externe, Nikolai Giers: „Nu mă pricep deloc“.

Confruntat cu oportunități limitate într-o Europă dominată acum de Germania, Nicolae socotea că Orientul era adecvat pentru expansiunea Rusiei, în cursa dintre imperii. China se destrăma — deși, pe plan local, Japonia, pe cale de a-și reveni, era dornică să-și consolideze propriul imperiu. Imediat după ce Nicky a preluat domnia, Japonia învinsese China în primul Război Sino-Japonez. Una dintre deciziile de început ale lui Nicky, sfătuit de prințul Aleksei Lobanov-Rostovski, bătrânul mare senior care a devenit ministru de Externe după moartea lui Giers, a fost să constrângă Japonia să renunțe la unele dintre cuceririle ei teritoriale.

Kaizerul Wilhelm l-a încurajat pe Nicky „să cultive continentul asiatic și să apere Europa de incursiunile Marii Rase Galbene“, în timp ce ambele puteri aveau să cucerească porturile chinezești. La scurt timp după aceea, Willy i-a trimis lui Nicky schița lui, în care războinicii creștini apăreau luptând contra „Pericolului Galben“.

Ministrul de Finanțe Witte, deja artizanul Căii Ferate Transsiberiene, plănuia să se extindă până în Manciuria, în nordul Chinei, prin politica lui de *pénétration pacifique*[566]: i-a convins și i-a mituit pe chinezi să permită Rusiei să construiască o cale ferată a Chinei de Răsărit, până în Manciuria. Aproape în același timp, Lobanov a convenit cu Japonia să împartă influența asupra Coreei. Aceste succese i-au dat încredere lui Nicolae, atunci când el, Alix și micuța Olga au pornit în marea lor călătorie prin Europa.

*

La Breslau, kaizerul s-a arătat dornic să-l atragă pe țar în universul lui de idei maniace și nesăbuite, dar mai presus de toate era disperat să ademenească Rusia, făcând-o să se îndepărteze de Franța. „Eu am aranjat căsătoria lui, eu am prioritate în relația cu el“, declara kaizerul, deși continua să-l considere „mic, slab, timid, fără să aibă mai nimic de spus“. Willy sporovăia la urechea țarului „despre orice, cu o mare ambiție de a se face plăcut și de a mă captiva“. Însă familiaritatea lui excesivă îl irita pe Nicky, care se plângea că „îi dădea ghionturi și îl bătea pe spate, ca un școlar“.[567] În septembrie 1896, Nicky și Alix au sosit cu iahtul *Standart* la Leith, ca să o viziteze pe bunica la Balmoral: „fetița e minunată“, a declarat regina Victoria. Dar, dincolo de legănatul copilașului pe genunchi, Nicky și bunica erau împăratul, respectiv regina-împărăteasă a unor imperii încleștate într-un război rece euro-asiatic. Anglia continua să fie principala rivală a Rusiei, deși ambele imperii împărtășeau aceleași suspiciuni crescânde față de Germania.

Nicky i-a mărturisit lordului Salisbury, acum prim-ministru britanic, că Willy „era un om foarte nervos“, în timp ce el „era un om foarte liniștit și, mai ales, nu putea suferi oamenii nervoși. Nu putea suporta o conversație lungă cu kaizerul Wilhelm, deoarece nu știa niciodată la ce să se aștepte din partea lui“.

După aceea, împăratul a fost încântat de primirea pe care noii aliați ai Rusiei i-au făcut-o la Paris: „Fiica noastră a produs o impresie extraordinară pretutindeni“, îi scria Nicky mamei lui. „Primul lucru, de dimineață, (președintele Félix) Faure a întrebat-o pe Alix cum se simte «micuța mare ducesă».“ Toată lumea pe stradă o saluta strigând „Trăiască Marea Ducesă!“ Când au pornit însă spre casă, Lobanov-Rostovski a murit subit în trenul imperial — exact când Nicolae al II-lea avea mare nevoie de înțelepciunea lui.

Un masacru săvârșit de otomani asupra armenilor, estimat la 15–30 000 de victime, a fost la un pas de a declanșa un război: ambasadorul rus la Constantinopol a cerut insistent o ofensivă imediată pentru a cuceri Strâmtorile și a salva 50% din exporturile Rusiei, care treceau pe acolo. Nicky a aprobat o expediție militară, cu cinci nave de război și 30 000 de ostași, până când Witte, susținut de unchiul Vladimir, l-a avertizat că această decizie putea duce la „un război european“. A fost poate unul dintre momentele-cheie, când Rusia ar fi putut să încheie o alianță cu Austria — Strâmtorile, în schimbul influenței în vestul Balcanilor —, care la rândul ei ar fi putut preîntâmpina Primul Război Mondial, însă a lipsit voința politică necesară, iar recompensele au fost prea tentante.

Pe 29 mai 1897, Alix a născut a doua fetiță, pe Tatiana, la Peterhof. „Mă pregăteam deja să ies la pensie“, glumea țareviciul Georgy, scriindu-i lui Nicky, „dar n-a fost să fie așa“.

„Dumnezeule, ce va spune poporul?“ a strigat Alexandra, care s-a retras în budoarul ei plin de icoane. Izolarea ei era ca un cerc vicios. Țarina simțea deja că nu se bucura de popularitate în societatea petersburgheză, însă această englezoaică extrem de semeață arăta limpede că nici nu-i păsa. Verișoara lui Nicky, Missy, observase că „nimic nu-i făcea plăcere (lui Alix); arareori dacă zâmbește, iar atunci doar în silă… Această atitudine, firește, respingea pe oricine ar fi vrut să se apropie de ea“.

Exact așa cum politețea lui Nicky masca subtilitatea lui, la fel timiditatea ei ascundea o surprinzătoare aroganță. „Nu există meserie mai dură decât meseria noastră de cârmuitori“, îi scria regina Victoria lui Alicky. „Eu cârmuiesc țara de peste

50 de ani… și totuși în fiecare zi chibzuiesc ce este nevoie să fac pentru a păstra și a consolida dragostea supușilor mei… Cea dintâi datorie a noastră este să câștigăm dragostea și respectul lor.“ Răspunsul Alexandrei explică mult din ceea ce s-a întâmplat mai târziu: „Greșești în ce spui, dragă mama-mare: Rusia nu este Anglia. Aici, nu avem nevoie să dobândim dragostea poporului. Poporul rus își venerează țarii ca pe niște ființe divine… Cât privește societatea petersburgheză, aspectul acesta poate fi întru totul ignorat“.

Într-adevăr, „societatea petersburgheză“ nu era atât de importantă, pe cât își închipuiau membrii ei. Acum, era începutul unei „vârste de argint“ în poezie și arte (după „vârsta de aur“ de la începutul secolului al XIX-lea), în care, avangarda literară și artistică, dezamăgită de religia ortodoxă, moralitatea victoriană și raționalismul științific, dar entuziasmată de elanul modernității, căuta alte valențe pentru artă, credință și plăcere, încercând noi forme de stil, limbaj și dans, pe lângă diversele experiențe oferite de aventurismul sexual, necromanție și narcotice. În timp ce în orașe se afirma o clasă puternică de magnați în textile și căi ferate, nobilimea ajunsese să-și ipotecheze moșiile, un refugiu în fața energiei negustorilor, așa cum apare în piesa lui Anton Cehov, *Livada cu vișini*. Țarul ar fi putut să facă din acești burghezi dinamici un stâlp al monarhiei, ca în Germania și Anglia. Însă, în Rusia, noii bogați erau excluși de la guvernare și se consolau colecționând opere de artă impresionistă și cubistă. În tot acest răstimp, societatea a fost singura legătură a țarului cu lumea modernă, însă Alexandra rămânea iremediabil încorsetată în puritanismul ei. Când vărul K.R. a tradus *Hamlet* pentru suverani, Alix s-a arătat scandalizată de obscenitatea lui Shakespeare. În raport cu societatea din Sankt-Petersburg, această atitudine însemna că țarina refuza să primească persoanele bănuite, fie și vag, de vreun comportament scandalos, tăind astfel de pe lista invitaților la Curte atât de multe nume, încât nu mai rămânea aproape nimeni. De aceea, cuplul imperial se vedea doar cu membrii familiei Romanov, în special Sandro și Xenia, în vreme ce pe plan politic îmbrățișau uniunea mistică tradițională cu zecile de milioane de țărani, cu care nu aveau niciun contact, decât la evenimentele publice. În timp ce Alix spera să aibă un fiu, Nicolae al II-lea juca miza Imperiului Rus în Orient.[568]

*

În august 1898, kaizerul Willy a sosit în Sankt-Petersburg. „Regret să-ți spun, o informa Nicky pe mama lui, dar va

trebui să-i acordăm lui Wilhelm gradul de amiral în marina noastră. Unchiul Aleksei mi-a reamintit acest lucru și, oricât de mult ne-ar displăcea, suntem obligați s-o facem. Îmi vine să vomit când mă gândesc!“ În timp ce se plimbau cu trăsura la Peterhof, Willy l-a întrebat subit pe Nicky dacă Germania n-ar putea anexa portul chinez Kiaochow (Tsingtao), care fusese oferit anterior Rusiei. Țarul a ocolit răspunsul. La scurt timp după aceea, asasinarea a doi misionari germani în China i-a dat lui Willy un pretext și i-a scris lui Nicky ca să-i ceară permisiunea. „Nu pot nici să consimt, nici să refuz“, a replicat Nicky. Acest lucru l-a convins pe noul său ministru de Externe, contele Mihail Muraviev (nepotul Călăului din timpul lui Aleksandru al III-lea), că „ar putea fi avantajos să confiscăm un alt port, cu prima ocazie“ — Port Arthur. Cât despre chinezi, „istoria ne învață că orientalii respectă forța și puterea mai presus de toate“.

„Absolut corect“, a fost de acord țarul.

Pe 14 noiembrie, țarul i-a invitat pe miniștri la Țarskoe Selo, unde ministrul Marinei s-a opus planului de a cuceri Port Arthur, deoarece ținta era un port mai bun în Coreea, în timp ce Witte a avertizat că aceste anexări puneau în pericol alianța lui cu China și, implicit, construirea căii ferate, dar totodată deranjau relațiile cu Japonia. „Împăratul a refuzat să autorizeze ocuparea portului“, scria Witte, dar Muraviev l-a manipulat pe Nicky, spunându-i (mincinos) că englezii se pregăteau să pună mâna pe Port Arthur. „Am decis să ocup Port Arthur“, i-a spus țarul lui Witte. „Vasele noastre de război cu trupe la bord se îndreaptă într-acolo.“ Nu a pregetat să-și arate entuziasmul în fața celor apropiați lui. „Tu știi deja, dragă mamă, despre intenția noastră de a ocupa Port Arthur, care va fi punctul terminus al căii ferate siberiene“, îi scria el lui Minnie. „În sfârșit, avem un port adevărat care nu îngheață. Slavă Domnului că acțiunea de ocupare a portului a fost pașnică. Sunt nespus de bucuros! Acum, ne vom putea simți în siguranță acolo pentru multă vreme.“ „Acest pas fatal“, spunea Witte, „va avea rezultate dezastruoase!“[569]

Dacă Witte vedea Orientul prin prisma unor noi linii ferate și piețe de desfacere, Nicolae al II-lea vedea atât un fel de Shangri-La mistic budist, cât și un nou imperiu în Manciuria, Coreea și Tibet. Tovarășul lui în călătoria de inițiere prin lume, prințul Esper Uhtomski, i-a spus că Tibetul l-ar primi ca pe un legendar Mare Țar Alb, care putea să-i salveze din ghearele britanicilor. În cazul lui Nicolae al II-lea, opina Witte, „mirajul misticismului se răsfrânge în tot ceea ce vede și îi glorifică propria-i persoană“.

Acum, aceste două elemente se uneau în imaginația lui Nicolae. „Împăratul nu-și mai găsește locul“, observa noul ministru de Război, generalul Aleksei Kuropatkin. „Una dintre cele mai periculoase trăsături ale lui este pasiunea pentru tărâmuri misterioase și indivizi ca buriatul Badmaev și prințul Uhtomski“, care îi hrănește inspirația cu „fantezii despre măreția țarului rus ca ocârmuitor al Asiei întregi“.[570] Kuropatkin era convins că Rusia trebuia să se concentreze asupra Europei și că toate aventurile din Orientul Îndepărtat presupuneau un neajuns colosal din punct de vedere practic: chiar și cu liniile ferate, era mult prea departe să trimiți trupe în Orient și, mai grav chiar, era imposibil să desfășori acolo principala flotă din Marea Baltică. Totuși, țarul nu era singurul care avea ambiții teritoriale: Anglia, Franța și Germania se întreceau în graba de a cuceri noi colonii în Africa și în Orient, iar Nicolae știa că Rusia nu ar fi putut niciodată să depășească arsenalele sofisticate ale celorlalte puteri europene. Îndemnat de Kuropatkin, a propus o conferință la Haga pentru a promova ideea dezarmării la nivelul tuturor statelor — spre marele dispreț al kaizerului. Dar, pe urmă, evenimentele din China i-au oferit lui Nicky o oportunitate.[571]

*

Pe 14 iunie 1899, la Peterhof, unde se mutaseră în noua lor „Vilă de jos“, construită în stil renascentist italian, una dintre locuințele lor preferate, Alix a intrat în travaliu. „Ce zi fericită“, nota Nicky. „Bunul Dumnezeu ne-a trimis a treia fiică, Maria“. Minnie și familia au sărbătorit momentul printr-o slujbă religioasă solemnă. „Și vasăzică nu există Moștenitor. Întreaga Rusie va fi dezamăgită!“, scria K.R. Dar Nicky o consola pe Alix: „Nici nu-mi trece prin minte să mă lamentez cumva, când am o asemenea fericire pe pământ, o comoară ca tine, preaiubita mea Alix, și deja trei îngerași“. Felicitări sfâșietoare au venit și de la Georgy: „Din păcate, eu nu mai sunt apt pentru niciun fel de serviciu. Abia mai pot să umblu“.

Peste câteva zile, Georgy a ieșit cu bicicleta singur și a suferit o hemoragie la plămâni; a fost găsit zăcând în țărână. Avea douăzeci și opt de ani. Pe 14 iulie, Georgy a fost îngropat într-o ceremonie funerară de „coșmar“, când la un moment dat „mama s-a clătinat pe picioare, s-a prăbușit în brațele mele (cu ochii larg deschiși, dar cu privirea goală) și a rostit tare: «Acasă, hai să mergem acasă, nu mai rezist!»“. A înșfăcat pălăria lui Georgy de pe sicriu și a ieșit, pășind împleticit.[572]

*

În 1900, Răscoala Boxerilor, o insurecție a „Pumnilor Uniți pentru Dreptate“ contra imperialismului occidental, sprijinită imediat de trupele chineze, a asediat ambasadele din Beijing și s-a răspândit apoi în lungul căii ferate rusești din Manciuria. Nicky s-a alăturat Germaniei, Angliei, Americii și Japoniei, trimițând o forță expediționară pentru a salva ambasadele, însă a preferat să se retragă repede. „Cea mai fericită zi din viața mea va fi când vom pleca din Beijing și vom ieși din toată mizeria asta“, a spus atunci. Totuși, era abia începutul: țarul trebuia să protejeze „regatul lui Witte“ și linia ferată din Manciuria. Acum, boxerii au atacat cartierul general rus din Harbin. În iunie, Nicolae al II-lea a trimis 170 000 de soldați în Manciuria — sfârșitul celebrei *pénétration pacifique* a lui Witte. „Mă bucur că asta ne va da o scuză să punem mâna pe Manciuria“, scria Kuropatkin.

Această succesiune de reușite oportuniste — intervenția contra Japoniei în 1895, anexarea orașului Port Arthur și acum expansiunea în Manciuria — a încurajat ambițiile imperiale ale lui Nicolae al II-lea, care i-a forțat pe chinezi să semneze cedarea Manciuriei pentru mulți ani și a pus la cale să cucerească și Coreea. „Eu nu vreau Coreea pentru mine, a explicat el, dar nici nu pot consimți ca japonezii să pună piciorul acolo. Dacă ar încerca asta, ar fi un *casus belli*[573]“.

Aceste aventuri, i-a spus Witte grosolan țarului, erau „ca o joacă de copil, care se va sfârși dezastruos“. Nicolae l-a detestat pentru această observație și a continuat să facă planuri pe cont propriu. Așa cum i-a spus consilierului său secret, prințul Meșcerski, care fusese prieten cu tatăl lui: „Încep să cred în mine însumi“.[574]

*

Pe 26 octombrie 1900, în timpul unei vacanțe în Crimeea, împăratul s-a îmbolnăvit, având febră mare, o durere de cap orbitoare și dureri în picioare. Împărăteasa, care era gravidă, l-a îngrijit ca o „soră de caritate“ și l-a păzit „ca un cerber“. Doctorii au pus diagnosticul de febră tifoidă. Când zvonul bolii s-a răspândit, Alexandra a interzis orice buletin despre starea de sănătate a țarului, chiar dacă era posibil ca acesta să moară. Fratele lui, Mișa, era moștenitorul, dar împărăteasa era însărcinată din nou și credea că purta în pântec un țarevici, așa că, dacă țarul murea, ea insista să fie regentă până năștea și, dacă avea să aibă într-adevăr un fiu, până la majoratul acestuia.

Marii duci, care toți aveau palate în Crimeea, s-au consultat cu miniștrii, care întotdeauna stăteau la hotelurile

din Ialta. Witte discuta „despre ce era de făcut dacă se întâmpla nenorocirea ca împăratul să moară. Ce era de făcut în privința Moștenitorului la tron?“ Mișa ar fi urmat automat să preia domnia, însă împărăteasa refuza să accepte așa ceva. „Nu“, a declarat Alexandra. „Mișa va strica totul, este atât de influențabil.“ Aceasta a fost prima mutare politică a Alexandrei. „Împărăteasa a început să dea ordine privind treburile statului“, nota curteanul Mossolov, „iar noi am început să ne dăm seama cât de nepotrivită era împărăteasa pentru această misiune.“ Țarul s-a însănătoșit, dar Alexandra a rămas convinsă că doar voința ei putea să-l salveze pe Nicky și pe moștenitorul lor nenăscut.[575]

„Alix este foarte frumoasă, în ciuda gravidiei“, scria K.R. „Toată lumea speră febril să fie un fiu.“ Pe 5 iunie, la Peterhof, Alexandra a născut o a patra fiică, Anastasia. „Iartă-ne, Doamne, dacă toți am simțit o dezamăgire, în loc de bucurie“, mărturisea K.R.

Exact la o lună după naștere, pe 10 iulie, cele două prințese muntenegrene, care se măritaseră cu niște Romanovi, i-au invitat pe Nicolae și Alexandra să consulte un tămăduitor francez, care a devenit „Prietenul Nostru“.

*

Exaltarea lor spirituală începuse deja: cu prilejul Paștelui din 1900, când au stat la Kremlin, cu Serghei și Ella, „liturghiile în bisericile acelea vechi ne-au produs un sentiment înălțător“, îi scria Nicky mamei lui. „N-am știut niciodată că aș putea atinge asemenea culmi de extaz religios… Alix împărtășește întru totul aceleași sentimente, ceea ce este o mare bucurie pentru mine.“ Călătoria lor reflecta concepția lui Nicolae al II-lea despre monarhia sacră. Cei doi „credeau că era posibil ca, în afara bisericii și în absența preoților și a episcopilor ridicați după canoanele creștine, să intri în comuniune cu Dumnezeu“, scria un prieten apropiat. „(Țarul și țarina) considerau că profeția în sensul biblic al cuvântului exista încă prin mijlocirea unor persoane extrem de spiritualizate și înzestrate.“

Surorile muntenegrene Milița și Stana — cunoscute ulterior drept „Femeile-în-Negru“ sau doar „Ciorile“[576] — erau exploratoare entuziaste pe o cale mai ezoterică a sufletului. Când Stana era neglijată de soțul ei, Alexandra o consola; când împărăteasa se îmbolnăvea, surorile o îngrijeau — dar „cea mai puternică legătură dintre aceste femei era extazul lor religios“.

Întâi, Ciorile le-au făcut cunoștință lui Nicky și Alix cu idiotul cuvios și epileptic Mitka Koliaba. Dar, când fiul

Miliței s-a îmbolnăvit, aceasta a apelat la un francez, Nizier Anthelme Philippe, care, când era un flăcău, lucrând în măcelăria unchiului său de lângă Lyon, avusese o revelație sacră și devenise un hierofant, specializându-se în puterea „fluidelor psihice și a forțelor astrale“ pentru a tămădui bolile și a vindeca sterilitatea femeilor. Philippe, „cam la cincizeci de ani, era mic cu păr negru și mustăți negre“, scria K.R. Era „foarte dizgrațios la înfățișare, vorbind franțuzește cu un accent sudic urât“. În perioada când Nicky și Alix se căzneau să zămislească un băiat, Philippe a venit în vizită la Sankt-Petersburg. În palatul Miliței și al soțului ei, marele duce Piotr, nota Nicky, „l-am cunoscut pe uimitorul francez, în seara asta“. După nașterea Anastasiei, Nicky și Alexandra au început s-o vizite pe Milița în fiecare seară în locuința acesteia de pe domeniul alăturat, Znamenka, pentru a se întâlni cu hierofantul.

„Am stat toată seara la Renella“, scria Nicky. „Domnul Philippe a vorbit cu noi și ne-a instruit. Au fost câteva ceasuri minunate.“ A doua zi, Philippe a venit s-o întâlnească pe Alix la Peterhof: „I le-am arătat pe fiicele noastre și ne-am rugat împreună cu el în dormitor“. Philippe devenise deja „Prietenul Nostru“. Pe 13 iulie 1901, erau atât de fascinați de el, încât s-au dus la Znamenka de două ori, iar când au trecut în revistă trupele la o paradă militară din Petersburg, „prietenul nostru a fost de față. După cină, am stat toată seara la Znamenka“.

„«Prietenul Nostru», îi scria Alix lui Nicky, a fost o mare mângâiere pentru mine… Cât de bogată este viața noastră de când îl cunoaștem și totul pare mai ușor de suportat.“ Când Philippe le-a spus că se ruga pentru ei la Lyon, ea nota: „Să nu uiți sâmbătă seara spre 10:30“. Împăratul nu numai că i-a acordat lui Philippe (care nu terminase nici liceul, darămite facultatea de medicină) o diplomă medicală, ci l-a numit chiar doctor la Curtea imperială. În scurt timp, Philippe a ajuns să dea sfaturi politice; când Nicky l-a întâlnit pe kaizerul Wilhelm, Alix i-a spus soțului ei: „«Prietenul Nostru» drag va fi lângă tine și te va ajuta să răspunzi la întrebările lui Wilhelm“, pentru a avea tăria de a fi „prietenos și aspru, astfel încât (kaizerul) să nu mai îndrăznească să glumească cu tine, ci (dimpotrivă) să învețe să-i fie frică de tine“. În privința reformelor, Philippe l-a sfătuit pe Nicky să nu adopte o constituție, care „ar duce la distrugerea Rusiei“.

În primăvara anului 1902, Alix a rămas însărcinată, iar „Prietenul Nostru“ prorocea: „Rusia a fost aleasă pentru a stăpâni Orientul Îndepărtat“.[577]

*

Prin Sandro și Voronțov, Nicky a făcut cunoștință cu un ofițer din regimentul de gardă călare, cu veleități de aventurier mercenar, căpitanul Aleksandr Bezobrazov, care îl uluia în conversații private „de două ori pe săptămână și ore în șir“. Bezobrazov i-a spus lui Nicolae că „destinul (lui) istoric“ era să cucerească Manciuria și Coreea. El însuși se visa un Cecil Rhodes al Rusiei. „Acest fanfaron înfumurat și incoerent“ i-a spus lui Nicky că „mai devreme sau mai târziu va trebui să ne luptăm cu japonezii. Mai bine să punem cărțile pe masă de-acum.“ Dacă Rusia trebuia să lupte, „doar baioneta ar putea garanta succesul activităților noastre în Manciuria“. Promisiunile nu contau: „Cât despre tratate și acorduri, nu ar trebui niciodată să le lăsăm să ne stea în cale“.

„Ideile lui mă însuflețeau“, a recunoscut împăratul mai târziu; „îmi plăcea să-l ascult pe Bezobrazov când îmi explica clar că noi alesesem o politică greșită în Orientul Îndepărtat. Mi-am dat seama că avea dreptate.“ Savurând această intrigă de capă și spadă, fără știrea lui Witte și a miniștrilor lui[578], el și consilierul lui secret comunicau prin ordonanțele lor. La începutul anului 1903, împăratul i-a dat lui Bezobrazov 2 milioane de ruble, „pentru scopuri știute doar de Majestatea Sa“, și l-a promovat ca secretar de stat și aghiotant general. Bezobrazov a cutreierat Manciuria pe furiș, organizând o forță paramilitară secretă. Witte și ceilalți miniștri și-au dat seama că „apăruseră două politici în Orientul Îndepărtat — politica imperială și cea «bezobrazoviană»“. Un aventurier absurd și smintit conducea politica Rusiei în Extremul Orient.[579]

*

Aventura din Orient se potrivea perfect cu visele lui Nicolae al II-lea pentru Rusia, privind o revenire la o monarhie moscovită, așa cum îl încuraja un personaj excentric, care era totodată și cel mai atipic ministru de Interne: Dmitri Sipiaghin. Purtând o barbă lungă ca pe vremea boierilor moscoviți de odinioară, acesta și-a decorat sufrageria asemenea Palatului cu Fațete, oferind ospețe în caftane fastuoase. Când i se adresa lui Nicolae, Sipiaghin îi spunea „Măria ta, Țarul Nostru“, măgulindu-l astfel pe Nicolae care se vedea ca un țar moscovit (și nu un împărat european). „Eu văd Rusia ca o mare moșie al cărei proprietar este țarul“, îi explica Nicolae, „administratorul este nobilimea și lucrătorii sunt țăranii.“ Când a completat formularul pentru recensământul din 1897, țarul a scris la

rubrica „profesie“: „Stăpânul Pământului Rus“, iar pentru Alexandra a notat: „Stăpâna Pământului Rus“.

Țarul îl numea pe Sipiaghin „dragul meu prieten“. În timp ce savurau împreună aceste fantezii boierești, Ohrana lui Sipiaghin înregistra apariția unei noi și înspăimântătoare amenințări teroriste.

Perioada de prosperitate economică, iar apoi recesiunea creaseră o instabilitate îngrijorătoare. În timpul avântului industrial, un milion de țărani se mutaseră de la sate ca să lucreze în fabricile de textile și în rafinăriile de petrol din Petersburg, Moscova și Baku. Condițiile lor de trai erau cumplite, însă regimul trebuia să găsească o modalitate de a rezolva problema noului proletariat. La Moscova, Serghei susținea un strălucit membru al poliției secrete, Serghei Zubatov, șeful Ohranei din Moscova, care finanța și ghida niște sindicate subversive în cadrul noii mișcări muncitorești — așa-numitul „socialism polițienesc“.

Dar Rusia se confrunta nu doar cu lupta de clasă, ci și cu deșteptarea sentimentelor naționale. În această epocă a naționalismelor, care părea să afecteze toate imperiile multinaționale, țarul a ales să-și lege tronul de poporul rus, care constituia mai puțin de jumătate din cetățenii săi, marginalizându-i astfel pe cetățenii neruși, prin continuarea măsurilor de rusificare agresivă ale tatălui său, din Caucaz până în Finlanda. Tineri finlandezi, georgieni, evrei, polonezi și armeni s-au îndreptat în număr mare spre partidele naționaliste. Însă două facțiuni traversau amenințător hotarele etnice.

Partidul Socialist Revoluționar, cunoscut drept „eseri“ sau „SR“, continuatorul vechilor narodnici și ai organizației „Voința Poporului“, milita pentru o răscoală a țărănimii, susținută prin acte de terorism. Scrierile lui Karl Marx deveniseră cunoscute în Rusia. Marx susținuse că istoria ar conduce inevitabil, prin intermediul luptei de clasă, trecând prin etapele rigide ale feudalismului, capitalismului și socialismului, la paradisul comunismului, tradus prin proprietatea comună asupra bogățiilor statului. Acum, mulțumită succesului revoluției industriale promovate de Witte, Rusia își avea propriul proletariat.

În martie 1898, nouă delegați s-au întrunit într-o casă de lemn de lângă Minsk, pentru a înființa Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia (PSDMR), viitorii conducători ai Uniunii Sovietice. Ohrana i-a arestat pe cei mai mulți dintre ei, însă Vladimir Lenin, care era în exil în Siberia, înainte de a pleca în Europa, și Iulius Martov (născut Țederbaum) au devenit repede conducătorii noului partid.

Tineri de pe cuprinsul Rusiei erau convinși, cum spusese Marx, că vechiul regim al țarilor, preoților, moșierilor și proprietarilor de fabrici avea să fie distrus. Aceasta „nu era doar o teorie“, scria Iosif Djugașvili, viitorul Stalin, pe atunci tânăr seminarist, „ci o întreagă concepție despre lume, un sistem filozofic“.

Gruparea operativă a SR reprezenta deocamdată amenințarea mai gravă. Când Sipiaghin a zdrobit protestele studențești, cazacii săi omorând treisprezece manifestanți, eserii au aplicat prima vendetă, asasinându-l pe ministrul Educației. Sipiaghin se frământa că nu era apt pentru a conduce măsuri de represiune, avertizând: „Stăm cu toții pe un vulcan“.

Pe 2 aprilie 1902, un om cu un pachet în mână s-a apropiat de Sipiaghin în holul clădirii guvernului din Palatul Mariinski. Când ministrul a luat pachetul, teroristul SR l-a împușcat. Plaga sângerândă i-a fost fatală, Sipiaghin murind în brațele prietenului său Witte. Împăratul îi mărturisea lui Meșcerski: „Mă simt în puteri, fizic și psihic, dar port o rană adâncă în inimă, din cauza pierderii prietenului meu Sipiaghin“. Meșcerski i-a recomandat măsuri de represiune. „Avem nevoie nu numai de strășnicie, ci și de severitate“, considera Nicolae al II-lea, iar „Prințul Sodomei“ a propus omul capabil să aplice cele două deziderate.[580]

*

„E timpul să trecem la represalii“, i-a spus țarul noului ministru de Interne, Viaceslav Plehve, un om necruțător, avocat devenit polițist, care redactase legile antievreiești ale lui Aleksandru al III-lea, împărtășind concepțiile acestuia în majoritatea subiectelor. „Acum, încă un lucru pe care am uitat să-l menționez în întrevederea noastră“, scria Nicolae al II-lea pe un ton amical, continuând cu demiterea unui înalt funcționar, „un ipocrit viclean…, nu-mi prea place de el…“ și denunțând un altul, „un ticălos arogant și îngâmfat“. Așa vorbea țarul când i se adresa unui ministru de încredere. Plehve a făcut din Ohrana cea mai sofisticată poliție secretă din lume, lansând o acțiune concertată pentru a ademeni revoluționari fruntași, care să devină mari informatori.[581] Vedeta agenților dubli era șeful teroriștilor din gruparea operativă SR, Evno Azef. Comparativ vorbind, acest lucru era la fel de riscant ca situația în care CIA l-ar fi recrutat pe Osama bin Laden. În schimbul unui salariu mare, Azef furniza Ohranei informații utile, rămânând în același timp un terorist devotat cauzei.

Fiind evreu, Azef i se părea lui Plehve prototipul revoluționarului. „Evreii sunt mult mai periculoși decât orice adept al unui stat constituțional“, spunea el. Considera că un antisemitism controlat era ca un paratrăsnet pentru nemulțumirile diverselor facțiuni și un stindard pentru ralierea maselor.

La Chișinău, capitala Basarabiei, în 1903, de Paște, uciderea unui rus și moartea unei fetițe rusoaice în spitalul evreiesc local au dezlănțuit mânia mulțimii, care a omorât patruzeci și șase de evrei, a rănit alți 600 și a incendiat 700 de case, în timp ce guvernatorul local nu a făcut aproape nimic. Pogromul a îngrozit lumea. Plehve l-a concediat pe guvernator, însă antisemitismul lui era atât de notoriu, încât a ajuns să fie urât de societatea liberală. Plehve susținea politica orientală a lui Nicolae al II-lea. „Baionetele, nu diplomații au făcut Rusia, iar problemele din Extremul Orient trebuie să fie rezolvate cu baioneta în mână, nu cu peniță și cerneală.“[582]

Între timp, Alix era gravidă din nou. Țarul îi scria de la manevrele militare, pentru a-i spune despre diverse „doamne, unele destul de arătoase, cu ochi fatali… (care) se tot uitau la Mișa și la mine“. Dar el nu o dorea decât pe „soțioara mea dulce. Te sărut. Te iubesc și de doresc. Oh! Ce impudic!“

„Scumpul meu iubit“, îi răspundea ea, lăudând „adorabila expresie de sfioșenie care te învăluie și face ca ochii tăi suavi să fie și mai periculoși … Păcătos drag ce ești tu!“

*

Când s-a întors „prietenul nostru“ Philippe, „l-am ascultat în timpul supeului și în tot restul serii, până la ora unu noaptea“, scria Nicolae. „Am fi putut să-l ascultăm așa la nesfârșit.“ Dar familia începea să-și arate nemulțumirea față de această pasiune a lor, luând decizia să intervină. Când împăratul era plecat la manevre, Alexandra a avut de-a face cu Ella, care „m-a asaltat (cu întrebări) despre «Prietenul Nostru»… I-am explicat că totul venea din invidie și curiozitate“. Cât despre ceea ce făceau ei cu adevărat, Alix se felicita că o mințise pe sora ei. „Am rămas la povestea cu leacurile“, ascunzând „spiritismul… pe care mai greu i l-aș fi putut explica ei“. Împărăteasa-mamă i-a cerut agentului secret Racikovski, șeful serviciilor secrete din străinătate ale agenției Ohrana, cu sediul la Paris, cel care asigurase paza lui Aleksandru al III-lea în călătoriile lui prin Europa, să se documenteze în privința lui Philippe; așa s-a aflat că „Prietenul Nostru“ era un șarlatan, care fusese condamnat pentru practicarea medicinei fără a deține autorizația

necesară. Când a văzut acest raport insolent, țarul l-a demis pe Racikovski.

Philippe i-a recomandat Alexandrei să nu se lase examinată de medici, dar, deși țarina se îngrășase, până la sfârșitul verii sarcina nu avansase deloc. Unde era fătul? La începutul lunii august, Alexandra s-a mutat la Peterhof, în așteptarea nașterii.

Când doctorul a sosit pentru venirea pe lume a pruncului, Alexandra l-a lăsat totuși să o consulte: nu era gravidă și nici nu fusese în toată acea perioadă. Simptomele ei de gravidie erau ori rezultatul autosugestionării sub influența lui Philippe, ori o „sarcină molară", creșterea unui ovul fertilizat, dar neviabil care face ca uterul să se umfle, la fel ca într-o sarcină. „Săracii de ei", scria K.R. Lesne de înțeles de ce Alexandra era isterică, scriindu-i curtenei sale, contesa „Zizi" Narîșkina: „Draga mea prietenă, nu veni! Nu va fi niciun botez… nu există niciun prunc… nu există nimic! E o catastrofă!"

Minnie și surorile lui Nicky l-au convins pe țar că Philippe trebuia să plece.[583] Înainte de a pleca, încărcat de cadouri, incluzând și un automobil Serpollet, Philippe i-a dat împărătesei un clopoțel, care avea să înceapă să sune când forțe sumbre ar pândi din umbră. Philippe a murit la scurt timp după aceea, dar nu înainte de a le fi spus că el avea doar să dispară, pentru a reapărea mai târziu: „Cândva veți avea un alt prieten ca mine, care vă va vorbi despre Dumnezeu".[584]

*

Pe 7 februarie 1903, Nicky a organizat primul mare eveniment monden fastuos din timpul domniei lui, care s-a dovedit a fi și ultimul. Oaspeții purtau costume din vremea țarului Aleksei, iar „magnifica reconstituire istorică" era expresia dorinței lui Nicky (folosind cuvintele lui Sandro) „de a ne întoarce la trecutul glorios al familiei noastre", preluând ideea răposatului Sipiaghin, care propunea revenirea la vestimentația moscovită la Curte, în locul rangurilor germanice ale lui Petru cel Mare. Nicky, care a apărut în marea ținută de ceremonie a țarului Aleksei, cu un caftan bogat din brocart cu fir de aur, iar pe cap cu un calpac tivit cu blană, iar Alexandra, care s-a îmbrăcat asemenea țarinei Maria Miloslavskaia, cu o rochie largă din brocart argintiu, purtând pe creștet o mitră cu smaralde și nestemate, au condus balul în sala Teatrului Ermitaj, „plină cu nobili ruși (în veșminte) de odinioară". Dar „în timp ce dansam", scria Sandro, „muncitorii făceau grevă, iar în Orientul Îndepărtat norii pluteau periculos de jos".[585]

Pe ianuarie 1902, Japonia izolase Rusia, prin semnarea unui tratat defensiv cu Anglia, ceea ce l-a forțat pe Nicolae al II-lea să accepte o retragere în etape din Manciuria — însă împăratul era mai încrezător decât oricând. „Suveranul nostru are în minte planuri grandioase“, scria Kuropatkin la 16 februarie 1903, „să absoarbă Manciuria în Rusia, să înceapă să anexeze Coreea. Visează, de asemenea, să ia Tibetul sub sceptrul său. Vrea să cârmuiască în Persia, să cucerească Bosfor și Dardanele“. Dacă aceste proiecte indignau Marea Britanie, țarul simțea că se putea bizui pe kaizer care, la Reval, în august, s-a oferit să-l susțină. „În 1904, voi declara război Japoniei“, i-ar fi spus Nicky lui Willy, care a strigat: „De acum înainte împăratul Nicolae se numește Amiralul Pacificului, iar eu mă numesc Amiralul Atlanticului“. „E nebun de legat“, a șoptit țarul.

„Witte, Lamsdorf și eu îl urmărim cu neliniște pe Bezobrazov“, scria generalul Kuroptakin, „și mai ales ne îngrijorăm din cauza corespondenței private a împăratului cu acest visător și aventurier.“[586]

Țarul avea mai multă încredere în favoritul său, Bezobrazov, decât în miniștri, iar acest întreg episod nu dezminte nicidecum lunga tradiția a autocraților, aducând totodată multe lămuriri despre persoana lui Nicolae al II-lea. „Neîncrederea în miniștri este o trăsătură comună tuturor suveranilor, începând cu Aleksandru I“, explica Plehve, care înțelegea autocrația mai bine decât oricine. „Autocrații pleacă urechea la miniștrii lor, în aparență sunt de acord cu ei, dar întotdeauna se îndreaptă spre persoane din afara sistemului, care sunt pe placul inimii lor și le insuflă suspiciune față de miniștrii lor, acuzându-i că încalcă legea autocratică.“ Kuropatkin își dădea seama că, în opinia lui Nicolae, „noi, miniștrii, îl opream pe suveran de la împlinirea viselor lui — țarul crede și acum că el are dreptate și că el înțelege mai bine gloria Rusiei“. Kuropatkin îl tachina delicat pe împărat, sugerând că probabil ar avea mai multă încredere în el, dacă nu ar fi ministru. „E ciudat“, reflecta Nicolae, „dar din punct de vedere psihologic este probabil exact.“ A continuat să se consulte cu prințul Meșcerski, pe care îl numea „prietenul meu tainic și de nădejde“.

Bezobrazov îi numea pe miniștri „jalnicul triumvirat“, folosind un cod special în telegramele lui: Witte era „Nară“, Kuropatkin „Pitpalac“ și Lamsdorf „Mormoloc“. Dar aventurierul se întrecuse cu gluma: „Este esențial să evităm o ceartă cu Japonia“, i-a spus Nicolae de câteva ori. „Războiul este absolut indezirabil.“ Pe 7 mai, țarul s-a întâlnit cu

Comitetul pentru Orient, încă dominat de Bezobrazov, al cărui proiect era considerat acum ca făcând parte din efortul imperial de a cuceri Coreea. Miniștrii au vrut să demisioneze, iar țarul l-a sacrificat pe Bezobrazov care fusese ca un „prișniț cu mustar", a admis el. Acum, „va trebui să obțin ce mi-am propus". Dar ținea și mai mult chiar să dobândească o „influență exclusivă în Manciuria". Japonezii au oferit singura soluție rațională: Manciuria pentru ruși, în schimbul Coreei pentru japonezi. Dar Nicolae a respins propunerea. El voia să le aibă pe ambele.

Pe 1 august, Nicolae al II-lea le-a demonstrat miniștrilor că el era stăpânul, numindu-l pe amiralul Evgheni Alekseev, mai mult curtean decât războinic (și, probabil, un fiu natural de-al lui Aleksandru al II-lea, foarte îndrăgit de unchiul Aleksei pentru isprăvile lui non-navale), ca viceregе al Orientului — „comandant al tuturor forțelor militare și conducător politic". Alekseev milita agresiv pentru noul imperiu oriental, însă indecizia țarului submina deja încrederea japonezilor în negocierile lui. Numirea lui Alekseev a întârziat și mai mult tratativele diplomatice. Împăratul l-a chemat pe Witte: „A dat mâna cu mine, m-a îmbrățișat… m-am întors acasă în culmea fericirii și am găsit pe birou ordinul pentru demiterea mea". Witte, alungat din sinecura președinției Consiliului de Miniștri, a început să-l urască pe Nicolae, care era „sută la sută bizantin".

Japonezii au fost indignați când Rusia a încălcat acordul de a părăsi Manciuria. Bezobrazov îl învățase pe împărat că tratatele puteau fi încălcate, iar Nicolae era convins că Rusia putea să-i învingă pe „macacii" aceia, deoarece Japonia era o „țară barbară", iar Kuropatkin i-a spus lui Nicolae că „armata japoneză era o glumă colosală", însă el nu voia un război. Împăratul i-a poruncit nonșalant viceregelui: „Eu nu vreau război între Rusia și Japonia și nu voi permite acest război. Ia toate măsurile ca să nu fie război". Japonia a făcut noi oferte Rusiei pentru un compromis, dar se întreba dacă inconsecventul țar era capabil să negocieze un tratat, darămite să-l și onoreze.

Chiar dacă atitudinea lui arogantă și imprudentă părea uimitoare, Nicolae al II-lea știa că Rusia se zgâlțâia. În iulie 1903, Plehve a zdrobit o grevă în Odessa, care a dus la demiterea celui mai talentat membru al poliției secrete, Zubatov. „Dacă mi s-ar fi spus acum douăzeci de ani că în Rusia era posibilă o revoluție", zicea Plehve, „aș fi râs, dar acum iată-ne în ajunul unei revoluții." Războiul putea fi o mizăriscantă, dar Plehve le-a explicat lui Witte și Kuropatkin

că „pentru a evita o revoluție, ne trebuie un mic război victorios“, care „să distragă atenția maselor“.[587]

*

În timp ce Nicolae gestiona prost tratativele cu Japonia, Alexandra urma ultimul sfat al lui Philippe: dacă țarul l-ar canoniza pe Serafim de Sarov, un preacuvios care murise relativ necunoscut în 1833, și dacă țarina se scălda în izvorul acestuia, avea să zămislească un băiat. Nicolae i-a poruncit lui Pobedonoștev, ober-procuratorul Sfântului Sinod, acum bătrân și ramolit, să-l canonizeze imediat pe Serafim, însă a fost refuzat: țarul nu putea canoniza pe oricine. „Împăratul poate face orice“, s-a rățoit Alexandra. Nicolae a trecut peste opinia clerului și, pe 17 iulie 1903, țarul și țarina, însoțiți de întreaga familie, s-au alăturat celor 150 000 de pelerini, în Sarov, unde un eveniment spectaculos fusese organizat de Plehve pentru a-i readuce pe țărani în jurul țarului lor sacru.

A doua zi, în arșița verii, Nicolae a ajutat la mutarea sfintelor relicve în Catedrala Adormirii Maicii Domnului din Sarov. „A fost un spectacol incredibil, când am văzut cum mulțimea de oameni, în special invalizi, infirmi și năpăstuiți ai sorții au reacționat la sfânta procesiune“, povestea Nicolae. La încheierea slujbei religioase, „evlavia tuturor a fost înălțătoare“. După cină, scria Nicky, împreună cu Alix și Ella „am coborât la izvor, unde ne-am scăldat cu multă emoție în șuvoiul de apă rece ca gheața. Pe întuneric, nimeni nu ne-a recunoscut. Dumnezeu face minuni prin sfinții săi“. La scurt timp după aceea, Alexandra a rămas însărcinată. Purta oare în pântec un moștenitor al coroanei imperiale?

În această perioadă de mare tensiune a relațiilor cu Japonia, în septembrie 1903, Nicolae și Alexandra au plecat în Germania, la nunta prințului Andrei al Greciei cu prințesa Alice de Battenberg (viitorii părinți ai prințului Philip, duce de Edinburgh), apoi s-au dus la vânătoare. În timp ce a așteptat opt săptămâni un răspuns la ofertele ei finale, Japonia și-a făcut alte planuri.

— Nicky, lumea spune că războiul bate la ușă, i-a zis Sandro lui Nicky, la întoarcerea în Sankt-Petersburg.

— Nu se pune problema unui război, a replicat Nicky. Japonezii nu vor declara război Rusiei.

— Cine îi va opri?

— Nu vor îndrăzni s-o facă.[588]

*

După Marea Procesiune prin Palatul de Iarnă în ziua de Anul Nou 1904, împăratul i-a trimis o notă lui Plehve: „Este

timpul să trecem brusc și dur la represalii. Îți doresc să ai putere și multă sănătate în acest an“. La recepția de la Palatul de Iarnă, i-a spus ambasadorului Japoniei că „Rusia nu este doar o țară, ci o parte a lumii… Pentru a evita un război, era de preferat să nu-i fie pusă răbdarea la încercare, fiindcă altminteri s-ar putea să se termine prost“. Era probabil prea târziu pentru a mai negocia, însă țarul a respins o ofertă de ultim moment, care propunea o Manciurie rusească și o Coree japoneză, telegrafiindu-i viceregelui Alekseev că, dacă japonezii debarcau în sudul Coreei, „(manevra) nu ar fi un motiv de război“. În timp ce tensiunile creșteau, kaizerul Wilhelm i-a transmis lui Nicky printr-o depeșă că războiul era „inevitabil… Sper că Amiralul Pacificului nu se va supăra pe Amiralul Atlanticului. Pa!“ Nicky a răspuns printr-o telegramă de felicitare pentru ziua de naștere a kaizerului, semnând: „Nicky, Amiralul Pacificului“.

Pe 24 ianuarie, Japonia a rupt relațiile diplomatice. „Război — fie și asta, pace — fie și asta, însă incertitudinea actuală este efectiv agasantă“, chibzuia Nicolae. „Toată ziua, am fost într-o stare de excitare nervoasă“, reflecta el după întâlnirea cu miniștrii. Sankt-Petersburg își ținea răsuflarea, în timp ce o flotă japoneză sub comanda amiralului Togo se îndrepta spre Port Arthur.

A doua zi, împăratul a fost la spectacolul *Rusalka*, la Teatrul Mariinski. Nicolae al II-lea guverna de aproape zece ani, ceea ce însemna mai mult decât majoritatea conducătorilor democratici. Reputația de om slab, dar nobil, împreună cu tragedia familiei lui, aparținea încă viitorului. Era adevărat că el nu dorise niciodată să aibă puterea și că ar fi preferat o viață ca ofițer în regimentul de gardă. Dar acum credea în misiunea lui sfântă, cu o rectitudine care justifica orice intrigă.

„Rareori mi-a fost dat să întâlnesc un tânăr mai manierat“, scria dușmanul său Witte. „Buna-creștere ascunde toate defectele lui.“ Era un om misterios și impenetrabil: „părea să trăiască într-o ceață imperială“, observa verișoara lui, Missy. Dar firea ascunsă și viclenia sunt abilități esențiale la orice conducător, iar capacitatea împăratului de a-și alege singur consilierii, așa cum Plehve a înțeles foarte bine, „era legată de principiul fundamental al autocrației“, cu care el se mândrea. „Nici n-ai idee cât de șiret pot să fiu“, i se lăuda el lui Alix. Dar Nicolae împingea atât de departe duplicitatea lui bizantină, încât nimeni nu putea avea încredere în el. Era „incapabil să joace corect“ sau, așa cum observa un alt ministru, „incapabil să țină partea cuiva în vreo problemă“. Având de-a face cu niște consilieri gâlcevitori, atitudinea lui

— „De ce vă certați? Eu sunt întotdeauna de acord cu fiecare pentru orice, dar apoi fac lucrurile cum vreau eu“ — devenea caustică. În însemnările lui personale, Witte vorbea despre trăsături care îl caracterizau pe țar: „o șiretenie meschină, o viclenie copilăroasă și stupidă, o perfidie timidă“. Acestea erau opiniile unor miniștri pe care i-a înlăturat din funcție, dar chiar și un ministru leal, ca Ivan Durnovo, avertiza: „Țineți minte cuvintele mele, Nicolae al II-lea se va dovedi a fi o versiune modernizată a țarului Pavel“. Totuși, dacă aceasta ar fi fost ultima lui noapte pe tronul Rusiei, istoricii ar fi putut reflecta azi că domnia lui Nicolae al II-lea, care păstrase linia autocrației și pusese bazele pentru noi cuceriri, fusese plină de succese, ba chiar norocoasă.[589]

Țarul și spectatorii nu știau că luptele începuseră deja: zece nave de război japoneze prinseseră într-o ambuscadă flota din Port Arthur, un Pearl Harbor rus înainte de vreme. Trei vase importante fuseseră avariate. În Port Arthur domnea haosul; incompetentul vicerege Alekseev nu credea că atacul începuse efectiv, iar apoi s-a iluzionat că a fost o victorie. I-au trebuit multe ceasuri până să-l informeze pe Nicolae al II-lea.

După *Rusalka*, pe care l-a descris drept un spectacol „foarte bun“, țarul a primit o telegramă: „Pe la miezul nopții… torpiloare japoneze au lansat un atac inopinat contra escadrei noastre din Port Arthur. Aghiotant General Alekseev“.

„Să fie oare un război nedeclarat?“ se întreba el, copiind telegrama pentru mama lui: „Tocmai am primit asta. Așadar, războiul a început. Domnul să fie cu noi. Nicky“. A doua zi, țarul s-a rugat pentru victorie în capela Palatului de Iarnă; mulțimile strigau „Doamne, ocrotește-l pe Țar“. La fereastră, Nicky și Alix salutau poporul.

Viceregele Alekseev dispunea doar de 60 000 de oameni pentru a apăra un vast teritoriu, așa că totul depindea de rapiditatea cu care Rusia putea aduce trupe în Orientul Îndepărtat. Calea Ferată Transsiberiană era singura rută posibilă, dar era nevoie de cel puțin cincizeci de zile pentru a transporta un regiment acolo și a-l dispune în formație de luptă. A doua zi după atacul lor surpriză, japonezii au debarcat în Coreea, fără să întâmpine aproape nicio rezistență din partea rușilor, și au început să înainteze. Nicolae al II-lea, care jongla cu ideea de a prelua personal comanda, l-a numit pe Kuropatkin comandant al armatei din Manciuria, la ordinele viceregelui. Între timp, pe mare, pe 1 aprilie, nava amiral din Orientul Îndepărtat, *Petropavlovsk*, s-a lovit de o

mină și s-a scufundat, în dezastru pierind 635 de oameni, inclusiv amiralul vasului. La Palatul de Iarnă, „biata Alix este la pat!“ scria Xenia. „Am găsit-o pe mama acolo — ea și Nicky sunt teribil de necăjiți și deprimați.“

Pe 17 aprilie, Kuropatkin a încercat să-i oprească pe japonezi în Bătălia de pe râul Yalu, dar, pentru prima oară în istoria recentă, occidentalii au fost înfrânți de orientali. Când japonezii au debarcat rapid la Nanshan în nordul peninsulei Quangdong, Alekseev nu s-a încumetat să atace acel cap de pod. În timp ce japonezii se îndreptau spre sud, ca să asedieze Port Arthur, comandanții ruși au început să se ciondănească și au apelat la medierea țarului: certurile dintre generali aveau să fie o constantă a comandamentului militar rus. La un moment dat, doi ofițeri s-au luat la harță în public. Deocamdată, Port Arthur era prea prestigios pentru a fi abandonat, dar totodată prea expus pentru a fi apărat. Când o tentativă de apărare a eșuat, soarta orașului a fost pecetluită.[590]

*

În timp ce rușii se luptau în războiul din Orient, cel mai respectat Romanov era „în război cu propria conștiință“. „Am avut întotdeauna o predilecție pentru bărbați simpli“, recunoștea K.R. în jurnalul său, la 19 aprilie 1904. „Visez să mă duc la baia publică de pe Moika… Parcă și văd acolo figurile familiare — Aleksei, Frolov și, mai ales, Serghei.“ Vărul preaiubit al țarului, K.R., în vârstă de patruzeci și cinci de ani[591], cu o căsnicie fericită și nouă copii, considerat „cel mai bun om din Rusia“, ducea o luptă lăuntrică între imaginea lui publică virtuoasă și o homosexualitate ascunsă.

„Sunt bântuit de gânduri păcătoase în timpul ședinței comitetului“, scria el la 21 mai. „I-am dat liber vizitiului, pe Morskaia. Am trecut de două ori, în sus și în jos, prin dreptul ușilor băii publice; a treia oară, am intrat. Și așa, din nou, am păcătuit. Am o stare de spirit mizerabilă“.

K.R. avusese primele lui experiențe homosexuale în regimentul de gardă, dar când s-a însurat a reușit să-și depășească înclinațiile, până la începutul noului secol, când dintr-odată a ajuns să frecventeze băile publice din Sankt-Petersburg. „Cât de îngroziți ar fi toți acești oameni, care mă iubesc și mă respectă, dacă ar ști cât sunt de depravat“, scria el. „Sunt iubit, lăudat și promovat mai mult decât merit, am o viață fericită, o soție frumoasă, copii încântători, am primit favoruri speciale din partea tronului. Cum se face atunci că nu sunt în stare să stăpânesc acest lucru?“

„Gândurile rele îmi tot vin în minte… mai ales în biserică“, scria el pe 15 decembrie 1903. Pe 23 iunie 1904, în

timp ce rușii se luptau cu japonezii, asistentul lui K.R., Serghei, i l-a adus pe fratele lui de douăzeci și unu de ani, Kondrati, „și eu l-am dus pe flăcău în ispită. Poate l-am făcut să păcătuiască pentru prima oară“. Nu se mai putea controla: „de dimineață la baia publică. Din nou, mă simt ca o veveriță pe o roată…“[592]

*

Japonezii asediau acum Port Arthur și concomitent își foloseau tunurile împotriva principalei armate ruse din Manciuria. Generalii ruși se certau, în timp ce japonezii câștigau fiecare luptă. Moralul era și mai scăzut acasă.

Pe 3 iunie, Bobrikov, guvernatorul-general al Finlandei, foarte nepopular și detestat, a fost asasinat. Plehve, sub protecția unei gărzi formate din opt ofițeri, s-a deplasat într-o trăsură blindată și a intrat în sediul poliției secrete de pe Fontanka 16, însă agentul său de încredere, Azef, l-a asigurat că asasinările erau temporar suspendate. În realitate, Azef îl blama pe Plehve pentru pogromul de la Chișinău. Pe 15 iulie, Plehve mergea cu trăsura lui la gară, pregătindu-se să se ducă la Țarskoe Selo, pentru a-i raporta țarului situația, când un terorist SR a azvârlit o „rodie“ (cum își porecliseră teroriștii bombele), care l-a ucis instantaneu pe ministru.

În timp ce Nicolae deplângea moartea „prietenului meu“, cum îl numea el pe Plehve, Alexandra a născut un fiu pe 30 iulie: „o zi măreață și de neuitat pentru noi… nu există cuvinte ca să-i mulțumim îndeajuns lui Dumnezeu pentru mângâierea pe care ne-a trimis-o în aceste vremuri de restriște“. K.R. observa că Mișa „radia de fericire, fiindcă nu mai era el moștenitorul“.

301 salve de tun au marcat nașterea unui băiat. Nicolae și Alix considerau că era meritul lui Philippe. „Te rog, transmite-i cumva recunoștința și bucuria noastră“, i-a spus țarul Miliței. Nicky considera că Rusia avusese destui de „Aleksandru și Nicolae (în familia imperială)“, așa că i-a dat băiatului numele Aleksei, în amintirea țarului lui preferat. Dar după tăierea cordonului ombilical, medicii au observat sânge pe scutecele lui Aleksei. Buricul băiatului a sângerat două zile.

În ziua nașterii băiatului, când Milița împreună cu soțul ei s-au dus la Peterhof, aceasta și-a dat seama imediat că era posibil ca pruncul să sufere de hemofilie. După aceea, l-a sunat pe țar, sugerându-i să-i întrebe pe medici „dacă exista vreun indiciu de hemofilie“. Țarul „a amuțit la telefon câteva momente“, apoi a început să-i pună întrebări și „a încheiat repetând încetișor cuvântul care îl cutremura: hemofilie“.

Familia era perfect conștientă de ceea ce Xenia numea „teribila boală a familiei engleze“, care era transmisă de femei, îi afecta pe bărbați și era cauzată de o mutație genetică. Apăruse prima oară în familia regală britanică doar odată cu regina Victoria care, prin căsătoriile celor nouă copii ai ei, a transmis-o unor rude din vasta rețea dinastică europeană. Fiul ei Leopold, duce de Albany, murise de hemofilie, la fel ca fratele Alexandrei. Sora ei Irene, măritată cu Heinrich, fratele kaizerului, tocmai pierduse un copil, mort de aceeași maladie. Speranța de viață era de aproximativ treisprezece ani de la naștere, însă mulți suferinzi au trăit mai mult. Plângând, Alexandra i-a spus doicii: „Dacă ai ști cu câtă fervoare m-am rugat lui Dumnezeu să-l ferească pe fiul meu de blestemul nostru moștenit“. Doctorii le-au explicat, îi scria Nicky Miliței pe 1 august, „că la 48 de ore, pierderea de sânge a fost cam de 1/8–1/9 din cantitatea totală“.

Nicolae al II-lea și Alexandra au decis să treacă sub tăcere boala, ceea ce, pe măsură ce băiatul a crescut, a însemnat o presiune nervoasă extraordinară pentru țarul fatalist din fire și țarina isterică, pe atunci în vârstă de doar treizeci și unu de ani. Foarte puține persoane — Serghei, Ella și Ciorile — aveau să afle vreodată. După lunga perioadă de boală a lui Georgy, maladia de care suferea acum acest al doilea țarevici ar fi făcut ca dinastia Romanov să pară marcată de debilitate și nenoroc. Însă opțiunile nu erau tentante — neseriosul de Mișa, apoi fiii unchiului Vladimir — doar dacă Nicolae al II-lea nu modifica legea dinastică instituită de Pavel I, făcând-o moștenitoare a coroanei pe fiica lui cea mare, Olga, o posibilitate pe care țarul o avea în vedere. Dar cuplul imperial dorea cu fermitate ca „Micuțul“ (sau „Baby“, cum îl alintau ei pe Aleksei) să ajungă să preia frâiele autocrației, ceea ce nu a făcut decât să le intensifice starea de stres permanent. Suferința lor sufletească a fost la originea compasiunii care înconjoară imaginea lor în timpurile moderne, deși merită să reamintim că și regina Victoria a trăit cu spaima hemoragiilor lui Leopold, trecând și ea sub tăcere boala fiului ei, deși nu era el moștenitorul tronului, iar un monarh britanic avea oricum mult mai puține responsabilități.

La șase săptămâni după naștere, „micuțul Aleksei a început să sângereze din buric“, nota Nicky. Doctorii s-au năpustit să bandajeze rana, dar „cât de dureros poate fi să treci prin asemenea clipe de disperare“. Alix îi scria lui Nicky că Philippe „«Prietenul Nostru» drag veghează asupra ta, așa cum a vegheat asupra Micuțului săptămâna trecută — oh, ce

chin sfâșietor a fost. Slavă Domnului că acum (băiatul) e bine…“

Țarul se frământa neștiind pe cine să numească în funcția de ministru de Interne. Mama lui l-a convins, probabil în genunchi și cu lacrimi în ochi, să împace sentimentele opoziției, numind un liberal bogat, prințul Piotr Sviatopolk-Mirski, care imediat a slăbit represiunea instituită de Plehve și a încercat să câștige bunăvoința opiniei publice. Nicky știa „cât de periculos este întotdeauna să te oprești la jumătatea drumului“, însă noile dispoziții au mărit așteptările în rândul populației. Când Aleksei a fost botezat, printre nașii lui erau kaizerul, unchiul Aleksei și întreaga armată din Manciuria.[593]

*

Moralul se deteriora în rândul nașilor lui Aleksei. Japonezii bombardau trupele disperate din Port Arthur și distrugeau flota Pacificului. Pe 10 august, 158 000 de ruși s-au înfruntat cu 125 000 de japonezi într-o bătălie de două săptămâni pentru Manciuria, care s-a încheiat cu încă o retragere și, apoi, cu o nouă înfrângere. În cele din urmă, împăratul l-a demis pe incompetentul vicerege și i-a redistribuit pe generali, deși tânjea să preia el comanda operațiunilor. „L-am întrebat pe unchiul Aleksei — el consideră că prezența mea alături de armată în acest război nu este necesară.“

În august, Nicolae se întreba dacă să nu trimită flota din Marea Baltică, în jurul lumii, ca să lupte cu japonezii. Marele amiral al flotei, unchiul Aleksei, „nu a avut nimic de spus, și nici măcar curajul să recunoască asta“, își amintea Sandro, însă „spera ca vulturii noștri să le tragă o mamă de bătaie maimuțelor cu fața galbenă“. Sandro, acum ministru al marinei comerciale, l-a îndemnat pe Nicolae al II-lea să nu trimită flota; iar amiralul flotei baltice, Zinovi Rojdestvenski, un adept al disciplinei, mereu ursuz, care pășise în armată ca ostaș de rând, insista că avea nevoie de bastimente mai moderne. Dar nu existau vase de război mai noi. După o ședință care a decis destinul a patruzeci și două de nave și 12 000 de marinari, care formau această așa-numită a doua Escadră din Pacific, unchiul Aleksei, cu obsesiile lui sexuale, lăuda vesel niște fete într-o conversație cu Sandro, „întrebându-mă dacă o văzusem pe doamna X și cum mi se părea doamna Y“, nota acesta.

Pe 27 septembrie, flota a pornit pe mare. „Binecuvântează-i, Doamne, voiajul și fie să ajungă întreagă la destinație, pentru a-și îndeplini greaua misiune în slujba Rusiei“, scria Nicky în jurnalul lui, desenând o cruce pe marginea foii.

Când a intrat în Marea Nordului, Rojdestvenski se temea să nu fie atacat de japonezi sau de aliații lor britanici. Imediat după miezul nopții, la 8/9 octombrie, amiralul a zărit în beznă niște siluete de ambarcațiuni, cu siguranță japoneze, în jurul flotei lui, pe Dogger Bank. „Foc!“ a zbierat el. În panica generală, nava sa amiral, *Suvorov*, a tras într-un trauler britanic, decapitând doi pescari. „Toată povestea asta este foarte jenantă“, îi spunea Nicky mamei lui. „Englezii sunt foarte supărați și stau să explodeze…, pregătindu-și escadrele de acțiune.“ I-a transmis lui Edward al VII-lea că regreta incidentul, „dar nu mi-am cerut scuze“, spunea el. Mai târziu, rușii au achitat 65 000 £ ca daune pentru vasul englezesc avariat. Partea dificilă acum era cum să asigure combustibilul necesar pentru uriașa flotă, în lungul ei ocol prin lume, ținând seama de ostilitatea britanicilor. Kaizerul, sesizând șansa de a rupe Rusia de Franța, l-a liniștit pe țar — „îmi pare rău de incidentul nefericit din Marea Nordului“ — și a contribuit la aprovizionare flotei. Dacă această aventură donquijotescă ar fi reușit, Nicolae al II-lea ar fi fost slăvit pe veci pentru capacitatea de a ieși victorios dintr-o înfrângere.[594]

*

„Autoritatea se clatină și toate nenorocirile noastre izvorăsc din lipsa de voință a împăratului“, scria K.R. la 18 noiembrie. În timp ce asediul de la Port Arthur se apropia de sfârșit, în Rusia studenții și muncitorii organizau manifestații de stradă; liberalii cereau o reformă constituțională. Noul ministru, Mirski, l-a sfătuit pe țar să fie de acord cu o adunare legislativă aleasă prin vot: „Dacă nu veți face asta, schimbarea va veni atunci sub forma unei revoluții“.

„Știi bine că eu nu țin la autocrație pentru propria-mi plăcere“, l-a mustrat moralizator țarul pe Mirski. „Acționez în acest fel doar fiindcă așa este necesar pentru Rusia.“ Susținut de unchiul Serghei, Nicky a declarat: „Nu voi fi de acord niciodată cu o formă de guvernare reprezentativă, deoarece o consider dăunătoare pentru poporul pe care Dumnezeu mi l-a încredințat mie“. S-a întors împotriva ministrului său, care nota disperat: „Totul a eșuat. Haideți să construim închisori“. Nevasta lui Mirski spunea despre Nicolae că era „cel mai fals om din lume“.

Pe 22 decembrie, Port Arthur a capitulat. „Rușii să capituleze!?“ se mira K.R. în jurnalul său. „Revoluția bate la ușă. Este înspăimântător“, spunea el. „Dar toată ziua m-au chinuit gândurile rele.“ K.R. tânjea să se vadă cu tânărul lui iubit la baia publică, dar până la urmă ideea revoluției l-a

făcut să-și recapete controlul de sine. „Ce ne va aduce oare noul an?“

Frontul de luptă nu își modificase pozițiile, însă în sfârșit Kuropatkin avea o superioritate numerică: 275 000 de infanteriști și 16 000 de cavaleriști contra unui total de 207 000 de japonezi. Pe 6 ianuarie 1905, Kuropatkin a ordonat o ofensivă masivă. Dar era deja prea târziu.[595]

*

În ziua aceea, când țarul participa la procesiunea de Sfințire a Apelor pe malurile înghețate ale Nevei, o salvă trasă de tunurile din Fortăreața Petru și Pavel a sfărâmat ferestrele Palatului de Iarnă: se trăsese cu proiectile de luptă. Nicolae nu a fost rănit, însă incidentul a sporit starea de neliniște, când 160 000 de muncitori au intrat în grevă în fabricile din Sankt-Petersburg. La 8 ianuarie, Nicolae a aflat că „în fruntea mișcării muncitorilor este un preot — socialistul Gapon“. Acesta era un agent al poliției dar, păcălindu-i pe supraveghetorii din Ohrana, a organizat o demonstrație pentru a prezenta țarului o petiție, conținând majoritatea revendicărilor de pe agenda socialiștilor revoluționari, de la condiții de muncă mai bune, alegeri pentru o adunare constituantă, până la pacea pe plan extern. Mirski și poliția au intrat în panică. În loc să-i folosească pe cazaci, care loveau înspăimântător, dar arareori fatal, paza pentru Palatul de Iarnă și în jurul podurilor a fost asigurată de infanteria garnizoanei, sub comanda unchiului Vladimir, dar care nu era pregătită pentru a ține sub control mase largi de oameni. În noaptea aceea, țarul s-a mutat pe ascuns la Țarskoe Selo.[596]

A doua zi dimineață, duminică, 9 ianuarie 1905, exact când armata lansa ofensiva din Manciuria, Gapon a pornit cu mii de muncitori spre palat. La punctele de control, au fost somați să se oprească și să se întoarcă înapoi. Când au refuzat să respecte ordinele, trupele au deschis focul și cavaleria a atacat mulțimile. Peste o mie de oameni au fost uciși, iar alți două mii au fost grav răniți. „Ce zi cumplită! Dumnezeule, ce jalnic și trist e totul!“ scria Nicolae. „Mama a sosit din oraș. Am luat prânzul împreună cu toți. Am fost la o plimbare cu Mișa. Mama a rămas peste noapte.“ Înfruntând revoluția și înfrângerile din război, „bietul meu Nicky are de dus o cruce grea“, îi scria Alix surorii ei Victoria de Battenberg, „și asta cu atât mai mult cu cât nu are pe cine să se bizuie cu adevărat. A avut atât de multe dezamăgiri amare, însă în tot acest răstimp a rămas brav și plin de credință în milostivirea lui Dumnezeu…“. Duminica Sângeroasă a încins

spiritele tuturor. „Ce mult mi-aș dori să fiu deșteaptă și să pot fi de un real folos…“, continua împărăteasa. „Dar lipsa unor bărbați „adevărați“, cum îi numesc eu, este evidentă… Dacă tatăl lui s-ar fi înconjurat de mai mulți bărbați, acum am avea de unde să alegem pentru funcțiile necesare; așa însă nu există decât bătrâni și oameni foarte tineri, nimeni la care să apelezi. Unchii nu-s buni de nimic; Mișa e încă un copil adorabil“.[597]

Împăratul l-a chemat pe șeful poliției, generalul Dmitri Trepov[598], aflat în subordinea unchiului Serghei, să preia funcția de guvernator al Sankt-Petersburgului. Serghei a bombănit nemulțumit, dar el oricum dezaproba deja reformele. Dându-și demisia din postul de guvernator-general, a rămas la Moscova, unde o echipă de asasini SR, deghizați ca muscali, își urmărea prada.

*

Pe 2 februarie 1905, echipa de asasini era pregătită de atentat, când trăsura marelui duce a sosit la Teatrul Bolșoi. Teroristul voia să dea semnalul pentru cei care urmau să arunce bombele, când a văzut că Ella și copiii erau împreună cu marele duce. La 4 februarie, teroriștii l-au zărit pe vizitiul lui Serghei în fața palatului acestuia. În timp ce trăsura se deplasa prin Kremlin, un asasin a aruncat o bombă, de la circa un metru distanță. Totul s-a făcut praf, în afară de roțile din spate ale trăsurii. Capul lui Serghei și alte părți din trup — umerii, un picior, un braț — au fost spulberate și nu s-au mai găsit niciodată. Câteva degete, un picior și laba celuilalt picior au fost presărate prin piață și pe acoperișurile clădirilor din jur. O jumătate de trunchi omenesc, complet dezbrăcat, cu un singur braț și un sigur picior zăcea azvârlit printre rămășițele fumegânde. Vizitiul trăia, dar era pe moarte. Ella a alergat afară. Aruncându-se în genunchi în zăpada plină de resturi carbonizate și sânge, a început să adune „fragmentele de trup mutilate și să le așeze pe o targă militară obișnuită“, scormonind prin zăpadă după bucăți din Serghei fiindcă, explica ea, „lui îi plăcea ordinea“. Peste două zile, Ella s-a dus să-l vadă în arest pe ucigaș, ca să-i dea o icoană: „Marele duce te-a iertat, iar eu mă voi ruga pentru tine“.

La Țarskoe Selo, familia s-a adunat în jurul țarului asaltat de probleme, care le-a interzis tuturor să mai participe la liturghie în biserică și l-a avertizat pe unchiul Aleksei că „era vânat ca o fiară sălbatică, pentru a fi ucis“. Aleksei „plângea în hohote ca un copil, țipând «Câtă mârșăvie!»“. Ella s-a călugărit, creându-și propriul ordin religios, în timp ce

nepoata și nepotul lor, Dmitri și Maria, care locuiseră cu ei, li s-au alăturat împăratului, la Țarskoe Selo.

Pe măsură ce guvernul pierdea din autoritate, iar recoltele s-au dovedit din ce în ce mai sărăcăcioase, țăranii au început să se răscoale. Partidele revoluționare, de la social-democrați la federaliștii revoluționari georgieni și dașnakii armeni, au asasinat peste o mie de înalți funcționari în decurs de un an. În Baku, gloatele de azeri musulmani au măcelărit 2 000 de armeni. În Sankt-Petersburg, țarul oscila între represiuni și concesii. Când noul său ministru de Interne a sugerat reforme radicale, țarul l-a mustrat: „S-ar zice că ți-e teamă să nu izbucnească o revoluție".

„Majestatea Ta, a replicat ministrul, Revoluția a început deja."[599]

*

Autocratul avea nevoie cu disperare de vești bune din Orient, însă pe 24 februarie Kuropatkin pierduse bătălia de la Mukden. „Este dureros și deprimant", scria Nicolae, care l-a demis pe Kuropatkin. Între timp, flota baltică a intrat nevăzută în Oceanul Indian, pregătită de luptă. Flota japoneză a amiralului Togo a pornit să o nimicească. Pe 14 mai, cele două flote s-au întâlnit în strâmtoarea Tsushima, în cea mai mare bătălie navală de după Trafalgar, singura ciocnire armată de mare anvergură din era cuirasatelor. Rușii au fost anihilați, având 4 380 de morți, 5 971 de prizonieri (inclusiv Rojdestvenski, care era rănit), precum și douăzeci și unu de nave scufundate, incluzând șase vase de luptă, în timp ce japonezii au avut doar 117 morți și trei torpiloare distruse. „Picnicul nostru de la Gatcina a fost întrerupt de un mesager: flota noastră fusese nimicită", își amintea Sandro. Împăratul „nu a spus nimic. Ca de obicei. S-a făcut livid la față și și-a aprins o țigară." Nicolae și-a păstrat „admirabil de bine sângele rece", însă a scris în jurnalul său: „Vești cumplite". Și mamei lui i-a spus: „Mi-e teamă că va trebui să golim până la fund cupa aceasta amară".

Dezastrul a fost cauzat în cea mai mare parte de complicațiile fundamentale pe care le presupunea desfășurarea forței navale rusești în Pacific, însă dacă era cineva de blamat acela era unchiul Aleksei. Oamenii indignați au aruncat cu pietre în geamurile palatului său. Când amanta lui balerină, Eliza Baletta, despre care directorul teatrelor imperiale spunea că era „o fată netalentată care strica tot repertoriul", a apărut pe scenă, spectatorii au început să arate spre bijuteriile ei, zbierând: „Ce porți tu acolo sunt navele noastre de război!".

Aleksei a demisionat, recunoscând în fața nepotului său că el „nu credea în oameni“. Lui Nicky îi părea rău de el: „Un suflet amărât“. Aleksei s-a retras la Paris, unde a murit peste trei ani. „Unchiul meu preferat“, scria Nicky. „Nobil, onorabil, curajos.“

A apărut acum o modalitate de a ieși din război. Președintele SUA, Teddy Roosevelt, s-a oferit să medieze cu Japonia, invitând delegați la Portsmouth, New Hampshire. În Odessa, a izbucnit revolta de pe crucișătorul *Potemkin*.

Pe 29 iunie, Nicky l-a convocat pe Witte și i-a cerut să reprezinte Rusia la tratative, adăugând că el „nu era dispus să dea nicio copeică și nici să cedeze vreun centimetru de teritoriu“. Witte a decis să „acționeze așa cum îi ședea bine reprezentantului unui mare imperiu“. A făcut mai mult chiar — a dat dovadă de o „simplitate democratică“, pe durata sejurului în Statele Unite ale Americii, acordând interviuri presei și întâlnindu-se cu lideri evrei. Witte a avut noroc: Japonia era aproape falimentară, așa că reprezentantul Rusiei a obținut un tratat extraordinar de indulgent, semnat pe 23 august, prin care imperiul țarist ceda jumătate din insula Sahalin, dar nu plătea niciun fel de despăgubiri de război. „Am început să mă obișnuiesc cu gândul că am obținut probabil un lucru bun“, reflecta împăratul, care l-a primit pe Witte la bordul iahtului *Standart* în Golful Finic, singurul loc unde familia putea petrece o vacanță în siguranță. L-a ridicat la rangul de conte.

— Majestatea Voastră nu se va mai îndoi acum de lealitatea mea și nu va mai crede că sunt un revoluționar? a întrebat Witte.

— Am toată încrederea în tine, a mințit țarul, care încă nu-l putea suferi, și nu dau nicio atenție tuturor acestor calomnii.

Decepționat de înfrângere, înăcrit de ostilitatea britanică și de indiferența galică, Nicky a primit o invitație de la loialul lui prieten, kaizerul Willy.[600]

*

Când iahturile lor, *Hohenzollern* și *Standart*, s-au întâlnit în largul insulei Björkö, kaizerul, care a declarat că „eu vin ca un simplu turist, fără niciun protocol“, nu se bucurase niciodată mai mult ca acum, văzându-l pe țar. Amândoi împărații erau entuziasmați de ideea de a-și exercita vechile prerogative ale autocrației. „Țarul m-a îmbrățișat și m-a strâns la pieptul lui, ca pe un frate“, îi povestea Willy cancelarului său, „și se uita la mine mereu cu gratitudine și bucurie“. La micul dejun a doua zi, pe 11 iulie 1905, pe *Standart*, Nicky s-a plâns de intrigile anglo-franceze, în

special de cele urzite de răutăciosul său unchi Bertie, „intrigantul-șef“, la care Willy a scos un exemplar al unui nou tratat ruso-german, „pe care întâmplarea face să-l am în buzunar“. „Ochii lui visători sclipeau luminos“, scria Willy. „Am scos plicul și am despăturit hârtia pe biroul lui Aleksandru al III-lea.“

„Excelent! Perfect de acord“, a spus țarul.

„Inima îmi bătea atât de tare“, își amintea kaizerul, „încât o auzeam clar; transpirasem pe frunte și pe spinare.“ „Semnezi, deci?“ l-a întrebat el.

„Da, semnez.“

După aceea, emoționați, s-au îmbrățișat. Kaizerul a sărbătorit această „cotitură în istoria Europei“, care punea capăt încercuirii Germaniei și alianței franco-ruse. Acest tratat este citat adesea drept o dovadă a inaptitudinii lui Nicky, însă, în anumite privințe, țarul adopta o politică prin care s-ar fi putut evita Primul Război Mondial, prin spargerea celor două blocuri de putere care divizau Europa. Din păcate, asemenea răsturnări totale în politică trebuie să fie bine pregătite.

Țarul și-a savurat lovitura timp de o lună, înainte de a binevoi sau de a îndrăzni să-l informeze pe ministrul său de Externe „Madame“ Lamsdorf, care a insistat vehement că tratatul de la Björkö era o trădare față de Franța, de care Rusia depindea pe plan financiar. Teribil de dezamăgit, Nicolae a trebuit să-i explice kaizerului că tratatul „nu va fi aplicabil“ — deoarece era nul și neavenit. Împăratul pusese capăt războiului — însă Revoluția își urma cursul.[601]

*

Pe 3 august, miniștrii lui Nicolae au anunțat un compromis — o adunare consultativă limitată. Nicolae se frământase și se tot sfătuise în vederea acestei măsuri, dar acum părea prea puțin și venea prea târziu. Muncitorii au intrat în grevă, țăranii i-au atacat pe moșieri, studenții s-au revoltat, bucăți de teritoriu din regiunea baltică și din Caucaz au devenit fiefuri revoluționare independente.

Generalul Trepov, recent promovat în funcția de ministru-adjunct la Interne, l-a îndemnat pe Nicolae să proclame o dictatură. La 8 octombrie, contele Witte a venit la Peterhof, cu un sfat opus. A doua zi, Witte a fost invitat din nou să discute cu Nicky și împărăteasa. „Mottoul de bază al mișcării civice este libertate!“ le-a spus el. Oferindu-și serviciile, a afirmat răsunător că „un guvern care urmărește evenimentele, dar nu le dirijează duce statul la dezastru — așa spune o axiomă a istoriei… Ori te plasezi în fruntea mișcării care a

cuprins țara, ori te îndrepți ferm în direcția opusă“ — dictatura. Nicky și Alix ascultau aproape amuțiți.

Witte nu a primit nicio veste timp de trei zile. „Te asigur“, îi spunea Nicky mamei lui, „zilele astea parcă au fost *ani*, așa au trecut de greu, cu atâtea frământări, îndoieli și indecizii.“ Însă împărăteasa-mamă[602], care rivaliza cu Alexandra când se punea problema de a-l influența pe Nicky, și-a dat binecuvântarea pentru Witte, „singurul care te poate ajuta acum — un om de geniu, energic și clarvăzător“.

„Petersburg și Moscova sunt complete rupte de restul teritoriului, dinspre interior“, îi spunea el mamei lui. „Singura cale de a merge în oraș este pe mare. Cât de convenabil pentru acest moment din an… Mi se face greață când mă gândesc la toate depețele. Nimic decât noi greve în școli și fabrici, polițiști, cazaci și soldați uciși, răzmerițe, dezordine, răscoale. Dar miniștrii, în loc să ia decizii rapide și să acționeze, se adună ca niște găini speriate și cotcodăcesc.“

La Petersburg și Moscova, revoluționarii puneau la cale insurecții armate. „Am trecut imediat toate trupele din Petersburg sub comanda lui Trepov, care a afirmat răspicat că orice dezordine (publică) va fi înăbușită nemilos“, scria Nicolae al II-lea. Trepov le-a ordonat soldaților „să nu folosească gloanțe oarbe și să nu facă economie de muniții“. În Peterhof, împăratul aștepta: „Toată lumea știa că avea să se întâmple ceva… ca înaintea unei furtuni vara“. Opțiunea era ori dictator militar și „șiroaie de sânge“, ori parlament.

Nicolae șovăia. Pe 14 octombrie, Witte a venit repede la Peterhof; au discutat toată ziua. În același timp, curtenii țarului, Frederiks și Orlov-cel-Gras, recomandau dictatura. Împăratul i-a telegrafiat laconic posibilului dictator, vărul său Nikolașa: „Vino. Nicolae“.

Nikolașa — Nikolai Nikolaievici, fiul lui Niza, cunoscut în familie drept „(Unchiul) cel Cumplit“, din cauza temperamentului său înfricoșător — a venit într-un suflet la Peterhof. Aspru inspector de cavalerie, Nikolașa se vedea în postura de cavaler medieval, întreținând ca odinioară un alai de pitici, iar odată, ca să demonstreze cât de ascuțit era tăișul sabiei lui, a despicat în două un ogar barzoi în fața musafirilor îngroziți. Venerând „originea divină a puterii țariste“, Nikolașa credea că autocratul era înzestrat cu „o putere tainică, grație mirungerii sale“. Dacă țarul i-ar fi poruncit să se arunce de la fereastră, „aș face așa fără nicio ezitare“, declara el. Minnie îl considera „un bun soldat în sinea lui“, însă se spune că ar fi zis despre el că „suferă de o

boală incurabilă. E stupid“. Chiar dacă nu era sclipitor la minte, Nikolașa avea cu siguranță mult simț practic și, mai ales, era singurul Romanov cu statura necesară pentru un dictator militar. Dar marele duce nu era chiar atât de tare pe cât părea. Colecționar de porțelanuri fine, acest uriaș impresionant — era înalt de un metru nouăzeci și cinci — s-a îndrăgostit acum de Stana, căsătorită și ea, cu care împărtășea aceleași idei aeriene legate de spiritism, mese în levitație și Philippe. Recent, Nikolașa descoperise un nou vindecător, un mujic din Siberia, pe nume Rasputin.

La Peterhof, într-o discuție cu țarul și Nikolașa, Witte a propus o constituție, dar a plecat fără niciun răspuns. Până noaptea târziu, Nicolae a analizat ce era de făcut, încercând să-l convingă pe Nikolașa să-și asume rolul de dictator militar. Nikolașa a ieșit din cameră și „a alergat la Frederiks, a alergat ca un nebun prin cameră, cu lacrimi în ochi“, zbierând „trebuie să-l salvăm pe Suveran“. Pe urmă, „a scos revolverul“ și, ținându-l în dreptul capului, a strigat: „Dacă Suveranul nu acceptă programul lui Witte și vrea să mă numească pe mine dictator, eu mă voi împușca în fața lui cu acest revolver. Trebuie să mergem la Suveran… Trebuie să facem asta spre binele nostru și al Rusiei!“ Alexandra nu l-a iertat niciodată pe Nikolașa pentru acest șantaj isteric și spunea despre constituție că era „vina lui Nikolașa“. Dar, în mod surprinzător, ultrareacționarul Trepov a recomandat acceptarea propunerii, or țarul avea încredere doar în Trepov: „Ești singurul dintre slujitorii mei pe care mă pot bizui complet“. Dar acum nu prea mai avea de ales: „Da, Rusia va primi o constituție“.

Țarul, încercând în continuare să-l ocolească pe Witte, i-a trimis pe Frederiks și pe Orlov-cel-Gras acasă la Witte, tatonând însă și alți candidați, până la două noaptea, când cei doi mesageri au plecat. Witte, acum în vârstă de cincizeci și nouă de ani, era pe punctul de a suferi o cădere nervoasă, „după toate aceste eschivări, jocuri nedemne, întâlniri secrete“. Witte blestema această „amestecătură încâlcită de lașitate, orbire, perfidie și stupiditate“ — un portret al țarului însuși, în opinia lui. A doua zi, medicii i-au prescris cocaină ca să-l învioreze, înainte să plece la Peterhof.

La ora 5 p.m., pe 17 octombrie, în prezența lui Witte și a lui Nikolașa, Nicolae al II-lea a semnat un document prin care acorda — sau „impunea“ în limbajul imperial — drepturi cetățenești pentru toți, un parlament bicameral, cu o cameră inferioară, Duma, aleasă prin sufragiu (aproape) universal, o cameră superioară — jumătate numită, jumătate aleasă (Consiliul de Stat, care nu diferea prea mult de planul

lui Aleksandru al II-lea, în 1881) — și un guvern condus de un prim-ministru, Witte.

Împăratul și Nikolașa și-au amintit că era aniversarea dezastrului feroviar de la Borki. „De două ori în această zi, familia imperială a fost salvată“, remarca Nikolașa.[603]

*

Când cel dintâi prim-ministru, cu această titulatură, din istoria Rusiei se întorcea în capitală pentru a publica *Manifestul despre îmbunătățirea ordinii de stat*, țarul se gândea la mama lui care era plecată în Danemarca: „Dragă mamă, nici nu-ți poți închipui prin câte am trecut“, însă „aici suntem în toiul unei revoluții. Știu că tu te rogi pentru bietul tău Nicky“. Țarul nu a uitat niciodată aceste „zile nefaste“ când, așa cum îi mărturisea lui Zizi Narîșkina, „acest individ“ (Witte) al cărui nume nu suporta să-l rostească „încerca să mă conducă pe o cale greșită, însă eu am avut tăria să-i opun rezistență“.

Witte l-a obligat pe împărat să accepte noul lui cabinet. „Nu voi uita insolența lui“, clocotea de furie Nicolae al II-lea. Pe 23 octombrie, l-au numit pe Piotr Durnovo în funcția de ministru de Interne, cel care s-a dovedit a fi mâna forte indispensabilă în 1905. „Scund, plin de mușchi și nerv“, fost ofițer naval și mare afemeiat, Durnovo fusese directorul poliției în timpul lui Aleksandru al III-lea. A dat ordin agenților lui să deschidă scrisorile pe care propria-i amantă, o curtezană petersburgheză, le trimitea unui diplomat brazilian. Descoperind că-l înșela, a pus poliția să facă o razie în locuința ei și să fure restul scrisorilor. Amanta i s-a plâns diplomatului, care l-a informat pe împărat. „Scapă de porcul ăsta (Durnovo) în douăzeci și patru de ore“, a tunat furios Aleksandru al III-lea, însă țarul a murit peste un an, ceea ce i-a permis lui Durnovo să-și poată reface cariera.

Acest polițist dubios era iute, necruțător și abil în luarea deciziilor. După trei zile de la numirea sa în funcție, marinarii de la Marea Baltică, staționați în apropiere de Sankt-Petersburg, s-au răsculat. În cinci zile, Durnovo zdrobise revolta lor.

„Când ne vom îndepărta de țărm, vom începe să fim azvârliți dintr-o parte în alta“, l-a prevenit metaforic Witte pe Nicolae al II-lea. Într-adevăr, în loc să aducă ordine în stat, *Manifestul* a intensificat Revoluția. Avântul părea de neoprit. În Sankt-Petersburg, un soviet — consiliu al muncitorilor și țăranilor — prezidat de spilcuitul maestru de ceremonii al Revoluției Lev Troțki, a condus revoltele. Lenin, care era acum conducătorul facțiunii bolșevice a social-democraților,

a sosit clandestin de la Geneva.[604] Siberia, Caucazul și regiunile baltice au scăpat de sub controlul guvernului. La Baku, armenii s-au răzbunat, măcelărindu-i pe azeri și dând foc câmpurilor petroliere.

Nicolae al II-lea îl blama pe Witte. „Este ciudat cum un om atât de deștept poate greși în previziunile lui privind o împăcare ușoară“, îi spunea el mamei lui. L-a numit pe destoinicul Trepov comandant al Palatelor Imperiale, unde acesta a devenit „un secretar indispensabil, experimentat, deștept și precaut. Îi dau să citească rapoartele voluminoase de la Witte, iar el îmi face un rezumat concis“.

Pe 1 noiembrie, în perioada cea mai neagră din viața împăratului de până atunci, „Ciorile“ i-au invitat pe Nicky și Alix să vină de la Peterhof la Sergheevka, domeniul învecinat. „Am băut ceai cu Milița și Stana“, scria țarul. „Am făcut cunoștință cu un om cuvios — Grigori, din regiunea Tobolsk.“ Nu s-au mai reîntâlnit câteva luni, însă între ei se stabilise o legătură, iar cucernicia acestui mujic neaoș confirma credința lor în popor, exact într-un moment când se temeau de o ruptură.

Țarul insista pentru o contrarevoluție drastică. Witte și miniștrii „vorbesc mult și fac puțin“, îi spunea Nicky lui Minnie. „Sunt dezamăgit de Witte.“ Pe 3 decembrie, Durnovo a dat ordin ca Troțki și membrii sovietului din Sankt-Petersburg să fie arestați. „Toată lumea este încântată că 260 de conducători fruntași ai consiliilor muncitorești au fost arestați“, îi spunea Nicolae mamei lui, „toate astea dându-i curaj lui Witte să păstreze linia justă de acțiune“. Dar pe 7 decembrie, arestările au dus la izbucnirea în Moscova a insurecției plănuite de Lenin. Durnovo a venit la Țarskoe Selo și l-a îndemnat pe Nicolae să lanseze o represiune pe scară largă.

Plănuită de Durnovo împreună cu Nikolașa, acum promovat în funcția de comandant al regimentelor de gardă și guvernator militar al Sankt-Petersburgului, represiunea a fost condusă de curtenii de vârf ai împăratului. Noul guvernator-general al Moscovei era amiralul Fiodor Dubasov, care îl acompaniase pe Nicky în călătoria lui prin lume. Folosind Regimentul de Gardă Semionovski, Dubasov a luat cu asalt baricadele din cartierul muncitoresc, cu tunuri și mitraliere. Dubasov se considera un „radical nimicitor“ și nu lua prizonieri. Trei mii de muncitori au pierit atunci. „Rebeliunea armată din Moscova a fost zdrobită“, scria entuziasmat împăratul. „Abcesul creștea… Acum a plesnit.“ Apoi, țarul a numit un alt „radical nimicitor“, cel mai bun prieten al său,

generalul Aleksandr Orlov, în funcția de comandant al regimentului de ulani, pentru a restabili ordinea în regiunile baltice. Când Orlov nu era suficient de aspru, Nikolașa îl punea pe șeful intendenței să-i explice că „nimeni de mai sus (adică țarul) nu o să te condamne pentru severitate excesivă, ci mai degrabă pentru lipsa ei“. Orlov a împușcat peste o mie de rebeli, iar când a raportat că a executat un grup de șaptezeci de insurgenți, Nicolae l-a aplaudat pentru acea „splendidă acțiune“.

„La teroare, trebuie să răspunzi cu teroare“, îi spunea țarul lui Minnie. Witte l-a informat că soseau agitatori din Orientul Îndepărtat: „Chiar au de gând să-i lase pe acești 162 de anarhiști să corupă armata?“ a replicat Nicky. „Trebuie să fie spânzurați toți.“ Când a auzit că un detașament punitiv a acceptat ca livonienii răsculați să se predea, țarul a insistat: „Ar fi trebuit să distrugă orașul“. Arestările erau salutate cu exclamația „Fermitate!“, în timp ce execuția sumară a douăzeci și șase de muncitori feroviari a primit un „Bravo!“ imperial. Vladimir Bezobrazov, fratele consilierului lui Nicky pentru Extremul Orient și unul dintre ofițerii lui preferați din regimentele de gardă, organiza sinistre spectacole publice în care cadavre atârnau în ștreang. Când comandantul Richter, fiul amicului lui Aleksandru al III-lea, conducând acum un detașament punitiv în ținuturile baltice, nu numai că i-a împușcat pe prizonieri, ci le-a și spânzurat cadavrele după aceea, Nicolae scria un alt „Bravo“. Trepov l-a informat că trupele de cazaci făcuseră exces de zel în folosirea bicelor. „Foarte bine“, a aplaudat Nicolae. Când a auzit de alte execuții, a comentat: „asta chiar îmi place“.

Durnovo se comporta ca și cum ar fi pornit la cucerirea unei țări străine. „Solicit insistent“, i-a comandat el unui subaltern din Kiev, „să dai ordin ca insurgenții să fie anihilați și casele lor să fie arse“. Nicolae era impresionat: „Durnovo acționează splendid“. Deși cifrele oficiale indicau 1 200 de execuții și aproximativ 70 000 de arestări, în realitate numărul victimelor era necunoscut, dar cu certitudine peste 15 000 de oameni fuseseră omorâți, iar alți 45 000 fuseseră deportați.[605]

Pe urmă, în timp ce generalii recuceream pas cu pas Caucazul, luptând în Tiflis și Baku, Nikolașa a propus ca două unități ale armatei să pornească dintr-un capăt și celălalt al Căii Ferate Transsiberiene, întâlnindu-se la mijlocul distanței și anihilând pe parcurs rebelii „cu o severitate exemplară“. „Excelentă idee“, scria țarul, mai ales dacă îi

distrugeau pe evrei și polonezi, care organizaseră „întreaga grevă și mai târziu revoluția“.[606]

*

Un pogrom împotriva evreilor, început la Odessa cu 800 de morți, a dezlănțuit un val de atacuri contra evreilor de pe tot cuprinsul imperiului. Nicolae justifica antisemitismul spunându-i de pildă mamei lui: „nouă zecimi dintre instigatorii la revoltă sunt evrei, (așa că) mânia întregului popor s-a întors împotriva lor. Este uimitor cum (acțiunile) au avut loc simultan în toate orașele din Rusia și Siberia“.

În timp ce *pogromșcikii* au omorât 3 000 de evrei, de la Vilnius până la Chișinău, doi birocrați neînsemnați — Aleksandr Dubrovin și pogromistul agitator din Chișinău, Vladimir Purișkevici (viitorul asasin al lui Rasputin) — au format „Uniunea Poporului Rus“, o organizație din care făceau parte nobili, intelectuali, prăvăliași și bătăuși, care au raliat în jurul naționalismului extrem și al violențelor antisemite sprijinul populației pentru „țar, credință și patrie“. „Uniunea“ era aripa politică a unei organizații paramilitare de extremă dreapta, „Sutele Negre“, care se lupta cu revoluționarii și masacra evrei. Fasciști cu paisprezece ani înainte ca termenul să fie inventat în Italia, „Sutele Negre“ apărau tronul imperial și pe țarul Rusiei, dar disprețuiau compromisurile acestuia cu parlamentarii. În decembrie 1905, Nicolae l-a primit afectuos pe Dubrovin la Țarskoe Selo, spunându-i: „cu ajutorul tău, eu și poporul rus vom reuși să-i înfrângem pe dușmanii Rusiei“, și a acceptat titlul onorific de membru al „Uniunii“, purtând insigna și finanțând publicațiile organizației. În 1906, „Uniunea Poporului Rus“ avea 300 000 de membri. „Sutele Negre“ împărtășeau multe dintre concepțiile lui despre evrei.

Conversația uzuală a lui Nicoale era presărată cu ridiculizări antievreiești, tipice multor aristocrați europeni din epoca sa, povestindu-i bunăoară mamei lui cum un curtean „ne-a distrat foarte mult cu bancuri nostime despre evrei, pricepându-se să-i imite atât de bine, încât și trăsăturile lui par dintr-odată de evreu!“ Alexandra vorbea și ea despre „evrei corupți și păcătoși“, remarcând adesea după vreun nume semitic, „e evreu, mai mult ca sigur“. Dar nu era doar asta: pentru Nicolae, evreii reprezentau tot ce era rău în lumea modernă. „Englezul e un jidan“, îi plăcea lui să spună. Pentru el, un ziar era locul unde „un evreu sau altul… urmărește să atâțe patimile popoarelor unul contra altuia“. Așa cum îi explica el comandantului gărzii sale personale, Aleksandr Spiridovici, „ca rus și ca om, cunoscând bine

trecutul istoric, el nu putea să-i placă pe evrei, dar nici nu-i ura“. Dar, de fapt, ura lui era viscerală. După ce a citit piesa vărului său K.R., *Regele Iudeei*, Nicolae spunea, într-o scrisoare neobișnuit de sinceră: „M-a cuprins o ură feroce împotriva evreilor care l-au răstignit pe Hristos“.

În decembrie 1905, un text antisemit contrafăcut, *Protocoalele Înțelepților Sionului*, care îi blama pe evrei pentru diabolica orchestrare secretă a războiului mondial[607], a fost tipărit la imprimeria districtului militar Sankt-Petersburg, probabil sub oblăduirea lui Nikolașa. Pe măsură ce pogromurile s-au răspândit, Witte a descoperit că Ministerul de Interne tipărea în continuare pamflete antisemite. Când i-a raportat acest lucru lui Nicolae, „Majestatea Sa a tăcut și a părut familiar cu toate detaliile“.[608]

*

Nicolae urmărea cu încrâncenare să se descotorosească de Witte, care „s-a discreditat complet în ochii tuturor, cu excepția evreilor din străinătate“. Dar întâi prim-ministrul trebuia să stabilească regulile noii constituții, Legile Fundamentale, împreună cu țarul, care insista să-și păstreze autocrația[609] și apoi să negocieze un împrumut de 2,25 miliarde de ruble, pentru a finanța guvernul falimentar. Imediat ce s-a făcut acest lucru, Witte a demisionat, declarând: „Rusia este o vastă casă de nebuni“. Nicolae a fost încântat. „Mă urăște la fel de mult cum îl urăsc și eu“, a spus țarul, care îl considera pe Witte un trădător vândut evreilor. Când Witte a reapărut ulterior, Nicky i-a spus lui Minnie: „clica evreiască seamănă discordia din nou“. Acum, l-a numit în locul lui Witte pe cel ales de el inițial, birocratul mediocru și leneș Ivan Goremîkin, de șaizeci și șapte de ani, care era „indiferent la orice“, ceea ce lui Nicolae îi convenea perfect.

„Important pentru mine este că Goremîkin nu va lucra niciodată pe la spatele meu; nu voi avea surprize“, spunea Nicolae. Dar Ministerul de Interne conta mult. Când guvernul lui Witte a demisionat, țarul i-a dat sângerosului Durnovo 200 000 de ruble, iar Goremîkin a sugerat ca Piotr Stolîpin, un guvernator din provincie, să fie numit ministru de Interne. Când s-a întâlnit cu țarul, Stolîpin a refuzat postul, doar dacă nu i se poruncea.

„Îți poruncesc“, a replicat Nicolae, stând în fața unei icoane. „Îți înțeleg jertfa personală. Te binecuvântez. Aceasta este pentru binele Rusiei.“

„Mă supun“, a zis Stolîpin, sărutând mâna țarului. Nicolae „m-a prins cu amândouă brațele și m-a scuturat afectuos“, scria Stolîpin. „Zarurile au fost aruncate.“

Fiu de general, acest nobil bogat și cultivat avea o căsnicie fericită. Înalt, impunător și chipeș, cu brațul drept un pic atrofiat, Stolîpin era un conducător vizionar. Când fusese guvernator în Saratov, îi dezarmase personal pe teroriști. „Nervozitatea este scuzabilă la doamne; în politică, nu trebuie să existe nervi“, declara el. În mod neobișnuit, era simpatizant al semiților, considerând că cele șase milioane de evrei din Rusia „erau nu numai necesari, ci și foarte utili și plăcuți“. Stolîpin, un om remarcabil și un monarhist pragmatic, a înțeles că în Rusia „nimic nu este mai periculos decât aparența de slăbiciune“. În scurt timp, Stolîpin avea să domine imperiul și să-l pună în umbră pe împărat.[610]

*

În noaptea dinaintea deschiderii solemne a Dumei, țarul „nu a putut dormi“, scria sora lui. „A stat lungit în pat, cuprins de un sentiment de tristețe și melancolie.“ Când au sosit cu trenul la Peterhof, de la Țarskoe Selo, „singurul prieten“ al țarului, generalul Orlov, a detensionat cumva situația, oferindu-i Alexandrei un buchet de trandafiri. A doua zi dimineață, s-au îmbarcat pe iahtul *Alexandria*.

La ora 1:45 p.m., pe 27 aprilie 1906, la Palatul de Iarnă, Nicolae al II-lea, precedat de curtenii care purtau coroana și însemnele împărătești, urmat de soția, mama și surorile lui în toalete de gală, cu diademe pe cap, și de curteni în ținută de ceremonie, au intrat cu fast în Sala Gheorghievski. În dreapta, se aflau membrii Consiliului de Stat, aristocrați purtându-și uniformele și ordinele lor; în cealaltă parte a sălii, în costume de haine și șepci stăteau membrii Dumei, aleși prin scrutin. Xenia își amintea că văzuse uimită „câțiva bărbați cu figuri respingătoare și expresii insolente, disprețuitoare! Oameni care nici nu și-au făcut semnul crucii, nici nu s-au înclinat“. Așa cum povestea Spiridovici, noul șef al securității imperiale, „un grup părea să spună «am obținut până la urmă ce-am vrut», iar celălalt «nu vă grăbiți să vă bucurați prea repede»“.

Nicolae al II-lea a urcat treptele tronului, a luat de la Frederiks textul discursului și, pe un ton sacadat, a salutat „mărețul moment istoric“. Când a încheiat de vorbit, în sală „au izbucnit ovații, iar corul a cântat imnul“, își amintea Xenia. „Mama și Alix plângeau, iar bietul Nicky stătea acolo cu lacrimi în ochi, copleșit de emoție“. Când s-a întors la Peterhof, Nicolae „a fost încântat că în sfârșit a putut să doarmă bine“.

Totuși, Duma, cu sediul în Palatul Taurida al lui Potemkin, era dominat de partidul liberal-stângist al democraților

constituționali, cunoscuți drept „cadeți“, care au contestat imediat prerogativele țarului, au atacat noul ministeriat și au ridicat problema confiscării pământurilor. Abil, Trepov a tatonat în secret varianta de a acorda niște portofolii unor miniștri „cadeți“, posibil cu permisiunea lui Nicky, dar când manevra a fost dată în vileag, țarul, în mod tipic, și-a retras sprijinul. Trepov a murit la scurt timp după aceea. Nicolae al II-lea și Stolîpin au stabilit că era necesară dizolvarea Dumei. Pe 5 iulie, Nicolae l-a lăsat pe servilul Goremîkin să demisioneze și l-a numit pe Stolîpin, în vârstă de patruzeci și patru de ani, în funcția de premier și, totodată, ministru de Interne. Pe 8 iulie, umplând Sankt-Petersburgul cu soldați, Stolîpin a supravegheat dizolvarea Dumei.

Când Stolîpin a aplicat măsuri de represiune la adresa rebelilor, toate partidele revoluționare, bolșevicii și eserii, la fel ca și federaliștii georgieni și dașnakii armeni au trecut la gangsterism, pentru a se finanța, și la crime, ca modalitate de exprimare: 3 600 de oficialități au fost asasinate între octombrie 1905 și septembrie 1906.

La Peterhof, țarul, însoțit de Orlov („cel-slab“, Aleksandr) și de Orlov-cel-Gras (Vladimir), se simțea asaltat de „aceste omoruri oribile“. Pe 12 august, Stolîpin avea musafiri la vila sa de pe insula Aptekarski, când trei sinucigași cu bombă din facțiunea maximaliștilor „SR“ au intrat în salon și s-au aruncat în aer, omorând douăzeci și șapte de persoane și mutilând alte șaptezeci. Cu fața șiroind de sânge, Stolîpin a scos-o din ruine pe fiica lui rănită, urmată de fiul lui de trei ani; amândoi copiii s-au însănătoșit treptat, dar, la invitația lui Nicolae al II-lea, Stolîpin s-a mutat cu familia la Palatul de Iarnă, unde erau mai în siguranță.

Teroriștii îi vânau pe prigonitorii revoluției. A doua zi, Min, unul dintre cei care zdrobiseră Revoluția din Moscova, a fost asasinat. „Suntem nevoiți să stăm aici, practic prizonieri“, îi povestea Nicky mamei lui. „După ce l-au ucis pe Min, ticăloșii de anarhiști au venit aici la Peterhof să ne vâneze — pe mine, Nikolașa, Trepov, Orlov și Orlov-cel-Gras“.[611]

În ziua aceea, Stolîpin a prezidat ședința cabinetului, „ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat“. Țarul i-a trimis personal un mesaj, salutând „un miracol divin — gândurile mele sunt cu tine“.

„Viața mea VĂ aparține, MAJESTATEA VOASTRĂ“, a răspuns Stolîpin. Țarul a cerut execuții sumare, un simulacru de procese. „Împăratul condescinde să ordone“, îi scria lui Stolîpin ministrul de Război Aleksandr Rediger, „ca

persoanele care au săvârșit o crimă pasibilă de pedeapsa cu moartea să nu mai aibă de așteptat judecata instanței, ci sentința să fie hotărâtă și executată în nu mai târziu de 48 de ore după crimă“. Pentru acest ordin indirect al țarului a fost blamat Stolîpin. Ștreangul a fost poreclit de-atunci înainte „cravata lui Stolîpin“, iar trenurile cu deținuți au rămas cunoscute, chiar și pe timpul lui Stalin, drept „vagoanele Stolîpin“. Severitatea prim-ministrului se potrivea perfect cu măsurile de strălucită infiltrare și fragmentare a revoluționarilor, aplicate de Ohrana.

Totuși, represiunea țaristă a fost surprinzător de blândă, în comparație cu echivalentul sovietic. Dacă includem printre victime și polițiștii simpli, avem 16 000 de oficialități ucise între 1905 și 1910, dar doar 3 000 de teroriști care au fost spânzurați, în timp ce, prin pedeapsa cea mai frecventă, exilul administrativ în Siberia, sufereai de plictiseală, frig și izolare, semănând mai degrabă cu o vacanță spartană, bună pentru lectură, decât cu un lagăr de închisoare. Stalin a evadat în total de opt ori, uneori pe jos, alteori mai romantic, cu sania trasă de reni, și alteori prozaic, suindu-se în tren. Pe de altă parte, munca silnică, adesea în mine, era brutală.

„Se poate spune că eu lupt *împotriva* revoluției, dar *pentru* reformă“, se lăuda Stolîpin. Luându-l drept model pe Bismarck, Stolîpin credea într-o monarhie naționalistă puternică, susținută de un parlament, dar nu o guvernare parlamentară. „Ce vrem noi este o Rusie Glorioasă“.[612] Pe măsură ce Stolîpin își urmărea energic țelul, Nicky și Alix au ajuns să-l cunoască pe omul care, mai mult decât oricare altul, avea să personifice domnia lor.

*

În luna octombrie a acelui an, Nicky și Alix au primit o telegramă de la Grigori Rasputin, „cuviosul“. „Tătucule Țar“, spunea el, „sosind în oraș din Siberia, aș vrea să vă aduc o icoană cu Binecuvântatul Sfânt Simon Verhoturski, Făcătorul de Minuni.“

Se întâlniseră deja de două ori cu Rasputin, întâi cu „Ciorile“, în urmă cu un an, și apoi la ceai, la 18 iulie, dar acum această telegramă simplă, prima lor comunicare directă cu Rasputin, fără mijlocirea muntenegrencelor, le-a stârnit interesul. „Ciorile“ îi spuseseră lui Rasputin că nu avea voie să comunice cu cuplul imperial, decât prin intermediul lor. Firește, Rasputin, cu flerul psihologic și capacitatea sa de a influența, a ignorat acest ordin.

Pe 12 octombrie, a sosit la Palatul Aleksandr pentru a le dărui țarului și țarinei icoana promisă. „Ne-a făcut o impresie

remarcabil de puternică, atât Majestății Sale împărăteasa, cât și mie“, îi spunea țarul lui Stolîpin. Aleksei, care avea acum doi ani, suferea de o sângerare minoră. Părinții erau îngrijorați. „În loc de cinci minute, conversația noastră a durat peste un ceas“, explica țarul, în final Rasputin fiind condus în camera copiilor, pentru a le cunoaște pe fiicele lor, dar mai ales pentru a se ruga lângă Aleksei. Este de presupus că Rasputin a avut un efect liniștitor asupra băiatului și mamei. Apoi, s-a oferit să-l ajute pe Stolîpin și pe fiica acestuia, care fusese rănită în timpul atentatului cu bombe. După ce Rasputin a părăsit palatul, țarul l-a întrebat pe un curtean ce credea despre mujic. Când curteanul a sugerat că i se păruse nesincer și nestatornic, țarul nu a zis nimic. Dar, indiferent de ce se întâmplase cu Aleksei, Rasputin făcuse o impresie mai puternică decât și-ar fi putut imagina cineva atunci. Nicky și Alix credeau că el era noul „om cuvios“ profetizat de Philippe. Țarul și țarina, care priveau cu o suspiciune morbidă orice persoană rafinată, l-au adoptat pe Rasputin cu o credulitate nemărginită.

Grigori Rasputin, în vârstă de treizeci și șapte de ani, născut în satul Pokrovskoe, la 400 de kilometri la est de munții Ural, era un personaj charismatic: cu un fizic izbitor — părul lung cu cărare pe mijloc, barbă hirsută, smead, zbicit de vânt, ciupit de vărsat și cu nasul strâmb, avea niște ochi înfundați în orbite și stăruitori, care pe unii îi fascinau cu intensitatea lor, iar pe alții îi dezgustau cu teatralitatea lor sfruntată. Cu trăsături necioplite, puturos și grosolan, îi plăceau femeile și le înțelegea, ele formând marea parte a adepților lui; incontestabil, Rasputin avea un șarm evident.

Temperamental și nestăpânit, fura cai, umbla după femei, se îmbăta, dar într-un pelerinaj la o mânăstire locală a descoperit chemarea lui Dumnezeu. S-a însurat cu Praskovia, o țărancă din satul lui, care i-a rămas mereu devotată, și împreună au avut câțiva copii, printre care două fiice. Era needucat, dar nu analfabet, cunoscând pe de rost multe pasaje din Evanghelii. A devenit un om cuvios și un pelerin rătăcitor, care susținea că avea puteri mistice, comunicând direct cu Dumnezeu și tămăduind oameni. Credința lui — în religia lui, puterile lui mistice și destinul lui — era „întru totul sinceră“, nota marea ducesă Olga, iar acea convingere se adeverea prin exemplul ei.

Indiferent dacă puterile lui erau miraculoase, hipnotice sau histrionice, farmecul lui era cu siguranță frust și simplu. Mujicii siberieni nu fuseseră niciodată șerbi, iar Rasputin aproape că mirosea a acea libertate a marilor spații deschise din răsărit. Rasputin era perfect stăpân pe sine, manevrându-

și clientela aristocratică și regală cu o francheță abilă și o încredere neînfricată, fără nicio urmă de slugărnicie, făcându-i chiar și pe membrii familiei imperiale să simtă că era un privilegiu pentru ei să fie în compania lui. Insista ca marea ducesă Milița să-l sărute de trei ori, ca la țară, și este posibil ca Alexandra să-i fi sărutat mâinile; îi numea pe Nicky și Alix „Batiuṣka“ și „Matuṣka“, tutuindu-i când vorbea cu ei; pe Aleksei îl trata ca pe un copil normal; și, observa marea ducesă Olga, „(Rasputin) radia bunătate și căldură“, cu totul altceva decât atitudinea rece a curtenilor. Se complăcea în magnetismul lui animal și nu ascundea niciodată că era versat pe plan sexual. Dimpotrivă, păcatul carnal era o componentă esențială a cucerniciei lui, întrucât credea că, doar punându-și la încercare înfrânarea prin ispitire sexuală și prin destrăbălări excesive, putea trăi experiența înălțătoare a iertării și a apropierii de Dumnezeu. Este posibil să fi fost influențat de secta ilegală a hlâstilor, care căutau să ajungă la comuniunea cu Dumnezeu prin dansuri frenetice, cântece și desfrânare, dar chiar și așa, Rasputin nu era membru al sectei și nega orice legătură cu membrii ei. Rasputin propovăduia puterea rugăciunii și a milostivirii, avertizând constant că „dușmanul“ — Diavolul — stătea la pândă, iar învățătura lui esențială era că „iubirea este totul; iubirea te va proteja de un glonț“, cum îi spunea el Alexandrei, care nota cu pasiune vorbele lui înțelepte într-un carnețel. Rasputin nu se ferea să admită: „Dușmanul mă ispitește și pe mine“.

Unic și tipic deopotrivă, Rasputin era o verigă spirituală, în tradiția pelerinilor cuvioși. La cumpăna veacurilor, ascensiunea lui reflecta nu numai entuziasmul epocii pentru mistici și ședințe de spiritism, ci și o decadență febrilă în societate și o profundă dezamăgire față de Biserica Ortodoxă care, nemaifiind acum decât un departament guvernamental, era plină de oportuniști corupți, la fel ca întregul aparat birocratic al statului. Rasputin era doar cea mai recentă întruchipare a unui mare număr de vindecători la modă, adoptați de spirite curioase cum erau „Ciorile“. După ce rătăcise prin țară mulți ani, însurându-se și făcând copii în satul lui, apoi mergând în pelerinaj la Muntele Athos în Grecia, Rasputin sosise la Sankt-Petersburg pentru prima oară în 1903, unde a fost salutat de ierarhii Bisericii, dornici, ca toți ceilalți, să descopere în oceanul de depravare și cinism al societății o sfințenie autentică într-un fiu al solului siberian.

Pentru doamnele din societatea mondenă, măritate cu ofițeri anoști în uniforme cu epoleți aurii, care își împărțeau timpul între programul de instrucție cu soldații și jocurile de

cărți, acest mujic siberian cu barba lui slinoasă și degete neliniștite era palpitant de real. Mai concret, insolența lui exploata sentimentul lor de vinovăție pentru faptul că ele trăiau în palate, în timp ce țăranii mureau de foame. Rasputin era nepretențios, nostim și glumeț, dându-le tuturor porecle, tachinându-i cu povestioare lumești despre cai și împerecheri, în timp ce îi descosea despre viața lor sexuală. Sexualitatea lui animală, ascunsă conjunctural în farmec rustic și prestigiu mistic, era irezistibilă pentru unele persoane: o femeie se lăuda că leșinase în timpul orgasmului cu el. Se spunea că penisul lui avea dimensiuni ecvine, iar (viitorul lui ucigaș) Felix Iusupov susținea că o verucă providențial poziționată explica performanțele lui. Își racola amantele din rândul nenumăratelor admiratoare pe care le avea, multe dintre ele fiind femei distruse, care veneau la el să fie vindecate de diferite forme de „isterie“ și pe care uneori el le seducea, apoi le bătea și le chinuia, atât din agasare, cât și din desfrânare; multe se repezeau la el; își alegea adesea femei și din clasa servitoarelor, posibil pe unele chiar siluindu-le. Dar mai târziu, când a ajuns înstărit și puternic, a întreținut relații cu nenumărate prostituate, însă și cu femei care veneau să se culce cu el în schimbul unor favoruri politice. Soția lui, Praskovia, care îl iubea și îl cunoștea cel mai bine, când l-a prins odată zbenguindu-se cu o fată, ar fi spus: „fiecare trebuie să-și poarte crucea, iar *asta* e crucea lui“. Înțelegea libidoul lui și îl explica mai bine decât oricine: „(Rasputin) poate face ce vrea el; are suficient în el pentru fiecare“.

Uneori, atmosfera amețitoare a păcatului era suficientă: mai târziu, când se vedea zilnic cu prostituate, acestea spuneau că adesea voia doar să se uite la ele și să vorbească. În fond, ispita și refuzul de a o accepta erau esența credinței lui, la fel cum senzualitatea era un element vital al personalității lui. Pe-atunci, ajunsese deja să bea mult și probabil că uneori alcoolul îl făcea să fie impotent. Este posibil ca, așadar, cel mai faimos animal sexual erotoman din istorie — celebrat chiar și în cântece pop — să nu fi fost întotdeauna amantul pe care legenda l-a plăsmuit.

După ce sosise la Sankt-Petersburg, primul său patron spiritual, arhimandritul Feofan, i-a făcut cunoștință cu primul membru al familiei Romanov, Nikolașa, iar acest cavalerist sever, convins de cuviosenia mujicului, l-a prezentat surorilor muntenegrene. Simplitatea de țăran a lui Rasputin era trăsătura lui esențială pentru Nicky și Alix care, rupți de societatea petersburgheză și fără vreun contact cu lumea rurală, tânjeau după autenticitatea lui — „un mujic rus

neaoș“, așa îl descria Nicky. Rasputin era dovada, împlinirea și personificarea viziunii pe care țarul și țarina o aveau despre ei înșiși și sacra lor uniune cu țărănimea. Lascivitatea și desfrânarea lui erau dovadă că era un om din afară, aidoma lui Hristos; repulsia pe care le-o provoca „fariseilor“ din societatea sofisticată demonstra excepționala lui sanctitate. Pentru Nicky și Alix, Rasputin beneficia de un cerc sfânt: cu cât ei îl venerau mai mult, cu atât fariseii îl urau mai mult, ceea ce demonstra cât de sfânt era de fapt. „Ei îl urăsc“, spunea adesea împărăteasa, „fiindcă noi îl iubim.“

Niciodată, Rasputin n-ar fi ajuns poate atât de cunoscut, dacă n-ar fi existat nenorocirea hemofiliei lui Aleksei. Doar el putea opri sângerările băiatului, fie prin vindecare divină sau prin abilitatea lui de a-l liniști pe pacient și, poate la fel de important, de a o mângâia pe mama isterică. Este un fenomen care depășește orice explicație științifică. Treptat, Rasputin a devenit din ce în ce mai important în viața acestor părinți îngrijorați, încrederea lor în acest om fiind de neînțeles pentru Curte și supuși, care nu cunoșteau secretul bolii lui Aleksei. Dar empatia noastră pentru suferința familiei ne-a făcut să neglijăm un aspect la fel de însemnat al influenței lui. Ambii monarhi au afirmat limpede că Rasputin le devenise indispensabil și pentru ei ca persoane — pentru Alexandra, în starea ei mentală care se înrăutățea, și pentru Nicolae, în lupta lui de a juca rolul de țar. Chiar și când Aleksei se simțea bine, ei aveau nevoie de el. Amândoi aveau acel gen de aroganță întâlnit adesea la cei care trăiesc într-o chinuitoare nesiguranță, or Rasputin măgulea fără rușine vanitatea cuplului, în special a Alexandrei, care credea că joacă un rol sacru: „Nimeni nu a cunoscut gloria ca Maica noastră Împărăteasa“, îi scria el.

Dacă Nicolae al II-lea l-ar fi ținut doar ca pe un discret tămăduitor al familiei și dacă Rasputin s-ar fi mulțumit să rămână în acel rol, prezența lui la Curtea imperială tot ar fi provocat un scandal. Chiar și într-o monarhie constituțională, servitorii-confidenți ai reginei Victoria, scoțianul John Brown și indianul Munshi, au provocat indignare. Într-o autocrație, orice persoană apropiată de suveran are putere politică, însă Nicolae nu s-a priceput să-l scoată pe Rasputin de pe făgașul politicii. Promovarea lui Rasputin, în special de către Alix și, mai ales, după 1914, în rolul de consilier pentru toate problemele, a fost ceea ce a contribuit la distrugerea lui și, de asemenea, a protectorilor lui.

Când avea de-a face cu sceptici, cum era Stolîpin, repertoriul lui amatoristic, de precupeț agresiv, cu priviri holbate și ochi rostogoliți în cap, bălmăjeli mormăite și

gesticulații ezoterice, era expus nemilos, în timp ce furia lui răzbunătoare, văzând că aceste trucuri nu reușeau să epateze, scotea în evidență spiritul răutăcios din spatele sincerității lui.

Rasputin era un cabotin înnăscut, așa cum sunt predicatorii evanghelici. Chiar dacă era un personaj nesofisticat, avea totuși o ambiție nemărginită, cu un simț perfid al fluxului puterii și o intuiție instinctivă privind psihologia curtenilor — talente mondene, care nu pot afecta nicidecum evaluarea noastră în privința lui: a fost Rasputin un vindecător autentic sau un șarlatan. Cert este că, peste ani, Rasputin a dobândit statutul de *consilier* personal, religios și politic cu drepturi depline, continuând în același timp să-și sporească puterea prin amenințări și vicleșuguri, fălindu-se cu relațiile lui suspuse, lăudându-se public cu scrisorile lui de la țarină, adunând lacom mite pentru pile și trafic de influență, și seducând, chiar violând, femei. Multe dintre aceste lucruri sunt o consecință a slăbiciunii de care dădeau dovadă țarul și țarina, precum și a nevoii lor avide pentru sprijinul și aprobarea lui Rasputin. În ceea ce-l privește pe Rasputin, explicația vine din vanitatea lui excesivă, dar și din nevoia de a-și asigura propria-i siguranță controlând poliția. Rasputin era un amestec de putere mistică și ambiție lumească, simț practic, intenții decente și egotism nemărginit. Sfaturile lui erau adesea practice și umane — a fost întotdeauna împotriva războiului și a ținut partea minorităților, cum erau evreii —, însă alegerile lui personale au fost în interesul propriei persoane, vădind incompetență și, în ultimă instanță, dovedindu-se dezastruoase pentru regimul țarist.

După ce Rasputin se rugase pentru Aleksei, împăratul i-a scris prim-ministrului, informându-l că „(Rasputin) își dorește enorm să te vadă și să o binecuvânteze pe fiica ta rănită, aducându-i o icoană. Sper din tot sufletul că vei găsi un minut ca să-l primești în această săptămână“. Rasputin l-a vizitat pe Stolîpin și s-a rugat pentru fiica lui. Nu avea niciun trac în prezența marilor oameni.[613]

*

„Ciorile“ profitau de gloria lui Rasputin. „Stana și Milița au venit la cină și toată seara au vorbit despre Grigori“, scria Nicolae. La fel ca toți ceilalți, și „Ciorile“ voiau ceva de la țar. Stana Leuchtenberg voia să divorțeze și să se mărite cu Nikolașa. Acesta, care cu mărinimie își dăruise întregul palat amantei de care se despărțise, i se lăuda lui K.R. că mariajul „nu ar fi fost posibil fără influența lui Philippe de pe cealaltă lume“. Nicky și-a dat acordul. „Autorizația (de căsătorie) nu poate fi considerată decât drept complicitate“, nota K.R.,

„ținând seama de relația apropiată pe care Nikolașa o are cu împăratul, iar Stana — cu tânăra împărăteasă.“ Acest lucru era contrar regulilor familiei, atât de riguros aplicate în alte cazuri, însă Nicky se scuza astfel față de mama lui: „Am atâta nevoie de el“. Nikolașa și Stana s-au căsătorit discret în Crimeea. „Unchiul cel Cumplit“ era atât de fericit, încât părea alt om, numind-o pe Stana „mântuirea mea divină, un dar de la Dumnezeu“.

Exact cum țarul l-a recomandat pe Rasputin prim-ministrului său, la fel și cea mai nouă prietenă a Alexandrei avea nevoie de ajutorul mujicului. Anna Taneeva, douăzeci și unu de ani, cu doisprezece ani mai tânără decât Alexandra, era fiica și nepoata unor directori ai cancelariei private a țarului. Numită domnișoară de onoare la Curte, Anna o îngrijea pe prietena și doamna de onoare a Alexandrei, prințesa Sonia Orbeliani, care murea paralizată în palat, dar până la urmă Anna a ajuns să aibă grijă chiar de împărăteasă. „Sentimentală și mistică“, cu „o minte de copil“, această tânără cu o față bovină și rotundă ca o lună plină, „înaltă, dar trupeșă, cu obraji puhavi și lucioși, neavând niciun pic de farmec“, fără să fie inteligentă, era „extrem de vicleană“. A făcut o pasiune pentru Alexandra, înroșindu-se ca o domnișoară de la pension când o vedea, ceea ce a fost irezistibil pentru împărăteasă, care „nu întreținea prietenii decât cu persoane pe care era sigură că le putea domina“.

Alexandra a invitat-o pe Anna în croaziera lor pe Marea Baltică în 1905: „Dragă Anna, Dumnezeu mi-a trimis o prietenă în persoana ta“. Dornică să o ajute pe stângacea ei protejată, Alexandra i-a aranjat să se mărite cu un marinar rănit la Tsushima, Aleksandr Vîburov. Anna era o combinație schimbătoare de misticism credul, romantism poticnit, narcisism tâmp și exhibiționism fizic: când doctorul Curții, Evgheni Botkin, a tratat-o pentru o durere în gât, Anna a insistat să fie examinată în pielea goală, în timp ce gărzile se plângeau că obișnuia să se dezbrace în fața ferestrei.

Anna nu știa dacă să se mărite, așa că Alexandra a rugat-o pe Milița să i-l prezinte pe Rasputin. Anna a fost uluită. „Am văzut un mujic matur“, cu „niște ochi extraordinari… capabili să se uite până în adâncul minții și al sufletului“. Mariajul putea fi nefericit, i-a spus el, dar trebuia să fie făcut.

Anna s-a măritat cu Vîrubov, dar l-a acuzat de degenerescență sexuală — și a rămas virgină. A divorțat de el, însă a devenit adepta devotată a lui Rasputin, văzând în el un „sfânt care rostea cuvinte inspirate de Ceruri“. Anna a ajuns să fie veriga de legătură dintre Romanovi și Rasputin.

„Joacă un rol din ce în ce mai important în toate“, observa Xenia.

Celălalt musafir peren la Peterhof și în croaziere era „unicul prieten al împăratului“, generalul Aleksandr Orlov[614] (nicio legătură cu Orlov-cel-Gras și clanul lui din timpul Ecaterinei cea Mare), „un ofițer chipeș și un bărbat monden, cu maniere elegante și fermecătoare“, care „le plăcea Majestăților Lor“, spunea Zizi Narîșkina, responsabilă de garderoba imperială. Orlov se purta cu Alexandra ca un legendar cicisbeu, aducându-i buchete de flori și făcându-i complimente. Era singurul ei prieten bărbat. „Recunosc că împărăteasa cocheta un pic cu el“, scria Narîșkina, „și că o asemenea indiscreție din partea unei femei atât de reci și mândre ca ea nu putea să nu atragă atenția multora…“[615]

*

Nicolae și Alexandra au început să-l invite frecvent pe Rasputin la palat[616]: „La 2:30, a venit Grigori și l-am primit împreună cu toți copiii“. Chiar și membrii familiei Romanov aveau nevoie de programări prealabile ca să se vadă cu țarul, însă Rasputin apărea pur și simplu neanunțat. „După ce am băut ceaiul, sus, în camera copiilor“, scria împăratul pe 29 martie 1909, „am stat un pic cu Grigori, care a venit pe neașteptate.“

„Este o bucurie inefabilă pentru noi faptul că Tu, preaiubitul nostru, îi scria împărăteasa lui Rasputin pe 7 februarie 1907, ai fost aici cu noi.“

> Cum am putea noi să-ți mulțumim pentru tot?… Nu-mi doresc decât un lucru — să adorm cu capul pe umărul Tău… Tu ești totul pentru noi. Iartă-mă, tu, învățătorul meu — știu că am păcătuit… Încerc să fiu mai bună, dar nu reușesc… Te iubesc și cred în Tine… Dă-ne, Doamne, bucuria de a ne revedea curând. Te sărut afectuos. Binecuvântează și iartă — sunt Copilul tău.

Mai târziu în acel an, Nicolae a întrebat-o pe sora sa Olga, care avea o căsnicie nefericită cu homosexualul Petru de Oldenburg, dacă nu ar „vrea să vadă un mujic rus neaoș“. În camera copiilor, „Rasputin a intrat înăuntru cu Aleksei, urmați de noi trei (Olga, țarul și țarina), și toți am simțim că eram parcă într-o biserică. (Rasputin) rostea rugăciuni, iar copilul se ruga împreună cu el… intuind desăvârșita lui sinceritate… Toți copiii păreau să-l placă, fiind perfect în largul lor în prezența lui.“

Cu prilejul altei vizite, „m-a cuprins cu brațul de după umeri“ și „a început să mă mângâie pe mână“. Odată, în budoarul mov al lui Alix, Rasputin a întrebat-o direct pe Olga

despre viața ei sexuală: „Dacă îl iubeam pe soțul meu? De ce nu aveam copii?“

Împărăteasa se concentra asupra „scumpului Aleksei“, care era escortat permanent de doi cazaci; pe fiicele ei — cunoscute sub acronimul colectiv „OTMA“, adică Olga, Tatiana, Maria și Anastasia — le trata ca o singură entitate, îmbrăcându-le în haine identice sau, când cele două fiice mai mari au ajuns la vârsta când nu mai puteau să poarte o vestimentație de fetițe, pe perechi: „Perechea Mare“ și „Perechea Mică“. Fetele dormeau câte două în cameră, pe paturi tari, îndurau băi reci în fiecare dimineață, astfel încât au crescut fără „aere de semeție“. Singurul lor lux era cadoul constând dintr-o perlă cu diamante, primit la zilele de naștere, iar fiecare mare ducesă avea parfumul ei Coty preferat. Membrii familiei, în special fetele, erau pasionați de fotografie, făcând mii de poze cu aparatele lor de fotografiat Brownie ca niște cutii. Anastasia a făcut operă de pionierat cu un „selfie“, așezându-se pe un scaun în fața unei oglinzi și ținând aparatul de fotografiat în dreptul taliei.

În timp ce Alexandra și fetele tricotau, „în spatele ei, scoțând splendid în relief părul ei auriu strălucitor“, își amintea Anna, „stătea postat un servitor negru uriaș, îmbrăcat superb în pantaloni roșii, jachetă brodată cu fir de aur și turban alb“. Existau acum doar patru nubieni, dintre care doi erau americani. Preferatul familiei imperiale era Jim Hercules, un fost boxer din Virginia, fiu de sclav, care se ducea acasă în vacanță în fiecare an și venea înapoi cu dulceață de guava, care le plăcea marilor ducese, și un cort indian american, care era montat în camera de joacă a lui Aleksei.

În tot acest răstimp, Alexandra manifesta sfidător aceeași atitudine egocentrică, înregistrându-și minuțios bolile fizice și nervoase, oscilând permanent de la un grup de simptome la altele — sciatică, cefalee, dureri de spate, dureri de picioare, angină, notând gravitatea inimii mărite, cu cifre de la Unu (ușoară“) la Trei (severă).[617] Nicolae suferea de asemenea, spunându-i Annei: „Aș face orice, m-aș duce chiar la închisoare, dacă aș ști că s-ar putea face bine din nou“. Alexandra își petrecea cea mai mare parte din timp stând lungită pe o sofa sau așezată într-un fotoliu rulant, cu care era împinsă peste tot unde trebuia să ajungă. „Se închidea singură în camera ei, nevrând să vadă pe nimeni, nici chiar pe copii“, își amintea Anna. Copiii îi duceau dorul. „Draga mea mămică“, îi scria Tatiana într-o engleză stâlcită. „Sper că nu vei fi astăzi amorțită și să nu poți să vii la cină. Îmi pare atât

de rău întotdeauna când ești amorțită și nu poți să te ridici. Poate am multe greșeli dar te rog să mă ierți.“

„Fetițele“ ei îl venerau pe Rasputin, care era pentru ele ca un duhovnic și un confident. „Dragii mei copilași aurii… Scumpul meu Alekseiușka și fetițele mele, trăiesc cu voi în suflet și adesea îmi amintesc odaia unde am stat noi împreună… Voi veni curând la voi.“ Le învăța că „nu puterea contează, ci credința și iubirea“, dar, la fel ca toți ceilalți, era deosebit de măgulitor cu moștenitorul coroanei, pe care îl numea „Olia“: „Olia va triumfa… fiindcă el nu este un pământean obișnuit; niciodată nu a existat un asemenea țar… Are aceeași privire în ochi ca Petru cel Mare“. Olga i-a povestit lui Rasputin despre prima ei dragoste, un tânăr ofițer: „Este greu fără tine. Nu am pe nimeni cui să-i povestesc ce mă frământă… Uite, acesta e chinul meu. Sunt nebună după Nikolai… Îl iubesc… Îmi vine să mă arunc în brațele lui“. Dar Rasputin o povățuia: „Fii precaută“. Tatiana abia aștepta să se vadă din nou cu el: „Când vii la noi? Fără tine, e așa o plictiseală!“.

„Perluța mea scumpă, …mi-e dor de sufletul tău curat“, îi scria Rasputin Mariei. „Ne vom vedea curând. Multe sărutări.“ Alexandra îi ținea morală Olgăi, fiica ei cea mare: „Ține minte mai presus de toate să fii întotdeauna un bun exemplu pentru cele mici, abia atunci Prietenul nostru va fi mulțumit de tine“.

Nicolae îl aprecia pe Rasputin fiindcă o liniștea pe Alexandra. „Mai bine un Rasputin, decât zece crize de isterie pe zi“, spunea el. Dar era mai mult decât atât. Când Nicky pleca la drum, „Grigori veghează asupra acestei călătorii“, îi scria Alix, „și totul va fi bine“. În felul lui reținut, mai puțin demonstrativ, Nicolae a ajuns în scurt timp să-l considere indispensabil pe Rasputin, ca un fel de preot-psihiatru. „Am supraviețuit doar datorită rugăciunilor lui“, spunea el mai târziu.

Întrucât vizitele lui Rasputin erau înregistrate de securitatea palatului, Anna aranja ca împăratul și împărăteasa să se întâlnească cu el în vila ei, scriindu-i comandantului palatelor: „Preacuviosul a sosit la 2, iar Majestățile Lor doresc să se vadă cu el astăzi și consideră că ar fi mai bine la mine acasă“. Vila Annei, care există și astăzi în afara porților de la Țarskoe Selo, a devenit, așa cum avea să spună mai târziu un ministru, „porticul puterii“. Bunăoară Nicky nota în jurnalul lui: „Am trecut pe la Ania, unde ne-am întâlnit cu Grigori și am stat de vorbă cu el mult timp“.

În această perioadă dinainte să devină faimos, Rasputin era o prezență regulată în însemnările lui Nicolae despre

existența lui de persoană rafinată. În paginile jurnalului, există însemnări despre plimbări, tenis, domino și biliard cu copiii; ceai cu Rasputin și întâlniri cu prim-ministrul. „L-am primit pe Stolîpin. Am cinat împreună pe balcon.“[618]

*

„Dacă ai ști cât de mult am ajuns să-l plac și să-l respect pe Stolîpin“, îi spunea Nicky mamei lui, la 11 octombrie 1906. A doua adunare a Dumei, care s-a constituit pe 20 februarie 1907, era mult mai radicală decât prima, numărând 118 socialiști, ca urmare a deciziei lui Lenin și Martov de a permite participarea partidelor lor. Imediat, Stolîpin și Nicolae au început să ia în calcul dizolvarea ei, „însă e mult prea devreme pentru asta“, îi spunea țarul mamei lui; „trebuie să-i lași să facă o prostie flagrantă… Și atunci poc! Scapi de ei!“ Radicalii cereau confiscarea pământurilor, o măsură pe care nici țarul, nici premierul nu acceptau să o ia în considerare. Pe 6 martie, Stolîpin i-a pus la punct într-un recital de mare virtuozitate. „Asemenea atacuri menite să paralizeze guvernul echivalează cu două cuvinte adresate autorităților — «Mâinile sus!»“ a declarat el. „La aceste două cuvinte, domnilor, guvernul trebuie să răspundă la fel de sec: «Nu ne temem!»“. Până și Nicolae a fost impresionat.

După ce au decis să dizolve Duma, Stolîpin a plănuit o *lovitură de stat* politică pentru a schimba legea electorală. „Am așteptat toată ziua cu nerăbdare o veste de la tine“, îi scria Nicolae lui Stolîpin. „Lucrurile trenează. Duma trebuie dizolvată mâine. Fără amânare. Fără o clipă de ezitare.“

Pe 1 iunie, Stolîpin a cerut Dumei să-i elimine pe extremiști. Când Duma a refuzat, Stolîpin a trecut la acțiune. Pe 3 iunie, poliția a împresurat Palatul Taurida, arestând mulți bolșevici și menșevici. Organizând un nou scrutin, Stolîpin a limitat sufragiul (excluzându-i pe cetățenii neruși), pentru a alege a treia Duma dominată de nobili și oameni de afaceri, în care partidul „Uniunea din 17 octombrie“, cunoscut drept „Octombriști“, care susținea autocrația semiconstituțională, deținea o majoritate. Totuși, vechea comuniune dintre Romanovi și nobilime era de mult timp destrămată: a treia Duma a dăinuit cinci ani, dar o mare parte din opoziție provenea acum din aristocrație. Chiar și acest „parlament al regelui“ l-a sfidat pe Stolîpin.[619]

*

„Uneori, Stolîpin este atât de autoritar, încât mă deranjează“, recunoștea Nicky, „dar nu durează mult și, oricum, este cel mai bun prim-ministru pe care l-am avut.“

Partidele revoluționare erau într-un mare declin. Dacă în 1907 numărul social-democraților fusese de 150 000, în scurt timp nu aveau să mai rămână nici 10 000. Mulți bolșevici au revenit încetișor la o viață normală, și-au găsit un serviciu sau au plecat în exil ca să defăimeze regimul și să instige la revoltă, așa cum s-a întâmplat cu Lenin în Elveția și Austria.[620] Unioniștii de dreapta s-au fărâmițat și ei. Țarul îl admira pe prim-ministru, însă existau deosebiri reale între autocratul moscovit și progresistul conservator. În timp ce cultiva mișcarea de dreapta naționalistă, finanțând în secret ziarele „Uniunii", simultan Stolîpin pregătea reforme mult mai liberale, care contraziceau convingerile cele mai profunde ale lui Nicolae, începând cu obsesia țarului — evreii.

„Nu este anormal să inciți și să înveninezi o rasă de 5 milioane de oameni?" întreba Stolîpin. „În mod evident, este greșit." Tot el reflecta că „da, evreii aruncă bombe", dar dacă „eu aș trăi în asemenea condiții, probabil că și eu aș arunca bombe". Voia să anuleze toate restricțiile care îi vizau, dar în octombrie 1906 a propus o „modestă" îmbunătățire a drepturilor evreiești. Îngrozit, țarul nu a răspuns timp de două luni, însă s-a gândit la chestiunea evreiască „zi și noapte". În cele din urmă, la 10 decembrie, i-a spus lui Stolîpin: „o voce lăuntrică insistă din ce în ce mai mult să nu iau această decizie. Până acum, conștiința nu m-a înșelat niciodată. Intenționez să urmez poruncile ei". Apoi, a enunțat explicit concepția lui despre legătura mistică a țarului cu Dumnezeu: „Inima țarului este în mâinile lui Dumnezeu. Așa stă scris".

Nicolae al II-lea dorea instinctiv ca Rusia să fie din nou o putere internațională, un rol strâns legat de legitimitatea dinastiei Romanov. Atât el, cât și Stolîpin erau de acord că Germania și Austria reprezentau principalele amenințări; Rusia trebuia să manifeste compasiune pentru slavi și să continue efortul de a câștiga controlul asupra Strâmtorilor. Totuși, Stolîpin insista: „Avem nevoie de pace. Un război în următorii câțiva ani ar fi fatal pentru Rusia și dinastie". Orice altceva decât o „politică strict defensivă" ar fi o „nebunie". Dar împăratul continua acum ambiția tradițională a Romanovilor, printr-o mutare care era cât pe ce să ducă la un război european.

După pacea cu Japonia, noul ministru de Externe al Rusiei, liberalul Aleksandr Izvolski, i-a recomandat lui Nicolae al II-lea să adopte o politică de orientare occidentală împotriva Germaniei. Izvolski, propus de Minnie, era „în mod vizibil un încrezut, pășind țanțos pe niște picioare mici cu pantofi

văcsuiți“, scria Harold Nicolson, fiul ambasadorului britanic în Rusia. „Hainele cumpărate de pe Savile Row îi veneau mulate pe trupul dolofan. Purta ac de cravată cu perlă, monoclu, ghetre albe, vestă cu dublură albă; avea fața păstoasă și rotofeie, cu buze bosumflate și moi… și lăsa în urmă un vag miros de violete de Parma.“ Britanicii se temeau de Germania din ce în ce mai mult. Secretarul de stat pentru Afaceri Externe, sir Edward Grey, tatona reacțiile Rusiei. Dar țarul rămânea nepăsător. Edward al VII-lea i-a scris cordial nepotului său și a discutat jovial cu ambasadorul rus. Izvolski pleda pentru ameliorarea relațiilor. Nicky a depășit resentimentele unei inimiciții de cincizeci de ani: gestul avea sens din punct de vedere strategic. În august 1907, Izvolski a negociat tratatele care reglementau conflictele — Persia, Afganistan, Tibet — dintre imperii.[621] Întrucât Rusia era aliată cu Franța, care la rândul ei se bucura de o Antantă Cordială cu Marea Britanie, Izvolski s-a alăturat acestui bloc de puteri, care rivaliza cu Germania, Austria și Italia.[622]

Pe 16 septembrie 1908, Izvolski s-a întâlnit cu ministrul de Externe austriac, baronul Alois von Aehrenthal, la un castel din Moravia, pentru a discuta un acord privind Balcanii, cu scopul de a satisface apetitul ambelor imperii suferinde și să revizuiască Tratatul de la Berlin din 1878. Rusia dorea ca vasele ei de război să poată trece nestingherite prin Strâmtori și, totodată, urmărea să obțină o influență specială asupra Constantinopolului. Începând din 1878, Austria „administrase“ provincia otomană Bosnia, care era populată în principal de sârbi. Aehrenthal dorea să revitalizeze Austria, anexând Bosnia și astfel să intimideze Serbia, care năzuia să cârmuiască nu doar Bosnia, ci și toate regiunile slavilor sudici.

Nicolae al II-lea își dăduse permisiunea pentru acest aranjament, iar când Aehrenthal a fost de acord, țarul s-a arătat „extraordinar de mulțumit“. Această înțelegere diplomatică, prin care în Balcani se creau sfere de influență, ar fi putut, teoretic, să prevină criza din 1914, însă când lucrurile au mers prost, niciun eveniment, până la asasinarea lui Franz Ferdinand, nu a contribuit mai mult la accelerarea războiului mondial. În timp ce Izvolski căuta în continuare să obțină susținere în capitalele străine, Aehrenthal a tras pe sfoară Rusia și, pur și simplu, a anunțat anexarea Bosniei. Serbia a obiectat; șeful statului-major austriac insista pentru război; Germania era gata să sprijine Viena.

Când știrea s-a răspândit, Duma, presa și opinia publică slavofilă l-au atacat pe Izvolski care, cu cinism, îi trădase pe

frații slavi ai Rusiei, și au amenințat cu război contra Austriei. Turbat de furie, Stolîpin l-a criticat vehement pe Izvolski pentru riscul unui război european. Țarul, care aprobase această tranzacție, asculta cu o „rezervă glacială“ și, în mod tipic, pretindea că știa mult mai puțin decât în realitate, însă a fost de acord că tratatul era nul. Izvolski l-a făcut pe Aehrenthal (despre care se spunea că ar fi avut origini evreiești) „evreu împuțit“. Aehrenthal l-a făcut pe Izvolski „maimuțoi hain“. Serbia era dornică să lupte[623], dar țarul a avertizat „că nu merita ca lumea să se lupte din cauza Balcanilor“.

Totuși, Austria și Rusia se pregăteau de război. Pe 1 martie 1909, Germania i-a dat Rusiei un ultimatum: ori accepta anexarea, ori Germania avea să intervină în sprijinul Austriei. Europa era în pragul unui conflict armat. La 6 p.m., pe 6 martie, la Țarskoe Selo, împăratul s-a consultat cu miniștrii săi, însă ministrul de Război, Rediger, a avertizat pe șleau că „Rusia ducea lipsă de soldați, artilerie și fortărețe! Prin urmare, este absolut imposibil să lupte“ cu Austria, darămite și cu Germania. În afară de asta, aliata Rusiei, Franța, nu era încă dispusă să fie atrasă într-o dispută balcanică. Cu amărăciune, țarul a bătut în retragere. „Rolul pe care Germania l-a jucat în această criză este odios și dezgustător“, i-a spus el mamei lui.[624] „Forma și metoda de acțiune a Germaniei — mă refer față de noi — au fost efectiv brutale și noi nu vom uita acest lucru.“ Data viitoare, Rusia avea să fie pregătită să lupte. După acest fiasco, era ceva obligatoriu.[625]

*

Împăratul și criticii lui din Duma aveau în comun cel puțin un lucru: decizia lor fermă de a reînarma Rusia. Armata rămăsese grav afectată după 1905, iar marina de război suferise pierderi mari. Nicolae al II-lea a numit un Consiliu de Apărare a Statului, sub conducerea lui Nikolașa, pentru a elabora o strategie militară, însă vărul cu talie impozantă nu a reușit să concretizeze o asemenea politică, așa că inițial țarul a poruncit construirea unei noi flote. Șeful comisiei de apărare din Duma, Aleksandr Gucikov, un om de o incorectitudine iremediabilă, industriaș și duelist pătimaș, care luptase de partea burilor împotriva britanicilor, a propus ca armata să fie plasată sub supervizarea parlamentului (adică sub controlul lui Gucikov), în loc să rămână sub autoritatea țarului. Stolîpin a sprijinit proiectul de lege, însă un asemenea act legislativ leza puterea împăratului asupra forțelor armate. Nicolae s-a opus prin veto. Stolîpin și-a dat demisia. Țarul a refuzat-o.

„Această este voința mea“, îi scria Nicolae al II-lea lui Stolîpin, pe tonul autentic al unui autocrat înviorat:

> Amintește-ți că trăim în Rusia, nu în străinătate, așa că eu nu voi permite nicio încercare de a te retrage. Bineînțeles, Petersburg și Moscova vor cleveti, însă urletele isterice vor amuți curând. Îți poruncesc să stabilești împreună cu ministrul de Război și ministrul Marinei schimbările necesare privind legile navale militare… Te avertizez că voi respinge categoric orice cerere de demisie venind de la tine sau de la oricine altcineva.

Nicolae al II-lea a obținut ce-a vrut. L-a promovat pe Stolîpin ca ministru al Curții și secretar de stat, însă l-a numit pe omul său, Vladimir Suhomlinov, fost șef al statului-major, ca ministru de Război, cu rolul de a coordona armata sub directa lui supraveghere. Mic de statură, spilcuit, perfid și frivol, Suhomlinov era un curtean destoinic, însă punctul lui vulnerabil era pretențioasa lui soție, Ekaterina Butovici, o cunoscută cântăreață de music-hall, cu treizeci și patru de ani mai tânără decât el și sexy, pasionată de bani și bijuterii. În scurt timp detestat de Duma, pe de o parte, și de Nikolașa pe de altă parte, Suhomlinov era încrezut și corupt, însă mai competent decât părea. Cu sprijinul țarului, Suhomlinov a lansat o uriașă campanie de reînarmare, începând cu Micul Program, imediat după criza bosniacă, urmat de o „reorganizare“ în 1910 și, apoi, lărgind strategia, „Marele Program“ din 1913, totul finanțat de expansiunea economică, grație unor recolte bune și a anilor de investiții străine în construirea de căi ferate: venitul public aproape s-a dublat între 1900 și 1913–1914.[626]

Nikolașa și „Ciorile“ s-au întors acum împotriva lui Rasputin, pe care îl considerau impertinent și nerecunoscător, mai ales că, lucru mai grav, le scăpase de sub control. Când „Ciorile“ i-au cerut socoteală *preacuviosului*, acesta a bătut câmpii atât de arogant despre „importanța misiunii lui“, încât Milița l-a acuzat de erezie. Alexandra îl disprețuia pe Nikolașa, fiindcă „se întorsese împotriva unui om evlavios“. Cât despre Nikolașa, acesta regreta ziua în care îl întâlnise pe mujic: „Poți să-ți imaginezi ce oroare, Rasputin a ajuns la țar prin intermediul meu“.

Dacă țarul a obținut ce voia în privința armatei, Stolîpin în schimb domina acum politica externă, numindu-l ministru pe cumnatul său, Serghei Sazonov. „Pentru reușita Revoluției Ruse“, spunea Stolîpin, „războiul este esențial. Fără război, revoluționarii nu pot face nimic.“

Spre sfârșitul anului 1910[627], Stolîpin a propus ca sistemul adunărilor rurale alese prin vot, *zemstva*, să fie extins și în provinciile polone, însă conservatorii din Consiliul de Stat au

respins legea. Stolîpin i-a înfierat în fața lui Nicolae, spunând că erau niște „reacționari dubioși, mieroși și mincinoși".

Pe 5 martie 1911, decepționat după șase ani de luptă politică și simțind duplicitatea țarului, Stolîpin a demisionat din nou. „Când ai să găsești o altă modalitate de a te retrage, anunță-mă și pe mine", i-a poruncit Nicolae, însă între ei doi existau diferențe fundamentale și personale totodată: țarul considera că încercările lui Stolîpin de a face compromisuri cu parlamentul șubrezeau meterezele tradiționale care păzeau Rusia împotriva revoluției. Stolîpin dorea să creeze o nouă temelie pentru monarhie în rândurile claselor de jos, folosind reforme agrare pentru a întări țărănimea, aplicând măsuri pentru bunăstarea muncitorilor cu scopul de a câștiga adeziunea proletariatului, precum și acceptând unele concesii, pentru a dobândi simpatia polonezilor și a celorlalte naționalități, însă țarul și camarila lui i se opuneau la fiecare pas. Țarul nu-i putea ierta lui Stolîpin celebritatea, și nici insolența: „Crezi că mi-a convenit întotdeauna să citesc în ziare că «Președintele consiliului de miniștri a făcut așa sau așa?»", a explodat el într-una dintre puținele situații când a lăsat să iasă la iveală resentimentele din spatele acelei indiferențe britanice de aristocrat. „Dar eu nu contez? Eu sunt nimeni?"

Stolîpin a numit prețul lui pentru a rămâne în funcție. Țarul trebuia să-i îndepărteze din Sankt-Petersburg pe opozanții lui, să proroge Duma și să impună legea prin decret. Mama a intervenit. L-a chemat pe Nicky, care a plâns de ciudă când Stolîpin a trecut pe lângă el pe culoar, lângă salonul ei. „L-am informat pe fiul meu că doar dumneata ai forța și capacitatea de a salva Rusia", i-a spus împărăteasa mamă. Stolîpin a primit o scrisoare de șaisprezece pagini de la țar: „Nu doresc să-ți îngădui să demisionezi…" Detestând ultimatumul, dar dornic „să te rețin cu orice preț", țarul s-a plecat în fața lui Stolîpin. Dar ideea lui Stolîpin de a guverna prin decret a fost o greșeală.

Rasputin nu mai era un secret. Stolîpin a aflat de la curteni despre frecventele întâlniri ale acestuia cu monarhii, în timp ce Alexandra i-a permis mujicului să-l propună pe noul ober-procurator al Sfântului Sinod. Gucikov, acum președinte al Dumei, a atacat „influențele iresponsabile" de la curte, atrăgându-și ura nepieritoare a lui Alix.[628]

Prim-ministrul și țarul aveau diferende politice mai grave, iar Rasputin era o problemă privind doar menajul imperial. Totuși, Stolîpin, ca monarhist înfocat, a considerat că era de datoria lui să-l avertizeze pe țar în privința destrăbălării

mujicului siberian și a legăturilor lui sectare. A pus să fie urmărit de Ohrana. Când a adus rapoarte despre orgiile lui Rasputin cu prostituate în băile publice, Nicolae a răspuns: „Știu, propovăduiește Sfintele Evanghelii acolo“, spunându-i în cele din urmă prim-ministrului: „Tot ce mi-ai arătat poate să fie adevărat despre Rasputin. Oricum, eu nu pot face nimic în această privință“. Stolîpin i-a povestit fiicei lui că „de fiecare dată când am avut ocazia să-l previn pe țar, am făcut-o. Dar uite ce mi-a spus de curând: «Sunt de acord cu tine, Piotr Arkadievici, dar mai bine zece Rasputini, decât una dintre crizele de isterie ale împărătesei»“. Țarul a sugerat o întâlnire între cei doi.

„Rasputin și-a plimbat ochii spălăciți peste mine“, își amintea Stolîpin. „A bălmăjit niște vorbe misterioase din Scripturi și a făcut mișcări stranii cu mâinile.“ Prim-ministrul a sesizat „marea forță de hipnoză (a lui Rasputin), care producea o impresie puternică“, dar, recăpătându-și stăpânirea de sine, a amenințat „această lepră“ cu condamnarea sa ca sectar, dacă nu părăsea capitala. Rasputin a ieșit vijelios pe ușă. Stolîpin l-a expulzat din Sankt-Petersburg pentru cinci ani, sfidându-l pe țar, care a promis că nu se va mai vedea cu Rasputin, o promisiune însă repede încălcată. Rasputin s-a retras în noua lui casă din Pokrovskoe.

Împărăteasa i-a luat apărarea „Prietenului Nostru“. „Treptat“, remarca Zizi Narîșkina, „oamenii au ajuns să fie judecați de ei potrivit atitudinii pe care o aveau față de Rasputin. Cine îl lăuda era „bun“; cine se lega de el era „rău“ — chiar dacă era vorba despre prim-ministru, în care Alexandra vedea acum un dușman. „Și-a împlinit rolul“, a spus ea mai târziu, pe un ton sinistru, și trebuia „să se retragă în fundal, din moment ce nu mai avea ce să realizeze“.

Bătălia pentru Rasputin s-a dat în budoarele și camerele copiilor din Palatul Aleksandr. Întâi, Rasputin a violat-o pe una dintre adeptele lui mai vechi. Alexandra a trimis-o pe prietena ei mai prostuță, Anna Vîrubova, împreună cu două doamne, în Siberia, ca să investigheze cazul. Firește, n-au descoperit nimic supărător, dar în tren Rasputin nu a putut rezista în fața unei audiențe fascinate: s-a suit în cușetă cu camerista și a pipăit-o, până când aceasta a început să țipe.

Când „Ciorile“ i-au relatat toate astea, Alexandra le-a spus să nu mai pomenească niciodată de Rasputin în fața ei, iar ele au înțeles că, pentru împărătească, părerea lor nu mai conta, Anna fiind acum favorita. Atitudinea lor ostilă s-a accentuat, ducând la o ruptură adâncă. „Familia fusese ca un bloc unit, cu împăratul ca pivot“, nota Missy, însă era „o mare greșeală

să lase ca familia să se destrame… Prea egoiști, prea preocupați în exclusivitate de copiii lor, Nicky și Alix și-au neglijat rudele imperiale, compromițând astfel lealitatea acestora.“

„Ai pomenit de dorința ta de a face un pelerinaj în Țara Sfântă“, i-a spus Nicolae lui Rasputin. „Acum, ar fi un moment potrivit pentru asta“. El avea să suporte cheltuielile călătoriei, pe care „le-ai meritat grație nenumăratelor servicii aduse Coroanei“. Rasputin a petrecut Paștele la Ierusalim și, la întoarcere, a fost repus în drepturi ca favorit.

„După cină“, scria Nicky, „am avut bucuria de a ne vedea cu Grigori, care s-a întors de la Ierusalim și Atena.“ Alexandra ceruse să fie scrisă o carte, *Sfinți ruși care au fost nebuni întru Hristos*, pentru a explica rolul său conform tradiției bisericești. Dar absența lui nu îi calmase pe dușmani: foștii lui susținători din sânul Bisericii, episcopul Ermoghen și nebunul epileptic Mitka Koliaba, l-au ademenit la o întrunire și, țipând ca apucații, l-au prins de penis și au strâns, până și-a mărturisit păcatele. Rasputin s-a dus repede la Nicolae a doua zi și a obținut ca Ermoghen să fie destituit și surghiunit.[629]

*

Stolîpin s-a întors din concediu cu planuri radicale, dar aproape fantastice: intenționa să înființeze noi ministere pentru naționalități, menite să refacă loialitatea minorităților; voia să înlăture „toate restricțiile care îi vizau pe evrei“ și să creeze un sistem de asigurări sociale, pentru a îmbunătăți starea de sănătate a muncitorilor. Avea de gând să meargă la Washington, pentru a făuri o alianță cu statul american.

Este de la sine înțeles că toate aceste măsuri erau de neconceput pentru împărat, Curte și poliție. Pentru a diminua puterea lui Stolîpin, Nicolae plănuia să ia ministerul de Interne (mai puternic în acest straniu sistem politic, decât funcția de premier, deoarece controla securitatea statului) de sub oblăduirea prim-ministrului. În mod uimitor, țarul i-a cerut lui Rasputin să meargă la Nijni Novgorod, ca să „privească în sufletul“ tânărului guvernator, „dezgustător de gras“, Aleksei Hvostov, care putea fi un bun ministru de Interne. Neînțelegând că acest mujic era trimisul secret al lui Nicolae al II-lea, guvernatorul nu a vrut să stea de vorbă cu Rasputin, care a plecat de-acolo totuși cu sentimentul că Hvostov era o creatură pe care o putea folosi.

La sfârșitul lunii august 1911, țarul și familia au călătorit la Kiev pentru dezvelirea unei statui a lui Aleksandru al II-lea. Stolîpin era deja acolo, iar țarul îl invitase și pe Rasputin.

La dezvelirea statuii, Rasputin, uitându-se la țar și la prim-ministru dintr-o parte, a arătat spre trăsura lui Stolîpin: „moartea călătorește cu el!“

Stolîpin părea bolnav și descurajat. Ori se temea de asasinare (ceea ce nu era deloc nerezonabil, din moment ce se spunea că existaseră șaptesprezece tentative deja), ori îi era frică să nu aibă un atac de cord.

Avea motive să fie îngrijorat. Când șeful secției locale a Ohranei, colonelul N. N. Kuliabko, a verificat toate posibilele amenințări, unul dintre agenții dubli, un tânăr revoluționar pe nume Dmitri Bogrov, a avertizat în privința unui complot terorist pentru asasinarea lui Stolîpin, la spectacolul de operă care urma să aibă loc la Teatrul Municipal din Kiev. Interogat de Kuliabko și de Spiridovici, șeful gărzii de corp a țarului, Bogrov s-a oferit să-l identifice pe „asasin“, care locuia la el în apartament, dacă ei îi dădeau un bilet de intrare la eveniment. Omul care răspundea de securitatea vizitei imperiale, generalul Pavel Kurlov, ministru-adjunct de Interne, a aprobat acest plan stupid.

La 1 septembrie, țarul și cele două mari ducese Olga și Tatiana, însoțiți de fiul lui Foxy Ferdinand, prințul moștenitor Boris al Bulgariei, un posibil pretendent pentru fete, au sosit în loja imperială ca să asiste la spectacolul cu opera *Povestea Țarului Saltan* de Rimski-Korsakov. Lojile erau pline cu aristocrați poloni în haine de gală, în timp ce Stolîpin, purtând o uniformă albă, cu epoleți aurii, conform protocolului Curții, stătea cu ceilalți miniștri la câțiva metri distanță, în primele rânduri de la parterul sălii. Polițiștii Kurlov, Kuliabko și Spiridovici îl căutau pe Bogrov, agentul dublu îmbrăcat în frac, căruia îi dăduseră un bilet de intrare. Kuliabko l-a găsit în prima pauză. Bogrov l-a asigurat că „asasinul“ nu plecase încă de la apartament. În a doua pauză, Kuliabko, deja agitat, i-a dat ordin lui Bogrov să se ducă acasă și să stea cu ochii pe musafirul periculos. Dar Bogrov, în loc să plece, a pornit spre fosa orchestrei, în apropierea căreia Stolîpin stătea de vorbă cu Frederiks.

Nicolae, Olga și Tatiana au ieșit din lojă ca să bea un ceai în foaier, exact când, la parterul sălii, tânărul se apropia de prim-ministru. Stolîpin „s-a uitat curios la el, ca și când voia să-l întrebe ce dorea“, dar Bogrov a scos un pistol și a tras de două ori, un glonț lovind mâna ridicată a țintei lui și celălalt glonț lovind medalia „Crucea Sfântului Vladimir“ de pe pieptul lui Stolîpin și, apoi, pătrunzându-i în corp, a atins ficatul. „Orchestra interpreta un intermezzo“, își amintea Zizi Narîșkina, așezată în loja imperială de lângă țar, „când dintr-odată s-a auzit un zgomot metalic“. Nicolae a auzit cele două

pocnete și, crezând „că vreun binoclu căzuse probabil de sus în capul cuiva“, le-a dat la o parte pe fete, care au încercat să-l oprească, și s-a năpustit înapoi în lojă: „exact acolo în fața mea stătea Stolîpin“, scria el. În timp ce niște femei țipau, „am văzut un grup de ofițeri târând pe cineva afară“. Stolîpin „s-a întors încet cu fața spre mine și a făcut semnul crucii cu mâna stângă. Abia atunci, am observat că era foarte palid și avea sânge pe mâneca albă a jachetei“. Sângele se vedea strălucitor pe albul tunicii. Stolîpin a dus mâna la piept, dându-și seama că fusese rănit. Apoi, uitându-se la țar și vorbind spre Frederiks, a spus: „Majestatea Voastră, sunt fericit să mor pentru țar“. Frederiks s-a dus imediat la marginea lojii să-i spună lui Nicolae, care a replicat: „Sper să nu existe niciun motiv să vorbim despre moarte“.

„Mi-e teamă că da“, a spus Frederiks. „Împăratul era livid“, consemna Narîșkina. „Tatiana plângea.“ Mai mulți spectatori îl băteau cu pumnii pe asasin, în timp ce Stolîpin, ajutat de doctorul Botkin, s-a așezat pe un scaun, descheindu-se la haină. A putut să meargă până la ieșirea teatrului, unde s-a suit într-o ambulanță care l-a transportat de urgență la spital, urmat de asasin, pe care poliția îl salvase de furia oamenilor, fiindcă altminteri ar fi fost linșat. Însoțit în continuare de cele două fete șocate, „care au văzut tot“, țarul a rămas în loja lui, „vizibil îndurerat, dar fără să pară speriat“. Membrii distribuției au ieșit pe scenă și, căzând în genunchi, plângând, au cântat imnul național. „Am plecat la unsprezece“, îi povestea Nicky mamei lui. „Poți să-ți imaginezi cu ce emoții.“ Ajuns la palat, Nicky i-a povestit lui Alix ce se întâmplase. Însoțite de guvernanta lor, Sofia Tiutceva, care n-a dormit toată noaptea, Olga „se străduia să pară curajoasă“, în timp ce Tatiana „plângea tot timpul“. Rasputin a venit să se roage cu ele.

„Bietul Stolîpin a suferit enorm în noaptea aceea“, scria Nicolae, „și a trebuit să i se dea morfină.“ Pe 3 septembrie, la Spitalul Maiakovski, soția s-a bucurat văzând că Stolîpin era vorbăreț, însă glonțul continua să rămână fixat lângă ficat. Când țarul a venit în vizită, soția lui Stolîpin nu l-a lăsat să vorbească cu soțul ei, de teamă să nu-l agite. Apoi, s-a instalat septicemia. Pe 5 septembrie, Stolîpin a zis „stingeți lumina“ și a murit. A doua zi dimineață, Nicolae al II-lea s-a rugat lângă patul defunctului, repetând „iartă-mă, iartă-mă!“.

Țarul l-a numit imediat, în locul lui Stolîpin, pe ministrul de Finanțe, Vladimir Kokovțov, un om precaut și spilcuit, care pentru limbuția lui fusese poreclit „Gramofonul“. Când a ieșit la iveală că Bogrov era evreu, „Sutele Negre“ din Kiev au chemat populația la un pogrom. Nicolae a declarat că el

„nu va tolera un pogrom împotriva evreilor sub niciun pretext“. Noul prim-ministru a adus de urgență trupe la Kiev. Împăratul știa că orașul clocotea deja de o furie antisemită pentru un alt motiv.[630]

*

În timp ce se afla la Kiev, procurorul orașului l-a informat pe Nicolae despre o nouă „acuzație de omor ritualic“ lansată împotriva evreilor. Pe 20 martie 1911, cadavrul unui băiat pe nume Andrei Iușcinski fusese descoperit într-o pivniță în afara Kievului. „Sutele Negre“ susțineau că trupul fusese golit de sânge de către ritualiștii evrei. Deși era aproape cert că băiatul fusese ucis din ordinul unei femei dintr-o bandă de răufăcători, autoritățile, atât pentru a încuraja naționalismul contrarevoluționar, cât și pentru a preveni răfuielile antisemite, au arestat pe un cărămidar evreu nevinovat, Mendel Beilis, punându-i în cârcă acea crimă. Chiar dacă nu exista nicio dovadă, iar ritualul în sine era un mit, ministrul Justiției, Ivan Șceglovitov, l-a informat pe țar și i-a cerut procurorului-șef al Kievului să-l condamne pe Beilis.

Acum, procurorul Grigori Ceaplinski i-a raportat împăratului: „Majestatea Voastră, am bucuria să raportez că a fost găsit adevăratul vinovat al uciderii lui Iușcinski. Jidanul Beilis“. Nicolae ar fi trebuit să pună capăt procesului. În schimb, și-a făcut semnul crucii și a aprobat.

*

Nepăsarea și neglijența, dacă nu chiar conspirația deliberată, fuseseră cauza morții acestui mare demnitar al Rusiei țariste. În două zile, ziarele au aflat că Bogrov era un agent al poliției: oare nu cumva Ohrana, la îndemnul camarilei Curții, aranjase asasinarea lui Stolîpin? Țarul a numit o comisie care să investigheze activitatea dezastruoasă a poliției, ieșind astfel la iveală în scurt timp că atât Kurlov, cât și Kuliabko dăduseră dovadă de „o crasă incompetență“. Bogrov a fost spânzurat, însă Nicky a refuzat să-i trimită în judecată pe polițiști. Pe Spiridovici l-a trecut pe linie moartă pentru o vreme, dar în scurt timp l-a iertat.

Stolîpin încercase toate combinațiile posibile pentru a reuși să făurească o coaliție conservatoare care să aibă sprijinul maselor în favoarea autocrației, iar în același timp să poată moderniza Rusia, însă totul dăduse greș. În ridicola incoerență a politicii rusești, unde trebuia să trateze cu ultrareacționari mustăcioși, pe de o parte, și marxiști duri pe de altă parte, Stolîpin și-a făcut dușmani în toate taberele și a pierdut prieteni cu fiecare inovație îndrăzneață pe care a promovat-o. Fiind un om al epocii și al clasei lui sociale,

Stolîpin rămânea la cheremul monarhului care-l numise. Din nou, obstacolul pentru salvarea autocrației a fost autocrația însăși.

Fatalismul care îl caracteriza îi permitea lui Nicolae să funcționeze sub presiuni insuportabile, însă insensibilitatea lui naturală în acest caz este frapantă. Peste patru zile, îi povestea „scumpei mama, cele mai variate impresii, atât vesele, cât și triste“. După ce i-a spus ce se întâmplase cu „bietul Stolîpin“, a vorbit despre „splendida“ paradă militară, „ziua superbă și caldă“, „marea plăcere“ pe care o simțise suindu-se din nou la bordul iahtului și „imaginea cu adevărat extraordinară“ a flotei, adăugând: „Mă odihnesc bine aici și dorm mult“, în timp ce „Alix e obosită și ea — a avut enorm de multe de făcut la Kiev“.

Stolîpin renunțase la dreptul de a trăi: „Cei care l-au hulit pe Dumnezeu în persoana Prietenului Nostru“, i-a spus ea marelui duce Dmitri, „pot să nu mai conteze pe protecția lui divină“. Când o doamnă de onoare s-a întrebat dacă se cuvenea să fie primiți cu fanfară la Sevastopol, atât de repede după uciderea lui Stolîpin, Alexandra s-a răstit: „A fost doar un ministru, iar acesta este împăratul Rusiei“.

Odată ce familia s-a instalat în noul Palat Alb din Livadia[631], țarul și țarina l-au primit pe noul prim-ministru. După dejun, Alexandra l-a chemat pe Kokovțov și, așezată în fotoliul ei cu rotile, i-a ținut o predică stranie. Când Kokovțov a avut cuvinte de laudă pentru Stolîpin, ea a replicat: „Am impresia că îi onorezi prea mult memoria… Crede-mă, nu trebuie să ne pară rău după cei care nu mai sunt… Când un om moare înseamnă că rolul lui s-a încheiat și că îi venise vremea să dispară, din moment ce își împlinise destinul“. Avertizându-l să nu „caute sprijin în partidele politice, fiindcă în Rusia au prea puțină importanță“, țarina a conchis că „Stolîpin a murit ca să facă loc pentru dumneata, or toate astea sunt spre binele Rusiei“.[632]

Pe 3 noiembrie, împăratul a organizat un bal pentru a serba ziua de naștere a Olgăi, care împlinea șaisprezece ani. Pieptănată cu părul strâns într-un coc, marea ducesă și-a făcut debutul în societate, purtând o rochie lungă din tul alb, cu corsaj din dantelă și eșarfă decorativă; a dansat fericită, înconjurată de ofițerii de pe *Standart* și urmărită din priviri de împărăteasă, care nu aflase pe atunci că scrisorile ei secrete adresate lui Rasputin deveniseră de notorietate în Sankt-Petersburg.[633]

*

Rasputin fusese salvat prin providențiala înălțare a lui Stolîpin, dar știa că acest scandal putea să-l distrugă. Ziarele parțial libere musteau de dezvăluiri despre el. „Nu voi tolera niciodată o presă liberă“, se lăudase țarul cândva. „Presa va scrie doar ce vreau eu.“ Dar anul 1905 schimbase toate astea, deși, întrucât cenzura a interzis presei să-l numească explicit pe țăran, s-a folosit eufemismul „Forțe Întunecate“. În timp ce țarul îi îndemna pe miniștri să cenzureze ziarele, împărăteasa-mamă apela la politicieni, cerându-le ajutorul împotriva fiului ei. Pe 12 februarie 1912, Minnie, înlăcrimată, l-a convocat pe Kokovțov și, vorbind cu o revoltătoare lipsă de loialitate, a criticat-o pe Alexandra: „Biata mea noră nu percepe că distruge atât dinastia, cât și pe ea însăși. (Alexandra) crede serios în cuvioșenia unui aventurier. Noi suntem neputincioși“. În aceeași zi, Alexandra i-a ordonat Prietenului Nostru să testeze corectitudinea lui Kokovțov.

„Plănuiesc să plec definitiv“, i-a scris Rasputin acestuia, „și aș vrea să te întâlnesc ca să schimbăm niște gânduri. Spune când.“ Intrând în biroul premierului, Rasputin s-a așezat și l-a fixat în tăcere pe Kokovțov, cu ochii lui adânci și cenușii, „fără să-și întoarcă privirea mult timp, ca și cum își imagina că exercita asupra mea un fel de vrajă hipnotică“.

— Vasăzică trebuie să plec? Lumea clevetește pe seama mea.

— Da, n-ai ce căuta aici, prezența ta este un pericol pentru Suveran.

— Sunt numai minciuni toate. Nu eu insist să merg la Palat. Ei mă cheamă… În regulă, o să plec!

Kokovțov picase testul. I-a spus țarului că Rasputin era „prototipul tipic al vagabondului siberian“, la care Nicolae a mințit că el îl cunoștea prea puțin pe „acel om și nu-l văzuse decât de vreo două-trei ori“. De-atunci, n-au mai discutat niciodată despre Rasputin.

Când s-a întrunit a patra adunare aleasă a Dumei, trupeșul ei președinte, Mihail Rodzianko, un monarhist devotat, era hotărât să ridice probleme lui Rasputin în fața țarului. Minnie l-a chemat la ea. „Să nu faci asta“, i-a zis ea. „Împăratul nu te va crede. Are un suflet atât de pur și nu crede în spiritul răului.“

— Majestatea Voastră, a replicat Rodzianko, este o chestiune care privește dinastia.

— Mergi cu Dumnezeu, i-a spus mama lui Nicky, grăbindu-se să adauge: Dar nu-l răni prea mult.

La audiența acordată de țarul care fuma țigară de la țigară, Rodzianko a cerut să discute despre „*cuviosul* Rasputin și

inadmisibilul fapt al prezenței lui la Curtea Majestății Voastre“.

„Vorbește“, a spus țarul, ținând „capul plecat și privirea întoarsă“.

„Întregul guvern, de la miniștri până la eșaloanele inferioare ale poliției secrete, este mobilizat în scopul ascunderii faptelor acestui aventurier.“ Țarul i-a dat permisiunea să investigheze acuzațiile împotriva lui Rasputin și chiar l-a dus pe Rodzianko să-l cunoască pe țareviciul Aleksei. „M-am prezentat spunându-i că eu sunt cel mai gras și cel mai voinic om din Rusia“, își amintea Rodzianko. Aleksei a râs. Când Rodzianko a revenit cu un raport incriminator, Nicolae a refuzat să-l expulzeze pe Rasputin din Sankt-Petersburg. L-a poreclit pe Rodzianko „Grasul“.

Prietena Alexandrei, prințesa Zinaida Iusupova, unică moștenitoare a celei mai mari averi din Rusia, a încercat să o convingă că parlamentarul Rodzianko era un patriot, dar împărăteasa s-a rățoit la ea: „Știreangul este prea bun pentru indivizi ca Rodzianko“. Așa că, în cele din urmă, Minnie s-a hotărât să vorbească. „Am avut o conversație despre Grigori“, scria Nicky pe 15 februarie 1912. Alix i-a luat apărarea lui Rasputin — „un om excepțional“ — și a înfierat societatea, spunând că erau toți niște „bârfitori perverși“, iar miniștrii niște „lași“.

Faptele reprobabile ale lui Rasputin — și intrigile împotriva lui — au ajuns acum și în camerele copiilor: guvernanta Sofia Tiutceva considera că nu se mai cădea ca Rasputin să vină în vizită la fete, acum când Olga și Tatiana erau adolescente. Părerile ei au apărut în ziare. „Ce se întâmplă în camerele copiilor?“ a întrebat-o împăratul. „Prin urmare, nu crezi în sfințenia lui Grigori? Și ce-ai zice dacă ți-aș spune că în toți acești ani dificili eu am supraviețuit doar datorită rugăciunilor lui?“ Atunci, în unul dintre rarele cazuri de mare sinceritate, Nicolae a dezvăluit adevărul despre relația lui cu Rasputin, completând că „el nu credea în aceste zvonuri, puritatea atrăgând mereu toată murdăria“. Când Tiutceva a argumentat: „Dumneavoastră, Majestatea Voastră, aveți un suflet prea pur“, țarul a răspuns: „Înseamnă atunci când eu sunt dușmanul propriilor mei copii?“ Tiutceva nu a mai reluat niciodată discuția despre Rasputin, însă a răspândit zvonuri și a complotat împotriva Alexandrei. Totuși, și-a păstrat postul de guvernantă încă doi ani.

„Lumea îl urăște pe Rasputin, fiindcă noi îl iubim“, i-a spus Alexandra Annei, adăugând în fața doctorului Botkin: „Sfinții sunt întotdeauna calomniați“.

În 1909, Rasputin arătase scrisorile de la împărăteasă — în care aceasta își declara devotamentul față de mujicul siberian — călugărului nebun Iliodor, care le-a furat și le-a predat unui membru al Dumei, care le-a făcut publice. Noul ministru de Interne, Aleksandr Makarov, a confiscat scrisorile și i le-a returnat țarului, care „a pălit, a scos nervos scrisorile din plic“ și le-a pus în sertarul biroului său. Rasputin avea rostul să ușureze stresul cârmuirii, dar acum îl amplifica. Familia avea rostul să fie un sanctuar pentru Nicolae, când voia să uite de îndatoririle publice. În schimb, acum devenise tortura lui. De data asta, chiar și Alexandra s-a întors împotriva lui Rasputin, care a fost izgonit.[634]

*

În septembrie 1912, Nicolae s-a mutat împreună cu familia la Spała, domeniul lui de vânătoare din provincia polonă. Sărind într-o barcă, Aleksei, acum în vârstă de opt ani, s-a lovit în partea inghinală a abdomenului, care s-a tumefiat. Apoi, pe 2 octombrie, după o plimbare cu trăsura pe un drum cu hârtoape în pădurea de la Spała, Aleksei, cu febră mare și hemoragie în coapsă și abdomen, a căzut la pat. Urletele lui de durere au răsunat în vila de vânătoare timp de unsprezece zile. „Oh, Doamne, îndură-te de mine!“, se ruga el și o implora pe Alexandra: „Mama, ajută-mă!“ Uneori, credea că avea să moară: „Când o să fiu mort, să-mi construiți un mic monument din pietre în pădure“. Odată, văzându-l cât suferea de mult, bietul Nicky nu s-a mai putut stăpâni și s-a „repezit plângând amarnic în biroul lui“. Împăratul „făcea cu rândul împreună cu Alix la căpătâiul lui Aleksei“ — chinul lor ascuns fiind sfâșietor. „Mititelul de el“, îi povestea Nicky lui Minnie, „a suferit cumplit, avea dureri spasmodice, delira“. Pe 6 octombrie, temperatura băiatului a crescut mai mult; avea hemoragie la stomac. Doctorii l-au convins pe împărat să emită buletine medicale despre starea de sănătate a țareviciului, fără să menționeze hemofilia. „Când o să fiu mort, n-o să mă mai doară deloc, așa-i?“ o întreba Aleksei pe Alexandra. Pe 8 octombrie, sub privirile neputincioase ale lui Nicky și Alix, Aleksei a primit ultima împărtășanie. Băiatul era pe moarte.

Alexandra a apelat la Rasputin, care era acasă, în Siberia. A doua zi dimineață, pe 9 octombrie, Alexandra a apărut zâmbind. „Eu nu mai sunt deloc îngrijorată“, a spus ea. „În timpul nopții, am primit o telegramă de la părintele Grigori.“

„Dumnezeu ți-a văzut lacrimile și ți-a auzit rugăciunile“, scria el. „Micuțul nu va muri.“ Lui Aleksei i-a scăzut febra. În două zile, sângerarea se oprise și tumefierea se retrăsese.

Indiferent că era vorba de un miracol sau de consecința faptului că mama copilului se relaxase, ori poate fiindcă boala, ajungând la apogeu, începuse să cedeze, o certitudine se impunea însă: Rasputin era indispensabil.[635]

*

Între timp, Europa era în prag de război. Dornici să se pregătească pentru conflict, în eventualitatea în care ar fi izbucnit, împăratul și membrii Dumei investeau mari sume de bani în forțele armate — așa-numitul „Mare Program". Suhomlinov aplica măsuri de modernizare rapidă, construind noi căi ferate strategice, ceea ce însemna că până în 1917 Rusia putea mobiliza 100 de divizii în optsprezece zile, doar cu trei zile mai încet decât Germania. Prin 1914, Rusia cheltuia mai mult pentru armată decât germanii și aproape la fel de mult pentru marina militară. Generalii germani, urmărind făurirea acestei super-armate ruse, credeau acum că ar fi mai bine să se lupte mai curând, decât să mai aștepte și să constate că rușii erau perfect pregătiți. Totuși, a beneficia de bugete generoase era un lucru, dar a depăși înapoierea la nivel de instruire militară, mentalitate și tehnologie era cu totul altceva. De fapt, erau prevăzuți atât de mulți bani, încât Suhomlinov nu-i putea cheltui în totalitate. La Livadia, prim-ministrul l-a avertizat pe suveran: „Armata voastră, Sire, este într-o stare teribilă", blamându-l pe Suhomlinov.

„Ai perfectă dreptate", a răspuns țarul. „Banii nu vor fi folosiți și armamentul nostru nu va fi îmbunătățit."

Alexandra i-a închis gura lui Kokovțov, după care ministrul Curții a încercat să-i explice: „Țarul", i-a spus Frederiks, „m-a rugat să vă comunic că este nemulțumit de remarcile referitoare la Ministerul de Război". Când amenințările militare din Europa, intensificate de rivalitățile din Balcani și de declinul Imperiului Otoman, au devenit tot mai frecvente, împăratul nu s-a mai putut împotrivi reînarmării: „Dumneata ai întotdeauna dreptate", i-a spus el premierului, „însă eu nu pot refuza finanțarea armatei. Ferească Dumnezeu să nu putem stinge focul din Balcani".[636]

Era de așteptat ca noile state din Balcani să apeleze atât la Rusia, cât și la Austria, însă datorită rupturii de după 1908 le era și mai ușor chiar să jongleze cu cele două imperii, ambele îngrijorate și slăbite. Aceste două puteri se temeau pe bună dreptate de război și sperau să mențină statu-quoul, deși ambele știau că, în ultimă instanță, războiul era esențial în lupta de supraviețuire a celui mai apt. Rusia rămânea foarte suspicioasă față de ambițiile Austriei și cultiva statele slave, pentru a preveni o nouă ofensivă a rivalilor. De data aceasta,

scânteia a venit din Italia, un nou regat, rămas în urmă în cursa imperială și dornic să se redreseze. În octombrie 1909, Nicolae al II-lea și Izvolski vizitaseră Italia și, în schimbul unui sprijin viitor pentru deschiderea Strâmtorilor, fuseseră de acord ca italienii să confiște provinciile otomane din nordul Africii, corespunzând Libiei de azi. În 1911, italienii au atacat Libia, punând în pericol stabilitatea europeană și aducând Balcanii în punctul de fierbere mocnită. Când sultanul a închis temporar Strâmtorile, exporturile rusești s-au blocat și miniștrii țarului au intrat în panică, recomandând cucerirea Strâmtorilor până nu era prea târziu.

Cucerirea Libiei de către Italia a fost pistolul de start pentru război, care a accelerat împărțirea Imperiului Otoman. Slavii agresivi din Balcani, dotați cu noi arme și însuflețiți de un naționalism frenetic, plănuiau să recupereze teritorii de mult pierdute, profitând de vulnerabilitatea otomanilor. Țarul și ministrul de Externe, Sazonov, i-au încurajat și au coordonat crearea Ligii Balcanice, formată din Serbia, Bulgaria, Grecia și Muntenegru, în speranța de a controla acest bloc și de a-l folosi ca o barieră împotriva expansiunii austro-germane spre sud.[637]

Scund, cu o ținută impecabilă și cu ochi oblici, Sazonov era un nobil moscovit respectabil, comparat de un subaltern cu „tipul slavului efeminat, dezinvolt și generos, dar moale și indecis, schimbându-și constant atitudinea, împotrivindu-se oricăror eforturi susținute de a duce un raționament până la capăt.“ Slavofil moderat, dedicat alianței anglo-franceze și în ultimă instanță proiectului de cucerire a Strâmtorilor, Sazonov îmbina un idealism naiv cu o instabilitate emoțională, care îl făceau neadecvat pentru a avea de-a face cu agitatorii iredentiști din Balcani. Spera să călăuzească Liga Balcanică, folosind dreptul de veto al Rusiei, și, dacă se ajungea la război, să poată interveni ca mediator. Un om mai rațional s-ar fi preocupat poate să-i înfrâneze pe slavi și să încheie un acord cu instabila Austrie, însă Sazonov era emotiv și inconsecvent. Străinii au ajuns repede să-l poreclească „Tremurici“. Alexandra mai târziu i-a spus „Găină Udă“ sau, simplu, „Clătită“.

Pe 8 octombrie 1912, regele Nikola al Muntenegrului a declarat război. Cu 1,2 milioane de soldați luptând de o parte și de cealaltă în Primul Război Balcanic, armatele slave au triumfat pe toate fronturile împotriva otomanilor. Sazonov scăpase monstrul din mână. Bulgarii au pornit năvalnic prin Tracia spre Constantinopol. Ce avea să facă Rusia, dacă Bulgaria înhăța Țarigradul? „Foarte bine, n-au decât“, i-a

spus Nicky fratelui kaizerului, Heinrich: pot să-l ocupe, dar doar temporar. „Ocuparea Constantinopolului“, a explicat Sazonov, „poate forța apariția întregii noastre flote în fața capitalei turce.“

Pe coasta Mării Adriatice, Serbia și Muntenegru ocupau Albania, o nouă entitate statală. Temându-se că un port sârbesc ar putea deveni o bază rusească, generalii austrieci au amenințat cu un război împotriva Serbiei, ceea ce a întețit febra războiului în Sankt-Petersburg. În timp ce Sazonov pleda pentru integritatea Albaniei, Nicolae al II-lea, aflat încă la Spała cu Aleksei care era bolnav, primise vizita lui Nikolașa, soțul unei prințese muntenegrene și apărătorul slavilor din Balcani, care l-a încurajat să-i susțină pe sârbi. Austriecii au masat trupe la granița cu Serbia. Europa se clătina pe marginea prăpastiei.

Suhomlinov și țarul au convenit să păstreze 350 000 de recruți sub arme, pentru eventualitatea în care ar fi fost nevoie de ei. Apoi, ministrul de Război a sugerat mobilizarea armatelor la granița cu Austria, nu și la cea cu Germania — deși Austria și Germania se angajaseră să se ajute reciproc. Nepăsător, Suhomlinov plănuia să lanseze această mobilizare parțială și apoi să-și ducă nevasta în vacanță pe Riviera. Țarul a fost de acord.

Între timp, la circa treizeci de kilometri de Constantinopol, Foxy Ferdinand se gândea deja cum avea el să se încoroneze Cezar, comandându-și caleașca imperială și desenându-și singur veșmintele regale bizantine.

La începutul lunii octombrie, în 1912, amiralul Ivan Grigorovici, ministrul Forțelor Navale, a propus protejarea Constantinopolului sau acapararea Strâmtorilor. Constantinopol, spunea Sazonov, ar însemna pentru Rusia „încununarea firească a eforturilor și a sacrificiilor ei de peste două veacuri“, conferind monarhiei un prestigiu menit „să însănătoșească viața noastră pe plan intern“ și să „unească guvernul și societatea“. Rusia plănuia să trimită 5 000 de soldați pentru a-i proteja pe creștinii din Constantinopol, iar apoi întreaga flotă — însă era discutabil dacă marina militară putea să lanseze, totuși, o asemenea operațiune.

Pe 10 noiembrie, Suhomlinov la chemat pe Kokovțov în biroul țarului, la Țarskoe Selo. „Țarul a desfăcut o hartă pe masă și a început să explice calm și clar… Se luase decizia de a face mobilizarea (trupelor)“ la Kiev și la granița cu Austria, adăugând: „Țin să subliniez că nu avem nicio intenție de a face vreun pas contra Germaniei“. Rusia fusese pe punctul de a intra în război, fără ca premierul țării să fi fost informat.

Acesta a avertizat că mobilizarea putea declanșa un război în Europa.

„Nu permit să ne gândim la iminența unui război“, a răspuns țarul, care încă mai credea că era suficient să vrea ceva, ca să se și întâmple așa. „Nu suntem pregătiți.“ Tremurici, care inițiase toate mașinațiile, a început să tremure acum, spunând că „era copleșit de catastrofa care venea“. Țarul a anulat mobilizarea armatei, spunându-i amabil lui Kokovțov: „Eu sunt chiar și mai încântat decât dumneata“. Cu toate acestea, țarul și Suhomlinov au continuat să discute planurile încă o lună. În final, Suhomlinov a primit permisiunea să posteze cavaleria la granița austriacă, dar fără vreo mobilizare parțială a trupelor.

Acum, au venit și vești mai îmbucurătoare: otomanii îi azvârliseră înapoi pe bulgari, însă ceilalți frați greu de controlat ai Rusiei, Serbia și Muntenegru, ocupaseră nordul Albaniei și porturile albaneze de la Marea Adriatică. De data asta, Austria a emis un ultimatum, amenințând cu războiul, dacă ocupanții nu se retrăgeau.

„Voi lupta până la ultima capră și ultimul cartuș“, a amenințat regele Muntenegrului, care avea multe capre, dar puține cartușe. Sazonov a refuzat să-i susțină pe muntenegreni, care până la urmă s-au retras. Adevăratul învingător în război era Foxy Ferdinand, fiindcă Bulgaria ieșise din lupte cu teritoriul aproape dublat, spre furia foștilor lui aliați și a Rusiei. Țarul s-a întors spre un protejat mai de nădejde, care, spera el, nu avea să împingă Rusia într-un război european: Serbia.[638]

*

Aleksei se însănătoșea, însă boala lui prilejuise declanșarea altei crize. Fratele lui Nicolae al II-lea, Mișa, poreclit „Floppy“, fiindcă avea tendința să adoarmă la volan, era îndrăgostit de Natașa Wulfert, „suplă, demnă, mlădioasă și elegantă“, divorțată de două ori, după ce fusese măritată cu un ofițer, împreună cu care avea un fiu. Dar Mișa i-a promis țarului că nu se va căsători niciodată cu ea. Acum, dacă Aleksei murea, însemna că el ar fi din nou moștenitor și nu ar mai avea voie niciodată să se însoare cu Natașa. Scăpând de agenții Ohranei care îl supravegheau, Mișa și Natașa au fugit în Europa și s-au căsătorit la Viena. Țarul s-a înfuriat pe modul în care fratele lui se prevalase de boala lui Aleksei pentru a găsi o scuză, mai ales într-un moment când „toată lumea vorbește despre un război“. „Între el și mine“, spunea țarul, „totul s-a terminat acum, din păcate“, exact când se pregătea să sărbătorească tricentenarul dinastiei.[639]

Pe 21 februarie 1913, douăzeci și una de salve de tun au lansat jubileul: în timp ce Nicolae al II-lea și Alexandra se deplasau cu alai la Palatul de Iarnă la o slujbă religioasă solemnă în Catedrala Maicii Domnului Kazanskaia, Rodzianko, președintele Dumei, l-a găsit pe Rasputin așezat pe locurile rezervate lui. „Am fost invitat aici de persoane mai sus-puse decât tine“, a zis Rasputin, îngenunchind ca să se roage.

„Ajunge cu maimuțărelile astea“, a ripostat Rodzianko. „Dacă nu eliberezi locul, te trag de barbă afară.“[640]

Întâi, țarul și familia imperială au coborât cu vasul pe Volga până la Kostroma, unde Mihail Romanov fusese salutat ca țar al Rusiei. Rasputin era și acolo, așezat pe primul rând în catedrală.

„Pretutindeni, m-au frapat lipsa de entuziasm și asistența prea puțin numeroasă“, observa Kokovțov, dar asta doar până au ajuns la Moscova unde, pe 24 mai, jubileul a început să se desfășoare în toată splendoarea. Mulțimi uriașe (și, firește, Rasputin) îi salutau pe monarhi.

„Acum, se poate vedea cât de lași sunt miniștrii“, i-a spus Alexandra lui Zizi Narîșkina. „Îl asaltează în permanență pe împărat cu amenințări și indicii neliniștitoare privind revoluția, dar aici — așa cum poți vedea singură — n-a fost nevoie decât să ne arătăm oamenilor și imediat le-am câștigat inimile.“ Pentru unul din afară, „țarismul era victorios“, își amintea Lenin, „toate partidele revoluționare erau zdrobite. Descurajarea, demoralizarea, rupturile, dezbinările, dezertările și pornografia au luat locul politicii.“ Printre bolșevicii lui mișunau agenți de poliție. Economia era înfloritoare. Nicolae al II-lea, la fel ca vărul său Willy în Germania, restabilise unele dintre prerogativele puterii monarhice, însă se lupta să umple vidul din miezul găunos. Prințul Meșcerski, vechiul său consilier tainic, l-a sfătuit să-l înlăture pe Kokovțov, la fel cum i-a spus și cel mai influent ministru al său, Aleksandr Krivoșein, un manipulator viclean și fost aliat al lui Stolîpin, care, ca ministru al Agriculturii răspunzător de politicile rurale, era un sfetnic important. Ca un prim pas, Nicolae a ales un nou ministru de Interne, Nikolai Maklakov, un tânăr guvernator viguros și reacționar agresiv. Dar monarhia era ca un tort de nuntă cu o glazură absolut minunată, însă fără nicio umplutură. Adică autocrație fără un autocrat.

În urmă cu un an, când armata trăsese în muncitorii greviști de la minele de aur de pe malul fluviului Lena, în nord-estul Siberiei, omorând 150 de oameni, speranțele

revoluționarilor se reaprinseseră. Au intrat în grevă atunci 300 000 de muncitori. „Gloanțele trase la Lena au spart gheața tăcerii“, scria exaltat Stalin, ales recent în Comitetul Central al bolșevicilor pentru prima oară. „Gheața a fost spartă. (Revoluția) a început.“ Dar nu a fost așa. Maklakov a dezlănțuit Ohrana. Aleksandr Blok, poetul epocii de argint a literaturii ruse, cel care a investigat mai târziu dosarele poliției secrete, spunea despre Ohrana că era „singura instituție care funcționa cum trebuie“ în Rusia țaristă. Ohrana i-a decimat pe bolșevici. „Este o adevărată orgie de arestări, percheziții și razii“, observa Stalin. Lenin, aflat în Cracovia austriacă, era disperat. Revoluția, se gândea el, „s-ar putea să nu se întâmple în timpul vieții noastre“.

Acum, în Moscova, mulțimile păreau să confirme realizările lui Nicolae al II-lea, care erau însă fragile. Într-o scenă surprinsă pe pelicula cinematografică, Nicolae al II-lea și Alexandra merg prin Piața Roșie, înconjurați de mari duci și curteni, toți în veșminte protocolare, cu epoleți și eșarfe de onoare, urmați de Aleksei în uniformă, care, încă prea slăbit după boală pentru a putea păși singur, era purtat în brațe de un cazac de la Curte. „Am auzit limpede oameni exclamând îndurerați, când îl vedeau pe acest biet copil neajutorat“, își amintea prim-ministrul. Mulțimea făcea semnul crucii, binecuvântându-l pe băiat. Atmosfera era umbrită de un presentiment feroce. Poeții, playboy, diletanți și esteți ai epocii de argint — Blok îi numea „copiii anilor groaznici ai Rusiei“ — simțeau venirea apocalipsei și reacționau printr-un carnaval fatalist al unor manifestări hedoniste nesăbuite, dacă nu chiar morbide, căutând esența mântuirii, a artei și a libertății în opiu, satanism și orgasm. Poetul-romancier simbolist Andrei Belîi avertiza: „Mare va fi dihonia, o dihonie cum nu s-a mai pomenit vreodată în lumea aceasta. Galbene hoarde de asiatici… vor înroși câmpurile Europei în oceane de sânge“, în timp ce Petersburgul „se va scufunda“. Pe măsură ce grevele se răspândeau și norii războiului întunecau zările, Blok simțea bubuiturile surde ale unui vulcan:

Și deasupra Rusiei văd un foc întins
Până departe, care mistuie totul.[641]

---

[555] ND, 1, 2, 3 noiembrie 1894. Fața neagră a lui Aleksandru al III-lea: KR, 3 noiembrie 1894. Această relatare a înmormântării se bazează pe King, pp. 325–

342. Prea puțin timp împreună cu Alix: ND, 1, 2, 36, 7 noiembrie 1894. KR despre funeralii: 7 noiembrie.

[556] „Sunt atât de trist că nu pot fi prezent la nunta ta“, îi scria Georgy. „E greu întotdeauna să fii departe de familie și cu atât mai mult să fii singur complet… Întreaga vizită la Livadia mi se pare acum un vis, care a început frumos și s-a sfârșit printr-un cumplit coșmar.“ (*N.a.*)

[557] ND, 8, 9, 14, 15, 17 noiembrie 1894; *LP*, p. 104, ducele de York către regina Victoria, 16 noiembrie 1894: *ibidem*, p. 100 — Georgy către Bicky, 9 noiembrie, absența de la nuntă; *ibid.*, p. 108 — Nicky către Georgy, 19 noiembrie, efortul de a nu izbucni în lacrimi; KR, 15 noiembrie 1894; King, pp. 343–357.

[558] Începe o nouă viață: Nicky către Georgy, 19 noiembrie — *LP*, p. 114; KR, 10 noiembrie 1894, despre faptul că e preferabil să sacrifici un unchi; 14 noiembrie 1894, despre unchii care încearcă să influențeze; Minnie mâhnită; 15 noiembrie 1894, nuntă și sacrificiu: N copleșit de muncă; în biroul lui 18 noiembrie. Nicky „gentil, intimidat de unchii“ lui, ca niște uriași: Maria de România, vol. 2, p. 65. Unchii: Sandro, pp. 155–160 și 194–195. Nu există un secretariat/o cancelarie propriu-zisă: Lieven, *NII*, pp. 11–121. Sigilarea plicurilor/neîncredere în secretari: Mossolov, pp. 10–12.

[559] Fratele mai mare al lui K.R., Nikola, excentricul care o iubise pe curtezana americană Fanny Lear, trăia acum ca un pașă la Tașkent, în noul lui palat plin cu opere de artă, unde a lansat o nouă afacere: propriul său cinematograf, primul din Asia Centrală. Dar nu-și pierduse apetitul sexual. În 1895, când soția lui, Nadia von Dreyer era plecată, Nikola a cumpărat o fată cazacă de șaisprezece ani, cu suma de 100 ruble, care i-a devenit amantă și i-a făcut trei copii. Nadia îl ierta întotdeauna. În 1900, Nikola scria: „Mi-a atras atenția o elevă frumoasă, Valeria Hlemnițkaia“, cu care s-a însurat, însă Nicolae al II-lea a anulat căsătoria. Dintre membrii familiei, doar K.R. avea voie să-l viziteze. (*N.a.*)

[560] ND, 17 ianuarie 1895, vise necugetate. „Tatăl lui nu-i pomenise niciodată despre responsabilitățile care îl așteptau“ și comentariul lui Aleksandru al III-lea către Ianișev: KR, 7 decembrie 1894. Serghei vs. Voronțov despre încoronare și riscul de a demisiona: Narîșkin, p. 146.

[561] Viața cotidiană a lui Nicky, micro-administrație, cal și trăsură pentru Alix: GARF, 553, 1, 6, p. 5, Nicolae al II-lea către Benckendorff, 1896; ouă de Paști, GARF, 553, 1, 6, p. 47, Nicolae al II-lea către Benckendorff, 20 martie 1915. Iubirea, fluierătura: Vîrubova, p. 4: Alexandra către contesa Rantzau, citată, *ibidem*, p. 12; incapabilă să comande prăjituri, *ibidem*, p. 27; Curtea, nubienii negri de gardă la ușă: aceasta se bazează pe cercetările lui Penny Wilson — vezi http://forum.alexanderpalace.org; Joseph T. Fuhrman (ed.), *The Complete Wartime Correspondence of Tsar Nicholas II and the Empress Alexandra* (de aici înainte, F): suntem ca unul, F, p. 41, Alexandra către Nicolae, 17 noiembrie 1914; mulțumiri pentru fericire/viața ca enigmă, F, p. 300, Alexandra către Nicolae, 12 noiembrie 1915; porecle Languroasa etc., F, p. 55, Alexandra către Nicolae, 26 noiembrie 1914; te doresc atât de mult, Madame B, F, p. 447,

Nicolae către Alexandra, 8 aprilie 1916; Oh, Pussy, G, p. 450, Alexandra către Nicolae, 10 aprilie 1916; F, p. 424, te sărut cu tandrețe/timiditatea ta, Alexandra către Nicolae, 26 martie 1916; „spune-i lui boysy că lady“, F, p. 374, Alexandra către Nicolae, 1 februarie 1916; buzele tale dulci, F, p. 373, Alexandra către Nicolae, 13 ianuarie 1916; F, p. 380, fetița sărută, Alexandra către Nicolae, 4 februarie 1916; F, p. 366, „ard de nerăbdare să te văd“, Alexandra către Nicolae, 13 ianuarie 1916; nu aș fi putut să îndur povara fără tine, timiditatea mea, F, p. 339, Nicolae către Alexandra, 31 decembrie 1915; întotdeauna o facem, F, p. 324, Alexandra către Nicolae, 12 decembrie 1915; F, p. 507, Boysy saltă, 16 iunie 1916. Decorațiune interioară: GARF, 553, 1, 6, p. 4, Nicolae al II-lea către Benckendorff, 1895; Alix însărcinată?, KR, 11 decembrie 1894.

[562] ND, 25, 26, 27 noiembrie 1894; 28 septembrie 1895, despre sofaua din camera mov; 1 ianuarie 1806, ceremoniale; 28 martie 1896, sărut de Paști 1600; KR, 14 noiembrie 1896, despre Vladimir vs. Minnie. Pregătirile de încoronare: GARF, 644, 1, 204, pp. 97–98, Serghei către Pavel, 15 aprilie 1894. Serghei vs. Voronțov despre încoronare și amenințare de a-și da demisia: Narîșkin, p. 146. Cufundat în pregătiri, discuția cu Nicolae despre detaliile ceremoniilor de încoronare: GARF, 601, 1, 1340, p. 114, Nicolae către Serghei, nedatat; *LP*, p. 108, Nicky către Georgy, 19 noiembrie 1894; *ibidem*, p. 120, Willy către Nicky, 14 septembrie și 13 octombrie 1894; *ibidem*, p. 124, Nicky către Georgy, 18 decembrie 1895; *ibidem*, p. 130, Ella către Nicky, 20 aprilie 1896; Sandro, p. 195, despre unchi.

[563] Bimbo — Nikolai Mihailovici — era un istoric sarcastic și franc. După ce se îndrăgostise de câteva verișoare primare, cu care nu avea voie să se însoare, a decis să nu se mai căsătorească. El și frații săi Mihailovici îi urau pe Vladimir și pe copiii lui. Fascinat de istorie încă de timpuriu, a început să facă cercetări prin arhive, scriind o biografie a lui Aleksandru I și a soției lui, Elisabeta. Mulțumită lui, au fost publicate numeroase scrisori din corespondența familiei Romanov, iar acest autor a folosit mult din cercetările lui în această carte. (*N.a.*)

[564] Frederiks era un ofițer din regimentul de gardă, de origine finlandeză. Afabil și mustăcios, Frederiks le spunea lui Nicky și Alix „copiii mei“ și țarului „băiete“; era atât de distrat, încât odată l-a confundat pe țar cu un individ care aștepta să fie primit în audiență. Frederiks conducea uriașul aparat al Curții, cu 500 de curteni; suita imperială și anturajul țarului; plus 15 000 de servitori; și 1 300 de birocrați ai ministerului Curții, administrând teatrele imperiale, palatele, cabanele de vânătoare și domeniile țarului. El conducea echipa care se ocupa de existența țarului: adjunctul lui era șeful cancelariei și al secretariatului pentru petiții, Otto Richter, prietenul lui Aleksandru al III-lea, apoi (după 1900) ginerele lui Frederiks, generalul Aleksandr Mossolov; Aleksandr Taneev se ocupa de biroul lui; prințul Aleksandr Dolgoruki, apoi contele Pavel von Benckendorff organizau viața lor cotidiană, ca mari mareșali ai Curții. Contele Vladimir Orlov, poreclit „Orlov-cel-Gras“, conducea cancelaria militară a țarului. Așa cum sugerează numele sub care era cunoscut, Orlov era atât de

corpolent, încât nu putea să stea pe un cal, în timp ce soția lui era șic și suplă, așa că împreună li se spunea „Carne și Oase“. Alexandra avea propria-i cancelarie; cea mai puternică dintre doamnele ei de onoare era severa prințesă Maria Golițîna, care s-a ocupat de garderoba imperială până în 1909, când a murit; după aceea, țarina a numit în funcție o prietenă, Zizi Narîșkina. (*N.a.*)

[565] *Koronaționnîe torjestva*, p. 89; KR, pp. 8, 9, 14, colanul s-a rupt, mai 1895; 18 mai, cadavre văzute de Dmitri, fratele lui KR; 29 mai, îl blamează pe Serghei, fotografie; 29 mai, numirea lui Pahlen și amenințarea lui Serghei; *LP*, pp. 138–139, jurnalul Xeniei, 18, 19 mai; memoriile Olgăi; *ibidem*, pp. 144–145, Nicky către Georgy, 29 iulie 1896; Georgy către Nicky, 5 august 1896; ND, 9, 17, 18 mai 1896; Sandro, pp. 191–194: încoronare, avertizare despre Hodînka, balul de la Montebello. Bijuterie căzută pe jos în timpul ceremoniei, 3 000 de morți, descoperirile lui Pahlen: S. L. Seeger (ed.), Alexander Izvolsky, *Recollections of a Foreign Minister: The Memoirs of Alexander Izvolsky* (în continuare, Izvolsky), pp. 69–70. Alix nu se bucură: Maria de România, vol. 2, pp. 65–79. Încoronare, Zizi devine doamnă de onoare, Hodînka, Serghei vs. Voronțov despre încoronare și amenințarea de a demisiona, căruțe cu cadavre: Narîșkin, pp. 146–150; Hall, pp. 181–182; King, pp. 357–388. Concepția lui Nicky despre țar și Dumnezeu, periculos să te oprești la jumătate de drum/teribila mea responsabilitate în fața Tatălui meu Ceresc: Bing, p. 166, Nicky către Minnie, 20 octombrie 1902. Funcționarii Curții/statistici: King, pp. 97–109.

[566] Pătrundere pașnică, în lb. fr. în text. Se referă la politica unor puteri de a-și exercita influența utilizând mijloace politice, culturale, dar mai ales economice. (*N. red.*)

[567] Cel puțin, țarului îi dădea doar ghionturi. Când le-a tras palme la fund marelui duce Vladimir și regelui Ferdinand al Bulgariei, a provocat incidente diplomatice. (*N.a.*)

[568] Nicky despre familie vs. diplomație națională: *LP*, p. 145, Nicky către Victoria, 10 octombrie 1896. Criza otomană: Geyer, p. 192; Byrnes, p. 131; Witte, pp. 186–187; Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War* (în continuare, McMeekin), p. 144. Politica în Orientul Îndepărtat (1894–1900): Geyer, pp. 187–205; Oye, pp. 5–15; călătoria prin lume, *ibid.*, pp. 15–23; viziunea lui Nicky, *ibid.*, pp. 49–53; Witte, *pénétration pacifique*, *ibid.*, pp. 61–81. Germania: Röhl 1, pp. 749–760, 929–931; Kiaochow, pp. 954–961. Vizita kaizerului: Bing, pp. 128–129, Nicky către Minnie, 23 iulie și 1 august 1897. Cale ferată, Calea Ferată din Estul Chinei și anexarea Port Arthur: Witte, pp. 82–104. Politica orientală: Lobanov-Rostovski, amanta franceză, cărți iudaice: Dominic Lieven, *Russia Rulers unde the Old Regime* (în continuare, *RR*), pp. 198–199. Personalitatea Alexandrei: corespondența cu regina Victoria, citată de Figes, *PT*, pp. 26–28; Maria de România, vol. 2, p. 67. Moartea lui Lobanbov în tren: Narîșkin, p. 152. Puritanismul lui Alix și Hamlet: Beech, vol. 2, p. 119. Vârsta de Argint: Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow*, pp. 349–388.

[569] Despre Kuropatkin, Oye, pp. 86–91; kaizerul și Extremul Orient, *ibidem*, pp. 146–158; Izvolski, p. 70, despre slugărnicia lui Muraviev; Bing, p. 137, Nicky

către Minnie, 18 martie 1898. Witte către Aleksandru al III-lea, despre dominația Rusiei în Asia: Geoffrey Hosking, *Russia and the Russians*, p. 329.

[570] „Dragul de Uhtomski e un tip așa de nostim“, scria Nicky în timpul călătoriei lor prin lume. Neobișnuit de tolerant pentru un nobil rus, adept al budiștilor, dar și al musulmanilor, polonilor și evreilor, Uhtomski era un personaj excentric și simpatic care, deși a rămas creștin, venera budismul. El a fost cel care i-a făcut cunoștință lui Nicolae cu un spițer buriat, Piotr Badmaev, ale cărui poțiuni din plante au ajuns în scurt timp să „anestezieze“ cu aura lor halucinogenă jumătate din societatea mondenă a Petersburgului. Badmaev îl întâlnise pe Witte și îi fusese prezentat lui Aleksandru al III-lea, lăudându-se ulterior că țarul îi fusese naș când se convertise la ortodoxism. Ca traficant de influență și agent de spionaj, a susținut înaintarea rușilor în Orientul Îndepărtat. Acum, l-a cunoscut pe Nicolae. Apoi, Uhtomski i-a făcut cunoștință cu Agvan Dorjiev, un preot budist, trimisul secret al lui Dalai Lama, care cu prilejul mai multor vizite i-a cerut lui Nicolae să protejeze Tibetul împotriva agresiunii britanice. (*N.a.*)

[571] Oye despre Uhtomski, la pp. 42–59; despre Kuropatkin și avertizare către Nicolae, *ibidem*, pp. 86–97; Aleksei Kuropatkin, *Dnevnik ghenerala A. N. Kuroptakina* (în continuare, Kuroptakin), 7 aprilie 1898 și 22 septembrie 1899.

[572] *LP*, p. 172, Georgy către Nicky, 15 iunie 1899; funeraliile lui Georgy — jurnalul Xeniei, 14 iulie 1899; ND, 14 iunie 1899; KR, 14 iunie 1899.

[573] O acțiune politică sau militară care poate declanșa un război (în latină, în text). (*N. red.*)

[574] Oye despre Răscoala Boxerilor, la pp. 159–171; Manciuria, *ibidem*, pp. 172–186; Lamsdorf, *ibidem*, pp. 167; Manciuria, Coreea, comentarii către prințul Heinrich al Prusiei, *ibidem*, pp. 182–185; Bing, *ibid.*, pp. 137–134, Nicky către Minnie despre Port Arthur, 18 martie 1898; Beijing, 11 august 1900; Războiul Burilor, 9 noiembrie 1900; cucerirea Mukdenului, 23 septembrie 1900; Witte, *ibidem*, pp. 107–114 despre setea lui Nicolae al II-lea pentru cuceriri teritoriale, Kuropatkin ocupă Manciuria, frivolitatea lui Kuropatkin, curteanul o vrăjește pe împărătească. Cred în mine însumi: Scrisorile lui Meșcerski, Nicky către Meșcerski, 28 fevruarie 1903; Geyer, pp. 206–212. Sută la sută bizantin, Witte citat de Figes, *PT*, p. 21.

[575] Peste câteva săptămâni, Alix și-a pierdut atitudinea maternă. Pe 9 ianuarie 1901 (22 ianuarie pe stil nou), a murit regina Victoria. Deși i-a scris afectuos unchiului Bertie, acum Edward al VII-lea, Nicky savurase umilirea Angliei în Războiul Burilor. „Le doresc numai succese acestor bieți oameni în acest război nedrept și inegal“, îi spunea țarul mamei lui. Semnându-se „nepotul tău iubitor“, a scris, de asemenea, ca să-l dojenească pe Bertie pentru „războiul de exterminare“ purtat de Anglia, ceea ce, pentru Nicolae al II-lea, reprezenta semnul unei încrederi de sine crescânde. (*N.a.*)

[576] Sora mai mare, Milița, era măritată cu bolnăviciosul Piotr, fiul lui Nizi, comandant suprem al armatei în 1877; sora mai mică, Stana, era măritată cu Gheorghi, duce de Leuchtenberg, care fugise de-acasă cu amanta lui franceză, lăsând-o cu aventurile ei spiritualiste. (*N.a.*)

[577] Boala în Livadia: Witte, pp. 194–195; *LP*, jurnalul Xeniei, 26 octombrie până în 13 noiembrie 1900. Alix, nepotrivită pentru politică: Mossolov, vol. 1, pp. 32–34. Nașterea Anastasiei: ND, 5 iunie 1900; KR, 6 iunie 1900; *LP*, p. 189; moartea reginei Victoria și Nicky către Edward al VII-lea, 22 mai 1901. Vraja Moscovei: *LP*, p. 181, Nicky către Xenia, 5 aprilie 1900. Întâlnirile cu Philippe „Prietenul Nostru“: ND, 10, 11, 13, 17, 19, 20, 21 iulie; *LP*, p. 193, Alix despre domnul P, „o mare mângâiere pentru mine“, 27 august 1900; *ibidem*, p. 194 — ministrul de Interne, raportul poliției despre Philippe; Bing, p. 144: un asemenea extaz, Nicky către Minnie, 5 aprilie 1900. Vîrubova: definirea comuniunii cu Dumnezeu și profeții, dar nu suportă spiritismul și mesele care se mișcă, pp. 67–69; Witte, pp. 195–204: nebunia ocultismului, muntenegrenele o îngrijesc pe Alix, influența lui Philippe. Credința supranaturală a lui Nikolai Nikolaievici (Nikolașa), citat de duhovnicul său Gheorghi Șabelski, în Robinson, p. 14 și cunoscut drept Unchiul cel Groaznic (Diadia Groznîi), *ibidem*, p. 3. Legătura prin extazul religios și relația strânsă dintre surorile din Muntenegru și Aleksandra: Narîșkina, p. 163; profeția doctorului Philippe despre Extremul Orient, *ibidem*, p. 174.

[578] Nicolae al II-lea avea ghinion cu miniștrii de Externe. Giers și Lobanov muriseră deja. Acum, Muraviev, artizanul politicii active față de China, a căzut mort după o ceartă cu Witte, la vârsta de cincizeci și cinci de ani. Noul său ministru de Externe, contele Vladimir Lamsdorf, era un om retras, cu o „figură ciudată…, foarte palid…, parfumat minunat“ și homosexual ascuns. Împăratul l-a poreclit „Madame“. Lamsdorf dezaproba politica orientală, dar era un curtean supus, dintr-o epocă apusă. „Eu nu cer nimic“, scria el în jurnalul lui. „Decideți ce vreți, iar eu îmi voi îndeplini misiunea.“ (*N.a.*)

[579] B. A. Romanov, *Ocherki diplomaticheskoi istorii Russko-Iaponskoi voiny 1895–1907*, pp. 111–112. Oye despre Bezobrazov, la pp. 187–195, și citate despre baionete și tratate, la p. 199. Aventurier fanfaron și smintit, lui Nicky îi plăceau schemele fantastice: Izvolsky, p. 71. Despre ambițiile lui Nicolae al II-lea în Orient: Kuropatkin, 16 februarie 1903; despre Bezobrazov, 24 iulie 1903; Nicolae despre Bezobrazov ca inspirație și corijare a politicii, 19 august 1903; Geyer, pp. 206–219. Politica în Extremul Orient a doctorului Philippe: Narîșkin, p. 174.

[580] Nicolae al II-lea despre Rusia ca moșie — Stăpânul Pământului Rus, în recensământul din 1897: „Hoziain Zemli Russkoy/Hoziaika Zemli Russkoi“: GARF, 601, 1, 2, p. 2, 28 ianuarie 1897. Sipiaghin: Wortman, pp. 350–354; balurile, *ibidem*, pp. 353–354. Sipiaghin și țarul Aleksei, banchete, frivolitate: Izvolski, p. 70. Sipiaghin, „o rană adâncă în inimă“, Nicky simțindu-se puternic: Scrisorile lui Meșcerski, 2 și 5 aprilie 1902, Nicky către Meșcerski; *LP*, p. 200, despre uciderea lui Sipiaghin, Ella către Nicky, 3 aprilie 1902. Limitările poliției și propunerile lui Zubatov, Daly, vol. 1, pp. 124–127; KR, 20, 22, 25 august 1902. Clasa muncitoare din Baku/Stalin și Trotki, citate în Montefiore, *Young Stalin*, pp. 66, 196. Clasa muncitoare, cel mai mare număr de morți în Petersburg, excrement, holeră: Figes, *PT*, pp. 108–113. Noile metode polițienești ale lui Zubatov: Daly, vol. 1, pp. 72–123.

[581] Plehve l-a avansat pe Zubatov în funcția de șef al Ohranei din Sankt-Petersburg. A dezvoltat agenția, de la trei birouri la optsprezece. Asemenea multor membri ai poliției secrete, aparținând noii generații, Plehve fusese și el un tânăr terorist narodnicist, care s-a convertit la monarhism. Maestru al artei conspirației, avea convingerea că agenții dubli trebuiau să fie remunerați, să aibă o ținută îngrijită și preocupări intelectuale, fiind nevoie să fie aproape curtați „ca o iubită cu care întreții relații clandestine. Și ai grijă de ea ca de ochii din cap. O singură neglijență este de ajuns să-i compromiți onoarea“. Zubatov era exact genul de polițist secret, pe care țarul îl considera dezgustător. Plehve îi trimitea lui Nicolae al II-lea, săptămânal, un amplu „raport de informare a țarului“, conținând de la accidente miniere până la informații secrete despre opoziție, însă împăratul se întâlnea doar arareori cu conducătorii agenției Ohrana, împărtășind disprețul tatălui său, care considera că Ohrana era necesară, dar respingătoare, mai ales fiindcă intervenea în comuniunea autentică a țarului cu poporul său. Dar orice conducător rus trebuie să aibă controlul asupra organelor de securitate din țară. (*N.a.*)

[582] GARF, 586, 1, 950, p. 2, NII către Plehve, 7 aprilie 1902; „nu-mi prea place de el... un ticălos arogant și înfumurat“, GARF, 586, 1, 959, p. 9, NII către Plehve, 8 iulie 1902; represiune subită și dură, GARF, 586, 1, 959, p. 11, NII către Plehve, 1 ianuarie 1904. Sandro, p. 199: Pobedonosțev recomandă pe ticălosul de Plehve. Plehve și pogromurile: Ruud, pp. 235–236; Azef și Plehve, *ibidem*, pp. 125–151; prea deștept, *ibid.*, pp. 152–158; Witte, pp. 380–381: Plehve, spirit conducător al politicii antisemite. Plehve către Kireev, despre pericolul iudaic, citat în Lieven, *RR*, p. 343. Plehve schimbându-și convingerile: Aleksandru al III-lea, citat în Zaionchkovsky, pp. 85–86. Plehve îl promovează pe Zubatov la Petersburg: Daly, vol. 1, pp. 124–138; *ibidem*, pp. 138–139, despre pogrom. Lenin și Cernîșevski, citat în Figes, *PT*, p. 131.

[583] Amestecul familiei și imoralitatea unor rude îl înfuriau deja pe Nicky. Acum, l-a exilat la Paris pe unchiul Pavel, care încălcase Legea Familiei. Pavel fusese însurat cu Alexandra a Greciei, cu care avea o fiică. Dar Alexandra a murit aducând pe lume un fiu, Dmitri. Mult mai târziu, Pavel s-a îndrăgostit de Olga Pistohlkors, inițial măritată, dar cu care ulterior s-a căsătorit la Paris, fără permisiunea țarului. „Cu cât ruda care refuză să se supună regulilor familiei ne este mai apropiată, cu atât și pedeapsa se cuvine să fie mai aspră“, i-a spus Nicky mamei lui. „Teamă mi-e că o întreagă colonie de membri ai familiei imperiale ruse se va stabili la Paris, cu nevestele lor semi-legitime și ilegitime. Doamne Dumnezeule, ce vremuri am ajuns să trăim, dacă egoismul nedisimulat poate înăbuși așa orice conștiință, îndatorire și decență firească.“ Copiii lui Pavel, Dmitri și Mariei erau crescuți de Serghei și Ella. (*N.a.*)

[584] *LP*, pp. 202–210: îndepărtarea lui Philippe, Alix către Nicky, 23 iulie 1902, despre avertizarea Ellei, minciuna privind leacurile; scrisoarea Xeniei, 19 august 1902 despre Minnie avertizându-l pe Nicky și 20 august despre gravidie și 31 august 1902 despre autosugestionare; *ibidem*, p. 209 — Nicky către Alix, 1 septembrie 1902, obraznic; Alix către Nicky, 3 septembrie 1902, ochi suavi; *ibidem*, p. 211 — Nicky către Minnie, 20 octombrie 1902; Minnie către Nicky,

23 octombrie 1902, despre căsătoria marelui duce Pavel; Narîșkin, pp. 170–171; Bing, pp. 168–170, Nicky către Minnie, 20 octombrie 1902 (*LP*, p. 211). Despre Mișa: *LP*, p. 227.

[585] „Ultimul bal spectaculos din imperiu“, Sandro, pp. 235–236; King, pp. 405–418.

[586] Pentru a fi corecți cu Nicolae al II-lea, se cuvine să amintim că nu doar Rusia, ci și Marea Britanie, cu orientarea ei liberală, urmărea aventuri nesăbuite în Orient. În aprilie 1903, viceregele Indiei, George Curzon, l-a trimis pe colonelul Francis Younghusband cu o mică armată britanică să cotropească Tibetul — parțial pentru a-i împiedica pe ruși să ajungă primii acolo. Younghusband a masacrat sute, dacă nu mii de tibetani și a cucerit Lhasa pentru scurt timp, impunând un tratat care transforma țara într-un protectorat britanic. Dar China a oferit protecție Tibetului. Anglia s-a trezit într-o situație dificilă și tibetanii au respins tratatul. (*N.a.*)

[587] Daly, vol. 1, pp. 140–148; John Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900–1941* (în continuare, Röhl 2), pp. 176–85: întâlnirea de la Reval. Război util, Kuropatkin, p. 206: război pentru a evita revoluția, 11 decembrie 1903; *ibidem*, p. 85 — Nicolae nu are încredere în miniștri, 28 noiembrie 1903; *ibid.*, p. 115 — țarul are dreptate, înțelege gloria mai bine decât miniștri, 16 februarie 1903; *ibid.*, p. 141 — țarul ar avea mai multă încredere în mine, dacă nu aș fi ministru, asta este adevărat, 4 august 1903.

[588] Sfântul Serafim: *LP*, p. 203, Alexandra către Nicolae, 23 iulie 1902, despre Alexandra poruncindu-i lui Pobedonoșțev să îl canonizeze pe Serafim; ND, 17, 18, 19 iulie 1903. Japonia: Oye, pp. 172–195; Geyer, pp. 187–205; KR, 5 septembrie 1903; Sandro, p. 201: Nicolae îl demite pe Witte care îi spune lui Sandro: „bizantin și oriental sută la sută“; Kuropatkin, armata japoneză — „o glumă“, *ibidem*, pp. 237–238; Helen Rappaport, *Four Sisters: The Lost Lives of the Romanov Grand Duchesses* (în continuare, Rappaport): atitudinea copiilor imperiali față de japonezi, p. 72. Grevele de la Odessa ale lui Plehve, opoziția se mărește, demiterea lui Zubatov: Daly, vol. 1, pp. 140–148. Kuropatkin despre metodele lui Plehve, posibile vărsări de sânge, nemulțumiri, 24 iulie 1903. Război: Sandro îl previne pe Nicolae, *ibidem*, pp. 239–240. Kaizerul încurajează războiul contra Japoniei: Röhl 2, pp. 188–189; întâlnirea de la Wiesbaden, *ibidem*, pp. 264–270.

[589] Măsuri represive: GARF, 586, 1, 950, p. 11, Nicolae al II-lea către Plehve, 1 ianuarie 1904. Revoluția se apropie, vine războiul: Sandro, p. 237. Nicolae al II-lea ca monarh: Lieven, *NII*, p. 106, „de acord cu fiecare“, Pobedonoșțev; *ibidem*, p. 109 — Plehve către Kuropatkin, despre specificul autocrației; *ibidem*, p. 136 — prințesa Sviatopolk-Mirski despre Nicolae al II-lea: cel mai fals om din lume. Witte: sută la sută bizantin — Sandro, p. 201; Witte, pp. 179, 189; Zaionchkovsky, vol. 2, pp. 19–21, jumătate-băiat, jumătate-bărbat; Polovstov, *Dnevnik*, 26 ianuarie 1892; *LP*, p. 67: „Nici nu știi cât de șiret pot să fiu“, Nicky către Alix, 2 iunie 1894; Lieven, *NII*, pp. 28–43; Maria de România — ceață imperială, vol. 2, p. 327.

[590] GARF, 568, 1, 661, 16, Nicolae al II-lea către Alekseev, 3 ianuarie 1904, posibilitatea unei rupturi; *Sbornik dogovorov i diplomaticeskih dokumentov po delam Dalnego Vostoka 1895–1905*, pp. 40–50, Nicolae către Alekseev, 14, 16, 28 ianuarie — lăsând japonezii să debarce în sudul Coreei; *LP*, p. 230, jurnalul Xeniei, 31 martie 1904; Constantine Pleșakov, *The Tsar's Last Armada* (în continuare, Pleșakov), pp. 2–6, 32–34; Richard Connaughton, *Rising Sun and Tumbling Bear* (în continuare, Connaughton). Kaizer: Röhl 2, pp. 264–283. Aleksei și amanta huiduiți la teatru: L. A. Tihomirov, citat în Zaionchkovsky, p. 271; Beech, vol. 1, p. 129.

[591] K.R. era o personalitate contradictorie. Pe de o parte, acest ofițer din regimentul de gardă, înalt, chipeș și de o integritate impecabilă, deținea o mare avere, moștenind Palatul de Marmură și Pavlovsk, printre alte domenii, și era un prieten apropiat de-ai lui Nicky. Însurat cu Mavra (anterior, prințesa Elisabeta de Saxa-Altenburg), era un tată iubitor pentru numeroșii săi copii. Pe de altă parte, K.R. era un poet amator, dramaturg și actor; fusese prieten cu Dostoievski și Ceaikovski, care fusese impresionat de versurile lui, transpunându-le pe muzică. Obișnuia să organizeze reprezentanții cu piesele lui, pentru familia imperială. Însă jurnalele lui sunt cu adevărat capodopera vieții sale: K.R. a interzis să fie citite pentru o perioadă de nouăzeci de ani după moartea lui, iar soția sa, Mavra, glumea adesea întrebându-se ce puteau conține oare. În realitate, jurnalele au fost păstrate în arhive, după Revoluția din 1917, unde au rămas uitate decenii întregi, astfel încât dezvăluirile lor uimitoare nu au ieșit la iveală decât după căderea comunismului. (*N.a.*)

[592] KR păcătuiește, 19 septembrie 1903; „cel mai bun om din Rusia", 19 noiembrie; război permanent cu conștiința mea, 15 decembrie, gânduri rele în biserică, 21 decembrie; viciu secret, 28 decembrie; depravat, 9 ianuarie 1904; înapoi la baia publică de pe Moika, 20 ianuarie; soție frumoasă, 14 ianuarie; predilecție pentru bărbați simpli, 19 aprilie; bântuit de păcat, 21 mai; Serghei și fratele, 23 iunie; așteptând nașterea copilului lui Nicolae și al Alexandrei, 24 iulie; din nou la baia publică, asemenea unei veverițe pe o roată, 26 iulie. KR — nașterea lui Aleksei, 30 iulie; vizitează bebelușul la Petehov, 2 august 1904.

[593] Numirea liberalului Mirski: Daly, vol. 1, pp. 148–151. Minnie imploră cu lacrimi în ochi: Pavel Benckendorff, citat de Lieven, *NII*, p. 134. Despre strategii politice, pericolele unor întoarceri de 180 grade: periculos să te oprești la jumătate de drum/teribila mea responsabilitate în fața Tatălui meu Ceresc: Bing, p. 166, Nicky către Minnie, 20 octombrie 1902. Scrisorile lui Nicky către Milița, citate în Zimin, *Negroes*, pp. 28–31. Aleksei: *LP*, pp. 243–246; ND, 30 iulie 1904; KR, nașterea lui Aleksei, 30 iulie; vizitează pruncul la Peterhof, 2 august 1904. Hemofilia: relatarea lui Roman, fiul lui Piotr și al Militei, este citată în Rappaport, pp. 77–81. Boala familiei engleze: *LP*, p. 228, marea ducesă Xenia, 13 februarie 1904; *ibidem*, p. 239, Alix către Nicky, 15 septembrie 1904; ND, 30 iulie 1904, 8 septembrie 1904; KR, 2 august 1904: Mișa încântat. Despre perspectivele Olgăi: Carolyn Harris, „Succession Prospects of Grand Duchess Olga Nikolaevna", *Canadian Slavonic Papers*,

2012, vol. 53, pp. 61–84. Originile hemofiliei; regina Victoria suferind ca mamă a lui Leopold: Wilson, pp. 30–31, 272, 320.

[594] Figes, *A People's Tragedy*, pp. 168–173; Lieven, *NII*, pp. 104–140; Andrew Verner, *The Crisis of Russian Autocracy*, pp. 100–137; Sandro, pp. 243–248. Lipsă de voință: KR, 18 noiembrie 1903; Pleșakov, pp. 60–89. Ajutorul german pentru flotă: Röhl 2, pp. 285–293.

[595] Decembrie 1904, tulburările stradale se răspândesc: KR, 18 noiembrie, 4, 21, 28, 30 decembrie 1904; Verner, pp. 100–137.

[596] Daly, vol. 1, pp. 150–152; Verner, *Crisis of Russian Autocracy*, pp. 137–167; Lieven, *NII*, pp. 139–140; ND, 8 ianuarie 1905.

[597] Ruud, pp. 158–159; Daly, vol. 1, pp. 154–156; Lieven, *NII*, pp. 140–141; Figes, *PT*, pp. 173–181; ND, 8 ianuarie 1905; KR, 9 ianuarie și 11 ianuarie 1905. Alexandra către prințesa Victoria de Battenberg, 11 ianuarie 1905: Sophie Buxhoeveden, *The Life and Tragedy of Alexandra Feodorovna, Empress of Russia* (în continuare, Buxhoeveden), pp. 108–110; Robert Massie, *Nicholas and Alexandra*, pp. 97–100.

[598] Fost ofițer din regimentul de gardă călare, ultrareacționar și devotat, Trepov era unul dintre cei patru fii ai lui Fiodor Trepov, guvernatorul Sankt-Petersburgului în timpul lui Aleksandru al II-lea, care investigase cazul Fanny Lear, poruncise biciuirea disidenților și fusese rănit cu un glonț tras de o nihilistă. Toți cei patru fii au avut funcții înalte în timpul lui Nicolae al II-lea, iar unul dintre ei a devenit prim-ministru. Deocamdată, Trepov a devenit omul de nădejde al împăratului. (*N.a.*)

[599] Daly, vol. 1, pp. 156–157; *LP*, pp. 245–264; Boris Savinkov, *Memoirs of a Terrorist*; Marie Pavlovna, *Education of a Princess: A Memoir*; mărturia lui Ivan Kaliaev (inclusiv afirmația Ellei că Serghei se retrăsese de teamă să nu fie omorât); marea ducesă Xenia, 4 februarie 1905: totul citat în *LR*, pp. 250–264; KR, 4, 5, 6, 9 februarie 1905; ND, 4 februarie 1905. Răscoala țăranilor: Figes, *PT*, pp. 188–191. Revoluția din Caucaz, Stalin în Chiatura: Montefiore, *Young Stalin*, pp. 132–138.

[600] Tsushima: Pleșakov, pp. 261–279; căderea lui Aleksei, *ibidem*, pp. 311–315; ND, 1 noiembrie 1908. Revoluția se întinde; concesie pentru adunarea legislativă, *ibidem*, pp. 184–188; Lieven, *NII*, pp. 144–146. Sandro: Rusia a luat foc, p. 249; 14 mai 1905, picnic la Gatcina, sosesc veștile despre Tsushima, Nicolae „nu a spus nimic, ca de obicei", *ibidem*, p. 248; KR, 20 iunie 1905; ND, 17 august, 14 septembrie 1905. Witte în America: Witte, pp. 135–161; întâlnire pe *Standart*, 14 septembrie 1905. Puncte de vedere și numirea lui Nikolașa: Robinson, pp. 62–63; ND, 17 august, 14 septembrie 1905. Björkö: Röhl 2, pp. 368–371, 379–380.

[601] Björkö: Röhl 2, pp. 368–371, 379–380.

[602] Romanovii îl exasperau pe Nicolae chiar și în timpul acestei crize. În 1894, Nicky și Alix se logodiseră la nunta lui Ducky (Melita, fiica ducelui de Edinburgh și sora lui Missy) cu fratele lui Alix, Ernst de Hessen. Dar căsnicia lor eșuase, iar Ducky s-a îndrăgostit de Kiril, fiul unchiului Vladimir, care fusese la un pas de moarte când japonezii au scufundat vasul *Petropavlovsk*. La

25 septembrie 1905, Kiril și verișoara lui primară Ducky s-au căsătorit — fără permisiunea țarului. Nicky și Alix erau furioși; Nicky l-a privat pe Kiril de titlul nobiliar și de venitul aferent, la care tatăl lui, unchiul Vladimir, și-a dat demisia din toate funcțiile, azvârlindu-și medaliile pe biroul lui Nicky. „Am îndoieli dacă e bine să pedepsesc public un om într-un moment când masele sunt în general răuvoitoare față de familie“, i-a spus Nicky mamei lui, așa că l-a repus în drepturi pe Kiril. „Uf! Ce zile neplăcute și agasante.“ Vladimir a murit în 1908, însă văduva lui, Miechen, a devenit principala inamică a Alexandrei. „Cât de mult ne-a urât probabil“, reflecta Nicky. (*N.a.*)

[603] ND, 12, 17 octombrie 1905; GARF, 543, 1, 232, pp. 1–4, Trepov către Nicolae, 16 octombrie 1905; GARF, 595, 45, pp. 6–7, Nicolae către Trepov, 16 octombrie. Despre Nikolașa — „Unchiul cel Cumplit“: stupiditate (potrivit lui Minnie), temperament și isterie, uciderea ogarului barzoi, misticism, concepția despre divinitatea țarului: Robinson, pp. 4, 14–16; amante, misticism și Stana, *ibidem*, pp. 51–55; Nikolașa este convocat; Kireev și Mossolov povestiri despre amenințările lui Nikolașa, greșeala lui Nikolașa, *ibidem*, pp. 67–70; Nikolașa dispus să se arunce de la fereastră (relatarea generalului V. M. Bezobrazov, 1916) *ibidem*, p. 290; Chiril, nerușinare: *LP*, pp. 277–278, Nicky către Minnie, 5 octombrie 1905; Bing, pp. 186–188, Nicolae către Minnie, 19 octombrie 1905; *ibidem*, p. 192 — Minnie către Nicky, 1 noiembrie, despre susținerea lui Witte, Trepov conduită admirabilă și Nikolașa soldat în sinea lui. Această relatare se bazează, de asemenea, pe Verner, pp. 225–245. Abraham Ascher, *The Revolution of 1905: Authority Restored* (în continuare: Ascher, 1905), pp. 10–15; Witte, pp. 237–250. Caucaz: Montefiore, *Young Stalin*, pp. 138–153. Atitudinea lui Nicky față de Witte, zile nefaste, cale greșită: Narîșkin, p. 189.

[604] Social-democrații erau divizați în două facțiuni, cu unele suprapuneri de opinii și membri, însă cu metode din ce în ce mai diferite. În 1902, în eseul său *Ce este de făcut?*, Lenin vorbea despre necesitatea unui revoluții care să fie organizată de „câțiva profesioniști, la fel de bine pregătiți și experimentați ca poliția securității imperiale“. La al doilea congres al Partidului, care a avut loc în august 1903 la Londra și Bruxelles, Martov și majoritatea social-democraților au obținut mai multe voturi decât Lenin, care și-a format atunci propria-i Majoritate (bolșevicii), poreclindu-i pe oponenții săi Minoritatea (menșevicii), deoarece câștigase câteva voturi neimportante. Menșevicii erau numeroși la nivelul țării și mai influenți în sovietul din Petersburg. Facțiunile interconectate luptau cot la cot în Moscova și Georgia, însă rivalitatea lor era din ce în ce mai încrâncenată, iar schisma a rămas permanentă. (*N.a.*)

[605] Nicolae al II-lea era preocupat de reputația lui, poruncindu-le lui Witte și miniștrilor săi să returneze orice documente care înregistrau severitatea lui, ceea ce a făcut ca foarte puține dintre acestea să se fi păstrat. În mod repetat, a refuzat să comute pedeapsa cu moartea aplicată teroriștilor, însă atunci când era vorba despre vreo eroare judiciară, considera că rolul lui ca țar era să facă dreptate. În 1908, în seara dinaintea unei execuții, un tânăr aghiotant a fost convins de către logodnica unui condamnat că omul era nevinovat. Curajos,

aghiotantul l-a trezit din somn pe împărat la Peterhof, explicându-i țarului în pijama cazul pe care-l aflase. „Meriți toate laudele pentru felul cum ai procedat“, i-a spus Nicolae. „Slavă Domnului că niciunul dintre noi nu va trebui să aibă mustrări de conștiință.“ Țarul s-a dus în birou și s-a întors cu o telegramă, în care scria: „Amânați execuția. Așteptați noi ordine. Nicolae“. Dându-i aghiotantului telegrama, i-a spus simplu: „Aleargă!“ (*N.a.*)

[606] Witte sub presiune; represiunile lui Durnovo: Verner, pp. 260–280; exemple ale brutalității lui Nicolae, *ibidem*, p. 272; Witte, represiuni, *ibidem*, p. 274–280. Represiuni în Moscova, arestarea sovietului: Witte, pp. 273–284; brutalitatea oamenilor slabi din fire, *ibid.*, pp. 286–292; subminat de Trepov, *ibid.*, p. 315; îl avertizează pe Nicolae, ca o corabie în furtună, *ibid.*, p. 317; Durnovo liberal, energic, competent, aventurile amoroase, scrisorile de dragoste către ambasador, *ibid.*, pp. 321–323; caracterul lui Trepov, *ibid.*, pp. 326–331; pogromuri, Trepov, *ibid.*, p. 327; și campanie antisemită a lui Kommisarov și Racikovski, *ibid.*, p. 331; raportează conspirația, țarul nu intenționează să îl pedepsească pe căpitan, *ibid.*, p. 332. Nicolae despre biciuirea cazacilor: *Stolîpin*, p. 71. Durnovo, represiuni, 15 000 de oameni uciși și răniți: Figes, *PT*, pp. 200–202; Alex Marshall, *Russian General Staff 1860–1917*, despre Alihanov-Avarski/Griazanov, p. 64. Brutalități, Bezobrazov, Orlov și Richter; Ascher, 1905, pp. 333–334. Aprobă brutalitățile lui Orlov etc. în scrisori către Minnie: Bing, p. 194, Nicky către Minnie, 10 noiembrie 1905, Consiliul de Miniștri vorbește mult, dezamăgit de Witte; *ibidem*, p. 195 — Nicky către Minnie, 17 noiembrie, răscoale țărănești, nu sunt suficiente trupe; *ibid.*, p. 196 — Nicky către Minnie, 8 decembrie, aceiași liberali nesăbuiți cer acum acțiuni decisive, armata îl iubește pe Nikolașa și are încredere în el; *ibid.*, p. 202 — Nicky către Minnie, 15 decembrie, Regimentul Semionovski la Moscova ieri, Dubasov în Moscova, Orlov în Livland; *ibid.*, p. 205 — Nicky către Minnie, 22 decembrie, rebeliunea din Moscova a fost zdrobită, Voronțov bolnav; *ibid.*, p. 207 — Nicky către Minnie, 29 decembrie, Dubasov în Moscova; ținuturile baltice, Orlov, Richter treabă bună, la teroare trebuie să răspunzi cu teroare; *ibid.*, p. 210 — Nicky către Minnie, 12 ianuarie 1906, Orlov — splendidă acțiune, Nikolașa — excelentă idee, Meller-Zakomelski Siberia; Durnovo splendid, Trepov indispensabil. Nikolașa plănuiește represiunea și ordonă șefului intendenței să insiste ca Orlov să fie aspru (1 170 de oameni uciși): Robinson, pp. 70–75. „Îmi place“: Lincoln, *In War's Dark Shadow*, p. 319. Nicolae amână o execuție la recomandarea unui aghiotant: Spiridovici, vol. 1, pp. 72–73. Rasputin: Nikolașa îl cunoaște primul pe Rasputin, relatarea prințului Roman Petrovici (fiul Miliței) citată în Robinson, p. 70. Prima întâlnire Nicky/Alix: ND, 1 noiembrie 1905.

[607] Documentul era, de fapt, rezultatul adaptării a două cărți publicate în anii 1860 vizându-l pe Napoleon al III-lea, însă nu se cunoaște încă cine l-a creat. Apărut la cumpăna veacurilor, e posibil ca poliția secretă rusă, poate Racikovski la Paris, să fi comandat redactarea acestui fals literar absurd, dar bine făcut, însă supoziția nu s-a confirmat. Chiar dacă așa a fost, țarul credea totuși în

autenticitatea textului, din moment ce a continuat să-l citească și după ce a abdicat. (*N.a.*)

[608] Bancurile cu evrei și atitudinea lui Nicolae față de evrei (și mai târziu față de cazul Beilis) în Spiridovici, vol. 1, pp. 393–394, vol. 2, pp. 142, 446–447. Alexandra despre evrei; F 115, Alexandra către Nicolae, 13 aprilie 1915; F 242, Alexandra către Nicolae, 17 septembrie 1915, Röhl 1, p. 758, Nicolae către Helmuth von Moltke (1895). Înțelepții Sionului: Ruud, pp. 204–218; Daly, vol. 2, pp. 123–130. Despre Sutele Negre și întâlnirea cu Dubrovin: Witte, p. 192; Mosolov, p. 143. Imitarea evreilor: Bing, p. 30, Nicolae către Minnie, 5 septembrie 1884. Atitudini evreiești, „englezul e jidan“: Witte, p. 190. Ură feroce contre evreilor: Nicolae către KR, în Beech, vol. 2, p. 120. Despre Sutele Negre: Kotkin, *Stalin*, pp. 99–101; Figes, *PT*, p. 197. Recucerirea Caucazului: Montefiore, *Young Stalin*, pp. 152–154.

[609] Dreptul de vot era extins și pivota spre țărănime, care era considerată loială. Monarhul controla în totalitate politica externă și forțele armate, numea miniștrii, putea să convoace și să dizolve Duma, avea drept de veto la legile emise de aceasta și putea guverna prin decret, dacă era necesar. Rezultatul era un sistem hibrid autocratic-parlamentar. Asemenea celuilalt sistem hibrid din Europa, cel din Germania, acesta era dominat de împărat, care putea să redobândească o putere aproape absolută dacă ar fi dorit, însă problema era că delimitarea autorității între monarh, ministere și parlamentari era neclară și se dovedea mai haotică decât fusese înainte. (*N.a.*)

[610] Witte, Nicolae îl urăște: Narîșkin, p. 197. Stolîpin, trecutul lui: *Stolîpin*, vol. 1, p. 33; îi dezarmează pe revoluționari, *ibidem*, p. 60; nervi, *ibid.*, p. 60; MVD, pp. 88–89; legea și Duma, *ibid.*, pp. 100–105. Goremîkin: H. H. Fisher (ed.), V. N. Kokovțov, *Out of my Past: The Memoirs of Count Kokovțov* (în continuare, Kokovțov), pp. 123–129. Despre Goremîkin: Gherasimov citat în Ascher, *Revolution of 1905*, pp. 63–70. Witte și clica evreiască; Bing, p. 221, Nicky către Minnie noiembrie 1906.

[611] Amiralul Dubasov a fost rănit într-o altă tentativă de asasinat. În februarie 1906, în capitala Georgiei, generalul Fiodor Griazanov, care recucerise Tiflis în lupte de stradă violente, a fost ucis de bolșevici, atentatul fiind organizat parțial de tânărul Stalin, în timp ce generalul Alihanov-Avarski, un musulman din Daghestan, care fusese poreclit „Bestia“ după ce recucerise vestul Georgiei și Baku, a fost omorât de dașnaki. Vânați de aceiași teroriști, țarul și membrii familiei sale nu au mai apărut decât arareori în public în următorii șase ani. N-au mai locuit niciodată la Palatul de Iarnă, mărginindu-se la parcurile din Țarskoe Selo și Peterhof, unde erau păziți, prin cercuri concentrice de securitate, de către Garda Imperială, Escorta de Cazaci (sub conducerea comandantului palatului), apoi de 250 de agenți în haine civile, pe care țarul îi numea în glumă „Naturaliștii“ fiindcă se prefăceau că priveau natura, 250 de membri ai „Poliției Imperiale“ în uniformă și, în sfârșit, puternica gardă de corp a țarului, formată din 300 militari sub comanda generalului Aleksandr Spiridovici. Acesta, ca șef al secției Ohranei din Kiev, fusese rănit de un

terorist. Spiridovici a devenit un favorit al familiei. Orlov-cel-Gras îi coordona pe toți. (*N.a.*)

[612] Deschiderea Dumei, *LP*, p. 286, jurnalul Xeniei, 27 aprilie 1906; KR, 27 aprilie 1906; Spiridovici, vol. 1, pp. 59–64. Nikolașa îl propune pe Stolîpin ca premier: Robinson, p. 89. Stolîpin, ministru de Interne și premier; bombe, prima dizolvare a Dumei: *Stolîpin*, pp. 97–182; Bing, pp. 215–217, Nicky către Minnie, 16 și 30 august 1905. Sinucigași cu bombă, 16 000 oficiali omorâți — citat în Kotkin, *Stalin*, p. 104; declinul partidelor, *ibidem*, p. 118; Figes, *PT*, pp. 233–234. Țarul cere execuții imediate, lege marțială, ordinul lui transmis de ministrul de Război, A. F. Rediger, ministrului de Interne, Stolîpin, 1 iulie 1906: RGIA, 1276, 1, 92, p. 11, Rediger către Stolîpin. Alex Marshall, *Russian General Staff 1860–1917*, despre Alihanov-Avarski/Griazanov, p. 63. Opresiunea țaristă: Ascher, 1905, pp. 333–334. Securitatea imperială: King, pp. 110–111; Spiridovici, vol. 1, pp. 271/284–287.

[613] Rasputin: Douglas Smith, *Rasputin: Faith, Power and the Twilight of the Romanovs* (în continuare, „Smith“) despre concepțiile lui Rasputin și citate din pildele lui, pp. 207–215; despre femei și sex și citate din Praskovia, Smith, pp. 381–392; James T. Fuhrman, *Rasputin: The Untold Story* (în continuare, *Rasputin*): trecut și caracter, pp. 15–30; venirea, *ibidem*, pp. 40–48. Un mujic rus: Olga Aleksandrovna, citată în Massie, *Nicholas*, p. 189. Verucă pe penis, orgasmul femeilor: Figes, *PT*, p. 32. Rasputin îl întâlnește întâi pe Nikolașa, apoi le cunoaște pe Ciori: prințul Roman Petrovici, citat în Robinson, p. 71; Vîrubova, pp. 67–70.

[614] Nicolae nu mai era prieten cu Sandro, care îl criticase în timpul războiului și, furios, demisionase din funcția de ministru, când țarul a acceptat ca țara să aibă o constituție; apoi, s-a panicat în timpul revoluției, pregătindu-se să fugă cu iahtul său. După 1905, cuplul imperial a avut relații strânse cu căpitanul iahtului *Standart*, N. P. Sablin. Iahtul imperial, care avea o lungime totală de 128 metri, purta numele primei corăbii a lui Petru cel Mare; dotat cu saloane decorate cu lambriuri de mahon și prevăzut cu tunuri de 47 mm, iahtul a devenit o locuință de vacanță, care oferea condiții de mare siguranță și unde membrii echipajului erau considerați drept membri ai familiei imperiale extinse. (După 1917, iahtul a fost transformat în dragor de mine și a luat parte la lupta de apărare a Leningradului în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, înainte de a fi în cele din urmă scos din uz în 1963.) (*N.a.*)

[615] King, p. 107; Rasputin, pp. 46–48; Vîrubova, vol. 1, p. 67. Orlov: Narîșkin, p. 188.

[616] În același timp, știind că numele „Rasputin“, care semăna în limba rusă cu termenul pentru „destrăbălat“, suna vulgar, Nicolae al II-lea i-a poruncit mareșalului Curții, Pavel Benckendorff, să aranjeze ca numele lui să fie modificat prin adăugarea cuvântului „Novi“, făcând aluzie astfel la noua lui viață și la rolul lui ca „Nou Prieten“, după dispariția lui Philippe. (*N.a.*)

[617] Doctorul Evgheni Botkin, fiul medicului lui Aleksandru al II-lea, i-a prescris Veronal, un barbituric, pentru maladiile ei, dar pentru care ea lua, de asemenea,

opiu, cocaină și morfină. Botkin era criticat pentru că se conforma pretențiilor lui Alix și îi dădea din ce în ce mai multe asemenea opiacee. (*N.a.*)

[618] Alix stând în pat toată ziua: Vîrubova, p. 20; orice, numai să fie sănătoasă, *ibidem*, p. 24; șofează repede, *ibidem*, p. 21; un singur prieten, *ibidem*, p. 33; OTMA — educație, cele două mai mici etc., *ibidem*, pp. 36–37; țarul comandă cinematograf: GARF, 553, 16, p. 32, Nicolae al II-lea către Benckendorff, 13 februarie 1913; Gilliard, p. 28, despre Vîrubova, mistică sentimentală, Alix doar prietenii în care domină. Prietenia Vîrubovei pentru Alix, manie, superstiții mistice: Narîșkin, p. 196. Nicolae a supraviețuit doar datorită rugăciunilor lui: Sofia Tiutceva, citată în Rappaport, p. 162; *Rasputin*, pp. 39–48; scrisorile lui Alix și ale fiicelor către Rasputin, pp. 94–95. Scrisorile lui Rasputin către fetițe și Olia/Aleksei: Smith, pp. 159–160; ND, 18 iulie, 12 octombrie, 9 decembrie 1906; Stolîpin, 27 mai 1907; 6 noiembrie, 27 decembrie 1908, despre vizitele la Anna ca să se vadă cu Rasputin; 4, 29 februarie, 29 martie, 26 aprilie, 15 august 1909; KR, 6 și 10 noiembrie 1906, despre Nikolașa și Stana. Divorțul lui Nikolașa: Robinson, pp. 97–101; Vîrubova, p. 69; *LP*, p. 290, Nicky către Stolîpin, 16 octombrie 1906; *ibidem*, p. 297, Alix către Nicky, 17 iulie 1907; *ibidem*, p. 304, jurnalul Xeniei, 7 septembrie 1908; *ibidem*, p. 306, memoriile Olgăi; *ibidem*, pp. 308–310, Alix către Olga, 1 și 11 ianuarie 1909 despre „fete“ și Prietenul Nostru; Tatiana către Alix, 17 ianuarie 1909; Olga Alexandrovna, *25 Chapters of My Life*, *ibidem*, pp. 98–101; Bing, p. 227, Nicky către Minnie, 22 martie 1907, despre căsătoria lui Nikolașa. Hercules: Zimin, *Negroes*, pp. 409–410 și 415–418, citând pe Vîrubova și Maurice Paléologue. Hercules și Gărzile nubiene: aceasta se bazează pe cercetările lui Penny Wilson — vezi http://forum.alexanderpalace.org. Veronal și alte opiacee: Rappaport, *Ekaterinburg*, pp. 55, 60; singurul lux al fetelor, *ibidem*, pp. 74–76.

[619] *Stolîpin*, pp. 115–149; reforme privind evreii, *ibidem*, pp. 169–172; a doua Duma, *ibid.*, pp. 174–176; lovitura și a treia Duma, *ibid.*, pp. 202–215; Voronțov, Caucaz, *ibid.*, pp. 237–239. Reforme privind evreii: *Krasnîi arhiv*, 1925, nr. 5, p. 13, Nicolae al II-lea către Stolîpin, 10 decembrie 1906. Ura față de evrei: *LP*, p. 340, Nicky către KR, 14 septembrie 1912; Bing, p. 220, Nicky către Minnie, 11 octombrie 1906, îl place și îl respectă pe Stolîpin; *ibid.*, p. 228, 29 martie 1907, despre Duma, „poc! scapi de ei“; Figes, *PT*, pp. 225–228.

[620] Gangsterismul lor tot mai disperat era acum foarte nepopular. Când social-democrații s-au întrunit în Londra la începutul lunii mai, menșevicii au interzis „exproprierile“ (jafurile bancare). Dar la aceeași ședință, Lenin, care disprețuia scrupulele menșevicilor, i-a ordonat lui Stalin să continue jefuirea băncilor pentru a finanța Partidul. „Exproprierile“ au scos la iveală diferențe insurmontabile între cele două facțiuni, care acum au devenit două partide separate. Aceste tâlhării au atins apogeul în Tiflis, pe 26 iunie 1907, când tâlharii bolșevici, organizați de Stalin, au atacat diligența Băncii de Stat și au furat 250 000 de ruble, valorând multe milioane în zilele noastre, și au ucis cincizeci de trecători în haosul cu bombe care s-a declanșat. După aceea, disprețuit în Georgia lui natală, Stalin s-a mutat la Baku. Dar în scurt timp a

fost trădat de niște agenți dubli, fiind arestat și trimis în exil în Siberia, unde avea să-și petreacă majoritatea timpului până în 1917. (*N.a.*)

[621] În mai 1908, Edward al VII-lea și regina Alexandra au fost întâmpinați la Reval de Nicolae al II-lea, familia imperială și Stolîpin, pe iahtul *Standart*. Bertie considera că Nicky era „deplorabil de naiv, imatur și reacționar"; Nicky gândea despre Bertie că era „cel mai periculos intrigant". Dar acum Bertie l-a fermecat pe Nicky și i-a încântat pe marinarii ruși, salutându-i „bună dimineața, copii", pe rusește. Cu toate acestea, îndemnat de prietenii lui evrei, familia Rothschild, Bertie l-a rugat pe Stolîpin să amelioreze drepturile evreilor; și a tachinat-o pe Alix spunându-i că toți copiii ei vorbeau englezește cu un accent scoțian. La dineul țarului, un curtean britanic a găsit-o pe Alix plângând isteric pe punte. Peste un an, Nicky, familia imperială și Stolîpin au plecat în insula Wight pentru o regată, unde Olga și Tatiana au avut favoarea de a face o excursie, bine păzită, la Cowes, pentru cumpărături, prima lor ieșire în public de la Revoluție. (*N.a.*)

[622] Reforme militare: Lieven, *Flame*, pp. 146–148; Norman Stone, *Eastern Front* (în continuare, Stone), pp. 24–26; Robinson, pp. 88–104. Reformele lui Stolîpin: despre reformele pentru evrei și alte reforme (1906–1907): *Stolîpin*, pp. 150–206. Membrii partidului social-democrat: Kotkin, *Stalin*, p. 118; Izvolski: Lieven, *Flame*, pp. 192–197.

[623] Foxy Ferdinand a profitat de criză pentru a se declara „Țar al Bulgariei". Minnie a considerat că gestul lui era de o impertinență uluitoare, iar Nicolae l-a numit „megaloman". Dar a trebuit să recunoască titlul lui Foxy. Prințul Nikola de Muntenegru a cerut aprobarea țarului ca să atace Austria, susținut de fiica lui, Stana, și de Nikolașa. (*N.a.*)

[624] În luna octombrie a acelui an, țarul a rămas fără „unicul său prieten", Aleksandr Orlov, care a murit de tuberculoză la Cairo. Nicolae i-a ridicat un mausoleu, unde Alix depunea adesea flori. (*N.a.*)

[625] *Stolîpin*, pp. 251–260; *ibidem*, p. 279: întâlnirea cu Edward al VII-lea la Reval. Lieven, *Flame*, pp. 148–150, 197–203, 208–224; Geyer, pp. 277–280; Clark, pp. 185–190; Geyer, pp. 276–278; Margaret MacMillan, *The War That Ended Peace: The Road to 1914* (în continuare, MacMillan), pp. 391–422; Stone, pp. 24–26; 11 august 1907, calm pe plan intern, Izvolski, triumful britanic, *Stolîpin*, p. 253; criza din 1908: *ibidem*, pp. 257–259; războiul fatal pentru dinastie, *ibidem*, p. 259; Figes, *PT*, pp. 225–229; Robinson, pp. 88–129. Edward al VII-lea la Reval: *Stolîpin*, p. 279. Reval/Cowes: Mossolov, pp. 210–212; Spiridovici, vol. 1, pp. 170–175; Miranda Carter, *The Three Emperors*, pp. 352–354; Cowes, pp. 374–376; Jane Ridley, *Bertie: The Life of Edward VII*, pp. 398–422; Rappaport, pp. 124–128; King, pp. 426–432. Criza din 1908, întâlnire ministerială importantă: AVPRI, 340, 787, 7, pp. 162–166. Portretul lui Izvolski: Harold Nicolson, *Lord Carnock*, p. 216. Bulgaria, Ferdinand ca țar, Izvolski îl numește pe Aehrenthal „*ce sale Juif*" („acest evreu murdar", în franceză), Nicolae al II-lea spune că este gestul unui megaloman, dar îl acceptă pe Ferdinand ca rege în vizita la Petersburg: *Ferdinand*, pp. 214–234. Minnie indignată de Ferdinand: Bing, Minnie către Nicky 12 martie 1909. Muntenegru

cere război: *Montenegro*, p. 264. Prietenia și moartea generalului A. A. Orlov, 4 octombrie 1908, la Cairo: Spiridovici, vol. 1, pp. 271, 285–286. Aleksandr Orlov, unic rol: Narîșkin, p. 188.

626 Suhomlinov a încercat să demoleze multe fortărețe învechite, să modernizeze artileria, să creeze o armată de rezerviști, care să fie chemați sub arme în caz de război, și să actualizeze graficele de mobilizare. Promovarea sa în funcția de ministru de Război a marcat un declin al postului de șef al statului-major, fiind acum în interesul lui ca deținătorii acestui post să fie niște mediocrități, care să nu-i poată contesta autoritatea. Totuși, nimeni nu avea încredere în el. „Există ceva la generalul Suhomlinov care mă deranjează“, reflecta mai târziu Maurice Paléologue, ambasadorul Franței. „Nu știu mulți oameni care să inspire mai multă neîncredere de la prima vedere.“ Cu siguranță, Suhomlinov nu era un vizionar. Când Sandro a sugerat crearea unei forțe aviatice, Suhomlinov a răspuns, printre hohote de râs: „Jucării de-ale lui Blériot în armata noastră?!“ (*N.a.*)

627 Pe 31 octombrie 1910, Tolstoi, considerat de mulți drept celălalt țar al Rusiei, a plecat subit de la domeniul său, ca să scape de soția lui, Sonia, dar s-a îmbolnăvit în tren și a trebuit să coboare într-o gară îndepărtată. Lumea a urmărit atunci drama înțeleptului muribund. Tolstoi fusese de multă vreme un dușman periculos al țarismului. În 1901, Pobedonosțev organizase excomunicarea lui din Biserică, în timp ce țarul primea scrisori grosolane de la romancier (aduse de vărul lui, Bimbo, care în mod tipic se împrietenise cu Tolstoi), în care acesta îi spunea: „să nu crezi“ că orice entuziasm popular „este o expresie a devoțiunii față de tine… (este) doar o gloată capabilă să se înflăcăreze pentru orice spectacol neobișnuit“. Când Tolstoi a murit pe 7 noiembrie, a fost „un eveniment despre care s-a discutat mult prea mult, în opinia mea“, i-a spus Nicky lui Minnie, „dar din fericire a fost înmormântat în liniște“ la Iasnaia Poliana, domeniu pe care Stolîpin a propus, cu abilitate, să-l cumpere în folosul națiunii. Nicolae s-a opus prin veto acestei idei. (*N.a.*)

628 *Stolîpin*, pp. 327–362; Kokovțov, pp. 263–270; eu nu contez pentru nimic, *ibidem*, p. 282; Rappaport, pp. 149–152: Sofia Tiutceva despre fete la asasinare și vizita lui Rasputin. Stolîpin despre război și revoluție: Serge Sazonov, *Fateful Years, 1909–1916* (în continuare, Sazonov), p. 232. Stolîpin în declin: Figes, *PT*, pp. 226–231. Reformele lui Suhomlinov, război și politică militară, demolarea fortărețelor și formarea unor trupe de rezerviști, Micul și, respectiv, Marele Program, datele economice: Stone, pp. 19–33; Lieven, *Flame*, pp. 225–226. Suhomlinov: V. A. Suhomlinov, *Vospominaniia* (în continuare, Suhomlinov), țelul de a-i elimina pe marii duci, *ibidem*, p. 191; și de a crea o armată egală cu a Germaniei, *ibid.*, p. 210; față de țar am fost în primul rând un servitor, *ibid.*, p. 214, sau tehnician, *ibid.*, p. 233; 25 iulie, țarul calm cu Nikolașa, megalomania lui Nikolașa, atotputernic, *ibid.*, p. 243; Nikolașa arăta ca Ivan cel Groaznic cu crizele lui de furie, *ibid.*, p. 244. Suhomlinov vizitează Livadia (1909), soție frumoasă, îi plac toaletele elegante, detestată de societate: Spiridovici, vol. 1, p. 1385. Incredibilă frivolitate: Kokovțov, pp. 310–335. Râdea de aeroplane: Sandro, p. 264; Geyer, pp. 288–292; MacMillan, pp. 353–

355; William C. Fuller Jr., *Strategy and Power in Russia*, pp. 425–433, William C. Fuller Jr., *The Foe Within*, pp. 45–48; Maurice Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, vol. 1, p. 83. Declinul lui Nikolașa, eșecul reformelor lui: Robinson, pp. 104–108; Ciorile, scandal cu Rasputin (memoriile prințului Roman Petrovici: Roman Petrovich Romanov, *Am Hof des Letzten Zaren*), p. 108; Alexandra despre Nikolașa vs. omul evlavios și regretul lui Nikolașa (memoriile protoiereului său din Primul Război Mondial, G. Șavelski), pp. 108–109. Moartea lui Tolstoi: Bing, p. 260, Nicolae către Minnie, 11 noiembrie 1910; Bartlett, *Tolstoy*, pp. 386–387, 412–419.

629 Rasputin vs. Stolîpin și conducătorii bisericii: *Rasputin*, pp. 49–85. Stolîpin către fiica Maria Bok, în Smith, p. 151. Cine îl lăuda era bun: Narîșkin, pp. 196–197; Suhomlinov, pp. 191–193, manevre, om rău, om slab. Stolîpin, crize ulterioare, legi navale militare, criza reformelor: *Stolîpin*, pp. 250–326. Țarul respinge demisia lui Stolîpin, se opune prin veto legii navale: GARF, 601, 1, 1125, pp. 4–5, Nicolae al II-lea către Stolîpin, 24 aprilie 1909.

630 Asasinarea lui Stolîpin: *Stolîpin*, pp. 363–388. Sfârșitul lui Stolîpin, nicio petrecere: Figes, *PT*, pp. 230–231. Stolîpin descurajat, programul țarului, împușcăturile, numirea ca premier: Kokovțov, pp. 271–278; *Rasputin*, pp. 87–91; Bing, pp. 264–267, Nicky către Minnie, 1 septembrie 1911; Rappaport, pp. 149–151, citind-o pe Sofia Tiutceva, Ruud, pp. 173–200; *LP*, p. 331, M. P. Bok, fiica lui Stolîpin; Narîșkin, p. 199. Greșeala discordiei în familie: Maria de România, vol. 2, p. 223.

631 Acesta înlocuise vechile palate de lemn din vremea lui Aleksandru al II-lea și continua să fie scena vizitelor anuale ale emirilor exotici din Buhara și ale hanilor din Hiva, care le aduceau copiilor multe daruri. La începutul anului 1945, aici a avut loc conferința din Crimeea, la care au participat Stalin, Churchill și Roosevelt. Franklin D. Roosevelt a locuit chiar în palat, dormind în budoarul împărătesei; Churchill, la Palatul Voronțov; Stalin, la Palatul Iusupov. (*N.a.*)

632 Beilis, Kokovțov, moartea lui Stolîpin, o mare pierdere: *Stolîpin*, pp. 363–388; Kokovțov, pp. 271–278; nu Hvostov, pp. 276 și 292; nouă conversație a premierului cu Alexandra despre Stolîpin și soartă, p. 282; *Rasputin*, pp. 87–91; Bing, pp. 264–267, Nicky către Minnie, 1 septembrie 1911; Rappaport, pp. 149–151, citând pe Sofia Tiutceva; Ruud, pp. 173–299; *LP*, p. 331, M. P. Bok, fiica lui Stolîpin; Narîșkin, p. 199. Cazul Mendel Beilis, Ceaplinski raportează în Kiev, lege antievreiască referitoare la comerț în Siberia: Levin, pp. 116–124.

633 Balul Olgăi: Rappaport, pp. 156–157; Vîrubova, p. 22.

634 Kokovțov, pp. 291–300. Criza Rasputin: M. V. Rodzianko, *The Reign of Rasputin* (în continuare, Rodzianko), pp. 36–39, audiența la Minnie; *ibidem*, pp. 40–57, audiența la țar și relatarea Iusupovei despre dorința Alexandrei de a spânzura (opozanți); *LP*, p. 337, memoriile lui Rodzianko; jurnalul Xeniei, 25 ianuarie, 16 februarie, 16 martie 1912, despre discuții cu Minnie, Xenia, Iusupova; ND, 15 februarie 1912; Vîrubova, p. 30. Tiutceva mustrată sever. Mai bine un Rasputin decât zece crize de isterie: Nicolae, citat în Figes, *PT*, p.

33. Borodino: *LP*, p. 340, Nicky către KR, 14 septembrie 1912; King, pp. 316–317; Wortman, pp. 379–382.

[635] Boala lui Aleksei în cuvintele lui Nicolae: Bing, p. 276, Nicky către Minnie, 20 octombrie 1912. Boala lui Aleksei: Vîrubova, pp. 42–43, construiți-mi un monument, Nicky se năpustește afară, mesajul lui Rasputin; *LP*, pp. 342, 343–348, Nicky către Minnie, 20 octombrie 1912; ND, 5–13 octombrie 1912; Gilliard, pp. 8–12.

[636] Kokovțov, pp. 313–429; Suhomlinov, pp. 191–193, manevre, om rău, om slab; Robinson, pp. 108–129: ascensiunea lui Suhomlinov, rivalitate cu Nikolașa, Nikolașa reintră în grații, anulează manevrele ministerului de Război. Suhomlinov la Livadia: Spiridovici, vol. 1, p. 1385. Tentativa de a-l înlătura pe Suhomlinov: Kokovțov, pp. 310–335. Sazanov: MacMillan, pp. 458–461; Sazonov feminin, *ibidem*, p. 461. „Jalnic tremurici“, citat în *Ferdinand*, p. 257. Clătită: F 226, 11 septembrie 1915; *ibidem*, p. 421, 17 martie 1916; *ibidem*, p. 537, 17 iulie 1916; Sazonov, *ibidem*, pp. 90–97; Clark, pp. 340–342, despre criza din 1912 și planuri; Geyer, pp. 288–292; MacMillan, pp. 353–355; *Ferdinand*, pp. 242–247, inclusiv 2 milioane franci pentru Ferdinand de la Nicolae al II-lea. Încoronare Muntenegru: *Montenegro*, pp. 276–228. Politica militară: Fuller, *Strategy and Power in Russia*, pp. 425–433; Fuller, *The Foe Within*, pp. 45–48; Paléologue, *Ambassador's Memoirs*, vol. 1, p. 83.

[637] Nicolae al II-lea și Sazonov au încercat să facă din frații lor slavi, mereu nerecunoscători și gata să sară la bătaie, niște aliați responsabili și obedienți, însă toți voiau să pună mâna pe aceleași teritorii. Serbia, ghidată de un aghiotant militar și un ambasador rus puternic, voia o Serbie Mare, incluzând Albania, Bosnia și Macedonia din timpurile moderne. Nikola al Muntenegrului, proclamându-se singur rege, aspira tot la Serbia Mare, dar condusă de el. Țarul l-a trimis pe Nikolașa cu „Ciorile“ la încoronarea lui Nikola, căruia i-a dat 600 000 de ruble pe an, în schimbul acceptării unor comandanți ruși ai armatei muntenegrene. Foxy Ferdinand aspira la un Imperiu Bulgar medieval, incluzând Macedonia și Tracia. Sperând să dobândească influență, Nicolae a achitat datoriile lui Foxy, în valoare de 2 milioane franci. (*N.a.*)

[638] Războaie balcanice: Lieven, *Flame*, portretul lui Sazonov, pp. 232–234; Primul Război Balcanic, pp. 242–272, inclusiv țarul înclină spre sârbi, *ibidem*, p. 258, împotriva Albaniei autonome; revizuirea variantei lui Kokovțov, *ibidem*, pp. 267–269; MacMillan, pp. 448–480; Sazonov, pp. 90–97; Clark, pp. 281–290, 340–342; McMeekin, pp. 20–27. Rolul Germaniei și al Austriei: Röhl 2, pp. 880–886, 917–932. Bulgaria în Primul Război Balcanic, înaintarea spre Bizanț, atitudinea lui Sazonov și a lui Nicolae al II-lea față de Liga Balcanică și succesele bulgarilor, Sazonov tremurând, *Ferdinand*, pp. 245–274; *Montenegro*, pp. 279–301; Sazonov, pp. 68–78. Vânătoarea calmează nervii: *LP*, p. 346, Nicky către Minnie, 20 octombrie 1912. Doctrina militară pe care eu o ordon: D. A. Rich, *The Tsar's Colonels: Professionalism, Strategy and Subversion in Late Imperial Russia*, p. 221; Suhomlinov, p. 152 — îl blamează pe Sazonov pentru politicile de război slavofile; Nicolae (1911) voia comanda

armatei, *ibidem*, p. 191. Stana și Milița ca susținătoare ale Muntenegrului, Nikolașa neutru: Robinson, p. 128. Kokovțov despre Suhomlinov, Alix: *ibid.*, pp. 301–319; buget militar suplimentar, *ibid.*, pp. 342–344; criza creată de mobilizarea parțială, *ibid.*, pp. 344–351; Milița îl sondează pe Kokovțov, *ibid.*, p. 357. Sazonov către Kokovțov, 12 noiembrie 1912, citat în Ronald P. Bobroff, *Roads to Glory*, p. 55; V. I. Bovîkin, *Iz istorii vozniknoveniia pervoi mirovoi voinî*, pp. 125–127; Nicolae, 23 noiembrie 1912. Planul naval; KA, vol. 6, pp. 51–52, Grigorevici către Nicolae, 25–26 octombrie 1912. Raportul lui Sazonov pentru Kokovțov, citat în McMeekin, p. 25.

[639] Rosemary and Donald Crawford, *Michael and Natasha: The Life and Love of the Last Tsar of Russia* (în continuare, *Michael*), Beech, pp. 194–195; *LP*, pp. 349–351, Minnie către Nicky, 4 noiembrie 1912; Nicky către Minnie, 7 noiembrie, raportul agenților Ohrana din 17 decembrie.

[640] Pe 9 mai, înainte de festivitățile principale, țarul, acompaniat de Orlov-cel-Gras și de Benckendorff, au participat la nunta fiicei kaizerului Victoria Louise cu Ernst August de Hanovra. La Berlin, a fost întâmpinat cu „multă cordialitate“ de cei doi veri ai săi, Wilhelm al II-lea al Germaniei și George al V-lea al Angliei. În trăsura lor, kaizerul a prezentat planul său de a trimite un general german la Constantinopol; țarul nu a obiectat în vreun fel. A fost ultima întâlnire a celor trei împărați. (*N.a.*)

[641] Tricentenar: Kokovțov, pp. 360–362; Spiridovici, vol. 2, pp. 337–345; nunta la Berlin, *ibidem*, p. 321; Rodzianko, pp. 74–77. Despre miniștri: Narîșkin, p. 206; Wortman, pp. 383–394; King, pp. 389–401. Sex, Blok, Belîi și epoca de argint: Lincoln, *In War's Dark Shadow*, pp. 349–388. Aleksandr Blok citat în Figes, *PT*, p. 14. Lena și Stalin: vezi Montefiore, *Young Stalin*, pp. 256–257. Kotkin, *Stalin*, despre Blok, citat despre Ohrana, p. 130; despre marxism și naționalități, *ibid.*, p. 133; despre Lenin, citatul despre „țarism victorios“, *ibid.*, p. 135. Răul preferabil: Figes, *PT*, p. 129. Meșcerski, Maklakov, Krivoșein: Lieven, *Flame*, pp. 293–295.

SCENA 5

Catastrofa

Lista personajelor

NICOLAE al II-lea, împărat (1894–1917), „Nicky“
Alexandra Fiodorovna (născută prințesa Alix de Hessen), împărăteasă, „Alix“, „Sunny“
Olga, fiica lor cea mare
Tatiana, a doua lor fiică
Maria, a treia lor fiică
Anastasia, fiica lor cea mică
Aleksei, „caesarevici“, țarevici, fiul lor, „Micuțul“, „Baby“

ROMANOVII

Maria Fiodorovna, împărăteasa-mamă, văduva lui Aleksandru al III-lea, „Minnie“
Unchiul Pavel, „Pitz“, însurat cu Olga Pistohlkors, prințesă Paley
Nikolai Nikolaievici, comandant suprem al armatei, vicerege al Caucazului, „Nikolașa cel Cumplit“, însurat cu Stana, fiica regelui Nikola al Muntenegrului, una dintre „Femeile-în-negru“, „Ciorile“
Piotr Nikolaievici, fratele lui, însurat cu Milița, fiica regelui Nikola al Muntenegrului, una dintre „Femeile-în-negru“, „Ciorile“
Nikolai Mihailovici, „Bimbo“, „Cioara Albă“
Aleksandr Mihailovici, „Sandro“, fratele lui, însurat cu Xenia, sora țarului
Dmitri Pavlovici, fiul unchiului Pavel, văr primar al împăratului și companion, asasinul lui Rasputin, prieten cu Iusupov
Maria, „Missy“, regina României, măritată cu Ferdinand, verișoară primară cu Nicolae al II-lea
Prințul Iusupov, însurat cu Irina, fiica lui Sandro și a Xeniei, asasin al lui Rasputin

CURTENI: miniștri etc.

Baronul Vladimir Frederiks, ministrul Curții, ulterior conte
Prințul Vladimir Orlov, șeful cancelariei militare a țarului, „Orlov-cel-Gras“
Generalul Aleksandr Spiridovici, comandantul gărzilor de corp ale țarului
Vladimir Kokovțov, prim-ministru, conte, „Gramofonul“
Nikolai Maklakov, ministru de Interne
Generalul Vladimir Suhomlinov, ministru de Război
Ivan Goremîkin, prim-ministru, „Șubă Veche“
Aleksandr Krivoșein, ministrul Agriculturii
Generalul Nikolai Ianușkevici, șef de stat-major

Serghei Sazonov, ministru de Externe, „Tremurici“

Generalul Mihail Alekseev, șef de stat-major

Prințul Mihail Andronikov, traficant de influență, „Aghiotantul Atotputernicului“

Aleksei Hvostov, ministru de Interne, „Coada“

Boris Stürmer, ministru de Interne, ministru de Externe, prim-ministru

Aleksandr Trepov, ministrul Comunicațiilor, apoi prim-ministru

Aleksandr Protopopov, ultimul ministru de Interne

Aleksandr Gucikov, președintele celei de-a treia adunări Duma

Mihail Rodzianko, președintele celei de-a patra adunări Duma, „Grasul“

Anna Vîrubova (născută Taneeva), prietena Alexandrei, „Ania“, „Languroasa“, Vaca“

Contesa Elisabeta Kurakina-Narîșkina, doamnă de onoare răspunzând de garderoba imperială, „Zizi“

HIEROFANTUL

Grigori Rasputin, cuvios siberian, „Prietenul Nostru“

„Boala țareviciului și exaltarea religioasă a țarinei nu împiedicau o viață normală“, în special pentru țar și fiicele lui, scria Spiridovici. După Moscova, pe 9 august 1913, familia a plecat în Crimeea. Fetele erau înfloritoare. „Extrem de drăguță, cu ochi albaștri strălucitori, un ten frumos“ și semănând cu Nicolae, Olga era „cea mai deșteaptă“ și avea o „voință puternică“. Tatiana, înaltă și zveltă, cu „maniere englezești“, era o organizatoare conștiincioasă ca mama ei, dar, spre deosebire de ea, „îi plăcea societatea și tânjea cu patos după prietenii ei“. Comunicativă și jucăușă, Maria era cea mai frumoasă, cu buze pline, păr blond, „ochi splendizi și obraji îmbujorați“, în timp ce Anastasia era o neastâmpărată poznașă, băiețoasă și neascultătoare, o năzdrăvană care se ținea de glume și distra toată familia.

Alexandra nu concepea ca fiicele ei să aibă de-a face cu fetele „precoce“ și excesiv de prețioase din „societatea decadentă“, așa că marile ducese își petreceau timpul doar printre ofițerii de pe *Standart* și cazacii din escorta imperială. Olga era îndrăgostită de locotenentul Pavel Voronov de pe *Standart*: „Îl iubesc atât de mult“, scria ea, numindu-l „Plăcințică dulce“.

Cât despre Aleksei, protejat mereu de doi marinari-bodyguarzi, nu avea voie să participe la nicio joacă brutală sau periculoasă. „Nu pot să am și eu o bicicletă?“ se ruga el de părinții lui.

„Aleksei, știi că nu se poate.“

„De ce alți băieți pot să aibă orice și eu nimic?“ Nedezmințind buna tradiție a dinastiei Romanov, lui Aleksei îi plăcea la nebunie să facă instrucție cu prietenii lui de la Școala Militară. Asemenea oricărui moștenitor al tronului, avea un simț acut al importanței speciale de care se bucura, accentuat de maladia lui secretă. Părinții nu puteau să-l disciplineze. K.R. se plângea de manierele oribil de grosolane pe care băiatul le avea la masă: „Nu era în stare să stea drept, mânca urât, lingea farfuria și îi tachina pe ceilalți; împăratul prefera adesea să se întoarcă cu spatele, când împărăteasa o mustra pe fiica ei cea mare, Olga, fiindcă nu-l ținea în frâu“. Băiatul era suspicios când cineva nu-i arăta respectul cuvenit rangului lui, certându-l în gura mare pe un curtean care nu l-a prezentat cu toate titlurile pe care le avea; o secvență filmată îl arată îmbrâncind o femeie, care i-a întors spatele pentru o secundă. Țarul îl numea „Aleksei cel

Groaznic“. „Doamne, ce-i mai place să mustruluiască pe toată lumea“, zicea Nicky în engleza lui de modă veche, adresându-se unui ofițer britanic.

*

Pe 28 septembrie, în timp ce se afla la Livadia, împăratul urmărea cu atenție procesul pentru „omor ritualic“ intentat lui Beilis, cărămidarul evreu care zăcuse nevinovat doi ani în temniță, așteptând să fie judecat pentru o crimă pe care nu o săvârșise. Dându-și seama că Beilis era probabil nevinovat, ministrul Justiției, Șceglovitov, nu anulase însă procesul menit să consolideze legătura dintre țar și popor. În schimb, a avut grijă să împartă cazul în două capete de acuzare: primul, era Beilis vinovat de omor; al doilea, fusese victima ucisă într-un omor ritualic?

Un grup impresionant de „experți“ științifici, mulți dintre ei profesori renumiți, au depus mărturie în tribunalul din Kiev, spunând că golirea sângelui din trupul copiilor creștini constituia o tradiție iudaică și că, în cazul respectiv, cadavrul fusese golit de sânge prin treisprezece răni abil aplicate, treisprezece fiind un număr magic iudaic. Dar o echipă strălucită a apărării a discreditat cazul. Pe 28 octombrie, Beilis a fost declarat nevinovat, însă instanța a stabilit „cu dovezi“ că victima fusese ucisă în cadrul unui ritual. „Mă bucur că Beilis a fost achitat“, i-a spus Nicolae lui Spiridovici, când a aflat vestea la Livadia, „fiindcă este nevinovat“, dar „este cert că a fost un caz de omor ritualic“. Cu toate astea, el aprobase un proces fraudulos împotriva unui om nevinovat, perpetuând o minciună medievală.[642]

*

Ajungând înapoi la Sankt-Petersburg, Nicolae monitoriza cu îngrijorare situația febrilă din Balcani. Bulgaria ieșise atât de triumfătoare din Primul Război Balcanic, încât rivalele ei, Serbia, Grecia și România, s-au asociat ca să-i fure câștigurile. În vara aceea, când a început al Doilea Război Balcanic, bulgarii au fost înfrânți pe toate fronturile, iar trofeele lor au fost împărțite între ceilalți. Până și otomanii au intrat la împărțeală. Nicolae spunea despre statele din Balcani că erau ca niște „tineri bine-crescuți, care deveniseră niște huligani înrăiți“, însă acum țarul îl sprijinea pe cel mai periculos huligan din „cartier“. Premierul Serbiei, Nikola Pašić, a venit la Petersburg ca să pecetluiască alianța lor — pentru eventualitatea unui război cu Austria.[643]

În noiembrie, țarul și-a dat seama că un general german, Otto Liman von Sanders, fusese numit comandant al corpului

de armată otoman care păzea Strâmtorile. Mișcarea revoluționară a Junilor Turci conduși de Ismail Enver, împreună cu alți doi tineri ofițeri cu titlul de pașă, preluase puterea în Constantinopol, printr-o lovitură de stat. Enver Pașa considera că doar o combinație dură de război înnoitor și naționalism turc putea salva imperiul. Cândva, Imperiul Otoman fusese protejat de Anglia împotriva Rusiei, însă ulterior, chiar din timpul lui Bismarck, germanii începuseră să se ofere drept un nou protector. Kaizerul Wilhelm fusese de două ori în vizită la sultan. După alianța anglo-rusă, Enver Pașa s-a îndreptat spre Germania și a început să se reînarmeze, comandând două vase de luptă, care să domine situația din Marea Neagră. Rusia nu putea să riște pierderea a 50% din exporturile ei, care treceau prin Strâmtori. Petersburgul sperase să amâne orice acțiune militară, până avea să se reînarmeze complet, însă acum intra în criză de timp. Cele două vase de luptă ale lui Enver Pașa urmau să sosească. Cât despre Liman, germanii au dat înapoi, fiind de acord cu un compromis care să salveze aparențele.

Aceste crize preocupau factorii de decizie din toate taberele. Dacă Germania amenința Franța, o scânteie în Balcani putea fi singura modalitate de a atrage Rusia într-un conflict împotriva Germaniei. Începând din toamna anului 1912, Franța, prin persoana lui Raymond Poincaré ca premier, apoi ca președinte, a confirmat că urma să susțină Rusia într-o eventuală criză balcanică. Simultan, amploarea și reușita „Marelui Program“ de reînarmare a Rusiei alarmau Berlinul și Viena. Poate și pentru ei timpul rămas nu mai era suficient, dacă voiau să oprească tăvălugul rusesc.

Pe 30 ianuarie 1914, țarul l-a demis pe Kokovțov, care era prea prudent și rațional. Înlocuitorul logic era Krivoșein, care forțase această schimbare, însă cu viclenie Krivoșein a sugerat să fie numit premier bătrânul Goremîkin, „un cadavru ambulant“.[644] „La ce succes mă pot eu aștepta?“ întreba „cadavrul“. „Eu sunt ca o șubă veche. Pus la naftalină multe luni din an, sunt scos doar la câte o ocazie. Pe urmă, voi fi împachetat la loc și pus deoparte, până data viitoare.“ Cu Goremîkin în funcție, Nicolae al II-lea își reafirmase puterea autocratică, dar toate astea nu făceau decât să sporească starea de neliniște din viața publică, frustrarea pentru faptul că promisiunile din 1905 nu fuseseră onorate, impasul dintre guvern și Duma. Ministrul de Interne Maklakov a propus o lovitură de palat pentru a lichida constituția. „Am fost plăcut surprins de conținutul scrisorii tale… care îi va face pe domnul Rodzianko și acoliții lui să accepte ce vrem noi“,

scria Nicky, care prefera să transforme Duma într-un organ consultativ. Când a discutat acest plan cu ceilalți miniștri, toți i-au recomandat să nu-l pună în aplicare.[645]

În februarie, împărăteasa văduvă a organizat un bal la Palatul Anicikov pentru debutul în societate al marilor ducese Olga și Tatiana. „Un străin vizitând Petersburgul în 1914, scria Sandro, ar fi simțit dorința nestăpânită de a se stabili în această strălucită capitală, care îmbina frumusețea clasică și pasiunea domoală a vieții, fiind cosmopolitană, dar totuși rusească în nesăbuința ei.“ La balul lui Minnie, țarul s-a trezit că era ca un străin în societatea vremii. „Eu nu cunosc pe nimeni aici“, a murmurat el, în timp ce fiicele lui nu au putut dansa decât cu ofițerii din escorta de cazaci: nici ele nu cunoșteau alte persoane. Dar acum, când Olga avea aproape optsprezece ani, era timpul să se mărite. Prima alegere a țarului a fost marele duce Dmitri Pavlovici.[646]

*

„Dmitri era extraordinar de atrăgător, înalt, elegant, manierat, cu ochi adânci și gânditori“, își amintea prietenul său Felix Iusupov. „Era plin de porniri instinctuale, romantic și mistic“ și era „întotdeauna gata pentru cele mai nebunești escapade.“ Era văr primar cu Nicky, dar aproape ca un fiu pentru acesta; jucau împreună biliard, tenis și făceau tot felul de trăsnăi. Dmitri a participat la probele de echitație din cadrul Olimpiadei de la Stockholm în 1912. Moștenind bogățiile ambilor săi unchi, Aleksei și Serghei, trăia în splendoarea roz a Palatului Beloselski-Belozerski, care fusese al lui Serghei. Nimeni nu era atât de ireverențios în chestiunile intime: cine altcineva ar mai fi îndrăznit să glumească spunându-i împăratului cum se masturba el gândindu-se la împărăteasă? „Cum se mai simte cu sănătatea Majestatea Ei? Spune-i că mă gândesc atât de des la ea, încât potopit în lacrimi de neputincioasă și inutilă pasiune, strâng perna în brațe visând la ea.“ Adeseori, încheia o scrisoare spunând: „Acopăr cu sărutări voluptuoase brațul mătușii mele“.

El și țarul chicoteau împreună despre cum Dmitri le seducea pe curtenele bătrâne la Livadia: „Ce mult mi-aș dori să fiu acolo cu tine. Dansezi serile? Ar fi o mare plăcere pentru mine… să mă lipesc îndrăzneț de baroneasa Frederiks… Hi-hi-hi!“. Și se semna: „O îmbrățișez pe mama mea nelegală (păcat că sunt fiul ei ilegitim). Îmbrățișează-i lipicios pe copii… Al tău în inimă, suflet și trup (fără gaura fundului), Dmitri“. Scuzându-se pentru o scrisoare lungă, sugera: „Ia cu tine mesajul acesta când te duci la toaletă.

Timpul va trece plăcut, ideal și, în cazuri extreme, poți să te ștergi la fund cu el (îmbinând treaba cu plăcerea)“.[647]

*

„Aproape în fiecare seară“, Dmitri Pavlovici și Felix Iusupov se duceau la Sankt-Petersburg ca să se „distreze în restaurante, cluburi de noapte și cu țiganii“. Auzind de viața lor aventuroasă, Alexandra a decis că Dmitri nu era un partener potrivit pentru Olga; de fapt, între timp marele duce se îndrăgostise de o altă atrăgătoare Romanov, Irina, nepoata țarului.

Prințul Iusupov, un travestit bisexual care era moștenitorul unei familii foarte bogate[648], împrumutase rochiile mamei lui, Zinaida, pentru a flirta cu diverși ofițeri la elegantul restaurant „Ursul“ din Sankt Petersburg. După ce studiase la Oxford, unde intrase în Clubul Bullingdon, Felix juca adesea tenis la Livadia, unde pe 11 noiembrie 1913 țarul spunea despre el că era „cel mai bun tenismen din Rusia. Oricine are de învățat ceva de la el“. Când el și prietenul său Dmitri s-au îndrăgostit amândoi de marea ducesă Irina, fiica lui Sandro și a Xeniei, ea l-a ales pe Iusopov. „Irina avea optsprezece ani, (era) foarte frumoasă și foarte naivă“, spune nepoata ei, prințesa Olga Romanoff. „Nici nu știa măcar ce înseamnă un homosexual. Totuși, căsnicia era foarte fericită. Ea avea o personalitate foarte puternică. În familia Romanov, femeile sunt întotdeauna mai puternice decât bărbații.“ Pentru nunta lor, pe 9 februarie 1914, țarul le-a împrumutat mirilor caleașca imperială și a condus-o pe Irina în biserică.

Acum, Nicky și Alix trebuiau să rezolve problema măritișului Olgăi, despre care au discutat cu Sazonov, ministrul de Externe. „Mă gândesc cu groază că se apropie momentul când va trebui să mă despart de fiicele mele“, i-a spus țarina. „Nu mi-aș dori nimic mai mult, decât să poată rămâne în Rusia, dar… asta este desigur imposibil.“

Pe 15 martie, pretendentul la mâna Olgăi, vărul Carol al României, a sosit împreună cu părinții lui, fermecătoarea Missy și stângaciul Ferdinand, moștenitorul tronului României. Alexandra „reușea să pună o distanță de netrecut între lumea ei și a ta… Surâsul crispat și silit era una dintre cele mai descurajante impresii“, gândea Missy. „Când vorbea, era aproape în șoaptă, abia mișcând buzele, de parcă osteneala ar fi fost prea mare.“ Mamele au convenit că tinerii „trebuiau să decidă singuri“, iar Missy oricum „prefera compania fetelor, decât să stea cu mama lor… Mă considerau o persoană de treabă și mă luau la plimbare cu ele“. Carol nu a reușit să o farmece pe Olga. „Eu sunt rusoaică și așa vreau

să rămân“, i-a spus ea lui Gilliard, tutorele fratelui ei. „Nu vreau să plec din Rusia (și) tăticul mi-a promis că n-o să mă oblige“ — sentimente de părinte iubitor, doar că o căsătorie cu un prinț străin i-ar fi salvat viața. După plecarea românilor, familia s-a îndreptat spre Livadia.[649]

*

„Am avut două luni foarte fericite“, reflecta țarul după una dintre excursiile în Crimeea — dar o muscă grasă și languroasă se lipise de balsam.

Din moment ce împărăteasa era adesea bolnavă, prietena ei Anna, cu fața ca o lună plină, stătea mai mult timp cu țarul, care, s-a lăudat ea după aceea, „a început să manifeste o dorință mai mult decât obișnuită pentru compania mea, poate fiindcă eu eram o femeie întru totul normală și sănătoasă“.

Dacă Anna credea că țarul era îndrăgostit de ea, Alexandra credea pe drept cuvânt că Anna era îndrăgostită de el, căzând în leșinuri de femeie amorezată și făcând semne mângâietoare cu piciorul pe sub masă. „Nu puteai să nu observi modul șocant în care încerca să cocheteze cu împăratul“, își amintea Zizi Narîșkina. Nicky era jenat, în timp ce „împărăteasa a devenit groaznic de geloasă și suspicioasă la orice mișcare a soțului ei și a mea“, scria Anna, și „mi-a spus niște lucruri foarte urâte și răutăcioase“.

„Inima mea e tristă și împovărată — de ce bunătatea și dragostea mea să fie mereu tratate așa? Familia Neagră (surorile muntenegrene) și acum ea?“ îl întreba Alexandra pe Nicky. „I-am oferit inimile noastre, casa noastră, viața noastră personală chiar — și poftim care ne-a fost răsplata. E greu să nu te amărăști.“ Era mulțumită când Nicky se retrăgea din „scenele de dragoste și scandaluri“, dar și din „jocul de picioare“. O numea acum pe Anna — „Languroasa“ sau, pur și simplu, „Vaca“, declarând că „are o burtă și niște picioare imense (și foarte neatrăgătoare)“.

Exact înainte de întoarcere, familia a făcut o vizită de curtoazie în România — parțial în vederea unei căsătorii, parțial pentru a câștiga adeziunea țării în eventualitatea unui război —, călătorind cu iahtul la Constanța, pentru a se întâlni cu bătrânul rege Carol, cu moștenitorul lui, Ferdinand, și cu Missy. Fetele erau „vesele și excesiv de bronzate din Crimeea“, Aleksei era „chipeș, dar oarecum răsfățat“, iar cât despre Nicky, Missy menționa „cât de adorabil era“, însă când Romanovii au plecat „nici nu mi-am imaginat că nu aveam să ne mai întâlnim vreodată“.

La sfârșitul vacanței idilice în Livadia, Nicolae i-a spus unui curtean: „Hai să facem un pact că ne vom reîntâlni cu

toții aici în octombrie“. Apoi, după o scurtă pauză, a adăugat: „În fond, în viața asta, nu știm ce ne așteaptă mai departe“.[650]

*

Pe 15 iunie 1914 (28 iunie, pe stil nou), la zece zile după ce Romanovii se întorseseră la Țarskoe Selo, arhiducele Franz Ferdinand al Austriei a fost asasinat la Sarajevo.

Asasinul era Gavrilo Princip, un tânăr membru al organizației naționaliste sârbe „Unitate sau Moarte“, cunoscută de asemenea drept „Mâna Neagră“, care fusese pregătit sub conducerea colonelului Dragutin Dimitrijević, supranumit „Apis“, șeful spionajului militar sârb. Chiar dacă prim-ministrul sârb Pašić știa doar vag despre conspirație, austriecilor nu le-a luat mult timp până să descopere legătura cu oficialitățile statului.

Șeful statului-major austriac (care pledase pentru un război contra Serbiei de douăzeci și cinci de ori în 1913 doar) a argumentat că această atrocitate oferea cea mai bună ocazie, poate chiar ultima, de a-l distruge pe inamic și de a salva imperiul. De data asta, bătrânul împărat Franz Joseph și miniștrii săi au fost de acord. Dar, întrucât acest lucru ar fi provocat reacția Rusiei, Austria avea nevoie de acoperirea Germaniei. La Berlin, pe 22 iunie, kaizerul a dat un „cec în alb“ pentru susținerea Austriei, decizia esențială care a dus la război — neștiind că Franța promisese Rusiei sprijinul ei, dacă Austria invada Serbia, și că Marea Britanie promisese în secret să susțină Franța. Germanii i-au sfătuit pe austrieci să câștige războiul, până ca Rusia să poată reacționa. Dar asta era o problemă. Pe 7 iulie, Poincaré, președintele Franței, era în vizită la Sankt-Petersburg, așa că ultimatumul nu putea fi trimis, decât atunci când acesta avea să fie în drum spre casă.

Împăratul și Sazonov luau acum deciziile importante: amândoi considerau că era puțin probabil să înceapă un război, însă totodată au fost de acord că Rusia nu putea tolera distrugerea Serbiei. Pe 29 iunie, Alexandra s-a consultat cu Rasputin, care era acasă în Siberia, trimițându-i o telegramă: „Este un moment grav, există pericolul unui război“. Imediat după ce a citit mesajul, Rasputin a ieșit din casă și a fost înjunghiat în stomac de o femeie diformă („Fără nas; gaură de formă neregulată, în locul nasului“, consemna raportul poliției), pusă probabil de călugărul Iliodor. În timp ce Rasputin se zbătea între viață și moarte, Nicky și Alix au trimis un doctor de la Petersburg — „Suntem profund șocați“, îi scria împărăteasa, „amărăciunea noastră nu poate fi redată în cuvinte“ — și au ordonat ca poliția să întărească măsurile de securitate în jurul lui Rasputin, după care au

plecat cu familia într-o scurtă croazieră cu iahtul *Standart.* Dar, contrar marelui mit al influenței exercitate de Alexandra și Rasputin, Nicolae al II-lea nu a discutat aproape nimic cu soția lui, darămite cu Rasputin, despre momentele grele prin care a trecut pe toată durata crizei legate de Serbia. Pentru el, ei erau irelevanți.

Pe 3 iulie, Nicolae a aflat că Austria plănuia să dea un ultimatum Serbiei. „În opinia mea, nicio țară nu poate să prezinte cereri unei alte țări, doar dacă nu a decis să înceapă un război", spunea țarul.

„Momente cumplite", i-a telegrafiat Alix lui Rasputin. „Roagă-te pentru noi!"

Peste patru zile, familia imperială s-a mutat la Peterhof pentru a-l primi pe Poincaré. „Desăvârșita alianță dintre guvernele noastre pare mai necesară decât oricând", i-a spus Nicolae al II-lea președintelui francez, care stătea la Marele Palat. Un dineu somptuos a fost organizat acolo în acea seară; atmosfera era impresionantă prin „strălucirea uniformelor, toaletele superbe, livrelele elegante, întreaga panoplie de pompă și putere", cu „nestemate orbitoare pe umerii femeilor", observa cu finețe ambasadorul francez Paléologue. Dar toți se întrebau la fel ca Poincaré: „Oare ce ne rezervă Austria în continuare?"

Pe 9 iulie, împăratul și președintele au trecut în revistă 60 000 de soldați la Krasnoe Selo. La banchetul oferit de Nikolașa, cele două „Ciori" muntenegrene l-au avertizat pe Sazonov să lase tremuratul și i-au spus francezului că tatăl lor, regele Muntenegrului, le povestise că „va fi război… N-o să mai rămână nimic din Austria… Voi o să vă luați înapoi Alsacia și Lorena… Germania va fi distrusă". Împăratul a străfulgerat-o cu privirea. „Trebuie să mă abțin", a încheiat Stana. „Împăratul e cu ochii pe mine."

În ultima seară, 10 iulie, în timp ce orchestra cânta pe puntea iahtului *La France*, Poincaré i-a spus lui Nicolae al II-lea: „De data asta, trebuie să ne ținem tari". În timp ce Poincaré naviga spre Franța, în capitala Serbiei Austria își prezenta ultimatumul menit să fie inacceptabil. Nicolae s-a întors la Peterhof. Avea o „aversiune față de telefoane", care nu intrau în dotarea niciunuia dintre birourile lui, „dar acum a cerut să fie instalate fire și instrumente, petrecându-și mult timp în convorbiri cu miniștrii". Ministrul de Externe l-a sunat prima oară pe acest aparat de modă nouă, pentru a raporta că ultimatumul era brutal, „nu putea fi asumat de Serbia" și era o mașinație germană. „Asta înseamnă că războiul european (era) inevitabil", a spus Sazonov.

În timp ce Sazonov pleca la dejun cu ambasadorul britanic și ambasadorul francez în Sankt-Petersburg, Nicolae al II-lea, în Peterhof a închis telefonul și l-a chemat înăuntru pe ministrul de Finanțe, Piotr Bark, pentru audiența lui săptămânală. Țarul, în mod atipic, i-a mărturisit lui Bark că el nu avea încredere în Sazonov, care avea tendința să exagereze. Împăratului nu-i vedea să creadă că Wilhelm ar fi fost în stare să le dea un cec în alb austriecilor belicoși, când se știa că nu exploatase nicidecum eșecul total al Rusiei în 1905 și, mai ales, reușiseră întotdeauna să găsească o cale de compromis în toate crizele apărute de atunci. Bark i-a dat dreptate, numai că mulți împărtășeau punctul de vedere formulat de Sazonov. Între timp, sârbii au respins ultimatumul.

A doua zi, Sazonov i-a spus ambasadorului Austriei — „O să dați foc Europei“, iar diplomaților francez și britanic le-a comunicat că „Rusia va trebui să mobilizeze (armata)“. La 11 a.m., s-a întâlnit cu șeful statului-major, Nikolai Ianușkevici; la 3 p.m., a participat la ședința Consiliului de Miniștri. Dacă Rusia „nu își îndeplinea misiunea istorică“, avea să devină „un stat decadent“, a spus Sazonov, vorbind primul. Nimeni nu trebuia să aibă vreo îndoială că Germania nu era, de fapt, puterea din spatele Austriei. Ministrul Krivoșein l-a susținut timid, avertizând că „o concesie nu înseamnă o garanție de pace“, deși „nimeni nu dorea războiul“. Au căzut de acord să recomande o „mobilizare parțială“ împotriva Austriei.

A doua zi, 12 iulie, la 11 a.m., țarul i-a convocat pe miniștri și pe Ianușkevici la o ședință la Krasnoe Selo, locul unde se desfășurau manevrele militare de vară, la care țarul asista zilnic, venind de la Peterhof, situat în apropiere. Acolo, în palatul lui Nikolașa, lumea s-a mai apropiat cu un pas de război. Nicolae al II-lea a intrat în sală, împreună cu Nikolașa, iar apoi s-a așezat între marele duce și premierul Goremîkin. „Zâmbitor, dar nearătând nicio emoție“, țarul s-a întors spre Sazonov, care a propus o „mobilizare parțială“ secretă, doar împotriva Austriei, și o etapă preliminară cunoscută drept „perioada pregătitoare pentru război“. Țarul tăcea; Nikolașa nu spunea nimic. Nicolae a aprobat mobilizarea parțială, pentru eventualitatea în care Austria declara război Serbiei. După aceea, țarul și Nikolașa au asistat la spectacolul de balet, iar apoi s-au întors la Peterhof.

Decizia lui Nicolae al II-lea de a rămâne izolat acolo este ciudată. Chiar și cu noile lui aparate telefonice, tot era prea rupt de miezul lucrurilor. La cea mai mare încercare a autocrației lui greu dobândite, țarul nici nu era prezent, lăsând inițiativa lui Sazonov și generalilor. Când generalii,

care conduceau de fapt treburile războiului, au descoperit amatorismul cu care ministrul de Război Suhomlinov, împreună cu Ianușkevici, propuseseră o mobilizare parțială, au explicat că acest lucru era o absurditate administrativă. Dacă mobilizau parțial armata împotriva Austriei, cum mai puteau atunci să o mobilizeze total, la nevoie, împotriva Germaniei? Nu exista decât un singur plan adecvat: Planul 19A, or acesta însemna o mobilizare totală.

Mulți dintre acești jucători mediocri s-au blamat ulterior unii pe alții pentru propaganda în favoarea războiului, însă generalii ruși, știind că mobilizarea lor avea să fie mai lentă decât cea a Germaniei și ulterioară mobilizării Austriei, erau îngroziți că Franța (și Serbia) aveau să fie distruse și războiul avea să fie pierdut, dacă ei nu se grăbeau acum. Și aveau dreptate să fie speriați, fiindcă Planul Schlieffen al Germaniei prevedea să zdrobească rapid Belgia ca să scoată Franța din joc, iar apoi să se întoarcă pentru a nimici Rusia.

Nicolae al II-lea se gândea la modalități de a preveni războiul. Pe 14 iulie, țarul îi scria lui Sazonov:

> Te aștept mâine la 6. Am o idee în minte, să nu scăpăm momentul de aur — îți voi povesti. Cum ar fi să încercăm, cu acordul Franței și al Angliei, apoi cu acceptul Germaniei și al Italiei, să propunem Austriei să-și transfere disputa cu Serbia la Tribunalul de la Haga. Astfel încât să nu pierdem nicio clipă, înaintea unor evenimente inevitabile deja. Încerc să fac asta astăzi… Speranța mea pentru omenire nu a pierit încă.

Lucrând „multe ore zilnic în biroul lui, împreună cu marele duce Nikolașa și Sazonov“, Nicolae era „pe jumătate năucit“. Zilele curgeau molcom și patriarhal la Peterhof — domino, tenis și înot.

Când Suhomlinov s-a văzut cu el la Peterhof pe 15 iulie (28 iulie, pe stil nou), țarul părea „senin, dacă nu chiar indiferent față de treburile curente, de parcă nimic nu ar fi amenințat viața pașnică“. Aceea a fost ziua când Austria a declarat război Serbiei. Nicolae i-a telegrafiat kaizerului cerându-i să medieze și să își înfrâneze aliatul „înainte de a merge prea departe… Indignarea opiniei publice în Rusia, împărtășită și de mine, este uriașă“. Dar la 6 p.m., l-a primit pe Sazonov, care i-a cerut țarului să fie de acord cu două decrete, unul pentru mobilizare generală, celălalt pentru mobilizare parțială. Țarul a aprobat mobilizarea celor patru districte militare rusești din regiunile învecinate cu Austria.

A doua zi, ambasadorul german l-a avertizat pe Sazonov că dacă Rusia nu stopa manevrele militare, Germania avea să treacă și ea la mobilizarea armatei: planul lui Schlieffen era incredibil de rigid. La Peterhof, Alexandra i-a telegrafiat lui

Rasputin: „Vremuri teribile. Roagă-te pentru el“. Sfatul lui Rasputin a fost clar, dar irelevant. „Prietenul Nostru a fost întotdeauna împotriva războiului“, îi scria Alix lui Nicky mai târziu, „spunând că nu merita ca lumea să se lupte din cauza Balcanilor“.

La Vila de Jos, Nicky l-a primit pe Goremîkin, care încă era împotriva mobilizării totale. Împăratul a „jucat tenis“, consemna el. „Vremea a fost splendidă.“ Linia directă regală dintre Nicky și Willy zbârnâia cu un derutant dialog paralel de telegrame, care adesea contraziceau depeșele miniștrilor și ale generalilor. „Al tău devotat Willy“ a fost de acord să facă tot posibilul pentru a-i opri pe austrieci. La 8:30 p.m., Nicky, derutat de diferența dintre ce spunea kaizerul și ce spunea ambasadorul lui, i-a telegrafiat lui Willy: „Mulțumesc pentru telegrama ta împăciuitoare și prietenoasă, în timp ce mesajul oficial al ambasadorului tău transmitea un ton foarte diferit. Te implor să explici discrepanța. Al tău iubitor Nicky“.

În oraș, la ora șapte în acea seară, Sazonov s-a întâlnit cu generalii la Ministerul de Externe. Ianușkevici și-a dat seama că mobilizarea parțială nu era suficientă, iar Sazonov s-a lăsat convins în cele din urmă. Rusia trebuia să treacă la mobilizarea generală a armatei. Austriecii bombardau Belgradul. Sazonov i-a telefonat atunci țarului, ca să-i explice că mobilizarea generală era răspunsul just la amenințarea Germaniei. Țarul a fost de acord. Țarul și miniștrii au semnat ordinul care avea să fie difuzat peste o jumătate de ceas, la 9:30 p.m. Dar, cu câteva minute în urmă, la Peterhof a sosit o telegramă de la kaizer, spunând că „orice măsuri militare din partea Rusiei… ar precipita o calamitate“, în timp ce el încerca să medieze între Viena și Petersburg. Nicolae trebuia să anuleze mobilizarea armatei.

Țarul a pus mâna pe telefon și l-a sunat pe Suhomlinov.

„Nu vreau să fiu responsabil pentru un masacru monstruos“, a zis țarul. „Nu putem stopa un timp măsurile?“

„Mobilizarea armatei nu este un proces mecanic, pe care să-l putem opri cum vrem noi“, i-a explicat Suhomlinov. Dar Nicolae a trecut peste el. L-a sunat pe Ianușkevici, care i-a telefonat directorului mobilizării, care l-a rândul său a trimis un curier la oficiul telegrafic pentru a stopa procesul. Țarul i-a poruncit lui Ianușkevici să revină la mobilizarea „parțială“, un ordin care a fost difuzat pe la miezul nopții.

Încă treaz la ora 1:20 noaptea, la Peterhorf, Nicky, încercând să salveze pacea, a vrut să epateze, telegrafiindu-i kaizerului ca să-i spună că „măsurile militare care au intrat acum în vigoare, au fost decise în urmă cu cinci zile“.

„Asta înseamnă aproape cu o săptămână înaintea noastră“, a zis Willy. „Vasăzică țarul a mobilizat armata, fără să-mi spună mie nimic. Țarul mi-a telegrafiat ca să-mi ceară medierea“, când „în realitate mă mințea pe mine… Consider medierea mea drept o greșeală. Ceea ce înseamnă că trebuie să trec la mobilizare și eu!“

Și la Petersburg luminile au rămas aprinse până târziu, în timp ce Sazonov îi spunea ambasadorului german că „anularea mobilizării nu mai era posibilă“ — chiar dacă țarul tocmai o redusese la jumătate.

A doua zi dimineață, 17 iulie, „vremea a fost caniculară“, scria Nicky în jurnalul lui. „Am făcut o baie minunată în mare.“ Bombănind din cauza țarului indecis, generalii s-au întâlnit cu Sazonov și Krivoșein la Statul-Major General. L-au recrutat pe Rodzianko, președintele Dumei, ca să-i susțină. Apoi, Suhomlinov și Ianușkevici l-au sunat amândoi pe țar, spunându-i că „era indispensabil să se treacă la mobilizarea generală… ca să ne pregătim pentru un grav război“.

— Convorbirea a luat sfârșit, a spus împăratul. Cei doi l-au pus pe Sazonov să sune. Țarul, cu un glas ezitant, „neînvățat cu telefonul, a vrut să știe cu cine vorbea. I-am spus țarului că eu l-am sunat din biroul șefului statului-major.“

— Ce dorești? a întrebat Nicolae.

— L-am rugat insistent să mă văd cu el în acea după-amiază, consemna ulterior ministrul de Externe.

A urmat o pauză și mai lungă.

— Te primesc la ora 3.

În acea fază, presiunea asupra lui Nicolae era epuizantă. „M-a frapat figura lui de om foarte extenuat“, scria tutorele elvețian al fiului său, Pierre Gilliard, care l-a văzut atunci. Însă țarul ținea piept de unul singur întregului comandament militar și guvernului său civil, parlamentului și opiniei publice, de care avea nevoie pentru a-l susține. Ținând seama de ideile noastre occidentale preconcepute, conform cărora negreșit războiul a fost declanșat de către autocrați și aristocrați, se cuvine să amintim că parlamentarii ruși, de la Gucikov până la Rodzianko, fuseseră de multă vreme cei mai vehemenți propagandiști ai războiului, cerând intervenția armată a Rusiei în sprijinul sârbilor.

Ar fi putut Nicolae al II-lea să respingă mobilizarea armatei? Era aproape imposibil pentru el să facă așa ceva. Ar fi fost nevoie de răsturnarea completă a politicii externe, nu doar începând cu 1905, ci încă din 1892, pentru a pune capăt alianțelor cu Franța și Anglia și a se alătura subit Germaniei. (Stalin, care avea mai multă putere și o opinie publică mai puțin influentă de care să-i pese, a făcut ceva similar în 1939

cu Hitler, dar nici acea decizie nu a putut evita războiul.) O asemenea hotărâre ar fi înfuriat fiecare segment al societății și ar fi dus la detronare, dacă nu chiar și mai rău — soarta lui Petru al III-lea și a lui Pavel I, care, împotriva curentului general, au schimbat politica externă. Pentru a face asta, Nicolae al II-lea ar fi trebuit să înceapă să reorienteze Rusia cu ani, dacă nu decenii mai devreme. Era mult prea târziu. În această fază, doar presiunea Germaniei asupra Austriei pentru a accepta medierea Angliei ar mai fi putut opri războiul.

Sazonov s-a schimbat în uniforma Curții și a pornit cu trenul spre întâlnirea lui cu țarul. Între timp, cea mai recentă telegramă a kaizerului repeta amenințarea din ziua precedentă, susținând că medierea fusese un subterfugiu.

La 3 p.m., împăratul „obosit și îngrijorat“ l-a primit pe Sazonov în biroul său, acompaniat de contele Ilia Tatișceev, ofițerul de legătură cu kaizerul Wilhelm, pe care plănuia să-l trimită într-o misiunea disperată la Berlin.

— Este prea târziu?

Sazonov a spus că da. Nicolae i-a arătat telegrama lui Willy: „Îmi cere imposibilul… Dacă aș fi de acord, ne-am trezi neînarmați împotriva Austriei. Ar fi o demență“.

Sazonov i-a dat dreptate. Țarul tăcea. Apoi:

— Asta înseamnă să trimitem la moarte sute de mii de ruși. Cum să nu eziți atunci?

— Este greu de luat o decizie, a spus Tatișceev.

— Eu voi decide. Chipul lui Nicolae „trăda o cumplită luptă interioară“.

În cele din urmă, „vorbind parcă anevoios“, a declarat:

— Aveți dreptate. Nu mai rămâne nimic de făcut, decât să ne pregătim pentru un atac. Transmit ordinele mele de mobilizare.

Sazonov l-a sunat pe șeful statului-major:

— Difuzează ordinele, generale.

Ianușkevici a răspuns că din acel moment „telefonul lui nu mai funcționa“, pentru a-l împiedica pe țar să nu se răzgândească din nou.

— Sparge telefonul, i-a spus Sazonov.

Oficiul telegrafic central a transmis ordinul primei mobilizări generale a Marelui Război, declanșând mișcarea unor unități militare de o amploare aproape inimaginabilă: Rusia avea deja sub arme cea mai mare armată, cu 1,2 milioane de soldați. Alte cinci milioane de oameni aveau să fie înrolați în lunile rămase din 1914; 15 milioane, în timpul războiul care a urmat; 2 milioane aveau să moară pe front.

Între timp, Rasputin, încurajat de Alix, i-a telegrafiat lui Nicky: „O cumplită furtună plutește deasupra Rusiei. Dezastru, amărăciune, întuneric sumbru și nicio lumină…“ În mod surprinzător, țarul nu pomenise nimic despre mobilizare de față cu Alexandra. Când Anna a aflat de pregătirile armatei, s-a dus valvârtej să-i raporteze împărătesei, care a rămas „înlemnită de uimire — nu putea înțelege, nu-și putea închipui cine îl influențase pe împărat, încât să acționeze așa“.

Pe 18 iulie (31 iulie pe stil nou), la Berlin, kaizerul a ordonat mobilizarea armatei și a dezlănțuit Planul Schlieffen, pregătindu-se să lovească Franța prin Belgia neutră, în timp ce o forță simbolică avea să-i țină în frâu pe ruși în Prusia Orientală.

Suhomlinov era candidatul logic pentru funcția de comandant suprem al armatei, dar făcându-și calculul că războiul avea să fie de scurtă durată, a preferat să rămână la Ministerul de Război și i-a sugerat lui Nicolae al II-lea să preia el comanda. Deși și-ar fi dorit să fie comandantul armatei, țarul l-a chemat a doua zi pe Nikolașa: „L-am informat că l-am numit comandant suprem al forțelor armate, până când voi putea să preiau eu personal această misiune“. Nikolașa, cuprins de o „indescriptibilă și inefabilă stare de imensă exuberanță“, a acceptat „voința sacră“ a țarului, adăugând însă că el nu știa nimic despre planurile operaționale. Apoi, l-a rugat pe vărul său să-i promită că, „indiferent ce s-ar putea întâmpla, și dacă pierdeau Petersburg, Moscova, chiar și Siberia, el nu va încheia nicio pace“. Nicolae al II-lea a fost de acord, după care s-a dus la vecernie. În Sankt-Petersburg, la 6 p.m., în timp ce Nicky era cufundat în rugăciuni, ambasadorul Germaniei, cu lacrimi în ochi, de trei ori l-a rugat pe Sazonov să oprească mobilizarea, după care i-a înmânat o declarație de război. Cei doi s-au îmbrățișat. Sazonov i-a telefonat apoi ministrului Curții, contele Frederiks, la Peterhof.

Vizibil obosit, cu pungi sub ochi, Nicolae al II-lea s-a întors cu familia de la slujba de vecernie; tocmai se așezau la masă pentru cină, când Frederiks l-a chemat afară pe țar, care s-a retras cu el în birou. „Eu am conștiința împăcată, i-a spus el lui Sazonov. Am făcut tot ce mi-a stat în putință să evit războiul.“

Membrii familiei așteptau îngrijorați. Împăratul s-a întors, palid la față. Alexandra și, apoi, cele patru fete au izbucnit în lacrimi. „Război! Și eu n-am știu nimic, i-a spus Alexandra Annei. De-acum, totul s-a sfârșit.“

„Nu poți să-ți imaginezi cât de bucuros sunt că s-a pus capăt incertitudinii“, i-a spus Nicolae lui Gilliard, în dimineața următoare. „N-am trecut niciodată printr-o perioadă atât de teribilă.“

Țarul ar fi trebuit să urmeze preceptul lui Stolîpin, despre cei „douăzeci de ani de pace“, însă este de presupus că regimul său nu ar fi rezistat în fața indignării populare și a prestigiului pierdut prin abandonarea Serbiei. A fost o decizie de onoare într-o epocă a onoarei, luată de un patriot pătruns de misiunile suprapuse ale autocrației Romanovilor, ale naționalismului rus și ale solidarității slavofile. Apoi, a mai fost și oportunitatea — acum era, poate, ultima șansă a Rusiei de a pune mâna pe Strâmtori.

Doar un super-țar victorios, un Petru cel Mare, ar fi putut să stea deoparte — deși un asemenea țar ar fi ars de nerăbdare să intre în luptă. Prin recâștigarea puterii, Nicolae al II-lea rămăsese complet expus în 1914. Detesta masacrele războiului, însă el, asemenea majorității aristocraților din vremea sa, vedea în război un ritual de revigorare națională. Nu exista nicio incompatibilitate între concepțiile lui și ale lui Sazonov. După umilințele din 1908 și 1912, retragerea ar fi însemnat acum sfârșitul Rusiei ca mare putere, o idee sinonimă, în mintea lui Nicolae, cu monarhia Romanovilor. A nu păstra acest lucru era, pentru el, de neconceput, la fel ca ideea de a nu mai fi țar. El lupta pentru Serbia, dar pe un plan mai adânc lupta ca să salveze Rusia, în versiunea Romanovilor. A devenit la modă ca vinovăția pentru Primul Război Mondial să fie repartizată cu mărinimie în toată Europa. Dacă ar fi să împărțim culpabilitatea, principalii vinovați au fost Austria și Germania, apoi Serbia, Rusia și Marea Britanie.

În acea după-amiază, împăratul, în uniformă de feldmareșal, și împărăteasa au intrat maiestuos în Sankt-Petersburg (pe care Nicolae al II-lea l-a redenumit „Petrograd“, cu o sonoritatea mai puțin germanică). Au participat la o slujbă religioasă solemnă, împreună cu 5 000 de înalți funcționari și nobili, în Sala Nikolaievski din Palatul de Iarnă. Suveranii au apărut în balcon. Douăzeci și cinci de mii de oameni au căzut în genunchi. În decurs de patruzeci și opt de ore, au apărut „vești bune“, scria Nicolae, „Anglia a declarat război Germaniei“, și în ziua următoare, „Austria a declarat război Rusiei. Acum situația este foarte clară“. Duma și-a suspendat lucrările în semn de solidaritate națională și Nicolae al II-lea savura „elanul spiritului național“.[651]

*

Mobilizarea generală în Rusia a fost o reușită surprinzătoare. În timp ce 4 milioane de bărbați se urcau în trenuri ca să ajungă la unitățile lor de pe frontul austriac și german, Nikolașa a dat ordin ca două armate să înainteze în Prusia Orientală, care era slab apărată, deoarece Germania concentrase cea mai mare parte a forțelor sale armate în atacul împotriva Franței, pe frontul de Vest.

Inițial, planul prevedea evacuarea unei mari părți din Polonia și comasarea forțelor principale în centru, de unde exista posibilitatea de a lovi fie Germania, fie Austria. Dar, din rațiuni politice și din considerație pentru Franța aliată, Suhomlinov concepuse Planul 19A, un compromis, prin care Rusia urma să atace Austria cu patru armate, respectiv Prusia Orientală cu două armate.

Francezii implorau acum să fie ajutați. Nikolașa, un francofil, nu a șovăit, ordonând ambele ofensive simultan, deși niciuna nu era încă pregătită, iar oricum operațiunile din Prusia Orientală necesitau o forță mult mai mare; în schimb, el a redus și mai mult capacitatea de luptă pe acest front. „Dumnezeu și Sfânta Ioana (d'Arc) sunt cu noi", i-a spus Nikolașa ambasadorului Franței. Pe 29 iulie, armatele aflate sub comanda generalilor Rennenkampf și Samsonov au înaintat în Prusia Orientală pentru a încercui forțele germane în jurul lacurilor din ținutul Mazuria, în timp ce armatele din sud au invadat Galiția, provincie austriacă.

Pe 7 august, rușii au câștigat prima bătălie, dar pe urmă Rennenkampf a pierdut contactul cu germanii. Noul comandament german, condus de generalul Paul von Hindenburg și șeful de stat-major Erich Ludendorff, a sesizat lipsa de coordonare. Comunicațiile erau jalnice — cartierul general al lui Nikolașa nu avea aproape niciun contact cu armatele, păstrând legătura prin telegrame trimise la oficiul poștal din Varșovia, de unde erau preluate în pachete și duse cu mașina pe front. Pe 16 august, lăsând o mică forță armată pentru a-l ține în loc pe Rennenkampf, Hindenburg a încercuit Armata a II–a, a generalului Samsonov, în Bătălia de la Tannenberg, capturând 100 000 de prizonieri. Samsonov s-a sinucis. O a doua ofensivă germană, în jurul lacurilor din Mazuria, i-a izgonit pe ruși din Prusia Orientală, însă existau vești excelente în sud, unde rușii făcuseră prăpăd în Galiția.[652]

Țarul, așteptând la Țarskoe Selo, abia mai putea să doarmă. Înainte de a pleca la cartierul general de pe front, a primit binecuvântarea lui Rasputin în vila Annei. „Prietenul

Nostru este atât de fericit că a putut să se vadă cu tine ieri“, îi scria Alexandra, care detesta deja celebritatea lui Nikolașa. Rasputin l-a avertizat pe țar că „«Ciorile» voiau să-l pună pe Nikolașa pe tronul de la Petrograd sau (în noul principat) Galiția. Grigori te iubește părtinitor și nu suportă ca Nikolașa să aibă un rol (important)“. Împărăteasa începea să se amestece în politică: „Acum te sâcâi cu lucruri care nu mă privesc pe mine“.

Pe 19 septembrie, împăratul a sosit cu trenul la cartierul general al armatei — Stavka — de la Baranovici, o oază de vagoane feroviare în mijlocul unei păduri de mesteceni, unde ofițeri din statul-major, reprezentați militari ai puterilor aliate și un cârd de mari duci prânzeau, bârfeau, participau la ședințe informative. Acest tărâm de un calm ireal era atât de izolat de lume, încât Nikolașa îl numea „sihăstria“ mea, lăudându-l totodată pe fratele său Piotr, aghiotant, care era „somniferul meu“. Într-adevăr, „este greu de crezut că un mare război se desfășoară nu departe de acest loc“, reflecta țarul.

Nikolașa arăta și se comporta ca un despot militar Romanov, însă acest cavalerist, acum în vârstă de cincizeci și șapte de ani, nu condusese niciodată o bătălie și era surprinzător de pasiv — „evită să discute despre probleme(le frontului) și te trimite la Ianușkevici“, se plângea comandantul Gărzilor, Vladimir Bezobrazov —, lăsându-i pe generali să se certe pe strategii, „ca să nu (mă) bag peste ei“, cum spunea el. Așa-zisul șef al statului-major, Ianușkevici, nu era nici el mai breaz, fiind un funcționar militar, promovat în mod exagerat de Suhomlinov, care nu voia să aibă vreun rival pentru funcția lui. Această marionetă a încercat deseori să demisioneze. Practic vorbind, Stavka era ca un cartier general fantomatic. Un singur telegraf Hughes și șaizeci de oameni coordonau o armată de 6 milioane de ostași. Fronturile acționau mai mult sau mai puțin pe cont propriu, aproape fără să se coordoneze între ele și, în mod regulat, tergiversând sau ignorând ordinele transmise de Stavka. Țarul l-a decorat pe Nikolașa, care avea lacrimi în ochi, și i-a transmis rugămintea Alexandrei ca Rasputin să viziteze Stavka. După aceea, Nikolașa le-a spus ofițerilor că, dacă Rasputin se arăta la față, el avea să-l spânzure, un comentariu care în scurt timp a ajuns în budoarul mov.

Nikolașa era de un optimism nesăbuit. Când prietenul său Orlov-cel-Gras a venit în vizită la Stavka peste câteva săptămâni, Nikolașa i-a spus că „totul merge bine, moralul

este minunat și soldații luptă eroic“. Nikolașa plănuia un atac fulger din estul Poloniei până în inima Germaniei.[653]

*

Departe de front, acasă, fiicele țarului resimțeau indirect forța cumplită a războiului modern. În timp ce țarul umbla cu trenul prin țară, inspectând trupele, împărăteasa și fiicele ei au devenit surori de caritate la spitalul militar amenajat în Palatul Ecaterina, o mare parte din cheltuieli fiind achitate de un bancher evreu, bogat și filantrop, Dmitri „Mitka“ Rubenstein, care s-a împrietenit cu Rasputin. Acolo, Alexandra, Olga și Tatiana, cărora li s-a alăturat și Anna, îngrijeau trupurile frânte ale răniților, văzând imagini de nedescris.

Alix s-a ocupat de un tânăr mutilat oribil — „aproape nici nu mai era om, atât de ciuruit de gloanțe, poate va trebui amputat, atât de grav e, dar sper să fie salvat, groaznic când te uiți. L-am spălat, l-am curățat, l-am badijonat cu iod“, ajutând apoi la fixarea unui cateter. Chiar și fiicele ei au văzut un pacient murind, dar „toate s-au comportat bine, niciuna nu s-a pierdut cu firea, fetițele sunt curajoase“. Pe 26 noiembrie, Alexandra reflecta la acest nou tip de război atroce. „Știam toți că un asemenea război avea să fie cel mai sângeros și cel mai groaznic din câte au fost vreodată, și exact așa s-a adeverit a fi.“

Toate surorile de caritate s-au atașat de tinerii lor răniți. Alix, o asistentă medicală înnăscută, a fost distrusă, când băiatul ei favorit a murit: „Soțioara este foarte tristă“, îi povestea ea lui Nicky. „Bietul meu prieten rănit s-a prăpădit.“ Dar era și distracție, bătăi cu perne și ochi dulci în saloane: Olga s-a amorezat de un tânăr soldat georgian. Cât despre Anna, Alexandra se plângea de individualismul ei. „Fii drăguț și ferm când o să te întorci“, l-a rugat ea pe țar, „și nu-i mai permite jocuri de picioare.“

Totuși, Alexandra a înflorit în timpul războiului. „Uitând de boala și slăbiciunea ei“, împărăteasa „era în cea mai bună formă“, își amintea Anna.[654]

*

În septembrie, Hindenburg și Ludendorff au lansat o ofensivă în sudul Poloniei, virând brusc spre nord ca să amenințe Varșovia. Bătălia s-a terminat fără învinși sau învingători, însă pe frontul sudic rușii îi zdrobeau pe austrieci. În timp ce Nikolașa se pregătea să invadeze Germania, germanii i-au luat-o înainte, pe 29 octombrie, atacând înspre Łódź și capturând 100 000 de prizonieri.

Nikolașa era consternat. I-a destituit pe generali și a ordonat o retragere limitată.

Pe 19 noiembrie, vizitând Stavka, țarul l-a găsit pe Nikolașa spăsit: „a trecut prin momente teribile“. Muniția, armamentul, încălțămintea și caii erau deja pe terminate: Suhomlinov nu efectuase pregătirile necesare pentru acest război care se prelungea. Nimeni nu avusese în vedere un război de o asemenea intensitate infernală, care a epuizat atât de repede rezervele de muniții. Rodzianko, președintele Dumei, a venit la Nikolașa să discute despre criza din armată. Cei doi au convenit să eludeze incompetența Ministerului de Război și să asigure aprovizionarea prin organizații publice și industriași particulari. Rodzianko l-a întrebat pe Nikolașa dacă într-adevăr amenințase să-l spânzure pe Rasputin. „Marele duce a râs și a spus: «Mda, nu tocmai»“, după care i-a mărturisit cât de mult detesta „influența fatală a împărătesei Alexandra. Era o piedică în toate. Marele duce își dădea seama că împărăteasa îl ura și dorea destituirea lui“.

Acum, se punea problema să facă față unui al treilea front. Enver Pașa a adus Imperiul Otoman în război de partea Germaniei. Pe 16 octombrie, navele de luptă otomane (transferate recent din marina germană) au bombardat Odessa, apoi în decembrie vicegeneralisimul otoman a lansat o colosală, dar nesăbuită ofensivă în munții din Caucaz. Comandantul local a intrat în panică, a ordonat retragerea și a fugit înapoi la Tiflis; frica s-a răspândit, iar comandamentul local i-a raportat disperat lui Nikolașa că începuseră să evacueze Tiflis, dacă nu chiar „întreaga Transcaucazie“.

La Stavka, Nikolașa i-a cerut trimisului britanic să scoată trupele otomane din Caucaz. Cererea a fost înaintată Secretarului de Război, Herbert Kitchener, și Primului Lord al Amiralității, Winston Churchill, care au pus la cale un atac asupra Dardanelelor. Dar panica din Caucaz nu a fost de lungă durată. Ofensiva lansată de Enver Pașa s-a sfârșit catastrofal, acesta pierzând 40 000 de oameni, în timp ce rușii au continuat să înainteze în Galiția austriacă. Totuși, la Londra, planurile pentru Dardanele au continuat.[655]

Pe frontul principal, la sfârșitul anului 1914, cele două părți erau aproape de zona unde fuseseră liniile lor la începutul războiului — însă rușii pierduseră 1,8 milioane de oameni în acele cinci luni, iar nereușitele scoseseră în evidență asemenea niveluri de incompetență și corupție, încât Suhomlinov și scânteietoarea lui soție erau discreditați. „Este o femeie comună, un suflet vulgar“, i-a spus Alix lui Nicky. Suhomlinov era „disperat“.

Pe 25 ianuarie 1915, Nikolașa și Ianușkevici au dat ordin pentru o „epurare“ a întregului teatru de operațiuni, prin expulzarea „tuturor evreilor și a indivizilor suspecți“. Nikolașa împărtășea antisemitismul țarului, spunând odată în Consiliul de Apărare a Statului că evreii erau „un element indezirabil… la fel ca mentalitatea lor neatrăgătoare, erau slabi, lași și fără simțul datoriei“. Evreii, care vorbeau limba germanică idiș, erau bănuiți de trădare. Nikolașa a luat ostatici evrei și a executat suspecți. Aproximativ 500 000 de evrei au fost expulzați, în scene de o asemenea mizerie și deznădejde, încât chiar și ministrul de Interne, Maklakov, se plângea: „Eu nu sunt iudeofil, dar dezaprob (decizia)“.[656]

Țarul admira conduita lui Nikolașa în situații de stres. „Trebuie să recunosc, când e singur și când e într-o dispoziție liniștită, este rezonabil — adică raționează corect“, i-a spus el Alexandrei pe 26 ianuarie. Dar concepția lui Nikolașa despre Rasputin o indigna. La începutul acelei luni, Anna fusese la un pas de moarte într-un accident feroviar, când s-a lovit grav la cap. Lumea se aștepta să o vadă murind, până când „am deschis ochii și am văzut în picioare lângă pat silueta înaltă și descărnată a lui Rasputin. S-a uitat fix la mine și a spus cu un glas calm: «va trăi, dar va fi mereu infirmă»“. După accidentul de tren, Alix s-a reapropiat de Anna, iar credința lor în Rasputin s-a intensificat.

Toate aceste nenorociri pe plan militar, aprovizionările insuficiente și cazurile de incompetență la nivelul guvernului l-au determinat pe Nikolașa să extindă puterile aproape dictatoriale ale comandamentului Stavka în vastele regiuni din spatele frontului, într-o frenetică manie a spionajului. „Prevăd că în câteva zile nu vor mai exista obuze deloc“ pe frontul nord-estic, avertiza Nikolașa, care căuta să explice înfrângerile încurajând o vânătoare de vrăjitoare a spionilor germani. Dar era totodată o modalitate de a-l distruge pe adversarul său, Suhomlinov. Pe 18 februarie, l-a arestat pe acolitul corupt al ministrului, colonelul Serghei Miasoedov. Nikolașa a luat măsuri ca acesta să fie găsit vinovat și spânzurat peste cinci ore; trei dintre asociații lui, toți evrei, au fost spânzurați, de asemenea. Când alți patru au fost găsiți nevinovați, Nikolașa a pus să fie rejudecați și, apoi, spânzurați. Suhomlinov era distrus. Nikolașa credea neîndoielnic că acei oameni erau vinovați, însă în realitate erau aproape cu certitudine absolut inocenți, or măsurile aplicate de el s-au răsfrânt asupra regimului țarist, neimaginându-și nicio clipă că lumea s-ar fi gândit că Romanovii puteau fi și ei agenți germani.[657]

*

Împăratul, îndreptându-se din nou spre Stavka, avea mari speranțe: „Tot frontul este destul de bine“. Pe 6 februarie, Anglia și Franța au lansat un atac în strâmtoarea Dardanele, urmărind să spargă impasul de pe frontul de Vest, să scoată Turcia din război și să faciliteze o mai bună aprovizionare pentru Rusia, în timp ce Sazonov negocia să obțină Constantinopolul după război. Alexandra era atât de entuziasmată de idee, încât s-a și pregătit temeinic — „Am recitit ce a scris Prietenul Nostru când a fost la Constantinopol, oh, ce zi splendidă va veni, când Liturghia va fi oficiată la Sfânta Sofia“.[658]

„Exact în acest moment“, îi povestea Nicky lui Alix la 9 martie, „Nikolașa a dat buzna în vagonul meu, cu sufletul la gură și lacrimi în ochi, ca să mă anunțe că Przemyśl (în Galiția austriacă) a capitulat. Slavă Domnului — o subită rază de soare. Oh, iubita mea, cât pot fi de fericit!“ Sărbătorind capturarea unui număr de 130 000 de prizonieri austrieci, Nikolașa și Nicky au băut șampanie împreună. Țarul a plănuit imediat să inspecteze aceste noi cuceriri. Totuși, Rasputin s-a întrebat prudent dacă nu era prea devreme: „Prietenului Nostru i s-ar fi părut mai convenabil dacă te-ai fi dus după război în teritoriile cucerite“ — iar Alexandra, acum tot mai bănuitoare la adresa lui Nikolașa, adăuga: „nu e cazul ca N să te însoțească — tu trebuie să fii șeful. Mă crezi probabil o proastă cicălitoare, dar dacă alții nu se gândesc la asemenea lucruri, trebuie eu s-o fac“. Alexandra era obsedată acum de popularitatea și prestanța lui Nikolașa, care îl eclipsa pe țar, la propriu și la figurat. Chiar dacă nu era un mare comandant, Nikolașa, la fel ca lordul Kitchener în Anglia, era foarte prezentabil.

„Arată că tu ești stăpânul“, îi spunea Alexandra lui Nicolae. „Iartă-mă, Comoara mea, dar știi că ești prea blând și bun — uneori o voce răspicată poate face minuni, la fel ca o privire aspră.“ Cât despre Nikolașa, „tu ești mai presus de el“. Simțea că era nevoie să fie autoritară cu el: „Mă crezi probabil o băgăcioasă agasantă, dar o femeie simte și vede lucrurile astea“. Totuși, țarul nu era de acord întotdeauna cu ea.

„Scumpa mea, eu nu sunt de aceeași părere cu tine… Dimpotrivă, Comandantul Suprem al armatei trebuie să mă însoțească.“ Speriată că soțul ei avea să fie asasinat de vreun „evreu mizerabil și păcătos“, Alexandra împărtășea bucuria lui pentru cuceririle armatei — „cum să nu fiu încântată!?“

Pe 9 aprilie, împăratul a intrat triumfător în Lvov, înconjurat de cazacii din Garda Imperială. Pe urmă, a scris: „Am dormit în patul bătrânului Franz Joseph, dacă vrei să știi!“[659]

*

Totuși, gloria a fost efemeră. Berlinul nu putea accepta prăbușirea Austriei. La 19 aprilie 1915, Germania a atacat pe lângă Gorlice-Tarnów. Nikolașa s-a retras, cu pierderi în vieți omenești cifrate la 100 000 de morți și 750 000 de prizonieri. Pe 9 iunie, Lvov a fost cucerit de germani, dar situația avea să se înrăutățească și mai mult, pe măsură ce trupele germane au ocupat Polonia. Împăratul a încercat să-i calmeze pe generali la Stavka. Nikolașa, spunea el, „a plâns în cabina mea și m-a întrebat dacă nu mă gândeam să-l înlocuiesc cu un om mai destoinic“. Rusia a pierdut 300 000 de oameni într-o lună, dar „singurul lucru care provoacă îngrijorare“, admitea Nicky, „este lipsa de muniții“ — plus 300 000 de pușți. Majoritatea țărilor făcuseră stocuri de gloanțe și obuze pentru un război scurt, dar în Rusia comandarea de noi muniții și adaptarea la o economie de război fuseseră deosebit de lente și neadecvate, cu o reținere de a cheltui sumele necesare. Ceea ce a început ca o chestiune de aprovizionare a devenit un scandal public. Pentru toate se dădea vina pe lipsa de muniții, ceea ce a accelerat o criză de încredere în armată și în autoritatea statului. Manifestații de revoltă antigermane au izbucnit la Moscova. Totuși, Nicolae nu înțelegea de ce să li se dea importanță. „Voi scrieți mereu despre opinia publică“, i-a spus el unui ziarist, „dar noi nu avem o opinie publică în Rusia“.

Vina a căzut pe Suhomlinov și pe inspectorul general al artileriei, marele duce Serghei Mihailovici, iubitul balerinei Micuța K, care adunase o asemenea avere, încât își cumpărase de curând un mic palat, în stil art deco, în Petrograd. Nikolașa și generalii lui s-au alăturat politicienilor din Duma și presei pentru a-l distruge pe Suhomlinov, care a fost arestat și risca să fie executat. Stavka a lansat o vânătoare de vrăjitoare contra spionilor și profitorilor, multe dintre victime fiind evrei bănuiți de loialități îndoielnice. Amicul lui Rasputin, bancherul Mitka Rubenstein, finanțase operele filantropice ale Alexandrei, inclusiv spitalul ei din Țarskoe Selo și noile forțe aeriene ruse, iar acum aștepta drept răsplată medalii și un titlu nobiliar. A fost arestat și el. Rasputin a intervenit pe lângă Alexandra, care a apelat la Nicolae, hărțuit din toate direcțiile. „Mi-a venit greu să te las să pleci de data asta“, scria Alix, în timp ce Nicky se îndrepta

spre Stavka. „Tu suporți totul atât de brav și de unul singur — dă-mi voie să te ajut, comoara mea. Cu siguranță există vreo modalitate în care o femeie să poată fi de ajutor și de folos. Îmi doresc atât de mult să-ți ușurez povara… și toți miniștrii aceștia care se ceartă între ei… Îmi vine să turbez“. Miniștrii „trebuie să învețe să tremure în fața ta — adu-ți aminte cum domnul Ph(ilippe) și Gr. (Rasputin) spun același lucru“.

Alexandra pretindea că înfrângerile lui Nikolașa veneau din faptul că îl respingea pe Rasputin: „Doamne, cât mi-aș fi dorit ca Nikolașa să fie altfel și să nu se fi întors împotriva unui om preacuvios“. Țarul a dublat măsurile de siguranță în jurul lui Rasputin, care întorcându-se la Petrograd, fragil și zdruncinat după ce fusese înjunghiat aproape mortal, era dornic să susțină cuplul imperial împotriva societății liberale și a lui Nikolașa. În martie 1915, Alexandra, vrând să sporească prestigiul religios al lui Rasputin, i-a publicat memoriile despre Ierusalim (pe care el le dictase și ea le redactase) și i-a cerut să se roage în bisericile din Kremlin, o vizită care a dus la saturnalii, în loc de sfințenie. Rasputin bea deja mult și avea rendez-vous-uri cu prostituate, dintre care unele s-au întâlnit cu el în Moscova la sfârșitul lui martie, pentru câteva zile de destrăbălare feroce, care au declanșat cel mai notoriu scandal în care a fost implicat. Se zvonea, de asemenea, că Rasputin se distra cu lăutari țigani la restaurantul Yar, ajungând, cum spunea poliția, un „psihopat sexual“, care îmbătându-se se grozăvea cu isprăvile lui erotice cu împărăteasa — „Bătrâna Doamnă… pot obține orice de la ea“. Când mesenii au întrebat dacă el era faimosul Rasputin, acesta le-a demonstrat, lăsându-și nădragii în vine și arătându-și penisul, pe un fond de „țipete de femei, înjurături ale bărbaților, sticle sparte și uși trântite“. În iunie, exact după două luni de la acest presupus incident, directorul poliției, generalul Vladimir Djunkovski, dintr-o familie de nobili, fost ofițer în regimentul de gardă și beneficiind de relații sus-puse, a prezentat cu nonșalanță un dosar cu ceea ce rușii numesc astăzi un *kompromat*[660], în care arăta amănunțit comportamentul lui Rasputin; cu un aer glacial, țarul a luat dosarul, l-a pus în sertar și a poruncit discreție totală. Furioasă, Alexandra a criticat *kompromatul* lui Djunkovski, spunând că era o plăsmuire nerușinată — iar în această rară ocazie avea întru totul dreptate. Mulți „martori“ nici nu fuseseră prezenți. Noi investigații au scos la iveală că Djunkovski dăduse ordin ca întregul episod să fie inventat abil pentru a-l distruge pe Rasputin și a salva monarhia. Când

cuplul imperial a refuzat să-i dea crezare, Djunkovski a făcut copii ale dosarului, pe care le-a trimis lui Nikolașa și celorlalți inamici ai Alexandrei; mult timp după aceea, chiar și unii istorici au crezut în veridicitatea faptelor. În ultimă instanță, plăsmuirea lui Djunkovski a contribuit la subminarea monarhiei pe care el spera să o salveze. Alexandra l-a făcut „trădător" și a cerut mazilirea lui. De atunci înainte, nu avea să mai creadă nicio acuzație împotriva lui Rasputin. Ideea că până și poliția încerca să-l distrugă pe Prietenul Nostru i-a încurajat pe Alexandra și Rasputin să găsească un ministru de Interne și un director de poliție care să-l protejeze.

La Stavka, în timp ce retragerea armatei continua, Nikolașa și-a vărsat ura împotriva Alexandrei într-o discuție cu duhovnicul lui: „Băgați-o la mânăstire și totul va fi altfel, împăratul va fi altfel. Ea îi duce pe toți la pierzanie". Orlov-cel-Gras, devotat țarului, dar prieten cu Nikolașa, uneltea de zor. „Trăim vremuri primejdioase", îi scria el lui Ianușkevici pe 2 iunie. „Se apropie norul cumplit al revoluției." Țarul trebuia să-l demită pe Suhomlinov „ca să le arunce un os", dar „dacă nu vom reuși, atunci îl avem de rezervă pe marele duce (Nikolașa)". Toate astea i-au fost repetate Alexandrei, care i-a spus soțului ei că Orlov-cel-Gras punea la cale o lovitură de palat.

„Totul este atât de grav și, mai ales acum, foarte dificil", scria Alix pe 10 iunie. Nicky a ales un compromis. Peste trei zile, la Stavka, țarul, la sugestia lui Nikolașa, i-a demis pe Suhomlinov și Maklakov, numind în locul lor niște moderați. Alături, în vagonul lui de tren, Nikolașa era atât de entuziasmat, încât „a sărit de pe scaun, a alergat la o icoană și a sărutat-o. Pe urmă, la fel de rapid, s-a trântit pe jos, zvârlind din picioare în aer" și râzând. „Îmi vine să țopăi de bucurie", striga el. În mod paradoxal, cu cât dezastrele pe front erau mai mari, cu atât și popularitatea lui Nikolașa creștea. Țarul nu avea nici măcar cum să-l protejeze pe ministrul demis: Suhomlinov fusese incompetent și corupt, dar acum era arestat pentru trădare, fiind anchetat de Înalta Comisie de Investigație și riscând pedeapsa cu moartea.

Cererile vehemente vizând o economie adaptată războiului modern erau la unison cu revendicările pentru reforme liberale, dar și cu paroxismul maniei spionilor. Pe 14 iunie, la Stavka, țarul a convenit cu Nikolașa să revoce Duma și să înființeze un Consiliu Special al Apărării, care să asigure coordonarea între ministere, organizațiile voluntare și industriile de război. În cele din urmă, guvernul a început să procure muniția necesară, investind bani mulți în contracte

pentru apărare.[661] Stimulată de aceste investiții enorme, economia a început să se dezvolte rapid, dar, în cursul acestui proces, o serie de blocaje în aprovizionare au dus la o nouă criză.

Duma a cerut o guvernare reprezentativă. Nicky a refuzat, la care parlamentarii au format un bloc al opoziției progresiste. Nicolae cedase în fața societății și în fața lui Nikolașa, iar acum regreta amarnic acest lucru. „Fii mai autocratic, scumpul meu“, îi recomanda Alix, care îi ura pe noii miniștri. „Nu-mi place că Nikolașa se amestecă în ședințele astea (ale miniștrilor)“, scria ea pe 17 iunie. „Îi impresionează pe miniștri cu vocea sonoră și gesticulațiile lui“. Nicolae avea nevoie de ea: „Lumea se teme de influența mea, a zis Grigori, fiindcă știu toți că eu am o voință puternică și, intuind imediat ce fel de oameni sunt ei, te ajut să fii ferm“. I-a reamintit cum „primul nostru Prieten (domnul Philippe) mi-a dat mie Imaginea cu clopoțelul ca să avertizez împotriva celor care nu sunt corecți… Dumnezeu vrea ca biata ta soțioară să fie ajutorul tău, Grigori spune mereu asta și domnul Philippe la fel“. Țarul era adesea pe front, așa că acum își scriau de câteva ori pe zi, schimbând astfel aproximativ 1 600 de scrisori, care dezvăluie vocea tot mai dementă a lui Alix în engleza ei caracteristică.

„Să nu uiți niciodată cine ești și trebuie să rămâi Împăratul autocrat! Nu suntem pregătiți pentru o guvernare constituțională.“ Pe urmă, ajungea la miezul problemei: „Nimeni nu simte cine este împăratul acum — trebuie să conduci cartierul general (al armatei) și să-i aduni pe miniștri acolo!“ Și, pentru a atenua parcă această bombă, mai adăuga: „Cât te necăjesc și eu cu scrisorile mele lungi și bombănitoare, mititelul de tine!“

Pe 22 iulie, Varșovia a fost cucerită de germani — dar armata rusă se retrăgea mai departe. „Nu mai pot continua așa“, i-a spus Nicolae Annei. Pe 4 august, când Kovno a capitulat, Nikolașa a fost găsit plângând în vagonul lui de la Stavka: „Ce să fac mai mult? E groaznic, groaznic!“ Dar împăratul știa ce să facă. „Nici nu știi cât de greu mi-a fost să mă abțin să nu preiau comanda armatei mele dragi“, i-a mărturisit el Languroasei. Trebuia să preia comanda. Dar acest lucru presupunea ca monarhul să fie expus pericolelor frontului. Când au aflat, miniștrii l-au implorat să nu procedeze așa.

Alexandra l-a chemat pe Rasputin de-acasă, din Siberia, ca să-l încurajeze pe țar. Sosind în Petrograd la 31 iulie, s-a întâlnit de două ori cu Nicolae, după care s-a întors acasă,

trimițând telegrame absconse: „Fermitatea este o stâncă, dar șovăiala este moarte pentru toți“.

Nicolae a avut o revelație divină: „Stăteam în fața icoanei mari a Mântuitorului în biserică“, își amintea el mai târziu, „când o voce interioară mi-a spus să mă decid și să-i scriu lui Nikolașa despre hotărârea mea, separat de ceea ce mi-a spus Prietenul Nostru“.

Când au aflat că hotărârea era iminentă, miniștrii au fost indignați. Pe 6 august, împăratul l-a înștiințat oficial pe Nikolașa: „Am decis să preiau comanda supremă… Te numesc vicerege al Caucazului“. După care, adăuga: „Dacă au existat greșeli, eu le-am iertat“. A doua zi, miniștrii l-au implorat să nu preia comanda armatei. Dar ținând strâns o icoană binecuvântată de Rasputin, pe care i-o dăduse Anna, țarul a răspuns inflexibil: „Am auzit ce aveți de spus, dar eu rămân la hotărârea mea“. Miniștrii nu aveau încredere în aptitudinile lui militare, însă Nicolae a ales un general competent, Mihail Alekseev, ca șef al statului-major, iar noul Stavka era de fapt cu mult mai organizat, decât haoticul cartier general din timpul lui Nikolașa. Dar treaba țarului era să conducă țara.

Ideea ca țarul să preia comanda armatei nu era neapărat absurdă. Fiecare țară în timp de război, inclusiv Marea Britanie, se afla în fața unui crize de încredere similare. Războiul necesita sacrificii care cereau o conducere legitimă și charismatică. Împăratul putea să preia comanda la Stavka și să numească un ministru cu puteri depline, ca de pildă Krivoșein, pentru a soluționa criza aprovizionării, sau să numească un guvern parlamentar condus de Rodzianko, ori altminteri un dictator militar, ca Nikolașa poate. Este ușor, privind retrospectiv, să estimăm aceste decizii, însă la vremea respectivă nicio soluție nu se impunea în mod evident.[662] În schimb, țarul a luat doar jumătate dintre deciziile esențiale și, aproape automat, a lăsat-o pe Alexandra la putere.

Nicolae a încheiat ședința: „Domnilor, peste două zile plec la Stavka“. A ieșit „ud de transpirație“.

După aceea, miniștrii s-au întâlnit în secret și, pe 22 august, zece din treisprezece au semnat o scrisoare în care amenințau să demisioneze, prima revoltă ministerială din istoria Romanovilor. Alexandra era „șocată și îngrozită“.[663]

*

În aceeași zi, Nicolae al II-lea a preluat comanda noului Stavka de la Moghilev — cu o scrisoare însuflețitoare de la Alexandra care se oferea să conducă Rusia:

> Dumnezeu este mai aproape de tine decât oricând. Niciodată n-au văzut ei atâta fermitate la tine… Iubițel, eu sunt aici, să nu râzi de soțioara ta prostuță, dar ea poartă nevăzuți „pantaloni“… Tu să-mi spui ce vrei să fac, folosește-mă, într-un asemenea moment Dumnezeu îmi va da forța să te ajut fiindcă sufletele noastre luptă în numele binelui împotriva răului… Este începutul gloriei domniei tale, El (Rasputin) a spus asta și eu cred întru totul. Tu îi vei fermeca pe toți marii gafeuri, lași, înguști la minte, ticăloși și mincinoși… Rezolvă mai repede cu numirea lui Nikolașa — fără moșmondeli… Somn ușor, raza mea de soare, salvatorul Rusiei.

Nicolae a luat cu el pieptănul lui Rasputin: „Nu uita să te piepteni înaintea oricăror sarcini dificile și decizii, micul pieptăn te va ajuta“. Posibil mulțumită „pieptănului sfințit“, a doua zi, 23 august, Nikolașa a acceptat liniștit destituirea lui și a plecat, însoțit de Orlov-cel-Gras, pe care Alexandra îl considera un trădător.

„Slavă Domnului că s-a terminat totul“ îi povestea împăratul împărătesei, „și iată-mă aici cu această nouă răspundere pe umeri. Dar facă-se voia lui Dumnezeu — mă simt așa de calm. Ca după Sfânta Împărtășanie.“

În calitate de comandant suprem, trăind în rutina izolată a marelui cartier general, Nicolae părea să fi atins un fel de apoteoză. Cât despre noul șef al statului-major, țarul scria: „Nici nu pot să-ți spun cât de mulțumit sunt de generalul Alekseev“, pe care l-a poreclit „amicul chiorâș“. „Se descurcă atât de bine.“ Era încântat de noul rol al Alexandrei: „Ce drăguț, soțioara să-l ajute pe bărbățel când e plecat! Ce păcat că n-ai făcut asta mai de demult sau măcar acum în timpul războiului!“

„Iubitule, te rog s-o ierți pe soțioara ta dacă în vreun fel te-a necăjit sau te-a jignit ori te-a plictisit prea mult în aceste săptămâni grele“, scria ea. „Sunt atât de emoționată că vrei ajutorul meu.“ Peste mai multe zile, ea și prietenii ei, Anna și Rasputin, intervievau noi miniștri, cu ajutorul celei mai abjecte clici de ticăloși care l-a consiliat vreodată pe țar. Împărăteasa avea „o voință de fier corelată cu nu prea multă minte și niciun fel de cunoaștere“, scria Benckendorff, în timp ce Missy considera că Alix era „pătimaș de ambițioasă și absolut convinsă că judecata ei era infailibilă“. Amândoi o cunoșteau bine. De fapt, Alexandra se fălea că, de la Ecaterina cea Mare, ea era prima împărătească care să fi primit miniștri în audiență.[664]

*

De douăzeci de ani, Alexandra evita „miasma“ Petrogradului, așa că atunci când a avut nevoie să aleagă miniștri nu știa pe nimeni — în afară de Rasputin, care era

disprețuit de societatea respectabilă. Până acum, Rasputin fusese un sfetnic influent, dar a cărui putere reală era considerată exagerat de mare. A fost întotdeauna un curtean abil, sfaturile lui fiind adesea măgulitoare, calculate pentru a spori favorurile cuplului imperial. Își schimba frecvent părerile în funcție de capriciile lui Nicolae și ale Alexandrei: la început, nu a fost de acord ca Nicolae să preia comanda armatei, dar când a văzut că țarul era inflexibil în decizia lui, a devenit cel mai mare susținător al acestei idei. Alteori, ca de pildă la începutul războiului, s-a opus concepțiilor țarului și a fost un apărător sincer al oamenilor de rând. În tinerețe, susținuse organizația antisemită „Sutele Negre", dar acum, la maturitate, Rasputin devenise tolerant cu străinii, în special evreii pe care încerca să-i protejeze, promițând chiar să obțină abolirea Zonei de Rezidență. Maria, fiica lui Rasputin, își amintea cum „împăratul i-a spus tatei că, dacă ar fi să trăiască așa cum dorea tata, poporul l-ar omorî. Tata i-a spus împăratului că poporul nu l-ar ucide niciodată pe țar, dar intelectualii ar putea să-l ucidă". Țarul avea nevoie de Rasputin, la fel de mult ca de Alexandra. „În momente de îndoială și frământare sufletească", îi povestea Nicolae unui curtean apropiat, „îmi place să discut cu el, iar după asemenea conversații sufletul meu este întotdeauna mai ușor și mai calm." Rasputin își înțelegea ca nimeni altul cei doi „clienți": Nicolae „poate să se schimbe în orice moment; este un om nefericit; îi lipsește tăria interioară", în timp ce capacitatea trufașei Alexandra de a se iluziona în privința aptitudinilor ei făcea din Rasputin un favorit imperial, în tradiția lui Biron, amantul împărătesei Anna, sau a lui Kutaisov, bărbierul lui Pavel I. Dar acest specimen haotic în veacul al XVIII-lea se întruchipase acum într-un adevărat potentat, cu o uimitoare influență în punctul culminat al crizei prin care trecea Rusia la începutul secolului al XX-lea.

În august 1915, împărăteasa și Rasputin s-au îndreptat spre prințul Mihail Andronikov, patruzeci și unu de ani, un traficant de influență, care avea talentul să-i curteze pe cei puternici cu sporovăielile lui dezinvolte și care a câștigat o avere din afaceri profitabile pe timpul războiului, cu ajutorul ministrului demis Suhomlinov. Jumătate georgian și jumătate german din regiunile baltice, Andronikov era descris de Witte ca „o corcitură între un spion *con amore* și un lacheu titrat". Cu umor, Andronikov spunea că era „aghiotantul Atotputernicului", ceea ce însemna că „trebuie să știu tot ce se petrece în Petrograd — singurul mod în care îmi pot arăta dragostea pentru țara mea".

Tronând într-un apartament ca un decor de operă bufă, cu un pat montat pe o imitație de altar creștin, cu o coroană de spini deasupra, prințul, spunea servitorul lui, „a avut peste o mie de cuceriri masculine în cei doi ani cât am fost în slujba lui“. Prefera mesagerii pe bicicletă, curierii oficiali. Îmbătându-i și seducându-i sub coroana de spini, le citea mesajele. Dacă anunțau promovări în funcții, se ducea imediat să-i felicite pe beneficiari, până să fie informați oficial, susținând că norocul lor se datora intervenției lui, aghiotantul Atotputernicului.

Acesta, printr-o contradicție dincolo de ridicolul satiric, era sinistrul escroc la care împărăteasa puritană și moralizatoare a apelat ca să găsească miniștri care să guverneze Rusia. Știind că ministrul de Interne și șeful poliției urmau să fie demiși, Andronikov l-a abordat pe Aleksei Hvostov, guvernatorul obez pe care Rasputin îl intervievase pentru funcția de ministru de Interne în 1911, acum membru al Dumei. Dacă Nicolae se debarasa de miniștrii actuali, Hvostov părea o alegere plauzibilă. Andronikov a propus un triumvirat: el avea să fie samsarul, Hvostov ministrul și Stepan Beleţki șeful poliției, un post pe care îl mai deținuse anterior. Andronikov i-a prezentat pe candidați lui Rasputin, care a acceptat complimentele lui cu disprețul unui mujic față de nobilul care se înjosește. Apoi, Rasputin i l-a prezentat pe Andronikov Annei Vîrubova în vila ei de la Țarskoe Selo, unde aceasta a fost de acord să-l întâlnească pe Hvostov. Anna era acum paznicul Alexandrei.

Hvostov a fermecat-o pe Languroasă. Ea și Rasputin l-au recomandat împărătesei ca viitor ministru de Interne. Pe 29 august, Alix i-a relatat lui Nicky că Anna îi cunoscuse pe Andronikov și Hvostov, care „i-au făcut o impresie excelentă. El îți este foarte devotat, a vorbit frumos despre Prietenul Nostru“. Anna i l-a prezentat apoi pe Hvostov împărătesei, care a lingușit-o regește. Hvostov „mă consideră persoana care poate salva situația cât ești tu plecat“, i-a spus țarina țarului, „și vrea să-și descarce sufletul ca să-mi povestească ideile lui“. Poreclindu-l „Coada“ (*hvost* în rusă), Alexandra l-a îndemnat pe Nicolae să-l numească în funcție: „Telegrafiază-mi «Coada, în regulă» și eu voi înțelege“.

Alexandra se vedea cu prim-ministrul, Șuba Veche, în fiecare zi. Duma era scăpată de sub control, huiduindu-l pe Goremîkin de câte ori apărea acolo. „Îmi vine să dau de pământ“ cu majoritatea miniștrilor, spunea ea, și să numesc alții noi, care să înțeleagă că oricine l-a persecutat pe Rasputin „acționează direct împotriva noastră“, ceea ce este „impardonabil, iar în asemenea momente, chiar criminal“. Pe

2 septembrie, Nicolae a prorogat Duma. Unul dintre membrii liberali ai acesteia compara Rusia cu un automobil condus prea repede de un șofer nebun, pe care pasagerii nu se încumetă să-l oprească de teamă să nu-i omoare.

În scurt timp, pe 7 septembrie, Alexandra cerea demiterea miniștrilor. Cât despre înlocuitorii lor, „Eh bine, dragă, uite aici o listă cu nume… Anna le-a obținut prin Andronikov…“, scria ea. „Te rog, ia-l pe Hvostov.“ Trădându-și naivitatea, adăuga: „Dacă se dovedește că nu e bun, poate fi schimbat — nu-i nimic rău în asta, în asemenea vremuri“. Se propunea singură drept „Îngerul tău Păzitor și ajutorul tău în toate — unii se tem că mă amestec în treburile statului (miniștrii) și alții mă consideră persoana care te poate ajuta (Andronikov, Hvostov)“. „Coada“ era „bărbat, nu un papă-lapte; el nu va lăsa să ne atingă nimic și va face tot ce-i stă în putere ca să oprească atacurile împotriva Prietenului nostru.“

Pe 26 septembrie, împăratul l-a numit pe „Coadă“-Hvostov ca ministru al Rusiei răspunzând de toată siguranța statului. Peste două zile, cei trei escroci și-au serbat succesul la Andronikov, unde i-au dat lui Rasputin plicuri cu bani. „Coada“ plănuia să ajungă prim-ministru — și a ordonat un omor.[665]

*

„O să te las să-l iei pe Baby“, i-a promis Alix lui Nicky, când acesta a devenit comandant suprem al armatei. Imaginea țarului cu țareviciul la Stavka era o propagandă înduioșătoare, iar Aleksei, în vârstă de unsprezece ani, atât de mult timp țintuit la pat și oprit de la jocurile cu băieții, abia aștepta să îmbrace uniforma și să plece la război. Experiența avea să fie și o bună pregătire: „toată viața țarul a suferit din cauza timidității înnăscute și a faptului că a fost ținut prea mult timp departe de treburile statului, astfel încât s-a trezit că nu era pregătit corespunzător“, i-a explicat Alexandra tutorelui Gilliard. „Țarul a jurat să evite aceleași greșeli în privința fiului său.“

Băiatul, inițial soldat simplu, avansat apoi caporal, a stat o bună parte din anul următor la Stavka, împărțind o cameră cu țarul în micul conac al guvernatorului. Raportând despre „Bebeluș“, Nicky îi povestea lui Alix cum se jucau și se rugau împreună. Aleksei se plângea de flatulența imperială în dormitorul Romanov. „Baby a scris astăzi“, îi spunea Alix soțului ei pe 7 octombrie: „Papa a făcut mirosuri mult și lung în dimineața asta. Ce urât!“

Retragerea trupelor se încetinise, dar germanii au cucerit Vilna și au înaintat în Ucraina. Alekseev plănuia un

contraatac împotriva austriecilor, care erau mai slabi. „Nu trebuie să vorbești despre asta cu nimeni — te rog, fă-mi favoarea asta“, îi scria Nicky pe 18 decembrie. Adică, o ruga să nu-i spună lui Rasputin.

Între timp, țarul își petrecea mult timp citind scrisorile de la Alexandra și Anna[666] — și un roman englezesc, *The Millionaire Girl.* La sfârșitul anului, țarul și țarina, departe unul de celălalt, se doreau cu foc. La 30 decembrie 1915, ea îi scria: „Te strâng la pieptul meu, te sărut peste tot, îmi lipesc buzele de buzele tale și încerc să uit tot, pierzându-mă în ochii tăi frumoși“. Pe 4 ianuarie 1916, el îi răspundea: „Draga mea, mi-e dor de tine, de sărutările și mângâierile tale… Aici, departe de miniștri și musafiri, am discutat diverse chestiuni și am petrecut câteva ceasuri intime împreună. Dar ce putem face? Despărțirea noastră este sacrificiul nostru personal.“

Alexandra îl îndemna să-l înlocuiască pe prim-ministrul Goremîkin: „Ce-ar fi ca acum, când ești liber, să pregătești tot pentru schimbarea Bătrânului“. Dar cine să vină în locul lui?[667]

*

Doar cei mai slugarnici oportuniști umblau după funcții în această tragicomedie: Rasputin a găsit prim-ministrul în persoana unui guvernator de proastă reputație, Boris Stürmer, în vârstă de șaizeci și șapte de ani.

Pe 20 ianuarie, Nicolae l-a numit pe Stürmer prim-ministru. Pe urmă, Stürmer s-a întâlnit cu Rasputin ca să primească binecuvântarea lui. Până și Rasputin se gândea: „E bătrân, dar nu contează…, merge și-așa“. Stürmer, totuși, în sinea lui îl disprețuia pe mujic. Când a nesocotit dorințele lui Rasputin, țăranul l-a mustruluit, grozăvindu-se: „Stürmer ar face bine să stea în banca lui. Dacă nu, o să-și rupă gâtul. Dacă spun eu un cuvânt, o să-l zvârle afară“. Dar Rasputin a dat și câteva sfaturi rezonabile — o vizită a împăratului la parlament. „E cazul să convocăm Duma, chiar și pentru o scurtă perioadă.“ Alix a încercat să-l convingă pe Nicky, „mai ales dacă tu, fără să știe ceilalți, apari acolo, va fi splendid… fiindcă acum toți sunt dispuși să încerce și să lucreze — e cazul să le arătăm un pic de încredere“. La 9 februarie, Nicolae a surprins pe toată lumea apărând în parlament, însă numirea lui Stürmer, prim-ministrul mediocru cu nume german, părea ori dispreț, ori neglijență. A fost luat în derâdere, iar zvonuri dezastruoase au început să macine regimul țarist.

Pamflete cu titluri ca *Secretele Romanovilor* sau *Viața și Aventurile lui Rasputin* zugrăveau o pornocrație germană trădătoare, cu două dezmățate lesbiene în pielea goală, Alexandra și Anna, fascinate de falusul congestionat al lui Rasputin.[668] Într-un sistem politic unde totul era decis în secret și prost, aceste zvonuri s-au răspândit fatal în organismul politic.[669]

*

Ideea că Stürmer era premier îl înfuria pe Hvostov. Cei trei escroci au ajuns să se certe între ei. Hvostov s-a întors împotriva lui Andronikov, acuzându-l în fața Annei. Andronikov s-a răzbunat trimițându-i împărătesei văduve o fotografie cu Anna și Rasputin. „Coadă“ a încercat să-l mituiască pe Rasputin ca să plece din Petrograd, dar la sfârșitul lunii ianuarie, în 1916, ministrul de Interne i-a oferit lui Komissarov, garda de corp pusă de Ohrana să-l păzească pe Rasputin, suma de 200 000 ruble ca să-l sugrume pe preacuviosul, să-l otrăvească și să-l arunce în râu sub stratul de gheață. Komissarov a testat otrava pe pisica lui Rasputin. Rasputin credea că Andronikov încerca să-l intimideze și a pus ca Aghiotantul Atotputernicului să fie arestat și surghiunit. „Coadă“ a angajat alt ucigaș, care a fost arestat de cel de-al treilea escroc, șeful poliției, Beletki, care a dat publicității această poveste demnă de Teatrul Grand-Guignol.

La început, Alexandra a crezut că era vorba despre un complot contra lui Rasputin, „încercând să-l implice pe Hvostov cu evreii ca să facă mizerie în fața Dumei“. În timp ce împăratul îi destăinuia pe 13 februarie că el citea un roman englezesc, *The Room of Secrets*, și mirosea scrisoarea lui Alix îmbălsămată cu parfumul ei englezesc, Atkinson's White Rose — „parfumul mă excită și am senzația că ești lângă mine“ —, ea se confrunta cu realitatea. „Sunt atât de supărată că prin Grigori (Rasputin) ți l-am recomandat pe Hvostov“, i-a mărturisit ea lui Nicolae pe 2 martie 1916, „nu mai am tihnă de-atunci — tu te-ai opus, dar eu m-am lăsat influențată.“ Cât despre ministrul ei, spunea că „a intrat diavolul în el“. Acum, „Coadă“ trebuia mătrășit, fiindcă „sincer vorbind, nu sunt liniștită pentru Grigori și Ania, atâta timp cât Hvostov este la putere, având banii și poliția la dispoziție“. Atâta oroare avea Nicolae de confruntări și atât de bine știa să se stăpânească, încât politicos l-a primit chiar și pe acest terchea-berchea detestabil, destituindu-l ulterior printr-o scrisoare.[670]

„Toată povestea asta e blestemată“, îi spunea împăratul lui Alix pe 5 martie. Dar ea ținea în continuare ca miniștrii să fie

demiși, chiar și când nu reușea să găsească alții noi. Cât despre Gucikov, membru al Dumei: „Cum să nu-l spânzuri?“ Misiunea ei era să-l protejeze pe Rasputin și să pregătească tronul pentru Aleksei. „De dragul lui Baby, scria ea pe 17 martie, trebuie să fim fermi, fiindcă altminteri moștenirea lui va fi cumplită, mai ales având în vedere caracterul lui care nu se ploconește în fața altora, vrând să fie propriul lui stăpân, așa cum se cuvine în Rusia unde poporul este atât de needucat — domnul Philippe și Grigori au spus așa și ei“. Totuși, planul asasinării lui Rasputin nu făcea decât să-i întărească credința. „Seara, când am citit din Biblie, m-am gândit mult la Prietenul Nostru“, i-a spus ea lui Nicky, de Paști, pe 5 aprilie, „cum cărturarii și fariseii l-au executat pe Hristos… Da, într-adevăr, un profet nu este niciodată onorat în țara lui.“[671]

*

Exact când frontul interior se transforma în comedie neagră, armata, reaprovizionată cu muniții, se redresase. Încrederea creștea. Forțele armate din Caucaz, sub comanda lui Nikolașa, au năvălit în Imperiul Otoman, cucerind Erzurum în februarie 1916 și, apoi, Trebizonda în aprilie, în timp ce cavaleria rusă a eliminat forțele progermane din Persia și a pornit în galop spre Bagdad pentru a-i ajuta pe britanicii din Irak.[672]

Totuși, armata încerca să înroleze cât mai mulți noi recruți, în ciuda uriașului efectiv uman disponibil. Chiar și atunci când au dobândit o superioritate numerică și noi rezerve, comandanții ruși nu și-au schimbat tacticile primitive pentru a coordona infanteria și artileria, în așa fel încât să realizeze o străpungere pe frontul principal.

La Stavka, în martie 1916, au plănuit o ofensivă la Lacul Naroch, lângă Vilna, împotriva germanilor care erau ocupați în vest, în Bătălia de la Verdun. „Totul este pregătit pentru ofensiva noastră“, i-a spus Nicky lui Alix, pe 3 martie. Pe 5 martie, 350 000 de ruși și 1 000 de tunuri au atacat 50 000 de germani, care nu au fost luați prin surprindere. Anotimpul noroios nu putea duce decât la un dezastru, în condițiile în care barajul artileriei a fost plănuit prost și s-a dovedit inutil, iar ca de obicei coordonarea între armate a fost jalnică. Rușii au mai pierdut 100 000 de oameni. „Avem atât de puțini generali buni“, scria Nicky. Totuși, din această calamitate ieșea treptat o nouă armată: în primăvara aceea, țarul și Alekseev l-au destituit pe comandantul Frontului de Sud-vest și l-au numit în locul lui pe generalul Aleksei Brusilov. Iute, ingenios și atent, Brusilov a conceput un nou sistem de

pregătire, rezerve și concentrare, pentru a lansa o ofensivă modernă. Când toți ceilalți generali au conchis apatici că nu mai puteau lansa ofensive, Brusilov credea că putea învinge.

Între timp povestea de dragoste dintre Nicky și Alix înflorea. Amândoi citeau o povestire englezească lacrimogenă, *Little Boy Blue*, care o făcea pe Alexandra să reflecteze: „Fiecare femeie are în ea un sentiment matern față de bărbatul pe care-l iubește, este în firea lucrurilor, când dragostea este profundă“. Împăratul era înduioșat și el: „Îmi place… A trebuit să folosesc batista de câteva ori“, scria el pe 31 martie 1916. Țarul își amintea cum se luptase el ca să se însoare cu ea, „ca micuțul Boy Blue, dar mai tenace“. De atunci înainte, ea îl numea „dragul de tine, Boy Blue“. Pasiunea lor sexuală era nediminuată. „Dragostea mea, te doresc atât de mult!“, scria el pe 8 aprilie. „Te rog să nu vină Madame Becker (menstruația), când mă întorc eu acasă.“ Dar ea i-a telegrafiat, la 11 aprilie: „ce păcat că a venit inginerul mecanic“, însă când a ajuns el acasă, ea era pregătită. „Mângâierile și săruturile tale tandre sunt un balsam și o delectare — întotdeauna le duc dorul“, scria ea pe 24 aprilie, când el s-a reîntors la Stavka. „Noi, femeile, tânjim după tandrețe (deși eu nu cer și nici nu arăt prea des acest lucru)“.

Pe 22 mai, generalul Brusilov, aplicând noi tactici de șoc, a străpuns liniile austriece, îndreptându-se spre Carpați. Pe 12 iunie, luase deja 190 000 de prizonieri. Împăratul îi destăinuia Alexandrei, în mod repetat, detalii despre planurile militare, adăugând: „Te implor să nu spui nimănui lucrurile astea“. Se referea la guralivul de Rasputin, ca de obicei, însă ea practic întotdeauna îi povestea totul, oricum: Prietenul Nostru „te roagă să ții seama că nu trebuie să înaintăm deocamdată în forță spre nord, fiindcă dacă succesele noastre continuă în sud, ei în nord se vor retrage singuri“, scria ea pe 4 iunie. Este incredibil că ajunsese să-i trimită sfaturi militare de la Rasputin. Destăinuindu-i că de fapt nu aveau să atace în nord, împăratul insista pe 5 iunie: „Te rog să nu menționezi asta nimănui, nici chiar Prietenului Nostru. Nu trebuie să afle nimeni“.

Generalul Alekseev era îngrijorat. „I-am povestit lui Alekseev“, scria țarul pe 7 iunie, „cât de mult te interesează pe tine chestiunile militare și ce detalii mi-ai mai cerut. A zâmbit și a ascultat tăcut.“ Era o situație ciudată ca șeful statului-major al armatei să simtă că nu putea avea încredere în suveranul său și soția acestuia. În timp ce Brusilov continua să înainteze, împăratului îi era dor de ea: „Cât de mult mi-e dor de sărutările tale dulci! Da, dragostea mea, numai tu știi să săruți așa! Oh, ce indecent! Boysy sare

amintindu-și…“. Țarului i s-a împlinit probabil visul. Pe 28 iulie, Alexandra și fetele au venit în vizită la Stavka, pentru ziua de naștere a lui Aleksei. În timp ce ofensiva lui Brusilov făcea ravagii pe front, împărăteasa îi ținea lecții lui Alekseev despre Rasputin, „un om atât de cuvios și miraculos, pe nedrept ponegrit… Crede-mă, generale, dacă el ar veni la Stavka, ar aduce o mare fericire tuturor de aici“.

— Majestatea Voastră Imperială, a replicat generalul, de îndată ce el va apărea la Stavka, eu îmi voi da demisia imediat.

— Acesta este ultimul dumitale cuvânt, generale?

— Negreșit.

La plecare, Alexandra l-a rugat pe Nicky să-l convingă pe general. Când Alekseev a suferit un atac de cord la scurt timp după aceea, Alexandra a văzut în asta o pedeapsă divină.

Capturând 425 000 de prizonieri, Brusilov a scos aproape din război Austria, aceasta fiind una dintre cele mai reușite operațiuni militare din întregul conflict armat. Germanii, deși angajați în ofensiva de pe Somme pe frontul de Vest, și-au salvat aliatul, în timp ce generalii ruși, speriați și pesimiști, nu au fost în stare să-l sprijine pe Brusilov. Ultima lui speranță erau Gărzile, crema armatei țariste: 60 000 de militari sub comanda generalului Vladimir Bezobrazov, care, așa cum spunea Alexandra, era „vechiul camarad“ al țarului din perioada când fusese ofițer în regimentul de gardă. Bezobrazov a declarat că Gărzile imperiale, care „trebuie să aibă comandanți doar bărbați de elită“ (unchiul Pitz, care se întorsese din exil în 1914, a primit și el un corp de armată), nu se retrăgeau niciodată. La sfârșitul lui iulie, Bezobrazov „a dat ordin de înaintare peste mlaștinile știute a fi de netrecut“, i-a spus Alix lui Nicky, iar „nesăbuința lui… a dus Gărzile la pieire“. Treizeci de mii de ostași și ofițeri din regimentele de gardă și-au pierdut viața. Gărzile lui Petru cel Mare au încetat aproape să mai existe, iar împăratul a rămas fără cei mai devotați apărători pretorieni ai săi, exact când avea să aibă nevoie cel mai mult de ei. Rasputin l-a implorat pe țar să curme „jertfele inutile, masacrele inutile“. Pe 27 septembrie, Nicolae a oprit operațiunea militară, însă războiul decurgea atât de bine împotriva turcilor, încât țarul plănuia să cucerească Constantinopol, formând astfel Regimentul Țargradski.[673]

*

În perioada apogeului victoriilor lui Brusilov, împăratul părea în mod straniu detașat: „Brusilov este ferm și calm. Ieri, am descoperit doi salcâmi în grădină“. Războiul are un

efect deosebit de distrugător asupra comandanților. „M-am simțit atât de obosit în tren ieri“, îi povestea Nicky lui Alix pe 3 martie 1916. „Am rămas lungit pe banchetă în compartiment.“ Când Aleksei era acasă, suveranului îi era urât singur. La Stavka, miniștrii „continuă să vină aici aproape în fiecare zi și îmi ocupă tot timpul; de obicei, mă duc la culcare după ora 1:30 noaptea, mereu sunt într-un iureș permanent… E teribil, pur și simplu“. Anturajul a observat că țarul era în pragul unei „epuizări nervoase generale“. Benckendorff i-a spus doctorului Botkin: „Nu mai poate continua așa multă vreme… Nu-l mai interesează serios aproape nimic. A devenit de-a dreptul apatic. Trece prin rutina cotidiană ca un automat, fiind mai atent la ora fixată pentru mese sau plimbarea lui în grădină“.[674] În sinea lui, Alekseev, principalul general al lui Nicolae, era îngrozit: „Ce se poate face cu un asemenea copil! (Țarul) se leagănă pe marginea unui abis… dar e complet calm. O femeie nebună conduce statul și în jurul ei e un ghem de viermi“.

După doi ani de lupte, rușii reușiseră să desfășoare cea mai victorioasă operațiune din război a Antantei, iar economia de război se redresa: spre sfârșitul anului 1917, avea să existe un surplus de 18 milioane de obuze. Însă moralul pe frontul interior începea să clacheze, inflația făcea ravagii, penuria de alimente se accentua. Dar, în mod ironic, nu exista un deficit de grâne. Recoltele erau bogate, însă țăranii scoteau la vânzare cantități mai mici din cerealele lor, într-un moment când orașele erau suprapopulate cu un milion de muncitori angajați în industrie. Trenurile circulau atât de prost, încât cerealele nu puteau să fie preluate sau livrate la timp spre orașe și armate. Rasputin, care vedea cozile la alimente în Petrograd, a avut câteva sugestii simple, dar rezonabile, pe care Alix i le-a transmis împăratului.

Nicolae se gândea să numească un dictator, care „să stăpânească întreaga situație“, însă „eterna problemă a aprovizionărilor mă neliniștește cel mai mult“. Țarul își dădea seama că „bătrânul Stürmer nu poate face față acestor dificultăți… Cea mai afurisită problemă cu care m-am confruntat vreodată. N-am fost niciodată un negustor și nu mă pricep la chestiunile de aprovizionare cu mărfuri“.

Totuși, când un ministru a încercat să-i explice „amănunțit Majestății Sale chestiunea aprovizionării cu alimente… împăratul mă tot întrerupea cu întrebări legate de banalitățile zilnice… vremea de-afară… copiii și florile…“. Studiindu-l pe țar, Benckendorff avertiza: „Nu se poate să conduci un imperiu sau să comanzi o armată în acest mod. Dacă el nu va

înțelege asta la timp, este posibil să se întâmple ceva catastrofal“.[675]

*

La Palatul Aleksandr, împărăteasa făcea de zor mutări și permutări. Nu găsea un ministru de Interne, așa că Rasputin i-a sugerat să fie Stürmer, și el a fost. Pe ministrul de Război, care se dovedise eficient, Alexandra l-a îndepărtat din cauza legăturilor cu Duma și a ostilității față de Rasputin, care arareori iniția asemenea măsuri, însă o încuraja pe țarină să demită niște miniștri deja priviți cu neîncredere de Nicolae — și apoi încerca să le găsească înlocuitori. Țarul nu mai avea încredere în Sazonov, după rolul jucat în rebeliunea ministerială și după propunerea de a acorda Poloniei autonomia. Alexandra a sosit la Stavka pe 6 iulie, iar a doua zi a obținut demiterea „Clătitei“. Dar ea și Rasputin nu reușeau să găsească un ministru de Externe adecvat, așa că l-au numit pe Stürmer. Acum, această nulitate deținea trei portofolii ministeriale capitale.

Împărătesei îi pria atmosfera palpitantă, deși trăia într-o stare de permanentă isterie nervoasă. „Mă simt oribil, fiindcă m-a durut rău burtica toată noaptea“, raporta ea în ianuarie 1916, și a trebuit s-o cheme pe cameristă „să-mi umple buiota cu apă fierbinte și să-mi dea niște opiu“. Țarina filosofa asupra vieții și morții. „Trăim într-un ritm prea alert“, afirma ea în una dintre scrisorile mai rezonabile, pe 5 martie, „impresiile se perindă într-o succesiune rapidă — mecanizarea și banii conduc lumea și strivesc orice artă — mă întreb cum va fi când acest mare război se va fi încheiat.“ Se temea de viitor. „Oh, dragul meu, e greu să fie oameni mai fericiți decât am fost noi… De-ar fi și copiii noștri la fel de binecuvântați… Viața este o enigmă, viitorul (e) ascuns în spatele unei cortine și când mă uit la Olga noastră, cât de mare s-a făcut, inima mi se umple de emoție și mă întreb ce-i va rezerva ei viitorul“, scria Alix pe 12 noiembrie 1915, data când ei aniversau douăzeci și unu de ani de căsnicie.

Olga era deprimată. „Este mereu atât de palidă“, dar „trebuie să stea mai mult întinsă — injecțiile cu arsenic își vor face efectul mai repede“, îl informa Alix pe Nicky în octombrie 1915. Acum, OTMA nu mai erau la fel de tolerante cu opiniile ei excentrice. „Copiii, cu toată dragostea lor, arareori înțeleg felul meu de a vedea lucrurile“, scria ea în martie 1916, „chiar și cea mai mică, iar când le spun cum am fost eu crescută li se pare plictisitor. Doar când vorbesc încetișor cu Tatiana, ea pricepe tot. Olga este tot timpul foarte urâcioasă, iar când sunt severă, se bosumflă pe mine.“[676]

Totuși, toanele Olgăi nu erau nimic în comparație cu furia Romanovilor. Doar unchiul Pitz rămânea apropiat de Alexandra acum. Împărăteasa văduvă știa că Alix era, pur și simplu, nebună și compara domnia lui Nicky cu ultimele zile ale împăratului Pavel I. L-a înfruntat pe fiul ei încă o dată, amenințând, se pare, „Rasputin ori eu“, dar în mai s-a mutat la Kiev. În Petrograd, Bimbo — Nikolai Mihailovici — își bătea joc cu umor de Alexandra, „abominabila hessiană“, la Clubul Imperial de Iaht, spunând că ea era „femeia care l-a pus la punct pe Isus“. Alexandra l-a poreclit „Cioara Albă“, spunându-i lui Nicolae: „Noi am fost mult prea slabi și indulgenți cu familia“.

Între timp, Dmitri și Iusupov luau în calcul soluția supremă la problema Rasputin — exact când Alexandra găsise omul perfect care să-l protejeze. De fapt, dădea securitatea imperiului pe mâna unui nebun sifilitic.[677]

*

Rasputin l-a recomandat pe Aleksandr Protopopov ca ministru de Interne. Părea ministrul perfect. Elegant, poliglot și pianist, vicepreședintele Dumei era un conservator rafinat și cu idei largi, care inițial îi fusese recomandat țarului de către Rodzianko personal. Până și regele George al V-lea, care l-a întâlnit cu prilejul unei vizite a acestuia la Londra, a fost impresionat.

Nicky și-a amintit că Rasputin îi vorbise prima oară de el. „Mi-a plăcut foarte mult“, scria Nicolae, după prima lor întâlnire, pe 20 iulie 1916; „e un fost ofițer din regimentul de Grenadieri Călare“. Era, de asemenea, un mare industriaș în textile — omul ideal pentru a rezolvă o criză de aprovizionare. În septembrie, Rasputin i l-a lăudat pe Protopopov Alexandrei, care s-a apucat ca dementa să-l piseze pe împărat: „Eu nu-l cunosc, dar cred în înțelepciunea și buna îndrumare a Prietenului Nostru. Grigori te imploră din suflet să-l numești pe Protopopov acolo. Tu îl cunoști și ți-a făcut o impresie bună — întâmplarea face să fie membru în Duma și va ști cum să se poarte cu ei“.

„Trebuie să mă gândesc bine la chestiunea asta“, a replicat Nicky pe 9 septembrie. „Ideile Prietenului Nostru despre bărbați sunt uneori bizare, după cum știi. Trebuie să dăm dovadă de prudență, în special la numirile în funcții înalte… Toate schimbările astea sunt obositoare. Consider că au loc mult prea des.“ Fusese un eufemism: în realitate, în timpul „domniei“ Alexandrei, aveau să se perinde patru prim-miniștri și cinci miniștri de Interne — iar suspiciunile lui erau întemeiate.

Protopopov era „bizar“ într-adevăr. Simțeai ceva „ciudat“ în felul în care rotea ochii, în tremurăturile lui cu transpirații, crizele de înjurături și conversația sacadată. Pe jumătate nebun, probabil sifilitic, fusese vindecat de o maladie de către doctorul-minune din Petrograd, Badmaev, „amicul de suflet“ al lui Rasputin, cum zicea Alix. Acum, se spunea că ajunsese să fie dependent de „prafurile înviorătoare“ ale lui Badmaev — probabil cocaină. Într-o nouă versiune a celor trei ticăloși, Badmaev l-a propus pe pacientul lui ca ministru și pe partenerul lui de afaceri, generalul Kurlov, ca șef al poliției. Acesta era același Kurlov, care se făcuse vinovat de asasinarea lui Stolîpin. Ispitit de putere, Protopopov a devenit un apostol al lui Rasputin și un adept al autocrației mistice a Alexandrei. Când s-au întâlnit, ei i s-a părut că era „foarte deștept, convingător, cu maniere frumoase“.

„Te rog, ia-l pe Protopopov ministru de Interne“, îi scria ea lui Nicolae.

„Așa va fi“, i-a răspuns în scris Nicolae.

„Să fii binecuvântat pentru alegerea lui Protopopov“, se bucura ea. „Prietenul Nostru spune că ai procedat foarte înțelept.“ Acesta era apogeul lui Rasputin, care se implica acum în toate, de la motoarele pentru noua forță aviatică și tratatul anglo-francez, până la planul său de a o pune pe Alexandra să împartă personal pâine pe străzile Petrogradului. „Consecințele nefaste ale influenței lui Rasputin au fost enorme“, scria un general de la vârful comandamentului, „însă el a încercat să acționeze în beneficiul Rusiei și al dinastiei, și nu în detrimentul lor.“ Rasputin era protejat acum prin trei rânduri de gărzi de corp, însă el simțea primejdia — viața îi scăpa amețitor de sub control, își dorea să fugă, dar nu putea rezista tentației de a rămâne.

După o întâlnire cu Rasputin, împreună cu soția și fiicele lui, la vila Annei, Alexandra i-a dat lui Nicolae o listă cu șase puncte pe care să le discute cu Protopopov, toate fiindu-i dictate de Rasputin. Ultimul punct era ca ministrul „să asculte de Prietenul Nostru și să se bizuie pe sfaturile lui“. Alte puncte prevedeau eliberarea bancherului Rubenstein și plasarea lui în condiții de siguranță personală; de asemenea, eliberarea lui Suhomlinov, ministrul demis, a cărui șarmantă soție, Ekaterina Butovici, cântăreața de music-hall, apelase la sprijinul favoritului. Rasputin s-a îndrăgostit nebunește de ea, vizitând-o de șaizeci și nouă de ori în acea vară. (Indiferent dacă l-a răsplătit pe Rasputin cu favoruri sexuale sau nu, în mod cert însă a obținut sprijinul lui pentru soțul ei.) Alexandra i-a spus țarului: „Ține lista mea în față. Prietenul

Nostru te roagă frumos să discuți despre aceste lucruri“. Nicolae a făcut cum i s-a ordonat: ambii deținuți au fost eliberați, spre dezgustul general.

Alix se mândrea cu noua ei siguranță de sine: „Nu mai sunt niciun pic sfioasă sau speriată de miniștri și vorbesc rusește ca o cascadă. Văd toți că sunt energică și îți raportez totul ție, că eu sunt zidul tău din fundal, un zid foarte solid. Se pare că îți sunt un pic de ajutor și eu“.

Țarul lăuda aranjamentul lor: „Da, cu adevărat se cuvine să fii ochii și urechile mele acolo lângă capitală, cât timp eu stau aici“, i-a spus el la 23 septembrie 1916. „Este exact rolul care ți se potrivește ca să-i faci pe miniștri să meargă mână-n mână — aduci un enorm serviciu mie și țării noastre. Oh! scumpa mea Sunny, cât de fericit sunt că ți-ai găsit o menire.“

Stürmer și Protopopov au distrus puținul cât mai rămânea din prestigiul imperial. Stürmer era suspectat că tatona pentru o pace separată cu Germania — zvonuri care se poate să fi fost corecte, deși nu există nicio dovadă că Nicolae ar fi fost de acord. Cunoscută acum drept „Nemțoaica“, Alexandra era bănuită de mult că negocia pe ascuns cu germanii. A fost contactată negreșit de rudele ei germane, însă era devotată Rusiei. Bâlbâitul de Protopopov se grozăvea că el conducea treburile guvernului cu ajutorul lui Iisus Hristos. „Simt că eu voi salva Rusia, spunea el, doar eu sunt cel care o poate salva.“

În Duma, Pavel Miliukov, liderul Partidului Cadeților, de orientare liberală, a denunțat incompetența lui Stürmer — și amestecul Alexandrei în conducerea țării — cu întrebarea fatală: „Se cheamă asta stupiditate sau se cheamă trădare?“

„Ambele!“ au strigat mulți.

Pe 9 noiembrie, Nicolae l-a demis pe Stürmer și l-a numit prim-ministru pe fostul ministru al Comunicațiilor, Aleksandr Trepov, un organizator competent. Dar Alexandra și Rasputin turbau de furie. „Prietenul Nostru este foarte mâhnit de această numire, întrucât El știe că Trepov este împotriva lui“, a obiectat Alexandra, adresându-i-se țarului, „și e trist că nu i-ai cerut sfatul“. Așa cum era de așteptat, Trepov l-a sfătuit pe Nicolae să îl demită pe Protopopov și să-l surghiunească pe Rasputin.

Era un moment prielnic pentru țar ca să intervină: pe 10 noiembrie, Nicolae i-a spus Alexandrei că îl demitea pe Protopopov, care era poate el „un om bun și onest“, însă „nu era normal“, sărind „de la o idee la alta“ din cauza unei „anumite boli“. Și a rugat-o: „Te rog, nu-l amesteca în asta pe Prietenul Nostru! Eu sunt cel care poartă răspunderea“.

„Nu te-apuca să-l schimbi pe Protopopov acum, o să fie în regulă cu el“, i-a răspuns ea. „Dă-i șansa să se poată ocupa de aprovizionarea cu alimente și totul va fi bine.“ Cât despre presupusa lui nebunie: „Nu e nebun!“ Iar Trepov trebuia spânzurat.

> Eu sunt doar o femeie care se luptă pentru Stăpânul și Copilul ei… Iubitule, ține minte, problema nu e omul Protopopov sau xyz, ci e vorba aici de monarhie și prestigiul tău… Eu mă lupt pentru cârmuirea ta și viitorul lui Baby… Nu pleca urechea la niște oameni care nu sunt de la Dumnezeu, ci niște lași. Soțioara ta pentru care tu ești ABSOLUT TOTUL. Credincioasă până la moarte!

Alexandra i-a povestit lui Rasputin planurile lui Nicky, iar *preacuviosul* l-a bombardat cu telegrame. Rasputin nu proceda așa din megalomanie: de data asta lupta pentru viața lui. Bând enorm, nu avea „niciun dubiu că nu mă vor omorî. Îi vor omorî pe Tătucul și pe Maica la fel“.[678]

Alexandra a plecat valvârtej la Stavka. Într-un scandal unic, a pretins ca soțul ei să-i păstreze pe Protopopov și Rasputin. Nicolae a explodat. „Zilele acestea au fost într-adevăr foarte grele“, se scuza Nicky. „Iartă-mă dacă am fost furios sau agasat, uneori simți nevoia să-ți mai descarci nervii.“ Și a cedat rugăminților ei.

Trepov a încercat să-l mituiască pe Rasputin ca să nu se mai amestece în politică. Suveranii au fost scârbiți de această insultă adusă sfințeniei lui Rasputin. Totuși, greșeala de a nu-l fi înlăturat pe Protopopov a pecetluit soarta lui Rasputin.[679]

---

[642] Spiridovici, vol. 2, pp. 360–402; despre verdictul în cazul Beilis, vol. 2, p. 447. Procesul Beilis: Levin, pp. 205–291; Figes, *PT*, pp. 240–243. Despre Aleksei: KR, 18 martie 1912. Despre Aleksei și personalitatea fetelor: Vîrubova, pp. 37–39; Gilliard, pp. 24–25; Rappaport, pp. 165–170; Rappaport, *Ekaterinburg*, p. 90 (Aleksei) și pp. 73–85 (fetele).

[643] Disensiuni în Liga Balcanică, Bulgaria în dispută cu Rusia, în *Ferdinand*, pp. 270–279; al Doilea Război Balcanic, pp. 279–287; *Montenegro*, pp. 279–301; MacMillan, pp. 458–461; Clark, pp. 340–342; Sazonov, pp. 90–97; McMeekin. Muntenegru, sfârșitul relației apropiate cu Rusia: *Montenegro*, pp. 279–301.

[644] Țarul se gândea să-l numească prim-ministru pe abilul Durnovo, dar s-a răzgândit, cel mai probabil din cauză că nu era de acord cu politica externă promovată de acesta. Peste o lună, Durnovo i-a trimis lui Nicolae al II-lea profetica lui avertizare împotriva unui război cu Germania, atunci când înțelegerea Rusiei cu Anglia și Franța se metamorfozase cumva într-o obligație militară, deși interesele Rusiei nu erau în joc nicidecum: „În eventualitatea unei înfrângeri, revoluția socială în forma ei extremă este inevitabilă“. Nu era

singurul care avea acest punct de vedere. Alianța cu Franța și Serbia nu constituiau singurele opțiuni ale Rusiei. Mulți considerau că Germania și Austria erau aliații ei firești. Bătrânul prinț Meșcerski nu recomanda nici el un război în numele Franței și al Serbiei. (*N.a.*)

[645] Al Doilea Război Balcanic: Lieven, *Flame*, pp. 272–290; Poincaré dă un cec alb pentru susținerea Rusiei, *ibidem*, p. 240; criza Liman, *ibidem*, pp. 284–287; Sazonov, pp. 97–103. Nicolae al II-lea, citat de Sazonov, în Clark, p. 275; Kokovțov, pp. 313–429; despre turci și Liman, pp. 389–393. Goremîkin: Sandro, p. 252, cadavru. Liman: Sazonov, pp. 117–125; Nicky îi povestește lui Sazonov despre conversația cu kaizerul la Berlin, *ibidem*, p. 117; conferința din februarie 1914, *ibid.*, p. 126, ofensiva împotriva Constantinopolului inevitabilă într-un război european. Kokovțov, declin și apoi demitere, Goremîkin ca „o șubă veche“: Kokovțov, p. 429. Înlăturarea lui Kokovțov, numirea lui Maklakov, discuție despre revocarea Dumei sau transformarea ei în camere pur consultative, influența lui Krivoșein și Meșcerski: Lieven, *Flame*, pp. 294–297. Durnovo, posibil premier: Dominic Lieven, „Bureaucratic Authoritarianism in Late Imperial Russia: The Personality, Career, and Opinions of P. N. Durnovo“, *Historical Journal*, 1983, vol. 26, nr. 2, pp. 391–402; Lieven, *NII*, p. 17; raportul lui Durnovo, pp. 195–197; Geyer, pp. 285–287, 310–321; MacMillan, pp. 29–47. Nicolae al II-lea plănuiește cu Maklakov abolirea sau reducerea atribuțiilor Dumei: GARF, 601, 1, 1119, pp. 1–2, Nicolae al II-lea către N. Maklakov, 18 octombrie 1913. Malinovski, citat din Lenin și Stalin: Montefiore, *Young Stalin*, pp. 280–325. Despre Poincaré, vizitele generalilor francezi și angajamentul Franței de a include posibilitatea unei crize balcanice: Clark, pp. 294–308; criza Liman von Sanders; întâlnire la nuntă în Prusia, *ibidem*, p. 399; conferințe ianuarie-februarie, *ibid.*, pp. 341–348; bărbăție, *ibid.*, p. 360. Criza Liman și conferință specială: McMeekin, pp. 30–35; Hall, pp. 248–249.

[646] Fiicele OTMA îndrăgostite: aceasta se bazează pe Rappaport, pp. 191–206.

[647] V. I. Nevski, *Nikolai II i velikie kniaza*, Leningrad, 1925, p. 45, cum trăiești, îmbrățișează „brațul mătușii cu sărutări voluptuoase“. Dmitri Pavlovici către Nicolae al II-lea, 29 septembrie 1911; *ibidem*, p. 46 — „inimă, suflet și trup (fără gaura fundului)“, Dmitri Pavlovici către Nicolae al II-lea, 16 octombrie 1911; *ibid.*, p. 48 — șansa de a dansa cu Zizi sau baroneasa Frederiks, Dmitri Pavlovici către Nicolae al II-lea, 17 noiembrie 1911; *ibid.*, p. 50 — „te ștergi la fund“, „strâng perna în brațe visând la împărăteasă“, Dmitri Pavlovici către Nicolae al II-lea, 19 martie 1914.

[648] Familia Iusupov fusese în anturajul țarilor, de când strămoșul lor, un prinț nogai numit Iusuf, se convertise la ortodoxie. Acum, aveau patru palate în Petersburg și trei palate în Moscova, precum și treizeci și șapte de domenii și câteva câmpuri petroliere la Baku. Tatăl lui Felix era guvernatorul Moscovei. Fratele lui mai mare, Nikolai, fusese ucis într-un duel de către soțul gelos al amantei, lăsându-l pe Felix moștenitor al averii. (*N.a.*)

[649] Ultimul sezon monden și fetele îndrăgostite: Rappaport, pp. 207–222; pretendenții la mâna Olgăi, *ibidem*, p. 212. Posibilă căsătorie a Olgăi cu

principele român, descrierea fetelor OTMA și vizita: Maria de România, vol. 2, pp. 327–331. Căsătoria Olgăi: Gilliard, p. 32; Olga spune: „tăticul promite să nu mă oblige să plec din Rusia, eu sunt rusoaică“. Despre balul de la Palatul Anicikov: Helene Iswolsky, *No Time to Grieve*, pp. 83–85. Iusupov: ND, 8 octombrie, 11 noiembrie 1913; *LP*, p. 372, jurnalul Xeniei, 8 octombrie 1913; *ibidem*, p. 380, jurnalul Xeniei, 9 februarie 1914; ND, 9 februarie 1914. Interviul autorului cu nepoata marii ducese Irina, prințesa Olga Romanoff.

650 Pašić în Petersburg, citat în Clark, p. 280. Crimeea, trădarea Annei: F 73–76, Alix către Nicky, 28 aprilie 1914, 26 ianuarie 1914, 26–27 octombrie, 19 noiembrie 1914, 27 ianuarie 1915; 3 noiembrie 1915. Crimeea: Spiridovici, vol. 2, pp. 450–460; Anna îndrăgostită de Nicolae, *ibidem*, pp. 450–452; Vîrubova, p. 158; *Naryshkina*, p. 206. Vizita în România, fetele bronzate, Nicky adorabil: Maria de România, vol. 2, pp. 336–338. Ultima vacanță în Crimeea, vizita românilor, Olga vrea să rămână în Rusia: Rappaport, pp. 214–221, citează p. 217, Nicolae către Agnes de Stoeckl. Olga despre dorința de a rămâne în Rusia: Gilliard, p. 32. Posibilă căsătorie cu principele român, Sazonov, pp. 103–115; conversația cu Alexandra despre teama de a se despărți de fiicele ei, *ibidem*, p. 110.

651 Criza din iulie-august, vizita lui Poincaré și drumul spre război: Sazonov, pp. 150–160, 177–216; criza anulării mobilizării, *ibidem*, pp. 193–205; declarația de război, *ibidem*, p. 212; Stolîpin de neînlocuit, *ibidem*, p. 232. Suhomlinov despre 20-30 iulie 1914: îl blamează pe Nikolașa, *ibidem*, pp. 221–228; îl blamează pe Sazonov pentru politicile războiului, *ibidem*, p. 152; Nicolae al II-lea a spus întotdeauna că el avea să fie comandantul armatei, *ibid.*, p. 191; Rusia, niciodată atât de pregătită ca în 1914, mobilizarea ca un ceasornic, *ibid.*, p. 245; Rodzianko, pp. 106–108. Medierea de la Haga: OPI GIM, 180, 822280, Nicolae al II-lea către Sazonov, 14 iulie 1914. Rasputin contra acestui război: F 283, Alexandra către Nicolae, 1 noiembrie 1915. Nikolașa îndoios de propunerea pentru comandant suprem și slujbă solemnă la Palatul de Iarnă: Robinson, p. 134. Suhomlinov refuză comanda armatei: Stone, pp. 51–52. Slujbă religioasă solemnă la Palatul de Iarnă, Nicolae cu lacrimi în ochi: Rodzianko, pp. 110–111; Lieven, *Flame*, pp. 313–342. Versiunea lui Nicolae despre convorbirea cu Sazonov și probabilitatea războiului, 24 iulie 1914, și ședința cu miniștrii în acea după-amiază: Peter Bark, *Memoirs*, vol. 7, pp. 1–4, 7–26; Gilliard, pp. 36–40: declarația de război. Nicky năucit, ședințe, noi apeluri telefonice, Alix neinformată: Vîrubova, p. 479; Geyer, pp. 312–320. Telegrame Nicky-Willy: Röhl 2, pp. 1065–1070; Mc Meekin, pp. 53–75; MacMillan, pp. 551–602; Sean McMeekin, *July* 1914, pp. 260–305; Lieven, *NII*, pp. 197–204. Kotkin, *Stalin*, p. 156: mobilizarea, statistici înrolări. Intervențiile lui Rasputin; Smith, pp. 359–364, inclusiv soarta scrisorii.

652 August-septembrie, primele bătălii: Stone, pp. 45–69; Robinson, pp. 157–169.

653 Stavka și Nikolașa: Robinson, pp. 142–190; Nikolașa, „sihăstria mea“, p. 202; Stone, pp. 51–53.

654 Moare soldatul rănit: F, p. 86, Alexandra către Nicolae, 2 martie 1915; F, p. 83, 28 februarie 1915. Alexandra trebuie ținută în frâu: Ernest de Hessen, citat în

Narîșkin, p. 204. Alexandrei îi prieste să fie sora de caritate: Vîrubova, p. 9; învigorată, *ibidem*, p. 49; accident de tren, *ibid.*, p. 55; Rappaport, pp. 227–254.

[655] Stone, pp. 70–91; Robinson, pp. 170–206; 13 septembrie 1916, vizita la Stavka, conversație cu Nikolașa despre spânzurarea lui Rasputin, Rodzianko, pp. 118–119. Ofensiva lui Enver și înfrângerea: Sean McMeekin, *Ottoman Endgame*, pp. 146–153.

[656] Pe 29 ianuarie, împărăteasa s-a plâns țarului că ordinele nesăbuite ale lui Nikolașa „nu fac decât să agraveze situația", adăugând: „Vezi ca povestea despre evrei să fie prezentată cu grijă, fără scandaluri inutile". Până și țarul a fost neplăcut impresionat când a văzut „mase de evrei, trenuri sosind cu ei din Curlanda — jalnică priveliște, cu tot calabalâcul lor și copii mici". Alexandra l-a rugat pe Nicky să-l lase pe un soldat evreu rănit să stea în Petrograd — „Este dificil pentru un evreu, care este mereu îngrădit prin restricții de legislație", scria ea pe 7 aprilie 1916. „Deși e evreu, se cuvine să fie tratat cu justețe." Nicky a fost de acord. (*N.a.*)

[657] Nikolașa îi domină pe miniștri: F, p. 153, Alexandra către Nicolae, 17 iunie 1915. Mania spionilor, represiunea evreiască: F, p. 125, Alexandra către Nicolae, 4 mai 1915; F, p. 128, Nicolae către Alexandra, 8 mai 1915; Robinson, pp. 100 și 207–209. Deportările evreilor: Eric Lohr, „The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I", *Russian Review*, 2001, nr. 60, pp. 404–419. Miasoedov, nevinovăție: Fuller, *The Foe Within*, p. 132. Nikolașa, mania spionilor: Robinson, pp. 216–218; „Prevăd că în câteva zile nu vor mai exista obuze deloc", Nikolașa către Nicolae, 24 februarie 1915, *ibidem*, p. 217.

[658] F, p. 89, Nicolae către Alexandra, 2 martie 1915; F, p. 103, Alexandra către Nicolae, 5 aprilie 1915; Robinson, p. 221 despre Nikolașa și Dardanele; McMeekin, *Ottoman Endgame* 163–221.

[659] F, p. 99, Nicolae către Alexandra, 9 martie 1915; F, p. 100, Alexandra către Nicolae, 4 aprilie: F, p. 104, Alexandra către Nicolae, 6 aprilie; F, p. 107, Nicolae către Alexandra, 7 aprilie; evreu; F, p. 115, Alexandra către Nicolae, 13 aprilie.

[660] Material compromițător (în limba rusă). (*N. red.*)

[661] Comitetul Industriilor de Război militase de multă vreme pentru o mai largă repartizare a contractelor de război. Adunările alese la nivel de gubernii (zemstva) au format și ele benevol o uniune, condusă de un aristocrat liberal, prințul Gheorghi Lvov, care urmărea să ofere servicii spitalicești și să includă firmele particulare în industria de război. A existat opinia larg răspândită că aceste organizații ar fi salvat efortul de război, dar asta a fost un mit. În realitate, guvernul a fost cel care a reorientat producția spre industria de armament. (*N.a.*)

[662] Un dictator militar care se bucura de popularitate nu era un remediu universal. Evenimentele din Germania, unde kaizerul și cancelarul său civil au lăsat deciziile în seama dictatorilor militari Hindenburg și Ludendorff în 1916, arată că nu există nicio garanție că această soluție ar fi funcționat: cei doi au condus

țara la înfrângere și revoluție. Pe de altă parte, nici Duma nu s-ar fi dovedit mai competentă: când parlamentarii au format până la urmă un guvern în 1917, condus de prințul Lvov, a fost un dezastru gestionat jalnic. În Marea Britanie și Franța totuși, în 1916 și 1917, Lloyd George și Clemenceau au oferit într-adevăr o conducere înnoitoare. Se cuvine să amintim, de asemenea, că în circumstanțele diferite ale înfrângerilor inițiale din timpul invaziei naziste în iunie 1941, Stalin, după o criză personală, și-a asumat de asemenea postul de comandant suprem, o decizie care ar fi putut să fie catastrofală, dar care până la urmă i-a permis să-și revendice meritul victoriei. (*N.a.*)

[663] Stone, pp. 122–143; lipsa munițiilor, *ibidem*, pp. 144–164; retragere, *ibidem*, pp. 165–193; fragmentele despre tehnica de război și criza economică se bazează pe Stone, pp. 194–211; Robinson, pp. 231–244: Nikolașa i se plânge lui Nicolae al II-lea de lipsa munițiilor, *ibidem*, p. 240; scrisoarea lui Orlov către Ianușkevici, 2 iunie 1915, *ibid.*, p. 245; demiterea lui Suhomlinov și Maklakov, apogeul lui Nikolașa, zvârle din picioare în aer (Șavelski), Nikolașa plânge, planuri pentru a o constrânge pe Alexandra (Șavelski), epuizare nervoasă (Polivanov), Alexandra și Nicolae îl mazilesc pe Nikolașa, *ibid.*, pp. 245–259; Rodzianko, pp. 128–147. Procesul lui Suhomlinov: G 397, Alexandra către Nicolae, 4 martie 1916. Suhomlinov/Rubenstein arestați: Smith, pp. 539–545. Rasputin/scandalul de la restaurantul Yar: aceasta se bazează pe Smith, pp. 370–380 — noile cercetări ale lui Douglas Smith dezvăluie acum că Djunkovski a inventat incidentul; mult citatul diplomat britanic Robert Bruce Lockhart nici nu era la Moscova în acea zi.

[664] Stone, pp. 187–193; Robinson, pp. 240–260. Rasputin și Bark: F, p. 131, Alexandra către Nicolae, 11 mai 1915. Panică, Nicolae plânge; F, p. 131, Nicolae către Alexandra, 11 mai 1915. Rasputin de la Dumnezeu: F, pp. 135–137, Alexandra către Nicolae, 10, 11 iunie 1915. Nikolașa vs. omul preacuvios: F, p. 138, Alexandra către Nicolae, 12 iunie 1915. Mai autocratic/spion la C.G.: F, p. 145, 14 iunie 1915. Nicio încredere în Nikolașa/clopoțelul/instinct de femeie: F, p. 147, Alexandra către Nicolae, 16 iunie 1915. Goremîkin/ciclu/Hvostov: F, p. 156, Alexandra către Nicolae, 18 iunie 1915; F, p. 160, Alexandra către Nicolae, 22 iunie, raportul lui Djunkovski despre Rasputin. Serghei Mihailovici și Kșesinkaia amestecați: F, p. 169, Alexandra către Nicolae, 25 iunie 1915. Destituirea lui Nikolașa, pantalonii nevăzuți ai soțioarei, fără moșmondeli: F 171, Alexandra către Nicolae, 22 august 1915. Orlov îndepărtat: F, p. 174, Alexandra către Nicolae, 23 august 1915. Scrisoarea miniștrilor, Sazonov i-a convocat: F, p. 177, Alexandra către Nicolae, 24 august 1915. Robinson, p. 191: Nikolașa — „bag-o pe Alix la mânăstire“, citat din Șavelski, duhovnicul lui; Vîrubova, pp. 57–59: scandal cu împărăteasa văduvă, Nicolae șocat de Varșovia, greu să nu preia comanda, icoana primită, le spune miniștrilor, asudă; Lieven, *NII*, p. 227. Minnie despre greșeala lui Nicolae: jurnal citat în Hall, pp. 264–265. Nicio opinie publică: Stanley Washburn, *On the Russian Front in World War I: Memoirs of An American War Correspondent*, citat în Joshua A. Sanborn, *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire* (în

continuare, Sanborn), p. 101. Educația lui Aleksei la cartierul general: Gilliard, p. 62. Alix ambițioasă și infailibilă: Maria de România, vol. 3, pp. 351–352.

[665] Smith, pp. 436–443, inclusiv citate din Maria Rasputin și comandantul palatului, generalul Dedulin — „sufletul ușor și calm"; despre evrei și Zona de Rezidență, Smith, pp. 535–546; *Rasputin*, pp. 155–166. Rasputin recomandă numiri pentru Biserică: F, pp. 160–162, Alexandra către Nicolae, 22 iunie 1915. A semnat titularizări în armată: F 179, Nicolae către Alexandra, 24 august 1915. Pantalonii necesari la C.G.: F, p. 180, Alexandra către Nicolae, 25 august 1915. Slavă Domnului că s-a terminat/Soțioara ajutându-l pe Bărbățel: F 181–182, Nicolae către Alexandra, 25 august 1915; menține autocrația/Hvostov, F, pp. 171–173, Alexandra către Nicolae, 22 august; denunță pe Sazonov și Polivanov/miroase scrisoarea, F, p. 177, Alexandra către Nicolae, 24 august; Andronikov consultat, F, p. 191, Alexandra către Nicolae, 29 august 1915; se descotorosește de Gucikov, F, p. 193, Alexandra către Nicolae, 30 august; îl spânzură pe Gucikov?, F, p. 200, Alexandra către Nicolae, 2 septembrie; destituie pe Sazonov și Hrivoșein, nu te vezi cu Rodzianko, nume pentru a înlocui pe Samarin, Andronikov laudă pe Hvostov în fața lui Rasputin etc., F, p. 212, Alexandra către Nicolae, 7 septembrie; Sazonov „Clătită", numește-l pe Hvostov, Andronikov recomandă, Goremîkin luptând, totul pentru Baby, F, pp. 225–228, Alexandra către Nicolae, 11 septembrie; planurile lui Hvostov, F, p. 242, Alexandra către Nicolae, 17 septembrie; Hvostov/Coadă, bărbat, nu papă-lapte, F, p. 247, Alexandra către Nicolae, 17 septembrie; se vede cu Rasputin ca să discute despre „Coadă", F, p. 261, Alexandra către Nicolae, 4 octombrie; Benckendorff despre Alexandra, Lieven, *NII*, p. 227.

[666] Anna îi scria epistole romantice împăratului. „Îți trimit o scrisoare foarte grasă de la Vacă", îi scria Alix pe 6 octombrie 1915; „languroasa nu mai poate aștepta, trebuie să-și verse dragostea, altminteri plesnește". Anna îi spunea împăratului „iubitule", spre exasperarea Alexandrei. Cât despre dușmanii ei, Alexandra era necruțătoare. Când Muntenegru risca să fie anihilat: „Bun, acum regele, fiii și fiicele negre de-aici, care și-au dorit la nebunie acest război, au ajuns să plătească pentru păcatele lor împotriva ta și a lui Dumnezeu, fiindcă s-au îndreptat împotriva Prietenului Nostru. Dumnezeu se răzbună", îi scria ea lui Nicky pe 5 ianuarie 1916. „Doar că îmi pare rău pentru popor". (*N.a.*)

[667] Stone, pp. 208–214. Criza feroviară: F, p. 197, Nicolae către Alexandra, 31 august 1915. Aleksei la Moghilev: F, pp. 265–268, Nicolae către Alexandra, 6, 7 octombrie 1915; F, p. 281, Nicolae către Alexandra, 31 octombrie, și Alexandra către Nicolae, 1 noiembrie. Andronikov și Rasputin insistă pentru schimbări: F, pp. 284–289, Alexandra către Nicolae, 2–3 noiembrie 1915.

[668] În ianuarie 1916, secția Ohrana din Moscova a descoperit că editorii ziarelor difuzau un poem pornografic, o formulă de *samizdat* înainte de vreme. Versurile satirice redau deteriorarea imaginii monarhiei sub influența lui Rasputin: „Un marinar spune unui soldat:/Frate, orice-ai zice/Rusia este condusă de cocoșel astăzi./Cocoșelul numește miniștrii,/Cocoșelul face politica,/Unge arhiepiscopi/Și decernează medalii./Cocoșelul comandă

trupele… După ce Patria a vândut-o jidanilor,/Cocoșelul mărește prețurile./Desigur acesta nu-i un cocoșel obișnuit,/Se spune că e lung de treizeci și cinci de centimetri… Cocoșelul preacuviosului atâta putere-a dobândit/De-ar putea fi făcut feldmareșal/Repede a ajuns la palatul țarului/Unde le-a tras-o doamnelor de onoare,/Fiicelor fecioare ale țarului/Dar pe țarină a regulat-o cel mai mult“. (*N.a.*)

669 Goremîkin, fluierat în Duma: F, p. 292, Alexandra către Nicolae, 6 noiembrie 1915; Rasputin, vis cu Constantinopolul, F, p. 295, Alexandra către Nicolae, 8 noiembrie; Rasputin cu Goremîkin, F, pp. 316–317, Alexandra către Nicolae, 29 noiembrie; îl primește pe Hvostov/citește *Millionaire Girl*, F, p. 339, Nicolae către Alexandra, 31 decembrie; noi candidați pentru premier, se consultă cu Hvostov despre Stürmer, F, p. 349, Nicolae către Alexandra, 5 ianuarie 1916; numește pe Stürmer prim-ministru, Hvostov spera să fie el prim-ministru, F, p. 352, Alexandra către Nicolae, 7 ianuarie; armata la Erzurum, F, p. 354, Nicolae către Alexandra, 7 ianuarie; demite pe Djunkovski, Drenteln, Orlov, care au plănuit „mânăstirea pentru mine“, F, p. 356, Alexandra către Nicolae, 8 ianuarie. Poem satiric despre penisul lui Rasputin, citat de Smith, pp. 491–492.

670 Rasputin a trecut în revistă candidații pentru funcție, comentând cu sarcasm funest: „Șceglovitov vrea, dar e un potlogar; Krișanovski mă presează să mergem la cină — dar e un șarlatan. Vrea și Beletski. Dacă nu voi fi fost asasinat până atunci, el va fi cel potrivit pentru post, cu siguranță“. (*N.a.*)

671 *Rasputin*, pp. 164–166; F, pp. 384–402: F, p. 384, Alexandra către Nicolae, 10 februarie 1916 — 6 martie 1916; F, p. 388, Alexandra către Nicolae, 13 februarie 1916, Alexandra respinge planurile ca Boris sau Dmitri să se însoare cu Olga; demite pe ministrul de Război Polivanov și pe succesorul lui, F, p. 409, Nicolae către Alexandra, 10 martie; mere de la Rasputin pentru Nicolae, F, p. 413, Alexandra către Nicolae, 13 martie.

672 Acest lucru i-a permis lui Sazonov să negocieze tratatul Sykes-Picot-Sazonov în Petrograd, în mai 1916, prin care se împărțea Orientul Apropiat: Marea Britanie lua Palestina și Irakul; Franța lua Siria și Libanul; iar Rusia urma să capete nu numai teritorii din estul Anatoliei, Armenia și Kurdistan, ci și, ca o sfidare a Orașelor Sfinte, o parte dintr-un Ierusalim și Constantinopol internaționalizate. (*N.a.*)

673 Naroch, ofensivele lui Brusilov; Stone, pp. 232–263; descrierea lui V.-Bezobrazov, la p. 225, în special p. 262, expresia lui Stone „pantomima virilității“. Nicolae îl numește pe Brusilov, F, p. 415, Nicolae către Alexandra, 14 martie 1916; sărut fiecare loc dulce, F, p. 419, Alexandra către Nicolae, 15 martie; Philippe și Rasputin recomandă să fii autoritar, F, p. 421, Alexandra către Nicolae, 17 martie; Boy Blue, F, p. 429, Nicolae către Alexandra, 13 martie; răutatea fariseilor împotriva lui Rasputin, F, p. 437, Alexandra către Nicolae, 5 aprilie; flota a ocupat Trebizonda, F, p. 439, Nicolae către Alexandra, 5 aprilie, și debarcările acolo, F, p. 473, Nicolae către Alexandra, 23 mai; Boy Blue al meu, F, p. 447, Alexandra către Nicolae, 8 aprilie, și F, p. 463, 1 mai; necazuri cu ministrul de Interne, F. p. 459, Alexandra către

Nicolae, 28 aprilie; să nu spui nimănui despre planurile de ofensivă/ofensiva lui Brusilov, F, p. 491, Nicolae către Alexandra, 5 iunie; își amintește de Walton-on-Thames, F, p. 495, Nicolae către Alexandra, 8 iunie; Stürmer onest și criza de aprovizionare, F, p. 500, Nicolae către Alexandra, 11 iunie. (Rugămintea precedentă a lui Nicolae de a păstra secretele militare: F, p. 196, Nicolae către Alexandra, 31 august 1915.) Mulți prizonieri de război capturați: F, p. 537, Alexandra către Nicolae, 17 iulie 1916; Alix la Stavka, F, p. 547, Alexandra către Nicolae, 3 august, și Nicolae îi simte lipsa, calm, 3 august; disperare când Bezobrazov „a dat ordin de înaintare peste mlaștinile știute a fi de netrecut... a dus Gărzile la pieire", F, p. 548, Alexandra către Nicolae, 4 august; Nicolae îl destituie pe Bezobrazov, F, p. 564, Nicolae către Alexandra, 16 august. Rasputin roagă să înceteze jertfele omenești, F, p. 553, Alexandra către Nicolae, 8 august 1916; Ciclul Alexandrei strică tot — neplăcere, F, p. 568, Alexandra către Nicolae, 20 august; credință în înțelepciunea lui Rasputin pentru țară, F, p. 569, Alexandra către Nicolae, 4 septembrie; Alexandra se vede cu Stürmer, apoi cu Rasputin, F, p. 573, Alexandra către Nicolae, 7 septembrie; Sanborn, pp. 108–129; rebeliune în Kazah, pp. 177–178; F 495 și F 593, Rasputin: sfaturi pentru aprovizionarea cu alimente, 9 iunie și 20 septembrie 1916. Brusilov și surplusul de muniții: Kotkin, *Stalin*, pp. 162–164. Înaintarea rușilor în Anatolia și expedițiile militare în Persia și Irak: Robinson, pp. 263–287. Expediția militară la Țarigrad; F 582, Nicolae către Alexandra, 13 septembrie 1916. Înaintarea rușilor la Erzurum, Trebizonda și expedițiile militare în Persia și Iark: McMeekin, *Ottoman Endgame*, pp. 270–284; aprilie 1916, Sazonov negociază câștiguri teritoriale uriașe pentru Rusia cu Sykes-Picot în Petrograd, pp. 284–286; februarie — aprilie 1916, expediția lui Baratov în Persia și spre Bagdad în Irak, *ibidem*, pp. 289–290; Regimentul Țargradski, pp. 312–321. Alexandra la Stavka, conversație cu generalul Alekseev despre Rasputin: Smith, p. 550.

[674] Țarul lua cocaină pentru guturai, o prescripție uzuală în acea vreme, însă se spunea că lua și un elixir de măselariță și hașiș în ceai, ca să-i calmeze nervii, recomandat de vindecătorul buriat Badmaev, dar e posibil ca aceste substanțe să-i fi accentuat doar apatia. Badmaev, reflecta Iusupov, „avea niște ierburi care acționau treptat și reduceau un om la starea de cretinism total". Cât despre Alexandra, ea era „saturată" de Veronal și alte opiacee, pe care doctorul Botkin nu avea tăria să i le refuze. E posibil să fi ajuns dependentă de aceste droguri, dar, în orice caz, este de presupus că acest consum regulat de barbiturice, opiu, cocaină și morfină nu putea decât să-i exacerbeze isteria. (*N.a.*)

[675] Nicolae un copil, Alexandra o femeie nebună — generalul Alekseev către părintele Șavelski, citat în Smith, pp. 550–551. Extenuarea lui Nicolae: Aleksandr Naumov, ministrul Agriculturii, Benckendorff, Fabrițki citați în Lieven, *NII*, pp. 220–227. Benckendorff, citat în Gleb Botkin, *The Real Romanovs*, p. 125. Paléologue despre elixirul lui Badmaiev: *Ambassador's Memoirs*, 6 noiembrie 1916. Nicolae însingurat: F, p. 205, Nicolae către Alexandra, 4 septembrie 1915. Alexandra ia opiu: F, p. 366, Alexandra către Nicolae, 14 ianuarie 1916; Nicolae ia cocaină, F, p. 303, Nicolae către

Alexandra, 12 noiembrie 1915; *LP*, p. 541, Iusupov către Bimbo, 14 februarie 1917. Criza grânelor și a căilor ferate: aceasta se bazează pe Stone, pp. 283–301. Criza aprovizionării: F, p. 505, Nicolae către Alexandra, 15 iunie 1916; Rasputin, sfaturi despre prețuri, F, p. 505, Alexandra către Nicolae, 16 iunie; Sazonov, nas lung, F, p. 537, Alexandra către Nicolae, 17 iulie. Ideea unui dictator militar sugerată de Krivoșein/probleme cu Stürmer; F, p. 560, Nicolae către Alexandra, 14 august 1916; Alekseev cere autorităților militare ca Stürmer să fie înlocuit, Alexandra către Nicolae, 14 august. Stürmer nu poate să facă față acestei dificultăți/aprovizionare/cea mai afurisită problemă întâlnită vreodată: F, p. 593, Nicolae către Alexandra, 20 septembrie 1916. Drogurile, Nicolae și Alexandra: Rappaport, *Ekaterinburg*, pp. 55 și 60.

[676] Boris, fiul destrăbălat al unchiului Vladimir și al lui Miechen, a cerut-o în căsătorie pe Olga, care era cu optsprezece ani mai mică decât el. Alix era oripilată de acest „tânăr imoral, consumat și blazat“. Dar mai exista un pretendent: ofensiva victorioasă a lui Brusilov convinsese România să intre în război de partea Aliaților și astfel căsătoria Olgăi cu principele Carol a fost luată din nou în calcul cu seriozitate. Missy, acum regina României, i-a scris lui Nicky pentru a negocia vaste câștiguri teritoriale, la care țarul i-a răspuns în engleză: „Trebuie să recunosc cu franchețe că am fost profund uimiți de pretențiile enorme ale țării tale“, dar dacă România intra în război, Rusia avea să semneze imediat un tratat. Însă românii au devenit o nouă responsabilitate militară. Germanii au cucerit Bucureștiul. Missy i-a scris lui Nicky, cerându-i ajutorul. Între timp, Olga, sora țarului, nefericită în căsnicia ei cu Petru de Oldenburg, se îndrăgostise de Nikolai Kulikovski, ofițer din Gărzi. Acum, a cerut permisiunea să divorțeze și să se mărite cu Kulikovski, ceea ce a provocat vociferări vehemente din partea Alexandrei: „Ce-ar fi spus tatăl tău?“ Țarul a aprobat căsătoria. (*N.a.*)

[677] Conspirațiile Romanovilor: Dmitri și Boris: F, p. 387, Alexandra către Nicolae, 13 februarie și 10 martie 1916; F, p. 429, Alexandra către Nicolae, 26 martie, despre familie și Olga/Kulikovski; Clubul și Nikolai Mihailovici, F, p. 655, Alexandra către Nicolae, 4 decembrie, Nikolai Mihailovici persoană rea, nepot de evreu, cei mai mari dușmani ai mei din familie: F, p. 641, Alexandra către Nicolae, 4 noiembrie 1916; F, p. 300, Alexandra către Nicolae, 12 noiembrie 1915. Dmitri se distruge mergând la doamna aceea, Brasova: F, p. 556, Alexandra către Nicolae, 11 august 1916. Complotul lui Gucikov și Alekseev; F, p. 591, Alexandra către Nicolae, 19 septembrie 1916. Despre Dmitri și Brassova: Beech, vol. 2, p. 52. Sandro la Kiev: *ibidem*, pp. 297–302. Dmitri spune bârfe: Vîrubova, p. 66.

[678] Unul dintre cei care au gătit pentru Rasputin în timpul Marelui Război a fost un maestru bucătar de la luxosul hotel Astoria din Petrograd, omul care după Revoluție a continuat să gătească pentru Lenin și Stalin. Numele lui era Spiridon Putin, bunicul președintelui Vladimir Putin. (*N.a.*)

[679] Nicolae îl menționează pe Protopopov, recomandat de Rasputin: F, p. 520, Nicolae către Alexandra, 25 iunie 1916. Alexandra insistă pentru Protopopov: F, pp. 574–580, 7, 22, 23, 27 septembrie 1916: Nicolae o laudă pe Alexandra

pentru rolul politic, 23 septembrie. Îl numește pe Protopopov: F, p. 596, Alexandra către Nicolae, 21 septembrie 1916. Protopopov cere eliberarea lui Suhomlinov, numirea lui Kurlov: F, p. 606, Alexandra către Nicolae, 26 septembrie 1916; listă pentru Nicolae ca să discute cu Protopopov sugerată de Rasputin, Badmaev îl tratează pe Protopopov, Rasputin este „amicul de suflet" al lui Badmaev și Protopopov vindecat de el, F, p. 609, Alexandra către Nicolae, 27 septembrie 1916; F, p. 623, Alexandra către Nicolae, 16 octombrie. Alexandra îi spune lui Rasputin despre criza Protopopov/insistă ca Stürmer să-i dea lui Protopopov aprovizionarea cu alimente și Nicolae e de acord: F, p. 631, Alexandra către Nicolae, 30 octombrie 1916, și Nicolae către Alexandra, 30 octombrie. Protopopov nu e normal, „ciudat" și rotește ochii: Rodzianko, pp. 218–219. Stürmer și Protopopov, inclusiv guvernare cu Hristos și uniformă de jandarm: Figes, *PT*, pp. 285–287. Stürmer dictator; Protopopov, eu voi salva Rusia: Rodzianko, p. 219. Convorbiri secrete cu germanii: Kotkin, *Stalin*, p. 199. Anatolii Ignatiev, *Russko-angliiskie otnoșeniia nakanune Oktiabrskoi revoluții (Fevral-oktiabr 1917 g.)*, pp. 41–52. Rasputin și relația cu doamna Suhomlinov și cererea pentru eliberarea generalului și a lui Rubenstein/apogeul puterii lui Rasputin, se implică în toate chestiunile și planurile: Smith, pp. 539–546 și 553–560, incluzând citatul din generalul Gurko despre bunele intenții dezastruoase ale lui Rasputin.

SCENA 6

Împăratul Mihail al II-lea

Lista personajelor

NICOLAE al II-lea, împărat (1894–1917), „Nicky“

Alexandra Fiodorovna (născută prințesa Alix de Hessen), împărăteasă, „Alix“, „Sunny“

Olga, fiica lor cea mare

Tatiana, a doua lor fiică

Maria, a treia lor fiică

Anastasia, fiica lor cea mică

Aleksei, „caesarevici“, țarevici, fiul lor, „Micuțul“, „Baby“

ROMANOVII

Maria Fiodorovna, împărăteasa mamă, văduva lui Aleksandru al III-lea, „Minnie“

MIHAIL al II-lea, împărat (1917) (pentru o zi), inspector general al cavaleriei, „Mișa“, „Floppy“, însurat cu Natașa, contesă Brasova

Miechen, văduva unchiului Vladimir

Ella, văduva unchiului Serghei, sora țarinei, stareță

Unchiul Pavel, „Pitz“, însurat cu Olga Pistohlkors, prințesă Paley

Dmitri Pavlovici, fiul unchiului Pavel, asasinul lui Rasputin, prieten cu Iusupov

Nikolai Nikolaievici, viceregе al Caucazului, „Nikolașa cel Cumplit“, însurat cu Stana, fiica regelui Nikola al Muntenegrului, una dintre „Femeile-în-negru“, „Ciorile“

Nikolai Mihailovici, „Bimbo“

Aleksandr Mihailovici, „Sandro“, fratele lui, însurat cu Xenia, sora țarului

Prințul Felix Iusupov, însurat cu Irina, fiica lui Sandro și a Xeniei, asasinul lui Rasputin

Maria, regina României, măritată cu regele Ferdinand, verișoară primară cu Nicky, „Missy“

CURTENI: miniștri etc.

Contele Vladimir Frederiks, ministrul Curții

Anatoli Mordvinov, aghiotant al lui Nicolae al II-lea

Anna Vîrubova (născută Taneeva), prietena Alexandrei, „Ania“, „Languroasa“, „Vaca“

Generalul Mihail Alekseev, șeful statului-major

Aleksandr Trepov, prim-ministru

Aleksandr Protopopov, ultimul ministru de Interne

Prințul Nikolai Golițîn, ultimul prim-ministru al Rusiei imperiale

Mihail Rodzianki, președintele Dumei, „Grasul“
Generalul Serghei Habalov, guvernatorul militar al Petrogradului
Generalul Nikolai Ruzski, comandant al frontului de Nord
Vladimir Purișkevici, membru al Dumei, asasinul lui Rasputin
Prințul Gheorghi Lvov, prim-ministru al Guvernului Provizoriu
Aleksandr Kerenski, membru al Dumei sovietice, ministru de Justiție în Guvernul Provizoriu, ulterior prim-ministru
Aleksandr Gucikov, membru al Dumei, ministru de Război în Guvernul Provizoriu

HIEROFANTUL

Grigori Rasputin, cuvios siberian, „Prietenul Nostru“

Diverși Romanovi, generali și parlamentari[680] urzeau toți simultan comploturi împotriva suveranului. Pe 7 noiembrie 1916, Nikolașa, cu o haină caucaziană având cartușiere pe piept, *cerkeska*, a sosit la Stavka și i-a spus țarului: „Ar fi mai plăcut dacă m-ai înjura, dacă m-ai da afară de-aici, decât să nu spui nimic. Nu-ți dai seama că îți vei pierde coroana? Instalează un cabinet responsabil“. Pe urmă, i-a zis: „Nu ți-e rușine să crezi că eu am vrut să te înlătur de la domnie?“ Când a arătat spre Aleksei și a zis „fie-ți milă de el“, țarul l-a sărutat.

Pe urmă, a venit Bimbo și i-a dat țarului două scrisori, cu acuzații directe la adresa Alexandrei, a lui Rasputin și a guvernului lor. Nicolae i le-a trimis țarinei. Incoerentă din cauza furiei, țarina era „complet scârbită“, scria ea pe 4 noiembrie. „Nu i-ai închis gura… și nu i-ai spus că dacă o dată se mai leagă de acel subiect sau de mine, tu o să-l trimiți în Siberia, așa cum se cuvine pentru o asemenea înaltă trădare! M-a urât tot timpul de 22 de ani… Omul ăsta e personificarea a tot ceea ce poate fi mai rău pe lume… nepot de evreu!“ Este greu să nu-i dăm dreptate lui Missy, care reflecta că Alexandra „lasă ura să-i pătrundă în inimă…, purtându-se ca tiranii din vechime“. Dar Nikolașa și Bimbo nu au reușit să o îndepărteze pe Alexandra. Trebuia atunci să se recurgă la o soluție mai aspră. Prințesa Zinaida Iusupova, care cu „silueta ei înaltă și suplă, ochii albaștri, tenul măsliniu și părul negru era considerată cea mai frumoasă femeie de la Curte“, l-a criticat pe Rasputin în fața Alexandrei, care a dat-o afară: „Sper să nu te mai văd niciodată“.[681] Din acel moment, Iusupova și fiul ei Felix au stabilit că Rasputin trebuia să moară.

*

Prințul Felix Iusupov îl căutase pe Rasputin în 1909, când avea doar douăzeci și doi de ani și se întorsese de la Oxford. Rasputin a fost fermecat de aristocratul efeminat, care l-a consultat în legătură cu sexualitatea lui ambiguă. Rasputin a încercat să-l seducă. Iusupov a fost dezgustat. Considera că *preacuviosul* avea „o putere cum nu întâlnești decât o dată la o sută de ani“ și a conchis că doar moartea putea să-l oprească.

Prin iarna anului 1916, nu exista probabil salon sau club din Petrograd care să nu vuiască de asemenea intrigi. „Toate

clasele vorbesc“, ca și cum uciderea lui Rasputin ar fi „mai bună, decât cea mai mare victorie a Rusiei pe front“, relata locotenent-colonelul Samuel Hoare, șeful serviciului secret britanic din Petrograd.

Prințul a decis să recruteze adepți din dinastie, din Duma și dintre aliații Rusiei. Pe 19 noiembrie, a participat la o dezbatere în Duma și l-a văzut pe Vladimir Purișkevici, un demagog agresiv din Basarabia, chemând la acțiune contra „Forțelor Întunericului“. Purișkevici s-a alăturat conspirației, împreună cu acolitul lui, dr. Stanislas Lazovert, medic-șef al unui tren-spital.

Celălalt lider al conspirației era nonșalantul mare duce Dmitri Pavlovici, care „nu făcea niciun secret din faptul că (ideea de) a-l ucide pe Rasputin îl obseda de luni de zile“. Au convenit asupra omorului, ca „niște adevărați monarhiști pentru a salva monarhia“. Participarea lui Dmitri la complot era utilă deoarece, ca mare duce, el era deasupra legii. Doar țarul putea să-l pedepsească. „Fără mine, pe tine te-ar fi spânzurat probabil“, i-a spus mai târziu Dmitri lui Iusupov.[682]

Iusupov s-a consultat cu britanicii, care țineau ca Rusia să rămână în război. Rasputin se opusese întotdeauna războiului, iar prin influența pe care o avea era posibil să accelereze revoluția și o pace separată. Hoare a aflat de complot de la Purișkevici. Însă, probabil, știa deja, din moment ce trei tineri din personalul lui, Stephen Alley, John Scale și Oswald Rayner, erau în relații apropiate cu Iusupov. Rayner îl cunoștea de la Oxford. Șoferul ambasadei l-a dus cu mașina pe Rayner la Palatul Iusupov de șase ori între sfârșitul lunii octombrie și mijlocul lunii noiembrie, de obicei însoțit de Scale. Gradul implicării britanicilor nu va fi aflat poate niciodată, însă o scrisoare de la căpitanul Alley adresată lui Scale, trimisă la nouă zile după uciderea lui Rasputin, sugerează că e posibil ca britanicii să fi luat parte la „plan“ — „obiectivul nostru“ fiind „dispariția Forțelor Întunericului“.

Pe 20 noiembrie, Iusupov s-a întâlnit cu Rasputin și i-a cerut ajutorul în chestiuni legate de sănătatea lui. Când Iusupov a sosit la apartamentul lui Rasputin, s-a simțit subjugat de „uriașa lui putere hipnotică. Am devenit inert; trupul meu părea paralizat. Ochii lui Rasputin străluceau cu o lumină fosforescentă“.

Iusupov stătea pe gânduri.

*

Împăratul se întorsese la Țarskoe Selo. Pe 2 decembrie 1916, „ne-am petrecut seara la Anna, vorbind cu Grigori“.

Când țarul i-a cerut lui Rasputin să-l binecuvânteze, preacuviosul a răspuns: „De data asta, tu trebuie să mă binecuvântezi pe mine, nu eu pe tine“.

A doua zi, Ella a venit în vizită la sora ei și la Nicky, „insistând că Rasputin ducea dinastia la dezastru. Ei au replicat că Rasputin era un om foarte evlavios și m-au rugat să nu mai ating subiectul“.

— Poate era mai bine să nu fi venit la voi, a remarcat Ella.

— Da, a zis Alexandra.

— M-a gonit ca pe un câine, îi povestea Ella prietenei sale Zinaida Iusupova, care, „sufocându-se de ură, simțea că nu mai suportă“. Ambele femei, una dintre ele călugăriță și viitoare sfântă, au aprobat uciderea: „cu mijloace pașnice, nu se mai poate schimba nimic“, i-a spus Zinaida fiului ei.

Iusupov a ales următoarea seară când Dmitri avea să fie în Petrograd și l-a invitat pe Rasputin să o cunoască pe soția sa, Irina, nepoata țarului — la miezul nopții, pe 16 decembrie.[683]

*

Pe 4 decembrie, în timp ce împăratul și Aleksei se întorceau la Stavka, Alexandra era euforică: „Sunt pe deplin convinsă că vor veni vremuri glorioase și frumoase“. Mândră, se întreba aproape retoric: „De ce mă urăște lumea pe mine? Simplu, fiindcă știu toți că eu am o voință puternică și că, atunci când sunt convinsă că un lucru e just (mai ales când are și binecuvântarea lui Grigori), eu nu-mi schimb părerea, or asta ei nu pot să suporte“.

„Ești atât de tare și rezistentă — te admir mai mult decât pot spune în cuvinte“, îi scria Nicolae din tren. Și el avea aceeași convingere: „Marile dificultăți au trecut“.

În timp ce Iusupov pregătea uciderea lui Rasputin, preacuviosul se vedea cu împărăteasa pentru a pleda împotriva planului premierului Trepov pentru un guvern responsabil. „Îngerul meu, am cinat la Anna cu Prietenul Nostru“, raporta ea pe 13 decembrie. „Te imploră să fii ferm, să fii Stăpânul și să nu cedezi mereu în fața lui Trepov… Fii ferm… Rusia vrea să simtă cnutul — e în firea poporului —, dragoste duioasă și pe urmă mână de fier.“ A doua zi, a avut o tiradă demnă de Lady Macbeth: „Fii Petru cel Mare, Ivan cel Groaznic, împăratul Pavel — strivește-i pe toți sub tine — acum, nu râde, obraznicule“.

„Mulțumiri afectuoase pentru scrisoarea ta în care mă certi serios“, răspundea Nicky pe 14 decembrie. „Am citit-o zâmbind, fiindcă parcă vorbești cu un copil.“ Cât despre premier, „e foarte neplăcut să ai un om pe care îl disprețuiești și în care n-ai încredere, ca Trepov“. Dar împăratul avea un

plan abil: „Mai întâi de toate, trebuie ales un nou succesor și (Trepov) să fie dat afară după ce a făcut el treaba urâtă — anihilarea Dumei. Mai bine să cadă toată răspunderea pe umerii lui“. Și se semna: „Bărbățelul tău fără voință“.

Pe 16 decembrie, ziua fixată pentru uciderea lui Rasputin, țarul a prânzit la Stavka cu „mulți străini“, iar seara a prezidat ședința zilnică de informare. În Petrograd, fiica sa Olga a participat la un comitet filantropic la Palatul de Iarnă, dar acum chiar și cei mai prietenoși membri ai comitetului „evitau să se uite în ochii ei și nu au zâmbit deloc“, relata Alexandra. „Vezi cum fetițele noastre au învățat să studieze oamenii și chipul fiecăruia — s-au dezvoltat mult sufletește, cu atâtea suferințe… Știu toate să fie mari doamne, însă au o perspicacitate de persoane mult mai înțelepte. Cum spune și Prietenul Nostru, au trecut printr-o școală grea.“ Fetele și Rasputin „erau indignați de ororile Petrogradului și plini de furie că nimeni nu mă apără“.

În budoarul mov, împărăteasa abia aștepta să se răzbune după război: „Mulți vor fi rași de pe listele Curții în viitor, se vor învăța minte… ce-a însemnat ca pe timp de război să nu fie alături de Suveranul lor“. Și era furioasă pe contele Frederiks, un ramolit: „de ce ne-am pricopsit noi cu o zdreanță pe post de ministru al Curții? Doar Nicky al meu poate efectiv să-mi țină partea și mie…“

După-amiază, în timp ce Iusupov și doi servitori amenajau o încăpere la subsolul Palatului Iusupov, împărăteasa a trimis-o pe Anna Vîrubova la apartamentul lui Rasputin ca să vadă ce făcea Prietenul Nostru. Rasputin s-a lăudat că se ducea să se vadă cu Irina Iusupova la miezul nopții, ora fiind aleasă, astfel încât părinții lui Felix să nu afle de vizita lui de la servitori. Când Anna a plecat, el a întrebat: „Ce altceva mai vrei? N-ai primit deja tot?“.

Un pic mai târziu, la 8 p.m., ministrul de Interne, Protopopov, a trecut pe la Rasputin ca să-l prevină: „Te vor omorî. Dușmanii tăi sunt puși pe rele“. Ministrul sifilitic „m-a făcut să promit că nu voi ieși din casă câteva zile“, îi povestea Rasputin lui Iusupov, după aceea.

Anna s-a dus imediat să-i raporteze toate astea Alexandrei. „Dar Irina este în Crimeea, iar cei doi Iusupov seniori nu sunt nici ei în oraș“, a spus Alexandra. „E o greșeală, probabil.“

La Palatul Iusupov, conspiratorii, supervizați de doctorul Lazovert, au presărat cianură pe prăjiturile cu frișcă și în vin. Îmbrăcându-se în uniformă, Iusupov s-a suit într-o limuzină condusă de Lazovert deghizat ca șofer și a pornit spre locuința lui Rasputin.

La 11 p.m., Rasputin s-a spălat cu o meticulozitate neobișnuită și, urmărit cu îngrijorare de fiicele lui, Maria și Varvara, s-a îmbrăcat cu o cămașă de mătase bleu brodată cu albăstrele, un brâu împletit, pantaloni de catifea bleumarin și cizme de piele, purtând un lanț de aur cu o cruce și o brățară gravată cu vulturul bicefal al Romanovilor. Speriate, fiicele îi ascunseseră galoșii, ca să-l împiedice să iasă din casă, dar exact după miezul nopții, când polițiștii de gardă ieșiseră din tură, Iusupov a sunat la ușa din spate. Glumind că fetele „nu vor să mă lase să plec“ și că Protopopov îl avertizase de pericolul care îl pândea, Rasputin a zis: „Haidem, să mergem“ și, după ce Iusupov l-a ajutat să îmbrace haina de blană, au ieșit în noapte. „M-a cuprins o milă imensă pentru el“, își amintea Iusupov.

În timp ce Dmitri, Purișkevici și ceilalți așteptau cu înfrigurare la etaj, Iusupov l-a condus pe Rasputin într-un subsol boltit, unde se afla o masă de sufragerie, totul aranjat încât să pară că tocmai avusese loc o petrecere acolo. La gramofon, cânta *Yankee Doodle*. Rasputin aștepta să apară Irina — și mânca prăjituri otrăvite. Dar nu s-a prăbușit pe jos, ci, dimpotrivă, l-a rugat pe Iusupov să cânte ceva la chitară. După două ceasuri, Iusupov s-a retras ca să se consulte cu ceilalți conspiratori, care au fost de acord că Rasputin trebuia să fie împușcat. Iusupov s-a dus înapoi, având pistolul Browning al lui Dmitri.

„Îmi zvâcnește capul și am arsuri la stomac“, s-a plâns Rasputin. „Mai dă-mi un pahar cu vin.“ Rasputin a propus să meargă la țigani și a admirat un crucifix de cristal pe o vitrină fină din abanos.

„Grigori Efimovici, a zis Iusupov, uită-te bine la crucifixul acela și spune o rugăciune.“ Și, scoțând de la spate Browningul, l-a împușcat pe Rasputin în piept. Rasputin a țipat. Glonțul, trecând prin stomac și ficat, a ieșit prin spate, fără să-i fi fost fatal pe loc, a constatat medicul patolog, dar i-ar fi provocat probabil moartea în douăzeci și cinci de minute. În timp ce Rasputin s-a prăbușit „ca o păpușă stricată“, conspiratorii au dat buzna în încăpere, privind în jos la trupul inert, cu bluza pătată de sânge. Iusupov a trimis doi conspiratori, unul îmbrăcat ca șofer, celălalt ca Rasputin, ca și cum l-ar fi dus acasă pe preacuvios. În palatul acum amuțit, vrând să se asigure că victima fusese răpusă, Iusupov, speriat, după cum pretindea mai târziu, ar fi zgâlțâit trupul lui Rasputin, care brusc s-a mișcat. Un ochi „verzui, ca de șarpe“ s-a deschis. Pe urmă, și celălalt. Cu spume la gură, mârâind furios și șiroind de sânge, Rasputin a țâșnit în picioare și l-a înșfăcat pe Iusupov, smulgându-i un epolet în „lupta feroce…

Diavolul ăsta, care murea otrăvit, care avea un glonț în inimă, fusese sculat din morți de forțele răului. Era ceva înspăimântător în refuzul lui diabolic de a muri“. Rasputin s-a prăvălit din nou, apoi s-a ridicat anevoios în picioare, în timp ce prințul a fugit urlând pe scări în sus. „Purișkevici, împușcă-l, împușcă-l, n-a murit! Încearcă să scape!“ Rasputin a ieșit împleticindu-se în curtea acoperită de zăpadă, răcnind „Felix! Felix! O să-i povestesc totul țarinei!“

Purișkevici, care era beat, și-a scos pistolul Sauvage, a alergat la parter și a ieșit după Rasputin în curte. A țintit și a tras de două ori, a ratat, a tras din nou și a nimerit prada. Acest glonț, care l-a străpuns prin rinichiul drept, nu a fost fatal instantaneu, dar tot la fel ar fi putut să-i provoace moartea în douăzeci de minute.

Rasputin a căzut în zăpadă, rănit amatoristic o dată de Iusupov și o dată de Purișkevici, dar încă în viață. Cineva, probabil Purișkevici, poate Dmitri ori altcineva cu mai mult sânge rece profesionist, vreun agent secret britanic, ca Rayner bunăoară, i-a dat lui Rasputin lovitura de grație în mijlocul frunții, trăgând glonțul de la mică distanță, din moment ce pielea era arsă în jurul rănii. Împușcătura l-a ucis pe loc. Purișkevici a lovit cadavrul în cap, cu picioarele, însă împușcăturile atrăseseră atenția unor soldați de pe stradă. „L-am omorât pe Grișka Rasputin“, a strigat el. „Dușmanul Rusiei și al țarului.“

„Slavă Domnului!“, au zbierat soldații, sărutându-l, iar apoi l-au ajutat să care cadavrul înapoi în palat.

Un polițist fusese și el alertat de împușcături. Purișkevici l-a pus să jure că va păstra secretul și s-a grozăvit cu fapta lui patriotică (deși polițistul s-a dus imediat să raporteze ce aflase). Isteric, Iusupov a atacat cadavrul cu o halteră și apoi a leșinat. Cineva a împușcat un câine, pentru a explica petele de sânge. Purișkevici, Dmitri și Lazovert l-au înfășurat pe Rasputin într-o draperie și l-au vârât în automobilul marelui duce. „Dmitri“, își amintea Purișkevici, „era într-o dispoziție aproape glumeață.“ Marele duce a condus automobilul spre Podul Bolșoi Petrovski. Acolo, în jurul orei 6 a.m., în timp ce Dmitri stătea de pază, ceilalți au azvârlit cadavrul într-o gaură din gheața care acoperea brațul Malaia Nevka (Neva mică), aruncând după el și unul dintre galoșii lui.[684]

*

La palatul său, Iusupov, năuc, era îngrijit acum de agentul secret britanic Oswald Rayner, care e posibil să fi fost în palat de la bun început. Îndepărtându-se de locul crimei, Iusupov s-a mutat în reședința socrilor săi, Sandro și Xenia,

însoțit de Rayner, care „înțelege tot ce s-a întâmplat și este foarte neliniștit pentru mine“.

Fiicele lui Rasputin au sunat-o pe Anna Vîrubova și, apoi, au anunțat poliția. Anna s-a dus repede la împărăteasă. A sunat Protopopov. Rasputin era în continuare dispărut. Polițistul a raportat că niște derbedei beți se lăudaseră cu omorul. Familia aștepta.

Dmitri și Iusupov i-au telefonat amândoi Alexandrei, cerându-i o audiență, dar Anna, ocupându-se de telefon, a refuzat: „Dacă Felix are ceva de spus, să-mi scrie mie“. Relatarea ei continua: „Complet dezmeticită, împărăteasa i-a poruncit lui Protopopov să investigheze“. Când poliția l-a găsit pe Iusupov, escortat de Rayner, în palatul lui Sandro, prințul a pretins că petele de sânge din curtea lui erau de la un câine care fusese împușcat, dar a mai adăugat că „soția mea este nepoata împăratului“, singurul care putea să ordone o anchetă. Poliția a găsit câinele mort.

În seara aceea, Protopopov a sunat-o pe Alexandra: Iusupov și Rainer plecau cu trenul în Crimeea. Împărăteasa l-a plasat pe prinț sub arest la domiciliu.

„Stăm toți împreună — poți să-ți imaginezi sentimentele noastre“, îi scria ea împăratului. „Prietenul nostru a dispărut“ după „un mare scandal acasă la Iusupov, Dmitri, Purișkveci beat, poliția a auzit împușcături, Purișkevici a ieșit afară alergând și zbierând că Prietenul Nostru a fost omorât. Poliția face cercetări“. Iusupov întinsese „o cursă“ — o capcană. „Nu pot și nu vreau să cred că El a fost ucis. Doamne, ai îndurare! Ce chinuri sfâșietoare (sunt calmă și nu-mi vine să cred). Te sărut, Sunny“.

„Ce lucru cumplit!“, a telegrafiat înapoi Nicky peste noapte.

„Tocmai m-am împărtășit în capela de-acasă“, a telegrafiat ea la 11:42 a doua zi dimineață, 18 decembrie. „Cercetările continuă“, dar acum Alexandra se temea de un atentat. „Există pericolul ca acești doi băieți (Dmitri și Iusupov) să organizeze ceva și mai oribil… Am nevoie teribil de prezența ta.“

„Plec de-aici la 4:30“, i-a scris Nicky.

„Am dat ordin în numele tău ca lui Dmitri să i se interzică să plece de-acasă. El este principalul factor implicat“, a raportat ea la 3 p.m. „Trupul nu a fost găsit.“

La Stavka în Moghilev, „am fost împreună la plimbarea de după-amiază, am discutat diverse lucruri“, își amintea aghiotantul împăratului, Anatoli Mordvinov, care era cu el. Nicolae părea lipsit de griji, dar nu citise încă telegrama esențială. „Abia acum am citit mesajul tău“, îi scria Nicky lui

Alix. „Angoasat și îngrozit. Sosesc mâine la 4.“ În timp ce înțelegea gravitatea știrii primite, împăratul abia reușea să se mai concentreze la ședința deprimantă pentru planificarea strategiei de război în 1917. Brusc, s-a ridicat în picioare: „Domnilor, sunt momente în existența fiecărui om când circumstanțele vieții lui personale trec pe primul loc… Trebuie să vă las acum și să plec“.

Poliția a găsit galoșul pe gheață, dar din cauza gerului scufundătorii nu au putut acționa. În dimineața zilei de 19 decembrie, „au găsit cadavrul în apă“, telegrafia ea la Stavka. „Ne reculegem, ne rugăm împreună.“ Copiii erau șocați, dar doar Olga, cea mai mare, înțelegea efectiv, întrebând: „Știu că a făcut mult rău, dar de ce l-au tratat cu atâta cruzime?“

Trupul lui Rasputin era înghețat și țeapăn. L-au dus întâi la spital, ca să se dezghețe. Apoi, doctorul Dmitri Kosorotov a identificat cele trei răni de la gloanțe, dar nu a găsit niciun indiciu că Rasputin ar mai fi fost încă în viață când l-au aruncat în râu. Dimpotrivă, împușcătura de la frunte i-a provocat moartea pe loc.

În acea după-amiază, autocratul, acompaniat de unchiul Pitz, s-a întors la Țarskoe Selo. „Sunt plin de rușine că mâinile celor de-un neam cu mine sunt pătate de sângele unui simplu țăran“, a spus el, în timp ce dinastia, opinia publică și societatea sărbătoreau asasinarea lui Rasputin.

„Nu! Nu!“, a strigat împărăteasa văduvă. Cum spunea ea, „lăudat fie Domnul că l-a luat pe Rasputin, dar noi suntem într-o situație mult mai gravă acum“. Ella i-a telegrafiat Zinaidei Iusupova: „Dumnezeu să-l binecuvânteze pe scumpul tău fiu pentru fapta lui patriotică“. Mesajul ei a fost interceptat de poliția secretă, care l-a copiat, trimițându-l lui Nicky și Alix. Membrii poliției secrete au raportat probabil și implicarea britanicilor, din moment ce unul dintre primele lucruri pe care le-a făcut împăratul a fost să-l convoace pe ambasadorul George Buchanan și să-i ceară informații despre rolul „ofițerilor britanici“.

„Niciun cuvânt nu-i adevărat din toate astea“, a replicat Buchanan, în afară de prietenia lui Iusupov cu Rayner. Dar peste o săptămână, căpitanul Alley îi raporta lui Scale: „Dragă Scale… Deși lucrurile aici nu au decurs întru totul conform planului, obiectivul nostru a fost atins negreșit. Reacția la moartea «Forțelor Întunericului» a fost bine primită, deși câteva întrebări stânjenitoare s-au pus deja privind o participare mai largă. Rayner se ocupă de aceste ultime detalii“.

Asasinarea lui Rasputin a fost o operațiune de diletanți „efectuată în maniera unui scenariu conceput pentru oameni

de prost gust“, scria Troțki. Dar relatările lui Iusupov și Purișkevici, citate mai sus, sunt incomplete și melodramatice. La autopsie, nu s-a găsit nicio urmă a unei otrăviri cu cianură — poate substanța s-a deteriorat, poate se neutralizase în contact cu vinul —, însă niciuna dintre consemnările celor de față nu pomenește de împușcătura în frunte, de la mică distanță. Le era oare rușine că executaseră cu sânge rege un mujic în stare de inconștiență, sau altcineva, totuși, dăduse „lovitura de grație“? Nu există nicio dovadă că agenții britanici ar fi fost prezenți la locul crimei, nici că ar fi luat parte nemijlocit, deși scrisoarea lui Alley, chiar și autentică așa cum pare să fie, este ambiguă și nu arată decât că britanicii au fost informați după aceea. Dar Rayner, fie în calitate oficială, ori ca prieten, a fost foarte aproape; se pare că britanicii au fost cumva implicați.

La 8 a.m., pe 21 decembrie 1916, un furgon al poliției a adus sicriul de zinc cu trupul lui Rasputin, la Țarskoe Selo, în Biserica Sfântul Serafim din Sarov, care era aproape terminată. Împăratul și împărăteasa, împreună cu fiicele lor (dar nu și Aleksei, care nu se simțea bine), au sosit cu limuzina, iar Anna, invalidă, cu sania, dar Alexandra nu le-a invitat și pe fiicele lui Rasputin, care s-au supărat din cauza acestei excluderi brutale. Ținând strâns în mână un buchet alb, împărăteasa a început să plângă când a văzut sicriul. „Eu și familia mea am asistat la o scenă tristă, scria Nicolae. Înmormântarea vrednicului de aducere-aminte Grigori, asasinat de niște monștri la locuința lui Iusupov.“ După aceea, Alexandra a invitat-o pe Anna să se mute în Palatul Aleksandr, pentru siguranța ei, în timp ce fetele lui Rasputin au fost aduse la Țarskoe Selo. Acolo, Nicolae al II-lea „a fost foarte sentimental și duios cu noi“, promițând: „voi încerca să țin locul tatălui vostru“. Alexandra le-a dat rudelor lui Rasputin 40 000 de ruble și se ducea adesea la mormântul lui. Nu părea deloc surprinzător dacă și copiii țarului erau melancolici și speriați, rugându-l pe aghiotantul tatălui lor, Mordvinov, să vină în camera lor, unde se ghemuiau toți împreună pe sofa. „Tăticul și mămica acceptă orice. Oh, Doamne, cât de mult se străduiesc și cât de greu e pentru ei“, scria în jurnalul ei Olga, fiica lor cea mare, dar peste două luni reflecta: „poate că trebuia să fie ucis, dar nu atât de violent… Este rușinos să admitem că au fost rude de-ale noastre“. Alexandra a compus un poem închinat „erou(lui ei) cu privirea senină… și un suflet naiv, de copil, nobil… hăituit de o gloată vulgară și sălbatică, de dulăi lacomi târându-se în jurul tronului“. Dulăii Romanov vânau încă.

Marii duci Bimbo și Dmitri, printre alții, nu excludeau o lovitură de palat pentru a o ucide pe Alexandra.

Omorul nu a schimbat prea mult situația, deoarece Nicolae și Alexandra, nu Rasputin, erau adevărații autori ai situației politice disperate în care ajunsese Rusia. Rasputin îndeobște doar confirma sau binecuvânta ideile lor preconcepute. Departe de a salva monarhia, asasinarea lui Rasputin a șubrezit-o de fapt. Pe 21 decembrie, o conjurație a Romanovilor, incluzându-i pe unchiul Pitz (tatăl lui Dmitri), Sandro (socrul lui Iusupov) și Miechen, s-a întrunit pentru a-i proteja pe ucigași. L-au trimis pe Sandro să-i ceară țarului să nu-i condamne.

„Un discurs foarte drăguț, Sandro“, a replicat Nicky, după pledoaria lui Sandro. „Tu nu știi că nimeni nu are dreptul să ucidă, fie el mare duce sau mujic?“ Sandro a început să-și piardă cumpătul. „Cu o voce care putea fi auzită ușor de pe coridorul de-afară, scria Anna, zbiera că dacă împăratul refuza, tronul însuși avea să cadă“.

Mama lui Nicolae l-a rugat să închidă cazul împotriva lui Dmitri. „Urmărirea judiciară a fost imediat oprită. Te îmbrățișez. Nicky.“ În schimb, țarul l-a surghiunit pe Iusupov la un domeniu din Kursk, iar pe Dmitri l-a trimis să se alăture armatei din Persia. Crima i-a divizat pe ucigași pentru totdeauna. „(Fapta) va rămâne mereu ca o pată pe conștiința mea… Omorul va fi întotdeauna omor, eu nu vorbesc niciodată despre asta“, îi scria mai târziu Dmitri lui Iusupov. „Tu vorbești despre asta. Tu, practic, te lauzi că ai făcut (crima) cu mâinile tale“, deși „nu există niciun fel de noblețe în fapta aceea.“ Dar până și Aleksei era îngrozit că tatăl lui nu-i pedepsise, de fapt, pe ucigași: „Tati, cum e posibil să nu-i pedepsești? Asasinii lui Stolîpin au fost spânzurați“.

Pe 29 decembrie, șaisprezece Romanovi, conduși de Miechen și Bimbo, s-au întâlnit la Palatul Vladimir de pe strada Millionaia, ca să semneze o scrisoare prin care rugau ca Dimitri să nu fie trimis în Persia bântuită de molime, ceea ce „ar fi echivalat cu moartea de-a dreptul“. Țarul a considerat aceasta drept o revoltă în familie.

„Nimeni nu are dreptul să săvârșească un omor“, a scris țarul pe scrisoare. „Știu că mulți au mustrări de conștiință și că Dmitri nu este singurul implicat în asta. Sunt surprins de cererea voastră.“ I-a surghiunit pe fiii lui Bimbo și Miechen la domeniile lor.

Suveranii și-au amintit, probabil, avertizarea lui Rasputin: „Dacă eu mor sau voi mă abandonați, vă veți pierde fiul și coroana în șase luni“.[685]

*

În ziua „revoltei“ Romanovilor, țarul l-a concediat pe Trepov, premier pentru patruzeci și șapte de zile, și l-a înlocuit cu prințul Nikolai Golițîn, o mediocritate, care făcuse parte din comitetul filantropic al Alexandrei — era un om „moale“, scria Sandro, „nu pricepea nimic“. Protopopov, care făcea ședințe de spiritism ca să-l consulte pe Rasputin, rămânea mâna forte. Sandro l-a avertizat pe Nicky că, „oricât de straniu poate părea, azi guvernul este organul care pregătește revoluția“. Dar ceilalți Romanovi nu erau la fel de reținuți în atitudinea lor.

Miechen l-a convocat pe Rodzianko la Palatul Vladimir: „Lucrurile trebuie să fie schimbate, îndepărtate, distruse…

— Îndepărtate? a repetat Rodzianko.

— Ea trebuie să fie anihilată.

— Cine?

— Împărăteasa.

— Alteță, permiteți-mi să consider că această conversație nu a avut loc niciodată“.

Chiar și mama țarului voia acum ca Alexandra să fie „înlăturată. Altminteri, e posibil să înnebunească de tot. Să intre la o mânăstire sau, pur și simplu, să dispară“.

Sir George Buchanan l-a prevenit pe țar că nu se mai putea bizui pe armată și că trebuia să recâștige încrederea poporului.

„Îmi spuneți mie că *eu* trebuie să recâștig încrederea poporului. Nu cumva, mai degrabă, poporul să-mi recâștige *mie* încrederea?!“ Buchanan a început să transmită rapoarte în favoarea abdicării lui Nicolae. Rodzianko i-a dat lui Nicolae același sfat. „E posibil ca timp de douăzeci și doi de ani eu să fi acționat în numele Binelui, dar timp de douăzeci și doi de ani totul să fi fost o greșeală?“ a întrebat țarul.

„Da, Majestatea Voastră, timp de douăzeci și doi de ani ați urmat o direcție greșită.“

Uciderea lui Rasputin i-a dat lui Nicolae acoperirea politică necesară pentru a o îndepărta pe Alexandra din politică și a alege un prim-ministru unificator. Vina trecutului putea fi aruncată asupra *preacuviosului*. Dar el nu a procedat așa. Curteanul său Mosolov a încercat să-l avertizeze. „Cum poți și tu, Mosolov, să-mi vorbești despre pericolul care pândește dinastia, la fel ca toți ceilalți care îmi repetă obsesiv acest lucru? Cumva și tu, care ai fost cu mine la inspecția trupelor, ai ajuns să te sperii acum?“

Sandro a încercat pentru ultima oară să discute rațional cu perechea imperială la Palatul Aleksandr, în timp ce Alexandra

stătea întinsă în pat, iar Nicky, purtând o *cerkeska*, fuma. „Te rog, Alix, lasă grijile statului în seama soțului tău“, a zis el.

Alix „s-a înroșit. S-a uitat la Nicky. El nu a spus nimic, fumând în continuare“. Sandro s-a întors spre ea.

„Nu ți-am spus niciodată vreun cuvânt despre treburile scandaloase din guvernul nostru, mai bine zis guvernul *tău*. Înțeleg că vrei să pieri, iar soțul tău are aceeași tendință. Dar cum rămâne cu noi? Trebuie să îndurăm și noi încăpățânarea ta orbească?“

„Refuz să continui această dispută“, a spus ea, cu răceală în glas. „Exagerezi pericolul. Într-o zi când vei fi mai puțin înfierbântat, vei admite că eu am știut mai bine.“

A doua zi, Sandro a revenit cu Mișa ca să discute cu țarul, care din nou a fumat visător, în timp ce fratele lui l-a implorat să treacă la reforme, până nu era prea târziu. Mișa și soția lui, Natașa, doreau amândoi o guvernare constituțională. Mișa, acum inspector general de cavalerie, își ispășise păcatele în război, comandând Divizia Sălbatică a Cavaleriei din Caucaz cu mult curaj, servind sub generalul Brusilov, care l-a lăudat pe „acest bărbat absolut vertical și vrednic de cinste, nepărtinitor și nepretându-se la intrigi; ca ostaș, a fost un conducător excelent“. Înainte ca Mișa să plece la Petrograd, Brusilov îl rugase „să-i explice țarului că era nevoie imediat de reforme drastice“.

„Eu nu am nicio importanță“, a replicat Mișa. Dar avea să afle în curând cât de multă importanță putea să aibă de fapt.

Nicolae l-a chemat pe prim-ministrul Golițîn și l-a anunțat că urma să numească un nou cabinet. Dar a doua zi s-a răzgândit — deși a lăsat ca Duma să se redeschidă.

Pe 21 februarie 1917, Anna observa că „toate instinctele lui îl avertizau să nu plece din Țarskoe Selo în acea perioadă“. În ziua următoare, în timp ce Alexandra „se ruga și Prietenul Nostru drag face același lucru pe cealaltă lume“, și în timp ce ea îl îndemna „să-i faci să simtă pumnul tău în orice moment“, împăratul, însoțit de bătrânul Frederiks și de negrul său de încredere, Jim Hercules, s-a întors în atmosfera de calm înșelător din Stavka.[686]

*

„Creierul meu se simte odihnit aici, fără miniștri și fără chestiuni agitate“, nota el. Dar „este atâta liniște în casa aceasta, fără bombăneli, fără țipete excitate! Dacă voi fi mai liber aici, cred că mă voi apuca de domino din nou“, replica el, sătul de cicălelile nevestei sale. „Ce scrii tu despre a fi ferm — stăpânul — e perfect adevărat… dar nu e nevoie să răcnesc la oameni în dreapta și-n stânga. O remarcă tăioasă,

însă pe un ton calm, este de ajuns, foarte adesea, pentru a pune la punct pe unul sau pe altul.“ Din cauza viscolului, aprovizionarea trupelor era blocată. „Ce angoasă oribilă.“

De Ziua Internațională a Femeii, 23 februarie, muncitoarele din industria textilă au ieșit la manifestație strigând „Dați-ne pâine“. Desigur, guvernatorul militar al Petrogradului, generalul Serghei Habalov, putea ține piept câtorva femei! A doua zi, 24 februarie, când Olga, Aleksei și, apoi, Anna au făcut oreion, „au fost scandaluri, fiindcă oamenii săraci au luat cu asalt brutăriile“ din Petrograd, îi raporta Alexandra lui Nicolae. „Au fost chemați cazacii împotriva lor… dar problema e în mâinile lui Habalov“. Calmul țarului nu era întru totul nesăbuit: Protopopov îi arestase pe liderii socialiști. Deși nu erau decât 6 000 de polițiști în Petrograd, Gărzile navale „de încredere“ au venit să întărească forța garnizoanei de 160 000 de oameni. Se făceau planuri pentru suprimarea oricărei mișcări de revoltă. La Moghilev, „știu că situația este foarte alarmantă“, i-a spus Nicolae guvernatorului din Moghilev, dar din punct de vedere militar „suntem mai puternici decât oricând înainte. Curând, în primăvară va veni ofensiva și am credința că Dumnezeu ne va da victoria, iar atunci starea de spirit se va schimba“.

Pe 25 februarie, Mișa, care acum figura ca regent în multe conspirații, a observat „tulburări pe Nesvki Prospekt… Treceau muncitori cu steaguri roșii și aruncau grenade și sticle în poliție, astfel încât trupele au fost nevoite să deschidă focul“. În Piața Znamenskaia, un cazac, prin tradiție apărător al dinastiei Romanov, a ucis un jandarm. Protopopov i-a raportat Alexandrei că tulburările se răspândeau, practic toate fabricile intrând în grevă. „Este o mișcare huliganică, băieți și fete alergând de colo colo și zbierând că nu au pâine, doar ca să incite și apoi împiedicându-i pe alții să muncească“, îi povestea ea lui Nicolae. Măcar de-ar veni gerul din nou — temperatura crescuse peste zero grade Celsius —, mulțimile ar sta acasă. „Dar toate astea vor trece și se vor potoli… Nu-i nevoie să se tragă în mulțime, doar ordine și să nu fie lăsați să traverseze podurile. Problema asta cu alimentele este înnebunitoare.“

La nouă seara, Nicolae i-a telegrafiat lui Habalov: „Îți ordon ca mâine să împiedici dezordinile din capitală“.

Deși trebuia să facă față unei case pline de copii bolnavi, Alexandra primise în vizită o serie de străini pe 25 februarie, dar a stat liniștită în ziua următoare. Acum, 200 000 de oameni au ieșit pe străzile Petrogradului, inclusiv șoferi de taxi și vatmani care făceau grevă. Peste noapte, Protopopov

și miniștrii s-au întâlnit cu generali și membri ai Dumei la Palatul Mariinski, „pentru a lua măsuri severe“. „Sper că Habalov va ști cum să oprească rapid aceste scandaluri“, îi scria Nicky lui Alix pe 26 februarie. „Protopopov trebuie să dea instrucțiuni clare. Sper ca bătrânul Golițîn (prim-ministrul) să nu se piardă cu firea!“ Dar țarul se resimțea din cauza încordării nervoase: „M-a săgetat o durere cumplită în mijlocul pieptului… și aveam fruntea acoperită cu broboane de transpirație (în timp ce mă rugam)“, scria el.

Trupele lui Habalov au tras în manifestanți. Protestele s-au diminuat, dar apoi au izbucnit din nou. Mișa, studiind atmosfera străzilor, observa că „dezordinile au crescut în intensitate. 200 de morți“.

La Țarskoe Selo, în acea minunată zi însorită, Alexandra, purtând uniforma ei de asistentă de Crucea Roșie, și Maria s-au rugat la mormântul lui Rasputin — „el a murit ca să ne salveze pe noi“ —, dar țarina îl asigura pe țar că „nu era ca în 1905. Toți te adoră și vor doar pâine“.

Totuși, în Petrograd situația scăpase de sub control și președintele Dumei, Rodzianko, întocmea o telegramă bombă, informându-l pe împărat că „răzvrătirile poporului capătă dimensiuni amenințătoare și necontrolabile… Majestatea Voastră, salvați Rusia… Aduceți urgent un om în care întreaga țară să aibă încredere și încredințați-i formarea guvernului… Orice amânare echivalează cu moartea“.

„Grasul de Rodzianko mi-a scris din nou o sumedenie de prostii, la care nici nu voi răspunde“, i-a spus Nicolae contelui Fredricks. A dat ordin ca Duma să fie dizolvată, dar a decis să se întoarcă la Petrograd.

Peste noapte, Gărzile Pavlovski, urmate de multe alte unități, s-au răsculat. Gărzile Preobrajenski și-au asasinat colonelul. Pe 27 februarie, străzile s-au umplut din nou de muncitori. Gloatele au luat cu asalt Arsenalul. Acum, oamenii erau înarmați. „Armata fraterniza cu revolta“, observa Paléologue, ambasadorul Franței. Erau uciși polițiști. Insurgenții au dat foc sediului poliției. Magazinele erau jefuite. Manifestanții au rechiziționat camioane și automobile, conducându-le nebunește pe străzi. Orașul, cu excepția Palatului de Iarnă, care era bine apărat, a fost cotropit de revoluție: „începutul anarhiei“, nota Mișa. Habalov a apelat la Stavka: „Urgent, trimiteți trupe de încredere de pe front“. Când aghiotantul său i-a adus ultimele telegrame de la Petrograd, țarul s-a răstit furios: „Care-i problema, Mordvinov?“ Nicolae s-a uitat la știrile „cumplite“ mult timp, tăcerea era „dureroasă, sfâșietoare“.

„Cât de fericit sunt la gândul de a te întâlni peste două zile“, îi scria Nicolae lui Alix. „După veștile de ieri din oraș, am văzut aici multe figuri înspăimântate. Alekseev este calm, dar socotește că trebuie numit un om energic care să facă să funcționeze ministerele. Este corect, firește.“ Așadar, în cele din urmă în acea seară, țarul, sfătuit de general, era pregătit să numească un premier, dar întâi trebuia să zdrobească revoluția. I-a dat ordin generalului Nikolai Ivanov, numit comandant al Districtului Militar Petrograd, cu puteri de lege marțială, să pornească urgent spre capitală cu un tren de forțe loiale.

La Palatul Taurida din Petrograd, prințul Golițîn a încercat să dizolve Duma, însă parlamentarii au refuzat să plece, creând un „comitet temporar“ sub conducerea lui Rodzianko. Atunci când a ajuns la Palatul Mariinski, Habalov a admis că orașul era pierdut. Golițîn l-a forțat pe Protopopov să demisioneze, apoi a transmis prin telegraf propria sa demisie, pe care țarul a respins-o.

„Ce să fac oare?“, se întreba Rodzianko la Palatul Taurida. „Nu doresc o revoltă…, pe de altă parte nu avem guvern“. A făcut apel la țar — și la generali: „Sire, nu amânați… Mâine poate fi prea târziu“. Apoi, l-a chemat de la Gatcina pe Mișa.

La 5 p.m., Mișa a sosit cu trenul său privat și s-a dus imediat să se întâlnească cu prim-ministrul și Rodzianko la Palatul Mariinski. „Pe la 9 p.m., începuseră împușcături pe străzi, iar vechea ordine a încetat să mai existe“, își amintea el. Rodzianko l-a îndemnat pe Mișa „să își asume dictatura în oraș“, adunând ultimele trupe fidele din garnizoană. Mișa a refuzat, dar la 10:30 p.m. a traversat piața până la reședința ministrului de Război, ca să comunice cu țarul prin aparatul Hughes al lui Alekseev. L-a propus premier pe respectabilul prinț Lvov. „Majestatea Voastră Imperială va binevoi poate să mă împuternicească să anunț acest lucru.“

„Majestatea Sa Imperială va fi informat imediat de telegrama Alteței Voastre Imperiale“, a răspuns șeful statului-major, Alekseev.

„Este recomandabil poate ca MS împăratul să își amâne câteva zile călătoria la Țarskoe Selo… Fiecare oră este prețioasă.“

Nicolae a respins sfaturile lui Mișa. Nu voia să „facă schimbări în stafful său personal înainte de a sosi la Țarskoe Selo.“ La 11:25 p.m., țarul i-a telegrafiat lui Golițîn: „Îți transfer personal toate puterile necesare pentru guvernarea civilă“. Dar „toate puterile“ nu mai existau de mult. Golițîn și miniștrii s-au dus acasă.

La ora 3 noaptea, Mișa a fost condus sub escortă militară la Palatul de Iarnă, convoiul trebuind să accelereze pentru a scăpa de revoluționari. Acolo, se aflau generalul Habalov cu o mie de ostași loiali, dar Mișa le-a ordonat să nu apere palatul. În timp ce Habalov s-a retras la Amiralitate, Mișa și secretarul său au mers prin Ermitaj și au ieșit pe strada Millionnaia. Mișa a bătut la ușa casei de la numărul 14, unde locuia prietenul său, prințul Pavel Putiatin. „M-am trezit speriată din somn, auzind ciocănituri violente la ușa dormitorului“, își amintea Olga Putiatina, al cărei soț era pe front. „Am crezut că soldați înarmați dăduseră buzna în apartamentul meu“, dar în schimb s-a bucurat văzându-l pe Mișa, care era „foarte obosit și foarte supărat“.

„Nu te temi, prințesă, să primești un musafir atât de periculos?“ a glumit el.

Simultan, la Stavka, împăratul simțea că era rupt de vâltoarea evenimentelor. „Ce senzație revoltătoare, să fiu atât de departe și să primesc doar niște crâmpeie de vești proaste, scria el. Am decis să mă întorc la Țarskoe cât mai repede posibil.“

La 5 dimineața, aproape în același timp când Mișa sorbea din cafea la prințesa Putiatina, țarul a plecat de la Moghilev cu trenul, alegând o rută indirectă spre est, prin Viazma, ca să lase liberă linia principală pentru trupele leale ale lui Ivanov, dar în felul acesta călătoria lui se lungea cu 320 kilometri și nouă ore de drum. La ora trei în acea după-amiază, Nicolae a sosit la Viazma, telegrafiindu-i Alexandrei: „În gând mereu împreună. Vreme splendidă. Multe trupe trimise de pe front“.

Oprindu-se câteva momente din îngrijirea copiilor, împărăteasa, cu o haină de blană îmbrăcată peste uniforma de soră de caritate, și Maria, în vârstă de șaptesprezece ani, au ieșit în parc, salutând trupele. „(Soldații) sunt prietenii noștri“, a zis ea. „Devotați nouă.“[687]

*

Pe linia Moscova-Petrograd, cu exact 95 de kilometri înainte de a ajunge la destinație, pe 1 martie la ora 4 dimineața, trenul țarului a fost oprit la Malaia Vișera. Revoluționarii blocau calea ferată — cel puțin aceasta a fost scuza staționării. „Ce rușine și infamie, scria Nicolae. Imposibil să ajung la Țarskoe. Cât de dificil trebuie să fie pentru biata Alix.“ După discuții încordate, țarul a acceptat să se întoarcă din drum, iar apoi a pornit spre vest, la Pskov.

În timpul următoarelor cincisprezece ore, pe 1 martie, când nu s-a putut lua legătura cu țarul, Petrograd a cedat în fața revoluției. După o luptă cu împușcături, loialiștii de la

Amiralitate au depus armele. O nouă lume haotică se înjgheba în Palatul Taurida: o mie de revoluționari jerpeliți roind haotic, derbedei și dezertori din Sovietul Muncitorilor și Soldaților dădeau din coate, la concurență cu domnii în redingote din Comitetul Temporar al Dumei, pentru a conduce Rusia. Singura verigă de legătură între cele două tabere era avocatul socialist Aleksandr Kerenski, în vârstă de treizeci și cinci de ani, care era membru al ambelor organizații. Kiril, fiul excentric al lui Vladimir și al lui Miechen, a retras trupele care păzeau Țarskoe Selo și, fluturând un drapel roșu, a intrat tumultuos în Palatul Taurida, unde Rodzianko redacta o proclamație pentru o monarhie constituțională, sub regența lui Mișa.

La 7 p.m., la Pskov, împăratul a ieșit în sfârșit din pustiul câmpurilor acoperite de zăpadă, neștiind nimic despre noua lume născută în absența lui.[688]

*

Țarul a fost luat în primire de morocănosul general Nikolai Ruzski, în vârstă de șaizeci și trei de ani, comandantul frontului de Nord. Nicolae era singur, cu excepția curtenilor săi devotați[689], la care Ruzski a mârâit furios: „Uitați-vă ce-ați făcut… voi și clica lui Rasputin. În ce-ați băgat Rusia acum?“

Împăratul și generalul s-au așezat în salonul trenului imperial, într-o atmosferă stânjenitoare.

— Eu răspund în fața lui Dumnezeu și a Rusiei pentru tot ce s-a întâmplat, indiferent dacă miniștrii dau socoteală în fața Dumei sau a Consiliului de Stat, a declarat Nicolae, pătruns de jurământul depus la încoronare.

— Trebuie să acceptăm formula „monarhul domnește, dar guvernul conduce“, a insistat Ruzski.

Lucrul acesta, a explicat împăratul, era de neînțeles pentru el, ar fi fost nevoie să primească o altă educație, să se nască din nou. Nu putea lua decizii care contraveneau conștiinței lui. Pe un ton tăios, Ruzski a continuat să discute în contradictoriu cu împăratul până seara târziu, fără să-i lase „nicio clipă de reflecție“, se plângea Nicolae după aceea. Pe urmă, a sosit o telegramă de la generalul Alekseev, dezvăluind amploarea revoluției și propunând un guvern sub conducerea lui Rodzianko. Nicolae, sub o presiune insuportabilă, a telegrafiat generalului Ivanov, ordonându-i „să nu se ia nicio măsură până la sosirea mea“ la Petrograd. La 2 noaptea, acum deja 2 martie, Nicolae a fost de acord să-l numească pe Rodzianko prim-ministru, păstrându-și puterea autocratică. Apoi, s-a dus la culcare. Ruzski l-a informat pe

Rodzianko, acesta răspunzând la 3:30 a.m. „Este limpede că nici Majestatea Sa, nici dumneata nu vă dați seama ce se petrece aici… Nu există întoarcere la trecut… Cererile amenințătoare pentru o abdicare în favoarea fiului, cu Mihail Aleksandrovici ca regent, devin categorice.“ În cursul acelei seri, domnii mustăcioși din Duma, care doreau menținerea monarhiei, și marxiștii cu șepci de piele din Sovietul Petrogradului, care doreau o republică, căzuseră la învoială să formeze un Guvern Provizoriu și să ceară abdicarea lui Nicolae în favoarea lui Aleksei. Noul premier era prințul Lvov, având-l pe Kerenski ministru al Justiției. Acum, când știau că Nicolae era la Pskov, Duma a trimis doi membri, pe Gucikov și Vasili Șulghin, care să obțină abdicarea. Delegații au pornit imediat la drum.

Puterea dinastiei Romanov se bizuia pe armată. Generalii erau monarhiști, dar doreau să evite conflictele interne, pentru a putea lupta contra germanilor. „Convingerea mea“, i-a telegrafiat Alekseev împăratului la 9 a.m., „este că nu există altă opțiune și că abdicarea trebuie să aibă loc.“ A urmat un „cumplit moment de tăcere“, când Nicolae a citit acest mesaj. Fuma țigară de la țigară și se foia în sus și în jos prin gară.

La 10:15 a.m., Alekseev a cerut opinia lui Nikolașa, Brusilov și a altor comandanți, prin telegraf. În trenul imperial, la Pskov, prânzul a fost un chin. La 2:15 p.m., șeful de stat-major a raportat decizia unanimă a generalilor, inclusiv a lui Nikolașa: abdicarea în favoarea lui Aleksei. „Nu există altă cale“, scria Nikolașa.

Nicolae, îmbrăcat cu uniforma cenușie cercheză, care îi plăcea lui, privea pe fereastră, gândindu-se: „Abdicarea mea este necesară“, după cum consemna el în jurnal. Pe urmă, s-a întors spre Ruzski: „Am hotărât. Voi renunța la tron“. Și-a făcut semnul crucii, la fel și Ruzski.

„Am fost de acord“, scria el, semnând telegramele de abdicare în favoarea lui Aleksei, cu Mișa regent, adresate lui Rodzianko și Alekseev. Generalul a luat telegramele, în timp ce contele Frederiks a ieșit clătinându-se pe picioare și le-a spus adjutanților din vagonul alăturat: *Savez-vous, l'empereur a abdiqué*[690]. Auzind țipetele disperate ale adjutanților, Nicolae a ridicat din umeri deznădăjduit și, apoi, ca să-și ascundă lacrimile, s-a încuiat în vagonul său.

Nicolae l-a chemat pe medicul Curții, profesorul Serghei Fiodorov, care îl tratase de-atâtea ori pe Aleksei.

— Majestatea Voastră, credeți că Aleksei va rămâne lângă dumneavoastră? a întrebat doctorul.

— De ce nu?! a replicat Nicky. E un copil încă și trebuie să stea cu familia… Până atunci, Mihail este regent.

— Nu, Majestatea Voastră, este puțin probabil să fie posibil așa.

— Spune-mi sincer, Serghei Petrovici, maladia lui Aleksei este incurabilă? a zis el.

— Știința ne învață, Sire, că este o boală incurabilă. Totuși, cei care suferă de această maladie pot atinge uneori anii bătrâneții.

— Exact așa mi-a spus și țarina, a rostit Nicolae, cu capul aplecat între umeri. Bun, dacă asta este situația, iar Aleksei nu va putea niciodată să-și slujească țara, așa cum mi-aș fi dorit eu, avem dreptul să-l păstrăm lângă noi.

I-a dat ordin generalului Alekseev să modifice termenii abdicării.[691]

La 9:45 p.m., Frederiks i-a escortat pe cei doi parlamentari, Gucikov și Șulghin, în salon. Acolo, a venit și autocratul, care era „absolut calm și impenetrabil“ — deși îl ura de multă vreme pe Gucikov. „Ne-am înclinat, împăratul ne-a salutat și a dat mâna cu noi“, scria Șulghin. „Gestul a fost destul de prietenos“. S-au așezat la o masă. Gucikov a început să explice misiunea lor, până când a intrat generalul Ruzski, care s-a înclinat, a ascultat și apoi l-a întrerupt: „Chestiunea a fost decisă“.

„Am luat hotărârea să abdic“, a zis Nicolae — dar nu Aleksei avea să-i urmeze la tron. „Am ajuns la concluzia ca, ținând seama de boala lui, să abdic în numele meu și al lui simultan, întrucât nu concep să fiu despărțit de el.“

„Dar noi am contat pe imaginea micuțului Aleksei Nicolaevici, care să atenueze efectul transferului de putere“, a argumentat Gucikov. Împăratul a ezitat, după care a adăugat pe un ton sfâșietor: „Sper că veți înțelege sentimentele unui tată“. Succesorul său la tron era Mișa. Gucikov și Ruzski s-au consultat între ei. Decizia lui Nicolae al II-lea contravenea Legilor Fundamentale statuate de împăratul Pavel. Mișa era însurat cu o contesă Brasova: putea un împărat să aibă o soție morganatică? Dar Aleksandru al II-lea nu fusese însurat cu Dolgorukaia?! Au acceptat planul lui Nicolae. La 11:40 p.m., retrăgându-se în vagonul personal, fostul împărat a semnat proclamația, în prezența lui Frederiks — bătrânul era „disperat“, îi tremurau mâinile —, antedatând documentul la ora 3 p.m.:

> Nedorind să fim despărțiți de Fiul Nostru Preaiubit, transmitem succesiunea în favoarea Fratelui Nostru, Marele Duce Mihail Aleksandrovici, și îl binecuvântăm pentru suirea sa pe tron.[692]

Întorcându-se în salon, Frederiks le-a înmânat lui Gucikov și Ruzski actul de abdicare. Nicolae era atât de calm, încât „m-am întrebat chiar dacă aveam de-a face cu o persoană normală“, își amintea Gucikov. „M-aș fi așteptat să fie emoționat, dar nimic de acest fel.“ În realitate, Nicky turba de furie: „Dumnezeu îmi dă tărie să-i iert pe toți dușmanii mei, dar… nu-l pot ierta pe generalul Ruzski“. Când fostul țar, politicos până la capăt, i-a condus la plecare pe Gucikov și Șulghin, escorta sa de cazaci l-a salutat.

— E timpul să scoateți inițialele mele de pe epoleți, le-a spus împăratul.

— Vă rugăm, Majestatea Voastră Imperială, a rostit unul dintre cazaci, lăsați-ne să-i omorâm!

Nicolae a zâmbit. „E prea târziu pentru asta“, a spus el pe ton un plin de regret.

Nicolae a „renunțat la tron“, în viziunea unui aghiotant, „de parcă ar fi predat comanda unui escadron de cavalerie“. După aceea, în timp ce servitori în livrea au adus ceaiul, „țarul stătea liniștit și calm“, scria aghiotantul său Mordvinov. „Făcea conversație, dar doar ochii lui care erau triști, gânditori, privind fix în depărtare, și mișcările nervoase când își lua o țigară trădau tulburarea lui lăuntrică.“ Era cumplit pentru curteni. „Când se va sfârși situația asta?“, se întreba Mordvinov. În sinea lui, fostul țar clocotea de furie: „De jur împrejur văd trădare, lașitate și înșelăciune!“ În acel moment, Mișa a devenit împăratul Mihail al II-lea.[693]

*

În timp ce soldații de pe linia frontului depuneau jurământ lui Mihail al II-lea, noul țar dormea fără să știe nimic, în apartamentul de pe strada Millionnaia, până când, la 5:55 a.m., a telefonat Kerenski ca să anunțe că o delegație avea să-l viziteze mai târziu. Mișa nu știa deocamdată că era țar. La ora nouă, s-a auzit soneria la ușă: era vărul Bimbo, care l-a îmbrățișat.

„Sunt foarte fericit să te recunosc ca Suveran, din moment ce ești deja țar. Fii brav și puternic“, i-a spus Bimbo.

La 9:30 a.m., imediat după ce a plecat Bimbo, au sosit prințul Lvov, prim-ministrul, și miniștrii săi, printre care Kerenski, Rodzianko și Gucikov (tocmai întors de la Pskov și, acum, ministru de Război). De multe nopți nu dormiseră aproape deloc, oscilând între teroarea masacrului iminent și exaltarea de a trăi clipe istorice importante. Toți, cu excepția lui Kerenski, erau îngroziți de Soviete și majoritatea erau convinși că preluarea domniei de către Mișa avea să ducă la

„colosale vărsări de sânge“. S-au ridicat în picioare când a intrat Mihail al II-lea.[694]

*

La Țarskoe Selo, vestea abdicării lui Nicolae ajunsese la 3 a.m. Temându-se să-i spună împărătesei, curtenii i-au spus în schimb unchiului Pitz, care s-a dus la împărătească în acea dimineață. Alexandra știa că Nicky fusese nevoit să numească un prim-ministru din Duma. „Și tu care ești singur, fără vreo armată în spatele tău, ai fost prins ca un șoarece în cursă, tu ce să mai faci atunci? A fost cel mai josnic și mârșav tertip, nemaiauzit în istorie.“

Incapabil să rostească vreun cuvânt, unchiul Pitz a rămas mult timp în picioare, sărutându-i mâna. „I se rupea inima. Împărăteasa în uniforma ei simplă de asistentă medicală l-a frapat prin seninătatea ei“, menționa soția lui Pitz.

— Dragă Alix, am vrut să fiu cu tine…, a îngăimat el.

— Ce se întâmplă cu Nicky?

— Nicky e bine, dar tu trebuie să fii curajoasă: azi-noapte, la ora unu, a semnat abdicarea pentru el și Aleksei.

Fosta împărăteasa s-a cutremurat: „Dacă Nicky a făcut asta înseamnă că era necesar“. Lacrimile îi șiroiau pe obraji. „Nu mai sunt poate împărătească, a zis ea, dar rămân în continuare soră de caritate. Întrucât Mișa va fi acum împărat, eu mă voi ocupa de copii, de spital, vom merge în Crimeea…“

Alix s-a dus clătinându-se spre prietena ei Lili Dehn. „A abdicat! Bietul de el — singur acolo și suferind. Dumnezeule, cât de mult a suferit, probabil“, spunea ea, plângând în hohote. A încercat să-i trimită telegrame lui Nicky, dar au fost returnate: „Adresa persoanei menționate (este) necunoscută“. Acum, scria: „Înțeleg pe deplin gestul tău, eroul meu… Știu că nu puteai semna contra jurământului depus la încoronarea ta. Noi ne cunoaștem atât de bine — nu avem nevoie de cuvinte“. Până acum, cei cinci copii nu știau nimic. Ajutată de Anna, Alexandra a ars corespondența, dar „nu și-a revenit niciodată din amărăciunea de a fi trebuit să distrugă scrisorile ei de dragoste din tinerețe, care însemnau pentru ea mai mult decât cele mai scumpe bijuterii“, scria fiica ei Olga.

Când Lenin și soția lui, Krupskaia, au aflat vestea la Zürich, ea s-a întrebat dacă nu era „o nouă farsă“.

„Este uluitor“, i-a dat dreptate Lenin. „Este incredibil de neașteptat“.

Fostul țar s-a întors cu trenul la Stavka, stând singur în întunericul vagonului luminat doar de candela unei icoane. „După toate experiențele din această zi tristă, împăratul,

întotdeauna remarcabil prin enorma sa stăpânire de sine, nu mai avea forța să se înfrâneze“, își amintea Voeikov. „M-a îmbrățișat și a plâns.“ După aceea, „am dormit mult și adânc“, scria Nicolae. „Am discutat cu oamenii mei despre ziua de ieri. Am citit mult despre Iuliu Cezar“. Pe urmă, și-a amintit de Mișa: „Majestății Sale împăratul Mihail al II-lea. Evenimentele recente m-au condus la decizia irevocabilă de a face acest pas extrem. Iartă-mă dacă hotărârea te-a mâhnit și, de asemenea, că nu ai fost prevenit — nu mai era timp“.[695]

În apartamentul de pe strada Millionnaia, miniștrii încercau să-l descurajeze pe Mihail pentru a-l face să abdice. Mișa a întrebat dacă puteau să-i garanteze siguranța personală. „A trebuit să răspund printr-o negație“, a zis Rodzianko, dar Pavel Miliukov, ministrul de Externe, a afirmat că această „șubredă ambarcațiune“ — Guvernul Provizoriu — avea să se scufunde în „oceanul tulburărilor naționale“ fără pluta monarhiei. Kerenski, singurul care putea vorbi în numele Sovietelor, nu a fost de acord, invocând riscul unui haos general: „Eu nu pot răspunde pentru viața Alteței Voastre“.

Prințesa Putiatina i-a invitat pe toți la dejun, așezându-se între împărat și prim-ministru. După o zi de negocieri, Mihail a semnat abdicarea sa: „Am luat decizia fermă de a-mi asuma Puterea Supremă doar dacă aceasta va fi voința marelui nostru popor prin sufragiu universal, exprimat prin intermediul reprezentanților săi în Adunarea Constituantă“. A doua zi, a trimis un mesaj soției sale Natașa: „Îngrozitor de ocupat și foarte extenuat. Îți voi povesti multe lucruri interesante“. Printre acele lucruri, el fusese împăratul Rusiei pentru o zi — și, după 304 ani, dinastia Romanov se prăbușise.[696]

---

[680] Gucikov complota cu generalii să captureze trenul imperial și să-l încoroneze pe Aleksei sub regența lui Mișa și conducerea unui guvern responsabil. Chiar și generalul Alekseev și prințul Lvov discutau despre ideea de a o întemnița pe Alexandra și de a-l răsturna pe Nicolae, care ar fi urmat să fie înlocuit cu Nikolașa. În noiembrie, Alekseev și Lvov au cerut primarului din Tiflis, Aleksandr Hatisov, să-i propună acest lucru lui Nikolașa, care a respins planul. Lovitura de palat era anulată, dar în Kiev împărăteasa văduvă Minnie (însoțită de curteanul și amantul ei georgian de când murise Aleksandru al III-lea, prințul Gheorghi Șervașidze) i-a încurajat pe membrii familiei să-i ceară socoteală lui Nicolae. Când Sandro i-a cerut să pună capăt izolării lui politice,

țarul, în mod edificator, a răspuns cu răceală: „Eu o cred doar pe soția mea“. (*N.a.*)

[681] Romanovii îl înfruntă pe țar: scrisorile lui Nikolai Mihailovici (Bimbo) și dușmanii mei din familie, persoană rea, evreu: F, p. 642, Alexandra către Nicolae, 4 noiembrie 1916, și scrisorile publicate în F, pp. 642–645, Nicolae către Alexandra, 4 noiembrie 1916; Nicolae se scuză că nu le citește, 5 noiembrie. Sandro îl înfruntă pe Nicky: Sandro, p. 305; eu nu cred pe nimeni decât pe soția mea, *ibidem*, p. 305; Robinson, pp. 288–290, citând pe marele duce Andrei Vladimirovici și relatările lui Șavelski despre conversațiile lui Nikolașa cu țarul; lovitura de palat Lvov-Hatisov, pp. 288–289; *Armenian Review*, 1950, vol. 3, pp. 112–113. Sandro despre Zinaida Iusupova, *ibidem*, p. 236. Trepov prim-ministru și criza din jurul demiterii lui Protopopov: F, pp. 648–57, Alexandra către Nicolae, 10 noiembrie 1916; nu-l schimba pe Protopopov, Alexandra către Nicolae, 10, 13 noiembrie, 4, 5 decembrie; să fie demis Trepov, nu Protopopov, F, p. 664, Alexandra către Nicolae, 9 decembrie; Rasputin trăiește pentru Rusia și pentru tine/te imploră să fii ferm/doar nu un cabinet responsabil/oribilul Trepov/să dăm o țară puternică pentru Baby, F, p. 671, Alexandra către Nicolae, 13 decembrie; „Fii Petru cel Mare, Ivan cel Groaznic, Împăratul Pavel — zdrobește-i pe toți sub tine — acum să nu râzi, nu fi neascultător“, F, p. 674, Alexandra către Nicolae, 14 decembrie. Ura Alexandrei: Maria de România, vol. 3, p. 152.

[682] Complotiștii rămâneau apropiați de familia imperială. Dmitri era în contact strâns cu țarul și țarina, care îi reproșau vizitele la soția lui Mișa, Natașa, de care tânărul mare duce era îndrăgostit. În august, Iusupov și soția sa Irina fuseseră invitați la ceai de Alexandra, care observa cât de „drăguți și naturali“ erau amândoi, „ea foarte bronzată și el foarte slab“. (*N.a.*)

[683] Conspirația Iusupov: Irina și Felix Iusupov, la ceai cu Alexandra, F, p. 560, 14 august 1916: amândoi „drăguți și naturali, ea foarte bronzată și el foarte slab“. Zinaida și Ella o înfruntă pe Alix; *Rasputin*, pp. 197–207; Smith, pp. 569–585.

[684] Uciderea lui Rasputin: *Rasputin*, pp. 197–213, 225–231; Smith, pp. 586–601. Relatarea lui Felix Iusupov, inclusiv Felix Iusupov, *Rasputin*, pp. 155–163 și V. M. Purishkevich, *Murder of Rasputin*, în special pp. 69–95. Posibilitatea unei conspirații britanice: vezi Andrew Cook, *To Kill Rasputin*, în special scrisoarea lui Stephen Alley, p. 217; Vîrubova, pp. 80–82.

[685] Smith, pp. 602–614; comentariile lui Nicolae la Stavka, *ibidem*, p. 605; comentariile Olgăi, *ibidem*, pp. 612–613; poemul Alexandrei, *ibid.*, p. 613; despre rolul Marii Britanii, *ibid.*, p. 624–634. Efectele secundare — schimbul de scrisori între Alexandra și Nicolae: vezi F, p. 680, Alexandra către Nicolae, 16 decembrie 1916; Nicolae către Alexandra, 16 decembrie; descoperirea cadavrului lui Rasputin, G, p. 686, Alexandra către Nicolae, 19 decembrie. Nicky în ziua dispariției lui Rasputin: A. A. Mordvinov, *Iz perejitogo: Vospominaniia fligel-adiutanta imperatora Nikolaia II* (în continuare, Mordvinov), vol. 2, pp. 530–531; reacția copiilor, *ibidem*, p. 523. Reacția la moartea lui Rasputin: *Rasputin*, pp. 215–224, 233–238. Ella către Zinaida despre moartea lui Rasputin: *Ella*, p. 286; Dmitri către Iusupov, pată neagră,

ibid., p. 287. Minnie „nu!“, Sandro, *ibid.*, pp. 308–309. Aleksei, tăticul nu-i va pedepsi: Vîrubova, p. 39; F, pp. 686–687, 19 decembrie 1916 — 22 februarie 1917.

[686] Concedierea lui Trepov: *Rasputin*, p. 182; conspirația familiei, *ibidem*, pp. 221–223. Împărăteasa să fie anihilată, conversația cu Maria Pavlovna (Miechen): Rodzianko, p. 246; primirea la țar, vrea să îl mătrășească pe Protopopov, *ibid.*, pp. 252–254. Sandro, întrevedere cu Nicky și Alix — „nimeni nu are dreptul să ucidă“, *ibid.*, pp. 309–310; noul premier Golițîn — „moale... nu pricepe nimic, nu știe nimic“, *ibid.*, p. 311; din nou la Palatul Aleksandr cu Mișa și fără Mișa: *ibidem*, pp. 312–316. Nicky către Mossolov — niciun pericol la adresa dinastiei, Lieven, *NII*, pp. 230–231, Vîrubova despre vizita lui Sandro: *ibidem*, p. 88; vizita lui Mișa, *ibid.*, p. 90; Nicolae știe că centrul intrigii este ambasada britanică, *ibid.*, p. 91; Nicolae e supărat și Alexandra simte că întoarcerea la Stavka este periculoasă, *ibid.*, p. 91. Nicolae la Stavka și Alexandra îndeamnă să fie puternic: e nevoie de mare fermitate, arăți istovit, simt buzele mele lipite duios de buzele tale, F, p. 686, Alexandra către Nicolae, 22 februarie 1917; oreion, F, p. 688, Alexandra către Nicolae, 23 februarie 1917; „solitudinea mea, ceea ce scrii tu despre a fi ferm, stăpânul, este adevărat“, F, p. 687, Nicolae către Alexandra, 23 februarie 1917. Jim Hercules: Zimin, *Negroes*, pp. 409–411, 415–418; Penny Wilson, la http://forum.alexanderpalace.org.

[687] Revoluția: F, pp. 686–695, Alexandra către Nicolae, 22 februarie 1917; dezordini în oraș, Alexandra către Nicolae, 26 februarie, și Nicolae către Alexandra, 23 și 24 februarie; Mark D. Steinberg și Vladimir M. Khrustalëv, *The Fall of the Romanovs* (în continuare, *Fall*), pp. 46–56; *ibidem*, p. 76 — textul telegramei lui Rodzianko, 26 februarie 1917; „complet calm“, ministrul de Război, Mihail Beliaev către Alekseev, 27 februarie; *ibid.*, p. 81 — guvernare civilă, Nicolae al II-lea către Nikolai Golițîn, 27 februarie. Figurile celor din garnizoană: Kotkin, *Stalin*, p. 168; Mihail (Mișa) citate din jurnal și rolul lui în Petrograd, *ibid.*, pp. 256–278; Vîrubova, pp. 91–93; Figes, *PT*, pp. 307–316. Prezența lui Jim Hercules la Stavka și ultima imagine a Moscovei/Paléologue îl vede plângând pe negrul Curții, citat în Zimin, *Negroes*, pp. 417–418. Penny Wison, la http://forum.alexanderpalace.org; ND, 27 februarie — 3 martie 1917; *Michael*, pp. 255–265.

[688] *Fall*, pp. 57–59; *ibidem*, p. 88 — proclamația și marele duce. Mordvinov despre telegrame: 27 februarie 1917, Mordvinov, vol. 1, pp. 53–56; *Michael*, pp. 265–275; F, pp. 696–701, Nicolae și Alexandra, scrisori și telegrame, 28 februarie — 2 martie 1917; ND, 27 februarie — 3 martie 1917.

[689] Era însoțit de ministrul Curții, contele Frederiks, care la cei șaptezeci și nouă de ani ai săi era mai neputincios, dar devotat; generalul Vladimir Voeikov, care era ginerele contelui și comandantul spilcuit al palatului; mareșalul Curții, prințul Vasili „Valia“ Dolgoruki (ginerele marelui mareșal al Curții Benckendorff și fiu al celui dinaintea lui); și, desigur, afroamericanul Jim Hercules. (*N.a.*)

[690] Știți, împăratul a abdicat (în fr., în text). (*N.t.*)

[691] Confruntare cu Ruzski: F, pp. 696–701, Nicolae și Alexandra, scrisori și telegrame, 28 februarie — 2 martie 1917; *Fall*, pp. 58–63, 88–93: despre Rodzianko premier, Alekseev către Nicolae al II-lea, 1 martie 1917, și telegrame de la Nikolașa, Brusilov și alți comandanți; Mordvinov, vol. 1, pp. 56–95, inclusiv Frederiks anunțând abdicarea, conversația cu profesorul Fiodorov; ND, 1–3 martie; Figes, *PT*, pp. 316–318; Lieven, *NII*, pp. 232–233 — Nicolae: „eu răspund în fața lui Dumnezeu și a Rusiei pentru tot ce s-a întâmplat".

[692] Acest document a fost corelat cu două acte minore de prestidigitație politică: Nicolae a semnat numirea lui Lvov ca prim-ministru și a lui Nikolașa în funcție de comandant suprem, ambele antedate la ora 2 p.m. (*N.a.*)

[693] *LP*, p. 573, Benckendorff, 9 martie 1917. Misiunea lui Gucikov: *Fall*, pp. 96–100, protocolul discuțiilor dintre Gucikov, Șulghin și Nicolae al II-lea, 2 martie 1917; Figes, *PT*, pp. 339–343; *Michael*, pp. 288–281. Țarul liniștit, dar chinuit în sinea lui/nu-l poate ierta pe Ruzski: A. A. Mordvinov, „Otrîvki iz vospominanii", *Russkaia letopis*, 1923, vol. 5, nr. 112–113; vezi de asemenea Mordvinov, vol. 1, pp. 95–139; ND, 1–8 martie 1918. Să-i ucidem, cer cazacii; prea târziu spune Nicolae: Vîrubova, p. 96.

[694] *Michael*, pp. 295–301.

[695] ND, 3–7 martie 1917; *LP*, p. 561. Olga Paley despre marele duce Pavel informând-o pe Alexandra, 3 martie 1917; *Michael*, pp. 295–301, 308, Nicolae al II-lea către Mișa. Lacrimi, reacția fiicelor, Alix arde scrisorile de dragoste, Vîrubova, pp. 93–95. Scrisoarea Olgăi către Anna.

[696] *Michael*, pp. 302–315.

SCENA 7

Ceea ce a urmat

Lista personajelor

NICOLAE al II-lea, fost împărat, „Nicky“
Alexandra Fiodorovna (născută prințesa Alix de Hessen), fostă împărătească, „Alix“, „Sunny“
Olga, fiica lor cea mare
Tatiana, a doua lor fiică
Maria, a treia lor fiică
Anastasia, fiica lor cea mică
Aleksei, fiul lor, „Micuțul“, „Baby“

ROMANOVII

Maria Fiodorovna, împărăteasa mamă, văduva lui Aleksandru al III-lea, „Minnie“
MIHAIL al II-lea, fost împărat, „Mișa“, „Floppy“, însurat cu contesa Brasova
Miechen, văduva unchiului Vladimir
Ella, văduva unchiului Serghei, sora țarinei, stareță
Unchiul Pavel, „Pitz“, însurat cu prințesa Paley
Nikolai Nikolaievici, „Nikolașa cel Cumplit“, însurat cu Stana de Muntenegru
Piotr Nikolaievici, fratele lui, însurat cu Milița de Muntenegru
Nikolai Mihailovici, „Bimbo“
Aleksandr Mihailovici, fratele lui, „Sandro“, însurat cu Xenia, sora țarului
Serghei Mihailovici, fratele lor, iubitul Micuței K, fost inspector general al artileriei

CURTENI, miniștri etc.

Prințul Vasili Dolgoruki, mareșal al Curții, „Valia“
Contele Ilia Tatișcev, aghiotant general al țarului
Anna Vîrubova (născută Taneeva), prietena Alexandrei, „Languroasa“, „Vaca“
Contesa Elisabeta Kurakina-Narîșkina, doamnă de onoare răspunzând de garderoba imperială, „Zizi“
Anatoli Mordvinov, aghiotantul lui Nicolae al II-lea
Generalul Mihail Alekseev, șef al statului-major
Prințul Gheorghi Lvov, prim-ministru
Aleksandr Kerenski, ministrul Justiției, apoi prim-ministru

REVOLUȚIONARI

Filipp Goloșciokin, comisar militar al Comitetului Executiv al Sovietului din Ural
Vasili Iakovlev, comisar desemnat să escorteze familia imperială
Iakov Iurovski, membru al Sovietului din Ural, asasin al familiei imperiale
Grigori Nikulin, adjunctul lui Iurovski, asasin al familiei imperiale
Piotr Ermakov, cekist, asasin al familiei imperiale
Piotr Voikov, membru al Sovietului din Ural, comisar pentru aprovizionare, „Intelectualul“

Pe 3 martie 1917, în gara Moghilev, generalul Alekseev i-a spus lui Nicolae că dinastia luase sfârșit. Fostul țar a fost îngrozit aflând că proclamația lui Mișa conținea „ceva despre alegeri. Dumnezeu știe cine l-o fi sfătuit să semneze ceva atât de abject“. A chemat-o pe mama lui, dar aceasta a sosit împreună cu Sandro, a cărui prezență i se părea „insuportabilă“.

„Bietul Nicky, scria Minnie, e de un calm splendid, cu sânge rece și magnific în această poziție cumplită și umilitoare. A fost de parcă m-ar fi lovit ceva în cap!“ După cină, „bietul Nicky și-a deschis inima îndurerată și am plâns împreună“.

Când a intrat Sandro, Minnie „hohotea de plâns“, în timp ce Nicky „stătea nemișcat privind fix la picioare și, desigur, fumând“.

Plimbându-se într-o tăcere stingheritoare împreună cu Mordvinov, aghiotantul a încercat să-l consoleze, spunându-i că dacă aceasta era „voința poporului“, nu rămânea decât să vadă dacă erau în stare să se descurce mai bine.

„Halal voința poporului!“, a strigat „subit Nicolae, cu durere în glas, luând-o înainte ca să-și ascundă chinul sufletesc“. Apoi, i-a spus lui Mordvinov că i-ar plăcea să se retragă în Crimeea, „ca persoană particulară“ sau chiar la „Kostroma, moșia noastră de odinioară“ — unde totul începuse cu Mihail Romanov.

— Majestatea Voastră, a replicat Mordvinov, plecați în străinătate cât mai repede cu putință.

— Nu, niciodată, a spus el. N-aș putea părăsi niciodată Rusia. Îmi iubesc prea mult țara.

Pe 7 martie, Guvernul Provizoriu a dat ordin ca Nicolae să fie plasat sub pază și trimis la Țarskoe Selo, astfel că în dimineața următoare, la 10:30, fostul țar s-a adresat staffului său în sala mare din Stavka. Vorbind „militărește, cu propoziții concise, modestia lui a făcut o impresie extraordinară“, scria Sandro. În fața „emoției lui sincere, doi sau trei au leșinat, mulți au plâns“, își amintea uluit Mordvinov. „Nu-mi amintesc ce-a vorbit, am auzit doar sunetul vocii lui, iar împăratul nu a încheiat, ci tulburat a ieșit din sală, iar eu l-am însoțit.“ La Casa Guvernatorului, prin „dezordinea totală de cutii și covoare înfășurate sul, fără să mă gândesc am urcat în capul scărilor și m-am uitat prin ușa

deschisă a biroului… Țarul era singur, lângă masa de lucru, adunându-și lucrurile, încet și liniștit…“.

La gară, și-a luat la revedere de la mama lui, acoperindu-i fața de sărutări, și pe urmă s-a suit în tren. „Una dintre cele mai cumplite zile din viața mea“, scria Minnie, „despărțită de preaiubitul meu Nicky!“ La ora 5 p.m., trenul s-a pus în mișcare. Nicky stătea la geam, zâmbind cu „o expresie de infinită tristețe“, în timp ce Minnie făcea semnul Crucii și se ruga: „Fie ca Domnul să-l aibă în paza Lui“. Nu l-a mai revăzut niciodată.[697]

„Am crezut că mi se frânge inima“, scria Nicky.[698]

*

În timp ce Nicky călătorea spre Țarskoe Selo, Miliukov, ministrul de Externe, i-a sugerat ambasadorului britanic Buchanan ca „regele și guvernul britanic să ofere azil Majestății Sale Imperiale în această țară“, nota secretarul particular al lui George al V-lea, lordul Stamfordham, la Palatul Buckingham. Guvernul Provizoriu a aprobat „necesitatea transportării… membrilor fostei familii imperiale… dincolo de granițele statului rus“.

Marea Britanie era destinația logică. George al V-lea fusese îngrozit când aflase de abdicare. „Simt că Alicky este cauza acestei situații și că Nicky a fost prea slab. Sunt disperat“, scria el în jurnalul său pe 2 martie, trimițând totodată o telegramă fostului țar: „Gândurile mele sunt permanent cu tine și voi rămâne mereu prietenul tău sincer și devotat“. Când Stamfordham a comunicat acest plan premierului David Lloyd George și adjunctului acestuia, Andrew Bonar Law, „acordul general a fost că propunerea… nu putea să fie refuzată“. A doua zi, un general a sosit la Țarskoe Selo cu un ordin de arest pentru Nicky și Alix, însă a adăugat că aveau să fie trimiși la Murmansk, de unde o navă de război britanică urma să-i ducă în exil. Peste două zile, pe 11 martie, George al V-lea îi spunea vărului fostului țar, Mihail Mihailovici, aflat de mult în exil, că „bietul Nicky urmează să vină în Anglia“. Familia regală hotărâse deja că Romanovii, care urmau să debarce la Scapa Flow, aveau să meargă direct la Balmoral, palatul scoțian care era nelocuit pe timpul iernii.

La Țarskoe Selo, copiii tot nu știau ce se întâmplase. Alix l-a chemat la ea pe Pierre Gilliard, tutorele elvețian al lui Aleksei. „Țarul se întoarce mâine“, a zis ea. „Aleksei trebuie să afle tot. Vrei dumneata să-i spui? Fetelor le spun eu.“ Fetele au plâns în hohote. „Mama plângea teribil“, spunea

Tatiana. „Am plâns și eu, dar am încercat să mă abțin, de dragul mamei.“

Gilliard i-a spus lui Aleksei: „Tatăl tău nu mai vrea să fie comandant suprem al armatei“.

Aleksei tăcea.

— Știi, tatăl tău nu mai vrea să fie țar.

— Poftim?!? a exclamat băiatul uluit. De ce?

— Este foarte obosit și are o mulțime de necazuri.

— Dar tata n-o să mai fie țar din nou după aceea?

Gilliard i-a explicat că Mișa abdicase.

— Dar atunci cine-o să fie țar?

— Poate că nimeni.

Gilliard era impresionat de modestia lui Aleksei: „niciun cuvânt despre persoana lui“, dar era „foarte roșu și agitat“.

— Dar dacă nu există un țar, atunci cine o să conducă Rusia?

Nimeni nu cunoștea răspunsul.

Pe 9 martie, fostul țar a sosit acasă.[699] „Dumnezeule, ce diferență“, consemna colonelul Nicolae Romanov, cum îl numeau acum gardienii. „Am urcat la etaj, unde i-am văzut pe Alix și pe dragii mei copii.“ Nicky a pornit la o plimbare, șicanat de șase soldați. „După ceai“, scria el, „mi-am despachetat lucrurile.“[700]

*

A doua zi în Parcul de la Țarskoe Selo, soldații au dezgropat și au mutilat cadavrul lui Rasputin. „Avea fața complet neagră“, relata un martor, „cu bulgări de pământ înghețat amestecați prin barba lungă și prin păr“. Soldații au măsurat penisul lui Rasputin, cu ajutorul unei cărămizi, și aproape sigur l-au retezat, luându-l trofeu. Cadavrul a fost expus în primăria din Țarskoe.[701]

Nicky se plimba și lucra în grădină, copiii și-au reluat lecțiile, iar acum părinții lor au început și ei să le predea diverse noțiuni. Alexandra îi învăța religie și limba germană, Nicky îi învăța istorie. Nicky și Aleksei, purtând încă uniformele lor militare, au spart gheața din fața palatului. Grupuri de soldați veneau și pretindeau să se uite la Aleksei. Derevenko, bodyguardul-marinar zdrahon, care multă vreme îl purtase în brațe pe Aleksei când era bolnav, acum „răcnea insolent la băiat“ și îl umilea ca pe un servitor. Totuși, în mod înduioșător, celălalt marinar, Nagornîi, le-a rămas credincios. Serile, Nicky citea cu glas tare povestiri cu Sherlock Holmes. Izolarea în care trăiau i se părea fostului țar aproape familiară: „N-am fost eu un prizonier toată viața mea?“, îi spunea el lui Benckendorff.

Așteptau să plece curând — în Anglia sau Crimeea —, dar la 9 martie Sovietul s-a opus prin veto planului de a fi trimiși în străinătate. Peste mai multe zile, George al V-lea „se gândise mult la propunerea guvernului“, îi scria lordul Stamfordham lui Arthur Balfour, secretarul pentru Afaceri Externe. „Regele are profunde sentimente de prietenie pentru împărat și ar fi bucuros să facă orice pentru a-l ajuta… Dar Majestatea Sa nu poate să nu stea pe gânduri, nu doar din cauza primejdiilor voiajului, ci și din considerente generale de oportunitate, întrebându-se dacă este recomandabil ca familia imperială să se stabilească în această țară“. Cuvintele perfide ale lui George nu i-au impresionat pe Lloyd și Balfour, care au replicat că „în opinia lor, doar dacă situația nu se schimbă, nu este posibil acum să fie retrasă invitația și, prin urmare, ei au credința că regele va consimți să rămână consecvent invitației inițiale“. Dar, „cu fiecare zi, regele devine tot mai îngrijorat“, primind atât de multe scrisori, și nu în ultimul rând de la muncitori, care se arată ostile propunerii. „După cum știi“, i-a spus Stamfordham lui Balfour, „de la bun început regele a considerat că prezența familiei imperiale (în special a împărătesei) ar fi… incomodă pentru Familia noastră Regală“, și de aceea a cerut guvernului „să facă alt plan“. Mai târziu în acea zi, regele i-a solicitat lui Balfour să le spună rușilor „să ne îngăduie să revocăm (propunerea)“. Peste patru zile, „prim-ministrul recunoștea că negreșit chestiunea era mai gravă decât știa el“.

George al V-lea a fost blamat pe drept cuvânt pentru acest lucru, însă lașitatea lui nu a contat prea mult. Întrucât copiii erau bolnavi de oreion, o plecare rapidă fusese oricum exclusă; acea posibilitate, așadar, era foarte problematică. Kerenski, singurul socialist din guvern, se fălea că fostul țar „este în mâinile mele“, însă a devenit protectorul lor. Pe 21 martie, a sosit la Țarskoe, s-a întâlnit cu țarul și a arestat-o pe Anna Vîrubova, calomniată de presă că fusese amanta lui Rasputin. Odată cu venirea verii, membrii familiei imperiale plantau legume și stăteau la soare. După oreion, fetelor le-a căzut părul. În iulie, s-au ras pe cap, iar Aleksei a făcut la fel, din solidaritate. Ieșeau în parc purtând baticuri și, pe urmă, brusc și le scoteau, râzând și fotografiindu-se.[702]

*

Pe 10 iulie, Kerenski, acum prim-ministru, i-a spus fostului țar că membrii familiei urmau să fie mutați curând din „capitala precară“, chipurile pentru a-i proteja. „Bolșevicii vor să scape de mine“, i-a explicat Kerenski, „și pe urmă vor vrea să scape de voi.“ Nicky și-a dat seama că

„această persoană joacă un rol pozitiv. Cu cât are mai multă putere, cu atât situația va fi mai bună“. Kerenski a ales Tobolsk, în Siberia. Și-au făcut bagajele, ascunzând o adevărată comoară de bijuterii în cufere pline cu scrisori și jurnale personale, iar, ca să-i ocrotească, talismanul Romanovilor — icoana Maicii Domnului Fiodorovoskaia.

Pe 1 august, Kerenski a supervizat plecarea lor de la Palatul Aleksandr, aducându-l pe Mișa, fratele lui Nicky, ca să-și ia la revedere. Kerenski s-a așezat într-un colț, și-a pus palmele peste urechi și a zis: „Vorbiți!“, dar frații erau reticenți. „A fost plăcut să ne întâlnim“, scria Nicky, „însă penibil să vorbim în prezența unor străini.“ Erau „atât de emoționați și stânjeniți, nota Benckendorff, încât abia au găsit ce să-și spună. Marele duce a ieșit cu lacrimi în ochi“. Între timp, grupuri ostile le-au întârziat plecarea. Fetele plângeau; Aleksei, acum în vârstă de treisprezece ani, s-a cocoțat pe o cutie, ținând în brațe cockerul lui, Joy; Nicky patrula, fumând. „Au trebuit să aștepte până la șase dimineața, așezați pe geamantane“, scria Zizi Narîșkina. „Ce grea încercare și umilință. Dar ei au îndurat totul cu fermitatea și smerenia unor sfinți.“

Kerenski se uita la Alexandra, care plângea într-un colț, și pentru prima oară a văzut-o „ca pe o simplă mamă, îngrijorată și înlăcrimată“. Dar ea îi scria Annei, care tocmai fusese eliberată din închisoare, că drumul nostru la Tobolsk a fost înlesnit de „Prietenul Nostru“, care „ne cheamă acolo“. Fosta împărătească „se bucura că mergeau acolo unde puteau fi aproape de Prietenul lor“, scria Narîșkina. „Nimic nu se schimbase în mentalitatea ei.“

La 5:15 a.m. au plecat.[703] Când s-au instalat cu bine în trenul inscripționat „Misiunea Crucii Roșii“, Kerenski a strigat: „Dați-i drumul!“[704]

*

După cinci zile de călătorit cu trenul prin munții Ural, familia și o suită de treizeci și nouă de persoane s-au îmbarcat pe un vapor la Tiumen, trecând prin dreptul casei lui Rasputin, la Pokrovskoe. „Familia s-a adunat pe punte ca să vadă casa preacuviosului.“ Fetele purtau încă medalioane cu imaginea lui Rasputin. Sosind la Tobolsk în seara următoare, au rămas în vagoane, așteptând să fie pregătită vila cu două etaje a guvernatorului. Când s-au mutat în Casa Libertății, cum fusese redenumită, familia locuia la primul etaj, cu un dormitor pe colț, pentru fete, un dormitor, birou, salon și baie pentru părinți, plus o cămăruță pentru Aleksei și Nagornîi.

Timpul trecea acolo cu o lentoare agasantă. Nicky patrula prin curte („furios că nu i se permitea să se plimbe în pădure pe o asemenea vreme“, scria el la 22 august, adăugând că „plimbările prin grădină sunt din ce în ce mai anoste“). Nicky, care tânjea să facă mișcare, l-a întrebat pe comisarul de serviciu: „Chiar se tem că aș putea să fug? Eu nu-mi voi părăsi niciodată familia“. Jucau la nesfârșit partide de *bésigue* și domino, iar tutorii Gilliard și Gibbes continuau lecțiile.

În Petrograd, Kerenski guverna din apartamentul lui Aleksandru al II-lea, în Palatul de Iarnă, dar, subminat de înfrângerile militare și paralizia politică, puterea lui a scăzut treptat.

Nicky coresponda cu mama și surorile lui aflate în Crimeea. „Sparg multe lemne“, îi povestea el mamei lui. „Mâncarea este excelentă aici și din belșug, așa că ne-a priit la Tobolsk și ne-am îngrășat cu vreo două kilograme.“ Alexandra și Anna au început să facă schimb de pachete: Anna trimitea haine și Alexandra trimitea alimente, întrucât la Petrograd era aproape foamete, iar în Siberia mâncarea era din abundență.

În Petrograd, pe 25 octombrie 1917, bolșevicii au preluat puterea. „O a doua revoluție“, scria Alexandra peste trei zile. Întrucât nemții înaintau în Rusia, Lenin, conducătorul bolșevic, a decis imediat să iasă din război, ceea ce l-a indignat pe Nicky: „cum e posibil ca ticăloșii ăștia de bolșevici să aibă nerușinarea de a-și duce la îndeplinire planul ascuns, propunând pace inamicului?“ Lucrul acesta confirma convingerea lui că totul era opera unei conspirații ebraice internaționale. „Am început să citesc cu voce tare cartea lui Nilus despre Antihrist, care a fost completată cu Protocoalele Evreilor și Masonilor *(Protocoalele Înțelepților Sionului)* — o lectură foarte oportună“. Nicolae continua să dea vina pe evreii malefici pentru prăbușirea lui și a Rusiei: citea familiei din această plăsmuire antisemită veninoasă. Când i-a scris surorii lui, Xenia, pe 5 noiembrie, a întocmit o listă de revoluționari cu numele lor iudaice adevărate, susținând că Lenin era de fapt un Tsederblium, Troțki un Bronștein. În privința lui Troțki avea dreptate, dar numele real al lui Lenin era Ulianov. „Este mai grav și mai abject decât în Vremurile Tulburi de odinioară“, gândea Nicolae.[705]

„N-am avut schimbări semnificative în viața noastră deocamdată“, îi scria Anastasia unei prietene. „Îmi pare teribil de rău că scrisorile mele sunt atât de stupide și plictisitoare, dar aici nu se întâmplă nimic interesant.“ Fetele

se plictiseau. „Adesea, stăm la fereastră și ne uităm la trecători“, îi scria Anastasia Annei, „iar chestia asta ne amuză.“ Gibbes a sugerat să joace piese de teatru. „Excelentă distracție“, îi povestea Alexandra Annei. „Dumnezeu este foarte aproape de noi, suntem uimiți adesea cum putem îndura evenimente și despărțiri, care altădată ne-ar fi distrus“. Îl lăuda pe Nicolae: „Este, pur și simplu, minunat. Atâta smerenie, deși tot timpul suferă intens pentru țara lui. Un adevărat miracol“.

Când Anna a trimis niște rochii și parfum, mirosul le-a reamintit zilele fericite dinainte. „Parfumul tău ne-a dat gata“, scria Alix. „Am făcut înconjurul mesei unde luam ceaiul și toți te-am văzut ca aievea în fața noastră.“

„Draga mea, … parfumul tău ne amintește atât de mult de tine“, îi scria Aleksei Annei, în timp ce Alexandra reflecta: „Tot trecutul este un vis. Nu-ți rămân decât lacrimi și amintiri frumoase. Unul câte unul, toate lucrurile pământești se duc“.

Fetele au început să aibă relații mai apropiate cu gărzile lor. De Crăciun, au împodobit un pom pentru familie și un altul pentru soldați. „Marile ducese, cu acea simplitate care era farmecul lor, se bucurau să poată sta de vorbă cu acești oameni“, scria Gilliard, „îi întrebau despre familiile lor, despre satele de unde veneau, despre bătăliile la care participaseră.“

Tatiana organiza treburile casei, Olga citea liniștită, în timp ce Maria, „bună la suflet, veselă și prietenoasă“, era preferata gărzilor. Anastasia, „cu temperamentul ei jovial și vulcanic… putea risipi tristețea tuturor“. L-a jucat pe domnul Chugwater, în farsa englezească *Packing Up* de Harry Grattan. Când și-a ridicat fustele, arătându-și picioarele în indispensabilii lungi ai lui Nicky, „toată lumea s-a prăpădit de râs“, nota Gibbes, chiar și Alexandra. „Ultima oară când împărăteasa a râs cu poftă din toată inima.“[706]

*

Pe februarie 1918, ostilitatea bolșevicilor s-a abătut asupra familiei. Gărzile prietenoase au fost înlocuite cu o „bandă de tineri cu mutre de canalii“. Regimul fragil al lui Lenin se zbătea să supraviețuiască. În timp ce Troțki, comisarul pentru Afaceri Externe, negocia pacea, armata kaizerului pătrundea adânc în Rusia. „Patria socialistă este în pericol“, avertiza Lenin și trebuie să fie apărată până la „ultima picătură de sânge“. Dușmanii trebuie să fie „împușcați pe loc“. Cu cât criza regimului era mai mare, cu atât și pericolul pentru Romanovi era mai mare.

În timp ce Nicky și Alix corespondau cu prieteni ca Anna, aflată la Petrograd, și cu familia, în Crimeea, facțiuni bolșevice încercau să ia cu asalt Casa Libertății ca să-i ucidă, iar ofițeri țariști urzeau comploturi ca să-i salveze. Lucrul acesta l-a alarmat pe Lenin.

Pe 20 februarie, Sovietul Comisarilor Poporului, cunoscut sub acronimul Sovnarkom, condus de Lenin, a dat ordin ca Nicolae să fie trimis în judecată într-un loc ce urma să fie stabilit ulterior. Dar Filipp Goloșciokin, un fost dentist, acum comisar militar al Comitetului Executiv al Sovietului Ural, a sugerat ca Romanovii să fie mutați la Ekaterinburg, în Ural.

Romanovii intuiau noul pericol. „Viața aici nu este nimic, veșnicia este totul“, îi spunea Alix Annei pe 2 martie, „și ceea ce facem ne pregătește sufletul pentru Împărăția Cerurilor. Astfel, nimic până la urmă nu e teribil. Și dacă ne vor lua totul, sufletele noastre nu ni le vor putea lua“. Toți erau încântați de ultimele haine trimise de Vîrubova. „Copiii s-au îmbrăcat cu bluzele frumoase de la tine. Jacheta roz este mult prea drăguță pentru o femeie bătrână ca mine, dar pălăria se potrivește cu părul meu cărunt.“ Alexandra avea doar patruzeci și cinci de ani.

Pe 1 aprilie, Iakov Sverdlov, președinte al Comitetului Executiv Central și al Secretariatului Partidului, principalul acolit al lui Lenin, slăbuț, smead, cu păr negru înfoiat, ochelari rotunzi și o voce groasă poreclită „Tuba“, a întărit paza la Tobolsk și a hotărât să aducă familia la Moscova — bolșevicii tocmai mutaseră guvernul înapoi la Kremlin. Lenin plănuia să-l judece pe Nicolae într-un proces public, iar Troțki s-a oferit să fie procurorul acuzării. Peste câteva zile, Sverdlov l-a trimis pe Vasili Iakovlev, fiu de țăran și revoluționar experimentat, însoțit de așa-numitul Detașament cu Destinație Specială, format din 150 membri ai Gărzii Roșii, să-l mute pe „Nicolae în Ural. Opinia noastră este să-l instalezi în Ekaterinburg deocamdată“. Bolșevicii din Ural erau nehotărâți ce să facă acum cu fostul țar, la fel cum erau și conducătorii de la Moscova, dar știind că existau elemente care voiau să-l omoare imediat, Sverdlov a precizat: „Misiunea lui Iakovlev este să-l aducă pe Nicolae *viu* la Ekaterinburg“ și să-l predea lui Goloșciokin, patruzeci și doi de ani, un membru de nădejde al Comitetului Central, numit de Lenin și Sverdlov să conducă provincia Ural — cunoscut drept „ochiul Kremlinului“. Intențiile lor adevărate sunt neclare. Cel mai probabil, voiau să-l aducă pe Nicolae la Moscova, dar, având în vedere starea de criză, Romanovii aveau să fie parcați în reduta bolșevică a Ekaterinburgului „deocamdată“ și, dacă apăreau probleme, puteau să fie uciși.

Vărsarea de sânge nu-i speria pe Lenin și Sverdlov. Nu întrebase, de fapt, nihilistul Neceaev: „Care membru al dinastiei domnitoare trebuie să fie distrus? Întreaga casă domnitoare“. Răspunsul îl fascina pe Lenin. „Este simplitate ridicată la gradul de geniu.“ Lenin credea că „revoluția nu are sens fără plutoane de execuție“ și susținuse într-un eseu din 1911 că, „dacă într-o țară cultivată ca Anglia, a fost necesar să fie decapitat un criminal încoronat…, atunci în Rusia este necesar să decapităm cel puțin o sută de Romanovi“.

„Atmosfera din jurul nostru este de-a dreptul electrizată“, îi scria Alix Annei pe 21 martie. Aleksei și-a declanșat o hemoragie gravă, dându-se cu sania pe scări în jos și lovindu-se deasupra coapselor. „Îmi vine să mor, mama“, plângea el în chinuri cumplite. Alexandra îi scria Annei: „Deși furtuna vine din ce în ce mai aproape, sufletele noastre sunt împăcate. Orice se va întâmpla va fi prin voia Domnului“.

Era ultima ei scrisoare. „Am venit aici știind prea bine că nu voi scăpa cu viață, i-a spus doctorului Botkin contele Tatișcev. Tot ce cer este să fiu lăsat să mor cu împăratul.“

Pe 23 aprilie, Iakovlev a inspectat Casa Libertății.

„Vă satisface paza?“ a întrebat Iakovlev.

„Foarte mult“, a răspuns Nicolae, „frecându-și palmele și rânjind prostește“, potrivit raportului lui Iakovlev.

S-a dus să-l vadă pe fostul țarevici. „Aleksei părea într-adevăr foarte bolnav“, raporta el. „Galben și supt la față, băiatul pare pe moarte“. Iakovlev a decis că fostul țar trebuia să plece imediat. Ceilalți puteau veni mai târziu.

— Cetățene Romanov, i-a spus el lui Nicolae. Am fost însărcinat de Sovnarkom să te mut din Tobolsk.

— Unde? a întrebat Nicolae. Nu plec.

— Ce vreți să faceți cu el! țipa ascuțit Alix. Are un copil bolnav. Nu se poate să plece. Este o măsură prea crudă! Nu pot crede că veți face așa ceva!

Lenin și Troțki semnaseră tratatul lor de pace cu Germania, la Brest-Litovsk, prin care cedau Ucraina și Țările Baltice unor regimuri marionetă, controlate de kaizerul triumfător. „Îmi imaginez că vor să mă forțeze să semnez Tratatul de la Brest-Litovsk“, a spus Nicolae. „Dar prefer să-mi tai mâna, decât să fac așa ceva.“[707] Alexandra se temea că „dacă pleacă de-aici singur, va face ceva stupid, cum a făcut înainte. Fără mine, pot să-l forțeze să facă orice vor ei“.

Era o dilemă sfâșietoare. „Este un moment extrem de dificil pentru mine, spunea Alix. Știi ce înseamnă fiul meu pentru mine. Și acum trebuie să aleg între fiu și soț. Dar am făcut alegerea și trebuie să fiu tare. Trebuie să-l las pe băiatul

meu și să împart viața sau moartea cu soțul meu.“ Dar au decis să recurgă la o diviziune a muncii: Olga, Tatiana și Anastasia rămâneau în Tobolsk — ca să-l îngrijească pe Aleksei, să se ocupe de gospodărie și, respectiv, „să-i înveselească pe toți“; Maria avea să meargă cu părinții ei. „A fost o seară tristă“, scria Nicolae. „Suferințe oribile“, nota Alix în jurnalul ei.

La ceai, înainte de culcare, toți „s-au străduit să-și ascundă sentimentele“, își amintea Gilliard, știind că „dacă unul ceda, toți s-ar fi prăbușit plângând“. Alexandra a izbutit să-și ia la revedere, calmă, de la Aleksei, dar lacrimile îi curgeau pe obraji. Nicky însuși recunoștea că „a-i lăsa pe ceilalți copii și pe Aleksei — așa bolnav cum era — a fost nespus de greu… Nimeni nu a dormit în noaptea aceea“.

În zorii zilei de 26 aprilie, Nicky, Alix și Maria, înfofoliți în cojoace de oaie, s-au urcat în trăsuri, urmați de prințul Dolgoruki și doctorul Botkin, plecând în galop din fața casei. La Tiumen, „Bagajul“ — sinistrul nume de cod dat de bolșevici Romanovilor — s-a urcat în Trenul Special Nr. 8. „Călătorim confortabil“, a telegrafiat Alexandra la Casa Libertății. „Ce face băiatul? Dumnezeu să vă aibă în paza Lui.“

Fără știrea prizonierilor, Detașamentul cu Destinație Specială tocmai dejucase o tentativă a unităților bolșevice din Ekaterinburg de a asasina Bagajul. Iakovlev a raportat acest lucru la Moscova și a refuzat să predea Bagajul în mâinile șefului din Ural, Goloșciokin: „Detașamentele voastre nu vor decât să distrugă Bagajul… Garantezi păstrarea în bună stare a acestui Bagaj?“

Iakovlev suspecta un complot în Ural și, când a ajuns la Tiumen, a cerut și a obținut aprobarea lui Sverdlov ca să se îndrepte spre Omsk, în timp ce Sverdlov negocia cu cei din Ural. Când a obținut de la ei asigurările necesare, Sverdlov i-a dat ordin lui Iakovlev să se întoarcă din drum și să pornească înapoi: „Am ajuns la o înțelegere cu cei din Ural“, îi explica el pe 29 aprilie. „Predă tot Bagajul în Tiumen președintelui comitetului regional Ural; lucrul acesta este esențial“. Nicolae urmărea gările prin care treceau; și-a dat seama că refăceau același traseu în sens invers. „Este stabilit definitiv că vom rămâne în Ekaterinburg? Aș fi preferat să merg oriunde, dar nu în Ural. Judecând după ziare, muncitorii de-acolo îmi sunt foarte ostili.“

La 8:40 a.m., pe 30 aprilie, au sosit în gara Ekaterinburg, unde o gloată, urlând „Să-i spânzurăm aici!“, aștepta să-l linșeze pe țar. Pregătind mitralierele, Iakovlev a refuzat să-i predea. După trei ceasuri de confruntare încordată,

Goloșciokin a venit cu o coloană de mașini, care a dus Bagajul la noua lor locuință, rechiziționată de la un inginer din localitate, Nikolai Ipatiev, și care a fost numită acum „Casa cu Destinație Specială“. Deja un gard înalt fusese construit în jurul clădirii. La sosire, au fost supuși unei percheziționări amănunțite a cuferelor lor. „Am explodat auzind asta“, scria Nicolae. Dându-și seama că intrau într-o nouă etapă periculoasă, Alexandra a desenat talismanul ei, svastica, pe pervazul ferestrei, ca să le poarte noroc. Și câtă nevoie aveau acum de noroc. La gară, prințul Valia Dolgoruki a fost separat de restul grupului și, ulterior, arestat, având asupra lui hărți și bani peșin, ceea ce denota limpede că punea la cale evadarea familiei.

Cele trei fete și Aleksei așteptau cu înfrigurare în Tobolsk. Abia pe 3 mai, au descoperit că părinții și sora lor nu ajunseseră la Moscova, ci în Ekaterinburg, la 570 kilometri sud-vest de Tobolsk.

„Aici sunt surprize neplăcute în fiecare zi“, le povestea Maria surorilor ei. Nicolae a adăugat un P.S. pentru Anastasia: „Mi-e urât fără tine, draga mea. Îmi lipsesc mutrișoarele tale nostime la masă“. Prima surpriză a fost „un fel de mare tevatură“, când o nouă bandă pestriță, mulți dintre ei muncitori letoni sau prizonieri de război unguri de la fabricile locale, au preluat paza, cu instrucțiuni stricte de a nu fraterniza cu Romanovii. Plimbarea lui Nicolae a fost redusă la o oră pe zi. Când el le-a cerut socoteală, gardienii au explicat că rostul situației de-acum era „să semene cu un regim de închisoare“. A doua zi, a venit un zugrav care a văruit toate ferestrele.

„Suferim mult în sufletul nostru pentru voi, dragii mei“, le scria Tatiana părinților ei. Dându-și seama că perioada captivității la Ekaterinburg avea să fie aspră, cele trei surori coseau de zor comoara lor de bijuterii în corsete, combinezoane, centuri și pălării — o activitate care în familie purta numele de cod „aranjarea medicamentelor“. Nasturii de la rochiile lor de vară au devenit diamante și nu doar lenjeria de corp a lui Aleksei, ci chiar și chipiul lui militar erau căptușite cu bijuterii. Lenjeria fetelor, incrustată cu diamante, cântărea acum cam două kilograme.

„Este greu să scriu ceva frumos“, a răspuns Maria, din Ekaterinburg. „Nu prea există așa ceva aici. Dar, pe de altă parte, Dumnezeu nu ne abandonează, soarele strălucește și păsărelele ciripesc… Tot ce contează este să fim din nou împreună curând.“[708]

*

Pe 20 mai, cele trei fete și Aleksei au pornit spre Ekaterinburg, călătorind cu vaporul și cu trenul. A fost o călătorie oribilă, gărzile s-au îmbătat și au încercat să le molesteze pe fete, care „țipau îngrozite“. Olga era zdruncinată, slăbea și era tot mai tristă. Când au ajuns în cele din urmă la Ekaterinburg, Gilliard, Gibbes, doamnele de onoare și ceilalți au fost lăsați pe peron și li s-a spus că nu aveau voie să însoțească familia. Decizia a salvat viața tutorilor, care au fost liberi să plece. Curajoși însă, Gilliard și Gibbes au rămas în oraș, plimbându-se adesea prin fața casei.

Membrii familiei erau încântați că puteau fi din nou împreună. În Casa Ipatiev, aerul era irespirabil din cauza canicule și doar după negocieri complicate li s-a permis să deschidă o ferestruică, dar nu înainte de a fi acoperit ochiul de geam cu un grilaj metalic. Serile erau anoste și, ca să-și umple timpul, jucau cărți; Aleksei era bolnav iarăși; și Nicky suferea acum din cauza hemoroizilor și trebuia să stea lungit în pat, deși citea *Război și Pace,* cu voce tare, pentru toată familia, la fel și o biografie a împăratului Pavel. Olga era deprimată, dar se plimba braț la braț cu tatăl ei; Tatiana îi îngrijea pe toți, făcându-i injecții cu morfină doctorului Botkin, care nu se simțea bine. Mâncarea și plimbările erau raționalizate. Li se șterpelea din lucruri.

Totuși, comandantul a început să fie din ce în ce mai drăguț cu familia și nu-i oprea pe soldații lui să fraternizeze cu fetele. Unii dintre gardieni au început să-l compătimească pe fostul țar, care era atât de blând, și aduceau clandestin scrisori, cărți și alimente de-afară. Gardienii erau majoritatea adolescenți și ei. Fiicele fostului țar „erau exact ca toate fetele“, își amintea unul dintre gardieni, „vioaie și foarte prietenoase cu noi“. Anastasia era „foarte prietenoasă și plină de haz“, își amintea un alt gardian, în timp ce un al treilea spunea despre ea că era „un drăcușor fermecător… poznașă… jucăușă și pasionată de pantomime comice cu cățeii“. Cea mai frumoasă, Maria, cu ochii ei mari „ca niște farfurii“, era favorita lor: „o fată căreia îi place să se distreze“, spunea gardianul Aleksandr Strekotin. Pe măsură ce a trecut timpul, „toți s-au mai relaxat, au început să vorbească și să râdă… Noi țineam mai ales să vorbim cu fetele, în afară de Olga“. Conversațiile începeau întotdeauna când fetele exclamau: „Ne-am plictisit… Gata, știu! Ce-ar fi să ghicești cum îl cheamă pe câinele ăsta?“ Și în scurt timp „șușoteau și cochetau cu noi, chicotind tot timpul“.

„Ne fascinau, fiecare cu personalitatea ei, subiect de conversație între doi sau trei dintre noi, ca să ne treacă mai repede nopțile în care nu dormeam“, își amintea un gardian.

„Erau atât de drăgălașe. Mi s-au părut întotdeauna fete cumsecade.“ Un altul, Ivan Hleșcev, în vârstă de douăzeci și unu de ani, a declarat că el avea să se însoare cu una dintre fete și că, dacă părinții ei se împotriveau, aveau să fugă în lume amândoi. „Una peste alta, simțeam toți că nu ne-ar fi deranjat prea mult dacă ar fi reușit să evadeze“, spunea Strekotin.

Un gardian pe nume Ivan Skorohodov a început să fie mai apropiat de Maria. Alix și Olga nu erau de acord. Alix o certa sever „în șoaptă“ fiindcă flirta cu el, iar Olga, observa Strekotin, „refuza să fie în grupul surorilor ei mai mici“. La 14 iunie, „Maria noastră“, scria Nicolae, „a împlinit nouăsprezece ani“. După dejun, când familia sărbătorea evenimentul pe o căldură înăbușitoare, Skorohodov a apărut cu un tort aniversar, pe care reușise să-l procure pe sub mână pentru Maria. Cei doi au flirtat și au dispărut împreună.

Deja Goloșciokin era preocupat de măsurile de siguranță. Noua republică sovietică părea să se destrame. Un corp de foști prizonieri de război austro-ungari, pregătiți pentru a forma un corp de armată ceh, s-a răsculat împotriva bolșevicilor și a pornit în marș în lungul Căii Ferate Transsiberiene. Prin iunie, dintre marile orașe situate între Pacific și Volga, doar Perm și Ekaterinburg rămâneau în mâinile bolșevicilor. Comploturile se înmulțeau în jurul Casei Ipatiev. Familia a început să primească mesaje secrete în franceză de la „un ofițer din armata rusă“, care propunea evadarea lor. Era vorba de niște provocări scrise de un membru bolșevic al Sovietului Ural, Piotr Voikov, un afemeiat îngâmfat și fardat la ochi care, fiindcă studiase la Paris, știa să scrie în franceză. Camarazii lui l-au poreclit „Intelectualul“. Ar fi fost comod dacă s-ar fi întâmplat ca familia să fie împușcată în timp ce încerca să fugă, dar Romanovii nu au căzut în cursă. „Noi nu vrem, nici nu putem să evadăm. Nu putem fi luați de-aici decât cu forța“, a răspuns un membru al familiei, probabil Olga, în franceză.

Pe 13 mai, Nicolae a văzut „un domn oacheș, pe care l-am luat drept medic“, examinându-l pe Aleksei împreună cu doctorul Derevenko (rămas în oraș, acesta avea voie să vină în vizită din când în când). În realitate, acest vizitator era Iakov Iurovski, un lider cekist din localitate[709] și membru al Sovietului din Ural. El a identificat cauzele nerespectării măsurilor de securitate: Anastasia, nota el, era „foarte atrăgătoare, cu obraji îmbujorați, o față foarte drăguță“, în timp ce Maria „nu se comporta deloc ca surorile ei mai mari. Cu firea ei sinceră și modestă, era foarte atrăgătoare pentru

bărbați și își petrecea cea mai mare parte din timp cochetând cu temnicerii ei“. Iurovski a atras atenția că nu era exclus ca în scurt timp gardienii să le ajute pe fete să evadeze.

Chiar în ziua când Maria sărbătorea împlinirea vârstei de nouăsprezece ani, în timp ce ea și tânărul Skorohodov petreceau veseli undeva prin casă, Goloșciokin a venit pentru o inspecție inopinată și, mai mult ca sigur, a găsit-o pe Maria singură cu Skorohodov. Tânărul a fost arestat. Alexandra și Olga s-au supărat pe Maria, care „părea respinsă de majoritatea familiei“. După ce cochetase cu tânărul gardian, Alix și Olga „o tratau ca pe o proscrisă“.[710]

*

Nicky și familia lui nu erau singurii Romanovi aflați în apropiere. Sovietul din Ural aduna Romanovi, ceea ce este puțin probabil să fi fost o coincidență. Lenin și Sverdlov începuseră să-i aresteze pe Romanovi în martie. Prin mai, alți șase Romanovi erau deținuți în hotelul Palais Royal din Ekaterinburg: Ella, sora lui Alix, împreună cu o altă călugăriță din ordinul ei, maica Varvara Iakovleva, fratele lui Sandro, Serghei Mihailovici, trei fii de-ai lui K.R. și un fiu de-al lui Pavel. La 20 mai, au fost mutați la o școală din Alapaevsk, în nord-est de Ekaterinburg.

Între timp, Mișa, ultimul împărat, ajunsese și el în Ural. Pe 7 martie 1918, fusese arestat împreună cu secretarul său anglo-rus, Nicholas Johnson, și adus la cartierul general al bolșevicilor de la Institutul Smolnîi, unde în mod uluitor soția lui, Natașa, reușise să intre și să ajungă până la Lenin. „Spunând că nu depindea doar de el“, Lenin a părăsit încăperea. În seara aceea, la ședința guvernului, au stabilit să-l exileze pe „fostul mare duce M. A. Romanov“ în Ural.

Mișa a fost plasat sub arest la domiciliu în hotelul Korolev din Perm, unde Natașa avea voie să vină la cină. Dar era acum în fieful Sovietului din Ural, care luase deja decizia să-i strângă și să-i extermine pe Romanovi. În timp ce Legiunea Cehă amenința să cucerească orașul Perm, un cekist din localitate, Gavril Miasnikov, de douăzeci și nouă de ani, în cârdășie cu Goloșciokin și camarazii din Ekaterinburg, a recrutat patru huligani care, cum spunea el, „erau în stare să muște cu dinții din beregata cuiva“. La miezul nopții, pe 12 iunie, Mișa și secretarul său Johnson au fost răpiți de cekiști de la hotel, transportați cu o căruță într-o pădure de la periferia orașului și asasinați prin împușcare în cap. După ce au șterpelit ceasul de argint al lui Mișa, huliganii au ars cadavrele cu gazolină. Miasnikov a anunțat că Mișa evadase

și dispăruse; dar, informați asupra faptelor, Lenin și Sverdlov au aprobat. Mișa a fost primul Romanov ucis atunci.[711]

*

În Ekaterinburg, Ceka îi suprima pe companionii fostului țar. Contele Ilia Tatișcev a ajuns la închisoarea din Ekaterinburg, unde Dolgoruki era deținut deja. Marinarul Nagornîi, care îl purta în brațe mereu pe Aleksei, a fost îndepărtat. Gilliard și Gibbes au văzut când a fost luat cu o mașină — înainte să li se fi spus și lor să părăsească orașul. De data asta, s-au supus. Nagornîi a fost împușcat.

Legiunea Cehă se apropia de Ekaterinburg. La două zile după inspecția inopinată făcută de Goloșciokin în Casa cu Destinație Specială, Aleksandr Beloborodov, președinte al Prezidiului Sovietului din Ural, și Piotr „Intelectualul“ Voikov s-au întâlnit cu Iurovski și Miasnikov, care tocmai îl omorâse pe Mișa. Ședința a avut loc în Camera 3 din hotelul Amerika, unde pardoseala era de marmură. Comitetul asasinilor a decis următoarele:

> Sovietul Regional Ural refuză categoric să își asume răspunderea pentru transferarea lui Nicolae Romanov înspre Moscova și consideră necesar să fie lichidat. Există pericolul grav ca numitul cetățean Romanov să încapă pe mâinile cehoslovacilor și ale altor contrarevoluționari… Noi nu putem să nu ne facem datoria față de Revoluție. Familia lui Romanov… trebuie de asemenea să fie lichidată.

La fel, trebuiau uciși Ella și verii lor. În timp ce Goloșciokin a plecat imediat la Moscova pentru a obține aprobarea lui Lenin, trupe britanice, franceze și americane au debarcat la Murmansk, acesta fiind începutul intervenției occidentale în războiul civil teribil dintre Roșii — bolșevicii — și dușmanii lor, Albii. Pe 5–6 iulie 1918, membrii Partidului Socialist Revoluționar („Eserii“), care participaseră într-o mică proporție la guvernarea lui Lenin, au declanșat o revoltă. Lenin i-a zdrobit pe rebeli, dar Republica Sovietică era la mare ananghie: se considera pe deplin justificată instaurarea unui regim de teroare nemiloasă.

La Kremlin, Lenin își făcea griji că uciderea copiilor Romanov ar fi putut crea o impresie teribilă pe plan internațional: Revoluția Franceză, acel model urmat de bolșevici, îi ghilotinase pe rege și pe regină, dar îi cruțase pe copii. Când a sosit Goloșciokin, Sverdlov a dat ordin să fie desemnat un comandant care să lichideze familia, dacă era necesar. Pe 4 iulie, secretarul Partidului din Ural i-a raportat „Președintelui Sverdlov, din partea lui Goloșciokin,“ că „problema“ fusese „organizată conform instrucțiunilor de la Centru“. Comitetul Central a naționalizat proprietățile

Romanovilor. Se stabilise că, în cazul în care Romanovii încăpeau pe mâinile dușmanilor, trebuiau să fie masacrați. „Am decis asta aici“, i-a povestit mai târziu Sverdlov lui Troțki. „Ilici (Lenin) a considerat că nu puteam să-i lăsăm ca flamură vie, în special în împrejurările dificile actuale“. Comandantul desemnat de Goloșciokin era omul care comentase despre flirturile Mariei și Anastasiei: Iakov Iurovski.[712]

*

„Am primit misiunea știind că va trebui să adopt o poziție privind lichidarea Romanovilor“, scria Iurovski, în vârstă de patruzeci de ani, un bolșevic aspru, bărbos și voinic, cu părul negru ca abanosul.[713] Iurovski a început prin a „dezinfecta“ gărzile: o nouă echipă a fost instalată la Casa Ipatiev, cu ordine precise de la Centru; perimetrul exterior era păzit acum de un detașament de muncitori bolșevici, iar paza în interior consta din cekiști locali, un amestec de letoni, unguri, germani, austrieci și ruși.

„Astăzi s-au schimbat comandanții“, scria Nicolae. „A fost numit cel pe care noi îl credeam un doctor, Iurovski.“ Iurovski, care avea pregătire de infirmier, venise ca să-i omoare, nu ca să-i vindece. Nicky spera ca noul comandant să pună capăt furturilor meschine; pentru a restabili moralitatea proletară, comisarul fariseic a inventariat lucrurile Romanovilor. Iurovski, desigur, era mândru de misiunea lui: „Mi-a revenit mie, fiul unui muncitor, să reglez conturile Revoluției cu Casa Imperială pentru veacuri de suferință“.

Familia a observat ostilitatea înfrânată care îl anima pe Iurovski. Alexandra l-a poreclit „Comandantul-Bivol“, în timp ce Nicky vedea cât de dușmănoși erau gardienii letoni. „Ne place din ce în ce mai puțin acest tip“, scria el. Peste două zile, pe 30 iunie, adăuga: „Aleksei a făcut prima baie de când a venit de la Tobolsk; genunchiul i s-a mai vindecat, dar tot nu poate întinde piciorul complet. Vremea este caldă și plăcută. Nu avem nicio noutate de-afară.“ Aceasta a fost ultima lui însemnare în jurnal.

Adulții simțeau că îi pândea moartea. Dispariția lui Dolgoruki, Tatișcev, Nagornîi era de rău augur. „Detenția mea benevolă aici nu este neapărat limitată de timp, cât mai degrabă de existența mea pământească“, scria doctorul Botkin într-o scrisoare, pe care n-a mai expediat-o niciodată. „În esență, eu sunt mort, dar nu încă îngropat, sau îngropat de viu“. Pe 10 iulie, Dolgoruki și Tatișcev au fost duși în pădure,

unde au fost împușcați de către Grigori Nikulin, care avea douăzeci și trei de ani și era adjunctul lui Iurovski.

A doua zi, Piotr Ermakov, un cekist pletos și psihopat, care odată retezase capul unui om în timpul unui jaf bancar, s-a deplasat în pădurea Koptiaki din apropiere și a ales mina de fier abandonată „Patru Frați", ca loc unde să fie aruncate cadavrele.

Pe 12 iulie, în Camera 3 din hotelul Amerika, Goloșciokin a comunicat Prezidiului că Moscova aprobase execuția, dar cu câteva rezerve. Lenin încă mai jongla cu ideea unui proces public, deși recunoștea că acest lucru era acum irealizabil. Este limpede din ordinele primite de Iurovski, în timp ce Goloșciokin era la Moscova, că, în cadrul unor discuții cu Sverdlov la Kremlin, Lenin aprobase uciderea întregii familii. Momentul propriu-zis rămânea la latitudinea comisarilor din Ural, fiindcă depindea de siguranța Ekaterinburgului. Romanovii nu puteau fi mutați în condiții de perfectă securitate, ceea ce însemna că, dacă orașul risca să cadă în mâinile dușmanului, Sovietul din Ural avea permisiunea să activeze ordinul cu care Goloșciokin se întorsese la Ekaterinburg. S-a stabilit ca membrii Sovietului Ural să folosească eufemisme conspirative: „proces" însemna masacru, iar operațiunea efectivă a lui Iurovski a primit prozaicul nume de cod „curățarea hornului".[714] Ekaterinburg era pe punctul de a fi cucerit, așa că „am decis chestiunea pe cont propriu", își amintea Voikov.

„Am început să fac pregătirile pe 15 iulie, își amintea Iurovski, dat fiind că totul trebuia să fie făcut cât mai repede cu putință. Am decis să folosesc un număr de oameni egal cu numărul celor care trebuiau împușcați, adunându-i pe toți laolaltă… explicându-le misiunea. Trebuie spus că nu e un lucru ușor să aranjezi o execuție, contrar opiniei unora." Letonii și ungurii de la fabrică fuseseră deja selectați, pe considerentul că erau dispuși să-l ucidă pe țar. Acum, Iurovski trebuia să stabilească locul propriu-zis din interiorul casei, alegând în final o încăpere din pivniță, șase metri și jumătate pe șapte metri și jumătate, luminată de un singur bec, parțial îngropată în coasta dealului.

Familia simțea că frontul se apropia tot mai mult: „Mereu auzim artilerie trecând… De asemenea, trupe mărșăluind cu muzică", observa Alexandra. Afară bubuiau mortiere. Pe 14 iulie, un preot din localitate, părintele Ivan Storojev, a primit permisiunea să vină în vizită și să țină o slujbă. Preotul a observat cum întreaga familie — fetele, purtând fuste negre cu bluze albe, aveau acum părul lung până la umeri — stătea

în genunchi și se ruga cucernic. A fost impresionat de imaginea evlaviei lor: erau credincioși smeriți și credința lor pioasă îi ajutase să supraviețuiască până acum. Indiferent ce s-ar putea crede despre fostul țar și familia sa, nu putem decât să admirăm noblețea, răbdarea, seninătatea și demnitatea lor în fața umilinței, a stresului și a spaimei când cerurile se întunecau și lațul se strângea fatal. După slujba religioasă, dând dovadă de o sinceră pioșenie și maniere impecabile, fetele au șoptit „mulțumesc".[715]

*

Pe 16 iulie, „o dimineață cenușie, mai târziu soare frumos", Aleksei era „un pic răcit", scria Alexandra, dar „toți au ieșit afară o jumătate de oră". Pe urmă, „eu și Olga am aranjat medicamentele" — eufemismul lor pentru bijuterii, ceea ce sugera că se pregăteau pentru o mutare inopinată. „Comandantul-Bivol (Iurovski) vine în camerele noastre, în sfârșit a adus iarăși ouă pentru Baby."

După aceea, Iurovski a cerut un camion Fiat de la Garajul Militar, care să transporte cadavrele. La 5:50 p.m., Filipp Goloșciokin le-a telegrafiat lui Lenin și Sverdlov la Moscova, via Grigori Zinoviev, conducătorul Sovietului Petrograd (deoarece comunicațiile telegrafice erau din ce în ce mai nesigure): „Anunță Moscova că din rațiuni militare procesul stabilit cu Filipp (Goloșciokin) nu poate fi amânat; nu putem să mai așteptăm. Dacă aveți altă opinie, înștiințați de urgență. Goloșciokin". „Proces" era eufemismul conspirativ pentru execuție; destinatarii telegramei erau dovada faptului că omorul fusese discutat la cel mai înalt nivel, iar tonul telegramei denotă că Moscova lăsase la latitudinea celor din Ekaterinburg să ia decizia finală. Iurovski își amintea că o telegramă de la Centru dăduse consimțământul — deși aceasta nu a fost găsită niciodată. Goloșciokin și Beloborodov l-au chemat pe înfricoșătorul Ermakov și i-au spus: „Ești un om norocos. Ai fost ales să-i execuți și să-i îngropi, astfel încât nimeni să nu mai găsească vreodată cadavrele lor".

În timp ce Romanovii cinau la ora 8 p.m., comandantul le-a spus căpeteniilor gardienilor: „La noapte, va trebui să-i împușcăm pe toți". În biroul lui, au îngrămădit arsenalul lor format din paisprezece arme de foc — șase pistoale și opt revolvere, incluzând două modele militare Mauser. Erau unsprezece victime, Iurovski și-a convocat plutonul ucigaș, dar „în ultimul minut doi letoni s-au retras", refuzând să omoare fetele. „N-au avut tăria necesară." A rămas cu zece, sau chiar opt, ucigași — el, Nikulin (adjunctul lui), Ermakov

care a venit beat, plus alți doi gardieni și vreo patru-cinci alți indivizi, inclusiv un băiat de șaptesprezece ani.[716] Goloșciokin a venit și el.

După cină, Iurovski a ieșit din birou și l-a expediat din casă pe băiatul de la bucătărie, Lenka Sednev, care era prieten cu familia, sub pretextul că se ducea să se vadă cu unchiul lui. „Mă întreb dacă o fi adevărat", nota Alexandra, „și dacă-l vom mai vedea pe băiat înapoi vreodată." A scris în jurnalul ei înainte de a se băga în pat: „*Bésigue* cu N. 10:30 în pat, 15 grade".

Iurovski aștepta să vină camionul. Lumina era stinsă în camerele Romanovilor. La ora 1:30 noaptea, deja pe 17 iulie, camionul a sosit în fața casei. Iurovski a ciocănit la ușa doctorului Botkin, explicându-i că „trebuiau să se trezească toți și să se îmbrace repede. Sunt tulburări în oraș și trebuie să-i ducem într-un loc mai sigur", dar ca „să nu le provocăm suferințe inutile, aveau tot timpul să se îmbrace pe îndelete". Botkin a trezit familia. Copiii și-au pus cu grijă lenjeria grea, în care erau ascunse bijuteriile.

Întorcându-se grăbit în birou, Iurovski a desemnat fiecărui ucigaș o victimă, apoi a împărțit armele, luându-și pentru el un Mauser și un Colt, în timp ce Ermakov, „bătând câmpii turmentat", s-a înarmat cu trei revolvere Nagant, un Mauser și o baionetă: el era singurul care avea repartizate două victime — Alexandra și Botkin. Iurovski a ordonat plutonului „să împuște drept în inimă, pentru a evita o cantitate excesivă de sânge și pentru a isprăvi treaba rapid".

Pe la ora 2:15 a.m., Nicolae a ieșit cu Aleksei în brațe, amândoi îmbrăcați în uniforme militare, purtând șepci cu vizieră, căptușite în secret cu bijuterii, urmați de Alexandra și de fete, în bluze albe și fuste negre, apoi de doctorul Botkin (elegant, în costum și cravată) și trei servitori. Cei trei câini au rămas la etaj. În timp ce coborau, membrii familiei s-au închinat trecând prin dreptul ursoaicei împăiate de pe palier, din respect pentru morți. „Da, o să ieșim din locul acesta", a zis Nicky. Iurovski i-a condus afară, prin curte, unde au intrat în subsolul clădirii, au trecut pe lângă camera în care așteptau ucigașii și apoi, prin niște uși duble, au ajuns în pivniță.

— De ce nu există niciun scaun aici? a întrebat Alexandra, care era slabă, încărunțită, nepieptănată. Este interzis să stăm jos?

Iurovski a dat ordin să fie aduse două scaune. Alexandra s-a așezat pe un scaun și Nicolae „l-a pus cu blândețe pe fiul său pe al doilea scaun, în mijlocul încăperii", după care „s-a postat în fața lui, ca să-i țină pavăză". Botkin stătea în spatele

băiatului, în timp ce Tatiana, sigură pe ea, era exact în spatele scaunului mamei ei, cu Anastasia în spatele ei. Olga și Maria erau rezemate de zidul din spate. Camera, se gândea Iurovski, „părea subit foarte mică“. Anunțând că ieșea să cheme camionul, i-a lăsat înăuntru. „Romanovii erau complet calmi. Nicio suspiciune.“

Afară, Ermakov i-a spus șoferului să bage camionul cu spatele în curte și să ambaleze motorul, ca să nu se audă zgomotele împușcăturilor. Pe fundalul turațiilor camionului, Iurovski i-a condus pe călăi în cameră.

Iurovski le-a ordonat prizonierilor să se ridice în picioare. „Ținând seama de faptul că rudele voastre își continuă ofensiva împotriva Rusiei sovietice“, citea el de pe o bucată de hârtie, „Prezidiul Sovietului Regional Ural a decis să vă condamne la moarte.“

— Doamne, Dumnezeul meu, a spus Nicolae. Oh, Doamne, ce-i asta?

— Oh, Doamne! Nu! s-a auzit un cor de glasuri.

— Înseamnă că nu vom fi duși nicăieri? a întrebat Botkin.

— Nu înțeleg, i-a spus Nicolae lui Iurovski. Citește din nou, te rog.

Iurovski a citit din nou. „Ce? Ce?“ s-a bâlbâit Nicolae.

— Asta! Iurovski a scos pistolul și l-a împușcat pe Nicolae drept în piept. Toți cei zece ucigași și-au ațintit armele spre fostul țar, împușcându-l de mai multe ori în piept, de unde sângele țâșnea abundent. „L-am împușcat pe Nicolae și toți ceilalți l-au împușcat și ei.“ Cutremurându-se la fiecare glonț care îl lovea, privind în gol, „Nicolae a zvâcnit în față și s-a răsturnat pe jos“. Focul de baraj i-a nimerit pe Botkin și pe servitori, care s-au prăbușit, dar aproape nimeni nu trăsese în restul victimelor care țipau, înlemnite de groază. Era un haos infernal. Iurovski zbiera ordine, dar împușcăturile erau „tot mai dezordonate“, pocnetele armelor atât de asurzitoare, fumul și praful atât de gros, încât nimeni nu mai vedea și nu mai auzea nimic. „Gloanțele zburau prin cameră.“ Unul dintre pistolari a fost rănit la mână. „Un glonț tras de un membru al plutonului, din spatele meu, mi-a zburat razant pe lângă cap“, își amintea Iurovski, în timp ce cei din față erau arși pe piele.

Alexandra își făcea semnul crucii. Știuse dintotdeauna că ea și Nicky aveau să fie „uniți pe viață, iar când viața aceasta se va fi încheiat, noi ne vom întâlni din nou pe cealaltă lume și vom rămâne împreună pe veci“, așa cum scria ea demult, când erau proaspăt căsătoriți. Când a ridicat mâna, Ermakov a împușcat-o de aproape în cap, spulberându-i creierii și împroșcând cu sânge. Maria a fugit spre ușile duble din

spate, așa că Ermakov a scos de la betelie un Nagant și a tras în ea, nimerind-o în coapsă, dar fumul și norii de tencuială erau atât de denși, încât Iurovski a ordonat o pauză și a deschis ușa, lăsându-i pe asasini, care tușeau și scuipau, să se odihnească, în timp ce auzeau „gemetele, urletele și hohotele înfundate“ dinăuntru. Doar Nicolae și Alexandra, la fel și doi servitori, erau morți. Conducându-i pe ucigași înapoi în cameră, Iurovski a văzut că Botkin se ridica și, punând țeava revolverului Mauser lipită de capul doctorului, a apăsat pe trăgaci. Zărindu-l pe Aleksei încremenit încă pe scaun, cu fața lividă, împroșcată de sângele tatălui său, Iurovski și adjunctul lui, Nikulin, au tras de mai multe ori în băiatul de treisprezece ani, care a căzut, gemând pe podea, până când comandantul l-a chemat pe Ermakov, care și-a scos baioneta.

Ermakov împungea ca bezmeticul în bietul Aleksei, din care țâșnea sângele în sus, dar băiatul era încă în viață, protejat de cămașa blindată cu diamante, până când Iurovski, scoțându-și revolverul Colt, l-a împins la o parte pe Ermakov și l-a împușcat pe Aleksei în cap. Olga, Tatiana și Anastasia erau încă neatinse, ghemuite împreună și urlând. „Ne-am apucat să le lichidăm.“ Când Iurovski și Ermakov au pășit peste cadavrele de pe jos, venind spre ele, fetele s-au ferit, ghemuindu-se și acoperindu-și capul. Iurovski a împușcat-o pe Tatiana în ceafă, împroșcând-o pe Olga cu un „jet de sânge și creieri“; pe urmă, Ermakov, plin de sânge, a trântind-o jos și a împușcat-o în maxilar. Dar Maria, rănită la picior, și Anastasia erau încă în viață, însă din nou „baioneta nu putea să-i străpungă corsajul“. A împușcat-o. Anastasia era ultima din familie care mai mișca. Lovind cu baioneta prin aer, Ermakov a încolțit-o, împungând feroce cu vârful armei în corsajul ei blindat de diamante, dar n-a reușit s-o nimerească, lovind în zid. Anastasia „urla și se zbătea“, până când asasinul a scos un alt pistol și a împușcat-o în cap. Acum, smintit de patima vărsării de sânge, Ermakov s-a răsucit furios spre Nicolae și Alexandra, înjunghiindu-i cu atâta sălbăticie, încât baioneta le-a sfărâmat oasele și i-a țintuit pe amândoi la podea. Camerista Anna Demidova s-a mișcat dintr-odată: „Slavă Ție, Doamne! Am scăpat!“ Dar Ermakov a înjunghiat-o cu baioneta până a amuțit.

După acest masacru violent, care durase zece minute, Iurovski a verificat dacă toate victimele erau moarte, iar apoi „a ordonat oamenilor să înceapă să le transporte“. În timp ce îi îngrămădeau în camionul Fiat, Ortino, buldogul Tatianei, s-a năpustit pe scări în jos, dar a fost ucis cu baioneta de către unul dintre soldați.[717] Iurovski a intrat împleticindu-se în birou

și s-a lungit pe sofa, cu o cârpă udă pe frunte, în timp ce Voikov, care tocmai venise, s-a dus să inspecteze pivnița: „cadavrele zăceau într-o învălmășeală sinistră, cu ochii holbați de groază, cu hainele pline de sânge. Podeaua era alunecoasă ca un patinoar, cu o mâzgă de sânge, creieri striviți și resturi umane“. În timp ce cărau afară două dintre fete, probabil Maria și Anastasia, acestea au început să tușească și să țipe, fiind încă în viață. Ermakov, luând o pușcă cu baionetă, le-a înjunghiat din nou, în timp ce câțiva asasini au început să vomite și au fugit; alții au furat ceasuri, inele și tabachera incrustată cu diamante a lui Nicolae. Iurovski a reapărut, i-a chemat pe ucigași la el în birou și a cerut ca tâlharii să returneze obiectele de valoare, altminteri urmând să fie împușcați.

La ora 3 a.m., camionul a ieșit pe șosea, pornind spre mina Patru Frați, într-o călătorie cu peripeții. În pădure, Iurovski a dat peste banda de beți racolați de Ermakov, care erau montați să omoare ei familia. „De ce ni i-ați mai adus dacă sunt morți?“ s-au lamentat ei. Dar camionul s-a stricat și, în timp ce cadavrele erau transferate în căruțe, oamenii au descoperit bijuteriile: „se vedeau diamante. Oamenilor le sclipeau ochii“. Toate victimele purtau amulete cu mici portrete de-ale lui Rasputin. Din nou, Iurovski a trebuit să scoată pistolul ca să restabilească ordinea, gonindu-i pe cei care erau în plus. Se făcuse aproape 7 dimineața. Cadavrele au fost despuiate complet, iar hainele au fost arse. Au fost adunate aproape opt kilograme de bijuterii, care urmau să fie predate conducerii de la Moscova. Au aruncat cadavrele într-un puț de mină, dar au descoperit că nu era suficient de adânc. Iurosvki a început să se panicheze. Lăsând de pază un om, s-a întors valvârtej în oraș, unde s-a prezentat la raport la Prezidiul cu sediul în hotelul Amerika, dar a trebuit să recunoască faptul că el și Ermakov nu reușiseră să se descotorosească de cadavre. Goloșciokin era furios din cauza comportamentului lui Ermakov, dar i-a dat ordin lui Iurovski să găsească o altă modalitate de a distruge cadavrele. Acesta a făcut de două ori naveta între pădure și oraș, în timpul nopții, ca până la urmă să ia decizia de a incinera câteva cadavre și de a folosi acid ca să le distrugă pe celelalte, „astfel încât nimeni să nu afle vreodată ce s-a întâmplat“. I-a cerut lui Voikov, comisarul pentru aprovizionare, să facă rost de vreo șaizeci de litri de acid sulfuric și de multă gazolină.

„Informați-l pe Sverdlov că toți au suferit aceeași soartă pe care a avut-o capul familiei“, a telegrafiat Beloborodov la

Kremlin. A doua zi, Comitetul Executiv Central „recunoaște decizia Sovietului Regional Ural ca fiind corectă“.[718]

La aceeași ședință de la hotelul Amerika, Sovietul a ordonat uciderea celorlalți Romanovi.[719]

*

La ora unsprezece în acea seară, 17 iulie, la Școala Napolnaia din Alapaevsk, un detașament de cekiști i-a trezit din somn pe marea ducesă Ella și pe ceilalți, spunându-le că, din cauza înaintării Albilor, trebuiau să fie mutați urgent. Ella, în veșmântul ei de călugăriță, companioana ei Maica Varvara, trei fii de-ai lui K.R. și prințul Vladimir Paley, fiu al unchiului Pitz, au fost legați la mâini și la ochi. Serghei Mihailovici „a fost singurul care a opus rezistență“, își amintea unul dintre ucigași, Vasili Riabov. „Era mai puternic decât restul. A trebuit să ne luptăm cu el. Ne-a spus că el nu mergea nicăieri, fiindcă știa că urma să-l omorâm. S-a baricadat în spatele unui dulap“, până când „într-un final, mi-am pierdut răbdarea și l-am împușcat“ în braț. „Nu s-a mai opus (arestării).“

A trecut lângă ceilalți, fiind conduși toți afară la căruțele trase de cai, care fuseseră pregătite pentru a-i transporta în pădure. Spre deosebire de Nicky și Alix, ei au știut că urmau să moară. „Spuneți-mi de ce“, zicea Serghei. „Nu m-am băgat niciodată în politică. Mi-a plăcut sportul, am jucat biliard, am fost pasionat de numismatică.“

„L-am liniștit cum am putut, zicea Riabov, dar eram și eu destul de agitat după toate prin câte trecusem în acea noapte.“

La ora 1 a.m., au fost puși să meargă spre o mină de fier inundată. Când Serghei s-a împotrivit din nou, a fost împușcat în cap. Pe urmă, Ella a fost bătută cu patul puștii și azvârlită în stare de inconștiență în josul puțului de mină, urmată de Maica Varvara, în speranța că aveau să se înece acolo. Dar pe urmă „am auzit pleoscăit de apă și apoi vocile celor două femei“, își amintea Riabov, care acum a început să se neliniștească, neștiind ce să facă în continuare. „Neavând alternativă“, au decis să-i „arunce în puț și pe toți bărbații“, dar „niciunul dintre ei nu s-a înecat în apă; le auzeam bine glasurile. Atunci, am aruncat o grenadă. A explodat și s-a făcut liniște“. Dar pe urmă „i-am auzit vorbind. Am mai aruncat o grenadă. Și ce credeți? De sub pământ, am auzit cum cântau. M-a cuprins groaza. Cântau Troparul *Mântuiește, Doamne, poporul Tău*“. Asasinii au umplut puțul cu lemne și le-au dat foc. „Imnurile lor religioase se înălțau prin fumul gros“ — până când a fost liniște.[720]

*

În Ekaterinburg, Iurovski, care nu dormise două nopți la rând, a încărcat gazolina și acidul sulfuric în camion, pornind spre mina Patru Frați, ca să recupereze cadavrele. Oamenii se holbau și pipăiau trupurile goale. La 4:30 a.m., pe 19 iulie, a ars două cadavre, Aleksei și Maria, a îngropat rămășițele lor și s-a mutat mai încolo, la o distanță de vreo șaizeci și cinci de metri, într-o poiană din pădure unde, după ce a săpat o groapă, a turnat acid sulfuric peste cadavre și le-a îngropat. După ce au astupat și au netezit mormântul, Iurovski și-a adunat oamenii și le-a poruncit „să nu vorbească niciodată despre ce se întâmplase acolo“. Trebuiau „să uite tot ce văzuseră“.

A doua zi, în închisoarea din Vologda, Bimbo și ceilalți doi mari duci au auzit că Sovnarkom anunțase execuția țarului, susținând că familia lui fusese „evacuată“. Cei trei au fost trimiși la Fortăreața Petru și Pavel din Petrograd, unde li s-a alăturat ultimul fiu al lui Aleksandru al II-lea, Pitz, în vârstă de cincizeci și opt de ani.

În noaptea de 27 ianuarie 1919[721], Bimbo, fratele său Gheorghi și vărul Dmitri, fiul lui K.R., au fost treziți în toiul nopții, li s-a poruncit să se dezbrace până la brâu și au fost scoși în curtea din fața catedralei. Pavel era prea bolnav ca să poată sta în picioare, așa că a fost cărat afară pe o targă. Într-o tranșee din fața catedralei zăceau treisprezece cadavre. Lui Bimbo și celorlalți li s-a ordonat să stea în fața tranșeei și au fost împușcați. Pavel a fost ucis pe targă, iar toți au fost azvârliți în groapa comună. Optsprezece Romanovi fuseseră omorâți de bolșevici.[722] Dar împărăteasa văduvă, soție și mamă de împărați, era încă în Rusia.[723]

*

Minnie și rudele ei au rămas la domeniile familiei din Crimeea, sub protecția kaizerului — până în noiembrie 1918 când Germania s-a prăbușit și Wilhelm a abdicat. Când trupele germane s-au retras din Crimeea, războiul civil s-a intensificat. În decembrie, Sandro a plecat cu o navă de război britanică, dar Minnie și ceilalți se frământau ce să facă. În cele din urmă, în aprilie 1919, britanicii s-au oferit să-i salveze pe toți. Împărăteasa văduvă, însoțită de fiica ei Xenia, Nikolașa, Piotr, Ciorile și Iusupovii, un alai de cincizeci de persoane în total, s-au îmbarcat la bordul vasului HMS *Marlborough* și au plecat în exil. Toți aveau să-și sfârșească zilele în Occident[724], unde nenumărații lor descendenți sunt răspândiți pe cuprinsul Americii și în Europa.

În timp ce marii duci supraviețuitori se certau pe moștenirea lor, căutau refugiu la rude princiare sau își vindeau memoriile și bijuteriile ca să mențină un stil de viață deja apus,[725] cel mai în vârstă dintre Romanovii supraviețuitori, labilul Kiril, fiul lui Vladimir și al lui Miechen, s-a declarat țar.[726]

*

Trupurile neînsuflețite ale Romanovilor uciși au avut propria lor călătorie. La nici o săptămână după asasinate, Ekaterinburg a fost cucerit de Albi, care au început imediat investigațiile. Ulterior, au numit un judecător, Nikolai Sokolov, care a conchis că Romanovii fuseseră executați, chiar dacă el nu a reușit să descopere cadavrele.

În septembrie 1918, și Alapaevsk a fost cucerit de Albi, care au descoperit cadavrele Ellei și ale celorlalți în puțul de mină. Coșciugele victimelor au fost așezate în Catedrala din Alapaevsk până în iulie 1919, când bolșevicii se apropiau din nou, iar un preot le-a transportat la Irkuțk; apoi, când Roșiii au venit și mai aproape, sicriele au fost mutate la Harbin în Manciuria și, în continuare, la Beijing. Când Victoria Mountbatten, marchiză de Milford Haven, sora mai mare a Ellei și a Alexandrei, a descoperit că trupul neînsuflețit al călugăriței se afla în China, a aranjat ca Ella și maica Varvara să fie transportate la Ierusalim. În Port Said, sicriele au fost preluate de soții Milford Haven, care le-au însoțit în Palestina. În ianuarie 1921, „două coșciuge simple au fost ridicate din tren“, scria lordul Milford Haven, care a ajutat să fie cărate. „Trist și discret, micul cortegiu și-a croit drum pe Muntele Măslinilor. Țărănci rusoaice, pelerini eșuați acolo, plângând și jelindu-se, se împingeau încercând să atingă sicriul.“ Ella și maica Varvara au fost așezate în sarcofage albe având capac de sticlă, exact în Biserica Maria Magdalena, construcția în stil slav, cu cupole aurii, care fusese târnosită în prezența lui Serghei și a Ellei în 1888. În 1992, Ella a fost canonizată.[727]

În 1977, Iuri Andropov, șeful KGB, a propus demolarea Casei Ipatiev, care putea deveni „obiectul unei atenții serioase“ din partea „cercurilor antisovietice occidentale“. Din ordinul Biroului Politic Executiv, Boris Elțin, prim-secretar al Partidului Comunist din Sverdlovsk, a dărâmat cu buldozerul Casa Ipatiev.

*

În mai 1979, doi istorici amatori, după ce au analizat fotografiile făcute de Iurovski la locul unde se afla

mormântul ascuns al țarului, au început să efectueze săpături în pădurea Koptiaki, de lângă Sverdlovsk. Au descoperit cranii și oseminte, dar acțiunea lor avea loc în perioada de apogeu a stagnării re-staliniste a lui Leonind Brejnev, ceea însemna că descoperirea lor era prematură din punct de vedere politic. Au îngropat la loc osemintele. KGB știuse de la bun început care era locul, deoarece în dosarele lor se afla raportul inițial al lui Iurovski. Dar, în 1991, prăbușirea Uniunii Sovietice a pus capăt regimului comunist. Pe 11 iulie, o delegație oficială a Federației Ruse a exhumat osemintele, care au fost împărțite în nouă schelete. Prințul Philip, duce de Edinburgh și soț al Elisabetei a II-a, a cărui mamă, Alice, era fiica Victoriei de Hessen, sora Alexandrei, a oferit probe ADN, care au confirmat identitatea împărătesei, în timp ce alte probe ADN de la trei rude au stabilit identitatea țarului. Dar după multe investigații criminalistice, s-a convenit că lipseau rămășițele lui Aleksei și ale Mariei.

Pe 17 iulie 1998, când s-au comemorat optzeci de ani de la asasinate, președintele Boris Elțin a participat la funeraliile oficiale organizate pentru împărat, familia sa, medicul și cei trei servitori, la Catedrala Sfinții Petru și Pavel din Sankt-Petersburg, împreună cu treizeci de descendenți Romanov. „A fost o scenă profund emoționantă“, își amintește prințul Michael de Kent, nepot al fiicei marelui duce Vladimir. „Foarte înduioșător. Un eveniment solemn, cu un sens al finalității.“

„Este o zi istorică pentru Rusia“, a declarat Elțin. „Noi am păstrat mult timp tăcerea despre această crimă monstruoasă… Masacrul de la Ekaterinburg a devenit unul dintre cele mai rușinoase episoade din istoria noastră. Vrem să ispășim păcatele strămoșilor noștri. Suntem toți vinovați… Nenumărate pagini glorioase din istoria Rusiei sunt legate de dinastia Romanov. Dar acest nume este legat de cea mai amară lecție.“ Apoi, a tras marea învățătură morală a cumplitului secol XX: „Orice încercare de a schimba viața prin violență este condamnată la eșec. Aceasta este șansa noastră istorică“. După slujba religioasă, sicriele au fost îngropate în mormântul dinastiei Romanov. Catedrala Mântuitorului pe Sângele Vărsat a fost clădită pe terenul unde s-a aflat Casa Ipatiev, iar biserici mai mici au fost ridicate pe locul unde au fost îngropate victimele. În 2000, Nicolae și membrii familiei sale au fost canonizați. „A fost încheierea unui capitol“, reflecta prințul Michael. „Dar nu și sfârșitul poveștii.“

Într-adevăr, nu a fost nici pe departe sfârșitul poveștii. Patriarhul a refuzat să participe, parțial fiindcă decizia lui

Elțin avea o mare conotație politică, dar totodată și din cauza identificării incomplete a familiei, la care se adăugau îngrijorări privind stabilirea identității unora dintre cadavrele fetelor.

În 2007, rămășițele parțiale a două schelete, distruse de foc și acid, au fost descoperite la locul incinerării indicat în memoriile lui Iurovski. Majoritatea experților au fost de acord că aparțineau lui Aleksei și Mariei, dar din nou Biserica Ortodoxă, dornică să-și afirme puterea în Rusia modernă, a rămas sceptică, iar timp de opt ani osemintele au fost depozitate în cutii la Arhivele Statului. În 2015, Comitetul de Investigații al Ministerului de Interne a redeschis ancheta, pentru a permite Bisericii o ultimă verificare a identității întregii familii, folosind probe ADN prelevate de la Nicolae și Alexandra (care au fost exhumați pentru scurt timp), Ella (care este îngropată la Ierusalim) și Aleksandru al III-lea. În sfârșit, familia imperială Romanov poate fi reunită.

---

[697] Un Romanov rămăsese într-o funcție înaltă: Nikolașa era din nou comandant suprem, fiind atât de respectat în armată, încât generalul Alekseev i-a cerut premierului să nu-l înlocuiască. Dar Romanovii erau detestați la Petrograd. La 6 martie, Lvov l-a destituit pe Nikolașa. Împărăteasa văduvă s-a întors la Kiev, apoi a plecat în Crimeea, însoțită de fiicele ei, Olga și Xenia, de Sandro, precum și de Iusupovi. Alăturându-li-se, apoi, Nikolașa și fratele său Piotr, împreună cu „Ciorile“, acești Romanovi au rămas la domeniile lor din Crimeea. (*N.a.*)

[698] Plimbarea cu Nicolae — să plece la Kostroma sau în străinătate: Mordvinov, vol. 1, pp. 145–146; despre ultimul discurs și cum își adună lucrurile fără grabă în 8 martie 1917, pp. 192–193; Hall, pp. 282–285, inclusiv jurnalul lui Minnie; ND, 3, 4 martie 1917; 8 martie, ultima zi în Moghilev, sfâșietor; Sandro, pp. 319–324. Despre imaginea lui Sandro insuportabilă pentru Nicky, vezi Vîrubova, pp. 96–97.

[699] După aceea, Hercules americanul și colegii lui nubieni au dispărut aproape din istorie, abandonați în Petersburgul revoluționar. Ambasadorul francez Paléologue își amintea că în primăvara anului 1917, „plimbându-mă în Grădina de Vară m-am întâlnit cu unul dintre etiopienii care mă conduseseră de atâtea ori în biroul împăratului. Părea trist. Am făcut câțiva pași împreună: avea lacrimi în ochi. I-am spus vorbe de mângâiere și i-am strâns mâna…“ Mai târziu, în anii 1920, un vizitator american la Moscova a zărit un negru înalt, rătăcind pe străzi și purtând încă uniforma jerpelită de la curtea imperială. (*N.a.*)

[700] Gilliard, pp. 80–82; Vîrubova, pp. 94–97; *LP*, p. 568, George al V-lea către Nicolae al II-lea, 6 martie 1917; pp. 567–572, memoriile lui Benckendorff, 8 martie, vizită Kornilov; ND, 7 martie 1917. Despre planul Balmoral, vezi interviul autorului cu prințul Michael of Kent.

[701] Decenii la rând, s-a spus că trupul fusese ars cu gazolină, dar noi cercetări arată că, în realitate, prințul Lvov a dat ordin unui expert în incinerare să distrugă cadavrul la un nou crematoriu experimental de la Institutul Politehnic Petrograd din Lesnoi. Presupusul penis al lui Rasputin a avut o viață mai lungă. Multe „penisuri Rasputin“ (cel mai recent, un obiect adus la o respectabilă casă de licitații londoneză, dar care s-a dovedit a fi un castravete-de-mare murat) au fost cumpărate și vândute, însă niciunul dintre ele nu este autentic. (*N.a.*)

[702] Despre Țarskoe: Vîrubova, pp. 95–99; Rappaport, pp. 306–321; p. 313 — scrisoarea Anastasiei, 20 mai 1917; p. 313 — Anastasia, 4 iulie 1917; Olga Nikolaevna către Olga Aleksandrovna, 21 iunie 1917. Adevărata poveste a incinerării lui Rasputin este dezvăluită de Douglas Smith în Smith, pp. 652–654; *Rasputin*, pp. 238–240. Rasputin-castravete: Lars Tharp, *Antiques Roadshow — How to Spot a Fake*, p. 12. Nicolae ca prizonier pe viață: Rappaport, *Ekaterinburg*, p. 27.

[703] Mulți dintre curtenii din anturajul lor tot mai restrâns au ales să-i însoțească, printre aceștia fiind mareșalul Curții, prințul Vasili Dolgoruki; contele Ilia Tatișcev, aghiotant general; doctorii Botkin și Derevenko; Gilliard, tutorele elvețian; Nagornîi, marinarul devotat al lui Aleksei; plus doamnele de onoare ale lui Alix, contesa Anastasia Hendrikova și baroneasa Isa Buxhoeveden. Tutorele englez, Charles Sydney Gibbes, a promis să vină și el. Frederiks, Benckendorff și Narîșkina („Adio, scumpă prietenă ca o mamă“, îi scria Alix, „mi-e inima prea plină de amărăciune ca să pot scrie mai mult“) erau prea în vârstă sau prea bolnavi. Și, desigur, familia și-a luat câinii de companie. (*N.a.*)

[704] ND, 9 martie 1917, prima plimbare cu Dolgoruki, 21 martie, vizita lui Kerenski; 23 martie, plimbări cu Olga și Tatiana; 2–3 aprilie, sparg gheață/gură-cască; 8 aprilie, gărzi din Soviete; 18 aprilie, citit; 23 aprilie, familia în grădină; 14 mai, grădinărit; 3 iunie, Kerenski/criza cu arma lui Aleksei; 9 iunie, stând aici ca prizonierii; 26 iunie, Montecristo; 5 iulie, zile de iulie, rădăcina tuturor relelor din Petrograd și nu în Rusia propriu-zisă; 8 iulie, Kerenski, premier — „cu cât are mai multă putere, cu atât mai bine“; 28 iulie, Conan Doyle/Livadia sau unde?; 31 iulie, ultima zi la Țarskoe/întâlnirea cu Mișa. *Fall* 153, Olga către P. Petrov, 19 iunie 1917; *ibidem*, p. 154 — Olga către Olga Aleksandrovna, 21 iunie; *ibidem*, p. 166 — Alix către Anna, 1 august; *ibidem*, p. 168 — Elizaveta Narîșkina, 1 august. Plecarea spre est: Rappaport, pp. 318–325; Alix către Narîșkina, *ibidem*, p. 320; Anastasia către Gibbes, p. 321; Vîrubova, pp. 96–100; Gilliard; pp. 210–230; ND, 9, 21 martie 1917, despre arestarea Annei de către Kerenski; *LP*, p. 575, nota lordului Stamfordham, 9 martie 1917; *ibidem*, p. 578 — jurnalul lui George al V-lea, 11 martie; *ibidem*, p. 578 — Stamfordham către A. J. Balfour, 17 martie; *ibidem*, p. 580 — Balfour către Stamfordham, 20 martie; *ibidem*, pp. 853–857 — Stamfordham către Balfour, 21 și 24 martie (două scrisori); *ibidem*, p. 588 —

nota lui Stamfordham, 28 martie (Lloyd, situația mai gravă decât credea el). Plecarea și Mișa: *LP*, pp. 600–604, Benckendorff. Despre bijuterii: Greg King și Penny Wilson, *The Fate of the Romanovs* (în continuare, *Fate*), p. 70.

[705] ND, 29 septembrie, 6, 20 octombrie (aniversare Aleksandru al III-lea), mai abject decât în Vremurile Tulburi, 17 noiembrie 1917; despre *Înțelepții Sionului*, 27 martie 1917; *LP*, p. 611, Olga către P. Petrov, 10 octombrie 1917; Vîrubova, pp. 133–135, scrisori de la Alexandra; *Fall*, pp. 201–202, Nicky către Xenia, 5 noiembrie 1917.

[706] Tobolsk: fetele, Rappaport, pp. 339–355. Corespondență: Vîrubova, pp. 130–145, incluzând Alexandra către Vîrubova, 14 și 21 octombrie 1917; Aleksei către Vîrubova, 24 noiembrie 1917; 8 decembrie 1917, Alexandra către Vîrubova: Știu că trecutul s-a încheiat definitiv; Tatiana către Vîrubova, 9 decembrie 1917; Aleksei către Vîrubova, 10 decembrie 1917; Anastasia către Vîrubova, stăm la fereastră și ne uităm la lume; Alexandra către Vîrubova, parfumul tău ne-a dat gata, a făcut turul mesei... Nicolae un adevărat miracol; tot trecutul este un vis; Alexandra către Vîrubova, 2 martie 1918, veșnicia este totul; Gilliard, pp. 235–262.

[707] Împărăteasa văduvă și mulți membri ai familiei au rămas în Crimeea. Când bolșevicii au semnat Tratatul de la Brest-Litovsk, armata germană a ocupat Crimeea. Kaizerul a dat ordin armatei să o salveze pe Minnie și pe ceilalți Romanovi de-acolo. În panica declanșată, Sovietul Ialta a ordonat execuția tuturor Romanovilor din Crimeea, ca să nu cadă în mâinile nemților. Dar au fost salvați de un comisar cumsecade, care i-a mutat pe toți, patruzeci și cinci inclusiv servitorii, în Palatul Dulber al marelui duce Piotr, o construcție fantezistă pe un platou stâncos, cu arabescuri, creneluri și cupole, care a devenit astfel o confortabilă închisoare a Romanovilor. Când trupele sovietice s-au năpustit să-i omoare pe Romanovi, aceștia s-au pregătit să apere Dulber. S-au tras focuri de armă, dar germanii au venit să-i salveze. Acum erau liberi. Minnie s-a mutat la Harax, în palatul marelui duce Gheorghi Mihailovici, care era sub arest în Vologda. A locuit acolo unsprezece luni, refuzând ofertele kaizerului pentru azil politic și insistând să rămână în Rusia. Sandro s-a întors la domeniul său Ai-Todor. Nikolașa și fratele lui au rămas la Dulber. (*N.a.*)

[708] ND, 12 aprilie 1918, „Iakovlev vrea să mă ia de-aici/mai mult decât dificil; nimeni n-a dormit“; Vîrubova, pp. 154–156: Alexandra către Vîrubova, a venit un nou comisar, Iakovlev... Sunbeam este bolnav; 21 martie, simțim că vine o furtună; sfârșitul lui martie, Alexandra către Vîrubova — furtuna se apropie, sufletele împăcate; ND, 17/30 aprilie — 30 iunie/13 iulie 1918, sosirea în Ekaterinburg, încordare între localnici și comisarii noștri, drumul cu mașina la Ipatiev, Dolgoruki nu are voie să intre, Ukrainț̦ev, regim de închisoare, ferestre văruite; *Fate*, pp. 79–102, 112–113; politica de la Centru, transfer la Ekaterinburg, criza din stația Tiumen, sosirea la Ipatiev; diamante ascunse în corsete, citând pe Alexandra Teglev, p. 136; *Fall*, p. 239, jurnalul Alexandrei, 23–25 aprilie 1918, despre vizita lui Iakovlev, boala lui Aleksei, „oribila suferință“ de a alege; *ibid.*, p. 245 — Iakovlev către Goloșciokin, 27 aprilie; Sverdlov către Iakovlev, 27 aprilie; *ibid.*, p. 251 — Sverdlov către Iakovlev, 29

aprilie, predați la Ekaterinburg; *ibid.*, p. 255 — interviu cu Iakovlev în *Izvestia*, 16 mai; *ibid.*, p. 278 — arestarea lui Dolgoruki; Rappaport, pp. 364–366: scrisorile Olgăi, Anastasiei și Tatianei către părinți, mai 1918. Fatalismul lui Tatișcev: Botkin, p. 192. Gilliard, indezirabil și liber, trece prin dreptul Casei Ipatiev, *ibid.*, pp. 269–272. Lenin despre Romanovi: V. I. Lenin, *Socineniia*, vol. 20, pp. 166–167, vol. 21, pp. 16–17. Caracterul lui Goloșciokin și Sverdlov: *Fate*, pp. 253–295. Pentru relațiile lui Goloșciokin și Sverdlov cu Stalin în exil, vezi Montefiore, *Young Stalin*, pp. 256–260; Rappaport, *Ekaterinburg*, pp. 128–134; nou regim/giuvaere/nume de cod/Aleksei: pp. 171–183, 191.

[709] Poliția secretă a lui Lenin se numea Ceka, un acronim pentru „Comisia Extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluției și Sabotajului". (*N.a.*)

[710] GARF, 601, 2, 27 — însemnările lui Iakov Iurovski, din 1920 și 1 februarie 1934, plus note nepublicate (cinci în total), incluzând cea mai detaliată notă, din 1922, în APRF, 3, 58, 280, citată în *Fate of the Romanovs*; nota lui Pavel Medvedev, 21–22 februarie 1919, Arhiva Sokolov, Houghton Library, Harvard University, Kilgour Collection, 35, 2, p. 86; și Piotr Voikov, interviu în Gregory Bessedowsky, *Im Dienste Der Sowjets*, Leipzig, 1930. Jurnalul Alexandrei, iunie-iulie 1918, în GARF, 640, 1; *Last Diary of Tsaritsa Alexander* (editori V. Kozlov și V. Khrustalev); ND, aprilie — iunie 1918: GARF, 601, 1, pp. 217–266; *Fall*, pp. 277–285; Iurovski, *ibid.*, p. 285; deciziile de a ucide, revizuirea documentelor înclinând spre o decizie a Sovietului Ural, *ibid.*, pp. 287–294; Lenin și Sovnarkom aprobă transferul familiei la Ekaterinburg, 2 mai 1918; *ibid.*, p. 310 — ofițer de armată, plan de evadare, 19 iunie 1918, și răspuns, 21–23 iunie 1918; viața în Ekaterinburg, mărturia lui Medvedev, *ibid.*, pp. 346–348, ND, 17/30 aprilie — 30 iunie/13 iulie 1918, Ekaterinburg, tensiune între localnici și comisarii noștri, drumul cu mașina la Ipatiev, Dolgoruki nu are voie înăuntru, inamic cu ochi bulbucați, regim de închisoare; *Fate*, pp. 140–142, 146–147: molestarea fetelor în timpul voiajului la Ekaterinburg și trădarea lui Buxhoeveden, sosirea și separarea de Gilliard și Gibbes; simpatiile gardienilor pentru prizonieri și flirtul cu fetele, în special Aleksandr Strekotin. Despre numirea și inspecțiile lui Iuri Iurovski: Piotr Ermakov, pp. 233–245; Goloșciokin, pp. 245–247.

[711] *LP*, pp. 665–666, mărturia ucigașului A. V. Markov; *Fate*, pp. 200–211; *Michael*, pp. 349–364.

[712] Despre Lenin și Goloșciokin la Moscova: *Fall*, pp. 290–345; *Fate*, pp. 282–295. Despre Piotr Voikov, vezi Bessedowsky, pp. 203–205; Rappaport, *Ekaterinburg*, pp. 129–143.

[713] Iurovski era cel care, copil fiind, în 1891 îl văzuse pe țareviciul Nicolae trecând prin Tomsk, la întoarcerea din călătoria sa prin lume. Fiu al unui geamgiu evreu care fusese surghiunit, Iurovski, unul dintre cei zece copii ai familiei, s-a „născut în închisoare". Ceasornicar și fotograf, în timpul războiului a fost infirmier în cadrul armatei. Cândva, îl venerase pe țar. Inteligent și capabil, acum îi detesta pe Romanovi, niște „lipitori". Făcuse pușcărie pentru omor, dar

acum era însurat, avea trei copii și locuia într-un mic apartament cu mama sa văduvă. (*N.a.*)

[714] Știind că era vorba despre o faptă pe care istoria avea să o judece, Lenin și Sverdlov au avut grijă amândoi să nu ordone explicit uciderea în scris, iar Lenin personal a fost protejat, fiind exclus complet din corespondența respectivă. Sverdlov conducea lucrurile magistral. Lenin făcea strategia politică, iar împreună cei doi hotărau totul. Chiar și în timpul războiului civil, Lenin a fost obsedat de ideea de a controla tot, lăsând cât mai puțin posibil în sarcina tovarășilor din teritoriu, or este de neconceput să fi lăsat tocmai o asemenea decizie majoră la latitudinea celor din provincie. Decizia de a ascunde și a mușamaliza aceste ordine a fost deliberată și, aproape cu certitudine, orchestrată de Lenin. După moartea lui Lenin, era absolut obligatoriu ca acest „*pater familias*“ sacru să nu fie întinat prin uciderea unor nevinovați. (*N.a.*)

[715] Pregătirile lui Iurovski: *Fate*, pp. 297–302; *Fall*, pp. 346–364; Rappaport, *Ekaterinburg*, pp. 28–43; despre decizie, la pp. 129–443. Caracterul lui Goloșciokin/Ermakov și alții: *Fate*, pp. 268–280; despre Goloșciokin la Moscova, la pp. 113–115; „A. G. Belodorodov către N. P. Gorbunov“, Sovnarkom, 4 iulie 1918; „Protocol al Prezidiului Comitetului Executiv Central“, 5 iulie 1918; „Protocol Sovnarkom“, 5 iulie 1918, în *LP*, pp. 674–677.

[716] A fost o știre mincinoasă lansată de antisemiți, în special un anumit tip de naționaliști ruși, potrivit căreia asasinarea a fost opera evreilor, o relatare care le convenea perfect bolșevicilor, fiindcă doreau să se asigure că Lenin nu avea să fie blamat. În realitate, plutonul ucigaș, cu excepția lui Iurovski care era evreu, era aproape în totalitate de etnie rusă, deși au existat probabil doi sau trei care erau letoni sau austro-ungari. Sverdlov, Goloșciokin și Iurovski erau într-adevăr evrei prin naștere, deși de un ateism acerb, ceea ce reflectă faptul că minoritățile — evrei, georgieni, poloni, letoni — erau reprezentate disproporționat printre bolșevici. Împart și ei vinovăția cu rușii, care formau majoritatea în Sovietul Ural, în rândul gardienilor de la Casa Ipatiev și în brigada morții. Dar, în ultimă instanță, Lenin este cel care poartă toată responsabilitatea. (*N.a.*)

[717] Cățelușul de apartament, Jemmy, a fost ucis și el cu baioneta, însă Joy, cockerul lui Aleksei, pe care băiatul îl adora, a fugit în timpul omorurilor. S-a întors să-și aștepte stăpânul, a fost adoptat de un gardian, apoi de către un membru al forțelor de intervenție Aliate și dus în Anglia, unde a trăit lângă Castelul Windsor, până la capătul zilelor. (*N.a.*)

[718] ND, 12/26 mai — 30 iunie/13 iulie 1918; ND 27 noiembrie 1894, scris de Alexandra. Aceasta se bazează pe diversele memorii publicate ale lui Iurovski, Medvedev și relatarea completă, nepublicată, a lui Iurovski în AVPRI și, de asemenea, relatarea lui Strekotin, ambele citate în *Fate*; *Fall*, pp. 346–364. În *Fall*, p. 333, vezi scrisoarea lui Goloșciokin către Sverdlov și Lenin, 16 iulie 1918. În *Fate*, pp. 268–280, vezi informații despre letoni și plutonul morții; tot acolo, la pp. 297–331, vezi despre ucidere și îngropare; Jurnalul Alexandrei,

11–16 iulie 1918. Despre sosirea lui Voikov și fetele care erau încă în viață: Bessedowsky, pp. 208–211; Rappaport, *Ekaterinburg*, pp. 184–202; îngroparea, pp. 203–206; câinele, pp. 207, 214. După omoruri, viața lui Golosțiokin, Iurovski etc.: *Fate*, pp. 509–514.

[719] Mulți dintre cei răspunzători de crime au fost devorați de Revoluție. În 1927, Golosțiokin i-a cerut lui Stalin permisiunea ca Iurovski să-și scrie memoriile. „Nicio vorbă despre Romanovi", a replicat Stalin. Golosțiokin a ajuns prim-secretar în Kazahstan, unde a dirijat colectivizarea forțată și înfometarea a milioane de kazahi. Dar Stalin îl ura încă de când se întâlniseră în exil, în Siberia, și a poruncit să fie împușcat în 1941. Beloborodov, care îl susținea pe Trotki, a fost împușcat în 1938. Iurovski a lucrat în domeniul economic, dând interviuri și ținând uneori discursuri despre asasinate; a murit de moarte bună în 1938. Ermakov a ținut conferințe în școli și fabrici, murind în 1952. Ucigașul lui Mișa, Miasnikov, a intrat în opoziție și a plecat în exil, dar în 1945 poliția secretă sovietică l-a adus înapoi în Rusia, unde a fost împușcat. Sverdlov a murit de gripă în martie 1919. Ekaterinburg a fost redenumit Sverdlovsk. Lenin se odihnește la loc de cinste în Mausoleul lui; Sverdlov este înmormântat în Zidul Kremlinului. Voikov a ajuns ambasador sovietic la Varșovia, unde a fost asasinat în 1927. (*N.a.*)

[720] Moartea Ellei și a marelui duce Serghei Mihailovici: *Ella*, pp. 299–307, Beech, vol. 2, pp. 218–219.

[721] În Moscova, scriitorul Maxim Gorki i-a cerut lui Lenin să cruțe viața lui Bimbo, „marele duce, istoricul Nikolai Mihailovici". Lenin a replicat: „Revoluția nu are nevoie de istorici", dar Gorki susține că Lenin a fost de acord să le cruțe viața. Gorki a plecat imediat la gară ca să prindă un tren, până când a văzut titlurile din ziare: „Romanovii împușcați". Dar povestea lui este suspectă. Lenin ar fi putut să-i salveze printr-o telegramă. Știuse probabil că erau deja morți. (*N.a.*)

[722] Doar un singur Romanov a fost tolerat de bolșevici. În februarie 1917, marele duce Nikola, încă prosper în micul lui imperiu din Tașkent, a fost, în mod ironic, singurul Romanov eliberat de Revoluție. Nikola l-a felicitat pe Kerenski. În octombrie 1917, bolșevicii i-au confiscat afacerile, lăsând doar cinematograful, și i-au dat ordin să părăsească țara — dar era prea bolnav. I-a rugat pe bolșevici să o lase pe soția lui să fie directoarea muzeului său din palat, unde aceasta a continuat să lucreze până în anii 1930. În 1918, în timp ce bolșevicii îi executau pe verii lui, acest radical donquijotesc, cercetător științific, constructor prolific, colecționar de artă, impresar cinematografic și romantic priapic a murit de pneumonie la vârsta de șaizeci și șapte de ani, având parte de funeralii oficiale, la care au participat mii de oameni obișnuiți din Tașkent. (*N.a.*)

[723] Îngroparea: *Fate*, pp. 326–331, Rappaport, *Ekaterinburg*, pp. 203–206; James Cockfield, *The White Crow: The Life and Times of the Grand Duke Nicholas Mikhailovich Romanov, 1859–1919*, p. 242; Beech, vol. 1, p. 165, vol. 2, pp. 181–183, 200–202.

[724] Împărăteasa Maria Fiodorovna, cunoscută drept Minnie, născută prințesa Dagmar a Danemarcei, s-a întors la Copenhaga, unde a murit în 1928, la vârsta de optzeci de ani. Nikolașa s-a stabilit în sudul Franței, unde a murit în 1929, urmat de fratele său Piotr în 1931 și de soția Stana în 1935. Milița a apucat să trăiască o nouă eră. Plecând la sora ei regina Elena a Italiei, s-a stabilit în Toscana, până la invazia nazistă din 1943, când a primit azil în Vatican. Când au venit americanii, s-a realăturat reginei Elena, până la sfârșitul monarhiei în 1946, când a plecat cu sora și cumnatul ei, fostul rege Victor Emanuel al III-lea, în Egipt. A murit în 1951. În fine, balerina Matilda Kșesinskaia, amantă a unui țar și a doi mari duci, s-a măritat cu iubitul ei, marele duce Andrei Vladimirovici, al cărui frate Kiril i-a dat titlul de prințesa Romanovski-Krasinski. A fondat o școală de balet, murind în 1971. (*N.a.*)

[725] Ucigașii lui Rasputin s-au bucurat de o notorietate senzațională. Dmitri a fugit la Londra, iar apoi la Paris unde a devenit amantul lui Coco Chanel, înainte de a se însura cu o americancă dintr-o familie bogată, Audrey Emery Kyril. Dmitri a murit în 1932; mai târziu, fiul său prințul Paul Romanovsky-Ilyinsky a ajuns primar la Palm Beach. Felix Iusupov și soția sa Irina, nepoata țarului, au plecat din țară cu două tablouri pictate de Rembrandt și multe bijuterii. Stabilindu-se la Paris, au creat o casă de modă. Memoriile lui Felix au devenit un bestseller internațional, însă acesta a pierdut o mare parte din avere în crahul de pe Wall Street. A murit în 1967. Irina a continuat să trăiască la Paris. „Întotdeauna fuma țigări franțuzești cu un portțigaret lung“, își amintește nepoata ei, prințesa Olga Romanoff, „întotdeauna mirosea frumos a Chanel No. 5, avea un incredibil simț al umorului, o voce profundă și era extrem de elegantă — niciodată fără frumoasele ei perle în urechi și în jurul gâtului!“ (*N.a.*)

[726] Crimeea și după: Hall, pp. 288–352. Pentru fuga lor: Frances Welch, *The Russian Court at Sea: The Last Days of A Great Dynasty: The Romanov's Voyage into Exile*, Londra, 2010. Despre viața de mai târziu a Romanovilor: vezi Arturo Beech, *Grand Dukes* și *The Other Grand Dukes.*

[727] Înmormântarea Ellei: *Ella*, pp. 306–312; Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem: The Biography*, p. 444.

EPILOG

Țari roșii/Țari albi

Când a aflat că tatăl său abdicase, țareviciul Aleksei a întrebat: „Atunci, cine o să conducă Rusia?“ Marx scria că „istoria se repetă, prima oară ca tragedie, a doua oară ca farsă“. O butadă, dar nicidecum adevărată. Istoria nu este niciodată repetată, ci istoria împrumută, fură, reflectă și confiscă trecutul, pentru a plăsmui un hibrid, ceva unic compus din ingredientele trecutului și ale prezentului. Niciun țar nu avea să mai conducă Rusia după 1917, dar cu toate astea fiecare dintre succesorii lui Nicolae al II-lea, care au condus același imperiu, cu multe provocări identice, însă în circumstanțe complet diferite, au copiat, au adaptat și au combinat prestigiul dinastiei Romanov cu spiritul propriei lor epoci.

Lenin pierduse Ucraina, Caucazul și multe alte teritorii la Brest-Litovsk — or fără Ucraina, Rusia ar înceta să mai fie o mare putere. Dar, în cele din urmă, cu perfidie Lenin a reasamblat imperiul dinastiei Romanov, pierzând doar Finlanda, Polonia și Țările Baltice.[728]

În timp ce dejuca planurile rivalilor săi pentru a deveni succesorul lui Lenin[729], Stalin credea în sinea lui că Rusia avea nevoie de un „țar“: în aprilie 1926, reflecta că, deși Partidul conduce, „poporul nu înțelege mare lucru din asta. Timp de veacuri, poporul în Rusia a fost sub cârmuirea unui țar. Poporul rus este țarist…, învățat cu o singură persoană în fruntea țării. Și acum se cuvine să existe o asemenea persoană“. A studiat istoria, oprindu-se cu precădere la Ivan cel Groaznic și Petru cel Mare. „Poporul are nevoie de un țar, pe care să-l poată venera și pentru care să poată trăi și munci“, a spus el în anii 1930. Cu abilitate, și-a cizelat propria imagine pentru a crea un nou model de țar, patern și misterios, industrial și urban, conducător al unei misiuni internaționaliste, dar totodată monarh al rușilor. Când nemții înaintau în 1941, el studia despre evenimentele din 1812 și, în 1942–1943, a reinstaurat gradele militare, fireturile aurii, epoleții și i-a proslăvit pe eroii țariști Kutuzov și Suvorov. Teroarea lui Stalin i-a permis acestuia să efectueze răsturnări totale pe plan politic, ca de pildă pactul său cu Hitler, să supraviețuiască unor dezastre colosale provocate intenționat

și să impună cu forța jertfe uimitoare din partea rușilor. Autoritatea lui personală, brutalitatea ucigașă, propaganda naționalist-marxistă, industrializarea vertiginoasă și economia planificată îi ofereau resurse care ar fi fost inimaginabile pentru Nicolae al II-lea. Stalin a fost un tiran criminal, experiența sovietică — o tragedie distopică pentru ruși, dar cu toate astea el i-a întrecut pe țari, învingând Germania și făcând din Rusia statul conducător al Europei de Est și o superputere nucleară. Întotdeauna, Stalin și-a evaluat realizările prin comparație cu dinastia Romanov. În 1945, când ambasadorul SUA, Averell Harriman, l-a felicitat pentru cucerirea Berlinului, Stalin a ripostat: „Da, dar Aleksandru I a ajuns până la Paris".

În 1991, dezintegrarea Uniunii Sovietice a însemnat totodată destrămarea imperiului Romanovilor, pe care Lenin și Stalin îl menținuseră prin viclenie și forță. Perfidia acelei federații formate din cincisprezece republici a ricoșat până la urmă asupra acestor imperialiști marxiști, fiindcă republicile nu au fost niciodată concepute pentru a deveni independente. Dar Boris Elțin, noul lider al Federației Ruse, s-a folosit de ambițiile republicilor pentru a dejuca planurile președintelui sovietic Mihail Gorbaciov și a dezmembra URSS. Milioane de ruși s-au trezit în noi țări, în timp ce ținuturile slave sacre — Ucraina și Crimeea — erau pierdute pentru Patrie. Occidentul liberal decadent a cutezat să-și împingă influența în noile republici, Ucraina, Georgia, Estonia, chiar până la granițele Rusiei.

Elțin a creat — lăsând deoparte Adunarea Constituantă aleasă prin scrutin din 1918 — ceea ce a fost prima democrație rusă reală, cu o presă liberă și o piață liberă. Asemenea țarilor până la Pavel I, și-a ales propriul succesor, Vladimir Putin, fost colonel KGB devenit politician, pentru a-i proteja familia și moștenirea.

Misiunea imediată a lui Putin a fost să restabilească puterea Rusiei, pe plan intern și extern. În 2000, războiul lui din Cecenia a făcut ca Federația Rusă să rămână intactă. În 2006, un război cu Georgia, una dintre cele mai occidentalizate republici, a reafirmat hegemonia Rusiei asupra Caucazului. În 2014, tentativa Occidentului de a recruta Ucraina în sistemul ei economic l-a determinat pe Putin să lanseze un război oportunist, care i-a dat posibilitatea să susțină un război de secesiune în estul Ucrainei și să anexeze Crimeea, „Templul Măslinilor pentru noi", cum o numea el. Intervenția lui în Siria, în 2015, reia aspirațiile Rusiei în Orientul Mijlociu, de la Ecaterina cea Mare până la Războiul Rece.

Putin și-a denumit ideologia „democrație suverană“, punând accentul în mod limpede asupra suveranității — „putinism“ combinat cu autoritarismul Romanovilor, sfințenie ortodoxă, naționalism rus, capitalism de cumetrie, birocrație sovietică și accesoriile democrației, alegeri și parlamente. Dacă se putea vorbi de o ideologie, aceasta consta în resentimente și dispreț pentru America; nostalgie pentru Uniunea Sovietică și imperiul Romanovilor, însă în esență era un cult al autorității și dreptul de a te îmbogăți în slujba statului. Misiunea slavofilă a națiunii ortodoxe, superioară Occidentului și excepțională prin specificul ei, a înlocuit misiunea internaționalismului marxist. Patriarhul ortodox Kiril l-a numit pe Putin un „miracol al lui Dumnezeu“ pentru Rusia, iar președintele vede în „poporul rus nucleul unui civilizații unice“. Petru cel Mare și Stalin sunt considerați amândoi drept conducători ruși triumfători.[730] Rusia de astăzi este moștenitoarea amândurora, o fuziune de stalinism imperial și autoritarism digital din secolul al XXI-lea, dezavantajată însă de capricii personale, nelegiuiri retrograde, scleroză economică și corupție uriașă, oricât ar fi de drapat totul în mantia modernității. Privind în urmă asupra celor patru veacuri de istorie rusă, este ciudat cum fiecare dintre perioadele de „Vremuri Tulburi“ ale Rusiei — 1610–1613, 1917–1918 și 1991–1999 — s-a încheiat printr-o nouă versiune a vechii autocrații, înlesnită de cutumele și tradițiile etapei anterioare și justificată prin necesitatea urgentă de a restabili ordinea, de a înfăptui modernizări radicale și de a reda Rusiei statutul de mare putere. Putin aplică în actul guvernării convenția socială a dinastiei Romanov: autocrație și drepturi pentru o clică, în schimbul prosperității pe plan intern și al gloriei pe plan extern. Ministrul lui Aleksandru al II-lea, contele Valuev, glumea spunând că „există ceva erotic“ în aventurile întreprinse la frontierele exotice ale imperiului, ceea ce este negreșit valabil în cazul spectaculoaselor isprăvi militare televizate ale Rusiei în Orientul Mijlociu. Dar, așa cum au descoperit țarii de după el, acest joc de noroc depinde de succesele economice. Spre deosebire de ei, totuși, Putin poate recurge în ultimă instanță la armele nucleare.

Prin excepționalismul rus, mândria imperialistă, conservatorismul pe plan intern, guvernarea personală și agresiunile internaționale de succes, Putin seamănă cel mai mult cu țarul Nicolae I, cu politicile sale de Autocrație, Ortodoxie, Naționalitate. În timpul unei domnii de douăzeci și cinci de ani, Nicolae I, de asemenea, a dominat și a dejucat

planurile Occidentului. Doar războiul — înfrângerea în Războiul Crimeii — l-a oprit. Dar Putin se identifică mai ales cu tatăl lui Nicolae al II-lea, țarul Aleksandru al III-lea, care a pus capăt reformelor liberale. Mecanismele secrete ale puterii în jurul unui singur om în Kremlinul secolului al XXI-lea seamănă negreșit cu cele din vremea împăraților Romanov. Fără nicio îndoială, Putin este un conducător oportunist și abil, care a plasat din nou Rusia în centrul treburilor mondiale, neglijând totuși reforma. Însă autocrația îi permite firește să ia decizii rapide, ceea ce este imposibil acum în democrațiile divizate și ezitante din Occident. Prin această atitudine trufașă și-a câștigat admirația celor din Occident, frustrați de slăbiciunea democrației: Donald Trump, care a câștigat alegerile prezidențiale din SUA în 2016, prezentându-se ca un fel de țar american, și-a declarat respectul pentru incontestabilele succese ale lui Putin ca lider mondial și autocrat nemilos. Ambii se mândresc că sunt realiști, dar e posibil ca realitățile puterii să pună la încercare stima lor reciprocă.

Cei din anturajul lui îl numesc pe Putin „țarul“, deși nu marii împărați Romanov îl țin treaz pe Putin noaptea, ci amintirea lui Nicolae al II-lea. Într-o seară, în Palatul Novo-Ogariovo, reședința lui principală în apropiere de Moscova, Putin i-a întrebat pe curtenii săi care erau „cei mai mari trădători“ ai Rusiei. Până ca ei să-i răspundă, a spus el: „Cei mai mari criminali din istoria noastră sunt acei oameni slabi care au aruncat puterea din mână — Nicolae al II-lea și Mihail Gorbaciov —, care au permis ca puterea să fie preluată de niște isterici și nebuni.“ Putin a promis: „Eu nu voi abdica niciodată.“ Dinastia Romanov a dispărut, însă situația dificilă a autocrației ruse se perpetuează.[731]

---

[728] În 1922, Lenin a născocit o structură federală de republici etnice cvasi-independente și egale, în loc să le includă cu forța într-o federație rusă. Genialitatea lui a constat în păstrarea imperiului centralizat și autoritarist al dinastiei Romanov în spatele fațadei unui uniuni benevole a popoarelor socialiste independente. Stalin a conceput detaliile și a creat cincisprezece republici, care au alcătuit Uniunea Sovietică. (*N.a.*)

[729] Când a murit, tovarășii lui au vrut să-l trateze ca pe un țar. „Țarii erau îmbălsămați doar fiindcă erau țari“, a argumentat Felix Dzerjinski, fondatorul poliției secrete sovietice. „Dacă știința poate conserva un trup omenesc pentru multă vreme, atunci de ce nu!?“ Țarii Romanov erau îmbălsămați și așezați maiestuos pe catafalc, dar nu erau expuși ca niște sfinți ortodocși neperisabili.

Stalin, seminaristul, a creat un țar-sfânt hibrid în persoana lui Lenin, care rămâne încă expus în Mausoleul din Piața Roșie. (*N.a.*)

[730] Când Putin a prezentat noile manuale de istorie oficiale, țarii și bolșevicii se contopeau unii în alții: Nicolae I îmbina „modernizarea economiei și metodele autoritariste"; Aleksandru al II-lea a mărit puterea și teritoriul Rusiei; Aleksandru al III-lea a adus o perioadă de „stabilitate conservatoare pe plan politic", în timp ce modernizarea înfăptuită în timpul lui Stalin, „unul dintre cei mai mari conducători sovietici" — Teroarea fiind abia menționată —, se aseamănă cu „reformele lui Petru cel Mare". (*N.a.*)

[731] Despre îmbălsămarea lui Lenin: Dzerjinski, citat în Kotkin, *Stalin*, p. 543; „poporul rus este țarist", Leningrad, aprilie 1926, citat la p. 586; despre crearea URSS, vezi pp. 475–481, 485–486. Stalin către Maria Svanidze despre țar și despre Ivan cel Groaznic dascăl, vezi Simon Sebag Montefioare, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, pp. 182–183; despre un nou imperiu, p. 524; despre povestea bunicului lui Putin, vezi pp. 118 și 300. Vezi și Vladimir Putin, *First Person*, NY, 2000. Despre istorie și Putin: Vladimir Shapentokh, Anna Aruntunyan, *Freedom, Repression and Private Property in Russia*, pp. 51–55, inclusiv citate din patriarhul Kiril despre miracolul lui Dumnezeu. Despre manuale: Alexander Filippov (ed.), *Noveișaia istoriia Rossii 1945–2006*, pp. 87–88. Despre nucleul civilizației ruse: *Nezavisimaia gazeta*, 23 ianuarie 2012, interviu cu V. Putin; Stefan Hedlund, *Russian Path Dependence: A People with a Troubled History*; Stephen Kotkin, „The Resistible Rise of Vladimir Putin. Russia's Nightmare Dressed Like a Daydream", *Foreign Affairs*, martie/aprilie 2015. Această relatare despre stilul personal al lui Putin, inclusiv relatarea despre trădători/oameni slabi ca Nicolae al II-lea, se bazează pe articolul „Președintele", de Ben Judah, în *Newsweek*, 1 august 2014 (inclusiv afirmația lui Putin: „Niciodată nu voi abdica"). Mulțumiri lui Ben Judah care a împărtășit detalii nepublicate despre acest episod. Pentru cea mai bună analiză a ambițiilor imperiale ale lui Putin, vezi Stephen Kotkin, „Russia's Perpetual Geopolitics. Putin Returns to the Historical Pattern", *Foreign Affairs*, mai/iunie 2016. Despre stilul țarist de conducere al lui Putin: Gleb Pavlovsky, „Russian Politics Under Putin. The System Will Outlast the Master", *Foreign Affairs*, mai/iunie 2016.

Bibliografie

Arhive

Arhiva Institutului de Istorie al Academiei Ruse de Științe din Sankt-Petersburg (RAS)

Arhiva Președintelui Federației Ruse (APRF)

Arhivele de Istorie a Războiului ale Federației Ruse (RGVIA)

Arhivele de Istorie ale Federației Ruse (RGIA)

Arhivele de Stat ale Federației Ruse (GARF)

Arhivele de Stat cu Documente Vechi, din Federația Rusă (RGADA)

Columbia University Bakhmeteff Archive (CUBA), New York

Departamentul Manuscriselor din Biblioteca Națională a Rusiei (OR RNB)

Departamentul Manuscriselor din Muzeul de Istorie al Statului (OPI GIM)

Presă

Ab Imperio

American Historical Review

Arhiv kniazia Voronțova (AKV)

Arhiv russkoi istorii

Armenian Review

Cahiers du Monde Russe (*et Soviétique*, înainte de 1994)

Canadian Slavic Studies

Canadian Slavonic Papers

Chteniia v Imperatorskom obșcestve istorii i drevnostei rossiiskih (ChOIDR)

European Royal History Journal

Harvard Ukrainian Studies

Historical Journal

History Today

Istoriceskii vestnik

Journal of the Royal Asiatic Society

Kamer-furierskie jurnalî (KFZ)

Moskovskii jurnal

New York Times

Newsweek

Polnoe sobranie zakonov (PSZ)

Russian Review

Russkaia starina (RS)

Russkii arhiv (RA)

Sbornik imperatorskogo russkogo obșcestva istorii (SIRIO)

Slavonic and East European Review (SEER)

Slovo i Delo

Smena

University of Hawaii at Hilo, HOHONU History

Voenno-istoriceskii jurnal
Vremia
Zapiski otdeleniia Russkoi i Slavianskoi Arheologhii (ZORI)

Articole

Alexander, J. T., „Ivan Shuvalov and Russian Court Politics, 1749–1763“, în A. G. Cross și G. S. Smith (editori), *Literature, Lives and Legality in Catherine's Russia*, Nottingham, 1994

Bazarov, Alexandr, „Svetleișnii kniaz Aleksandr Gorceakov. Iz vospominanii o nem ego duhovnika“, *RA*, 1896, 1, pp. 328–350

Biron, „Obstoiatelstva, prigotovivșie opalu Ernsta-Ioanna Bironna, gerțoga Kurkeandskogo“, *Vremia*, 1861, nr. 10, pp. 552–622

Bogatyrev, S., „Ivan IV, 1533–1584“, în M. Petrie (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. 1: *From Early Rus to 1689*, Cambridge, 2006

Buchnell, J. S., „Miliutin and the Balkan War — Military Reform vs Military Performance“, în B. Eklof, J. Bushnell și L. Zaharova (editori), *Russia»s Great Reforms, 1855–1881*, Bloomington, Ind., 1994, pp. 139–160

Bushkovitch, P., „Princes Cherkasskii or Circassian Murzas: The Kabardians in the Russian Boyar Elite, 1560–1700“, *Cahiers du Monde Russe*, 2004, vol. 45, nr. 1–2, pp. 9–30

Bushkovitch, P., „Șvedskie istociniki o Rossii, 1624–1626“, *Arhiv russkoy istorii*, 2007, nr. 8, pp. 359–381

Christie, I. R., „Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla“, *SEER*, 1972, vol. 50, nr. 119

Christie, I. R., „Samuel Bentham and the Western Colony at Krichev, 1784–1787“, *SEER*, 1970, vol. 48, nr. 111

Conlin, J., „The Strange Case of the Chevalier d'Eon“, *History Today*, 2010, 60, vol. 4, nr. 45

Dubrovnin, N. F. (ed.), „Materialî i chertî k biografii imperatora Nikolaia I i k istorii ego țarstvovaniia“, *SIRIO*, 1896, nr. 98, pp. 10–14

Dvorjițki, A., „1 Marta 1881“, *Istoricheskii vestnik*, 1913, nr. 1

Esipov, G. V., „Jijneopisanie A. D. Menșikova“, *RA*, 1875, nr. 7, 9, 10, 12

Ettinger, Shmuel, *Jewish Emigration in the 19th Century: Migration – Within and from Europe – as a Decisive Factor in Jewish Life*, accesat la www.myjewishlearning.com/article/jewish-emigration-in-the-19th-century/2/

Fedosov, D., „Cock of the East: A Gordon Blade Abroad“, în M. Erickson și L. Erickson (editori), *Russia: War, Peace and Diplomacy: Essays in Honour of John Erickson*, Londra, 2005, pp. 1–10

Franklin, R. R., „Tsar Alexander II and President Abraham Lincoln: Unlikely Bedfellows?“, *University of Hawaii at Hilo, HOHONU History*, 2012, nr. 10, pp. 74–84

Gribbe, A. K., „Graf Aleksei Andreevici Arakceev, 1822–1826“, *RS*, 1875, nr. 12, pp. 84–124

Griffiths, D. M., „The Rise and Fall of the Northern System: Court Politics in the First Half of Catherine's Reign“, *Canadian Slavic Studies*, 1970, vol. 4, nr. 3, pp. 547–569

Harris, C., „Succession Prospects of Grand Duchess Olga Nikolaevna“, *Canadian Slavonic Papers*, 2012, vol. 54, nr. 1–2, pp. 61–84

„Interview with HRH Prince Michael of Kent“, *New York Times*, 18 iulie 1998

Ivanov, O. A., „Zagadka pisem Alekseia Orlova iz Ropși“, *Moskovskii jurnal*, 1995, nr. 9

Judah, B., „The President“, *Newsweek*, 1 august 2014

Keep, J. L. H., „The Regime of Filaret, 1619–1633“, *SEER*, 1959–1969, nr. 38, pp. 334–343

Klier, J., „Krovavîi navet v Russkoi Pravoslavnoi tradiții“, în M. V. Dmitriev (ed.), *Evrei i hristiane v pravoslavnîh obșcestvah Vostocinoi Evropî*, Moscova, 20

Kotkin, Stephen, „Russia's Perpetual Geopolitics. Putin Returns to the Historical Pattern“, *Foreign Affairs*, mai/iunie 2016

Kotkin, Stephen, „The Resistible Rise of Vladimir Putin. Russia's Nightmare Dressed Like a Daydream“, *Foreign Affairs*, mai/aprilie 2015

Lamanski, V. (ed.), „Zapiski otdeleniia Russkoi i Slavianskoi Arheologhii“, 2 vol., Sankt-Petersburg, 1861

LeDonne, John P., „Ruling Families in the Russian Political Order, 1689–1825“, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 1987, nr. 28, pp. 233–322

Librovici, S., „Jenskii krug Petra Velikogo“, *Smena*, 1993, nr. 6, pp. 80–97

Lieven, D. C. B., „Bureaucratic Authoritarianism in Late Imperial Russia: The Personality, Career, and Opinions of P. N. Durnovo“, *Historical Journal*, 1983, vol. 26, nr. 2, pp. 391–402

Lincoln, W. B., „The Ministers of Nicolae I: A Survey of their Backgrounds and Service Careers“, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 1976, nr. 17, pp. 467–483

Lincoln, W. B., „The Ministers of Nicholas I: A Brief Inquiry into their Backgrounds and their Service Careers“, *Russian Review*, 1975, nr. 34, pp. 308–323

Lohr, E., „The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I“, *Russian Review*, 2001, nr. 60, pp. 404–419

Lowenson, L., „The Death of Paul I and the Memoirs of Count Bennigsen“, *SEER*, 1950, nr. 29, pp. 212–232

Markova, O. P., „O proishojdenii tak nazivaiemogo Greceskogo Proiekta“, în H. Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Policy,* Cambridge, 1993, pp. 75–103

Menning, B., „A. I. Chernyshev: A Russian Lycurgus“, *Canadian Slavonic Papers*, 1988, vol. 30, nr. 2, pp. 190–219

Morozova, L. E., „Dveredakții china venceaniia na țarstvo Alekseia Mihailovicea“, în L. E. Morozova, T. B. Kniazevskaia, *Kultura slavian i Rus, 457–471*, Moscova, 1998

Morris, P., „The Russians in Central Asia, 1870–1887“, *SEER*, 1975, nr. 53, pp. 521–538

Packard, L. B., „Russia and the Dual Alliance“, *American Historical Review*, aprilie 1920, vol. 25, nr. 3, pp. 391–410

Pavlovsky, Gleb, „Russian Politics Under Putin. The System Will Outlast the Master“, *Foreign Affairs*, mai/iunie 2016

Persen, William, „The Russian Occupations of Beirut, 1772–1774“, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1955, vol. 42, nr. 3–4, pp. 275–286

Podbolotov, S., „Țar i narod: populiștkii naționalizm imperatora Nikolaia II“, *Ab Imperio*, 2003, nr. 3, pp. 199–233

Rieber, A. F., „Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms“, în B. Eklof, J. Bushnell și L. Zaharova (editori), *Russia's Great Reforms, 1855–1881*, Bloomington, Ind., 1994, pp. 58–84

Ruseva, L., „Oklevetannîi molvoi“, *Smena*, 2007, nr. 2, pp. 96–107

Semevski, M. I., „Grigori Aleksandrovici Potemkin-Tavriceski“, *RS*, 1875, nr. 3, pp. 481–523

Semevski, M. I., „Kamer-freilina Maria D. Hamilton“, *Slovo i Delo*, 1884, pp. 185–1268

Subtelny, O., „Mazepa, Peter I and the Question of Treason“, *Harvard Ukrainian Studies*, 1978, nr. 2, pp. 158–184

Tatișcev, S. S., „Imperator Nikolai I v Londone v 1844 godu“, *Istoriceskii vestnik*, 1886, nr. 23, pp. 602–621

Truvorov, Askalon, „Koronației imperatriței Ekaterinî Vtoroi“, *RS*, 1893, vol. 80, nr. 12

Ustinov, V. I., „Mogucii velikoross“, *Voenno-istoriceskii jurnal*, 1991, nr. 12, pp. 158–179

Vinogradov, V. N., „The Personal Responsibility of Emperor Nicholas I for the Coming of the Crimean War: An Episode in the Diplomatic Struggle in the Eastern Question“, în H. Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy,* Cambridge, 1993, pp. 159–172

Wilson, Penny, *Nubian Guards*, accesat la http://forum.alexanderpalace.org

Zaharova, L. G., „Autocracy and the Reforms of 1861–1874 in Russia“, în B. Eklof, J. Bushnell și L. Zaharova (editori), *Russia's Great Reforms, 1855–1881*, Bloomington, Ind., 1994, pp. 19–38

Lucrări nepublicate

Anderson, Scott P., *The Administrative and Social Reforms of Russia»s Military, 1861–1874: Dmitri Miliutin against the Ensconced Power Elite*, teză de doctorat, 2010

Klebnikov, Paul G., *Agricultural Development in Russia, 1906–1917: Land Reform, Social Agronomy and Cooperation*, ianuarie 1991, LSE, teză de doctorat

Surse primare

Colecții de documente, memorii, colecții occidentale de scrisori și jurnale (unde a fost posibil acestea apar sub numele autorului, nu al editorului.)

1 Marta 1881. Po neizdannim materialam, Petrograd, 1918

Aleksandru I și marea ducesă Ecaterina, *Scenes of Russian Life, Being the Correspondance of Alexander I and his Sister Catherine*, Nicolai Mikhailovici (ed.), Londra, 1917

Aleksandru I, Nicolae I ș.a., *Romanov Relations: The Private Correspondance of Tsars Alexander I, Nicholas I and the Grand Dukes Constantine and Michael*

with their Sister Queen Anna Pavlovna, 1817–1855, S. W. Jackman (ed.), Londra, 1969

Aleksandru al II-lea, *Venceanie s Rossiei: Perepiska velikogo kniazia Aleksandra Nikolaevicea s imperatorom Nikolaem I. 1837*, L. G. Zaharova și L. I. Tiutiunnik (editori), Moscova, 1999

Aleksandru al II-lea/A.I. Bariatinski, *The Politics of Autocracy: Letters of Alexander II to Prince A. I. Bariatinskii, 1857–1864*, A. I. Rieber (ed.), Paris, 1966

Aleksandr Mihailovici, *Once a Grand Duke*, New York, 1932

Aleksandra Fiodorovna, *A Czarina's Story: Being an Account of the Early Married Life of the Emperor Nicholas I of Russia Written by his Wife*, U. Pope-Hennessy (ed.), Londra, 1948

Aleksandra Fiodorovna, *The Last Diary of Tsaritsa Alexandra*, V. Kozlov și V. Khrustalev (editori), New Haven, 1997

Anna, Elizaveta, *Kniga zapisnaia imennim pismam i ukazam imperatriț Annî Ioannovnî i Elizavetî Petrovnî Semionu Andreeviciu Saltîkovu, 1732–1742*, Moscova, 1878

Arhiv kniazia Voronțova, vol. 1–40, Sankt Petersburg, 1870–1895

Aseburg, A. F. von der, *Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1842

Buxhoeveden, baroneasa Sophie, *The Life and Tragedy of Alexandra Feodorovna, Empress of Russia*, Londra, 1928

Bark, Peter, *Memoirs*, CUBA, New York

Bartenev, P. (ed.), *Osmnadțatîi vek*, vol. 2–3, Moscova, 1869

Bassewitz, H-F., „Zapiski grafa Bassevicea, slujașcie k poiasneniiu nekotorîh sobîtii iz vremi țarstvovaniia Petra Velikogo", *RA*, 1865, nr. 3, pp. 93–274

Bergholz, F. W., *Dnevnik*, Moscova, 1902

Beskrovnîi, L. G. (ed.), *M. I. Kutuzov. Sbornik dokumentov*, vol. 4, Moscova, 1954

Bludov, D. N., *Poslednie minutî I koncina v boze pocivșego imperatora, nezabvennogo i vecinoi slavî dostoinogo Nikolaia I*, Sankt Petersburg, 1855

Botkin, G., *The Real Romanovs*, New York, 1931

Botkine, Tatiana, *Au Temps des Tsars*, C. Melnik (ed.), Paris, 1980

Cin postavleniia na țastvo țaria i velikogo kniazia Alekseia Mihailovicea, Sankt-Petersburg, 1882

Collins, S., *The Present State of Russia*, 1671

Corberon, M.-D. B., Chevalier de, *Un diplomate français à la cour de Catherine II 1775–1780, journal intime*, Paris, 1904

Crokatt, J., *The Tryal of Czarewitz, Alexis Petrowitz, who was Condemn'd at Petersbourg, on the 25th of June, 1718, for a Design of Rebellion and Treason*, Londra, 1725

Czartoryski, Adam, *Memoirs of Prince Czartoryski and his Correspondence with Alexander I*, A. Gielgud (ed.), Londra, 1888

Dașkova, E. R., *Memoirs of Princess Dashkov*, Londra, 1958

Delo 1 marta: proțess Jeliabova, Perovskoi i drughih. Pravitelstvennîi otcet, Sankt-Petersburg, 1906

Derjavin, G. R., *Sobranie socinenii*, Sankt-Petersburg, 1864–1872

Dubrovnin, N. F. (ed.), *Materialî i certî k biografii imperatora Nikolaia I i k istorii ţarstvovaniia*, Sankt Petersburg, 1896

Ecaterina cea Mare, *Correspondence of Catherine the Great when Grand Duchess with Sir Charles Hanbury-Williams and Letters from Count Poniatowski*, The Earl of Ilchester și Mrs Langford Brooke (editori), Londra, 1928

Ecaterina a II-a, *The Memoirs of Catherine the Great*, D. Maroger (ed.), Londra, 1955

Ecaterina a II-a, *The Memoirs of Catherine the Great*, M. Cruse și H. Hoogenboom (editori), New York, 2006

Ecaterina a II-a și G. A. Potemkin, *Ekaterina II i G. A. Potemkin, licinaia perepiska 1769–1791*, V. S. Lopatin (ed.), Moscova, 1997

Ecaterina a II-a și G. A. Potemkin, *Perepiska Ekaterina II i G. A. Potemkin v period vtoroi russko-turețkoi voinî (1787–1791): istcinkovedceskiie issledovaniia*, O. I. Yeliseeva (ed.), Moscova, 1997

Ecaterina a II-a, *Socineniia imperatriță Ekaterina II na osnovanii podlinnih rukopsie c obiasnitelnmi primeceaniiamai*, A. N. Pipin (ed.), Sankt-Petersburg, 1901–1907

Ecaterina a II-a/P. V. Zavadovski, „Pisma imp. Ekaterinî II k gr. P. V. Zavadovskomu 1775–1777“, I. A. Barskov (ed.), *Russkii istoriceskii jurnal*, 1918

Elizaveta, *Pisma i zapiski imperatriță Elizavetî Petrovnî, 1741–1761*, Sankt-Petersburg, 1867

Elizaveta/Mavra Șepeleva, „Pisma k gosudarine țesarevne Elizavete Petrovne Mavrî Șepelevoi“, *ChOIDR*, 1864, nr. 2, pp. 66–72

Epancin, N. A., *Na slujbe trioh imperatorov: Vospominaniia*, Moscova, 1996

Evelyn, J., *The Diary of John Evelyn*, Londra, 1906

Favier, Jean-Louis, Zapiski Favie, Vychkov, F. A. (ed.), *Istoriceskii vestnik*, 1887, nr. 29

Fiodorovna, Maria și Pavlovna, Anna, *Chère Annette: Letters from Russia 1820–1828: The Correspondence of the Empress Maria Feodorovna of Russia to her Daughter the Grand Duchess Anna Pavlovna, the Princess of Orange*, S. W. Jackman (ed.), Dover, 1994

Frederiks, M. P., „Iz vospominanii“, în S. Șokarev (ed.), *Nikolai I. Portret na fone imperii*, Moscova, 2001

Gilliard, P., *Thirteen Years at the Russian Court*, New York, 1921

Golovkine, Fyodor, *La cour et le règne de Paul Ier*, S. Bonnet (ed.), Paris, 1905

Golovina, Varvara, *Memoirs of Countess Golovine*, Londra, 1910

Gordon, P., *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries*, Aberdeen, 1659

Harris, James, *Diaries and Correspondence of James Harris, 1st Earl of Malmesbury*, Londra, 1844

Hrapoviţki, A. V., *Dnevnik, 1782–1793*, Moscova, 1874

Iswolsky, Helene, *No Time to Grieve: An Autobiography Journey*, New York, 1986

Iusupov, Felix, *Lost Splendour*, Londra, 1953

Iusupov, Felix, *Rasputin*, New York, 1927

Izvolsky, A. P., *Recollections of Foreign Minister. The Memoirs of Alexander Izvolsky*, S. L. Seeger (ed.), Londra, 1920

Jitomirskaia, S. V. (ed.), Smirnova-Rosset, S. A., *Dnevnik. Vospominaniia*, Moscova, 1989

Jukovski, V. A., *Dnevniki V. A. Jukovskogo*, I. A. Bîcikov (ed.), Sankt-Petersburg, 1901

Jukovski, V. A., „Sobstvennorucinoe cernovoe pismo V. A. Jukovskogo ee Imperatorskomu Vel. Gos. Imp. Marii Fiodorovne“, *SIRIO*, 1881, vol. 30, nr. 39

Junot, L. (ed.), *Memoirs of the Duchess d'Abrantes*, Londra, 1833–1835

Kamer-furierskie jurnalî, 1696–1816, Sankt-Petersburg, 1853–1917

Kleinmichel, contesa Marie, *Memoirs of a Shipwreched World*, 1923

Kokovțov, V. N., *Out of my Past: The Memoirs of Count Kokovtsov*, H. H. Fisher (ed.), Stanford, 1935

Korb, J., *Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Czar Peter the Great*, Count MacDonnell (ed.), Londra, 1963

Korf, M. A., „Materialî i certî k biografii Imperatora Nikolaia I“, în N. F. Dubrovin, *Materialî i certî k biografii Imperatora Nikolaia I i k istorii țarstvovaniia*, Sankt-Petersburg, 1896

Koronaționnie torjestva. Albom sviașcennogo koronovaniia ih imperatorskih velicestv gosudaria imperatora Nikolaia Aleksandrovicea i gosudarîni imperatriți Aleksandrî Fedorovnî, Moscova, 1896

Kuropatkin, A., *Dnevnik ghenerala A. N. Kuropatkina*, Moscova, 2010

Langeron, Alexandre, conte de, *Mémoire sur la mort de Paul I, par le comte de Langeron*, Collection Richelieu, Mémoires et documents, MS 99, Bibliothèque de la Sorbonne, Paris, nepublicat

Langeron, Alexandre, conte de, *Journal de campagnes faites au service de Russie par le comte de Langeron: résumé des campagnes de 1787, 1788, 1789 des Russes contre le Turcs en Bessarabie, en Moldavie et dans le Kouban*, Archives des Affaires Étrangères, Quai d'Orsay, Paris

Lear, F., *The Romance of an American in Russia*, Bruxelles, 1875

Lenin, V. I., *Socineniia*, vol. 20–21, Moscova, 1968–1973

Ligne, prințul C. J. E., *Letters and Reflections of the Austrian Field Marshal*, Philadelphia, 1809

Ligne, prințul C. J. E., *Les Lettres de Catherine II au prince de Ligne, 1780–1796*, Bruxelles/Paris, 1924

Ligne, prințul C. J. E., *Lettres du prince de Ligne à la marquise de Coigny pendant l'année 1787*, Paris, 1886

Ligne, prințul C. J. E., *Lettres et pensées*, Londra, 1808

Ligne, prințul C. J. E., *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaux*, Dresden, 1795–1811

Ligne, prințul C. J. E., *Mémoires et mélanges historiques et littéraires*, Paris, 1927–1929

Liria, ducele de, „Pisma o Rossii v Ispaniiu“, în P. Bartenev (ed.), *Osmnadțatîi vek*, Moscova, 1869

Manstein, C. H. von, *Contemporary Memoirs of Russia from 1727 to 1744*, Londra, 1856

Maria, regina României, *Story of My Life*, Londra, 1934 [*Istoria vieții mele*, vol. 1–3, Editura RAO, București, 2013]

Massa, I., *A Short History of the Beginnings and Origins of These Present Wars in Moscow: Under the Reign of Various Sovereigns Down to the Year 1610*, G. E. Orchard (trad. și ed.), Toronto, 1982

Masson, C. F. P., *Secret Memoirs of the Court of Petersburg*, Londra, 1800

Matveev, A. A., „Zapiski Grafa Andreia Matveeva", în N. Saharov, *Zapiski Russkih Liudei. Sobîtiia vremen Petra Velikogo*, Sankt-Petersburg, 1841

Meșcerski, V. P., *Moi vospominaniia*, Moscova, 2001

Meșcerski, V. P., „Some Russian Imperial Letters to Prince V. P. Meshchersky (1839–1914)", I. Vinogradoff (ed.), *Oxford Slavonic Papers*, 1862, nr. 10, pp. 105–158

Miliutin, Dmitri, *Dnevnik, 1873–1875*, L. G. Zaharova (ed.), Moscova, 2008

Miliutin, Dmitri, *Dnevnik, 1879–1881*, L. G. Zaharova (ed.), Moscova, 2010

Miranda, Francisco de, *Archivo del General Miranda, 1785–1787*, Caracas, 1929

Montefiore, Moses, *Diaries of Sir Moses and Lady Mondefiore*, L. Loewe (ed.), Londra, 1890

Mordvinov, A. A., „Otrivki iz vospominanii", *Russkaia letopis*, 1923, nr. 5

Mordvinov, A. A., *Iz perejitogo: Vospominanii fligel-adiutanta imperatora Nikolaia II*, O. I. Barkoveț (ed.), Moscova, 2014

Mossolov, A. A., *At the Court of the Last Tsar*, Londra, 1935

Münnich, E., *Mémoires sur la Russie de Pierre le Grand à Elisabeth I, 1720–1742*, Paris, 1997

Narishkin-Kurakin, Elizabeth, *Under Three Tsars: The Memoirs of the Lady-in-Waiting Elizabeth Narishkin-Kurakin*, Fillip-Miller (ed.), New York, 1931

Nicolae I, *Letters of Tsar Nicholas and the Empress Marie*, E. J. Bing (ed.), Londra, 1937

Nicolae al II-lea și Alexandra, *A Lifelong Passion: Nicholas and Alexandra: Their Own Story*, A. Maylunas și S. Mironenko (editori), New York, 1997

Nicolae al II-lea și Alexandra, *The Complete Wartime Correspondence of Tsar Nicholas II and the Empress Alexandra: April 1914–March 1917*, J. T. Fuhrman (ed.), Westport, Conn., 1999.

Nikolai II i velikie kniazia, V. I. Nevskii (ed.), Leningrad, 1925

Oberkirch, baroneasa de, *Memoirs of the Baroness d'Oberkirch*, contele de Montbrison (ed.), Londra, 1852

Olearius, Adam, *Travels of Olearius*, Stanford, Calif., 1967

Olga Nikolaevna, „Son Iunosti. Vospominaniia velikoi kniajnî Olgi Nikolaevnî, 1825–1846", în N. Azarova (ed.), *Nikolai I. Muj. Oteț. Imperator*, Moscova, 2000

Olga Aleksandrovna, *25 Chapters of My Life: Memoirs of Grand Duchess Olga Alexandrovna*, Paul Kulikovsky (ed.), New Haven, 2010

Opisanie koronații ee velicestva i samoderjiței vserossiskoi Annî Ioannovnî, Moscova, 1730

Paléologue, Maurice, *An Ambassador's Memoirs*, Londra, 1923–1925

Pavlenko, N. I. (ed.), *Catherine I*, Moscova, 2004

Pavlovna, Maria, *Education of a Princess: A Memoir*, R. Lord (ed.), New York, 1931

Petru cel Mare, *Pisma i Bumagi Imperatora Petra Velikogo*, vol. 1–13, Sankt-Petersburg, 1887–2003

Pisma russkih gosudarei, vol. 1, 4, 5, Moscova, 1848, 1862, 1896

Pobedonoșțev, K. P., *Pisma Pobedonoșțeva k Aleksandr III*, vol. 1, Moscova, 1925

Pole-Carew, R., „Russian Anecdotes in the Antony Archive", CO/R/3/42, nepublicat

Polnoe sobranie zakonov Rossiskoi Imperii, Sankt-Petersburg, 1830–1916

Polnoe sobranie zakonov, vol. 1–46, Sankt-Petersburg, 1830

Polovtsov, A. A., *Dnevnik gosudarstvennogo sekretaria*, Moscova, 2005

Poniatowski, S. A., *Mémoires secrets et inédits*, Leipzig, 1862

Prokopovici, F., *Kratkaia povest o smerti Petra Velikogo*, Sankt-Petersburg, 1831

Purishkevich, V. M., *The Murder of Rasputin*, Ann Arbor, 1985

Richelieu, Armand du Plessis, duce de, „Journal de mon voyage en Allemagne", *SIRIO*, 1886, nr. 54, pp. 111–198

Rodzianko, M. V., *The Reign of Rasputin*, Londra, 1927

Rostopchin, F., „Le dernier jour de la vie de l'impératrice Catherine II et le premier jour du règne de l'empereur Paul", în *Oeuvres inédites du comte Rostoptchine*, Paris, 1894

Sablukov, N. A., „Reminiscences of the Court and Times of the Emperor, Paul I, up to the Period of his Death", *Fraser's Magazine for Town and Country*, 1865, nr. 72, pp. 222–241, 302–327

Samoilov, A. N., „Jizn i denaia Ghenerala Feldmarșala Kniazia Grigoriia Aleksandrovicea Potemkina-Tavriceskogo", *RA*, 1867, nr. 4, 5, 6, 7

Savinkov, B., *Memoirs of a Terrorist*, New York, 1931

Sazonov, S., *Fateful Years, 1909–1916*, Londra, 1928

Sbornik dogovorov i diplomaticeskih dokumentov po delam Dalnego Vostoka 1895–1905, Sankt-Petersburg, 1906

Scherer, J. B., *Anecdotes Intéressantes et Secrets de la Cour de Russie*, Londra, 1792

Serghei Aleksandrovici, *Velikii kniaz Serghei Aleksandrovici Romanov: biograficeskie materialî*, I. V. Plotnikova (ed.), Moscova, 2006–2011

Shavelskii, G. I., *Memoirs of the Last Protopresbyter of the Russian Army and Navy*, New York, 1954

Spiridovici, A., *Les dernières années de la cour de Tzarskoïé-Sélo*, Paris, 1928

Stäehlin, Jacob von, „Zapiski o Petre Tretiem", *ChOIDR*, 1866, nr. 4

Suhomlinov, V. A., *Vospominaniia*, Moscova, 1926

Suvorin, A. S., *Dnevnik A. S. Suvorina*, M. Kricevski (ed.), Moscova/Petrograd, 1923

Suvorov, A. V., *Pisma*, V. S. Lopatin (ed.), Moscova, 1986

Suvorov, A. V., „Pisma i bumagi A. V. Suvorova, G. A. Potemkina, i P. A. Rumianțeva 1787–1789, kinburn oceakovskaia operațiia", *SBVIM*, D. F. Maslovski (ed.), Sankt-Petersburg, 1893

Șestakov, I. V., *Polveka obiknovennoi jizni*, Sankt-Petersburg, 2006

The Memoirs of the Life of Prince Potemkin, comprehending original anecdotes of Catherine II and of the Russian court, translated from German, Londra, 1812 și 1813

Tokmakov, I. (ed.), *Istoriceskoe opicanie vsekh koronații rossiiskih țarei, imperatorov i imperatrițț*, Moscova, 1896

Tolstoi, L. N., „Hadji Murat", în *Great Short Works of Leo Tolstoy*, Londra, 2004

Tolstoia, Aleksandra, *Zapiski freilinî: Pecealnîi epizod iz moei jizni pri dvore*, N. I. Azarova (ed.), Moscova, 1996

Tiutceva, Anna, *Vospominaniia*, L. V. Gladkova (ed.), Moscova, 2004

Valuev, P., *Dnevnik (1877–1884)*, Petrograd, 1919

Valuev, P., *Dnevnik O. A. Valueva, ministra vnutrennikh del (1861–1876)*, Moscova, 1961

Venceanie russkih gosudarei na țarstvo, nacinaia s țaria Mihaila Fedorovicea do imperatora Aleksandra III, Sankt-Petersburg, 1883

Victoria, regina, *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861*, A. C. Benson și Viscount Esher (editori), Londra, 1907

Vigor, Mrs William (Mrs Rondeau), *Letter from a Lady who Resided Some Years in Russia, to her Friend in England*, Londra, 1777

Vîrubova, A., *Memories of the Russian Court*, New York, 1923

Vojidanii koronații. Venceanie russkih samoderjțev. Țerkovnîi obriad koronovaniia i podrobnoe opisanie triokh koronații nineșnego stoletiia, Sankt-Petersburg, 1883

Volkonskaia, Zinaida, *Lives in Letters: Princess Zinadia Volkonskaya and her Correspondence*, B. Arutunova (ed.), Columbus, Ohio, 1994

Voltaire, *Oeuvres complètes de Voltaire: correspondance avec l'impératrice de Russie*, vol. 58, Paris, 1821

Washburn, S., *On the Russian Front in World War I: Memoirs of an American War Correspondent*, New York, 1982

Weber, F. C., *The Present State of Russia*, Londra, 1968

Wiegel (Vigel), F. F., *Zapiski Filipa Filipovici Vigela, Moscow 1873, 1891 and 1928; Vospominaniia F. F. Vigela*, Moscova, 1864–1866 și 1891

Witte, S., *The Memoirs of Count Witte*, New York, 1990

Zaharova, L. G. și Tiutiunnik, L. I. (editori), *Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim kniazem Konstantinom Nikolaevicem. Dnevnik velikogo kniazia Konstantina Nikolaevicea, 1875–1861*, Moscova, 1994

Surse secundare

Alexander, J. T., *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt 1773–1775*, Bloomington, Ind., 1969

Alexander, J. T., *Catherine the Great: Life and Legend*, Londra/New York, 1989

Alexander, J. T., *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773–1775*, Lawrence, Kan., 1973

Almedingen, E. M., *The Emperor Alexander II: A Study*, Londra, 1962

Anisimov, E. V., *Empress Elizabeth: Her Reign and her Eussia, 1741–1761*, Gulf Breeze, Fla., 1995

Anisimov, E. V., *Five Empresses: Court Life in Eighteenth-Century Russia*, New York, 2004

Anisimov, E. V., *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*, New York, 1993

Aragon, L. A. C., marchiz de, *Un Paladin au XVIII siècle. Le Prince Charles de Nassau-Siegen*, Paris, 1893

Ascher, A., *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia*, Stanford, Calif., 2001

Ascher, A., *The Revolution of 1905: Authority Restored*, Stanford, Calif., 1994

Ascher, A., *The Revolution of 1905: Russia in Disarray*, Stanford, Calif., 1994

Asprey, R. B., *Frederick the Great: The Magnificent Enigma*, New York, 1986

Baddeley, J. F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, Londra, 1999

Baron, Salo, *The Jews under Tsars and Soviets*, New York, 1988

Bartlett, Rosamund, *Tolstoy: A Russian Life*, Londra, 2010

Batalden, S. K., *Catherine II's Greek Prelate: Eugenios Voulgaris in Russia, 1771–1806*, New York, 1982

Beales, D., *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*, Cambridge, 1987

Becker, S., *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924*, Londra/New York, 2004

Beech, Arturo, *The Grand Dukes*, East Richmond Heights, Calif., 2013

Beech, Arturo, *The Other Grand Dukes*, East Richmond Heights, Calif., 2013

Beer, Daniel, *The House of the Dead: Siberian Exile Under the Tsars*, Londra, 2016

Beliakova, Z., *The Romanov Legacy: The Palaces of St. Petersburg*, Londra, 1994

Beliakova, Z., *Velikii Kniaz Aleksei Aleksandrovici. Za I protiv*, Sankt-Petersburg, 2004

Bew, John, *Castlereagh: Enlightenment, War and Tyranny*, Londra, 2011

Bibikov, A. A., *Zapiski o jizni i slujbe Aleksandra Ilicea Bibikova*, Sankt-Petersburg, 1817

Binyon, T. J., *Pushkin: A Biography*, Londra, 2002

Blanch, L., *The Sabres of Paradise: Conquest and Vengeance in the Caucasus*, Londra, 2004

Blanning, Tim, *Frederick the Great, King of Prussia*, Londra, 2015

Blanning, Tim, *Joseph II and Enlightened Despotism*, Londra, 1970

Blanning, Tim, *Joseph II: Profiles in Power*, Londra, 1994

Bobroff, R. P., *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*, Londra, 2006

Bogatyrev, Sergei, „Ivan IV (1533–1584)", în M. Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia,* vol. I: *From Early Rus' to 1689*, Cambridge, 2006, pp. 240–263

Bogatyrev, Sergei, *The Sovereign and his Counsellors: Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture, 1350s–1570s*, Helsinki, 2000

Bolotina, N. Y., *Ties of Relationship between Prince G. A. Potemkin and the Family of the Princes Golitsyn*, Conference of Golitsyn Studies, Bolșiie viazemî, Moscova, 1997

Bovîkin, V. I., *Iz istorii vozniknoveniia pervoi mirovoi voinî*, Moscova, 1961

Brickner, A. G., *Imperator Ioann Antonovici i ego rodstvenniki*, Moscova, 1874

Bullough, Olivier, *Let Our Fame Be Great: Journeys amond the Defiant People of the Caucasus*, Londra, 2010

Bushkovitch, P., *A Concise History of Russia*, Cambridge, 2012

Bushkovitch, P., *Peter the Great*, Cambridge, 2002, 2007

Byrnes, R. F., *Pobedonostsev: His Life and Thought*, Bloomington, Ind., 1968

Carter, Miranda, *The Three Emperors*, Londra, 2009

Casey, John, *Afterlives: A Guide to Heaven, Hell and Purgatory*, Oxford, 2010

Castéra, J.-H., *The Life of Catherine II*, *Empress of Russia*, Londra, 1799

Charles-Roux, F., *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, Paris, 1913

Charmley, J., *The Princess and the Politicians: Sex, Intrigue and Diplomacy, 1812–1840*, New York, 2005

Christie, I. R., *The Benthams in Russia*, Oxford/Providence, RI, 1993

Clark, C., *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, New York, 2013

Cockfield, J. H., *White Crow: The Life and Times of the Grand Duke Nicholas Mikhailovich Romanov, 1859–1919*, Westport, Conn., 2002

Connaughton, R., *Rising Sun and Tumbling Bear: Russia's War with Japan*, Londra, 2007

Cook, A., *To Kill Rasputin*, Londra, 2005

Crankshaw, E., *Maria Theresa*, Londra, 1969

Crawford, R. și Crawford, D., *Michael and Natasha: The Life and Love of the Last Tsar of Russia*, Londra/New York, 1997

Cross, A. C., *By the Banks of the Neva: Chapters from the Lives and Careers of the British in Eighteenth-Century Russia*, Cambridge, 1997

Crummey, R. O., *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite, 1613–1689*, Princeton, 1983

Curtiss, M., *A Forgotten Princess: Anna Ivanovna and her Era*, New York, 1974

Daly, Jonathan W., *Autocracy under Siege: Security Police and Opposition in Russia, 1866–1905*, DeKalb, 1998

Daly, Jonathan W., *The Watchful State 1906–1917: Security Police and Opposition in Russia*, DeKalb, 2004

Dixon, S., *Catherine the Great*, Londra, 2010

Dmitriev, M. V. (ed.), *Evrei i hristiane v praviskavnih obșcestvah Vostocinoi Evropî*, Moscova, 2011

Dubrovin, N. F., *Istoriia Krimskoi voinî i oboronî Sevastopolia*, Sankt-Petersburg, 1900

Dubrovin, N. F., *Istoriia voinî i vladicestva russkih na Kavkaze*, Sankt-Petersburg, 1886

Dubrovin, N. F., *Pugachev i ego soobșciniki*, Sankt-Petersburg, 1884

Duffy, C., *Frederick the Great: A Military Life*, Londra, 1985

Duffy, C., *Russia's Military Way to the West: Origins and Nature of Russian Military Power, 1700–1800*, Londra, 1981

Dunning, C. S. L., *Russia's First Civil War*, University Park, Pa., 2001
Diacenko, L. I., *Tavriceski Dvoreț*, Sankt-Petersburg, 1997
Ehrman, J., *The Younger Pitt*, vol. 2: *The Reluctant Transition*, Londra, 1983
Eklof, B., Bushnell, J. and Zaharova, L. (editori), *Russia's Great Reforms, 1855–1881*, Bloomington, Ind., 1994
Englund, P., *The Battle that Shook Europe: Poltava and the Birth of the Russian Empire*, Londra, 2012
Erickson, M. și Erickson, L. (editori), *Russia: War, Peace and Diplomacy: Essays in Honour of John Erickson*, Londra, 2005
Fairweather, M., *Pilgrim Princess: A Life of Zinaida Volkonsky*, Londra, 1999
Figes, O., *Crimea*, Londra, 2010
Figes, O., *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*, Londra, 2002
Figes, O., *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924*, New York, 1996
Florinsky, M. T., *Russia: A History and an Interpretation*, New York, 1967
Fothergill, B., *Sir William Hamilton, Envoy Extraordinary*, Londra, 1969
Frank, J., *Dostoevsky: A Writer in his Time*, Princeton, 2009
Fuhrman, J. T., *Rasputin: The Untold Story*, Hoboken, NJ, 2012
Fuhrman, J. T., *Tsar Alexis: His Reign and his Russia*, DeKalb, Ill., 1981
Fuller, Jr., W. C., *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*, Ithaca, NY, 2006
Fuller, Jr., W. C., *Strategy and Power in Russia*, *1600–1914*, New York, 1992
Gammer, M., *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, Londra, 1994
Geyer, D., *Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860–1914*, New York, 1987
Gleason, J. H., *The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study in the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, Mass., 1950
Golombievski, A. A., *Sotrudniki Petra Velikogo*, Moscova, 1903
Grebelski, P. și Mirvis, A., *Dom Romanovîh*, Sankt-Petersburg, 1992
Green, A., *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero*, Cambridge, Mass., 2010
Grey, I., *Boris Godunov: The Tragic Tsar*, Londra, 1973
Hall, C., *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinska and the Romanovs*, Stroud, 2005
Hall, C., *Little Mother of Russia: A Biography of the Empress Marie Feodorovna, 1847–1928*, Londra, 2006
Hastings, M., *Catastrophe 1914: Europe Goes to War*, New York, 2013
Hatton, R. M., *Charles XII of Sweden*, Londra, 1968
Hedlund, S., *Russian Path Dependence: A People with a Troubled History*, Londra, 2012
Hosking, G., *Russia and the Russians: A History*, Londra, 2001
Hosking, G., *Russia: People and Empire, 1552–1917*, Cambridge, 1997 [*Rusia. Popor și imperiu, 1552–1917*, Editura Polirom, Iași, 2001]
Hosking, G., *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma 1907–1914*, Cambridge, 1973

Hughes, L., *The Romanovs*, New York/Londra, 2008
Hughes, L., *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven, 1998
Hughes, L., *Sophia, Regent of Russia 1654–1704*, New Haven, 1990
Ignatiev, A. V., *Russko-angliiskie otnoșeniia nakanune Oktiabrskoi revoluții (Fevral-oktiabr 1917 g.)*, Moscova, 1966
Jenkins, M., *Arakcheev: Grand Vizier of the Russian Empire*, New York, 1969
Josselson, M. și Josselson, D., *The Commander: A Life of Barclay de Tolly*, Oxford, 1980
Kates, G., *Monsieur d'Eon is a Woman: A Tale of Political Intrigue and Sexual Masquarade*, New York, 1995, 2001
Kelly, L., *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, New York, 2006
Kesselbrenner, G. L., *Svetleișii kniaz*, Moscova, 1998
King, G., *The Court of the Last Tsar: Pomp, Power and Pageantry in the Reign of Nicholas II*, Hoboken, NJ, 2006
King, G., *Livadia in the Reign of Alexander II,* accesat la http://www.kingandwilson.com/AtlantisArticles/LivadiaAII.htm
King, G. și Wilson, P., *The Fate of the Romanovs*, New York, 2005
Korf, M. A., *Braunșveigskoe semeistvo*, Moscova, 1993
Korsakov, D. A., *Voțarenie Imperatriță Annî Ioannovnî*, Kazan, 1880
Kitkin, S., *Stalin*, vol. I: *Paradoxes of Power, 1878–1928*, New York, 2014
Krîlov-Tolstikevici, A. N., *Imperator Aleksander I i imperatrița Elizaveta*, Moscova, 2005
LeDonne, John P., *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825*, Oxford, 1991
LeDonne, John P., *Ruling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism 1762–1796*, Princeton, 1984
LeDonne, John P., *The Russian Empire and the Worls 1700–1917: The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford, 1997
Levin, E., *A Child of Christian Blood: Murder and Conspiracy in Tsarist Russia: The Beilis Blood Libel*, New York, 2014
Lieven, D., *Nicholas II: Emperor of All the Russias*, Londra, 1993
Lieven, D., *Russia against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Peace*, New York, 2010
Lieven, D., *Russia's Rulers under the Old Regime*, New Haven, 1989
Lieven, D., *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia*, Londra, 2015
Lincoln, W. B., *Between Heaven and Hell: The Story of a Thousand Years of Artistic Life in Russia*, New York, 1998
Lincoln, W. B., *The Great reforms: Autocracy, Bureaucracy, and the Politics of Change in Imperial Russia*, DeKalb, Ill., 1990
Lincoln, W. B., *In the Vanguard of Reform: Russia's Enlightened Bureaucrats*, DeKalb, Ill., 1982
Lincoln, W. B., *In War's Dark Shadow: The Russians before the Great War*, New York, 1983

Lincoln, W. B., *Nicholas I: Emperor and Autocrat of All the Russias*, Londra, 1978

Lincoln, W. B., *Nikolai Miliutin: An Enlightened Russia Bureaucrat of the 19th Century*, Newtonville, Mass., 1977

Lincoln, W. B., *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution*, New York, 1986

Lincoln, W. B., *Red Victory: A History of the Russian Civil War*, Londra, 1989

Lincoln, W. B., *The Romanovs: Autocrats of All the Russias*, New York, 1981

Lincoln, W. B., *Sunlight at Midnight: St Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Oxford, 2001

Longford, E., *Wellington: Pillar of State*, Londra, 1975

Longworth, P., *Alexis, Tsar of All the Russias*, Londra, 1984

Longworth, P., *The Art of Victory: The Life and Achievements of Field Marshal Suvorov, 1729–1800*, New York, 1965

Longworth, P., *The Three Empresses: Catherine I, Anne, and Elizabeth of Russia*, Londra, 1972

Lopatin, V. S., *Potemkin i Suvorov*, Moscova, 1992

Liașcenko, L. M., *Aleksandr II*, Moscova, 2002

MacMillan, M., *The War that Ended Peace: The Road to 1914*, New York, 2013 [*Războiul care a pus capăt păcii. Drumul spre 1914*, traducere de Smaranda Câmpeanu, Editura Trei, București, 2015]

McDonald, E. și McDonald, D., *Fanny Lear: Love and Scandal in Tsarist Russia*, Bloomington, Ind., 2011

McGrew, R. E., *Paul I of Russia*, *1754–1801*, Oxford, 1992

McMeekin, S., *July 1914: Countdown to War*, Londra, 2014

McMeekin, S., *The Ottoman Endgame: War, Revolution and the Making of the Modern Middle East*, Londra, 2015

McMeekin, S., *The Russian Origins of the First World War*, Cambridge, Mass., 2011

Madariaga, I. de, *Ivan the Terrible*, New Heaven, 2006

Madariaga, I. de, *Russia in the Age of Catherine the Great*, New Haven, 1981

Martin, R. E., *A Bride for the Tsar: Brideshows and Marriage Politics in Early Modern Russia*, DeKalb, Ill., 2012

Marshall, Alex, *Russian General Staff, 1860–1917*, Londra, 2006

Menning, B., *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861–1914*, Bloomington, Ind., 1992

Merridale, C., *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History*, Londra, 2013

Mikaberidze, Alexander, *The Battle of Borodino: Napoleon vs Kutuzov*, Londra, 2010

Mikaberidze, Alexander, *The Burning of Moscow: Napoleon's Trial by Fire 1812*, Londra, 2014

Mironenko, S., *Straniți tainoi istorii samoderjaviia*, Moscova, 1990

Montefiore, Simon Sebag, *Prince of Princes: The Life of Potemkin* (publicat acum cu titlul *Catherine the Great and Potemkin*), Londra, 2000

Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, Londra, 2004 [*Stalin. Curtea țarului roșu*, traducere de Cătălin Drăcșineanu, Editura

Polirom, Iași, 2014]
Montefiore, Simon Sebag, *Young Stalin*, Londra/New York, 2008 [*Tânărul Stalin*, traducere de Justina Bandol, Editura Polirom, Iași, 2015]
Mosse, W. E., *The Rise and Fall of the Crimean System 1855–1871: The Story of a Peace Settlement*, Londra, 1963
Muir, R., *Wellington: Waterloo and the Fortunes of Peace, 1814–1852*, Londra, 2015
Nikolai Mihailovici, *L'impératrice Elisabeth, épouse d'Alexandre Ier*, vol. 1, Sankt-Petersburg, 1909
Nikolai Mihailovici, *L'Empereur Alexandre Ier*, vol. 1, Sankt-Petersburg, 1912
Nosik, B. M., *Russkie tainî Parija*, Sankt-Petersburg, 1998
Pakula, Hannah, *Last Romantic: A Biography of Queen Marie of Romania*, Londra, 1984 [*Ultima romantică: viața Reginei Maria a României*, traducere Sanda-Ileana Racoviceanu, Editura Lider, București, 2003]
Perrie, Maureen, *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia: the False Tsars of the Time of Troubles*, Cambridge, 2002
Petrușevski, A., *Generalissimus Kniazi Suvorov*, Sankt-Petersburg, 1884
Pflaum, R., *By Influence and Desire: The True Story of Three Extraordinary Women — The Grand Duchess of Courland and her Daughters*, New York, 1984
Pflaum, R., *The Emperor's Talisman: The Life of the Duc de Morny*, New York, 1968
Pleșakov, C., *The Tsar's Last Armada: The Epic Journey to the Battle of Tsushima*, New York, 2008
Plokhy, Sergii, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, New York, 2015
Polievktov, M., *Nikolai I. Biografiia i obzor țarstvovaniia*, Moscova, 1918
Poznansky, Alexander, *Tchaikovsky: The Quest for the Inner Man*, Londra, 1994
Price, M., *Napoleon: The End of Glory*, New York, 2014
Pușkin, A. S., „The Captain's Daughter", în *The Queen of Spades and Other Stories*, Londra, 1958 [*Fata căpitanului*, traducere de Eusebiu Camilar, Editura Cartea Rusă, București, 1949]
Pușkin, A. S., *Complete Prose Fiction*, Stanford, Calif., 1983
Pușkin, A. S., „Istoriia Pugaceva", în *Polnoe sobraniie socinenii*, vol. 12, Moscova/Leningrad, 1937–1949
Pușkin, A. S., *Notes on Russian History of the Eighteenth Century*, Istoriceskiie Zametki, Leningrad, 1984
Radzinsky, E., *Alexander II: The Last Great Tsar*, New York, 2005
Radzinsky, E., *The Last Tsar: The Life and Death of Nicholas II*, New York, 1993 [*Ultimul țar: viața și moartea lui Nicolae al II-lea*, Editura Aquila '93, Oradea, 2004]
Raeff, M., *Michael Speransky, Statesman of Imperial Russia, 1772–1839*, Englewood Hills, NJ, 1957
Raeff, M. (ed.), *Plans for Political Reform in Imperial Russia, 1730–1905*, Englewood Cliffs, NJ, 1966
Ransel, D. L., *The Politics of Catherinian Russia: The Panin Party*, New Haven, 1975

Rappaport, H., *Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs*, Londra, 2008
Rappaport, H., *Four Sisters: The Lost Lives of the Romanov Grand Duchesses*, Londra, 2015
Rayfield, D., *Edge of Empires: A History of Georgia*, Londra, 2012
Rey, M.-P., *Alexander I: The Tsar Who Defeated Napoleon*, DeKalb, Ill., 2012
Rhinelander, A. L. H., *Prince Michael Vorontsov: Viceroy to the Tsar*, Montreal, 1990
Riasanovsky, N. V., *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825–1855*, Berkeley/Los Angeles, 1959
Rich, D. A., *The Tsar's Colonels: Professionalism, Strategy and Subversion in Late Imperial Russia*, Cambridge, Mass., 1998
Ridley, Jane, *Bertie: A Life of Edward VII*, Londra, 2012
Roberts, A., *Napoleon the Great*, New York, 2014
Roberts, Elizabeth, *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro*, Londra, 2007
Robinson, P., *Grand Duke Nikolai Nikolaevich: Supreme Commander of the Russian Army*, DeKalb, Ill., 2014
Röhl, J. C. G., *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900–1941*, Cambridge, 2014
Röhl, J. C. G., *Wilhelm II: The Kaiser's Personal Monarchy, 1888–1900*, Cambridge, 2004
Romanov, B. A., *Ocerki diplomaticeskoi istorii Russko-Iaponskoi voinî 1895–1907*, Moscova/Leningrad, 1955
Rounding, Virginia, *Catherine the Great: Love, Sex and Power*, Londra, 2007
Rounding, Virginia, *Nicky and Alix*, Londra, 2012
Russkii biograficeskii slovar (incluzând biografii despre Varvara Golițîna, vol. 5, 1916; Ekaterina Skavronskaia, vol. 18, 1904; I. A. Hannibal, vol. 4, 1914; P. S. și M. S. Potemkin, vol. 14, 1904), vol. 1–25, Sankt-Petersburg, 1896–1916
Ruud, C. A. și Stepanov, S. A., *Fontanka 16*, Londra, 1999
Sanborn, J. A., *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford, 2014
Service, R., *A History of Modern Russia, from Nicholas II to Putin*, Londra, 1998
Service, R., *A History of Twentieth-Century Russia*, Londra, 1997
Service, R., *The Penguin History of Modern Russia: From Tsarism to the Twenty-first Century*, Londra, 2009
Service, R., *The Russian Revolution, 1900–1927*, Londra, 1999
Șciuțkaia, G. K, *Palatî boiar Romanovîh*, Moscova, 2000
Șilder, N. K., *Imperator Alexandr I. Ego jizn i țarstvovanie*, Sankt-Petersburg, 1897
Șilder, N. K., *Imperator Pavel I*, Sankt-Petersburg, 1901
Smith, Douglas, *Rasputin: Faith, Power and the Twilight of the Romanovs*, Londra 2016
Soloviev, S. V., *History of Russia*, volumele 4–15, DeKalb, Ill., 1989–1991
Steinberg, M. F. și Khrustalëv, V. M., *The Fall of the Romanovs*, New Haven, 1997
Stone, N., *Eastern Front, 1914–1917*, Londra, 1975

Summer, B. H., *Russia and the Balkans, 1870–1880*, Hamden, Conn., 1962

Tarasov, B. N. (ed.), *Nikolai i ego vremia*, Moscova, 2001

Tarle, E. V., *Krîmskaia voina*, Moscova, 2005 [*Războiul Crimeii*, 2 vol., Editura de Stat pentru Literatură Științifică, București, 1952]

Thouvenel, L., *Nicolas I et Napoléon III, préliminaires de la guerre de Crimée, 1852–1854, d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris, 1891

Troyat, H., *Catherine the Great*, Londra, 1977 [*Ecaterina cea Mare: romanul unei împărătese*, trad. de Elisabeta Niculescu și Alexandru Vianu, Editura Humanitas, București, 1992]

Tsamutali, A. S., *Nikolai I*, Moscova, 2007

Ustrialov, Nikolai, *Istoriia Țarstvovaniia Petra Velikogo*, Sankt-Petersburg, 1858

Van der Kiste, J. și Hall, C., *Once a Grand Duchess: Xenis, Sister of Nicholas II*, Londra, 2013

Van der Oye, D. S., *Toward the Rising Sun: Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan*, DeKalb, Ill., 2001

Vasilcikov, A. A., *Semeistvo Razumovskih*, vol. 1, Sankt-Petersburg, 1880

Vernadsky, G., *History of Russia*, New Haven, 1973

Verner, A. M., *The Crisis of Russian Autocracy: Nicholas II and the 1905 Revolution*, Princeton, 1990

Vitale, S., *Pushkin's Button*, New York, 1999

Waliszewski, K., *Autour d'un trône*, Paris, 1894

Warwick, C., *Ella: Princess, Saint and Martyr*, Chichester, 2006

Wcislo, F., *Tales of Imperial Russia: The Life and times of Sergei Witte, 1849–1915*, Oxford, 2011

Welch, Frances, *The Russian Court at Sea*, Londra, 2010

Wheatcroft, A., *The Habsburgs*, Londra, 1995 [*Habsburgii: personificarea unui Imperiu*, Editura Vivaldi, București, 2003]

Wilson, A. N., *Tolstoy*, Londra, 1988

Wilson, A. N., *Victoria: A Life*, Londra, 2015

Wortman, R. S., *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy*, Princeton, 2006, 2013

Yeliseeva, O. I., *G. A. Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great*, prelegere la conferința de la Moscova, 22/23 septembrie 1997, publicată la Moscova, 1997

Zaionchkovsky A. M., *Vostocinaia voina, 1853–1856*, Sankt-Petersburg, 2002

Zaionchkovsky, P. A., *The Russian Autocracy in Crisis, 1878–1882*, Gulf Breeze, Fla., 1979

Zaionchkovsky, P. A., *The Russian Autocracy under Alexander III*, Gulf Breeze, Fla., 1976

Zamoyski, A., *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow*, Londra, 2012

Zamoyski, A., *The Last King of Poland*, Londra, 1992

Zamoyski, Adam, *Phantom Terror: Political Paranoia and the Creation of the Modern State, 1789–1848*, Londra, 2015

Zamoyski, A., *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*, Londra, 2007

Zeepvat, C., *Romanov Autumn: Stories from the Last Century of Imperial Russia*, Stroud, 2000

Zimin, I. V., *Povsednevnaia jizn rossiiskogo imperatorskogo dvora: Dețkii mir imperatorskih rezidenții. Bît monarhiv i ih okrujenie*, Sankt-Petersburg, 2010

Zitser, E. A., *The Transfigured Kingdom: Sacred Parody and Charismatic Authority at the Court of Peter the Great*, Ithaca, 2004

Indice[*732]

A

Abaza, Aleksandr 515
Abaza, Alexandra 490
Abbas Mirza, prinț moștenitor 413
Abdul-Hamid al II-lea, sultan otoman 493, 499
Abdul-Hamid I, sultan otoman 286
Abdul-Medjid, sultan otoman 435, 440
Abhazia 353, 454
Adlerberg, conte Nikolai 436
Adlerberg, conte Sașa 489, 496
Adlerberg, conte Vladimir 400, 405, 426, 450, 471, 478, 503, 510–512, 517
Adlerberg, Julia 386
Adrianopol, Tratatul de la 152
Aehrenthal, baron Alois von 624–625
Afganistan 487, 500, 624
Aharov, general Nikita 305, 307, 311
Ahmet al III-lea, sultan otoman 148
Al Doilea Război Balcanic 646
Alaska 473
Albania 638–639
Albert, prinț de Saxa-Coburg, prinț consort 299, 431–432, 550
Aleksandr Mihailovici, mare duce (Sandro) 507, 515–516, 519–522, 527, 532–533, 544, 547, 552–553, 555–556, 558–559, 561–562, 567, 571–573, 576, 582, 587, 590, 596, 600, 618, 626, 643–644, 648–649, 685–687, 693, 696–698, 709, 711–712, 720, 724, 735
Aleksandra Aleksandrovna, mare ducesă (Lina) 449, 462
Aleksandra Nikolaevna, mare ducesă (Adini) 397, 399, 415, 419, 436–437
Aleksandru I (Aleksandru Pavlovici) 135, 224, 328, 330–332, 335–372, 374–384, 386–394, 401–403, 406–408, 410, 412–413, 415, 417, 477, 511, 572, 588, 740
Aleksandru al II-lea (Aleksandru Nikolaievici) 87, 197, 389, 447, 451–467, 469–470, 472–481, 484, 487–488, 490–495, 497, 499–504, 509, 511–515, 517, 519, 523–524, 533–536, 547, 554, 567–568, 589, 598, 604, 620, 630, 633, 705, 716, 734, 741, 742
Aleksandru al III-lea (Aleksandru Aleksandrovici, Sașa) 522–525, 529, 531–535, 537–541, 543–546, 551, 554, 556–558, 565, 573, 577–578, 584, 601, 604–606, 687, 737, 741–742
Alekseev, amiral Evgheni 589, 592
Alekseev, general Mihail 669–670, 673, 676–679, 687, 700–701, 703–704, 711–712
Aleksei Aleksandrovici, mare duce (Beau) 527, 532–533, 561

Aleksei Alekseievici, țarevici 44, 79, 96
Aleksei I, țar (Tânărul Monah) 75, 77–100
Aleksei Nikolaevici, țarevici 37–41, 594–595, 613, 615, 619, 635–637, 640, 645, 673, 695–696, 699, 704–705, 712–717, 719–722, 726, 729–732, 735–736
Aleksei Petrovici, țarevici 116, 152–153, 156–163
Alexander, prinț de Hessen 506
Alexandra Fiodorovna (născută Alexandra de Hessen și Rin, Alix, Sunny) 527, 530, 545, 549–550, 552–553, 570, 572–578, 580–582, 585–586, 590–592, 594, 598, 602, 605, 610, 612–613, 615–616, 619, 620–621, 624–625, 628–629, 631, 635–636, 643, 649, 651–652, 657, 661, 663–665, 667–668, 670, 672–683, 694, 697, 699–700, 702, 706–707, 712–713, 715, 718–720, 723–724, 733
Alexandra Fiodorovna (născută Charlotte de Prusia, Mouffy) 333, 387–390, 399–400, 411, 415, 417–421, 427–429, 439, 443–447, 462, 467, 484
Alexandra Iosifovna, mare ducesă, prințesă de Saxa-Altenburg (Sanny) 397, 399, 437, 446, 449, 459, 462, 484, 489, 524
Alexandra Petrovna, mare ducesă, prințesă de Oldenburg 397, 399, 450
Alfred, prinț, duce de Edinburgh (mai târziu, duce de Saxa-Coburg-Gotha) 488, 492, 498
Alihanov-Avarski, general Maksud 611
Alley, Stephen 688, 694–695
Anastasia Nikolaevna, mare ducesă 39–40, 580, 645, 712–713, 720–723, 727–730, 732
Anastasia, mare ducesă, prințesă de Muntenegru, Stana (căsătorită cu Gheorghi, duce de Leuchtenberg; apoi cu marele duce Nikolai Nikolaievici) 541, 562, 581, 603, 605, 617, 625, 643, 652, 685, 709, 735
Andrei Vladimirovici, mare duce 556, 735
Andronikov, prinț Mihail 671, 672, 673, 675
Andropov, Iuri 736
Anna Fiodorovna (născută Juliane de Saxa-Coburg-Saalfeld) 299, 304
Anna Ivanovna, împărătească 147–148, 173–174, 187, 192–206
Anna Leopoldovna, regentă (născută Elisabeta de Mecklenburg) 157, 200, 202
Anna Pavlovna, mare ducesă (Annette) 143, 333, 348–349, 387, 397, 399, 402, 407, 415, 418–420, 436, 439, 441, 442, 445
Anna Petrovna, mare ducesă (Annușka) 145, 167, 173, 178, 180–183, 186–187, 191, 215
Anthès, baron Georges d' 424, 425, 426, 440
antisemitism, *vezi* evrei
Anton Ulrich de Brunswick, prinț 200
Apraksin, conte Aleksei 197
Apraksin, conte Stepan 216, 235, 237
Apraksin, Fiodor 134, 146, 150, 163, 174, 182, 184, 195
Apraksina, Marfa, țarină 101, 104
Arakceev, conte Aleksei 304–305, 309–310, 318–319, 323, 325, 336–337, 346, 348–351, 354–358, 364, 369, 373–375, 382–385, 390–392, 402
arbori genealogici 69, 133
Arendt, Nikolai 425, 426

Argamakov, general P. V. 325
Artois, conte d' (mai târziu, regele Carol al X-lea) 381
Arzamas, Societatea 385
August al III-lea, regele Poloniei, elector de Saxonia 255
August al II-lea (cel Puternic), regele Poloniei, elector de Saxonia 126, 131, 139, 200
Austerlitz, Bătălia de la 340, 342, 353, 368
Avacum, conducătorul Vechilor-Credincioși 95, 96, 109
Azev, Evno Fișelevici 585
Azov, asaltul fortăreței 77, 123, 124

B

Badmaev, Piotr 578, 679, 682
Bagration, general prinț Piotr 334, 348, 355–359, 362
Bagration, prințesa Ecaterina (Katia, născută Scavronskaia) 334, 376–380
Bajenov, părintele Iosif 521
Balaclava, Bătălia de la 285
Balașov, general Aleksandr 352, 354–356, 361
Balcani 76, 279, 415, 442, 481, 492, 499, 501, 575, 624–625, 637–639, 646–647, 654
Baletta, Eliza 600
Balfour, Arthur 714
Balk, Matrena 167, 220
Baltagi, Mehmet Pașa, mare vizir 150–151
Balzac, Honoré de 380
Baranov, Nikolai 523–525
Barclay de Tolly, mareșal prinț Mihail 348, 350–351, 353, 355–358, 366, 368, 371, 381
Bariatinski, mareșal prinț Aleksandr 429, 453–454, 456–460, 463–464, 486, 491
Bariatinski, prinț Fiodor 244–245, 249–250, 305–306
Bark, Piotr 652–653
Battenberg, Alexander de, prinț al Bulgariei 501, 540, 590, 598
Beaconsfield, conte de, *vezi* Disraeli, Benjamin
Beethoven, Ludwig van 379
Beilis, Mandel 632, 646
Beketov, Nikita 229
Bekovici-Cerkaski, prinț Aleksandr 159
Beleți, general Stepan 672, 675
Beliaeva, Ovdotia 97
Belîi, Andrei 642
Beloborodov, Aleksandr 725, 728, 732–733
Benckendorff, conte Alexander 386, 388, 404–407, 410–413, 415, 417, 422–424, 426, 431, 436, 439,
Benckendorff, conte Pavel 569, 573, 619, 641, 670, 679, 703, 714–715
Bennigsen, general conte Levin 320–321, 325–327, 329–332, 342, 355, 357
Bering, Vitus 180

Bernadotte, mareșal Jean-Baptiste (mai târziu, Carol al XIV-lea Ioan al Suediei) 351, 358, 367–368, 370
Berry, Charles Ferdinand, duce de 384
Bestujeva, Anna 221
Bestujev-Riumin, conte Aleksei 215, 218
Bestujev-Riumin, Piotr 173
Bethmann, Madame 369, 378
Bezborodko, prinț Aleksandr 273, 278–279, 284, 292, 294, 303–304, 307, 310, 312, 316, 318
Bezobrazov, Aleksandr 582–583, 588–589,
Bezobrazov, general Vladimir 606, 660, 678
Bibikov, Nikolai 325, 327
Biron, Dorothea von, ducesă de Dino, 376
Biron, Ernst, duce de Curlanda 178, 193–196, 198, 200–203, 207–211, 218–219, 221, 231, 240, 256, 305, 334, 671
Biron, Peter, duce de Curlanda 256
Bismarck, prinț Otto von 299, 460, 462, 466–467, 474–475, 480, 481, 493, 498, 499–501, 539–540, 542, 545–546, 612, 647
Blok, Aleksandr 642
Blücher, prinț Gebhard Leberecht von 370
Bobrinski, conte Aleksei 244, 305
Bogrov, Dmitri 630–632
bolșevici 22, 33, 39, 99, 170, 605, 611, 622–623, 641–642, 715–720, 723–726, 729, 734–736, 741
Boris Vladimirovici, mare duce 680
Borodino, Bătălia de la 326, 359–360, 376, 402
Borzdina, Natalia 428
Botkin, doctor Evgheni 618, 620, 631, 636, 679, 715, 719–720, 722, 726, 729–731
Botkin, doctor Serghei 463, 496, 510, 517, 520–521
Botta, marchiz de, ambasador al Austriei 213
Boucher, François 226
Bové, Joseph 383
Branicki, conte Ksawery, mare hatman 279
Braniţka, contesă Aleksandra (născută Engelhardt, Saşenka) 392, 431
Brasova, contesă Natașa (Wulfert) 705
Braunstein, Johann Friedrich 167
Brest-Litovsk, Tratatul de la 719, 739
Breteuil, Louis, baron de 238, 242
Bruce, conte James (Iakov) 170, 174, 183
Bruce, contesa Praskovia (născută Rumianțeva) 252, 256–257, 261, 266, 277
Brühl, conte Heinrich von 254
Brusilov, general Aleksei 677–678, 680, 698, 704
Buchanan, Sir George 694, 697, 712
București, Pacea de la 331, 353
Bulgaria 76, 260, 493–494, 497, 499, 540–541, 638–640, 646

Butașevici-Petrașevski, Mihail 439
Buturlin, general Ivan 112, 120, 182
Buturlin, mareșal conte Aleksandr 189–190, 200, 216, 238
Buturlin, Piotr, prinț-papă (Piotr-Penis) 164, 170
Buturlina, contesă Elisabeta 420
Buxhoeveden, baroneasă Sophie von (Isa) 715

C

Calea Ferată din estul Chinei 808, 813
Calea Ferată Transsiberiană 12–13, 543, 592
Cameron, Charles 261, 275
Campredon, Jean-Jacques 179, 183
Caprivi, general conte Georg Leo von 546
Carol al VI-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman 157, 207
Carol al XII-lea, regele Suediei („Ultimul dintre vikingi“, „Cap-de-Fier“) 127, 129–131, 134–140, 152–154, 169, 219, 355, 356
Carol I de România (Karl von Hohenzollern-Sigmaringen) 86, 88, 494
Carol, principe de România (mai târziu, regele Carol al II-lea) 86, 110
Caroline, prințesă de Brunswick, prințesă de Wales 374
Castelbajac, marchiz de, Barthélemy 440, 441
Castlereagh, Robert Stewart, viconte (mai târziu, marchiz de Londonderry) 369–370, 376, 379–381, 383, 390
Caulaincourt, Armand de, marchiz de, duca di Vicenza 346, 349, 352, 372
Cavalerii de Malta (anterior, Ordinul Cavalerilor Sfântului Ioan de Ierusalim) 314
cazaci 49, 52, 55–60, 62, 66, 77, 89–91, 93, 96, 98, 113, 134–136, 139, 218, 225, 232, 260, 264, 276, 285, 291–292, 317, 321, 331, 358, 364, 368, 370–371, 381, 428, 503, 509, 517–519, 522, 544, 549, 559, 584, 598, 602, 607, 611, 619, 645, 648, 665, 699, 705
Ceaadaev, Piotr 423
Ceaikovski, Piotr Ilici 455, 505, 535, 536, 539, 547, 571, 593
Ceaplinski, Grigori 632
Ceavceavadze, prințesa Anna 442
Cecenia 413, 426, 457, 741
Cehov, Anton 576
Ceka (Comisia Extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluției și Sabotajului) 723, 725
Cerevin, general Piotr 509, 513, 517, 530–531, 534, 536–537, 545, 548, 551, 554
Cerkaski, prinț Aleksei 178, 193–194, 199, 209
Cerkaski, prinț Dmitri 60
Cerkaski, prinț Iakov 84–85,
Cerkaski, prinț Ivan 73–74
Cerkaski, prinț Mihail 184
Cerniaev, general Mihail 486, 492
Cernîșev, general Grigori 168
Cernîșev, mareșal conte Zahar 224, 232, 249, 252, 262, 269–270
Cernîșev, prinț Aleksandr 334, 352, 363, 378, 403, 412, 417, 438

Cernîșevski, Nikolai 232, 464, 472, 475
Charlotte, prințesă de Brunswick-Wolfenbüttel 152–157
Charlotte, prințesă de Wales 373
Chestiunea Orientală 407
Chétardie, Jacques-Joachim de Trotti, marchiz 211, 213, 218, 220, 222–223
Chevalier, Madame 234, 314, 318, 326
China 457, 498, 574, 577–578, 582, 588, 736
Churchill, Winston 431, 633, 662
Ciceagov, amiral Pavel 364
Cioglokova, Maria 228, 231–232
Cislova, Ecaterina 494, 525
Clam-Martinitz, conte Karl 376
Clemenceau, Georges 669
Codrington, amiral sir Edward 414
Collins, Samuel 92, 95
*Comedia lui Artaxerxe*s 99
Compania Ruso-Americană 321, 473
comunism 460, 584
Congresul de la Viena 375–380
Constantin I (Constantin Pavlovici) 401
Coreea 577, 579, 582, 587–588, 592
Coroana Monomahului 17, 65, 108
Costa, Jan da, bufon evreu 169, 197
criza bosniacă 626
Cross, Laetitia 126
Croy, Charles-Eugène, duce de 130
Cruys, amiral Cornelius 153
Curlanda 147, 148, 153, 173, 185, 187, 192–194, 198, 202, 256, 279, 305, 332, 376, 663
Curzon, George, marchiz 588
Custine, Astolphe, marchiz de 421, 431
Czartoryski, prinț Adam 255, 293, 295, 299, 303, 306, 309, 314–315, 317–321, 331–332, 335–337, 339, 341–342, 345, 351, 376, 378
Czetwertynski, prinț Boris 326

D

Dadiani, Niko, prinț Mingrelski 353, 454, 540
Danemarca 129, 224, 242, 244, 317, 466–467, 470, 488, 514, 566, 574, 604
Danilovici, general Grigori 547
Daşkova, prințesă Ecaterina 239, 244, 245, 248
Degaev, Serghei (alias Alexander Pell) 536
Delsal, general Piotr 506
Demidova, Anna 731
Derevenko, Andrei, marinar 714
Derevenko, doctor Vladimir 715, 723
Deulino, Armistițiul de la 71

Devier, Anton (Antonio de Vieira) 151, 164–166, 186
Devlet Ghirai, hanul Crimeii 150
Dibich-Zabalkanski, mareșal conte Hans-Karl 391, 393, 400–403, 413, 415
Diderot, Denis 237, 259, 262
Dimitrijević, colonel Dragutin 651
Dio Cassius 21
Disraeli, Benjamin (mai târziu, conte de Beaconsfield) 487, 492–493, 495–496, 498–500
Djugașvili, Iosif, *vezi* Stalin, Iosif
Djunkovski, general Vladimir 666–667
Dmitri Ivanovici (Dmitri de Uglich), țarevici 45, 47
Dmitri Pavlovici, mare duce 648–649, 688
Dmitrievici, Ivan („Tâlharul-Copil“) 47, 58–59, 65–66
Dmitriev-Mamonov, conte Aleksandr 284
Dogger Bank, incidentul de la 596
Dolgorukaia 74, 191, 204, 461–462, 471, 477, 479, 503, 510, 511, 513, 705
Dolgorukaia, prințesă Aleksandra 461–463
Dolgorukaia, prințesă Ecaterina Alekseievna 189–191, 198, 204
Dolgorukaia, prințesă Ecaterina Mihailovna (Katia, Odalisca, mai târziu prințesa Iurievskaia) 471–473, 478–479, 481–483, 490, 493, 497–511, 513–517, 521, 523–524
Dolgorukaia, prințesă Maria 74–75
Dolgoruki, mareșal prinț Vasili Vladimirovici 140, 150, 155–157, 161–162, 174, 188–192, 204, 218–219
Dolgoruki, prinț Aleksei Lukici 190, 192, 199
Dolgoruki, prinț Iakov 112, 123
Dolgoruki, prinț Iuri 103–104, 106, 503
Dolgoruki, prinț Ivan Alekseievici 187–192, 199, 204
Dolgoruki, prinț Mihail 105
Dolgoruki, prinț Piotr 340–341, 425
Dolgoruki, prinț Vasili (Valia), mareșal al Curții lui Nicolae al II-lea 703, 715, 720–721, 725, 727
Dolgoruki, prinț Vasili Andreevici, ministru în timpul lui Nicolae I 404, 452, 474
Dolgoruki, prinț Vasili Lukici 193–194
Dorjiev, Agvan 578
Dosifei, episcop de Rostov 161
Dostoievski, Fiodor 439, 476, 509, 512, 534–535, 593
Drenteln, general Aleksandr 502, 508
Dreyer, Nadejda von 490, 568
Dubasov, amiral Fiodor 606, 611
Dubrovin, doctor Aleksandr 607–608
Duma (adunare reprezentativă) 604, 609–610, 622, 625–626, 628, 648, 659, 665, 667–669, 672, 674, 680, 681, 683, 688, 698, 700, 703
Duminica Sângeroasă 11, 598
Durand de Distroff, François-Michel 262
Durnovo, Ivan 544, 591

Durnovo, Piotr 562, 604–607, 609, 647
Dvorjițki, colonel Adrian 517–519
Dzerjinski, Felix 739

E

Ecaterina a II-a, împărătească (cea Mare, născută Sophie de Anhalt-Zerbst) 247, 248, 254–300, 305–309, 328
Ecaterina Antonovna, prințesă de Brunswick 224
Ecaterina I, împărătească (născută Marta Scavronskaia) 117, 132–134, 136, 140, 145, 148–162, 164, 166–169, 172–175, 179–186, 203, 328, 513
Ecaterina Ivanovna, țarevnă (ducesă de Mecklenburg, „Ducesa Sălbatică“) 156, 173, 192
Ecaterina Pavlovna, mare ducesă (Catiche) 338, 343–344, 348–354, 356, 357, 361–362, 364–365, 367–368, 371–376, 378, 380–381, 388, 393
Edward al VII-lea, regele Angliei (Berte, prinț de Wales) 580, 596, 624
Efrem, mitropolit 64–65
Elaghin, Ivan 268
Elena Pavlovna (născută prințesă Charlotte de Württemberg, „Intelectuala Familiei“) 389, 445–446, 455, 462
Elisabeta Alekseievna, împărătească (născută prințesă Louise de Baden) 293–297, 304–311, 318–319, 328–330, 337–339, 345, 356, 375–378, 388, 390–392, 408
Elisabeta Fiodorovna, mare ducesă (născută prințesă Elisabeta de Hessen, Ella) 397, 527, 545, 549–550, 553–554, 557, 561, 565, 570, 573, 580, 586–587, 590, 595, 598–599, 685, 689, 694, 709, 724–725, 733, 736–737
Elisabeta Petrovna, împărătească (Venus din Rusia) 167, 185–191, 198–199, 207, 211–213, 217–239, 241
Elțin, Boris, președinte rus 736–737, 740
Emelianov, Ivan 520
Engelhardt, doctor 95
Enghien, Louis de Bourbon-Condé, duce d’ 338
Enver Pașa, Ismail 647, 662
Ermakov, Piotr 727–733
Ermolov, Aleksandr 252, 284
Ermolov, general Aleksei 406, 408, 413
Escorta Sfântă 523, 534, 536
Estonia 129, 740
Eugénie, împărăteasa Franței 462, 479, 484
evrei 24, 33, 89, 107, 151, 203, 219, 229, 260, 283, 298, 342, 387, 431, 434–436, 455, 460, 464, 491, 500, 509, 512, 523, 533–535, 539, 542, 544, 555–556, 578, 583–585, 600, 607–609, 617, 623–625, 629, 632, 663, 665, 671, 675, 716, 729
Expoziția Universală de la Paris 478

F

Fabergé, Peter-Carl 529, 555
facțiunea revoluționară „Iad“ 472
Falșii Dmitri 47, 57

Falsul Simon 98
Faure, Félix 575
Favier, Jean-Louis 230–231
Federația Rusă 49, 741
Ferdinand I, împăratul Austriei 437
Ferdinand I, prinț de Saxa-Coburg-Gotha, țar al Bulgariei (Foxy) 540, 625, 630, 638–640
Filaret, patriarh și suveran (Fiodor Romanov) 38, 55–58, 60–61, 64, 66, 71–77, 88, 90
Finch, Edward 206, 210
Fiodor al III-lea Alekseievici, țar 103, 122, 134
Fiodor al II-lea Borsovici, țar 56
Fiodor I Ivanovici, țar 54
Fiodorit, mitropolit al Riazanului 40, 60, 62
Fiodorov, profesor Serghei Petrovici 704
Fiodorova, Afrosina 155
Flota din Marea Neagră 285
Fock, general Maxim von 410
Fontana, Giovanni 147
Fotie, arhimandrit 391
Fox, Charles James 290
Francisc al II-lea, împăratul Austriei 340
Franz Ferdinand, arhiduce de Austria 624, 651
Franz Joseph I, împăratul Austriei 437, 438, 442, 458, 481, 530, 651, 665
Frederic al II-lea (cel Mare), regele Prusiei 207, 219–223, 234–235, 238–239
Frederic al IV-lea, regele Danemarcei 168
Frederic Wilhelm al III-lea, regele Prusiei 336, 339, 342, 344, 383, 387
Frederiks, baroneasă Maria 421, 429, 648
Frederiks, conte Vladimir 562, 573, 603–604, 610, 631, 637, 658, 690, 698, 703–705, 715
Friedrich Wilhelm 147

G

Gabriel, Alexander 420
Gabriel, arhiepiscop de Novgorod (Piotr Petrovici Pterov-Șapoșnikov) 310
Gagarin, prinț Matvei 172
Gagarin, prinț Pavel 313
Gagarina, prințesă Anna (născută Lopuhina) 313–315, 321, 323, 326
Galloway, Christopher 72
Gapon, Gheorghi Apollonovici 597–598
Gavril Golovkin 133, 136
Gediminas, mare duce întemeietor al Lituaniei 51, 60, 108
Gentz, Friedrich 378
Georg de Oldenburg, prinț 347, 357, 364
George al Greciei, prinț 551–552
George al V-lea, regele Angliei 524, 566, 641, 681, 712, 714

George I, regele Angliei 125, 185
Gheorghe al XII-lea, rege în Khartlia-Kakhetia 321, 442
Gheorghi Aleksandrovici, mare duce (Georgy) 516
Gibbes, Charles Sydney 715–717, 722, 725
Giers, Nikolai de 537, 545–546, 574, 582
Gilliard, Pierre 650, 656, 658, 673, 712, 713, 715–717, 720, 722, 725
Ginzburg, baron Joseph 460
Gladstone, William Ewart 493, 540
Glebov, Aleksandr 216, 240
Glebov, Stepan 162
Glinka, Mihail 61, 473
Godunov, țar Boris 54–56, 86
Gogol, Nikolai Vasilievici 438
Golițîn 60, 74, 104, 108–110, 113–116, 123–124, 129, 171, 182, 184, 187, 189, 192, 193, 197, 204, 260, 280, 358, 359, 366, 368–370, 374, 384, 391, 402–403, 409, 696, 698–701
Golițîn, mareșal prinț Aleksandr 260
Golițîn, mareșal prinț Vasili 104, 108–110, 112–115
Golițîn, Mihail 193, 197
Golițîn, prinț Aleksandr, ministru în timpul lui Aleksandru I 358–359, 366, 368–370, 374, 384, 391, 402–403
Golițîn, prinț Boris 116, 123, 124
Golițîn, prinț Dmitri 182, 184, 189, 192–193, 204
Golițîn, prinț Nikolai, ultimul prim-ministru în timpul lui Nicolae al II-lea 696–697, 700–701
Golițîn, prinț Serghei 280
Golițîn, prinț Vasili 60
Golițîna, prințesă Anastasia 162, 167, 183, 573
Goloșciokin, Filipp 718, 720–721, 723–729, 732, 733
Golovin, mare amiral al flotei conte Fiodor 124–125, 127, 129, 133, 222, 227, 258
Golovina, contesă Varvara 293–296, 299, 305, 311, 313, 315, 317, 321, 330
Golovkin, conte Fiodor 307, 309–311, 314
Golovkin, conte Gavril 117, 133–134, 136, 139, 154, 160, 163, 170, 174, 184, 191, 199, 218, 221
Goltz, conte Wilhelm von der 241, 242, 243, 246
Goncearova, Ecaterina 422
Gorbaciov, Mihail 460, 515, 740, 742
Gorceakov, prinț Aleksandr 452, 473, 478, 486, 492, 500
Gorceakov, prinț Mihail 446, 451, 454, 463, 480
Gordon, Alexander 133
Gordon, general Patrick (Cocoșul de la Răsărit) 109, 112–113, 115, 121, 123–126, 129
Goremîkin, Ivan 609–610, 647, 653, 654, 672, 674
Gorki, Maxim 734
Greig, amiral Samuel 261

Griazanov, general Fiodor 611
Griboiedov, Aleksandr 408, 413, 416
Grigorovici, amiral Ivan 639
Gruşeţkaia, Agafia, ţarină 104
Gucikov, Aleksandr 625–626, 628, 656, 676, 687, 703–706
Gudovici, general Andrei 240, 242, 244, 248, 305
Gurko, general Iosif 495, 497, 503, 508, 533
Gustav al II-lea Adolf, regele Suediei 48, 58, 66
Gustav al IV-lea Adolf, regele Suediei 300
Guvernul Provizoriu 707, 711–712

H

Habalov, general Serghei 698–701
Hager, baron Franz von 376
Halturin, Stepan 505–506
Hamilton, Mary 97, 167, 168, 490
Hamilton-Gordon, George, al IV-lea conte de Aberdeen 415
Hanbury-Williams, sir Charles 233
Hannibal, general Abram Petrovici 136, 158–159, 218, 244, 385
Harriman, Averell 740
Hatisov, Aleksandr 687
Heath, Charles 547
Heeckeren, baron Jakob van 424–426
Hendrikova, contesă Anastasia 715
Herbert, Sidney 442, 662
Hercules, Jim 620, 698, 703, 713
Herzen, Alexander 457
Hindenburg, feldmareşal Paul von 660, 662, 669
Hirsch, baron Maurice von 555
Hitler, Adolf 240, 298, 347, 656, 740
Hitrovo, Bogdan („Favoritul Şoptitor“) 92–93, 96–97, 100, 103, 258
Hlemniţkaia, Valeria 568
Hleşcev, Ivan 723
Hlopov, Gavril 70–71
Hlopova, Maria 70, 73–74
Hmelniţki, hatman Bogdan 89–91, 140
Hoare, sir Samuel 688
Holstein-Beck, prinţ August Friedrich de 240
Holstein-Gottorp, duce de, Karl Friedrich de 173
Home, Daniel Dunglas 462
Hovanski, prinţ Ivan („Flecarul“) 93, 105–109
Hruşciov, Nikita 89
Hvostov, Aleksei („Coada“) 630, 672, 673, 675

I

Iagujinski, conte Pavel 153, 171–172, 221

Iakovlev, Vasili 718–721
Iakovleva, maica Varvara 724
Ianișev, părintele Ion 558–559
Ianușkevici, general Nikolai 653, 655–657, 660, 663, 667
Iașvili, prinț Vladimir Mihailovici 327, 331–332
Iazîkov, Ivan 104, 108
Ibrahim Nebunul, sultan otoman 76
Ignatiev, conte Nikolai Pavlovici 492–493, 499–500, 523, 525, 533–535
Iliodor, preot 636, 651
Imeretia 321, 353
Imperiul Otoman 152, 201, 270, 287, 391, 431, 432, 440, 459, 493, 647, 662, 676
impozit pe sare 84–85, 241, 509
Ioan de Kronstadt 558
Iosif al II-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman 279–280, 282, 285, 287, 289
Ipatiev, Nikolai 37, 39, 59, 721–723, 726, 729, 736–737
Ipsilanti, prinț Alexandru 390
Irakli al II-lea, rege al regatului gruzin Khartlia-Kakhetia 282, 298
Irina Aleksandrovna, mare ducesă 649, 735
Irina Mihailovna, țarevnă 48, 75, 97, 103
Italia 271, 279, 314, 315, 317, 326, 339–340, 390, 466, 467, 490, 540, 608, 624, 638
Iurievskaia, prințesă Ecaterina 502, 524
Iurievskaia, prințesă Ecaterina *vezi* Dolgorukaia, prințesă Ecaterina Mihailovna
Iurievskaia, prințesă Olga 498, 524
Iurievski, prinț Gheorghi (Gogo) 483, 490, 496, 498, 503, 509, 516, 521, 524
Iurovski, Iakov 39, 40–41, 552, 723–737
Iușcinski, Andrei 632
Iușkov, Vasili 114
Iusupov, prinț Felix 615, 633, 648–649, 679, 681, 688–696, 735
Iusupov, prinț Nikolai 280
Iusupova, Irina 690
Iusupova, prințesă Tatiana 280
Iusupova, prințesă Zinaida 635, 649, 687, 689
Ivan al III-lea, țar (Ivan Vasilievici cel Mare) 50
Ivan al IV-lea, țar (Ivan Vasilievici, Ivan cel Groaznic) 40, 50–51, 54–57, 65, 67, 72, 86, 88, 90, 95, 99, 105, 193, 690, 740
Ivan al VI-lea, împărat (Ivan Antonovici) 206, 209, 217, 219–221, 234, 243, 248, 253, 258
Ivan al V-lea, țar (Ivan Alekseievici) 108, 114, 122, 147, 156, 173, 232
Ivan Ivanovici, țarevici 44, 47
Ivanov, general Nikolai 700, 702–703
Ivașka Evreul 103, 121, 140
Izmailov, Artemi 76
Izmailov, Piotr 305
Izvolski, conte Aleksandr 623–625, 638

J

Japonia 552, 574, 577, 579, 587–591, 600, 623
Jeliabov, Andrei 504, 506, 517–518, 524
Jerebțova, Olga 316, 320
Jewell, Marshall 490
Jigant, Nikolai 119, 169
Johanna, prințesă de Anhalt-Zerbst 222, 223
Johnson, Andrew, președinte SUA 473
Johnson, Nicholas 724
Jones, amiral John Paul 286
Jukovskaia, Aleksandra 485
Jukovski, Vasili 385, 387, 418, 424, 426, 428
Junot, Laure, ducesă d'Abrantès 352

K

Kalinovskaia, contesă Olga 428–430
Kapodistrias, conte Ioannis 334, 336, 375–376, 390
Karakozov, Dmitri 472
Karamzin, Nikolai 352, 386, 403, 409
Karl August de Holstein, prinț-episcop de Lübeck 186, 222
Karl Filip, prinț suedez 59
Karl Leopold, duce de Macklenburg-Schwerin 14, 102, 142, 145, 156, 177, 200
Karl, prinț de Nassau-Siegen 286, 289
Katkov, Mihail 476, 512, 539
Kaufman, general Konstantin von 487
Kerenski, Aleksandr 702–703, 706–707, 714–716, 735
Khartlia-Kakhetia 282, 321, 353
Kikin, Aleksandr 154, 156–157, 161–162
Kiril Vladimirovici, mare duce 532, 566, 602, 702
Kiril, patriarh 735, 741
Kiseleff, conte Pavel 433, 456
Kitchener, Horatio Herbert, conte de 662, 664
Kleinmikhel, general Piotr 422, 427, 445
Kobîla, Andrei 51
Kociubei, prinț Victor 135, 318, 335, 382, 385
Koh, căpitan 502, 518
Kokovțov, conte Vladimir 632–634, 637, 639–641, 647
Koliaba, Mitka 581, 629
Komissarov, colonel Mihail 675
Komissarov, Osip 472–473,
Konstantin Konstantinovici, mare duce (K.R.) 553, 565, 568, 570, 576, 578–581, 586, 593–594, 608, 618, 645, 724, 733–734
Konstantin Nikolaievici, mare duce (Kostia) 419–420, 429, 437, 446, 451–456, 459, 461–466, 470, 473, 474, 484–486, 489–490, 505, 507, 517, 522, 524
Korb, Johann-Georg 128
Korff, baron Mihail 343

Kosorotov, doctor Dmitri 694
Krivoșein, Aleksandr 641, 647, 653, 656, 669
Kropotkin, prinț Dmitri 502
Krüdener, baroneasă Amalia 420, 436
Krüdener, baroneasă Juliana 380–382, 387
Krupskaia, Nadejda Konstantinova 707
Kșesinskaia, Matilda 551–552, 556, 735
Kuciuk-Kainargi, Pacea de la 270
Kuliabko, colonel N. N. 630–632
Kulikovski, Nikolai 681
Kurakin, prinț Aleksandr 280, 301, 307, 308, 312–313, 344
Kurakin, prinț Aleksei 301, 307–308, 312–313
Kurakina, prințesă Elena 237
Kurlov, general Pavel 630, 632, 682
Kuropatkin, general Aleksei 578–579, 587–589, 592, 597, 599
Kutaisov, conte Ivan 308–315, 319, 323, 324, 326, 671
Kutuzov-Smolenski, mareșal prinț Mihail 364
Kuzmici, Fiodor 394
Kuznețova, Anna 484

L

La Harpe, Frédéric-César 282, 297, 298, 319, 335, 368, 382
Lamsdorf, general conte M. 387, 537, 546, 582, 588, 601
Langeron, Alexandre conte de 321, 340, 348, 376, 381
Lanskoi, general Aleksandr 250, 277, 279, 283, 352
Law, Andrew Bonar 712
Lazarev, general Ivan 353
Lazovert, doctor Stanislas 688, 691–692
Lear, Fanny (Harriet Blackford) 485–487, 532, 553, 568, 598
LeBlond, Alexandre 165, 167
Lefort, Franz, amiral al flotei 112–113, 119, 121, 123–125, 127–129, 133, 190
Legiunea Cehă 724–725
Lena, mine de aur 642
Lenin, Vladimir Ilici (născut Ulianov) 465, 476, 515, 542, 584, 605–606, 621–622, 641–642, 684, 707, 716–719, 723–729, 733–734, 739–740
Leopold al II-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman 289, 498
Leopold, prinț de Saxa-Coburg (mai târziu, regele Belgiei) 299, 374
Leslie, colonel 76
Lestocq, conte Jean Armand de 169, 211–213, 217, 219–220, 222–223
Levașov, conte Nikolai 490
Leyden, profesor Ernst 557
Libman, Isaac 203
Lieven, prinț Christoph 373
Lieven, prințesă Charlotte 299, 304, 328–329, 411–412, 415
Lieven, prințesă Dorothea 373, 383
Liga Balcanică 638

Liga celor Trei Împărați 481, 539–540
Ligne, Charles-Joseph, prinț de 253, 279, 285, 377, 380
Lihaciov, Mihail 104, 108
Lîkov-Obolenski, prinț Boris 73
Liliefeld, Sophie 221
Liman von Sanders, general Otto 646
Lincoln, Abraham, președinte SUA 461, 468
Liria, James Fitzjames Stuart, duce de 189–190
Litta, conte Giulio 314, 339, 348
Livonia 66, 93, 125, 131, 133, 135, 246, 382
Lloyd George, David 669, 712
Lobanov-Rostovski, prinț Aleksei 574–575, 582
Lobanov-Rostovski, prinț Dmitri 342
Londonderry, Frances, marchiză de 390
Lopuhin, Avraam 162
Lopuhin, colonel Ivan 220,
Lopuhin, prinț Piotr 313, 402, 403
Lopuhina, contesă Natalia 221, 240
Lopuhina, Evdokia, țarină 114–115, 127, 160, 162, 192, 194
Lopuhina, prințesa Anna, *vezi* Gagarina
Loris-Melikov, conte Mihail 497, 503, 508
Löwenhaupt, general Adam 134–135, 137
Löwenwolde, conte Karl Gustav von 193
Löwenwolde, conte Reinhold von 185
Lowicza, prințesă (născută Joanna Grudzińska) 333, 386, 396
Ludendorff, general Erich 660, 662, 669
Ludovic al XVIII-lea, regele Franței 372, 381
Ludovic al XVI-lea, regele Franței 234, 287, 293, 573
Ludovic al XV-lea, regele Franței 158, 186, 201, 234
Ludovic-Filip, regele francezilor 415, 437
Luise, regina Prusiei 350, 387, 393
Lvov, prinț Gheorghi 667, 669, 687, 701, 703, 705–706, 712–713
Lynar, conte Maurice 202, 209–213
Lyon, Jane 387, 434, 581–582

M

Macartney, sir George 253
Macdonald, Jacques 372
Mahmud al II-lea, sultan otoman 390, 408, 414
Makarov, Aleksandr 636
Maklakov, Nikolai 641–642, 648, 663, 667
Maloiaroslaveț, Bătălia de la 363
Mâna Neagră 651
Manciuria 574, 577, 579, 582–583, 587–589, 592–593, 595–596, 598, 736
Mandt, doctor Marin 446–447
Manstein, Hermann von 207–208, 210, 211

Marc Aureliu, împărat roman 440
Marfa, călugăriță (soția lui Filaret, născută Ksenia Șestova) 38, 49, 55, 70–74, 77
Maria Aleksandrovna, împărătească (născută prințesa Maria de Hessen și Rin) 430–431, 438, 446, 451, 456, 462–464, 470, 474–475, 483, 493, 502–503, 505, 507, 509
Maria Aleksandrovna, mare ducesă (fiica lui Aleksandru al II-lea, ulterior ducesă de Edinburgh, apoi Saxa-Coburg-Gotha) 488–489, 514
Maria Fiodorovna, împărătească (născută prințesa Dagmar a Danemarcei, Minnie) 466–470, 474–475, 481, 488, 490, 492, 511, 513–514, 516, 519, 520–523, 530–531, 538, 543, 550–552, 554–555, 557, 565, 567, 577–578, 586, 603, 606, 609, 623, 625, 634–636, 648, 687, 711–712, 719–720, 735
Maria Fiodorovna, împărătească (născută Sophia Dorothea de Württemberg) 274–276, 278, 281–282, 298–299, 303–304, 308, 311–313, 328–330, 345, 347, 364, 401, 415
Maria Nikolaevna, mare ducesă 39–40, 436, 579, 620, 645, 717, 720–723, 727–730, 732, 735, 736
Maria Pavlovna, mare ducesă (născută prințesa Maria de Mecklenburg-Schwerin, Miechen) 542, 554, 556, 602, 680, 696–697, 702, 735
Maria Tereza, împărătească a Sfântului Imperiu Roman, regină a Ungariei 207, 219, 279
Maria, principesă moștenitoare, mai târziu regina României (născută Marie de Edinburgh, Missy) 396, 527, 532–533, 544–545, 547, 562, 571, 576, 591, 602, 629, 643, 649–650, 670, 681, 686–687
Mariam, regina văduvă a Georgiei 353
Marie Louise, împărăteasa Franței 349, 370–372
Markus, doctor 520
Marmont, duce de Ragusa, mareșal Auguste de 371–372
Martov, Iulius (născut Țederbaum) 584, 605, 621
Marx, Karl 584, 739
Masséna, mareșal André, prinț d'Essling 317
Mattarnovi, Georg Johann 165–166
Matveev, Artamon 77, 97
Matveev, Arteem 77, 97, 98, 100, 103, 104, 106, 114, 168
Matveeva, Maria 168
Mazeppa, hatman Ivan 134–135, 139
Megrelia 353, 454
Mehmet Ali, khediv al Egiptului 414, 416, 435
Melissimo, conte 190
Melita de Edinburgh, mare ducesă de Hessen și Rin (mai târziu marea ducesă Kiril, Ducky) 554, 602
Mengden, baroneasă Julie von (Julka) 202, 208, 210, 218, 224, 240
menșevici 605, 622
Menșikov, prinț Aleksandr Danilovici 120–125, 127–140, 147, 149, 153, 155, 157, 161, 163–165, 171–173, 181–188
Menșikov, prinț Aleksandr Sergheievici 414, 441–446, 454
Menșikova, prințesa Daria (născută Arseneva) 132, 139

Menșikova, prințesa Maria 185–188
Merder, general Karl 419
Merenburg, Sophie von 531
Meșcerskaia, prințesa Maria Efimovna 470, 516
Meșcerski, prinț Dmitri 92
Meșcerski, prinț Emmanuel 495–496
Meșcerski, prinț Valdimir (Prințul Sodomei) 512, 537–539, 548, 584, 588, 641, 647
Metternich, prinț Clemens von 365–370, 372–373, 375–380, 382–384, 390, 437
Mezențov, general Nikolai 502
Miasnikov, Gavril 724–725, 733
Miasoedov, colonel Serghei 663
Michael de Kent, prinț 737
Michaud, Alexandre 361, 362
Mihail al II-lea, împărat (Mihail Aleksandrovici, Mișa, Floppy) 640, 697, 699–701, 704–707, 711, 714, 724
Mihail I, țar (Mihail Fiodorovici Romanov) 37–41, 49, 54, 55, 56, 59, 61, 90, 641, 711
Mihail Mihailovici, mare duce (Miche-Miche) 532
Mihail Nikolaievici, mare duce 483, 497, 510, 515, 520, 524
Mihail Pavlovici, mare duce 313, 323, 387, 389, 402–406, 439
Milford Haven, Louis Alexander Mountbatten, primul marchiz de 736
Milford Haven, Victoria (născută prințesa Victoria de Hessen și Rin), marchiză de 736
Milița, mare ducesă, prințesă de Muntenegru 541, 581, 594, 605, 613, 617, 618, 627, 735
Miliukov, Pavel 683, 707, 712
Miliutin, mareșal conte Dmitri 197, 450, 460, 464, 474, 490–494, 496–497, 499–502, 507–508, 513, 515, 518, 521, 524, 571
Miliutin, nebunul 197
Miliutin, Nikolai 450, 456, 464
Miloradovici, general conte Mihail 385, 402–405
Miloslavskaia, Anna, soția lui Boris Morozov 84
Miloslavskaia, Maria, țarină 44, 79, 100, 142, 587
Miloslavski, Ilia 83–84, 87, 90, 93–94, 97, 99–100,
Miloslavski, Ivan (Scorpionul) 103–105, 113, 125, 126
Mingrelski, prinț *vezi* Dadiani (prinț)
Minin, Kuzma 59
Minkina, Anastasia 350, 392
Mirovici, Vasili 258
Mniszech, Marina (Marinka Vrăjitoarea) 56
Mohammed Rahmin al II-lea, han de Hiva 487
Moldova 203, 261, 287, 342, 344, 347, 390, 408, 437–438, 441
Moltke, feldmareșal Helmuth von 491
Mons, Anna 121, 127, 132, 167
Mons, Willem 179, 180, 185, 220

Montefiore, sir Moses 435–436
Mordvinov, Anatoli 693, 695, 700, 706, 711
Morny, Auguste, duce de 453–455
Morozov, Boris 77–79, 83–87, 90
Morozov, Ivan 84, 87
Morozova, Fiodosia 95–96
Mossolov, general Aleksandr 573, 580
Mstislavski, prinț Dmitri 60, 65
Mukden, bătălia de la 599
Münnich, conte Ernst 209
Münnich, mareșal conte Burkhard Christoph von 195–211, 219, 240, 246–248
Muntenegru 270, 492, 501, 541, 625, 638–640, 673
Murad al IV-lea, sultan otoman 76
Muraviev, conte Mihail 465, 577, 582
Muraviev-Amurski, conte Nikolai 457
Muraviev-Vilenski, general Mihail (Călăul) 474, 577
muschetari 76, 81, 86, 105–106, 108, 113, 115, 125, 127–128
Musin-Pușkin, Ivan 96, 119, 134
Mustafa al III-lea, sultan otoman 260

N

Nadir Șah, șahul Persiei 212
Nagaia, Mari 53
Nagornîi, Klementi 714–716, 725–726
Napoleon al III-lea, împăratul francezilor (Louis-Napoleon Bonaparte) 440, 451, 453–455, 458, 462, 467–468, 478, 518, 608
Napoleon I, împăratul francezilor (Napoleon Bonaparte) 212, 219, 314, 317, 321, 332, 336–372, 377, 379–381, 384–385, 410–411, 433, 440, 443, 478
Narîșkin, Dmitri 337
Narîșkin, Emmanuel 353
Narîșkin, Ivan 105–106, 119, 124, 129
Narîșkin, Lev 232, 243, 256
Narîșkina, Maria 337–338, 358, 375–377
Narîșkina, Natalia, țarină 97–98, 100, 103, 105–106, 109, 113, 232
Narîșkina, Sofia 352, 391
Narîșkin-Kurakin, contesă Elisabeta (Zizi) 545, 586, 604, 618, 628, 631, 650, 716
narodnici 491, 501, 584
Natalia Alekseievna, mare ducesă (născută prințesa Wilhelmina de Hessen și Rin) 274
Nazimov, general V. I. 456
Neceaev, Serghei 475–476, 719
Nelidova, Ecaterina 281–282, 297, 308–313, 409, 446
Nelidova, Varvara 421, 521
Nesselrode, conte Karl von 351, 371, 374–376, 390, 403, 407, 414, 438, 452
Ney, Michel, mareșal prinț de Moscova 372

Nicolae al II-lea, împărat (Nikolai Aleksandrovici, Nicky) 37–41, 61, 74, 82, 326, 421, 475, 481, 493, 516, 524, 529, 556, 558–559, 568, 575, 577–585, 587–589, 591–592, 595–596, 598, 603–605, 607, 610–611, 616, 619, 623–626, 630, 632, 638–642, 647, 652–654, 656, 658–659, 669, 705, 739–740, 742
Nicolae I, împărat (Nicolae Pavlovici) 61, 135, 390, 404, 407–420, 422–423, 426–443, 453, 455–457, 460, 465, 474, 477–478, 491, 504, 512, 521, 532, 567–568, 741, 742
Nicolson, sir Harold 623
nihiliști 464, 476, 508
Nikola, regele Muntenegrului 459, 484–487, 489–490, 532, 541, 553, 568, 625, 638–639, 646, 734–735
Nikolai Aleksandrovici, mare duce (Niksa) 459, 463, 465–470, 474–475, 484, 503, 511, 545, 557
Nikolai Konstantinovici, mare duce (Nikola) 459, 484–490, 532, 553, 568, 735
Nikolai Mihailovici, mare duce (Bimbo) 532, 556, 572–573, 627, 681, 687, 695–696, 706, 734
Nikolai Nikolaievici, mare duce (Nizi) 484, 494–496, 498–500, 524, 541, 581
Nikolai, Nikolaievici, mare duce (Nikolașa) 603–608, 611, 615, 617, 625–627, 638–639, 652–670, 676, 687, 704–705, 712, 720, 735
Nikolski, părintele Ksenofont 511
Nikon, patriarh (Nikita Minin) 87–88, 90–93, 95–96
Nikulin, Grigori 727, 729, 731
Nota de la Viena 442
Noua Rusie 96, 276, 278, 292, 381, 386, 412
Novikov, Nikolai 289
Novosilțev, Nikolai 318, 335, 342, 354, 382, 401
Nystadt, Tratatul de la 170

O

Obolenski (Brațe-Lungi), prinț Ivan, 73–74, 553
Obolianinov, Piotr 319, 321, 323–324
octombriști (Partidul „Uniunea din 17 octombrie“) 622
Odoevski, prinț Nikita 82, 86
Ohotnikov, Aleksei 345
Ohrannoe Otdelenie (Ohrana) 536, 583–586, 597, 612, 628, 632, 642, 674–675
Olearius, Adam 82
Olga Aleksandrovna, mare ducesă 529, 530, 540–541, 547, 553, 557–558, 570–571, 619, 681, 712
Olga Fiodorovna, mare ducesă (născută prințesa Cäcilie de Baden) 484, 515, 533
Olga Nikolaievna, mare ducesă, ulterior regină de Württemberg (Ollie) 422, 436–438, 510
opricinici 53–54
Orbeliani, prințesă Sonia 617
Orbeliani, prințesă Varvara 442
Ordîn-Nașciokin, Afanasi 93
Ordinul Cavalerilor Sfântului Ioan de Ierusalim 314

Ordinul Sfântului Andrei 127
Orléans, Philippe, duce d'158
Orlov, conte Fiodor 244, 262
Orlov, general Aleksandr 606, 611, 618, 625
Orlov, hatman Vasili 321
Orlov, Ivan (adjutantul lui Petru cel Mare) 168
Orlov, Mihail 371, 407
Orlov, prinț Aleksei 405, 412, 439, 465
Orlov, prinț Grigori 128, 237–238, 244, 245, 248–270, 275, 281
Orlov, prinț Vladimir (Orlov-cel-Gras) 573, 603, 661, 667, 670
Orlov-Cesmenski, conte Aleksei („Omul-cu-cicatrice") 266, 271, 305, 306
Osman Pașa 495, 497
Osterman, conte Andrei (Oracolul) 170, 174, 184–185, 187–189, 191, 193, 195, 199–201, 205–207, 209, 211–213, 217, 219
otrăvire 52–53, 55, 68, 73, 83, 100, 105, 107, 691–692, 695

P

Pacea Eternă 77
Pahlen, conte Peter von der 316–317, 319–325, 328–329, 331–332, 348
Paisie, patriarh 88
Paléologue, Maurice 626, 652, 700, 713
Paley, prinț Vladimir 733
Palmerston, al III-lea viconte (John Henry Temple) 443, 452, 467
Pământ și Libertate, organizație teroristă 501, 504
Panin 239, 244, 246, 248–249, 253, 256, 258, 264–265, 270, 278–280, 316–317, 321, 332, 459
Panin, conte Nikita 239, 244, 246, 248, 249, 253, 256, 258, 264, 265, 270, 278–280, 316–317
Panin, conte Vladimir 459
Panin, general Piotr 270
parada mireselor 51, 53, 67, 74, 104, 113
Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia 584
Partidul Socialist Revoluționar („eseri") 584, 611, 725
Paskevici, Ivan, mareșal prinț de Varșovia 413–415, 427, 436–438, 441–442
Passek, Piotr 245
Pavel Aleksandrovici, mare duce (Pitz) 464, 514, 523, 587, 678, 681, 694–696, 706, 733–734
Pavel, împărat 233, 239, 243, 246, 253, 256–257, 264–265, 280–282, 286, 297–298, 303–327, 473
Peel, sir Robert 432, 435
Pell, Alexander *vezi* Degaev, Serghei
Petru al III-lea (Piotr Fiodorovici, duce de Holstein, „Drăcușorul Holstein") 239, 242–248, 256, 258, 264, 270, 297, 303, 305–306, 312, 326, 656
Petru al II-lea, împărat (Piotr Alekseievici) 186, 189–191, 195, 199–200, 204
Petru I, împărat (cel Mare) 81–82, 90, 108, 112, 136, 166, 168, 170, 183–187, 189–195, 197–203, 211–213, 219–220, 224, 226, 232, 233, 235, 241, 243–245,

247, 253–256, 261, 278, 280, 285, 298, 313, 323, 335, 346, 390, 419, 420, 429, 434, 441, 513, 537, 587, 618, 621, 658, 678, 690, 740, 741
Petru Petrovici, țarevici (Petrușka) 155, 160–161, 167, 169
Philip, prinț, duce de Edinburgh 530, 590, 736
Philippe, Nizier Anthelme 563, 581–582, 586–589, 594–595, 603, 613, 617, 619, 668, 676
Piotr Nikolaievici, mare duce 541
Piper, conte Carl 137, 138, 140
Pirogov, doctor Nikolai 445
Pistohlkors, Olga (mai târziu, prințesă Paley) 397, 561, 587, 642, 685
pitici 18, 21, 66, 77, 83, 99, 106, 119, 120, 125, 136, 140, 147–148, 158, 165, 196–197, 199, 603
Pitt, William 290
Planul Schlieffen 654, 657
Plehve, Viaceslav 584–585, 588–591, 594–595
Pleșceev, Leonid 84, 85
Pobedonoșțev, Constantin (Torquemada) 466, 492, 508–509, 512–513, 516, 522–524, 534–535, 539, 547–548, 589, 627
Poincaré, Raymond 647, 651–652
Pojarski, prinț Dmitri 58–59, 62, 64, 66, 68
Polovțov, Aleksandr 533–534
Poniatowski, Stanisław, ulterior Stanisław Augustus, regele Poloniei 233, 234, 236–237, 255–256, 331
Potapov, general Aleksandr 491
Potemkin-Tavriceski, prinț Grigori 245–249, 253, 257–259, 262–293, 303, 305–306, 314, 339, 348, 358, 376, 383, 392, 412, 431, 534, 600, 610
Pozzo di Borgo, conte Carlo 376
Pragmatica Sancțiune 207
Primul Război Balcanic 639, 646
Primul Război Mondial 359, 445, 575, 601, 659
Princip, Gavrilo 651
proiectul grecesc 278, 282
Prokopovici, arhiepiscop Feofan 170, 181, 183, 194
Protocoalele Înțelepților Sionului 608, 716
Protopopov, Aleksandr 681–684, 690, 691, 693, 696, 699–700
Prut, Tratatul de la 201
Pugaciov, Emelian 264–265, 269–271, 289, 423
Purișkevici, Vladimir 607, 688, 691–694
Pușkin, Aleksandr Sergheievici 96, 119, 134, 136, 218, 307, 332, 336, 385, 386, 390, 408, 412–413, 416–417, 421, 422–426, 440, 452, 524, 532, 534
Pușkina, Natalia (născută Goncearova) 422
Putiatin, prinț Pavel 701
Putiatina, prințesă Olga 701–702, 707
Putin, Spiridon 684
Putin, Vladimir 149, 438, 740–742

R

Racikovski, Piotr 586, 608
Radișcev, Aleksandr 289, 305
Răscoala Boxerilor 579
Răscoala Cuprului 95
Rasputin, Grigori Efimovici 280, 394, 541, 603, 607, 612–617, 618–621, 627–631, 634–637, 641, 651–652, 654, 657, 660–684, 687–697, 700, 703, 713–714, 716, 732, 735
Rastrelli, Bartolomeo 226, 244
Rastrelli, Carlo 167, 195, 226
Rayner, Oswald 688, 692–695
Războaiele Napoleoniene 385, 410, 430
Războiul Burilor 580, 625
Războiul de Independență al SUA 278
Războiul de Șapte Ani 234
Războiul din Cecenia 741
Războiul din Crimeea 442–445, 451
Războiul Franco-Prusac 480
Războiul pentru Succesiunea la Tronul Poloniei 200
Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei 131
Războiul Ruso-Japonez 590–601
Războiul Ruso-Turc 493–499
Razin, Stenka 98
Razumovski, conte Aleksei 200, 218, 225–229, 243–244
Razumovski, hatman, mareșal conte Kiril 225–226, 232, 239, 243, 246, 248, 276
Razumovski, prinț Andrei Kirilovici 274, 376, 379
Rediger, general Alexander 611, 625
Reglementările Temporare 534
Reglementările temporare cu privire la evrei 435, 534
Rehnskiöld, feldmareșal Carl Gustav 137–140
Rennenkampf, general Pavel Karlovici 659–660
Repnin, mareșal prinț Nikita 182
Represaliile Poporului 476
Represaliile Poporului, organizație 476
Republica celor Șapte Insule 336
retrograzi 455–456, 459, 464, 491
revolta decembriștilor 410
Revoluția Franceză 293, 297, 306, 433, 725
Riabov, Vasili 733, 734
Ribas, amiral José 316
Richelieu, duce de (Armand du Plessis) 72, 381, 383
Richter, comandant Otto Ottavici 606
Richter, general Otto 537–538, 573
Rimski-Korsakov, maiorul Ivan (Regele Epirului) 277
Rîsakov, Nikolai 518–519

Rjevskaia, prințesă Avdotia (mai târziu, Cernîșeva) 168
Rjevskaia, prințesă Daria, arhistareță 164, 167
Rodzianko, Mihail 634–635, 641, 648, 656, 662, 669, 681, 697, 700–704, 706–707
Rogerson, doctor John 283, 303–304
Rojdestvenski, amiral Zinovi 596, 600
Romanoff, prințesă Olga 649, 735
Romanov, Fiodor (Koșka, Pisică) 51
Romanov, Fiodor *vezi* Filaret
Romanov, Ivan Nikitici 58, 60, 64–65, 74
Romanov, Nikita Ivanovici 78, 81, 85–86
Romanovski, Eugene, duce de Leuchtenberg 533
Romanovski, Gheorghi, duce de Leuchtenberg 541
Romanovski, Serghei, duce de Leuchtenberg 496
Romanovsky-Ilyinsky, prinț Paul 735
Romodanovski, prinț Fiodor 111, 119–128, 164
Romodanovski, prinț Grigori 94
Romodanovski, prinț Iuri 92
Romodanovski, prinț Ivan 164, 170
Rondeau, Jane 196, 200, 202–203
Roosevelt, Theodore, președinte SUA 240, 600, 633
Rostopcin, conte Fiodro 281, 292, 294, 295, 297, 299, 303–306, 312, 316–317, 319, 321, 323, 352, 354, 359–361, 375
Rostovțev, general Iakov 403, 457, 458
Rubenstein, Dmitri (Mitka) 661, 665
Rubinstein, 505
Rubinstein, Anton 455
Rubinstein, Nikolai 455, 505
Rumiantțev, conte Nikolai 346, 375
Rumiantțev, general conte Aleksandr 160, 168
Rumiantțev-Zadunaiski, mareșal conte Piotr 261–263, 270–272
Rurik, prinț de Kiev 50–51
Ruzski, general Nikolai 702–705

S

Sablin, căpitan N. P. 618
Sablukov, colonel Nikolai 281, 306–307, 309, 311, 314, 317, 321, 324, 327, 330
Șafirov, baron Piotr 151, 152, 161, 165, 172, 192
Sagan, Wilhelmina (născută Biron), ducesă de 334, 367–368, 375, 377, 379–380
Șaklovitîi, Fiodor 113–115
Saldern, baron Caspar von 265
Salisbury, al III-lea marchiz de (Robert Gascoyne-Cecil) 487, 575
Saltîkov, general Piotr 238
Saltîkov, general Semion 188, 197–198
Saltîkov, mareșal prinț Nikolai 282, 288, 293–294, 365
Saltîkov, Mihail 70

Saltîkov, Serghei 232–233
Saltîkova, Daria 259
Saltîkova, Praskovia, țarină 104, 113, 123, 232, 294
Samarin, Iuri 434
Samsonov, general Aleksandr Vasilievici 660
San Stefano, Tratatul de la 499, 501
Sanchez, doctor Antonio 203, 222, 229
Sanderson, colonel 76
Sapieha, prinț Piotr 186
Savary, duc de Rovigo, general René 340, 346
Savinov, duhovnic 100
Sazonov, Serghei 627, 638–640, 649, 651–659, 664, 676, 680
Scale, John 688, 694
Scavronskaia, contesă Ecaterina (născută Engelhardt, Katinka, Pisoiaș, Îngeraș, Venus) 132, 314, 339, 348
Scavronski, conte Pavel 183, 218, 279
Schratt, Katharina 529
Schulenberg, conte Karl 380
Schuyler, Eugene 490
Schwartz, Madame 217, 378
Schwarzenberg, feldmareșal prinț Karl von 367–368, 370–372, 380
Schwerin, conte Kurt von 157, 237–238
Sedan, Bătălia de la 480
Sednev, Lenka 729
Sefer-Bei *vezi* Șervașidze, Gheorghi
Ségur, Louis Philippe, conte de 285
Selim al III-lea, sultan otoman 287
Seneca 17
Serafim de Sarov 589
Serbia 492–493, 501, 541, 624–625, 638–640, 646–647, 651–652, 654, 659
Serghei Aleksandrovici, mare duce („Ghega“) 492, 514, 523, 531, 543, 544, 549, 552–553, 566, 568, 570, 571, 598
Serghei Mihailovici, mare duce 556, 665, 724, 733–733
Seward, William 473
Shakespeare, William 439, 576
Sherwood, John 391–392
Sigismund al III-lea, regele Poloniei 49, 58, 75
Simon Alekseievici, țarevici 96
Sinodul Marilor Cheflii Pehlivani și Fistichii 117, 122, 153, 173
Sipiaghin, Dmitri 583–584, 587
Skariatin, căpitan Iakov 327, 331–332
Skobelev, general Mihail Dmitrievici 495–496, 515, 533
Skobeleva, Zina, ducesă de Beauharnais, soția lui Eugene, duce de Leuchtenberg 533
Skorohodov, Ivan 723–724
Sobieski, Jan, regele Poloniei 109

Societatea Patriotică Secretă Polonă 392
Sofia Alekseievna, regentă 98, 105–115
Sofia Petrovskaia, 504, 516–517, 523
Sofia, electoare de Hanovra 125
Sokolov, Nikolai 736
Solomon al II-lea, regele Imeretiei 321
Sovietul (Regional) din Ural 718, 720, 723–725, 727, 729–730, 733
Sovietul Comisarilor Poporului, *vezi* Sovnarkom
Sovnarkom (Sovietul Comisarilor Poporului) 718–719, 734
Speranski, conte Mihail 346–347, 349–352, 354, 383, 403, 406, 410, 418–419, 433
Spiridovici, general Aleksandr 608, 610, 611, 630, 633, 645–646
Staël, Madame de 19
Stalin, Iosif (născut Djugașvili) 61, 89, 99, 149, 170, 184, 190, 298, 316, 347, 358, 377, 438, 484, 584, 611, 612, 622–623, 633, 642, 656, 669, 684, 733, 739–741
Stamfordham, Arthur Bigge, baron 712, 714
Stana, mare ducesă *vezi* Anastasia
Stendhal (Marie-Henri Beyle) 365, 380
Steuben, căpitan 242
Stoeckl, baron von 473
Stolbovo, Pacea de la 66
Stolîpin, Piotr 609–613, 616–617, 621–634, 641, 658, 682, 696
Storojev, părintele Ivan 728
Strekotin, Aleksandr 722–723
Streșnev, Simon 91, 110, 112, 119, 136
Streșnev, Tihon 110, 112, 119
Streșneva, Evdokia, țarină 48, 74–75, 78, 81, 108
Streșneva, Marfa 170
Strețki, Vladimir, prinț 52
Stroganov, conte Pavel 318
Stroganov, conte Serghei 335
Stürmer, Boris 674–675, 679–680, 683
Sudeikin, Grigori 536
Suhomlinov, general Vladimir 626, 637, 639–640, 653–656, 658–660, 662–665, 667, 671, 682
Sulești, prinț Iuri 69
Susanin, Ivan 60–61, 472
Sutele Negre 608, 632, 671
Suvorin, Aleksei 509
Suvorov-Italiiski, mareșal prinț Aleksandr Vasilievici 316, 473, 496
Sverdlov, Iakov 718–720, 724–728, 732, 733, 736
Sviatopolk-Mirski, Piotr 595
Sykes-Picot-Sazonov, tratatul 676

Ș

Șamil, Gazi Muhammed 426–427, 430, 431, 453–454, 458–459
Șamil, Jemal-Eddin 430, 442, 445, 457
Șceglovitov, Ivan 632, 646, 675
Șcerbatova, prințesă Daria 287
Șebeko, Vera 472, 478, 483, 522
Șein, Mihail 76
Șepeleva, Mavra (ulterior Șuvalova) 200, 218
șerbie 334, 410–411, 413, 433, 455, 461
Șeremetev, Fiodor 60, 62, 65, 70, 73–74, 77–78, 83
Șeremetev, mareșal conte Boris 127, 130–140, 148–151, 160, 162
Șervașidze, Gheorghi, prinț de Abhazia 354, 687
Șervașidze, prinț Mihail 454
Șestakov, amiral Ivan 529, 532
Șestakova, Nastasia 198
Șișkov, amiral Aleksandr 356, 375
Ștefan cel Mic, rege al Muntenegrului 271
Șubin, Aleksei 199, 230
Șuiski, Vasili, țar, *vezi* Vasili al IV-lea
Șulghin, Vasili 703–705
Șuvalov, conte Aleksandr (Teroarea) 218, 229, 233–236, 243, 293–294
Șuvalov, conte Pavel 372
Șuvalov, conte Piotr (Mogulul) 218, 229–230, 237, 243
Șuvalov, conte Piotr 476–479, 489–491, 500–502
Șuvalov, Ivan 21, 229–230, 234, 236, 239–240, 284
Șuvalova, contesă Elisabeta 534

T

Tabelul Rangurilor 171, 310
Talîzin, colonel 324
Talleyrand, prinț Charles Maurice de 340, 344–345, 347–348, 351, 370–372, 376–377, 379, 381, 453
Taneev, Aleksandr 573
Tannenberg, Bătălia de la 660
Tarakanova, Elisabeta, falsă prințesă 271
Tatarinov, locotenent Ivan 327, 331
Tatiana Nikolaevna, mare ducesă 39–40, 574, 620, 629–631, 635–636, 645, 661, 681, 712, 717, 720–722, 727–729, 732
Tatișceev, conte Ilia 657
Teffi (Nadejda Lohvițkaia) 547
Teofan, patriarhul Ierusalimului 72
Tilsit, Tratatul de la 343–345
Timmerman, Franz 112
Tisenhaus, Sophie de (mai târziu, ducesă de Choiseul-Gouffier) 364
Tiutceva, Anna 416, 441, 443–446, 451, 454, 461–462
Tiutceva, Daria 512
Tiutceva, Sofia 631, 635

Tocqueville, Alexis de 464
Togo, amiral 591, 599
Tolstoi, conte Dmitri 474, 509, 535–539, 544
Tolstoi, conte Ivan Matveievici 419
Tolstoi, conte Lev 358, 421, 474, 535, 627
Tolstoi, conte Piotr 105, 159, 174, 181–186
Tolstoia, contesă Aleksandra 421, 462, 503, 506, 512, 521, 522
Ton, Konstantin 438
Totleben, general conte Eduard 497, 500, 503
Trahaniotov, Piotr 85
Tratatul de Reasigurare 540
Trepov, Aleksandr 683–684, 689, 696
Trepov, general Dmitri 598, 602–607
Trepov, general Fiodor 489, 494, 501
Trezzini, Domenico 147, 165
Tripla Alianță 540, 546
Troțki, Lev 558, 605–606, 694, 717–719, 726, 733
Trubețkoi, prinț Aleksandr 421, 424
Trubețkoi, prinț Dmitri 59–65, 90
Trubețkoi, prinț Nikita 59–65, 90
Trubețkoi, prinț Serghei 404–409
Trubețkoi, prințesă Sofia 455
Turgheniev, Iacob 127
Turgheniev, Ivan 464

U

Uhtomski, prinț Esper 551, 577, 578
Ulianov, Aleksandr 515, 542, 717
Ungern-Sterberg, baron Karl von 216, 240, 243
Uniunea Poporului Rus 607–608
Uniunea Salvării 385
Uniunea Sovietică 515, 739, 741
Universitatea din Moscova 230, 336
Urusova, Evdokia 95
Ușakov, Andrei 161
Ușakov, conte Andrei 161, 179, 186, 198, 205, 221, 230
Uvarov, conte Serghei Semionovici 324, 423, 426, 434

V

Valahia 152, 342, 344, 347, 353, 408, 437–438, 441, 494
Valuev, conte Piotr 486, 503, 505, 508, 516, 523, 742
Vannovski, general Piotr 537
Vasilcicov, prinț Ilarion 385–386, 406
Vasilcikov, Aleksandr (Supă Congelată) 263–267
Vasili al III-lea Ivanovici 51
Vasili al IV-lea Șuiski, țar 51, 57, 58

Vechi-Credincioși (credincioșii de rit vechi) 88, 95, 229
Versailles, Tratatul de la 234, 379, 480
Viazemski, prinț Aleksandr 249
Victoria, regina Angliei 299, 427, 429, 431–433, 487–488, 492, 498, 500, 501, 545, 548–550, 554–556, 559, 566, 575–576, 580, 594–595, 598, 616, 641, 736
Vigel, Filipp 337–388
Vîrubov, Aleksandr 618
Vîrubova, Anna (născută Taneeva) 629, 672, 690, 693, 714, 718
Vladimir Aleksandrovici, mare duce 470, 477–478, 506, 522–523, 541, 568, 571, 574, 602
Vladislav al IV-lea, regele Poloniei 58, 71, 76–77
Voeikov, general Vladimir 703, 707
Voikov, Piotr 723, 725, 727, 732, 733
Voința Poporului, grupare teroristă 504, 505, 536, 542, 584
Volînski, Artemi 202–205
Volkonskaia, prințesă Zinaida 365, 376
Volkonski, prinț Nikita 366
Volkonski, prinț Piotr 364, 369, 383, 390–391, 410
Volkonski, Serghei 406–408
Volkov, Dmitri 216, 240, 242–243
Volkov, Iakim 136, 148
Voronțov, conte Aleksandr 335
Voronțov, conte Mihail 213, 217–219, 222, 227, 236, 240, 243, 246–247
Voronțov, prinț Mihail 392, 412, 414, 430–431, 435, 442, 452
Voronțova, Elisabeta 239, 242, 248–249
Voronțova, prințesă Elisa (născută Branițka) 431
Voronțov-Dașkov, conte Ilarion Ivanovici 534
vrăjitorie 55, 69, 83, 97
Vsevolojskaia, Efemia 83
Vsevolojski, prinț Ivan 535–536

W

Walpole, sir Robert 254
Waterloo, Bătălia de la 381, 383, 387
Wellington, Arthur Wellesley, duce de 380–381, 383, 388, 390, 407–408
Whitworth, Charles 316
Wilhelm al II-lea, regele Prusiei, kaizer german 551, 641
Wilhelm I, rege al Württembergului 397
Wilhelm I, regele Prusiei, kaizer german 480–481
Willem, prinț de Orania 167, 179, 220, 402
William al III-lea, regele Angliei 126
Windischgrätz, prinț Alfred 377–378
Witte, conte Serghei 541–544, 548, 574, 575, 577–580, 582–584, 588–589, 591, 600, 602–609, 671
Wittgenstein, mareșal prinț Peter 364, 366
Wylie, sir James 330, 341–342, 383, 391, 393

X

Xenia Aleksandrovna, mare ducesă 553, 556, 568, 572, 592, 595, 612, 618, 712, 733

Y

Younghusband, colonel sir Francis 588

Z

Zaharin, doctor 556
Zaharina-Iurieva, Anastasia Romanova 47, 51
Zaharin-Iuriev, Nikita Romanovici 48
Zaharin-Iuriev, Roman 44
Zasulici, Vera 501
Zavadovski, conte Piotr 273, 275–276, 287, 336
Zeitlin, Joshua 283
Zeloții evlavioși 82, 87, 95
zemstvo 460
Zorici, Semion (Sălbaticul) 276, 277
Zotov, conte Nikita 110–111, 120, 122, 129, 155, 164
Zubov, conte Nikolai 303, 325–332
Zubov, conte Valerian 288–290, 299, 306, 337
Zubov, prinț Platon 288–300, 303–304, 325–326

[732*] Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.

Imagini

Mihail (*stânga*), primul țar Romanov. Fiul și succesorul său Aleksei (*dreapta*) era exuberant, ingenios și impetuos, dar temperamentul lui putea fi periculos.

Fiica lui Aleksei, Sofia, a fost prima femeie care a cârmuit Rusia.

Palatul Terem, unde prințesele regale locuiau izolate la etajele de sus, într-o ambianță somptuoasă, dar sumbră și evlavioasă.

Aleksei își ținea piticii și clovnii în minunatul Palat Poteșnîi (Palatul Distracțiilor). Mai târziu, a fost locuința lui Stalin, unde soția sa Nadia s-a sinucis.

Creatorul Rusiei moderne, Petru cel Mare, era excepțional în toate privințele. Autocrat înnăscut, plăcându-i orgiile cu băutură, țarul îmbina o hiperactivitate periculoasă și o violență feroce cu un geniu vizionar.

Petru a devenit mai înspăimântător și irascibil odată cu vârsta. Construind Sankt-Petersburgul, a constrâns Rusia să se modernizeze, pentru ca în final să-i înfrângă pe suedezi.

Soția și succesoarea lui Petru, Ecaterina I, a avut o ascensiune extraordinară, devenind dintr-o țărăncuță lituaniană promiscuă împărăteasa încoronată a Rusiei și domnind cu drepturi depline.

Aleksei, fiul și moștenitorul lui Petru cel Mare — până când țarul și-a dat seama că exista riscul ca acesta să distrugă tot ceea ce făurise el. Când tânărul a fugit la Viena, Petru a poruncit să fie prins și momit înapoi la Petersburg.

Menșikov — „Prințul-din-Tină“ — acolitul lui Petru cel Mare, un om înzestrat, ambițios și corupt, care a dobândit o avere imensă și a ajuns să conducă Rusia, dar în cele din urmă s-a întins prea mult.

Petru al II-lea, nepotul lui Petru cel Mare, a vrut să anuleze toate reformele lui și să mute capitala înapoi la Moscova. Îndrăgostit de mătușa sa Elisabeta, era mai pasionat însă de vânătoare, dar în ziua plănuită pentru căsătoria lui s-a îmbolnăvit.

Anna (*deasupra stânga*), cu obraji „mari cât o șuncă de Westfalia“, era necruțătoare și suspicioasă, înăcrită de răutatea mamei și de un lung exil în Curlanda. Îi plăcea să-și arunce piticii în aer, să colecționeze monștri fără membre și să-și pună bufonii să se dea drept găini. Iubitul ei, Ernst Biron (*deasupra dreapta*), care din rândaș a ajuns duce de Curlanda, „le vorbea oamenilor ca și cum ar fi fost cai, iar cailor ca și cum ar fi fost oameni“.

Ivan al VI-lea a devenit împărat la vârsta de opt luni. Mama lui, Anna Leopoldovna (*stânga*), amabilă și senzuală, a condus ca regentă, având un *ménage à trois* cu iubita ei Julie von Mengden (*dreapta*, cu Ivan) și amantul ei, contele Lynar.

Elisabeta, Venus din Rusia: blondă, cu alură de amazoană și lascivă, a avut mai mulți iubiți simultan și a impus moda la Curte după gusturile ei. Dar ca împărătească, a domnit ca o adevărată nepoată a lui Petru cel Mare.

Proaspăt căsătoriți, viitorul Petru al III-lea și Ecaterina. Această prințesă germană obscură, extrem de inteligentă, a fost adusă în Rusia de către Elisabeta, pentru a se mărita cu moștenitorul tronului. Mariajul lor s-a sfârșit printr-un omor.

Cu ochi albaștri și forme voluptuoase, fermecătoare, maiestuoasă și sârguincioasă, Ecaterina cea Mare a cucerit Ucraina, Crimeea și Polonia, a organizat o celebră colecție de artă și a extins puterea Rusiei — însă mereu trebuia să aibă un iubit.

Ecaterina s-a îndrăgostit de chipeșul erou de război Grigori Orlov (*stânga*), care a ajutat-o să confiște puterea. Și-a găsit adevăratul partener în Grigori Potemkin, sclipitor și imperial, „sufletul ei pereche“, (*dreapta*) în uniformă de Mare Amiral al Flotei din Marea Neagră (cu portretul Ecaterinei, în ramă cu nestemate, prins la piept).

(*Stânga*) Ecaterina, la cincizeci și opt de ani, în costum de călătorie pentru vizita în Crimeea, organizată de Potemkin în 1787. Ultimul ei iubit Platon Zubov (*dreapta*) — cu patruzeci de ani mai tânăr decât ea — era arogant, incapabil și promovat peste măsură. Nu se compara cu Potemkin.

„Să mă urască, dar să se teamă de mine“, declara Pavel I, care era deopotrivă tiran și ridicol: trecea trupe în revistă îmbrăcat în uniformă prusacă, purtând un tricorn pe cap și o *dalmatică* sacră, care îl făceau să semene cu un ceainic în cizme.

Maria Fiodorovna, împărăteasa drăguță, născută prințesă de Württemberg, se căznea să se descurce cu Pavel, făcând o alianță cu puternica lui amantă Nelidova.

Kutaisov (*stânga*), rob turc care a devenit bărbierul lui Pavel, codoș și apoi conte, meritându-și porecla de Figaro. El a aranjat aventura lui Pavel cu Anna Lopuhina (*dreapta*).

Chinuit de remușcări pentru rolul jucat în asasinarea tatălui său, ridiculizat de Napoleon, Aleksandru I era impenetrabil și mistic, dar înzestrat cu o voință de fier care a schimbat Europa. Subapreciat de istorie, împăratul a ajuns în fruntea armatei până la Paris.

Aleksandru I era fascinat și dezgustat de Napoleon: la întâlnirea lor pe o plută la Tilsit în 1807, și-au împărțit Europa. „Dacă era femeie, îl luam de amantă“, se entuziasma Napoleon.

Arderea Moscovei, 1812: apogeul invaziei lui Napoleon în Rusia și cea mai mare umilință din viața lui Aleksandru I.

Aleksei Arakceev, „Vampirul“, a organizat războiul în timpul lui Aleksandru I și a ajuns să conducă Rusia. Era detestat pentru tirania lui grotescă.

Chior, leneș și înțelept, Mihail Kutuzov era detestat de Aleksandru I, care a fost nevoit să-l numească în funcția de comandant suprem. Bătălia condusă de el la Borodino, împotriva lui Napoleon, s-a încheiat fără învingători.

Aleksandru I o ignora pe soția sa Elisabeta (*stânga*), care și-a căutat consolarea în relații de dragoste cu o curteană și cu cel mai bun prieten al țarului; și-a făurit o familie cu Maria Narîșkina (*centru*), cea mai frumoasă femeie de la Curte; iar printre femeile care i-au fost amante la Congresul de la Viena, s-a bucurat de favorurile prințesei Katia Bagration (*dreapta*), cunoscută ca „Îngerul Nud“ și „Pisicuța Albă“.

Aleksandru I află de victoria în Bătălia de la Leipzig, în octombrie 1813, alături de împăratul austriac Francisc și regele prusac Frederic Wilhelm — aceasta a accelerat înfrângerea lui Napoleon.

O rară căsnicie fericită: Nicolae I (*sus stânga*) o iubea pe soția sa prusacă Mouffy (*dreapta*, cu viitorul Aleksandru al II-lea și Maria). Locuința lor preferată era „Căsuța“, la Peterhof (*jos stânga*), dar Marele Palat din Kremlin (*dedesubt*) reflecta mai bine viziunea lui Nicolae despre Rusia.

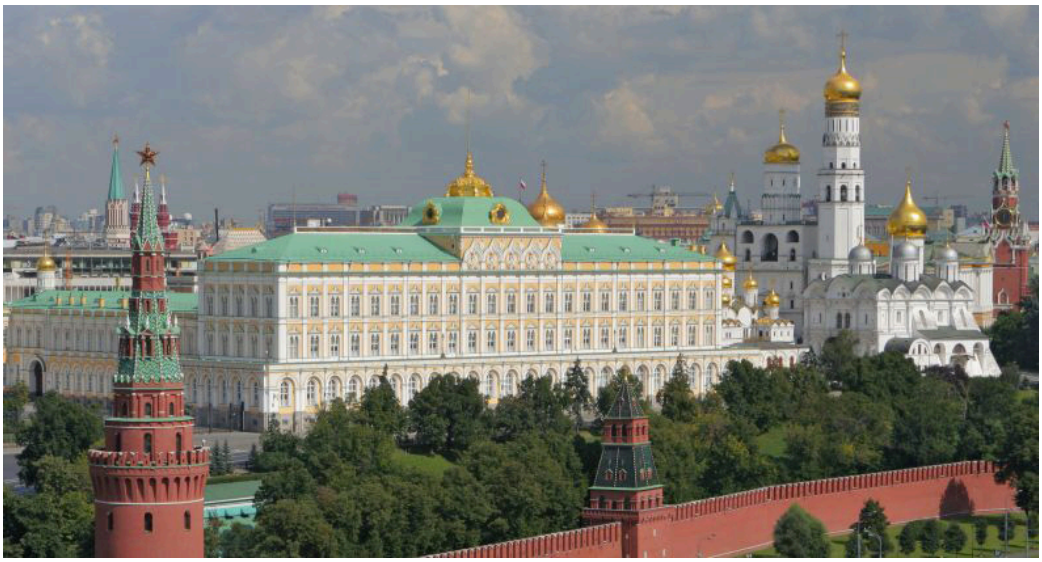

Varenka Nelidova, frumusețea Curții lui Nicolae I, era amanta lui favorită, pe care o vizita de două ori pe zi.

Nicolae I îl considera pe poetul Pușkin un talent turbulent, chiar de proastă reputație: i-a cenzurat versurile, i-a curtat soția și i-a interzis să se bată în duelul fatal — dar în zadar.

Aleksandru al II-lea a fost cel mai adorabil și atrăgător dintre Romanovi. Măsura lui de eliberare a șerbilor a fost extrem de populară, dar a trezit așteptări care nu puteau fi satisfăcute.

După dezastrul din Războiul Crimeii, cel mai bun prieten al lui Aleksandru al II-lea, prințul Bariatinski, un paladin viteaz, a înfrânt în cele din urmă insurgența jihadistă din Caucaz: aici, Bariatinski (*așezat*) acceptă capitularea legendarului conducător Șamil.

Niksa (*stânga*), fiul cel mai mare al lui Aleksandru al II-lea, era moștenitorul perfect, care s-a îndrăgostit de o consoartă perfectă, Minnie a Danemarcei. Moartea lui timpurie a distrus căsnicia părinților săi. Minnie s-a logodit ulterior cu fratele lui, uriașul cu pași grei, Sașa, mai târziu Aleksandru al III-lea (*dreapta*).

Aleksandru al II-lea cu împărăteasa lui sobră și bolnavă, Marie (*prima din dreapta imaginii*), care i-a adus pe lume nenumărați moștenitori de sex bărbătesc: (*de la stânga*) Pavel, Serghei, Maria, Aleksei, Sașa (înclinat mândru deasupra lui Minnie, care îl ține în brațe pe viitorul Nicolae al II-lea) și Vladimir.

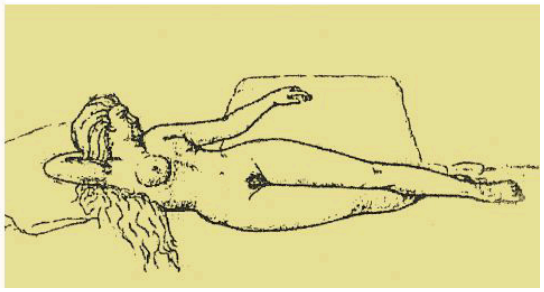

Aleksandru al II-lea s-a îndrăgostit de Katia Dolgorukaia (*stânga*, cu doi dintre copiii lor) când era elevă. Au devenit amanți în cele din urmă la Belvedere (*sus dreapta*); Aleksandru admira la Katia capacitatea de a gusta plăcerea sexuală, dar și părul blond bogat și formele trupului, pe care le-a schițat personal (*jos dreapta*).

Fratele lui Aleksandru al II-lea (*deasupra, primul din dreapta*) l-a ajutat să aplice reformele, dar fiul lui cel mai mare, Nikola (*în picioare*), era un obsedat sexual desfrânat, care a furat diamantele părinților săi pentru curtezana lui americană Fanny Lear (*deasupra stânga*), în timp ce următorul său fiu, K.R. (*deasupra, primul din stânga*), a devenit dramaturg, cu o viață sexuală secretă.

După ce Aleksei, fiul lui Aleksandru al II-lea, un marinar hedonist, a lăsat-o însărcinată pe iubita lui, a fost trimis într-o călătorie prin America (*stânga*, cu generalul Custer), unde a vânat bizoni și dansatoare.

Aleksandru al II-lea a fost pe punctul de a cuceri Constantinopolul, dar planul său a fost dejucat la Congresul de la Berlin: în centru, prințul Bismarck celebrează momentul, între ministrul de Externe austro-ungar, contele Andrássy (*stânga*), și contele Piotr Șuvalov (anterior, premier al țarului), în timp ce marchizul de Salisbury (bărbos, *dreapta, în spate)* discută cu delegații otomani, iar în stânga senilul prinț Aleksandr Gorceakov stă jos, eclipsat de prim-ministrul britanic, Benjamin Disraeli, conte de Beaconsfield.

Încoronările în dinastia Romanov erau ritualuri politice și sacre, menite să binecuvânteze și să promoveze autocrația sacrosanctă: Aleksandru al III-lea, încoronat după asasinarea tatălui său, spunea că pentru el fusese „cea mai fericită zi din viață“.

Aleksandru al III-lea, „Colosul“, la reședința sa principală, Gatcina, împreună cu Nicky, Minnie, Georgy, Xenia și (*în față*) Mihail și câinele Kamceatka.

Balerina lui Nicky, „Micuța K“.

Familia regală europeană la nunta lui Ernie de Hessen cu Ducky de Edinburgh, în aprilie 1894 la Coburg, unde Nicky s-a logodit cu Alix: kaizerul Wilhelm și regina Victoria sunt așezați; *rândul doi*: Nicolae și Alexandra, proaspăt logodiți, stau în picioare în spatele lor; cele două surori ale ei, Victoria și Irine; Miechen, soția marelui duce Vladimir; Maria, fiica lui Aleksandru al II-lea, ducesă de Edinburgh/Saxa-Coburg; Bertie, prinț de Wales, apare în spatele lui Nicky. *Rândul din spate*: marele duce Serghei (*în centru*, cu pălărie melon); Missy a României este în spatele lui; Ferdinand de România, Ella, marele duce Vladimir și, în partea dreaptă, Alfred, duce de Edinburgh/Saxa-Coburg.

Ultimul eveniment spectaculos la curtea imperială: balul mascat din 1903. (*Deasupra stânga*) Nicky și Alix îmbrăcați ca țarul Aleksei și Maria Miloslavskaia. (*Deasupra dreapta*) Guvernatorul-general al Moscovei, straniul unchi Serghei, cu Ella, sora lui Alix. (*Jos stânga*) Depravatul unchi Aleksei, mare amiral al flotei, pasionat de „femei iuți și corăbii lente“; amanta lui, Zina (*dedesubt dreapta*), ducesă de Leuchtenberg, „ar fi avut mare succes pe scenă ca vampă“.

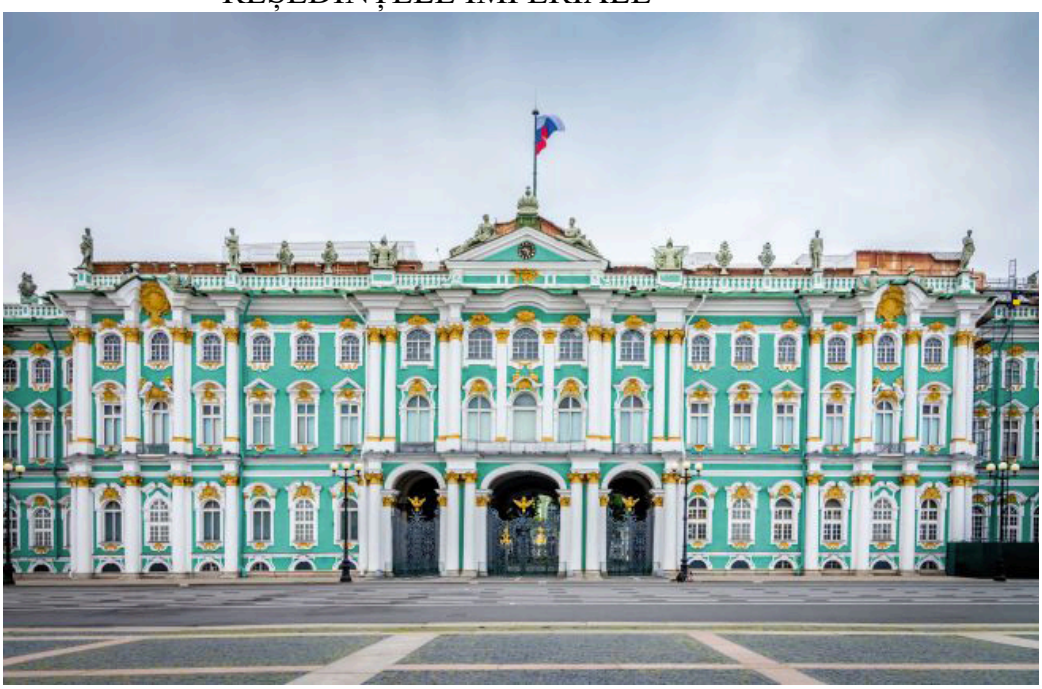

1. Palatul de Iarnă, Sankt-Petersburg

2. Galeria Cameron, Palatul Ecaterina, Țarskoe Selo

3. Palatul Aleksandru, Țarskoe Selo

4. Micul Palat, Livadia, Crimeea

5. Palatul Alb, Livadia, Crimeea

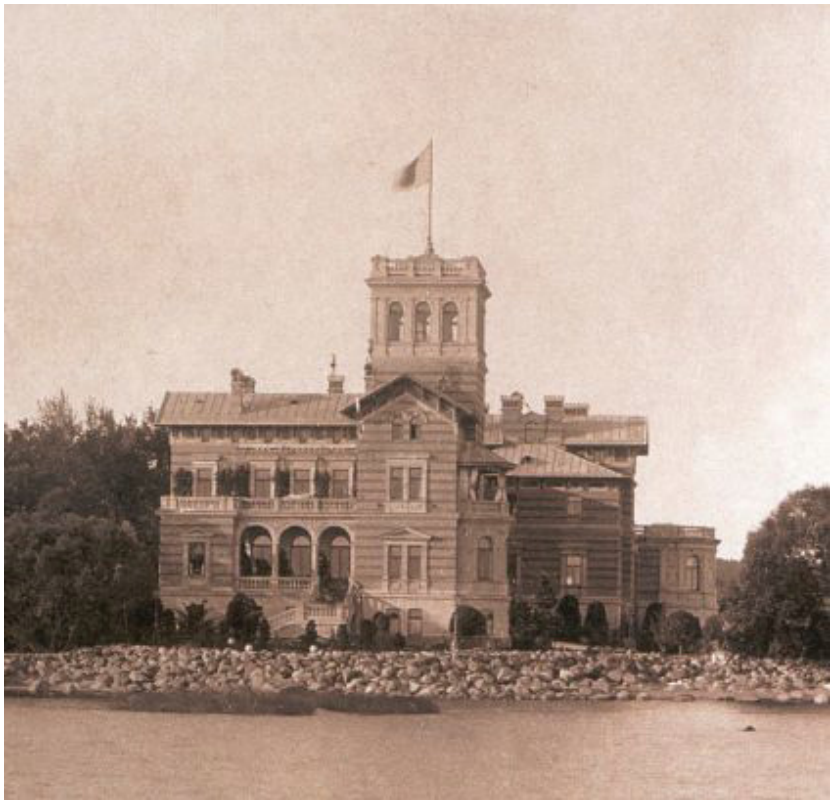

6. Vila de Jos, Peterhof

Masacrul din Duminica Sângeroasă (*deasupra*) a declanșat Revoluția din 1905; Nicolae al II-lea l-a însărcinat pe Serghei Witte (*jos*,*primul din stânga*) să negocieze pacea cu Japonia în New Hampshire, cu președintele Teddy Roosevelt (î*n centru*) și delegații japonezi. Nicolae al II-lea a acordat țării o constituție: inaugurarea Dumei la ceremonia din Palatul de Iarnă (*dedesubt, dreapta*) — nobilii în stânga, socialiștii în dreapta.

Singura fotografie a lui Rasputin cu Alexandra și copiii — Olga, Tatiana, Maria, Anastasia și Aleksei — cu dădaca lor Maria Vișniakova. Fetele încă purtau la gât amuletele lui, când au fost ucise.

Sexualitatea lui Rasputin era feroce — aici este fotografiat cu adeptele lui, printre care Anna Vîrubova (*în picioare, a treia din stânga*), cea mai bună prietenă a împărătesei și legătura acesteia cu Rasputin.

(*Deasupra*) Nicky și fetele o escortează pe Alexandra, cu Aleksei pe o tricicletă. Suferind de hemofilie, țareviciul nu se putea juca la fel ca alți copii, în timp ce Alexandra era mereu bolnavă. Ea și Aleksei la plimbare în scaunele lor cu rotile (*dedesubt*); Nicolae, autocratul diligent, își citește „hârtiile enervante“ la Palatul Aleksandru.

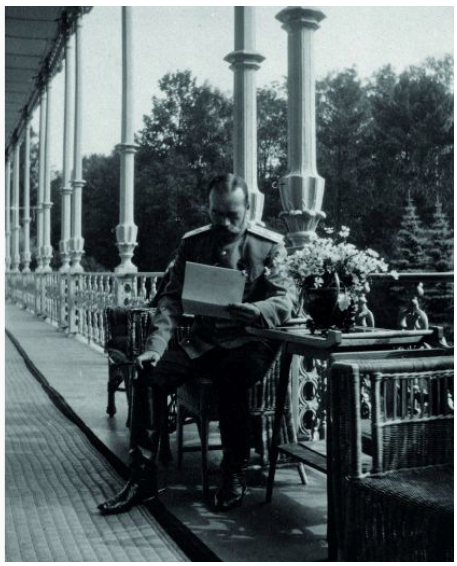

La un picnic în familie în Crimeea, un triunghi ciudat — Alexandra îl urmărește pe Nicolae așezat lângă Anna Vîrubova, care îi face semne cu piciorul pe sub masă.

(*Stânga*) Nicolae în excursie în Crimeea în 1908, împreună cu niște curteni importanți, printre care cel mai bun prieten al său, generalul Orlov („cel Slab“) (*în centru*), singurul bărbat care flirta cu Alexandra, și prințul Vladimir Orlov („cel gras“) (*al doilea din dreapta*), care mai târziu a uneltit împotriva lui Rasputin. Cu fiicele lui în 1914, (*jos*, *de la dreapta*) Tatiana, Anastasia și Olga.

„Ce mult mi-aș dori să fie sănătoasă“, spunea Nicky: isteria și bolile Alexandrei erau aproape la fel de stresante pentru familie ca și hemofilia lui Aleksei. *Stânga*, Alix îl ține îmbrățișat pe fiul ei, la bordul iahtului imperial, însă ea însăși avea nevoie de îngrijiri permanente de la Anna Vîrubova și fiicele ei (*dreapta*).

În Crimeea, o imagine obișnuită, familia însoțind-o pe împărătească în scaunul ei cu rotile.

Încurajat de „Orlov cel Gras“, Nicolae al II-lea a început să colecționeze mașini: în Crimeea în 1913, împărăteasa sosește într-un Delaunay-Belleville; automobilul Rolls-Royce Silver Ghost (*dreapta*) era unul dintre cele două Rolls-Royce-uri pe care Nicolae le avea la Livadia.

Croazierele pe iahtul *Standart* erau vacanța preferată a familiei imperiale: în iunie 1909, l-au avut invitat pe kaizerul Wilhelm al II-lea (*în stânga*), care încerca să-l convingă pe Nicolae să renunțe la alianța cu Franța și să se alăture Germaniei.

(*Deasupra și dedesubt*) Livadia și *Ștandart* erau locuri unde se simțeau în libertate și se distrau: în septembrie 1911, fiicele mai mari, Olga (*stânga*) și Tatiana, cochetează cu ofițerii lor favoriți de pe *Ștandart*, printre care Pavel Voronov (de care Olga era îndrăgostită); și dansează pe punte cu ofițerii.

Vara 1912, într-un fiord izolat din Golful Finic, Nicolae, adept al hidroterapiei, se scaldă în pielea goală (*stânga*); în timp ce în Livadia, o lasă pe Anastasia să pufăie dintr-o țigară (*dreapta*).

Anastasia, poznașă și inteligentă, bufonul familiei, își face probabil primul „selfie“.

Alexandra, în cămașă de noapte, fotografiată de una dintre fiicele ei.

În timp ce Alexandra și fetele sosesc la gara din Kiev, în 1911, Nicolae al II-lea este întâmpinat de prim-ministrul său, cel mai mare demnitar din timpul domniei lui, Piotr Stolîpin, iar mustăciosul baron Fredericks își aranjează medaliile pe piept. Alexandra considera că Dumnezeu își luase mâna de pe Stolîpin — ceea ce în scurt timp avea să se adeverească.

Aleksei (*sus*, păzind un picnic în timpul unei croaziere pe *Standart*) visa să fie ostaș. Tatăl și fiul (*jos*) în uniformă, la Palatul Aleksandru.

În 1912, membrii familiei erau la vânătoare pe domeniul lor de la Spała în Polonia (*sus*), când Aleksei a suferit cel mai grav atac al bolii de până atunci. În timp ce mama lui îl veghea (*dedesubt, stânga*), Rasputin a trimis un mesaj: „Micuțul nu va muri“. Dar băiatul tot nu putea să meargă singur și a fost purtat în brațe la festivitățile tricentenarului dinastiei Romanov, la Moscova, în 1913 (*dedesubt, dreapta*).

Vara 1914: la Peterhof, Tatiana, Anastasia, Maria și țarul se înclină pe spate, urmăriți de Anna Vîrubova.

Cartierul General al Marelui-Stat Major, în Primul Război Mondial: la Moghilev (*stânga*), comandatul suprem al armatei, Nicolae al II-lea, și Aleksei trec în revistă cavaleria; și la Baranovici (*dreapta*), Nicolae al II-lea alături de comandantul suprem Nikolașa și contele Fredericks.

La Țarskoe Selo, în timpul războiului, Alix și fiicele mai mari au fost surori de caritate: aici se amuză cu o luptă cu săbii între soldații lor răniți.

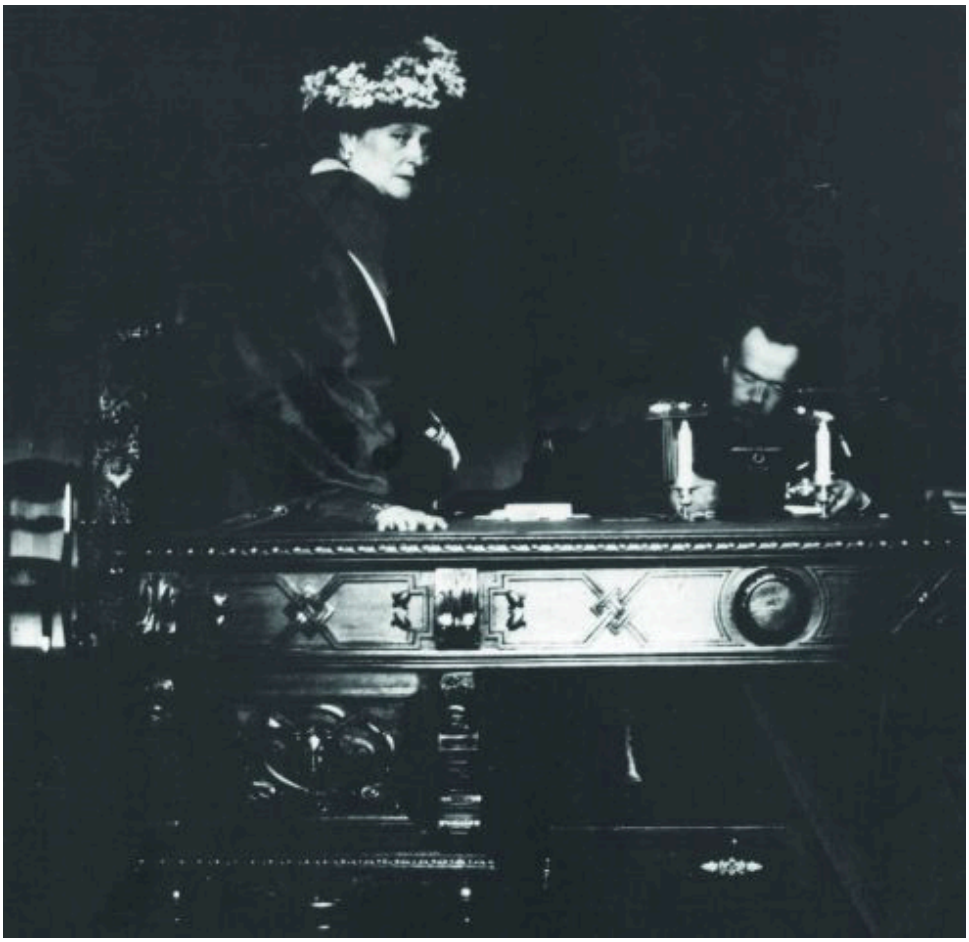

Nicolae a preluat comanda supremă a armatei, dar a lăsat-o pe Alexandra să conducă guvernul în Petrograd, sfătuită de Rasputin. În mai 1916, l-a vizitat la cartierul lui general de la Moghilev, ca să insiste pentru destituirea altor miniștri.

Influența exercitată de Alexandra și Rasputin a indignat societatea: prințul Feliks Iusupov (*stânga*), playboy bisexual însurat cu Irina, nepoata țarului, și marele duce Dmitri (*dreapta*, cu Alexandra) au decis să-l omoare pe Rasputin. Memoriile lui Iusupov erau patetice, însă în realitate Rasputin a fost executat. Când a fost găsit cadavrul (*dedesubt*), împușcătura fatală era foarte vizibilă — un glonț tras de aproape, în mijlocul frunții.

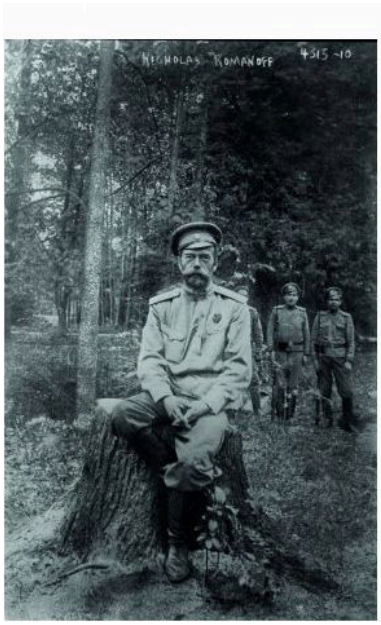

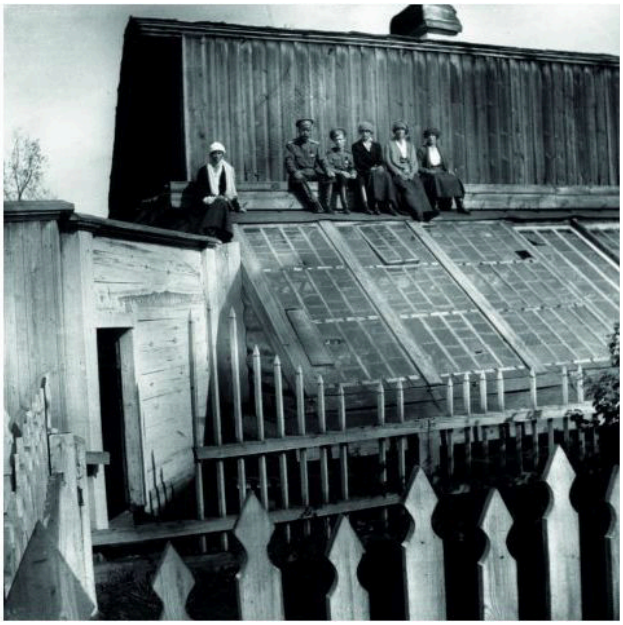

După abdicare: Nicolae în pădure la Țarskoe Selo (*sus, stânga*); familia pe acoperișul casei guvernatorului din Tobolsk (*sus, dreapta*); și una dintre ultimele fotografii cu Nicky și Alix, împreună la Tobolsk (*dedesubt*), înainte de a fi mutați la Ekaterinburg. „O revoluție fără plutoane de execuție este lipsită de sens“, spunea Lenin.

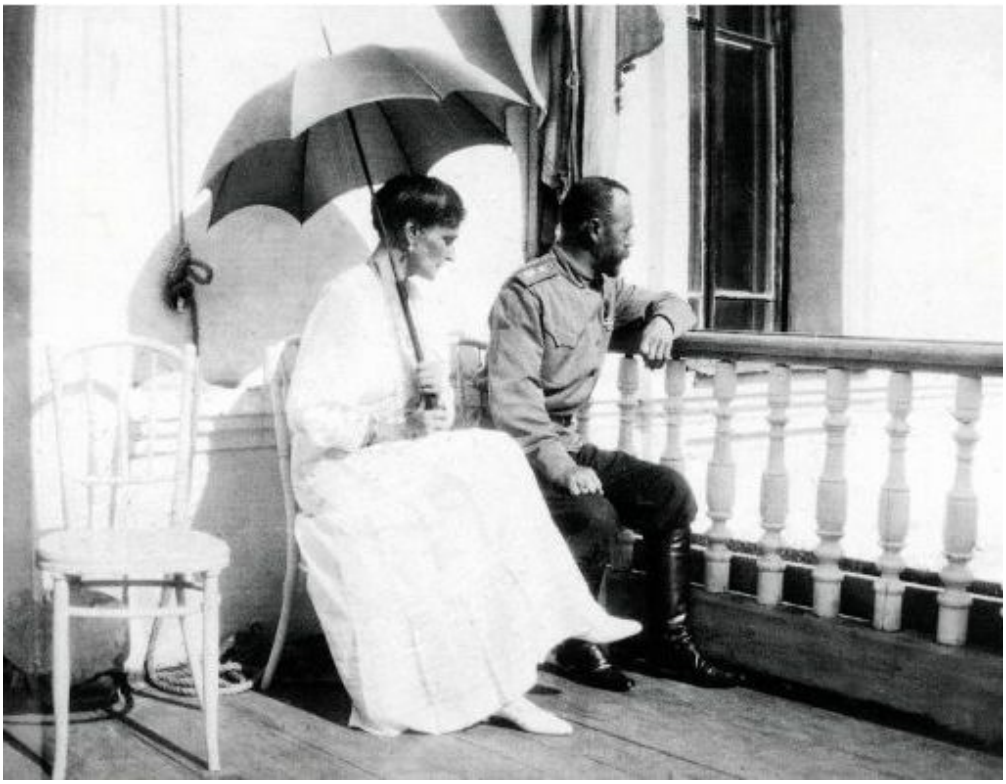

Table of Contents

Lista ilustrațiilor
Introducere
Cuvinte de mulțumire și izvoare folosite
Notă
PROLOG
ACTUL I
- SCENA 1
- SCENA 2
- SCENA 3
- SCENA 4

ACTUL AL II-LEA
- SCENA 1
- SCENA 2
- SCENA 3
- SCENA 4
- SCENA 5
- SCENA 6

ACTUL AL III-LEA
- SCENA 1
- SCENA 2
- SCENA 3
- SCENA 4
- SCENA 5
- SCENA 6
- SCENA 7

EPILOG
Bibliografie
Indice*732
Imagini

Table of Contents

Lista ilustrațiilor 6
Introducere 11
Cuvinte de mulțumire și izvoare folosite 24
Notă 30
PROLOG 32
ACTUL I 38
SCENA 1 40
SCENA 2 77
SCENA 3 101
SCENA 4 118
ACTUL AL II-LEA 145
SCENA 1 146
SCENA 2 181
SCENA 3 224
SCENA 4 268
SCENA 5 328
SCENA 6 365
ACTUL AL III-LEA 440
SCENA 1 442
SCENA 2 502
SCENA 3 602
SCENA 4 645
SCENA 5 743
SCENA 6 795
SCENA 7 822
EPILOG 857
Bibliografie 862
Indice*732 881
Imagini 910